

Pezenhoffer Antal  
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME  
II. kötet

*Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom*

PEZENHOFFER ANTAL

**A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME**

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

II. kötet

1999

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján  
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte  
A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

1. kiadás, 1999

ISBN 963 8283 00 9 Ö  
ISBN 963 85050 8 7 (II/1. kötet)  
ISBN 963 85050 7 9 (II/2. kötet)

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány  
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek  
2521 Csolnok, Templom tér 3.  
Tel./fax: 33/478-373  
e-mail: [szeifert@printer-net.hu](mailto:szeifert@printer-net.hu)  
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,  
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő • [www.palasthybt.hu](http://www.palasthybt.hu)

**BOCSKAI**



# A Bocskai-felkelés állítólagos okai

## Országgyűlések nem tartása

Még a száz évtől is messze voltunk a Habsburgoknak a magyar trónra kerülése után, s már megtörtént az első fegyveres felkelés, a Bocskaié. Vajon szükség volt-e erre a felkelésre? Történelemkönyveink, s ezért természetesen közvéleményünk is azt tartja, hogy igen, s ezért hazafias hőnek tartjuk és kegyelettel övezzük a felkelés vezérét és minden szereplőjét. A mai közfelfogás szerint a németek részéről tapasztalt túrhetetlen elnyomás, függetlenségünk lábbal tiprása és a magyar alkotmány semmibevétele egyenesen belekényszerítette a nemzetet ebbe a szabadságharcba.

A Szilágyi szerkesztette nagy tízkötetes magyar történelemben például, melynek ide vonatkozó részét Acsády Ignác írta, a Bocskai-felkelést tárgyaló részt ilyen című fejezetek előzik meg: „Rémuralom Magyarországon”. „Rémuralom Erdélyben”. Eszerint tehát nemcsak törvénysértéseket követtek el nálunk ekkor a Habsburgok, hanem egyenesen „rémuralmat” gyakoroltak. Vizsgáljuk meg hát, miben állt ez a magyarországi és erdélyi „rémuralom”; mi a tárgyilagos igazság e tekintetben?

Törvénysértésen és elnyomáson elsősorban azt szoktuk érteni, hogy a Habsburg „idegen” király nem tartott országgyűlést. Valóban: az országgyűlés állami önállóságunk és alkotmányos szabadságunk egyik fő jele és bizonyítéka, hiszen sorsa intézésébe a nemzet csak az országgyűlések révén szólhatott bele. Mivel adót csak akkor lehetett kivetni és behajtani, ha az országgyűlés megszavazta, az országgyűlés pedig ezt mindig feltételekhez kötötte, s a feltételek a nemzet sérelmeinek orvoslása voltak, a király és idegen udvara és hatóságai ezzel függő viszonyba kerültek a nemzettel, mert beleegyezése nélkül nem cselekedhettek. Ha megtették, a legközelebbi országgyűlésen tetemrehívás következett és a törvénysértőknek visszakozniuk kellett.

Tiszteletben tartották-e a Habsburgok a Bocskai felkelését közvetlenül megelőző évtizedekben a nemzet e fontos jogát, függetlensége és szabadsága zálogát? Igen, tiszteletben tartották. Éppen ez időben olyan sűrűn tartották az országgyűléseket, és ezek az országgyűlések – mint a Habsburgok alatt mindig –, ez időben is a nemzet akaratának annyira szabad megnyilvánulásai voltak, hogy e tekintetben alig lehetett panasz.

Miksa 1576 októberében halt meg. Rudolf, az utód, már 1577 októberére összehívta az országgyűlést, tehát a törvényt szinte napnyi pontossággal megtartotta, de a Felvidéken akkor dúló dögvész miatt el kellett halasztani. 1578. február másodikán azonban az országgyűlés már ennek ellenére is megnyílt. Jellemző nem elnyomott, hanem elkényeztetett voltunkra s arra, hogy a nemzeti „sérelmek” inkább csak propagandafogások voltak, hogy a mi történetírásunk még ezt a pár hónapos késedelmet is, mely – mint láttuk – egyébként se történt ok nélkül, mint nagy nemzeti sérelmet panaszolja el.

A Szilágyi-történelem például az esetet így közli: „A király könnyen megegyezhetett volna a rendekkel, ha egyáltalán szóba akart volna velük állni. De csak 1578 februárjában tartott országgyűlést” stb.

Hát meg kell hagyni, hogy nagy urak voltunk. Olyanok, mint az elkényeztetett egyetlenke, aki állandóan azt lesi, mikor fújhatja fel az orrát, hogy aztán tetszelegessen a kedveskedésekben és hízelgésekben, melyeket kapni fog, csak ne sírjon. Vajon ilyen megstilizálás [megszépítés] mellett melyik olvasó sejtí, hogy az a „csak 1578 februárjában” kifejezés, mely annyira hangsúlyozza, hogy az udvar még csak szóba sem volt hajlandó velünk állni, egyszerűen csak azt jelenti, hogy az országgyűlés 1577 októberé helyett 1578. február legelején volt, s még ez a pár hónapos elhalasztás sem történt ok nélkül?

Már csak e kis esetből is előre sejthetjük, hogy nem lehetett valami borzalmas „rémuralom” egy olyan korban, melyben még ez is olyan nagy sérelem volt. Nem nagyon lehettek „zsarnoksághoz” vagy „elnyomáshoz” szokva az olyan rendek, akik még egy országgyűlés 3-4 hónapos elhalasztásából is nem kevesebb vádat kovácsoltak, mint azt, hogy az új király még csak szóba sem hajlandó a nemzettel állni. Akkor rögtön, amikor az elhalasztás történt (ha egyszer annyira kényesek és sértődékenyek voltak őseink), még talán meg lehet érteni, hogy így beszéltek, mert akkor még elhitethették magukkal, hogy a halasztás azt jelenti, nem is lesz sohasem országgyűlés. De ma már rég tudjuk, hogy az elhalasztás után három hónapra már megnyílt, tehát őseink 1577 őszén csak képzelődtek akkor, mikor rémeket láttak. Miért adják tehát elő nemzetünk történelmét még ma is úgy, mintha őseink nemcsak képzelődtek volna, hanem a valóságban is igazuk lett volna?

1580 elején újra volt országgyűlés, 1581 őszén megint. Ez eltartott a következő év elejéig, és 1583. március elsején már újra megnyílt az utána következő. Az igaz, hogy a legközelebbi már csak 1587 novemberében nyílt meg (és 1588 januárjában fejeződött be), de a pár éves szünetet – melyet a nemzet már csak azért sem tarthatta olyan nagy sérelemnek, mert hiszen később ő maga is úgy rendelkezett, hogy elég a háromévenkénti országgyűlés is – igazán érthetővé teszi, hogy az előző országgyűlésen az elkényeztetett rendek olyan duzzogást csaptak, hogy kijelentették, ne is hívják össze az országgyűlést, mert ők úgysem jönnek el. A király tehát csak ezért várt új országgyűlés összehívásával négy évig, hogy ez a szégyen meg ne történjék vele.

Utána csak 1593 februárjában nyílt meg újra az országgyűlés, de 1594 júniusában már újra volt és 1595. január 19-én ismét új országgyűlés kezdődött. 1596 januárjában nyílt meg az utána következő, és 1598 januárjában a másik. 1600. január 25-én, már újra megnyitottak egyet, melyet már 1601. január 25-én, tehát a törvénynek megfelelő percnyi pontossággal követett a másik. Az ez után következő dátumok: 1602. február 22., 1603. február 24., 1604. február 3. és 1606. vízkereszt (január 6.) ünnepe. Aki esetleg megbotránkozik e legutóbbi egyéves haladákon, azt figyelmeztetjük, hogy még így is olyan kevesen jelentek meg 1606 vízkeresztjére, hogy az összehívott országgyűlést meg sem lehetett tartani. Azért tartottak tehát egy kis szünetet, mert a nemzet sem kívánta az országgyűlést. Érthető is, hiszen javában benne voltak a 15 éves, „hosszú” török háborúban.

Látjuk tehát, hogy az országgyűlések tekintetében nem lehetett ok panaszra, annál kevésbé fegyveres felkelésre. Ezt egyébként még a „rémuralmat” emlegető Szilágyi-történelem is elismeri (V., 574. o.); „*Rudolf minden évben összehívta ugyan az országgyűlést, mert pénzt akart tőle*” – írja. Ha tehát királyunk nem tart országgyűlést, akkor zsarnok és esküszegő; ha tart, akkor sem rokonszenvesebb, mert csak azért tartja, mert pénz kell neki.

Ez a cinikus megokolás először is nem igaz, mert e kor történetéből – még Acsády előadásában is – egész világosan látható, hogy az országgyűléseket nemcsak az adómegszavazás miatt hívták össze, hanem az elégedetlenség levezetésére és a sérelmek orvoslására is. Másodszor, mert rendes körülmények között, mikor tehát semmi különösebb elégedetlenség vagy sérelem nincs, az uralkodó részéről a legtermészetesebb dolog, hogy az országgyűlést az adó megszavazására hívja össze. Az ugyanis még nem bűne az uralkodónak, ha egy ország védelmét és kormányzását nem lehet pénz nélkül intézni, s ezt a pénzt természetesen az ország lakóitól kell kérnie.

De még ha az ország védelme és a tisztviselők fizetése csak a király, nem pedig egyúttal az alattvalók érdeke is, akkor is természetes volna, ha az országgyűlést elsősorban az adó megszavazása miatt hívná össze. Neki az adó megszavazása miatt van szüksége az országgyűlésre, a rendeknek pedig – éppen ilyen természetesen – azért, hogy ott befolyásukat az ország ügyeinek intézésére érvényesítsék. Az uralkodó is nyer és a rendek is, de mindkettő ellenszolgáltatást ad a nyereségért; a rendek azzal, hogy adót ajánlanak meg, a király azzal,



hogy a rendeknek is beleszólást ad az ország ügyeinek intézésébe, s így uralkodói jogait megosztja velük.

Az első a rendeknek teher, a második a királynak. Világos, hogy a rendek nem azért kívánnak országgyűlést, hogy adót szavazhassanak meg, hanem azért, hogy az ország ügyeinek intézésébe beleszólhassanak. Az is világos, hogy a király meg nem azért, hogy uralkodói jogait a rendekkel megoszthassa, hanem hogy a kormányzáshoz szükséges anyagi erők birtokába jusson. De úgy látszik, hogy a Habsburg-uralkodónak még az is megbocsáthatatlan bűne, hogy az önfenntartó ösztön – a világon ez a legtermészetesebb dolog – benne is megvan. Pedig hát éppen a magyar észjárás találta ki azt a közmondást, hogy „minden szentnek maga felé hajlik a keze”. A Habsburgokban azonban mi még azt is bűnnek tartjuk, amit még egy szentben is természetesnek találunk. Tőlük megköveteljük, hogy ők adó nélkül is tudjanak országot kormányozni, s a törvény előírta országgyűléseket ne az adó miatt, hanem azért hívják össze, mert ők szeretik, ha uralkodói jogaikba mások is beleszólnak.

De a szemrehányást, hogy Rudolf csak azért hívta össze az országgyűlést, mert az adó kellett neki, még inkább vérlázítóan igazságtalannak kell tartanunk, ha azt is meggondoljuk, hogy abban az időben, melyet tárgyalunk, azaz a Bocskai felkelését megelőző évtizedben, Rudolf és egész birodalma éppen Magyarország érdekében felszabadító háborút folytatott, mely mérhetetlen összegekbe került, s amelynek csak egészen nevetséges kis töredéke került ki abból a kis adóból, melyet a magyar országgyűlések szavaztak meg. Legtekintélyesebb magyar történelmünk tehát tulajdonképpen azt nehezményezi, hogy Rudolf – milyen felháborító dolog! – annak a háborúnak költségeihez, mely hazánk felszabadításáért folyt, nemcsak a Német Birodalomtól és örökös tartományaitól, hanem még tőlünk is merészelt némi hozzájárulást kérni!

De ha Rudolf egyáltalán nem tartott volna országgyűlést, kellően megokoltnak még akkor sem tarthatnánk a fegyveres felkelést, de különösen nem azt, hogy a magyar saját koronás királya ellen, akinek hűséget esküdött, hazája és az egész kereszténység évszázados ellenségével, a törökkel szövetezzék. (Ez a felháborító gyalázat történt meg ugyanis Bocskai felkelésével.)

Nagy Lajos valóban nem tartott országgyűlést, ő tényleg nem engedett beleszólást a nemzetnek ügyei intézésébe, tehát ő csakugyan nem tartotta meg a magyar alkotmányt. De ha mi ő ellene emiatt nemcsak fegyvert nem fogtunk, hanem – királyaink közül egyedül – egyenesen „nagynak” mondjuk, és mint legdicsebb és legkiválóbb királyunkat áldjuk, akkor annyit Rudolf is joggal elvárhatott volna tőlünk, hogy ha nem tart szigorúan minden évben országgyűlést, legfeljebb csak szidjuk, gyalázzuk miatta, de fegyvert azért mégse fogjunk ellene; vagy ha még ezt is megtesszük, legalább ezt ne ősi ellenségünk, a török szövetségében tegyük.

Ha valaki erre az érvünkre azt feleli, Nagy Lajosnak könnyű volt elnézni, hogy nem tartott országgyűlést – mert ő tehetségével s azzal a haszonnal, melyet vele a nemzetnek hajtott, bőségesen kárpótolta ezt a mulasztását –, azt válaszoljuk, most nem arról van szó, hogy tehetséges volt-e Rudolf, vagy nem, hanem arról, hogy tartott-e országgyűlést és megtartotta-e az alkotmányt vagy nem. Én még egy törvénycikkben sem láttam olyan kikötést, hogy megtartása csak a tehetségtelen királyra kötelező, s az olyan király, aki a nemzetet más révén kárpótolja, megszegheti, s aki országgyűlés nélkül is tudja az országot jól kormányozni, annak nem kell országgyűlést tartania.

Ami pedig Rudolf tehetségét vagy tehetségtelenségét illeti, arról mondtunk már és mondtunk még majd egyet-mást. Annyi azonban mindenképpen kétségtelen, hogy egy király ellen csak azért felkelni, sőt ellene még az ország legnagyobb ellenségével is szövetezni, mert ez a király tehetségtelen, nemcsak hitszegés, hanem még örültség is.

Hitszegés, mert az alattvaló nemcsak akkor köteles a hűségesküjét megtartani, ha királya tehetséges, hanem akkor is, ha tehetségtelen, sőt elsősorban éppen ekkor, mert hiszen a tehet-

séges király éppen tehetsége révén alattvalói ellenére is ki tudja magának kényszeríteni a hódolatot a letett hűségeskü megtartására, tehát elsősorban a tehetségtelen uralkodó van rászorulva. Örültség pedig azért, mert hiszen a királyság lényege éppen az, hogy az uralkodóház tagjai közül nem az következik a trónon, aki a legtehetségesebb, hanem az, akit a trónjog szerint (az elsőszülöttség jogán) megillet.

De hát nemcsak Nagy Lajos nem tartott országgyűlést, hanem Zápolya János sem. Pedig róla igazán nem mondhatjuk, hogy tehetséges volt. Őellene felkelés mégsem tört ki, illetve ellene is kitört, mert ezért is, meg sok másért is igen nagy volt ellene az elkeseredés, de történetírásunk ezt a felkelést nem minősíti dicső szabadságharcnak, mint a Bocskaiét, hanem mint bűnös pártütést elítéli.

Azt mondják, az annyira eltérő megítélés azért van, mert Rudolf idegen volt, János pedig nemzeti király. Mi is azt hisszük, hogy itt a lényeg. Ámde a hűségeskü, ha egyszer már letettük, nemcsak a nemzeti király irányában kötelez. Ha a magyarnak csak nemzeti király kellett, miért választott meg négyszáz éven át mindig idegeneket és miért esküdtött mindig nekik hűséget?

Mert erőszakkal rákényszerítették, felelik sokan.

No hát ezt éppen nem lehet mondani, válaszoljuk. Alig volt még olyan népes és lelkes országgyűlés, mint éppen az, amely Rudolfot koronázta királlyá. És azt sem éppen mondhatjuk, hogy talán az első Habsburg, Ferdinánd volt az, aki erőszakkal ült a nyakunkra. Láttuk már, hogy az a sereg, mellyel Zápolya Jánost az országból kikergette, kisebb volt, mint János serege. Láttuk, hogy János legtöbb híve titokban már akkor Ferdinándhoz csatlakozott, mikor még a hatalom itthon János kezében volt, s láttuk azt is, hogy János várai sorban önként és ellenállás nélkül adták meg magukat Ferdinándnak. Mindez mindent bizonyít, csak azt nem, hogy az első Habsburgot fegyveres erőszak juttatta a magyar korona végleges birtokába.

Zápolyáról, az utolsó nemzeti királyról, már sokkal több joggal mondhatjuk ezt. Mivel ugyanis a mohácsi csatában nem vett részt, egyedül neki volt a Mohácsot követő királlyá választáskor tekintélyes fegyveres ereje, a királlyá választás előtt meg is szállta Fehérvár környékét, sőt még a távolabbi várakat is. Róla tehát sokkal több joggal mondhatnánk, hogy eleinte is csak a nagyobb fegyveres erő jogán ütötte el Ferdinándot a magyar koronától. A János híveitől tartott királyválasztó országgyűlésen nem is mert egy lélek sem felszólalni János ellen, sőt még Ferdinánd követéinek is menekülniük kellett onnan. Ki hiszi el azonban, hogy Ferdinándnak Magyarországon eleinte még egy szál híve sem volt?

Ne felejtsük el azt sem, hogy azt még Baráthosi Balogh Benedek is elismeri, hogy a híres Hunyadi Mátyás királlyá választása még a Jánosénál is sokkal erőszakosabb módon történt. Fel is lázadtak ellene utána éppen ezen a címen nemegyszer. Mégsem olvastam még magyar történelmet, amely ezeket a lázadásokat azon a címen, hogy Mátyás megválasztása erőszak alapján történt, jogosaknak mondta volna.

De egyébként is ki látott már olyan uralkodóházat, mely négyszáz éven át ül egy nemzet trónján egyedül az erőszak alapján, tehát törvénytelenül, de azért a belőle származó királyoktól az illető nemzet 400 éven át állandóan megköveteli, hogy esküt tegyenek alkotmányára, a nemzet is már 400 év óta esküszik nekik hűséget, de miközben a királyok esküjét az alkotmányra a legkomolyabban veszik és megkövetelik, hogy ők ezt meg is tartsák, a nemzet a maga részéről az ő esküjét nekik mindig azzal a hátsó gondolattal teszi, hogy ez őt úgysem kötelezi, mert hiszen csupán kényszer hatása alatt történik?

Ennél a megokolásnál gyalázatosabbat és becstelenebbet még gondolni sem lehetne. Hiszen egyértelmű lenne azzal, hogy nálunk már négyszáz éves gyakorlattá lett az állandó hamis eskü, az álnokság és a képmutatás, és ami más nemzeteknél erény (a királyhűség), az nálunk jellemtelenség, sőt hazaárulás. S a cinizmust még fokozza, hogy ugyanakkor ennek az „idegen” királynak az alkotmányra tett esküjét mi a legérvényesebbnek tartjuk; mi, akik elvből mindig hamisan esküszünk, a feddhetetlen ember fölényével olvassuk fejére az ő sorozatos esküszegéseit!

## A nádori állás be nem töltése

A második alkotmányos sérelemnek, mely Bocskai felkelésére állítólag jogos okot adott, a nádori állás be nem töltését szoktuk tekinteni.

Csakugyan, sem Miksa, sem Rudolf uralkodása alatt, tehát egyfolytában több mint negyven esztendeig nem volt az országnak nádora. Ez a sérelem tehát valóságos, nem úgy, mint az első, az országgyűlések meg nem tartásának vádjá. Rudolf országgyűlést sűrűn tartott, de tény, hogy nádort egyáltalán nem választott.

Ámde egész uralkodása alatt nem volt nádora János királynak sem, s ezt neki egyáltalán nem hányjuk szemére, és senkinek sem jutott még eszébe, hogy emiatt az utolsó „nemzeti” királyt törvény- és alkotmánytiprónak, annál kevésbé, hogy esküszegőnek gyalázza.

Mikor 1849-ben az ország kormányzójának megválasztották, Kossuthnak sem jutott eszébe, hogy nádort választasson maga mellé, pedig akkor ez a törvény még javában megvolt, s ha a törvény még a királyt is kötelezte arra, hogy hatalmát a nádorral megossza, az ország kormányzóját sokkal inkább kötelezte volna a hatalommegosztásra. De azért Kossuthnak sem hányt vagy hány a szemére törvénytörést, annál kevésbé esküszegést senki ezért a mulasztásért. Nyilvánvaló tehát, hogy itt is elsősorban csak az a bűne volt Miksának és Rudolfnak, hogy idegenek voltak, nem pedig az, hogy nem tartották meg azt a törvényt, amelyre megesküdtek. Láttuk, hogy élete végén még az a Mátyás király sem választatott már nádort, aki a nádorságot azzal a széles hatáskörrel felruházta, mellyel később már (a Habsburgok idejében) bírt. Mátyásra sem haragudott ezért soha senki.

Láttuk már egyébként is, hogy ez a széles hatáskörrel rendelkező nádori méltóság közel sem olyan elengedhetetlen tartozéka a magyar alkotmánynak, mint azt az avatatlanok gondolnák. Hogy az a sok sérelem, melyet vele kapcsolatban a Habsburgok ellen századokon át hangoztattunk – mennyire mondvacsinált volt –, mutatja, hogy mikor 1867-ben visszanyertük függetlenségünket, mert a Habsburgok többi összes országai egészének egyenrangú társa lettünk, s tisztán tőlünk függött, legyen-e nádor vagy ne legyen. Első dolgunk volt, hogy az egész intézményt, mint feleslegeset, végleg eltöröljük.

Olyan nádor, amilyenhez mi annyira ragaszkodtunk és amilyentől a Habsburgok annyira húzódoztak, nem volt a magyar múltban sem. Az Árpádok még maguk nevezték ki a nádorukat, a nádor tehát az ő idejükben még a mindenkori királyok teremtménye volt. A nádorválasztás szokása csak a XV. században kezdődött. A régi magyar világban tehát még a király mondta meg, ki legyen a nádor, nem pedig a nemzet. De olyan nagyhatalmú és erősakarátú király alatt, mint Mátyás volt, a gyakorlatban akkor is a király szabta ezt meg, mikor elméletben a nemzet választotta. Láttuk azt is, hogy az a széles hatáskörű nádori hatalom, mely a Habsburg-királyok hatalmát korlátozta, nem nemzeti szükséglet volt, hanem egyedül Mátyás király családi politikájának volt rá szüksége. Törvénytelen fiát akarta utódjának, s hogy halála után özvegye ellenszenvre ne érvényesülhessen fia ellenében, azért adott a király távollétében és trónüresedés esetén a királyné helyett minden hatalmat a nádor kezébe.

Mivel Mátyás után hamarosan (a Habsburgok alatt) szinte mindig távol volt királyunk, ezáltal egyszerre óriási fokban megnőtt a nádori tiszttel jelentősége. Emiatt a nemzet függetlensége megőrzésének szempontjából is igen nagy jelentőségű lett ez a nagy közjogi méltóság, hiszen általa vált lehetővé, hogy a király idegen környezetében, a bécsi udvar nálunk tulajdonképpen nem is rendelkezhetett, mert az ország tulajdonképpen kormányzása magyar ember, sőt e magas tiszttel egyenesen a nemzet akaratából választott ember kezében volt. Ilyen körülmények között és ilyen helyzetben természetesen egyszerre óriási jelentőségűvé, szinte a nemzet függetlenségének zálogává vált a nádorság betöltése, tehát a hozzá való mindenáron való ragaszkodás éppen nem volt szeszély vagy kicsinyesség a nemzet részéről.

Másrésről azonban azt is el kell ismernünk, hogy éppen emiatt a nádor elleni ellenszenv is legalább ennyire érthető a Habsburg-királyban, s éppen nem szükséges, sőt a legnagyobb

igazságtalanság ezt az ellenszenvet rosszakaratra, magyargyűlöletre, alkotmányellenességre vagy a koronázó eskü lelkiismeretlen megszegésének magyarázni.

Ahogy a nemzet számára a nádorság betöltéséhez való ragaszkodás az adott helyzetben egyet jelentett a nemzet függetlenségéhez való ragaszkodással, éppen úgy a nádorság be nem töltésére való törekvés a király részéről egyet jelentett a királyi hatalom védelmével, tehát a legtermészetesebb önérték, az önfenntartás ösztönének megnyilvánulása volt.

Ha csakugyan király akart lenni és maradni, egy király sem tűrhette, hogy ne ő kormányozzon, hanem egyik alattvalója. Még akkor sem tűrhette volna ezt, ha ez az alattvalója feltétlenül megbízható híve lett volna. A magyar nádor azonban Miksa és Rudolf alatt (és egy ideig még utánuk is) mindig protestáns volt, ez pedig abban a korban, mikor a legfontosabb politikai tényező még a vallás volt, azt jelentette, hogy a magyar nádor a Habsburgoknak szükségképpen s természetes ellensége volt. Mivel pedig az ország keleti felében nemsokára ott volt még ezenkívül a szintén protestáns Erdély, illetve a Habsburgokkal szemben álló Kelet-Magyarország is, s a királytól ehhez a másik – török hűbéruralom alatt álló – Magyarországhoz átállni I. Ferdinándtól kezdve állandó divat volt a magyarok között. Bocskaitól kezdve pedig török szövetségben már egyenesen a fegyveres felkelés is divat lett nálunk, sőt e másik Magyarországgal (és a törökkel) való fegyverbarátság egyet jelentett a magyar hazafisággal, s nemegyszer még a magyar nádorok is részt vettek benne. A bécsi királytól azt kívánni, hogy választasson nádort, sőt – mivel legtöbbször ennek ellenére is választatott – azt kívánni, hogy önként és szívesen választasson, kissé túl sok a jóból.

II. Ulászlónak és II. Lajosnak könnyű volt maguk mellett tűrni a rendektől választott nádort, mert hiszen az ő nádoruknak tulajdonképpen csak akkor volt hatalma, mikor ők már meghaltak vagy az országtól távol voltak. De ők alig voltak távol. De hogy tűrhette őket az a Habsburg-király, aki mindig távol volt és így tulajdonképpen nem ő kormányzott, hanem egyik alattvalója, a nádor, aki ráadásul még megbízható se volt számára, hiszen protestáns volt és azok választották, akiknek érdekei ellentétesek voltak az övével.

Erre természetesen a magyar hazafiak azt felelik, hogy a királynak nem lett volna szabad távol lennie. Jött volna haza és akkor mindezt a furcsaságot elkerülhette volna. A királynak nem lett volna szabad az országtól távol élnie, s ha ő mégis ott élt, akkor köteles volt a nemzet részéről legalább ezt az önvédelmi intézkedést eltűrni. Igaz, hogy ez szinte a királyi hatalom szünetelését jelentette, de ha a király Bécsből, tehát bécsi környezete és tanácsadói által kormányoz, az meg a nemzet függetlenségének megsemmisítését jelentette volna.

Még ezen érvelés helyességéből se következik, hogy ez ügyben az idegen királyt kell elmarasztalnunk, mert hiszen nemcsak a nemzetnek, hanem a királynak is (aki az alkotmány szerint is a nemzettel egyenrangú tényező) joga van az élethez, tehát a jogaihoz való ragaszkodáshoz (a nemzetnek a függetlenséghez, a királynak uralkodói jogaihoz való ragaszkodáshoz). A megoldás tehát igazságosan csak az lehetett volna, ha félig a király enged, félig a nemzet, de nem az, hogy csak a király.

Ámde maga az érvelés sem helyes, mert a nemzetnek csak abban az esetben lett volna joga a függetlenséghez, ha szükségleteiről, főként pedig védelméről is a maga erejéből tudott volna gondoskodni. Egy olyan nemzetnek azonban, amely ehhez az anyagi eszközöket nem maga adta, hanem szintén ettől az idegen Bécstől kapta, az önrendelkezéshez nem lehetett joga.

Azt kívánni, hogy más fizessen helyettünk, de azért mégis mi parancsoljunk, jogtalan, sőt lehetetlen kívánság. A bécsi király azon a címen, hogy a pénzt ő adta, joggal kívánhatott nálunk rendelkezni, még akkor is, ha idegenben lakott és idegenek által rendelkezett is, mert mindez az idegenből jövő pénzből természetesen és szükségképpen következik. De az a nemzet, mely akár a maga hibájából, akár anélkül olyan szomorú sorsra jutott, hogy kénytelen volt mások segítségét kérni és elfogadni a maga védelmére, nem követelhet jogosan azt, hogy az idegenben lakó király távolléte miatt a nemzettől választott nádor kormányozzon, mert hiszen a király távolléte és az idegenből adott segítség végeredményben egyet jelentett.

Rámutatunk már, hogy külön lehetetlenné tette ezt a kívánságot még az is, hogy a törvény szerint az ország területén levő seregek törvényes parancsnoka a nádor volt. Mivel azonban – ismét csak az idegen segítség miatt – az ország területén elsősorban idegen pénzből fizetett seregek táboroztak idegen hadvezérek alatt és nagyrészt idegenekből álló legénységgel is, egyenesen lehetetlen kívánság volt, hogy mégis a mi nádorunk parancsoljon nekik. A hadviselés eredményessége szempontjából nagyon hátrányos volt még az is, ha csak azoknak a csapatoknak, melyek magyarok voltak és magyar pénz tartotta fenn őket, volt a magyar nádor személyében a többiektől független, önálló vezére.

Hogy Habsburg- királyaink nem szívesen láttak nádort, nagyon is érthető, tehát megmagyarázására nem kell semmiféle különös bécsi „ármány”, magyargyűlölet, annál kevésbé „ősellenséges faj” feltételezése. Teljesen megmagyarázza ezt az idegen királynak (vagy ha tetszik Bécsnek) a természetes esze és életösztöne, amely egészen természetes, mert hiszen mindenkiben egyaránt egyformán megvan. Ugyanaz az életösztön volt ez, mely a magyar nemzetben is megnyilatkozott, mikor az idegenben lakó Habsburgok alatt annyira ragaszkodott ahhoz a nádorhoz, aki az Árpádok alatt még egész mellékes volt, 1867 után pedig már egyáltalán nem is kellett neki, de nem kellett neki már 1849-ben sem, amikor Bécstől függetlenül önmagát kormányozta.

Az életösztön e kétoldalú megnyilvánulása között csak az volt a különbség, hogy amikor a Habsburgokban nyilvánult meg, jogos alappal is bírt, mert az ő nem magyar alattvalóiknak a pénzük címén, melyet Magyarország védelmére adtak, joguk is volt arra, hogy nálunk is befolyással bírijanak, de nekünk akkor – szintén ugyanezen külföldi pénz miatt – nem volt jogunk arra, hogy sorsunkat egyedül magunk intézzük. Ehhez az kellett volna, hogy az idegen pénzt elutasítsuk, vagy legalábbis csak mint kölcsönt vegyük fel. Ki adott volna azonban akkor nekünk kölcsönt? Kölcsönt kapott a császár – ő is többnyire kölcsönből szerezte ugyanis azt, amit nekünk adott –, de nem mi.

Mivel azonban tagadhatatlan, hogy mindezek ellenére nekünk a Habsburgok alatt többnyire mégis volt nádorunk, s legalább a magyar csapatoknak mindig ez a nádor volt a parancsnoka (még akkor is, amikor itt idegen vezérek működtek). Meg kell állapítanunk, hogy a Habsburgok – legalább annyira, amennyire lehetséges volt és amennyire tőlük függött – mégiscsak igyekeztek függetlenségünket és alkotmányunkat is tiszteletben tartani még annak ellenére is, hogy országunk fenntartásának és védelmének költségeit elsősorban nem magyar alattvalóik fedezték.

Miksa és Rudolf, akik a legelső Habsburgok közé tartoztak, még nem neveztek ki nádort, mert józan ésszel nem gondolhattak arra, hogy ne az rendelkezék, aki fizet, s hogy ne az élvezze a jogokat is, aki a terheket viseli. (Ferdinánd, a legelső Habsburg, még nevezett ki nádort. Részint mert mikor király lett, már volt is nádor, részint mert akkor még nem lehetett tudni, hogy az idegen segély rendszeres és évszázadokon át tartó lesz.)

Bocskai felkelése azonban már megtanította a Habsburgokat arra, hogy a magyar nemzet önrendelkezési jogára mennyire kényes és hogy a lehetősége is megvan arra, ha bűnös eszközökkel, még az alattvalói eskü megszegésével, sőt magával a törökkel való szövetekezéssel is, de követelését kivívja, vagy legalábbis igen sok kellemetlenséget tud okozni annak, aki erre nincs tekintettel. Ezért a későbbi Habsburgok már úgyszólván mindig választottak nádort. Jellemző azonban, hogy ennek ellenére azért Bocskai után is éppen úgy egymást érték a felkelések, mintha nem lett volna nádor. De hát az első Habsburgok alatt viszont országgyűlések voltak sűrűn, rájuk viszont e szempontból nem lehetett panasz. Bocskai mégis felkelt.

A nádorság be nem töltése tekintetében tehát az az igazság, hogy a magyar alkotmány, sőt – mivel a király idegenben lakott – még a magyar függetlenség is megkövetelte ugyan, hogy legyen nádor, de mind a magyar alkotmány, mind a magyar önrendelkezési jog ugyanakkor azt is megkövetelte, hogy az országot magyar pénz és magyar fegyver védje meg és tartsa fenn. Ha ezt az utóbbit nem tudtuk biztosítani, akkor már magyar önrendelkezéshez, te-

hát többek között nádorhoz se volt jogunk. Hogy lehetett volna például a nemzettől választott nádor független parancsnoka egy olyan seregnek, melynek fegyvereit – a tüzéséget például mindig teljes egészében – idegenből hozták anélkül, hogy a számlát a magyar országgyűlésnek benyújtották volna, s melynek a zsoldját is idegenből fizették?

## A szent korona külföldre vitele

Hogy Rudolf még a szent koronát is Prágába vitette, a fegyveres felkelésre okot adó harmadik nagy nemzeti sérelem volt. Azonban ez a sérelem közel sem olyan nagy, mint amilyennek első pillanatra látszik. Egészen kétségtelen például, hogy Rudolf a koronát nem azért vitette ki az országból, mert hazánkat nem tekintette önálló államnak, vagy mert minket semmibe vett. Látni fogjuk majd ugyanis, hogy még Acsády is elismeri, hogy Rudolf nem volt irántunk rosszakaratú.

A magyar koronát Rudolf az atyja temetésére szállíttatta Prágába, mert a temetési menetben a német császári és a cseh királyi korona mellett azt is fel akarta vonultatni. E tekintetben éppen a magyar korona mellőzése jelentette volna semmibebevadásunkat. Nem a korona elvitele volt tehát sérelem, hanem az, hogy utána nem szállíttatta haza. Ennek oka bizonyára közismerten nagy műélvezete és ebből folyó műgyűjtő szenvedélye volt. A mindig otthon ülő, magányos, visszavonult életet élő, az emberektől elzárkózó Rudolf – úgy látszik – nem tudta magát a mi szent koronánktól való elválásra rászánni. Gyönyörködni szeretett benne, azért tartotta magánál.

Később aztán jött a 15 éves török háború. Ez ismét ok, mégpedig jogos ok volt arra, hogy a korona hazaszállítását halassza. Hiszen ha hazaküldi, egyenesen a harctérre küldte volna. Akkor nálunk – tekintve a hadiszerecsé forgandóságát – esetleg még a török kezére is kerülhetett volna. A nemsokára utána következő Bocskai-felkelés meg egyenesen Rudolfnak adott igazat, mert ha akkor itthon lett volna a korona, Bocskai kezére (sőt talán egyenesen a fejére) került volna.

Az olyan népnek, mely királya ellen fegyverrel kel fel és szemrebbenés nélkül ellensége mellé áll még akkor is, ha ez az ellenség „pogány”, és vele szemben a keresztény európai kultúra védelme mindig legnagyobb nemzeti büszkesége volt, nincs joga azt követelni, hogy körében őrizze koronáját. Mindennek ellenére Bocskai felkelése mégis rákényszerítette a Habsburgokat a korona hazaszállítására. Aztán már húsz év múlva újabb felkelés és újabb törökkel való szövetség jött, s az akkor már itthon levő korona valóban a felkelő Bethlen Gábor kezébe került. (Hogy mégsem koronáztatta meg vele magát, nem érv, mert ez csak azért történt, mert tudta, hogy úgysem marad a fején. Ha végleges győzelemre lett volna reménye, meg is koronáztatta volna magát a kezében levő koronával.) Mindez bizony azt bizonyítja, hogy Rudolf nagyon is okos volt, mikor a Prágába vitt koronát nem szívesen küldte vissza. Önmaga, a törvényes rend és a magyar alkotmány iránti kötelessége volt ez.

Bethlen felkelésekor már nádor is volt (Thurzó Szaniszló) és – szégyen, gyalázat! – ez is Bethlen mellé állt. Később pedig még olyan nádorunk is volt, mégpedig akkor már katolikus nádorunk (Wesselényi), aki maga szervezte a király ellen összeesküvést. Ahogyan tehát a későbbi események e tekintetben bebizonyították, mennyire igaza volt Rudolfnak, mikor nem akart nádort, éppen úgy bizonyította be utólag a Bethlen kezébe került korona is, hogy mennyire igaza volt akkor is, mikor a szent koronát az akkori viszonyok között nem látta biztos helyen Magyarországon.

Egyébként azt, hogy a korona külföldön volt, csak azért tartjuk magyar szempontból annyira sérelmesnek, mert nem gondolunk arra, hogy az a „Magyarország”, melyet akkor királyunk a kezében tartott, nem Magyarország volt, hanem annak csak egy kis határsávja. Fessler számítása szerint Magyarország 5.163 négyszögmérföldnyi területéből Bocskaié volt

2.082, a töröké 1.859 és a magyar királyé mindössze 1.222. A király tehát – ha akarta –, akkor sem tarthatta volna a koronát Magyarország területén, mert Magyarország nem is volt az övé. Hogy pedig azon a kis töredéken, ami akkor Magyarországból az övé volt, nem tartotta, nagyon is érthető, hiszen állandó háború folyt rajta. A nemzet legnagyobb kincsét és ereklyéjét nem a harctéren szokás tartani, kivált, amikor a király más biztos hellyel is rendelkezik számára.

Hogy ugyanis mi a keresztény Ausztriát, Csehországot, vagy akár a Német Birodalmat annyira idegen területnek tartjuk, Erdélyt ellenben, ahol a szultán parancsolt, számunkra olyan biztosnak, azt is csak elfogultsággal lehet magyarázni, nem pedig tárgyilagos hazaszeretettel. Hiszen a „magyar” Erdélyből – ha ott lett volna – a szultán bármikor Konstantinápolyba szállíttathatta volna a magyar koronát, ahonnan akkor nem tudtuk volna visszaszerezni. Bécs vagy Prága azonban a magyar király hatalmában volt, a koronának onnan való visszaszállításához csak egy magyar országgyűlési határozat kellett, és a mi védelmünkhöz onnan minden évben nagyobb összeggel járultak hozzá, mint ennek a kis Magyarországnak nevezett országroncsnak az egész bevétele.

Mi sérelem volt tehát abban, ha a koronát addig, amíg nálunk a török közelsége és az állandó harcok miatt nincs biztonságban, királyunknak egy másik, velünk közös uralom alatt álló és minket küzdelmünkben régóta testvérileg támogató országában őriztetjük? Hiszen a felkelő Bethlen is szövetekezett a csehekkel, Kossuthék is szövetekeztek az akkor szintén forradalmat csináló bécsiekkel, sőt maga Bocskai is az (akkor nagyrészt protestáns) osztrák rendek kezességét kívánta és kapta meg a bécsi béke tiszteletben tartására. Ha tehát jók ezek az idegen rendek és országok, s még szövetekezni is lehet velük, ha protestánsok vagy forradalmárok; ha ilyenkor nem tekintjük őket ellenségeinknek, hanem jóbarátainknak; miért féltjük annyira a koronánkat tőlük és miért tekintjük őket egyszerre halálos ellenségeinknek akkor, ha nem mint lázadók, hanem mint keresztények és uralkodójuk hű alattvalói tesznek nekünk szolgálatot?

Pedig a lázadó bécsiekből, prágaiakból, osztrákokból, csehekből sohasem volt semmi haszna a lázadó magyaroknak. Sem a protestáns Bocskainak vagy Bethlennek a protestáns osztrákokból és protestáns csehekből, sem a forradalmár bécsiekből a forradalmár Kossuthnak, sem a Habsburgokat elűző magyar Károlyi-forradalomnak az ugyanakkor őket elűző szociáldemokrata bécsi kormányból. (Éppen ellenkezőleg, ez vette el tőlünk azt a Nyugat-Magyarországot, melyet az „elnyomó” Habsburgok még a Bach-korszak büntetőszakában sem vettek el tőlünk.)

Ellenben azokból az osztrákokból és csehekből, akik a Habsburgok hű alattvalói voltak, rengeteg hasznunk volt hosszú évszázadokon át. Hiszen az ő pénzük tartotta fenn a török ellen a magyar védvonalat, s védte ott a magyar vagyont és a magyar életet; az ő pénzükkal és vérükkel verték ki innen királyaink végleg a törököt és állították vissza újra a hajdani Magyarországot és az ő adójukból fenntartott Habsburg-nagyhatalom hatalma és hadserege tartotta meg ezt a visszaszerzett Magyarországot eredeti határai között Erdélyével és tengerpartjával együtt csorbítás nélkül egészen Trianonig, vagyis egész addig, amíg csak a Habsburgok nagyhatalma megvolt, s amíg mi az osztrákokkal és csehekkel közösen gazdálkodtunk, s a Habsburgok közös alattvalói voltunk.

De nemcsak a Habsburgok szelíd kényszere, hanem az önkéntes szeretet is működött ezekben a csehekben és osztrákokban irántunk. Mikor 1879-ben a haragos Tisza romba döntötte a magyar Szegedet, s szinte az egész föld kerekére kiterjedő gyűjtés országunként ilyen eredménnyel végződött:

## Befolyt

Magyarországból . . . . .	1.004.738 forint	24 krajcár
Ausztriából . . . . .	551.595	66
Németországból . . . . .	395.941	74
Franciaországból . . . . .	283.182	11
Nagy-Britanniából . . . . .	143.686	-
Az Egyesült Államokból . . . . .	63.524	55
Olaszországból . . . . .	51.763	76,5
Belgiumból . . . . .	47.139	47,5
Svájcból . . . . .	40.974	77,5
Romániából . . . . .	34.837	36,5
Oroszországból . . . . .	34.456	93
Hollandiából . . . . .	32.213	54

Szinte azt mondhatjuk tehát, hogy az egyes országok hozzájárulási aránya attól függött, hogy szorosabb vagy tágabb kapcsolatban álltak-e a Habsburgokkal. Veretlenül az első közöttük Ausztria, ahol akkor még a Habsburgok parancsoltak. Ausztria után Németország következik, ahol a Habsburgok akkor már nem parancsoltak ugyan, de parancsoltak előtte félezer éven át. (Aki azon csodálkozik, hogy Németország adománya szinte megközelíti Ausztriát, azt figyelmeztetjük arra, hogy lakossága több mint kétszerese volt Ausztriának. Németország még az egész monarchiánál is sokkal népesebb volt, hogy erőforrásainak gazdagságát ne is említsük. Ausztriában tehát aránytalanul nagyobb volt a segítőkészség, tehát az irántunk való szeretet is, mint Németországban.) A lakosság arányában Németország után az a Svájc következik, mely szintén német, melynek egy része szintén a Habsburgoké volt hajdan, és ahonnan a család is származik. Aztán Belgium következik, mely szintén évszázadokig s még száz évvel a szegedi árvíz előtt is az övék volt. Aztán Hollandia, amely szintén az övék volt, de nem olyan sokáig, mint Belgium, s mely már nem is katolikus, mint Belgium, de nem is adott annyit, mint Belgium. Feltűnő, hogy a katolikus Franciaország is mennyivel többet adott, mint a gazdagabb, de protestáns Anglia.

Nincs tehát nekünk semmi okunk arra, hogy az osztrákokra és csehekre annyira haragudjunk, sőt úgy látszik, mintha az ellenük érzett féktelen gyűlölet kissé érthetetlen is lenne részünkről.

Ha a török közelsége és az állandó királyellenes felkelések ellenére is azt követeljük, hogy a korona mindenképpen itthon, ne pedig Bécsben vagy Prágában legyen, akkor tulajdonképpen azt követeljük, hogy a korona ne a király, hanem a király ellenségei kezében legyen. Bizonyára lehetetlen kívánság.

Ennek ellenére Rudolf és II. József uralkodása idejét kivéve (akik közül az egyik súlyos idegbeteg volt, a másik pedig nem is volt vallásos Habsburg, de – jellemző – nekünk éppen ezért a „legrokonszenvesebb”) mégis mindig itthon volt a korona, ami éppen eléggé mutatja, hogy mégis mindig akkor is a mi akaratunk érvényesült, mikor az a király érdekeivel ellentézett. (A „mi”-n természetesen nem a magamfajta, hanem a lázadó, királyellenes magyarokat értem.)

## A király külföldön lakása

A koronával kapcsolatban Rudolf alatt mindössze csak az a nemzeti sérelem történt, hogy a korona ott volt, ahol a király. Ez rendjén való, sőt a legtermészetesebb dolog, ha a király jó helyen lett volna. Csak hát a király is rossz helyen, idegenben volt és ezzel elérkezünk a Bocskai-felkelés negyedik állítólagos okához, ahhoz, hogy a király nem lakott



Magyarországon, illetve Magyarországnak abban a kis fozslányában, mely az ő uralma alatt állott. Ha azonban így fogalmazzuk meg a kérdést – pedig kétségtelen, hogy ez az igazságnak megfelelő fogalmazás –, mindjárt semmivé foszlik a sérelem is. Egy király ugyanis nem szokott olyan országban lakni, mely csak egy kis határsávból áll, ha van neki más országa is. A mi királyunknak pedig volt.

De egy király a harctéren sem szokott lakni, legalábbis évszázadokon át nem, hacsak nincs rákényszerítve. Hazánk pedig akkor évszázadokon át harctér volt, viszont királyunk nem volt rákényszerítve, hogy ott lakjék. De egy hatalmas uralkodó, az egész keresztény Európa világi feje, akinek biztos helyen fekvő és gazdagabbnál gazdagabb országai vannak, országai legszegényebbjében sem szokott székelni, s kivált nem akkor, ha ez a legszegényebb országa még birodalma szélén és az ellenség torkában is fekszik, s ahol ráadásul később még attól is állandóan rettegnie kellett, hogy alattvalói fellázadnak és az ellenséggel szövetkeznek ellene.

Ezt a kis, birodalmuk szélén fekvő és elpusztult országsávot – éppen szerencsétlensége miatt – úgyis jobban szerették királyaink egyéb országaiknál, mert hiszen többi országaiktól azt kívánták, hogy évente nagyobb összegekkel járuljanak hozzá védelméhez, mint e kis országsáv egész bevétele, és erre a hozzájárulásra évszázadokon át rá is kényszerítették egyéb országaikat.

Német történetírók azt írják, hogy a Habsburgok Magyarország miatt állandóan „szípolozták” örökös tartományaik és a Német Birodalom gazdasági erejét. Ilyen körülmények között nem egyenesen örültség-e azt kívánni, amellet, hogy ezt csinálják velük, még hagyják ott ezeket az őket is eltartó országokat és népeket, és még lakni is menjenek a magyarok közé, a harctérre és a rebellisek közé? Van-e csak egy kis józan ítélőképessége is annak, aki még ezt is lehetségesnek tartja?

Ha nem is mindig, de legalább az év bizonyos részében itt kellett volna köztünk lakniuk, ha szerettek volna bennünket – mondhatná erre valaki. A szeretet – feleljük neki – nem érzélgésben, hanem tettekben nyilvánul meg, és a tettek: örökös tartományaiknak a kedvünkért való és évszázadokon át tartó „kiszípolozása” jobban és hathatósabban bizonyítja ezt a szeretetet, mintha itt laktak volna ugyan, de a magyar végvárakba csak annyi őrséget raktak volna, amennyi a magyar adóból kitellett. (De ez esetben nem is lakhattak volna itt, mert akkor hamarosan a még meglévő ország is a töröké lett volna.)

Egyébként az itt lakást még rövidebb időre is csak akkor kívánhattuk volna, ha lett volna hol lakjanak. Ha például Budát és Visegrádöt nem játszották volna török kézre a „nemzeti” magyarok. Hiszen I. Ferdinánd Buda elfoglalása után ott lakott egyfolytában egész addig, amíg János király és „nemzeti” magyarjainak jóvoltából a török oda nem jött és neki onnan mennie nem kellett.

De az országgyűlésre királyaink ennek ellenére is le szoktak jönni hozzánk Pozsonyba és akkor heteken át itt tartózkodtak. Ilyenkor hozzánk jött velük az egész udvar és vele a külföldi követek is. Igaz, hogy Rudolf a koronázásán kívül csak három országgyűlésre jött le személyesen, a többit számos testvére valamelyikével tartatta. De hát ebben semmi sértő nem volt annak a Rudolfnak részéről, akit egyébként se lehetett Prágából kimozdítani, s aki még a német birodalmi gyűlésre sem ment el személyesen. Ha beteg idegzete miatt még az egész Német Birodalom kedvéért sem tudott vagy akart erőt venni magán, akkor nem tekinthetjük nemzeti sérelemnek, ha a mi kis országfoszlányunk kedvéért sem vett erőt emberkerülő természetén.

Pedig csak akkor volt így, amikor már az idő haladtával idegbaja kezdett elhatalmasodni rajta.

## Az ország függetlenségének elveszte

Az ötödik sérelem, hogy a király és idegen tanácsadói süketek és érzéketlenek voltak a nemzet bajai és szenvedései iránt, hogy semmitmondó szavakkal tértek ki orvoslásuk elől, úgyhogy a rendek már nem is szívesen hozták sérelmeiket elő, mert úgyis tudták, hogy falra hányt borsó. Ilyen sérelmek voltak az idegen és fizetetlen zsoldosok mondhatatlan visszaélései és garázdálkodásai, a kamara erőszakoskodásai, a magyar nemesi családok javainak „törvénytelen” elkobzásai, hadügyeinknek, pénzügyeinknek és külügyeinknek idegen hatóságoktól való, tudtunk nélküli intézése, a nemzet önállóságának és függetlenségének majdnem teljes feledésbe menésével. Végül a vallási sérelmek, sőt a vallásszabadság teljes „lábbal tiprása”. Mivel a rendek mindezekre vonatkozó panaszaira sohasem kaptak orvoslást, végül már arra voltak hajlamosak, hogy el se menjenek az országgyűlésre, mert semmi értelmét sem látták már az egésznek.

E sok sérelem közül lássuk először az alkotmányosokat, aztán majd külön vesszük vizsgálat alá a vallásiakat.

A valóság egészen más, mint a kemény beszéd, sőt történetkönyveink sokszor egyenesen vérlázító kifejezései után gondolnánk. Láttuk, hogy hazánk 5.163 négyszögmérföldnyi területéből mindössze 1.222 volt királyunké. Gondolhatjuk, mennyi lehetett ennek a kis területnek az évi adóbevétele, kivált ha számításba vesszük az állandó török pusztításokat és Rudolf uralkodásának utolsó 15 évében még a „hosszú háború” elszegényítő hatását is. Gondolhatjuk azt is, milyen „sok” lehetett ez időben a harmincadok hozadéka is; mennyi felesleges szarvasmarhát hajthattak ekkor tőlünk külföldi piacokra.

Hajdan annyira híres bányáink nagyobb része (de korántsem mind) e kis királyi területre esett ugyan, de hol voltak ezek már ekkor régi nagy hírűktől! Rézbányáinkat már II. Lajos is mindössze csak évi 20.000 forintért tudta bérbe adni, de Ferdinánd alatt már semmi pénzért sem kellett a Fuggereknek. Sóbányáink erdélyi kézen voltak, aranybányáink pedig sokszor egyenesen ráfizetéssel dolgoztak. De a bányák egyébként is kezdettől fogva a király, nem pedig az ország jövedelméhez tartoztak, sőt míg II. Lajos özvegye élt, még királyunké sem voltak, mert az özvegy királyné hitbérét alkották, s ezért a bevételüket Németalföldre kellett utána küldeni (mert ott volt helytartó). Az ország egész portális adója sokszor nem tett ki többet évi 40.000 forintnál. (Szekfű, IV., 127-133. o.)

Mivel az ország keleti, a királynál jóval nagyobb fele, a törökkel szövetkezett, sőt annak hűbérese volt, az egész török elleni védelmet, a végvárrendszer kiépítését (milyen munkába, pénzbe, gondba kerültek ezek!), s bennük megfelelő őrség tartását (ennek száma békében is vagy 15.000 fő volt) mind ennek a kis Habsburg-kézben levő országcsónknak kellett volna fedeznie. Világos, hogy erre képtelen volt. Hogy a lehetetlenség mégis megtörtént, egyedül annak köszönhetjük, hogy királyunk idegen volt, s így nemcsak a mi, sőt elsősorban nem a mi királyunk volt, s így egyéb, sokkal terjedelmesebb és gazdagabb országai „szipolyozásával” külföldről tudta előteremteni azt az anyagi erőt, ami itthon annyira hiányzott.

Ez volt az áldása annak, hogy nekünk ez időkből nem nemzeti, hanem „idegen” királyunk volt, s ez az, amiről a mi történetírásunk sohasem beszél, hanem mindig csak azt hangsúlyozza, ami hátrányos volt belőle, de még hátrányairól is úgy beszél, mintha ezek a hátrányok nem a mi pártoskodásunk (később pedig fegyveres felkeléseink) legtermészetesebb következményeként értek volna bennünket, hanem mintha a Habsburgok személyes bűnei és irántuk való rosszakaratuk, sőt gyűlöletük következményei volnának.

E kérdéssel kapcsolatban újabban sokan – mint ránk nézve legelőnyösebb megoldást –, azt hangsúlyozzák, hogy az egész nemzetnek kellett volna a törökhöz csatlakoznia, a török szövetségesévé lennie, tehát Erdély szerepét játszania, és akkor a védelem e nagy és másfél századon át tartó anyagi és vérvesztéseitől mentesültünk volna, de függetlenségünk sem szenvedte volna azt a nagy kárt, amely így osztályrészéül jutott.

A kérdés effajta elintézését azonban csak az veheti komolyan, akinek tisztánlátását egészen elhomályosítja az a gyűlölettel vezetett irányzatosság, melynek egyetlen „hazafias” elve az, hogy mindent és mindenkit inkább, mint Habsburgot. Az „ősellenség”, az egyedüli ellenség: Ó!

Pedig a törökkel való barátkozás először is a magyarság szégyenletes elfajulását, Európától és a kereszténységtől való elfordulását jelentette volna, melyet egyes balkán népeken kívül egy keresztény európai nép sem tett meg, s mely még a nyugati protestánsok közt is megvetés tárgya volt. De az önmagunkkal való meghasonlást is jelentette volna, mert hiszen az volt mindig a mi legnagyobb nemzeti büszkeségünk, hogy a kereszténység és Európa védőbástyája voltunk. Így védőjéből árulója lettünk volna Európának is és a kereszténységnek is.

Bethlen Gábor azok közé az erdélyi fejedelmek közé tartozott, akik a töröktől még a legfüggetlenebbek voltak. Láttuk, hogy a protestáns és éppen nem vallásos Schiller mégis milyen megvetéssel ír róla olyan könyvben, amely a harmincéves háború protestáns szempontból való előadására íródott. Schiller itt a cseh protestánsok bukását egyenesen a törökkel tartó Bethlennel való megszegyenítő szövetkezésnek tulajdonítja.

Mi lett volna hát még a protestáns Európa előtt is a mi becsületünk, ha másfél századon át (sőt tovább, mert akkor a török közép-európai uralma még sokkal tovább tartott volna) az egész magyarság török szövetséges, török cimborá lett volna! S hogy lehet józanul ezt a török szövetséget tartani helyesnek éppen ma, amikor már régóta tudjuk, hogy a kereszténység és az iszlám évszázados küzdelmében nem az iszlám, hanem a kereszténység lett a győztes? Hiszen minden országnak, minden népnek az a vesztesége, ha rosszul választja meg szövetségeseit, s olyan hatalomhoz köti sorsát, mely végül alul marad. Világos ugyanis, hogy aki a sorsát hozzá kötötte, az is ott marad.

De ha dicsőségtől, becsülettől, kereszténységtől és effajta, nem materiális dolgoktól eltekintünk, és tisztán csak a hasznossági szempontokat nézzük, s nem is csak a dolgok legvégén, akkor is végzetesen károsnak kellene tartanunk ezt a lépést, ha megtörtént volna.

Először is függetlenségünk megőrzéséről ez úton még olyan fokban sem lehetett volna szó, mint a Habsburgok uralma alatt. Erdély ugyanis nem szövetségese, hanem adófizető hűbérese volt a töröknek, akit – mint már említettük – még külföldi hadjárataiban is támogatnia kellett még egy Bethlen Gábornak is. Ellenben mi Ausztriának vagy Németországnak a Habsburgok alatt sohasem fizettünk adót, sőt – éppen ellenkezőleg – ők tartottak minket évszázadok óta mindig pénzzel. S bár azzal a hadsereggel, melyet ők fizettek, természetesen ők is rendelkeztek, de mégis tagadhatatlan, hogy minket védtek és végül a mi hazánkat szabadították fel vele.

De akkor is, mikor ők fizettek és ők rendelkeztek, nemcsak soha adót nem fizettünk nekik, hanem „idegen” királyunk – legalább elméletben – akkor is minden országgyűlésen elismerte, hogy független ország vagyunk, s erre koronázásakor minden „idegen” királyunk mindig meg is esküdött. Ez pedig azt jelentette, hogy mihelyt az a helyzet, hogy idegen segítségre szorulunk, megszűnik, tényleg is visszanyerjük egyelőre még csak elméleti függetlenségünket. Mi, XX. századi magyarok, ma már azt is tudjuk, hogy mindez nem volt csak írott malaszt, hanem a valóságban is megtörtént (1867-ben).

Még azt sem mondhatjuk, hogy ezt a megmaradót, illetve visszanyert függetlenséget csak szabadságharcainknak köszönhetjük, s hogy azok nélkül sohasem lett volna osztrájkörünk. Ne feledjük, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát leverték és a szatmári béke mégis épp olyan szabadságot adott, mint Bocskai vagy Bethlen le nem vert felkelése. A különbség a kettő között csak az volt, hogy a le nem vert Bocskai, Bethlen és Rákóczi György személyi konckokat is kapott, míg a levert II. Rákóczi Ferencnek bujdosnia kellett (de ezt is elkerülhette volna még ő is, ha nem akart volna mindenáron továbbra is fejedelem maradni).

A negyvennyolcas felkelést is leverték, hatvanhétben már mégis függetlenek lettünk. Világos tehát, hogy ez a felkelés függetlenségünknek csak ártott, mert ha 48-ban nem nyúltunk

volna erőszakos eszközökhöz, lassú, természetes fejlődéssel teljes függetlenségünk 67-nél sokkal hamarabb bekövetkezett volna, mert természetes, hogy a kudarccal végződött 48 ezt csak hátráltatta. Ha a Habsburgok 400 éves uralma alatt egy szabadságharc sem lett volna, ma sokkal gazdagabbak és nagyobb számúak lennénk. A nem kudarccal végződött szabadságharcok kivívta időleges előnyöket pedig bőven kárpótolták volna azok az előnyök, melyeket a béke mindig biztosít a népnek, és amelyeket a „mindig hüek” iránt hálás uralkodóház részéről élveztünk volna.

De a reális valóságérzéssel bíró olvasó azzal is kellően tisztában van, hogy az a belügyei intézésére kiterjedő „függetlenség”, amelyet Erdély a törökkel szembeni hűbéri viszonya idején tényleg élvezett, szintén csak a királyi Magyarország létének és a Habsburgok más országai hatalmán alapuló erejének következménye volt, tehát tulajdonképpen még ezt is a Habsburgoknak köszönhetjük az erdélyiek. Ők belügyeikben csak azért kaptak szabadságot a töröktől, és hűbéruruk, a török, csak azért igyekezett lehetőleg jól bánni velük, mert az erdélyiek számára egyensúlynak ott volt a szomszédban a Habsburgok Magyarországa, melynek feje a szultánnal egyenlő erővel rendelkezett, s az erdélyiek török uruk helyett akkor csatlakozhattak hozzá, amikor akartak. Ki hiszi el, hogy az erdélyieknek a török alatt ugyanolyan jó dolguk lett volna akkor is, ha ez a lehetőség nem állt volna rendelkezésükre. A kérdésre a választ megadja a balkán népek példája.

Ebből a lehetőségből az erdélyiek nemegyszer csináltak valóságot, hiszen minden török terror ellenére hányszor, de hányszor egyesültek a királyi Magyarországgal! Nemcsak egyes Habsburg-párti, állítólagos rossz magyarok csináltak így, hanem már Zápolya János is, aztán özvegye, Izabella is, aztán fia, János Zsigmond is, Báthory Zsigmond is, sőt még a protestáns Bocskai, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, II. Rákóczi György, Kemény és Thököly is minduntalan erről tárgyalt Béccsel. Semmitől sem félt a török annyira, mint attól, hogy újra az egész Magyarország Habsburg alattvaló legyen. Erdély is csak azért kapott a töröktől önkormányzatot, nehogy a Habsburghoz csatlakozzék, s így azok hatalmát növelje.

Világos tehát, hogy ha a Habsburg Magyarország nem lett volna, azaz hogy egyes mai „hazafiak” tanácsának megfelelően az egész Magyarország török alattvaló lett volna, s így a szomszédban a Habsburgok hatalma megsemmisült, vagy legalább alaposan megcsökkent volna, s így a törökre nézve már nem lett volna veszélyes, akkor a töröknek erre a magyarkímélő politikára már nem lett volna szüksége. Ha a Habsburgok elleni magyar felkelések teljes sikerrel jártak volna, azaz a Habsburgok hatalma összeroppant volna, a törökkel való viszonylatunkban ugyanez lett volna az eredmény. Csöbörből vödörbe estünk volna, s a győzelemnek nagyobb lett volna a kára, mint a haszna.

De ez az egészében a török mellé állt Magyarország – még ha némi függetlensége lett is volna – a töröknek a keresztény Európa további meghódítására irányuló támadó háborúiban állandó felvonulási területe lett volna. Ez által nemcsak kiéltek és elpusztítottak volna bennünket még akkor is, ha erre külön nem törekedtek volna, hanem háborúikban még csatlakoznunk is kellett volna hozzájuk, mint barátaiknak. A török keresztény szövetséges egyébként se ismert csak keresztény rabszolgát. Ez az iszlám szelleméhez tartozott. Mikor tehát valakinek e szellemmel ellenkezőt ígért, az mindig csak csalárdság volt és sohasem volt összekötve az ígéret megtartásának szándékával.

Még külön katasztrófát jelentett volna részünkre az a köztudomású tény, hogy a magyar semmiképpen sem alkalmas rabszolgának, sőt még azt sem tudja tűrni, hogy mások rendelkezzenek vele. Addig csak megvolt valahogy, amíg a keletről és nyugatról szomszédos két úr egyformán hízelgett neki, hogy maga mellett megtartsa és a másiktól elvonja, s amíg a magyar büszkeség ki tudta magát élni abban a jóleső elégtételben, hogy ha az egyik megsértette, a másikhoz állhatott. Mi lett volna azonban akkor, amikor már a kettő közül az egyik urat egészen eltaszítottuk magunktól s már csak egy maradt volna, a pogány, az ázsiai, és mi ki lettünk volna neki szolgáltatók?

Mi nem tudtunk volna századokon át szolgasorsban élni, mint a balkáni népek, hanem elvéreztünk és kipusztultunk volna. Hiszen még a jobb helyzetben is elvéreztünk, mert ezeréves hazánk területének már felét sem lakják magyarok. Török „szövetségben” azonban ma már csak talán az ország egyötöde lenne magyar, de az sem a magyarság javából, hanem a selejteséből kerülne ki; azok utódaiból, akik tudtak szolgák lenni, sőt kenyérükké vált már a szolgaság.

Világos tehát, hogy ha már nagy „hazafiságunkban” oda jutottunk, hogy mindössze csak 1222 négyszögmérföld volt már az ország, és ennek kellett volna akkora honvédelmi terheket viselnie, amekkorákat még az egész ország és még Hollós Mátyás vezetésével sem bírt volna, ha mégis volt olyan uralkodónk, aki – de csak azért, mert „idegen”, és így rajtunk kívül más bevételi forrásai is voltak – úgy-ahogy bírta, és ami a fő, hajlandó is volt viselni a terheket, akkor legalább lettünk volna hálások érte. Akkor lettünk volna legalább hűséges, megbízható alattvalók, akik védték volna ugyan nemzetük függetlenségét is, amint lehetett, de annak tudomásulvételével, hogy ilyen körülmények között egyelőre igazi függetlenségről nem lehet szó.

A nemzet előtt nem lett volna szabad elhallgatni azt az igazságot, hogy a politikában ingyen semmit sem adnak; hogy a nemzeteknek (tehát az osztrákoknak is) nemcsak szabad, hanem egyenesen kötelességük érdekeiket védeni. A Habsburgoknak tehát nemcsak magyar alattvalóik, hanem örökös tartományaik és a Német Birodalom érdekeire is tekintettel kellett lenniük, s ha erre nem lettek volna tekintettel, akkor alattvalóik erre őket rákényszerítették volna.

Az önzetlenség csak az egyén életében erény. Az országok és népek életében bűn, sőt képtelenség. Ha tehát ezek a tőlünk idegen nemzetek azon a címen, hogy honvédelmünkhöz pénzükkel hozzájárultak, sőt a pénzt elsősorban ők adták hozzá, ezen a címen intézésébe is bele akartak szólni. Az nem ördögi gonoszság volt részükről, sem zsarnokság, de még csak túlkapás vagy igazságtalanság sem, amint a mi „hazafiaink”, sőt egész történetírásunk a dolgot feltünteti, hanem a világon a legtermészetesebb dolog.

Ellenben az, hogy noha ez az állapot majdnem két évszázadon át tartott, s noha végül az ország végleges felszabadítása nemcsak idegen pénzzel és vérrel, hanem egyenesen úgy történt, hogy a magyar nemzet nagyobb része lélekben, sőt bizonyos tekintetben még tettleg is az ellenséggel tartott (Apafi Mihály, Thököly Imre, Zrínyi Ilona stb.), állami önállóságunk mégiscsak olyan kis fokban és csak olyan rövid időre csonkult meg, mint ez tényleg megtörtént, már éppen nem magától értetődő dolog.

Rudolf költségvetése szerint az 1577-es békeévből az ország honvédelmi költségei (a végvárok ellátása és a bennük levő őrség zsoldja) 1.667.789 Ft-ot tett ki. De ugyanakkor Rudolf összes jövedelme (minden országából együttvéve) csak 596.492 Ft volt. (Hadtört. Közl. 1893., 543. o.) Így aztán nem csoda, hogy 1591-ben már csak 1.310.000 Ft-ra irányozták elő a katonai költségeket. De viszont ezzel sem nyertek semmit, mert Rudolf minden néven nevezendő összes bevétele ekkor már csak 399.646 Ft volt.

Ennek ellenére az a Rudolf, akinek összes országaiból való minden jövedelme Magyarország hadi kiadásainak fedezésére még béke idején is ennyire kevés, az 1590-es évek elején mégis – természetesen kölcsönből – támadó hadjárat megkezdésére szánta el magát Magyarország felszabadítására.

Igaz, hogy nem magától kezdte el – ez ellenkezett a Habsburgok békeszerető természetével, s olyan pénzügyi viszonyok között, melyekben Rudolf volt, egyenesen örültség is lett volna –, de amikor már a török kényszerítésére védekező háborúként elkezdte, a folytatását már önként vállalta. Bizonyára ez is érdem, s az ő pénzügyi viszonyai között különösen nagy érdem. Még inkább érdem az, hogy ha már vállalta, germán kintartással tizenöt éven át lankadatlanul folytatta akkor is, amikor már rég békét köthetett volna, ha akart volna, míg aztán végül (de ez aztán már örök szégyen ránk nézve) Bocskai, tehát a magyarság kényszerítette rá, hogy abbahagyja.

Pedig ekkor már mindenki látta a török hatalom nagy gyöngeségét. Hiszen ugyanakkor Ázsiában is állandó nagy háborúi voltak, s a janicsárlázadások is egymást érték. A török olyan hálás is volt Bocskainak a nem várt segítségért, hogy akkor még abba is beleegyezett volna, hogy Bocskai vezetésével a magyarság újra egy birodalomba egyesülhessen. Pedig ennek megakadályozása egész addig olyan rögeszméje volt, melyből sohasem engedett.

A tizenötéves felszabadító háború alatt a másfélmilliónyi rendes végvári kiadásokon kívül még minden évben egy tekintélyes haderő hat havi zsoldjáról is gondoskodnia kellett az udvarnak, ami újabb évi kétharmadfél millió forintot tett ki. A Bocskai felkelését megelőző évtizedben tehát negyedfél-négy millió volt Magyarország évi hadi kiadása, melyet természetesen nem Magyarország, hanem a Habsburgok fedeztek.

Pedig Rudolf már atyjától is igen terhes pénzügyi örökséget kapott. Malaspina pápai követ szerint már uralkodása első éveiben 11 millió scudo volt az adóssága, s tudvalevő, hogy azokban az időkben még a kamatszázalék is ijesztően nagy volt.

A Német Birodalom ugyan évi 750.000 Ft-ot szavazott meg a mi török védelmünkre, de ebből akkor sem folyt be 5-600 ezernél több, mikor a legrendesebben fizettek. Sok német fejedelem egyáltalán nem fizetett. „*A németországi kálvinisták nagyrészt egyáltalán nem fizettek.*” (Szilágyi, V., 497. o.) Még a császár nagybátyja, Tiroli Ferdinánd is 1580-ban 62.000, 1592-ben 72.000 Ft-tal volt hátralékban. Gondolhatjuk, hogyan fizettek akkor a többiek, a nem rokonok és hogyan a protestáns vagy más okok miatt a császárral nem jó viszonyban lévő német fejedelmek.

Nem is kell ezen különösebben megbotránkozni, sőt még csak csodálkozni sem. Inkább azon, hogy még annyit is fizettek, amennyit fizettek. Hiszen láttuk, hogy a mohácsi vész előtt, mikor nálunk nem egy szomszéd ország, hanem a magunk bőre mentéséről volt szó, mi magunk is mennyire nem fizettünk! Ami Mohács előtti „*izelésünkhöz*” viszonyítva még Rudolf német fejedelmeinek teljesítménye is elsőrangú. Alsó-Ausztria például egymaga évi 350-400.000 Ft-ot fizet. Ezenkívül az osztrák papság 1588-ban tíz évre szavazott meg még külön évenkénti segélyt.

Ezt a papság adta, de aki ismeri az életet és az embereket, tudja, hogy még ezt a pénzt is jobban köszönhetjük a Habsburgoknak, mint az osztrák papságnak, mert még ha papokról is van szó, nem valószínű, hogy ezt a terhet a császár szelíd (vagy talán nem is szelíd) nyomása nélkül vállalták volna. Adót senki sem fizet önként, még a papok sem, s az emberek régen is csak olyanok voltak, mint ma. Arra a pénzre, melyet másnak kellene adnunk, magunknak is mindig szükségünk van. Az ember ugyanis már csak ilyen teremtmény.

A pápa egyszer 40.000, egyszer 80.000, egyszer 50.000 aranyat küldött, kétszer pedig 10-10.000 főnyi felszerelt hadsereget. A spanyol király évente 100.000 aranyat adott, de két évben 200.000-et, sőt 1599-ben 400.000-et. Tehát ő tett ki legjobban magáért, pedig ugyancsak messze lakott tőlünk, s így „a bőrét” a töröktől nem kellett túlságosan féltetnie. Igaz, hogy őt is fenyegette az iszlám, de az ő ellenfele nem a török szultán, hanem más muzulmán fejedelmek voltak, s így a nekünk küldött pénzzel még csak nem is tehermentesítette magát. Amit pedig a spanyolok adtak, azt is a Habsburgok adták, s ha az akkori spanyol királyok nem lettek volna a mi királyaink legközelebbi rokonai, az adott pénznek a legjobb esetben is csak egy kis töredékét kaptuk volna.

De a mi szűk látókörű és önző kis országgyűléseink mindezt – úgy látszik – egyáltalán nem látták. Ők tele voltak sérelmekkel, hogy a király miért csak a pénzt hozza ide, miért nem jön a pénzével együtt maga is közénk, és különösen, hogy miért intézik idegenek a mi hadügyünket és pénzügyünket. Hiába adták tudtunkra, hogy azért, mert ezt a hadügyet ők finanszírozzák, ők nem voltak hajlandók belátni a kettő közötti természetes összefüggést. Ők ennek az „*elnyomásnak*” a jó oldalát csak akkor vették volna észre, ha már megszűnt volna és a maguk bőrén tapasztalják. Mit veszítettek azzal, hogy az „*idegeneknek*” a mi pénz- és hadügyeinkbe való „*illetéktelen*” beavatkozása megszűnt. De mivel sohasem szűnt ez meg,

mert királyaink végig a Habsburgok maradtak és mert Erdélyben, ahol nem uralkodtak, török ura előtt szintén mindig becsülete volt miattuk a magyarnak, mert a magyarnak volt kihez pártolnia, ha a törökre megharagudott. A legtöbb magyar ezt mégsem látja be ma sem. Nálunk még ma is azt hiszik, hogy a Habsburgok magyarországi szerepe csak rosszság, csak igazságtalanság, csak magyar elnyomás, csak – risum teneatis! [megállni nevetés nélkül!] – magyar kizsákmányolás volt, nem pedig magyar segítség.

Annyira a Habsburgoknak van itt igazuk, hogy még az az Acsády is, akinek példátlan Habsburg-ellenes elfogultságát már nemegyszer láttuk, kénytelen ezt írni e kor magyar országgyűléseiről: *„Hogy mit akarnak, nem tudták szabatosan kifejezni. Ők csak azt érezték, hogy nagyot fordult a világ, hogy nem magyarok intézik az ország sorsát. Azt felelték tehát, hogy 1548 óta nehéz bajok harapództak el, melyeket meg kell szüntetni és az ország szabadságait vissza kell állítani. E zavaros formulában nyert kifejezést az a vágy, hogy Magyarország ismét szabad és önálló legyen. Végül tettek határozati javaslatot is és kijelentették, hogy tisztán magyar ügynek tekintenek mindent, ami Magyarországot akár hadügyi, akár pénzügyi, akár egyházi, akár világi szempontból érinti...”* „Csakhogy a rendek javaslata két szarvashibában leledzett” – ismeri el még Acsády is.

Szóval a rendek azt akarták, hogy Magyarország legyen most is éppen olyan független, mint Mátyás király alatt vagy Nagy Lajos idejében volt. De akkor így csak egy naiv, tapasztalatlan gyerek beszélhetett. Az effajta kívánságnak csak akkor lett volna értelme, ha a rendek melléje vissza tudták volna hozni Mátyás vagy Nagy Lajos országát is azzal a nagy területtel, népességgel, anyagi erőforrásokkal, melyekkel akkor bírt, amit azonban éppen ők és elődeik herdáltak el pártoskodásukkal, önzésükkel és politikai éretlenségükkel.

Így lehet borozgatás közben keseregni, de nem lehet egy olyan országnak, mely már csak roncsa a réginek, melyet e nyomorult állapotában csak idegen pénzzel lehet fenntartani, országgyűlésen, hivatalosan olyan függetlenséget követelni, mellyel akkor bírt, amikor még nagy és hatalmas volt és a maga erejéből védte meg és tartotta fenn magát. A rendek az országgyűlésen csak akkor beszélhetek volna így, ha ugyanakkor, mikor az ország régi függetlenségét követelték, vele egy időben mindjárt azokat az anyagi eszközöket is megajánlották volna, melyekből az ország adminisztrációját, török elleni védelmét és külképviseletét fedezni lehet.

Ezek után nem csoda, ha még Acsády is azt írja, hogy *„a királyt meglepték a rendek kívánságai, melyek – mint mondá – elűtnek az eddigi gyakorlattól”*. Ugyancsak elismeri még Acsády is, hogy *„Rudolfot tőlünk nem az ellenszenv tartotta távol. Sőt, amennyire a nehéz idegbeteg uralkodónál nemes érzelmekről szó lehet, inkább azt mondhatni, hogy józanabb pillanataiban, mikor egyéniségének emberesebb vonásai kerekedtek felül, elismerést és rokonszenvet táplált a magyarok iránt. Némely országgyűlési előterjesztésén – nem ő fogalmazta ugyan az iratokat, de az ő nevében mentek szét – elődeinél szokatlan, melegebb, szívhez szóló hang vonul át, igazi részvét nyilvánul a nemzet szenvedései, elismerés vitézsége és habár meddő, de mindig dicsőséges harcai iránt. Sőt néha férfias őszinteséggel tesz valloást kormányzatának hibáiról és fogyatkozásairól.”*

Kell-e ennél sokatmondóbb elismerés, kivált mikor egy olyan hihetetlenül elfogult ellenségből pattantja ki az igazság, aki rosszakarátát azért még itt is kimutatja? Rudolf ugyanis idegbeteg volt ugyan, de olyan fokban idegbeteg, mint amilyennek itt Acsády lefesti, csak élete legutolsó éveiben volt. És ha Rudolf idegbetegsége ellenére is tudott ennyire jóakarátú és megértő lenni, csak annál jobban becsületére válik neki is, meg annak a spanyol nevelésnek is, melyben részesült és amely az önuralomra ennyire megtanította.

Hogy Rudolf nem fogalmazott minden államiratot saját kezűleg maga, az magától értetődő, mert hiszen képtelenség. De hogy ezeket az annyira emberi és bajaink iránt annyira megértő szeretettel fogalmazottakat csak maga írhatta, az Acsády előadásából is tisztán látható. De ezzel maga Acsády is megcáfolja azt, amit előbb mondott, hogy nem ő fogalmazta őket.

Hiszen Acsády az, aki azt is írja, hogy „trónra léptekor 24 éves, alacsony termetű (ez is csak Acsády és társai rosszakaratából lett, mert középtermetű volt), csinos, élénk, méltóságos tartású ifjú, aki könnyen fejezte ki magát és értelmesen beszélt”.

Később pedig – szintén Acsády szerint – „*azt mondták róla, hogy többet értene a közügyekhez, mint akármelyik tanácsosa, csak akarna azokkal foglalkozni...*” (Szilágyi, V., 430. o.) Rudolf tehát most már megszakítatlan sorban (mert kivétel nincs) a harmadik Habsburg, akiről azt halljuk, hogy okosabb volt, mint tanácsosai, mert I. Ferdinándról és Miksárról is ugyanezt hallottuk.

Világos tehát, hogy Rudolfnak semmi szüksége sem volt arra, hogy más fogalmazzon helyette.

Az is egész rosszakaratú állítás, hogy ehhez az emberi és megértő hanghoz nem voltak hozzászokva a magyarok Rudolf elődeitől. Ki volt ugyanis közvetlen, emberi és megértő, ha még I. Ferdinánd sem volt az? Miksárról viszont még az is írva van, hogy mikor egy magyar küldöttség azokat a szenvedéseket vázolta előtte, melyeket a magyar népnek a törököktől el kell szenvednie, a meghatottságtól és részvétől ott a küldöttség szeme előtt hangosan felzokogott. S ráadásul ezt is ugyanaz az Acsády írja (Szilágyi, V., 425. o.), aki azt állítja, hogy őseink nem voltak jósághoz szokva a Habsburgok részéről.

De egyébként is, ha nem Rudolf fogalmazta ezeket a meleg hangú leiratokat, akkor ki fogalmazta? Talán csak nem a „tökféjű”, Acsádytól és társaitól annyira szívtelennek és magyargyűlölőnek tartott prágai udvari tanácsosok vagy titkárok? Rudolf – láttuk – sok országgyűlést tartott. Ezen országgyűlések mindegyikén azt is észreveheti az élesebb szemlélő, hogy az elnöklő király vagy főherceg (a király sok fiútestvérének valamelyike) valósággal fél a rendektől; hízeleg, kedveskedik nekik s előzőleg hosszan latolgatja, melyik eljárás mód lenne az, amellyel jóindulatukat legjobban meg lehetne szerezni. Tehát a király vagy a királyi család tagjai úgy bánnak velük, mint az elkényeztetett gyerekekkel szokás, a rendek pedig – szintén mint az elkényeztetett gyermek – duzzognak, elégedetlenkednek, megsértődnek, sőt fenyegetőznek. Mindez homlokegyenest ellenkezője az elnyomás ismertetőjeleinek. Elnyomott, szolgaságban élő országban épp az ellenkezőt szokás tapasztalni. Ott az alattvalók hízelegnek a zsarnoknak. Ha az udvar az, aki hízeleg, az annak a jele, hogy a királyi hatalom gyengébb mint kellene és mint helyes volna, a rendek túl szabadok, elkényeztetettek; úgy viselkednek, mint akiknek mindent szabad.

Rudolf az első országgyűlésre személyesen jön le. A sérelmeket – ami addig aligha történt még meg – maga hozza elő. Ezt szintén maga Acsády írja. „*Kijelentette – írja –, hogy nincs szándékában a fennálló viszonyokat a magyarok hátrányára módosítani és a tisztán magyar ügyeket, melyek az igazságszolgáltatást és az ország szabadságát illetik, továbbra is magyar tanácsosaival intézteni.*” (Maga a magyar országgyűlés is elismerte ugyanis akkor már kétszer is (az 1567-es XL. törvénycikk és az 1569-es XXXVIII. törvénycikk), hogy a egyes ügyekbe (hadügy, pénzügy, külügy) idegenek is beleszólhatnak. Kénytelen is volt ezt elismerni, mert hiszen ezeknek az ügyeknek a költségeit is ezek az idegenek fizették. Világos tehát, hogy intézésükbe bele is szólhattak.) Látjuk tehát, hogy a Habsburgok országainak ez a mi had-, pénz- és külügyeinkbe való beleszólási joga egyenesen alkotmányos volt, hiszen a magyar országgyűlések is ismételten törvénybe iktatták.

Rudolf az 1582-es országgyűlésen megint személyesen vett részt. Megint a saját kezdeményezésére elismerte, hogy a magyar rendek „nem ok nélkül” panaszkodnak. (Ez a királyi elismerés a rendeknek nagyon jól is esett.) Jellemző azonban, hogy Acsády ezt a király részéről „szerencsés ötletnek” nevezi, mellyel sikerült megnyernie a rendek jóindulatát. (Szép kis „elnyomás”, mikor a királynak azon kívül, hogy védelmünkre állandóan hozza ide az idegen pénzt, még – mintha urai volnának – még a rendek jóindulatát is legeznie kell, s megszerzésére „ötleteken” kell törnie a fejét. Még ha igaza lenne Acsádynak, akkor is legfeljebb a nem-



zet befönásáról, behálózásáról lehetne szó, nem elnyomásról. Az elnyomás fogalma egész mást jelent.)

A rendek panaszainak megindult áradatára Rudolf ezen az országgyűlésen maga is hangsúlyozta, hogy a legtöbb bajt a katonaság kihágásai okozzák. Ígérte, hogy ezeket szigorúan újra el fogja tiltani. De előre megmondta azt is, hogy addig, amíg a zsoldfizetés rendszeresen nem történik, ezt a bajt gyökeresen és véglegesen nem lehet orvosolni. Kijelentette azt is, hogy bármennyire akarna is, mindenhova nem nevezhet ki magyar kapitányokat, mert a végek fenntartására a pénzt nem magyarok, hanem idegenek adják. „*De – mondta – nem mellőzi a magyarokat sem.*” Nem is mellőzte.

Már Miksa megállapította, hogy a magyar csapatoknak magyar kapitányaik vannak. (Pedig azokat sem tartották fenn tisztán magyar pénzből.) De hogy még az is előfordult, hogy idegen csapatok felett is magyar kapitány parancsnokolt, onnan látjuk, hogy amikor például Pápa fizetetlen vallon őrsege fellázadt, megtudjuk az eseményekből, hogy még ezek parancsnoka is magyar (Maróthy Mihály) volt. (Szalay-Baróti, III., 171. o.) Maróthy után idegen lett a parancsnok, de ezután megint magyar (Nádasdy).

Maga óhajtja leginkább – mondta ezen az országgyűlésen Rudolf –, hogy az ország megint visszajusson abba az állapotba, hogy ne szoruljon többé idegen segílyre. (De addig, amíg arra szorul, nem lehet ezeken a bajokon gyökeresen segíteni.) Figyelmeztette a rendeket arra is, hogy ha az idegen kapitányok a magyar igazságszolgáltatásba is beleavatkoznak, abban nemcsak ezek a kapitányok, hanem a magyar urak is hibásak. Sokszor ők fordulnak ilyen ügyekben is öhozzájuk, s így ezzel őket a beleavatkozásra egyenesen felhívják. (Rudolf e válaszából jól láthatjuk, hogy Rudolf felelősségre vonta emiatt ezeket az idegen kapitányokat, s ők ezt hozták fel mentségükre.)

Mivel ez egyszer (1582-ben) a rendek mérsékeltbben és tisztelettudóbban viselkedtek mint egyébként szoktak, Rudolf fáradt idegeire ez olyan jó hatással volt, hogy már a következő év áprilisára újra összehívta őket, s megint személyesen eljött közibük. Pedig az ő visszavonulásra hajló természete miatt ez részéről nagy szeretet, sőt áldozat jele volt. Még két öccsét, Mátyást és Miksát is magával hozta. „*Sőt, nem üres kézzel jött – írja még az elfogult Acsády is –, hanem sokféle engedményt hozott. Sok fontos kapitányságra magyart nevezett ki, s üresedés esetén a jövőre is figyelemmel akart a magyarokra lenni.*”

„*A közjogi sérelmeket illetően a király egészen új tervvel állt elő. Felhívta a rendeket, jelöljenek ki a magyar tanácsosok közül négyet (tehát még ezeket se maga nevezte ki, hanem kiválasztásukat a rendekre bízta), kik közül mindig a királyi udvarban lakják. Ezek tanácsával akart a király a tisztán magyar ügyekben élni. Sőt az illetőket a vegyes, vagyis katonai és pénzügyek elintézésére a haditanács és udvari kamara üléseire is meg akarta hívni. Ezzel Rudolf az úgynevezett vegyes ügyeket, melyekre ez időben a magyarok éppen semmi befolyást nem gyakoroltak, legalább közös ügyekké készült tenni, amennyiben intézésükbe a magyarokat is igyekezett bevonni.*”

S mi volt Rudolf eme ajánlatára a válasz? Az, hogy láttára még Acsády is így kénytelen magát kifejezni: „*A rendek azonban ezt az újítást nem értették meg.*” Ennél a megállapításnál nagyobb szegénységi bizonyítványt pedig nem lehetne róluk kiállítani. Elmulasztották a nagyszerű alkalmat, melyet „idegen” királyuk önként és a maga kezdeményezésére felkínált nekik. Nem választották meg, illetve nem küldték ki ezeket a tanácsosokat, bár elméletben természetesen örömmel fogadták az ajánlatokat.

Azért nem lett a dologból semmi, mert vagyontalan nemest nem lehetett e megtisztelő tisztségekre megválasztani, mert abban az időben nálunk a vagyontalan ember senkiházinak számított, akinek senki előtt sem volt tekintélye. (No meg hát ha vagyontalanokat választanak, akkor fizetést is meg kellett volna nekik szavazni.) Vagyonos magyar mágnások viszont nem voltak hajlandók itthagyni birtokaikat és biztos váraikat, és idegenbe menni lakni olyan emberek közé, akik velük egyenrangúak.

Itthon a maguk birtokán és váraikban kiskirályok voltak, mert ők parancsoltak mindenkinek, akivel csak találkoztak, sőt megszokták már, hogy még az országgyűléseken is az ő kegyüket kereste még a király és a főhercegek is. Bécsben azonban csak egyik lettek volna a többi hasonló között. De Bécsből a birtokaikat sem tudták volna kellően igazgatni.

Így aztán semmi nem lett a nemzet szempontjából annyira előnyös dologból, s Rudolf ajánlatával nemcsak előre nem mentünk függetlenségünk visszaszerzésében, vagy legalább csökkenésének megakadályozásában, hanem hagytuk fejlődni a dolgokat végzetes irányukban még akkor is, amikor visszafordításukra, vagy legalább megállításukra módunk lett volna, sőt ezt Bécsből egyenesen felkínálták.

S minden azért történt így, mert túl kényelmesek, túlságosan is függetlenek (legalább egyénileg), szóval túl nagy urak voltunk. Kárpótlásul aztán hogy lelkiismeretünket – ha ugyan háborgott valaha – megnyugtassuk, szidtuk és szidjuk Bécset és a Habsburgokat, hogy „elnyomtak” bennünket.

Később, de még ugyancsak Rudolf alatt, még azt is ki tudtuk vívni (ezt már mi kezdeményeztük nem Rudolf, de ő kezdeményezésünket elfogadta), hogy külön magyar rendi hadsereget is állíthattunk fel, tisztán magyar parancsnokság és magyar ellenőrzés alatt. Ez sem lett azonban tartós vívmány, sőt rögtön semmivé lett, mert ezt a sereget természetesen a rendeknek kellett volna fenntartaniuk és fizetniük, ha egyszer ők kérték ezt a külön magyar hadsereget. A király is elfogadta, mégsem lett belőle semmi. Nem annyira akarták ugyanis, hanem inkább csak szerették volna (ha miatta a zsebükbe nem kellett volna nyúlni).

Világos, hogy Bécsben sem nagyon erőszakolták ezt a tőlük független, s a magyar országgyűlésen királyi jóváhagyással elhatározott külön magyar hadsereget, mert látva a magyar országgyűléseken megnyilvánuló mind nagyobb elégedetlenséget, kénytelenek voltak félni tőle. Joggal, hiszen pár év múlva már jött is a Bocskai-felkelés. Mégis létrejöhetett volna, ha a rendek komolyan akarták, s természetesen a vele járó áldozatokat is vállalták volna. De hát akkor ki volt az oka Magyarország „elnyomásának”? Legalábbis annyi feltétlenül bizonyos, hogy nemcsak a Habsburgok vagy Ausztria.

De ezen az országgyűlésen, melyen Rudolf személyesen jelent meg; melynek összehívásával nem késlekedett, mert szívesen hívta össze; melynek tanácskozásain a legnagyobb jóakaratot és megértést tanúsította és a nemzet függetlensége tekintetében a legnagyobb engedelményeket tette (melyeket azonban ugyanezek a rendek „nem értettek meg”), Rudolf jóakarátára a rendek zajos és türelmetlen viselkedéssel feleltek, sőt azzal a fenyegetéssel oszoltak el, hogy jövőre már nem lesznek abban a helyzetben, hogy megszavazzák az adót, ha ősi szabadságaik vissza nem állíthatnak.

Szóval elfogadták a külföld pénzét, sőt kérték (több ilyen országgyűlési határozat van, például: 1547. XVI. tc., 1555. XI. tc.), de viszont azt akarták (türelmetlen, sőt fenyegető hangon követelték), hogy az ország így is épp olyan független legyen és mindennel épp úgy a magyar rendek rendelkezzenek, mint akkor, amikor még a magyar nép egységes, népes, gazdag és hatalmas volt s nemzeti szükségletei fedezéséről maga gondoskodott. Nem látták be, hogy ilyen igények kielégítése az adott viszonyok közt csak gyermekszobában hadseregesdit játszva lenne lehetséges. Csakugyan meg kell állapítanunk, hogy a rendek a helyzetet „nem értették meg”.

Rudolfot a rendek ez a meg nem értése, mely ráadásul túrhetetlen dölyffel párosult, s sértő hangon is nyilvánult meg, úgy elkészerítette (el is készerített volna még jó idegzetű embert is), hogy ettől kezdve nem lehetett soha többé rábírní arra, hogy kedves, megszokott Prágáját elhagyva még egyszer ide utazzék közénk. De éppen emiatt is a következő országgyűlések, melyeket nem a király maga, hanem csak valamelyik testvére vezetett, még erőszakosabbak és hangjukban még sértőbbek, sőt valósággal forradalmiak voltak, mert hiszen velük még jobban mertek a rendek tiszteletlenkedni, mint a koronás királlyal.

A rendek ismételten hangsúlyozták, hogy már alig van veszteni valójuk, s így ha kívánásaikat nem teljesítik, a „végszükség” eszközeihez folyamodnak. Hangsúlyozták, hogy eh-

hez joguk is van, mert hiszen az életét még az állat is menti. Elbizakodottságukban annyira mentek, hogy amikor az 1587-es országgyűlésnek két, egyébként egész jelentéktelen cikkelyét Rudolf nem erősítette meg (egészen törvényes eljárás volt részéről, mert hiszen az alkotmány szerint a törvényhozásnak a király az országgyűléssel egyenrangú tényezője, s az államfőnek az a joga még a legmodernebb alkotmányokban is megvan, hogy a már megszavazott törvény ellen vétót mondhat), a magyar rendek azt merték megtenni, hogy kijelentették, mivel a király ezt a két törvénycikket nem hagyta jóvá, az egész országgyűlés minden határozata érvénytelen, tehát a megszavazott adót sem kötelesek fizetni. Nem is fizették.

Volt olyan országgyűlés is, mely úgy fejezte ki dacosságát és összeférhetetlenségét, hogy adómegszavazás és bármely törvény hozása nélkül tüntetőleg egyszerűen szétoszlott. Ilyen körülmények között esküszegés vagy törvénytelenység az, ha a király az ilyen országgyűlést nem hívja össze pontosan minden évben?

Látjuk tehát, hogy Bocskai felkelését megelőzően az ország függetlenségének megcsonkulása természetes volt. Azon sem a király, sem a nemzet nem segíthetett; az udvart ellenünk semmi rosszakarat nem vezette.

Látjuk, hogy a rendek is követtek el bőven törvénytisértést, nemcsak az udvar. (Ennek bizonyítására majd csak ezután látunk példákat igazán.) Fegyveres felkelésre tehát semmi jogunk sem volt.

## Az uralkodó „tehetetlensége”

Nem az volt nálunk a baj Bocskai felkelése előtt, mintha Bécsben „lábbal tapodták” volna a magyar alkotmányt, annál kevésbé, hogy „rémuralmat” gyakoroltak, hanem az, hogy túlságosan is nagy volt nálunk a szabadság, túl hatalmasak és emiatt túl vakmerők és elbizakodottak voltak a rendek, viszont túl gyenge a királyi hatalom és a kormány. Vajon mert-e Hitler vagy Sztálin, vagy akár csak Rákosi Mátyás országgyűlése mukkanni is, vagy akár csak a legszerényebb bírálatot gyakorolni is az akkori kormány viselkedéséről, vagy valamely sérelmes intézkedéséről? Pedig hát kissé több volt a törvénytelenység és visszaélés, egy kissé kisebb a szabadság és nagyobb a „rémuralom” ekkor, mint Rudolf idejében.

Hollós Mátyás rendjeinek sem volt közel sem ekkora szabadsága. Hogy Mátyás túl nagy hatalma mennyire nem tetszett a rendeknek, azt csak halála után merték emlegetni, sőt törvénybe iktatni. Addig, amíg Mátyás élt, mindig mukkanás nélkül szavazták meg az adót.

Bethlen Gábort és az öreg Rákóczi Györgyöt is nagyon nem szerették az erdélyiek, de országgyűléseiken azért sohasem volt zúgás, annál kevésbé zűrzavar, mert moccanni is alig mert ott valaki.

S ne mondjuk, hogy mindez azért volt, mert ezek a fejedelmek nagy emberek voltak, s ha intézkedéseik sokszor sértették is a magánérdekeket, a rendek belátták, hogy a közérdek előbbre való, mint az egyéni önzés. Nem fogadhatom el ezt a magyarázatot, mert ugyanezen erdélyi rendek még a feleségüket elcsábító, pazarló, élvvágyó, féktelen és kiszámíthatatlan Báthory Gábor országgyűlései alatt is csendesek voltak. Őalatta sem mert senki sem morogni, annál kevésbé zajongani. Aztán a szintén lehetetlen viselkedésű Báthory Zsigmond alatt is úgyszólván az egész országgyűlés ellene volt a Rudolffhoz való csatlakozásnak és a törökkel való szakításnak, mégis egyhangúlag szavazta meg azt a háborút, mely sem testének, sem lelkének nem kellett.

De ugyancsak jóváhagyta a „szabad” erdélyi országgyűlés, sőt még tovább ment: egyenesen köszönetet szavazott még azért is, hogy Izabella – lengyel szeretői kedvéért – hitszegően legyilkoltatta a legtekintélyesebb, a királyné erkölcstelen életét kifogásoló erdélyi főurakat.

Aztán amikor Bekes Gáspár legyőzése után Báthory István rendezett tömegmészárlást a magyar nemesség és a székelyek körében, az erdélyi országgyűlés akkor sem mert mukkanni ellene, sőt még csak kegyelmi jogát gyakorolni sem. Wesselényi ítélőmester – láttuk – akkor is sirva olvasta fel a tömeges halálos ítéleteket, de felolvasta. Milyen nagy volt ezekhez képest Rudolf magyar rendjeinek szabadsága! Mert-e Rudolf ilyesmire még csak gondolni is, s ha mert volna, mennyire más lett volna a pozsonyi országgyűlés viselkedése! Pedig hát mi még most is azt gondoljuk, hogy Erdélyben, nem pedig Pozsonyban élt „szabadságban” a magyarság, sőt a magyar szabadságnak egyenesen fenntartója volt Erdély, a Habsburg Magyarországon pedig Rudolf alatt „rémuralom” volt.

Látjuk tehát, hogy nem az volt az oka Bocskai felkelésének s annak, hogy ez a felkelés lehetséges volt, sőt sikerült, hogy Rudolf elnyomta a magyar szabadságot és semmibe vette a magyar alkotmányosságot, hanem az, hogy túlságosan is nem nyomta el az elsőt és túlságosan is megtartotta a másodikat. Az volt az igazi baj, hogy túlságosan is nagy szabadságot engedett a nemességnek és túlságosan is elgyöngülni engedte a királyi hatalmat, hogy eltűrte tekintélye semmibebevését és alattvalói elbizakodását. Az emberi természet ugyanis olyan, hogy minél többet engednek neki, annál elbizakodottabb és féktelenebb lesz, s az emberi természet természetesen négyszáz évvel ezelőtt is ugyanolyan volt, mint ma.

Rudolf magyar főurai ugyanolyanok voltak, mint amilyenek 300 évvel később, Ferenc József idejében a Ganz vagongyári proletárok. A Horthy-korszak gazdasági válsága és Rákosi Mátyás proletárdiktatúrája idején itt is szájtátva hallgatták a fiatalok az öreg munkások szinte mesének látszó dicsekvését, hogy az első világháború előtt minden héten tíz darab ara-

nyat vittek haza. „Annyi pénz volt ez akkor – mondták –, hogy még ellumpolni se tudtuk.” „De azért mégis mindig sztrájkoltunk” – tették aztán csendesen hozzá.

Azok a fiatalok, akik ezt a beszédet hallgatták, keresetükből még jóllakni sem tudtak, mégsem sztrájkoltak sohasem. Horthy alatt azért nem, mert örülniük kellett, ha egyáltalán munka volt s kereshettek; a „népi demokrácia” idejében pedig azért nem, mert rögtön „elvittek” azt, aki mukkanni merészelt, s utána még évek múlva sem tudta még a felesége sem, hogy él-e még és hol van.

Izabella, Báthory István, Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, sőt még a nyomorult Apafi Mihály is vérpadra küldte az erdélyi országgyűlés főúr tagjait, a „szabad” erdélyi rendek mégis csendben voltak alattuk, s hallgattak még akkor is, amikor társaik halálos ítéletét kellett kimondani, vagy a törvénytelenül már végre is hajtott halálos ítéleteket kellett jóváhagyni. Rudolfról ellenben még Acsády is megállapítja, hogy „*nem küldött vérpadra senkit*”. (Szilágyi, V., 457. o.) Alatta mégis túrhetetlen elnyomásról panaszkodtak a rendek, Szilágyi pedig „rémuralomról” beszél, mert alatta szabad volt panaszkodni, sőt még lázongani is, s ezért lázongtak is bőven.

El kell ismernünk, hogy mindebben Rudolf is (és általában a Habsburgok, mert hiszen nagyjából mindegyikük uralkodása alatt úgy volt, mint Rudolf alatt) hibás volt. De csak abban voltak hibásak, hogy túl jók voltak. Olyan jók, amilyenek nem lett volna szabad lenniük. Rosszakaróik ezt úgy fejezik ki, hogy nem voltak uralkodásra termettek, nem tudtak rendet tartani, nem tudtak parancsolni. Pedig aki ehhez nem ért, nem való trónra. Hollós Mátyás és Báthory István ellenben tudott, s ezért volt odavaló.

Ez igaz, feleljük, de ne feledjük, hogy büntetni, megfélemlíteni tudott Báthory Gábor is, meg Báthory Zsigmond is. Tudott a gyenge nő, Izabella is, sőt tudott még a szegény Apafi Mihály is. Ők azonban csak vérpadra küldeni tudtak, de nem uralkodni. Amiatt tehát, hogy uralkodni nem tudott (mert valóban nem tudott), vérengzeni, büntetni, bosszút állni, vérpadra küldeni tudhatott volna Rudolf is. Becsületére válik tehát, hogy ő ezt sem tudott. Pedig ha beteg idegzetét nézzük, azt kell mondanunk, hogy a vérengzésre egyenesen predestinálva kellett volna lennie. Ki tud ugyanis dühöngeni, indulatoskodni, terrort kifejtteni, ha még egy idegbeteg sem, aki ha szenvedélyei működnek, nem is egészen beszámítható?

Felemelő dolog, hogy az alig beszámítható Rudolf mégsem állt bosszút, mégsem vérengzett nálunk soha. Még élete utolsó éveiben sem, amikor már inkább volt örült, mint rendes. Ezért mertek aztán cincogni az „elnyomott” magyar egerek! A magyar rendek tehát (de természetesen a csehek és az osztrákok is) azért merték annyira szemébe mondani az „igazat” még akkor is, amikor az igaz nem volt igaz, mert a jóságával éltek vissza.

Láttuk, hogy Rudolfban nem a tehetség volt az, ami hiányzott. Láttuk, hogy nagy műveltségű és éles ítélőképességű ember volt. Okosabb mint tanácsosai. Láttuk, hogy az emberekkel is tudott bánni, mert e nagy esze mellett kedves, jó modorú és jó megjelenésű ember is volt. Nincs tehát semmi okunk feltenni, hogy azért nem volt alkalmas az uralkodásra, mert nem tudta, hogyan kell, illetve hogyan kellene rendet csinálni. De még ha fel is tesszük, hogy magától nem tudta volna, bizonyítékaink vannak rá, hogy tanácsosai is figyelmeztették a szigorúság szükségességére.

Tudjuk, figyelmeztették erre testvérei is. (De ez természetesen nem jelenti azt, hogy helyében ezt a szigorúságot ők maguk is gyakorolták volna. Arra is vannak ugyanis adataink, hogy a gyakorlatban ők még puhábbak, még engedékenyebbek voltak, mint császári bátyjuk. A zsoldosokkal kapcsolatban erre mindjárt látunk majd egy jellemző példát.)

Figyelmeztette Rudolfot a szigorúság szükségességére magyar helytartója, Radéczy István püspök is. Acsády írja, hogy Radéczy „*nem szünt meg figyelmeztetni*” a királyt, hogy lám, az „*erdélyi asszony*” (Izabella) eltette láb alól a két Kendyt és Bebeket. Lengyelország jelenlegi királya (Báthory István) is milyen vérengzéssel alapította meg erdélyi trónját! „*Okuljon tehát felséged is e példákon; gondoljon valamit; törje meg a magyarok gögjét.*”

Rudolf azonban e figyelmeztetések ellenére sem „gondolt” semmit, és ilyen eszközökkel még csak meg sem kísérelte megtörni a magyarok gögjét.

De azért természetesen Radéczyt sem kell e tanácsa miatt mindjárt „hazáját, véréit eladónak” gondolnunk, amire pedig – tudom – sokan rögtön készek lennének, hiszen püspök volt. Mert ha Izabella királyné a Kendyek és Bebek felaprítása ellenére is lehet kedves, sőt tisztelt a magyarnak, sőt életrajza megírása még gyönyörűséget is okozhat a kálvinista Veressnek, Báthory István pedig magyar főnemesek tömeges akasztása és székelyek tömeges orr- és fülcsonkítása ellenére is lehet a mi egyik legnagyobb nemzeti büszkeségünk, akkor még annak a Radéczy püspöknek sem kell szükségképpen hazaárulónak lennie, aki csak elméletben ajánlotta azt, amit a legtöbb magyar ember előtt rokonszenves gyenge nő és a magyarság egyik legnagyobb büszkeségévé vált erős férfi a valóságban gyakorolt. Mert hogy a szigorúság másnak való ajánlása és személyes gyakorlása között milyen nagy a különbség, azt láthatjuk nemsokára Mátyás főherceg példáján.

Rudolf nem azért nem tudott tehát rendet csinálni, mert az esze nem volt meg hozzá, vagy mert nem tudta, hogyan kell jól uralkodni, hanem azért, mert jó ember volt, mert szíve és kelően tág lelkiismerete nem volt hozzá, de az a ravasz álnokság sem volt meg benne, mellyel az uralkodó a kegyetlenséget sokszor helyettesíteni tudja.

Az az „uralkodói tehetség”, mely Rudolftól hiányzott, a jelen esetben abban állhatott volna, hogy mielőtt az első országgyűlést összehívta, előbb kellő előkészítéséről kellett volna gondoskodnia. Ez abban állt volna, hogy személyesen vagy megbízott embereivel az országgyűlés minél több vezető tagjával érintkezésbe lép és tudtukra adja, hogy milyen viselkedést vár az országgyűlés tagjaitól.

Igen jó módszer – forradalmakat rendező emberek mind ezt alkalmazzák –, hogy amit el akarunk érni, tetszetős jelszavak alakjában – régen kortesek, ma a sajtó útján – bedobjuk a közvéleménybe, mégpedig mindig túlzó és erőszakos formában és olyan beállításban, hogy a józan ész és a hazaszeretet egyedül csak ezt az álláspontot engedi meg. Így s ezért képviselte Zápolya János Ferdinánddal szemben a „nemzeti” király eszméjét, a bolsevizmus pedig az „imperialistákkal” szemben a „béke” eszméjét. Lehet-e ugyanis tisztességes ember más, mint békepárti, s lehet-e magyar ember nem a nemzeti, hanem a német király híve? Sőt lehet-e egyáltalán tisztességes ember akár az egyik, akár a másik?

Pedig hát éppen azért és csak azért lett és maradt Ferdinándból és utódaiból valóban idegen, valóban német király, mert a nemzeti király hívei megosztották az országot, s noha azt, hogy ne a Habsburgok legyenek királyaink, így sem tudták megakadályozni. Azt elérték, hogy az ország csak egy töredékének lettek királyai, s így nem lehettek elsősorban magyar királyok, s ezért nem lakhattak itt s nem válhattak nemzeti királlyá. A bolsevizmus pedig nem a békét akarta, hanem a maga uralmát. Mivel gyengébb volt Amerikánál és általában a nyugati világnál, s így egyelőre a béke volt az érdeke, azért volt a „béke” emberséges barátja.

Ha azt tapasztalja az „okos” király, hogy az ellenpárt is erőszakos és ravasz, és nem adja meg magát egykönnyen, sőt – ami igen gyakori – a maga érdekében hasonló jelszavakkal dolgozik (mint ez Rudolf alatt is volt, hiszen az ellenzék vezérei, az öblösszájú nagy hazafiak, többnyire büntetett előéletű emberek voltak\*), akkor legalább eleinte megfélemlítéssel, terrorral kell fellépnie (a jelen esetben – ilyen börtöntöltelék ellenzéki vezérekkel szemben – még erkölcsileg is megengedett lett volna ez a fellépés).

\* Ilyen köznemes vezér volt Csányi Bernát, aki a zalavári apátság vagyonának elsikkasztása miatt ült már börtönben; Geszteli György, akit szintén közjóvédelem hűtlen kezeléséért; ilyen Debreceni György, akit becsületsértésért és rágalmazásért ítéltek már el. Megyeri Imre és Szokoly Miklós ellenzéki vezérek pedig izgatáságuk miatt voltak hírhedtek. Acsády is tud mindezekről, de érdekes, hogyan adja tudtukra: „*A köznemesek sorában – írja – főleg Csányi Bernát, Geszteli György és Megyeri, a főrendek között Batthyány Boldizsár élesztették az ellenzéki szellemet, s a főherceg nemcsak megnehez-*

tel rájuk, hanem egyiket-másikat sikkasztónak, közpénzek hűtlen kezelőjének bélyegezte. Mindez nem volt alkalmas a kedélyek kiengesztelésére.”

Acsády tehát a viláért sem mondja, hogy ezek a „hazafias” kortesek valóban sikkasztók és közpénzek hűtlen kezelői voltak, de azt sem mondja, hogy a főherceg állításai nem voltak igazak. Az ő beállításában azonban az olvasónak mégis azt kell gondolnia, hogy a főherceg igazságtalanul sértegette az ellenzéki vezéreket. Pedig hát az igazság az, hogy a főherceg egyedül csak azért „bélyegezte” őket sikkasztóknak, mert valóban azok voltak, hiszen e bűnöket jogerős ítéletek állapították meg e „hazafiakról”, akik büntetett előéletűek voltak ugyan, de olyan vastag bőrrrel és nagy szájjal, hogy ez nem akadályozta őket abban, hogy az országgyűlésen szóvivők legyenek.

Mikor aztán látták volna az emberek, hogy nem babra megy a játék, maguktól elnémultak és engedelmeskedtek volna. Az erdélyi országgyűlés is ezért nem vonta felelősségre a törvénytelen kivégzésekért sem Izabellát, sem Báthory István, sem Báthory Zsigmondot, de még Apafi Mihályt sem, s Hitler s még inkább Sztálin és Rákosi Mátyás is azért tudták olyan néma engedelmségben tartani az országot, noha – legalábbis például Rákosit – az ország 95%-a gyűlölte, sőt lemosolyogta, mert jól tudták az emberek, ha beszélnek, az Andrássy útra kerülnek. S hogy ott mi van, arról rémmeséket meséltek az emberek. Félt mindenki, mert tudták, hogy azok, akik kezében a hatalom van, hatalmuk megtartása érdekében mindenre képesek, lelkiismereti aggályok pedig egyáltalán nem szerepelnek náluk. Ilyen módon tudott volna rendet és tekintélyt tartani Rudolf is, de csakis ilyen módon. De hát Rudolf nem volt ilyen „tehetséges”.

Voltak uralkodók, akik nagyobb terror és kivégzések nélkül is ki tudták vívni a maguk részére ezt az alattvalói tiszteletet és félelmet. Ilyen volt például Mátyás király, Bethlen Gábor, Nagy Frigyes. De olyan uralkodó, aki a maga uralkodói érdekein kívül még a katolikus egyház képviselte meg nem alkuvó erkölcsi rendet is védi, vagy népiesen kifejezve: a papokkal tart, mint a Habsburgok is, annak ellenfele tulajdonképpen maga a gonoszság, ha a hazafiság, a vallásszabadság vagy a haladás álcáiban csinál is maga mellett hírverést. A gonosz ugyanis mindig erőszakos, mindig lelkiismeretlen, tehát nagyon kemény ellenfél, akivel csak okossággal, csak diplomatikus fegyverekkel legtöbbször nem lehet elbánni.

Katolikus erkölcsi alapon álló uralkodó nincs abban a helyzetben, hogy bűnös alattvalóit kellően megfélemlíthesse, mert ő a jó, a közrend érdekében sem használhat bűnös, meg nem engedett eszközöket. Mivel pedig ezt alattvalói is jól tudják, azért nem félnek, s nem is félhetnek tőle. Ehhez járul még az is, hogy a természeténél fogva jólelkű ember (pedig a legtöbb vallásos ember ilyen) egyébként is ellenszenvvel viseltetik az erőszakos módszerek, a bebörtönzések és kivégzések iránt. Mivel a szeretet és megbocsátás embere, ezeket az eszközöket többnyire még akkor sem alkalmazza, amikor erkölcsileg megengedettek volnának. S ha végül még ő is kényszerítve látja magát alkalmazásukra, akkor is elkésve és félrendsabályok alakjában él velük. Célját, a garázdák megfélemlítését, emiatt akkor sem tudja velük elérni.

Ilyen félrendsabályokkal büntetett majdnem minden Habsburg: I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly, I. Ferenc, V. Ferdinánd, IV. Károly is. V. Ferdinánd 48-ban felháborodva tiltotta meg, hogy a bécsi forradalmárookra a katonaság rálőjön, és IV. Károly is megtiltotta, hogy 1918-ban a lázadókra lőjenek. Mikor trónja visszafoglalására repülőgépen visszajött, Budaörsnél is idő előtt beszüntette Horthy ellen a harcot. Ha aztán ilyen szelíd, jólelkű, a bitót használni nem tudó uralkodó a végén mégis rákényszerül néhány kivégzésre, a gonoszokban ezzel – éppen azért, mert azok nagyon jól ismerik erkölcsi gátlásait – hatást elérni nem tud. Ellenkezőleg: azok kérik számon tőle „törvénytelen” kivégzéseit és kikiáltják vérszopó zsarnoknak.

A rémhírek és a mesterséges hírverés még akkor is vígan burjánzik ellene, miközben kivégzései folynak, s így a történelemben véresebb és kegyetlenebb emléket hagy maga után (I.

Lipót például a Wesselényi-összeesküvés fejeinek, I. Ferenc Martinovics és társainak, Ferenc József az aradi vértanúknak a kivégzése miatt), mint az olyan igazi kegyetlen uralkodó, aki mindjárt az elején és olyan kegyetlenül fojt el minden ellenzékiséget, hogy minden bíráló elnémul, még suttogás sem lehetséges ellene, hanem csak az irányított, megfélemlített és megvett sajtó és a mesterségesen fogadott, fizetett kortesek szava hallható. Éppen emiatt még a történetírás ítélete is kedvező rájuk, mert az is csak azoknak az írott emlékeknek az alapján ítélt, melyek az illető korból rendelkezésére állnak.

Erzsébet angol királynő katolikus alattvalói tízezreinek kegyetlen kipurzítását követően és törvénytelen gyerekei ellenére is a „szűzies” királynő maradt, emléke kedves volt és ma is kedves az angol nép előtt, és a „véres” jelző nem rá, hanem szerencsétlen katolikus testvére, Máriára tapad. Hitler vagy Sztálin kegyetlenségéről sem tudtak a német, illetve orosz tömegek addig, amíg hatalmon voltak, s közel sincs s nem is lesz olyan véres emléküik, mint Lipótnak vagy Ferenc Józsefnek, noha az ő jóságuktól valóságosan el volt ragadtatva mindenki, aki nem mesterséges hírverésből, hanem személyes tapasztalatból ismerte őket. Micsoda lesújtó volt azonban azok véleménye Hitlerről, Sztálinról vagy az angol Erzsébetéről, akik szintén személyesen ismerték őket!

A szenvedő, idegbeteg Rudolf is a jóság valóságos megtestesítője volt azokhoz képest, akik ellenségei voltak és akik annyira rágalmazták. Az emberek azonban ma is azt hiszik, hogy ő volt a gonosz, ellenfelei pedig a jók, és hogy ő védett rossz ügyet, ellenségei pedig az igazság bajnokai voltak.

Eszerint úgy látszik, hogy uralkodónak inkább az való, akit a maga és az állam érdekei megvédésében semmiféle erkölcsi tekintet nem akadályoz. A végeredmény azonban, mint erre már rámutattunk és még sokszor rámutatunk, mégiscsak az, hogy azért még a trónon és a közhatalom birtokában is jobban boldogul a jólelkű és az erkölcsi alapokon álló ember, mint a machiavellista okos. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy ezeknek a kérlelhetetlen és céljaik elérésében semmi erkölcsi gátlást (és itt nemcsak a bitó használatát értem, hanem a hazudozást, az álnokságot és a hivatásszerű becsapásokat is, mert ezekkel még több eredményt lehet elérni, mint a bitóval) nem ismerő emberek uralma mégis rövidebb tartamú és mulandóbb, mint az uralkodásra állítólag nem való, jó embereké.

Bourbon Henrik, Fráter György, Wallenstein, a francia forradalom vezetői, Hitler (akik mind olyan „jól” tudtak uralkodni és a hatalommal élni) mind erőszakos halállal haltak meg, s uralmuk már csak ezért is rövid volt. S nem is véletlenül történt ez, hanem azon erkölcsileg meg nem engedett eszközök megbosszúulásaként, melyeket céljaik elérésére használtak. Mátyás király, Bocskai, Bethlen Gábor, Báthory István, Gusztáv Adolf, X. Károly svéd király, Katalin orosz cárnő, Angliai Erzsébet, Nagy Frigyes, Napóleon pedig mind ivadékok, illetve utódok nélkül pusztultak ki.

Ellenben a Habsburgoknak 10-16 főnyi népes családjuk volt, utódaiknak – minden tehetlenségük és élhetlenségük ellenére – a trónt is biztosítani tudták, sőt egy család sem ült egyfolytában olyan hosszú ideig trónján, mint földrajzilag össze nem függő és a különféle népfajok valóságos konglomerátumából álló, tehát már eleve rövid életűnek ítélt trónjaikon az ő családjuk, sőt éppen ők még azt a német-római császári trónt is egy fél ezreden át meg tudták családjuk kezében tartani, mely nem is volt öröklődő, hanem minden esetben választástól függött. Ez a rangosabb trón akkor, amikor már többet ők nem tölthették be, meg is szűnt, mintha csak egyedül az ő számukra teremtetett volna.

A többnyire nagyon is uralkodásra termett, kemény és eszközökben sohasem válogató (s egyébként többnyire – éppen úgy, mint a Habsburgok – 10-16 gyermekkel bíró) Hohenzollernek például még száz évig sem ültek azon a német császári trónon, melyet a Habsburgokénak megszünte után maguknak teremtettek, mely pedig nem is választáson alapult, hanem családjukban öröklődő volt.



Az a Rudolf, aki annyira mentes a nagyravágyástól; aki annyira nem lelte örömét a parancsolásban, hatalomban és a másokkal való rendelkezésben, hogy bezárkózott palotájába, s örült, ha nem zavarták (de azért nem tétlenségben töltötte idejét, hanem állatokat gyűjtött, a maga természetete virágokban, az összegyűjtött festményekben, műkincsekben és régiségekben gyönyörködött, tehát – legalábbis földi szempontból véve – ember számára a legnemesebb élvezeteknek hódolt), de akinek rendeleteiben még egy Acsádynak is feltűnik az érző szív, a szeretet irántunk, s aki csak adósságot örököl ugyan apjától és mindig pénzzavarban van, mégis tizenöt éven át egyfolytában küzd és költ, hogy minket a török alól felszabadítson. Bár sok bajt és szenvedést okozott nekünk amiatt, hogy csak tudós volt és akart lenni, uralkodó azonban nem, emberileg mégis rokonszenvesebb és kívánatosabb, mint egy politikailag is okos, mindent tervszerű kiszámítottsággal csináló uralkodó, aki előtt csak egy eszme lebeg: a hatalom, s annak érdekében minden megengedett a szemében.

De nekünk, magyaroknak kétszeres áldás, hogy Rudolf és általában a Habsburgok olyanok voltak, mint amilyenek voltak, azaz „tehetségtelenek”. Ha ugyanis Rudolf tehetsége nem fizikai és vegytani kísérletekben és a műgyűjtésben nyilvánult volna meg, hanem az uralkodásban, tehát ha az ő helyében egy angliai Erzsébet, egy Katalin cárnő (aki egyébként szintén német volt), egy Hohenzollern, egy Hitler vagy egy Mussolini vagy Sztálin ült volna – nyugodtak lehetünk –, nem zajongtak volna állandóan a magyar országgyűléseken börtönviselt szájhősök vezérletével a magyar nemesek; az állam pénzügyei is nagyobb rendben lettek volna, a zsoldosokat is rendesebben fizették volna, a tizenöt éves háború is valószínűleg nagyobb és gyorsabb eredménnyel járt volna; de azok az ez esetben jól fizetett zsoldosok akkor nem a törököt, hanem minket vertek volna le végleg. Magyarország függetlensége és a magyar alkotmány meg szabadság hamarosan végleg, vagy legalábbis sok száz évre megszűnt volna és Magyarországon a hatalom végleg azoké a németeké lett volna, akik Magyarország felszabadításához a vért és pénzt adták. Pedig akkor az a kevés is, amit Magyarországnak a török alóli felszabadításához mi adtunk, sokkal több lett volna, mint a Habsburgok alatt volt, mert náluk nem sokat használt volna az adózó nép égbekiáltó nyomorának mesterséges kiszínezése, ami a Habsburgoknál annyira használt, de akkor hamisított porta-számokkal sem lehetett volna évszázadokon át becsapni a királyt a magyar rendeknek, mint a Habsburgok alatt lehetett.

Az ugyanis, hogy mi, noha százötven éven át elsősorban idegen pénz védett és elsősorban ez az idegen pénz és vér szabadított fel bennünket (miközben nemességünk sohasem volt annyira adómentes, mint éppen ekkor), sőt még a felszabadító harcban is nagyrészt egyenesen az ellenséggel tartottunk és éreztünk, mégis a magunk urai maradtunk, s felszabadítóink még egyetlen német falut sem szakítottak ki maguknak területünkből még ideiglenesen sem, noha az osztrák határon magyar területen már akkor is németek laktak (Burgenland). Az egyedülálló történelmi csoda, amelyet tisztán a Habsburgok azon uralkodói „fogyatékoságának” köszönünk, hogy uralkodni nem tudtak ugyan, de egyedül csak jószáguk, önzetlenségük és kereszténységük miatt nem tudtak.

Annak köszönjük ezt, hogy inkább tudtak és akartak lenni tudósok, mint uralkodók (Rudolf, a természettudós és műgyűjtő, I. Lipót, akit kora legképzettebb uralkodójának tartottak, V. Ferdinánd, akit nálunk hülyének gondolnak, aki azonban nagy botanikus volt), hogy inkább voltak és akartak lenni jó családapák és jó keresztények, mint parancsolni tudó, tehát királynak való királyok (I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, III. Károly, I. Ferenc, V. Ferdinánd stb.).

Hogyan ünnepeltette velünk (és hogyan tudta is velünk ünnepeltetni!) Rákosi és „népi demokráciája” a „dicsó” Vörös Hadseregtől végrehajtott „felszabadításunkat” annak ellenére, hogy ez a „felszabadító” hadsereg a „felszabadítás” ellenértékeképpen teljesen kirabolta az országot, végigbecstelenítette a magyar nők millióit, visszaadta a szomszédos nemzetiségi államoknak a nemrég visszaszerzett magyarlakta területeket, Kárpátját pedig Oroszországba bebelezte, noha soha azelőtt nem tartozott hozzá! Ellenben a Habsburgok mennyire nem

hangsúlyozták soha és mennyire nem ünnepeltették velünk azt a török alóli felszabadítást, melyet úgyszólván hozzájárulásunk nélkül, sőt ellenünkre idegen pénzzel és vérrel ők hajtottak végre, mégis végeredményben a mi függetlenségünket és teljes területi integritásunkat hozta meg!

De mi ezt a felszabadítást magunktól sem ünnepeltük soha. Ezeréves magyar történelmünknek ez a legnagyobb és következményeiben nemzetünk életére legdöntőbb hatású eseménye alig szerepel a magyar lélekben. Nemcsak kiveszett onnan, hanem valójában oda sem került soha. Éppen ellenkezőleg. Mivel ez a felszabadítás egyúttal a törökkel tartó ostoba és hazaáruló magyarság némi megbüntetésével is járt egyelőre, nálunk mindenki úgy ismeri, mint történelmünk egyik gyászos eseményét; Lipótot pedig, aki végrehajtotta, nemzetünk és népünk leggonoszabb ellenségének gondoljuk.

Hát ami e felszabadításban a mi szerepünket illeti, az valóban gyalázatos is volt. De ami a Habsburgokét, az igazán dicsőséges, mert önzetlen, sőt a legnehezebb keresztény erény, az ellenségszeretet megvalósítása. Hogy hírverést sem csináltak vele a maguk javára, az is csak nemeslelkűségüket s önzetlenségüket bizonyítja.

## A zsoldoskérdés

### A zsoldosok garázdálkodása

A Bocskai felkelését megelőző időkben a magyarságnak egyik legnagyobb sérelme és panasza az idegen zsoldosok hihetetlen garázdálkodása és erőszakoskodása a föld népén. Mi sem tagadjuk, hogy a sérelem való. Még azt is elismerjük, hogy ebben Rudolf is hibás volt, illetve nem annyira maga Rudolf, mint inkább az idegbetegsége. De a betegség nem hiba, hanem elsősorban szerencsétlenség. Neki magának legjobban, de – sajnos – nekünk is az volt.

Egy nyugodt, egészséges idegzetű, előrelátó, gondos, mindennel törődő uralkodó alatt ezek a bajok sokkal kisebbek lettek volna, elismerjük. Éppen olyan bizonyos azonban az is, hogy teljesen elkerülni akkor sem lehetett volna őket. Ne feledjük, hogy azt a pénzt, amelyet az idegbeteg Rudolf apátija nem szerzett meg vagy elkallódni hagyott, egy egészséges, életvidám uralkodó mulatásra vagy a szeretőire költötte volna el. Pedig az előbbi bizonyára kisebb baj, mint az utóbbi, mert az előbbin legfeljebb csak sajnálkozni lehet, de az utóbbin fel kell háborodni. Bocskai ugyancsak gondos, ugyancsak előrelátó és ugyancsak jó idegzetű ember volt, arról sem tudok, hogy szeretőkre költötte volna a pénzét, mégis látni fogjuk, hogy az ő magyar „angyalaitól” talán még többet szenvedett a magyar nép, mint Rudolf idegen zsoldosaitól. Nagy Frigyes pedig a gondosságnak, előrelátásnak, pontos számításnak és a fukarságig menő takarékoságnak valóságos megtestesülése volt, s ezért sohasem volt anyagi zavarokban, mindig tele volt a kincstára. Uralkodása végére országa – noha csak igen ritkán és rövid időre vált hadszíntérré – mégis valósággal pusztasággá vált.

Rudolf 15 éves török felszabadító háborújában hazánk volt a hadszíntér, s nem keresztény európai, hanem ázsiai barbár volt az ellenfél. Hogy hazánkat fel akarta szabadítani, vagy legalább területe egy részéről a törököt ki akarta szorítani, az Rudolf részéről mindenesetre jóakarát jele. Világos azonban, hogy ilyen nagy vállalkozás (s ha sikerrel jár, igen nagy áldás) nincs, s nem is lehet nagy áldozatok nélkül, s miatta elsősorban annak a népnek kell szenvednie, melynek felszabadításáért a küzdelem folyik, hiszen ott a harctér.

Rudolfnak szerencsétlensége (vagy ha tetszik, szégyene), hogy a magyar népnek ez a sok szenvedése (és az ő mérhetetlen pénzáldozata) nagyjából (de éppen nem teljesen) haszontalan volt. Nekünk még nagyobb szerencsétlenségünk (sőt – sajnos – nekünk már elsősorban szégyenünk), hogy nem tudtuk vagy talán inkább nem akartuk belátni, hogy olyan nagy dolgot, mint a töröknek az országból való kiverése, nem lehet ingyen elérni, sőt még olcsón sem.

Nem tudtunk túrni, szenvedni és áldozatot hozni a nagy célért, az elérendő nagy jó reményében és idegeink (nem az idegbeteg Rudolf idegei, hanem a mi egészséges magyar idegeink) idő előtt felmondták a szolgálatot, s mint valami hisztérikus, bolond női perszóna, a nagy küzdelemmel együtt járó nagy szenvedések miatt először heves jeleneteket rendeztünk, melyek alkalmával az uralkodó, s mikor már ő megelégette, az öccsei valóban úgy mint az idegbetegekkel ilyenkor szokás, eleinte kedveskedésekkel csendesítgettek, csitítgattak bennünket.

Végül aztán egyik düh- vagy inkább őrültségi rohamunkban otthagytunk csapat-papot és megfélemedkezve becsületről, nemzeti múlttól, alattvalói hűségről, esküről, mindenről; meggyalázva mindazt, ami addig szent volt előttünk; feledve a Hunyadi Jánosokat, Kapisztránokat, Dugovics Tituszokat, Zrínyi Miklósokat, Thury Györgyöket, Szondiakat, Dobókat, Jurisics Miklósokat, Losonczy Istvánokat, átálltunk a pogány, az évszázados ellenség oldalára, hogy aztán utána alig száz évre viszont azért csináljunk Wesselényi-összeesküvést, mert ugyanez az uralkodóház békét kötött a törökkel, tehát a tapasztaltak alapján egyelőre nem volt kedve a mi kedvünkért a saját pénzén felszabadító háborút indítani.

A legbámulatosabb azonban az, hogy ezt az örült tettet és ezeréves történelmünk e legnagyobb árulását úgy állítottuk be, hogy még most, háromszázötven évvel utána is úgy tudja minden magyar, hogy hőstett volt részünkről, dicső szabadságharc, mellyel „függetlenségünket” mentettük meg. Pedig láttuk már, hogy még az sem igaz, hogy Rudolf tizenötéves háborújának semmi eredménye sem volt. Hiszen ennek a háborúnak eredményeként lettünk (még Bocskai aljas árulása ellenére is) a török évi adófizetőjéből vele egyenrangú tárgyalófélé. Egész addig még a magyar király is adót fizetett neki, ettől kezdve adóról soha többet szó sem volt.

E háborúból tudtuk meg azt is, hogy a török nem az a verhetetlen világhatalom már többé, ami addig volt, sőt egyedül csak a Bocskaival tartó magyarság melléje állása öntött újra lelket ebbe a külső és belső bajok miatt egyaránt ingó barbár birodalomba. Annyira rászorult ez időben a török Bocskaira, hogy – mint ezt minden történelemkönyv hangsúlyozza – nem is annyira Bocskai ment a törökhöz, mint inkább a török jött Bocskaihoz. Mint láttuk, a török emiatt örömeiben, hogy Bocskai csakugyan hozzá ment, még azt is megengedte volna neki, hogy az egész Magyarországot egyesítse jogara alatt, pedig ennek megtiltása eddigi politikájának olyan alapelve volt, amelyből sohasem engedett.

Említettük, hogy a zsoldosokat rendesebben lehetett volna fizetni, ha Rudolf nem lett volna idegbeteg, ha mint ilyen, nem lett volna zavart, hanyag ember, s ennek következményeként a tisztek részéről nem történt volna annyi sikkasztás és visszaélés. De rámutattunk arra is, hogy a háború, kivált egy világhatalommal folytatott és 15 éven át tartó háború akkor is igen sok szenvedéssel jár, akkor is sok áldozatot kíván és sok nélkülözést mér a lakosságra, ha a zsoldosokat rendesen fizetik. Kinek volt azonban kevesebb joga ezt a fizetlenséget kifogásolni, mint annak a magyar népnek, melynek felszabadítására a zsoldosok ide jöttek, melyért vérüket áldozták, s amely nép az erre szükséges költségek 90%-át ingyen kapta attól a királytól, akit annyira szidott, és azoknak a német zsoldosoknak honfitársaitól, akiket annyira gyűlölt?

A zsoldosok kegyetlenkedéseiben és erőszakoskodásaiban valami szerepe bizonyára annak is volt, hogy idegenek, a magyartól sokban különböző nép fiai voltak, s így a faji gyűlölet is fűtötte őket. De protestánsaink bizonyára mindjárt nem tartják őket annyira vadállatoknak, ha felhívjuk figyelmüket arra, hogy ezek a nálunk állítólag annyira kegyetlenkedő zsoldosok e korban még éppen úgy protestánsok voltak, mint az a magyar nép, melyet „sanyargattak”. Hiszen majdnem mindnyájan a Német Birodalomból és az örökös tartományokból jöttek, s akkor még nemcsak a birodalom, mely ma is többnyire az, hanem még az örökös tartományok és Csehország népe is nagyrészt protestáns volt.

Az is kétségtelen, hogyha ezek a zsoldosok készek voltak a mi felszabadításunk érdekében nálunk szenvedni, vérezni, meghalni, az bizonyára nem azért volt, mert már eleve gyűlölték bennünket. Ezért ha azt látjuk, hogy később sokukban mégis gyűlölet támadt ellenünk, nem tulajdoníthatjuk másnak, mint hogy csalódtak bennünk, mert sokkal rosszabbnak találtak bennünket, mint otthon gondolták. Mert a magyar nép részéről nem kapták meg azt a szeretetet, melyet joggal elvártak volna. Nem kaptak itt tőlünk szállást, nem kaptak élelmet még akkor sem, amikor egy kis jóakarattal kaphattak volna.

Láttuk fentebb, hogyan bánt a föld magyar népével Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, és láttuk, hogy Takáts sem tud mást felhozni védelmére, mint csak azt, hogy akkor majdnem minden magyar nagyúr ilyen volt. Mi van tehát megbotránkozni való azon, ha az idegen zsoldosok is ilyenek voltak? Ha ők sem bántak a magyar néppel sokkal kesztyűsebb kézzel, mint a nagy Zrínyi?

Eger várának legendás védői között Dobó István után rangban mindjárt Mecsey István következett, tehát az egeri dicsőség is Dobó után elsősorban őt illeti. Ki is akarta a király őt is tüntetni hősiességéért, de nem volt rá ideje, mert Mecsey hőstette után hamarosan meghalt. Azért halt meg, mert a magyar nép agyonverte. Megharagudott rá erőszakos és rabló katonái miatt. Pedig hát sem ő, sem a katonái nem voltak idegenek.

Még arra is tudunk bizonyítékokat felhozni, hogy a német zsoldosok még olyan kegyetlenek sem voltak, mint a magyarok. Ez egyébként természetesen következett is a mieinkénél nagyobb műveltségükből, s abból, hogy az ő hazájukban nem lévén állandó harc, s az ellenség előli folytonos menekülések miatt szinte újra nomád az életmód, erkölcsük nem is durvulhattak el annyira, mint a mi erkölcsünk. Ezt még Acsádyból is bizonyítani lehet. Ő írja – sajátságos, hogy éppen abban a fejezetben, melynek a „Rémuralom Erdélyben” címet adta –, hogy „*azok a baromi kegyetlenségek, azok az okatlan rombolások, melyekre a vajda (Mihály) vetemedett, még az ő (Basta) zordon lelkét is felháborították. Ő csak megsarcolta a városokat, de Mihály felgyújtotta és kirabolta*”. (Szilágyi, V., 558. o.) Pedig hát Mihály vajda emberei többnyire erdélyi magyarok voltak.

Ugyancsak Acsády írja ugyanitt, hogy „*Basta a városok felgyújtása ellen erősen tiltakozott*”. Tehát még a zsoldosok közt is kegyetlenségéről és magyargyűlöletéről leghírhedtebb Basta is ennyire kíméletes volt. Ő nemcsak nem gyűjtogatott falvakat és városokat, hanem még azt is megakadályozni igyekezett, hogy mások gyűjtogassanak. De viszont, hogy azokat a magyar városokat, melyek nem csatlakoztak hozzá, nemcsak a vad és balkáni Mihály vajda, hanem a mi derék Bocskaink is felgyújtatta, azt megint csak Acsády állapítja meg. (Szilágyi, V., 596. o.) Ő írja, hogy Bocskai mezei hadai fővezérévé Rhédey Ferencet, a „*vitéz hajdúkapitányt*” tette, s ez „*felgyújtotta Léva városát*”. Aztán: „*április 16-án felgyújtotta Besztercebánya városát*”.

Még Illésházy felesége is azt írja Bocskai hadi népéről: „*Bizony, hogy ők valahol voltak, megmutatták, hogy Istennek ostoni. Árvában nagy károkat tettek. Lipótságot is úgy hagyták, mint egy megszedett szőlőt.*” (Levele kelte 1606. április 28.)

Bocskai katonái olyan pusztítást, olyan kegyetlenkedést követek el mindenütt, hogy diadalai közepette bekövetkezett hirtelen halálát sokan annak a sok átoknak tulajdonították, mely emiatt mindenünnen fejére szállott. Egyik fővezéré, Lippay Balázst, noha minden sikerét annak köszönhette, hogy ez a jellemetlen ember a királynak (kinek szolgálatában állott) tett esküjét megszegve, mint protestáns, rögtön melléje állott, Bocskai később maga volt kénytelen kivégeztetni.

A másikat (szintén esküszegőt) Basta négyeltette fel.

Olyan garázdák voltak ezek a hajdú „szabadsághősök”, hogy magának Bocskainak a hívei is azzal fenyegetőztek, hogy fegyverrel támadnak rájuk. Ezzel egyébként csak a törvényt hajtották volna végre, mert nem is egy országgyűlési végzés volt akkor már, mely elrendelte, hogy a szabad hajdúkat ki kell irtani (természetesen túrheterlen garázdálkodásuk miatt). Bocskai a sok panaszra gunyorosan ezt felelte:

„*Ilyen változás (tudniillik, hogy a magyarság királya helyett Bocskait uralja) közönségesen soha kár nélkül nem lehet. Ha olyan jó szél találkozott volna valahonnan, aki hírünk nélkül a német császár erejét kifűtta volna Magyarországból, talán úgy kár nélkül helyére tudtuk volna hitünknek és nemzetünknek szabadságát állítani. De hogy haddal kellett azokat innen kivernünk, akik minket rontottanak, kárral kellett annak meglenni, kit a következő jókért el kell mindnyájunknak szenvednünk.*”

De hát ha Bocskai háborújával ez így volt, akkor milyen címen várta el a magyarság, hogy Rudolf 15 éves „hosszú” háborúja a török ellen „kár nélkül” folyjon le, s a törököt is egy „jó szél” fűjje ki az országból? Miért jajveszékelnünk hát annyira amiatt, hogy Rudolf zsoldosai is garázdálkodtak e hosszú 15 év alatt, s hogy Magyarország török alóli felszabadulása sem mehetett „kár nélkül”?

Bocskainak és híveinek kellett volna tehát ezeket a Bocskaitól imént idézett bölcs érveket megszívlelniük, mielőtt fegyvert fogtak amiatt, mert az idegen zsoldosok garázdálkodása szerintük már túrheterlen volt. Nekik is tudniuk kellett volna, hogy a szél nem fogja a törököt innen kifűjni. Ha tehát meg akarunk tőlük szabadulni, küzdenünk és szenvednünk kell érte,

mégpedig sokáig és nagyon, mert olyan századokon át tartó csapástól, mint a török megszállás, nem lehet csak egyszerűen vállrántással megszabadulni.

Milyen jól tudta Bocskai, amikor a maga mentségére kellett magyarázni azt, amit nem látott akkor, amikor a császár mellett szólt! Ha így tudta mentégetni a maga „átkozott” hajdúit, miért nem tudta ugyanezt a mentséget Rudolf zsoldosai mellett is felhozni? Ha ő olyan meggyőzően tudta bizonyítani, hogy hajdúi garázdálkodásának nem ő az oka, hanem a dolgok természetével jár együtt, miért tartotta Rudolfot annyira bűnösnek az ő zsoldosai garázdálkodásáért?

A valóságban Rudolf még annyira sem volt oka a zsoldosai okozta kárnak, mint Bocskai a maga hajdúi garázdálkodásának. Bocskainak ugyanis nem volt muszáj fegyvert fognia, mert senki sem szólította fel rá. Sőt látni fogjuk, hogy amikor már fegyvert fogott, akkor is csak nagy sokára és nagy nehezen csatlakoztak hozzá a „hazafiak”. Rudolfot azonban koronázási esküje és uralkodói kötelessége ösztönözte arra, hogy országa területi sértetlenségét visszaállítani próbálja és magyar alattvalóit az évszázados rabiga szenvedéseiből megszabadítsa.

Igaz, hogy ezt csak más országai erejének felhasználásával tudta megpróbálni, erre pedig semmiféle eskü nem kötelezhette, de hogy még így is megpróbálta és még az idegen pénzt és vért is idehozta, az neki csak annál nagyobb érdeme. Ezt nem úgy kellett volna meghálálnunk, hogy mivel az első szél nem fújta el innen mindjárt a világ akkori legnagyobb katonai hatalmát, és Rudolf fegyvereit a sikerek mellett kudarcok is érték, rögtön abbahagyjuk a harcot, az ellenség oldalára álljunk, s amikor ebből csak újabb szenvedés következik ránk, csak akkor hangsúlyozzuk azt, amit előbb kellett volna tudniillik, hogy felszabadulás (mert a nemzetek alóli felszabadulás) áldozatok, szenvedések nélkül nincsen.

Az akkori államnak – még ha a legjobban vezetett is lett volna – még nem voltak olyan bevételei, hogy 15 éven át minden évben 50-60.000 főnyi hadsereget tudjon felállítani, felszerelni, élelmezni és zsoldját hat hónapon át fizetni. Az akkori magyar állam egész évi adója csupán egy ezred hat havi zsoldjára volt elég. Láttuk, milyen pénzügyi helyzetben és milyen hallatlan adósság és kamat terhével vette át Rudolf atyja országait. Láttuk, hogy még a békeévek másfélmillió forintos hadi kiadása is mennyire felülmúlta nemcsak a magyar, hanem még összes országainak bevételét is, és emiatt az államháztartás már a tizenöt éves felszabadító háború megindítása előtt is állandóan milyen nagy ráfizetéssel dolgozott. Képzhetjük hát, mi lett akkor, amikor megindult a támadóháború (melyet Rudolf éppen ezért nem is önként, hanem csak a töröktől rákényszerítve kezdett meg) és az addigi rendes kiadásokon kívül még minden évben az 50-60.000 főnyi mezei hadsereg költségeit és zsoldját is elő kellett teremtenie.

Mivel pénz nem volt (s ami volt is, mindig idegen országokból és nagy késelemmel, utólag folyt be), mindent kölcsönből, előlegekből kellett fedezni. De az akkori pénzügyi szokások és az akkor még természetesnek tartott uzsorakamat mellett a kölcsönt mindig vagy 30%-os felárral kapták, vagyis száz forint helyett csak hetvenet kaptak kézhez. Ilyen körülmények között bizony kissé furcsa látvány, hogy a török elleni küzdelemben mégis nem az idegbeteg Rudolf, hanem a magyarság idegei mondták fel előbb a szolgálatot. Azok a magyar idegek, melyeket mi vasidegeknek tartunk.

Igaz, hogy a harc itt volt nálunk, nem pedig a prágai Hradzsínban folyt, de viszont az is éppen olyan igaz, hogy a mi hazánk kedvéért folyt a harc, nem pedig Ausztriáért, Csehországért vagy a Német Birodalomért. De azért – mint ezt Rudolf az elkeseredett magyar panaszkra válaszul hangsúlyozta is – nemcsak a magyar nép, hanem az örökös tartományok is szenvedtek miatta. Nemcsak annyiban, hogy a költségeket ők viselték, sőt a vérük is folyt értünk, hanem szenvedtek még a zsoldosoktól is, mert sokszor hozzájuk vitték őket telelésre, no meg hát mindig rajtuk vonultak keresztül magyarországi harcaikra. Pedig hát nekik mindez nem a maguk, hanem a más hazája miatt kellett elszenvedniük. (De ez utóbbira kíméletből Rudolf már nem mutatott rá. Olyan elkényeztetett nagyurak voltunk ugyanis, hogy ezt már nem merte megmondani.)

Ideges türelmetlenségünkben egyébként sem volt hasznunk, mert amit idegességünkben vagy elkényeztetettségünkben nem tudunk tovább túrni a török ellen küzdő zsoldosoktól, ugyanazt, sőt nagyobbakat kellett túrnunk utána Bocskai „angyalaitól”. A török pedig, aki mellé odaálltunk, maradt, sőt még tovább terjeszkedett, s a Bocskaival való szövetkezés jóvoltából még Esztergomot is elfoglalta, „rabigája” (himnusz) alóli felszabadulásunk Bocskai „szabadságharca” miatt száz évvel eltolódott, s száz évvel megkésve bár, de újra át kellett mennünk azokon a szenvedéseken és újra vállalnunk kellett azokat az áldozatokat, melyekkel hazánknak a török alóli felszabadítása járt. Ez a végleges felszabadítás sem tartott ugyanis kevesebb ideig, mint Rudolf kevésbé szerencsés 15 éves háborúja, pedig akkor már szerencsével és a világ legkiválóbb hadvezéreivel áldotta meg az Isten a császár fegyvereit. A Bocskai felkelése előtti türelmetlenségünk tehát minden volt, csak nem megokolt.

Rudolf vázolt pénzügyi bajai és idegbetegsége ellenére azért zsoldosait is jobban el tudta látni, mint Bocskai a maga hajdúit. Mert – hiába! – a római császárnak még akkor is kissé több anyagi eszköz áll rendelkezésére, mint egy magyar főúrnak, ha a császár oly zavart, beteg, tehetetlen ember is, mint Rudolf, és ha a magyar főúr olyan gazdag, okos, vasidegzetű és az eszközök felhasználásában erkölcsi tekintetektől annyira nem feszélyezett is, mint Bocskai.

Rudolf állítólag annyira elhanyagolt zsoldosai több mint kétszer annyi fizetést kaptak, mint Bocskaié. Ruházatban, fegyverzetben és felszerelésben pedig annyira a hajdúk felett álltak, hogy ezek valóságos szegénylegényeknek látszottak mellettük. (Ez is egyik oka volt, hogy lenézték a magyart és elbizakodottan viselkedtek.)

De Bocskai katonáinak tekintélyes része egyenesen „szabad hajdú” volt, vagyis olyan rác vagy magyar katona, aki zsoldot egyáltalán nem is kapott, hanem fizetése egyedül az a zsákmány volt, melyet harcai folyamán szerezni tudott, tehát „magyarul” a zabrálás. Bocskai tehát még olyan katonákat is tartott, akik „törvényesen” rabolhattak és erőszakoskodhattak, és akiknek kiirtását rendelték el a magyar országgyűlések. De ilyen körülmények között tagadhatatlan az is, hogy sokkal nagyobb átkot is jelentettek a föld népére, mint bármely vad vagy kegyetlen idegen zsoldos, mert azok között azért egy sem volt olyan, akinek törvényes fizetése lett volna a szabad rablás.

Hiába mondják Bocskai mentségére, hogy az ő hajdúinak csak az ellenségtől volt szabad zsákmányolniuk. Az ellenségtől ugyanis csak akkor zsákmányolhattak, ha győztek, sőt csak akkor, ha úgy győztek, hogy győzelmük következtében az ellenség nemcsak visszavonult, hanem megsemmisült, ha sorai teljesen felbomlottak. Miből éltek azonban a szabad hajdúk akkor, ha nem tudtak győzni, sőt ha ellenséget egyáltalán nem is láttak? Élniük ugyanis ekkor is kellett, fizetést viszont ekkor sem kaptak.

A tapasztalatlan fiatal magyar tiszteletré gerjed, ha a hajdú neve előtt a „szabad” jelző meglátja. Azt hiszi, ez a jelző dicsőség arra a hajdúra, mert megszokta, hogy a „szabad” szó tiszteletet keltsen benne. Pedig hát itt a „szabad” jelző csak a szabad rablást jelenti, semmi mást. Bocskai szabadsághősi méltóságára nem valami megtisztelő bizony ilyen „szabad” csapatok alkalmazása. Ez megint csak olyan eszköz volt az ő kezében, melyet csak olyan ember használhatott fel, akinek szemében célja elérésére minden megengedett, s aki előtt csak az eredmény számított, az azonban teljesen mellékes volt, hogy milyen eszközökkel éri el.

Eljárása a magyar törvényekbe is ütközött (pedig állítólag éppen azért ragadott fegyvert, hogy a királyt – az „esküszegő” királyt – rászorítsa a magyar törvények megtartására), mert az országgyűlési határozatok szigorúan tiltották, hogy valaki „szabad” hajdúkat szolgálatába fogadjon. Mindenki tudta ugyanis, hogy az ilyen emberek szándékai nem tiszták, s ilyeneket megfogadni nem mást jelent, mint a föld népe sanyargatását. De hát a törvény megszegése természetesen csak Rudolfnak volt tilos, Bocskainak nem.

Mindezek után gondolhatjuk, mit műveltek ezek a szabad hajdúk, mikor a határon átcsapva Stájer, Morvaországot vagy Bécs környékét pusztították. Hiszen ott nekik valóban el-

lenség lakott. Igaz, hogy békés és polgári ellenség volt ez, de mégiscsak ellenség, s Bocskai, az ő uruk nem nézte azt, milyen eszközökkel teszi tönkre az ellenséget.

Ha Ausztriába törtek, egyenesen parancsuk volt, hogy pusztítsák el azt, amit magukkal vinni nem tudnak. Nekik ilyenkor egyenesen kötelességük volt a gyújtogatás, és sem nekik, sem annak, aki nekik erre parancsot adott, eszükbe sem jutott, hogy azt a népet és vagyont pusztítják, melyet császára akkor már száz éve (és utána is még újabb száz évig) „szipolyozott”, hogy a mi végváraink őrségét fizethesse, hogy ezek a tőlük sanyargatott népek évente százezer forintokat fizettek magyar végváriaknak is, de ugyanakkor fiaik hamvai is itt porladtak magyar földben, mert vagy felszabadítása közben ontották vérüket, vagy itt estek az inség vagy a „morbus hungaricus” [tífusz, tüdővész] áldozatává.

Pedig ezek az osztrák, stájer vagy cseh-morvaországi pusztítások szabadságharcaink rendszer programjába tartoztak nemcsak Bocskai alatt, hanem – még inkább! – Thököly és Rákóczi felkelése alatt is. Ilyenkor rázúdítottuk „az osztrák sógorra” még a törököket és a tatárokat is, mert még ezeket is magunkhoz közelebb állóknak tekintettük, mint azokat a keresztény szomszédainkat, akikkel közös uralkodónk volt és akiket királyaink rendszeresen „fejtek” a mi érdekünkben. Bennük, akik minket „keresztény részvéttől” segítettek és mint keresztény testvéreiket támogattak, a mi felkelőink egyáltalán nem láttak keresztény testvért.

Mikor Zápolya János török segédcsapatai magyar falvakat raboltak és magyar nők és gyermekek tízezeit hurcolták rabszolgapiacra, János is csak azzal tudta őket letorkolni, hogy ezt Morvaországban és Ausztriában kellett volna megtenniük, nem pedig magyar földön. Bethlen Gábor is azzal csalogatta ide a tatárokat, mikor „a magyar szabadságért” fegyvert ragadott és kánjukkal e célból külön szerződést kötött, hogy olyan művelt és gazdag országokba viszi őket, amilyeneket eddig még nem is láttak. (De ezen országok helyett természetesen ezek is csak magyarokat tudtak kirabolni, mert azokba az óhajtott gazdag országokba többnyire csak szerettek volna eljutni, de nem sikerült.) S minket mégis micsoda felháborodás fog el, ha egy-egy adatot néha annak bizonyítására is talál a történelem, hogy nem ugyan Habsburg királyaink, hanem tanácsosaik és alattvalóik gyűlöltek bennünket!

Az se tárgyilagos, sőt egyenesen csak kortes célt szolgáló állítás, mintha az udvar hidegen és részvétlenül nézte volna a magyar nép szenvedéseit a felszabadító háború alatt, s mintha a magyar nép és az idegen zsoldosok közti ellentétben a zsoldosok pártján lett volna. Világos, hogy csitította a türelmetlenséget – Bocskai is csitította azt az ellenszenvet, mely a magyar nép és az ő hajdúi között keletkezett –, de ez nem jelenti azt, mintha nem látta volna be, hogy a panaszok jogosak. Hiszen az udvar megértéséről már eddig is nem egy bizonyítékkal szolgáltunk.

Azon rosszmájúak részére, akik ebben csak üres szavakat, sőt színészséget látnak (meg kell hagyni, hogy Miksa császár bámulatos színész lehetett, ha a bányavárosok küldöttsége előtt, megrendelésre, még keserves zokogást is tudott rögtönözni), megemlíthetjük Mátyás főhercegnek Rudolf királyhoz írt levelét, melyben ő is azt írja császári bátyjának, hogy a magyarok panasza teljesen jogos. Pedig ez családtagok egymás közötti nyilatkozata volt, melynek írója nem is gondolhatta, hogy valaha – századok múlva – még a magyarok is olvassák majd.

Sőt többet mondok: Ezekről az idegen zsoldosoktól maguk az idegenek is szenvedtek, nemcsak mi. A 15 éves háborúnak egyik legtehetségesebb, legjellemesebb, rendet tartani is legjobban tudó és a magyarok előtt is igen kedves vezére, Mansfeld, akit egyébként Rudolf személyes elhatározásból állított a sereg élére (látható belőle, hogy Rudolfnak nemcsak baklövésői voltak), aki azonban nálunk „morbus hungaricus”-ban hamarosan az ügy igen nagy kárára elpusztult, 1595-ben a halálos ágyán így nyilatkozott: „*Ismerem alacsony voltomat, de én inkább tízszer meghaltam volna, mintsem eltűnjem, amit a főherceg (Mátyás) két éven át a legnagyobb életveszélyben eltűnni kényszerült*” az idegen zsoldosoktól. Látjuk tehát, hogy még a főhercegnek is szenvednie kellett tőlük. Mátyás főherceg ugyanis túl puha volt, nem



tudott büntetni, nem tudott szigorú lenni. Pedig az ő helyében, s az adott viszonyok között, egyenesen kegyetlennek kellett volna lenni. Öccse, Miksa, azonban még nála is puhább volt.

Bezzeg tudott a negyvennyolcas honvédekhez kegyetlen lenni Görgey! Ezért nagyobb hadvezér is volt és nagyobb sikereket is tudott elérni, mint a főhercegek a török ellen. De kétségtelen, hogy rosszabb ember is volt, mint ők. Nem is szerették Görgeyt azok, akik nemcsak messziről bámulták, mint hőst, hanem közelről kellett tapasztalniuk gőgös érzéketlenségét és hideg cinizmusát. E tulajdonságai okozták Kossuthtal való állandó ellenségeskedését és nagy részben az ügy bukását is, melyet képviseltek.

Mátyás és még inkább Miksa főherceg alatt azonban jó volt szolgálni, mert őket azok szerették, akik közelebbről ismerték őket. Azért nyilatkozik olyan melegen Mátyásról Mansfeld, s azért szerezte róla azt a benyomást, hogy főherceg létére túrta, hogy ő szenvedjen a zsoldosoktól, nem pedig azok tőle. Ezeket a főhercegeket lehetett szeretni, de – sajnos – hadseregek vezérletéhez nem ez kell, hanem inkább a hideg gőg és cinizmus, ami Wallensteinben meg Görgeyben volt.

De hogy azért a jóság sem semmi, még a hadvezérben sem, itt is láthatjuk abból, hogy a főhercegeknek azért mégsem kellett hadvezéri pályafutásukat olyan dicstelenül végezniük, mint Görgeynek, és – még inkább – Wallensteinnek. Ellenben a hős Jurisicsról, aki sikert ért el, azt írja egy volt alantasa (pedig német volt az illető), hogy akármely vezér alatt szívesebben szolgálna, mint Jurisics alatt. Nem felesleges itt megemlítenem azt sem, hogy Rudolfnak nemcsak a zsoldosok fizetésére nem volt elég pénze, hanem főherceg öccseinek udvartartására sem. Ezt nálunk magyaroknál nem is sejtik, sőt talán el sem hiszik. Öccsei mindössze évi 25.000 forintot kaptak (Eszterházy Miklós nádori fizetése évi 22.000 tallér volt. Eszterházy János: Az Eszterházy-család, 97. o.), de ehhez is csak megkésve és így sem mindig tudtak hozzájutni, s így ők is kölcsönökből és máról holnapra éltek. Maga Rudolf sok pénzt költött ugyan tudományos gyűjteményeire, de ez nem kidobott pénz volt, mert ma is megvan, s józan ésszel bizonyára arra sem gondolhatunk, hogy akkor költötte ilyesmire a pénzét, amikor a tizenötéves háború iszonyú kiadásai miatt előlegekből élt, hanem korábban. Hogy önző szenvedélyei kielégítésére ő is mennyire nem költött, mutatja Acsády azon megjegyzése, hogy szeretőit a legalantasabb körökből választotta. Ezt Acsády természetesen mint hibát, sőt mint Rudolf nagy erkölcsi elfajulása egyik fő bizonyítékát említi, pedig ha nem elfogultság vezet bennünket, és egy kissé utánagondolunk a dolognak, éppen az ellenkezőt kell belőle következtetnünk.

Rudolf élete egész utolsó évéig, míg az idegbaj egészen erőt nem vett rajta és emiatt vállalási kötelességeit is el nem hanyagolta, hívő, és természetesen vallásilag is művelt ember volt. Emiatt igyekezett az erkölcsileg tilosat kerülni. Ahhoz azonban, hogy éppen idegbetegsége miatt különösen heves érzékiségének kivétel nélkül mindig ellen tudjon állni, olyan nagy hitre és aszkézisre lett volna szüksége, amilyent még papokban is csak minden tizedik esetben találunk meg. (Orvosok azt hiszik, hogy terhelt ember az önuralomra egyáltalán nem is képes.)

Rudolf természetesen ennyire nem volt hívő és ennyire nem volt aszkéta, tehát a „lehetetlenre” nem is volt képes, s ezért – természetesen – nem is volt büntetlen. Annyira jó és önmegtagadó azonban volt, hogyha vétkezett, sohasem előre kiszámítottan, tervszerűen, sohasem azzal az előre megfontolt szándékkal erkölcstelenkedett időnként, mellyel az akasztófára ítelt gonosztevő követi el például a gyilkosságot, hanem az ösztön pillanatnyi fellángolásában, a léleknek a test feletti uralma hirtelen elvesztésekor. Természetes tehát, hogy azzal a nővel, aki éppen kéznél volt, tehát nem főrangúval és éppen emiatt bizonyára nem is a legszembekkel.

Korunk gazdag zsidó és nem zsidó vallástalan kapitalistái (de az Ady Endrék, sőt Petőfi Sándorok is) nála e tekintetben is sokkal bűnösebbek. Ők előre megfontolt szándékkal erkölcstelenkednek, mert nekik nincs hitük, s ezért nincsenek erkölcsi gátlásaik sem. Az ő életük egyetlen célja az élvezet, mégpedig a minél nagyobb és rafináltabb élvezet, és mivel

anyagi lehetőségük megvan hozzá (ha olyan gonosz lett volna, mint ők, Rudolfnak még jobban meg lett volna hozzá a módja), életük egyik fő célja, hogy a legnagyobb érzéki élvezetekre való lehetőségeket felkutassák, s megszerezzék maguknak. Nekik nemcsak szeretőik, hanem a legszebb szeretőik vannak, s az ő szeretőik még műveltek és jó társalgók is. Mindez természetesen rendkívül sokba kerül, de ők ezért élnek és a pénzt is ezért keresik. (Ady „kölcsonkból” teremtette elő rá a pénzt. Petőfi is mindig tele volt adóssággal.)

Egy, de csak egyetlenegy ilyen Habsburg is volt, II. Lipót, II. József öccse, a „felvilágosultság” korának gyermeke, aki éppen olyan tehetséges és éppen olyan hitetlen volt, mint bátyja, de nem olyan erőszakos. Ő tehát – legalább gyakorlatilag – még nála is okosabb volt, jellemileg azonban nála sokkal értéktelenebb. Mivel azonban a külső érintkezésben jó volt mindenkihez – olyan emberben, mint ő volt, ez is tisztán csak okosság –, mindenki szerette. (Csak azok nem, akik titkos, benső dolgaiba is be voltak avatva.) Ő honosította meg Bécsben egyébként a titkosrendőrséget is, melynek tagjait egyúttal arra is használta, hogy azokat a nőket, akik piszkos vágyait felkeltették, megszerezzék neki. Ez a kivételesen ledér Habsburg egyébként már nem is igazi Habsburg, hanem Lothringen volt, s csak másfél évig volt királyunk.

Rudolf a II. Lipót-féle embereknek merő ellentéte volt. Az ő nemi élete egészen szimples volt. Nem azért, mert kisstílű ember, hanem mert nem az élvezet volt élete célja, tehát azért, mert nemeslelkű ember. Ő, ha vétkezett, csak azért vétkezett, mert rozzant idegzetével nem tudta mindig megfékezni rendetlen ösztöneit, de nem vétkezett elvből, sem előre megfontolt szándékkal, s így tervszerűen sem. Ezért vétkezett alantas személyekkel, mikor mégis vétkezett. De ebből egyúttal az is következett, hogy azt a pénzt, ami a zsoldosoknak kellett volna, sohasem költötte a maga élvvágya kielégítésére, szeretőkre. Rudolf zsoldosainak nem azért kellett nélkülözniük, mert a császár ugyanakkor kéjelgett. A legtöbb forradalom ezért tört ki, de azt senki sem mondhatja, hogy Bocskai forradalma is ezért.

Hogy a zsoldosok fizetlensége miatt nemcsak mi voltunk azok, akik szenvedtünk, Mansfeld mellett a tizenötéves háború másik legkiválóbb és a magyaroktól szintén nagyon szeretett bátor és tehetséges hadvezérének, Schwarzenbergnek a szintén korai halála is bizonyítja. A Mansfeldé mellett az ő korai elvesztése volt a 15 éves háborúban Rudolf és vele a magyar nemzet legnagyobb szerencsétlensége. Ezt a kiváló embert azoknak a fizetlenségük miatt fellázadt vallon zsoldosoknak a golyója ölte meg, akiktől – mint láttuk – még a főhercegnek is olyan sokat kellett szenvednie, és akiknek megfékezésére személyesen ment ki a derék hadvezér, amikor halálát lelte.

De éppen ezeknek a fellázadt vallon zsoldosoknak a szomorú vége bizonyítja, hogyha féltelenkedtek, szenvedtek és bűnhődtek érte éppen eleget maguk ezek az idegen zsoldosok is, és hogy mennyire rosszakaratú kortesfogás csupán az a magyar köztudatba már beivódott felfogás, hogy a bécsi udvar velünk semmit sem törődött; hogy bennünket gyűlölt, az idegen zsoldosokat pedig dédelgette, mindent megengedett nekik, sőt – urambocsá! – egyenesen azért küldte őket ide, hogy minket pusztítsanak és tönkretegyenek, nem pedig hogy a törököt kiverjék. Leglánglelkűbb „hazafiaink” ugyanis egészen idáig mennek.

A derék Schwarzenberg s utána Redern halála után ugyanis a magyar Nádasdy lett a vezér. Ő a lázadó vár (Pápa) bevétele után engedett az idegenek ellen bosszút lihegő magyar katonaság kívánságának, hogy a lázadók felett ítéletet tartsanak. Tartottak is aztán felettük olyan ítéletet, hogy megborzad tőle az ember, a magyar bírák pedig nem éppen jó hírnevet szereztek vele sem maguknak, sem nemzetünknek. A kínhalál legborzalmasabb módjait eszelték ki megbüntetésükre. Többüket például úgy végezték ki, hogy félig földbe ásták őket, s aztán a rájuk kisütött ágyúgolyókkal zúzták össze a fejüket. (Szalay-Baróti, III., 172. o.) Arra nem gondoltak, hogy távoli hazájukban ezeket a vallonokat a kereszténység ügyéért küzdő hősöknek tekintették, s mivel otthon árulásukat valószínűleg el sem hitték, gondolhatjuk, milyen érzelmeket kelthetett honfitársaikban a borzalmas halálukról érkezett hír, melyet a tőlük úgyis félbarbároknak gondolt magyarok okoztak.

Jellemző, hogy Báthory Erzsébet férje volt az, aki mindezt csinálta. Bizonyára nem véletlen a dolog, s mutatja, mennyire összeillett az egyébként egyaránt buzgó protestáns férj és feleség.

Pedig – noha tagadhatatlanul bűnösök voltak, mert fellázadtak – e vallonok bűne egy cseppet sem volt nagyobb, mint a szintén fellázadt Bocskaié és híveié. Még akkor sem volt nagyobb a bűnük, ha helyes lenne az érv, hogy Bocskai felkelése jogos volt, mert Bécsben nem tartották meg a magyar törvényt, és valóban igen sok visszaélést és törvényteleniséget követtek el.

Sajnos, ez esetben is azt kell mondanunk, hogy ezeknek a vallonoknak is éppen úgy, sőt még jobban joguk volt fellázadni, mint Bocskaiéknak, mert e vallonok is csak azért és csak akkor lázadtak fel, amikor már rég nem kapták meg zsoldjukat, ők pedig csak a kikötött zsold fizetése ellenében esküdtek fel a zászlóra. Pedig ha az, aki felfogadta őket, nem tartja meg a feltételt, mellyel felfogadta őket, akkor ők sem kötelesek megtartani a tőlük vállalt feltételeket. (Bizonyára erre gondolva túrt el ugyanezen zsoldosoktól olyan sokat az a jó és igazságos főherceg is, akinek türelmén és alázatosságán Mansfeld annyira csodálkozott.)

Vajon kinek volt tehát nagyobb igaza, a zsoldosoknak-e vagy Nádasdynak és magyarjainak, akik büntették őket? Vajon ki volt nagyobb bűnös: a fellázadt vallon zsoldosok-e vagy a fellázadt Bocskai hajdúi és örprotestánsai? S lám, a zsoldosok mégis borzalmas kínhalállal bűnhődtek, a mi felkeléseinkben pedig mindig mindenki amnesztiát kapott, Bocskai pedig egyenesen fejedelemséget.

Pedig éppen a magyar katonaságnak volt a legkevesebb joga ilyen kegyetlen szigorral büntetni azt, hogy ezek a lázongó vallonok bosszúból a töröknek akarták átadni a kezükben levő várat, mert néhány év múlva (ez a vallon lázadás 1600-ban volt) már ők voltak azok, akik fellázadtak törvényes királyuk ellen. De míg a vallonok csak fenyegetőztek azzal, hogy a várat török kézre adják, szigorú bírják, a protestáns magyarok a valóságban is szövöttek ugyanezzel a törökkel. Bocskai alatt mellette harcoltak, mint szövetségesek, s így nemcsak egy várat, hanem egész Magyarországot játszották a kezére. S noha ők ezért semmi büntetést nem kaptak (nem úgy mint a szegény vallon zsoldosok), mi mégis úgy tudjuk, hogy a Habsburgok alatt (de különösen Rudolf alatt) itt az idegeneknek minden szabad volt, nekünk pedig semmi. Mi még ma is úgy tudjuk, hogy mi akkor az idegeneknek védtelenül kiszolgáltatott páriák voltunk.

Pedig a pápai vallon őrség szigorú megbüntetésének esete éppen nem kivétel. Maga Castaldo, aki tudvalevőleg Fráter György gyilkosa volt és Erdély állítólagos vérszopó zsarnoka, sőt hóhéra, akinek neve a Bastái mellett minden idegen zsoldosvezér között a legátközöttebb nálunk még ma is, ugyanilyen kegyetlenül bánt el a saját német zsoldosaival. Értsük meg jól (mert az ellenkező magyar közfelfogás miatt igen nehéz megérteni): nem az erdélyi magyarsággal, hanem a saját német zsoldosaival bánt el ilyen kegyetlenül Castaldo. Mivel zsoldot már régóta nem kaptak, dühükben ezek is ágyúzni kezdték Kolozsvárt. Mivel az erdélyi nemesség ugyanekkor fegyverben volt Castaldo engedélyével, sőt felkérésére, ellenük indult és „csekély” kétszázat levágott belőlük. Utána aztán ráadásnak még Castaldo maga is felkötött tizennégyet a még életben maradt főkolomposok közül. (Szalay, IV., 287. o.)

Az eset igazán nem azt a benyomást teszi, mintha Erdélyben Castaldo és zsoldosai lettek volna az elnyomók és zsarnokok, a magyarság pedig a védtelen, szenvedő, nyomorgó áldozat. Castaldo Miksának írt beszámolójában is az erdélyieknek ad igazat. Azt írja Bécsbe, hogy ezeknél a zsoldosoknál „*bestébb embereket még sohase látott*”. Egy másik levelében a Lippa várát gyáván feladó spanyol Aldanáról azt írja, hogy megérdemelné, hogy „*izzó kemencébe vettessék*”. Az ő gyávaságának tulajdonítja, hogy „*Isten úgy akarta, hogy annál biztosabban bukjunk. Én már nem látok eszközt a menekülésre, csak annyit tudok, hogy mindennek vége van. Erdély lakosai máris fegyverhez nyúltak ellenünk, s magamra nem várok egyebet, mint a halált.*”

Meglep ez a hang, mert a mások kínjában gyönyörködő, szívtelen, kegyetlen, vérszopó zsarnokok (a hazafias magyar történetírás ugyanis Castaldót ilyennek festi) nem ilyen hangon szoktak írni. Azok nem magukban, hanem mindig másokban keresik a hibát és azok nem maguk készülnek a halálra, hanem másokat küldenek oda.

De térjünk vissza a 15 éves háborúra. Találunk több hasonló példát. 1603-ban a pápától küldött Ciancherotti-századot télire a Pozsony melletti falvakban szállásolták el, fizetést azonban nem kaptak. Ismételt folyamodásukra kiszállt hozzájuk egy császári biztos. Pénzt ugyan nem tudott nekik vinni, de tudtukra adta, hogy átmehetnek téli szállásra Morvaországba, mely sokkal gazdagabb népű, s így ott jobban kaphatnak élelmet, mint Magyarországon.

Ez is olyan intézkedés, mely megint csak nem erősíti meg azt az elterjedt magyar közhitet, hogy a bécsiek minket készakarva akartak tönkretenni, a maguk országait meg igazságtalanul kímélték a mi rovásunkra. Látjuk ugyanis, hogy ezeket a garázda, csupán a nép kirablásából élő zsoldosokat hajlandók voltak helyettünk a maguk népe nyakára vinni. Pedig bizonyára az sem lett volna igazságtalanság, ha úgy gondolkodtak volna, hogy Magyarország felszabadításának effajta terheit viselje a magyar nép. Kivált mikor a pénzt úgyszólván idegenek adják a magyarok helyett.

A szegény éhező zsoldosok azonban nem elégedtek meg ennyivel, hanem tömegesen a császári biztos szállása elé tódulva olyan elkeseredve kiabáltak, hogy ők nem Morvaországba, hanem haza akarnak menni (In Italia! In Italia!), hogy a biztos ijedtében kereket oldott, és így a századdal utána nem törődött senki egész télen át, mert többé senki sem mert közéjük menni. Márciusban aztán Kőszegre vezényelték, de Mátyás főherceg onnan Ausztriába rendelte őket, ami ismét csak a magyarok kímélésének jele. Aztán újra Kőszegre kerültek (hiszen jött a nyár, a harc ideje, s a harctér Magyarország volt), de a város nem eresztette be őket. Erre a szegény zsoldosok egy közeli Zrínyi-birtokon kértek szállást, de mivel itt sem kaptak, visszamentek Kőszeg alá és erőszakkal akartak a városba bejutni. A kőszegieket az erőszakra erőszakkal választották, s az összeütközésben maga Ciancherotti is megsebesült a mellén. Itt is a kőszegieket győzték, illetve ők kaptak Bécsben orvoslást, mert végül újra Bécs mellé vezényelték őket, s ennyi baj és nélkülözés után – jobb megoldás híján – az egész századot feloszlatták. (Szekfü, IV., 351. o.)

Mansfeldről, aki – mint említettük – nálunk halt meg, s akit a magyarok rövid szereplése alatt is úgy megszerettek, hogy magyar földbe akarták eltemetni, még Illésházy is azt írja: „*Semmi dülást tenni nem engedett, s csak kicsiny kárért is megöleti vala a rossz németet.*” De a Mansfeld után következő Mercoeur hercegről is ezt írja: „*Igen alázatos és istenfélő ember vala, semmi prédán nem kapott, vitéz ember és jó hadviselő.*” Látjuk tehát, hogy van az éremnek másik, Bécsre kedvezőbb oldala is.

Nem tudom, hogy a hosszú törökvilág ideje alatt lett volna olyan magyar vezér, akit az ellenség előtti gyávaságáért kivégeztek. Pedig hát ha talán nem olyan gyakran is, mint az idegenek között, de a mieink között is jócskán akadtak, akik gyáván feladták a várat, sőt előre megszöktek az ellenség elől. Erre a mohácsi vész előtti időkből több példát is láttunk.

Garázdaságért és kegyetlenségért sem végeztek ki a mi „kegyetlen” bécsi parancsolóink egy magyar vezért sem, pedig láttuk, hogy majdnem mindegyikük nyakig benne leledzett ebben a nagy bűnben. Az ő esetükben a büntetés nem jutott túl a vizsgálaton, mint Zrínyinél, vagy néhány évi elzáráson, mint Pekrynél. De láttuk már, hogy Pekry sem ezért került börtönbe, hanem egyedül csak azért, mert garázdálkodásához még felségsértés is járult. Ha csak az erőszakosság lett volna a bűne, sohasem jutott volna ő sem börtönbe. Láttuk, hogy mégis milyen nagy nemzeti sérelemnek tartottuk mi Pekry börtönét, sőt Zrínyi ellen még csak a vizsgálat elrendelését is.

Az állítólag Bécsből annyira dédelgetett idegen vezérekkel közel sem járt el ilyen kíméletesen Bécs. Katzianer, Ferdinánd kedves vezére, halállal lakolt azért, mert hanyagsága miatt haszontalanul pusztult el a rábízott sereg. A Castaldóval kapcsolatban csak az imént említett

spanyol Aldanát szintén halálra ítélték Lippa gyáva feladásáért. Pedig tettét csak megmagyarázhatatlan idegösszeroppanás okozta, hiszen előtte nemegyszer egészen különleges vitézségről tett tanúságot. (A spanyolok mentségére megemlíjtük, hogy az eszményien derék Losonczy István által védett Temesváron is spanyol volt az őrség egy része, s vezérek Castelluvio, Mendosa és Perez, Losonczy legjobb és vele vitézségben teljesen egyenrangú bajtársai voltak, akik éppen úgy hősi halált haltak, mint ő, sőt a három közül a két elsőnek említett még Losonczyt megelőzően halt meg a várban hősi halállal.

Kivégeztette aztán Bécs a Győrt gyáván feladó gróf Hardegget is (s vele együtt alvezérét, a szintén német Perlint is), mégpedig azzal a kegyetlen hozzátoldással, hogy lefejezése előtt előbb a jobb karját levágják. Lefejeztette Bécs Tata feladóit: Antiust és Tasso Hannibált is. Ugyanígy járt később Kanizsa gyáva parancsnoka, Paradeiser György, sőt még Kugler György, az alparancsnok is. Aztán Babocsa feladói: Ihrmüller Vilmos parancsnok, Rasso Hugó alparancsnok, Nusch Pongrác hadbíró és Stöckel Máté őrmester is.

A magyargyűlölő Rusworm Kristófot, aki egyébként tehetséges és vitéz fővezér volt, egyedül a magyarokkal elkövetett garázdálkodásaiért és kegyetlenségéért végeztette ki Bécs (Rudolf), amit – mint rámutattunk – magyar kegyetlenkedő vezérekkel – pedig ugyancsak bőven voltak ilyenek is – sem ő, sem semmiféle Habsburg utódja vagy elődje soha nem tett meg. Mindez ugyancsak megcáfolja, vagy legalábbis kellő értékre szállítja le azt a „hazafias” magyar vádat, hogy itt a Habsburgok alatt azt tették az idegen vezérek a nekik kiszolgáltatott magyar néppel, amit akartak, s hogy itt a zsoldosokkal szemben a magyar népet sem jog, sem törvény nem védte, sőt Bécsben titokban még örültek neki, ha minél jobban sanyargatták a magyar népet.

## Basta

Tanulságos külön megvizsgálni ennek a nálunk leghírhedtebb idegen zsoldosvezérnek erdélyi viselt dolgait, mert egyenesen meglepő az eredmény. Mivel Bocskai felkelésének éppen az ő „átkos” működése volt az egyik fő oka, az ember azt hinné, hogyha mindenki mást igen, őt semmiképpen sem lehet tisztára mosni. Milyen rémmeséket tudunk mi például az ő hírhedt „szekeréről”. Ezért alig akartam hinni szemeimnek, mikor a Szilágyi-féle nagy magyar történelemben először olvastam a róla szóló részt. Még ebben az ugyancsak „hazafias” szellemben megírt műben is úgy van ugyanis leírva Basta erdélyi szereplése, hogy elolvasása után szinte azt kell mondanunk, hogy nála kifogástalanabb és jobb, igazságosabb vezért nem is kívánhattak volna az erdélyiek.

Pedig hát Szekfü azt írja, hogy mielőtt Erdélybe ment, Mátyás, de még inkább Miksa főherceg (érdekes, hogy maga a jó Rudolf nem) mindent elkövetett, hogy meggyűlöltesse vele a magyarokat, ezt a szerintük megbízhatatlan, szószegő népet, melyre értelmes hadvezérnek sohasem szabad építenie. (Ne botránkozzunk meg e főhercegi véleményen, hiszen láttuk, hogy Izabella királynénak és másoknak, akiket pedig nem számítottunk ellenségeink közé, még cifrább véleménye volt rólunk. Inkább azon csodálkozzunk, hogy magában a császárban mégsem volt ellenünk ellenszenv, csak öccseiben. Igaz, hogy maga a császár nem is élt közöttünk, s így nem ismerhetett bennünket, mint öccsei.)

Láttuk, milyen kiválóan „hazafias” irányú (azaz milyen elfogultan Habsburg-ellenes) a zsidó Acsády történetírása. Ezért csattanósabban és meggyőzőbben nem állapíthatjuk meg az igazat és nem állíthatjuk jobban vissza Basta becsületét, mintha tisztán csak Acsády alapján, őt idézve, más forrásból származó értesülésünket bele nem keverve adjuk elő Bastának a magyar közvéleménytől oly borzalmasnak tartott erdélyi „garázdálkodását”.

Világos, hogy elsősorban azt adjuk elő belőle, ami Basta mellett szól, mert hiszen ami a gonoszágát bizonyítja, azt a verebek is csiripelik. Egyébként is azok után, amiket Acsády

után elő fogunk adni, éppen eléggé meg lesz magyarázva az a rossz is, amellyel Basta az erdélyi magyar nemességnek fizetett. Amit ugyanis Acsády elmond, éppen azt bizonyítja, hogy azt a rosszat, amit az erdélyi magyarság Bastától büntetésül kapott, éppen eléggé megérdemelte, sőt tőle valósággal úgy erőszakolta ki. Ahogyan az erdélyi magyar nemesség Bastával viselkedett (még Acsády Habsburg-ellenes előadásában is), ahhoz képest Basta eljárását mindenképpen természetesnek kell tartanunk.

Az erdélyi nemesség ekkor ugyancsak bebizonyította, hogy az az előzetes tájékoztatás, melyet a zsoldosvezér a bécsi főhercegektől a magyarokra vonatkozólag kapott, éppen nem származott igazságtalan ellenszenvből, hanem teljesen tárgyilagosnak bizonyult. Láttuk is már egyébként, hogy az erdélyi magyar nemességről ugyanilyen véleménye volt már Mátyás királynak, az „igazságosnak”, Fráter Györgynek, Izabella királynénak, Nádasdy Tamásnak, Dobónak, az egri hősnek és Bornemissza püspöknek is, akik talán mégsem tekinthetők magyargyűlölőknek. Bastával kapcsolatban azonban még más tanulságos erdélyi dolgokra is rámutatunk majd.

Láttuk már, hogyan nyomta el a székelyek szabadságát és hogyan taszította őket jobbagysorba János Zsigmond, majd Báthory István. Mikor pedig régi szabadságaik visszaszerzésére fegyvert fogtak, ugyanők milyen véres és kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Báthory Zsigmond okult a példán, és hogy a székelyek támogatását megnyerje, visszaadta elrabolt szabadságukat. Meg is hálálták ezt neki a székelyek, és mellette álltak a török és a törökpárti erdélyi nemesség elleni harcában.

Alighogy a mór megtette azonban kötelességét, a mór el is mehetett. Az erdélyi nemesség az 1595 decemberében tartott országgyűlésen – mert Báthory Zsigmond nem mert vagy nem tudott vele szembeállni – újra visszataszította a székelyeket a jobbagysorba. Az erre újra fegyverrel védekező székelységet (felhasználva azt a jó alkalmat, hogy a fejedelem éppen Prágában távol volt) a nemesség meglepetésszerűen megrohanta és kegyetlen vérfürdőt rendezett köztük tömeges kivégzésekkel, orr- és fülcsonkításokkal. Ez volt a székelyek híres 1596-os farsangja, melyet – sajnos – magyar rendezett a magyar ellen, melyről azonban – éppen ezért – a magyar közvélemény semmit sem tud. Hogy is tudhatna róla, hiszen nem a Habsburgok csinálták. Pedig okulásul, s hogy nemzeti bűneiből megjavulhasson, nagyon jó ezt is tudnia minden magyarnak. A magyar közvélemény azonban e korból még ma is egyedül csak Basta üldözését tud, vagyis csak azt tudja, hogy a magyar sohasem vétkezett, őt mindig ártatlanul üldözte az „ösellenség” dinasztia.

Mikor Báthory Zsigmond utána hamarosan átadta a fejedelmi hatalmat Báthory Endrénének, a tróncserébe a rendek nem szívesen egyeztek bele, de beleegyeztek. (Csak ilyen szabadosok voltak ugyanis az erdélyi országgyűlések abban az Erdélyben, mely állítólag a magyar szabadság fenntartója volt. Ellenben micsoda hűhót csaptunk mi, sőt csapunk még ma is azért, mert 48-ban V. Ferdinánd a mi előzetes megkérdezésünk és beleegyezésünk nélkül mondott le a magyar koronáról. Pedig hát hazánk akkor már a magyar alkotmány szerint is régen a Habsburg-ház örökös királysága volt, s így V. Ferdinánd és Ferenc Károly lemondásával az örökösödési törvények szerint a magyar országgyűlés külön beleegyezése nélkül is Ferenc Józsefet illette a magyar korona. Ellenben Erdélyben a fejedelmi szék nem volt örökösödő, hanem minden fejedelmet külön-külön választottak, a „szabad” Erdélyben mégis átadhatta az egyik Báthory a másik Báthorynak a fejedelmi széket az ország ellenére is.)

Mihály oláh vajda ekkor a székelyek elkeseredését használta fel, s az ő segítségükkel verte le Báthory Endrét s szerezte meg magának Erdélyt. Sőt tudjuk, hogy a székelyek még meg is gyilkolták a menekülő Báthory Endrét. Pedig hát nem Báthory Endre, hanem Zsigmond, sőt nem is Zsigmond, hanem az erdélyi nemesség taszította szolgasorba a székelységet és csonkította meg gyalázatosan vezetőit.

Míg tehát előbb az erdélyi magyar nemesség bűneit láttuk, most a székelyekét látjuk. Az oláhhall szövetkeznek saját véreik ellen, kezére játsszák a saját hazájukat csak azért, hogy

bosszút állhassanak azon, aki nem ugyan maga, hanem akinek az unokatestvére ellenük vétkezett. Sőt a már tönkretett ártatlannak sem kegyelmeznek, s noha nemcsak fejedelem, hanem egyúttal pap is volt, mégis kegyetlenül lemészárolják a kezükbe került Báthory Endrét.

A székelyek után most megint a magyar nemesség bűnei következnek. Mihály vajda Báthory Endrén aratott győzelme után *„sehol sem találkozott ellenállással s a nemesség letette neki és Rudolfnak (mert a ravasz oláh, hogy uralma megszilárduljon, Rudolf nevében jött) a hűségesküt”*.

Mihály hitszegő, kegyetlen és gonosz volt (szegény Báthory Endrét a leghajmeresztőbb hamis esküvel szedte rá), Erdély népét kegyetlenül pusztította, dúlta és rabolta, külföldi oláh fajtestvéreinek is rengeteg erdélyi magyar jószágot adományozott, úgyhogy a dolog Erdély eloláhosodásához és a magyaroknak az erdélyi földből való kismizmizéséhez vezetett volna, ha uralma maradandó lett volna. Ennek ellenére a magyarság többsége „odaadással” támogatta (Acsády). Érthetetlen és megmagyarázhatatlan ez az „odaadás”. Hogyhogy ez az oláh uralom, sőt oláh honfoglalás és berendezkedés nem fáj a magyarnak? Vagy mi csak akkor nem tűrünk urat magunk fölött, ha ez az úr katolikus és ha (mint a német) műveltebb mint mi, de ha bocskoros, ha ázsiai vagy balkáni, ha alantasabb mint mi, akkor szívesen szolgálunk neki? Bocskai a törökkel, az erdélyi magyar nemesség Mihály oláh vajdával szövetezik?

Közben Mihályt, aki Havasalföld vajdája volt, de közben Moldvát is elfoglalta, a lengyelek kiveték Moldvából. Moldvai kudarcra mozgolódásra készítette erdélyi ellenségeit is, s ő részint bosszúból, részint ideges fejvesztettségében olyan öldöklést rendezett az erdélyi nemesek körében, hogy azok rettegésükben fegyvert fogtak. A székelyeknek, akik újra hozzájuk csatlakoztak, újra visszaadták szabadságukat, azonkívül a seregével a szomszédos erdélyi „Részek”-ben állomásozó császári vezérhez, Basta-hoz folyamodtak segítségért, akihez ugyanakkor Mihály is, aki mint láttuk, a császár emberének adta ki magát. Basta nem Mihályt, hanem az erdélyi magyarságot segítette meg, s ekkor s erre *„mint a patkányok a süllyedőfélben levő hajóról, úgy menekültek immár Mihály köréből azok az urak, akik megfelelő jutalomért eddig nemcsak buzgón szolgálták, hanem rombolásaiban is egész kegyetlenséggel vettek részt”*. (Acsády)

Basta a magyar nemesség támogatásával Mihályt Miriszlónál megverte, noha Mihály serege így is nagyobb volt, mint az övé. Mihály még életét sem menthette volna meg, ha közben fel nem tűnt volna a szomszédos Moldvában Erdély rossz szelleme, Báthory Zsigmond, aki újra fejedelmi székét kívánta. Erre a hírre mindenki megrémült, Basta és a magyar nemesek kibékültek Mihállyal és Erdélyről való lemondása fejében futni engedték.

*„Bujdosóvá, hontalanná lett – írja róla Acsády –, elvesztette minden jelentőségét és csupán váratlan események hozhatták újra felszínre. Ezek a váratlan események hamar bekövetkeztek, mert az erdélyi nemesség fejvesztetten hajtotta malmára a vizet. Az ország a miriszlói győzelemmel Rudolf, illetve Basta birtokába került. Basta a diadalt nagyrészt a nemességnek köszönvén, teljes bizalommal és rokonszenvvel volt iránta.”* (Jegyezzük meg: nem én írom ezt, hanem Szilágyiból (Acsádyból) idézem. *„Jóindulattal akarta az új szerzeményt a királynak megtartani és a követendő politikára nézve Ungnád Dávid királyi biztossal, aki szigorú kívánt, erősen összetűzött.”* (Mellesleg megjegyezzük, hogy ez a Bastánál magyarellenesebb Ungnád protestáns volt. Szintén csak mellesleg jegyezzük meg, hogy az előbb említett, gyávaságáért kivégzett kanizsai idegen parancsnok, Paradeiser is protestáns volt.) *„Basta megmaradt az engesztelékenység útján és az erdélyiek közt elég népszerűsége tett szert. Annyira bízott bennük, hogy a nemességnek visszaadta a hatalmat, sőt hogy a fosztogatás véget érjen, elbocsátotta hadait és maga igen kis kísérettel maradt Kolozsvárt.”*

*„A nemesség azonban sajátzerű módon élt a reá bízott hatalommal. (Ismételjük, hogy nem mi beszélünk, hanem Szilágyit idézzük.) Meghódolt ugyan Rudolf királynak s arra kérte, hogy Miksa főherceget állítsa Erdély élére. Ugyanakkor azonban elszakadását készítette elő és különböző izgatások folytak körében. A török is megkezdte csábitásait, Báthory Zsig-*

mond meg újra a trón visszaszerzésén fáradozott. A törökös urak titkon érintkezésbe léptek vele.”

Lehetne-e annál nagyobb dicséretet – mint itt olvastuk – Bastára halmozni és egyúttal az erdélyi magyar nemességről szánandóbb szegénységi bizonyítványt kiállítani? De nemcsak külpolitikájában volt ez a nemesség álnok és hitszegő, hanem belpolitikájában is. „*Ugyanakkor, mikor a királlyal új összeütközésre készült (noha csak most esküdött újra hűséget neki), a hatalmat, melyet Bastától (tehát a királytól) nyert, irgalmatlanul használta fel a bosszúállásra. Ő is száműzte Erdélyből Bocskai Istvánt, lefoglalta vagyonát, hogy megosztózzék rajta. De még súlyosabban érezték a szegény székelyek az urak kezét. Alighogy székely segéllyel Mihály megveretett, a nemesség Lécfalván összegyűlt, visszaállította a székelyek szolgátságát, érvénytelennek nyilvánította a csak nemrég tett ígéreteket, sőt még a fegyverviselést is megtiltotta nekik.*”

„*Eközben a nemesség és Báthory Zsigmond között folytak az érintkezések és visszahelyezésére széleskörű összeesküvés alakult, melynek élére az önző Csáki István lépett (aki végigszolgált az utóbbi évek összes fejedelmeit és rendszereit: Zsigmondot, Endrét, Mihályt, és Mihály bukásával az imént lett Basta híve). Minthogy dicsvágyó terveit Rudolf segélyével, akitől nagy jószágokon kívül hercegi rangot és Erdély kormányzóságát kérte, nem tudta megvalósítani, a fejedelemséget ismét a Moldvában levő Zsigmondnak ajánlotta föl.*”

Csáki (nem tudom milyen címen) 1601. január 21-re országgyűlést hívott össze Kolozsvárra. Mivel azonban Basta is ott tartózkodott (bár – mint láttuk – csak kis kísérettel), csak titokban mertek tanácskozni, de február 3-án már elfogatták a „németes urakat”, szám szerint hetet. (Ej, de kevesen voltak ezek a „németes” urak! Pedig hát csak most esküdtek föl valamennyien a „németnek”!)

„*Másnap egyhangúlag fejedelmüké választották Báthory Zsigmondot, s megjöttéig Csáki Istvánt tették az ország kormányzójává s egyszersmind megújították a szövetséget a törökökkel.*” (Ez az „egyhangúság” nagyszerű bizonyítéka az erdélyi „szabadságnak”. Csak nem tehetjük fel ugyanis, hogy valamennyien egytől egyig szívből álnokok és hitszegők voltak. Bezzeg Pozsonyban, ahol állítólag osztrák „elnyomás” volt, nem voltak ilyen „egyhangúak” az országgyűlések!)

„*Az államcsíny idejében az erdélyi rendek egy küldöttsége volt Prágában, hogy Miksa főherceg behozatala tárgyában alkudozzék.*” (Láttuk, hogy a főherceg véleménye egyébként sem volt valami kedvező az erdélyiekre. Most azonban azt látjuk, hogy a valóság egyenesen minden képzeltet felülmúlt. Gondolhatjuk, mit gondolhattak a prágaiak és mit a főherceg, mikor hamarosan megtudták, hogy mit csináltak otthon ugyanazok, akik ezeket a követeket a főhercegért odaküldték!)

„*Mindazáltal az összeesküvők Zsigmond megválasztása előtt nemcsak a németes urakat, hanem magát a semmit sem sejtő Bastát is elfogták. Éjjel lakásán megrohanták, őrségét lefegyverezték és ágyából kiragadva börtönbe vitték, sőt az egykorú jelentések szerint meg is bilincseltek.*” (Nálunk divat mondhatatlanul együgyűnek tartani a Habsburgok államférfiit. Pedig hát mennyire okosnak kell tartanunk Miksa főherceget, aki – mint láttuk – annyira tisztában volt a helyzettel, hogy mindezt Bastának előre megírta. De hasztalan voltak olyan okosok, az erdélyiek jellemtelensége még az ő okosságukat is felülmúlt. Nem bírták őket annyira rosszaknak gondolni, mint amilyenek a valóságban voltak.)

„*Február hetedikén szabadon bocsátották ugyan és megpróbálták kiengesztelését. Jószágot ígértek neki, ha az országban marad s Zsigmondhoz csatlakozik.*” (Ez is jellemző rájuk. Azt hitték, hogy Basta is csak olyan, mint ők; hogy ő is csak annyira hű az uralkodójához, mint ők és hogy a jószág neki is előbbre való, mint az esküje.) „*De a bizodalmasan csatlakozott, becsületében megalázott Basta bosszútól lihegve (a tárgyilagosság eme ellenszenves kifejezés helyett nem azt kívánta volna-e, hogy inkább azt írjuk: „a becstelenségen méltán felháborodva”?), a nemességet és az egész országot meggyűlölve (nem joggal) sietett Kővár-*



*ra, onnan meg Szatmárra, ostromolva a királyt segítségért, mellyel Erdélybe törjön és a hűtleneket megfenyítse. Ez időtől kezdve lett Basta az a rémalak, aminőnek történelmünk ismeri.”* (Elég baj, mert az igazság meghamisítása történelmünk részéről, hogy elhallgatja, hogy ha „bosszút lihegett”, miért lihegett bosszút és hogy mennyire oka volt rá, hogy azt „lihegjen”, s hogy az ügyben a becsület, a hűség, a szótartás és az erkölcs képviselője ő volt, nem pedig az erdélyi magyarság.)

Ezzel elérkeztünk Basta bosszúállásához, azaz az eseményeknek ahhoz a részéhez, amelyet már a magyar közvélemény is ismer, nincs tehát rá szükség, hogy mi is olyan részletesen ismertessük. De azért még Basta bosszújában is van sok olyan részlet, amely becsületére válik neki, s melyet éppen ezért nem ismernek nálunk.

Basta, Mihály vajda és a székelyek Báthory Zsigmond és hitszegő magyarjai ellen vonultak. *„Zsigmond fejedelem, aki visszatérése után meg is betegedett, rimánkodva kérte Bastát, ne bántsa, meg akar a királlyal egyezni. Az erdélyiek maguk már az államcsíny után bocsánatot kértek Rudolftól (hol itt a híres magyar önérzet?), és elszakadásukat a helyzet kényszerűségével mentgették.”* (Ekkora hazugságot régen mondtak már. Szó sem volt kényszerűségről. Az volt inkább a baj, hogy túlságosan is szabadok voltak cselekedetükben, s mivel azt hitték, hogy felülkerekedtek, jó módjukban azt sem tudták, hogyan fölényeskedjenek. Bünt elismerni, s a megbántottól bocsánatot kérni nem ellenkezik a helyes önérzettel, de aki ugyanekkor ilyen szemtelenül hazudik, az egyúttal azt is bizonyítja, hogy nem bünbánatból cselekszik, hanem érdekből.)

Ezért Basta most már nem is állt velük szóba. Báthory Zsigmond erre összehozott vagy 20.000 főnyi sereget, melyben azonban még most, amikor már létükről volt szó, sem tudott elnémulni az önzés; Csáki és Székely Mózes veszekedtek benne a vezérségért. Basta leverte őket és többüket kivégeztette. Ugyancsak megérdemelték. Ezután (tehát már a „rémuralom” alatt) történt, amit már említettünk, hogy Basta összeveszett Mihállyal azok miatt a „baromi kegyetlenségek és oktalan rombolások” miatt, melyekre Mihály a magyarok ellen vetemedett, és hogy az erdélyi városok felgyújtása ellen Basta még ekkor is tiltakozott. Mivel Mihály emiatt ellensége lett, őt is megölette.

Tőle tehát végre megszabadította Erdélyt, de nem Báthory Zsigmondtól, aki újra visszatért és aki mellé még ezek után is sok erdélyi állt, köztük még a lutheránus szász Brassó is. Ezzel Erdély bebizonyította, hogy Basta még mindig nem volt hozzá olyan szigorú, mint kellett volna, hogy megrémíteni, illetve hogy a királynak letett eskü megtartására kényszeríteni tudta volna. (Láttuk, hogy Basta először nem „rémítéssel”, hanem jószággal, szeretettel és az erdélyiek iránti bizalommal akarta elérni célját. Láttuk, hogy ez a viselkedése milyen hálátlansággal találkozott, s mennyire eredménytelen volt.) Báthory Zsigmond, a törökpárti erdélyiek hajdani kegyetlen legyilkolatója most a törökhöz fordult. Jöttek is azok, de nem mellette harcolni, hanem fosztogatni és 7.000 magyar rabbal hagyták el az országot. Csáki erre rábeszéli Báthoryt, hogy egyezzen meg Bastával. Ez szót fogad, s kiegyezik. Jellemző, hogy ezt csak akkor teszi, amikor már a török sem segített rajta, tehát mikor már más választása nem volt. Az is jellemző, hogy a békejobbot Basta még így is elfogadta tőle.

A kiegyezéssel újra vesszőfutásra kényszerülnek azok a magyar nemesek (az erdélyi nemesség többsége), akik csak kevéssel előbb küldték Rudolfhoz előbbi árulásukért bocsánatkérésüket. Báthory Zsigmond ugyanis csak azért jöhetett újra meg újra haza, mert az ország újra meg újra melléje állt, és természetesen Rudolfnak tett újabb meg újabb esküje újabb meg újabb megszegésével állt újra meg újra melléje.

A mi történetírásunk a dolognak ezt az oldalát elhallgatja. A mi történetírásunk csak Báthory Zsigmond állhatatlanságáról és következtelenségeiről tud (s még ezt is annak tulajdonítja, hogy jezsuiták nevelték), de hogy Báthory Zsigmond szeszélyei nem okozhattak volna megannyi politikai változást is egyúttal, ha maga az erdélyi magyarság nem támogatta volna Báthory e szeszélyeit, és hogy Báthory e szeszélyeinek az ország részéről való kiszolgálásai

megannyi esküszegést és hűtlenséget jelentettek az erdélyiek részéről a király iránt, azt elhallgatja.

Tárgyilagos embernek mosolyognia kell, mikor olvassa, hogy az ez után összeült megyesi országgyűlésen az erdélyi rendek azon a címen kérik vissza szabadságaikat, mert ezeket Rudolf biztosította részükre akkor, mikor Erdélyt átvette. Ők – úgy látszik – már nem emlékeztek arra, hogy azóta történt Erdélyben egy és más. Sorozatos esküszegéseiket, hűségnyilatkozataik újra meg újra való meghazudtolását már teljesen elfelejtették. Ők csak arra emlékeztek, hogy Rudolf biztosította az ő szabadságaikat.

Közben Székely Mózes török és tatár hadakkal újra betört az országba. Erdélynek most újra alkalma lett volna bebizonyítania, hogy most már végre csakugyan megbánta sorozatos esküszegéseit, s végre nemcsak kénytelenségből, hanem meggyőződésből áll királya mellett, és hogy legalább a legújabb esküjét most már valóban megtartja. Így aztán joga lett volna arra, hogy utána számot tarthasson azokra a szabadságokra, melyeket Rudolf szavatolt neki akkor, amikor az országot átvette. Az országnak azonban most is első dolga az volt, hogy újra bebizonyítsa, ezeket a szabadságokat most sem érdemli meg, hogy újra és megint most is csak álnokság, hazugság és színlelés volt az a hűség, amit királya iránt mutatott, és hogy most is hamisan esküdött neki.

Nem én mondom, hanem a Szilágyi-történelem, hogy Székely Mózeshez most is „*tömegesen csatlakoztak mindenfelől*”. Csakhamar fejedelemmé is választották és segítségükkel el is foglalta Gyulafehérvárt. Basta – hogy újra el ne fogják –, sietve Magyarországra távozott hadakért. Erre – mivel Bastától távozása miatt egyelőre nem kellett félniük – még jobban Székely mellé állt az egész ország, sok szász város is. Pedig egyébként olyan zsarnok volt ez a Székely Mózes, hogy még Szilágyi szerint is „*kegyetlenül bánt a föld népével*”. Az erdélyieknek azonban mégis inkább ő kellett, mint az, akinek néhány év alatt már annyiszor újítták meg hűségesküjüket. Iskolakönyveink Székely Mózesről is elhallgatják, hogy nagy hibái is voltak. Közvéleményünk nem is tud semmit arról, hogy kegyetlenül bánt volna a föld népével. Kegyetlen csak Basta volt.

Azonban megint csak Basta kerekedett felül. Székely Mózes nemcsak vereséget szenvedett, hanem a harcban el is esett. Hogy utána Basta igyekezett megbüntetni az erdélyi nemességet „*a háromszoros esküszegésért*” (Szilágyi), az csak természetes. Mi azonban hozzátehetjük, hogy az erdélyiek nemcsak a közvetlenül Basta kezébe letett esküjüket szegték meg immár háromszor. Esküdtek ők már magának Rudolfnak Prágában is akkor, amikor legelőször adta át neki Báthory Zsigmond Erdélyt. Ekkor ott éppen Bocskai tette le nevükben a hűségesküt. Aztán esküdtek Mihály vajdának (mely a vajda állítása szerint – mint láttuk már – szintén Rudolfnak szólt). Mindkét eskü teljesen önként s látszólag szívesen történt. Hiszen nem Rudolf szólította fel Báthory Zsigmondot a lemondásra, hanem Báthory kérte Rudolftól Erdély átvételét. De a Rudolfnak tett eskün kívül hányszor szegték meg az erdélyi nemesek a széke-lyeknek adott szavukat is!

Természetesen mindezekért büntetésül akasztatott is Basta, de hát a történetek után ez igazán természetes. Az esküszegők vagyonának egy negyedét el is kobozta, s ezt csak azért nem mondhatjuk természetesnek, mert a törvény szerint nem egy negyedét, hanem az egészet kellett volna elkoboznia. A hűtlenségért ugyanis alkotmányunk szerint fej- és teljes jószágvesztés jár még akkor is, ha valaki csak egyszer hűtlen, nem pedig sorozatosan egymás után. Egyébként is rendkívül különös, hogy mi még ma, a XX. században is annyira felháborodunk az esküszegők vagyona egy negyedének elkobzása miatt, hogy miatta „*rémuralomról*” beszélünk. Hiszen alig hogy felszabadultunk a Habsburgok „*elnyomása*” alól és a kálvinista színmagyar Horthy kezdett „*országglani*”, kétszer is volt vagyonválság, mégpedig nemcsak az ötszörös hitszegőkre, hanem kivétel nélkül minden állampolgárra. Először minden vagyon egy ötödére (ez több, mint a Basta által elkobozott negyed, mert Basta elkobzása csak a földre vonatkozott, Horthyé pedig mindenre: a ház-, pénz-, vállalati vagyonra is). Aztán jött egy

újabb, mely az elsónél már mérsékeltebb volt. Sajátságos, hogy Basta uralmát mégis „rémuralomnak” mondja történelmünk, Horthyét pedig egyenesen éppen a földbirtokosok uralmának nevezte „népi demokráciánk”.

Mi volt tehát Basta rémuralmában annyira „rémes”? Talán csak nem az, hogy mindenkinek grácialevelet kellett váltania és állandóan magánál hordania, hogy Basta zsoldosai ne bántsák. Valóban, az akkori erdélyiek ezt tartották talán a legrémesebbnek. Ma azonban, a XX. században, már olyan rémuralom van, hogy legalábbis „a népi demokrácia” idején, mikor e sorokat írom, még egy koldus sem mehet ki az utcára arcképes személyazonossági igazolvány nélkül. Láthatjuk belőle, milyen ideálisan szabad uralom lehetett az a Bastáé. Mi, szegény magyarok, ugyanis amikor e sorokat írom, még akkor is örültünk, ha legalább akkor nem hurcoltak el bennünket, ha az uraink kiállította igazolvány ott volt a zsebünkben és rendben volt.

Aztán még abban állt Basta rémuralma, hogy a tőle tartott 1604. januári országgyűlésen mindenkinek személyesen kellett megjelennie. „*Általános réműlet támadt – írja Acsády –, mert azt hitték, hogy mindnyájukat ki akarja irtani.*” (Basta) De aztán Acsády maga is hozzáteszi, hogy „*a gyűlés azonban nagyobb baj nélkül folyt le*”. Basta tehát megint csak sokkal jobb volt annál, mint amilyent az erdélyiek vártak, tehát saját megítélésük szerint megérdemelték volna. De persze azért Acsády is azt írja, hogy „*leírni azt a szörnyű pusztulást, melyben a föld népe ez események következtében süllýedt, emberi toll valóban képtelen*”. De aztán ismét csak ő maga mondja, hogy a legnagyobb pusztulást nem Basta katonái, hanem a hajdúk, tehát a magyarok csinálták, s Basta inkább védőszerepet játszott ellenük a föld népe érdekében.

„*A hajdúk garázdálkodását – írja – Basta sem nézhette tovább, s kísérleteket tett a hajdúk megfékezésére.*” Sennyey Miklóst evégből nevezte ki kapitányukká, de hasztalan. E rémes idők egyik krónikása, Mikó Ferenc egyenesen kimondja: „*Azt pedig a hallatlan kegyetlenséget a magyar hajdú cselekedte. Ó átkozott nemzetség! Úgy kellett neked ok nélkül bánnod a te felebarátoddal, aki neked sohasem vétett, kenyeredben sem ett, szemmel nem látott.*” „*Óláh, rác és magyarországi ebeknek*” nevezi őket egy másik egykorú, Erdélyi Pál. „*Bizonyosan mondhatjuk – folytatja –, hogy sem oláh, sem rác, sem német, sem vallon, sem pedig tót oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz, korcsos magyarok, kikben nem volt semmi irgalmasság.*” „*Leírja – idézzük még mindig Acsádyt –, hogyan törték fel a sírboltokat, hogyan zúzták szét a kőkoporsókat és dúlták fel a fehérvári öreg templomot. Midőn e dúlást utóbb egy török pasa látta, eliszonyodott ez istentelenségen. Marosvásárhelyt a lakosok rimánkodtak hozzájuk, ne bántsák őket, »hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk«.* Erre ezt felelték: »ti hajás törökök vagytok, ebek vagytok ti, nem szánunk«.”

1603-ban még könyörtelenebbül folyt a rombolás. „*Nincs oly nyelv, ki azoknak a kegyetlenségeket megírhasza. Mikor a lakosok Bastához panaszra mentek, csak azt kérdezte: Magyar-e, aki azt művelte?*”

„*Magyar, nagyságos uram! – mondotta a szegény panaszló. – Mikor német jó, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit sem hágy, mind elviszi. A panaszló sírni kezdett, Basta is sírt (!), de kijelenté, hogy a magyarral ő sem bír.*”

„*Ő eleibe egy koldus is bemehetett*”, mondja az egykorú. „*Küldött is rendeleteket, sőt katonát a szegénység védelmére, de haszontalan.*” Ismét csak hangsúlyozzuk, hogy mindezt a jót Bastáról nem mi írjuk, hanem Acsády. (Szilágyi, V., 563. o.)

Így aztán kénytelenek vagyunk ezt kérdezni: De hát akkor kellett-e Bastánál jobb ember? Ha még a koldus is szabadon bemehetett hozzá, olyan demokratikus volt. Ha együtt sírt a sírókkal, olyan jószívű volt. Ha csak a nemesekre és a gazdag városi polgárookra haragudott, azokra is csak a felháborítóan sok hitszegésért, ellenben a szegénység védelmére az őket védő rendeleteken kívül még katonaságot is küldött.

Az erdélyi nyomort is elsősorban nem ő, hanem a többi ellenség okozta. „Az oláhok csak marhát 100.000 darabot, lovat csak Brassóból 8.000-et hajtottak el.” Mikor Székely Mózes segítségére, aki tudvalevőleg unitárius volt, a tatárok bejöttek, ezek is megtették a magukét, és akit le nem öltek, azt rabszíjon hajtották el, egyszer 5.000, máskor 10.000 rabot. Pedig hát a tatárok természetesen nem Basta oldalán, hanem ellene harcoltak.

Joggal kérdem tehát: Miért hívjuk azt a taligát, melyet ekkor az erdélyi magyar, igásállat híján, maga húzott, mégis „Basta szekérének” és a kapát „Basta ekéjének”? Hiszen nem Basta, hanem az erdélyi nemesség sorozatos hitszegése és hazaárulása volt mindennek az oka, és hiszen éppen Basta volt az, aki ezeken a hibáján kívül nyomorba taszított erdélyi szegényeken, amennyire lehetett, mindig segített, ha pedig nem lehetett, akkor együtt sírt velük? Ki látott már részvétből síró zsarnokot?

Basta „rémuralma” miatt tehát ugyancsak kevés oka volt Bocskainak fegyvert fogni. Bastától az erdélyi protestáns magyar nemesség még Acsády szerint is csak azt kapta meg, amit bőséges bőven megérdemelt.

**A FŐBENJÁRÓ PEREK ÉS  
BIRTOKELKOBZÁSOK**



## A nagybirtok botránnyos tehermentessége

Egyik további, sőt egyik legnagyobb panasza volt a Bocskai felkelését megelőző idők magyarságának a főbenjáró perek indításának és a tömeges birtokelkobzásoknak állítólagos rendszere, melynek legijesztőbb megnyilvánulása volt az ország talán leggazdagabb s legtekintélyesebb (természetesen protestáns) főúranak, Illésházy Istvánnak, Lengyelországba menekülésre késztetése. A kamara abban az időben – hangzik a vád – egészen rendszeresen úgy szerzett pénzt, hogy a gazdagabb főnemesek nyakába valamilyen ürüggyel hűtlenségért pert akasztott, mely az illetőre halállal vagy – ha idejében el tudott menekülni – legalább vagyona teljes elkobzásával végződött úgy, hogy már alig volt valaki az országban biztonságban. Egészen kíméletlenül alkalmazták aztán a kincstárnak azt az egyébként törvényben gyökerező jogát, hogy egy család kihaltával a birtoka a királyra (mai kifejezéssel élve: a kincstárra) szállott, s az oldalági rokonságot – az újabb ellenkező gyakorlat ellenére – mellőzni igyekeztek.

A valóság azonban e sérelemből sem volt közel sem annyira rémes, mint azt „hazafias” történetírásunk hírverése alapján sejtjenénk. E „rémségek” színes lefestésében tízszer annyi a propaganda és a kortesfogás, mint a tárgyilagos valóság. Sőt a mai pénzügyi gyakorlathoz viszonyítva azt kell mondanunk, hogy az akkori „rémuralom” az akkori gazdag emberek részére egyenesen eldorádó volt ahhoz képest, ahogyan ma bánnak az adóhivatalok a dúsgazdag emberekkel.

Az a „rémuralom”, amelyet ez időben a kamara, azaz az akkori adóhivatal meghonosított, nem volt semmi más, mint az akkori, a tizenöt éves háború terhei alatt roskadozó államnak néhány erőtlen és bátortalan kísérlete arra, hogy legalább valamivel az akkor még úgyszólván semmi állami terhet nem viselő dúsgazdag társadalmi osztályok is hozzájáruljanak a közterhek viseléséhez.

Ha e kor eseményeit elbeszélő történetírókat nem a gyűlölet és az elfogultság, hanem a tárgyilagosság vezetné, a bécsi kormányt egyenesen dicsérmnie kellene, hogy korát meghaladó szociális érzékkel az állami terhek legalább egy részét igyekezett levenni a szegénység válláról, s legalább azok között a keretek között, melyeket számára az akkori törvény megengedett, a gazdagok vagyonát is megpróbálta igénybe venni a köz érdekében. Nem azon kellene botránkoznunk, hogy ezt megpróbálta, hanem azon, hogy csak próbálta, de (amiatt a nagy hatalom miatt, mely akkor még a főurak kezében volt) nem sikerült neki.

Az országnak ekkor mindössze évi 50.000 forint volt az adóhozama vagy még ennyi sem. Ezzel szemben csupán csak a törököknek akkor még fizetett adó (illetve „ajándék”) és a konstantinápolyi török követség költségei évi 130.000 forintra rúgtak. A végvárok fenntartása évi másfélmillió, a közvetlenül Bocskai fellépését megelőzően folyó tizenöt éves háború évi költsége pedig újabb kétmillió forintot emésztett meg.

Láttuk, hogy királyunk, mivel más, a mi országunknál sokkal népesebb és gazdagabb országok felett is uralkodott és a Német Birodalom császára is volt, innen szerezte meg a szükséges pénzügyi fedezetet. De noha – mint Schiller írja a „Geschichte des dreißigjährigen Krieges” [A harmincéves háború története] c. művében – „*Ferdinánd, Miksa és Rudolf, mindhárman Erdély és Magyarország uralkodói, kimerítették egyéb országaik életerejét, hogy ezt a kettőt a töröktől való elárasztástól és a belső lázadásokkal szemben megvédjék*” (I., 36. o.), az egyébként is késedelmesen és csak részben befolyó jövedelmek a kiadásokat nem fedezték.

A magyar jobbágyoktól az említett évi 50.000 forintnál többet behajtani nem lehetett, hiszen ezen a kis és elpusztított országfoszlányon, mely az állandó háborúk pusztításait is szenvedte, még több pénzt megvenni képtelenség volt. Akiknek volt pénzük, azok viszont „szabadok” voltak, azaz a törvény biztosította számukra az adómentességet. Igaz, hogy ebben az időben ők is lemondtak kiváltságukról és önként – mert csak így engedi meg ezt a híres magyar „szabadság”, mely (ki gondolná?) még a nagy „rémuralom” ellenére is csorbítatlanul

megvolt – szintén vállaltak annyi adót, amennyit a jobbagyság fizetett, de mi volt ez a kis összeg a kiadások tengerében? Annyira csekély volt ez a kiadásokhoz és a főnemesség nagy bevételeihez képest, hogy azt kell mondanunk, a király és a jobbagyság óriási áldozata mellett a magyar nemesség, s közte a dúsgazdag és vagyoniilag éppen ez időben legjobban gyarapodó főnemesség alig áldozott valamit.

Szemére is hányt a állandóan sérelmeket hangoztató és forradalmian zajos – amint az angol írók kifejezik magukat: „turbulent” – magyar országgyűléseknek Rudolf, hogy a nagy hang mellett, melyet használni szoktak (de ezt persze már nem Rudolf mondta, hanem csak én mondom, mert ő nem mert odamondogatni túl önérzetes és elkényeztetett rendjeinek) közel sem mutatnak valami nagyon áldozatos szellemet. Ugyanis nemcsak az idegen országok hozzájárulása, hanem a magyar adó is meglehetősen késedelmesen folyt be és nem is teljes egészében.

De ha már pénzben, mert nem is volt (bár a főnemességnek lett volna), ilyen keveset adtunk, legalább vitézséget adtunk volna helyette. Nem valami felemelő hatással van azonban az utókor emberére, és a híres magyar vitézségről táplált felfogásunkkal meglehetősen ellentétben van, hogy ebben az élet-halál küzdelemben, melyben a magyar nemesség adómentessége miatt úgysem adhatott mást, mint az életét és véré, az országgyűlés azt határozta, hogy ha a király vagy valamelyik főherceg személyesen fog a sereg élére állni, akkor a nemesség is hadba fog szállni. Tehát még ezt is feltételhez kötötte.

Sajnos el kell fogadnunk igaznak a Miksa udvarából író velencei követ, Juan Michiel véleményét, aki a magyar népet „infelice”-nek, szerencsétlennek, az országot „cadavero et cosa estinta”-nak, hullának és élettelen tárgynak nevezi. (Furcsa, hogy ennek a hullának és élettelen tárgynak az országgyűlései mégis annyira túl elevenek voltak, hogy a tárgyilagossággal angol „turbulent” jelzővel kénytelen őket ellátni. Nem valami rokonszenves dolog, ha a hulla zavarog azért, mert túl nagy az önérzete, sőt lehet-e egyáltalán önérzete egy hullának?)

A jobbagyok általában az ország szánandó tehetetlenségével szemben micsoda háborítatlan nagyurak voltak ennek a kornak a főnemesei! Ők, a dúsgazdagok, nem járultak az állam fenntartásához, a közügyek költségeihez úgyszólván semmivel. Az adót jobbagyaik fizették. Ha maguk is önként megajánlották, ez csak rendkívüli esetekben történt, mindig csak egy évre és minimális összegben. Vagyonadónak, jövedelemadónak, vagyonváltságnak, örökösödési illetéknak akkor még nyoma sem volt, s a gazdag ilyen körülmények között természetesen könnyen felszaporodott pénzét, ha zálogösszeg címén újabb birtokot nem szerzett vele, olyan, a mai fülnek egyenesen elképesztő kamatra adta ki, amilyenre akarta. Ez az oka, hogy úgyszólván minden mai mamutbirtok e században keletkezett.

Az egyedüli mód, mellyel ez a nemesi birtok az államnak adózott, az ősiség törvénye volt, melynél fogva a nemesi család fiágának kihalása esetén a birtokot nem örökölhették a lányok (bár – fiúsítás alakjában – erre is volt nem egy eset), sem az oldalági rokonok, hanem a királyra, az államra szállt. Régebben még az ilyen birtokok sem maradtak az állam kezében, mert az volt a szokás, hogy a király hazafias érdemekért megint elajándékozta őket, tehát más főnemesi vagyont alapított velük. Régen lehetett is gyakorolni ezt a király méltóságához illő nagylelkűséget, mert a régi államnak, mely alig avatkozott bele az egyének életébe és szabadságába, alig volt még kiadása. Akkor még valójában nem is volt állam, csak király. Nem volt még közoktatásügy, nem volt közegészségügy, nem volt állandó hadsereg, nem volt nyugdíj, sőt tisztviselő is alig néhány.

A Habsburgokat közvetlenül megelőző Jagellók gyenge uralkodása alatt túlságosan lecsökkent a királyi hatalom, és ezért már egyenesen kórosan elburjánzott a nemesi szabadság. A mi történetírásunk már régóta csak ezt a „szabadságot” ünnepli és dicsőíti, ennek fenntartását tartja hazafias célnak, de emellett olyan logikátlan, hogy azért nemzetünk életében a Jagellók korát mégsem tartja fénykornak, hanem szégyenletes süllyedés korának. Süllyedés is volt, de azért, mert az a túlságos „szabadság” nem egészséges, hanem kóros jelenség, melyet



nem ünnepelni, hanem korholni kellene. Valóban: a magyar nemesnek sohasem volt akkora „szabadsága”, mint ekkor, de ez a szabadság az államhatalom és a közrend szégyenletes le-süllyedését, a közérdek semmibevevését, az „aki bírja, marja” elv korlátlan érvényesülését, az erőszak és az ököljog uralmát, az oligarchiát jelentette.

Világos ugyanis, hogy elsősorban a fegyveres erővel, sőt külön kis hadseregekkel és az akkori haditechnika mellett szinte bevehetetlen várakkal rendelkező dúsgazdag főnemesnek volt mindenre „szabadsága”, de nem a bocskoros nemesnek. A túlságos szabadság tehát a közre, azaz az annyit hangoztatott hazára, a szegényebb nemességre és különösen a föld né-pére volt káros. Noha a magyar anélkül is a kellenél jobban hajlik a túlságos egyéni szabad-ságra, és a felsőbbiséget ismerni nem akaró függetlenségre, mert túl önérzetes, túl öntudatos, túl büszke; történetírásunk és nevelési irányunk mégis ahelyett, hogy önmérséklést, önkriti-kát, a szabadosság hátrányait hirdette és a nemzet effajta hibáit ostromozta volna, évszázado-  
kon át minden erejével még külön jobbra igyekezett dönteni az amúgy is jobbra hajló kerítést. Nem csoda, hogy aztán nemzeti katasztrófa lett belőle és oda jutottunk, ahol most vagyunk. Emiatt jött ránk már a mohácsi vész is, mert ekkor is amiatt uralkodtak azok a szé-  
gyenletes állapotok, melyeket Burgio pápai követ jelentései alapján vázoltunk.

Igaz, hogy amikor idegenben székelő uralkodóház alá kerültünk, illetve amikor pártosko-dásunkkal (azaz ismét csak túlságos szabadságunk miatt) az uralkodóházat arra kényszerítettük, hogy idegenben lakják (mert ha országunkat ország helyett egy kis nyomorult országfoszlánnyá tettük, abból ez már természetszerűleg következett), ennek a szabadságunk-hoz való túlzott és makacs ragaszkodásunknak ebben az újonnan adódott helyzetben termé-  
szetesen haszna is volt, mert ez tette lehetővé állami önállóságunk és függetlenségünk megmentését. Ilyen szempontból örvendetesnek is kell tartanunk nemességünkben ezt az élénk szabadságvágyat. De ugyanakkor az is igaz – erről azonban teljesen megfeledkeztünk –  
–, hogy ez a túl nagy szabadság együtt járt a közterhek viselése alól való botránysos kibúvá-sal is, sőt tekintve az emberi természet gyarlóságát és önzését, természetesen elsősorban min-  
dig ebben csúcsonyult ki. Különösen nagy igazságtalanság és bűn volt ez részünkről a törökvilág évszázadai alatt, amikor az államnak a védelmi rendszer fenntartása és a felszaba-dító háborúk mérhetetlen költségei miatt fokozott mértékben lett volna szüksége a nagyobb fokú teherviselésre.

Ha ez meg lett volna, vagyis ha a szabadság nálunk nem lett volna olyan betegesen nagy, nem szorultunk volna rá olyan nagy fokban a külföldi segítségre. Ha pedig nagyobb arány-ban tudtuk volna magunkat a magunk erejéből védeni, mint ez a valóságban történt, függet-lenségünket sem fenyegette volna akkora veszély, mint amekkora éppen e túl nagy szabadság következményeképpen is fenyegette. Ez a túl nagy szabadságszeretet tehát nemcsak használt függetlenségünknek, hanem ártott is, mert hiszen egyet jelentett a közteherviselés alól való kibújással, s így a külföldi segítségre való nagyobb rászorulással. Ártott még annyiban is, hogy ez volt az oka az állandó sérelmesdinek és „turbulenciának”, a nagy hangnak, fenyege-tőzésnek és állandó rebellióknak, mely szükségképpen csökkentette irántunk az uralkodóház bizalmát és a szomszédos nyugati országok ellenszenvét is felkeltette ellenünk.

A Jagellók korában a magyar nemesség, visszaélve hatalmi túlsúlyával, nem előre ment, hanem hátrafelé. Világos ugyanis, hogy a kor haladtával, és amikor a középkortól mind messzebbre távolodva a hadviselés és a fegyverek is mindig fejlettebbek lettek, az állam ki-adásai is évtizedről évtizedre növekedtek. Ennek természetes következményeként az állam-polgároknak mindig nagyobb összegekkel kellett volna az állam kiadásaihoz hozzájárulniuk, ha hazájukat igazán szerették volna. Az a kisméretű teherviselés ugyanis, ami jó volt és elég volt a középkor államában, nem lehet jó és elég már a XVI. században még akkor sem, ha nem nehezedett volna ránk ebben az időben még a végvárak 15.000 főnyi légénységének fenntartása és fizetése is.

Az újkor háborúi sokkal többet kerültek, mint a középkorié, az újkor államának, ha lépést akart tartani a haladással, a feladatköre is sokkal szélesebb, tehát kiadásai is sokkal nagyobbak kellett legyenek, mint a múlt államaié voltak. Túlzott hatalmánál és a királytól való függetlenségénél fogva azonban a magyar nemes a XVI., XVII., sőt még a XVIII. században is még annyival sem járult hozzá a közterhek viseléséhez, mint amennyivel a középkor végén járult. Nemcsak az ország területének megcsönkulása, hanem ez is volt az oka, hogy hazánk ez időben nem lehetett független és önrendelkező ország, még ha elméletben és országgyűléseink nagy hangja után ítélve az is maradt. Csak természetes ugyanis, hogy azok, akik az állam költségeit emiatt helyettünk viselték, helyettünk rendelkeztek is, még ha mi még olyan hangosan kiabáltunk is miatta, és szóval mégúgy harsogtattuk is a magyar szabadságot és függetlenséget. Ingyen ugyanis legfeljebb csak kiabálni lehet, de nem a valóságban is parancsolni. Láttuk, hogy a magyar nemesi birtok csak gazdája halála után járult hozzá az állam terheihez, de még ekkor is csak abban az esetben, ha ezen a „gazdán” nem az egyént, hanem a családot értjük; ha kihalt az egész nemzetség. Ekkor a családi birtok nem lehetett az esetleges leányutódé, hanem a kincstáré, visszaszállt a királyra.

Nemességünk túltolt „szabadsága” azonban még ezt a sokszor hosszú évszázadokon át is csak egyetlenyszer előforduló kényszerű adózást is kijátszotta és lehetetlenné tette. Nálunk ugyanis – igazi hátramenéssel, tehát igazi, rossz értelemben vett „reakciós” szellemben – azt a gyakorlatot honosították meg, hogy a birtok a férfiág kihaltával sem lett a kincstáré, hanem az oldalági rokonoké. Mihelyt ugyanis a kihalás előtt álló nemzetség utolsó férfisarja lehunyta szemét, az ezt a pillanatot váró oldalági rokonok azonnal megszállták a birtokot és a jogai-ba lépni akaró kincstárral szemben fegyveresen védelmezték. Már Mátyás király alatt is megpróbálták ezt, de ő természetesen nem tűrte és meg is volt hozzá a szükséges ereje, hogy az állam érdekeit megvédje. Világos azonban, hogy az utána következő szegény Jagellók ezt nem tudták megakadályozni. Ezért is voltak olyan szegények, mint a templom egere, ezért jutott el hazánk alattuk Mohácshoz.

A magyar nemesi szabadság Jagelló-kori fő képviselője és védője még a törvényszerűség köntösébe is öltöztette ezt a hazafiatlan önzést, mert az ő Hármaskönyvében már az áll, hogy aki a nemzetség kihalta után a birtokot legalább egy évig kezében tartja, annak törvényes tulajdonosává is válik.

A mohácsi vész után testvérharcok okozta zavaros állapotokból természetszerűen következik, hogy ezek a magyar kincstárra túrhetetlen állapotok inkább rosszabbodtak, mint javultak. Hogy merte volna ugyanis az ilyen a kincstárt illető jószágot elvenni a bitorlótól olyan király, akinek vetélytársa volt az országában, és aki a kincstár jogai érvényesítésének csak megkísérlésével is azonnal vetélytársa táborába „kényszerítette” volna az illető nemest és egész atyafiságát? Meg aztán a kincstár jogai érvényesítéséhez fegyveres erőre is szükség volt, az pedig a király vetélytársának megsemmisítéséhez kellett, de még arra sem volt elegendő.

Ilyen állapotok után és közepette jutottunk el ahhoz a korhoz, melyet most tárgyalunk. Az effajta visszaélések a hosszú gyakorlat folytán ekkor már egész természeteseknek, sőt törvényerejűeknek látszóak voltak. A Habsburg királyra – mint láttuk –, az ország védelmének, sőt Rudolf alatt még a 15 éves török háború mérhetetlen költségeinek fedezése is nehezedett, s e célból évszázadokon át egyéb országainak életerejét volt kénytelen szipolyozni, de ennek ellenére attól az országtól, amely miatt a nagy költségeket viselte és amely elesettsége és kicsiny volta miatt amúgy is csak minimális anyagi erővel rendelkezett, még annyit sem kapott, amennyi joggal és törvényesen járt volna neki. Ez ugyanis „a magyar szabadsággal” ellenkezett, ahhoz pedig a mi őseink minden körülmények között görcsösen ragaszkodtak.

Zajosban „turbulensül” követelték azokat a „jogokat”, amelyeket a múlt idők visszaélései és dekadenciája miatt törvénytelenül bár, de már megszereztek, hogy tudniillik a kihalt nemzetségek birtokai az oldalági rokonoké legyenek, nem pedig a kincstáré, sőt 1569-ben arra is törvényt hoztak, hogy még azokat a birtokokat is, amelyek megszakadás folytán valóban már

a kincstár kezébe kerültek, a király ingyen ajándékozta el. Hogy ilyen körülmények között hogyan szerez pénzt ez a király az ország szükségleteire, azzal ők már nem törődtek. Úgy viselkedtek, mintha a haza nem is az ő hazájuk, hanem csak a király hazája lett volna.

A király ilyen viszonyok közepette, hogy legalább a veszett fejsze nyele megmaradjon, úgy segített magán, hogy kezén hagyta a kincstárt illető birtokot annak, aki elfoglalta, de bizonyos zálogösszeget követelt tőle. Később, ha lehetett, megint csikart ki tőle érte valamit, végül a végleges odaadományozáskor, a királyi donáció fejében még egyszer és utoljára. Világos azonban, hogy amit így összesen kapott, az sem érte el a birtok igazi értékének talán egy negyedét sem.

Itt volt tehát egy ország, melynek ötvenszer annyi volt a kiadása, mint a bevétele, de amely egészségtelenül nagy kiváltságai és „szabadságai” miatt még azzal a kevéssel sem jártul hozzá a köz szükségleteihez, ami még e nagy szabadságok alapján állva is járt volna ennek a köznek, a hazának. Sőt törvényt hoz – és éppen ekkor hozza ezt a törvényt –, hogy ez az agyonsanyargatott, a király egyéb országainak jövedelméből tengődő ország még azt is, ami az övé (pedig de kevés volt az övé!), ingyen ajándékozta oda másnak, de természetesen nem a föld szegény népének, nem is a köznemeseknek (mert világos, hogy velük szemben a kincstár végre tudta hajtani a törvényt és meg tudta védeni jogait), hanem éppen azoknak, akiknek már amúgy is túl sok volt. Mi pedig telekiabáltuk a magyar közéletet és törvénytelenséget, elnyomást, zsarnokságot, esküszegést emlegettünk, ha a király kényszerűségében csak látszatra is megszegte a „törvényt”, még ha az a törvény csak ilyen törvény volt is.

#### Megjegyzés:

Érdekes, hogy ezzel éppen homlokegyenest ellenkezően azt is divat nálunk hangoztatni, hogy főnemességünk (de nem a XVI. századi, mert az nem volt aulikus, hanem a XVII. és XVIII. századi) aulikusságával, gerinctelenségével, megalkuvásával, a nemzet érdekeinek elárulásával, végeredményben tehát hazaárulásával szerezte uradalmait. Végzetes tévedés, illetve kortes érdekekből elkövetett hitvány rágalom ez, melynek leleplezésére itt ragadjuk meg az alkalmat. Először is láttuk már bőségesen, hogy a közszereplők részéről a törvény- és királytisztelet, az igazi kereszténységen alapuló önmérséklés, a tekintélytisztelet és a felsőbbségnek való engedelmesség, főként pedig a hitvány és minden szerencsétlenségünket okozó népszerűség-hajhászás megvetése volt hasznára a nemzetnek, tehát ez volt az igazi hazafiság, nem pedig az éretlen kuruckodás, az az állandó sérelmesdi, mely a mi állítólagos jó hazafiaink sajátja volt. Az érvek és a történelmi adatok azon tömkelege, amelyet itt eddig felsorakoztattunk és tizenhárom vaskos kötetten át még fel fogunk sorakoztatni, mind azt bizonyítja, hogy az a politika, melyet aulikus mágnásaink folytattak, az volt az igazság, a becsület és a keresztény erkölcs, tehát a hazafiság politikája. Ha tehát csakugyan ingyen kapták volna a királytól birtokaikat mágnásaink, akkor sem hazaárulásért, hanem a haza hasznos és jó szolgálatáért kapták volna.

Azonban nem ingyen kapták. Az ingyen birtokadományozást csak a középkori állam engedhette meg magának. Annak ugyanis még alig volt kiadása, és akkor még ezeknek az elajándékozott birtokoknak sem volt akkora értékük, mint jelenlegi viszonyaink közepette gondolnánk. Az újkorban azonban már – kivált a mi óriási török elleni állami terheink mellett – ezt a nagylelkűséget már semmiképpen sem engedhette meg magának a magyar király.

A nemesi birtokot (minden birtok nemesi birtok volt) nem lehetett egyszerűen csak a vételár lefizetésével megszerezni, mint ma egy ingatlant, hanem törvényes és végleges birtoklásához királyi adományozás kellett. Bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenében csak zálogba lehetett egy birtokot venni és jövedelmeit élvezni egész addig, amíg a tulajdonos a felvett zálogösszeget vissza nem fizette (ami elég ritkán fordult elő). Ha a tulajdonos végleg lemondott a reményről, hogy birtokát valaha visszaválthassa, akkor szerezhetett belőle újabb pénzt annak fejében, hogy ennek az újabb összegnek a lefize-

tése ellenében beleegyezett abba, hogy a király annak, aki már zálogban bírta, végleg odaadományozhassa.

Ha ezt a királyi donációt sikerült megkapnia, csak akkor lett az új tulajdonos a jószág végleges urává. Ez az adományozás sem ment ingyen, hanem a kincstár részére is fizetni kellett érte. Érthető is ez, mert hiszen az államnak akkor úgyszólván nem is volt más jövedelme, mint csak ilyesmi.

Mikor tehát azt olvassuk a történelemben, hogy ez meg ez a főúr ilyen meg ilyen érdemeiért ezt vagy azt az uradalmat kapta a királytól, az nem azt jelenti, hogy ingyen kapta, hanem azt, hogy donációt kapott rá. Még azt sem jelenti ez, hogy az adományozáskor járó állami illetéket elengedték neki, bár ez lehetséges. A donáció – régi hagyomány alapján – mindig érdemekért járt, ezért ezt a kifejezést használták akkor is, amikor már ez rég formáság volt, s az új tulajdonos a birtokot a valóságban úgy vette.

Ha valamely nagy kincstári uradalmat adományozott oda a király valamely főúrnak „érdemeiért”, akkor valódi érdemekről van szó. A birtokot azonban még ekkor sem kapta senki ingyen, hanem legfeljebb kedvezményesen. Az ilyen adományozások többnyire úgy keletkeztek, hogy az illető főúr az állandóan pénzzavarban lévő királytól már évek óta nem kapta meg a főkapitányi, országbírói, kancellári vagy nádori fizetését, sőt aki főkapitány volt, sokszor még katonái elmaradt zsoldját is a magából fizette ki. Tudta, hogy megkap majd mindent, de mivel azt is tudta, hogy pénzt hiába vár, mert a királyának soha nincs, kiszemelt magának egy kincstári vagy megszakadás miatt a kincstárra szállt uradalmat, s alkudozásba kezdett a kamarával, hogy milyen zálogösszeg fejében hajlandó átengedni neki. Mikor ebben megállapodtak, a zálogösszegbe beleszámították mindazt, amivel addig a kincstár tartozott neki. Ennyivel kevesebbet fizetett.

A Habsburgok alatt azonban az volt az elv, hogy olyan nagy úrnak, mint a magyar király, s még inkább mint a római császár, nemcsak alattvalóit megkárosítania nem szabad, hanem még nagylelkűnek is illik hozzájuk lenni. A kiszemelt kincstári birtokot tehát ez elvnek megfelelően jó alacsonyra értékelték, s ami még így is hiányzott a fizetendő zálogösszegeből, azt az illető készpénzben vagy jövőendő állami kiadások magára vállalásával egyenlítette ki. Ekkor már zálogban övé lett a birtok. Mikor azután évtizedek múlva újabb követelések gyülemlettek fel az állammal szemben, s ugyanazon idő alatt jó gazdálkodásával és az államtól kapott fizetéséből újabb tőkét is gyűjtött már magának, akkor lépéseket tett, hogy a zálogban bírt jószágra királyi adományozást is kapjon, azaz hogy a birtok véglegesen és jogilag is az övé legyen. Ehhez újabb összegeket kellett lefizetnie. E fizetés alól nem lehetett kivételt tenni senkivel sem, mert az államnak feltétlenül kellett a pénz, és még sokkal több kellett volna, mint amennyit meg tudott szerezni.

Kaptak jutalmat ingyen is azok, akik megérdemelték. Savoyai Jenő például nem is birtokot, hanem több százezer forint készpénzt, mert akkor a pénz sokkal becesebb volt, mint a birtok, kivált a mi vadon, eldugott fekvésű, utak nélküli, századok óta parlagon heverő, a háború miatt még bizonytalan sorsú, a török alól csak nemrég felszabadított birtokaink. De még ezek a Savoyai Jenő-féle igazán nagylelkű, igazán császárhoz illő és csak Habsburgoknál lehetséges adományok sem voltak teljesen ingyen, mert az illető hadvezérnek sokszor már évekre hátralékban levő fizetésének kiegyenlítését is jelentette egyúttal az efféle ajándék. Ezt a kérdést egyébként más helyütt még bővebben tárgyaljuk.

Azok a követelések tehát, melyeket a magyar nemesség Rudolf alatt tett, hogy tudniillik a kihalt nemzetségek birtokait ne foglalja le a király, mint a törvény szerint illetné, hanem engedje át az oldalági rokonoknak, ha pedig még ilyenek sincsenek, akkor ingyen adományozza el. Az akkori viszonyok között teljesen lehetetlen követelés volt, s nem a magyar önrendelkezés és függetlenség védelmére történt, hanem a nemzet rovására bűnös önzésből. Ezek a „sérelemek” azt jelentették, hogy az akkori magyar nemesség egyáltalán nem értette meg nemzete helyzetét, mert az önzés elhomályosította tisztánlátását. Ez a nemesség egyene-

sen az idő kerekét akarta megállítani, sőt, mivel Bocskai felkelése a török segítsége miatt sikerrel járt, a nemzet végtelen kárára legalább egy időre a valóságban is megállította.

A rendek nem voltak hajlandók belátni, hogy az olyan sokszor emlegetett hazát maguknak a hazafiaknak kell fenntartani, védelméről nekik kell gondoskodni, mégpedig elsősorban a vagyonos hazafiaknak. Azoknak, akiknek van miből. Nem akarták megérteni, hogy a magyar nemesség és főnemesség akkoriban úgyszólván egyedül csak azzal járult hozzá a nemzet védelméhez, amit magára nézve sérelmesnek tartott, és ami ellen annyira zúgolódott; a magvaszakadtak és a felségsértők vagyonával. Nem értették meg, hogy úgymint nevetségesen kevés volt ez a hozzájárulás. Hiszen olyan időkben történt, amikor hazájuk élethalálharcát vívta, s ezért legjobban rászorult fiai támogatására.

Nem voltak hajlandók belátni, hogy az a nemzet, amely ölbe tett kezekkel tétlenül várja, hogy más népek védjék és szabadítsák fel az ő hazáját, szégyent hoz magára, s nem maradhat független. Méltatlankodtak, kiabáltak, zúgolódtak az idegen befolyás ellen, de azt nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy királyuk legfeljebb csak úgy védhetné meg jogait, függetlenségüket és alkotmányukat nem magyar alattvalóinak befolyása ellen, ha Magyarországnak meg lenne a szükséges anyagi ereje, azaz növekedne, nem pedig állandóan csökkenne az a pénzügyi hozzájárulása, melyet a magyar nemesek hazájuk fenntartására adnak.

De a mi különleges helyzetünktől, a török veszélytől eltekintve is a középkorból az újkorba átlépő államok haladási iránya az volt, hogy az állam működési köre a régi patriarchális állapotokkal szemben mind szélesebb térre, mind többféle viszonylatra terjedjen ki; a közigazgatást, a hadászatot, az igazságszolgáltatást, a diplomáciát mind haladóbb irányban szervezze meg és lássa el. Ez pedig természetesen kiadástöbblettel járt, és az alattvalóknak a réginél nagyobb hozzájárulása nélkül nem volt elképzelhető. De Mohács bebizonyította, hogy a magyar államot a köz iránti régi szűkmarkúsággal még a patriarchális középkori kerektek és igények között sem lehetett volna már tovább fenntartani.

A haladás iránya akkor az volt (sőt még ma is az), hogy a vagyonosabb társadalmi osztályok nemcsak ne mentesüljenek a közterhek viselése alól, hanem ezzel éppen ellenkezőleg: az állami kiadások fedezéséhez sokkal nagyobb arányban járuljanak hozzá, mint a szegényebbek. Persze a mai progresszív adózástól akkor még nagyon messze voltunk, s messze voltunk nemcsak mi, hanem még a nyugati államok is, de hogy a progresszív adózásnak éppen a fordítottja, tehát a gazdagoknak még a szegényeknél is nagyobb kímélése érvényesüljön, s hogy mi még 1600 körül is ott tartunk, hogy a nemesség és a főnemesség a közterhek viseléséhez még azt a hozzájárulást is megtagadja, mely már a középkorban is megvolt, az már kissé túl sok volt a jóból.

## A városi polgárság kifejlődésének akadályozása

Az újkor folyamán a másik nagy haladást azt hozta az európai államokban, hogy a nemesség és a jobbgyság, e két nagy életszínvonal ellentét közé átmeneti osztályként mind nagyobb számban kifejlődött a jómódú városi polgárság, mely megvagyonosodván és szerephez jutván, az állam terheinek tekintélyes részét tudta vállalni, és így nagyban hozzájárult hazája teljesítményeinek és így hadi és politikai hatalmának növeléséhez.

Németországban, Németalföldön és Olaszországban már a középkorban nagyszámú vagyonos városi polgárság volt és e tekintetben mögöttük mi már akkor is nagyon el voltunk maradva. Éppen ezért nekünk kellett volna leginkább törekednünk arra, hogy ezt az elmarádást kiküszöböljük és minél nagyobb és vagyonosabb városi polgárságot létesítsünk. Mivel e cél elérését nálunk a török világ úgylis nagyon akadályozta, ez csak újabb ok kellett volna legyen a városi polgári elem kifejlődésének állami támogatására.

A király törekedett is erre, részint mert nyugatibb, tehát nálunk fejlődöttebb államok uralkodója is volt, és így modernebb, haladottabb gondolkodású volt, mint a mi akkori rendjeink; részint, mert az uralkodó akkori érdekei, mint mindenütt, nálunk is azt kívánták, hogy a nemességgel való harcában az erős városi polgári elemben szövetségesre találjon.

Azt, hogy a városok pártolása a királyi hatalom megnövekedéséhez és így a maga hatalma és befolyása megnyirbálásához fog vezetni, a magyar nemesség is észrevette, azt azonban már nem, hogy e tekintetben a nemzet jövője és érdekei nem az övéivel, hanem a királyéval azonosak. Vagy ha ezt látta is, kétségtelen, hogy a maga érdekeit előbbre valóknak tartotta a nemzet érdekeinél. Ezért a városi polgárság száma és befolyása növekedésének visszaszorítására mindent elkövetett.

Bocskai fellépésének sikere – hála a töröknek, Bocskai tehetségének és a király idegbelegességének – ezt lehetővé is tette számára és sajnátságos, hogy történetírásunk ezen nem sajnálkozik, mint kellene, hanem a magyar szabadság és függetlenség szempontjából nagy sikerként könyveli el. Azzal érvel, hogy mivel a király idegen volt, az adott helyzetben a nemesség hatalmának a királyi hatalommal szemben való bármily csökkenése a nemzet függetlenségének csökkenését jelentette volna és hogy a mi esetünkben ehhez itt még külön hozzájárul az az éppen nem mellékes dolog is, hogy a mi városaink ekkor úgyszólván kivétel nélkül idegen (német) ajkúak, fajúak, sőt érzelműek, sőt olyan magyaryűlölők voltak, hogy a magyar nemességnek még arra sem adtak engedélyt, hogy falaik közt – tehát saját magyar hazájában – házat vehessen.

Erre az érvelésre ez a feleletünk: Függetlenségünket – igaz – védenünk kellett külföldön lakó királyunkkal szemben, ámde nem voltunk-e magunk is okai annak, hogy a királynak velünk szemben szövetségeseket kellett keresnie, s vajon akkor is így lett volna-e ez, ha mindig teljes bizalommal viselkedtünk volna iránta? Ha nem cseréltük volna a hitünket állandóan már Ferdinánd és Zápolya idejében is, és ha nem folytatódott volna ez Izabella, János Zsigmond és az utána következő erdélyi fejedelmek idejében is? Ha Bécsben nem kellett volna állandóan hol erre, hol arra a magyar főúrra gyanakodni, hogy nem szűri össze a levét Erdéllyel és a törökkel? Ha az országgyűlések nem fenyegetőztek volna egész nyíltan már az egész XVI. század folyamán állandóan azzal, hogy kénytelenek leszünk a törökhöz állni, mert úgy kell segítenünk magunkon, ahogy tudunk, és mert még az okatlan állat is védi a maga életét?

Attól kezdve pedig, hogy ez a fenyegetés Bocskai kezdeményezésére és példaadására az elméletből és az üres szavak világából a valóságba is átlépett és uralkodóházunk, valahányszor bajba került, mindig előre bizonyosra vehette, hogy „hüségese” magyar alattvalói is ellenségei mellé állnak és hátba támadják. Nem is lehet zokon venni ezt a bizalmatlanságot és az előre való védekezést. Hiszen ezt is az életösztön követelte és életösztön természetesen

nemcsak az okatlan állapotban és az okos magyar nemességben, hanem a királyban és az uralkodóházban is megvan, még annak ellenére is, hogy köztudomásúlag mindig „hülye” volt és még hülyébb tanácsosokkal vette magát körül.

De egyébként is miért kellett a városi polgárságnak a királytól való felkarolásában szükségképpen rosszakaratot vagy német pártolást látni, mikor mindenki, aki a történelemben csak egy csöppet is járatos, tudja, hogy a XVII-XVIII. század uralkodóinak minden országban egyaránt jellemző vonása, hogy a nemességgel szemben a városi polgárságot támogatja, s ez a törekvés a nyugati államokban még sokkal jobban megtalálható, mint nálunk. Látnunk kell ebből, hogy még ha nálunk a városi polgárság pártolásának okai között nemzetiségi szempontok is szerepeltek volna is, a fő ok erre semmiképpen sem lehetett ez. Hiszen ugyanez olyan államokban, melyekben a nemzetiségi szempont nem szerepelt, s nem is szerepelhetett, mert nemzetiségek nem is voltak, az uralkodók e törekvése még jobban megvolt, mint nálunk.

Nem lenne tehát igazunk (ha a nemesség ellenállását elsősorban hazafias indítókokból magyaráznánk meg) akkor sem, ha ezek a királytól pártolt német jellegű városok csakugyan a király szövetségesei lettek volna a nemzet függetlensége elleni harcában. Ámde ennek is éppen az ellenkezője az igaz. Városaink ugyanis e korban nemcsak németek, hanem protestánsok is voltak. Még sokkal kizárólagosabb és erőszakosabb protestánsok, mint amennyire akkor a magyar nemesség protestáns volt. A városok tehát még ha a királyhoz húztak volna is azért, mert németek voltak, esküdt ellenségei kellett legyenek a Habsburg királynak azért, mert fanatikus protestánsok voltak.

Említettük már, hogy ebben a korban még a legbefolyásosabb társadalmi és politikai mozgatóerő a vallás volt, s a vallási különbség aránytalanul többet számított és nagyobb elkülönülő erő volt, mint a faji vagy az anyanyelvi különbség. Mikor például a Habsburg-ház örökös tartományaiban kezdte elvonni a vallásszabadságot a protestánsoktól, azok az osztrák, cseh vagy morva fanatikusok, akik inkább elhagyták hazájukat, mintsem felekezetiükből engedjenek, tömegestől vándoroltak ide, a mi felvidéki városainkba, akár németek voltak e fanatikusok, akár szlávok, és itteni protestáns elvbarátaiknál mindig tárt karokra is találtak.

Miért pártolták volna a magyarországi városok polgárságát a Habsburgok magyarellenes szempontból, mikor e városok lakosságának tekintélyes része vallási szempontok miatt éppen az ő halálos ellenségeikből tevődtek össze? Ezek számára volt hely azokban a városokban, melyeket királyaink állítólag magyarellenségéből pártoltak, de a szintén protestáns magyar nemesség számára nem. Mikor azonban ez a protestáns magyar nemesség fegyvert fogott katolikus királyja ellen, e városok polgársága, noha szintén német volt, s így nemzetiségi szempontból az lett volna az érdeke, hogy a magyar nemességgel szemben a „német” király oldalán harcoljon, mindig még hamarabb és lelkesebben csatlakozott minden magyar szabadságharcoshoz, mint maga a protestáns magyar nemesség. Természetesen nem azért, mert ez a szabadságharc magyar volt, hanem azért, mert protestáns volt. A magyar katolikus – kivált ma már – nem azt nézi, hogy protestáns volt e harc, hanem csak azt, hogy magyar, s ezért lelkesedik érte ő is. Ezek az idegen városok pedig nem azt nézték, hogy magyar, hanem csak azt, hogy protestáns s ezért voltak mindig ők is lelkes hívei.

Azt a magyar szabadságot tehát, melyet Bocskai és „szabadsághős” utódai és a velük egykorú protestáns magyar nemesség e szón értett, nem kellett ezektől a német városoktól féltetni. A magyar nemesség tehát, mikor e városok polgársága felemelésének és jogokhoz juttatásának oly elkeseredett ellensége volt, nem a magyar függetlenséget, nem hazája, sőt még csak nem is felekezete érdekeit nézte, hanem egyedül a magáét. Nem magyar, hanem nemesi érdek volt akkor, hogy a mezővárosok ne lehessenek szabad királyi városokká, hanem továbbra is megmaradjanak mezővárosoknak, s így lakóik jobbágysorban földesuraiknak továbbra is robotmunkát végezzenek és szolgáltatásokat teljesítsenek.

A nemzet érdeke éppen ellenkezőleg az lett volna, hogy minél több jobbágyból lehessen szabad városi polgár, mert ezzel a polgárosodás, az ipar, kereskedelem és vele az ország kul-

turális felemelkedése, életszínvonala, vagyoni jóléte, gazdasági ereje növekedett volna. Ezt akadályozta meg tehát a magyar nemesség és többek között ennek megakadályozására fogott Bocskai is fegyvert.

Ha a magyar nemesség nem akadályozta volna e mezővárosi rangban lévő, de nagyrészt ipari foglalkozású tömörüléseknek a földesúri jog alól való felszabadulását, jogokkal, kiváltságokkal való felruházását, szabad királyi városi rangra való emelését és ezzel országgyűlési képviselőt, polgári öntudatának, önérzetének emelkedését, népességben való megsaporodását, s egyúttal megvagyonosodását, gazdasági fellendülését, nemcsak az ország gazdasági erőforrását, és így bel- és külpolitikai súlyát emelte volna jelentősen, hanem még e városok megmagyarosodását is tetemesen elősegítette, meggyorsította volna.

Az a népréteg ugyanis, melyet mindezek a lehetőségek e városokba való betelepülésre vonzottak volna, elsősorban mi lehetett volna más, mint magyar? Világos, hogy az, hogy városok védekeztek a magyar nemesség betelepítése ellen, nem jelenti egyúttal azt is, hogy magyar munkások beköltözése ellen is védekeztek volna. Hiszen ezzel ők maguk vágták volna el fejlődésük útját. Ők a magyar nemesektől elsősorban nem mint magyaroktól, hanem mint nemesektől félték, akiknek háza adómentes volt; akik helypénzt, vámot stb. nem fizettek, s így a város háztartásában szükségképpen teherterheltek voltak. Világos, hogy magyar nemesek beköltözése ugyan e városokra nem hátrányt, hanem előnyt jelentett. A magyar nemesség tehát akkor, amikor a dunántúli és felvidéki német városok felemelkedését gátolta, megmagyarosodásukat is akadályozta.

## **Szükség volt-e a birtokelkobzásokra?**

Ennyit a kérdés elméleti oldaláról. Lássuk most a dolog gyakorlati részét. Lássuk, hogy működött az „önkény”? Volt-e „rémuralom”? Igaz-e, hogy olyan nagy volt a „magyarüldözés”, hogy senki sem hajthatta le fejét nyugodtan álomra, mert sohasem tudhatta, melyik pillanatban hurcolják el, hogy vagyonát megkaparinthassák? A magyar „hazafias” hírverés ugyanis ezt állítja.

A konkrét esetek vizsgálata alapján azt kell megállapítanunk, hogy ezek az állítások egészen olcsó kortesfogások csupán, és az eszközeiben nem válogató propaganda megnyilvánulásai minden tárgyilagos alap nélkül.

Először is szó sem lehet magyar üldözésről. Nem a magyarság iránti gyűlöletről, annál kevésbé „kiirtására” történt, ami történt, hanem egyedül csak azért, hogy a bevételeknél tízszerre nagyobb kiadásokra kényszerülő, mondhatatlanul nagy adósságok terhét nyögő, ijesztően nagy kamatokat fizető, állandóan előlegekből élő és minden bajba éppen a mi felszabadításunkra való törekvése miatt került és az örökös tartományok gazdasági erejét is már teljesen kimerített kincstár legalább valahonnan valami pénzt teremthessen elő.

Hogy nem magyarellenességből, hanem éppen a magyarság életben tartására történtek a birtokelkobzások, mutatja az, hogy mint láttuk már, még a Habsburgok ellen legelfogultabb történetíróink is elismerik, hogy Rudolf szívéből magyar alattvalói egy cseppet sem álltak távolabb, mint a többiek, sőt országgyűléseinkhez intézett leirataiban nagyobb egyéni rokonszenv és szeretet nyilvánul meg, mint elődeinél vagy utódainál, és hogy magánbeszélgetéseiben vagy leveleiben sem adta soha a legkisebb jelét sem annak, mintha a magyarokat nem szeretné.

Még csak azt sem mondhatjuk, hogy azért nem volt pénz, mert Rudolf elpazarolta. Hiszen köztudomású róla, hogy éppen ellenkezőleg, inkább fukarságra hajló ember volt, s láttuk, hogy nemcsak a zsoldosok fizetésére, hanem testvérei udvartartására sem volt sohasem pénze, sőt még ha szeretői voltak, azok is olyanok voltak, akik alig kerültek pénzbe. Igaz, hogy éppen fukarsága miatt azt híresztelték róla, hogy sok volt a pénze, csak kiadni nem



akarta, s ezt egyes történetíróink is elhiszik, azonban annyi egészen bizonyos, hogy halála után semmiféle felhalmozott pénz vagy kincs nem maradt utána. (Ezzel jogosan csak II. Rákóczi Györgyöt lehet vádolni, utána maradt bőven kincs és pénz.)

Hogy Rudolf magánpénztára mennyire üres volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mikor élete végén már élethalálharcát vívta a hatalomért öccsével, Mátyással, s mikor már arról volt szó, hogy a birtokában utolsónak még megmaradt Csehországot is elveszti, a császárságról is leteszik, sőt talán már maga az élete sincs biztonságban, mikor végső kétségbeesésében csakugyan utolsó megtakarított pénzét is odaadta hadak gyűjtésére legkedvesebb rokonának, Lipót hercegnek, kit utódjának szemelt ki, bukását, melynek gyalázatától a korai halál megkímélte, éppen az okozta, hogy az a pénz, amit ő elő tudott teremteni, olyan kevés volt, hogy hetek alatt elfogyott. Lipót főherceg zsoldosai annyira nem kaptak fizetést, hogy fellázadtak, rabolni kezdtek, s mivel a harc színhelye Csehország volt, Rudolf még hűséges cseheinek rokonszenvét is csakhamar elvesztette emiatt. Ha csakugyan lett volna Rudolfnak eldugott pénze, ez csak nem történhetett volna meg vele.

Ha a csehek vagy az osztrákok lettek volna azok, akik a Bocskai felkelését megelőző években elnyomásuk és kiszipolyozásuk miatt fegyvert fogtak (panaszkodtak is miatta ők is, s emiatt Lipótnak Mátyással való küzdelmében az utóbbi mellé is álltak), felkelésüknek jóval több alapja lett volna. Először is, mert a mi védelmünkről volt szó, nem az övékééről, s akit más miatt szipolyoznak, bizonyára több joggal panaszkodik, mint az a nép, melynek védelmére a kiszipolyozás folyik. Vagy ha valaki még ebbe az állításunkba is belekapaszkodik, akkor szabatosabban mondhatjuk helyette azt, hogy a mi védelmünkről közvetlenül volt szó, az övékééről pedig csak közvetve, s a költségeket ők mégis jobban viselték mint mi, mert nekik nem voltak olyan „szabadságaik”, mint nekünk. (Igaz, hogy mi nem is tudtuk úgy viselni a költségeket, mint ők, de ez a tényeken nem változtat. Nem az a fontos ugyanis, hogy miért viselték ők elsősorban a terheket, hanem az, hogy valóban ők viselték. Egyébként pedig a gazdag magyar főnemesség bizonyára fizetni is tudott volna.)

Arról sem tudok, hogy a magyar papságot és a kolostorokat ebben az időben erre a célra megadóztatták volna (kivéve a mohácsi vész előtt, de ezt nem a Habsburgok csinálták, hanem a Jagellók). Ellenben az osztrák papságot és a kolostorokat – pápai engedéllyel – a magyarországi török háború költségeinek fedezésére nemegyszer megadóztatták. Az is igaz, hogy nálunk ez időben már (vagy még) alig volt kolostor, de a megadóztatáshoz nem is kolostor kell, hanem kolostori vagyon, az pedig nálunk is bőven volt, igaz, hogy nem a kolostorok kezén, hanem azokén a főurakén, akik nem fizettek. De természetesen e címen sem adóztatták meg őket, mert ennél ők nagyobb urak voltak.

Aztán – és ezt nagyon ki kell emelnünk – még azokat a birtokfoglalási és elkobzási „botrányokat” is, melyek miatt nálunk állítólag a Bocskai-felkelés kitört, nem nálunk kezdte Rudolf, hanem Csehországban, az ő állítólag neki olyan kedves Csehországában. Ott hűtlenség címen már 1593-ban elkobozták két Lobkowitz óriási vagyonát, pedig azelőtt a császár kedvenceinek tartották őket. (Ez azt is bizonyítja, hogy ez a cseh hűtlenségi per is igazságos volt, nem pedig csak pénzszerzési ürügy. Ez utóbbi egyént Rudolf kétségtelen becsületessége miatt egyébként is képtelen feltevés.)

A Lobkowitzok esetében még a leányok anyai örökségét és ékszereit is, melyek külön 160.000 forintot értek, és 180.000 forint értékű ezüstedény készletüket is elkobozták. (Szilágyi, V., 496. o.) Ha tehát nálunk is koboztak el, illetve megkíséreltek elkobozni főúri vagyont, az nem igazságtalanság, hanem igazságszolgáltatás volt. Nem jogtalanul használták tehát fel az állam részére ezeket a pénzbevételei forrásokat.

Érthetetlen, hogy korunk gazdagjait, de különösen nagybirtokosait annyira gyűlölni szokás, hogy a magyar sajtónak úgyszólván minden betűje ellenük és vagyonuk elleni izgatás volt már Horthy, sőt Ferenc József idejében is. Rudolf kora dúsgazdagjai vagyonának megnyirbálása ellenben annyira tűrhetetlenül fáj mindenkinek, még akkor is, ha a tulajdonosok

bünei miatt történik. Vagy talán éppen azért sajnálják annyira őket, mert bizonyos okból a magyar közvélemény szemében dicsőség hűtlennek s felségsértőnek lenni? De még ha ezek a nagyurak valóban ártatlanok is lettek volna, a dolgot akkor is, mint egyszerű vagyonszerzést kellene felfognunk, s így még ez esetben sem botránkozhatnánk meg a kamara eljárásán, sőt éppen ellenkezőleg, igazságosnak és szociálisnak kellene neveznünk.

Ha már ugyanis az állam kénytelen polgárai vagyont igénybe venni, akkor világos, hogy onnan kell elvenni, ahol van, s inkább a dúsgazdagokat kell megvágni, mint a föld nyomorult népét. De világos az is, hogy a Habsburgoknak elsősorban a magyar gazdagokat kellett volna vagyonszerzéssel sújtani, mert hiszen a magyarok hazája védelme és felszabadítása miatt kellett akkor a pénz. Azt pedig még Acsády is kénytelen hangsúlyozni, hogy pénz az egyébként „cadavere et cosa estinta”-számba menő Magyarország főnemességének birtokában bőségesen volt:

*„A nagy birtok, a nagy vagyon – írja – aránylag kevésbé érezte a háború s az elemi csapások súlyát. Míg a köznép mindenéből kifosztatott, a nagybirtok, az akkori nagytőke, aránylag kedvező helyzetben maradt és az általános pusztulás közepette is roppant készpénz és más ingó vagyon halmozódott fel kezein. Míg a zsoldos had hónapokon át nem kapott fizetést, a köznép pedig a rossz termékek következtében az éhhalállal küzdött, az uraknak pénzük és gabonájuk tömegtelen volt.”* (Szilágyi, V., 566. o.) Ezeket ugyanis váraikban tartották felhalmozva, s így őket háborúban sem lehetett kifosztani vagy felgyújtani, mint a köznépet. Akkor még nem úgy volt, mint a ma háborújában, mely mindenkit egyformán sújt.

Így aztán még világosabb Rudolf kormányának igaza és még jobban látható a magyar „hazafias” hírverés igazságtalansága, mely rémuralomnak teszi meg néhány büns főúr vagyona elkobzásának megkísérlését. A kormánynak kötelessége volt minden áron arra törekedni, hogy a közért vérét ontó és annyi szenvedésnek és nélkülözésnek kitett zsoldos megkapja azt a pénzt, mely neki járt, mikor azok, akiket a háború alig sújtott, sőt akik inkább gazdagodtak belőle, dúskáltak a földi javakban.

Még kevésbé értjük, hogy lehetett e legegyszerűbb igazságérzeten, sőt a szükségszerűsége alapultól eljárásból magyarellenes vádat kovácsolni és ezt évszázadokon át cáfolat nélkül hangoztatni, kivált mikor az imént láttuk, hogy idegen királyunk az idegen dúsgazdagokat egy évtizeddel előbb kezdte el sújtani, mint a magyar dúsgazdagokat, s mikor a büns idegen dúsgazdagok vagyont ténylegesen is elkobozta, míg a magyar dúsgazdagokét csak megpróbálta, de tényleg elkobozni legtöbbször vagy nem tudta, vagy nem merte. A kettő közti e nagy különbség fényes bizonyítéka annak, mennyire nem voltunk mi akkor elnyomva; mennyire nem voltunk Ausztria szegény, védtelen, kizsákmányolt gyarmata, melyet még az ág is húzott, hanem éppen ellenkezőleg, sokkal szabadabbak és függetlenebbek voltunk annál, mint amit az ország jól felfogott érdeke és az igazság megkövetelt volna.

Nézzünk meg most egy pár idevágó esetet, olyanokat, melyek a legnagyobb hűhót keltették, s melyek a bécsi, illetve prágai „önként” legkiáltóbb bizonyítékaiként szerepelnek. Mivel a birtokfoglalások két különálló csoportba tartoznak, lássunk néhányat először azokból, melyekben a család kihalta miatt került (látni fogjuk majd, hogy dehogy került!) a magyar birtok a kincstár kezére, aztán azokból, melyek hűtlenségi per indítása kapcsán, tehát a tulajdonos büne folytán.

## **Dobó Ferenc esete**

Az első csoportba tartozók legnevezetesebbike Dobó Ferenc, illetve a Dobó-vagyon esete. Az egri hős fia volt ez a Dobó és a ruszakai Dobó család utolsó ivadéka. Protestáns (dicső apja még nem volt az), és az akkori Magyarország leggazdagabb embere volt ez a Dobó Ferenc, aki elsőrangúan értett a vagyonszerzéshez. Világos, hogy nem keze munkájával, hanem

okos számításával, alkalmazottjai kizsákmányolásával és – amit a bolsevisták fogtak rá a „kulákokra”, csak kevesebb joggal – kupeckedéssel.

Mivel e Dobó Ferenc testvére volt az a Dobó Krisztina, akit Balassa Bálint, noha unokatestvére volt, vett el dispenzáció [házassági engedély] nélkül, tehát vérfertőző módon és emiatt olyan sok baja lett. Balassa Bálint életrajzában is szerepel ez a Dobó Ferenc, és a költő mindegyik életrajzírója mint rendkívül gonosz embert festi le.

Ellenben „Régi magyar kapitányok és generálisok” című művében (377-432. o.) Takáts Sándor pártul fogja, sőt égis magasztalja ugyanezt a Dobót. Elismeri, hogy lehettek és voltak hibái is, de csak annyiban, amennyiben minden embernek vannak. Akik gyűlölték – mondja –, azokat „felekezeti érdek” vezette, s ez esetben ezen a megvetendő „felekezeti érdeken” természetesen a katolikus egyház érdekeit érti a „kiváló” szerzetes-író.

„*A főpapok megfojtották volna őt* (már megint a felesleges és magyartalan „őt” az egyébként mindig kuruckodó író művében), *ha lehetett volna, mert Dobó Ferenc a protestánsok legerősebb támasza volt.*” (Ki gondolná, hogy aki mindezt írja, katolikus, sőt pap, sőt szerzetes? Sejtteni lehet belőle, mennyire ellenkezhetett e történetíró élete papi állásával és az emiatt – esetleg talán csak tudat alatt – érzett lelkiismeret-furdalás milyen leplezetlenül tör ki belőle az ellen az Egyház ellen, melynek pedig állítólag szolgája volt. Szerinte tehát a katolikus egyházzért élni csak „felekezeti érdek”, s úgy látszik, hogy szerinte csak a főpapok katolikusok, s csak azok törődnek az egyház érdekeivel. A papok már nem, a hívők még kevésbé. De természetesen a főpapok sem az egyházat szeretik, hanem csak a protestánsokat gyűlölik, s mint ilyen sötét, elvetemült alakokhoz illik, meg is fojtanák őket, ha tehetnék. Vajon miben különbözik ez az észjárás a kommunistákétól? Pedig Takáts Sándor szerzetes volt.)

Nem tartozik tárgyunkhoz, ezért hosszabban nem is foglalkozunk vele, de megemlítjük, hogy Takáts érvei, melyekkel Dobó Ferenc rendkívül rossz hírét kiválóságainak hangsúlyozásával és bűnei tisztára mosásával igyekszik egyedül csak ellenségei rágalmozásából eredeztetni, éppen nem győznek meg bennünket. Takáts is elismeri, hogy Dobó még az anyjával is állandó háborúságban élt, de anyja – mondja – ezt megérdemelte, mert fia akarata ellenére újra férjhez ment. (Mintha anyjának engedélyt kellene kérnie a fiútól, hogy férjhez mehessen, s mintha a fia engedélye nélkül újra férjhez menő anyát joga lenne az ilyen fiúnak gyűlölni s élete végéig üldözni.)

Nem lehetett Dobó rossz ember – folytatja Takáts –, hiszen apjának állítandó díszes síremlékre tekintélyes összeget hagyott. (Mi egészen nevetségesen nagy elfogultságnak látjuk, ha Magyarország leggazdagabb főúranak, akinek mérhetetlen ingatlanain kívül még pénze is mindig olyan bőségben volt, hogy bajában mindenki, még a kincstár is hozzá folyamodott kölcsönért, még az is érdemül tulajdonítatik, hogy apjának, aki egyébként a nemzet egyik legnagyobb hőse volt, még síremléket is állíttat, azt is csak halála után, s kivált mikor tulajdonképpen nem is hagyhatta másra a pénzt, mert utódai nem voltak, családjának végső ivadéka volt.)

Ha a pap Takátsnak ítélőképességét nem homályosította volna el az Egyház iránti ellenszenv, és ha nem tartotta volna természetesen, hogy neki még érdemtelenül is és szükségképpen szeretnie kell azt, aki nagy protestáns, és akit a főpapok nem szeretnek, akkor – éppen ellenkezőleg – még ebből a síremlékügyből is Dobó ellen kellett volna következtetéseket levonnia. Akkor nem azt vette volna belőle észre, hogy a kegyeletes, jó gyermek apjának síremléket állít, hanem inkább azt, hogy az akkori Magyarország legnagyobb embere, akinek fia az ország leggazdagabb embere, s még özvegy és gyermektelen is, és akinek apja nemcsak apa volt, hanem világhírű hős is egyúttal, csak fia halála után kap síremléket, mert dúsgazdag fia addig, amíg élt, még erről az aránylag kis összegről sem tudott lemondani. A síremlékre csak akkor lett pénz, amikor a dúsgazdag „kegyeletes” fiú kezéből a halál már kiragadta ennek a síremléknek az árát. Míg ez nem történt meg, várniuk kellett e megtiszteltetésre a hős apa hamvainak.

Mikor nem egy egykorú adatunk van arra, hogy Dobó indulatos, féktelen és bosszúálló ember volt, és jobbágyaival is kegyetlenül bánt, ezt a tényt nem cáfolhatjuk meg annak emlegetésével, hogy arra is vannak adatok, hogy jobbágyait mások erőszakoskodásai ellen megvédte, végrendeletében adósságaikat elengedte és jótékony célra és a szegényeknek is hagyományozott. Végrendeletben, s kivált ilyen gazdag és utódok nélkül meghaló ember végrendeletében az ilyen adományozás annyira magától értetődő – hiszen mi másra hagyhatná a vagyonát –, hogy az ellenkező egészen különös bogarasság jele lenne.

Az szintén egész természetes, s nem szükséges hozzá semmi különös jószág, hogy valaki a jobbágyait az erőszakoskodások ellen megvédje, ha tudja. Hiszen ezzel tulajdonképpen magát védi. Ha jobbágyai emiatt például otthagynák a birtokot, csak az ő kára lenne. De az is, hogyha úgy összeverik őket, hogy utána hetekig nem tudnak robotolni. Hogyne kellett volna Dobó Ferencnek mások sanyargatása ellen védeni a jobbágyait, mikor ő maga már úgymint agyonsanyargatta őket? Mások ellen a maga jobbágyait még a „lator” Balassa Menyhért is megvédte.

„Igaz – folytatja Takáts –, hogy Dobó Ferenc nagy protestáns volt, hiszen Forgách Ferenc (aki akkor még csak nyitrai püspök volt) azt írja, hogy: *Patak esse nidum totius haeresis in superiori Ungaria*” (azaz Sárospatak, mely Dobó uradalmának központja volt, Felső-Magyarország minden eretnekségének fészke).

1603. július 26-án pedig: „*Quis est Dobó, ut contra fidem tam temerarie statuere audiret? Et quod de Patak dico demoliendum ibi esse diaboli synagogum, idem de Leva et Szerednye sentio*”. (Ki ez a Dobó, hogy ilyen vakmerően mer viselkedni a hittel szemben? Ami pedig Patakot illeti, azt tartom, hogy le kellene ott rombolni az ördög gyülekezetét. Ugyanezt tartom Léváról és Szerednyéről – Dobó más nevezetesebb uradalmairól – is.)

De azért Takáts szerint mégis becsületére válik Dobónak, hogy azért ő mégsem volt annyira fanatikus, mint Báthory István országbíró, az utolsó ecsedi Báthory, aki olyan fanatikus kálvinista volt és emiatt olyan szégyenletesen barbár (e kemény elítélő szók egyébként nem Takátstól, hanem tőlünk származnak), hogy végrendeletében meghagyta, hogy a hagyatékában levő összerabolt (természetesen ez a kifejezés sem Takátsé, mert neki csak akkor vannak kemény kifejezései, ha a főpapok bűneit van módjában ostromoznia) egyházi műkincseket, miseruhákat, képeket, szobrokat, kegyzsereket dobják mind tűzbe, hogy a pápisták többé ne használhassák őket bálványimádásra, és az egy igaz Istent többé ne gyalázhassák velük.

Dobó végrendeletében – emeli ki Takáts – e barbár fanatizmusnak nyoma sincs. Igaz – írja –, hogy örököseinek ő is meghagyta, hogy birtokaira soha katolikus papot be ne eresszenek, azaz ő is meggyalázta a vallásszabadságot (de ezt természetesen megint csak én mondom, nem Takáts), de hát ő ezt „csak azért óhajtotta, hogy a gyűlölködésnek elejét vegye”. (A főpapok tehát gyűlöletből nem engedték működni a protestáns prédikátorokat, Dobó és más „tiszteltetreméltó” hittestvérei ellenben csak azért nem tűrtek birtokaikon katolikus papot, mert elejét akarták venni a gyűlöletnek, azaz, mert a szeretet emberei voltak. S mindezt egy katolikus szerzetes állapítja meg!)

A valóság mennyire ellenkezője annak, mint ahogyan Takács beállítja! Forgách Ferenc, a nyitrai püspök, a későbbi esztergomi érsek és bíboros, a szilaj, hajthatatlan, soha és semmi körülmények között meg nem alkuvó, senkitől és semmitől meg nem ijedő ősmagyarok leggyönyörűbb példánya. Ő is protestánsnak született, de attól kezdve, hogy megismerte az igazságot és katolikus lett, mivel egyedül üdvözítő egyházban hitt és dogmák alapján állt, lelkiismereti kötelességének érezte, hogy honfitársait és fajtestvéreit az eretnekségtől megmentse.

Ő ugyancsak bebizonyította, hogy mikor katolikus lett, a meggyőződés és a legtisztább önzetlenség vezette, mert akkor sem ijedt meg és meggyőződéséből akkor sem engedett egy tapodtat sem, mikor már az egész ország Bocskai kezében volt, és már a nyitrai püspöki várát ostromolta. De Bécsbe se menekült előle, hanem ittmaradt és védte a várát Bocskai ellen. Utána a győzelmes, elbizakodott és gyűlölettel teli protestánsoktól nyüzsgő pozsonyi ország-

gyűlésen, hol egyenesen a felkoncolás és darabokra vagdosás veszélye fenyegette, sem lehetett semmi áron sem rávenni arra, hogy a bécsi békét aláírja s vele belenyugodjék abba, hogy magyar testvérei továbbra is eretnekségben maradjanak.

De a Takács Sándorok, e törpe lelkek, ezt a meg nem alkuvást nemcsak utánozni nem tudják, hanem még megérteni sem. Szomorú, hogy még akkor sem, ha nemcsak katolikusok, hanem papok, sőt szerzetesek. Ők ezt a viselkedést Forgáchban nem a lángoló, szent meggyőződés és a honfitársaik iránti meghatározó és olyan ragyogó szeretet jelének tartják, amely még arra a magyar fajra is becsületet hoz, melyhez Forgách tartozott, s amelyhez Takácscsal egyetemben mi is tartozunk, hanem egyszerűen csak buta és ellenszenves fanatizmusnak, s olyan, egy főpaphoz semmiképpen sem illő gyűlöletnek, mely megfojtani, tehát gyilkolni is tudna, ha módjában állna.

Ellenben Dobó Ferenc, a protestáns főúr, nem ismer dogmákat, a maga vallását nem tartja egyedül üdvözítőnek, hanem a vallásszabadság alapján áll, mert biztos igazságot nem ismer (ha ugyanis ismerne, nem állhatna azon az alapon, hogy hagyni kell mindenkit, hogy higgye azt, amit akar). A saját anyjával szembeni viselkedésével is ugyancsak bebizonyította, mennyire tud gyűlölni, s mennyire tisztátalan szenvedélyek vezetik. Mindezek ellenére mégis végrendeletben hagyja meg, hogy birtokaira, melyek fél Magyarországot jelentik, katolikus papot soha be ne eresszenek, eljárását tehát mással nem lehet magyarázni, mint egyedül csak a gyűlölettel. Mégis benne ugyanez a pap-történetíró nemcsak megrovandó gyűlöletet nem talál, hanem egyenesen azt állapítja meg róla, hogy ő ezzel csupán „a gyűlölködésnek akarta elejét venni”.

S egyébként is – teszi hozzá – milyen szép tőle, hogy végrendeletében egy szó sincs arról, hogy még a tulajdonában levő egyházi kegyzsereket is vessék tűzbe. Dobó Ferenc tehát nem lehetett fanatikus. Hiszen volt olyan magyar protestáns főúr, aki végrendeletében még ezt is elrendelte. (Pedig hát Dobó Ferenc végrendeletében valószínűleg csak azért nem találjuk meg még ezt is, mert egész életében a fukarság lévén a fő jellemvonása és a pénz lévén az istene, a tulajdonában levő értékek megóvására való törekvés még protestáns fanatizmusánál és katolikus gyűlöleténél is nagyobb volt benne.)

S Takács Sándor – sajnos – egész történetírói működése alatt soha egy bíráló szót sem kapott egyházyűlöletéért. A katolikus lapok ugyanis azért magasztalták minden művét az égisz, mert hiszen egy pap művei voltak. Papok műveit pedig bizonyára dicsérni illik a keresztény alapon álló lapoknak. A zsidó, protestáns és hitetlen sajtó pedig azért magasztalta Takács műveit, mert hiszen pap létére is nekik írt. Népszerűség-hajhászó és érvényesülésre törekvő pap számára akkor még valóban a legjobb taktika volt Takács Sándor módjára írni.

De térjünk vissza a Rudolf alatti visszaélések, nevezetesen a Dobó Ferencsel kapcsolatban elkövetett állítólagos törvénytelen ségek megtárgyalására. Dobó Ferenc életében is – s még Takács Sándor tolmácsolásában is – csak azt látjuk, hogy nem elnyomás és szolgaság volt a magyarság osztályrésze Rudolf uralma alatt, hanem éppen ellenkezőleg: az volt a baj, hogy túlságosan is nagy urak voltunk. Legalábbis a protestáns Dobó Ferenc ugyancsak az volt. Takács természetesen nem ezt mondja. Ő túrhetetlen igazságtalanságot és elnyomást emleget, de mivel nem a szó fontos, hanem a tettek, a történelmi tények beszélnek, lássuk őket úgy, ahogy Takács előadja:

Dobó Ferenc egymás után veszi a birtokokat, a kincstáriakat is, és a kamara (a magyarokat állítólag kifosztó kamara) ezeket is egymás után adja kezére. Hol zálogba, hol örök adományképpen. Érdekes, hogy erre még Takács is megjegyzi, hogy „különös”, mert hiszen – mondja – az udvar is jól tudta, hogy Dobó „a fenyegetett protestánsoknak leghatalmasabb védője és legbőkezűbb támogatója” volt. De hát ha a protestánsokat csakugyan „fenyegették” a létükben és ha itt akkor valóban protestánsüldözés folyt, akkor hogy lehet megmagyarázni, hogy mégis sorra éppen annak a kezére juttatták a legnagyobb és a nép vallására ekkor döntő hatással levő nagybirtokokat, akikről jól tudták, hogy az eretnekség legerősebb fészkeivé és

zsinagógáivá fogja őket tenni? Csak úgy, ha tudomásul vesszük, hogy az üldözöttek és „fenyegettek” hatalmasabbak voltak, mint az üldözők és a fenyegetők.

Szegény udvari kamarának ugyanis anélkül, hogy bevételi forrásai lettek volna, a forintok millióiért kellett gondoskodnia, hogy zsoldosait fizethesse és ezáltal ezeknek a tőle fenyegetett, sőt üldözött magyar protestáns főurak vagyonát a pusztulástól és jobbágyait a kiirtástól vagy elhurcolástól megvédje. A török elleni védelmet és a 15 éves háborút finanszírozó kamarának sohasem volt pénze, de Dobónak mindig volt és nagyon sokszor, mikor egy-egy nagyobb összeget nagyon hirtelen kellett előteremteni, ezt mindig Dobótól lehetett legbiztosabban (de egyúttal a legdrágábban) megszereznie. Ilyenkor mindig egy-egy olyan kincstári uradalom került Dobó kezére, mely tízszer annyit ért, mint az az összeg, melyet Dobó adott érte. Először csak zálogba kapta, majd – egy újabb kölcsön fejében – örök adományul.

Végleg természetesen a kamara sem szívesen adott oda birtokot, s ezért a donációt igyekezett húzni-halasztani. Mivel ugyanis Dobó özvegy és magtalan ember volt, vagyona a halála után úgyszólván visszaszállt a királyra. De a vén róka eszén és kapzsiságán nem lehetett túljárni, és az ilyen halogatásokat nem tűrte. Sőt, hogy vagyona a halála után se lehessen a közvé, illetve hogy ne szolgálhasson akkor se esetleg katolikus célokat, bizonyos vagyoni ellenszolgáltatások fejében még a végrendelezési jogot is megszerezte magának. Nem szívesen adták meg neki, mert hiszen ez az államra nézve a lehető legrosszabb üzlet volt, mert Dobó halála után a törvény szerint minden a királyé lett volna. Kénytelenek voltak azonban e jogot megadni neki, mert nagyon és mert azonnal kellett a Dobó pénze, amit a végrendelezési jogért adott. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök, gondolták.

Takáts szörnyen megbotránkozik, hogy Dobó végrendeletét aztán mégsem akarta a kamara tiszteletben tartani. Rudolf kormányának mérhetetlen erkölcstelenségét olvassa ki belőle. Pedig a mai adóhivatalok erkölcei sokkal amolyanabbak, mint Rudolf kamaráé voltak, s látni fogjuk, hogy a dolog vége mégiscsak Dobó végrendeletének elfogadása lett. Takáts úgy tesz, mintha a kamara nem a török ellen létéért élethalálharcot folytató haza számára, és nevezetesen éppen a tőle annyira sajnált végváriak fizetésére akart volna minél több bevételt szerezni. Dobó magánérdeke és akarata neki előbbre való, mint a kamara, mely a magyar közügyet intézte.

Pedig hát Dobó magát a végrendelezési jogot is az állam nyomasztó pénzügyi helyzetével visszaélve zsarolta ki magának, és ha az állam ezt a végrendeletet ezen a címen egyszerűen semmisnek nyilvánította volna, még akkor is kíméletesebb lett volna Dobóhoz, mint amilyen kíméletlen Dobó volt a hazájához. Dobó ugyanis beteg és ezer sebből vérző hazától csikart ki egy olyan vagyonnal való rendelkezést, mely a törvény szerint a hazát illette. A haza pedig csak akkor próbálta e vagyonra rátenni a kezét, mikor már úgyszólván Dobóé, mert a halál már kicsavarta kezéből.

Egy-egy birtok zálogba adásakor vagy eladományozásakor az udvar arra is mindig kísérletet tett, hogy a kötendő szerződésben biztosítsa a katolikus vallás szabadságát az illető birtokokon akkor is, amikor már nem katolikus tulajdonos kezén lesz. Mivel az udvar jól tudta, hogy Dobó kezében a neki adományozandó birtok az eretnokség, s vele az ő ellensége is lesz, ilyenfajta kikötéseket a Dobóval kötött birtokügyletekben is megkísérelt. Dobó ennek is mindig ellenszegült és mindig sikerrel. Ilyen nagy úr volt ugyanis ő és ennyire nem volt nagy úr az udvar, és csak ilyen volt a magyar protestánsoknak Rudolf uralma alatti „üldözése”.

Az a Takáts, aki ezt az „üldözést” egyébként halálos komolyan veszi s élesen elítéli, egészen nyíltan ki is mondja, hogy „*az udvarnak nagyobb szüksége volt Dobó Ferencre, mint ennek az udvarra*”. Arról azonban megfeledkezik, hogy ez csak azért volt így, mert az udvar jó keresztény volt és mindig a törvények alapján állt. Ha az udvar is úgy járt volna el, mint a „tehetséges” uralkodók (azaz az egyház ellenfelei) szoktak, akkor bezzeg nem lett volna nagyobb szüksége neki Dobóra, mint Dobónak őrá.

Ez az udvar például – ha anyagilag nyomorult is volt, s ezért Dobónak szinte szolgájává vált – lelkiileg, erkölcsileg, becsület tekintetében annyira igazi úr volt, hogy mikor egyszer

egyik adománylevél kiállításáért ezer aranyat akartak Dobótól – Takáts szerint – „kicsikarni”, Mátyás főherceg közbelépett és elrendelte, hogy elég lesz 300 forint is. Ő ugyanis még ezt a dúsgazdag, örökösök nélküli, minden porcikájában eretnek, elbizakodott és anyagi tekintetben egyébként is minden eszközt megengedettnek tartó embert sem engedte túlságosan megvágni.

Dobó a maga részéről ezt az úri viselkedést úgy köszönte meg, hogy egyszer, amikor valami miatt igen mérges volt, ugyanezen Mátyás főherceg levelére egyszerűen nem válaszolt.

(Ennyire „keserves” volt abban az időben egyszerre magyarnak is lenni, meg protestánsnak is!) Mátyás főherceg azonban – úgy látszik – ilyesmihez már hozzá volt szokva azok részéről, akiknek a Gondviselés azt a szerencsétlen sorsot adta osztályrészül, hogy egyszerre magyarok is legyenek, meg protestánsok is, és Rudolf „rémuralma” alatt éljenek. Emiatt ugyanis annyira nem sértődött meg, hogy ennek ellenére nemsokára az iránt tett lépéseket, hogy Dobót a legfőbb hadi tanács tagjául neveztesse ki. Ez abban az időben magyar ember számára egészen szokatlan kitüntetés volt.

A császár egy év múlva rá is szánta magát a kinevezésre, Dobó azonban – jellemző – azal felelt, hogy nem fogadta el. Ekkor nem azért, mintha éppen ekkor is duzzogó kedvében lett volna, mert akkor erre egyáltalán semmi oka sem volt, hanem kényelemszeretetből. Sokkal nagyobb és függetlenebb úr volt ő annál, semhogy a legfőbb hadi tanács tagzával meg lehetett volna örvendeztetni. Csak azért, hogy a Habsburg-világbirodalom hadügyének legfőbb irányítóival ülhessen egy rangban egy asztalnál, s ezzel ott hazája érdekeit is védhesse, ő nem volt még hajlandó arra, hogy sárospataki várából, melyet olyan nagyon szeretett, Bécsbe, a haditanács üléseire utazgasson. De ezek után csodálkozhatunk-e, ha utána Bécsben nem szívesen és nem túl sokszor tették ki magukat annak a megalázásnak, hogy még ezeket a legmagasabb kitüntetések is visszautasíthatóak egyes, magukat még náluk is nagyobb úrnak tartó „üldözött” magyarok?

Dobó a törökkel akkor még meglévő béke ellenére (melyet az annyira bevételek nélküli és az esetleg kitörő háború költségeit viselni annyira képtelen kormánynak, de még inkább egy olyan nemzet fiának, mely védelme költségeinek még békében is csak egy nevelésesen kis töredékét tudta viselni, mindenáron fenn kellett volna tartania), állandó portyázásaival folyton ingerelte a törököt, mert a pénzen kívül, mely dögivel volt neki, természetesen egy kis dicsőségre is vágyott. (Láttuk már, hogy maga a 15 éves háború is a töröknek magyar részről való ok nélküli háborgatása is ingerlése miatt tört ki, s mikor aztán 15 éven át szenvednünk kellett miatta, akkor a Habsburgokat szídtuk érte.)

Mikor a budai basa figyelmeztette Dobót, hogy ne zavarja a két hatalmas császár közti békét, Dobó nagy büszkén ezzel felelt neki: *„Miért félnék az királytól, ha én magamnak való szabados úr vagyok és énnékem atyámtól maradt örökös váraim vannak? Én az királlyal keveset gondolok.”*

Ezt maga az illető basa jelentette Bécsbe. Nem kellett volna az udvarnak Dobó halálára várnia, ha birtokait, pénzét és kincseit, melyekre olyan nagy szüksége volt, meg akarta volna magának szerezni, mert tisztán ez alapon is törvényesen meg lehetett volna ellene indítani a fővétellel és teljes vagyonekobbzással járó felségsértési pert. Nemcsak lehetett, hanem meg is kellett volna indítani, mert a királyi tekintély ilyen lejáratását nem is lett volna szabad senkitől sem eltűrni.

Egy király tőle független kiskirályokat nem tűrhet. Nemcsak joga van őket megbüntetni, hanem ez kötelessége is. Nemcsak a királyi tekintély, hanem az ország érdeke is követelte volna az ilyen kiskirályok megalázását, mert az oligarchia, azaz még a királytól sem féltő nagyurak létezése, tulajdonképpen a szabad rablás állapotát jelenti. Akik ugyanis még a királlyal szemben is mernek törvénytelenkedni, hogyne mernének akkor, amikor az a törvény a kisemberek érdekeit védi velük szemben? A művelt nyugaton a Dobóénál sokkal kisebb törvénysértésekért is vépadra küldtek egyes, Dobóval egyformán gazdag, sőt még a királyi családdal is rokon nagyurakat ugyanez időben és a következő században.

A Dobó elleni pert meg is nyerni azonban már nem lett volna olyan könnyű, mert az akkor még nagy többségében protestáns magyar országgyűlés egész bizonyosan Dobó pártjára állt volna, s így vele szemben csak olyan eszközökkel lehetett volna győzni, melyeket a Habsburgok keresztény lelkiismerete és becsülete sohasem engedett meg. Ezért tartotta okosabbnak Rudolf és kormánya Dobóval szemben inkább a türelmet és az alázatosságot.

Ne feledjük azonban – mert a magyar történetírás és közvélemény nagyon is feleli –, hogy ha az akkor protestáns magyar országgyűlés a protestáns Dobó mellé állt volna (márpedig egészen bizonyos, hogy mellé állt volna), akkor nem a király, hanem a magyar országgyűlés hagyta volna el a törvényes alapot és szegte volna meg a magyar alkotmányt. Mikor tehát Rudolf Dobó sértéseit alázattal, vagy legalább szótlanul tűrte, akkor vele történt igazságtalanság, nem pedig a nemzettel, s ezt az igazságtalanságot neki azért kellett tűrnie, mert a nemzet nem lett volna hajlandó neki igazságot szolgáltatni.

Csoda lett volna-e, ha ilyen körülmények között ellenünk ellenszenv ébredt volna az idegen királyban és csodálkozhatunk-e, hogy ha magában a jó királyban nem is, de testvéreiben és tanácsosaiban valóban ébredt is? Szabad-e emiatt csak Bécsben keresni a hibát, s nem kell-e furcsállnunk, hogy a végén mégis Bocskai, azaz a protestáns magyarok fogtak fegyvert az idegen király ellen, nem pedig megfordítva történt? Mikor pedig Dobó még fiatalabb volt, akkor arról kapta az udvar egymás után a feljelentéseket, hogy a törökökkel cimborál, s attól lehet félni, hogy melléjük áll. Mivel látjuk, hogy Bocskai ezt nemsokára valóban megtette, kijelenthetjük-e egyszerűen, hogy a vádak teljesen légből kapottak voltak? Az „idegen” király ekkor is tűrt, ekkor sem fogta perbe Dobót, pedig ekkor megint csak mellette volt a törvény és az igazság, nem pedig Dobó, a protestáns magyarság képviselője mellett. Az a sok törvénysértés és erőszakosság pedig, melyet Dobó szomszédjai és birtokos társai ellen követett el, s melyekből úgyszólván egész élete állt, egy harmadik percim lehetett volna elítélésére és vagyonának elkobzására. Dobó vagyona tehát négyszeres okból is a kincstárt illette volna (a negyedik ok az volt, hogy családja utolsó sarja volt).

Erdélyi Pál „Balassa Bálint”-jában ezt a kifejezést használja Dobó Ferencsel kapcsolatban: „Ez az erőszakos és önző ember” (123. o.). Szilágyi Áron, kálvinista lelkész pedig („Bevezetés Balassa költeményeihez”, XXII. o.) ezt írja róla: „*Dobó Ferenc, akinek bármily tagadhatatlan érdemei vannak a sárospataki iskola megalapítása körül, lelketlenségének visszataszító bizonyosága nem csupán ezen tette által homályosítja el emlékezetét. Ki anyját per után perrel támadván meg, úgyszólván betevő falatjától is megfosztotta, s míg maga bőségben dúskálkodott, azt éhezni, nyomorogni hagyta, nem csuda, ha testvére után is lesbe állt, feladójává lett... Szamosközy anyján elkövetett méltatlankodásai büntetését látta abban, hogy hét gyermekét, egyiket a másik után kiskorukban ragadta el tőle a halál, s hogy egyre örökös után várakozott, kire anyjától rablott vagyonát hagyhassa.*”

Bocskai felkelését megelőzően tehát csak olyan idegen uralom volt Magyarországon, hogy ez az elbizakodottságában a királyt is lekicsinylő főúr és protestáns vezérférfitű minden „rémuralom” ellenére nyugodtan erőszakoskodhatott, fitymálhatta a királyi hatalmat, szerezhette egymás után a birtokokat, terjeszthette a protestantizmust, s olyan úr lehetett, hogy „*míg a királyi őrség rongyban csühhődő koldusok voltak, addig az ő katonáinak és tisztviselőinek sohasem nyílt az ajkuk panaszra*”. Csak mikor „*az 1602. év szeptember 15-én Eperjes városában kilehelte nemes lelkét*” (Takáts), lépett fel igényével a kincstár, természetesen a legtörvényesebb módon, hiszen vele kihalt a Dobó család és így a törvény szerint vagyona a királyt illette.

Mégis micsoda méltatlankodást csapnak a „hazafiak” és csap Takáts is emiatt! „*Az udvari kamara – írja – az 1587. évben 557.273 forintra tette Magyarország bevételét s ebből a rengeteg összegből Magyarországnak úgyszólván semmi se jutott. A legfontosabb végvárak őrségei 70-76 hónapon át egy fillérnyi fizetést sem kaptak.*” És a zsarnok Rudolfnak és ördögi tanácsosainak ez mind nem volt elég, hanem még „*becsületes magyar emberek vagyonára is kivetették hálójukat*” stb.



Hogy Dobó milyen „becsületes magyar ember” volt, azt csak az imént láttuk. Figyelmeztetünk aztán arra, hogy más írók Rudolf összes jövedelmét sem becsülték annyira, mint most Takáts csak Magyarországit. Továbbá, hogy az állami bevételek akkor – kivéve az országgyűlés által megszavazott adót – a király személyét illették, nem pedig az országot, s ha ezeket a bevételeket az akkori uralkodók magukra és udvartartásukra költötték, nem kívánhatjuk a Habsburgoktól sem, hogy éppen csak ők legyenek kivételek, s ők már a XVI. században is úgy bánjanak az országból folyó jövedelmeikkel, mint a XX. század uralkodói, azaz hogy megelőzzék korukat.

Felhívjuk az olvasó figyelmét arra is, hogy még ha – félredobva a történelmi érzék leg-  
elemibb szabályait – a Habsburgoktól ezt kívánjuk is, Magyarország bevétele akkor is csak egyharmadát fedezte volna a magyar törökellenes hadikiadásoknak még béke idején is, mert láttuk, hogy ebben az időben ezek békében is másfélmillióra rúgtak, tehát kétharmad részüket még így is idegenből kellett volna idehozniuk „idegen” királyainknak.

Figyelmeztetünk arra is, hogy minden hadiszállító, tiszt vagy zsoldos utólag mindig megkapta a járandóságát még akkor is, ha valóban előfordult 70-76 hónapos késedelem is. Legfeljebb akkor nem kapta meg elmaradt járandóságait valamely szegény zsoldos, ha arra, mire a pénz megjött, meghalt. Azonban még halál esetén is csak egyszerű zsoldos esetében fordulhatott ez elő, mert a hősi halált halt tisztek hozzátartozói rokonuk elmaradt fizetését kamatos kamataival együtt hajtották be utólag a császáron, sőt örökösei részére még a hősi halál külön jutalmát is.

Ami járt neki, mindig megkapta mindenki, akinek a császár volt az adósa. Az érdekeltek gondoskodtak róla, hogy behajtsák rajta kamatos kamattal. Láttuk, hogy ennek az udvar részéről sem volt akadály a soha, mert ott az volt az elv, hogy egy Habsburgnak nemcsak becsületesnek, hanem egyenesen nagylelkűnek kell lennie, s a garaszkodás nem egyeztethető össze az ő nagy méltóságával. Csak a késedelmesség volt az ő hibájuk, de a gyakorlatban ez is csak azt jelentette, hogy ténylegesen mindig többet kellett fizetniük, mint amennyi a költségelőirányzatban szerepelt, mert hiszen az adós kamatot is fizet, és ha a császár előleget vett fel, neki azt sem szokták adni levonások nélkül!

Aztán azt is felhozhatjuk Rudolf és általában a Habsburgok érdeméül, hogy ha állandó pénzzavarban is voltak (ennek is jótulajdonságaik voltak okai, hogy tudniillik nem voltak sem fukarok, sem szipolyozók, sem uzsorások, de még csak szigorúak sem), sohasem azért voltak pénztelenek, mert a pénzt magukra, fényűzésre költötték. Láttuk milyen egyszerűen élt Ferdinánd, milyen egyszerűségben nevelte gyermekeit felesége, Anna. Láttuk, milyen keveset állapított meg testvérei udvartartására Rudolf, s láttuk, hogy még ezt a keveset sem kapták meg ők sem. Láttuk, hogy még időnkénti bűnös szerelmeiben is mennyire igénytelen és olcsó volt ez az idegbeteg császár, s ne feledjük azt sem, hogy az, hogy bezárkózva élt a prágai várban, pénzügyileg szintén igen előnyös volt, mert éppen az uralkodók utazásai voltak régen azok, melyek a fényes kíséret miatt a legtöbbbe kerültek. A későbbi Habsburgok egyszerűségének és igénytelenségének bizonyítására is még sok, szinte hihetetlen adatot hozunk majd fel. Ellenben például az a Bocskai, aki állítólag az udvar állítólagos pazarlása miatt fogott fegyvert, egyenesen káprázatos fényt fejtett ki maga körül. Például, mikor a török táborba ment tisztelegni. Láttuk, hogy mikor a békéről tárgyalni Bécsbe küldte Illésházyt, még akkor is megbízta egyúttal gyémántok vásárlásával is. Neki akkor is volt még ilyesmikre is pénze. (Igaz, hogy meg is tudta szerezni, s különösen meg tudta takarítani, ha már megszerezte, nem úgy, mint az elvből nagylelkű Habsburgok.) De viszont a hajdúi fizetésére Bocskainak sem volt pénze (ugyanakkor, mikor gyémántra volt), mert elnézte, hogy azok egy részének a zsákmány, tehát a szegény „felszabadítandó” magyarok könnye-vére legyen a fizetésük.

Káprázatos fényűzést fejtett ki Thököly Imre, sőt még Bethlen Gábor is, főként pedig Rákóczi Ferenc, a kuruc király. Pedig e legutóbbi éppen úgy nem tudott a pénzzel bánni, mint a Habsburgok, mert éppen úgy nem volt kapzsi vagy önző, mint ők. (Bethlen és Thö-

köly bezzeg az volt!) De azért Rákóczi Ferencnek is olyan fényes udvara volt és olyan sok és cifra testőre, hogy korát tanulmányozva az az ember benyomása, hogy nem is igen volt sokkal több reguláris katonasága, mint amennyi testőre. Világos, hogy ezek részére mindig volt fényes ruha és elég élelem is, mert hiszen ki látott már rongyos és az éhségtől tántorgó testőrt?

De – visszatérve Takáts a Habsburgoknak tett szemrehányására – ha a mi bányáink és harmincadjaink jövedelme is Bécsbe ment, a királyé lett, nem pedig a mienk, és ilyen szempontból még talán Takáts azon állítását is elfogadhatjuk, hogy belőle „*Magyarországnak úgyszólván semmi sem jutott*”. De nem hiába kellett ám még Takátsnak is odatennie azt az „úgyszólván”-t! Mert igaz ugyan, hogyha királyunk azokat a bányajövedelmeket és harmincadokat minden ellenszolgáltatás nélkül egyszerűen magára költötte volna, akkor sem szólhatnánk semmit, mert akkor is csak azt tette volna, amit minden akkori, sőt még kétszáz évvel későbbi uralkodó tett; igaz, hogy akkor is csak úgy tett volna, mint az „igazságos” Mátyás király, Bocskai, Bethlen vagy Thököly, de viszont az is tény, hogy mikor a király ezeket a pénzeket tőlünk Bécsbe, illetve Prágába vitette, ugyanakkor meg háromszor annyit beküldött onnan ide. Az a pénz csak azért ment mégis innen előbb Prágába, mert ott a pénz mindig sürgősen kellett.

Amiként ugyanis Takáts tudja azt, hogy Magyarország összes jövedelmét 1587-ben az udvari kamara 500.000 forintra becsülte, ugyanakkor ő is, meg minden hozzáértő azt is tudja, hogy ugyanezen évben ugyanezen udvari kamara háromszor annyira, azaz 1.500.000 forintra tette csak a magyar végvárak fenntartásának a költségeit. Ezek fedezéséről pedig minden évben a király gondoskodott, mégpedig ha igaz, hogy mi a mi 500.000 forintunkból egy fillért sem láttunk, mert mind Bécsbe ment, akkor az is igaz, hogy az utolsó fillérig idegen bevételi forrásaiból fedezte ezt a másfélmilliósi végvári kiadást a király. De ha így áll a dolog, akkor minek az a nagy hühó a bányák és harmincadok jövedelmének Bécsbe vitele miatt, s minek annyira rázni a rongyot a mi nagy állami bevételeink miatt?

Azonban Dobó Ferenc nem 1587-ben, hanem 1602-ben „adta ki nemes lelkét”. A kamara tehát nem 1587-ben, hanem 1602-ben próbálta megszerezni nagy hagyatékát. Miért nem 1602-ről hozta hát fel Takáts, hogy mennyi volt az ország bevétele? Azért, mert ekkor már az 1587-es évinek már csak egy kis töredékét tette ki a bányák és harmincadok hozadéka. Takács maga is írja, hogy „*mikor 1593-ban a nagy török háború kitört, a viszonyok még rosszabbra fordultak. A harmincad- és a vámjövedelem megapadt, s a kincstár a legnagyobb zavarba került.*” De viszont ugyanekkor a háború miatt az évi magyar hadikiadások másfélmillióról 3,5-4 millióra szöktek. Vajon ki és honnan teremtette elő ezt a még sokkal nagyobb pénzt? És mi még azt mondjuk, hogy nem fizették rendszeren a zsoldosokat, ahelyett, hogy azon hálálkodnánk, hogyha nem rendszeren is, de fizették?

Mert világos, hogyha négymillió kellett volna és csak három és felet tudtak előteremteni, akkor nekünk nem a hiányzó félmillió miatt kell gúnyolódnunk vagy dühöngőnünk, hanem az előteremtett három és fél millióért kell hálálkodnunk.

Ha előfordult még az is, hogy némely eldugott végvárba 70 hónapig sem jött zsold, azt józan eszű ember nem értheti úgy, hogy ez volt a szabály, sőt még úgysem, hogy gyakori volt az ilyen eset, hanem csak úgy, hogy kivételesen még ilyesmi is előfordult. Ha úgy lett volna, mint Takáts beállítja, akkor nem lehetett volna – kivált 15 éven át egyfolytában – hadat viselni. De ezek a kivételek sem az idegen zsoldosokkal, hanem csakis magyar végváriakkal fordultak elő, akiknek a várbirtokok jövedelméből (tehát szintén a király vagyonából) földjük és kaszálójuk volt, melyből kitelt a maguk és lovaik élelme és zsákmány is csak akadt. A legszükségesebb megélhetésük tehát ezeknek is megvolt. Hogy lehettek volna el másképpen 70 hónapon át zsold nélkül?

Azután mikor pénzt nem kaptak, kaptak helyette posztót (innen a „se pénz, se posztó” ma is még meglévő magyar szólásmondás) vagy sőt, melyet aztán maguk a vitézek adtak el a környékbeli lakosságnak, s ebből szereztek maguknak pénzt. Hol voltak még ettől az ellátástól is Bocskai szabad hajdúi?

Aztán újra hangsúlyozzuk azt is, hogy az a zsold, ami elmaradt, sohasem maradt el végleg. Aki ismeri az akkori viszonyokat és ismeri az emberi lelket, jól tudja, előbb volt lehetséges, hogy az ég leszakadjon, mint az, hogy egy zsoldos, tiszt, hadvezér, nádor, vagy magyar főúr a magyar királynak (s egyúttal római császárnak) a magáéból egy fillért is odaajándékozzon.

Ha a király tartozott, ha késedelmes volt a fizetésben, megvették rajta mindig kamatos kamatával. Említettük, hogy akkor azt tartották az emberek, hogy nem az állam az, aki tartozik nekik, hanem a király, a király és római császár tekintélyére pedig túrhetetlenül sértő volna a kisemberek (a király mellett a főurak és kisemberek) megkárosítása, sőt a király és császár egyenesen azért van, hogy alattvalóinak adjon, mégpedig bőkezűen adjon. Elsősorban éppen ezen elv gyakorlása miatt voltak a Habsburgok mindig pénztelenek.

Ha tehát a katona nem kapta meg a zsoldját ma, megkapta holnap, és ha gyakori és sokszor igen hosszú volt a késedelem, annak elsősorban az volt az oka, hogy azok az osztrákok, csehek és németek, akik a császárnak a török segínyt adták, mivel nem maguk, hanem idegenek (a magyarok) számára adták, s csupán kegyelemből adták, csak késedelmesen, sokszor pedig egyáltalán nem adták.

A tiszték nagy és tömeges sikkasztásai is okai voltak a nagy késedelemnek és a rendetlen fizetésnek, s ebben már a Habsburgok jósága és nyárspolgáriás kényelmessége is hibás volt, ámde azért is elsősorban ők bűnhődtek, nem a zsoldosok, mert a pénzt tőlük sikkasztották el, nem a zsoldosoktól. Ami ugyanis járt, azt nekik előbb-utóbb mindenképpen elő kellett teremteniük, s a késedelem éppen azért volt, mert természetesen nem rögtön tudták előteremteni.

Ha azonban a király nagylelkűsége abban állt volna, hogy a dúsgazdag és ráadásul magtalan Dobó elhunytával az amúgy is gazdag oldalági rokonoknak adományozza a törvényesen neki járó hatalmas hagyatékot, amely többszörösen felülmúlta az ország egész jövedelmét, akkor egyenesen huszonötöt kellett volna rá veretni. Pedig hát látni fogjuk, hogy a végén úgymint csak nekik adományozta. Azonban a mi történetíróink szerint még az is Rudolf kormányának bűne volt, hogy eleinte mégis megpróbálta a hagyatékot az ország számára megvédeni.

Gyűlöletbe mártott tollal, mintha rablókról írnának, akik a mások jogos tulajdonát szedik el, írják le, hogyan lesték a kamara emberei, hogy az ugyanez időtájtban szintén magtalanul kimúló másik híres és természetesen szintén protestáns dúsgazdag ecsedi Báthory István mikor hunyja le a szemét, hogy hagyatékára rácsaphassanak, mint a vércse.

Pedig ugyanilyen fáradtsággal és az igazságnak sokkal megelőbbben úgymint beállíthatnánk a dolgot, hogy milyen gondos atyja volt akkor a köznek a kormány, milyen éberen vigyázott és hogy elkövetett mindent, hogy a szegény zsoldosoknak, akik olyan epedve várták hátralékos járandóságukat, minél előbb fizethessen. Nem is törvénytelen eszközökkel akart Rudolf kormánya e módon a végvári és egyéb vitézeket segíteni, mert hiszen mindkét szóban forgó hagyaték, mint egy kihalt nemzetségé, az utolsó sarj halála után törvényesen és jogosan járt a királynak, azaz a köznek.

Azonban „leselkedni” és őrséget készenlétben tartani azért kellett ilyenkor, mert a kamaránál kevésbé törvényesen bár, de az oldalági rokonok, sőt még a szomszédok is valóban „leselkedtek” ugyanakkor és nekik is volt fegyveres erejük, és ha sikerült megelőzniük az államot és kezükre kerítették a gazdátlanú lett várat, hiába volt a törvény, mely őket természetesen és épp úgy kötelezte volna, mint a királyt, csak ostrommal, tehát erőszakkal, sőt valószínűs háború indításával lehetett volna tőlük visszaszerezni. Ezt még békében sem nagyon volt érdemes megtenni, mert majdhogynem többre került volna, mint amennyit az örökség ért, de különösen mindenáron el kellett kerülni a „hosszú háború” alatt, amikor a pénz és a fegyveres erő a török ellen kellett.

Érthető tehát, ha a kamara Dobó halála után azonnal csapatokat küldött Sárospatakra, hogy birtokukba vegyék a várat, de az már semmiképpen sem érthető, hogy Takáts a kamara ezen eljárását olyan nagy sérelemnek és annyira felháborítóknak tartja. Nem lett volna ez sére-

lem még akkor sem, ha Sárospatak Dobó szerzeménye lett volna, nem pedig családi öröksége, s mint ilyen, nem illette volna halála után a kincstárt, s nem volt törvénytelen akkor sem, ha elismerjük, hogy Dobó megszerezte a végrendekezési jogot. Erőszakkal, s még a törvényes bíróság ítélete előtt birtokba venni ugyanis valamit magánembereknek mindenképpen törvénytelenesség, ezt megakadályozni tehát törvényesség.

Az örökösök, ha igazuk volt, utána elperelhették volna a várat és birtokot a kincstártól; de ha előre birtokukba veszik azt is, ami nekik nem jár, tőlük már csak fegyveres erővel vehette volna vissza a kincstár. Az állam érdekeit árulta volna el tehát a kamara és hanyagságot követett volna el, ha nem gondoskodik előre érdekei biztosításáról.

Németeknek viszont azért kellett lenniük a kirendelt csapatoknak, mert a magyarok kezében, akik nemcsak hittestvérei, hanem sokszor még familiárisai is voltak az érdekelt oldalági rokonoknak, vagy legalábbis tőlük könnyen lekenyerezhetők s megfélemlíthetők voltak, nem láthatta a kormány kellően biztosítva a maga érdekeit. De éppen akkor már úgyszintén a levegőben lógott, hiszen nemsokára valóban ki is tört a ribillió. Együgyűségéért nem országvilágra szóló röhejt érdemelt volna-e tehát az a kormány, mely éppen lázadni készülő csapatokkal akart volna jogainak érvényt szerezni, mikor megbízható csapatok is rendelkezésére álltak?

Annál kevésbé megokolt itt a kamara kapzsiságáról és erőszakosságokról, törvénytelen-ségekről, sőt egyenesen „rémmuralomról” jajveszékelní, mert az utolsó ecsedi Báthory halála után Ecsed vára és a vele járó rengeteg uradalom mégsem a kincstáré lett, hanem az oldalágé, a szintén protestáns somlyói Báthory Gáboré, épp úgy Dobó Ferenc hagyatéka ügyében is végrendeleti örököse (pedig neki nemcsak az a két „fogyatékosága” volt, hogy magyar volt és protestáns, hanem még „gyöngge” nő is volt egyúttal Perényi Zsófia) lett a győztes, nem pedig a „zsarnok” kormányzat.

Akkoriban ugyanis csak ilyen volt a zsarnokság. Csak próbált „zsarnok” lenni, azaz megpróbálta az ország, a köz érdekeit megvédeni, de a szegény elnyomott, protestáns alattvaló mindig nagyobb zsarnok tudott lenni nála. Igazán nagy szerencsájuk volt protestánsainknak, hogy nekik a hívő katolikus és jezsuita lelkiatyáktól vezetett Habsburgok voltak a „zsarnokaik”. A katolikus egyháznak és a hívőknek nem ilyen zsarnokaik szoktak lenni. Meg is látszik Magyarország protestáns kisebbségének szociális viszonyain, de meglátszik például Anglia katolikus kisebbségének szociális viszonyain is (írek). De a legtöbb helyen nemcsak a vagyonusukat, hanem még a létüket sem tudták a katolikusok megmenteni protestáns zsarnokaiktól.

Nálunk a nagybirtok körülbelül olyan arányban maradt protestánsok kezében egész a „népi demokráciától” történt elkobzásáig, mint amilyen arányt az ország átlagos lakosságában elfoglalnak a középbirtokok, és a „kulák” birtok 20-100 holdig, viszont két-háromszoros arányban. Még magyar nemes is több van protestáns, mint katolikus, pedig a magyar nemeség legalább 90%-ban Habsburgoktól adományozott. A magyar protestánsok tehát azokat gyűlölik annyira a Habsburgokban, akik nekik nagylelkűen s éppen nem bizonyítva a magyar – vagy protestáns – gyűlöletet, nemességet adtak.

Bocskai fellépésekor is úgyszólván minden nagy állást protestánsok töltöttek be. Bezzeg nem így „nyomták” el az angol protestánsok az ír katolikusokat, se a holland protestánsok a holland katolikusokat! Bezzeg nem tudtak sikerrel védekezni az elnyomás, nevezetesen a vagyoni kifosztás ellen a bolsevisták „népi demokráciájában” se a protestáns földbirtokok vagy „kulákok”. De a Habsburg-kifosztás ellen milyen sikeresen tudtak!

Talán most majd – ennyi tanulság után – megtanulják megbecsülni protestánsaink a Habsburg „zsarnokságot” és „elnyomást”, s talán most már nem kövezik meg mindjárt azt, aki e „zsarnokságot” még védeni is merészeli, mint régebben megkövezték volna. Nem is akadt mind ez idáig olyan vakmerő bolond, aki ezt megtenni megkísérelte volna!

Dobó halálakor a készenlében tartott katonaság ügyes és gyors volt (ezért a nagy felháborodás), és sikerült neki Sárospatakot idejében megszállnia. De hiába ügyes és gyors a kato-

na, ha buta gazdája viszont „kegyes”. Rudolf ugyanis valóban annyira ostoba volt, hogy még a már kezében lévő várat is újra visszaadta. Alighogy megszállták ugyanis, „az örökös tiltakozása miatt egyelőre kivezették a német őrseget, tehát az a szomszéd faluban leste pillanatot, mikor betörhet a várba”. (Látjuk, hogy Takáts még csak nem is annak örül, hogy az örökösök tiltakozása Prágában ilyen sikerrel járt, s a „német” katonaság önként kivonult a már elfoglalt várból, hanem azon botránkozik, hogy ez a kivont katonaság a szomszéd faluból még mindig a vár felé „lesni” merészelt.)

A „zsarnok”, sőt a „rémuralom” még Dobó halála után is annyira szerény volt, hogy egyelőre csak 50-60.000 tallérnyi kölcsönt próbált a boldog örökösöktől szerezni (kellett a pénz, nem várhatott addig, míg a bíróságokon eldől az ügy, hiszen az sokszor csak századok múlva dőlt el végleg). Azt is tűrte, hogy az örökös, Perényi Zsófia „pecsételjen le mindent”. A király nevében biztosok mentek pecsétes rendelettel, hogy írják össze a hagyatékot, de Dobó „hív tisztjei” fűtyültek a király pecsétjére és a biztosokat egyszerűen „nem bocsátották be”. (Ezek után félreértés elkerülésére meg kell jegyeznünk, hogy a Szilágyi-történelemben nem az van, hogy az oligarchák, például a háromszorosan is szánandó – mert magyar, mert protestáns és mert özvegy – Perényi Zsófia gyakorolta a „rémuralmat”, hanem hogy Rudolf.)

Léva várába sikerült behatolniuk, de a várnagy, kapitány, udvarbíró, számvető itt is olyan erőszakosan és tiszteletlenül viselkedett a király embereivel, hogy kénytelenek voltak őket letartóztatni. Nagymihályi, a királyi biztosok egyike (a nevéből láthatjuk, hogy még biztosoknak is magyar embereket küldött Rudolf) még letartóztatásuk után is azt jelenti, hogy még most is fenyegetőznek. (Úgy látszik, valóban nagyobb urak voltak, mint a király emberei, mert fenyegetőzni az szokott, aki a hatalmasabb. Aki „elnyomott”, az rimánkodni szokott, nem fenyegetőzni.)

Közben a szomszédban „leső” őrseg újra bement Patakba is, hogy az elrendelt, de az özvegytől megakadályozott leltározást végrehajtsa. De az örökösök követelték újra a kivezetését azon a címen, hogy a leltározással várjanak legalább addig, amíg a halottat tisztességesen eltemetik. Erre az örökösök újra hatheti haladékat kaptak és a várból újra kivezették a király őrsegét. Mikor a hatheti haladék letelt, természetesen még mindig nem volt tisztességesen eltemetve a halott. Ezért Mátyás főherceg a hatheti haladékat (melyet egyébként a szepesi kamara adott) megtoldotta újabb két hónappal, tehát nyolc héttel. Takáts azonban nem a kegyesség miatt hatódik meg, hanem egyenesen vérlázítónak találja, hogy a kamara emberei már a temetetlen halott előtt leltározni akartak. (Hogy csak akartak, de nem leltároztak, az nála nem számít.)

Továbbá, hogy úgy tesz, mintha nem tudná (pedig ki tudja, ha még ő, e kor legnagyobb ismerője sem?), hogy ebben az időben főúri körökben mindennapos volt a szokás, hogy a halottat csak hónapokkal a halála után temették el (de akkor aztán annál nagyobb céccóval). Dobó temetését természetesen még külön azért is húzták-halasztották, hogy a leltározás megtartása ellen a „temetetlen” halottra való hivatkozással érvelhessenek, ezzel minél későbbre halasszák, s így minél hosszabb idejük maradjon arra, hogy a leltározás elől minél több kincset, ingóságot elrejtessenek.

Végül aztán 1603. január 8-án, tehát a halál után négy hónapra, megtörtént végre a temetés, mely Takáts szerint „hallatlan pompával” ment végbe, mint ahogyan ez egyébként a szegény elnyomotthoz, akít temettek, az üldözöttekhez, akik temették és a „rémuralomhoz”, mely alatt temették, illett is.

Világos, hogy az előbb említett „fenyegetőző” lévai várnagy és társai letartóztatásuk ellenére is részt vehettek és részt is vettek a fényes temetésen és „a pozsonyi tömlőcből” e célból elutazhattak az ország másik végébe, Patakra. Lehet, hogy éppen azért teheték meg ezt, mert „fenyegetőztek”, de előzetes fenyegetőzésük ennek mindenestre nem volt akadálya. Maga a temetés „csekély” tízezer tallérba került, de azért természetesen minden magyar embernek kötelessége az örökösök mellett érezni és az ő anyagi érdekeiket támogatni, nem pe-

dig a haza földjét védő és a zsoldosok fizetésének gondjaiba beleörülő kincstárat. Azt csak szidni szabad (sőt kell is!), hogy miért nem fizette rendszeresen a szegény végváriakat külföldi pénzből!

A bécsi kamara ezután megpróbálta kimutatni, hogy Dobó Ferenc végrendelete érvénytelen. Azzal érvelt, hogy kiállításra nem felel meg a szokásos káptalani külsőségeknek; hogy az sem bizonyos, hogy a tanúk aláírásai valódiak-e, és hogy az aláírásra nem kényszerrel vették-e rá őket. Mutatja a Habsburg Birodalom tiszteletreméltó erkölceit, hogy érvényesnek nyilvánította a végrendeletet még a szepesi kamara is, de a Patakra kiküldött két német császári biztos is. A kamara ezek után most már csak arra törekedett, hogy legalább az 50.000 tallér kölcsönt megkapja a szerencsés örököstől. Perényi Zsófia, az állítólag kétszeresen (protestantizmusa és magyarsága miatt) is üldözött szegény védtelen hölgy, még ezt is attól a feltételtől tette függővé, ha Patakot a kezén hagyják.

A kamara ebbe nem egyezett bele. (Aki nem érti, hogy lehetett Patak ezek után mégis a kamaráé, azt figyelmeztetjük, hogy Patakot Dobó csak zálogban bírta, de a zálogban bírt birtokokat joga volt a kamarának átvenni, ha a zálogösszeget az örökösöknek megfizette.) Az örökösök a kamara ellenállására azzal fenyegetőztek, hogy országgyűlés elé viszik a dolgot.

„Erre – írja kárörömmel Takáts – a magyar és a bécsi kamara nagyon megszeppent. A Dobó-féle ügy ugyanis ilyen módon világraszóló botrány lett volna, ami az udvarra nézve is sok kellemetlenséggel járt volna. A két kamara ezért minden követ megmozdított, hogy a Dobó-örökösök ügye az országgyűlésen szóba ne kerüljön.” (Természetesen nem azért, mintha a Dobó örökösöknek lett volna igazuk, hanem azért, mert az országgyűlés teljesen független volt a királytól és hatóságaitól. Ott a Dobóhoz hasonló protestáns magyar nemesek és főnemesek döntöttek, s az udvar jól tudta, hogy holló a hollónak nem vájja ki a szemét; a nemes a nemesi érdekeket fogja ott védeni még akkor is, ha az az érdek nem jogos érdek.)

„Őfelsége nevében tehát megkínálta őt (tudniillik a kamara Perényi Zsófiát, de az „öt” szót Takács, mint magyar anyanyelvű, sőt még kurucnak is kuruc, természetesen elhagyhatta volna, sőt el is kellett volna hagynia) a már teljesen kifosztott Léva várával és Sárospatak zálogösszegével. Perényi Zsófia a lévai uradalmat az 1604-es év elején (tehát csakugyan hamar; alig hogy Dobót eltemették) csakugyan átvette, de azért a többi követeléséről se mondott le.” (!)

Mivel az udvar a neki jutó birtokokat el akarta adni, mert a pénz sürgősen kellett neki, szüksége volt a kérdéses birtokok irataira. Az iratok kiadását azonban a magyar és protestáns, tehát kétszeresen is üldözött Perényi Zsófia „kereken megtagadta”. „Hiába bocsátottak hozzá kamarai és udvari rendeleteket, az özvegy nem is válaszolt azokra.” (Takátsnak, mint magyar anyanyelvű embernek, az „azokra” helyett azt kellett volna írnia, hogy „rájuk?”.) „Végre is nem volt mit tenni, mint kérni őt – már megint a felesleges és németes „öt” –, hogy legalább megtekinteni engedje (!) az illető kiváltságleveleket.” (Megnyugtathatjuk Takátsot és elvbárátait, hogyha nem Habsburgokkal, hanem például a mi „népi demokráciánkkal” lett volna dolga ennek a Perényi Zsófiának, majd lett volna „más, mit tenni” is. De megnyugtathatjuk, hogy el tudott volna vele bánni a mi „igazságos” Mátyás királyunk is és Bocskaink vagy Bethlenünk, sőt Horthynk is és Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes vagy a nagy Napóleon is, hogy Hitlerről vagy Sztálinról ne is beszéljünk. Egyedül csak a mi jó Habsburgjaink voltak annyira „tehetségtelenek”, hogy még ezt a gyenge nőt és védtelen özvegyet sem tudták móresre megtanítani. Nem csoda, hogy még mi is nem tiszteljük, hanem lenézzük a „tehetségtelenségüket”.)

„A kamara e célból Karvai Orlé Miklóst, György Gergely, jászói nótáriust és Várady Györgyöt bocsátá Perényi Zsófiához.” (Azért ilyen tekintélyes hivatalos férfiakat, hogy megijedjen vagy esetleg a nagy megtiszteltetés indítsa engedékenységre.) „De mikor az iratokat kérték – mint ez már olyan „rémuralomban” szokás, mint amilyen nálunk Rudolf alatt volt –, félig tréfás, félig gúnyos beszéddel áltatta őket.” (Megtiszteltetés tehát egyáltalán nem érzett, a félelemtől pedig olyan messze volt, mint Makó Jeruzsálemtől.)

„Nem használt itt semmi kérés, Perényi Zsófia egyetlen sor írást sem mutatott meg nekik. A haragra gyulladt szepesi kamara erre azt követelte, hogy a kassai generális erővel vegye el az iratokat a tulajdonostól.” (Azért követelte ezt éppen a szepesi, nem pedig az udvari kamara, mert a szepesi kamara magyarokból állt, s így nem víz volt az ereiben, mint a bécsieknek, hanem magyar temperamentumával haragudni is tudott. „Az ország feltüzelt hangulatára való tekintetből az erőszakot mégsem merték alkalmazni.” (Pedig hát ha azok az írások, tehát a törvény és igazság Perényi Zsófia mellett szóltak volna, vajon szükség lett volna-e azoknak az írásoknak ilyen nagy rejtegetésére?)

Az udvar újra a levelezéshez és kéréshez folyamodott. Perényi Zsófiának maga Mátyás főherceg írt, vőlegényének, Kollonits Sigfriednek pedig az udvari kamara. Hogy ezek a kedveskedések sikerrel jártak-e, arról nem maradtak adatok. A végeredmény azonban az lett, hogy a felek kiegyeztek. Zsófia pénzt adott (kölcson), de Léva is, sőt Patak is az övé maradt, Patakból kivették a német őriséget és a végrendeletet hivatalosan is érvényesnek ismerték el. Ha még annak ellenére is csak ez lett az eredmény, hogy Sárospatakot sikerült idejében német őriséggel megszállni, tehát ennyire erős ütőkártya volt az udvar kezében, csak arra vagyok kíváncsi, mi lett volna az eredmény akkor, ha Patakot nem sikerült volna megszállnia.

Ez volt tehát a Bocskai felkelését megelőző és okozó „rémuralomnak” egyik „vérlázítóbb” megnyilvánulása és az örökségnek, a „védtelen” nőnek, csak ilyen „felhőborító” kirablásával végződött. Takáts ugyanis mindazt, amit itt erre vonatkozóan az ő adatai alapján, sőt kifejezéseivel elmondtunk, e „rémuralom” bizonyítására hozza fel példának.

Mivel Perényi Zsófia vőlegénye Kollonits Sigfried volt, azt is látjuk ebből az esetből, hogy a küzdelem nem azért folyt, hogy a Dobó örökség (Patak, Léva, Szerednye, Lednice stb.) idegen kézre ne kerüljön. A magyaroknak eszükbe sem jutott, hogy ez ellen küzdjenek. Nem jutott eszükbe, mert akkor „magyaron” mindig „protestáns” értettek, s akkor még a Kollonitsok is protestánsok voltak, Perényi Zsófia vőlegénye tehát magyarnak, mégpedig jó magyarnak számított, ha Kollonits és Sigfried is volt egyszerre.

A Kollonits név csak akkor és azért lett annyira gyűlöletes a magyar fülnek, viselője pedig csak akkor és csak azért vált egyszerre annyira „idegenné”, mikor és mert egy bíboros viselte e nevet, mégpedig egy olyan bíboros, akinél több jót kevés ember tett ugyan a magyaroknak (hiszen elsősorban neki köszönhetjük Magyarországnak a török alól való felszabadítását), és aki még több jót tett volna nekik (reformjaival), ha engedték volna. Aki azonban tagadhatatlanul nagy ellensége volt a protestantizmusnak. Pedig hát az osztrák protestantizmusnak még nagyobb ellensége volt, mint a magyarnak. Így lett és maradt aztán Kollonits a „magyar” nép legnagyobb gyűlöltje és legesküdtebb ellensége.

Takáts rosszmájúan emeli ki, hogy Rudolfnak Dobó hagyatékából elsősorban az elhunyt főúr boraira és műkincseire fáj a foga. Ezeket a maga részére követelte. Rosszhiszeműség ez Takáts részéről, mert ha tárgyilagos tudott volna lenni, akkor megmondta volna azt is, hogy ez nemcsak törvénytelen, hanem még csak nem illő cselekedet sem volt részéről. Hiszen Dobónak, családja utolsó sarjának, az akkori magyar alkotmány szerint nem az állam, hanem a király volt a törvényes örököse.

Ami a bort illeti, Rudolf nem volt iszákos ember, s közel sem volt olyan kedvelője az alkoholnak, mint például Bethlen Gábor vagy Apafi Mihály. Legfeljebb azt tudhatjuk meg az esetből, hogy Rudolf „rémuralma” idejében egy „elnyomott” protestáns magyar főúrnak olyan borai voltak, amilyenekben még a római császárnak sem volt része. Ami pedig a műkincseket illeti, az utánuk való nagy érdeklődésből csak Rudolf kultúrája és műveltsége tűnik ki, s ez bizonyára nem válik neki szégyenére. Csak hálás lehet a művészettörténelem, ha Rudolf Dobó kincseit egy olyan nagy és nyilvános gyűjteményben akarta elhelyezni, hol – ha terve sikerült volna – ma mindenki gyönyörködhetne bennük. De vajon most hol lehet gyönyörködni Dobó műkincseiben?

Látva azonban azt, ahogyan Perényi Zsófia a király biztosaival és leltározóival kibabrált, gondolhatjuk, hogy hiába volt Rudolf a törvényes örökös, Dobó borából ő aligha ihatott, s műkincsgyűjtő szenvedélyét is bajosan elégíthette ki abból, amit ő Dobótól törvényesen örökölt. Igaz, hogy mi nem nagyon örülhetünk neki, ha a Dobó-műkincsekben Prágában vagy Bécsben gyönyörködnek, de hogy Buda és Visegrád helyett ezek a városok lettek a magyar királyok székhelyei, annak is a mi őseink pártoskodása volt az oka, nem pedig a Habsburgok.

De az is tény, hogyha azokat a műkincseket, melyeket akkor Rudolf esetleg Magyarországon is gyűjtött, nem sikerült volna Rudolfnak Prágába szállítania, akkor most sehol sem gyönyörködik bennük senki. Hol vannak például ma a Báthoryak, a Rákócziak vagy a Dobók műkincsei? Pedig tudjuk, hogy ugyancsak bőven volt nekik! De azokat a műkincseket, melyek tőlünk Bécsbe vagy Prágába kerültek, mindig haza lehet onnan hozni, ami nem egyikükkel már meg is történt.

Azt is kárörömmel és rosszmájúan említi Takáts, hogy mennyire megijedtek Bécsben, mikor az örökösök azzal fenyegetőztek, hogy országgyűlés elé viszik a Dobó vagyoni ügyét. Bezzeg nem ijedt volna meg Mussolini, Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás, ha olyan naiv emberre akadt volna, aki azzal fenyegette volna meg, hogy viselt dolgait az országgyűlés elé viszi. De nem ijedt volna meg ettől a mi Mátyás királyunk sem. Hiszen ők egyúttal az országgyűlés urai is voltak, és a „nemzet gyülekezete” csak azért volt, hogy kezét véresre tapasztalja nevük hallatára.

Ha a bécsiek ezzel szemben annyira megijedtek az országgyűléstől, az csak azt bizonyítja, hogy alattuk az országgyűlés csakugyan szabadon képviselte az ország akaratát, tehát hogy a Habsburgok és Rudolf is megtartották az alkotmányt, mégpedig nemcsak a betűjét, hanem a szellemét is. Alattuk valóság volt, hogy a nép (illetve akkor még az alkotmány szerint csak a nemesség) valóban beleszóllhatott az ország kormányzásába. De hát akkor miért fogott Bocskai fegyvert?

Jellemző, hogy még Izabella királyné sem félt az erdélyi országgyűlés elé vinni a tőle orvul és törvényes eljárás nélkül legyilkoltatott három magyar főúr ügyét. Miért is félt volna tőle, mikor a vége az lett, hogy az országgyűlés egyenesen köszönetet szavazott neki érte. De azért még ma is minden becsületes magyarnak kötelessége a magyar történelmet úgy tudni, hogy Rudolf elnyomta a magyar szabadságot, sőt egyenesen rémuralmat gyakorolt, Erdély pedig megőrizte nekünk ugyanezt a magyar szabadságot.

Sem a szepesi, sem az udvari kamara nem követte el a Dobó-hagyatékkal kapcsolatban a törvénytelenségnek még az árnyékát sem, bécsi „elnyomóink” mégis rettegetek miatta a magyar országgyűléstől. Ellenben nemcsak Izabella, hanem a nagy Báthory István is felháborító törvénytelenséget követett el, amikor a kerelőszentpáli csata után azonnal felakasztatott egy sereg ellene harcolt magyar főnemest (felakasztatni magyar nemest még érvényes halálos ítélet után sem lehetett volna, hanem csak lefejeztetni), mégsem kellett utána félnie az országgyűléstől, mert az nem őt vonta felelősségre a történelemért, hanem sírva bár, de még újabb tömegkivégzéseket és székely orr- és fülesonkításokat is megszavazott és végrehajtott a kedvéért.

Báthory Zsigmond tömegkivégzéseit is, pedig ekkor is a legtekintélyesebb főurak, köztük magának a fejedelemnek atyjafia, Báthory Boldizsár volt az áldozat, éppen olyan egyhangúlag hagyta jóvá az erdélyi országgyűlés, mint amilyen egyhangúak voltak Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás országgyűlései, pedig azok, akikből az országgyűlés állt, majdnem valamennyien az áldozatok elvbarátai voltak. Világos tehát, hogy nem önként szavaztak. De hallgattak, mert szolgák voltak, s hallgatniuk kellett. És mi ezek után még gúnyolódunk azon, hogy Rudolf félt a magyar országgyűléstől? De emellett mégis rémuralomról beszélünk?

Báthory Gábornak sem volt sohasem az országgyűlésekkel nagyobb baja. Nem volt még saját kezűleg végrehajtott gyilkosságai, főurak nevének elcsábításai és törvénytörései és erőszakoskodásai ellenére sem, mert alatta is valóban rémuralom volt, nem pedig csak reklámban, mint Rudolf alatt, és az ő fejedelemsége alatt csakugyan nem volt sem szabadság, sem



függetlenség. Éppen ezért nem kellett félnie az országgyűléstől sem. Nemcsak a török részéről nem volt Erdélyben szabadság és függetlenség, hanem a fejedelem részéről sem. Ellenben a Habsburg Magyarországon sem az udvari, sem a szepesi kamara semmi jogtalant vagy törvénysértést nem csinál, csak mindent elkövet, hogy egy magtalanul elhunyt főúr hagyatékával kapcsolatban a kincstár érdekeit képviselje, és ami belőle az államot illeti, azt a kapzsi, de hatalmas örökösöktől megmentse. De mégis fél, hogy az ügyet az országgyűlés elé viszik. Vajon miért? Azért, mert a Habsburg Magyarországon szabad és független országgyűlések voltak, melyeken lehetett és ezért mertek is beszélni az emberek, sőt ahol egyenesen az országgyűlés volt zsarnoka a királynak. Ott a rendek a maguk érdekeit akkor is megvédték, ha nem nekik volt igazuk, mert összefogtak a király és tanácsosai ellen. Ezért mert Perényi Zsófia, Dobó Ferenc örököse úgy kibabrálni a királyi biztosokkal és leltározókkal, s ezért mertek az ő emberei fenyegetőzni még akkor is, amikor már letartóztatták őket, tehát mikor már igazán meg kellett volna ijedniük.

Hogy pedig a kis erdélyi fejedelmek (még az idegen Izabella és gyöngye Apafi Mihály is) meg tudták félemlíteni az országgyűléseket, ellenben a mi Habsburg királyaink, akik pedig az egész keresztény világ fejei voltak egyúttal, ezt nem tudták megtenni, annak az az egyszerű magyarázata, hogy ez utóbbiak mielőtt cselekedtek volna, jámbor lelkiatyáktól kértek előbb tanácsot, s ami a fő, e lelkiatyák tanácsaira mindig hallgattak is, míg a protestáns Apafi lelkiismerete rég fel volt már akkor szabadítva, a katolikus Izabella pedig az ájtatoskodást teljesen külön tudta választani a politikától. Ha ő tudott lakni ájtatoskodó katolikus létére is elkobzott püspöki palotában és a buzgó misére járást össze tudta egyeztetni a katolicizmus Erdélyből való kiveszésének közönyös szemléletével, miért ne tudta volna ugyanezt összeegyeztetni a szeretőtartással és az ezt kifogásoló két Kendy és Bebek legyilkolásával is?

Az alattvalók persze igen hamar észreveszik, kivel lehet kibabrálni és kivel nem; kitől kell félni és kitől nem. Dobó Ferenc és protestáns magyar kortársai is látták, hogy a Habsburgok veszélyesek ugyan a protestantizmusra, de nem veszélyesek az ő életükre és vagyonukra, tőlük ez utóbbit illetően nem kell félni még akkor sem, ha olyan idegbetegek és abnormisak, mint Rudolf vagy Báthory Zsigmond (a kettő egyformán idegbeteg volt ugyan, de gyilkoltatni mégis csak Báthory Zsigmond tudott). De emellett még – hogy annál biztosabbak lehessenek a dolgukban – állandó panaszkodással, sérelem-hangoztatással és mesterséges hírveréssel állandóan ütötték a vasat, hogy a bécsieknek eszükbe ne juthasson, hogy tulajdonképpen ők a jók és engedékenyek, és ők állnak a magyar alkotmány és a haza érdekeinek alapján, nem pedig a magyar rendek. Arra az ellenvetésre, hogy Báthory Zsigmond is jezsuita nevelés volt és lelkiatyáira hallgatott, mégis ugyancsak tudott gyilkolni, majd akkor válaszolunk, mikor Báthory Zsigmond személyét tárgyaljuk. Akkor látja majd az olvasó, hogy Báthory Zsigmond akkor, mikor gyilkoltatott és amikor természetellenesen fajtalanzkodott, nem állt jezsuita lelkiatyái befolyása alatt, sőt akkor egyáltalán nem is voltak lelkiatyái. Mikor gyilkoltatott, akkor kálvinista nagybátyja, Boeckai, a későbbi magyar „szabadsághős” volt a „lelkiatyja”.

Így keletkezett aztán az a fonák végeredmény, hogy Erdélyben mukkanni sem mertek az országgyűlések, s a rendek még az országgyűlés tagjai legyilkolásáért is köszönetet mondtak uruknak, a fejedelemnek. Magyarországon pedig a királynak még akkor is félnie kellett az országgyűlésektől, amikor neki volt igaza. És így keletkezett a fonákságnak az a netovábbja is, hogy Erdély mégis úgy maradt meg a magyarság emlékében, mint a magyar szabadság, függetlenség és alkotmányosság képviselője és fenntartója, míg a Habsburg Magyarország mint az elnyomás és gyarmati kizsákmányolás.

Politikai szempontból a hatalom birtokosainak nem érdemes jónak lenniük. A politikában (tehát a történelemben is) csak győzni kell és akkor a haszon mellé a dicsőség is meglesz.

Győzni pedig – legalábbis itt, a földön – nem jósággal kell és lehet. Viszont ha valaki jó, s ezért – mint többnyire történni szokott – veszít, azonnal megállapítják róla, hogy még csak

jó se volt, hanem csak tehetségtelen, sőt elveszik még a becsületét is. A történelemben is nagyon érvényes a mondás: *Vae victis!* Jaj annak, aki elbukik!

Pedig hát kik szoktak elsősorban elbukni? Elsősorban a lelkiismeretesek. Ők ugyanis politikai eszközeiben kötve vannak, míg a gonoszok, a csak „tehetségesek”, olyan módon érik el céljukat, ahogyan akarják, mert a fő, sőt egyedüli szempont az, hogy elérjék. De a gonoszoknak – éppen azért, mert vaj van a fejükön, azaz mert szégyellni s így titkolni valójuk van – a propagandára is mindig gondjuk van, és azzal a hatalommal és azokkal az anyagi eszközökkel, melyeknek győzelmükkel birtokába jutottak, ellenfeleiket sikeresen meg is tudják rágalmozni, és ezzel a maguk igazát ki is tudják mutatni. Kivált mikor ugyanakkor terrorjukkal azt is meg tudják akadályozni, hogy az elbukott jó védekezhessék.

Hogy mennyire nem feltétlenül a rendeknek volt mindig igazuk a királlyal való harcukban, azt Báthory Erzsébet már ismert esetéből is jól láthatjuk. Ez is ekkoriban történt ugyanis. (Báthory Erzsébet 1614. augusztus 21-én halt meg.) Az egész világtörténelemnek ez az egyik legnagyobb gonosztevője ugyanis nem bűnhődött, mert azt csak nem tekinthetjük borzalmas bünei büntetésének, hogy végül a saját várában őrizet alá helyezték? Pedig hát Báthory Erzsébet is tisztán csak azért nem bűnhődött, mert a magyar rendek erősebbek voltak, mint a király. Nemcsak Dobó Ferenc protestáns örökösét fogták ugyanis pártul a király ellenében akkor is, amikor a királynak volt igaza, hanem még Báthory Erzsébetet is. Itt is a király volt az, aki végre akarta hajtani a törvényt és büntetni akart, s a nádor és az országgyűlés volt az, aki és amely az előkelő rokonságot és a főúri tekintélyt nézte, s ez fontosabb volt neki, mint a törvény és az igazság.

Egyszerre két törvénysértést is elkövetett az ország vele kapcsolatban. Az egyik az volt, hogy nem indítottak ellene eljárást, nem állították bíróság elé. Mivel nem büntették a bűnt, nem tartották meg a törvényt. Ez a nádornak mint a legfőbb magyar bírónak lett volna elsősorban kötelessége, s elmulasztásával hivatali esküjét is megszegte. (Ki hányta azonban ezt a híres Thurzó Györgynek valaha a szemére a magyar történelemben? Csak nem azért, mert ő is protestáns volt?)

A Báthory Erzsébettel elkövetett második törvénysértés az volt, hogy noha bíróság elé nem állították, mégis megfosztották szabadságától és haláláig őrizet alatt tartották. Ezen a törvénysértésen sem botránkozik senki sem ma, sem akkor. Már hogy is botránkoznék, hiszen ez nem az udvar, nem a király, nem Bécs törvénysértése volt, hanem a nádoré és az országé. Nem is lett a dolog akadályá annak, hogy Thurzó Györgyöt történelmünk egyik legkiválóbb és legjellemesebb nádorának ne tartsa ma is.

Nem is volt Thurzó György utolsó ember, de – látjuk – törvényeket azért ő is megszegett. Nem is hiszem, hogy élt volna valaha uralkodó vagy államférfi, aki sohasem szegett meg törvényeket. Már csak ebből is láthatjuk, hogy a Habsburg sem szükségképpen gonosz vagy esküszegő, ha a törvény betűjének meg nem tartását néha rá is rá lehet bizonyítani.

Báthory Erzsébet élete szintén protestáns megírójának, Rexa Dezsőnek is olyan nagy volt a „hittestvéri” rokonszenve, hogy az még csak eszébe sem jutott, hogy hősnőjével kapcsolatban még Thurzó nádort is vádolni lehet. Sőt Rexa még magát Báthory Erzsébetet is pártul fogja. „*Ártatlan volt, mert beteg volt*”, állapítja meg a legnagyobb természetességgel. (58. o.) Ezt szerinte végrendelete is bizonyítja, mert abban még csak nyoma sincs semmiféle büntudatnak.

Ha az udvar megsértette a törvény betűjét – pedig ugyancsak nyomós okai voltak rá, ha megtette –, előre rettegett a következő országgyűléstől, mert ott a rendek valóságos tetemrehívást rendeztek vele, és a szeplőtlen becsület öntudatának fölényével kérték tőle számon koronázási esküjét. Ellenben a Báthory Erzsébettel elkövetett kettős törvénysértés miatt egyáltalán nem kellett félnie a következő országgyűléstől se Thurzó Gábornak, se Báthory Erzsébet rokonainak, a Nádasdyknak, Széchenyieknek, Zrínyieknek és a többi Báthorynak, akik kedvéért a törvénysértés és a nádori eskü megszegése történt.

Ezt az esküt senki sem kérte ott számon a protestáns nádortól, sem nem akadt ott egyetlen igazságszerető ember, sem katolikus, sem protestáns, aki szót emelt volna akár Báthory Erzsébet törvénytelen letartóztatása, akár az ártatlanul halálra kínzott magyar lányok – köztük nemes lányok – kiontott vérének megtorlatlanul hagyása miatt. Most egyszerre nem fáj senkinek sem a magyar törvény, sem a nemesi szabadság durva megsértése. Pedig hogy átérezték a fájdalmat, s milyen őszinte felháborodás fogta el őket, ha a király szegte meg! Az ember önkéntelenül azt kérdi magától: Hát ilyen nagy színészek voltak a mi őseink?!

Ami pedig Báthory Erzsébet beszámíthatóságát illeti, világos, hogy nem volt, nem lehetett normális egyén. De az igen nagy gonosztevők egyike sem normális. Még azt is elfogadjuk, hogy csökkent beszámíthatóságú volt. Nagy tudatlanság azonban azt gondolni, hogy a csökkent beszámíthatóságú egyéneket nem lehet és nem kell büntetni. Hiszen akkor éppen a legnagyobb gonosztevőket nem büntetnénk. Az örültek azok, akiket nem büntetünk, nem pedig a csökkent beszámíthatóságúak. Ezeket annál inkább büntetnünk kell, mert az ilyen terhelt embereket nem is lehet a büntől mással visszatartani, mint csak szigorúsággal.

Hogy Báthory Erzsébet végrendeletében nem mutat büntudatot, az csak gonoszságát mutatja és növeli, nem pedig beszámíthatatlanságát bizonyítja. Alantas lelkekben egyébként is csak a félelem, csak a büntetés, csak a szenvedés szokta felébreszteni a lelkiismeretet, s Báthory Erzsébet – kivált akkor még, mikor végrendeletét megírta – tulajdonképpen még nem is szenvedett.

De ha még Báthory Erzsébet ügyében is a nádor és vádlott főúr-rokonainak akarata érvényesült a király és a törvény szavával szemben, képzelhetjük, mennyire nem a király és vele a köz érdeke győzött volna egy hagyatéki ügyben, melyben végeredményben mégiscsak sokkal jobban érdekelve voltak a rendek, mint abban, hogy Báthory Erzsébetet lefejezzék-e vagy nem. Hiszen az mindennapos volt, hogy egy-egy család kihalt, s hagyatékát az oldalági rokonok igyekeztek a kincstárral szemben maguknak megszerezni. Mikor tehát a Dobó-család ügyében az országgyűlésen a nemesség az oldalági rokonok érdekeit karolta fel, tulajdonképpen a maga érdekeit védte. Ma nekem, holnap neked, gondolták, s a maguk szempontjából nagyon helyesen gondolták. Történetírásunknak azonban legalább arra is rá kellett volna mutatnia ez ügyben, hogy itt a köz érdeke ellenkezett az országgyűlés tagjainak magánérdekével, s hogy a királynak és kormányának bizonyára nem lehet bűne az, hogy ha legalább ő a közérdeket képviselte. Még az országgyűlésnek is kötelessége lett volna erre a magaslatra emelkednie.

## A fej- és jószágvesztési perek

De a kincstár megszakadással szerzett „birtokharácsolásainál” még nagyobb nemzeti sérelemnek tekintik történetíróink a kamara azon birtokszerzéseit, melyekhez a tulajdonosaik elleni főbenjáró perek indításával jutott, vagyis mikor úgy „kaparintotta” meg egyes vagyonos családok jószágait, hogy a még élő tulajdonostól kobozta el olyan büntett rábizonyítása címén, mellyel a törvény szerint fejbétele és birtokelkobzás járt.

Az igazság azonban ezekben az esetekben is az, hogy nem törvényteleniségről, annál kevésbé egyszerű rablásról volt szó, hanem teljesen jogos és igazságos perekről. Hogy „rémuralomról” itt sem beszélhetünk, sőt még csak kegyetlenségről sem, láthatjuk onnan, hogy a büntetés, azaz a lefejezés végrehajtása csak egyetlen esetben, a Thelekessyében történt meg. Ő azonban csakugyan gonosztevő volt, megérdemelte a halált, s az ő kivégzését még az országgyűlés sem tartotta sérelemnek, hiszen éppen az szavazta meg és hajtatta végre.

Jellemző azonban a helyzetre, hogy Thelekessy várát és uradalmát, Lednicét is éppen az a Dobó Ferenc vette meg az elkobzás után (természetesen áron alul!), akinek „sérelemes” ügyét most tárgyaltuk, aki tehát akkor, amikor nem a maga, hanem a más birtokának elkob-

zásáról volt szó, egyenesen a kincstár „büntársa” volt. Jól láthatjuk az esetből, hogy tulajdonképpen itt nem is szerepelt más, mint csak kinek-kinek a maga érdeke, azaz a legtisztább önzés.

Akinek érdekeit fenyegették, az kiabált, de természetesen nem önérdeteket emlegetett, hanem törvényt, alkotmányt, szabadságot és hazát, s ezek nevében nemcsak kiabált, hanem fenyegetőzött is. Ha azonban neki magának is haszna volt a „törvénysértésből”, sőt ha önérdéke vagy (mint Báthory Erzsébet esetében) a család tekintélye úgy kívánta, egyenesen ő volt az, aki nem engedte meg a királynak, hogy a törvényt végrehajtsa és a bűnt igazságosan megtorolja.

Az egy Thelekessy Mihály esetét kivéve – mondom –, csak birtokelkobzások voltak, de nem fejtételek is egyúttal. Sőt még birtokelkobzások is alig, hanem csak birtokelkobzási kísérletek.

Éppen az előbb vázolt viszonyok, a királyi hatalom gyengesége, a nemesség hatalmi túlsúlya, s ebből folyó fenyegető viselkedése miatt ugyanis a birtokelkobzásokat a rendek már Bocskai felkelése előtt is majdnem mindig épp úgy meg tudták akadályozni, mint ahogyan – láttuk – meg tudták akadályozni azt, hogy a magtalanul elhalt Dobó Ferenc hagyatékát a kincstár megszerezhesse.

Érdekes, hogy arra, hogy Rudolf alatt „rémuralom” volt, éppen azt tartják legnagyobb bizonyítéknak történetíróink, hogy még Bánffy Dénest sem kímélték, pedig ő az akkor még Bécsben igen nagy befolyású Bocskai unokaöccse volt, sőt még Illésházyt sem, aki pedig Mátyás főherceg kedvence, Pálffy, az ünnepeelt magyar hadvezérnek pedig, aki Rudolf király gyerekkori játszópajtása volt és együtt nevelkedett vele Spanyolországban, sógora.

Szerintem mindez éppen a törvényesség mellett, tehát feltétlenül a „rémuralom” ellen szól, tehát az igazságszeretetet bizonyítja. Hogy ugyanis még ezeket a protekciós embereket sem kímélték, azt mutatja, hogy tényleg bűnösöknek kellett lenniük azoknak, akik ellen eljártak, tehát nagyon is igazságosak voltak a „rémuralmat” gyakorló bécsi, illetve prágai hatóságok.

Illésházy esetét, mely a legnagyobb port verte fel, s akinek csak Bocskai felkelése tudta visszaszerezni a vagyonát (de az neki is visszaszerezte, tehát a kincstár az ő esetében is a rövidebbet húzta), külön tárgyaljuk. Mivel az esetek mindegyikéről nincs terünk és nem is szükséges megemlékezni, Illésházyén kívül még csak Homonnay György ügyét nézzük meg közelebbről, mert „hazafiaink” ezt tartják talán a legfelháborítóbbnak. Mint vérlázító esettel, Takáts is bőven foglalkozik vele, pedig tárgyilagos szemmel nézve annyira nem vérlázító, hogy még az ő előadásában is a következő módon folyt le:

*„Rudolf király tudtával és jóváhagyásával fejtételre és birtokainak elvesztésére ítélték egyik legnagyobb családunk örökösét, aki semmi bűnt nem követhetett el, mert még kiskorú gyermek volt”,* fejezi ki a nagy nemzeti sérelmet Takáts. Ki gondolná e felháborodott haragból, hogy a fejtételt csak kimondták, de végrehajtani eszük ágában sem volt, és hogy a kimondást is az országgyűlés végezte, s Rudolf legfeljebb annyiban bűnös, hogy nem szegült szembe az országgyűlés határozatával.

Úgy történt a dolog, hogy özvegy Homonnay Györgyné Dóczy Fruzsina jobbágiai Ladóczy udvarbíró vezetésével két szomszéd nemesnek, Zokolynak és Bánóczinak kúriáját régebbi erőszakosságaik megtorlásaként éjszaka fegyveresen megrohanták és a két nemes a saját házából kiverték. Zokoly, aki furfangos és bosszúálló ember volt, nem nyugodott addig, míg el nem érte, hogy az 1600-as országgyűlés 23. cikkelye kimondta az özvegy és serdülő fia ellen a főbenjáró bűnt, noha ők maguk a támadás idején mindketten Pozsonyban voltak az országgyűlésen (1598-ban történt a dolog), s állításuk szerint nem is tudtak jobbágaik bűnös vállalkozásáról.

Azt, amit a vádlottak mondanak, Takáts olyan igaznak veszi, mint a Szentírást. Pedig hát olyan bolondot még senki sem látott, aki, ha vádolják, nem védekezik úgy, ahogy tud, s az özvegy még Takáts szerint is valóban olyan fajtájú magyar asszony volt, *„aki, ha kellett, katonái élére állott s bátran szembenézett az ellenséggel”*.

Takáts e kijelentése ellenére is csak bánatának élő, védtelen, gyenge asszonynak rajzolja. Pedig alig hogy első férje, Homonnay György meghalt, újra férjhez ment Teufenbach Kristóf német vezérhez, s mikor ez is hamarosan meghalt, egy előkelő és dúsgazdag lengyel nemeshez (de ez is hamarosan meghalt).

Férjei megválasztásából is látjuk, hogy ez a nő valami túlságos magyar sem lehetett, tehát az udvarnak aligha volt oka rá, hogy éppen magyar nemzeti szempontból üldözze. Egyébként is, mint láttuk, az országgyűlés – mely pedig egyéni érdekből is nagy ellensége volt az ilyen vagyonekborzással járó pereknek – volt az, amely bűnösnek mondta ki az özvegyet és fiát.

Hogy Szuhay püspök, mint a pozsonyi kamara elnöke, szorgalmazta az ügyet, az természetes. Neki hivatalból volt kötelessége, hogy minél több bevételre törekedjék, kivált mikor az állam kiadásai tízszerese voltak a bevételeknek és az ország úgyis a zsoldosok fizetlensége miatti panaszoktól volt hangos.

A végeredmény az lett, hogy a bíróság (természetesen magyar bíróság) először a fiút, azután az anyát fej- és jószágvesztésre ítélte. A fiút azért, mert a tárgyaláson, noha ott volt Pozsonyban és ismételten megidéztek, nem jelent meg, az ítélet után pedig ki is menekült az országból. Az anyát azért, mert ő sem jelent meg az idézésre.

Közben ugyanis azt a hírt terjesztették el, hogy a fia csempészett gyerek. Igazi fiát leejtette a dajka és meghalt, s az özvegy, aki férje nagy vagyonával való rendelkezési jogát fia halála által elvesztette volna, a halálesetet eltitkolta és más gyermeket csempészett helyébe. Hogy az özvegy e hír elterjedése után kimenekült az országból, azt a látszatot keltette, mintha az, amit beszéltek, igaz lett volna. Igaz, hogy menekülésének közvetlen oka az volt, hogy Homonnay Bálint, Rákóczi Zsigmond veje és Bocskai kedvence (végrendeletében még a fejedelmi székben utódául is őt jelölte ki, de az erdélyi rendeknek éppen ezért nem kellett), akit mint oldalági rokont, a Homonnay-vagyon illetett volna, ha az állítólagos gyermekcsempészség meg nem történt volna, dühvel nekirontott. Az özvegy a fiával az erős Nyevicke várába menekült Bálint elől, de Bálint elvezette a vártól a vizeket és feladásra kényszerítve kirabolta az özvegyet, gyalázatos szidalmakkal illette, és fiával és beteg lányával együtt világgá üzte. Az özvegy nem a magyar törvények oltalmába, hanem Lengyelországba menekült (s ekkor történt ott harmadik férjhezmenetele, melyet már említettünk, de ami szintén nem volt alkalmas arra, hogy a közvéleményt javára hangolja). Homonnay Bálint is megbűnhődött e tette miatt, mert főbenjáró vétségben őt is per alá fogták, s ez elől ő is Lengyelországba menekült.

Már e pár adatból is eléggé láthatjuk, hogy a főbenjáró per alá vonás ez időben nem ártatlan magyarok igazságtalan üldözése volt. Nem volt az Homonnay Bálint esetében, de nem lehetett annak nézni a Homonnay özvegy esetében sem.

Érdeemes ez esettel kapcsolatban legalább futtában szemügyre vennünk ezeket a Homonnayakat. Zrínyi Miklós és Balassa Bálint bűneinek ismerete után ugyanis nagyon tanulságos ez is, és nagyba hozzájárul, hogy megismerhessük e kor magyarjait. Csak így tudjuk igazságosan megállapítani azt is, hogy jogosan vonták-e per alá, és jogosan kísérelte-e meg birtokaik megszerzését a kincstár, vagy pedig csak igazságtalan magyarüldözés volt az egész, mely joggal kényszerítette bele fegyveres felkelésbe a magyar nemességet.

*„A család férfitagjai gyűlölettől és kapzsiságtól ösztönözve egymás ellen hadakoztak és egymást támadták, ami vérontás nélkül ritkán esett meg. Homonnay Drugeth István például Homonnay Miklós özvegyét (Zrínyi Margitot) és árváit fegyveres kézzel üzte ki birtokaikból. S bár a törvény az özvegynek adott igazat, s bár Homonnay István volt az árvák gyámja, másodszor is elűzte az özvegyet és árváit birtokaikból. Homonnay Gáspárt hallatlan kihágásaiért 1595-ben fő- és jószágvesztésre ítélték. Homonnay György és Homonnay István (az előbb említett serdülő Györgynek, az utóbbi Bálintnak az apja volt) egy-egy jobbágyuk megöletése miatt állottak a törvény előtt... Mintha csak az ördög konkolyozott volna a családban, hol ez, hol az támad a saját vére ellen.”* (Takáts: Magyar nagyasszonyok, 372-373. o.)

A legutóbb említett Homonnay György ezenkívül Tussay Jánost, mikor mint vendég, nála tartózkodott, féltékenységből egyszerűen kihajította a várkastély ablakából a mélységbe. A szerencsétlen természetesen halálra zúzta magát. Mikor törvény elé idézték miatta, nem jelent meg az idézésre. Erre fej- és jószágvesztésre ítélték. Utána megalázkodott, a mi annyira gonosz és annyira „idegen” királyunk erre természetesen megbocsátott neki. Pedig hát a bocsánat több százezer forintos kárt jelentett az amúgy is üres kincstárnak, mert az ilyen várakkal bíró magyar megrendszabályozására egész hadsereget kellett mozgósítani.

Azért mertek ilyen fék nélkül tombolni ezek a protestantizmusuk és magyarságuk miatt állítólag kétszeresen is nyomott „derék” emberek, mert jól ismerték királyuk „veleszületett kegyességét” (ezt ma már divat viccnek venni, pedig a legkomolyabb valóság volt). A jó király még büntetést sem szabott rá, csak Tussay családja részéte kellett a védíjat lefizetnie.

Ennek a Homonnay Györgynek Ferenc volt az apja, aki viszont felesége, Perényi Erzsébet halála után akkor már nagykorú fiának nem adta ki anyai örökségét, Terebest. Erre a fiú, György, 1584-ben sereggel támadt a várra. Viharos, sötét éjszakában megmászta embereivel a várat, az őrséget levágta vagy bezárta. Aztán utána apja tartózkodási helyére ment, Gerénpusztára, kirabolta udvarházát, sőt emberei ott apját is megsebesítették.

A kamara szeretett volna emiatt eljárást indítani Homonnay György ellen, s – valljuk meg – a törvény s az igazság is azt kívánta volna, hogy pert indítson, de nem lehetett, mert az apa nem volt hajlandó fiát feljelenteni. A per eredménye ugyanis a fiú anyai örökségének elkobzásával járt volna, s világos, hogy az apa, aki a birtokot még a fiának sem volt hajlandó kiadni, még kevésbé akarta a kincstár kezére juttatni. Nem kell nagyon hangsúlyoznunk, hogy az a kis törvényes formáság, hogy feljelentés nélkül nem lehetett Homonnay György ellen eljárni, sem Hitlernél, sem a mi népi demokráciánknál, sem az angol Erzsébetnél, sem az orosz Katalinnál, sem a porosz Nagy Frigyesnél, sem a francia Napóleonnál, de még a magyar Mátyásnál, Bocskainál vagy Rákóczi Györgynél sem lett volna akadály arra, hogy a bűnös fiútól a birtokát el ne kobozzák. Vagy ha még ők is meg akarták volna tartani még ezt a törvényes formáságot is, nekik meg lettek volna az eszközeik ahhoz, hogy a bántalmazott apa fia ellen a szükséges feljelentést tegyék. Ők ugyanis tehetséges emberek voltak.

De hát a jó, akarom mondani: tehetségtelen Habsburgoknál, akik egyébként tudvalevőleg úgyszólván állandó esküszegésből és a magyar törvények szakadatlan megszegéséből éltek, az apa fel nem jelentése tényleg akadály volt, mert ők nem tudtak gondoskodni az akadály elhárításáról. Ők ugyanis sem „nagyok” nem voltak, mint Napóleon vagy Nagy Frigyes, sem szabadsághősök, mint Bocskai vagy Rákóczi György, hanem csak „tehetségtelen” és „magyarelnyomó” ügyefogyott, katolikus Habsburgok. Gyalazza is őket érte a történelem legalább úgy, mint amennyire magasztalja az előbb említett nagyokat. Írva van ugyanis, hogy a pénz nem büzlik, akárhogyan kereste is meg az ember. De a dicsőség, a történelmi sikerek sem büzlenek, akármilyen eszközökkel vívták is ki őket a „nagyok”.

De azért ha a Habsburgok békében is hagyták, mégsem élhetett nyugodtan Homonnay György az apjától így visszaszerzett, egyébként jogos várában. Míg ugyanis a kincstár kereste (de nem találta) a törvényes jogcímet, melynek alapján eljárhatson ellene, egy másik Homonnay István, a főispán szintén tehetséges volt és megtalálta. Ő fegyveres erővel támadt ugyanis rá, ami a „hülye” Habsburgoknak, úgy látszik, nem jutott eszükbe. (Vagy a lelkiatyjuk tiltotta meg nekik, s ők, a hülyék, engedelmeskedtek.) Akkora riadalom keletkezett a várban e támadás hatására, hogy Homonnay György felesége ijedtében holt gyermeket szült. Ilyen garázda, ilyen a törvényt is lábbal tipró főnemesség mellett vajon melyik lett volna nagyobb törvénytisztaság a Habsburgok részéről; az-e, ha mindezt szó nélkül túrték volna el tőlük, vagy az, ha legalább néha, olyankor, mikor még az ő „tehetségtelenségük” ellenére is lehetséges volt ez részükre, eljárást folytattak ellenük, melynek következménye aztán a magyar törvények szerint természetesen a birtokelkobzás lett? (A törvény szerint a fejtétel is következménye kellett volna legyen a dolognak, de a jó Habsburgok megelégedtek csak a birtokelkobzással.)

Azt állítja „hazafias” történetírásunk, hogy az udvar „hamis ürügyeket” keresett a birtokelkobzásokra. Látva a Homonnayak, a Zrínyiek, a Balassák féltelenségeit és törvénytíprásait, joggal kérdezhetjük válaszul, hogy nem volt-e e birtokelkobzásokra éppen elég valódi „ürügy” is?

Ha látjuk, hogyan bántak a Homonnayak egymással, gondolhatjuk, hogyan bánhattak a nem rokon, szomszédos főúri családokkal, hogyan a köznemesekkel és hogyan a jobbágyokkal. Homonnay Ferenc testvére volt például Gáspár. Ez is gyilkosságot követett el és ezért fej- és jószágvesztésre ítélték. A büntetést végrehajtani azonban nem lehetett, mert bezárkózott Nyeviceke várába és onnan csapkodott ide-oda vármegyeszerte és dúlta, pusztította feljelentői és a perben ellene tanúskodók javait.

Az érdekelt megyék nemesei ekkor ki máshoz fordulhattak volna bajukban, mint „magyargyűlölő”, „idegen” királyukhoz (aki iránt egyébként az alattvalói eskü nem kötötte őket, hiszen erőszakkal telepedtek a nyakukra). Az meg is sajnálta őket, nem sajnálta a költséget királyi kötelessége teljesítésére, és hosszas ostrom után elfoglalta Nyeviceket. A kincstárnak, illetve az országért harcoló és a zsoldjukat váró katonáknak semmit sem használt vele, mert a költség nagyobb volt, mint amennyit a vár és a hozzá tartozó uradalom ért. Egyébként ez a „magyargyűlölő” király már az ostrom megkezdése előtt azt is tudta, hogy ha elfoglalja a várat, az nem őt, hanem Homonnay Györgyöt illeti. Mégis megsajnálta „gyűlölő” magyar alattvalóit, mégis teljesítette királyi kötelességét (pedig ez csak akkor lett volna kötelessége, ha azt a költséget, melybe uralkodói kötelességének teljesítése került, magyar alattvalóinak adói fedezték volna), és a nagy költséggel elfoglalt várat átadta Homonnay Györgynek (aki aztán, illetve utóda a legközelebbi felkeléskor elsőnek csatlakozott a lázadáshoz, természetesen a királytól ingyen visszakapott várával egyetemben).

Mindezeket mind Takáts kutatásaiból tudtuk meg, de aki Takátsot magát olvassa – s a magyar közönség eddig természetesen csak Takátsot olvasta –, csak azt tudta meg belőle, hogy a Habsburgok mind gonoszok és magyargyűlölők voltak. Ami ugyanis ezekben az eseményekben a Habsburgok javára szól, nekünk pedig szégyenünk, arra megjegyzést nem tesz, mintha az magától értetődne, vagy mintha az, hogy a Habsburg megtartsa a törvényt, kutyakötelesség lett volna, az azonban, hogy viszont a mi őseink turbulenskedjenek [zavarogjanak] és ne tartsák meg a törvényt, szintén a legtermészetesebb dolog lenne. De a Habsburgnak még az is kutyakötelessége, hogy ha a magyar főúr vétkezik, akkor a büntetést elengedje neki.

Takáts csak azt hajlandó észrevenni, hogy a fiatal Homonnay Györgyöt és anyját fej- és jószágvesztésre ítélik, noha ők maguk ott sem voltak, sőt nem is tudtak róla, hanem alkalmazottjaik követték el az erőszakoskodást. (E legutóbbit természetesen csak ők állították, ámde Takátsnak, akinek, mint történetírónak, kötelessége lenne a tárgyilagosság, még csak eszébe sem jut, hogy ez az állítás esetleg valótlan is lehet.) Az is felháborítja, hogy a fiatal Homonnay még nem is volt nagykorú, mikor a dolog történt, s mégis elítélték érte. De itt sem az országgyűlésre haragszik, mely fiatal kora ellenére is perbe fogta, s arra a magyar bíróságra sem, mely az ítéletet hozta, hanem csak Rudolfra, mert hiszen minden bíróság az ő (mint király) nevében hozta meg ítéletét.

Úgy látszik, hogy a bíróság Homonnay György és anyja esetében valóban nagy baklövést csinált, ennek azonban a fiatal Homonnay volt az oka, mert többszöri idézésre sem jelent meg a tárgyaláson, noha ott bujkált a városban. Nem teljes joggal gondolhatta-e így a bíróság, hogy azért bujkál, mert valóban bűnös? Aki ártatlan, annak nem kell a törvény iránt engedetlenséget tanúsítania és a bíróság tekintélyét megvetnie.

Anyjának, mivel akkor Lengyelországban tartózkodott, már nehezebb lett volna a tárgyaláson megjelennie, de hát ő is éppen a tárgyalás elől menekült Lengyelországba. Bizonyára az a gyermekcsempészési hír is ellene hangolta a bíróságot, melyet akkor még mindenki hitt és Homonnay Bálintnak az özvegy elleni dühös támadása és az asszonynak külföldre menekülése is megerősített. A Homonnay család tagjaiban, mint láttuk, a törvénytérés, erőszakos-

kodás és féktelen kihágások egyébként is annyira mindennaposak voltak, hogy ha valaki Homonnay volt, s ráadásul a tárgyaláson se mert megjelenni, tehát védeni nem is akarta magát, joggal teheték fel róla, hogy bűnös. De egyébként is, ha éppen ebben az esetben talán nem is, de az elmúlt években uraik viselkedése miatt ezek a Homonnay birtokok már százszor is megérdemelték az elkobzást. Az országgyűlés és a bíróság is bizonyára főként azért fordult ellenük és válaszolt makacsságukra elmarasztaló ítélettel, mert már túlon túl tele volt velük szemben a mérték.

Takács azt fogja rá a határozatra, hogy felsőbb nyomásra történt. Számtalan példán láttuk már, hogy mennyire nem tudta Rudolf „nyomni” az országgyűlést. Még azt sem tudta elérni, hogy ne lázadozzék és szitkokat ne szórjon ellene, hogy tudta volna hát „nyomással” elérni azt, hogy egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb tagját igazságtalanul elítélje? Egyébként a jelen esetben a bíróság az elmarasztalást már csak azért se tartotta elhamarkodottnak, mert hiszen a fejtétel ügyis csak elméleti volt. Végrehajtani úgysem lehetett, mert egyik vádlott sem volt a bíróság kezében.

Ezzel aztán meg is tárgyaltunk minden sérelmet, ami a Homonnay fiút vagy anyját érte, mert az ügy további folyamán már csak a Habsburgok törvénytisztelete, igazságossága és „velészületett” kegyelmességük bizonyítékai következnek. Meg persze a főpapoké, akiknek jóindulatú felszólalása ez ügyben – mint még Takács is indokoltnak tartja megjegyezni – annál tiszteletreméltóbb, mert a Homonnayak ekkor még valamennyien protestánsok voltak, s így nagy vagyonuk elkobzása és a Habsburgok irányítása alatt álló állam kezébe kerülése az egyházra nagyon előnyös lett volna. Főpapjaink mégsem tettek semmit annak érdekében, hogy ez megvalósuljon, sőt éppen ők egyenesen a Homonnayak javára emelték fel szavukat.

1601 októberében volt a fiatal Homonnay tárgyalása, amelyen nem jelent meg, s melyen emiatt fej- és jószágvesztésre ítélték. 1602. március nyolcadikán már *salvus conductus* [menedéklevelet, oltalomlevelet] kap hat hónapra, hogy hazajöhessen, s amikor ez megtörténik, maga Mátyás főherceg az, aki tárgyal vele. Utána seregestől érkeznek az udvarhoz a felterjesztések érdekében. 1602. augusztus 6-án még Szuhay püspök, a kamara elnöke (!) is ír érdekében. Pethe Márton kalocsai érsek és kancellár is ír és kimutatja, hogy perét egyedül csak ügyvédjeinek tudatlansága miatt vesztette el. Írt érdekében a csanádi, sőt még a zágrábi püspök is, sőt írt még a másik kamara elnöke, a szintén püspök, Migazzi is.

Mutassanak még egy esetet a világtörténelemben az igazságszeretetre és a „felekezeti” önzetlenségre, mint ebben az esetben a magyar főpapoké. Ilyen igazságszeretet csak az egyedül üdvözítő egyház engedhet meg magának, de nem egy felekezet. Írt ugyanis az eretnek főúr vagyonának visszaadása érdekében még az az engesztelhetetlen eretnekgyűlölő és másképpen olyan vakmerő nyitrai püspök, Forgács Ferenc is, akit kérlelhetetlen elvhűségéért csak nemrég dicsértünk, s aki ezzel a tétével is bebizonyította, amit pedig protestánsaink semmiképpen sem tudnak vagy akarnak megérteni, hogyha valaki kérlelhetetlenül gyűlöli a tévelyt, aminthogy ez kötelessége is minden becsületes embernek gyűlölni, aki az igazság birtokában van, az még egyáltalán nem teszi lehetővé azt, hogy a tévelygő embert ne szeresse, sőt egyenesen következik belőle, hogy a tévelygőnek is igazságot szolgáltatasson akkor, amikor neki van igaza.

Közben Homonnay Györgyöt, ezt a halálra ítélt „gonosztévőt”, maga Rudolf császár is kihallgatáson fogadja (az a Rudolf császár, aki olyan emberkerülő volt, hogy még hívei sem tudtak színe elé járulni), sőt az 1602. szeptember 18-i levelében örömmel írja, hogy őfelsége immár meg is kegyelmezett neki.

Ami az anyát illeti, az ő halálos ítélete csak feltételes volt, ha tudniillik a vádlók és más tekintélyes nemesek még esküt tesznek majd ellene. Ez meg is történt ugyan, de ítéletet ennek ellenére sem mondtak ügyében, sőt később fia utánjárására meg is szüntették ellene is az eljárást.

Egyébként ebből az akkor még protestáns fiúból lett később az a híres Homonnay György, aki miután, mint még protestáns, később Bocskai mellett harcolt, tehát a visszaka-



pott nagy vagyont alig pár év múlva már királya és a főpapok ellen használta fel, azaz ugyan-csak „meghálálta” az első kegyességét és az utóbbiak igazság- és ellenségszeretétét. Később Pázmány hatására katolikus lett, mégpedig annyira, hogy ő lett Erdélyben az udvar fejedelemjelöltje Bethlen Gábor ellenében.

Ez a próbálkozása ugyan kudarcot vallott, azonban ő volt az, aki, mikor Bethlen már Bécsset kezdte szorongatni, s a császár már csak Istentől remélhetett segítséget, itt bent az országban kozák és lengyel zsoldosaival, akiket a nagy Homonnay vagyomból fogadott, Bethlen fővezérét, Rákóczi Györgyöt, kelet felől megtámadta, s úgy szétverte, hogy ügye megmentésére Bethlen kénytelen volt seregével hazajönni. Ezzel tulajdonképpen ő mentette meg II. Ferdinánd és a katolicizmus ügyét.

Láthatjuk belőle, hogy az udvar nemcsak életüket hagyta meg ezeknek az akkor még protestáns Homonnayaknak, hanem vagyonukat se nagyon kopaszthatta meg. Ez a György ugyanis olyan gazdag volt, hogy noha anyja lengyelországi dúsgazdag új férjével semmit se nyert, sőt ott teljesen koldusbotra jutott, ő, a fia, mégis olyan gazdag maradt, hogy éppen mérhetetlen vagyona miatt lett fejedelemjelölt. Gondolhatjuk, mennyi pénze lehetett, hogy annyi zsoldost tudott fogadni, hogy még Bethlen Gábor számára is majdnem végzetessé váló ellenfélle lett velük. Csak így fosztották meg tehát vagyonuktól protestáns főurainkat Rudolf fej- és jószágvesztő pereit, azaz a Bocskai felkelését megelőző „rémuralom”.

Láthatjuk azonban azt is, hogyan jutalmazza Isten a megbocsátó irgalmat és még az ellenség irányában is megőrzött igazságszeretetet. Mikor a Habsburg még protestáns s őt gyűlölő és hitét megszegő alattvalója iránt is kegyes, és mikor a magyar főpapok nemcsak elvenni nem akarják protestáns, az egyháznak annyit ártó dúsgazdag honfitársuk vagyont, hanem egyenesen védelmére kelnek, nem gondolták, hogy tulajdonképpen – minden emberi számítás megcsúfolásával – a Habsburg-házat mentik meg vele a bukástól és a magyar katolicizmust a kipusztulástól. Ha nem adják vissza Homonnay György vagyont, az ostromolt és már mindenkitől elhagyott II. Ferdinánd hiába imádkozott volna a fészület előtt ott Bécsben, az arra már vagyontalan Homonnay György – hiába lett volna arra már katolikus – nem tudott volna olyan sereggel Bethlen ellen indulni, hogy vállalkozásának említetőbb sikere lett volna.

Azonban nemcsak a később katolikussá lett György, hanem a végig protestánsnak megmaradt Homonnay Bálint, Rákóczi Zsigmond veje s később Bocskai kedvence is tapasztalta a Habsburgok velükszületett kegyességét. Ez a Bálint ugyancsak bűnös volt (egyik gonosztettét, a fiatal Homonnay György és anyja ellen elkövetett erőszakos merényletét, említettük is), tehát ugyancsak törvényesen jártak volna el ellene, ha fej- és jószágvesztésre ítélték volna. Törvényesen el lehetett volna vele bánni még akkor is, ha a kincstárnak éppen akkor nem lett volna olyan nagy szüksége a vagyonára. Mivel nagy protestáns volt, az ellenreformáció is kígyót melengetett vele a keblén, mert természetesen ő még odaadóbb híve lett a pár év múlva fellázadó Bocskainak, mint a fiatal György.

Az a mindig olyan gonosz Bécs azonban még neki is megkegyelmezett. Még ő is hazajöhetett Lengyelországból és újra betelepídhette bevehetetlen váraiba, hogy hamarosan Bocskai rendelkezésére bocsáthassa őket. Olyan könnyen megúszta Homonnay Bálint ezt a fej- és jószágvesztő pert, annyira nem ártott ez még a vagyonának sem, hogy még Homonnay Györgynél is gazdagabb volt, illetve György csak akkor és általa lett olyan gazdag, mikor és mert Bálint gyermektelen és korai halála után örököse lett. Utódának is elsősorban azért jelölte ki Bocskai, mert izzó protestantizmusán kívül a vagyona is fejedelmi volt.

A mi Takátsunk azonban nincs megelégedve azzal a kegyességgel, mely Homonnay Bálintnak a Habsburgok részéről osztályrészül jutott. Azt mondja, hogy Rudolf „méregdrágán” adta neki a kegyelmet. 40.000 tallért kellett ugyanis kölcsönadnia a kincstárnak, 200 lovat és 200 gyalogost kellett kiállítania saját költségén a török ellen, és ezek élelmezése fejében még 15.000 forintot kellett lefizetnie.

Pedig hát ez se volt olyan veszélyes, mert nagyon nehezen bár, de fukar öreg apósa hajlandónak mutatkozott helyette a kölcsönadásra, ő maga pedig lealkudta a 200 lovast és gyalogost 150-re, a 15.000 forint helyett pedig természetben vállalta a lealkudottak élelmezését, de csak hat hónapra. Erre aztán 1603. május 6-án ő is megkapta a kegyelmet. (S már rá három évre fellázadt Bocskaival az ellen, aki adta neki a kegyelmet.) A fentiek alapján Takáts nem az udvar kegyelmességét állapítja meg, hanem azt, hogy Rudolf és kormányzókei ártatlantól és bűnöstől (Vajon ki lehetett az ártatlan? Csak nem Homonnay Bálint?) annyit csikartak ki, amennyit bírtak, ha tudniillik az illetők magyarok voltak. (Láttuk, hogy a Lobkowitzoktól mindent „kicsikartak”, még az életüket is, pedig azok csehek is voltak, meg németek is.)

Pedig hát láttuk, hogy éppen a magyaroktól csak kölcsönt „csikartak” ki, de azt sem maguknak, hanem az országnak. Annak az országnak, melyet teljes egészében ezeknek a magyaroknak kellett volna fenntartaniuk, és amelynek a török iga alól való felszabadításán helyettünk éppen akkor is ezek a Habsburgok fáradoztak.

Hogy a „kicsikart” kölcsönt Rákóczi Zsigmondnak vissza ne fizették volna, arról nincs szó. Rákóczi Zsigmond egyébként sem olyan ember volt, aki az adósainak csak valaha is valamit elengedett. Hát még ha a császár volt az adósa! A török elleni hadakat kiállítani pedig nemcsak akkor lett volna a dúsgazdag Homonnay Bálintnak kötelessége, ha a fej- és jószágvesztés megérdemelt büntetése alól kellett magát megváltania. Szomorú, hogy a Habsburgok alatt a mi főuraink csak ilyenkor áldoztak a hazának; még ilyenkor is úgy kellett tőlük „kicsikarni”, s még szomorúbb, hogy a magyar történetírás még ilyenkor is arra haragszik, aki kicsikarni volt kénytelen, nem pedig azokra, akik még a hosszú háború idején is csak akkor voltak hajlandók áldozni a hazának, ha csak az anyagi áldozat vagy a fejvesztés vagy hontalanban való bujdosás között választhatnak, noha nem az udvar bűne miatt kellett volna hontalanba bujdosniuk.

A Homonnay család tagjainak féktelenségét, anyagiasságát, önzését, szabadjukra hagyott szenvedélyeik zabolátlan tombolását, a családtagok egymás közti állandó háborúságát és gyűlölködését látva, önkéntelenül is eszünkbe jut, hogy e tekintetben összehasonlítsuk őket a Habsburg család tagjaival. Mennyivel keresztényebbek voltak ők és mennyivel magasabb volt a lelki kultúrájuk, mint például a Homonnayaknak!

Meg kell tanulnunk megbecsülni és kellően értékelni uralkodóházunkat, ha meggondoljuk, hogy ez az anyagiasság, ez az önzés, ez a vadság, féktelenség és egymás iránti gyűlölet éppen nem kivétel a Homonnayakban, a magyar nemesség körében pedig éppen nemcsak az ő kiváltságuk. Hiszen az átlagos magyar történelemismerő nem is annyira a Homonnayak féktelenségéről tud, hanem inkább a Balassákéről. Ők ugyanis még a Homonnayaknál is amolyanabbak voltak. Ilyenek voltak a Zrínyiek is. Láttuk, hogy a szigetvári hős effajta borzalmas bűnei mentségére egyenesen azt hozzák föl, hogy akkor minden vagyonos nemes ilyen volt. Valóban, látni fogjuk, hogy ilyen volt még a művelt Zrínyi, a költő is. Ő is sereggel ment apósa ellen. Ilyenek voltak a Dobók is. Nemcsak Ferenc volt „erőszakos és önző”, hanem apja, az egri hős erőszakosságai miatt is igen sok panasz maradt fenn.

De abban is nagyon tévednénk, ha csak magyar bűnnek tartanánk az erőszakosságot, az ököljogot és a szenvedélyes féktelenséget e korban. Elsősorban nem a magyarság, hanem a kor bűnei voltak ezek. Gondoljunk csak a reneszánszkori olasz városok híres patrícius családjainak egymással évszázadokon át folytatott késhegyig menő, engesztelhetetlen és ádáz gyűlöletből fakadó küzdelmeire vagy például egy Borgia Cézárra.

A németekben – hidegebb vérmérsékletük miatt – talán nem volt olyan nagyfokú ez a szenvedélyesség, gyűlölet és vadság, mint az olaszokban és a magyarokban, de a különbség csak árnyalati. Az olaszokban és mibennünk talán jobban túlteng a gyűlölet megnyilvánulásának féktelensége, a németekben viszont az önzés és az anyagiasság nagyobb, s e kor durvaságának megfelelően Németországban is éppen eléggé erőszakosan és kíméletlenül nyilvánult meg ez is. De találunk elég példát magára a féktelenségre is. Hogy mást ne mondjunk, elég

Grumbach Vilmos esetére utalnunk, aki ellen valóságos hadjáratot kellett vezetni, mire a törvényes hatalom tiszteletére meg tudták tanítani. Grumbachhal és egész sereg cinkosával azonban nem olyan kesztyűs kézzel bántak a Habsburgok, mint ugyanők nálunk a Homonnayakkal, Balassákkal vagy – mint látni fogjuk – Illésházyval. Őt és cinkosait halállal büntették, sőt kínhalállal, felnégyeléssel, s előtte még kegyetlenül meg is kínozták őket, mégpedig éppen Rudolf apja, a protestánsoktól annyira agyondicsért és olyan kegyesnek tartott Miksa.

Milyen magasan álltak mindezekkel a korról járó durvaságokkal, féktelenséggel és önzéssel szemben a Habsburg-háznak velük kortárs tagjai! Milyen önfegyelmezést, milyen szelidséget, milyen egymás iránti szeretetet, a lélek milyen uralmát láthatjuk bennük a test és a szenvedélyek felett! Soha nem tapasztaljuk, hogy a család valamelyik tagja nagyravágyásból vagy önzésből szembeszegülne a család fejével, annál kevésbé, hogy pártot ütne ellene, ami pedig például a mi Árpád-házunk történetében mindennapos volt. Régebbi történetükben ugyan a Habsburgokban is megtaláljuk ezt épp úgy, mint az Árpádokban, azóta azonban, mióta német-római császárok és magyar királyok, már nem.

Mióta a Habsburgok a mi királyaink, úgyszólván az egyedüli hasonló eset a fentebb annyit emlegetett Mátyás főherceg fellépése bátyja, Rudolf ellen. Ne feledjük azonban, hogy ez a pártütés olyan családfő ellen történt, aki idegbeteg és abnormis volt, s ennek ellenére is csak évtizedes türelmes várás után, akkor történt, amikor már úgy látszott, hogy egészen lehetlenné válik a helyzet, s már egyenesen a család életéről vagy pusztulásáról van szó. Hiszen éppen az imént láttuk, hogy egyébként milyen jó és milyen türelmes volt ugyanez a Mátyás főherceg például a zsoldosokhoz. Még Mansfeld is – láttuk – azt írta, hogy ő az ő helyében nem tudott volna annyit tűrni. Láttuk, hogy mind ez a Mátyás, mind öccsei, még úgysis túl szegényesre szabott udvartartásuk költségeit sem kapták meg.

Aztán milyen egyöntetű önzetlenséggel nyitnak utat ugyanezek a testvérek Mátyás halála után az addig jelentéktelen stájeri ág fiatal sarjának, II. Ferdinándnak! Hogy lemond ugyanekkor éppen nem alaptalan igényeiről a család spanyol ága is! Hogyan tekintik férjhezmenetelükkor egyenesen parancsnak a család fejének kívánságát a nőtagok is, például Mária Krisztina, II. Ferdinánd testvére, amikor a vadhírű, törökbarát, eretnek és bizonytalan Erdélybe kell férjhez mennie a dinasztia, illetve a kereszténység (Magyarország tervezett felszabadítása) érdekében ahhoz a Báthory Zsigmondhoz, akit sohasem látott, s borzalmas csalódása után milyen áldozatos szellemmel viseli el ott a szégyent, mely abnormis férje miatt osztályrészül jut!

Mennyi államcsíny, mennyi vérfürdő, mennyi politikai és nemzeti válság, mennyi háború és polgárháború sorvasztott volna bennünket ez időkből; hogy működött volna a bakó és milyen tele lettek volna a börtönök, ha a Habsburg-család tagjai is olyan vad, féktelen, annyira gyűlölni tudó és annyira gyarló emberek lettek volna, mint amilyenek a mi Balassáink, Homonnayaink, Zrínyieink és Dobóink voltak!

De történelmünk későbbi folyamán azt is látjuk majd, hogy a Habsburgok később se változtak. Látjuk majd, milyen meghatározó körülmények között megy férjhez Napóleonhoz Mária Lujza, pedig apja nemcsak nem kívánta ezt tőle, hanem még megkérdezni is, hogy akar-e, mással kérdeztette meg. Apjának, I. Ferencnek egyik öccse tehetségesebb volt, mint a másik (az egyikük volt a mi híres József nádorunk), Ferenc, az elsőszülött, mégis olyan tekintéllyel uralkodott felettük (a mi József nádorunk felett is), mintha nem is nála sokkal tehetségesebb testvérei, hanem fiai lettek volna. Az ő legidősebb fia, V. Ferdinánd, s ennek öccse, Ferenc Károly is azonnal szívesen lemond a trónról, illetve a trónhoz való igényéről, mikor úgy látja, hogy a közérdek így kívánja. De Ferenc Józsefet magát is úgy tisztelték az öccsei, sőt nagybátyjai, hogy még maguk között sem mondták soha „Franz”-nak, hanem „öfelségének”.

## Illésházy István esete

Ez volt a kor legnagyobb kihatású vagyonekhozási kísérlete és a Bocskai-felkelés kirombanásának állítólag egyik fő oka. A magyar történelemben rendkívül kiszínezve szokás előadni a kiváló és hatalmas főúr „igazságtalan” üldöztetését a „magyargyűlölő” udvar részéről, kinek élete megmentése miatt külföldre kellett bujdosnia csak azért, mert gazdag, protestáns és magyar volt. A valóságban „üldöztetése” közel sem volt olyan igazságtalan és közel sem olyan megható és romantikus.

Illésházy István köznemesből lett az akkori Magyarországnak talán leggazdagabb és legtöbbet szereplő főurává. Olyan típusú ember volt, amilyenek az ilyen nagy anyagi sikereket aratók szoktak lenni. Eszes, ügyes, szorgalmas, de kíméletlen, önző, csak a pénznek és vagyonnak élő, mindent ügyesen és okosan, nagystílusban csináló, eszközeiben azonban nem válogató és túlságosan is önző. Arról is gondoskodott, hogy ne csak pénzt gyűjtsön, hanem jót is tegyen, hogy érdemei is legyenek, mert nemcsak meggazdagodási, hanem közszereplési és hazafias érdemeket szerezni vágyó igényei is voltak.

Jobbágyaival jól bánt, mert tudta, hogy csak így lehet jó nevet szerezni, de jól gazdálkodni és anyagilag gyarapodni is. Ez azonban éppen nem volt akadálya az ellenkező viselkedésnek sem, ha úgy látta célravezetőnek vagy ha szenvedélyei – ami gyakran megtörtént – elragadták. A trencsényi polgárokat például, mert ellenkeztek akarataival, téli éjszakában úgy húzatta ki az ágyból, mint Rákosi Mátyás ávosai a „reakciókat”, vagy Kádár Jánoséi az ellenforradalmárokat.

Mint az ilyen, pénzt szerezni tudó és szerepelni szerető emberek esetében lenni szokott, szeretni alig szerette valaki. Becsülete és tekintélye azonban nagy volt, hiszen a vagyon és a vele járó befolyás ezt többnyire megszerzi még ma is, hát még a XVI. században! Ezenkívül nagy protestáns vezérférfiú volt és így az ország akkori többsége előtt már e címen is biztosítva volt tekintélye és vezérszerepe. Említettük, hogy ez időben protestánsainkban nagyobb volt még a komoly vallásos meggyőződés, mint manapság. De Illésházy protestáns vallásossága azért éppen nem volt akadálya annak, hogy dúsgazdagsága ellenére azokkal a közpénzekkel, melyek kezelését az ország rábízta, csak akkor számoljon el, amikor már rákényszerítették.

Nagyszerű üzletember: ad-vesz, kereskedik. Igazi bolsevista értelemben vett kulák típus. Ilyenformán csinál a politikában is. Bocskai felkelése idején Bocskai hívei körében Bocskai-pártinak, az udvarban a lázadók ellenségének mutatja magát, hogy így is jól járjon, meg úgy is.

A bécsi béke után, hogy nagy morvaországi birtokait visszakaphassa, azt állítja, hogy ő akadályozta meg, hogy Bocskai a török adta koronával megkoronáztassa magát. Azt is állította, hogy ellenkezése miatt Bocskai többször halállal is fenyegette, ami egyébként furcsa fényt vet e dicső szabadsághősünkre. Annyi bizonyos, hogy nem kedvelték egymást. Hasonló típusú emberek voltak ugyanis, s két dudás egy csárdában nem fér meg.

Rudolfal ellentétbe emiatt került, mert az ő jobbágjai voltak Szentgyörgy és Bazin, Pozsony megyei, akkor még mezővárosok lakói, akik meg akarták magukat váltani a földesúri jogok alól, s mivel Illésházy úgyszólván csak zálogban bírta e mezővárosokat, s ők kölcsönt ajánlottak fel az erre mindig rászoruló kamarának, szabad királyi városi rangot kaptak a királytól. Mivel ez Illésházy érdekeivel ellenkezett, minden erejéből megakadályozni igyekezett a dolgot, noha e jobblétre törekvő polgárok természetesen éppen úgy protestánsok voltak, mint ő.

A kettővel szomszédos harmadik város, Modor, mely nem Illésházy tulajdona volt, már előbb minden akadály nélkül megszerezte a szabad királyi városi rangot. Látjuk tehát, hogy a király mennyire kímélte Illésházy érdekeit. Azoknak a mezővárosoknak, melyek Illésházyéké voltak, nem merte már akkor megadni a szabad királyi városi rangot, mikor ugyanezen vidéken annak a Modornak, melyben Illésházy nem volt érdekelve, már megadta. Ha e két város lakói nem adtak volna a kincstárnak kölcsönt és ha erre a kölcsönre a kincstárnak nem lett volna olyan égetően nagy szüksége, talán nem is merte volna őket Rudolf szabad királyi vá-

rosokká tenni csak azért, hogy Illésházyt magára ne haragítsa. Még így is csak azért, mert erre a „merényletre” vetemedni, mert e városok úgyszólván csak zálogban voltak Illésházyknál. Úgy el voltunk tehát mi Bocskai felkelése előtt nyomva, hogy a király nem merete királyi jogait gyakorolni, ha ez egy protestáns magyar főúr számára kellemetlen volt.

Illésházy, mint azok a szolgák szokták, akik látják, hogy uruk fél tőlük, erre egyenesen támadásba ment át. Mikor ugyanis az akkor már szabad királyi városi rangban lévő Modor követői először jelentek meg az 1600-as országgyűlésen, s ott el akarták foglalni helyüket, Illésházy előbb durván leparasztozta, aztán pedig egyszerűen kidobta őket (!) az országgyűlés házából. Az országgyűlési nemesség ezt természetesen örömmel látta, mert Illésházy földesúri kiváltságai az ő kiváltságai is voltak, s egyébként is minél több mezőváros kapott országgyűlési képviselőt, a nemesség túlsúlya ott annál jobban csökkent.

Még ha Habsburg-ellenes is, minden tárgyilagos embernek meg kell értenie, hogy olyan király, aki tovább is meg akart maradni trónján, nem tűrhette, hogy azokat, akiket ő törvényes jogainál fogva az országgyűlés tagjaivá tett, egyik alattvalója onnan egyszerűen kizavarja. Ez az egész ország nyilvánossága előtt elkövetett hűtlenség és felségsértés volt, s rendes közéleti állapotok közepette nem is fordulhatott volna elő. Ez az eset is egy újabb, még az előbb felhozottaknál is élesebb bizonyítéka annak, mennyire egészségtelenül „szabadok” voltak akkor a mi főnemeseink és milyen végzetesen gyöngye és egészségtelenül csekély volt a királyi hatalom.

Mátyás királynak nem volt joga három-négyszer is behajtani a már befizetett adót (ilyesmit – érdekes – csak Rákosi Mátyás „hatóságai” csináltak meg újra Magyarországon azzal érvelve, hogy csak onnan vehetnek, ahol van), az országgyűlések mégis eltűrték tőle. Rudolfnak joga volt egy mezővárost szabad királyi városi rangra emelni, s követeit az országgyűlésre meghívni. Az elbizakodott Illésházy mégsem tűrte el tőle még ezt sem.

A túl sok engedmény, a túl sok kedvezés és elnézés miatt főuraink elbizakodottsága és vakmerősége olyan nagy lett, hogy még az olyan tehetetlen és apatikus uralkodó is, mint amilyen Rudolf volt, kénytelen volt végül a sarkára állni. Annál is inkább erélyt kellett végül mutatnia, mert Illésházyknak nemcsak ez az egy bűne volt. Más panaszok is voltak ellene (például a trencséniek elleni brutalitása). Nem magyarüldözés, nem törvénytelenység, még csak nem is túlkapás vagy szigorúság, nem is csupán a kamara pénzszerző akciója volt tehát az oka, hogy végül Illésházyt is per alá vonták, hanem a királyi tekintély kényszerű védelme.

Ezért nem akadályozhatta meg a pert sem Illésházy nagy tekintélye és befolyásos rokonsága, sem az udvari emberek körében bírt nagy befolyása, sem az, hogy Mátyás főherceg egyik legkedvesebb embere volt. Illésházyt az országgyűlés is kénytelen volt vád alá helyezni. Még nagytekintélyű hittestvére, Thurzó György, a későbbi nádor is felségsértésnek minősítette Illésházy eljárását. Bűnét növelte még az is, hogy elbizakodottságában és büszkesége első fellobbanásában, mikor már vádlott volt, akkor is sértő kifejezésekkel illeti a királyt védekezésében.

Magyarország függetlenségéhez, szabadságához vagy az alkotmány megsértéséhez az egész ügynek semmi köze sem volt, hanem a tönkretett, lesüllyedt királyi hatalom kényszerű védekezése nyilvánult meg benne egy a tekintélyét tönkretevő alattvaló ellen, tehát a dolog egyenesen az alkotmányból folyt. Az Illésházyéhoz hasonló esetek büntetlenül hagyása valószínűleg anarchiára és az „aki bírja, marja” elvének általános uralmára vezetett volna. Mivel az akkori nagyurak bevehetetlen váraik miatt szinte büntethetetlenek és ezért tűrhetetlenül elbizakodottak voltak, az akkori állami rendnek, közbiztonságnak, jogrendnek, igazságszolgáltatásnak és egészséges gazdasági életnek az oligarchia volt a legnagyobb veszélyeztetője. Ezért legalább időnként egy-egy példamutató lecke a többiek okulására, a közrend és a központi hatalom tekintélyének fenntartása céljából elengedhetetlen volt.

Rudolfnak tehát nemcsak joga, hanem egyenesen önmaga és alattvalói iránti kötelessége volt Illésházyt megbüntetni. Az, hogy az őt érő büntetéssel még az állandóan nyomozó hi-

ánnyal küzdő állampénztár is tekintélyes bevételhez juthatott, újabb ok volt arra, hogy a törvény a bűnöst megbüntesse. Mivel pedig a bűnös dúsgazdag volt, azok pedig, akiket lenézett és törvénytelenül megfosztott olyan jogoktól, melyekkel a király és a törvény ruházta fel őket, kisemberek, „parasztok” voltak, különösen a mai kor emberének (hát még a proletárok uralmának) kétszeres rokonszenvvel kell kísérnie e küzdelemben természetesen nem Illésházyt, a gazdag bűnöst, hanem, aki megbüntetésére vállalkozott, a királyt. A kommunisták mégis még a régi úri világ történetírásánál is jobban Illésházy mellett voltak Rudolffal szemben.

Tanulságos jelenség, mert jól lehet belőle látni, mennyire tetszés szerint idomítható a történelem és a történelmi igazság: Mátyás király a nép előtt főként azzal szerezte nagy népszerűségét és az „igazságos” jelzőt, melyet maga a történelem is meghagyott neki, hogy olyan hatalmas urakat, mint Szilágyi Mihály, Vitéz János vagy Váradai érsek, megbüntetett és tömlöcbe vetetett. Az ilyen nagy urak büntethetőségét természetesen örömmel látta a magyar kisember.

Ha ezek a nagyurak csakugyan megérdemelték volna bukásukat, mi is hajlandók lennének szemet hunyni azon a törvényteleniségen, hogy rajtuk csak az országgyűlésnek lett volna szabad ítéletet mondania, ez pedig nemcsak meg nem történt, hanem ügyüket Mátyás még csak nem is terjesztette az országgyűlés elé. Még ennél is könnyebben megbocsátanánk Mátyás másik törvényteleniségét, mely abban állt, hogy addig, amíg ez az országgyűlési ítélet el nem hangzott, még letartóztatni sem lett volna szabad ezeket a főurakat. Azért néznénk el ezt Mátyásnak még az előbbinél is jobban, mert a magyar nemesség e jogai valóban túlzás volt; már nem annyira szabadságot, mint szabadosságot jelentettek. Hiszen tekintettel arra, hogy váraik voltak, ha ezt a törvényt megtartották volna, úgyszólván sohasem bűnhődtek volna. Váraik megostromlása ugyanis hónapokig, sőt évekig tartott volna, arról a költségről, melyben az országnak ezek az ostromok kerültek volna, nem is szólva.

Ámde láttuk már, hogy Szilágyi Mihálynak volt igaza, nem Mátyásnak.

Láttuk, hogy Mátyást megválasztásakor az országgyűlés egyelőre Szilágyi Mihály gyámsága alá helyezte; a törvény szerint Mátyás rendeletei az ő jóváhagyása nélkül érvénytelenek voltak. Mátyás ennek ellenére kormányzott Szilágyi megkérdezése nélkül. Szilágyi Mihály tehát csak a törvényben biztosított jogát követelte, mikor a fiatal Mátyást nem akarata engedni egyedül uralkodni.

Ami pedig Vitéz János esetét illeti, láttuk, hogy Mátyás eskü alatt kötött vele szövetséget és az érsek a királlyal szemben csak azt követelte, amire neki a király – aki egyébként a trónját is Szilágyinak és neki köszönhette – megesküdött. Váradai érseknek ősi joga volt bírálni a királyt, mert láttuk, hogy az a kivetett adónak sokszor három-négyszeresét hajtotta be, és egyébként is igen sok törvényt megszegett. Mint láttuk, Mátyás egyébként is rögtön elégtételt vett magának már az érsek azonnali felpofozásával is. (Máskor hogy élvezzük, ha valaki még a királynak is meg meri mondani az igazat. Most – mivel főpap volt az illető – nem ezt élvezzük, hanem azt a pofont, melyet ezért kapott.)

A magyar közvélemény mindent megbocsát Mátyásnak. Azt is, hogy azokat vetette börtönbe, akik vele szemben az alkotmányt és a törvényt védték; azt is, hogy magát a büntetést is törvénytelenül, országgyűlési határozat nélkül hajtotta végre, s végül azt is, hogy a bűnös (illetve nem bűnös) főnemeseket már az ítélet előtt letartóztatta. Közvéleményünk odáig ment, hogy a háromszoros törvényteleniséget egyenesen hazafias érdemnek tette meg és elnevezte „igazságosságnak”.

Ezzel szemben Rudolf és általában a Habsburgok igazi törvénytelenkedőket és törvénytörőket tartóztattak le és büntettek meg (nem is büntették meg őket, csak megkísérelték, sőt félénk, rétvázó magatartásuk miatt még letartóztatni sem tudták őket), de ők mégis bűnösök, sőt zsarnokok, törvénytörők, esküszegők és rémuralmat gyakorlók, mert hát Illésházyt mindenáron meg akarták büntetni.

A két eljárás megítélése közti éles különbség oka egyedül az, hogy Mátyás ellen a kortársak nem mertek mukkanni, mert tudták, hogy mukkanásuknak rájuk vészes következménye lesz. Rudolfot pedig még rágalmazni is merték, mert tudták, hogy büntetlenül tehetik. Ezért Mátyás király törvénytelenégei ellen nem keletkezhetett propaganda, ellenben Rudolf ellen mertek a protestánsok hírverést indítani, s ezért a közvélemény e propaganda tállalásában ítéli meg az ügyet és ennek szólaimait hangoztatja még ma is.

Igaz, hogy Rudolf idegen bíróság elé akarta állítani Illésházyt, s ez ránk, magyarokra sérelem, de közel sem akkora sérelem azonban, mint látszik. Rudolf erre a magyar függetlenségre egyébként sértő eljárásra egyenesen rá volt kényszerítve. Ha ugyanis az ország törvényei szerinti bíróság elé állítja Illésházyt, mágnástársai és atyafiai ítélnek felette: azok, akiknek éppen ügy nem érdeke, hogy jobbágyokból szabad városi polgárok lehessenek, tehát az ország ügyeinek intézésében mind nagyobb számban vehessenek részt nem nemes elemek, mint ahogyan ez Illésházy érdeke volt. Arról ne is szóljunk, hogy a barát és a rokon nem alkalmas arra, hogy tárgyilagos bíró lehessen. Az országgyűlés ítélkezése pedig ezt jelentette volna.

Ha tehát a király Illésházyt idegen bíróság elé állította volna, megszegte volna ugyan a Magyarország függetlenségét biztosító törvényeket, de egy egészen jelentéktelen dologban szegte volna meg. Ellenben, ha magyar bíróság elé állítja, akkor ennél sokkal fontosabb kötelességét szegi meg, melyre szintén megesküdünt a koronázáskor, tudniillik, hogy alattvalóinak igazságot fog szolgáltatni (ha olyan bíróságra bízza az ügyét, mely képtelen a tárgyilagosságra, nem szolgáltat igazságot) és gondoskodik róla, hogy a bűn akkor is büntetésre találjon, ha az, aki elkövette, nagy úr. Ha a király Illésházyt nem büntette volna meg, az ököljog uralmát, az anarchiát a központi hatalom teljes érvénye vesztését hagyta volna meghonosodni. Ennek megakadályozása bizonyára jobban volt kötelessége, mint a nemesi szabadságok vagy egy magyar ember azon jogának megtartása, hogy a magyar bíróság elé állítsák.

Azonban Rudolf csak olyan zsarnok volt, hogy mivel az országgyűlés ellenezte az idegen bíróságot, s ellenezte még az előbb dicsért Forgách püspök is, lemondott szándékáról és mégis magyar bíróság elé állította Illésházyt. Ez a sérelem tehát valójában meg se történt. (De boldog elnyomottak lehettünk mi, hogy még abból is évszázados hűhót csinálunk, amit „elnyomóink” csak terveztek, de soha meg sem tettek!) Az események azonban – sajnos – a királynak adtak igazat, nem a nemzetnek, vagyis Forgách püspöknek.

A külön e célra összeállított bíróság ugyanis felmenteni ugyan nem merte Illésházyt (annyira nyilvánvaló volt bűnössége), de elítélni sem merte, mert a protestáns propaganda Illésházy mellett olyan közhangulatot teremtett, mellyel nem mert szembeszállni. Ezért két évig nem csinált semmit, ami már maga egyet jelentett a királyi tekintély tönkretetésével.

Acsády szerint azért húzódtott el annyira a per, mert nem volt semmi jogalapja. Ellenben Szalay-Baróti történelme, noha egyébként még Habsburg-gyűlöllőbb mint a Szilágyi-féle, egész kedélyesen elismeri, hogy „*a magyarúri bírák*” azért „*nemigen voltak Illésházy elítélésére hajlandók*”, mert „*tudták, hogy hasonló okon bármelyikük ellen is könnyen lehetne pert kezdeni*”, azaz magyarul azért, mert nem voltak tárgyilagos bírák, mert maguk is érdekelve voltak a dologban.

A per miatt egyébként is olyan zúgás-lázongás keletkezett az országban, hogy a bécsi kormány is kezdett megijedni s megbánni, hogy a dolgot egyáltalán megkezdte. Talán még a per visszavonására is hajlandó lett volna, ha Illésházy – hogy legalább a királyi tekintélyt úgy-ahogy megmentse – beleegyezik, hogy Szentgyörgy és Bazin mégiscsak szabad királyi várossá lehessen és Illésházy iránti kötelességeit pénzen megválthassa. Illésházy azonban még mindig olyan nagy úr volt és annyira nyeregben levőnek érezte magát, hogy még most sem egyezett bele az udvar még e szerény kívánságába sem.

Erre aztán még Bécsben is belátták, hogy engedniük nem lehet. Hisz ha a magyar főnemesség látja, hogy a király nem meri vagy nem tudja megtorolni a rajta esett sérelmet, még

féltelenebb lépésekre ragadtatja magát. 1603-ban tehát végül mégis foglalkoznia kellett a kiküldött bíróságnak Illésházy ügyével, de azon a címen, hogy a bíróság tagjainak véleménye megoszlik, rövidesen újra elnapolta tárgyalásait, tehát folytatta a szabotálást. (Nem ok nélkül akart tehát Rudolf először idegen bíróságot.)

Hogy milyen jellem volt Illésházy és mennyire nem érdemi meg, hogy hazafias hőst lássunk benne, mutatja, hogy pere folyamata alatt Prágába utazott (látjuk tehát, hogy szabadlábbon volt, s így e tekintetben is megtartotta az udvar még a magyar nemesi szabadságot védő legáltalánosabb magyar törvényt is) és felségsértésért feljelentette régi jó barátját, a katolikus Joó János személynököt bosszúból azért, mert vele szemben a király pártján volt, no meg bizonyára azért is, hogy e jó szolgálatáért az udvart magának lekenyeresse.

Magával vitte Prágába Joónak hozzá intézett bizalmas baráti leveleit, melyek szintén tele voltak felségsértésekkel (mutatja, milyen volt akkor nálunk a királytisztelet, s visszataszító képmutatással mennyire mást takart belül a lélek, mint amit az udvarnak kívülről mutatott!), és példátlan becstelenséggel bemutatta ezeket a leveleket az udvarnál. Ott először azt hitték, hogy álmodnak, de amikor tudomásul kellett venniük, hogy még azok a magyar urak is, akiket legmegbízhatóbb híveiknek gondoltak, valójában ellenségeik és felségsértők, érthető, hogy az Illésházynak való megbocsátás helyett még inkább az osztó igazság álláspontjára helyezkedtek, ezért Joó Jánost is vád alá helyezték, elkobozták az ő birtokait is, de most már elhatározták, hogy végeznek Illésházyval is.

Mivel a magyar törvényeknek még formai megsértésétől is tartózkodni akartak, láttuk, hogy magyar bíróságra, gyakorlatilag tehát a vádlott jóbarátaira bízta az igazság eldöntését. Mivel azonban ezek elszabotálták a dolgot és kötelességüket hosszú éveken át nem teljesítették, végül – bizonyára kisebb törvényteleniséggel, mint amit szabotálásával a bíróság követett el – a bíróság egyik tagját, Istvánffy, az ismert történetírót kényszerítették, hogy állítsa ki az Illésházy elítéléséről szóló ítéletlevelet, amit ő meg is tett.

De az a gonosz „idegen” udvar még akkor is olyan bolondul jó volt, hogy előre figyelmeztette Illésházyt, hogy meneküljön, nehogy – ha már egyszer halálra ítélték – még ki is kelljen majd végezniük. A történetek után és dacos makacssága miatt ugyanis most már az is lehetetlen volt, hogy kegyelemben részesítsék. Akkor ugyanis mindenki azt hitte volna, hogy nem merik végrehajtani az ítéletet.

Történetíróink, még a botrányosan labancnak kikiáltott Szekfü is (bizonyára azért, mert nem akarta már úgymint veszedelmesen rossz hírét növelni, hanem érthető okból igyekezett jó fiúnak látszani), mindnyájan a „hamisítás” szót használják, mikor az ítéletlevélnek Istvánffytól való kiállítását említik. Formailag az is volt, de nem a valóságban. Azt ugyanis tárgyilagosan senki sem mondhatja, hogy Illésházy nem követett el bűnt, mégpedig olyan bűnt, amiért halálra és vagyonekbobzásra kellett ítélni. Istvánffyval Bécs csak azt az ítéletet állíttatta ki és íratta alá, melyet a bíróság határozott parancs nélkül nem mert kiállítani. És azért Istvánffyval csináltatta ezt, mert Istvánffy a bíróság azon tagjai közé tartozott, akik a szabotálás ellen voltak. A szabotálni akaró bírakat tehát nem kényszerítették aláírásra, noha „tehetséges” uralkodók ezt is megtették volna és meg is tudták volna tenni. Az ő „tehetségük” még azt is el tudta volna érni, hogy a be nem avatottak még csak azt sem tudták volna meg, hogy az aláírás nem önként történt. Ilyesminek például a mi „népi demokráciánkban”, de még Horthy alatt is ezrével voltunk tanúi.

Nincs olyan király vagy kormány, mely Illésházyval el ne bánt volna. Hiszen ha hagyta volna, hogy dacoljon, sőt a küzdelemben ő legyen a győztes, akkor legjobb lett volna királynak is, kormánynak is azonnal nyugdíjba mennie. Eljátszotta volna ugyanis végleg azt a tekintélyt, mely minden hatalom gyakorlatához elengedhetetlen. A kormány bűne itt csak az volt, hogy csak félmunkát végzett, nem egészet; nem volt elég erélyes és fölényes; a legkevesebbet és a legenyhébbben csinálta abból, ami célja eléréséhez szükséges volt, s nem alkalmazott hozzá kellő terrort.



Formális, alaki törvénytétést követett el, de nem zsarnokilag, rettegés közepette, hanem óvatosan, s nagyon is mutatva azt, hogy maga is tudatában van annak, hogy nem egész helyesen járt el, sőt szégyelli is tettét. Ez természetesen következetlenség és önmagának való ellentmondás, mely lélektanilag nem érthette el célját, nem parancsolhatott az országra hallgatást és nem állíthatta vissza a lesüllyedt királyi tekintélyt, hanem még jobban lesüllyesztette.

Csak politikailag és taktikailag volt azonban az udvar következetlen, erkölcsileg éppen nem volt tétovázó. Mikor ugyanis az ítélet kiállítása és aláírása után Istvánffy jutalmul Illésházy és Joó elkobzott birtokaiból jutalmat kért magának, az udvar kereken elutasította. Ezzel tudtára adta, hogy csak azt tette, ami az igazság szempontjából kötelessége volt, ezért pedig semmiféle jutalom nem jár.

Igazi, férfias kormányzat alatt olyasmi, amiért Illésházyt kellett elítélni, meg sem történhetett volna. El lehet-e képzelni például, hogy Mátyás király, Nagy Frigyes vagy Napóleon alatt kirúgja valaki az országgyűlésből azt, akit ők hívtak meg oda, s még akkor sem hajlandó őt oda beereszteni, mikor már a király ezt a felségsértő tettet hajlandó volt neki megbocsátani. De ha mégis megtörténhetett volna ilyesmi még e machiavellista, akarom mondani: „tehetséges” királyokkal is, akkor ők nem egy bírót kényszerítettek volna az egész bíróság nevében az ítéletlevél kiállítására, hanem – természetesen hívő keresztény részére nem mindig megengedett eszközökkel – arról is gondoskodtak volna, hogy ne csak egy bíró (az, aki már kezdetben is ellene volt a szabotálásnak és szembe mert szegülni a közvéleménnyel), hanem az egész bíróság abbahagyja a szabotálást, sőt ezek a „tehetséges” uralkodók még arról is gondoskodni tudtak volna, hogy ne alakulhasson ki ellenséges közvélemény, sőt hogy éppen a tőlük mesterségesen megteremtett közvélemény kényszerítse a bírakat a vádlott elítélésére.

Ehhez természetesen férfias szigor kellett volna, következetesen, mindig, a kormány minden egyes tetteiben, s ha a korrupció nagysága miatt a közéleti tisztaság biztosítására, a törvények végrehajtására és az igazságszolgáltatás pártatlanságára még ez sem lett volna elegendő, akkor kegyetlenség és terror, azaz igazi rémuralom alkalmazásával kellett volna rendet teremteni olyanformán, mint Báthory István csinálta Erdélyben Bekes Gáspár legyőzése után, vagy mint Báthory Zsigmond nevében Bocskai csinálta, mikor a törökpárti hangulatot és országgyűlést kellett legyőznie.

Ők mindketten százszor nagyobb törvényteleniséget követtek el, mint Rudolf kormánya Istvánffy közvetítésével, nekik mégis megbocsátott a magyar történetírás és közvélemény. (Érdekes, hogy a második esetben csak Bocskainak, magának Báthory Zsigmondnak nem. Ő gyűlölt alak maradt, sőt szép és népszerű versek ítélik el zsarnokságát. Ő ugyanis jezsuiták neveltje volt.) De a másik Báthorynak és Bocskainak annyira megbocsátott a magyar közvélemény, hogy még csak annak sincs tudatában, hogy egyáltalán bocsánatra szorulnak. Nekik csak a nagyságukról tudunk, de nem a kegyetlenségükről, annál kevésbé törvénytétésükről vagy esküszegésükről.

Hogy ezzel szemben Rudolf „rémuralmát” nem tudta és még ma sem tudja megbocsátani a magyar történetírás és vele a magyar közvélemény, annál érthetlenebb, mert hiszen a Báthory Istvántól és Bocskaitól levágott magyar fejek nemcsak elméletben repültek le törzsükről, hanem a valóságban is, ellenben a bűnös Homonnay és Illésházy fejek Rudolf „rémuralma” ellenére is háborítatlanul törzsükön maradtak annyira, hogy utána Bocskai alatt még fel is lázadhettek ugyanezen „rémuralom” ellen, s ez újabb, még nagyobb bűnükért se görbült meg a hajuk szála sem.

De nemcsak a fejük, hanem még a vagyonuk sem csorbult meg Rudolf „rémuralma” áldozatainak: a Homonnayaknak és Illésházynak. Illésházy vagyonának elkobzása is csak olyan volt, mint halálra ítéltetés. Tudjuk, hogy Lengyelországból – ahová az udvar figyelmeztetésére menekült – Bocskai jóvoltából hamarosan hazajött, visszakapott mindent, sőt mikor hosszú szünetelés után újra betöltötték ezt a díszes méltóságot, jutalmul ő lett az első nádor.

S miközben a nálunk állítólag kegyetlen rémuralmat gyakorló udvar ennyire jó vagy – ha tetszik – tehetetlen volt és egyik megbocsátást a másik után gyakorolta, Illésházy még a bosszúállásban és a kegyetlenségben sem maradt el Báthory István vagy Bocskai mögött. Ő ugyanis a felkelés idején, mikor a hatalom az országban a lázadó (akarom mondani: dicső szabadsághős) Bocskai kezében volt, Trencsénben bizony felakasztatta Somogyi István királyi ügyészt, aki előbbi perében a vádat képviselte. Erről szintén senki sem tud nálunk. A mi hitünk szerint csak Rudolf volt kegyetlen annak ellenére, hogy – mint láttuk már – még Szilágyi-Acsády is hangsúlyozza, hogy ő senkit sem akasztott fel.

E tetteiből is látjuk, milyen ember, milyen jellem volt az az Illésházy, aki ellen elkövetett „vérlázító igazságtalanság” robbantotta ki a Bocskai-felkelést. De jól láthatjuk egyúttal azt is, miért szabotált, miért nem mert ítéletet hozni a pere vitelére kinevezett bíróság? Azért, mert joggal félhettek tőle, hogy ha elítélték volna, ők is Somogyi ügyész sorsára jutottak volna. (Istvánffy természetesen csak azért nem jutott hasonló sorsra, mert elmenekült.)

Ebből az esetből is láthatjuk, hogy Illésházy perében mennyire az udvarnak volt igaza, mikor ítéletet követelt, s mennyire nem a bíróságnak, mikor nem volt hajlandó ítéletet hozni. Látjuk, hogy csak azért nem volt hajlandó, mert az igazság Illésházy elmarasztalását követelte, de az igazság kimondása a bírók számára életveszélyt jelentett. Érezték ezek az ítélőbírák, hogy Illésházy nagyobb hatalom, mint a király; őt kockázatosabb megsérteni, mint a császárkirályt. S valóban, a király még Somogyi vérlázítóan törvénytelen kivégzését sem tudta Illésházyn megtorolni, sőt jó képet kellett vágnia hozzá. Jutalmul egyenesen nádor, tehát a legfőbb magyar bíró lett belőle. Szomorú, de annyi haszna legalább megvan, hogy talán végül a magyar közönség is látja, milyen elnyomottak voltak az „elnyomó” Habsburgok, s milyen urak az „elnyomott” protestánsok és magyarok.

## **A törvénykönyv „meghamisítása”**

Még az Illésházy-ítélettel kapcsolatos „csalásnál” is nagyobb törvénysértésnek minősíti történetírásunk a magyar törvénykönyvnek az 1604-es országgyűlés után történt „meghamisítását”. Ekkor ugyanis az országgyűléstől tárgyalat és elfogadott törvényeken kívül Mátyás főherceg kívánságára Prágában még egy külön törvénycíkket, az 1604-es XXII. artikulust [törvénycíkket] iktatták be a törvénykönyvbe, melyről pedig az országgyűlés nem is tárgyalat. E cikk hivatkozva az ország eddigi, a katolikus vallást védő és az eretnekséget büntető törvényeire, megtiltja, hogy ezután vallási kérdéseket az országgyűlés elé hozzanak.

Ez az eljárás olyan beállításban, ahogyan nálunk tárgyalni szokták, azaz mint a törvénykönyv egyenes meghamisítása, hallatlan sérelemnek látszik, a helyes tényállást ismerve azonban semmisség, melyet csak kortescélokából fújtak föl fegyveres felkelés okául szolgáló szörnyűségé.

Először is a dolog helyes megvilágítása céljából figyelmeztetnünk kell arra, hogy Rudolf idejében még nem szövegezték meg szabatosan a törvényeket az országgyűlés alatt, tehát ezt a ténykedést még nem gyakorolta maga az országgyűlés, hanem mindig az országgyűlés eloszlása után történt meg ez a királyi kancelláriában. A dolog oka az volt, hogy az országgyűlési tárgyalások a sok sérelem, a meddő szóharcok és a velük járó zavargások miatt minden értelem vagy haszon nélkül túl hosszúvá elhúzódtak. Ellenben a rendeknek a Pozsonyban hónapokon át való tartózkodás nagyon sokba került. De nemcsak ezért, hanem gazdasági és családi ügyeik miatt is szerettek volna minél előbb hazatérni. Mihelyt tehát végül mégiscsak eljutottak valami megállapodáshoz, sőt sokan már ennél előbb is, otthagyták a gyűlést és siettek haza. Nem maradt már idejük, sem türelmük a törvénycíkket végleges s szabatos megfogalmazását is megvárni és abban személyesen is részt venni. Erre az országgyűlésnek nem is álltak megfelelő hivatalok rendelkezésére.

(Azért nem voltak ott ilyen hivatalok, mert ha lettek volna ilyenek, azokat természetesen az országgyűlésnek, tehát a rendeknek kellett volna fizetniük is.) De a végleges törvénycikkek megfogalmazása végett még újabb hosszú tárgyalások, illetve üzenetváltások következtek volna a királlyal (mivel később már Rudolf sohasem vett részt az országgyűlésen: Prágával), s ez különösen hosszú időbe került volna.

Ne feledjük aztán azt sem, hogy a királynak nem kötelessége szentesítésével ellátni azt, amit az országgyűlés törvényként elfogadott, hiszen a magyar alkotmány szerint a király a törvényhozásnak az országgal egyenrangú tényezője. Nem kötelessége az országgyűlés meghozta törvény szentesítése még a legtöbb köztársasági elnöknek sem. A királynak joga volt egészen is visszautasítani azt a törvényt, melyet az országgyűlés már meghozott, még inkább joga volt azonban módosítani rajtuk, azaz azt mondani, hogy így nem fogadom el, de ilyen meg ilyen változtatással igen.

Természetesen a rendeknek is joguk lett volna azt mondani, hogy a király kívánta szövegezést viszont ők nem fogadják el, azaz hogy ragaszkodnak az eredeti szövegezéshez. De viszont ezt azért nem teheték meg, mert mire erre került a sor, a rendek már nem voltak együtt. Ennek bizonyára nem a király volt az oka.

Gyakorolhatták azonban jogaikat a rendek úgy, hogy felszólalásukat a következő országgyűlésen tették meg ez irányban. Akkor bejelentették, hogy ahhoz a módosításához, melyet a múlt országgyűlésen hozott törvények szövegén a király tett, nem járulnak hozzá. Látjuk tehát, hogy Prágában a király (illetve helyettese, aki éppen az a Mátyás főherceg volt, aki Miksa után a protestánsok iránt legmegértőbb Habsburg volt, s ezért magyar részről közel sem részesül olyan gyűlöletben, mint Lipót vagy II. Ferdinánd), nem meghamisította a törvénykönyvet, hanem törvényes és alkotmányos jogát gyakorolta. A baj igazi oka az volt, hogy az akkori országgyűléseknek még nem volt meg a mai minden tekintetben pontosan szabályozott ügyrendje és eljárás módja.

Ez a „felháborító” és „hallatlan” alkotmányos sérelem is mesterségesen megrendezett és kortes jellegű. A „becsempészett” törvénycikk ugyanis egyedül csak arra vonatkozott, mit szabad és mit nem szabad ezután tárgyalni az országgyűlésen. Világos tehát, hogy addig, amíg a következő országgyűlés össze nem ült, ez a törvénycikk tárgytalan volt. Mikor pedig az új országgyűlés már megint együtt volt, akkor már megmondhatták a rendek, akár minden eddigit felülmúló zajongással és tiszteletlenséggel is, hogy erről az új „törvénycikkről” ők nem tudnak, tehát nem veszik tudomásul, s ezért – csak azért is – ezután is fognak az országgyűlésen tárgyalni protestáns vallási sérelmeket.

De egyébként is ki tudta akkor a magyar országgyűlésnek megszabni, hogy miről beszélhetnek és miről nem? Láttuk, hogy gyöngye legény volt Mátyás főherceg, de még Rudolf császár is, de még a kettő együtt is ahhoz, hogy a magyar rendeknek megszabhassák, mit hozhatnak elő az országgyűlésen és mit nem. Nem is volt a legkisebb foganatja sem ennek a „törvénycikknek”. De hát akkor mi szükség volt arra, hogy miatta a magyar hazafiak olyan nagy hűhót csapjanak? Az egész nem volt semmi más, mint az országgyűlés túl nagy hatalmával szemben semmi erővel nem bíró, bajba jutott, tehetetlen kormány fűhöz-fához való kapkodása, egy újabb sikertelen kísérlet arra, hogy magán segítsen, mellyel aztán lelkiismeretlen ellenségeinek pompás kortesanyagot szolgáltatott arra, hogy a magyar hazafiság és függetlenség címén ellene hangulatot kelthessenek, mely hamarosan aztán olyan izzóvá is vált, hogy Bocskai fegyveres felkelésében robbant ki.

Tárgyilagossáknak látszani akaró történetíróink arra mutatnak rá, hogy ennek a XXII. törvénycikknek az esetében nem egy meglévő törvénycikk módosításáról van szó (ami az adott viszonyok között még megengedhető lett volna), hanem egy teljesen új törvénycikk becsempészéséről a törvénykönyvbe, melyről az országgyűlésen egyáltalán szó sem volt. Szerintük tehát valóban nagy törvénysértésről van itt szó.

Igaz, feleljük, de az állítólag tűrhetetlenül nagy sérelem egyszerre semmivé lesz, ha rámutatunk, hogy a betoldott új törvénycikk csak mint 1604. évi törvénycikk volt új, de egyáltalán nem volt új az, amit tartalmazott. A király ebben az „új” törvénycikkben semmi mást nem csinált, mint csak figyelmeztette az országgyűlést, hogy minden protestáns vallási sérelem ellenkezik a meglévő magyar törvényekkel; tehát hogy nem az a sérelem, hogy a magyar protestánsoknak vallási sérelmeik vannak, hanem az sérelem, az törvénytelenység, hogy nálunk egyáltalán protestánsok vannak. Az ország érvényes törvényei ugyanis az eretnekséget a legszigorúbban tiltják még 1604-ben is. Az állítólag törvénytelenül betoldott új törvénycikk tehát semmi újat nem hoz, hanem csak figyelmezteti az országot olyan meglévő törvényekre, melyeket az országgyűlések egészen elfeledtek már.

Fel kell hívnunk az olvasó figyelmét arra is, hogy a király a koronázáskor megesküdött arra, hogy a katolikus vallást minden ellenségével szemben megvédi. Ezt az esküt minden magyar király letette akkor, mikor megkoronázták. A későbbi helyzet és Rudolf helyzete közt csak az volt a különbség, hogy később már törvénybe volt iktatva a protestánsok vallásszabadsága, sőt még később a három törvényesen bevett protestáns felekezet (a lutheri, a kálvini és az unitárius) követőinek a katolikusokkal egyenlő joga; ellenben Rudolf korában, tehát akkor, mikor a törvénykönyv állítólagos meghamisítása történt, egyedül csak az „avita hereditaria et constitutionalis religiót”, azaz az ősi, eleinktől örökölt és alkotmányos vallást, a katolikus ismerte el az alkotmány a magyarok egyetlen törvényes és megengedett vallásának.

Rudolf korában a protestantizmus már elterjedt Magyarországon, sőt a lakosság igen nagy többsége protestáns volt, a törvény azonban akkor még semmit sem tudott minderről. A törvény szerint hazánkban még akkor is csak a katolikus vallásnak volt létjoga. A magyar törvénykönyvben még akkor is ott voltak az eretnekek ellen szóló kemény rendelkezések, ott volt a Mohács előtti köznemesi uralom szigorú végzése is, hogy „lutherani comburantur”, a lutheránusok megégetendők. Senki sem tartotta meg már ugyanezeket a törvényeket, és senki sem törődött velük, de a törvénykönyvben benne voltak. Ott a protestantizmus létjogáról szó sem volt. Mi címen vonult fel hát az országgyűlésen sérelmekkel?

Sőt többet mondok: Még a mohácsi vész után is, akkor, amikor az ország már tényleg protestáns volt, hoztak még a katolikus vallás egyeduralmát hangsúlyozó és a régi állapotokat megerősítő, az eretnekségek ellen irányuló törvényeket. Ez a különös, sőt érthetetlen jelenség részint azzal magyarázható, hogy a XVI. század magyar rendjei még nem merték nyíltan megvallani, hogy ők a katolikus hittel már szakítottak. Akkor még az emberek nem voltak tudatában annak, hogy Luther követése a régi egyháztól való elszakadást jelenti.

Protestánsoknak, protestáns vezető embereknek, sőt még a protestantizmus e korban legismertebb terjesztőinek még a mohácsi vész után évtizedek múlva is vannak olyan nyilatkozataik és tetteik, melyek világosan mutatják, hogy még ők is a katolikus egyház tagjainak, sőt engedelmes fiainak tartották magukat. Nádasdy Tamás például még 1553. május 18-án is, mikor Sopronban Fráter György meggyilkolása vizsgálatakor tanúként kihallgatták, kijelenti, hogy ebben az évben is elvégezte szentgyónását és áldozását, és hogy az egyházból nincs kiközösítve. Még 1560. május 26-án Pozsonyban kelt, feleségének szóló levelében is szó van misehallgatásáról.

Még a protestantizmusnak hazánkban egyik legnagyobb terjesztője, Thurzó Ferenc nyitrai püspök is, egyházi felmentéssel és katolikus szertartás szerint házasodik. (Azért volt lehetséges, mert csak annyiban volt „püspök”, hogy birtokában tartotta a nyitrai püspökség javait, s megvolt a királyi püspöki kinevezése, felszentelve azonban nem volt. Még pap sem volt, nemhogy püspök lett volna. Láttuk, hogy akkoriban nálunk több volt az ilyen püspök, mint a valóságos. Kár érte hát annyira botránkozunk, ha kevésbé épületes dolgokat is olvasunk róluk.) Még a nemrég oly bőven tárgyalt Dobó Ferenc, a sárospataki református kollégium alapítója és nagy protestáns vezérférfiú is, nemcsak maga házasodott katolikus szertartás szerint, hanem még örökösét, Perényi Zsófiát is katolikus szertartás szerint adta férjhez báró Ormosdi Székely Györgyhöz.

A mohácsi vész után egész 1548-ig a vallási kérdés egyáltalán nem szerepel a magyar országgyűléseken. 1548-ban sem a magyar protestáns rendek hozták elő olyan alakban, mintha vallásszabadságot kértek volna maguknak, hanem a jó I. Ferdinándnak a katolikus buzgalmával. És az akkor már állítólag többnyire protestáns magyar rendek nemcsak nem ellenkeztek Ferdinánd katolikus buzgalmával, hanem az V. és VI. törvénycikkben kijelentik, hogy teljesen egyetértenek a királlyal abban, hogy az isteni tisztelet és vallás régi állapotának visszaállítása végett a hitbeli tévelyeket el kell törölni. Csak azt teszik hozzá, hogy úgy vélik, ezt nem erőszakkal, hanem minél több jó és tanult pap alkalmazásával kell elérni. (Helyesen vélték.)

A rendek ezen az országgyűlésen még arra is felkérték a királyt, hogy az illetéktelen kezekbe jutott egyházi javak visszaadását rendelje el. Ugyanekkor a VIII. törvénycikk is egészen katolikus, mert felkéri a királyt, hogy sürgesse az egyetemes zsinat minél előbbi összehívását. A XI. tc. azonban már egy kissé ravasz, s egyedül csak ebből lehet sejteni, hogy ez az egészen katolikusnak látszó országgyűlés talán mégsem volt már annyira egészen katolikus. Azt rendeli ugyanis, hogy az anabaptistákat (sacramentariusokat) űzzék ki az országból. Úgy beszél tehát, mintha egyedül csak ezek lennének eretnekek. A lutheránusok és kálvinisták kiűzéséről egy szót sem szól. Nem kel pártjukra nekik sem; nem mondja, hogy ők nem eretnekek, tehát rájuk nem vonatkoznak az eretnekek kiirtására hozott magyar törvények, hanem hallgatással siklik el felettük, mintha hazánkban akkor csak anabaptisták lettek volna, más eretnekek, például lutheránusok és kálvinisták nem.

Az 1550-es országgyűlés XII. cikkelye azt mondja, hogy „*a rendek a királynak vallási egyetértésre író leiratában hálásan elismerik Isten iránti mély tiszteletét és alattvalóihoz való kegyes vonzalmát; maguk is abban a szándékban vannak, hogy a katolikus vallás és istentisztelet ebben az országban helyre álltassék, a hitbeli tévelyek és istentelen tanok kiirtassanak, hogy így a katolikus egyházban egyesült nemzet felett Isten irgalma lebegjen, melynek szükségességét a kor eseményei annyira tanúsítják*”. (De nagy képmutatók voltak!)

Ugyanekkor a XVI. cikkely azt rendeli el, hogy mindenki várja be az egyetemes zsinat ítéletét, és addig a vallási vitatkozásokkal hagyjon fel. (Ez a törvénycikk tehát szakasztottan azt tartalmazza, amit Rudolf íratott be „törvénytelenül” a törvénytárba.)

Az 1562. évi XXXII. törvénycikk egyenesen felkéri a királyt, hogy „*mint a szent vallás öre, fossa meg hivataluktól azokat a királyi várkapitányokat és hadnagyokat, akik az eretnek gonosz és istentelen tanaik miatt máshonnan elűzött prédikátorokat a királyi várakban és országokban a keresztény lelkek legnagyobb kárára és csábítására oltalmukba veszik. Ez az országgyűlés – tehát az 1562-es – volt az utolsó, melyen a vallási kérdéstről szó volt. Utána egész 1604-ig halálos csönd és némaság van e tekintetben. Ekkor aztán a kassai dómnak a katolikus egyház kezébe való visszaadása miatt az addig – mint látjuk – hivatalosan nem is létező, sőt egész addig mindig a Rudolféhoz hasonló rendelkezéseket tevő rendek egyszerre a legzajosabb jeleneteket rögtönözték, és fenyegetések közepette osztottak szét.*

Csoda-e hát, ha az országgyűlésen személyesen részt nem vevő király elcsodálkozott és megbotránkozott mindezekben, mikor meghallotta és figyelmeztette ezeket a zajongó és fenyegető rendeket az ország törvényeire, s arra, hogy ami Kassán történt, mennyire a magyar törvénykönyvnek megfelelően történt, s amit ő a kassai dómmal tett, arra az elmúlt országgyűléseken maguk a rendek kérték fel. Igazi bolsevista eljárás volt tehát, hogy protestánsaink erre – hogy mellékvágányra tereljék az ügyet és a király igazáról elvonják a figyelmet – a törvénykönyv meghamisításáról kezdtek kiabálni, és ezen az alapon csináltak közhangulatot Rudolf ellen. A mi történetírásunk pedig milyen meggyőződéssel és milyen átérezve teszi magáévá ezt a megtévesztő, lelkiismeretlen propagandát még ma, 450 évvel később is!

Vajon ki állt az 1604-es országgyűlésen törvényes alapon: az „idegen” király-e vagy azok a magyar rendek, akiknek nem a bécsi „ármány”, hanem a magyar törvénykönyv akkor még megégetését rendelte el. Mivel a jó király még egyet sem égetett meg közülük, azzal hálálták meg, hogy – miután majdnem száz éven át sunyin hallgattak, sőt úgy tettek, mintha ők

is igazhitűek lennének, s egymás után hozták azokat a katolikus törvényeket, melyekről jól tudták, hogy nem veszélyesek, mert úgysem hajtja őket végre senki – ők léptek fel vele szemben támadólag, s mikor Rudolf védekezésül figyelmezteti őket arra, hogy mit mond a törvény és az alkotmány, belekapaszkodnak abba, hogy ezt, mint új törvénycikket hozta tudomásukra, tehát hogy meghamisította a törvénykönyvet.

Pedig hát egyáltalán nem fontos, hogy a király törvénycikk alakot adott figyelmeztetésének. Azt úgyis tudta mindenki, hogy a figyelmeztetést, mint törvénycikket, nem a rendek hozták, hanem csak a királytól származik. De éppen olyan jól tudta azt is mindenki, hogy a törvényből és az alkotmányból is származik, mert hiszen vele a király egy régebbi törvényre – melyet a rendek még a legutóbbi időkben is újra meg újra magukévá tettek – figyelmeztette csupán őket. Nem a törvényt hamisította meg itt Rudolf, nem új törvénycikket csempészett a törvénykönyvbe, hanem csak a meglévő törvényekre figyelmeztette a rendeket, s csak azt juttatta eszükbe, hogy amit az országgyűlésen annyira sérelmeztek, sőt ami miatt a királyt egyenesen fenyegették, azt ő koronázási esküje, a magyar alkotmány és a magyar országgyűlések ismételt határozatai alapján rendelte el. Csak azt akarta Rudolf tudtára adni az országnak, hogy akkor, amikor a kassai dómot annak a vallásnak, melyet a magyar alkotmány egyedül ismer (illetve akkor még egyedül ismert, és még ezernyi más templomot, melyek még ma is eretnek kézben vannak), a régi istentisztelettől erőszakkal és a törvény ellenére elragadták. Nem az sérelem, hogy a kassai dóm újra a régi istentiszteletet szolgálja, hanem az, hogy addig is nem azt szolgálta, és hogy a több száz magyar templom még ma sem azt szolgálja.

A törvény betűje szerint valóban ez volt az igazság. Pedig hát máskor a mi országgyűléseink mennyire ragaszkodtak éppen a törvény betűjéhez! Ha azonban most mégis arra hivatkoznak, hogy a törvény betűje ekkor már élesen ellenkezett a valósággal, mert hiszen az ország Rudolf idejében már rég protestáns volt, jogosan követelték tehát Rudolftól a rendek, hogy az elavult betű alkalmazkodjék az élő valósághoz és a templom olyan istentiszteletet szolgáljon, amelyet a hívők hisznek, akik odajárnak; ha azt mondják, hogy a királynak tudomásul kellett volna vennie, hogy Magyarország már rég protestáns, akármennyire ellentétes is ezzel az igazsággal a törvény holt betűje, figyelmeztetjük őket a kálvinista Hollandia példájára.

Tudvalevő, hogy Németalföld az ellenreformáció idején két részre szakadt. Az északi rész a mai Hollandia, elszakadt a Habsburgoktól és protestáns lett, a déli katolikus rész egészen a XIX. század elejéig megmaradt Habsburg-uralom alatt, s belőle lett a XIX. század elején a mai Belgium. A XVII. század folyamán az északi protestáns rész nagy területeket foglalt el a déli katolikus résztől. Ezeket hívták „Generalitátslanden”-nek (Limburg, Noord-Brabant, Geldern stb.). Ezek teljesen katolikusok voltak, mikor holland protestáns uralom alá kerültek, de az ő protestáns uraik mégis annyira nem vették tudomásul, hogy e tartományokban mindenki katolikus, hogy azonnal minden templomot elvettek tőlük, s hiába volt a lakosság száz százaléban katolikus, nem adtak nekik mégsem nyilvános vallásgyakorlatot. (Még gazdaságilag is annyira kiszípolyozták és annyira gyarmatként kezelték őket, hogy emiatt igen sok katolikus ez elnyomott tartományokból a gazdaságilag szabad északi protestáns tartományokba költözött, s ott elprotestánsodott. Ez az állapot évszázadokon át tartott. Nem Habsburgok, nem az egyedül üdvözítő egyház hívei csinálták mindezt, hanem azok, akik elméletben a vallásszabadság alapján álltak.)

Így jártak a Generalitátslanden katolikusai, amikor a protestáns orániai ház uralma alá kerültek. Milyen semmi volt ehhez képest a katolikus Habsburgok „elnyomása” a protestáns Magyarországon! Nálunk nemcsak gyarmati elnyomás és kizsákmányolás nem volt, hanem éppen az ellenkezője: Magyarországon nemcsak nagyobb adók, vámok, illetékek, gazdasági megszorítások nem voltak, mint az örökös tartományokban, hanem éppen ellenkezőleg: a (protestáns) magyar nemes volt az, akinek egyáltalán nem kellett adót, vámot, illetéket fizetnie. Éppen ebben az időben keletkezett a közmondás, hogy „Extra Hungariam non est vita”: Magyarországon kívül nem is élet az élet. Ki vándorolt ekkor Magyarországról az örökös tar-

tományokba azért, hogy ott jobb dolga legyen? De az örökös tartományok protestánsai igenis tömegestől vándoroltak be hozzánk, mert nálunk szabad volt nekik az, ami náluk nem volt szabad nekik (például eretneknek lenni).

Rudolf nálunk csak annyit mert megtenni, hogy figyelmeztetőül az egy kassai dómot adta vissza a katolicizmusnak, s csak amikor emiatt a protestantizmus támadásba ment át, sőt az országgyűlésből egyenesen zenebona helye lett, ahelyett, hogy csapatokat küldött volna az országba, megmaradt az elméleti téren, s arra szorítkozott, hogy beírta a törvénykönyvbe, hogy protestáns vallási sérelmeket többet az országgyűlésen tárgyalni nem szabad. Azt már nem merte odaírni, hogy Magyarországon protestánsnak lenni se szabad, pedig hát a törvény egyenesen ezt mondta. Nemcsak túlkapás nem volt tehát az, amit ő a törvénykönyvbe beírt, hanem az volt a baj, hogy a teljes igazságot, amit a törvény tartalmazott, már nem is merte oda beírni (de amit oda mert írni, arra is fűtyült mindenki).

Megmondta az igazat, de enyhén és burkolt formában, mint olyan ember szokta, aki fél, mert tudja, hogy a hatalmasok nem tűrik meg, hogy az egész igazságot szemükbe mondja. A hatalmasok (tudniillik a magyar protestáns rendek) is tudták ugyanezt, s ezért, hogy beléjük fojtsák a további szót s megelőzzék az esetleges további akciót, azaz hogy még jobban megfélemlítsék, a nagy hanghoz és fenyegetőzéshez folyamodtak.

Mivel Rudolfnak igaza volt, s így a dolog lényegébe nem kapaszkodhattak bele, mert a vak is látta, hogy a magyar törvények akkor még csak a katolikus vallást ismerték el, minden mást eretnekségnek nyilvánítottak, és mint ilyet, tiltották és üldözték, a lényegen átsiklottak s belekapaszkodtak abba az itt egészen mellékes módba, hogy a király ezt a megtámadhatatlan igazságot egy új törvénycikk alakjában adta tudtukra; olyan törvénycikk alakjában, melyet ők nem fogadtak el, hisz előzőleg nem is tárgyaltak róla. Ebből lett aztán a rettenetes sérelem, melytől még ma is visszhangzik a magyar önérzet, s mely még ma is izgalomba tudja hozni az ártatlan hazafias magyar kebleket.

Egyébként tagadhatatlan, hogy Rudolf nemcsak katolikus, hanem magyar nemzeti szempontból is jót akart. Ha akkor egyszer s mindenkorra el tudta volna tiltani a protestánsok vallási sérelmeinek országgyűlési tárgyalását, kétségtelenül káros lett volna ugyan a magyar protestantizmusra, de éppen olyan hasznos lett volna a magyar nemzetre, mert újra megvalósult volna a nemzeti egység és országgyűléseink utána kétszáz éven át tartó meddő felekezeti viták helyett okosabb dolgokkal tölthették volna a drága időt. Akkor utána még kétszáz éven át nem állt volna ádáz ellenfelekként egymással szemben a nemzet két fele, hanem együttes erővel munkálkodtak volna először az ország felszabadításán, aztán a másfélszáz éves török uralom sebeinek beheglesztésén és az ország gazdasági megerősítésén és függetlenségének visszaszerzésén Ausztria felől is.

Rámutattunk, hogy az 1604-es országgyűlés volt az első, melyen protestánsaink vallási sérelmekkel hozakodtak elő. Egész addig a vallási kérdés vagy egyáltalán nem szerepelt országgyűléseinken, vagy pedig – a nemzet ősi hagyományainak megfelelően – csak a katolikus hit erősítésével és a hitbeli újítások, az eretnekségek háttérbe szorításával és megszüntetésével foglalkozott a nemzet alkotmányos gyülekezete. Látjuk tehát, mennyire bölcs volt Rudolf és Mátyás főherceg, mikor éles szemmel észrevette, hogy 1604-ben egy új, gyászos, káros és nemzetileg romboló korszaka kezdődik a nemzetnek, a meddő és egész a gyűlölködésig fajuló, sőt tisztán gyűlölködésben álló felekezeti veszekedések kora s e gyászos kor beköszöntét még csírájában el akarta fojtani. El kell ismernünk azt is, hogy ez a törekvésük a legteljesebb fokban törvényes és alkotmányos volt, sőt a király koronázási esküjéből kötelességszerűen folyt.

Azt azonban, hogy a király ezt csak megpróbálta, mégpedig annyira vérszegény, erőtlen, félénk és a kudarcot már előre magában foglaló módon próbálta meg, és hogy hagyta magát megfélemlíteni a protestánsok látszólag elemi erővel kitörő műfelháborodásától, már kevésbé dicséretes vagy helyeselhető. Az, hogy Rudolf és Mátyás mit írtak be Prágában a magyar törvénykönyvbe, valójában annyira nem számított semmit, hogy a leghelyesebb válasz az lett

volna rá, ha a rendek egyszerűen tudomásul se veszik, azaz a teljes negligálás [figyelmen kívül hagyás]. Ezt protestánsaink is nagyon jól tudták.

Hogy mégis olyan nagy hűhót csaptak miatta, ennek csak az volt az oka, hogy ők nemcsak védekezni akartak, hanem támadni, s az ellenfelet már előre tönkre is tenni. No meg azért is, mert jól tudták, hogy ebben a kérdésben nem nekik van igazuk; tudták, hogy a törvény a király és a katolikusok mellett szól. Ezért volt szükségük arra, hogy a törvényes alap hiányát a nagy hanggal és az igazság látszatát keltő nagy felháborodással leplezzék. Mivel a lényegben nem volt igazuk, azért kapaszkodtak bele egy mellékkörülménybe.

Mivel azt nem cáfolhatták meg, hogy a magyar alkotmánynak akkor még nem volt egyetlen törvénye, mely a protestáns felekezetek valamelyikét is megengedte volna, de volt akárhány, amely kereken tiltotta, és mivel azt nem mondhatták, hogy az, amit Rudolf abban a hírhedt XXII. törvénycikkben mond, nem igaz, annál nagyobb zajjal és felháborodással harsogták azt, hogy az a XXII. törvénycikk nem törvénycikk. Pedig törvénycikk volt az is, csak nem az 1604-es országgyűlés törvénycikke, hanem más, régebbi országgyűléseké. Nem is egyé. A kettő közti különbség annyira jelentéktelen, sőt semmi, hogy a miatta keletkezett „hazafias” felháborodás igazán a béka-egérharc látszatát kelti.

Világos, hogy nem is keletkezhetett volna belőle egy Bocskai-féle nagy nemzeti felkelés, s ráadásul még sikeres nemzeti felkelés, ha nem lett volna ott a hátában a török. De – sajnos – ott volt, és hogy Bocskai és az akkori magyar protestantizmus ezt a hátvédet elfogadta és a maga céljaira felhasználta, az bizony igen nagy szégyene Bocskainak s a magyar protestantizmusnak. Pedig mit használt vele a nemzetnek? Az ország utána még két évszázadig tartó kettéosztottságának megerősítését és az utána még kétszáz évig tartó felekezeti harcok lehetővé tételét. S ezt a tisztán felekezeti jellegű magyar „szabadságharcot” még katolikus magyarok is ünneplik!

De ha az elsorolt okok nem álokok, hanem komoly, igazi és fontos okok lettek volna, Bocskai felkelését még akkor sem tudnánk igazolni, erkölcsössé tenni, sőt még csak mentgetni sem. Bocskai ugyanis támadóháborút indított, míg az erkölcsstan csak védekező háborút enged meg. Azonban minden háború tömeggyilkosság, melyben legfeljebb csak akkor szabad részt venni, ha az ellenség már rám támadt, már megkezdte a tömeggyilkosságot és én magam csak önvédelemből, azért gyilkolok, hogy mentsem a magam és a velem tartók életét, azaz mert már rá vagyok kényszerítve.

Aki háborút indít, ha még olyan szent célért és még olyan nemes szándékoktól vezetve indítja is, meg nem engedett eszközt használ fel nemes céljai elérésére, eljárását tehát csak akkor helyeselhetjük, ha „a cél szentesíti az eszközt” általánosan elítélt elvének alapján állunk.

Minden szabadságharcos, minden fegyveres felkelő, minden forradalmár szükségképpen e bűnös elv alapján áll. Minden szabadságharc tehát, amely fegyverrel történik (márpedig minden szabadságharc azzal történik), mivel céljai elérésére a tömeggyilkosságot használja fel, erkölcsstelen még akkor is, ha nemes célokért történik és tényleges és tűrhetetlenül nagy sérelmek miatt tör ki. A tömeggyilkosságot ugyanis még ekkor sem szabad eszközül felhasználni. Aki fegyvert ragad, az már mindenképpen gonosz ember, akár a hazája szabadságáért teszi, akár a proletárok felszabadításáért. Még akkor is, ha a győzelem valóban meghozza a tényleges és végleges szabadságot.

Ha tehát Bocskai nem – mint tényleg történt – nagy vagyona megmentéséért, hanem valóban egyedül csak magyar hazája érdekében ragadott volna fegyvert; ha erre tűrhetetlenül nagy oka lett volna, mert Rudolf valóban maga lett volna a megtestesült zsarnok, ha csakugyan „rémuralmat” gyakorolt és vérben fürdött volna; ha csakugyan meghamisította volna a törvénykönyvet és kegyetlenül irtotta volna a protestánsokat, tömeggyilkosságot (azaz háborút) akkor sem lett volna szabad senkinek kezdenie.

Ha elméletben elítéljük „a cél szentesíti az eszközt” elvét, akkor a gyakorlatban is el kell ítélnünk. Ha a háborút utáljuk és gonosztettnek tartjuk, akkor minden háborút annak kell tar-



tanunk, s azt, aki felidézi, mindig és mindenképpen el kell ítélnünk. Ha a háború tömeggyilkosság, akkor a szabadság érdekében indított háború is az. Ha a „ne ölj!” parancsát helyeseljük, akkor még a haza vagy a proletárok szabadsága érdekében indított tömeggyilkosságot is el kell ítélnünk még akkor is, ha az ígért szabadság nemcsak kortesjelszó, hanem valóság. Kétségtelen ugyanis, hogy még a jót sem szabad tömeggyilkossággal kivívnunk.

A magyar nemzet megszegte királyának letett hűség esküjét, mikor Bocskai mellé állt és fegyvert fogott ellene. Látni fogjuk azonban, hogy ezt a hűség esküt egy magyar sem tette le oly sokszor és annyira önként és meggyőződésből, mint éppen Bocskai. Fegyvert fogni, tömeggyilkosságot rendezni azonban a „jó” cél érdekében akkor sem lett volna szabad se nemzetnek, se Bocskainak, ha nem tettek volna esküt a hűségre, az engedelmességre, mert tömeggyilkosságot rendezni akkor is tilos.



**BOCSKAI SZABADSÁGHARCÁNAK  
BÍRÁLATA NEMZETI SZEMPONTBÓL**



## Csak a király nem tartotta meg a törvényt?

Nem hiszem, hogy ezeréves történelmünkben találhatnánk akár csak egy olyan nádort, országbíró, személynököt, kancellárt, főkapitányt, főispánt, aki sohasem szegett meg egy törvényt sem. De ha így áll a dolog, akkor csak természetes, ha királyt sem találunkilyent. Az maga tehát, hogy egy Habsburgról igazságosan is meg tudjuk állapítani, hogy egyszer-kétszer egy-egy törvényt megszegett, még egyáltalán nem bizonyít ellene semmit, hiszen ezzel csak azt állapítjuk meg róla, ami emberi, ami természetes.

Sőt többet mondok: Ez a megállapítás még egyenesen jót is jelenthet. Hiszen a közmondás: „Summum jus summa injuria” (azaz: Aki mindig minden törvényt szigorúan megtart, az a legigazságtalanabb ember a világon) azt jelenti, hogy a törvényt meg kell tartani, de kivétel nélkül mindig megtartani nem kell, sőt nem is szabad: hogy néha egyenesen az igazság, tehát a becsület kívánja, hogy egy-egy törvényt ne tartsunk meg. A törvény betűjéhez való merev ragaszkodással a legnagyobb kárt lehet okozni, s megbocsáthatatlan bünt lehet elkövetni embertársaink, sőt az egész nemzet ellen. A törvények sorozata csak élettelen váz, s egyébként is rendes viszonyokat tételez fel. Egyes törvények megtartását a rendkívüli viszonyok sokszor lehetetlenné, sőt tilossá teszik. Ha valaki – tehát a király is – ilyen okok miatt szeg meg valamely törvényt, s ellenségei ilyenkor mutatnak rá kárörömmel, és a becsületes ember felháborodásának fölényével az ő törvénszegésére, ez álnok képmutatás és becstelen kortesfogás csupán.

Úgyszólván egész történelmünk nem más, mint a törvénsértések és a törvények alóli kibúvások sorozata olyan esetekben, amikor a törvények a király jogait állapítják meg. Vethet-e például fölénytel törvénsértéseket királya szemére az a nemzet, melynek – legalábbis azóta, mióta Habsburgok ülnek trónján – egész története a királya elleni felkelések és hűtlenségek láncolata. Pedig még csak azt sem mondhatjuk, hogy e felkelések egyszerűen csak a király törvénsértései miatt történtek, mert hiszen tagadhatatlan, hogy nálunk „szabadságharcok” mindig csak akkor voltak, amikor királyunk valakivel háborúban volt, s így ereje másutt volt lekötve. Nem valószínű azonban, hogy királyunk éppen ilyenkor szegte volna meg törvényeinket. Nagyon is valószínű ellenben, sőt egész bizonyos, mert hiszen a józan észből következik, hogy éppen ilyenkor sértette meg a király törvényeinket legkevésbé. Lehetetlenség ugyanis, hogy valaki éppen akkor szerezzen magának újabb ellenséget, mikor már háborúban van.

Pedig hát Bocskai akkor ragadott fegyvert, mikor Rudolf már 15 éve viaskodott, és éppen a mi érdekünkben viaskodott a törökkel. S Bocskai természetesen a törökkel szövetkezve jött. Vajon a török jobban megtartotta a magyar törvényeket és jobban tiszteletben tartotta az ország függetlenségét és a nemesi szabadságokat, mint Rudolf?

Látni fogjuk majd, hogy Bethlen felkelésekor még kevésbé lehetett szó az ország törvényeinek megsértéséről, hiszen akkor éppen új királyunk volt, mindössze csak pár hónappal előbb koronáztuk meg, s így még ideje és alkalma sem lehetett esküje megszegésére. Neki örökös tartományaiban és a Német Birodalomban egyébként is annyi ellensége volt akkor, hogy egyenesen örültség lett volna tőle, ha esküje megszegésével még a magyaroknak is éppen ekkor ad ürügyet arra, hogy ellenségei számát szaporítsák. Nem is tudott felkelésekre hivatkozni Bethlen. Ő tisztán csak azért ragadott fegyvert, mert a király válságos külföldi helyzete miatt éppen ekkor volt legjobb alkalom a felkelésre. Ürügyül azt hozta fel, hogy az udvar törvénsértésekre készül.

Aki a magyar történelemben csak egy cseppet is járatos, tudja, hogy az országgyűléseken megajánlott adó összege a porták számától függött, s noha maga a nemesség nálunk még akkor se fizetett adót, amikor már az osztrák és cseh nemesség rég fizetett, s a mi adónk (emiatt is) csak egy töredékét tette a Habsburg Birodalom adóbevételének, s éppen ez volt az oka annak az alárendelt szerepnek, melyet a birodalom ügyeinek vitelében játszottunk; a porták szá-

mát illetően a mi megyéink mégis mindig hamis, a valóságosnál sokkal kisebb számokat mutattak ki, azaz mindig kijátszották a törvényt, mindig becsapták a királyt.

A törvény előírta a porták számának időnkénti felülvizsgálását s megszabta, hogy a felülvizsgálást egy idegen, tehát a dologban nem érdekelt megye végezze. A megyék azonban így is összejátszottak egymással, s kölcsönösen fedezték egymás csalásait. Nemcsak emberi gyarlóságból, hanem még azért is, mert Bécs becsapását hazafias kötelességnek tartották. Így volt ez egész 1848-ig. Egy Deák-ból vett idézetből majd annak idején látni fogjuk, hogy ez nálunk még az ő idejében is így volt.

Ez a hamis, a valóságosnál sokkal kevesebb portaszámokkal való operálás, tehát a törvénynek szinte üzletszerűleg, illetve hazafias ürügyekkel üzött kijátszása rendszeres dolog volt. (Ez aztán igazán könnyű, olcsó és előnyös hazafiság volt! Elhihetjük, hogy mindenki szívesen részt vett benne.) A mi közönségünk azonban csak arról tud, hogy a király szegte meg a törvényt, sőt még az esküjét is, de arról nem, hogy mi a haza és a király iránti kötelességeinket és rá letett eskünket hányszor szegtük meg, sőt hogy egyenesen erényt, hazafiságot csináltunk belőle ahelyett, hogy szégyelltük volna. Világos, hogy mivel büntudat nem volt, javulás sem lehetett. Mi csak királyunk „bűneit” tartottuk számon, csak az ő „javulását” vártuk, s csak azon háborogtunk, miért késik oly soká.

Világos, hogy a mi portacsalásainkat Bécsben is nagyon jól tudták. (Még ha valóban hülyék lettek volna, akkor is tudniuk kellett volna azt, ami itthon köztudomású volt, és már évszázadok óta rendszeresen folyt.) Túrték azonban, mert kénytelenek voltak túrni. Osztrákokkal vagy csehekkel ugyanis nem ellenőriztethettek bennünket (még csak az kellett volna!), magyarokkal pedig csak így tudtak bennünket ellenőrizni. Nálunk ugyanis még az ellenőrzők sem tartották be a törvényt.

Lenne jogunk panaszkodni, ha emiatt királyaink is kijátszottak volna bennünket, ahol tudtak? Hogy ez mégsem történt meg, bizonyára nem a bécsi körök becsületességén múlt (hülyeség lett volna az, nem becsületesség), hanem azon, mert nem volt tanácsos számukra. Akkora hatalom s erő ugyanis mindig volt a kezünkben, hogy megégették volna miatta a körmüket.

De nem is az a fontos, hogy miért történt, hanem csak az, hogy mi történt, azaz hogy mi sokkal többször és sokkal nagyobb fokban és fontosabb dolgokban szegtük meg azokat a törvényeket, kötelességeket és esküket, melyek minket a király irányában köteleztek, mint amennyire a Habsburgok vagy akár csak hatóságaik megszegették a nemzet függetlensége és szabadsága iránti, szintén eskü alatti kötelességeiket.

A törvény, illetve az alkotmány megállapítja a király kötelességeit a nemzet iránt és a nemzetét a király iránt. A kettő elválaszthatatlan egymástól és egyik a másik nélkül el sem képzelhető. Ha tehát a nemzet nem tartja meg azokat a törvényeket, melyek az ő, a király iránti kötelességeit szabályozzák, akkor egyenesen képmutatás, de egyúttal képtelenség is azt kívánni, hogy a király viszont tartsa meg a maga kötelességeit, mégpedig maradéktalanul, szívvel-lélekkel és kivétel nélkül. Ilyen esetben a király erre nemcsak kötelezve nincs, hanem egyoldalú törvénytiszteletével egyenesen lehetetlen helyzetbe kerül és szálnalmas figurává válik.

A király törvénytisztelete csak akkor hasznos a közre, ha ellensúlyként ott áll mellette az alattvalók törvénytisztelete is. Az egyoldalú törvénytisztelettel megelégedő királynak mosoly és lekicsinylés a méltó osztályrésze, mert mindenki a farkas és a bárány meséjének megismétlését látja benne, melyben természetesen nem a király a farkas, s nem a nemzet a bárány. Érdekes, hogy éppen a forradalmárok azok, akik az ilyen uralkodókat a legjobban lesajnálják.

Hogy írnak például a marxisták a francia forradalomtól vérig alázott s végül gonosztevéként kivégzett XVI. Lajos francia királyról! Hogy lenézik megalázottságát és ezt okozó tehetetlenségét! Azt, hogy amellet jó is volt, becsületes és megbocsátó, sőt – legalább a maga módján – még meglepően bátor és eszes is, azt is tudják, el is ismerik. De ennek ellenére is csak szárnandó figura a szemükben, mert hiszen éppen ők azok, akiknek csak a becsület és jóság még nem imponál, de az olyan észtehetség sem, melyet legyőz és hatálytalanít a jóság,

alázatosság és megbocsátás. Az emberi természettel szükségképpen együtt járó gyarlóság miatt szigor nélkül nincs kötelességteljesítés, nálunk pedig a Habsburgokban mindig hiányzott a szigor. Nemcsak jóságos, engedékeny, megbocsátó alaptermészetük volt ennek az oka, s az, hogy kereszténységük miatt, mely nem formáság volt, hanem élet és valóság, bűnös eszközöket a politikában, a népek kormányzásában sem használhattak, hanem elsősorban amiatt, mert a szomszédban itt volt a török és csatlósa, a protestáns keleti magyarság, s szigor esetén mi is mindjárt melléje álltunk, mihelyt a helyzet megadta hozzá a lehetőséget.

Hogy ez a magyar önérték kímélése szempontjából jó volt ugyan, de végeredményében mégis elsősorban nekünk ártott a legjobban, mert elodázta a török alól való felszabadulásunkat, azzal mi nem törődtünk. Hogy is törődtünk volna, mikor a hazafias demagógok erre sohasem figyelmeztettek bennünket, mert a hazából akarván élni, keserű orvosságot sohasem adtak, hanem mindig csak édeset; hízelegtek a nemzetnek, nem pedig vezették vagy nevelték. Így aztán nálunk, annak ellenére, hogy egyénileg olyan jó királyaink voltak, amilyeneket nemzetnek még nem adott a Gondviselés, a király iránti kötelességek meg nem tartása, s az adó nem fizetése lassacskán nemzeti erénnyé és a hazafiság jelévé vált.

Ilyen körülmények között nálunk már annyira sikerült megrontani a nemzet lelkiismeretét, hogy az adófizetés és a király iránti hűség nemcsak kötelesség nem volt már, hanem egyenesen bűn és szégyenszámba ment. Azt követelni tehát, hogy a király tartson meg továbbra is minden törvényt, mely az ő hatalmát korlátozza, s amely törvények annak feltételezésével keletkeztek, hogy természetesen a nemzet is megtartja a király iránti kötelességeit, feltétlenül rosszhiszeműség jele volt és legfeljebb egy bolsevista, istentelen alapon álló társadalomban lett volna elképzelhető.

Mi az évszázadok óta beidegződött lelki világ alapján állandóan azt emlegetjük, hogy Bécs, a dinasztia, az „idegen” uralkodóház „elnyomott” bennünket, s ezt mint letagadhatatlan történelmi tényt emlegetjük. Az igazság az, hogy sehol a földön nem volt akkora szabadsága a nemességnek (mely pedig akkor még a nemzetet jelentette), mint a magyar nemességnek a Habsburgok alatt. Látni fogjuk majd, hogy ezt Debrecenben Széchenyi hallatára maguk az ottani kálvinista nemesek hangsúlyozták még közvetlenül a 48-as idők megelőző éveiben is.

Más országokban az idők haladtával ekkor már a nemesség rég veszített kiváltságaiból. Nálunk éppen ellenkező volt a folyamat. A középkor végén és az újnak legelején, mikor még a Habsburgok nem szerezték meg Magyarország koronáját, rendkívüli esetekben a magyar nemesség is vállalt adót, a XVII. és XVIII. században azonban soha. Szó sem lehetett róla, hogy például a napóleoni háborúban – pedig ugyancsak szükség lett volna rá, és akkor már a XIX. században voltunk – a magyar nemesség is vállaljon legalább önként adót királya trónja védelmére.

Olyan túlzásba mentek nálunk a nemesi kiváltságok védelmében, hogy Rákóczi Ferenc például még azt is törvénysértésnek s elnyomásnak vette, hogy az ő hűtlenségi perében a külföldi Longueval tanúságát is elfogadták, mert a magyar nemes ellen csak akkor lehet elmarasztaló ítéletet hozni, ha az ellene tanúskodó egyén is magyar nemes. A jobbágy tanúsága tehát magyar nemes ellen nem számít akkor sem, ha magyar, de viszont még a nemes sem számít e tekintetben, ha nem magyar.

Azt meg különösen tűrhetetlen sérelemnek tekintették, ha magyar nemes bűnvádi perében a saját „szolgáit” is kihallgatták. Mivel köztudomású, hogy főurainknak igen sok nemes „szolgájuk” is volt, ebből az következik, hogy még a magyar nemes tanúsága sem számított ellenük, ha az a nemes az ő szolgálatukban állt. De mindez gyakorlatilag tulajdonképpen azt jelenti, hogy a magyar nemesre nem is volt szabad rábizonyítani a bűnét, mert hiszen világos, hogy ezt nem az idegenek, hanem csakis a közelében élők (tehát tulajdonképpen csak a „szolgái”) bizonyíthatták, mert hiszen családtagjai meg azon a címen tagadhatták meg a vallomást – mint ezt a törvény még ma is megengedi –, hogy vérrokonok. Rákóczinak ez a nemesi igénye egyúttal azt is bizonyítja, hogy ezek az egyenesen tűrhetetlen magyar nemesi

„jogok” a Habsburgok alatt élő valóságok voltak, tehát a gyakorlatban is megtartották őket. Ha ezek a nemesi kiváltságok akkor már rég elfeledett, ásatag dolgok lettek volna, akkor megsértésüket Rákóczi nem hányhatta volna Bécs szemére olyan felháborodottan.

Ehhez járult még, hogy magyar nembest letartóztatni sem volt szabad addig, amíg a bíróság, illetve az országgyűlés az elmarasztaló ítéletet ki nem mondta ellene. Míg tehát országgyűlést nem tartottak, addig szabadon garázdálkodhatott az illető. Az országgyűlésen is rokonai és barátai ítélték sorsáról, s ezek – kivált az „idegen” uralkodóház alatt – hazafias kötelességüknek tekintették, hogy pártul fogják. De ettől eltekintve is, az országgyűlés tagjai a „ma nekem, holnap neked” elve alapján tulajdonképpen magukat védték akkor, amikor nemes társukat védték.

A helyzet fonákságát csak növelte, hogy ugyanakkor, mikor a magyar nemes ilyen ne-báncsvirág, sőt szinte sérthetetlen szentség volt akkor, mikor a király akart vele elbánni, egy-egy főúr szemében annyira senki volt a magyar köznemes (akinek kiváltságai ugyan elméletben ugyanazok voltak, mint a főnemeseké, de mögöttük nem álltak szintén hadseregek és bevehetetlen várak, melyek e „jogokat” a valóságban is biztosították), és a magyar főurak annyira nem tisztelték ezeknek a köznemeseknek a jogait védő törvényeket, hogy talán még kivételesen is alig volt főúr, még ha a legbecsületesebbek és a legszelídebbek közé tartozott is, akinek börtöneiben ne sínylődtek volna olyan környékbeli köznemesek, akik ezeket a főurakat valamivel magukra haragították. Pedig a nemes nem tartozott a földesurak úriszékeinek joghatósága alá, tehát mindenképpen törvényes ítélet nélkül, tehát alkotmány sértéssel kerültek oda.

A királyt felelősségre vonták az országgyűléseken, sőt fegyveres felkeléseket indítottak ellene, ha a törvényes ítélet kimondása előtt nembest börtönbe vetett. Azok között azonban, akik ezt tették, egy sem volt, akinek börtöneiben ugyanakkor magyar nemesek ne lettek volna bilincsekbe verve. Pedig ők nem voltak királyok (csak kiskirályok). Ugyanaz a sátániság volt ez, mely 350 év múlva, a „népi demokráciákban” a munkásoknak nem sztrájkjoga, hanem még szabad költözködési joga se mindig volt.

Thurzó György nádornak szabad volt még Báthory Erzsébetet is törvényes ítélet előtt és nélkül vetni börtönbe, és szabad volt másrésztől tömeggyilkos létére is törvény elé nem állítania csak azon a címen, mert előkelő nemzetség sarja volt, és mert elítélése rokonai tekintélyét csökkentette volna. Melyik az a magyar törvény, amely ilyen szempontok tekintetbe vételét megengedi? Thurzó Györgynek mégsem kellett emiatt félnie, hogy a kettős törvénytelenségért valaki az országgyűlésen felelősségre vonja, annál kevésbé, hogy nádori esküje megszegése címén esküszegőnek bélyegzi.

Ekkor is csak az a „gonosz” „magyargyűlölő” Mátyás főherceg volt az (ő valóban lenézője lett a magyaroknak, de ilyen körülmények között csoda?), aki a törvénytelenséget észrevette és szólni mert érte, de országgyűlés elé vinni még ő sem merte, mert neki sem volt tanácsos magára haragítania a Báthoryakat, Thurzókat, Zrínyieket, Nádasdyakat, Széchenyieket Erdéllyel, az erdélyi fejedelemmel és az összes magyar protestánsal egyetemben. De felesleges is lett volna megengednie magának ezt a fényűzést, mert indítványa az országgyűlés többségét úgysem tudta volna megszerezni, s így csak a főhercegi tekintélyt rontotta volna.



## A magyar vezető társadalom romlottsága Bocskai idejében

Hogy a nagy vagyonú, s ezért az ország sorsát intéző magyar főnemesség körében milyen erkölcsi állapotok uralkodtak Bocskai idejében, azt nagyszerűen mutatja Thelekessy Mihály esete, s azok a nyilatkozatok, melyeket a kor ismerői vele kapcsolatban az egész korra vonatkozóan tesznek. Thelekessy rendszeres rablásokat rendezett fizetett embereivel; a király társzekerit is kirabolta annak ellenére, hogy a kísérek megmutatták neki a királyi „salvus conductus”-t [oltalomlevelet]; a harmincadoknak óriási károkat okozott; hamis pénzt veretett; a jobbágyokat sanyargatta és kínoztta, s nem volt csinosabb nő, aki veszélyben ne forgott volna miatta. Mégis a király csak azért tudta megbüntettetni (mert az alkotmány szerint maga nem sújthatott le rá, hanem csak az országgyűlés által), mert ez a Thelekessy – szerencsére – főnemes társaival is rossz viszonyban volt, azok is haragudtak rá, s mert Thurzó Györgyöt is, akinek rokona és keresztfia volt, magára haragította (meg hát mert éppen akkor Thurzó kedvében is akar járni az udvarnak, mert főkapitány szeretett volna lenni). Ha ezek a szerencsés körülmények véletlenül közre nem játszottak volna, még Thelekessyt sem lehetett volna megbüntetni és ártalmatlanná tenni.

Az udvar még így is alig mert hozzáfogni a dologhoz. Mert az, hogy igaza volt és hogy a törvény mellette volt, még egyáltalán nem jelentette azt, hogy az országgyűlés is mellette lesz. Ennek eléréséhez hosszú előkészület, ügyes taktika, lekenyerezések, s mindezekhez ráadásul még szerencse is kellett. Ez a szerencse most az volt, hogy Thelekessy Mihály népszerűtlen ember volt, sőt főnemes társaival nem is érintkezett. Ha nem így lett volna, majdnem lehetetlen lett volna elérni Thelekessy elítélését, mert ez vagyona elkobzását is jelentette egyúttal. Azok pedig, akiktől ez az elítélés függött, elsősorban arra gondoltak, hogy ha olyan könnyen beleegyeznek társuk vagyonának elkobzásába, akkor hamarosan ők maguk is igen könnyen hasonló sorsra juthatnak. Alig volt ugyanis közöttük olyan, akinek a Thelekessy-éhez hasonló bűnök – ha nála talán kisebb fokban is – ne terhelték volna a lelkiismeretét.

A kálvinista Komáromy András a Századok 1890-es évfolyamában Thelekessy imént elsorolt latorságait mind valóknak ismeri el (adatait mi is az ő értekezéséből vettük), az ellene eljáró királlyal és kamarával szemben mégis Thelekessy pártján van, sőt egész nyíltan kimondja, hogy „*minden nagy hibája mellett korántsem oly sötét jellem, mint igen sok előkelő származású kortársa, bár csak Dobó Ferencet, a Balassák vagy Homonnayak némelyikét említsem is közülük*”. (Századok, 1890. évf., 775. o.)

Lator és gonosz volt tehát ez a Thelekessy, de közel sem volt olyan lator és olyan gonosz, mint neves kortársai közül nem egy. „*Igazi szülötte volt a maga korának* – folytatja. – *Könnyen azt mondhatná róla valaki, hogy minden bűne abban állott, hogy nem volt oly szerencsés, mint kortársai.*”

Thelekessy tehát nem kivétel, hanem típus. Egyik a sok közül, mégpedig nem is a legkivívóbb. Ilyen volt tehát az a magyar társadalom, mely Rudolffal szemben fegyvert ragadott a „törvény” védelmére! Vajon ezek után is olyan ideális színben láthatjuk-e ezt a „szabadságharcot”, mint nagy „hazafiságunkban” eddig láttuk?

Pedig hát nemcsak Komáromynak, hanem a kor másik nagy ismerőjének, a szintén kálvinista Károlyi Árpádnak is ugyanez a véleménye. „*Hány olyan járt szabadon* – írja (Országgyűlési Eml., IX., 481. o.) – *s viselt országos dignitást [méltóságot] közbotrány nélkül, sőt az ország népe tapsai mellett, aki többet vétett, mint ez a szerencsétlen ifjú.*”

Tehát mindenki, aki a kútfők tanulmányozása közben mélyebben pillantott be e kor szellemébe, egyformán arra gondol, hogy Thelekessy Mihályban talán még több rokonszenves vonás van, mint kora olyan más szereplőiben, akik nemcsak nem végezték a vérpadon, mint ő, hanem mint koruk nagyjai szerepelnek. E sötét kor helyes megítéléséhez hozzátartozik az

is, hogy ezek a „sötét jellemű” szereplők egytől egyig protestánsok voltak, mert ekkor hazánkban úgyszólván nem volt más katolikus közszereplő, mint a főpapok.

Vajon mennyire becsüljük azt a Bocskai korabeli magyar társadalmat, melynek szívében annyira lángolt a „honszerelem”, hogy fegyvert ragadott, hogy a törvényt, az alkotmányt és a szabadságot Rudolf, az „elfajult”, „idegen” király ellen megvédje, de viszont a maga valóságában túlságosan is nagy szabadságával visszaélve annyira alacsony erkölcsi színvonalon állott, hogy a jobbagysanyargató, liliomtipró, gyilkos és rabló Thelekessy Mihály még rokonszenvesnek tűnik fel mellettük, s a kor legjobb ismerői szerint „korántsem olyan sötét jellem”, mint nagy és jó magyaroknak számító kortársai közül „igen sok”, köztük éppen, sőt elsősorban az a Dobó Ferenc, akit éppen most láttunk magasztalni szeplőtlen hazafiként Takáts Sándortól, a kor harmadik legjobb ismerőjétől, s vele szemben a Habsburgokat nem is azért szidni, mintha őt is lefejezték volna, mint Thelekessyt, vagy legalább a vagyonát elkobozták volna, hanem azért, mert magva szakadván összeharácsolt nagy vagyonából – mely a magyar alkotmány szerint őket illette – sikertelenül ugyan, de mégis megpróbálták legalább valamit a török elleni háború költségeire is megszerezni.

Gondolhatjuk, ha még Habsburg-ellenes létükre is ilyen lesújtó a beavatottak véleménye a korról, annak meg lehet a kellő oka. Valóban, nemcsak a kapzsiságban, vadságban, durvaságban, anyagiasságban és erőszakosságban, a rablásokban és gyilkosságokban, hanem a bujaságban és a fajtalanságban is versengtek e kor hazafiai a kivételesen vérpadra jutott Thelekessy Mihállyal. Az 1599-es országgyűlés szükségesnek tartotta, hogy külön törvényt hozzon a vérfertőzők, bigámiasok és hitvesgyilkosok ellen, s mint akik effajta bűnökben leledzettek, Majthényi Imrét, Dely Tódort, Hollóssy Jánost, Patyi Imrét és Pellérdy Pétert személy szerint is megnevezi. (Századok, 1890., 635. o.) Pedig ekkor már csak hét év választotta el az országot első „hősi” szabadságharcától! Ezek a néhány év alatt szabadságvédő oroszlanokká változott kiváló hazafiak csak így szerették a hazájukat:

A tizenöt éves háború hadi ügyeinek intézésére minden megye egy „kapitányt” választott. Elrendelték, ha ez a kapitány a táorból hazabocsát valakit, fejével bűnhődjék. (Bizonyára nem ok nélkül hoztak ilyen drákói törvényt. Azok tehát, akiknek a fő bűnük a durvaság és az emberi élet túl könnyű kioltása volt, akik tehát a bátorság túlzásba vivésével vétkeztek, minden szíre-szóra megszökdöstek a táorból akkor, amikor becses életüket a török ellen a hazáért kellett volna kockáztatni.) Azt is elrendelték, ha a megye nem állítja ki a sereg részére hiánytalanul mindazt, amire kötelezve van, s ezt a kapitány nem jelenti azonnal a főkapitánynak, akkor tisztségét veszítse el.

Thelekessy volt Trencsén megye kapitánya. (Tehát ezt a gonosztevőt választották meg erre a kitüntető bizalmi állásra. Újabb bizonyíték, mennyire nem lehettek nála különbek a megye többi tekintélyes emberei se.) Azért vesztette el nemestársai előtt népszerűségét, mert – más kapitányokkal ellentétben, akik ezért természetesen egyáltalán nem bűnhődtek, hiszen az országgyűlés erre vonatkozó határozatait senki sem tartotta meg – ő nem volt hajlandó a táorból senkit hazabocsátani és megvédeni „defectusait” [hibáit] a hadak kiállításában és felszerelésében ő valóban jelentette a főkapitánynak, noha semmi más megyében nem jelentették, mert a törvényt természetesen e tekintetben sem tartották meg sehol.

Thelekessy tehát csak azért lett vagyonos nemestársai körében gyűlölt, mert azt a törvényt is megtartotta, mely nem a nemesek jogait, hanem kötelességeit tartalmazta. (Valóban a becsület jele ez Thelekessy Mihályban, s úgy látszik, ő csak később, elkeseredésében lett latorrá. A Dobó Ferenceknek, Balassáknak és Homonnayaknak nincs hasonló mentsége.) Azt is megerősíti Komáromy, amit a rendszeres adócsalásokról mondtunk. Kutatásaiból láthatjuk, hogy ami még Deák Ferenc idejében is megvolt, megvolt már Bocskai fellépte előtt, tehát már a XVI. században is, tehát valóban egy, a királyait rendszeresen becsapó és kijátszó nemzet közvéleménye és történetírása vádolta királyait négyszáz éven át állandóan, sőt vádolja még ma is rendületlenül törvényszegéssel s a nemzet iránti kötelességei megszegésével.

„Nem elég – írja Komáromy (Századok, 1890., 565. o.) –, hogy a porták összeírásában (persze a „kálvinista színmagyar” Komáromy azt írja, hogy „összeírásánál”) a legnagyobb visszaéléseket követték el, és a földesúr néha fegyveres kézzel verte ki falujából a dicatorokat [adóbeszedőket] (ezt is csak a jó Habsburgok alatt lehetett büntetlenül megcsinálni!), de a főurak a vármegye tisztjeivel egyetértőleg minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak, hogy a törvényt kijátszhasssák. Jó, ha a felét is kiállították fegyvereseiknek, s mikor a főkapitányok meg a kamarák a vármegyék hadinépének ellenőrzéséről készített jegyzéket sürgették, kézen-közön úgy eltűntek azok, hogy sohasem tudtak többé nyomukra akadni.” (!)

S mi ezek után még sérelemnek tartjuk, hogy Mátyás főherceg – bizalmas körben, mikor úgy vélte, hogy a magyarok nem szereznek róla tudomást – szidta őket és lenéző kifejezéseket használt rájuk? Nem inkább azon kell csodálkoznunk, hogy Rudolfnak még legbizalmasabb leveleiben sem találunk még ennek ellenére sem magyarok elleni ellenszenvet? „A kismemeseken persze elverték a port, ha kötelességét nem teljesítette, de a nagybirtokosok büntetés nélkül maradtak, ha portáik számát eltitkolták és fegyvereseik csak az összeírásokban szerepeltek.”

Igen, mert a nagybirtokosokkal nehéz volt elbánni. Ők az alkotmányra és az aranybullára hivatkoztak. Hogy rajtuk is elverhessék a port, ahhoz várostromok kellettek, s szinte hadjáratot kellett volna vezetni, s ehhez mindenki adott volna pénzt, csak Magyarország nem. Egy-egy Dobó, egy-egy Balassa vagy Homonnay ellen a fellépést tehát a legelemibb igazságosság követelte, mégis alig lehetett megtenni. Annál csodálatosabb, hogy az a magyar értelmiség és az a magyar ifjúság, mely a mai főnemesség ellen, mely földjét nemcsak örök áron el nem adhatta, hanem még bérbe se adhatta már a Horthy-korszakban se az illető falu parasztjainak beleegyezése nélkül, mely a vörös „felszabadulás” előtt már évtizedekkel progresszív adót fizetett, s jövedelmének 75%-át fizette csak jövedelemadóban, oly engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett, s még mindig azt követelte, hogy adóztassák meg jobban (nem is sejtette ugyanis, hogy mennyire meg van adóztatva), és törjék meg már végre feudális hatalmát (nem is sejtették ugyanis, hogy mennyire meg van az már törve). Ezekkel az évszázadok előtt élt, s igazán kiskirályi hatalommal bíró és adót egyáltalán nem fizető magyar főnemességgel szemben mindig a királyt szidja, őt nézi zsarnoknak, törvénytíprónak. Most nem a gyűlölt (és e korban valóban gyűlöletet érdemlő) főnemest látja bennük, hanem mindenképpen hazafias hősokeket csinál belőlük.

A mi értelmiségünk és ifjúságunk él-hal Bocskai szabadságharcáért. Pedig ne feledjük, hogy az egész felkelést ugyanazok a főnemesek csinálták, akik ezeket a Komáromy emlegette felháborító adócsalásokat elkövették; azok, akik olyan szégyenletesen bújtak ki azok alól az áldozatok alól, melyeket a török elleni háborúban a hazának kellett volna hozniuk; akiknek a vagyon és szenvedélyeik kielégítése volt az istenük, akiknek egész élete a gyöngébbek elleni erőszakoskodásból állt, akik büntetlenül raboltak, bujálkodtak, a düh és féltékenységek hevében gyilkoltak.

Tisztán ezek a főurak csinálták Bocskai „szabadságharcát”. Maga Bocskai is az ilyen magyar főnemesek egyike volt (s mint látni fogjuk majd, nem is a jámborabbak közül). Nem is csinálhatták volna mások, hiszen ebben az időben egyedül csak ők számítottak.

A Bocskai-kor főurainak e mérhetetlen erkölcsi romlottságát, féktelen szenvedélyeit és önzését látva, az idegen a Habsburgok helyett a magyarokat szidja, a magyar pedig a főurakat. Egyiknek sincs igaza. Nem szidhatják ellenségeink a magyart, még a XVI. század magyarját sem, mert rámutattunk már, hogy se jó, se rossz faj nincs, annál kevésbé van megborzasztóan rossz faj, csak több vagy kevesebb rossz tulajdonsággal rendelkező faj.

Ha Bocskai korában a magyart olyan különlegesen durvának, önzőnek és erkölcsi érzék nélkülinek találjuk, annak nem a magyarság, mint ilyen, azaz nem mint a szomszédos germánoktól vagy szlávoktól elütő faj, hanem e kornak a viszonyai; a százados törökvilággal, az állandó háborúkkal, az élet- és vagyonbiztonság hiányával együtt járó eldurvulás és erkölcsi

lesüllyedés az oka. Ugyanez ugyanezen körülmények között ugyanígy megtörtént volna germán vagy szláv népekkel is. Különbség legfeljebb árnyalatban lett volna.

De miatta a főurakat szidni se tárgyilagos vagy okos dolog. Ha pedig ez a szidás nem főurak előtt történik (pedig nem azok előtt történik), akkor a szónok vagy író részéről egyszerűen jellemtelen hízelgés, népszerűség-hajhászás is még egyúttal. Hízelt az azon közönség iránt, melyhez az író vagy szónok szól, aki mivel nagyon jól tudja, hogy főúr szükségképpen csak kevés lehet, az ő közönsége nem belőlük áll, hanem olyanokból, akik e főurakat irigylik, s így szívesen hallják az ő bűneiket. A más bűneit egyébként is mindenki szívesen hallja, természetesen maguk a főurak is.

Az igazság itt is csak az, hogy nemcsak romlott vagy bűnös faj, hanem bűnös társadalmi osztály sincsen. Képtelenség, hogy minden vagy majdnem minden főúr önző és gonosz, és minden vagy majdnem minden köznemes, jobbágy vagy városi polgár jóságos és önzetlen legyen. Az ember az, aki önző és gonosz és az ember az, aki önzetlen és jó. Mivel nemcsak a főúr ember, hanem a jobbágy és a polgár is az, világos, hogy ezek is éppen úgy lehetnek rosszak és önzők, mint azok. Ha igaz az, hogy vannak nemcsak rossz, hanem jó és önzetlen emberek is, kétségtelen, hogy vannak jó és önzetlen főurak is. Világos tehát, hogy a magyar történelem XVI. századának viszonyai között se lettek volna az akkori jobbágyok vagy köznemesek sem kevésbé durvák, buják vagy önzők, mint ugyanakkor a főurak voltak, ha az a hatalom, erő és a bűn büntetlenül maradásának az a lehetősége, mely a főurakat a bűnre felszabadította, nekik is rendelkezésükre állt volna.

Láttuk már milyenek voltak a mohácsi vést megelőző kor köznemesei, sőt láttuk, hogy a Bocskai felkelését megelőző, tehát azon kor köznemessége is, melyet most tárgyalunk, sikasztók és börtöntöltelékek után ment. Az a köznemesség, mely ilyen embereket választott, illetve fogadott el vezéréül és ezekre hallgatott, maga sem állhatott sokkal magasabb erkölcsi színvonalon. Hogy a jobbágyok milyen szelídek és jólelkűek voltak a mohácsi vést előtt, láthatjuk Dózsa parasztlázadásából és annak kegyetlenségeiből. Más korokét pedig más parasztlázadások részleteiből, nemes-mészárlásaiból, sőt kínzásaiból. Hogy a proletárok milyen jóságosak és önmérséklők, s hogy ők mennyire nem élnek vissza helyzetükkel akkor, ha a hatalom az ő kezükbe kerül, hogy ők ilyenkor mennyire hagyják élni a volt urakat, főispánokat, katonatiszteket és kulákokat, azt meglátjuk elméletben a marxizmus tanaiból, gyakorlatban pedig láttuk a proletárdiktatúrákban.

Nincs tehát szükség semmiféle jogos ok annak feltételezésére, hogy Bocskai fellépése idején csak a főurak voltak gonoszok, de maga a magyar nép jó és feddhetetlen volt, sőt még annak feltételezésére sem, hogy a főurak gonoszabbak voltak az alsóbb társadalmi osztályok tagjainál. A XVI. század főurainak bűnei is az ember bűnei voltak, s minden ember rossz, ha csak be nem iratkozik Krisztus iskolájába és azt sikeresen el nem végzi. Egyformán önző és a maga számára a kedvező lehetőségeket kihasználó az ember akkor is, ha király, akkor is, ha főúr, és akkor is, ha jobbágy és proletár.

Nálunk történelmünk folyamán még a legjobban a király volt, de csak azért, mert majdnem mindig igazán vallásos volt, alattvalóinál jobban igazodott az Egyház irányítása szerint, s legjobban élt a másvilágnak. Különös gátló vagy kedvező körülményektől eltekintve, általában a főúr és a vagyonos nemes is jobb a jobbágnál vagy a proletárnál, mert műveltebb és gondosabb nevelésben részesül, s ezért átlag nem áll annyira az állati ösztönök hatása alatt, mint az. A gazdagságnak is vannak ugyan erkölcsromboló hatásai is, de ezek nincsenek akkorák, mint amekkora erkölcsnemesítő hatása van a műveltségnek, kultúrának és a gondos nevelésnek, mely a vagyonnak átlag velejárója.

A túl nagy gazdasági függetlenség, a szinte büntethetlenség tudata azonban káros az erkölcsökre, s ezért ebből a szempontból a XVI. század főurainak romlottságát nagyobbaknak kell tartanunk ugyanezen kor egyszerű embereinél. De az érem másik oldalaként azt is figyelembe kell vennünk, hogy az élet és vagyon bizonytalanságát, a folytonos meneküléseket, te-

hát azokat a romboló hatásokat, melyeket a török világ idézett elő a lelkekben, akiknek biztos váraik voltak, alig érezték. E tekintetben tehát a körülmények inkább a főurak erkölcsére voltak kedvezőek, mint a föld népére.

Általános szabályként azt mondhatjuk ki, hogy jobb módúnak, de nem dúsgazdagnak lenni a legelőnyösebb erkölcsi szempontból. A dúsgazdagok is és a legelesettebb társadalmi osztály fiai is jobban predestinálva vannak a bűnös életre, mint a jobb módú parasztok és a középosztály gyermekei. Mindez azonban csak árnyalati különbséget jelent. Az igen szegények és (még inkább) az igen gazdagok között is mindig voltak és lesznek is igen jó emberek. Minden a veleszületett hajlamoktól, az esetleges terheltségtől, s aztán a neveléstől s azoktól a körülményektől függ, melyek közt az illető ifjú korát töltötte.

Ez az igazság. Mindenki, aki másképpen beszél, s gonoszságuk miatt csak a főurakat vagy a dúsgazdagokat szidja, hitvány hamispróféta, aki – természetesen nem érdek nélkül – a tömegeknek hízeleg. Ma ugyanis már régen a tömeg jelenti a hatalmat (a dolog természeténél fogva mindig is az jelentette), érvényesülni ma már csak az ő tetszésének megnyerésével lehet. Világos tehát, hogy önzésből hízelegnek neki. Ez a hízelgés, ez a demagógia volt az oka minden nemzeti szerencsétlenségünknek. Ez volt a bűne az eddigi magyar történetírásnak is, mely ostobán és igazságtalanul dicsérte a magyart, mert magyarnak írt; szidta a főpapságot az alsópapsággal szemben, a főnemest a köznemessel szemben, a nemest a jobbággal szemben. A papok ugyanis többen vannak, mint a főpapok, a nemesek többen, mint a főnemesek és a jobbágyok többen, mint a nemesek. Természetesen a kommunisták is azért munkáspártiak és tőkésellenesek, mert a munkások is többen vannak, mint a tőkésék, s az okos ember tudta már akkor is, mikor még a hatalom a tőkésék kezében volt, hogy a hatalom előbb-utóbb a munkások kezében lesz. Csak meg kell szervezni őket.

Végeredményképpen tehát kimondhatjuk, hogy nemcsak a főurak, hanem az ország volt erkölcsileg romlott Bocskai felkelése idején.

## Szabadságharc volt-e a Bocskai-felkelés?

Nem volt szabadságharc. Láttuk, hogy amikor Bocskai fegyvert ragadott, nem volt szükség semmiféle szabadságharcra. Ellenben tizenöt éve folyt már akkor egy másféle, igazi szabadságharc a török ellen, s ennek megszüntetésére ragadott Bocskai fegyvert. Nem Bocskai felkelése volt magyar szabadságharc, hanem ez a felkelés szüntette meg a magyar nemzet szabadságharcát.

Igaz, hogy Bocskai idejében nemcsak keleti, hanem nyugati viszonylatban sem voltunk független ország, de hát hogy lehettünk volna az, mikor tulajdonképpen ország se voltunk, mert azt a kis országszegélyt, mely akkor királyunk birtokában volt és egyúttal a magyar jogfolytonosságot jelentette, semmiképpen sem azonosíthatjuk a tulajdonképpeni Magyarországgal. Hogy mégis éppen az a kis országrész, mely a Habsburgok kezén volt, és amely alig volt nagyobb, mint akár Erdélynek, akár a törökmegszállta Magyarország fele, lett és maradt a magja, a lelke, jogilag képviselője, ténylegesen pedig fenntartója, sőt később visszaállítója is az egész Magyarországnak. Az már bizonyára megint nem szégyene azoknak az „idegen” királyoknak, akik ezt a kis országfoszlányt bírták.

Nem mondhatjuk azonban, hogy nem szégyene Erdélynek és a kálvinista magyar erdélyi fejedelmeknek, hogy nem ők lettek a régi, az egész ország jogutódai, s később visszaállítói, hanem a Habsburgok. Az erdélyiektől több joggal elvárhattuk volna ezt, hiszen ők nem „idegenek” és „elnyomók” voltak, hanem magyarok, s az a Magyarország, melyet ők tartottak kezükben, kétszerese volt a Habsburgok Magyarországnak. (Hozzátehetjük még azt is, hogy Erdélyben nem is „hülyék” uralkodtak, mint Bécsben, hanem Bocskaiak, Báthory Istvánok, Bethlen Gáborok és Rákóczi Györgyök, azaz tehetséges emberek.)

Hogy a hajdani nagy országnak ez a kis királyi része nem volt s nem is lehetett független, az a legtermészetesebb, és a viszonyok ismeretében egyenesen szükségszerűnek mondandó dolog, tehát semmiképpen sem lehet magyar sérelem. Addig, amíg csak ez a kis országcsont jelentette Magyarországot, s ennek ellenére mégis a régi, egész ország védelméről kellett gondoskodnia, s emiatt királya más országai erejével volt kénytelen védeni, nem is lehetett független ez a kis ország. Az okos Bocskainak tudnia kellett, hogy fegyverrel ennek a kis országrésznek csak akkor használhatna, ha feleslegessé tudná tenni ezt az idegen, nyugati segítséget és a török ellen is meg tudná védeni. Azonban ellene és éppen egyenesen török zsoldban ragadni fegyvert, csak ennek az országnak még nagyobb legyengítését, tehát függetlenségének még nagyobb lehetetlenítését jelentette.

Ebben az időben Magyarország függetlensége megőrzésének, illetve visszaszerzésének legegyszerűbb feltétele az lett volna, hogy az országot olyan gazdasági helyzetbe hozzuk, hogy a maga lábán megállhasson és a maga védelméről a maga erejéből gondoskodni tudjon. Világos, hogy ennek elérése addig, amíg az ország három darabból állt és csonka volt, szó sem lehetett. Legelőször tehát egyesíteni kellett a három magyar országrészt. Ez kétféle módon történhetett volna meg. Vagy a Habsburgok segítségével kellett volna lerázni a török igit, s az ország egyesítése után számban és gazdasági erőben megnövekedve fokozatosan a Habsburgok birodalmában és birodalmával szemben is függetlenné válni, vagy pedig előbb török segítséggel a Habsburgok részéről keletkezett idegen befolyást kellett volna legyőzni és csak utána szerezni vissza függetlenségünket a törökkel szemben is.

Bocskai még nem tudhatta ugyan, de ma már tudjuk, hogy a valóságban a két lehetőség közül az első történt meg, ez bizonyult reálisnak. Noha mi a második módszert tartottuk „hazafiasnak”, hiszen még ma is Bocskaiért, Bethlenért, a Rákócziakért lelkesedünk, a Ferdinándokat és Lipótokat pedig, akik országunkat a török alól tényleg felszabadítva egyesítették, valósággal utáljuk, a valóságban mégis e Lipótok és Ferdinándok segítségével előbb a töröktől szabadultunk meg és szereztük vissza országunk területi épségét (1700 körül), és csak jó-

val utána, 1867-ben szereztük vissza függetlenségünket a Habsburg Birodalommal való viszonylatban is, de végül itt is visszaszereltük.

Ma tehát már nem lehet azon vitatkozni, melyik lett volna az okosabb, célszerűbb és előnyösebb, mert már tudjuk, hogy melyik volt az. Ma már tudjuk, hogy Bocskai is, Bethlen is, a Rákócziak is rossz, használhatatlan szelet fogtak a vitorláikba; irreális, a gyakorlatban be nem vált politikát folytattak, tehát erősítés helyett csak gyengítették a nemzet erejét; akadályozó, visszahúzó, gátló, tehát romboló, destruktív erőt képviseltek a nemzet boldogulása szempontjából, tehát életerejét gyengítették.

Hogy az Ausztriával való viszonylatban nemzeti függetlenségünk visszaszerzése olyan nehezen és késedelmesen történt meg, nem érv eme út helyessége ellen, mert hiszen ma már annyit biztosan tudunk, ha késve is, de ez is megtörtént, viszont a történelem ma már azt is világosan bizonyítja, hogy azon a másik módon egyáltalán nem történhetett volna meg. Ma már tudjuk, hogy az nem a realitások útja volt. Ha azonban valaki mégis a „van”-ok helyett a „volnák” embere, s álmokat szőni szeret, annak számára is szolgálhatunk egy másik, kiábrándító „van”-nal, a balkáni államok, Románia, Bulgária sorsával. Ezek – akarva, nem akarva – a másik utat járták, s függetlenségüket a török alól még 1867-nél is későbbben szerezték vissza. S ha ők függetlenségüket még attól a töröktől is csak a XIX. század végén tudták kivívni, akit a Habsburgok már a XVII. század végén tönkretettek, gondolhatjuk, mikor tudtunk volna mi felszabadulni az alól a Törökország alól, mely Bocskai, Bethlen és a Rákócziak segítségével a XVII. század folyamán előbb a Habsburgokat tette volna tönkre.

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy az 1700-as kis másfélmilliós országgrészből nem lehetünk mindjárt még a Habsburg Birodalomtól is függetlenek, mikor az 1700 körül újra a régi Nagymagyarországgá lett Magyarország nemcsak a Habsburg Birodalom tőlünk idegen részeinek segítségével jött létre, hanem ez egyenesen a magyarok ellenére történt meg. A Bocskaiért, Bethlenért és Rákócziért lelkesülő magyarok, tehát azok a magyarok, akiket mi még most is a hazafias magyarokkal azonosítunk, a másik utat járták. Ők előbb akartak felszabadulni a Habsburgok, mint a törökök alól, ők jobban gyűlöltek azokat, mint ezeket. Még nagyobb baj volt, hogy a magyar dac és ellenzékiesség szelleme, de főképpen a protestantizmus miatt a magyarság tekintélyes része még akkor is kitarzott a második út mellett, mikor az első már győzedelmeskedett. Így aztán a Habsburgoknak a szó szoros értelmében nemcsak a töröktől, hanem még a törökpárti magyaroktól is úgy kellett visszahódítaniuk Magyarországot. Fegyverrel meghódított országnak pedig nem szokás függetlenséget adni.

Könnyen érthető, hogy ekkora következetlenséggel, a valóságban ilyen makacs mellőzésével nem lehetett a magyar függetlenséget se előmozdítani, se erősíteni, de szükségképpen gyengíteni, akadályozni kellett. A XX. század mai magyarja, aki már tudja, hogyan alakult a nemzet fejlődése a valóságban, a törökkel szövetkező Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Thököly lázadását nem tekintheti másnak, mint a nemzet életerejét vérszesen gyengítő és függetlenségi törekvéseit akadályozó végzetes diverziónak, tévutakon való járásnak. A nemzet azért károsodott, mert nem ismerte fel a helyes, a járható utat, s olyan irányban kereste boldogulását, mely a történelmi események akkor még rejtett világában később teljesen elhibázottnak bizonyult.

Ugyanezt kell mondanunk a későbbi, Rákóczi Ferenc és Kossuth irányította szabadságharcokról is, melyek szintén kudarcba fűltek, tehát szintén újra csak azt bizonyították, hogy a nemzetnek nem fegyverrel, nem erőszakos úton, hanem öntudatos, de lassú, fokozatos munkával kellett volna függetlensége visszaszerzésére törekednie.

E tévutakra térésnek Bocskai volt az úttörője, a főbűn tehát őt terheli érte. Jobb lett volna, ha ő is olyan teljes kudarcot vallott volna, mint Rákóczi és Kossuth, mert akkor talán nem lett volna olyan sok utóda és utánzója, s így a nemzet csak egyszer tévedt volna hamis útra, nem pedig sorozatosan és évszázadokon át, már egyenesen nemzeti hagyományként. Így újra meg újra lerontottuk azt, amit közben építettünk.

Tulajdonképpen annak is mi voltunk tehát az oka, hogy a török alóli felszabadulás megtörténte után Ausztria alóli felszabadulásunk olyan soká késett. Késett volna ez természetesen anélkül is, mert világos, hogy egy ország se mond le olyan előnyökről önként, melyeket egy másik országra már megszerzett, s nem is ingyen s érdem nélkül szerzett meg. De az is kétségtelen, hogy ez a második és teljes felszabadulás nem késett volna olyan sokáig, ha hazánkban a török alóli felszabadulása nem történt volna úgyszólván a nemzet nélkül, sőt egyenesen a nemzet ellenére, és ha népünk „hazafias” vezetői nem űztek volna irreális politikát. Ehhez nem ragaszkodtak volna századokon át (lelkileg még ma is ragaszkodunk hozzá), és a káros diverziót nem ismételtük volna meg újra meg újra.

Pedig még azt is meg kell mondanunk, hogy az előbb előadott alternatívából nem is számíthatjuk teljesen egyforma és egyaránt becsületes lehetőségnek mind a két felszabadulási módot. Hiszen a törökkel való szövetkezés akkor egész Európa szemében becstelenségnek, árulásnak számított; a keresztény világnézettel és az európai kultúrával való szakítást jelentette, mely az egész akkori művelt világ megvetését vonta magára, nekünk pedig egész múltunk s addigi nemzeti büszkeségünk megtagadását. Bárki más ugyanis hamarabb és könnyebben szövetkezhetett a törökkel, mint az az ország, mely „Európa védőbástyájának” nevezte magát, s melyet más népek is annak tartottak.

De még ha ettől el is tekintünk, akkor sem szabad elfelejtenünk, hogy mi a Habsburgok felesküdtől alattvalói voltunk. A törökkel csak akkor szövetkezhetünk volna ellenük, ha „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján álltunk volna, tehát ha az erkölcsi törvények ereje alól teljesen mentesítettük volna magunkat.

Mi a török veszély ellen akkor már évszázadok óta mindig a nyugati keresztény nemzetek segítségét kértük, s nem tagadhatjuk, hogy ezt tőlük meg is kaptuk pénzben is és vérben is. Mikor Bocskai a törökkel szövetkezett, akkor mi már Habsburg- királyaink nyugati alattvalóitól évtizedek óta évről évre rendszeresen kaptuk a török segílyt. Milyen erkölcs és becsület alapján lehetett mindezért hálából egyszerre csak ellenségükké lenni, hátba támadni őket és azok szövetségeseként pusztítani őket, akik ellen ők addig segítettek bennünket?

Végül nem szabad elfelednünk azt sem, hogy mi e velünk egy világnézetű és műveltségű nyugatiak oldalán harcoltunk, mint velük egyenrangú és független szövetségesek. A német-római császár, aki a mi királyunk is volt, legalább elméletben még nemzeti életünk legmélyebb pontján is mindig elismerte, hogy Magyarország teljesen független és szabad ország, sőt erre mindig esküt is tett, mikor Magyarország trónját elfoglalta. Világosan kifejezte és elismerte tehát, hogy függetlenségünk tényleges megcsonkulása csak ideiglenes és csak annak múltó következménye, hogy éppen abban az időben ideiglenes elesettségünk miatt a magunk anyagi ereje az ország megvédésére és jövőndő felszabadítására nem volt elégséges.

A törökök oldalán azonban mindig csak mint nyíltan a szultán szolgái, hűbéresei küzdhetünk a nyugat ellen. A törökkel való viszonyunk – mint láttuk – még akkor is ilyen szolgai volt, mikor kivételesen Zápolya János idejében elméletben még a török is elismerte függetlenségünket. Ez egy kivételtől eltekintve, mely egyébként is a törökökkel való barátkozásunk idejének a legelején volt, a törökkel nemcsak a valóságban, hanem még elméletben is mindig függő, szolgai állapotban voltunk, melyet különösen, ha ügyeink rosszul álltak, török uraink igazi ázsiai és pogány göggel és durvasággal szoktak tudunkra adni. Az erdélyi fejedelmek követeinek például akkor, ha uruk nem küldte meg pontosan az adót.

A török oldalán a Habsburgok ellen küzdeni tehát nemcsak kereszténységünkkel, alattvalói eskünkkel, s így az erkölcsi törvényekkel ellenkezett, hanem a magyar nemzeti önérettel és önrendelkezéssel is. Ugyanolyan iga volt ez, mint később a bolsevista oroszoké. Ugyanolyan önérettelenség, hazug álnokság és becstelenség is kellett hozzá, mint az ő rendszerük szolgálatához. Mint annak, ennek vállalásában is elől járt a kálvinista magyarság. (Adassék tisztelet a kivételeknek.)



Bocskai volt az első, aki ezt a második, becstelen utat, a törökkel való egész nyíltan nem egyenrangú szövetkezést választotta, és ezzel úttörő volt az utána következő, szintén protestáns szabadsághősök előtt, sőt iskolát csinált ezzel magának. (Tulajdonképpen Zápolya János volt az első, de ő legalább a szövetség betűjében megőrizte az egyenrangúságot és így a nemzeti függetlenséget, tehát valójában mégis külön volt Bocskainál.) Bocskaitól kezdve azonban magyar „szabadsághősnek” lenni egyet jelentett a török szolgájának lenni. A „szabadsághős” díszes nevét utána nálunk csak ez úton, tehát magyar és keresztény szempontból egyaránt becstelenül lehetett csak megszerezni.

Bocskait még akkor sem tarthatnánk szabadsághősnek, ha vágyai netovábbját elérte volna és Magyarországot a Habsburg befolyás alól teljesen felszabadítva, magát az egész Magyarország királyává koronáztatta volna. Hogy lehetett volna Bocskai akár még ebben az esetben is magyar szabadsághős? Hiszen ő ekkor sem hozott volna létre szabad Magyarországot, hanem csak egy olyan országot, mely a Habsburgok helyett a törököket uralta volna. Hazánk tehát csak urat cserélt volna, csakhogya a csere igen előnytelen lett volna.

A Habsburg azért volt Magyarország ura, mert Magyarország királya volt. Ez az uraság tehát nem sértő a nemzeti önérzetre, hiszen alkotmányos formák közt és alkotmányos biztosítékok ellenében maga a nemzet választotta és koronázta meg királyává. Most azonban nem Bocskai lett volna a nemzet tényleges ura, hanem neki, mint a magyarok megkoronázott királyának is lett volna még ura, egy nála is nagyobb ember, a szultán, aki magát a magyar koronát is adta neki, és akinek ő hódolata fejében évi adót fizetett. A magyar szabadságra és függetlenségre ennél nagyobb inzultus el sem képzelhető. De nem képzelhető el ennél nagyobb megcsúfolása a magyar alkotmánynak se. Hogy nevezhetnénk hát magyar szabadsághősnek azt, aki mindezt cselekedte?

A Habsburgok nem magyar alattvalói csak azért szólhattak bele a mi had-, kül- és pénzügyeinkbe, mert hazánk effajta ügyeinek viteléhez szükséges pénzt nagyrészt ők adták. De a német császár ennek ellenére is megesküdt arra, hogy ez a beleszólás csak ideiglenes és csak addig fog tartani, amíg az oka, tehát Magyarország külföldi segítése is tart, de Magyarország jogilag azért addig is szabad és független ország marad. Ellenben Bocskai Magyarországnak, még ha csakugyan az egész Magyarországot is jelentette volna, függetlensége teljes hiányának bizonyítékaul évi adót kellett volna fizetnie a töröknek, s ennek ellenére, illetve éppen ezért a török még rendelkezhetett volna is vele. (Mind az évi adó, mind a rendelkezés joga világon van Bocskainak a törökkel kötött szövetségében.)

Kissé túl nagy tehát a különbség a között az osztrák között, aki azért rendelkezett itt, mert azt a hadsereget és diplomáciai szervezetet, mely a miénk is volt, az ő pénze hozta létre és tartotta fenn, és a között a török között, aki azért rendelkezett velünk, mert új királyunkat (Bocskait) ő tette királlyá, a koronát is (mind fizikailag, mind jogilag) ő adta neki, ura volt mind Bocskainak, mind nekünk; ezen a címen rendelkezett is velünk; ami a miénk volt, az az övé is (de megfordítva természetesen nem), s ennek természetes folyományaként nem ő küldött nekünk Konstantinápolyból évente pénzt (mégpedig összes bevételünk háromszorosát, adóbevételünknek pedig a hússzorosát), mint Bécsből a Habsburgok, hanem még a mi kis jövedelmünk tekintélyes részét is évente nekünk kellett hozzá beküldeni adóként (tehát függőségünk elméleti és gyakorlati kifejezésére) Konstantinápolyba, és aki mindezt „elérte”, azt mi szabadsághősünknek nevezzük!

De Bocskai még ilyen vazallusi feltételekkel sem lehetett volna az egész Magyarország királya, még teljes győzelme esetén sem. Az ország azon részét ugyanis, mely akkor már a török kezében volt, amely – láttuk – egyenesen kétszerese volt a Habsburg Magyarországnak, Bocskai se kapta volna meg. Magyarország e tekintélyes részének Bocskai kezére való jutásáról a törökkel kötött szerződésében szó sincs. Egyébként is ellenkezik az iszlám törvényeivel, hogy azt az országot, melyet ők már vallási külsőségek közepette birtokukba vettek, önként újra hitetleneknek engedjék át. Éppen ellenkezőleg: Bocskai a törökkel kötött szerző-

désében arra kötelezte magát, hogy az ország még meglévő állományából is átengedi neki Jenőt és Lippát, sőt az összes végvárat a török kezére kellett volna adnia. Tehát az egész országot védtelenül a töröknek kiszolgáltattnia. Ilyen körülmények között még a lehetősége is ki volt zárva annak, hogy Magyarország egyszer s mindenkorra ne maradjon a török mindig hűséges szolgája, hanem vele esetleg össze is veszessen, s esetleg ellene újra a nyugathoz csatlakozhasson. Milyen sors várt volna így hazánkra?

Csakugyan az lett volna a sorsunk, ami a balkáni államoknak lett.

E nagy engedmények fejében, tehát ennyire drága áron, a szerződés tíz évre elengedte ugyan az adót Bocskainak, világosan megmondja azonban, hogy ez csak tíz évre szól. Nem hagy tehát fenn semmi kétséget afelől, hogy Bocskai „felszabadított” Magyarországa még elméletben sem lett volna független ország. Az a tízéves haladék az adófizetésre csak a Bocskai anyagi önzésének tett magánengedmény volt az ország érdekei, tehát a közérdek rovására. Bocskai kivívta, hogy neki még nem kellett fizetnie az adót, ennek fejében elismerte azonban azt, hogy magának az országnak majd kell. Bocskai még arra is kötelezte magát e „szabadság”-okmányban, hogy „*engedelmes híve leend a portának*”, nem pedig szövetségese. (Lásd Szalay, IV., 445. o. Ugyaninnen vettük Bocskainak a törökkel kötött szövetségére vonatkozó összes állításainkat.)

Említettük, hogy a török birodalom akkor, amikor Bocskai (koronás királyával szemben) melléje állt, sőt „szövetséget” kötött vele, nagyon rosszul állt. A törökök emiatt két kézzel kaptak Bocskai után. Valósággal hízelegtek neki és elhalmozták kedveskedésekkel. S ha azt kell látnunk, hogy az adót még ennek ellenére sem voltak hajlandók elengedni neki (pedig hát elhihetjük, hogy Bocskai ugyancsak elkövetett mindent, hogy e szégyenletes feltételtől szabaduljon), sőt erre vonatkozólag még csak bizonytalan, s később nyugodtan kijátszható ígéretet sem tettek neki. Magyarország területi épségének visszaállítására pedig nem is gondoltak még e szorongatott helyzetükben sem. Képzeltetjük, hogy bántak volna vele és hogyan tartották volna meg még azt is, amit ígértek, mihelyt előnyösebb helyzetbe kerültek volna. Pedig hát a török felülkerekedése szükségképpen bekövetkezett volna akkor, ha Bocskai segítségével sikerült volna megtörni a Habsburgok hatalmát. Ez akkor, tekintve Rudolf idegbetegségét, tehetetlenségét, testvéreivel kitört viszályát, a német, cseh, osztrák, stájer és magyar protestantizmus akkori túltengését és katolikus uralkodója iránti féktelen gyűlöletét, éppen nem volt lehetetlen gondolat. Ha azonban a török egyetlen egyenrangú ellensúlya, a Habsburgok birodalma megszűnt vagy jelentéktelen tartománnyá zsugorodott volna, könnyű elképzelnünk, mit tartott volna meg a török Bocskai magyarjainak tett ígéreteiből! Pedig hát láttuk, hogy nem is ígért semmi mást, mint az ország körülbelül a felének végváraitól (tehát védelméről való lemondása után, adófizetés ellenében) belső önkormányzatot.

Gondoljunk csak arra, hogyan vette el minden jog és ünnepélyes ígéret ellenére még a minden szultánok legnagyobbika, a gögös és becsületére annyira büszke Szolimán is János király özvegyétől és fiától (pedig Jánossal legalább külsőleg mint egyenrangúval kötött szövetséget, nem úgy, mint Bocskaival) Buda várát, s mennyire esze ágában sem volt megtartani azt az ígéretét, mely szőszegését és becstelenségét leplezte, hogy csak ideiglenesen és azért szállja meg ő maga a várát, hogy ne legyen gyöngye női kézben és biztosan megmaradhasson a gyermek birtokában és visszaadhassa majd neki, mihelyst megnő. S ha így tett a törökök legbüszkébb szultánja, s akkor, amikor még ott volt mellette ellensúlynak az a Bécs, melyet ugyanez a Szolimán soha még megostromolni sem mert, s így megvolt számára az a veszély, hogy a magyarok, ha rosszul bánik velük, ismét eme erős Bécs karjaiba vetik magukat. Képzeltetjük, hogyan bánt volna a Habsburgok esetleges bukása után Bocskai „szabad” Magyarországgal, ahol akkor már teljesen szabadon garázdálkodhatott volna.

Mindjárt látni fogjuk egyébként, hogy Bocskaival kötött szerződésében tett ígéreteit is megszegte a török, már Bocskai életében. S ha ezt meg mert tenni a nagy Bocskaival akkor, amikor birodalmában egymást érték a janicsárlázadások, s keleti szomszédaival a háború,

hogy bánt volna Bocskai törpe utódaival, például az Apafiakkal, ha a Habsburgoktól már nem kellett volna félnie? Ne feledjük, hogy a tehetséges Bocskai rögtön a bécsi béke után meghalt. Egészen bizonyosra vehetjük tehát, hogy Bocskainak a Habsburgoktól „megszabadított” török hűbéres Magyarországa semmivel sem vitte volna többre, mint a bolgárok, a románok vagy a szerbek a török uralom alatt.

Mi azonban, mivel – a balkániakkal ellentétben – szolgálni sohasem tudtunk, még náluk is rosszabbul jártunk volna. Nekünk, ha ki lettünk volna szolgáltatva a török kénye-kedvének, írmagunk sem maradt volna. Nemcsak elszegényedésünk és elvadásunk miatt lettünk volna balkáni állammá, hanem országunk lakosságát is ma már vagy 80%-ban a kipusztult magyarság helyét elfoglaló szláv-valach pásztornépek foglalták volna el, mint ahogyan ez – csak sokkal kisebb fokban – jelenleg is megtörtént velünk. Bocskai teljes győzelme tehát nekünk is teljes pusztulásunkat okozta volna. Örülnünk kell tehát, hogy csak félig győzött, s így hazánkat csak félig tudta „felszabadítani”. Ezt egyébként előre is tudni lehetett volna, mert az olyan szabadsághős, aki szabadságharca megkezdésekor már eleve elkötelezi magát arra, hogy egy idegen állam uralkodójának „engedelmes híve” lesz, nem hozhat szabadságot népének.

Ha ostoba hívei és még ostobább rajongói nem tudták és nem tudják, az okos Bocskai maga mindezt nagyon jól tudta. Ezért ő maga nem is akart szabadságharcos lenni. Éles eszével és széles látókörével teljesen tisztában volt azzal, hogy a Habsburgok hatalmának Magyarországon való megdöntésére az ő erői még a törökkel szövetségbe is csekélyek. Tudta, hogy ez a hatalom, még ha szorongatja is a protestantizmus, és ha császárainak nemtörődömsége vagy pillanatnyi balsikere miatt válságba juthatott is, a Német Birodalomban, az újvilág erejét is jelentő Spanyolországban, a pápában és az egész keresztény Európa szolidaritásában olyan erőtaralékokkal rendelkezett, melyek előbb-utóbb kisegítik a válságból.

De azért se akart Bocskai szabadsághős lenni, mert mint keleti magyar, közvetlen tapasztalatból is nagyon jól ismervén a törököt, ideiglenesen felhasználta ugyan a maga érvényesülésére, iszonyodott azonban attól, hogy végleg a „szövetségese” maradjon. Neki a török csak eszközülni kellett a maga érvényesülésére, de így is csak ideiglenesen. Annyi egészen bizonyos, hogy Bocskai mindig tisztában volt azzal, hogy ő Rudolf helyett Magyarország királya még a törökök támogatásával sem lehet, s ezért effajta igényei nem is voltak.

Hogy utált szövetségese lenni a töröknek, s hogy úgy félt tőlük, mint a falusi gyerek a garabonciás diáktól, azt látjuk viselkedéséből, mikor például a szövetség ünnepélyes megköntetésére a nagyvezérhez a törökök táborába kellett mennie. Úgy ment oda, mintha a halálba vagy az oroszlánok barlangjába menne. Noha azért ment oda, hogy Magyarország királyi méltóságát vegye ott át, úgy beszélt, mint aki végrendeletét mondja tollba és búcsúzik e földi világtól.

Viselkedhetett volna így, ha komolyan vette volna ezt a királyi koronával való játékot vagy akár csak a szövetséget?

„*Ha engem netalán szerencsétlenség érne a törökök között – mondta a török táborba menetele előtt bizalmasának, a már említett Homonnay Bálintnak –, szolgálj híven a hazát... s példámon okulva ne higgy a töröknek.*” Mikor pedig már a nagyvezér a szultán nevében koronát tett a fejére, a körülötte álló magyarokat pedig intette, hogy legyenek hűségesek új királyuk iránt, és többet félre ne hagyják magukat vezetettetni a németek álnok ígéreteitől. A józan Bocskai éppen ellenkezőleg, az ő álnok ígéreteikre gondolt, s arra vigyázott, hogy ezektől ne hagyja magát félrevezettetni. Rögtön levette ugyanis fejéről a koronát, odaadta a mellette álló Széchi Györgynek, a nagyvezérnek pedig azt mondta, hogy ajándékolja ugyan elfogadja, de nem király volt a jelvényéül, mert Magyarországnak van már királya.

E szavait, s – ami ennél sokkal többet jelent – viselkedését szokták Bocskai önzetlen jelleme legfőbb bizonyítékának tekinteni. Engem is igen meghatott gyerekkoromban. Pedig hát Bocskai sem önzetlen nem volt, sem jellem, csak okos és józan. Az önzetlenség erényét ő nem ismerte, sőt ezt az erényt nem is értékelte. Az önzetlen ember az ő szemében buta ember

volt. Ő egyedül csak azért cselekedett ilyen „önzetlenül”, mert jól tudta, hogy amivel a nagyvezér megkínálta, annak megvalósítása lehetetlen. Neki is ártana tehát, meg az országnak is.

Ő, mint erőt felülmúló dologra, soha nem is gondolt arra, hogy Magyarországot a Habsburgok hatalmi köréből valaha kiszakíthassa. Ezért szinte a fegyverfogásával egy időben egyúttal tárgyalásokat is kezdett Rudolffal. A legnagyobb örömmel és kitüntetéssel fogadta az ez ügyben hozzáküldött Csáki Istvánt, meg Rákóczi Zsigmondot. Rögtön tudtukra adta, hogy ő csak azért fogott fegyvert, mert rá volt kényszerítve, s hogy „*mostan is nincsen neki más fejedelme, hanem őfelsége császár urunk*”. (Csáki István 1605. január 29-i levele. Szilágyi: Tört. Társ. 1878., 827. o.)

Azokat, akik most igen meghatódnak, közbevetőleg figyelmeztetem, hogy Bocskai e kijelentése nem hűségének, hanem visszataszító álnokságának bizonyítéka. Nem az számít ugyanis, amit az ember mond, hanem az, amit tesz. Bocskai azt mondta, hogy „mostan is” „őfelsége császár urunk” az ő királya, viszont ugyanakkor, mikor ezt mondta, szövetséget kötött királya és hazája legnagyobb ellenségével. Elmondhatta tehát „császár urunk őfelsége”, hogy olyan hűségtől, mint Bocskaié, ments meg Uram minket! Az ilyen hűség a legveszedelmesebb (és a legundorítóbb is), mert álnok. Pedig hát – sajnos – látni fogjuk, hogy úgyszólván minden szabadsághősiünk (a katolikus Rákóczi Ferencet kivéve) ilyen álnok, ravasz, veszedelmes ellenfél volt.

Már kihirdette Bocskai a gyűlést Korponára, hogy ott a királlyal való békefeltételeket megtárgyalják, mikor megjött a szultántól az athnámé, mely őt és fiúörökösait (hol itt a magyar „szabadság” egyik legegyszerűsebb kelléke, a szabad királyválasztás?) Magyarországra és Erdély fejedelmévé teszi és Bocskait kötelezi arra, hogy a harcot a császár ellen folytassa.

Bocskai mindezek ellenére 1605. október 28-án tisztelettel elfogadta az athnámét, tehát a törököt álnokul és hitszegően becsapta.

Egy Habsburg nem lehetett volna ennyire „tehetséges”. Ugyanakkor ugyanis, amikor Bocskai az athnámét és feltételeit elfogadta, annyira nem akarta komolyan a török szövetséget és a magyarság jövőjét illetően annyira nem várt tőle semmit, hogy a korponai gyűlésről Rudolffhoz felterjesztett békefeltételek utolsó pontjában pénzben és fegyveres népből még segítséget is kér Rudolfftól a török ellen. Egészen kétségtelen, hogy Bocskai ekkor Rudolffhoz volt őszinte, s a törökhöz álnok, nem pedig megfordítva. (Bethlen egyikéhez sem volt őszinte, de nagyon valószínű, hogy – legalább közszereplése utolsó éveiben – ő is már a császárhoz volt őszinte és a törökhöz álnok.)

Bocskairól egészen bizonyos, hogy csak kénytelenségből fordult a törökhöz, a vele való szövetséget sohasem vette komolyan, s a törököt már akkor is rútul becsapta, amikor még szövetségese volt. De természetesen a török se tartotta meg a szövetség feltételeit, mert az se volt finomabb lelkiismeretű Bocskainál. A végeredmény aztán az lett, hogy a dologból csak a két rosszhiszemű szerződő fél, Bocskai meg a török nyert, s csak a becsületes Habsburgok és Magyarország vesztett.

A török nem ment az osztrák örökös tartományokba pusztítani, mint a szerződésben magára vállalta, hanem csak Magyarország területén garázdálkodott, s csak tőlünk vitt rabokat. Kötelezte magát arra is, hogy az ország területéből nem foglal el semmit, mégis első dolga volt elfoglalni azt az Esztergomot, melyet éppen Basta, a magyar népnek ez az állítólagos ádáz ellensége védett meg vele szemben csak az imént, s amely aztán Bocskai miatt az utána kötött zsitvatoroki békében is végleg a török kezei között maradt. De nemcsak a török, Bocskai is elérte célját. Mert miatta az ország elvesztette ugyan Esztergomot, de ő nemcsak erdélyi fejedelem lett ennek árán, hanem a bécsi békében még Magyarországból is jókora területet kapott, s így az anyaországot még képtelenebbé tette arra, hogy a török elleni védekezés terheit viselhesse. Csak az ország azon részéből nem kapott semmit, mely már a töröké volt. Az teljes egészében megmaradt továbbra is a török birtokában. Bocskai tehát nem is akarta ha-

zánkat a Habsburgoktól teljesen elszakítani (tehát „felszabadítani”), mert jól tudta, hogy ehhez sem neki, sem bármelyik más akkori magyar embernek nincs elegendő ereje. De tudta, ha lenne, akkor sem nyerne vele az ország semmit, mert csak csöbörből vödörbe kerülne. Jól tudta, hogy a török felsősége százszorta rosszabb, mint a királyé, még akkor is, ha ez a király idegen és Bécsből parancsol. Akkor Habsburg-segély nélkül a törökkel szemben nem tudunk megállni. A külföldről kapott segéllyel pedig szükségképpen együtt járt a nemzet önrendelkezésének és függetlenségének megcsorbulása. Ennél tűrhetőbb megoldást nem lehetett elérni.

„*Bocskai körében* – írja a Szilágyi történelem (V., 607. o.) – megfontolták azt a lehetőséget is, hogy a porta segélyével Magyarország teljesen szakít a Habsburgokkal. De ekkor fölmerült a kérdés: honnan veszi a kirabolt, elszegényedett ország az állami önállóság fenntartásához szükséges pénzbeli segélyeszközöket, miből tartja a végvárat és őrségeit és a mezei hadakat?” „*A szegény ember siralmából, prédából? Mi magunk megemészjtjük magunkat*” – volt a kérdésre a lesújtó felelet. (Az idézőjelbe tett szavakat nem Bocskai, hanem Illésházy mondta ugyan, de „*Bocskai is így gondolkodott*”, teszi hozzá Acsády.)

De hát tulajdonképpen miért fogott akkor fegyvert, miért kezdett szabadságharcba Bocskai és milyen értelemben volt mégis „szabadsághős”? Erre a kérdésre azok, akik szabadsághősnek tartják, azt felelik, hogy a vallásszabadságért, és hogy legalább a Habsburgok Magyarország függetlensége elleni túlkapásait megfékezze.

Ami a vallásszabadság és az érte való küzdelmet illeti, arról később külön fejezetben bőven szólnunk. Ami pedig a túlkapásokat, vagy ha tetszik, elnyomást, sőt rémuralmat illeti, azt már eddig bőségesen megtárgyaltuk, s ilyesminek még nyomát sem találtuk. Ami baj tényleg volt (mert volt), az a tizenöt éve folyó háborúból és a szükségképpen vele járó szenvedésekből származott. Ezekre pedig igen jól megadta a választ maga Rudolf, amikor az országgyűlés panaszaira azt felelte, hogy „*a hadviselés szükségképpen nyomorúsággal jár*”. Láttuk, hogy ugyanezt hozta fel mentségére Bocskai is, mikor az ország az ő háborúja okozta szenvedések miatt panaszkodott. Igaz, hogy ezek a szenvedések sokkal kisebbek lettek volna, ha a király nem lett volna idegbeteg, de ez szintén az olyan bajok és csapások közé tartozik, melyek időnként minden nemzet életében előfordulnak, s ezért semmiképpen sem teszik megengedetté, annál kevésbé éremszerzővé a felkelést. Az is igaz, hogy a zsoldosokkal sem lett volna annyi baj, ha rendesen fizették volna őket, de emiatt panaszkodnia bárkinek jobban lett volna joga, mint éppen nekünk. Hiszen azokat a zsoldosokat tulajdonképpen nekünk kellett volna fizetnünk, illetve Rudolfnak azokból a bevételekből kellett volna őket fizetnie, melyek tőlünk nem folytak be.

Világosan kimutattuk már, hogy nem az volt a Bocskai felkelését megelőző évtizedek magyar baja, hogy a királyi hatalom túlkapásokat engedett meg magának az alattvalók törvényes jogai ellen, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy a magyar nemesség engedett meg magának túlkapásokat a királyi hatalommal szemben. A rendek hatalma volt túltengő, a központi hatalom meg túl gyenge, az volt a baj. Emiatt ugyanis a király túl sokat volt kénytelen megengedni a büntethetlensége tudatában levő, s ezért elbizakodott és féktelen főnemességnek, mely az ország védelmének amúgy is természetellenesen nagy terheiből alig viselt valamit. Ez a főnemesség éppen akkor, amikor az országnak a legnagyobb kiadásai voltak, még a magtalan kihalás folytán a koronára szálló nemesi birtokokat, a korona egyetlen nemesi eredetű bevételét is magának akarta megtartani.

A főnemesség tagjait, még ha vétkeztek, akkor sem lehetett megbüntetni, mert a bíróság is az ő osztályához tartozván, közösséget vállalt vele. A bíróság azon tagjai pedig, akik ezen osztályfoglaltságnak egyébként föléje tudtak volna emelkedni, félelemből nem mertek a főnemesség érdekei ellen dönteni. Somogyi István királyi ügyész szomorú sorsa bizonyítja, hogy meg is volt rá az éppen elegendő okuk.

Ez a főnemesség, hogy hatalma és jövedelme meg ne csökkenjen, még a nemzet anyagi és kulturális fejlődése szempontjából oly nagy jelentőségű városi polgárság kialakulását is

megakadályozta, s a királynak még ez irányú törekvéseit is a magyar szabadság és az alkotmány elleni merényletnek minősítette. Sőt, mivel ekkor az volt a szokás, hogy a főpapi tizedeket is főnemesek bérelték (természetesen még fele annyi bért is alig fizettek érte, mint amit tényleg jövedelmezett), még amiatt is országos zavarok keletkeztek, hogy egyes püspökök vissza akarták venni tőlük ezeket az előnyös bérleteket és tizedeiket házilag akarták beszedni.

Akkora volt nálunk Bocskai korában a „szabadság”, hogy még ez is a magyar nemesség sérelmének és az alkotmányosság megszegésének számított, sőt ezek a főnemesi bérlők egyenesen elvárták a királytól, hogy az ilyen bérletmegszüntetéseket megakadályozza. (A kor ismeretének birtokában magától értetődő, de azért mégis szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy még ezek a püspöki tizedbérlők is protestánsok voltak akkoriban. Még a papi tized is nekik jövedelmezett.) A dúsgazdag protestáns Illésházy sok bűne közt, ami miatt főbenjáró perbe vonták, az is szerepel, hogy Trencsénben a tizedbérlet megszüntetésének is erővel ellene szegült, s a nemesség körében valóságos lázadást keltett emiatti izgatásával.

Olyan „nagy” volt tehát ez időben az idegen elnyomás, hogy még az is hozzátartozott a magyar szabadsághoz és alkotmányhoz, hogy a katolikus főpap a neki járó tizedet csak protestáns főnemesekkel szedethesse be, s ezen a címen a felét vagy annál is többet nekik engedje át. Ha nem így lett volna, talán magát a tizedet is eltörölték volna, vagy pedig fegyveresen keltek volna fel királyuk ellen az aranybulla ellenállási záradéka alapján. Aminthogy ez nem sokára valóban meg is történt.

Mindazok az „alkotmányos” sérelmek tehát, melyek Bocskai felkelése előtt „sebezték” a nemzet testét, melyek ellen akkor főnemesünk oly „nemes” hévvel tiltakoztak, s amelyek miatt történetíróink még ma is „rémuralomról” beszélnek, tulajdonképpen nem a magyar nemzet, alkotmány vagy szabadság sérelmei, hanem csupán az akkor túlságosan is elkényeztetett, hatalmában szinte semmitől sem fékezett főnemesség túlkapasainak visszaszorítására a tekintélyében és hatalmában aggasztóan meggyöngyült uralkodótól tett gyenge és többnyire sikertelen kísérletek voltak.

Ahogy azonban Magyarországnak a szovjet hadseregtől való megszállását, kifosztását és meggyalázását a kommunisták – mivel ők maguk csakugyan felszabadultak és földalatti mozgalmukat az ország feletti nyílt és korlátlan uralommá változtathatták általa – egyszerűen „felszabadulásnak” nevezték, és unos-untalan ezt a kifejezést használták, noha azok, akik ezáltal valóban felszabadultak, az országnak még 5%-át sem tették ki. Ugyanúgy tett a Bocskai korabeli magyar protestáns főnemesség is. Ami az ő elnyomásuk (értsd: hatalmi korlátlanóságuk) némi fékezésére tett félénk és többnyire sikertelen kísérlet volt, azt ők az ország és a magyar alkotmány elnyomásának nevezték. A kettőt egymással azonosították.

Bocskai és az a magyar főnemesség, melynek ő a „jogait” megvédte, éppen olyan rossz ügyet képviselt, mint a XX. század szovjet kommunistái. Azok épp olyan forradalmárok voltak, és épp úgy a maguk önző érdekeit képviselték, mint ezek. Azok az ország, ezek a munkásosztály nevében beszéltek. A kettő között csak az a különbség, hogy ezek üres szólamaival az egész ország tisztában volt már akkor is, amikor hangoztatták, s a kutya sem hitt nekik, míg azok üres kortesfogásaira még ma is esküszik szinte az egész magyar társadalom, nem véve ki a katolikusokat, sőt a proletárokat sem.

Azonban a magyar társadalom valójában erre is csak ma esküszik, s csak azért, mert az évszázadok távola ma már lehetővé teszi a fogalmak ezen összecserélését. Bocskai kortársai azonban, tehát azok, akik ezt a „szabadságharcot” tényleg átérték, épp úgy csak üres szólalomoknak tartották Bocskainak tőlünk ma már annyira komolyan vett hazafias kortesfogásait, mit mi ma a kommunistákét. Mikor ugyanis Bocskai „felszabadításukra” fegyvert ragadott, eleinte még azok a protestáns főnemesek sem akartak csatlakozni hozzá, akiknek túltengő hatalmát valóban veszélyeztette Rudolf uralma. Nemesak a nemzet nem érezte akkor semmi szükségét annak, hogy szabadságát megvédjék, mert hiszen senki emberfia azt nem veszélyeztette, hanem még a főnemesség sem, mert valójában azt sem üldözte senki. Még csak a

túlzott hatalma sem forgott veszélyben, mert ezt visszaszorítani megpróbálta ugyan az udvar, de – mint láttuk – sikertelenül. Az effajta kísérleteket ők fegyveres lázadás nélkül is meg tudták hiúsítani.

„*A gazdagok ellen fordult Rudolf*” – írja még a Szilágyi történelem is. (V., 567. o.) Tehát nem a nemzet ellen, folytatjuk jogos következtetéssel mi. De hogy még a gazdagok ellen sem törvénytelenül vagy igazságtalanul fordult, mutatja, hogy még ezek a gazdagok sem fordultak fegyveresen ő ellene még akkor sem, mikor Bocskai már fegyvert ragadott, tehát mikor az alkalom megvolt már arra. Annál inkább csodálkozunk kell ezen, mert hiszen felekezeti okokból egészen kétségtelen, hogy szívesen lázadtak volna. Hazafias vagy egyéni okuk azonban annyira nem volt, hogy ez még ugyancsak nagy felekezeti gyűlöletüket is ellensúlyozta.

Legelőször csak a protestáns lelkészek csatlakoztak Bocskaihoz, meg a hajdúk. A lelkészek azért, mert náluk a felekezeti szempont minden mást elhomályosított, a protestáns hajdúk pedig azért, mert jól megfizette őket. A főuraknak eleinte protestáns létükre se kellett Bocskai zászlaja. Nekik szabadságharc nélkül is éppen eléggé jó dolguk volt. Maguk tudták a legjobban, hogy azt a sok országgyűlési sérelmet, panaszt és izgágaságot, melyektől akkor hangos volt az egész ország, nem kell olyan túlságosan komolyan venni. Ezeket ők csak azért rendezték, hogy az udvar megijedjen s a jövőben se merjen semmit az ő túlzott hatalmuk ellen kezdeményezni, s így maradjon minden a régiben, amely nekik annyira jó. Azon állításunkat, hogy az országnak (melyet akkor a főurak jelentettek) egyáltalán nem kellett Bocskai, ismét csak a Szilágyi-féle nagy magyar történelem, tehát a jelen esetben a teljesen Habsburg-ellenes Acsády adataival bizonyítjuk és az ő szavait használjuk. Nem is szükséges semmit sem hozzátennünk:

„*Bocskainak még sokáig kellett dolgoznia fáradhatatlanul és újra meg újra kellett hirdetnie, hogy »minden birodalmoknak legnagyobb erőssége az egység«, míg a felvidéki urak nyíltan hozzá álltak.*” (Világos, hogy a dunántúli urak, akik még messzebb voltak tőle, még kevésbé álltak melléje. A királyi Magyarország pedig akkor csak a Felvidékből és a Dunántúlból állt.)

„*Talán nem bíztak a sikerben, talán nem Bocskaiiban, de a református egyház oly túlbuzgó híve, mint Báthory István* (világos, hogy ez most nem a lengyel királyt, hanem azt az ecsedi Báthoryt jelenti, akit végrendelete fanatizmusával kapcsolatban már említettünk) *sem jelentette még 1605. március 20-án sem csatlakozását, noha régen felszólították és az ecsedi nép és papság már érintkezésbe lépett Bocskaiával. Mások sem igen siettek.* »Nagy hallgatásban vannak oda föl az urak« – írja április 9-én (tehát egy fél évvel a felkelés kitérése után) *Bosnyák Tamás – »nem akarnak a közös jó mellett megindulni.*”

Ha az urak eleinte csak azért nem csatlakoztak volna Bocskaihoz, mint Acsády állítja, mert nem bíztak még a sikerben, tehát azért, mert féltek, akkor is bizonyítva lenne az az állításunk, hogy a felkelésre alig volt ok. Aki ugyanis türethetetlen üldözéseknek van kitéve, aki felháborító igazságtalanságokat szenved, még inkább, aki egyenesen „rémuramban” él, és emiatt természetesen a végsőkig el van keseredve (ilyenkor szoktak lázadások kirobbanni), az nem szokott félni; az nem latolgatja hosszasan, sikeres lesz-e ez a felkelés, nem-e; csatlakozzam-e hozzá, nem-e. Az ösztönösen, szenvedélyei, a gyűlölet, a bosszú, az elkeseredés hatására, tehát nem ésszel, annál kevésbé hosszú tépelődések után cselekszik. Azt tehát, hogy Bocskai fellépése előtt nem volt nálunk rémuralom, ez is éppen eléggé bizonyítja.

Ámde Acsádynak még ebben sincs igaza. Annak, hogy az urak csak eleinte húzódoztak a csatlakozástól, később azonban mind Bocskaihoz álltak (még az előbb említett Báthory István is) nem az volt az oka, ha nem is nagyon lelkesen, de mégiscsak Bocskai elvbarátai voltak, hanem a félelem. Természetesen nem a császártól, hanem a Bocskaitól való félelem. Csak azért csatlakoztak végül mégis Bocskaihoz, mert már az egész ország a kezében volt, s aki még ekkor sem csatlakozott, az legfeljebb a várába zárkózva tudta volna magát egy ideig

tartani, de állatait elhajtották, jobbágyait bántalmazták, kirabolták, birtokait elpusztították, gazdasági épületeit felgyújtották volna azok a szabad hajdúk, akiknek nem is volt más fizetésük Bocskaitól, mint csak az, hogy erre rá voltak szabadítva.

Látni fogjuk, hogy Báthory István, a fanatikus kálvinista ecsedi Báthory István, végrendeletében milyen lesújtóan, milyen vérig sértően nyilatkozik a mi „szabadsághős” Bocskai Istvánunkról. Értjük tehát, miért nem csatlakozott hozzá. De értjük azt is, mivel később még is csatlakozott, ennek oka egyedül csak a kénytelenség lehetett. Kétségtelen, hogy felekezeti okokból minden protestáns kész örömmel csatlakozott volna Bocskaihoz, hiszen akkor még minden protestáns fanatikus katolikusgyűlölő volt. Hogy ennek ellenére a lelkeseket és a megvásárolt hajdúkat kivéve mégiscsak későn és kénytelenségből csatlakoztak hozzá még a protestánsok is, annak csak az lehetett az oka, hogy mindenki tudta, hogy a felkelésre semmi oka sincs, s az egész felkelés oka egyedül az, hogy a hűtlenségbe esett Bocskai sokkal erősebbnek érzi magát, semhogy a külföldre menekülésre szánja rá magát.

Bocskai azonban sokkal erőszakosabb és sokkal jellemtelenebb ember volt annál, semhogy az ő magánérdekei kedvéért komoly emberek fegyverfogásra elszánhatták volna magukat még akkor is, ha felekezetük, melyért egyébként éltek-haltak, sokat nyert volna is vele.

„Ez (a késlekedés) a hadműveletekre is bénítólag hatott, és mint Bosnyák említi, a hajdúk már az év első hónapjaiban osztrák földön álltak volna, ha az urak és Bocskai hamarabb rendbe jönnek. Különösen a lengyel számkivetésben levő Illésházyt igyekezett Bocskai megnyerni ügyének. (Az ő várai és birtokai ugyanis a gazdájuknak felesküdtött várnagyok és jószágigazgatók kezében voltak.) Leveleivel, követével, Kátay Mihály kancellárral kereste föl és ígérte neki, hogy úgy tartja, mint édesatyját.”

„Illésházy azonban (még a már hontalan, elkeseredett és bosszút lihegő Illésházy is) hónapokig habozott és még mindig Rudolf királytól és Mátyás főhercegtől várta üdvét. Hasztalan figyelmeztették, hogy késedelme nagy ártalmára van a nemzeti ügynek (a saját és Bocskai ügyéről volt itt szó, nem a nemzetéről). Hasztalan írta neki lelkes tisztelője, Bosnyák Tamás: A nagyságodnak hozzánk való jóakarátának is mostan volna nagyobb hálája és köszönete, hogysen annak utána. Illésházy csak hónapok múlva látta be, hogy hasztalan vár igazságot az udvartól (azt nem is várhatott, mert láttuk, hogy nem volt igazsága), s ha meg akarja menteni ügyét, Bocskaihoz kell csatlakoznia, mit végre 1605 júliusában meg is tett. (Igaz volt, mert ő csakugyan csakis Bocskaitól várhatott „igazságot”). Sokkal hamarabb, mint az urakkal, boldogult Bocskai a törökkel.” (Eszerint tehát kétségtelen, hogy Rudolf magyarországi „rémuralma” sokkal jobban fájt a töröknek, mint nekünk. A törökök sokkal jobban sóvárogtak Magyarország „felszabadítása” után, mint mi.)

„Alighogy Bocskai Kassára bevonult, már november 20-án (1604) török követ kereste föl... A szultán neki adta Erdélyt. (Tehát a szultán, nem pedig a magyar nép. Aki e kor történelmét ismeri, csak az tudja igazán, mennyire nem az erdélyiek tették Bocskait erdélyi fejedelemmé.) A török támogatás e biztosításával Bocskai tekintélye még inkább gyarapodott ugyan, de Erdélynek egyelőre csak névleges fejedelme volt... (Mert hát az erdélyiek épp úgy nem akartak Bocskaival felszabadulni, mint a magyarországi urak.) A székeket igyekezett megnyerni... Hónapok kellettek ugyan hozzá, míg az annyiszor csatlakozott székelység hitelt adott szavának.” (Tehát a székelyeknek sem kellett Bocskai „szabadsága”.)

Az 1605. január hatodikára hirdetett országgyűlésre összejött „világi és egyházi urak, noha az előbbi országgyűléseken mindig a pusztító idegen zsoldoshad kivezetését sürgették, most maguk kérték a német hadak beküldését, mert saját személyiük és jószágaik biztonságát féltették”.

Bocskai lassacskán sok felvidéki várat meghódított ugyan, de ezek közül sok sokáig és vitézül védekezett és korántsem adták meg magukat olyan ellenállás nélkül, mint Zápolya János várai, mikor Ferdinánd legelőször vonult be haddal az országba. Tehát még most, ennyi szenvedés, az idegen zsoldosok pusztításai és Rudolf idegbetegsége és évtizedes távolléte el-



lenére is mélyebben gyökerezett a magyar nép szívében az „idegen” királyához való ragaszkodás, mint utolsó nemzeti királyához való hűsége.

*„Erdélybe Bocskai Gyulaffy Lászlót rendelte helytartójává, s némi haddal küldte be, mely azonban megveretett.” (!)*

*„Bocskainak 1605 elején az volt a szándéka, hogy hajduival azonnal elárasztja Alsó-Magyarországot, és mielőbb a gazdag örökös tartományokba helyezi át a harcteret. Ott egyrészt pénzügyi segélyforrásokat kívánt magának nyitni, másrészt rémületet akart kelteni, hogy az udvart békésebb politikára kényszerítse. (Szóval mint a kommunisták, még ő képviselte a békét!) A felvidéki urak késői csatlakozása következtében azonban e tervét csak részben valószínűsíthatta meg.” (Látjuk tehát, annak hogy Bocskai nem tudott a Habsburgokra (és a katolicizmusra) végzetes sikert elérni, annak elsősorban az volt az oka, hogy az akkor még protestáns Magyarországnak sem kellett az ő „szabadságharca”.)*

*„A dunántúli magyarsághoz Bocskai még 1605 tavaszán felhívást intézett a csatlakozásra. Midőn Némethi Gergely vezetése alatt a hajdúk megjelentek e vidéken, Sopron, s néhány erősség kivételével az egész földet meghódították, habár a Zrínyiek, Batthyányok, Draskovitsok a király pártján küzdöttek s hódításaik egy részét visszavették a hajduktól.” (Pedig hát a Zrínyiek és a Batthyányok ekkor még protestánsok voltak. Mi pedig azt gondoltuk, hogy Bocskai ellen még katolikus részről is csak az elfajult gyászmagyarok harcolhattak.*

*„Végre Bocskai az urakat is megnyerte és beleegyezésükkal Szerencsre országgyűlést hirdetett.” (Ne feledjük azonban, hogy csak akkor tudta őket „megnyerni”, mikor már az ország a kezében volt és a török is szövetségese, mikor tehát már kénytelenek voltak hozzácsatlakozni azok, akiket „megnyert”.)*

Látjuk tehát, mennyire nem voltak Bocskai idejében elégedetlenek a magyarok; mennyire nem érezték szükségét semmiféle felszabadításnak. Nem a maguk, annál kevésbé a haza, hanem egyedül Bocskai ügyének tekintették a felkelést, és ezért hidegen hagyott mindenkit. Nem leste, nem várta senki a szabadítót, hanem mikor hívatlanul megjelent, akkor is neki kellett hívogatni, csalogatni, legyezgetni a „rémuralom” alatt szenvedőket, engedjék meg, hogy felszabadíthassa őket. Egy hosszú fél évig még a csalogatás is sikertelen volt, s csak akkor járt eredménnyel, amikor saját jól felfogott érdekében, hogy a száját meg ne égesse, már mindenkinek csatlakoznia kellett. De sokan még így sem csatlakoztak, például még Thurzó György se.

Az ember nem akar hinni a szemének, mikor látnia kell, hogy legelőször még Rákóczi Zsigmond is, mint a király embere, sőt mint éppen Basta megbízottja ment tárgyalni Bocskaihoz és arra szólította fel, hogy tegye le a fegyvert. Még a fanatikus ecsedi Báthory István is, aki körülbelül éppen ekkor írta azt a sötét, fanatikus végrendeletet, melyben meghagyta, hogy még a hagyatékában található katolikus könyveket is tépjék ki táblájukból és vessék a tűzbe, hogy a sátán bálványimádásának nyoma se maradjon, részvétlenül nézi hittestvére állítólag a hazáért és a vallásszabadságért folyó küzdelmét. Még őt is édesgetni, még neki is hízelegni kell és hosszan bizonygatni az ügy igazságát, míg végül belátja, hogy a hazának és a vallásnak valóban szabadítóra van szüksége. Ha még a felekezeti érvek sem voltak rá hatással, mennyire semmitmondók lehetnek a hazafiasak!

Szinte hihetetlen, hogy még annak az Illésháznak is, aki vagyont és hazáját vesztve hontalanul bujdosott Lengyelországban, s akinek ugyancsak megzavarhatta józan ítélőképességét a vágy, hogy tönkretevéin bosszút álljon, szintén érvelésekre és édesgetésekre volt szüksége, hogy a felkelés mellé álljon, s még így is egy fél év kellett hozzá, hogy a Bocskaitól „édesapjának” becézett „vén róka” (Acsády nevezi így) végül mégis kötélnek állt. Rudolf eleinte annyira önzetlen volt, s a közérdeket annyira elébe helyezte a maga és családja érdekének, hogy Bastát Esztergom megmentése végett a török ellen küldte, tehát haderejét kivonta Kelet-Magyarországból még akkor is, mikor már Bocskai fellázadt. Tehát még ekkor is csak arra volt gondja, hogy az országot a török ellen védje, nem pedig a lázadó ellen. S mikor

öccse, Mátyás is látta már a veszélyt, és figyelmeztette is rá, a Bocskai féken tartására küldött Belgiojoso seregéből még akkor is elvont ötezer embert erre a célra.

Mikor azonban látnia kellett, hogy kedves magyarjai, hálából azért, hogy ő már tizenöt éve győzködik a törökkel az ő érdekükben, a törökhöz álltak, s vele kötöttek szövetséget (ez akkor nem annyira ugyan a magyarok, mint csak Bocskai bűne volt, ma azonban már mégis így kell beszélnünk, mert a mai magyarság már teljesen azonosítja magát Bocskaival), végül meg kellett értenie, hogy Magyarországnak a törökök alól való felszabadítása neki se jobban kötelessége, mint maguknak a magyaroknak. Végre ő is elszánta magát tehát arra, hogy Bastát újra keletre Bocskai ellen rendelje. Ekkor Basta egymás után kétszer is teljesen tönk-reverte Bocskait a hozzá csatlakozott török segédcsoportokkal egyetemben. (Ez is egy újabb bizonyíték arra, milyen kevés híve lehetett eleinte a kéretlen szabadsághősnek.)

A két fényes győzelem azonban alig használt Rudolf ügyének, mert csapatainak most sem küldött zsoldot. Most még annyit se, mint akkor, mikor még ezek a csapatok nem az ő koronájáért, hanem a magyarok felszabadításáért küzdöttek. (Még a rosszmájúak is láthatják belőle, hogy Rudolf zsoldosai a tizenöt éves háborúban nem azért kapták rendetlenül a zsoldjukat, mert Rudolf rosszindulattal volt irántunk, hanem azért, mert valóban nem volt pénze.) Még az az élelmiszer-szállítmány sem érkezett el Basta seregéhez, amelyet a császár küldött, mert még ezt is maga az a kíséretcsapat fosztotta ki, amelyet azért küldött, hogy a szállítmányt útközben az ellenségtől megvédje.

Basta katonái éhesen és fizetetlenül nem akartak harcolni, s lassacskán megszűnt köztük a katonai fegyelem. Csapatostól szökdöstek meg és a nyomorgó, éhező embereket betegségek is tizedelték. A vezér végül már oda jutott, hogy ezzel a sereggel már nem is mert az utánpótlásától távol, s a törökhöz közel eső Kelet-Magyarországon maradni, hanem az ország nyugati határára, Pozsony tájára vonult. Tehát még ekkor sem Bocskai verte ki onnan. Bocskai még ekkor sem merte megtámadni.

Jellemző Basta helyzetére, hogy mikor az ország keleti részéből való távozásakor seregéből egy ezredet Eperjes védelmére hátrahagyott, még ezeket is csak úgy tudta rávenni a maradásra, hogy szavát adta nekik, megküldi majd öthavi hátralékos zsoldjukat. Ezek azonban már vezérük szavának sem hittek, s csak olyan feltétellel maradtak szolgálatban, ha vezérük szava megtartásáért Eperjes városa kezességét vállal. Ez meg is történt, s emiatt később a városnak kellett 60.000 forintot kifizetni nekik, mert Basta – pedig elhíhetjük, hogy emiatt ugyancsak elkövetett mindent Prágában – adott szava ellenére sem tudta nekik a pénzt megküldeni. A szegény zsoldosok még így is megkárosultak 30.000 forinttal.

Ezért tudott hát Bocskai annak ellenére is győzni, hogy egy fél évig alig csatlakozott hozzá az országban valaki. Látjuk, hogy nem valami dicső győzelem. De láthatjuk belőle azt is, mennyire pénztelen volt Rudolf. S csak az ilyen eseteket ismerve tudjuk igazán értékelni azt a mérhetetlen pénzbeli segítséget, amelyet ezek a mindig pénztelen Habsburgok másfél századon át hazánk védelmére elpazaroltak, sikeres felszabadításunkra elköltöttek, s amelyet a közvéleményünk egyáltalán nem méltányol. Nem is méltányolhatja, mert hiszen csak arról tud, hogy a Habsburgok tőlünk csak pénzt vittek, nem pedig ők hozták ide. Nálunk csak arról tudnak, hogy a Habsburgok pénzt csak a mi leigázásunkra költöttek.

Bocskai Rédeyt küldte a megszégyenülve és keserűen távozó Basta után. Rédey még így sem merte megtámadni a visszavonuló vezért, de Basta serege még ütközet nélkül is úgy leolvadt, hogy vele többet már nem operálhatott. Így aztán a királytól védtelenül magukra hagyott protestáns főuraink kénytelenek voltak szégyenszemre Bocskaihoz csatlakozni a kiürített országban, mert Bocskai most már természetesen abbahagyta a hízelgést, a fenyegetés és a megtorlás fegyveréhez nyúlt.

Egyenesen lehetetlen volt most már Bocskaihoz nem csatlakozni, hiszen még Istvánffy, ez a királyához mindig hű ember is azt írja, hogy „annyi mindenféle rémség között segítséget senkinek se hoztak a császári hadnagyk s közmegevetés tárgyaivá lettek”. Mivel védtelen, el-

hagyott, sőt „közmegvetés” tárgya senki sem szeret lenni, világos, hogy mindenki Bocskaihoz csatlakozott, annál is inkább, mert a nem csatlakozók birtokaira és jobbágyságra Bocskai ráusztotta rettegett szabad hajdúit.

Hogy még ezután is dacoljon, azt csak olyan büszke főúr engedhette meg magának, mint amilyen Thurzó György volt, a későbbi nádor, aki bevehetetlen várába zárkózva és birtokainak és jobbágyságainak kegyetlen pusztítását tétlen keserúséggel nézve még így is kitartott királya és neki tett esküje mellett. Pedig nemcsak protestáns volt, hanem olyan protestáns vezérférfiú, akinek minden csepp vére az új hitért buzdított, aki kitagadta birtokaiból még örököseit is, ha az új hithez hűtlenné lesznek és aki nagy hitbuzgalmában annyira dacolt éppen ez időben is a királyi házzal, hogy a Stájerországból ez időben a későbbi II. Ferdinánd apjától, Károly főhercegtől kiűzött protestánsok felvidéki birtokain adott otthont. Olyan „rémuralom” volt tehát Magyarországon, hogy Thurzó György még ezt a fényűzést is megengedhette magának.

De ugyanez a Thurzó György azt a másik fényűzést is megengedte magának, hogy Bocskaiával is mindvégig dacolt. Nem tehetjük fel Thurzóról, hogy ez utóbbit idealizmusból, a hűségességhez való ragaszkodásból csinálta. Protestánsokban még kivételesen se nagyon találunk ennyire csak az eszméikért élő, önzetlen embert. Thurzó Györgyről meg egyébként is tudjuk, hogy nem ilyen vágású ember volt. Felekezeti érdekei (pedig hát Thurzó teljesen felekezeti ember volt) egyébként is a Bocskaihoz való csatlakozást kívánták volna. Egészen lehetetlen, hogy ő még ezek ellenére is még birtokai pusztulása árán is csak becsületből, csak idealizmusból tartott volna ki végig királya mellett. Az igazi okot csak Thurzó eszében és éles ítélőképességében találhatjuk.

Azért tartott ki, mert az esze mondta, hogy tartson ki; mert tudta, hogy végeredményben mégiscsak ez lesz a hasznára; mert tudta, hogy Bocskai felülkerekedése csak ideiglenes lehet; a végső győzelem még a törökkel szemben is a császáré lesz. Mi már tudjuk, hogy Thurzót nem csalta meg az esze. Neki lett igaza, s végeredményében mégiscsak ő járt jól. Ha a mi hazafiaink és szabadsághőseink is olyan okosak lettek volna, ha ők is olyan helyesen számítottak volna és olyan bölcsen tudták volna megállapítani, mit kíván a haza igazi érdeke, mint amilyen bölcsen Thurzó György tudta kiszámítani Bocskai idejében, hogy mit kíván az ő jól felfogott anyagi érdeke, akkor nemzetünk ma sokkal előbbre lenne.

Akkor mi nem fecséreltük volna négyszáz éven át úgyszólván minden energiánkat a sérelmi politikára és az ellenzékiségre olyan hatalommal szemben, melyet legyőzni sohasem tudtunk, csak gyengíteni s tőlünk elidegeníteni, s melynek gyengítésével tulajdonképpen azt az erőt gyengítettük, mely minket is védett, s mely területünket visszaszerezte s csorbítatlanul megtartotta mindaddig, míg csak koronánkat viselte; ha nem indítottunk volna állandóan „szabadságharcokat”, s e célból nem szövetkeztünk volna mindig a törökkel; ha nem néztük volna ez utóbbit erősebbnek, mint császár- királyainkat, s nem kötöttük volna nemzetünk sorsát mindig a saját királyunk ellenségeiéhez, akik aztán a végén mégis mindig gyengébbnek bizonyultak, mint a mi királyunk; ha ennek következtében meg lett volna a harmónia és egyetértés király és nemzet között; ha nem egymás ellen, hanem egy célra törtünk volna egymás mellett. Akkor ma sokkal többben lennénk, sokkal erősebbek és sokkal magyarabbak lennénk. Sőt majdnem bizonyos még az is, hogy ma csonkaország sem lennénk, hanem a Habsburgok ma is meglévő birodalmában nemcsak az egész Magyarország lenne meg, hanem ez az egész is sokkal népesebb és gazdaságilag is erősebb, műveltségben, kultúrában is nagyobb. Nemzetiségileg sem csak fele részben lenne magyar, s még vallásilag sem lenne széttagolt. Akkor a XIX. században már mi játszottunk volna a vezető szerepet a Habsburg Birodalomban.

De nemcsak Thurzó György dacolt Bocskaiával még az ország tőle való meghódítása után is. A dunántúli protestáns főurak is dacoltak végig. Itt sohasem volt akkora hatalma Bocskainak, hogy nagyobb terrort fejthetett volna ki, s ezért itt nem is csatlakoztak hozzá sokan még

elkészve se. Sőt – mivel itt még ez is lehetséges volt – itt még fegyvert is fogtak ellene magyarok, sőt sokszor protestánsok is. Ki is verték a Dunántúlról. Még akik csatlakoztak is hozzá – Nádasdy Tamás, Horváth Bálint, Hagymásy Kristóf –, azok is csak akkor csatlakoztak, amikor már a Dunántúl is Bocskaié volt, királyi védelem pedig már nem volt, de a Zrínyiek, Batthyányok és Draskovitsok Körmentet, Kőseget, Sümeget visszafoglalva, Bocskai csapatait egyenesen a Duna túlsó partjára vetették.

Érdekes, hogy a protestáns lelkészeken kívül legelőször (tehát nem kényszerből) a német felvidéki városi polgárság csatlakozott Bocskaihoz. Világos, hogy állásfoglalása nem hazafias, hanem felekezeti okokból történt. Ez is bizonyítja azon állításunkat, hogy ebben a korban még nagyobb szerepet játszott az emberek életében a vallás, mint a hazafias érzés vagy a nemzeti összetartás.

Mikor Kassa főkapitánya, Belgiojoso, kit Esztergom megmentése céljából ekkor gyöngített meg Rudolf az említett ötezer emberrel, s aki így megcsappant seregével volt kénytelen Bocskai ellen vonulni, s akinek seregéből hitszegően a Bocskaitól előzőleg megvásárolt hajdúk is a felkelőhöz álltak, seregével vissza akart menni újra Kassára, hogy a várost meg ne lephessék és be ne vehessék a felkelők, zárva találta serege előtt a városkaput, és a városi polgárság sem kérésre, sem fenyegetésre meg nem nyitotta őket előtte. A hontalanná vált főkapitány szégyenszemre kénytelen volt másutt menedéket keresni. Csak Szepesvárott talált, de ott is csak azért, mert annak ura, Thurzó Kristóf nemrég lett katolikus. Ahogyan a szepesvári befogadás vallási okokból történt (szomorú, hogy a mai katolikusok még vallási okokból sem fogadnák be Bocskaival szemben a király csapatait, még egyes katolikus papok sem. Nekik nem olyan fontos a vallás, mint Thurzó Kristófnak volt), épp úgy a kassai kizárás is teljesen független volt a hazafiságtól. De Bocskai felkelésének sem volt a hazához semmi köze. Amennyiben elvi okai meg is voltak, ezek is tisztán vallásiak voltak.

Kassa is német város volt akkor még, noha ekkor már kezdtek magyarok is letelepedni. De hogy nem a város magyarjai voltak azok, akik olyan bátran kiálltak Bocskai mellett (magyar főurak részéről nem találkozunk ilyen bátorsággal), hanem a kassai protestáns németek, mutatja a vezérük, a kassai bíró, Bocatius János, aki aztán az egész felkelés alatt Bocskai egyik bizalmi embere és a mozgalom egyik nevezetesebb szereplője maradt.

Ez a Bocatius nemcsak magyar anyanyelvű nem volt, hanem még csak hazai származású sem az istenadta. Sziléziából vetődött hozzánk és bizonyára neki is eretneksége miatt kellett hazáját elhagynia, s ezért menekült a magyar „rémuralomba”. Akkor még ugyanis, ahogy protestáns uralkodó nem tűrt meg országában katolikus, úgy katolikus uralkodó sem tűrt meg protestánst. Ezt akkor egyenesen a westfáliai vallásbéke írta így elő. A kivétel csak hazánk volt, a „rémuralom” országa. Itt a katolikus Habsburgok eretnekeket is megtűrték, sőt – mint láthatjuk – még azt is megtűrték, hogy ez az ország egyenesen a szomszéd országok protestánsainak menedéke legyen.

Az a német Kassa aztán és az a sziléziai német Bocatius, aki nem engedte be Kassára a kassai német főkapitányt (olasz volt ugyan a neve, de tagadhatatlan, hogy a serege német, ő maga is a német császár embere volt és nálunk mindenki németnek tartotta és hívta), nem sokára tárt kapukkal fogadta a felkelő magyar, de protestáns Bocskait, aki pedig azt hirdette, hogy a németek ellen jött. Díszfogadást rendezett neki nagy örömeiben, a városban tartózkodó Migazzi Miklós nagyváradi püspököt és kassai kamarai elnököt, a király tisztviselőjét pedig börtönbe vettette.

Bocatius részéről teljesen értjük a dolgot, hiszen a Habsburgok az egyház védői voltak, Bocatius pedig maga volt a megtettesült eretnekség. Ha nem így lett volna, nem hagyta volna el még a hazáját is kedvéért. De hogy ma már még a magyar katolikusok is miért vannak lélekben Bocatius oldalán, azt semmiképpen sem értem. Ha Bocskai csakugyan magyar szabadsághős is lett volna, nem pedig csak protestáns szabadsághős, akkor Bocatius feltétlenül ellene lett volna. Hiszen felekezeti érzése miatt elhagyta még német hazáját is. Miért nem

győzi le a magyar katolikusokban is (vagy legalább a magyar papokban) az Egyházhhoz való ragaszkodás a Bocskaihoz, mint magyarhoz való ragaszkodást? Ezen nemcsak csodálkozunk, hanem egyenesen megbotránkozunk akkor, amikor azt látjuk, hogy a protestáns Bocskai még magyar hazánknak nemcsak nem használt, hanem egyenesen ártott.

Pedig hát a felvidéki németek között a nagy protestáns felekezetiségben nem kivétel volt Bocaius és a kassaiak. A német Kassa példáját a rögtöni és önkéntes Bocskaihoz való csatlakozásban tüstént követte a többi felvidéki protestáns német város: Lőcse, Késmárk, Eperjes, Kisszeben, Bártfa egyaránt. Ezeket a német városokat nem kellett Bocskainak olyan sokáig édesgetnie és puhítani, mint a szintén protestáns, de magyar főurakat.

Bocskai e sikereit a szerencsésének, a török segítségének, Rudolf idegbajának és ebből folyó tehetetlenségének és pénzügyi csődjének köszönheti. Amennyiben a lakosság is támogatta, az elsősorban, sőt majdnem teljes egészében vallási, nem pedig nemzeti vagy hazafias okokból történt (a mai katolikus magyarság egyenesen vallási okai ellenére lelkesedik érte). Mint ismételtünk már, akkor még a vallás sokkal fontosabb tényező volt az emberek életében, mint ma, a nemzeti érzés viszont akkor még aránytalanul kevesebbet jelentett, mint napjainkban.

Bocskai is minden kiáltványában előbb említi a vallást és csak azután a hazafias vagy alkotmányos sérelmeket. Látni fogjuk, hogy a vallás még a száz évvel később élő Thököly felkelésében is megelőzte a nemzeti sérelmeket. A hajdúk is elsősorban azért álltak Bocskai mellé, mert protestánsok voltak. No meg állhatatlan természetük miatt is, mert nem szerették az egyhangúságot. Nekik mindig új, mindig más kellett. Hiszen maga Bocskai is már felkelése első felében kénytelen volt az egyik leghíresebb hajdúvezért, Némethi Balázst kivégeztetni, pedig kezdeti sikereit neki köszönhette, s Kassát is ő szerezte meg neki. Némethi későbbi viselkedéséből jól láthatjuk tehát, hogy még ő sem elvből szolgálta Bocskait. Azért végeztette ki ugyanis Bocskai, mert akkor már az ellenséggel kezdett cimborálni, vagyis újra Rudolf zászlaja után kíváncszott.

Bocskai felkelése megindulásának a magyar nemzet önrendelkezése, szabadsága vagy függetlensége kivívásához édeskevés köze volt. Bocskai hazánkat teljesen felszabadítani nem is akarta. Nemcsak a töröktől nem, hanem a dinasztiaival kapcsolatos, a törökök ellen adott segély címén keletkezett keresztény nyugati befolyástól sem. Hiszen ha effajta szándékai lettek volna, akkor nem kezdett volna béketárgyalásokat már ugyanakkor, amikor királyát megtámadta, s akkor nem hangsúlyozta volna még ekkor is, hogy „őfelsége császár urunk” az ő királya most is. Legfőbb végső vágya egész haláláig az volt Bocskainak, hogy a Habsburg-házba beházasodhasson.

Sokkal józanabb és okosabb volt annál, semhogy ne látta volna, hogy Magyarországnak a Habsburg érdekkörből való teljes kivonására közel sem elégségesek azok az erők, melyek az ő rendelkezésére állnak. Még akkor sem, ha a török hatalmát is hozzászámítjuk. Azzal is tökéletesen tisztában volt, hogy keresztények számára a török sohasem megbízható szövetséges, s hogy nemcsak szegyet, hanem szolgálást is jelentene egy, a keresztény közösségből kivált, a kereszténység támogatását magától eltaszított és tisztán a török kényére hagyott Magyarországon élni. Ezért a török szövetséget szükséges rossznak tekintette. (Rossznak rossz volt, de nem volt szükséges. Nem a nemzet, hanem csak Bocskai érvényesülése miatt volt rá szükség.) Nem is vette soha komolyan, s a törököt csak azért használta fel a maga céljaira, hogy kijátszhassa.

De nemcsak teljes felszabadításunkhoz, hanem még nemzeti szabadságunk növeléséhez és a Habsburgoktól való függésünk csökkentéséhez sem járult hozzá semmivel sem ez a felkelés. Alkotmányos szabadságunkat ugyanis senki sem szűkítette, tehát nem volt szükség arra sem, hogy valaki szélesítse. Nemzetiségünket vagy nemzeti nyelvünket senki sem fenyegette, tehát nem is volt szükség megvédésére. Önrendelkezők ugyan nem voltunk, de ezen csak az tudott volna segíteni, aki Magyarországot egyszerre újra teljessé, gazdaggá és

erőssé tudta volna tenni. Emberi erővel pedig ez nem volt lehetséges. Pedig hát enélkül a Habsburg befolyást csak egy másik hatalomnak (annak, amelynek segítségével a Habsburg befolyást leráztuk) hasonló befolyása válhatta volna fel, de semmiképpen sem a magyar függetlenség.

Bocskai a protestantizmust védte meg Magyarországon, nem pedig a magyar függetlenséget. A protestantizmus megvédése azonban az ország vallási megosztottságának fenntartásával volt egyenlő, ez pedig magára az országra, mint ilyenre, s annak politikai erejére csakis káros lehetett. Habsburg király mellett ugyanis arról szó sem lehetett, hogy Magyarország tiszta protestáns ország lehessen vagy maradhasson.

Azt hinni, hogy Bocskai idejében itt a Habsburgok részéről németesítés folyt, nagy tudatlanság jele lenne. A nemzeti eszme vagy a nemzeti nyelv kultusza akkor még egyáltalán nem is tartozott a társadalmakat mozgató tényezők közé. Ezt tehát akkor még senki sem tűzte célul maga elé. Rendi, nemesi szabadság pedig ez időben akkora volt nálunk, mint sehol mástutt, legfeljebb Lengyelországban. Annyira szabad, sőt túltengő, az uralkodótól oly kevésbé függő, oly nyíltan beszélő, sőt dacoló és fenyegető országgyűlések, mint ekkor – minden elesettségünk, gyöngeségünk és gazdasági erőtlenségünk ellenére vagy talán éppen emiatt – nálunk voltak, sehol sem voltak másutt a világon (ismét csak szerencsétlen sorsra jutott lengyel szomszédunkat kivéve).

Gondoljunk csak arra, milyen néma szolgálással, milyen rettegő engedelmességgel hajtották végre ugyanakkor fejedelmük akaratát az erdélyi országgyűlések. Pedig hát hatalomban micsoda senkik voltak ezek a török-vazallus erdélyi fejedelmek a német-római császárhoz képest!

Erdélyre mi, mint a szabadság hazájára tekintünk, pedig ott az országgyűlés akkor sem mert dacolni fejedelmével, ha az saját tagjai vérét kívánta tőle. Sőt ha sírva is, de akkor is szolgáló módon mondott köszönetet az effajta vérontásért, ha a fejedelem ezt az ő megkérdésük nélkül már maga meg is csinálta.

Ebben a Habsburg Magyarországon kellett volna hát még növelni a szabadságot? Hiszen ha még Erdély is a szabadság ideális hazája volt, minek nevezzük akkor a Habsburgok Magyarországot? Igaz, hogy ennek a Magyarországnak az ügyeit akkor Prágában és idegenek intézték, de hát a pénzt is nem onnan jött, s nem idegenek adták-e hozzá? És vajon Erdély ügyeit – annak ellenére, hogy mi annyira szabad országnak tartjuk – nem Konstantinápolyban intézték-e annak ellenére, hogy nem onnan jött a pénz Erdélybe, hanem Erdély küldött pénz (adót) oda?

Igaz, Erdélynek önkormányzata volt, de hát a Habsburg Magyarországnak nem volt? Sokkal nagyobb volt neki, mint Erdélynek, mert az erdélyi fejedelmválasztáshoz a szultán athnáméja vagy legalábbis utólagos jóváhagyása kellett. De vajon a magyar királyválasztáshoz szükség volt-e valamikor a német császár jóváhagyására vagy engedélyére? Ha tehát abban mégis minden magyar egyetért, hogy Erdély felszabadítására nem volt szükség, miért volt szükség akkor a Habsburg Magyarország felszabadítására?

A lényegét illetően még Benda Kálmán „Bocskai István”-ja is elismeri, hogy mindenben igazunk van, pedig egyébként vallási téren is, meg hazafiaskodásában is annyira kezdetlegesen elfogult, hogy mosolyra készíti a tárgyilagos szemlélőt. Mivel az ő műve az újabb történelmi művek közé tartozik, Benda protestáns felfogása ellenére sem zárkozható el már a tudomány haladásától, s ezért sok olyat tudomásul vesz (mert tudomásul kell vennie, ha a tudomány színvonalán akar maradni), amiket előtte 40-50 évvel még katolikus magyar történetírók sem voltak hajlandók tudomásul venni.

*„A hibák forrása – írja – az idegen uralkodóház, a külföldön székelő udvar volt, s ez ellen semmit sem tehettek. Amíg ebben nem állt be változás, addig minden próbálkozás csak enyhítést hozhatott, nem gyógyulást. Azokat a kapcsokat, amelyek a magyar ügyeket Bécshez vagy Prágához, a központi tanácshoz kötötték, ez a béke (a Bocskai-kötötte bécsi béke) se oldhatta meg. A végvári vonalat továbbra is fenn kellett tartani, benn az országban pedig*

*nem volt rá pénz. Ingyen nem segítették a magyart, önállóságának egy-egy kis darabját mindig rá kellett áldoznia.” (224. o.)*

Oda tehát már Benda is eljutott, hogy sem Bocskai szabadságharca, sem semmiféle más szabadságharc azt el nem érthette, hogy Magyarország már akkor minden idegen hatalomtól teljesen független lehessen. Hogy akkor itt idegenek is parancsoljanak, szerinte is szükség-szerű volt, mert a dolog természetéből folyt. Az ország függetlensége, önrendelkezése megszűnésének tehát – látjuk, hogy ezt még az elfogult protestáns Benda is elismeri – nem az udvar gonoszsága vagy „ármánya”, még csak nem is rosszindulata volt az oka (pedig ezt a nem létező rosszakaratot milyen lázítóan élezzük ki „hazafias” nevelésünkben!), hanem azok a viszonyok (melyeknek mi még sokkal jobban voltunk okai, mint Bécs, mert ha nem pártoskodtunk volna, nem süllyedtünk volna ennyire mélyre), melyeken változtatni egyelőre sem Bécs, sem mi nem tudtunk.

Ha azonban előre lehetett tudni – Bocskai, mint látjuk már előre jól tudta –, hogy önrendelkezésünket, függetlenségünket illetően tartós és gyökeres eredményt egyelőre semmiféle szabadságharc nem lehet elérni, akkor már azt is kimondtuk egyúttal, hogy az, hogy Bocskai fegyverhez nyúljon, nem volt megokolt, sőt egyenesen megbocsáthatatlan bűn volt a nemzet ellen. Ha ugyanis eleve lehetetlen volt, hogy a szabadságharcra ki lehessen vinni az ország függetlenségét, ha tehát csak pepecselő kis részleteredményekről lehetett szó, ezek miatt semmiképpen sem lett volna szabad az ország és a magyar nép életét ilyen kockázatos és oly sok vér- és anyagi áldozattal járó vállalkozásnak kitenni.

Jelentőség nélküli eredmények miatt nem lett volna szabad (ha ugyan ez egyáltalán szabad volna) a hűtlenség, az esküszegés, a törökkel való cimborálás gyalázatát a nemzet becsülete ellen zúdítani és az udvari köröknek azt a gyanúját, hogy a magyar nem megbízható, lehangoló tényekkel megerősíteni. Még a legjobb esetben is csak ideiglenes és jelentéktelen eredmények kedvéért nem lett volna szabad abban az uralkodóházban, melynek jóakaratótól nemzetünk sorsa még évszázadokon át függött, szinte lehetetlenné tenni az irántunk való szeretetét, tehát erről a szeretetről már eleve lemondani azon elv alapján, hogy nekünk nem is kell se Bécs, se Prága szeretete. Nekünk teljesen elég, ha ott félnek tőlünk, s hogy ez a félelem meglegyen, erről gondoskodni a jó magyar egyetlen hazafias kötelessége. Úgynevezett szabadsághőseink tehát még Habsburg-ellenes, sőt protestáns alapon álló történetíróink elismerése szerint is egytől egyig ártottak a nemzet érdekeinek még akkor is, ha vállalkozásukban önzetlenek lettek volna. Pedig látjuk majd, hogy egyikük sem volt önzetlen (látni fogjuk, hogy még Rákóczi Ferenc sem), mert mindegyikük a maga érdekét kereste. Ezt természetesen ezek a történetíróink nem nyíltan és kifejezetten ismerik el, hanem csak közvetve, annak elismerésével, melyből ez az elismerés vaslogikával következik.

Ha elismerik, hogy eleve kizárt volt az a lehetőség, hogy bármely szabadságharcunkból is (talán a legújabbat, a 48-ast kivéve) a nemzet teljes függetlensége, vagy legalább annál jelentősen nagyobb függetlenség, melyet a Habsburgok alatt bírtunk, következhessek, mert még ha a Habsburgok hatalmát meg is tudtuk volna dönteni, helyette szükségszerűen attól a nagyhatalomtól való függésünk következett volna, melynek segítségével a Habsburgokat legyűrtük (Törökország, később Franciaország), akkor már azt is elismerik, hogy az egész szabadságharc felesleges, tehát lelkiismeretlen vállalkozása volt. Hiszen még 49-ben is úgy próbáltunk magunknak segíteni, hogy a cárnak ajánlottuk fel a magyar koronát (Rákóczi Ferenc pedig valóságos házalást csinált vele).

De azért Benda még könyvének abban a részében is, melyet idéztünk, s melyben a tárgyilagos igazság javára és a szabadságharcos hazafiság rovására már nagy engedményeket tesz, itt se tud tárgyilagos lenni, mert az a kifejezése, hogy „ingyen nem segítették a magyart”, semmiképpen sem fejezi ki a való tényállást. Hát más népeket talán ingyen segítettek idegen népek? Talán csak a magyar nép az, mely nem kapott semmit ingyen? Az igazság ép-

pen az ellenkezője. A magyart se segítették ugyan ingyen, de egy más népet se segítettek idegenek annyira ingyen és aránylag annyira ellenszolgálat nélkül, mint a magyart az osztrák.

Az önfenntartás ösztönéből következik, mely az élet legelemibb törvénye, hogy ingyen nem segítettek minket sem, de a mi esetünkben az árat elsősorban a Habsburgok fizették, nem pedig mi. Természetesen a Habsburgok is a maguk érdekeit szolgálták akkor, amikor Magyarország védelmének költségeit viselték, időnként a török alól felszabadítani is megkísérelték, sőt végül tényleg fel is szabadították. Hiszen ezzel a maguk érdekeit szolgálták, mert a siker az ő dicsőségük volt és Magyarország területi épsége helyreállításával az ő hatalmuk növekedett, az ő birodalmuk lett nagyobb.

Ez természetes dolog, hiszen aki a maga érdekei ellen, vagy akárcsak azok mellőzésével is cselekszik, az bolond, s hogy valaki nem bolond, hanem normális, az bizonyára nem lehet szégyene. Kétségtelen azonban, hogy legalábbis ebben a Habsburgok érdekei egybeestek a magyarság érdekeivel. Ezért voltak okos emberek azok, akik tekintettel a török hódításra, olyan idegent választottak magyar királynak, akinek Magyarországon kívül és a magyarországiaknál sokkal nagyobb erőforrásai is voltak, melyeket fel tudott használni Magyarország érdekében. Kétségtelen tehát, hogy nekünk hasznunk volt az idegen királyból, vagy legalábbis hasznunk is volt, s az is kétségtelen, hogy a hasznunk nagyobb volt belőle, mint a hátrányunk.

Hogy hátrányunk is volt belőle, az is a legtermészetesebb dolog, mert az szintén az élet törvényéből, az önfenntartó ösztönből (a Habsburgok egyéb országai népeinek önfenntartó ösztönéből) következett, hogy azok a népek, melyek a segítséget nekünk adták, szintén a maguk érdekében adták, s így rendelkezni is akartak abban, amit királyunk az ő segítségükkel szerzett meg, s befolyásukat arra az országra, melyet az ő pénzüikkel, sőt vérükkel szereztek meg, igyekeztek minél tovább megtartani. Lehetetlenség, hogy abban a seregben, melyet valaki kiállít, ne ő rendelkezze, s azokra a hódításokra, melyeket e sereggel szerez, neki befolyása ne legyen. Aki ebben gonoszságot, tehát gyűlölni valót lát, annak az eszét teljesen elvette az egyoldalú elfogultság.

Igaz, a keresztény erkölcs (sőt még a vallás nélküli erkölcs is) ajánlja az önzetlenséget, ámde az is tagadhatatlan, hogy az önzést, mivel tulajdonképpen az önfenntartó ösztönnel azonos, s így az élet legfőbb törvénye, kiirtani sohasem lehet az emberekből, mert ez bennük természetes. E téren eredményről tehát legfeljebb egyéneknél lehet szó, nem pedig tömegekben. A Habsburgok alattvalóiktól ezt az önzetlenséget nem is kívánhatták, mert az önzetlenség csak akkor érény, ha mi magunk gyakoroljuk, nem pedig akkor, ha más kényszerítünk arra, hogy önzetlen legyen. Ez egyszerűen undok képmutatás. Az uralkodó azért van, hogy alattvalóit kiszolgálja, minél nagyobb jóléthez juttassa (tehát hogy alattvalói jogos „önzését” minél jobban kielégítse), nem pedig azért, hogy nekik az önzetlenséget hirdesse. Aki másoknak hirdeti az önzetlenséget, az a legnagyobb önző.

A Habsburgoknak kötelességük volt magyar alattvalóikat is szeretni, tehát az önzetlenséget az ő irányukban is gyakorolni, tehát nem magyar alattvalóikat inteni, hogy a magyarokkal szemben ne éljenek vissza jobb helyzetükkel, ne engedjék szabadjára velük szemben önzésüket, s ne adják túl drágán nekik a segítséget. De azt nem kívánhatták tőlük, hogy csak önzetlenek és mindenben önzetlenek legyenek. Ezt lehet kívánni egy kolostor lakóitól (de százszázalékosan azoknál sem lehet soha elérni), de nem egész népektől és országoktól. Ilyen alapon állva nem is lehetett volna tőlük kivásalni még egy fillért se (illetve filléreket lehetett volna, sőt még forintokat is, mert világos, hogy köztük is voltak egészen önzetlen, kolostorba való emberek is, de csak olyan kevés forintot, hogy azzal ugyan nemigen lehetett volna magyar végvárat őrségeit fizetni).

Az igazság az volt, hogy a magyarok nyomorát túlzóan is ki kellett színezní, mikor a német birodalmi gyűléstől vagy az osztrák tartománygyűlésektől segélymegszavazást kívántak, sőt rémhíreket kellett terjeszteni, hogy jön a török, hogy féljenek, ők maguk is féltsék a bőrtük, s így minél többet megszavazzanak. Az sohasem volt ugyan benne az effajta propagan-



dában, ha adtok, majd parancsoltok is Magyarországon, s amit meghódítottok, legalább félig az is a tietek lesz, de aki ismeri az életet és a közéletet, a politikát, az nagyon jól tudja, hogy az ilyesmi akkor is szükségképpen bekövetkezik, ha előre nem is ígérik meg, mert ennek egyszerűen így kell lennie. Ki csodálkozik azon, ha a vas ráesik a fára, akkor a fa törik el, nem pedig a vas, és hogy az élelem, amelyet két tyúk egyszerre talál, azé lesz, amelyik a kettő közül az erősebb. Hát még ha nem is ketten találták, hanem csak az erősebb? A mi török háborúinkban és török alóli felszabadításunkban pedig ilyenformán volt, mert azt bizony nem magyar pénzen „találták” meg.

Nem azon kell tehát csodálkoznunk, hogy az a hadsereg, melyet évszázadokon át osztrák pénzből tartottak fenn és szereltek fel, osztrák sereg is maradt még a mi török alóli felszabadulásunk után évszázadokig is, s vezérek ott magyarok bajosan lehettek, és hogy azok a bécsi udvari hatóságok, akik elesettségünk és csonkaságunk alatt a mi diplomáciánkat is intézték és pénzügyeinket is irányították, még nagyon sokáig az után is, hogy meg lett az egész Magyarország (melyet – melleleg megjegyezve – szintén ők csináltak meg, sőt ne feledjük, hogy éppen a szabadságharcokra hajlamos magyarok ellenére kellett megcsinálniuk) olyan hatóságok kezében volt, akik nem Magyarországon székeltek, s akik között magyar csak néha akadt.

Mindez természetes dolog, s mi annál kevésbé vehetjük ezt zokon, s annál kevésbé kell gonoszágból, ármányból és ádáz gyűlöletből magyaráznunk, mert hiszen éppen most említettem, hogy mikor Rudolf felszólított bennünket, hogy küldjünk ebbe a testületbe magyarokat is, mi még ahhoz is kényelmesek és lusták voltunk, hogy éljünk a felkínált lehetőséggel. Azt pedig majd ezután fogjuk látni, hogy még országunk területi épségének visszaszerzése és a török alóli felszabadulásunk is nemcsak nélkülünk, hanem egyenesen ellenünkre történt, s még most is nemzeti hőseinknek tartjuk és ifjúságunk elé példaképpül állítjuk azokat, akik vele ellenkeztek (Thököly, Zrínyi Ilona).

A viszonyokat ismerve nem azon kell csodálkoznunk, hogy a Habsburgoktól védelmünkre és végül felszabadításunkra idegenből idehozott erőforrásoknak ránk nézve hátrányai is voltak, hanem sokkal inkább azon, hogy ezek a hátrányok nem sokkal nagyobbak és tartósabbak voltak. Éppen nem magától értetődő ugyanis, hogy a mi függetlenségünk ezen idegen segítség ellenére is csak megcsorbult, de valójában soha el nem veszett. Mikor például a legkisebb volt ez a függetlenség, akkor is nagyobb volt, mint az, amelyet a „szabad” Erdély a töröktől élvezett. (Erdély például mindig, még Bethlen és Rákóczi György alatt is, adófizető vazallusa volt a töröknek, de arra a kívánságra, hogy – akár csak legnagyobb elesettségünk idejében is – mi adót fizessünk a német császárnak, vagy akár Ausztriának, a mi őseink ott a pozsonyi országgyűlésen akkorát nevettek volna, hogy ijedtében a jelenlévő császári udvar egész Bécsig szaladt volna.)

A mi „idegen” királyunk még akkor is mindig megesküdtött arra, hogy Magyarország szabad és független ország, s csak magyaroktól és a magyar törvények alapján kormányozható, mikor a leggyöngébbek és a legszánandóbb állapotban voltunk. Magyarország tehát még ekkor is csak a gyakorlatban nem volt független, jogilag és elvben ekkor is szabad, független és önrendelkező volt. Az adott helyzetben ezen joggal csodálkozhatunk, de azon semmiképpen sem, hogy az a hadsereg, melyet a más pénze tartott fenn, a más rendelkezése alatt is állott, s az a diplomácia, melyet a császár nem a mi pénzünkéből tartott fenn, elsősorban nem is a mi érdekeink szerint nézte a világot, hanem az egész Habsburg Birodalom érdekeit tartotta szem előtt.

Mikor azonban Benda azt írja, hogy „ingyen nem segítették a magyart”, ebből a kifejezőmódból mindenki azt kénytelen érteni, mintha itt valami sérelem esett volna rajtunk: azaz mintha azok, akik minket segítettek, a rendesnél gonoszabb, önzőbb vagy irigyebb emberek lettek volna. A valóság ennek éppen az ellenkezője. A történelemben nem találunk még egy hasonló esetet, melyben a segítség ára annyira kevés lett volna, mint a mi esetünkben.

Mi a Habsburgok 1918-as bukásakor nem a Habsburgok birodalmának egyik tartománya voltunk, hanem monarchiájuknak egy olyan állama, mely teljesen önálló és független volt, s mint egyenrangú társ állt Ausztria oldalán. Legfeljebb az volt köztünk és közte a különbség, hogy Ausztria még 1918-ban is kétszer annyit fizetett a közös kiadásokhoz, mint mi, velünk egyenlő jogok ellenére. (Az ő kvótája majdnem kétszerese volt a mienknek.)

Egész a Habsburgok bukásáig hazánk területi integritása is sértetlenül megvolt, a már említett német Dévény meg a szintén német „Burgenland” is a mienk volt, de a mieink voltak azok a szepesi városok és dunántúli várak is, melyek már Mátyás király alatt és a Habsburgoknak a magyar trónra kerülésekor se voltak már a mienk, és amelyeknek visszaváltását a bécsi béke elrendelte ugyan, de valósággá tenni mégsem tudta. 1918-ban már és még mienk volt a magyar tengerpart is, sőt még az a Fiume is, mely a honfoglaláskor és az Árpádok alatt még nem volt a mienk.

Hazánk ez integráns részeit mind osztrák, cseh és német pénz szerezte nekünk vissza, sőt még osztrák, cseh és német vér is. A mi Bendánk pedig mindebből csak azt jegyezte meg magának, hogy „ingyen nem segítették a magyart”. Az osztrák és cseh rendek és a német fejedelmek valóban nem, de a Habsburgok igen. S ha az esztelen gyűlölet még erre a megállapításra is azt mondja, igen, de csak azért, mert osztrák, cseh és német pénzen és véren bár, de Magyarországot mégiscsak maguknak szerezték meg, azt feleljük, hogy a gyerek is csak a maga érdekében tanul az iskolában, mégis szülei is, tanítói is szeretik és dicsérik érte, mert ami a gyerekek érdeke, a szüleinek és tanítóinak is érdeke. Hunyadi is a maga érdekében verte meg a törököt, hiszen diadalmas harcai címén az ország leggazdagabb és leghatalmasabb főura lett belőle, s fiát e nagy vagyon erejével anyja és anyjának testvére már egyenesen az ország királyává tudta tenni, mégis kinek jutott valaha eszébe, hogy a nagy Hunyadi babérjait azzal tépdesse meg, hogy megállapítsa róla, semmit sem tett érzéketlenül vagy ingyen.

Ilyesmi csak a Habsburgokkal kapcsolatban jut eszünkbe.

Igen, de Hunyadinak legalább tehetsége és lángelméje volt, nem úgy, mint a tehetetlen, nyálkás Habsburgoknak. Lángelméje valóban nem nagyon volt a Habsburgoknak, ismerjük el mi is, de ne feledjük, hogy a lángelmét Isten adja. És ahogyan nem Hunyadi érdeme az, hogy neki adta, épp úgy nem Lipót szegénye az, hogy neki nem adta. Hadvezéri lángelme helyett azonban volt a Habsburgokban (s különösen Lipótban) önuralom, kitartás, elvhűség, túrni tudás, alázatosság, takarékoság, a bajban el nem csüggedés. Ezek is csak valamik, s nemcsak a lángelmével, hanem ezekkel is el lehet valamit érni. Sőt ezeket a Habsburg-erényeket már nem is egyszerűen csak az Isten adta, hanem Isten kegyelme segítségével mi magunk szereztük meg magunknak vallásossággal, önneveléssel, önkritikával, önfelegyeléssel. Talán éppen ez az oka, hogy a tömegeknek sokkal jobban kedves az istenadta lángész, mint ezek a keserves öntevékenységgel szerezhető erények.

Ezek az erényeik és a velük járó istenáldás tartotta meg a Habsburgokat félezer éven át a magyar és a német császári trónon a török világhatalom és a mi „szabadságharaink” egész sorozata ellenére, és ezek tették őket képessé olyan bámulatos teljesítményekre, amilyen Magyarországnak a török alóli felszabadítása volt. Azért ez jobban a Habsburgok érdeme, mint ha ugyanezt lángeszükkel csinálták volna.

Nem a lángelmét kell tehát tisztelni, mikor lángelmével találkozunk, hanem helyette azt az Istent imádni, aki a lángelmét nekünk adta. De már az erényekért, az akarat neveléséből és az önmegtadadásból fakadó lelki nagyságért valóban magát az embert is tisztelni lehet és kell, mert az Isten kegyelmén kívül magának az illető embernek a lelki teljesítménye is, melyért az illető Istentől is jutalmat kap, s mely az emberek dicséretét és elismerését is megérdemli.

Elismerem – mondhatná erre valaki –, hogy mivel a török világ alatt hazánk védelme elsősorban a királyaink egyéb országaiból jövő anyagi erővel, sőt idegen vérral is történt, a had-, pénz- és külügyeinkre gyakorolt ez az idegen befolyás természetes, magától értetődő, tehát szükségszerű és elkerülhetetlen volt. Nem ismerem el azonban, hogy természetes, szük-

ségszerű és elkerülhetetlen volt ez a befolyás oly arányban és olyan nagy fokban, mint amelyben ez nálunk tényleg történt.

Az érdek, az önzés a nemzetek életében talán még nagyobb fokban érvényesül, mint az egyének életében, s ráadásul itt még erkölcsi elítélésben sem részesül, legalábbis az elnyomó, a felülkerekedő nemzetek fiai részéről nem. Ez nálunk egyenesen nemzeti büszkeség, nemzeti dicsőség tárgya. Ahogyan a kapitalisták átlaga, legyen akár földbirtokos, akár gyáros, akár bankár (s annál inkább, minél tehetségesebb az illető), nem tudja megállni, hogy alkalmazottait ki ne zsákmányolja, ha azok hagyják magukat (azaz, ha tehetségtelenek), vagy ki vannak nekik szolgáltatva, a szerencsésebb helyzetben lévő államok vagy népek épp úgy, sőt még sokkal jobban kizsákmányolják azokat a gyöngébb államokat vagy népeket, melyek gyengeségük vagy szerencsétlen helyzetük, s a sors csapásai miatt nekik vannak kiszolgáltatva.

Világos, hogy ez Magyarország és Ausztria viszonylatában sem volt másképpen. Ennek megakadályozására tehát valóban szükség volt arra, hogy jótévőinket ne hagyjuk a megokoltnál is jobban a fejünkre nőni, hogy ne tőrjünk szolgátságunkat túlságosan alázasatosan, s így ne magunk legyünk azok, akik ennek az idegen befolyásnak és idegen uralomnak a természetességét, szükségességét és igazságosságát hirdetik, hanem időnként nyissuk ki jól a szánkat, sőt dacoskodjunk és kiabáljunk is. Még az is szükséges volt és nagyon jó hatással is volt, hogy időnként még a kardunkra is csaptunk és ideiglenesen, tisztán taktikából, pszichológiai hatás elérésére, akár a törökkel is szöveteztünk, hogy megmutassuk, mi is vagyunk azért valakik, s akárhogyan nem lehet velünk bánni.

Helyesen történt tehát, hogy nem túrtuk a szolgátságot, s ha bántottak bennünket, ellenség is tudtunk lenni, mégpedig veszedelmes ellenség. Tehát igenis jót tettek a nemzettel és méltán megérdemlik a „szabadsághős” nevet a Bocskai-féle magyarok még akkor is, ha alapjában véve nem volt igazságos a küzdelmük, és ha az eszközök, melyeket használtak, nem is voltak mindig erkölcsileg kifogástalanok.

Feleletünk: Minden történelmi eseménynek számtalan oka, következménye és kapcsolata lévén, nem lehet köztük egyik sem annyira jó, hogy bizonyos szempontból káros is ne lenne. (De természetesen annyira rossz sem, hogy azért valami jó is ne lehetne benne. Az emberek cselekedetei általában sohasem szín jók, de nem is tökéletesen rosszak, s ugyanezt kell mondanunk természetesen a népek és nemzetek cselekedeteiről, tehát a történelmi eseményekről is.)

Nagyon ostoba ember lenne például, aki azt, hogy a szovjet kommunizmus rossz, sőt az emberiség talán legkárhozatosabb és az emberi társadalom ellen talán legtöbbet vétkezett mozgalma, úgy értené, hogy emiatt ez a kommunizmus nem is kezdeményezhetett és nem is eredményezhetett mást, mind csak rosszat. Minden mozgalomban, még a legrosszabban is, mindig van jó is. Hiszen ha nem lenne benne semmi jó, nem tudná félrevezetni az emberek millióit, akik között mindig tekintélyes számmal vannak jóhiszemű és tisztességes emberek is. (Világos, hogy e megállapításnak igaz az ellenkezője is, azaz hogy nincs az a nemes és tiszteletreméltó mozgalom, melybe – az emberi természettől elkerülhetetlenül vele járó gyarlóság miatt – rossz is ne keveredne. Ezért az Egyházban is mindig volt, van és lesz rossz is. Nem a tanokban és az elméletben, mely Isten megígért kegyelme miatt romolhatatlan, hanem a gyakorlati kivitelben, mely emberekre van bízva.)

Világos tehát, hogy Bocskai mozgalma is eredményezhetett és eredményezett jót is. Ez azonban – mint látjuk – olyan dolog, ami magától értetődő és természetes, tehát nem olyan, melyről külön kell szólni, vagy amit külön ki kell emelni. Ezt csak akkor kellene kiemelni, ha a haszon jelentős lenne, s így alkalmas lenne a károk ellensúlyozására vagy legalább jelentős csökkentésére. A mi szabadságharcainkban azonban a haszon egy cseppet sem több annál, mint amennyi jó átlag minden elhibázott emberi cselekedetben akad, tehát nem érdemli meg, hogy külön is rámutassanak.

Világos, hogy volt haszna is annak, hogy ott Bécsben féltek tőlünk, de ebből még egyáltalán nem következik, hogy a hátránya nem volt-e százszor annyi. Márpedig ha így volt, ak-

kor már az egész mozgalom, mely ezt a megfélemlítést célozta, kárhózas volt, s nem vádolhatjuk elfogultsággal azt, aki az előnyről nem tesz említést. Értelmes, logikus, tapasztalt embernek tudnia kell, hogy magát a kérdést is: „Helyes volt-e nemzeti szempontból Bocskai szabadságharca”, tulajdonképpen szabatosan így kellett volna feltenni: „Mi volt több Bocskai szabadságharcában, a haszon-e vagy a kár?”

Már a fentebb a kapitalistákról felhozott példa is egyoldalú volt. Nemcsak a kapitalista munkaadó önző ugyanis és hajlamos a túlkapasokra, hanem a munkás is. A munkás is elbizakodik, ha jó dolga van, és ha a körülmények lehetővé teszik számára, ő is épp úgy visszaél munkaadója szorult helyzetével, mint az az övével. Gazdasági válságok idején például a kapitalista is tönkremegy, s ha módja van rá, bizony – hogy ezt megakadályozza – a munkás ilyenkor sem hajlandó közösen viselni a terheket, s életszínvonalából engedni. Vannak ilyenkor méltányos munkások is, de maga a munkásság sohasem méltányos önzetlenségéből. Példát is láttunk már rá azokban az említett Ganz-vagongyári munkásokban, akik akkor is, mindig sztrájkoltak, amikor annyit kerestek, hogy még ellumpolni sem tudták. Igaz, hogy ekkor a gyárat sem kellett sajnálniuk, mert az is igen jól keresett, de az is kétségtelen, hogy ők is sokkal többet kerestek, mint amennyi a legüríbb megélhetéshez szükséges volt, s mégis még többet akartak. Hogy lettek volna hát kíméletesek a munkaadó részvénytársasághoz gazdasági válság idején, mikor természetesen az ő keresetük is kevesebb lett volna a szükségesnél?

Nekünk is, mint nemzetnek, a török világban, mikor egész ezeréves történelmünk folyamán a legelesettebbek voltunk, de ugyanakkor uralkodóházunk is az állandó nyomasztó deficittek és adósságok súlya alatt roskadozott, nemcsak arra kellett volna vigyáznunk, hogy túlságosan málészájúak ne legyünk, és a külföldi segélyek címén valami túlságosan nagy befolyást ne engedjünk kifejlődni ügyeinkre, hanem ugyanakkor arra is, hogy túl követelők és túl hálátlanok se legyünk. Mivel pedig a magyarnak úgyis inkább a túlságos önérték és az elbizakodottság a nemzeti jellemvonása, mint a málészájúság, elsősorban éppen erre kellett volna vigyáznunk. A mi körünkben azonban a málészájúság elleni mennydörgés volt inkább népszerű. Kétségtelenül azért, mert ez ellen küzdeni nem került erőfeszítésünkbe, mert hiszen már a vérünkben van. Aki szerénységről, önmérséklésről beszélt, azt meg sem hallgattuk, mert – mivel természetünkkel ellenkezett – még hallani is utáltuk.

Pedig hát annál inkább az ilyen irányú intelmekre lett volna szükség, mert köztudomású, hogy a Habsburgok között sohasem volt egyetlen Bocskai-, Bethlen Gábor-, Nagy Frigyes-, Katalin cárnő-, angol Erzsébet-, Napóleon- vagy Hitler-féle egyéniség; ők majdnem mind tétlen, passzív, engedékeny, minden, erkölcsileg kifogás alá nem eső, sőt még az erőszakos rendszabályoktól is idegenkedő s emiatt elnyomni, sőt még rendet tartani sem képes, mindig pénzzavarban levő, s ezért olyan uralkodók voltak, akik ránk sohasem voltak veszélyesek, mert sohasem voltak hatalmasok, s akik ráadásul még ennek ellenére is majdnem mindig háborúban voltak. Éhes szomszédai állandóan azt hitték, itt az alkalom, hogy végre végleg elbánhassanak velük. Az ilyen uralkodók gyengeségét ugyanis a náluk furfangosabb szomszédok mindig felhasználják előnyök kicsikarására.

Nekünk tehát emiatt igen sok alkalmunk volt arra, hogy nemzeti tulajdonságunkat, a nyugtalanságot, a bőrünkbe nem férést, a túlságos önérték és elbizakodottságot s fenyegetéskereskedési hajlamunkat kiélhessük, s gyengeségünk ellenére is újra meg újra megmutassuk, milyen veszélyesek tudunk mi lenni és mennyire kívánatos velünk jóba lenni.

Ne mondjuk azt se, hogy nekünk nemzeti szempontból a Habsburgok ezen gyöngeségét szabad, sőt kötelesség volt kiaknázni, mert hiszen ha az egyének életében kötelező is a becsület és a hála, a nemzetek életében már nem az. Ott csak az tilos, ami a nemzetre káros, és minden megengedett, ami a közösségre előnyös. Ez ugyanis nem igaz. Az erkölcsi törvények, a becsület és a hála a nemzetek életében épp úgy kötelező, mint az egyének életében, s ezt nem kell magyaroznunk éppen annak a magyar történetírásnak, mely akkor, mikor más nemzetek önzők vagy hálátlanok irántunk, ezt annyira zokon veszi. Hiszen minden második szava a

Habsburgok undok hálátlanságának hangsúlyozása, a mi, Habsburg Rudolfnak a Morvamezőn vagy Mária Teréziának az osztrák örökösödési háborúban adott nagy segítségünkért. S milyen kajánul hányja szemére ez a történetírás Mária Teréziának, hogy ha még olyan nehezen is, de a végén mégiscsak beleegyezett Lengyelország felosztásába, és milyen szarkasztikusan hányja szemére Ferenc Józsefnek a krími háborúban tanúsított „háláját” a 49-ben kapott „önzetlen” orosz segítségért!

Mindkettőről (illetve mind a négyről) lesz majd szó. Ekkor majd látni fogjuk, milyen alaptalan a szemrehányás, de ha nem lenne alaptalan, a Habsburgokra még akkor is rendkívül hízelgő lenne. Bizonyítja ugyanis mennyire toronymagasan áll Mária Terézia erkölcsisége Nagy Frigyes vagy Katalin cárnő felett még e történetírók előtt is. Ők voltak ugyanis kezdeményezői és okai Lengyelország felosztásának; ők tukmálták rá valósággal Mária Teréziára. Mégis nálunk még ezen se botránkozik senki se, ellenben Mária Teréziának még azt se tudják megbocsátani, hogy a dolgot engedte magára tukmálni. Ennyire szigorú az erkölcsi mérték, ha egy Habsburgról, és ennyire enyhe, ha másokról, ha a történelem lángelméiről van szó!

De ha hitetlen, illetve erkölcstelen alapon állunk és a nemzetek életében minden erkölcsi törvénytől vagy gátlástól mentesen, egyedül a hasznossági elvet fogadjuk el irányadónak, akkor éppen ezek miatt a hasznossági szempontok miatt kell megtartanunk a becset, a hála és általában az erkölcs törvényeit a nemzetek életében is. Elég csak újra megemlítenünk, amire már annyiszor rámutattunk, hogy a becstelen eszközöket a politikában sem használó és állami ügyekben is gyóntatóik, tehát az Egyház szavára hallgató Habsburgok minden passzivitásuk, állandó pénzzavaruk, mindig fizetetlen és mindig rosszul felszerelt hadseregük, mindenkorai készületlenségük és mindenhol való elkésésük ellenére mégis tovább tartották magukat számtalan nyelvi és fajilag annyira elütő és egymástól annyira távol eső országaik trónján, mint bármely más, a machiavellista eszközöket is sűrűn használó uralkodóház, például a mindig munkálkodó, mindig tevékeny, mindig takarékos, az embereket agyondolgoztató, ellenségeiket a tettekben mindig megelőző, és ha sikerre adott kilátást, minden eszközt jónak tartó Hohenzollernek, a politikából az erkölcsi elveket teljesen kiküszöbölő Hitlerről (aki azonban még a Hohenzollernekénél is sokkal rövidebb idő alatt megbukott, nem is szólva).

Nem véletlen ez ugyanis, hanem fényes bizonyítéka annak, hogy becstelenül, erkölcstelenül, hálátlanul viselkedni a politikában és a nemzetek életében is mindig megbosszulja magát s ha a kíméletlenség eleinte sikereket hoz is (Hitlert például először a világ urává és parancsolójává tette), végeredményben mindig balul üt ki, a becstelenség mellé még romlást és pusztulást is hoz a lelkiismeretlen politika követőire s miattuk azokra a nemzetekre is, amelynek sorsát ezek a machiavellisták irányították.

De ha mindig igaz ez, kétszeresen igaz a mi történetünkre vonatkoztatva a török világ idejében. Csak a gyámoltalan, csak a mafla munkást kell figyelmeztetni arra, hogy ne hagyja magát kizsákmányolni. Nem kell azonban erre izgatni a normális munkást, annál kevésbé a nagyraagyó és forradalmi hajlamút. Az ilyeneket (még a normális is, mert a normális ember is gyarló és hajlamos a túlzásokra, s az önfenntartó ösztön benne is működik) éppen ellenkezőleg, arra kell figyelmeztetni, hogy tartsanak önmérsékletet, hogy ne legyenek türelmetlenek és túl követelőzők, ne legyenek munkaadójukhoz igazságtalanok, s ne éljenek vissza annak esetleges szorult helyzetével. Hiszen ha munkaadójuk megbukik, ők is vesztenek vele, mert munka nélkül maradnak vagy az eddigi tűrhető helyett egyenesen rossz munkaadót kapnak.

Bocskai idejében még jobban ránk fért volna az effajta figyelmeztetés. Hajdani hatalmas országunkat mindössze csak egy kis országsáv képviselte; évi adónk csak egy ezred kiállítására volt elég; bányáink már kimerültek; kereskedelmünk a minimálisra csökkent; királyaink, akik császári rangjuk és egyéb országaik nagysága után hatalmasok lehettek volna, számtalan ellenségük, békeszerető hajlamuk és inkább a csendes tudományos búvárkodást, szemlélődést és csendes családi életet, mint a háborús dicsőséget és a politika cselszövevényeit kedve-

lő természetük, a pénzt nem kímélő nagylelkűségük és túlságos jóságuk miatt kevés hatalommal rendelkező, gyenge uralkodók voltak, de azért mégis, ahogy tudták, egyéb országaikból fedezték azokat a mérhetetlen hadi kiadásokat, melyekre még az eredeti Nagymagyarország sem lett volna képes.

Ilyen körülmények között még az sem volt helyes és nemzetünkre hasznos, hogy hangos, állandóan elégedetlenkedő, dacos, követelőző, sőt fenyegető országgyűlésekkel mutattuk ki királyunknak, hogy tudunk neki bajt okozni, és hogy az ő hatalma nálunk felette gyenge. A nemzetre már az is káros volt, hogy mindezt királyaink évtizedeken át kénytelenek voltak tőlünk eltérni. Káros volt nemzetünkre, mert ha nincs központi tekintély, ha gyenge a központi hatalom, azt mindig a nemzet érzi meg, mert akkor a nemzet sem lehet erős. De ha baj ez egy nemzetre még normális, nyugodt viszonyok között is, egyenesen végzetes rá válságok közepe. A török világ idején pedig mi válságok közt éltünk. Már Mohácsnál is a központi hatalom gyengesége ásta meg sírunkat.

Már az is helytelen és nemzeti szempontból is káros dolog volt, hogy ilyen körülmények között azt kértük, hogy királyunk köztünk lakjék. Talán azért kellett volna köztünk laknia, mert országai között a leggyöngébbek közé a mi országunk tartozott? Vagy talán azért, mert mégis éppen erre kellett költenie a legtöbbet, s még országaiból való jövedelmét is idehoznia? Vagy azért, mert itt állandó harctér volt? Vagy azért, mert a főváros (Buda) is idegen uralom alatt állt? Vagy mert az ország területéből még az a rész is, mely nem volt a töröké, fele részben szintén más úrnak szolgált, olyan úrnak, aki szintén a törökkel barátkozott?

Nem volt rendjén, hogy királyunk nem lakott az országban, de ennek nem a király volt az oka, hanem a viszonyok, ezeket a viszonyokat pedig éppen azok idézték elő, akik legjobban sérelmezték azt, hogy miért nem lakik itt a király.

Az is helytelen volt, hogy mint túrhetetlen sérelmet hánytorgattuk föl, hogy azon a pénzen, melyet külföldről hoztak ide, külföldi zsoldosoknak adtak kenyeret. Hiszen szegény királyunknak örülnie kellett, hogy külföldi alattvalói legalább így odaadják a pénzüket. Csak nem kívánhatta tőlük, hogy azokat a magyarokat fizessék, akiről sohasem tudhatták, mikor állnak át ellenségeik, sőt akár a török mellé?! Aztán sérelem-e, hogy ezeknek a zsoldosoknak, még ha hazánk területén harcoltak is, nem annak a magyar nemzetnek fia parancsolt, amely nemzet a külföldi pénzt kapta és élvezte, hanem azé, amely a pénzt adta?

Bizonyára az sem volt rendjén, hogy mi a saját védelmünkhöz nemcsak alig járultunk hozzá valamivel, hanem még azt is zokn vettük, ha királyunk erre a honvédelemre legalább azokat a pénzforrásokat fel akarta használni, amelyek az alkotmány szerint rendelkezésére álltak, és hogy mi azt akartuk, hogy még akkor is, mikor úgymint külföldről kell fedeznie azt, amit az országnak magának kellett volna fedeznie, még a magtalanság miatt gazdátlan lett birtokok se legyenek a kincstáré, hanem az oldalági rokonoké, és hogy a hűtlenségbe eső nemesek birtokait, melyeket a kincstár a nemzet virágzó napjaiban is elkobozott, éppen most ne kobozza el.

Milyen lelkiismeretlen, sőt egyenesen hazaáruló eljárás volt éppen ez időben mesterségesen csinált hírveréssel azt a hitet terjeszteni el az országban, hogy a főbenjáró perek csak mondvacsináltak voltak, hogy igazságtalanul indították őket csak azért, hogy a kincstár pénzt szerezzen, mikor az imént láttuk, hogy mennyire igazságosak voltak ezek a perek!

Aztán okos vagy helyes dolog volt-e, hogy éppen ilyen állapotok közepette hirdették a „hazafiak” azt, hogy ne legyünk málészájúak; hogy kiabáljunk még akkor is, ha nincsen igazunk, mert hát a nemzet érdekei az elsők, és ha a nemzet sorsáról van szó, akkor nem kötelezők az igazságosság, a méltányosság és a hála érzelmei, és hogy a nemzetünk számára mindig annyit kell ellenségeinktől kicsikarnunk, amennyit lehet és olyan eszközökkel, melyek rendelkezésünkre állnak?

Még ha ez az elv igaz is lett volna, micsoda nemzet az, mely a királyát egyszerűen úgy kezeli, mint ellenségét, és azokat az országokat is, melyeknek anyagi és fegyveres segélyét

elfogadja, élvezi, sőt kéri, szintén úgy nézi, mint akik az ő ellenségei, s akik ellen gyűlölet-hadjáratot vezetni hazafias kötelesség?

De még ha Ausztriában valóban ellenséggel is lett volna dolgunk, még akkor is helytelen lett volna ez az okoskodás. Láttuk már, hogy a Habsburg-hatalmi körből kiszakadnunk akkor még nem lehetett. Láttuk, hogy Bocskai is annyira látta ezt, hogy nem is törekedett rá, mint egyelőre lehetetlen dologra. Ha azonban tudtuk, hogy – ha akarjuk, ha nem – még évszázadokig a Habsburg hatalmi körben kell maradnunk, mi értelme volt akkor ennek a mindenáron kuruckodni akaró politikának még akkor is, ha erkölcsileg megengedett lett volna? Lehet ugyan, hogy az a haszna megvolt, hogy emiatt jobban féltek tőlünk, mint egyébként féltek volna, tehát nem merték jogainkat úgy csorbítani, mint egyébként csorbították volna, de másrészről az is épp olyan igaz, ha egyébként se nagyon szerettek bennünket (ki szereti azt, akit állandóan segíyezni kell?), ezek után még kevésbé szerethettek. Tekintettel azonban arra, hogy még évszázadokig rájuk szorultunk, s így még évszázadok múlva is ők rendelkeztek velünk, s emiatt – ha akartuk, ha nem – tőlük függött a sorsunk, nem ártott-e nekünk sokkal többet ez a méltán megkisebbedett bécsi szeretet irántunk, mint amennyit használt az ugyanakkor megnövekedett bécsi félelem?

Erre különösen magyarkodó magyarjainknak kell igennel felelniük, mert hiszen éppen ők beszélnek úgy, mintha évszázadokon át nálunk minden hatalom egyedül a bécsiek kezében lett volna, mintha velünk teljesen ők rendelkeztek volna. Miért akartuk hát mi mindenáron ellenségeinkké tenni azokat, akiknek állítólag annyira ki voltunk szolgáltatva? Ha ugyanis ez a kiszolgáltatottság igaz, akkor úgyszólván hiába számítottunk a tőlünk való félelmükre, mert az elnyomó sohasem szokott félni az elnyomottól, hanem megfordítva van a dolog. Ezen alapra helyezkedve tehát azt kell mondanunk, hogy a felkeléseknek semmi hasznuk sem volt, mert félelmet Bécsben nem tudtak kelteni, de másrészről kétségtelen, hogy azt a bécsi szeretetet és jóindulatot, melyre – ha egyszer annyira az ő kényűktől-kedvűktől függünk – annyira rászorultunk, mi irtottuk ki belőlük vagy szállítottuk le a mélypontra azzal az ostoba politikával, melyet nálunk „hazafiasnak” szokás mondani.

Bocskai (és az utána következő „szabadsághősök”) felkelése tehát először is tönkretette a becsületünket azok előtt, akik minket önvédelmünkben segítettek, és akikre rászorultunk, de az egész keresztény világ előtt is azzal, hogy mi, a kereszténység híres védőbástyája és az európai kultúra védelmezői, megtagadtuk dicső történelmi szerepünket és Ázsia és a pogányság szövetségesei lettünk. Bűn volt ez azzal a nyugattal szemben is, melyhez világnézetünk és kultúránk révén mindig tartoztunk, de sokkal inkább bűn volt saját királyunkkal szemben, akinek alattvalói hűséggel tartoztunk, és akit mi olyan fölényvel szoktunk elítélni, sőt megvetni azért, mert állítólag sohasem tartotta meg koronázási esküjét.

Arra sohasem gondoltunk, hogy a koronázáskor nemcsak a király esküdött, hanem mi is. Ő az ország alkotmányának és függetlenségének megtartására, mi az iránta való alattvalói hűségre. Sőt éppen azok között, akik felkeléseket vezettek, alig volt olyan, aki mint volt főispán, hadvezér, várparancsnok vagy más udvari tisztség viselője, külön is hűséget ne esküdött volna a királynak. Ezt az esküjét mindegyik galádul megszegte akkor, mikor felcsapott „szabadsághősnek”. (Így aztán talán megértjük azt is – amit eddig sehogy sem tudtunk megérteni –, hogy Thurzó György fanatikus protestáns létére is hogy állhatott ellen végig Bocskainak még jószágai feldúlása árán is (pedig – afféle protestáns – nagyon is anyagi volt egyébként), hanem inkább azon csodálkozunk, hogy lehet, hogy a többiek ha nem is mindjárt, de mégiscsak átálltak Bocskai táborába.)

Ezt az árulást és esküszegést még becstelenebbé tette, hogy éppen azokkal szemben követtük el, akik minket a török ellen élethalálharcunkban évtizedek óta állandóan segítettek és az ellenséghez való ez az első átállásunk éppen harc közben, akkor történt, mikor e nyugati szomszédaink már tizenöt éve a pénzükön kívül még a vérüket is együtt ontották velünk, hogy minket felszabadítsanak.

Mivel lehet hát menteni azt, hogy mi egyszer csak meguntuk a szenvedést, mert idegeink felmondták a szolgálatot, illetve egyszerre csak szükségesnek tartottuk megmutatni, hogy ártani is tudunk, ha akarunk, és egyúttal mindjárt akartunk is, mert addigi viselkedésünkkel éles ellentétben egyszer csak azt gondoltuk, hogy nemzetünkre az a hasznos, ha egy kicsit félnek is tőlünk azok, akik segítenek bennünket, és akik segítségére annyira rászorulunk.

Tekintettel arra, hogy – természetesen – nem ellenségeink, hanem barátaink voltak azok, akik segítettek bennünket, és akiknek mi egyszer csak szükségesnek tartottuk megmutatni, hogy tőlünk nekik félni is lehet és kell, látnunk kell, mennyire ostoba volt ez a politika. Sajnáltni lehet ugyanis azt a nemzetet, melytől nem az ellenségeinek, hanem a barátainak vagy legalábbis a barátainak is kell félniük. Az ilyen nemzet ugyanis szükségképpen társtalan, barátok nélkül lesz (mint Vajda János üstököse), mint ahogyan mi – sajnos – többnyire ilyen társtalanok is voltunk.

Nem csoda hát, ha még a protestáns Schiller is – akinek pedig, mint protestánsnak örülnie kellene, hogy a harmincéves háborúban a Habsburgokkal szemben a protestáns oldalra álltunk – oly megvetően nyilatkozik a mi Bethlen Gáborunkról és Rákóczi Györgyünkről; ha még a velük való szövetekezést is megbecstelenítőnek tartja még a protestáns pütkösdí cseh királyra is, és ha nemcsak „szabadságharcainkat”, de még „turbulens” országgyűléseinket is lenézik még a Habsburg-gyűlölő protestáns írók is (Carlyle, Coxé), ellenben a Mária Teréziának adott „Vitam et sanguinem!” [Életünket és vérünket!] végtelenül imponál nekik is, sőt még a forradalmár Lamartine-nek is.

Ez volt tehát Bocskai első nagy bűne. Az, hogy megszegte a hitét és fegyvert ragadott nem koronás királya mellett, mint kötelessége lett volna, hanem ellene ragadott fegyvert. Hogy elárulta a kereszténységet, mert halálos ellenségével kötött szövetséget. Hogy meggyalázta a magyarság évszázados dicsőségét, melyet az magának szerzett, mint a kereszténység védőbástyája. Hogy nemzete nevében rút hálátlansággal fizetett azért a segítségért, melyet önvédelmi harcának a kereszténységtől olyan hosszú időn át kapott, s melyet addig is, utána is mindig maga kért. Hogy végtelen nagy csalódást, törést s ennek következtében ellenszenvet ébresztett azoknak a népeknek a lelkében, akik, mivel szomszédaink voltak és velünk közös uralkodójuk volt, még évszázadokon át igen nagy befolyással voltak állami és gazdasági életünkre.

Bocskainak mindezt még akkor sem lett volna szabad megtennie, ha pillanatnyilag kellő haszon ellensúlyozta volna ezt a nagy kárt. Pedig ezt a meentséget sem hozhatjuk fel javára, mert hiszen láttuk, hogy maga Bocskai is annyira tisztában volt e becstelen török szövetségértelenségével és veszélyességével, hogy már akkor sem bízott benne, mikor megkötötte, s ezért csupán rosszhiszeműen kötötte. Mivel azonban Bocskai nem egyedül állt e tekintetben, hanem politikájának folytatói is voltak, sőt mivel – sajnos – lassacskán az egész magyar közvélemény annak a végzetes tévedésnek a rabja lett, hogy Bocskai útja a helyes magyar hazaszeretét útja volt, azok, akik sorsunkat még utána évszázadokig intézték, kénytelenek voltak minket úgy tekinteni, mint akik nem megbízhatók számunkra, akik nem barátok, hanem ellenségek, s akik, ha ők bajba kerülnek, mindig az elsők lesznek, akik ellenségeik mellé állnak és őket hátba támadják.

Bocskai e hitszegő árulásának visszataszító voltát még növeli, hogy háború alatt, a törökkel való küzdelem közben történt, s akkor, amikor azok, akiket elárult, egészen önzetlenül támogatták a mi önvédő küzdelmünket.

Rendkívül tanulságos például Esztergom esete. Érdemes tüzetesebben szemügyre vennünk. Láttuk, hogy 1543-ban került először török kézre és hogy meg lehetett volna menteni, ha a védői hősök lettek volna. Láttuk, hogy idegenek voltak ezek a nem hős védők, de láttuk, hogy a magyarok még annyit sem törődtek a vár megmentésével, tehát még annyira sem voltak hősök, mint az idegenek. Láttuk azonban azt is, hogy I. Ferdinánd, az „idegen” király, jobban törődött vele, mint bárki, s igazán nem rajta múltott, hogy ez a fontos végvár a ma-



gyarság és a kereszténység számára elveszett. Láttuk, hogy a lefolytatott hivatalos vizsgálat szerint az idegen védők, ha hősök nem is, de azért árulók sem voltak.

Ezt az 1543-ban elvesztett Esztergomot 1595-ben, azaz a 15 éves „hosszú” háború folyamán visszaszereztük. Az a Rudolf szerezte vissza, akit mi csak gyűlölni tudunk, és akinek csak az idegbajáról tudunk, és aki ellen Bocskai jónak látta fegyvert ragadni „a magyar szabadság” védelmére. A visszaserzés tisztán Rudolf érdeme, mert hiszen a pénzt tisztán ő adta, s egy hadművelet elsősorban azon fordul meg, van-e rá megfelelő pénz. Még a katonák vitézsége is ettől függ, mert fizetetlen és éhező katonaság nem lehet vitéz, a jó ellátás és a jó hadfelszerelés pedig vitézzé teszi a katonát, mert önbizalmat önt belé. (Tehetségtelen és hanyag vezér természetesen ezt is tönkretelheti, de viszont rosszul felszerelt, fizetetlen és éhező sereggel még lángelme sem mehet semmire.)

Rudolf érdeme annál nagyobb, mert a török ugyancsak nem könnyen adta vissza Esztergomot. Hatvanöt napig tartott az ostrom, amely alatt még török felmentő sereg is érkezett, s ezt is szét kellett verni. A várat 4974 török védte, s olyan hősiiesen, hogy mire két hónapi vitéz ellenállás után feladták a várat, 3500 már elesett közülük, 611-en pedig sebesülten estek fogságba. Elesett a vár török parancsnoka, Ali bég, s Esztergomnál esett el a Rudolf hosszú háborújában szintén visszaserzett Győr volt török parancsnoka, Ozmán pasa is. De „morbus hungaricus”-ban [tüdővészben] az ostrom folyamán meghalt a keresztény sereg derék és tehetséges parancsnoka, Mansfeld is. (Utána Mátyás főherceg vezette a hadműveleteket, az alvezér pedig kezdettől fogva a mi vitéz és tehetséges Pálffy volt.)

A török olyan nagy csapásnak tartotta magára nézve Esztergom elvesztését, hogy nem nyugodott addig, amíg vissza nem szerezte. Már 1598-ban ostromra készült (a vár parancsnokává Rudolf magyar embert, Pálffy Miklóst tette) és a várban levő sok török foglyot előre megszervezte, hogy az ostrom alatt majd a várban tüzet okozzanak. Az összeesküvést azonban felfedezték, s a benne résztvevőket máglyára ítélték. Nemsokára utána a vár keresztény őrsége körében tört ki lázadás az elmaradt zsold miatt. Rudolf itt is megemberelte magát, s egyszerre 80.000 tallér zsoldot küldött a várba. (Erre láttuk, nem volt pénze akkor, mikor Basta zsoldosainak Bocskai ellen kellett volna a zsold.)

A török most tárgyalásokat kezdett a prágai udvarral és a várat ellenszolgáltatások fejében tárgyalások útján igyekezett visszaszerezni. Mivel azonban Rudolf erre semmi áron sem volt rávehető, 1604 szeptemberében megkezdte Esztergom ostromát. Ekkor már Bocskai lázadásban volt (akarom mondani: már megkezdte „szabadsághősi” működését), a derék (akárom mondani gonosz) Rudolf azonban jobban féltette Esztergom várát a töröktől, mint amennyire féltette magyarországi uralmát Bocskaitól. S noha a vár visszavétele óta már sokat költött Esztergom megerősítésére – Pálffy például megújította a várral szomszédos szenttamási erősséget és kiépítette a várral való összeköttetését –, s noha nem kevesebb, mint 20.000 fegyveres volt ekkor az esztergomi fellelővárban, s a szenttamási erődben is ott volt a Mansfeld-ezred, az új sáncokban pedig a Kollonits-ezred; mégis, hogy a várat az ostromlók ellen a Duna túlsó oldaláról Párkány felől is biztosítsa, még Bastát is ide rendelte Erdélyből, seregét még a Komáromból és Győrből melléje osztott csapatokkal is megerősítette, sőt „armadát”, hajóhadat is rendelkezésére bocsátott, hogy vele szükség esetén bármikor átkelhesse a túlsó partra, s az őrségnek segítségére lehessen. Basta ágyúkat is hozott s ezeket is a vár védelmére állította. A vár parancsnoka ekkor már nem Pálffy, hanem a protestánsból megtért, szintén derék báró Althan Adolf volt (keresztnevét katolikussá levésekor Mihályra változtatta, egyébként pedig már 1578 óta magyar állampolgár volt (indigenátust [honosságot] szerzett). Hogy a várat Visegrád felől se érhesse meglepetés, ez irányban is új sáncokat létesített és beléjük megfelelő katonaságot és 6 ágyút állított. A vár helyettes parancsnoka egyébként Althan alatt is magyar volt: Orczi (Oros) Péter ezredes.

Az ostromló török sereg 40.000 főnyi volt s olyan vitéz is, hogy a szeptember 19-től október 17-ig tartó ostromban 8.000 esett el közülük, de természetesen ilyen jól felszerelt várral

szemben nem tudtak boldogulni. A vár védői közül is elesetek 700-an (a török veszteséghez képest nem sok), köztük egy Hohenlohe (Kázmér) és egy gróf Salm; nevezetesebb magyar azonban egy sem.

Hogy tudtak volna a törökök boldogulni, mikor Rudolf még az ostrom alatt is a védők segítségére küldte Böches százados sajkásait, Ehrenreich György 1500 cseh zsoldosát, Kollonits Sigfried ezer lovasát, hajdúját és huszáriját, a tescheni herceg ezer gyalogosát és 80 lovasát, Münsterberg Károly ezer lovasát és még más, különböző tartományokból származó zsoldosokat is.

Nem csoda, hogy így a törökök elment a kedve az ostromtól, s október 17-én abbahagyta az egészet. Rudolf megmentette Esztergomot, de mivel a katonáit nem Bocskai, hanem a török ellen küldte, elvesztette Erdélyt és még hét megyét, sőt egyelőre egész Magyarországot. Ha önzőbb lett volna, Basta seregével – s kivált, ha az imént elsorolt, Esztergomba irányított ezredeket is Bocskai ellen küldte volna – még csírájában könnyűszerrel elfojthatta volna Bocskai felkelését. Persze mindez nemcsak önzetlenségből, hanem azért is történt, mert akkor még Bocskait nem vette komolyan. Ámde ha Rudolf nem hitte el Bocskairól, hogy még a törökkel való szövetkezésre is képes, az megint csak neki válik becsületére, nem Bocskainak vagy a magyar „szabadsághősöknek”.

Egyébként még így is Rudolf önzetlenségét bizonyítja a dolog, mert aki önző, az gyanakszik, s ha Rudolfban nagyobb lett volna a bosszúvágy a magyar lázadó megbüntetésére, mint amekkora volt benne a szeretet a kereszténység ügye iránt és a kötelességtudás Magyarország területi integritása védelmére, akkor nem Bastát hívta volna ki Erdélyből épp akkor, amikor ott lázadás tört ki ellene, hanem Esztergom helyett inkább Bastának küldte volna az előbb említett erősítéseket is.

Kár volt Rudolfnak ilyen önzetlennek lennie s neki, az „idegennek”, sőt a tőlünk még ma is feneketlenül gyűlölt idegennek jobban szeretnie Magyarország integritását, mint amennyire ugyanezt a magyar szabadsághős szerette, mert a végeredmény az lett, hogy Bocskai is fölébe kerekedett és Esztergom is elveszett.

A török ugyanis annyira áhítozott a már egyszer birtokában volt Esztergom után, hogy fegyveresen nem boldogulván, már a most ismertetett ostrom alatt is tárgyalásokba kezdett a keresztényekkel és Kanizsa visszaadását ajánlotta fel Esztergom ellenében. Mivel Rudolf ezt az ajánlatát is visszautasította, újra támadott. Mivel újra kudarcot vallott, Kanizsán kívül még Egert, Füleket, Szécsényt és Nógrádot is hajlandó lett volna visszaadni Esztergom ellenében. Mivel a kereszténység képviselője még ezt sem volt hajlandó elfogadni (olyan nagy érték volt akkor az az Esztergom!), újabb támadás következett, de mint láttuk már, ekkor is eredménytelenül.

Hamarosan utána azonban nemcsak Erdély, hanem Magyarország is Bocskaié lett és Bocskai és magyarjai a török szövetségesei lettek. Így aztán érthető, hogy az a török, aki annyira nem tudta Esztergomot elfeledni, 1605. augusztus 10-én, most már újabb reményekkel, újra megtámadta az esztergomi „Rácvárost”, legyilkolta a férfiakat, a nőket és gyerekeket pedig rabszolgának vitte el. 29-re pedig már újra 40.000 török táborozott a város előtt. A várbeliek élelmiszerral való megerősítése Párkányból hajók útján így is megtörtént. Az őrség megerősítésére Rudolf Oettingen Vilmos győri várkapitány vezetésével most is küldött egy újabb ezredet, de viszont a Bocskai-féle „hazafias” bomlasztó szellem is mutatkozni kezdett a várban.

„Az első baj ott keletkezett – írja még a természetesen teljesen Bocskai-párti »Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene« című 1938-ban megjelent mű is, melyből egyébként összes idevonatkozó adatainkat vettük –, *hogy eljutott a várba Bocskai István felkelésének híre, s ez lázba hozta az őrség magyar részét.*” Amikor Althan dunai malmaik török portyázók elfoglalták, ők jelentkeztek visszaszerzésükre azzal a hátsó szándékkal, hogy ezáltal a „német” várból kiszabadulhassanak és Bocskaihoz

csatlakozhassanak. (Bizonyára protestánsok voltak, mint akkor majdnem mindenki az volt még Csehországban és Ausztriában is, hiszen láttuk, hogy nemrég még maga Althan is az volt.)

A magyarokban bízó és magyarbecsülő derék Althan még álmában sem gondolt arra, hogy még ilyen becstelenség, ilyen keresztény- és hazaárulás is lehetséges, s gyanútlanul ki-eresztette őket a várból a malmok visszafoglalására. A derék magyarokat azonban többet sohasem látta.

Részben, mert Oettingen szemrehányást tett neki hiszékenységeért, részben mert ezzel a maga szeme is kinyílt s meggyőződött arról, hogy az őrség még meglévő magyar része se megbízható, ezeket is elbocsátotta, sőt olyan keserű kiábrándulás fogta el, hogy magát a parancsnokságot is átadta Oettingennek s elhagyta azt az Esztergomot, melynek 1595-ös visszafoglalásában – akkor még nem parancsnoki rangban – neki is nagy érdeme volt.

Az őrség elbocsátott magyar része valóban beállt Bocskainak Rhédei vezérlete alatt álló seregébe. Rhédeivel, mint török segédcsapatok, a keresztény és magyar kézben lévő Érsekújvár ostromára indultak és ott tisztjeikkel (Kultrán Istvánnal, Bornemissza Ádámmal és Kontrárius Mártonnal) egyetemben a török oldalán többnyire „hősi halált haltak”. (Az előbb idézett „hazafias” mű így fejezi ki magát.) Tisztjeik neve után az jut eszébe az embernek, hogy nem annyira magyarok, mint inkább talán csak protestánsok voltak ezek a „szabadság-szerető magyarok”.

Bár Rudolf az eltávozott magyarok pótlására még ezután is beküldte a várba a Mörsberg ezred öt zászlóalját és gróf Dampierre ezredét (akik már csak az ostromló török seregen keresztül, az éj sötétjében, s így is csak veszteséggel tudtak bejutni), de az így elhagyott Esztergomon már ők sem segíthettek. A hős védők már 1 500 főnyi veszteséget okoztak az ostromlóknak, mikor egy katona árulása bevezette a törököket a Szent Tamás-erődbe. Ezek dühükben, mert oly nagy veszteséget okoztak nekik, itt az őrséget legyilkolták. Ez szeptember 8-án történt. Október elsején hősi küzdelem után, melyben maga Oettingen parancsnok is hősi halált halt, a Víziváros is elesett. Megmaradt őrségének sikerült feljutnia a várba, ahol gróf Dampierre vette át a parancsnokságot. Ez, miután hosszabb ideig ellenállt a kedvesített őrség megadási tervének, végül kénytelen volt kívánságukra a várat megadni, mely aztán utána teljes hetvennyolc éven át maradt török birtok.

Rudolf emiatt a parancsnokkal együtt mintegy kétszáz tisztet és altisztet fogságba vett, megindította ellenük a hadbírószági eljárást, mely közülük sokat kegyetlenül megbüntetett (megcsonkítás, fejbétel, felnégyelés, akasztás). Még gróf Dampierre-t is börtönre ítélték. Később kegyelmet kapott, 1620-ban pedig királya oldalán hősi halált halt, mint majd látni fogjuk.

Bécs tehát a németet lefejeztette, felakasztatta, megcsonkíttatta, felnégyeltette azért, mert nem volt hajlandó meghalni a magyarok hazájáért. A magyaroknak azonban, akik nemcsak erre nem voltak hajlandók, hanem még egyenesen a török mellé is álltak, a bécsi békében amnesztiát adott. Mi pedig még ennyivel sem elégedtünk meg, hanem azóta egyenesen szabadsághősökké léptettük őket elő.

Esztergom elvesztése ellenében Bocskainak nem mentsége, hogy ő kikötötte a törökkel kötött „szövetségben”, hogy „szövetségese” Magyarország területéből újabb részeket nem foglalhat el, s így a török részéről Esztergom megostromlása jogtalanság és hitszegés volt. Bocskai ugyanis már előre olyan jól tudta, hogy mit jelent a török szava, hogy mikor „szövetségeseivel” találkozóra ment, előbb végrendeletet csinált és elbúcsúzott híveitől. Jól tudta azt is, hogy ő a töröknek valójában nem szövetségese, hanem szolgálja s ura, és a török annyit tart meg majd a „szövetség” feltételeiből, amennyit akar, sőt azt is előre tudta, hogy csak annyit akar majd, amennyit kénytelen lesz.

Valóban: az a török, akit Bocskaival kötött „szövetsége” arra kötelezett, hogy elégedjék meg a status quóval [állapottal, helyzettel] s újabb foglalásokat ne tegyen, még Esztergommal sem elégedett meg, hanem – mivel csak evés közben jön meg az étvágy – Esztergom

után egyenesen Érsekújvár ostromára indult. Bocskai pedig, a magyar szabadsághős, nemcsak a „szövetség” feltételei megtartására nem merete figyelmeztetni bectelen szövetségességét, hanem galád hitszegésében még segíteni is kénytelen volt és együtt ment vele ostromolni Érsekújvárt, tehát együtt munkálkodott vele szegény magyar hazája tönkretételében. S nekünk Bocskai ennek ellenére is szabadsághős, a magyaroknak példaképpül szolgáló hazafi és a magyar szabadság megmentője.

A császár és a császáriak azonban csak Érsekújvárnál mutatták meg igazán nemeslelkűségüket és magyarszeretetüket. Elmondhatjuk, hogy őket – keresztény módra – igazán nem a lázadók elleni gyűlölet, hanem a magyar haza és a kereszténység szeretete vezette.

Milyen igaz bajtársiasság és hamisítatlan keresztény szeretet volt a császáriaktól, hogy mialatt Bocskaiék a török segédcsapatokkal Érsekújvárt ostromolják, az „idegen” király emberei a kereszténység és az ország javát annyira fölébe helyezték Bocskai iránti méltó megvetésüknek és annak a természetes vágnak, hogy galád árulását, melynek kellemetlen következményeit ugyancsak elevenen kellett érezniük, megbosszulják, hogy legyőzve megvetésüket, a török háta mögött nem átalloztak tárgyalásokba bocsátkozni a barátból ellenségé lett árulóval, hogy a vár mégis inkább az áruló, de mégiscsak keresztény Bocskai kezébe kerüljön, mint a törökébe.

Bizony el kell ismernünk, hogy a becsület és tisztesség útját ebben az ügyben nem mi jártuk (de természetesen csak akkor, ha a „mi”-n nem az egész magyarságot, hanem csak Bocskai magyarjait értjük). A „gonosz” Bécs megértő jóakarata nélkül már ekkor végleg török kézre került volna Esztergomon kívül még Érsekújvár is. Hogy ez milyen végzetes hatású lett volna a magyar életre, látjuk majd akkor, amikor azt a kort tárgyaljuk majd, mikor Érsekújvár már valóban török kézre került. Azt a nagy elkeseredést, mely a Wesselényi-féle összeesküvést, tehát még katolikus főuraknak is a török oldalára való sodródását létrehozta, Érsekújvár elveszte okozta ugyanis.

A második igen nagy bűne Bocskainak az volt, hogy a magyarságnak a török iga alól való felszabadulását jó időre visszavetette, késleltette. Hogyne késleltette volna, mikor a magyart a török ellenségéből barátjává, szövetségességévé tette, és amikor ez a hirtelen frontváltotatás egyenesen harc közben, háború alatt történt. Világos, hogy ez az ellenség erejének hirtelenül nagy megnövekedését, míg keresztény oldalon ugyanakkor nagy erőcsökkenést okozott. Bocskai megcsónkította az országnak amúgy is kétségbeejtően parányi területét, mert Esztergom elveszte (mely a vár egész nagy magyar környékének elvesztését is jelentette) egyedül az ő lelkén szárad. Ha csak tőle függött volna, elvesztette volna ő még Érsekújvárt is. Ha Habsburg király lett volna, szídnánk érte, hogy megszegte a koronázási esküjét, de mivel csak „szabadsághős” volt s nem volt idegen, hanem magyar, megbocsátjuk neki szó nélkül, mert hiszen mi ez a kis veszteség ahhoz a mérhetetlenül nagy szolgálathoz képest, hogy megtanította Bécsset a tőlünk való félelemre? Mi volt azonban az ára ennek az üdvös félelemnek? Először az, hogy rákényszerítette a királyt arra, hogy a törökkel békét kössön. (A törökkel kötött szerződésében ugyanis kötelezte magát Bocskai arra, hogy egymás nélkül nem kötnek békét.) A magyar szabadsághős volt tehát az, aki az idegen királyt rákényszerítette arra, hogy azokat a kísérleteit, melyeket Magyarország felszabadítására már másfél évtizede folytatott, abbahagyja. Éppen akkor kényszerítette rá erre a magyar királyt, amikor a török részint az egymást érő janicsárlázadások, részint belső zavarai, részint keleti háborúi miatt rendkívül gyöngye volt, nagy belső zavarokban szenvedett, s így a békekötés valóságos megváltás volt részére.

Ezért fogadta a török olyan tárt karokkal a feléje közeledő Bocskait. Ezért küldött neki kérés nélkül is koronát, ezért engedte volna meg neki még azt is, amit máskor sem Bethlennek, sem Rákóczi Györgynek semmi szín alatt soha meg nem engedett, hogy tudniillik egész Magyarországot egyesítse uralma alatt. De ez az akkor oly gyenge török azért a magyart, mint szövetségességét, még ekkor is annyira lenézte, hogy a „szövetség” feltételeit már legelő-

szőr is semmibe vette (Esztergomnak a maga részére való elfoglalása) és az adófizetést még így sem engedte el „koronás szövetségésének”.

Ellenben az állítólag beszámíthatatlan Rudolfnak még ekkor is volt annyi esze, hogy a békét a törökkel semmiképpen sem akarta megkötni, s az ebbe való beleegyezést tőle csak kényszerrel, sőt egyenesen csalárdsággal lehetett kicsikarni. (Ekkor tehát azért ellenkeztek királyukkal a magyarok, mert az a törökkel nem akart békét kötni. Ötven év múlva, I. Lipót alatt pedig azért esküdtek össze ellene, mert Vasvárnál békét kötött vele.)

Hogy milyen gyönge volt már az a török, akit Bocskai megerősített azzal, hogy ellenség-ből szövetségese lett, láthatjuk onnan, hogy még Bocskai Magyarországnak hozzácsatlakozása után is olyan gyenge maradt, hogy míg egész addig adót követelt és kapott nemcsak az erdélyi fejedelmektől, hanem – igaz hogy csak ajándék néven – még a Habsburg királytól is, most, a zsitvatoroki békében, az „ajándék” fizetéséről örökre lemondott.

Lehet tehát, ha Bocskai nem kezd el szabadsághósködni, majdnem egy századdal előbb szabadulhattunk volna fel a török alól, mint ez tényleg történt. Ennyivel előbb szereztük volna vissza tehát területi integritásunkat, s kultúrában, gazdasági erőben ma egy századdal előbbre lennénk. De ha a felszabadulás ekkor még nem is következett volna be, az akkor is kétségtelen, hogy Bocskai fellépése e tekintetben hátravetett bennünket.

Bocskai harmadik igen nagy bűne, hogy kettészakította Magyarországot, illetve – mert a kettészakadás akkor már megvolt – ezt véglegessé tette. Továbbá, hogy míg egész az ő koráig a magyarság ezt a kettéosztottságot bajnak tekintette, s minél előbb meg akarta szüntetni, Bocskai óta előnynek és nemzeti kötelességnek tartotta a nemzet, hogy két államban éljen. Bocskai azt írja végrendeletében, hogy addig, amíg Magyarországon idegen fejedelem uralkodik, addig mindig szükséges lesz, hogy Erdély tőle különálló állam legyen, s hogy ez a különálló Erdély minél erősebb és nagyobb területű legyen, arra törekedni hazafias kötelesség. Az idegen király ugyanis a magyar függetlenség e záloga és biztosítéka nélkül nem fogja tiszteletben tartani Magyarország függetlenségét és jogait.

A későbbi magyar nemzedékek Bocskai e kívánságát olyan tiszteletben tartották s érveinek helyességét, okosságát és igazságát annyira kétségbevonhatatlannak tekintették, hogy soha még csak eszébe se jutott senkinek bírálni. Állítólag még Pázmány Péter, az annyira királypárti főpap is egyetértett ebben Bocskaival. Ezért gondoskodtak is róla a „hazafiak”, hogy egész az unalomig idézzék, hogy szerinte is „gallérunk alá köpik a német”, ha Erdélyben nincs ott féken tartására az ellensúly.

Pedig az, hogy Pázmányból csak ezt az idézetet tudjuk, de ezt aztán igazán mindenki tudja, már maga gyanússá teszi az egészét. Ha ugyanis minden magyar ember számára annyira magától értetődő igazság Erdély különállásának szükségessége, mire való akkor mégis mindig és mindenáron ezt bizonyítani? Azért, mert ez az okoskodás bizony közel se annyira helyes, mint elhithető szeretnék. Nem nagyon valószínű, hogy maga a logikus Bocskai is valami nagyon elhithető volna.

Ő bizonyára csak azért hozta fel ezt, mint hazafias szükségességet, mert mint látni fogjuk, elsősorban magának és magáért fogott fegyvert. Ebből folyt, hogy nemcsak erdélyi fejedelemségéhez ragaszkodott minden körülmények között, és hogy az ő Erdélyét természetesen minél nagyobbnak akarta, s ezért minél többet akart számára elragadni Magyarország területéből (ketten együtt ragadoztak belőle a törökkel), hanem Erdélyt utódainak egyenesen örökös fejedelemségéül akarta biztosítani. Ezért fosztotta meg a nemzetet a törökkel kötött szerződésében szabad királyválasztási jogától, s emiatt volt az is, hogy mihelyt betegsége egy kissé enyhült és könnyebben érezte magát, mindjárt a megházasodással és az utódokról való gondoskodás gondolatával foglalkozott még élete utolsó hónapjaiban is.

Világos, hogy ő, aki az anyagi előnyökön kívül, melyeket felkelésével szerzett, még a szabadsághős erkölcsi értékeire és dicsőségére is pályázott és a „posteritásra” [utókorra] is gondolt (nagystíliú embereket ugyanis – Bocskai pedig az volt – sohasem elégit ki csupán az

anyagi előny), ezt a prózai önzést nyíltan nem hangoztathatta. A maga és utódainak erdélyi fejedelemségét tehát szintén hazafias mezbe kellett öltöztetnie, s úgy kellett feltüntetnie, mintha ez is egyedül csak a haza és a nemzet érdekében volna. Ezért okolta meg olyan hazafiasan, hogy miért kell neki mindenképpen erdélyi fejedelemnek lennie és maradnia, és miért kell a fejedelemségnek családjában is örökösnek lennie.

Ami pedig Pázmány nyilatkozatát illeti, attól szintén nem kell annyira meghatódni és annyira fontosnak tartani, mint ez nálunk szokás. Hogy jelentőségét kellő értékére lezállíthassuk, elég, ha arra felhívjuk a figyelmet, hogy kinek írta. Rákóczi Györgynek. S miért? Mert akkor, amikor írta neki, a harmincéves háború folyt s állandóan attól kellett félni, hogy – természetesen a protestánsok oldalán – Rákóczi György is beleavatkozik. Ezért a katolicizmus és vele a Habsburgok érdeke az volt, hogy Rákóczi Györgynek panasza ne lehessen, hogy kedvében járjanak. Ezért tartott fenn vele Pázmány Péter sűrű levelezést, s ezért igyekezett szája íze szerint írni. Tudjuk, hogy ez nem sikerült. Az igen nagy protestáns és igen gazdag Rákóczi György csatlakozott a Habsburgok és a katolicizmus nyugati ellenségeihez és keletről is hátba támadta uralkodóházunkat, de a katasztrófa csak Pázmány halála után következett be. Pázmány kedveskedő levelezése elérte célját.

Abból tehát, hogy Pázmány Rákóczi Györgynek ilyenformán írt, még egyáltalán nem következik, hogy a nagy érseknek valóban ez is volt a hazafias meggyőződése. Például ugyanakkor a nádor, Eszterházy Miklós szerint (pedig senki sem vonja róla kétségbe, hogy igaz magyar volt) Magyarország függetlensége szempontjából egyáltalán semmi szükség se volt független erdélyi fejedelemre, sőt Magyarország egy helyett két darabban a mi függetlenségünkre csakis káros lehetett. Ő, mivel nagyon jól tudta, hogy Rákóczi mit tervez, nem titkolta iránta való ellenszenvét, sőt megvetését. Világos, hogy Pázmány ellenszenvé sem volt Rákóczi iránt kisebb, és hogy szerinte sem volt szükség semmiféle önálló, az anyaországtól különálló Erdélyre. Hiszen nemsokára látni fogjuk, hogy még olyan magyarok szerint sem volt rá szükség, akik fanatikus protestánsok voltak.

Akkor azonban, amikor Pázmány élt, a katolicizmus érdekében (de látjuk, hogy a magyarság érdekében is) szükség volt arra, hogy Rákóczit ne ingereljék, hanem éppen ellenkezőleg, jó szóval tartsák. Erre vállalkozott Pázmány, s mint említettük, addig, amíg ő élt, sikerrel.

Eszerint tehát Pázmány hazudott, vagy legalábbis alakoskodott és Rákóczit becsapta, mikor ezt az annyit idézett kijelentését csak ámitásul hangoztatta előtte. Ezt nem lehet mondani, noha Pázmány nem volt szent. Ő nem életszentsége, hanem tehetsége miatt híres. Látni fogjuk majd, hogy érseki kinevezése miatt a Jézus-társaságból kilép s egyháznaggyá és politikussá válva, mindjobban háttérbe lépett benne az aszketikus szerzetes és mindig jobban előtérbe lépett a hajdani magyar köznemes, annak jó és rossz tulajdonságaival egyetemben. De azért ő sohasem lett Fráter György, s nem mondhatjuk róla, hogy Rákóczi Györggyel való érintkezésének célja csak az ő áltatása volt. Pázmány politikus és diplomata volt, de nem volt machiavellista, nem volt Talleyrand. Célja elérésére nem használt fel nyíltan bűnös eszközöket.

Nyilatkozata megértetésére elég annyit mondani, hogy amit Rákóczi Györgynek írt, nem azért írta, mert álnok, hanem azért, mert okos és normális ember volt. Nem volt kötekedő hajlamú, mint Eszterházy, vagy ha volt benne e tekintetben is valami a magyar nemesből, uralkodott magán és az esze megakadályozta, hogy ez a hajlam ilyen kényes esetekben is kitörjön belőle. Világos tehát, hogy nem sértegette készakarva azt, akit megnyerni volt célja.

Nem képmutatás, nem álnokság, nem hazugság az, ha valaki jómodorú és udvarias. Az udvariasság és jó modor pedig abban áll, hogy társalgás vagy levélírás közben nem olyan témákat vetünk fel, melyekben véleményünk a partnerünktől különbözik, hanem lehetőleg olyanokat, amelyekben egymással egyetértünk. Ha pedig olyasmiről is írunk kell, amiben véleményünk az illetőtől különbözik, akkor igyekszünk a dolognak inkább azzal az oldalával foglalkozni, melyről tudjuk, hogy az illetőnek kedves, és amelyben mi is csatlakozhatunk hozzá.

Az imént hangsúlyoztuk, hogy nincs olyan rossz, amelynek jó oldala is ne volna egyúttal. Elismertük azt is, hogy Erdély különállásának és általában fegyveres felkeléseinknek is megvolt az a jó oldala, hogy miattuk féltek tőlünk Bécsben, s így jobban óvakodtak olyasmitől, amiről tudták, hogy ránk nézve sérelmes, mint talán egyébként óvakodtak volna. De azért ugyanakkor rámutattunk arra is, hogy e jó oldaluk ellenére mégiscsak rendkívül károsak voltak nemzetünkre a fegyveres felkelések és az önálló Erdély, mert számtalan hátrányuk tízszeresen lerontotta a hasznukat.

Már ennyiből is világos, hogy Pázmány minden hazugság, képmutatás vagy becsapás nélkül megtehetette, hogy Rákóczinak, akinek megnyerése vagy legalább türtöztetése volt a célja, csak a különálló Erdély jó oldaláról beszéljen, a dolog tízszer annyi és tízszer oly jelentős rossz oldalát pedig hallgatással mellőzze. Társalgás közben, hogy vendégükre terhes ne legyen a beszédük, még a legbecsületesebb és legegyenesebb emberek is megteszik tisztán udvariasságból ezt, még akkor is, ha semmi különös céljuk nincs vele. Sőt simulékony, okos emberek kivétel nélkül mindig így járnak el. Ha tudom, hogy nincs semmi célja vagy értelme, vagy esetleg azért, mert éppen akkor nincs idő az alaposabb megbeszélésre, nem is próbálom meg, hogy társamat a teljes igazságról meggyőzzem, hanem meghagyom tévedésében, sőt – hogy ne váljunk el egymástól rossz hangulatban – egyes mellékkérdésekben még azt is tudtára adom, hogy egyetérték vele, még nem vagyok álnok.

Mi célja lett volna például annak, hogy Pázmány Rákóczi Györgyöt Erdély különállásának a magyar függetlenségre káros hatásáról meggyőzni akarja? Haszna nem lett volna, mert ennek belátása Rákóczi egyéni érdekeivel és egész családi politikájával ellenkezett, az igazság belátásáról tehát legfeljebb akkor lehetett volna szó, ha Rákóczi már földönfutó lett volna vagy – minden földi dolog mulandóságát látva – már a halálos ágyán feküdt volna. Akkor azonban, mikor Pázmánnyal levelezésben állott, Rákóczi javakorabeli és hatalma teljében levő fejedelem volt, aki élete célját, családjá és felekezete felemelését még csak a jövőre tervezte igazán. Kára azonban ugyancsak lett volna, mert Rákóczi Pázmány részéről e téma előhozását arra magyarázta volna, hogy a császáriak az önálló Erdély, tehát az ő családjá ellen valamit terveznek, s így támadását nem húzta-halasztotta, hanem még hamarabb megindította volna, mint tervezte.

Mindezzel természetesen Rákóczi György is tisztában volt – neki álnokságot vagy ravaszságot nem Pázmánytól kellett tanulnia –, mert hiszen az uralkodóház és a katolicizmus elleni támadását a Pázmánnyal való levelezés ellenére is megindította, s hogy ez csak Pázmány halála után történt meg, annak is jobban volt oka az, hogy Pázmány életében Rákóczi még nem volt kellően felkészülve, s hogy egyébként is túlságosan is megfontolt, késedelmes ember volt, mint Pázmány diplomáciájának sikere. De hogy maga Pázmány is mennyire tisztában volt Rákóczi Györggyel, mutatja az 1630. október 13-i Sellyéről írt levele, melyben ezt írja: „*Fejedelemmé Rákóczi György választatott, a katolikusok legnagyobb ellensége.*” (Fraknói: A bécsi Pázmány-intézet megállapítása, 43. o.)

Látjuk tehát, hogy Pázmány igazi, belső meggyőződését valamely Rákóczi politikájával összefüggő dologról mindenből jobban megállapíthatjuk, mint Rákóczihoz írt leveleiből.

Pázmány nyilatkozata, tekintetbe véve a helyzetet, melyben tette, és a személyt, akinek tette, egyáltalán semmit sem jelent, annál kevésbé bizonyít. De hogy egy magában véve teljesen jelentéktelen, tisztán udvariasságból tett nyilatkozatot ennyire felfűjnek és ennyit idéznek, az már eléggé bizonyítja azt is, hogy az illetők igazsága nem valami erős lábon áll, s emiatt az ügyben a lelkiismeretük sem tiszta. A legérdekesebb azonban az, hogy sokak szerint Pázmánynak ez a kérdéses nyilatkozata soha meg sem történt, legalábbis nem Erdély különállásának szükségességére vonatkozott.

Egész más természetű és ezért hasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségű, de ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) annál kevesebbet idézett, sőt a magyar közönség előtt teljesen ismeretlen az a tiltakozás, melyet magyar főpapok (Szuhay, Forgách Ferenc, Radovich, Naprágyi,

Lépes) és többségükben protestáns főurak (Forgách Zsigmond, Thurzó György, Révay Péter, Erdődy Tamás, Dóczy András, Lippay János) az ország minden lakosa nevében emeltek a bécsi békének Erdélyt és kapcsolt részeit az ország testéből kiszakító rendelkezése ellen. Ez ugyanis nemcsak egy ember magánlevele és nem is céltalanul elejtett véleménye volt, és nem is csak kedveskedésből történt, hanem hivatalos politikai okmány volt. Súlyát még növeli, hogy akik megtették, azok nemcsak Bocskait haragították magukra vele, hanem még azt a Mátyás főherceget is, aki a bécsi békét Rudolf háta mögött Bocskaival megkötötte, és aki rögtön utána császár és a mi királyunk is lett. Gondolhatjuk hát, milyen erős lehetett a meggyőződése azoknak, akik ezt a nyilatkozatot ennek ellenére is kiállították.

Ott van aztán Illésházy, a magyar protestánsok akkori vezető embere és „*hazaifüi és mély belátású státusférfitü*” (Szalay), aki joggal írhatta magáról: „*Vajon kin tett császár nagyobb gyalázatot, nagyobb kárt, mint én rajtam?*”, s ezért ebben a tekintetben kissé nagyobb súllyal bír, mint Pázmány Péter. Ő nem is csak egyszer, hanem újra meg újra nyilatkozik Pázmánnyal ellenkező értelemben. És azt sem mondhatjuk, hogy – mint Pázmány – ő is kedveskedésből nyilatkozik, mert hiszen ellenkező véleményét éppen magának Bocskainak dörögöli az orra alá. Az az Illésházy nyilatkozik Pázmánnyal ellenkező értelemben, aki azt is írja Bocskainak, hogy „*ha lehetö volna tülem, még az konyhájának is fölsigednek örömetst gondját viselném*”.

No hát ez az Illésházy 1606. december 6-án törzsvárából, Trencsénből ezt írja Bocskainak:

„*Énnekem igazat kell mondanom fölsigednek, mert azzal tartozom. Soha nem tetszett énnekem és most sem tetszik, hogy ez megmaradott darab országot kétfelé szakasszunk két birodalom alá és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, az mint most vagyon. Mert az királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarországba két libera electio marad: Erdély hozzá való tartománnyal egy királyt válasszon, az ide való része meg mást – akkor vész el Magyarország ennél is jobban. Ki nem láthatja azt, hogy Rudolphus császár immár sokat nem élhet és csaknem az ajtó előtt vagyon az változás? Nem kellene ezért így megszagatnunk hazánkat. Most is azt mondom (úgy látszik, tehát, hogy ugyanezt már sokszor megmondta Bocskainak): az magyarországi koronának és az posteritásnak [utókornak] semmit ártalmasabbat nem cselekedhetik fölsiged, mint ezt, hogy kétfelé szakasztja az országot. Messzebbre is és jövődöre is nézzén fölsiged, ne csak az elöttünk való kicsiny haszonra.*”

E nyilvánvaló igazságot persze Bocskai nem láthatta be, mert akkor nem maradhatott volna erdélyi fejedelem és szuverén (már amennyire a töröknek adót fizető erdélyi fejedelmet szuverénnek nevezhetjük), ő pedig elsősorban azért ragadott fegyvert, hogy azzá lehessen. Pedig a szabadságharcos dicsőség akkor is megmaradt volna neki, sőt – ezáltal még önzetlenségét is bebizonyítván – csak akkor lett volna igazán nagy. Ez esetben is visszakapta volna elkobzott birtokait, annak ellenére, hogy becstelen úton, erdélyi magyarok kivégeztetésével harácsolta össze őket és legalább ugyanannyit még a császártól is kaphatott volna hozzájuk a fejedelemségről való lemondása fejében. Mivel azonban a fejedelemség még mindennél is többet ér, Bocskai nem láthatta be Illésházy érvei igazságát. Nekünk azonban, akik nem vagyunk a dologban érdekelve és így könnyű tárgyilagosságnak lennünk, a napnál is világosabb Illésházy szavainak igazsága.

Csak nem lehet ugyanis józan ésszel feltennünk, hogy egy országra nézve jobb az, ha két darabban van, mintha egyben? Csak nem lehet vitatkozni azon, hogy gyöngít-e egy országot, árt-e neki az, ha kettészakítják?

Hiába, nem lehet tagadni, ha az az ország, melyet Bocskai kapott, nagyobb is volt mint a királyi Magyarország, mégiscsak ez az utóbbi volt Magyarország, nem pedig a Bocskai Magyarország. A jogfolytonosságot ez képviselte, a törököt később ez verte ki és a régi Nagymagyarországot ez szerezte vissza. Hogy vele kapcsolatban idegen befolyás keletkezett, annak csak az volt az oka, hogy az az ország rész, mely az egész országot képviselte, túl kicsi



volt és emiatt gazdasági erőforrásai (no meg lakóinak áldozatkészsége) is aránytalanul gyengék voltak ahhoz a nagy feladathoz képest, melyek reá hárultak.

Ebből a helyzetből annak a belátásnak kellett volna következnie, hogy minden okos és jó magyar arra törekedjék, hogy ennek az oly fontos és oly nagy feladatkört betöltő kis országrész területe, népessége és ennek következtében erőforrásai és befolyása minél gyorsabban és minél nagyobb arányban növekedjék, mert hiszen ugyanebben az arányban növekedett volna tekintélye és súlya magában a Habsburgok birodalmában is, s annál jobban csökkent volna az a befolyás, melyet a birodalom más országai rá maguknak megszereztek. A királyi Magyarország területének kisebbitése egyet jelentett az idegen befolyás növelésével, tehát a magyar örendelkezés csökkenésével.

Bocskai szabadságharca azonban éppen az ellenkező irányban adott lökést az eseményeknek, s ezzel visszafelé taszított bennünket a szabadság útján, nem előre. S ha erre a megállapításunkra azt felelik, hogy igen, mert Bocskai nem Habsburg-gyámság alatt képzelte el a magyarság életét és fejlődését, azt feleljük, hogy éppen ez volt a legnagyobb és a nemzetnek legjobban ártó baklövése. Ő akkor ezt ugyan még nem tudta, de mi ma már nagyon jól tudjuk, hogy az ő (és utána még egész sereg más társának) felkelése ellenére a bécsi béke után még teljes három évszázadig „Habsburg-gyámság” alatt éltünk. Jó politikusnak azonban éppen azt nevezzük, aki jól számít, a jövőbe lát, előre látja azt, amit a tucateberek nem látnak. Ezért Bocskainak is, aki nemzete sorsának irányítására vállalkozott, tudnia és látnia kellett volna ezt, ha bölcs politikus lett volna. Neki tehát a Habsburgok még további évszázados magyarországi uralmának tekintetbe vételével kellett volna politikáját irányítania, nem pedig azon az alapon, mintha vele szemben a török kerekedett volna felül, vagy legalább annak hatalma és ránk való befolyása is épp úgy századokig megmaradt volna még, mind a Habsburgoké.

Ami az okosságot illeti, Bocskaiiban nem is volt hiba, hiszen eléggé kiemeltük, hogy ő kezdettől fogva nagyon jól látta, hogy neki a Habsburgokat nem sikerül legyűrnie, s e fontos tény figyelembevételével irányította mozgalmát már elejétől kezdve. Nem Bocskai eszét kell tehát kifogásolnunk, hanem az önzését. Azt, hogy hiába látta azt, amit mint jó államférfiúnak, látnia kellett, hogy egyéni érdekei az ellenkezőt kívánták, s ha benne nem volt meg az az önzetlenség, hogy a maga érdekeit alárendelje a nemzet érdekeinek.

Tudta, hogy még ha a magyarság a törökkel szövetkezik, akkor sem tudja leküzdeni a Habsburg-befolyást, illetve akkor is szüksége lesz a Habsburgok segítségére, s ő mint erdélyi fejedelem, rájuk fog szorulni, s így nem lehet el az ő segítségük nélkül. Mégis „szabadságharcot” kezdett, mert felkelése az ő erdélyi fejedelemségéhez vezetett. Ezáltal Magyarország helyzete még nehezebb lett mint volt, mert hiszen még kisebb és még gyöngébb ország lett, tehát még jobban rászorult a Habsburgok idegenből hozott segítségére (ami szükségképpen az idegen befolyás növekedését is jelentette egyúttal).

Bocskai felkelése tehát azáltal, hogy Erdély különállását még véglegesebbé tette, sőt az ország Habsburg részéből még egy újabb nagy részt is elszakított, és mivel ezt a politikát „nagy” utódai is folytatták, s ezeket a Magyarországtól elszakított keleti részeket is újra meg újra megszerezték maguknak, azt eredményezte, hogy az a megmaradt anyaország, melynek sorsától elsősorban függött a mi végleges sorsunk, életünk és feltámadásunk és amely anyaországnak eddig is az volt a legnagyobb baja és minden idegen befolyásnak okozója, hogy túl kicsiny és túl gyenge volt, még kisebbé, még gyengébbé, még erőtlenebbé, idegen segítségre még jobban rászorulóvá vált. Függetlenségének megőrzése, illetve visszaszerzése tehát még nehezebb lett számára. A remény, hogy hajdani nagyságát még valaha visszaszerzhesse, még szétfoszlóbb ködképpé vált.

Bocskai kivívta, hogy megint nádora lett az országnak. De ezzel is csak azt bizonyította be, mennyire igaza volt a királynak, mikor helytelennek tartotta, hogy ekkora hatalom legyen egy olyan ember kezében, akinek „hazafias” kötelessége volt arra törekedni, hogy a király

féljen tőle. Hamarosan Bocskai után jött ugyanis a második felkelés, a Bethlené, s ebben már a szinte királyi hatalommal rendelkező nádor is a felkelők oldalán volt. Még később pedig még olyan nádorunk is volt, aki egyenesen a felkelés feje lett. A dolog furcsaságát csak növeli, hogy Bocskai azért ragadott fegyvert királya ellen, mert az ki akarta üzni a törököt (de ez természetesen sok áldozatot kívánt a nemzettől, mert sok szenvedéssel járt), ez a későbbi nádor (Wesselényi) pedig azért szőtt összeesküvést, mert az ő királya meg – tekintettel arra a sok szenvedésre és áldozatra, melyet ez a nemzettől követelne – egyelőre nem akarta még végleg kiűzni a törököt az országból.

Bocskai azt is kívívta, hogy az idegen csapatokat tényleg kivezették Magyarországból. De ezzel is csak azt bizonyította be, mennyire szükségesek azok itt, és hogy a király mennyire maga alatt vágja a fát, ha nem tart itt idegen csapatokat. Alig egy évtizeddel utána ugyanis jött Bethlen Gábor, ekkor idegen csapatok már nem voltak az ország területén, a magyar csapatok, mint protestánsok, azonnal melléje álltak. Ezért pár hét alatt már az osztrák határon állt, s csak a véletlenül múlt, hogy cseh szövetségeseivel még Bécset is el nem foglalta, s benne még a császárt is el nem fogta.

Bocskai felkelése azt is kívívta, hogy a szentkoronát is visszaküldték az országba, s attól kezdve itthon őrizték. De ez is csak arra volt jó, hogy bebizonyítsa, mennyire nem lett volna szabad visszaküldeni. A szentkorona ugyanis, már egy évtizeddel azután, hogy hazakerült, a felkelő Bethlen kezébe jutott, s így csupán tőle függött, hogy a fejére tegye-e vagy ne. De nézzük meg jobban Bocskai felkelésének olyan sokat emlegetett hasznát is. Pázmány is elismerte, mi is elismertük, hogy az a haszna feltétlenül megvolt, hogy legalább megmutattuk vele, mit tudunk. Elértük, hogy Bécsben legalább féltek tőlünk.

Meg kell állapítanunk, hogy nagyon sovány kis eredmény, kívált, ha ennek a félelemnek a hátrányait, az árnyoldalát is tekintetbe vesszük.

Kétségtelen, hogy akitől fél valaki, azt nem szereti, attól szabadulni igyekszik, s ha nem sikerül, akkor rajta van, hogy legalább gyengítse az illetőt, ha majd megint abba a helyzetbe kerül, hogy ismét ellenségként léphet fel, minél kevesebbet ártasson. Ha tehát fél tőlünk a Habsburg, akkor – ha csak a józan eszét teljesen el nem vesztette – védekezik is ellenünk. Ki az oka tehát akkor annak, ha ezután a magyar várakban lehetőleg még akkor is idegen csapatokat alkalmaz, ha módjában lenne magyarokat is alkalmazni? Ha félnie kell a magyartól, akkor ez természetes. Ez esetben tudnia kell ugyanis, hogy a magyar – ha alkalma lesz rá – nem védeni fogja, hanem hátba támadni. Hiszen arra törekszik, hogy féljen tőle. Ki alkalmazza és fizeti azonban azokat, akiktől félnie kell? Csak a bolond.

Bolond lenne az ilyen király akkor is, ha örülne annak, ha mi erősödünk. De viszont csak a józan eszéről tenne tanúságot, ha emiatt mindent elkövetne az irányban, hogy mi minél szegényebbek és elmaradottabbak maradjunk. Ebben az esetben tisztán a józan esze alapján arra is rá van kényszerítve – Bocskaiék és elvbarátaik kényszerítették rá –, hogy ha telepít, lehetőleg idegeneket telepítsen, ne pedig magyarokat. Hiszen egyenesen megbolondult volna, ha maga törekszik rá, hogy minél többen legyenek ebben az országban azok, akiktől neki félnie kell. Így az is csak természetes, hiszen egyenesen önfenntartó ösztöne kényszeríti rá, hogy a töröktől majd visszafoglalt területeket és Erdélyt ne csatolja vissza az országhoz, hogy a „divide et impera” [oszd meg és uralkodj] elve alapján (melyet egyébként is Bocskai talált fel, nem ő) ezáltal is gyengítse azok erejét, akiktől neki félnie kell.

Ha a magyarok, mégpedig az állítólag leghazafiasabb magyarok, maguk akarták, hogy hazájuk két darabban legyen, mert azt hitték, hogy így királyuk jobban fél majd tőlük és ha a „szabadsághős” Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Ferenc nem sajnálták hazájukat kettészakítani, csak nem bolondult meg ez az idegen király, hogy mikor később ugyanezt az Erdélyt ő foglalja vissza a töröktől, s így ő rendelkezik sorsával, ő még magyarabb legyen, mint a magyar szabadsághősök és éppen ő egyesítse az országgal, hogy az erősebb legyen és így jobban kelljen majd tőle félnie. Csak nem kívánhatjuk, hogy az „idegen” király jobban sze-

resse az országot és nagyobb magyar legyen, mint Bocskai, Bethlen vagy a Rákócziak? (Pedig mennyire megkívántuk és megkívánjuk!)

Hogyan felháborít bennünket az is, hogy az uralkodóház kedvezményeket adott a rácoknak, s őket velünk szemben dédelgette! Pedig hát ha egyszer a mi „hazafias” törekvésünk az volt, hogy féljen tőlünk, akkor világos, hogy neki viszont önmaga iránt egyenesen kötelessége volt, hogy a harcias és magyargyűlölő rácokat magának lekötölte és szolgálatában megtartsa (hiszen még Rákóczi Ferenc is mindent elkövetett a rácok megnyerésére, mint annak idején látni fogjuk). Szüksége lesz ugyanis rájuk, hogy azokat a magyarokat, akiknek a fő törekvése, hogy uralkodójuk féljen tőlük, nem pedig szeresse őket, és akik alig várják, hogy őt újra megrettegethessék, sakkba tudja majd tartani.

Látjuk tehát, ha a Habsburgok valóban elkövették volna azokat a szerintünk annyira felháborító dolgokat, melyekkel vádoljuk őket, egyedül csak Bocskai és az utána következő egyéb szabadsághősök lettek volna az okai. A Habsburgok magyarelnyomása csak természetes következménye lett volna annak az ostoba magyar „hazafias” felfogásnak, melyre nálunk szinte mindenki esküszik. Ha mi azt akartuk, hogy az uralkodóház féljen tőlünk, akkor azt is akartuk, hogy ellenségünk legyen, azaz gyűlöljön bennünket és védekezzék ellenünk, mert a félelemből a józan ész alapján ez szükségképpen következik, mint az önfenntartó ösztön természetes következménye.

Mi ugyanakkor, mikor hazafias célunkul azt tűztük magunk elé, hogy királyunkat megtanítsuk a tőlünk való rettegetésre, nagyon jól tudtuk, hogy királyunk erősebb mint mi, hiszen neki akkor a mienkénél sokkal népesebb és gazdagabb országai is voltak. Emiatt ezt a törekvésünket nem is tudtuk kielégíteni máskor, mint csak egyes kivételes alkalmakkor, akkor, mikor királyunk ideiglenesen válságos külpolitikai helyzetbe került. Mikor tehát elmúltak ezek a kivételes válságos helyzetek, s királyunknak már nem kellett többé tőlünk rettegetnie, miért botránkozunk meg rajta annyira, ha ennek a tőlünk előidézett félelemnek a hátrányait is kezdtük érezni?

Ha nekünk nem az volt a célunk, hogy megszeretessük magunkat Bécsben, hanem hogy meggyűlöltesük (mert akitől félnünk kell, azt nem szeretni, hanem gyűlölni szoktuk), s ha mi élvezzük azt, hogy szabadsághősünknek, Bocskainak ezt sikerült is elérnie, akkor miért panaszkodunk és tiltakozunk olyan felháborodva amiatt, ha királyaink tőlünk való félelmének nemcsak előnyei, hanem hátrányai is vannak, azaz ha királyaink is úgy viselkednek velünk szemben, mint azok szoktak, akiknek félniük kell?

Egy egészséges lelkű nemzet arra törekszik, hogy ellenségét, például a jelen esetben a törököt rettegetse, nem pedig a saját uralkodóját. Egy nemzetnek a saját királyát, azt, akitől sorsa még évszázadokon át függ, rettegetni egészen beteg, természetellenes és következményeiben végzetes dolog. Bocskainak és utódainak, ha már azt gondolták hazafias kötelességüknek, hogy a Habsburgok féljenek a magyaroktól, vagyis (ami ezzel egyértelmű) ellenségeiknek tekintsék őket, akkor nem fél, hanem egész munkát kellett volna végezniük, és ha már kimondták az „á”-t, „b”-t is kellett volna mondaniuk, azaz egészen meg kellett volna őket semmisíteniük, vagy legalábbis teljesen el kellett volna tőlük szakadniuk, s attól kezdve mint nyílt ellenséggel bánniuk velük.

Így aztán, vagyis ha mint tényleges ellenség, nem pedig mint törvényes és koronás királyaink féltek volna tőlünk, ez a félelem talán még hasznára is lehetett volna nemzetünknek (természetesen csak akkor, ha a Habsburgok csak németek, nem pedig a katolicizmus védői is lettek volna egyúttal).

Bocskai azonban erre nem volt képes. Ereje még a törökkel szövetkezve is gyenge volt hozzá. Gyenge még akkor is, mikor a Habsburg-hatalmat egy tehetetlen, idegbeteg roncs képviselte vele szemben. De Bocskai – úgy látszik – nem is akarta a Habsburgokat tönkretenni, még ha tehetné is volna. Ő ismerte a törököt és nagyon jól tudta, hogy sokkal tűrhetlenebb feljebbvaló a Habsburgoknál. Ezért, mint láttuk, még mint felkelő is „őfelsége császár urunk” alattvalója akart lenni és maradni.

De ha így áll a dolog, akkor egészen érthetetlen és zavaros az, amit Bocskai tett. Olyan „császár urunk öfelségéből” ugyanis, akivel kapcsolatban magunk akarjuk, hogy féljen tőlünk, tehát mi magunk nem engedjük, hogy szeressen bennünket, igazán édeskevés hasznunk lehet és vele ugyancsak kevésre mehetünk. Ez a Bocskai-féle „hazafias” koncepció képtelensége, sőt örültsége, amely azonban mégis a hazafias magyar gondolatvilág irányító csillagává lett és maradt mindmáig. Nem csoda tehát, ha végeredményben a mai Csonkamagyarországot eredményezte, végül pedig a „népi demokráciát” hozta létre, melynek természetesen nemzetközi létére is nagyon tetszett ez a „hazafias” politikai irány, mert terveibe és eszmekörébe nagyszerűen beleillett.

Petőfi juhásza elkeseredésében azért, mert meghalt a babája, szegény szamarának „ütött botjával nagyot a fejére”. Vajon nem ugyanígy tesznek-e azok is, akik fő törekvése az volt, hogy Bécs és a bécsi dinasztia féljen tőlünk, s ez olyan fontos volt számunkra, hogy a kedvéért képesek voltak Magyarországot még ketté is szakítani és évszázadokon át két darabban tartani. Sőt még a törökkel is szövetséget kötni. Ellenben mikor azt kellett látniuk, hogy törekvésük sikerült, Bécs és a dinasztia valóban fél tőlünk, de éppen ezért igyekeznek a rácokkal is jóban lenni, nem nagyon törekszik arra, hogy a török alól felszabadult területek lakossága minél magyarabb legyen; hogy jobban bízik az idegen zsoldosokban, mint a magyarokban; hogy seregei vezetését is biztosabbnak látja idegen, mint magyar kézben; hogy szívesebben lakik Bécsben, mint Magyarországon; hogy inkább idegenekkel, mint magyarokkal veszi magát körül. Akkor egyszerre panaszkodni kezdenek, sőt egyenesen fel vannak háborodva és ezzel okolják meg, hogy dinasztiaellenesek.

A mi „hazafias” politikánk még ennél az ostoba juhásznál is sokkal logikátlanabb, igazságtalanabb és nevetségesebb volt. Mert igaz, ugyan, hogy a juhász szeretője halálának nem a számár volt az oka, de ennek a halálnak legalább az elkeseredett juhász se volt oka. Azonban a mi most nagyjából elsorolt nemzeti sérelmeinknek, melyekért Bécsset szidjuk, igenis, egyenesen azok voltak az okai, akik a bécsi számár fejét ütötték és ütik még ma is miatta.

Vajon nem ők törekedtek-e arra, hogy a dinasztia és a mögötte álló és vele kapcsolatos erők féljenek tőlünk? De viszont ennek az annyira óhajtott és sikeresen elért félelemnek nem szükségszerű következménye volt-e mindaz, amit négyszáz éven át Bécs részéről sérelmeztünk?

Nem lett volna-e ez a Bécs egyenesen hülye, sőt abnormális lelkialkatú, ha azokat a magyarokat erősítette volna, akiktől félnie kellett? Hiszen akitől fél az ember, azt természetesen gyöngíteni igyekeznek, sőt a természet rendjéhez tartozik még az is, hogy az ember gyöngölje azt, akitől fél. Senki sem szeret ugyanis félni, senki sem szeret állandóan az életéért rettegni. Világos tehát, hogy mindenki ellenségének tekinti félelme okozóját, gyűlöli s igyekszik minél előbb elbánni vele, hogy ártalmára ne lehessen.

Ennek a „hazafias” politikának – mint mondtuk – csak akkor lett volna értelme, ha a dinasztiaát, tehát azt a hatalmat, melyet ellenségeként kezelt, mely iránt ő maga is ellenségként viselkedett, egyúttal végleg el is tudta volna intézni, vagy legalábbis ki tudta volna magát vonni hatalmi köréből. Ez azonban a magyarságnak csak akkor (1918-ban) sikerült, amikor már Magyarország sem volt, legalábbis nem volt a régi (Trianon), ellenben addig, amíg épségben megvolt, teljes 400 esztendőn át függvénye maradt a magyarság annak a hatalomnak, melynek félnie kellett tőle, melyet tehát erővel ellenségévé tett, sőt ennek a hatalomnak, a Habsburg Birodalomnak a kezében volt hadserege, pénzügye és diplomáciája, tehát úgyszólván minden sorsát intező tényező. Ez a politika tehát a képzelhető legcsapnivalóbb volt, a Bécs magyarellenessége elleni panaszok pedig gyerekesek, nevetségesek, képmutatók és erkölcstelenek. Az ugyanis, aki a számár fejét üti emiatt, amit ő maga csinált, ostoba és erkölcstelen.

Nevetségés volt ez a politika, mert hiszen a bajokat, melyek ellen állandóan panaszkodtunk, sőt az igazság és jog nevében tiltakoztunk, mi magunk okoztuk magunknak, mert hiszen a leglogikusabb és legszükségesebb következményei voltak annak a politikának, melyet követtünk. Nem bolond ember-e az, akinek egyedüli törekvése az, hogy valaki féljen

tőle, büszkélkedik vele, hogy ezt végre sikerült elérnie, ugyanakkor pedig csodálkozik rajta, hogy ez a tőle féltő ember őt nem szereti, sőt védőintézkedéseket is tesz ellene? Hiszen neki ennek tulajdonképpen örülnie kellene, mert hiszen éppen ez a védekezés mutatja, hogy ellenségének tőle való félelme nem színlelt, hanem valódi.

De nemcsak nevetségesen ostoba, hanem becstelen is volt a mi kuruckodásunk. Mi ugyanis annak, akinek „hazafias” okokból ellenségei voltunk, s ezért mindent elkövettünk, hogy tönkretessük, ennek ellenére négyszáz éven át mindig hűségesküt tettünk, mert hiszen törvényes királyunk volt. Sőt, mivel jó ideig az ő trónra kerülésük után még szabad királyválasztó jogunkat is megtartottuk, kétszáz éven át minden király halálával még az utódját is minden esetben külön-külön szabadon választottuk meg.

Micsoda perfidia [szószegés] az hát, hogy mi ezekre a királyválasztásokra, melyek kétszáz éven át folytatódtak, mindig ráfogtuk, hogy nem voltak szabadok, tehát bennünket jogilag nem köteleznek, s az utána következő újabb kétszáz évben, mikor a Habsburgok királysága már alkotmányosan is öröklődővé vált, ezt sem tartottuk ránk nézve lelkiismeretben kötelezőnek, mert ennek törvénybe iktatására is ráfogtuk, hogy nem történt szabadon? Ugyanakkor, mikor a nemzetet a királya iránti kötelező hűség alól ezen a címen mentesítettük, magától a királytól a jog, az erkölcs és a becsület nevében követeltük meg, hogy annak a nemzetnek, melynek körében hazafiságszámba ment az, hogy királyában ellenséget lásson és hogy az féljen tőle, a maga részéről jóságos, kötelességtudó, sőt önfeláldozó királya legyen, aki szigorúan megtartsa mindent, amire a mi részünkről perfiden, az ő becsapásával megtörtént koronázásakor megesküdt, sőt akitől évszázadokon át még azt is elvártuk, hogy a mi nemzeti életünk fenntartásához még egyéb országai jövedelméből is hozzájáruljon s tőle e hozzájárulást kértük is és évszázadokon át fel is vettük?

Azt, amit a logika ellen vétett ez az ostoba, kuruckodó magyar hazafiság, talán csökkenti az, hogy tudta, hogy a Habsburgok sokkal kevésbé tudták ellenségeiket gyűlölni, mint az átlagember, s így ez az egyébként annyira természetes reakció részünkről nem lesz olyan mérvű, mint várni lehetett volna. Ámde ez becsület szempontjából éppen olyan súlyosbító körülmény, mint amennyire enyhítő körülmény értelmi szempontból. Furcsa, de kuruc részről – úgy látszik – tudatos eljárás, hogy a propagandában a magyaroktól féltő Habsburgokban mégis nem a viszontgyűlölet aránylag kis fokára mutatnak rá, hanem úgy reklámozzák, mintha éppen ellenkezőleg, igazságtalanul nagy volna. Pedig látni fogjuk majd, hogy a tőlünk való félelemből folyó ellenszenv, mely egyébként Bécs részéről irántunk annyira természetes lett volna, a valóságban aránylag mégis mennyire kicsiny és kivételes volt.

## Bocskai szabadságharca és a haladás

Mivel a Bocskai-felkelés eredményeként a bécsi békében megszüntetett magyar sérelmek valójában nem a nemzet, hanem csak a központi hatalom rovására már úgyszólván egészségtelenül túltengő nemesi „jogok” sérelmei voltak, azt kell mondanunk, hogy megszüntetésük a nemzetre nem előnyös, hanem határozottan káros volt. Hiszen a művelt nyugaton ez időben már kezdte megtörni a nemesség túl nagy hatalmát a városi polgársággal szövetkezett királyság és a mai haladott kultúrállamok virágzásának, iparuk és kereskedelmük nagy fejlődésének, a városi polgárság jólétének s vele a nemzeti bevételek s a gazdasági s így katonai erőforrások megnövekedésének éppen ez volt egyik fő oka.

Bocskai nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nálunk ugyanekkor éppen az ellenkező folyamat játszódott le; hogy nálunk ugyanekkor nem haladás, hanem pangás, sőt visszafejlődés történt. Bocskai sikerei megállították a magyar gazdasági élet nyugati értelemben vett, a haladás irányában való fejlődését, sőt még a középkorban már elért állapotnál is hátrább vetettek bennünket. A nemesség „sérelemeinek”, melyeket az ő „hazafias” hírverése, mint az ország és a magyar alkotmány sérelmeit reklámozta, orvoslása ezt jelentette ugyanis. A legrosszabb értelemben vett reakció önző s egyúttal ódon, dohos szelét érzi az ember, mikor a bécsi békét s különösen az azt megelőző, Bocskaitól tartott magyar „országgyűlések” határozatait és a királlyal való béke ügyében történő üzenetváltásait olvassuk.

Abban a Magyarországon, melynek úgyszólván eddig is az volt a fő fogyatéka, hogy nem volt városi lakossága és így nem volt jelentősebb ipara vagy kereskedelme (pedig a keletet és nyugatot összekötő főútvonal rajtuk ment keresztül, s így még egy egészen nagyvonalú kereskedelemre is meg lettek volna az előfeltételek), Bocskai győzelme teljesen megakasztotta a mezővárosok szabad királyi városokká levését, s így erőteljesebb fejlődését csak azért, mert polgáraiknak a földesúri jogok alól való felszabadulása a nemes urak hatalmát, befolyását csökkentette és jövedelmük megcsappanását jelentette volna.

Pedig hát nem is ingyen akartak azok a szegény szentgyörgyiek, baziniak és társaik felszabadulni, hanem pénzben váltották volna meg magukat, s egyébként is ők is meg a többi leendő város lakói is akkor még épp úgy protestánsok voltak, mint azok az urak, akiknek önzettségét és hatalmi féltékenységét annyira bántotta az, hogy „pórok” is részt vegyenek a törvényhozásban és az országházában egyforma padokon foglaljanak helyet volt uraikkal. „*Városbéli pórokat ne ültessen* (az ország) *a nemesség közé*” – írja Bocskai országgyűlése (a korponai) a béketárgyalások folyamán Rudolfnak. Bocskai szabadságharcának végső eredménye az lett, hogy „az ország” nemcsak új várossá alakulásokat nem engedett meg, hanem még olyan városokat is megfosztott jogaitól s visszavetett a mezővárosi, tehát a földesúri hatalom alatt álló falusi státusba, melyek akkor már szabad királyi városok voltak.

E tekintetben tehát nálunk Bocskai szabadságharca a fejlődést nemcsak megakasztotta, hanem még vissza is vetette. Ez a „szabadságharc” csak az urak szabadságharca volt az egyébként is gyöngye és számtalanszor megalázott királyi hatalom ellen. Azok „szabadságharca” volt, akiknek túl nagy szabadsága volt az ország majdnem minden bajának oka. A jobbágyoknak, akiknek valóban kellett volna a nagyobb szabadság, nemcsak nagyobb szabadságot nem hozott, hanem közülük sokuknak még azt a szabadságát is visszavette, melyet kivételesen már sikerült kivívnia.

A bécsi béke nemhogy segítette volna újabb mezővárosoknak szabad királyi és így az országgyűlésen is képvisellel bíró városokká való átalakulását, mint ezt a haladás és az ország helyesen felfogott érdeke kívánta volna, hanem még olyan városokat is megfosztott effajta jogaitól, melyek ezeknek a múltban már birtokukban voltak. Ez is egyik „vívmánya” a bécsi békének, tehát Bocskai „szabadságharcának”. Nyolcban és nem többen állapította meg azoknak a városoknak a számát, melyek követeket küldhetnek az országgyűlésre, s ezzel nemcsak

a jogkiterjesztést akadályozta meg még a jövőben is, hanem már meglévő jogokat is elvett, mert hiszen addig nyolcnál jóval több volt a szabad királyi városok száma. Bocskai korának protestáns nemessége ugyancsak gondoskodott tehát arról, hogy a bár gazdag, de nem nemes városi polgárság ne osztozkodhassék vele az ország kormányzásának jogaiban, és hogy vele együtt pórok ne ülhessenek a törvényhozás házában.

Pedig még csak azt sem mondhatjuk, hogy egyedül csak azért történt mindez, mert ezek a felemelkedésben megakadályozott, illetve újra paraszti sorba visszataszított városok németek voltak, s így a magyar nép önvédelme menti ezt a botrányos maradiságot. A degradált városok között van ugyanis még Szeged is. Milyen fölényesen szokták a mi kurucaink hülyézni Rudolfot és a főhercegeket! Pedig hát – nem hiába vagyunk írva, hogy aki magát felmagasztalja, megaláztatik (Lk 14,11) – látjuk, hogy Rudolf és főherceg testvérei sokkal okosabbak voltak, s velük szemben a haladást ők képviselték.

De visszavetette az ország haladását Bocskai szabadságharca nemcsak a városi polgárság, hanem a jobbágyok tekintetében is. Tudjuk, hogy az 1514-es Dózsa-féle parasztlázadás megtorlásaként a magyar rendek a jobbágyságot szabad költözködési joga megvonásával örökös szolgaságra taszították. (Érdekes, habár csak véletlennek látszik, hogy ez a szégyenletes dolog is éppen becézett utolsó „nemzeti” királyunknak, a Habsburgok első főellenségének, Zápolya Jánosnak a nevéhez fűződik.) Becsületünkre válik azonban, hogy az országgyűlés a jobbágyságnak ezt az elemi jogát utána hamarosan visszaadta. Fráter Györgynek is becsületére válik, hogy ő is jobbágyvédő volt.

A fő érdem azonban ezen a szociális téren is I. Ferdinándé. Lássuk például az e tekintetben ugyancsak nem gyanús tanút, Acsádyt:

*„Ferdinánd kész volt a szegény nép terhein enyhíteni s örökös tartományaiban, hol szabadabban intézkedhetett (Látjuk tehát, hogy néminemű haszna annak is lett volna, ha nemcsak a nemzet, hanem a király is szabad lett volna. Láthatjuk ugyanis, hogy nálunk a Habsburg-király még Acsády szerint sem volt „szabad”. Mi erről eddig nem is tudtunk. Mi meg voltunk róla győződve, hogy egészen szabadon „nyomott el” bennünket.), szigorú rendeletekkel védte a jobbágyot urainak szertelenségei ellen. Készségesen oltalmába vette tehát a magyar köznépet is, de Magyarországon nem mellőzhette a reformnál a rendeket. Ezek azonban érdekelt felek voltak és nehezen lehetett velük boldogulni.”*

*„A király sürgetésére kimondták ugyan a jobbágyok szabad költözködési jogát, de már 1545-ben újra felfüggesztették. 1546-ban a király e jognak helyreállítását kívánta, de a rendek az ügy végleges megoldását a jövő országgyűlésre halasztották. Ekkor..., hogy tegyenek valamit, csakugyan visszaadták nekik a szabad költözködési jogot. A gyakorlatban azonban olyan feltételekhez, olyan nehéz és bonyolult eljáráshoz fűzték, hogy a jobbágy vajmi kevés hasznát vehette, sőt 1548-ban ismét felfüggesztették e jogot... 1552-ben a király újra napirendre tűzte a szabad költözködést, de sikertelenül, mert még saját képviselője, Mérey Mihály személynök, az alsó tábla elnöke is ellenzé (mert természetesen ő is nemes volt), a nemesség meg zajos tárgyalás után elvetette.”*

*„1553-ban szintén foglalkoztak az üggyel, de elvi eldöntését megint a jövő országgyűlésre halasztották... Végre azonban 1556-ban kimondták a szabad költözködést..., de a gyakorlatban ennek sem sokan látták hasznát s a kamara már a következő évben figyelmeztette a királyt, hogy a törvényt nem tartják meg és hogy a földesurak Isten haragját idézik fel az országra.”*

*„A rendek e szeszélyeit maga a rendiség magyarázza meg. A dolog természetéből következett, hogy a rendek elsősorban azért mentek országgyűlésre, hogy ott a saját jogaikat gyakorolják, a saját érdekeiket védjék, nem pedig más társadalmi rétegek javáról gondoskodjanak.”*

A királynak *„minthogy minden tevékenységében az uralkodó osztályok áldozatkészségére volt utalva, mert ők szavazták meg az adót s a katonát, a tömegek iránti minden jóakarata mellett is számolnia kellett az uralkodó rétegek saját külön érdekeivel... Örökös tartományai-*

*ban valósággal köteleznie kellett magát, hogy a robot dolgába nem avatkozik többé, mert a rendek máskülönben sem adóval, sem katonával nem akarták támogatni... A jobbágyság szabad költözködésének joga azonban mindenesetre benne van Ferdinánd király törvénykönyvében, habár ez a jog is, mint annyi sok más, a zord idők folytán írott malaszt maradt.”*

Lehetne-e szebb képet festeni Ferdinándnak, az első Habsburgnak a magyar trónon, mind felvilágosultságáról, mind nemeslelkűségéről annál, mely még az ellenséges történetíró tolmácsolásában is itt elibénk tárul? S kiábrándításul itt nem lehet azzal érvelni, hogy e korban minden uralkodó így tett, mert hiszen ez akkor az uralkodóktól nem szívjóság, hanem egyszerű érdek volt, mert e kor uralkodói a nemességgel való harcukban önérdékből szövetekeztek a jobbágysággal. Ha valóban így állna a dolog, akkor is rá kellene mutatnunk, hogy e korban országgyűléseinken az idegen király képviselte a haladást és a szociális érzést, a nemzet pedig (mely akkor a nemességgel volt azonos) a maradiságot és az egyszerű nép elnyomását. A király érdekei voltak tehát azonosak a haladással és a nemeslelkűséggel és ellenfeléé, az országé, a maradisággal és a szociális kíméletlenséggel.

Ámde ez az önző és ezért európaiilag általános jelleg csak a királynak a városi polgársággal való szövetségére mondható, de nem jobbágypartolására. A jobbágyság, kivált a mi még szabad költözködési jogától is megfosztott, török által sanyargatott nyomorult jobbágyságunk akkor még nagyon is gyenge ahhoz, hogy a nemességgel szemben a király erőt jelentő szövetségese lehessen (a jobbágyság csak a XIX. században jutott el oda, hogy a nemességgel szemben politikai szerepet játszhasson). Nemcsak Ferdinánd máshonnan is ismert keresztény felebaráti szeretetéből tudjuk, hanem az országgyűléseken való e tekintetbeli viselkedéséből is jól láthatjuk, hogy őt a jobbágyság védelmében tisztán jó szíve és kereszténysége vezette, nem pedig politikai érdek.

De egy más tekintetben is tanulságos Ferdinánd félig eredménytelen jobbágyvédelme. Sokszor rámutattunk már, ha a királyra rá lehet bizonyítani, hogy egyes esetekben egy-egy törvényt tudatosan megszegett, abból még nem lehet szükségképpen esküszegésre, rosszindulatra vagy gonoszságra következtetni részéről. Az, amit Acsády az e korbéli nemesség jobbágyellenes viselkedésének megmagyarázására mond, egy újabb nagyszerű bizonyíték erre. Látva, hogyan akadályozta, szabotálta a nemesség tisztán szűkkeblű önzésből Ferdinándnak a jobbágyság jobb helyzetére, különösen szabad költözködési jogára irányuló fáradozásait, vajon ki merné vádolni Ferdinándot esküszegéssel, lelkiismeretlenséggel vagy gonoszsággal, ha a jobbágyokon erőszakkal és az országgyűlés ellenére is segített volna? Pedig hát a valóságban ez is az alkotmány „lábbal tiprása”, ez is törvénytelenység és ez is esküszegés lett volna részéről.

Láthatjuk belőle, hogy nemcsak gonosz király lehet törvénytörő és esküszegő, hanem e nagy „bűnök” okozója egy uralkodóban lehet még maga szívjóság és az igazságszeretet is. Maga Acsády is úgyszólván elítéli Ferdinándot azért, hogy csak az alkotmány keretei között, nem pedig azokon túl és azok ellenére is igyekezett a jobbágyok helyzetén segíteni, s azt a kifejezést használva ellene, hogy „*kiszolgáltatta nekik* (az uralkodó rétegeknek) *a többi rétegeket*”, egyenesen szemrehányást tesz neki azért, mert a törvényt és az alkotmányt megtartotta. Annál hathatósabban segíteni ugyanis a jobbágyokon, mint Ferdinánd segített, csak az alkotmány megsértésével, tehát koronázási esküje megszegésével lehetett volna. Az a történetíró tehát, aki máskor a törvény legjelentéktelenebb betűje megszegése miatt is követ vet a Habsburg uralkodóra, most azért tesz neki szemrehányást, mert nem dobta sutba az egész magyar törvényt és alkotmányt. A rendek ellenére intézkedni ugyanis ezt jelentette volna.

Ferdinándnak a magyar országgyűléseken a jobbágyok javára tett állandó, de csak részben sikerrel járó kísérletei mindenesetre világosan bizonyítják, hogy a Habsburg király és a magyar országgyűlés harca nem mindig a magyarság és az idegen befolyás harca volt; úgyszintén hogy ebben a harcban nem mindig az országgyűlés képviselte a jót, a nemest, a felvilágosultságot és a haladást még azok szerint sem, akik egyébként mindennek ellenségei, amit a Habsburgok tettek vagy akartak.



Mivel a bécsi békében nem a király győzött, hanem az országgyűlés, s így nem az lett a törvény, amit az akart, hanem amit ez. Nem lephet meg bennünket, hogy a bécsi béke sem volt előnyös a jobbágyságra. A jobbágyok szabad költözködését szabályozó országgyűlési határozatot például a bécsi békét törvénybe iktató országgyűlés is meghagyta abban az állapotban, amelyben volt, pedig hát az előbb láttuk, hogy eddig legalább valami haladást minden országgyűlés hozott ebben a tekintetben. A legutóbbi országgyűlés határozata úgy szólt, hogy a szabad költözködés elméletben ugyan megvan, de gyakorlati módját az egyes megyék helyi intézkedései szabályozzák. Mivel minden maradt a régiben, tulajdonképpen a bécsi béke után is írott malaszt maradt a jobbágyságnak ez az elemi joga. Ha nem lett volna sikeres magyar szabadságharc, egész bizonyos, hogy ez a kérdés, ha erre az időre végleg meg nem is oldódott volna, legalább egy újabb lépéssel feltétlenül előbbre haladt volna.

A királyi hatalom már eddig is majdnem csak névleges fékétől Bocskai jóvoltából egészen felszabadult nemesség még a kamarák elleni gyűlöletébe is belevitte dölyfös parasztmegvetését. Mivel, mint pénzügyi hatóságok, a kamarák voltak azok, melyek a kincstár igényeit a rászálló nemesi birtokok tekintetében képviselték, bosszúból az egész intézményt eltörölték a föld színéről, illetve a magyar közéletből, s maradian viszonyulva a már ekkor is rég elmúlt középkorhoz, visszaállították helyettük a kincstárnok hivatalát, azaz az ország pénzügyei kezelésének elavult középkori, már rég csődöt mondott módját.

Nem törődtek azzal, hogy a kincstárnok vagyonos és tekintélyes magyar főúr, aki kényelmes, sőt legtöbbször még köszvényes is, s amennyiben rá is ér, elsősorban természetesen a maga birtokaival és gazdasági ügyeivel törődik, nem pedig az ország bevételeinek növelésével. Az ő fejük nem fáj amiatt, hogy ezzel az intézkedéssel a már amúgy is minimális gazdasági és pénzügyi erővel rendelkező Magyarországot gazdaságilag még gyengébbé teszik, noha eddig is már éppen ez a gazdasági gyöngeség volt minden bajunk oka és alapja. Sőt – mivel az országra éppen az volt hátrányos, ami nekik előnyös volt – könnyen lehet, hogy mindezt külön azzal a szándékkal csinálták, hogy köztartozásaikat illetően a jövőben ne igen háborgassa őket senki, s birtokaik még akkor se kerüljenek kincstári kézre, ha a törvény előírja.

A pozsonyi kamarának Szuhay egri, a kassainak pedig Migazzi nagyváradi püspök volt az elnöke. Mindkettő püspök volt tehát (de a török foglalása miatt hívek, hatáskör és javadalom nélküli püspök, aki tehát ráért a rábízott kamara ügyeivel foglalkozni) és mindkettő alacsony sorból emelkedett e befolyásos, a rendek anyagi ügyeiben döntő méltóságra. (A két püspöknek és kamaraelnöknek ez az alacsony sorból való felemelkedése is becsületére válik mind az Egyháznak, mind a Habsburgoknak.) A mi jó nemesi országgyűlésünk azonban annyira elmaradt, annyira „reakciós” volt, hogy mind az Egyházra, mind a Habsburgokra haragudott miatta és az egyszerű származást nem dicsőségnek, hanem becstelenségnek tekintette.

A Bocskai szerencsi országgyűlésén kiadott förmedvény Szuhay püspököt a „mészáros Szuhay”-nak nevezi, Migazzi püspököt pedig egyenesen „horvát parasztnak” szidalmazza, ami bizony nem nagyon válik egy magyar országgyűlés becsületére még akkor sem, ha tudjuk, hogy ez a szerencsi gyűlés csak zugországgyűlés volt. Természetesen ugyanakkor a fő evangélikus Illésházy is a „póri” püspököket ócsárolja. (Takáts: Régi idők, régi emberek, 28. o.)

Bizony tombolt ekkor az ódon középkoriság és a legrosszabb értelemben vett reakció. E két nem nemes származású püspök miatt Bocskai rendjei még azt is rá akarták kényszeríteni a királyra a bécsi békében, hogy püspökké ezután csak nemes embert lehessen kinevezni. Becsületére válik a királynak, hogy erre nem engedte magát rákényszeríteni. Bizonyítja ez az eset, mennyire keresztény és mennyire felvilágosult volt az „idegen” király, de ijesztően bizonyítja azt is, hogy az idegen király magyar ellenzéke ugyanakkor mennyire nem keresztény és mennyire elmaradt gondolkodású volt egyúttal.

Mikor IV. Orbán pápa Timót zágrábi püspökké nevezte ki és IV. Béla királyunk ehhez azért nem akart hozzájárulni, mert Timót parasztszülöktől született, a pápa 1266. január 21-én ezt felelte a király követének:

*„Minden ember egyformán születik, egy ég alatt egy levegőt szív. Meztelenül jó a földre, meztelenül távozik. Ebben nincs különbség szegény és gazdag, szabad és szolga, paraszt és király között. Az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga között; az Úr előtt nincsen személyválogatás. Ha szolga volt is Timót, a püspöki méltóság ezt a szolgaságot eltörölte. Asztalához, nagy munkájához a királyok királya is szegény halászokat választott. Mi dicsősége van abból a nagy, hatalmas királynak, ha szegény emberrel küzd, száraz nádat üldöz és együgyű ember ellen mutatja hatalmát? Oroszlán nem fog fegyvert fereg ellen, sas nem támad verebekre. És te férfi, nagy fejedelem, annyira törekszel egy püspök megbuktatására, aki ellen, ha mind igaz, kifogást nem tehetsz, mert nem ő teremtette magát, hanem az Isten; nem tőle függött, hogy nemes szüléket válasszon; nem az ő hibája, ha olyan szülei voltak, aminőket az Isten adott neki. Mi azonban a szegény ember ügyét el nem hagyjuk. Ne zavarjon meg némely papok befolyása, akik, mint mondják, inkább a püspökségre, mint a püspökre gondolnak és az élő ember örökségét szeretnék. De azt azon az úton, amelyen járnak, amíg élek, meg nem fogják kapni.” (Márki: Dózsa György, 104-105. o.)*

Ilyen magasan állt az állítólag babonáságokba süllyedt és megromlott Egyház már a középkor közepén is és erkölcsileg ennyire felülmúlta az Árpád-házi magyar királyok egyik legnagyobbikát! Azok azonban, akik fegyvert fogtak törvényes királyuk ellen, állítólag a „tiszta evangéliomért”, még 1600 után is ennyire mélyen alatta álltak annak a királynak, aki fölé mégis bírálul tolták fel magukat!

1266-ban még a király képviselte az evangéliummal szemben az emberi gyarlóságot és elmaradottságot, noha nemzeti király volt és királyaink egyik legfelvilágosultabbja (bár mentsége volt, hogy a XIII. században élt). 1600 után viszont az idegen király képviseli az evangéliumot és a haladást a magukat „evangélikusoknak” nevező szabadsághősökkel szemben, mikor ezek minden prűszkölése ellenére is püspökké és kamarai elnökke teszi „a mészárost” és a „horvát parasztot”, és amikor a nagyapja, az első idegen király is már késhegyig menő harcot folytatott ugyanezen szabadsághősök már szintén „evangélikus” nagyapáival a jobbágyok szabad költözködési jogáért. Vajon melyikük érdemli meg jobban a szabadsághős nevet: az „idegen” király-e vagy az „evangélikus” magyar rendek?

De lenézte ez a gögös, maradi, nem annyira az alkotmányért és a magyar szabadságért, mint inkább igazságtalanul sok kiváltságáért és az alsóbb néposztályok elnyomásáért zajongó, tiltakozó, fenyegetőző és fegyvert ragadó nemesség nemcsak a „városbeli pórokat” és jobbágyszármazású katolikus püspököket, hanem még a Bocskaitól megnevesített hajdúkat is.

*„A régi nemesség – írja Acsády (V., 599. o.) – ellenszenvvel fogadta az új nemességet, noha maga számbelileg annyira lepadt, hogy már ez oknál fogva sem szolgálhatott többé a magyar államélet szilárd támaszául. Az ország, sőt a saját érdeke is megkívánta, hogy a tömegek befogadtassanak az alkotmány sáncaiba és az uralkodó osztályok ne csak új vérral frissítsenek föl, hanem számbelileg is képessé tétessenek arra, hogy a nemesség túlsúlyát Magyarországon fenntarthassák.”* A nemesség azonban másként okoskodott és nem rajta múlt, hogy a rendi reakció az új nemesekkel, a hajdúkkal nem úgy bánt, mint Erdélyben a székelyekkel. Az urak a hajdúban nem a szabadságharcost, hanem csak jószágaik kirablóját, vagyonuk megkárosítóját látták, és ahol tehették, kimutatták irántuk való ellenszenvüket. Ha tőlük függött volna, a magyarság kardja, a hajdúk ismét a királyság karjaiba hajtattak volna.

Hamis utakra tévedne azonban, aki ezek alapján az akkori magyar nemességet valami különösen gonosz fajzatnak képelné. Egy cseppet sem voltak ugyanis ők gonoszabbak, mint bármely más ország nemessége. De az is csak a mai divatból vagy a mindenkori gyűlöletből származna, nem pedig az igazságból, ha minden országban – a föld jólelkű egyszerű fiaival szemben – csak a nemességet gondolnánk ilyen átkos, rosszindulatú fajzatnak. A nemesség sem volt ugyanis és nem is lehetett egy cseppet sem rosszabb, mint amilyenek a jobbágyok vagy a városi polgárok voltak. Az ember a rossz, az ember a gyarló, nem pedig a nemesek. Sőt a jobbágyság az ő helyükben talán még rosszabb lett volna. De persze az se azért, mert

jobbágy volt és nem nemes, hanem azért, mert a nemességnél műveletlenebb volt, kevesebb nevelésben részesült, s ezért vallástalanabb volt, illetve a vallásossága sokkal inkább állt külsőségekből, megszokásból és dresszúrából, mint a nemesség vallásossága. Minden társadalmi osztály önző, és ha érdekeiről van szó, elfogult. Ezért van szükség igazságos, az osztályérdekeken és még inkább az egyéni érdekeken felülálló és az illetéktelen érdekeket a törvény és az igazság erejével visszaszorító központi hatalomra. Ezt képviselte nálunk (kétségtelenül hivatása magaslatán állva) a Habsburgok királysága még az idegbeteg Rudolf alatt is, ennek volt ellensége és árulója Bocskai és országgyűlései. De ez természetes is volt, mert hiszen az egész mozgalom nem volt más, mint a nemesi hatalom lázadása az önzése szabad érvényesülése elé a köz érdekében gátat állító királyi hatalom ellen, mely ekkor egyúttal még az egyéni, tehát kinek-kinek érzelmei és érdekei szerint igazodó vallásossággal szemben az objektív s ezért mindig változatlan krisztusi törvényt, a katolicizmust is képviselte.

Ezzel szemben a Bocskaié forradalmi, nem erkölcsi alapon, hanem az emberi szenvedélyek alapján álló mozgalom volt, melynek természetével jár, hogy nem lehet sem igazságos, sem önmérséklő, hiszen a tömegek (itt a nemesi tömegek) káros szenvedélyeit szabadítja föl. A mai forradalmaktól csak abban különbözött, hogy akkor azok, akik forradalmakat csináltak, nem a műveletlen, az alantas, bárdolatlan néptömegek voltak, mint a ma forradalmaiban, hanem egy gazdag és nagy kiváltságokkal rendelkező társadalmi osztály. Ezelőtt 3-400 évvel ugyanis a „nemtelenek” még annyira senkik voltak, hogy még forradalmat sem csinálhattak. Ez a forradalmat csináló nemesség nem volt olyan műveletlen, bárdolatlan és vad, mint korunk szociális forradalmainak tömegei, de viszont nagyobb műveltségének és jobb nevelésének előnyeit bőségesen ellensúlyozta a gögje és a kor durvasága, melyben élt.

Bocskai rendjeinek forradalmi túlzása és izzó, féktelen gyűlölete nyilvánult meg abban a követelésben is, hogy „*idegen nemzetből tölt magyaroknak harmadíz előtt ne osszon öfelsége semmi tisztet*”. (Benda: Bocskai István, 217. o.) Ebben se a hazafiság, hanem csak az önzés vezette őket, mert ők maguk nem lévén „idegenből tölt” magyarok, világos, hogy így azok a hivatalok is nekik jutottak volna, amelyeket most Migazzi töltött be. (Szuhay püspökre ugyanis nem foghatták rá, hogy idegen nemzetből tölt magyar.)

Mással, mint egyszerű önzéssel nem magyarázhatjuk ezt a kívánságot, mert hiszen kifejezésükből és a „harmadíz” emlegetéséből láthatjuk, hogy azok, akiket kifogásoltak, már nem voltak idegenek, hanem csak az őseik voltak azok, a Hitler meghonosította fajelméletéről s a vele járó őskutatásról pedig 1600 körül még semmiképpen sem beszélhetünk.

Együgyűségükben arról is megfélemedtek, ha a „harmadíz” hívei vagyunk, akkor elsősorban éppen az ő „nemzeti” királyaik bizonyulnak méltatlannak a magyar tisztségekre. Ha harmadízig kutatjuk a dolgot, akkor bizony nemcsak Zápolya János, hanem még Mátyás király sem volt alkalmas Magyarországon tisztségek viselésére, mert ők is mindketten „idegen nemzetből tölt magyarok” voltak. Ezen elv alapján Hunyadi Jánostól is meg kellett volna fosztanunk Magyarországot történelmét, mert ő nemcsak a harmadíz kutatását nem bírta volna ki, hanem még az első ízt sem. Hiszen még az apja is oláh kenéz [vezető, előljáró] volt. Igazán „felháborító”, hogy mégis fővezér, sőt az ország kormányzója lehetett belőle, fiából pedig nemcsak király, hanem olyan király, aki Bocskai idejében már mintakirálynak számított.

De Bocskai rendjei e nagy, már akkor keresztlevelek után kutató ősmagyarkodásuk közben egy ilyen kis következetlenséget természetesen nem vettek észre. Sőt e téren még tovább is mentek, mert ők is ugyanúgy tettek, mint Zápolya János, mikor I. Ferdinánddal és később Bethlen Gábor, mikor II. Ferdinánddal alkudozott. Ők éppen ellenkezőleg, azt kívánták, hogy ne magyarok legyenek I., illetve II. Ferdinánd hozzájuk küldendő királyi biztosai, hanem inkább idegenek. Az idegenektől ugyanis több engedményt vártak, mint a magyaroktól, mert azok nem ismerték őket annyira, mint a magyarok és ezért nem is vetették meg őket annyira, mint azok. No meg mert az idegen nem sajnált annyira Magyarorszag területéből mindig

újabb meg újabb megyéket kiszakítani a felkelő vezér jutalmául, mint a magyarok, akiknek mégiscsak a saját hazájuk feldarabolásáról volt szó.

Bocskai rendjei is a legzajosabban követelték (követelésük teljesült is), hogy Forgách püspököt zárja ki a király azok közül, akiket alkudozni hozzájuk küld. Pedig hát ez a Forgách püspök annyira nem volt „idegen nemzetből tölt” magyar, hogy nem tudom, hogy Bocskaiék közül családfája ősiségében és magyarságában melyik tudott volna vele versenyezni. De hát éppen az volt a baj, hogy Forgách püspök az alkudozásokban is magyar volt, azaz egy tapodtat sem volt hajlandó engedni. Ezért gyűlölték annyira a lázadók és ezért félték tőle jobban, mint bármely „idegen nemzetből tölt magyartól”. Látjuk tehát, hogy nem a fajtisztaság hívei voltak ezek az emberek 350 évvel ezelőtt, tehát nem korukat előzték meg, hanem csak önzők voltak, ami ma sem újdonság és természetesen 350 évvel ezelőtt sem volt az.

Hogy maga Rudolf se azért volt nekik ellenszenves, mert idegen és német volt, hanem egyedül csak azért, mert „pápás”, ugyancsak kiáltóan mutatja az, hogy Bocskai Rudolf osztrák és cseh alattvalóival, sőt a német birodalmi rendekkel ugyancsak kereste az összeköttetést. Bocskai és Bethlen idejében ugyanis az osztrák és a cseh nemesség is protestáns volt, s ez a kellék ugyancsak áthidalta köztük azt a különbséget, amit az idegen fajból való származás okozott. Akkoriban – sőt a Habsburgok egész négyszáz éves magyar történelmi szereplése folyamán – a magyarok németgyűlölete csak a pápistagyűlölet álcázása volt. (A forradalmi magyar számára a „német” szó körülbelül olyan kifejezés volt, mint a bolsevik hírverésben az „imperialista”.)

Ha a német, osztrák vagy cseh nem volt egyúttal pápista is, észre sem vették, hogy idegen, sőt egyszerre édes testvér lett számukra és sokkal közelebbi rokon, mint a katolikus magyar, még ha a katolikus magyar olyan magyar volt is, hogy Árpád seregében jött be az országba: Bocskaiék ezeket a protestáns osztrákokat és cseheket kérték fel kezesekül a császárral kötött megegyezésük megtartására. Mert hát „császár fogadásának” – jellemző, hogy ezt éppen Illésházy, a vén róka írja – „nem hihetni, szóval és levéllel való *assecuratióját* [megerősítését] *nem szokta megtartani*”. (Hogy lenézték tehát ezek az emberek a királyukat csak azért, mert pápista volt!)

A korponai rendek, hogy a pápista császár szava megtartására kellő biztosítékuk legyen, még a német birodalmi fejedelmek kezességét is követelték. Természetesen a protestáns német fejedelmekét, akik, mivel protestánsok voltak, a szemükben egyáltalán nem számítottak idegeneknek s eszükbe sem jutott, hogy azoknak a magyar ügyekhez semmi közük, mert hiszen Magyarország független állam, melyet saját törvényei és szokásai szerint kell kormányozni. Még kevésbé jutott eszükbe az, hogy ennek a független államnak a királyára tűrhetetlenül sértő, hogy alattvalói mit sem adnak a szavára vagy aláírására, s hogy még tűrhetlenebb, hogy éppen idegenek által akarják szava megtartására rászorítani.

E protestáns német fejedelmekhez Bocskai már felkelése legelején elküldte Bocatius Jánost, a Sziléziából ideszakadt kassai bírót, akinek ilyen fontos állami megbízásaival szemben természetesen egyáltalán nem volt akadály a, hogy nemcsak idegen nemzetből jött volt, hanem nem is lett soha magyar. Hogy lett volna ez baj, hiszen mivel nem volt pápista, nem is volt német. (Hogy szidjuk a Habsburgokat, hogy nem tartották meg a törvényt, nem hajtották végre az országgyűlések határozatait. Hát Bocskai megtartotta az ő országgyűlése határozatát az „idegen nemzetből tölt” magyarok (például Bocatius) alkalmazása ellen?)

A német protestáns fejedelmeket Bocskai és szabadsághősei – úgy látszik – azért kedvelték annyira, mert a birodalmi gyűléseken a császár fáradozásai eredményeként számunkra megszavazott török segílyt ők szokták legkevésbé és a legnagyobb késedelemmel befizetni. Hogy Bocatius ennek ellenére nagy eredménnyel járt nálunk, és a pápista császár elleni ügy támogatására ezek a német fejedelmek sokkal hajlandóbbak voltak, mint a magyarok török elleni védelme támogatására, az természetes. De hogy pénzt, „bares Geld”-et [készpénzt] még Bocskai sem kapott tőlük egy fillért sem, az még természetesebb.

Most, hogy közelebbről megismerték őket, megtanulhatták volna megbecsülni „idegen” királyainkat protestánsaink, mert láthatták, milyen a protestáns idegen. Sokkal önzőbbnek bizonyultak irántuk, mint amilyenek a mi királyaink, a pápista idegenek voltak. Bocskaiék kedves protestáns csehei ugyanis, akiknek a szavára, különösen pedig protestáns testvéri érzelmére – azt hitték – sokkal többet adhatnak, mint a császár szavára vagy jóindulatára, alighogy szóba álltak velük, rögtön Szokolca városa és Holics, Sáskő és Berencs vára átengedését követelték tőlük az országnak teendő szolgálataik ellenértékeként. A pápista idegen Habsburgoknak 400 év alatt sem jutott eszükbe ilyesmi. Ők – de csak azért, mert félniük kellett tőlünk – csak azt merték megtenni, hogy az általuk visszahódított Határőrvidéket meg Erdélyt nem kebelezték vissza azonnal Magyarországra, hanem egy ideig külön kezelték, de ekkor is úgy, mint a magyar koronához tartozó országokat. Mi mégis felrobbantunk miatta a felháborodástól. A protestáns csehek szóba sem álltak Bocskaiékkal addig, amíg Magyarország területéből megfelelő koncot nem ígértek nekik. Emiatt azonban senki sem robban, hiszen még csak nem is tud róla senki.

A Habsburgoknak 400 évig nem jutott eszükbe, hogy Dévény német falu és hogy ott van az osztrák határon, sőt az egész Burgenland német és az is ott van közvetlenül az osztrák határon – sőt egy része már Mátyás király idejében is osztrák kézen volt –, ezeknek tehát igazság szerint Ausztriához kellene tartozniuk, s ha faji és anyanyelvi alapon nem, akkor azon nagy szolgálatok címén, melyeket Ausztria Magyarország védelme és területe visszaszerzése érdekében tett. Lám, a protestáns cseheknek Bocskai protestáns magyarjai segítségül hívásának már első szavára eszükbe jutott, hogy Szokolca, Holics, Sáskő, meg Berencs a határon van és tót, tehát szláv, tehát Morvaországban lenne a helye. (Bécsnek is azonnal eszébe jutott a német Burgenland ott az osztrák határon, mihelyt ott a Habsburgok kormányát az osztrák szociáldemokrata párt vette át – pedig a szociáldemokrácia nemzetközi volt és mit sem gyűlölt annyira, mint az átkozott sovinizmust –, s nemcsak eszébe jutott az, ami a Habsburgoknak 400 évig nem jutott eszükbe, hanem mindjárt meg is valósította, mert azon hatalmak, melyek Európa sorsáról akkor döntöttek, szintén azt tartották, hogy igazuk van. Mikor Csehországot „védelmébe” vette, Hitlernek még az a kis határ menti német Dévény is (melyről nálunk csak azt tudta mindenki, hogy itt lép a Duna Magyarország területére) eszébe jutott, s németsege címén még ezt is sietett Németországba bekebelezni. De azért ugyanakkor mégis mennyire rajongtunk érte mi, magyarok is. Hiszen német volt ugyan, de nem volt Habsburg. Katolikus volt ugyan, de nem volt „bigott”, mint a Habsburgok voltak.

Burgenland és Dévény eseténél képzelhető-e döntőbb bizonyíték azon állításunk igazolására, hogy osztrák „elnyomás” nálunk sohasem volt, hanem csak függetlenségünket sértő beavatkozás, de ez sohasem Habsburg királyaink irántunk való rosszakaratának következménye volt, hanem annak természetes és szükségszerű eredménye, hogy hazánk ez időben nem a maga erejéből tartotta fenn magát? Burgenland és Dévény esete világosan bizonyítja, hogy a Habsburgok esküi Magyarország függetlenségére mindig jóhiszeműek voltak. Királyaink Magyarország területi épségét még e szükségszerű idegen befolyás idején is tiszteletben tartották, s az idegen segílyt nekünk annyira ingyen adták, amennyire csak az élet törvényei ezt lehetővé tették!

Megjegyezni érdemes, hogy a bécsi békében Bocskaiék gondos és hűséges hazafisággal azt is törvénybe iktatták, hogy a szepesi városok, melyeket még Zsigmond zálogosított el és azok a nyugat-magyarországi várak, melyek már Mátyás király ideje óta Ausztriánál voltak zálogban, az ország területéhez ismét visszacsatoltassanak. Úgy látszik, azért jutott ez eszükbe, hogy ezzel legalább elméletben s legalább némileg ellensúlyozzák azokat a nagy területeket, melyeket Bocskai egyéni kielégítésére elszakítottak az ország testéből.

Mondom, ezt is törvénybe iktatták, de e törvénybe iktatás ellenére ezek a városok és várak még jó sokáig (a szepesi városok egész Mária Teréziáig) éppen úgy idegen zálogban maradtak, mintha visszacsatolásukat nem iktatták volna törvénybe. Mivel ugyanis ezek a

városok, illetve várak Lengyelországnál, illetve Ausztriánál zálogban voltak, visszacsatolásuk csak úgy lett volna lehetséges, ha valaki azokat a pénzüsszegeket, melyek címén és amelyek erejéig zálogban voltak, az illető államoknak visszafizette volna, világos, hogy az a valaki, akinek ezekért fizetnie kellett volna, nem lehetett más, mint csak a magyar nemzet, mely annak idején ezeket a zálogösszegeket az illető államoktól felvette.

Mivel azonban ez a rendektől követelt volna áldozatot, nem a királytól, mert azt józan ésszel már mégsem kívánhatták, hogy még ezt is az osztrákok, csehek vagy a Német Birodalom fizesse ki helyettük, világos, hogy Bocskai István szabadsághős rendjei – igazi képmutató módra – megelégedtek az elméleti törvénybe iktatással, a valóságban pedig maradt minden a régiben, s azt, hogy marad, legjobban természetesen azok tudták, akik ezt a törvénybe iktatást megcsinálták. Ők hazafiasak akartak lenni, de csak olcsón, illetve egészen ingyen. A fiatal, tapasztalatlan diák pedig még ezért is a Habsburgokat szidja, s szentül meg van róla győződve, hogy az is csak az ő gonoszságukon múlt, hogy ez a törvény is csak írott malaszt maradt, mint az ő uralmuk alatt annyi más törvényünk.

Pedig hát ha Bocskai rendjei igazi, nem pedig ál- vagy szájhazafiak lettek volna, akkor törvénybe iktatás helyett egyszerűen csak a zálogösszeg kifizetését szavazták volna meg, s ha azt, amit megszavaztak, végre is hajtották volna, azaz ha a megszavazott összeget valóban le is fizették volna, akkor a szepesi városok és burgenlandi várak törvénybe iktatás nélkül is visszajöttek volna hozzánk. De csak egyszerűen a törvénybe iktatással, de fizetés nélkül, semmiképpen sem jöhettek vissza.

A hozzáértő ember tehát e nyugat-magyarországi várakkal kapcsolatban nem a Habsburgok gonoszságán botránkozik, hanem azt tudja meg belőle, hogy annak a Burgenlandnak egyes részei, melyet az osztrák szociáldemokraták a Habsburgok bukásával egy időben nemzetközi jóváhagyással, tehát hivatalosan igazságosnak nyilvánított cselekedettel, azon a címen, hogy német lakosúak, eloroztak tőlük; a múltban, a Habsburgok uralma alatt, sőt uralma előtt már ténylegesen is osztrák tulajdonban voltak, tehát még jobban kénytelen csodálkozni azon a páratlan becületességen és önzetlenségen, hogy a Habsburgoknak hosszú négy száz éven át ennek ellenére sem jutott eszükbe, hogy ezt a területet Ausztriának megszerezzék, s Magyarországtól elszakítsák, hanem még azt a részt is visszaadták belőle nekünk, mely már akkor is az övék volt, mikor Magyarország koronáját megszerezték.

De abból, hogy Bocskai rendjei a szepesi városok és burgenlandi várak visszacsatolását csak törvénybe iktatták, de a tényleges visszacsatolás megvalósítására, a zálogösszeg visszafizetésére semmit sem tettek, azt is láthatjuk, hogy nemcsak az „idegen” királyok szokták megszegni a nemzet iránti kötelességeiket, hanem maguk a nemzetet képviselő rendek is. Az ország területi épségének megőrzése például nemcsak a királynak volt kötelessége, aki esküt is tett rá, hanem bizonyára a nemzetnek, tehát azoknak az országgyűlési rendeknek is, akik a nemzetet képviselték és sorsáért épp úgy felelősek voltak, mint a király.

A jelen esetben ez a kötelességük azt kívánta volna, hogy az országgyűlésen a szükséges zálogösszeget megszavazzák. Mivel azonban ez tőlük követelt volna áldozatot, képmutató módon megelégedtek az egyszerű törvénybe iktatással, melyről pedig ők tudták a legjobban, hogy fizetés nélkül nesze semmi, fogd meg jól. Olyan törvényt hoztak tehát, melynek valóra váltását ők maguk akadályozták meg, mert egyszerűen úgy tettek, mintha nem tudnák, hogy ehhez fizetni is kell.

De ha ebben az esetben a rendek legalább csak azzal akadályozták meg a saját törvényük megtartását, hogy nem tettek semmit abban az irányban, hogy törvényükből valóság is lehessen, hoztak ők még olyan törvényt is, melynek valósággá válását egyenesen ők akadályozták meg. A jobbágyok szabad költözködési jogának visszaadása volt ez a törvényük. Ennek meghozására, mint láttuk, a jó Ferdinánd kényszerítette őket, mivel azonban a meghozott törvény ebben az esetben egyenesen egyéni érdekeikbe ütközött, egyenesen ők gondoskodtak arról, hogy megtartaniuk ne kelljen.

Mint ismételtelen rámutattunk már, az osztrák „elnyomás” legfőbb bizonyítékának azt tartotta történetírásunk, s ennek alapján természetesen közvéleményünk s a nemesért, jóért, tehát a hazáért is elsősorban lelkesedő, eszményien gondolkodó ifjúságunk, hogy Bécs minden szíre-szóra magyar nemeseket tartóztatott le, legtöbbször éppen erényeikért vagy hazafias érzelmeikért, törvényes ítélet nélkül. Láttuk már, hogy effajta bűnei Rudolfnak nem is voltak, csak Ferdinánd tette ezt meg Perényi Péterrel és Pekryvel, de láttuk azt is, hogy neki is megvolt hozzá az éppen elegendő oka. Láttuk, hogy nem állította őket törvény elé, az sem törvényteleneségből történt, hanem irántuk való kíméletből. Nekik olyan bűneik voltak, amelyekért az országgyűlésnek halálra kellett volna ítélnie őket. Lehet, hogy Ferdinánd az országgyűléstől is félt emiatt, de nem azért, mert ő akart törvénytelen vagy igazságtalan dolgot kérni az országgyűléstől, hanem azért, mert attól kellett félnie, hogy az országgyűlés helyezkedik majd az igazság mellett az érdek álláspontjára.

Azt azonban nem emeli ki történetírásunk, s így természetesen eszményi felfogású ifjúságunk sem veszi észre, hogy amikor Kassát elfoglalta, Bocskai is törvényes ítélet nélkül dobta börtönbe Migazzi püspököt és tartotta ott egész a bécsi béke megkötéséig anélkül, hogy akár csak utólag is törvény elé állította volna. Pedig ez a Migazzi püspök, mint később látni fogjuk, a modern történetírás szerint nemcsak ártatlan, hanem a lelkiismeretes tisztviselő mintaképe volt. S ne feledjük azt sem, ha Bocskai rendjei szerint „horvát paraszt” is volt, mivel pap, sőt püspök volt, a magyar alkotmány szerint nemes, sőt főnemes volt, s így bűne rábizonyítása és elítélése előtt még akkor sem lett volna szabad letartóztatni, ha bűnös lett volna.

De mint Migazzi püspökkel, ugyanúgy bánt Bocskai saját (katolikus) kancellárjával, Kátayval is, akire senki sem foghatta rá, hogy „horvát paraszt”. Őt szintén börtönbe vetette, amit magyar nemessel nem lett volna szabad megtennie, és őt sem állította még utólag sem bíróság elé. Bocskai halála után aztán a kálvinista hajdúk kihúzták börtönéből és kegyetlenül felkoncolták, szintén minden vizsgálat és ítélet nélkül. Sőt minden valószínűség szerint még az ő szempontjuk szerint is ártatlanul, mert még ma sem lehet tudni, hogy bűnös volt-e vagy nem, és hogy mi volt a bűne. Mivel katolikus volt, egyszerűen ráfogták, hogy a császár kémje s így áruló. De hát miért tette akkor Bocskai a kancellárjává? Hiszen mikor azzá tette, már akkor is katolikus volt. (Bizonyára a császár kedvéért, akinek be akarta bizonyítani, hogy ő nem felekezeti ember.)

Aztán ugyancsak ekkoriban tartották fogva a rendek (nem a király) Báthory Erzsébetet is minden törvényes ítélet nélkül, s az ő örök szégyenük marad, hogy a világ ezen egyik legnagyobb gonosztevője sohasem került bíróság elé, tehát valójában sohasem bünhődött bűneiért, noha bűneit felfedezték. S mindez a művelt Magyarországon történt. Vajon ez nem volt törvénytelenesség? S ezt a törvénytelenséget ki követte el? Hogy lehet az, hogy az országgyűlésen, mely oly féktelen dühvel s igazsága oly fennkölt tudatában ostorozta a bécsi udvar bűneit, egyetlen hang sem szólalt fel emiatt, hogy miért nem bünhődik Báthory Erzsébet? Hogy lehet, hogy ez a törvénytelenesség nem fájt senkinek, illetve hogy egyedül csak a királynak fájt (mert láttuk, hogy neki fájt).

Ellenben ismét csak Bocskai szabadságharcának bűne, hogy Somogyi királyi ügyész akasztófán végezte életét csak azért, mert teljesítette ügyészi kötelességét és vádat emelt Illésházy ellen. (Ismét látjuk a hazafias Bocskai-forradalom nagy hasonlóságát a bolsevizmussal, mely szintén kedvvel akasztatta fel, ha módjában volt, azokat a régi bírákat, akik azelőtt kommunistákat elítéltek.) Somogyit nem is az országgyűlés, hanem csak maga Illésházy akasztatta fel. És akasztatta, nem pedig lefejeztette, annak ellenére, hogy magyar nemest akasztással kivégezni semmiképpen sem volt szabad.

Vajon az utána következő országgyűlésen ki vonta ezért felelősségre Illésházyt vagy Bocskait, sőt felelősségre vonás helyett jutalmul nem éppen ez az országgyűlés tette-e Illésházyt nádorrá, tehát az ország legfőbb bírójává? Ezen az országgyűlésen még a főpapak

is mind Illésházyra szavaztak, mert – mivel eddig úgyis megsértették a nemzeti közvéleményt azzal, hogy Bocskaival szemben az udvar pártján voltak – ideje volt már, hogy ők is kiengeszteljék az udvar sok „törvénytelenége” miatt „joggal” felháborodott nemzeti közvéleményt.

Ez a Bocskai diadala után tartott országgyűlés a jezsuitákat is mindenáron ki akarta tiltani az országból, természetesen szintén minden törvényes bizonyító eljárás és bírói ítélet mellőzésével. Ezek a jezsuiták, akiket törvényes vizsgálat és ítélet nélkül egyszerűen ki akartak tiltani saját hazájukból, majdnem mind magyar nemeseknek születtek, s mint felszentelt papok, a magyar alkotmány értelmében közülük még azok is a nemesség soraiba tartoztak, akik kivételesen nem születtek annak.

Azok azonban, akik állítólag a magyar alkotmányért és a maguk nemesi szabadsága megvédéséért küzdöttek, így akartak bánni a más, velük ellenkező világnézetet valló magyar nemesekkel. Ki akartak űzni a hazájukból törvényes vizsgálat, ítélet és bűn rájuk bizonyítása nélkül magyar nemeseket csak azért, mert az övékétől különböző (de az övékéénél százszor különb) világnézetet hirdettek. S mindezt tették azon a címen, mert (ellenségeik) a vallásszabadság kivívására fogtak fegyvert (!). Vajon jártak-e el ennél hazugabban akár csak a későbbi bolsevisták is?!



## Bocskai egyénisége és harca, mint egyéni érvényesüléséért való küzdelem

Bocskai imponáló egyéniség. Übermensch-típus. Maga az erős, a parancsoló, a megtestesült férfi. De a parancsoló akaraton kívül csupa ész is. Milyen józanság tükröződik például a császáriakhoz intézett ebben az üzenetében:

*„Miért, hogy sem a dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, az dolgot ő magát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk megmaradását; azon kívül az szók és rábeszélések minálunk semmit sem fognak.”*

S mindez nemcsak szólam volt nála, hanem a valóságos igazság. Nem nemzetünk javát illetően volt ugyan igaz, hanem a maga „megmaradását” azaz önérdékét illetően. Beszélhetek neki akármit, a maga céljából és érvényesüléséből nem engedett. Csak akkor, ha a valóság kényszerítette rá. Nagyjából tanulatlan, egyszerű ember, de olyan gyakorlati józan ésszel és olyan éles ítélőképességgel, melyet semmiféle iskolában nem lehet megtanulni. Mint látjuk, ő maga is tudatában van annak, hogy ez benne sokkal többet ér, mint az a műveltség és tudás, melyet iskolában lehet szerezni. Fráter György-vágású ember volt.

Azt is meg kell hagyni, hogy Bocskai igazi, törzsökös magyar ember is volt mind testileg, mind lelkileg. Leveleit magyar embernek élvezet olvasni, mert szinte kézzel lehet bennük tapogatni a magyar lelket és észjárását. Azt még Benda is megállapítja Bocskairól, hogy önző is volt, meg hiú és kegyetlen is, és hogy bosszúálló is könnyen tudott lenni, de – s ezt már nem Benda mondja, hanem én – meg kell hagyni, hogy színész nem volt, sem zsonglőr, sem agitátor, sem ellenszenvesen hiú, mint Kossuth. Kossuthnak például ezen a Bocskaiétól annyira elütő tulajdonságai voltak az okai annak, hogy nem volt tekintélye azok előtt, akik közelről ismerték; hogy szabadságharcában munkatársai lenézték, sőt azt mondhatnám, hogy az idegek nem bírták bizonyos időn túl szerény szavakba bújtatott önteltségét és színészkedését.

Bocskait se szerette senki. Olyan embert, mint ő volt, nem is lehetett szeretni. De őt – Kossuthal ellentétben – mindenki respektálta [tisztelte, becsülte]. Neki volt tekintélye. Nemesen rokonszenves vonás benne az is, mert lelke mélységét mutatja, hogy ez a rideg észember mély érzelmi világgal is bírt egyúttal. Ezt csak ritkán hozta nyilvánosságra, s éppen ez az, ami vonzó benne. Megható, mikor ez a rideg, kíméletlen, csupa ész és csupa akaratember „édes hazám, Erdélyország”-ot emlegeti.

Olyanokat kell majd mondanunk róla, ami még egy gonosztevőtől is sok lenne; olyan következetlenségeket és jellembeli bakugrásokat kell látnunk életében, amelyek alapján csak megvetés járhatna neki, s mégis a nemzet nagyja lett, s még ellenségei előtt is tekintélye volt és van, mert kétségtelen, hogy nem volt egyszerűen csak kalandor, még nagyszabású kalandornak sem nevezhető. Bocskai nagy bűnei ellenére is nagy ember volt.

Minden nagy ember, még ha teljesen önző érdekek vezetnek is, s még ha tele van is bűnökkel, és ha nemtelen szenvedélyeit teljesen szabadon hagyja is tombolni, egyúttal dicsőségre is tör, nem elégszik meg csak az anyagi érvényesüléssel. Ha ugyanis valaki mint ember is nagy, nem elégszik meg csak az anyagi javak összeharácslásával, s a velük járó élvezetekkel és hatalommal. Nemcsak az nagy az ilyen emberben, ami állati, az érzékiség, a pénzvágy, a gyűlölet és a bosszú, hanem nagy benne a kevélység és a dicsőségvágy is. Azok a test, ezek a szellem bűnei. A nagy ember nemcsak teste ösztöneit éli ki nagyobb fokban, mint az átlagember, hanem lelke vágyait is. Hírt, nevet, dicsőséget is akar. Azt akarja, hogy még századok múlva is emlegessék. Be akar lépni a történelembe.

Bocskai is azt állította magáról, hogy nemcsak a vagyoniért és a hatalomért küzd (bár ezt is elismerte, de szerényen csak a maga „megmaradásáért” való küzdelemnek nevezte), hanem nemzetéért, s ezt nemcsak állította, hanem maga is hitte magáról. Az ember ugyanis mindig

könnyen hajlandó hinni azt, ami ránézve előnyös, s ebbe éveken át úgy beleéli magát, hogy őszinte meggyőződésévé is válik.

Kétségtelen, hogy Bocskai húzott is a hazájához és szívesen kötötte össze annak érdekét a magáéval. Kétségtelen az is, hogy harca közben hitte is, hogy a hazájáért harcolt. Még kétségtelenebb azonban, ha a két érdek összeütközött, akkor nem a hazát választotta, hanem magát. Az ő lelkivilága olyan volt, hogy még elképzelni se tudta azt a lehetőséget, hogy valaki még a saját maga elszegényedését vagy becstelenné válását is eltűrhesse a hazájáért. Annyira hazafias (valójában annyira hiú és önérzetes) természetesen ő is volt, hogy azt nem ismerhette el (még önmaga előtt sem), hogy ő a hazájával szemben küzd a maga érdekeiért. Ezért ha valójában a haza érdeke el is vált az ő egyéni érdekeitől, ő akkor is szentül meg volt róla győződve, hogy mikor a maga érdekét szolgálja, valójában a hazáját szolgálja.

Aki Bocskait és korát csak egy cseppet is ismeri, annak észre kell vennie az ő nagy önzését. Az újabb történétírók – akármennyire „hazafiasan” írnak is – ezt egész nyíltan megállapítják róla. De kiemelik, hogy – a nemzet nagy szerencséjére – az ő érdekei összeestek a nemzet érdekeivel. Mikor tehát a maga érvényesülését szolgálta, egyúttal nemzetét is szolgálta, s mivel ezt ő maga is tudta, ez megnevesíti önzését. (Látni fogjuk majd, hogy történétíróink ugyanezt mondják Bethlen Gáborról is.)

Mi azonban eddig is már ismételten láttuk, hogy – nagy szerencsétlenségünkre – az igazság az, hogy a nemzet érdeke nem esett össze Bocskai érdekeivel (de Bethlenéivel sem), s így felkelése, mely Erdély és Kelet-Magyarország birtokába juttatta magát Bocskait, rendkívül nagy kárt okozott nemzetének.

Bocskai csak azért hitette el magával, sőt beszélte be magának, hogy az ő érvényesülése a nemzet javát is szolgálja, hogy ne kelljen magát lázadása miatt elmarasztalnia, s hogy az anyagi érvényesülés mellé még hírt, nevet és dicsőséget is szerezzen magának. Mint látjuk, ez teljes mértékben sikerült is neki. A magyar közvélemény még ma is szentül hiszi azokat az érveket, melyekkel Bocskai azt bizonyította, hogy ő magyar nemzetét szolgálta fegyverforgásával, s ennek eredményeként a magyarság kettészakításával, noha láttuk, hogy ezek az érvek mennyire kétségbeejtően hamisak.

Bocskai kálvinista felekezetiisége még nagyobb volt, mint nemzeti érzése. Ismételten említettük már, hogy az ő korában nemcsak ő volt ilyen, hanem mindenki. Bocskai erős felekezeti érzésén természetesen nem a komoly pozitív keresztény hitet értem (mert hiszen ha ilyen hit lett volna benne, akkor nem lehetett volna olyan tág lelkiismeretű és nem követhetett volna el olyan felháborító dolgokat, mint amilyeneket róla nemsokára elő kell adnunk), hanem a katolikus Egyház és papság elleni ellenszenvét. Egyéni érvényesülése annyira előbbre való volt számára még felekezetiiségénél is, hogyha nagy hasznot remélt belőle, tudott kedveskedni még papoknak is.

Nemegyszer működött együtt még a pápai nunciussal és a jezsuita atyákkal is, és olyan jóindulatúan tárgyalt velük, hogy ezek nem győzik dicsérni az Egyház iránti megértését, sőt jóakarátát. Ők ennek alapján azt hitték, hogy lelkében nem is protestáns. Pedig nagyon is az volt, csak ő nem volt olyan őszinte, egyenes és egyszerű lélek, mint a pápai nuncius, sőt mint a „ravasz” jezsuiták is voltak, hanem – mint általában azok, akiket az evangélium az „e világ fiainak” nevez – érdekből nagyon jól tudott alkalmazkodni és színészkedni, ha ezt nem Kosuth-módra, hanem okosan és férfiasan csinálta is.

Említettük, mennyire pályázott Báthory Zsigmond szalmaözvegyének, Mária Krisztina főhercegnőnek a kezeire. Mivel még álmában sem gondolhatott arra, ha a főhercegnő kezét megkapja, ez katolikus reverzális [kötelezvény, hogy katolikusként nevelik a gyermekeket] nélkül is lehetséges lesz, egész kétségtelen, hogy ő érvényesülése kedvéért még imádott felekezete érdekeit is hajlandó volt feláldozni (hát még akkor a hazájáért!).

Ha ez a rá nézve annyira dicsőséges „parti” sikerült volna, akkor természetesen azt hirdette volna (és maga is szentül hitte volna, amit másoknak hirdetett), hogy ezzel ő csak a fe-

lekezetére hozott dicsőséget, s eldicsekedett volna hitfeleinek, hogy apósa, II. Ferdinánd és jezsuitái mennyire elkövetek mindent, hogy őt magát is megtérítsék, és hogy igyekezetük mennyire eredménytelen volt. Ez esetben nem a bűnét (hogy reverzálist adott) látta volna tehát, hanem csak erényét (hogy ő maga nem lett katolikus). S kell-e annál nagyobb protestáns dicsőség, ha valaki még egy császári menyasszony kedvéért sem hagyja el a „hitét”?

Bocskai szemében a fő szempont mindig a siker volt. Erkölcsei tekintetek eszébe sem jutottak soha, s ezért, mert a végén – legalábbis ami a maga „megmaradását” illeti – minden sikerült neki, élete végén önelégülve és önérzettel írja: „*Mű az mű hivatalunknak, úgy látszik, fogyatkozás nélkül megfeleltünk*”. Csakugyan pompásan sikerült neki minden.

Igaz, hogy Isten rögtön eme önérzetes kijelentése után elszólitotta a földről, mintha csak azt mondta volna neki, ha „hivatalodnak” annyira tökéletesen megfeleltél már, gyere, mert nincs szükség már arra, hogy még tovább is élj. De a híre, neve, dicsősége annál hosszabban tartott utána, s tart még jelenleg is. „Édes hazája” még most is azt hiszi, hogy jót tett vele Bocskai akkor, amikor kettészakította.

Bámulatos, hogy ez az uralkodni vágyó és uralkodni tudó, ez a csupa önérzet-ember hogy meg tudta magát alázni, hogyan tudott alkalmazkodni és kedveskedni, mikor érdekei úgy kívánták, hogy aztán utána eldicsekedhessék, hogy ő a hivatalának milyen jól megfelelt.

Hogy hízeleg, hogy kedveskedik például Illésháznak, hogy megnyerje magának! És milyen sokáig és milyen kitartóan, mivel „a vén róka” nehezen állt kötélnek! Ugyanilyen megalázkodóan viselkedik ecsedi Báthory Istvánnal is, aki pedig, mint látni fogjuk, megvetette, mert gonosz embernek tartotta. Nem szégyell még az ecsedi prédikátornak és a nagyúr titkárának is írni, hogy támogatásukat kérje célja eléréséhez.

Egy Habsburg például sohasem lett volna erre képes, de egy magunkfajta egyszerű katolikus sem. Nekünk az önérzetünk előbbre való, s mi nem szoktunk megalázkodni azért, hogy érvényesüljünk. Nem is érvényesülünk. Nézzük csak például a magyar szabadsághősöket. Ha protestánsok voltak, érvényesültek (Bocskai, Bethlen, Rákóczi György), ha katolikusok (Rákóczi Ferenc, Martinovics, a Wesselényi-összeesküvők) elbuktak. A protestánsok még 48-ban is megmentik legalább az életüket (Kossuth, Görgey, Szemere), de a katolikusok (Csányi László, Perényi és az aradi tábornokok) a vérpadra, sőt az akasztófára kerülnek.

Mi az önérdékből való megalázkodást szégyennek tartjuk, sőt jellemtelenségnek. Az is, de viszont hasznos és eredményes. Bocskai szemében (hát még Bethlenében!) a hasznos mindig fontosabb volt a nemesnél. Ezért tudott aztán ő (és a vele hasonlók) hivatalának „fogyatkozás nélkül” megfelelni, s ezért nem tudunk neki megfelelni mi és általában a Habsburg-félek.

Ecsedi Báthory Istvánnál, ahol ezzel lehetett célt érni, Bocskai „*az egy üdvösségre való hitünkhöz (természetesen kálvinista hitünkhöz) való szerelmet*” emlegeti, a nunciussal meg a jezsuitákkal viszont olyan hangnemben és modorban tárgyal, hogy azok nem győzik kiemelni, mennyire nem kálvinista ez a Bocskai és mennyire nem fontos neki a felekezete. Mi ilyesmit szégyennek tartanánk magunkra, ő nem tartotta annak, mert számára mellékes volt, milyen eszközökkel éri el célját. A fontos csak az volt, hogy elérje. El is érte annyira, hogy a tiszta lelkiismeret önérzetével írja, hogy „*mi hasznos szolgálatunkról a nemes ország minden időben azután is hálaadó jóakarattal emlékezhetik*”.

Feltűnő és letagadhatatlan „a cél szentesíti az eszközt” elv uralma Bocskai lelkületében (noha ártatlan protestánsaink még ma is csak a jezsuiták lelkületében hajlandók ezt az elvet felfedezni. Pedig ha meg lett volna bennük e tekintetben csak egy tized része is annak, ami Bocskaiban megvolt, akkor nem sikerült volna neki őket annyira becsapnia). Korának legnagyobb magyar kutatója, a kálvinista Károlyi Árpád, noha – mert ekkor még fiatal volt – ugyancsak „hazafias” elfogultsággal írt róla, Bocskaiban egyenesen Machiavelli magyar megtestesülését látja. Pedig hát ennél lesújtóbbat – legalábbis erkölcsi és jellemi szempontból – nem is írhatott volna róla.

\*

Bocskai István 1557-ben született Kolozsvárott. Börtönben született, mert anyja is követete oda a férjét. A férjet pedig – Bocskai apját – azért vetették oda az erdélyiek, mert velük ellentétben protestáns létére is nagy Habsburg-párti volt. Ennek az embernek a fiából lett tehát az első Habsburgok elleni fegyveres lázadó! De azért ne hatódjunk meg túlságosan az apa hűsége miatt sem, ő se érdek nélkül volt Habsburg-párti, mert mikor azt találta magára hasznosabbnak már Bocskai apja is a Habsburgok ellenségeihez pártolt, mégpedig olyan megbotránkozató hitszegéssel, amely még az ilyesmihez ugyancsak hozzászólt Erdélyben is feltűnést keltett. Még az országgyűlés is megbotránkozva foglalkozott az ügyvel.

Fia, a mi hősrünk, ifjúságát Prágában, a császári udvarban töltötte. S mivel Báthory Kristóf felesége, Bocskai Erzsébet, testvére volt, mikor ennek kiskorú fiát, Zsigmondot fejedelemmé választották, ő volt egyik gyámja, mint a gyermek nagybátyja. Báthory Zsigmond fejedelemsége alatt vezérszerephez jutott az által, hogy ő volt Báthory Zsigmond törökellenes, a Habsburgokkal szövethető politikájának fő képviselője, és e szövetségnek a majdnem egyhangúlag ellenző erdélyi rendek akarata ellenére is keresztülhajszóója.

Fiatalabb korában tehát – sőt majdnem egész életén át, mert hiszen az öregkort nem érte meg – ő volt a fő képviselője annak a politikának, amely ellen élete végén fegyvert fogott. Mindenesetre olyan pálfordulás, olyan köpönyegforgatás, olyan elvtelenség, amilyenre kevés példa van a világtörténelemben. Ha ugyanis az a politika volt a helyes, amelyet élete végén, mint szabadsághős képviselt, miért küzdött akkor ellene majdnem egész élete folyamán? Ha pedig a nemzetre az volt előnyös, amit egész élete folyamán képviselt, miért hagyta el elveit, sőt ment át egészen a fegyveres lázadásba élete végén?

Bajos ezt a kérdést úgy elintézni, hogy azért, mert élete végén belátta, hogy addig helytelen politikát követett. Nem ugyan a nemzetnek, de magának Bocskainak mind a két politika helyes volt ugyanis. Eleinte azért volt számára helyes Habsburg-párti politikát üznie, mert ezzel szerezte nagy vagyonát és közéleti befolyását, s lett köznemesből az erdélyi közélet egyik fő tényezőjévé. Ha nem lett volna fanatikus császárpárti, megmaradt volna továbbra is az erdélyi vagyonosabb tucat-köznemesek egyikének. Élete végén viszont azért volt helyes számára, hogy a királya ellen fogjon fegyvert, mert csak ezáltal lehetett egyenesen Erdély fejedelmévé, sőt még Magyarországnak is „fölséges királyává”. (Ez utóbbi címet – hogy önzetlenségét kimutassa – nem fogadta ugyan el, de azért mégis használta, mert természetesen nem önzetlensége miatt nem fogadta el. Sokkal nagyobb önzetlenség s különösen férfiasabb viselkedés lett volna tehát tőle, ha elfogadta volna a címet, de nem használta volna. Egyébként annyira „önzetlen” volt, hogy az erdélyi fejedelem címét is már akkor is használta, amikor még nem is volt az.)

Jellemző Bocskai nagyra törésére és lelkiségére, hogy mikor a gyermek Zsigmond trónra kerülésekor, mint még fiatal és nem is nagy vagyonú ember, a „testamentumos urak” egyike volt már ugyan, de köztük emiatt vezető szerepet nem játszhatott, inkább teljesen visszavonult az ügyektől, mintsem csak egy legyen a sok közül, sőt egyenesen mellékszerepet játsszon. Ő olyannak született, hogy csak vezetni vagy uralkodni volt hajlandó. Más szerep nem kellett neki. Mikor Zsigmondot a jezsuiták (Carillo) rávették arra, hogy szakítson a régi erdélyi politikával és csatlakozzék a császár törökellenes kezdeményezéséhez, viszont az erdélyi urak közt alig volt olyan, aki erre hajlandó lett volna, még a fejedelem családtagjai, a Báthoryak is ellene voltak a dolognak. Bocskai a leghatározottabban felkarolta az eszmét, mert így lett alkalma ahhoz, hogy ne csak egy szürke tag legyen a testületben, hanem ő legyen az, aki vezet és irányt szab.

Így és ezért lett Bocskai a legtúlzóbban Habsburg-pártivá, nem pedig azért, mert a császári udvarban nevelkedett. Ő nem érzelme, hanem mindig tisztán az ész után ment. Egyedül csak azt nézte, mi előnyös részére, hogyan juthat vezérszerephez, tehetségei érvényesítéséhez. Ahogyan már az apja, országos botránnyal okozó elárulással, hidegvérrel tudta otthagyni azt az elvet, melyért azelőtt börtönt szenvedett, fia is minden szemrebbenés nélkül tudott volna már

ekkor is prágai emlékei ellen fordulni, ha ekkor is már ez nyitott volna teret érvényesülésé számára.

Most azonban érdekei úgy kívánták, hogy egyelőre még ifjúkori emlékei mellett szálljon síkra. Ennek köszönhető, hogy Zsigmond fejedelem elvette egy másik Báthory Istvántól a váradi kapitányságot és Bocskaira ruházta (hiszen elvégre az is rokona volt, meg ez is). Ezzel Bocskai egyszerre a legtekintélyesebb erdélyi főúr lett, mert a váradi kapitányság volt Erdélyben a fejedeleme után a legtekintélyesebb méltóság. Akié volt a váradi kapitányság, valójában azé volt az erdélyi fegyveres erő. Az erdélyiek törökpártisága azonban olyan nagy volt, hogy Zsigmond egyelőre még megijedt tőlük és újra kibékült velük. A Báthory-rokonság ez újra való felülkerekedésével, mely egyébként ekkor véres bosszút is vett ellenfelein (Gyulai, Pálffy), Bocskai érvényesülése előtt megint bezárult az út. De ő még így is nyert, mert a váradi kapitányság most már az övé volt és maradt.

A törökök azonban nem elégedtek meg azzal, hogy a császárral való erdélyi szövetekezést meg tudták akadályozni. Nem túrták a semlegességet sem, hanem Erdélytől mint vazallusuktól követelték a tevőleges segítséget is, azaz a császár ellen egyenesen a mellettük való kiállást. Az erdélyiek abban mindnyájan egyetértettek, hogy a töröknek tevőleges segítséget nem adnak, de a nagy többség nem akart még e tekintetben sem nyíltan színt vallani, hanem a török áltatásával, a dolog állandó halogatásával akarta elintézni az ügyet. Zsigmond nem tartott a többséggel, dühében fegyverrel, sőt akasztófával fenyegetőzött, de a törökkel való nyílt szakításra az országgyűlés még ennek hatása alatt se volt hajlandó. Ekkor újra Bocskai machiavellizmusa ment a fejedelem segítségére. Világos, hogy nem unokaöccse iránti szeretetből, nem is keresztény meggyőződésből vagy a török elleni gyűlöletből, hanem mert ezáltal újra ő vezethetett és irányíthatott az országgyűlésen és Erdélyben.

Felvonultatta az országgyűlés ellen a váradi katonaságot, s e fegyveres erővel a háta mögött rákényszerítette akaratát a nemzet képviselőire. A rendek nem mertek tovább ellenkezni s kimondták azt, amit Bocskai kívánt, a törökkel való szakítást, de természetesen mivel akaratuk és meggyőződésük ellenére, kényszerből tették, a törvénytelen és megalázásuk miatt bosszút lihegve, s csak külsőleg eltitkolt felháborodással. Nem is csoda, hiszen ekkora alkotmányértést a Habsburgok még négyszáz év alatt együttvéve sem követtek el.

Bocskai is tudta, hogy ezzel még nincs nyert ügye, mert mihelyt katonáit elvezeti – pedig hát örökké nem tarthatta őket ott –, mindjárt újra mernek beszélni, s ha felülkerekednek, ő elveszett, vagy ha nem, az ország a két párt soha meg nem szűnő vetélkedésének színtere lesz. Így pedig ő nagyot sohasem teljesíthet. Ezért határozott, mégpedig kíméletlenül és véresen. Hiszen még a protestáns Benda is ezt kénytelen írni róla: „*Mély vallásossága, református hite összefért kíméletlen politikai eljárásával, gyakran kegyetlen eszközeivel.*” (Meg kell hagyni, hogy furcsa egy istenteremténye lehet az a „református mély vallásossága”!)

Az országgyűléstől kiterroizált kedvező szavazás óta Bocskai állandóan a fejedelem mellett tartózkodik. Azzal délután együtt sétálnak, sugdosnak. Másnap hajnalban bezárják a város kapuit, összefogdossák az istentiszteletre (természetesen kálvinista istentiszteletre, mert hiszen katolikus istentiszteletet Erdélyben akkor csak a Székelyföld katolikus részében tartottak) készülők ellenpárti vezetőket. Az országgyűlés most már nem dacol, hanem rimánkodik értük. Halniuk kellett azonban, mert így kívánta „*Erdély, sőt az egész magyarság érdeke*”, mely, mint Benda oly bájos naivsággal mondja (43. o.), „*részben véletlen, részben jelleme, egyénisége*” miatt mindig egybeesett Bocskai „*magánérdekével*”. „*Függetlenül attól, hogy ezt a kortársak felismerték-e vagy sem.*”

Másnap Bocskai személyesen megy be a börtönbe a foglyokhoz és adja tudtukra a halálos ítéletet, mely természetesen minden vizsgálat, ítélet, bíróság vagy törvényes eljárás nélkül történt. (Csináltak-e ilyet a Habsburgok 400 éves uralmuk alatt akár csak egyszer is? Előfordult – nem is egyszer –, hogy ők sem állítottak valakit bíróság elé, de az soha, hogy ilyenkor az illetőt kivégezték. Hiszen ők ilyenkor csak azért mellőzték a bíróságot, hogy ne kelljen ki-

végeztetniük. Bocskai ellenben azért mellőzte a törvényes ítéletet, hogy kivégeztethessen, illetve hogy a kivégzés törvénytelenége nyilvánvalóvá ne lehessen. A két dolog között ég és föld a különbség.)

„*Imhol tenta, papiros: amit akartok, írjatok*” – mondta a börtönben azoknak, akiket halálra szánt. Még aznap meg is történtek a kivégzések. Cigánybakó fejezte le Kolozsvár piacán Erdély legelőkelőbb főurait, köztük a fejedelem unokatestvérét, Báthory Boldizsárt. De még ezek jártak a legjobban, mert másokat meg úgy fojtottak meg vagy a bitófán végezték be életüket magyar nemes létükre, s noha állítólag abban az Erdélyben éltek, ahol mindig megmaradt a magyar „szabadság”.

„*Soha ennél radikálisabban ellenzéki pártot még nem semmisítettek meg*” – írja még Benda is (53. o.). Ez a megállapítás magyarul annyit jelent, hogy Bocskainál véresebben, kegyetlenebbül és cinikusabban, zsarnokibb és törvénytől több módon még nem nyomtak el nemzeti szabadságot és sértették meg az alkotmányt. „*A foglyok egy részét kínpadra is vonták*”, tudhatjuk meg a Szilágyi-történelemből (V., 503. o.).

Bocskai itt is joggal elmondhatta, hogy „*mű az mű hivatalunknak – úgy látszik – fogyasztás nélkül megfeleltünk*”. „Hazafias” történetírásunk ez ügyben úgy mentette meg Bocskai becsületét és rejtette el Bocskai bűnét, hogy a dolgot úgy adja elő, mint Báthory Zsigmond cselekedetét. Hogy Bocskai is szerepet játszott benne, sőt az igazi tényező ő volt, azt nem említi. Ezért csak Báthory Zsigmond emléke marad sötét miatta, Bocskaié nem. Báthory Zsigmond tettei magyarozatául pedig azt is mindig hozzátették, hogy ő viszont „a jezsuiták neveltje” volt. (Bocskai neveltje – úgy látszik – nem volt.)

„*A kivégzésekkel nemcsak az ellenség semmisült meg – folytatja Benda –, amelyik („amely”, nem pedig „amelyik”, mert a kettő nem mindegy annak, aki magyar anyanyelvű) a nyugati politika sikerét gáncsolta volna, hanem Bocskai személyes ellenfelei, előre jutásának meggátolói is eltűntek. Megnyílt számára az út, most már senki sem volt előtte vagy ellene.*”

Mint láthatjuk, Benda protestáns létére és Bocskai pártolása ellenére is megírja már, hogy e zsarnoki kegyetlenség fő tényezője Bocskai volt, nem pedig csak Báthory Zsigmond volt a bűnös. Ennek csak az az oka, hogy Benda újabb író. Már Szekfű után és Szekfű hatására ír. (Azt természetesen mi sem mondjuk, hogy Báthory Zsigmondnak nem volt bűne. Ő is bűnös volt, hogy eltűrte, sőt helyeselte, hogy minden az ő nevében történt. Mentsége, hogy gyerek volt még, de annyira már nem volt gyerek, hogy tetteiért ne lenne felelős.) „*A kivégzettek összes vagyonát elkobozták és a fejedelem tanácsosai is osztottak rajta. Bocskai bőven kivette belőle a maga részét; Kendy Ferenc hatalmas birtokai javarészt neki jutottak.* (Mivel nemcsak a Báthoryak, hanem a Kendyek is katolikusok voltak, a protestantizmus is nyert ezzel Erdélyben.) *S ezt még kiegészítették a Belső-Szolnok megyében nyert adományok. Családi hatalma ezzel jelentősen megnövekedett. Az elkobzott birtokok és ingóságok java része azonban a fejedelemé maradt. Csak ezüstmű 220 mázsa jutott a kezébe; huszonöt kocsin vitték Fehérvárba.*”

„*Erkölcsei szempontból Bocskai tettét – még mindig Bendát idézzük – súlyosan el kell ítélünk..., de tisztában kell lennünk azzal, hogy ha helyesen akarunk bírászkodni, nem szabad csak erkölcsi szempontból ítélkeznünk. Bocskai se nem erkölcsi, se nem érzelmi alapon nézte a világ folyását. Látása a politikusé volt s csak politikai szempontból mérte le a dolgok horderejét. A politikában ekkor még Európa-szerte ismeretlen az emberi élet megbecsülése, ő pedig annyira hitt politikája helyességében, annyira csak a célhoz vezető utat nézte, hogy erkölcsi gátlások egy pillanatra se ébredtek benne. Hogy eljárása hatalmi, politikai szempontból radikálisan megoldotta a kérdést, ezt el kell ismernünk. Bocskai szemé előtt az állam volt, és ennek érdekében bármikor bárkit kész lett volna feláldozni, ha keresztezte útját. Nem vérszomjúságból, nem mintha erkölcstelen lett volna, nem is személyi érzelmekből, hanem mert hatalmi és politikai tényezők, az állam érdeke így kívánta.*”

Mielőtt folytatnánk az idézetet, itt meg kell állnunk egy pillanatra, hogy lélegzetet vehessünk, és a bölcs érvelés okozta szédülésünkől magunkhoz térjünk. Pedig már edve vagyunk az ilyesmikhez. Acsády például (Szilágyi, V., 606. o.), akit Szekfű még nem zavart „hazafiasságában”, egyenesen „a törvényesség emberének” nevezi Bocskait.

„Nem szólhatjuk meg azért sem – folytatjuk Benda idézetét –, hogy a nyomor közepette, amikor a hajdúk fizetésére még a templomi kincseket is lefoglaltatta (de természetesen nem a kálvinista templomi kincseket, mert hiszen – lévén a kálvinizmus dicséretesen puritán – ilyenek nem is voltak), Illésháznak Bécsben a béke megkötése mellett drágakövek és ékszerek vásárlása a másik, ugyancsak fontos feladata. (Ezt is Szekfűből tudta meg Benda, ezért kénytelen ezt is megemlíteni, de – mint rögtön látjuk – csak azért, hogy e tekintetben is – ha még oly együgyű módon is – Bocskai védelmére keljen.)

„A szociális gondolkodás ismeretlen ebben az időben és még jó hosszú ideig.” (Hát nem most láttuk I. Ferdinándnak, az első Habsburgunknak szociális gondolkodását már Bocskainál is régebben? Csak kereszténynek kellett volna lenni s mindjárt nem lett volna ez olyan ismeretlen.)

„Nevetséges lenne a XVI-XVII. századi nagyúrtól azt kívánni, hogy dobja el a pompát és öltözzék a későbbi századok egyszerű hivatalnokgúnyájába, hogy – mondjuk – II. Józsefnek, a császárnak egyszerű szürke ruháját vegye magára.” (Látni fogjuk majd, hogy egy másik, híres Habsburg, V. Károly császár ezt már 1500 körül megcsinálta. Mikor pedig apja, Szép Fülöp, dúsgazdag apósához és anyósához, Katolikus Ferdinándhoz és Izabellához Németalföldről Spanyolországba aranyban meg bíborban ment látogatóba, ezek úgyszólván durva darócruhába öltözve ültek trónjukon, s úgy fogadták.)

Ahogy pedig Benda ezt az épületes elmélkedését befejezi, attól egyenesen elszédülünk: „Bocskai lelkét – írja – a Szentírás olvasása és a kálvinista vallás alakították és egyházának mindig hű és öntudatos, de nem türelmetlen fia volt. Mélyen vallásos lelke (!) Isten akaratát látta beteljesedni a maga életében s úgy érezte, Isten küldötte őt...” stb.

Szóval a végeredmény az, hogy Bocskai nemcsak politikailag, illetve nemcsak akkor, ha a politikában a bűnt is megengedettnek tartjuk, menthető, hanem még erkölcsileg is, sőt Bocskai magasan felette áll annak, hogy egyáltalán mentegetni kelljen, mert hiszen hűséges bibliaolvasó és minta-kálvinista volt, akinek emellett még az a nagy erénye is megvan, hogy még vallásilag is türelmes volt a más meggyőződésen levők iránt. Benda nem veszi észre, hogy kigúnyolta ezzel a bibliaolvasást és hogyan meggyalázta a kálvinista vallásosságot.

Ha annak a Bocskainak a lelke, aki a fentebb említett cinikus tömeggyilkosságokra és kínpadra vonásokra is képes volt, „mélyen vallásos lélek”, akkor Isten mentsen meg mindenkit a mélyen vallásos lelektől, de a Szentírás olvasásától is. Akkor igazuk van a kommunistáknak, hogy a vallás valójában mákony, mely nem nemesíti, hanem elfajítja az embert.

Bocskaiiban ugyancsak levizsgázott a lelkiismereti szabadság és a szabad kutatás elve is, mert ha még olyan józan, olyan eszes és olyan éles ítélőképességű embert is, mint Bocskai volt, úgy félre tudott vezetni ez az önálló bibliaolvasás és egyénileg kialakított vallásosság, hogy még ő is „Isten akaratát látta beteljesedni” mindabban, amit tett, tehát még a most tárgyalt felháborító tömeggyilkosságokban is (pedig hát Benda éppen ezekre céloz itt, hiszen ezek kimagyarázására bonyolította le előttünk ezt az egész elmélkedést), akkor szégyelleni kell azt, ha valaki református „egyházának mindig hű és öntudatos, de nem türelmetlen fia”.

Valóban rendkívüli „türelmesnek” kell mondanunk azt a vallásosságot, mely még Bocskai tömeggyilkosságait is erkölcsileg és lelkiismeretben tűrhetővé, sőt még a legmélyebb vallásossággal is összeegyeztethetővé teszi. Hogyne lehetne hát „türelmes” az ilyen ember még katolikusokhoz, sőt pápai nunciusokhoz és jezsuitákhoz is, ha érdekei úgy kívánják, s ha hasznot remél belőle? Pedig hogy Bocskai esete mennyire nem kivétel a vallásos kálvinisták körében, elég csak Cromwellre utalnunk.

Bendának itt egészen másképpen kellett volna elmélkednie. Arra kellett volna rámutatnia, hogy Bocskai nagy, igen nagy ember volt, igazi nagy reálpolitikus, aki – kétségtelenül

nagy tehetségén és akaraterején kívül – azért tudta olyan maradéktalanul elérni célját, mert sem vallása, sem erkölcsi érzéke nem volt, s ezért céljai elérésében semmi sem akadályozta. Igaz, hogy ő maga vallásosnak is tartotta magát (mert az ő korában még megvetették és sehonnainak tartották a vallástalan embert), ez azonban még egyáltalán nem bizonyítja, hogy valóban az is volt. A protestantizmus az az eretnokség, mely a XVI. század elejétől kezdve (mikor utána még két évszázadig szégyen volt vallástalannak lenni) már lehetővé tette azok számára, akik valójában vallástalanok voltak és nem is akarta vallásosak lenni, hogy ennek ellenére is annak látszanak, s ezt még maguk is hihessék magukról.

Bocskai is vallásos kálvinistának tartotta magát, állandóan Isten akaratát emlegette, minden vércseppjével felekezetéhez húzott és minden idegszálával utálta a pápista vallásosságot. A felekezetiesség azonban (kivált az olyan felekezetiesség, mely kinek-kinek szabadságot ad az egyéni vallásosságra) még nem vallásosság. Minden embernek egyedül a tettei mutatják meg a vallásosságát, s Bocskaiában a tettek mindent mutatnak, csak egyedül a vallásosságot nem. Aki tetteiben erkölcsi gátlások nem szerepelnek, az moral insanityben [erkölcsi gátlástalanságban] szenved, de mindenesetre vallástalan. Ennél rosszabbat pedig senkiről sem állapíthatunk meg.

Ha aztán az ilyen ember – mint Bocskai is – mégis azt állapítja meg magáról, hogy ő vallásos, s valóban áhítatos olvasója is a Bibliának, azaz a tüzet meg a vizet össze tudja egyeztetni egymással, az csak azt bizonyítja, mennyire igazunk volt akkor, mikor megállapítottuk, hogy a protestantizmus valójában nem vallás, hanem időrendben az első, még ma is érvényben levő forradalom, vagyis az emberi szenvedélyek lázadása Krisztus evangéliumának igája ellen, mely azonban még nem nyíltan veti el ezt az igát, hanem úgy értelmezi, hogy könnyű legyen s az iga elméleti elfogadása ellenére is lehetővé tegye az iga gyakorlati lerázását, azaz az evangélium szigorú erkölcsi törvényeinek semmibevevését. Hogy a protestáns Benda alapjában véve szintén csak olyanformán volt vallásos, mint az a Bocskai, akit pártul fog, az kisült a kommunizmus alatt. Ott Benda egy darabig tartotta magát (bizonyára csak azért, mert akkor még nem hitte el, hogy tartós lesz). Később azonban megjelent a kommunista rádióban, s ott is előadást tartott Bocskairól. Amit itt mondott, azt természetesen úgy mondta, ahogyan ezt a kommunista rádió hírverése kívánta, de épp olyan természetes az is, hogy amit itt mondott, annak nem nagyon kellett különböznie attól, amit a „fasiszta” Horthy-korban megjelent könyvében írt és elmélkedéseivel alátámasztott. A protestáns magyar hazafiság és a kommunizmus „pártos” történetnézete között ugyanis csak a szociális szempontok tekintetében különbség, de nem a Habsburgok gyűlöletében, tehát a „hazafiságban”.

Aztán arról is teljesen megfeledkezett Benda, ha Bocskai tetteit az ő most közölt elmélkedései alapján lehet és kell megítélnünk, akkor a Habsburgokét is így kell. Akkor a Habsburgokat sem volna szabad szidni azért, hogy Aradon ők is akasztattak, sőt még akkor sem, ha ők is fegyveres erővel verték volna szét a magyar országgyűléseket vagy kényszerítették volna rájuk akaratukat, s mikor már azok félelmükben engedelmeskedtek, még akkor is lefejeztették, megfojtották, felakasztották volna a fejedelmi és nem fejedelmi származású magyarokat csak azért, hogy később majd felül ne kerekedjenek, s mindazért, ami történt, bosszút ne állhassanak, mint Bocskai csinálta.

*„Hiszen ha helyesen akarunk bíraskodni, nem szabad erkölcsi szempontból ítélkeznünk – mondja a bölcs magyar történetíró –, hanem fölényel azt kell mondanunk: Mi van ebben? Hiszen végeredményben a Habsburgok nem jámbor kolostorlakó szerzetesek, hanem politikusok voltak, tehát csak természetes, ha nem erkölcsi, se nem érzelmi alapon nézték a világ folyását”, ha látásuk a politikusé volt, s csak politikai szempontból mérték le a dolog horderejét, „s a politikában akkor még Európa-szerte ismeretlen az emberi élet megbecsülése, ők pedig annyira hittek politikájuk helyességében, annyira csak a célhoz vezető utat nézték, hogy erkölcsi gátlások egy pillanatra se ébredtek bennük”.*

Eszerint tehát minden rendben van? Bocskaival igen, de nem a Habsburgokkal. Róluk Bendának is a leglesújtóbb véleménye van, pedig még egy századrészt sem csinálták meg a



magyar országgyűlésekkel annak, amit Bocskai az erdélyiekkel megcsinált, s ráadásul még azt is láttuk már, hogy Bocskai e tekintetben nem is volt nagyon kivétel, mert ugyanezt mások is megcsinálták már: Izabella is, Fráter György is, Báthory István is.

„*Akkor még Európa-szerte ismeretlen az emberi élet megbecsülése*”, mondja még magyarázatul Benda. Hát ez meg micsoda beszéd?! Ha jól tudom ugyanis, „akkor még” és akkor már Európa-szerte keresztények voltak az emberek. Ismerték, sőt hitték is a tízparancsolatot és mégsem ismerték volna a „ne ölj” parancsát?

Erdélyben nemcsak Bocskai mérszároltatta le ellenfeleit. Megtette ezt a nekünk egyáltalán nem ellenszenves Izabella királyné, a tőlünk egyenesen bámult Fráter György, sőt nemzeti büszkeségünk, Báthory István is. De Ferdinánd, vagy fia, Miksa, vagy unokája, Rudolf és II. Mátyás vajon kiket mérszároltattak le magyar alattvalóik közül? Rudolf élete utolsó éveiben már idegbeteg bolond volt, tehát nem is mindig beszámítható, de annyi esze és erkölcsi érzéke így is volt még neki is, hogy még Acsádynak is el kell ismernie róla, hogy sohasem öletett meg senkit.

Nemrég láttuk, hogy Rudolf a hűtlenségi perbe vont magyar főurak közül egyedül csak Thelekessy Mihályon hajtatta végre a halálos ítéletét, de hogy Thelekessy valóságos lator volt, azt még a magyarkodó történelmek is elismerik. (Basta, igaz, végeztetett ki erdélyieket, s ez is Rudolf nevében történt, de láttuk azt is, hogy ez csak az illetők sorozatos felháborító hűtlensége és hitszegései után történt.)

Bocskainál magától értetődő, hogy megfélemlíti, terrorizálja az ország törvényes képviselőjét, de ezzel még meg nem elégedve, s azon az alapon állva, hogy csak a halottak azok, akik többé már nem csinálnak bajt, még le is mérszároltatja és vagyonukból is kifosztja azokat, akik útjában álltak. Bocskait ugyanis mint politikust kell nézni, s el kell ismerni, hogy nagyszerű politikus volt, mert csak a célt nézte, nem az eszközöket, s olyan eszközöket használt, melyekkel ugyancsak biztosan elérte a célt.

De a szegény idegen király hiába hozta ide a sok idegen pénzt. Hiába hagyta ennyire fejére nőni az országgyűlést, hogy úgy szidhatták ott, mint a bokrot, ő pedig – a történetek után érthető is – úgy félt tőlük, mint az ördögtől. Hiába akart egyedül csak azoktól szerezni pénzt a köz céljaira, akik csakugyan megérdemelték a vagyonelkobzást és látva az ellenállást, hiába állt el még ettől a szándékától is. Mi ma mégis úgy tudjuk, hogy ő gyakorolt olyan vérlázító „rémuralmat” Magyarországon is meg Erdélyben is, hogy a Szilágyi történelem külön hosszú fejezetet szentel egyiknek is, másiknak is. Mi csak akkor nézünk valamit politikailag, ha azt Bocskai csinálja (vagy Cromwell). Ha Habsburg csinálja, akkor erkölcsi szempontból nézük, s finom erkölcsi érzékünk hogy felháborodik!

Azt írja Acsády, hogy Bocskai szerencsi országgyűlése egy védőiratot adott ki, mégpedig – hogy a külföldiek is olvashassák – latinul. „*Vérig sértett, agyonkínzott nemzet elkeseredésének zabolátlan, néha durva, nyers kifakadása ez az irat. Kiméletlen vádlevél az Rudolf király ellen. És ebben a szerencsi vádlevélben a két évtized óta minden nemesebb érzelmében ezerszer sértett nép jajszava és dühe rideg valójában nyilatkozik meg. Leleplezi a rémuralom egész rendszerét, részletesen felsorolja összes bűneit és közvetlenül Rudolf személyét is a legkiméletlenebbül támadja meg. Rettenetes az a kép, melyet a szerencsi vádlevél Rudolf uralkodói egyéniségéről fest, de csupán annyiban igaztalan, hogy a király lelki betegségét nem veszi számba, és minden szertelenségét tisztán erkölcsi romlottságára vezeti vissza.*”

Szóval Bocskai tetteiben semmit sem hozunk kapcsolatba az erkölcsiséggel, hiszen – állapítjuk meg – ő politikus volt, nem pedig prédikátor. Ellenben Rudolfban mindent, de mindent erkölcsi számlára írunk, még idegbetegségét is, sőt a magyar történetírónak még csak eszébe sem jut azzal menteni, hogy politikus volt. Őt egyedül csak az idegbetegséggel tudja menteni.

Mivel Bocskai tudvalevőleg egyáltalán nem volt idegbeteg és Rudolfnál kissé nagyobb „szörnyűséget” követett el, de viszont magyar volt és dicső szabadsághős, s így elítéli

nem lehet. Róla hidegvérrel megállapíthatjuk, hogy ő nem erkölcsprédikátor, hanem politikus volt, s mindjárt azt is megállapítjuk, hogy mint ilyen, igen jól értette a mesterségét.

Pedig hát ne feledjük azt se, hogy Bocskai, mint tanácsos úr és váradi kapitány, tehát a legnagyobb erdélyi tisztségek viselője, e tisztségei elfoglalása előtt szintén felesküdt arra az erdélyi alkotmányra és törvényre, melyet aztán a már említett vérlázító módon tiport lábbal és fojtott törvényhozók vérébe csak azért, mert azok alkotmányos jogukkal élve mertek más véleményen lenni, mint ő. Neki azonban még ez se bűne, mert hát ő politikus volt, csak az előtte álló célt nézte, erkölcsi gátlásai pedig nem voltak s nem is lehettek, mert a maga elé tűzött politikai célt – el kell ismernünk – nagyszerűen el is érte.

Ugyancsak a Benda-módra érvelő magyarok hány milliószor kiabálták a Habsburgok felé, hogy azért, hogy nem hívták össze minden évben az országgyűlést, aljas esküszegést követtek el. Igaz, hogy – s ezt ők is nagyon jól tudják – az országgyűlést sohasem félemlítették meg (legalábbis oly fokban soha, mint Izabella, Fráter György, Báthory István vagy Bocskai). Hiszen ha nem hívták össze, mindig azért nem hívták össze, mert ők féltek az országgyűléstől, nem pedig az ő tőlük. Az is igaz, hogy azért nem hívták össze szívesen, mert úgyis csak hiú vallási és egyéb sérelmek hánytorgatásával lopta volna az időt. Ámde azt mégsem lehet letagadni, hogy ezzel az alkotmányra tett esküjüket mégiscsak megszegték.

Hogy ők politikusok voltak, nem pedig erkölcsprédikálók, és hogy ez felmentené őket az esküszegés vádjá alól, az velük kapcsolatban egy magyarnak sem jutott eszébe soha. Ez csak Bocskaival kapcsolatban jut eszébe a magyaroknak. Ez csak Bocskai esküszegését menti, még az övét is csak azóta kell mentenie, mióta Szekfűtől, ettől az aljas hazaárulótól megtudták, hogy néminemű alkotmányos bűnei Bocskainak is vannak. (Azt, hogy még az esküszegés is a bűnei közé tartozik, azt a magyarok még most sem tudják, mert erre Szekfű sem mert nyíltan rámutatni, s így ez ellen még Bendának sem kell védenie dicső hittestvérét.)

Mivel erre nyíltan még senki sem mert figyelmeztetni, a magyarnak még csak az sem jutott eszébe soha, hogy már az maga, hogy fegyvert fog királya ellen, sőt már az is, ha egyszerűen csak szidja, már esküszegés részéről, mert hiszen ellenkezik a királya iránt tartozó, s szintén a magyar alkotmányból folyó hűséggel, amelyre legalább azok a magyarok, akik valami hivatalt viseltek, külön és formálisan is mindig esküt tettek. S ezek a királygyalázók – s még inkább a király ellen fegyvert fogók – sokkal lényegesebb dologban szegik meg az alkotmányt, mint az a király, aki – mert megvolt rá az éppen elegendő oka, de még ha elfogadható ok nélkül is tette volna – akkor sem tartott mindig minden évben országgyűlést, mikor még azt minden évre írta elő a törvény. Ez ugyanis az alkotmánynak egy mellékes rendelkezése, melynek nem célszerű voltát azóta maga az országgyűlés is elismerte azzal, hogy később ő is megelégedett háromévenként tartandó országgyűlésekkel. Az azonban, hogy a magyar tisztelje a királyát, s különösen hogy fegyvert ne fogjon ellene, alaptörvénye az alkotmánynak.

Bocskai azonban a maga bűnei iránt annyira vak volt és Acsády és vele a magyar nemzet millenáris nagy történelme is olyan vak Bocskai bűnei iránt, hogy mikor békefeltételeit megküldte a királynak és azt írta neki, hogy azokban csupa olyan dolog foglaltatik, melyek megtartása a királynak koronázó esküje alapján amúgy is kötelessége, legtekintélyesebb történelmi művünk azt írja hozzá, hogy ezt Bocskai „joggal” írhatta Rudolfnak! Szóval éppen egy Bocskainak volt joga ahhoz, hogy Rudolfnak leckét adjon a becsületből, az alkotmányosságából és az eskü szentségéről. Azt is megtudjuk tehát, hogy (Benda megállapításával ellentétben) Bocskai nemcsak politikus, hanem még erkölcsprédikátor is volt. Ugyancsak vastag bőr kellett hozzá, s kivált ahhoz, hogy ezt az erkölcsi prédikációt éppen Rudolfnak tartsa, aki a Habsburgok között ugyan erkölcsileg az utolsók közé tartozott, de Bocskai felett erkölcsileg azért ő is toronymagasan állott.

Mit tudott a XVI. század szociális érzékről? – kérdi továbbá Benda Bocskai mentegetése közben. Aki keresztény volt, az mindig, tehát a XVI. században is tudott róla, feleljük neki. Hiszen csak az imént láttuk, hogy védte a „sötét” középkor legközepén IV. Orbán pápa a job-

bágyüspököt. Vajon ez a pápa honnan tudott a szociális érzékről, kivált mikor állítólag még a Bibliát sem ismerte, hiszen azt csak 250 évvel utána Luther vette csak elő „a pad alól”.

De nemrég láttuk azt is, hogy a jó Habsburg I. Ferdinánd is mennyire szíven viselte akár az osztrák, akár a magyar jobbágyok sorsát. Láttuk, hogy nálunk is, Ausztriában is majdnem minden országgyűlésen újra meg újra előhozta ezt a kérdést, úgyszólván úgy kellett tőle eltiltani. Láttuk, hogy fia, Miksa, egyenesen sírva fakadt a magyar jobbágyok szenvedései hallatára. De láttuk, hogy még az egyébként rideg Fráter György is mennyire szíven viselte a magyar jobbágy sorsát. Egyedül csak Bocskaiiban természetes tehát, ha egyáltalán nincsen semmi szociális érzéke?

Még Bocskai gyémántvásárlását is természetesnek tartja Benda még akkor is, ha közben hajdúi fizetlenségük miatt magyar falvakat rabolnak ki és gyújtanak föl, mert szerinte ez is vele jár a korral. Arról ő – úgy látszik – még semmit sem hallott, hogy Miksa császár ugyanebben a korban soha nem adott ki pénzt ékszerre; hogy ugyanezen Miksa anyja, Anna, milyen egyszerűségben nevelte gyermekeit; hogy Miksa apja, I. Ferdinánd a gyermekei udvarmesterének adott írásbeli, s ezért ma is meglevő utasításokban megszabta, hogy mindig jelen legyen, mikor a főhercegnő ruháját szabják, és hogy amelyik ruhához bélés is kell, ott mindig előbb szabják a bélést és csak azután a drágább kelmét, hogy felesleges pazarlás ne legyen.

II. Ferdinánd szüleinek (tehát I. Ferdinánd fiának és menyének) levelezésében azt is csodálkozva olvashatjuk, hogy a férj azt írja feleségének, hogy kicsinyének adjon egy almát a nevében. (Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern [II. Ferdinánd császár és szülei története], II., 227. o.) Ilyen nagy szó volt tehát a XVI. században a Habsburgok családjában a gyermeknek az alma, és ilyen nagy esemény volt számukra, ha kaptak belőle néha egyet. Ha Bocskainak is lett volna „kicsinye”, azt aligha lehetett volna egy almával annyira megörvendeztetni, hogy még a messzi Regensburgból is érdemes lett volna megírni haza, hogy adjanak neki belőle egyet. Neki, hogy megörüljön, legalábbis egy akkora gyémántot kellett volna hoznia Illésházy bácsinak a bécsi vásárról, mint az öklöm. Igaz, hogy az ő papája könnyebben (és lelkiismeretlenebbül) szerezte is a pénzt, mint a Habsburg kicsinyek papái.

Ha a Habsburgok nem lettek volna annyira lusta gondolkodásúak, legalább Bocskaitól megtanulhatták volna, hogyan kell elbánni a magyarokkal és a magyar országgyűlésekkel olyankor, amikor mást akarnak, mint ők. Mert hát ők, szegények, ha megpróbálták is néha az ilyesmit, akkor is akarták is a dolgot, meg nem is. Néha, ha úgy érezték, hogy a magyar országgyűlés akarata az ő koronázási esküjüknek az Egyház védelmére vonatkozó részével ellenkezik, vagy mikor néha úgy látták, hogy a nemzet hütlensége miatt nem kell, sőt nem is szabad nekik sem megtartaniuk az alkotmányos szabadságra tett esküjüket, vagy hogy emiatt egyenesen rá vannak kényszerítve ők is bizonyos óvatossági rendszabályokra önvédelmük érdekében, nekik még akkor is mindig esküjüknek az a másik része volt az eszközben, mely a nemzeti szabadság mellett szólt, s ezért mindig olyan erkölcsi gátlásaik voltak, s ezért ők annyira nem tudtak csak politikusok lenni és csak a célt nézni, nem pedig az eszközöket, melyekkel céljukat elérik, hogy ők ilyenkor is mindig csak a kísérleteknél maradtak, s még az avatatlan is észrevette rajtuk a féltékenységet.

Mivel pedig politikai ellenfeleik, a magyar protestáns rendek, többnyire Bocskai-fajta emberekből álltak, akik csak politikusok voltak erkölcsi gátlások nélkül, és csak a célt nézték, nem pedig az eszközöket; akik szemében a siker volt az erkölcs és a sikertelenség az erkölcstelenség; az lett a történelmi végzetük, hogy azért, amit nem tudtak elérni (pedig ilyen eljárással semmit sem tudtak elérni), lenézték őket, mint tehetetleneket és rossz politikusokat, azért pedig, mert néha azért ők is megpróbálták elérni azt, amit a valóságban sohasem tudtak elérni, tisztán erkölcsi szempontból ítélték meg őket, megállapították és megállapítják ma is bűnösségüket s gyalázzák érte őket, mint esküszegőket.

Mennyire más lett volna az eredmény, ha ők is úgy jártak volna el, mint Bocskai, aki nem próbálkozott, hanem tett, és aki nem félig tett, hanem egészen. Bocskai tudta, ha már

olyat teszünk, ami tilos, akkor gyökeresen tegyük. Olyan gyökeresen, hogy ne maradjon senki, aki el tudjon érte bennünket ítélni, vagy ha mégis marad, úgy meg legyen rémítve, hogy mukkanni ne merjen, sőt ő is mellettünk beszéljen rémületében.

Természetesen több mint bizonyos, hogy mindezt a Habsburgok és tanácsadóik is tudták, hiszen mi sem könnyebb, mint mindezt tudni, kivált egy olyan uralkodóház tagjainak, mely már hosszú évszázadok óta ül trónon, tehát foglalkozik politikával. Csak lelkiismeretük nem volt hozzá, míg Bocskainak volt. Ők, ha vétkeztek, félve, bátortalanul, s ezért félig vétkeztek. Az ilyen vétkezés pedig a politikában sohasem éri el a célját. A Habsburgok természetesen még ezt is tudták. De mi haszna, ha nem volt meg hozzá a kellően tág lelkiismeretük, s ha olyat tettek, amit bizonyos szempontból bűnnek is lehet nevezni (esküszegésnek), akkor ők nem tudtak másokat küldeni miatta a vérpadra.

Bocskai tudott. Ő megmutatta, hogy a rebellis országgyűlést nem fenyegetni kell, hanem elnémitani, s mivel a terror elmúltával vagy enyhültével megint csak visszanyeri bátorságát és szólásszabadságát, azért ezt nem szabad megvárni, hanem a főkolomposok kivégeztetésével és vagyonuk elkobzásával idejében gondoskodni kell arról, hogy bosszúra az életben maradtak se merjenek gondolni, de még az önkényt elkövető bírálataira sem. Bocskai kivégzése után meg is állapítja Borsos Tamás, marosvásárhelyi polgár:

*„Minden embernek meg kell tanulnia, hogy ország és fejedelem elleni praktikába magát ne elegyítse, sőt ha titkon hallja is, el ne titkolja, hanem igen is kimondja, hogy ne vonja az más ember nyakából az maga nyakába az istrángot.”*

Borsos uram bölcs elmélkedéséből jól láthatjuk a Bocskai rendszerének gyökeres voltát és így eredményességét. Ugyanilyen bölcs (és lelkiismeretlen) volt a bolsevizmus is. Ez sem csak félig fosztotta ki a földbirtokost, tőkést, kulákot, hanem egészen. Az ilyen magunkfajta Habsburg-félék megsajnálják volna őket, s legalább annyi földet, amennyi a középparasztnak volt, tehát annyit, amennyiből, ha maguk művelik, tisztességesen meg tudtak volna élni, meghagytunk volna nekik. A többi régi úrnak pedig legalább szerény nyugdíjat adtunk volna, a gyárosnak, bankárnak pedig szerény évjáradékot kárpótlásul mindazért, amit elvettünk tőlük. A bolsevizmus semmit sem adott; egy fillért se és egy négyszöglet se, mert attól félt, hogy ezt valaki még arra találja magyarázni, hogy azoknak a régi uraknak talán még valami joguk is volt ahhoz, amit elvettek tőlük.

De még a teljes kifosztással sem elégedtek meg. Azt is hirdették róluk, hogy „bitorolták” azt a földet, azt a gyárat, melyet elvettek tőlük. Becstelennek is tartották őket és azzal rágalmazták, hogy összeesküvést szőnek „a nép uralma” ellen. Azt a hitet terjesztették el, hogy földbirtokos, tőkés, kulák nem is lehet tisztességes ember, sőt még a megjavulásra is képtelen. Utódot sem tud létrehozni olyat, aki becsületes ember lehetne. Olyan tehát a társadalomban, mint a mérgező az anyagvilágban és az élősködő az élők világában. Óvakodni kell tőle, résen lenni, ébernek lenni vele szemben és irtani minden eszközzel.

A kíméletlenség és gyűlölet paroxizmusa bölcs és hathatós eszköznek is bizonyult. Nem is akadt ember az egész bolsevizmus alatt, aki földbirtokost, tőkést, kulákot, csendőrt, főbírórt, régi urat pártul mert volna fogni, vagy akár csak azt merte volna írni vagy a nyilvánosság előtt mondani, hogy legalább kivételek azért köztük is akadhatnak.

Mennyire más természetűek voltak a Habsburgok „rémuralmai”! Mennyire másként írtak, beszélnek és gondolkoznak az ő Borsos Tamásaik, az ő krónikásaik! A Habsburgok ugyanis Bocskait a gyökeres eljárásban nem követhették, még ha még úgy tudták is, ha azt akarják, hogy a megbüntetett emberek bosszút ne álljanak, hallgassanak, sőt egyenesen még dicsérik is őket azért, amit csináltak, ez az egyedül célra vezető út.

Ők nem magyarázhatták a bibliájukat úgy, ahogyan ők akarták, hanem úgy kellett érteniük, ahogyan az egyház s annak képviselője, a gyóntató atyjuk magyarázta. Ők nem tarthatták magukat jó katolikusoknak akkor is, ha gyilkoltak és kegyetlenek. Ők csak bűnösöket büntethettek és őket is csak bűneik arányában. Ők nem gyilkolhattak csak azért, mert politikusok

voltak, és mint ilyeneknek, céljaik voltak, s céljaikat csak ezzel tudták elérni. Ők nem lehetnek a bűnösökhöz az igazságosnál csak azért szigorúbbak, mert céljaik elérésére szükséges volt.

Így aztán ők örökre rossz politikusok maradtak, mert megfélemlíteni sohasem tudtak, s ha időnként próbáltak is rendet teremteni, mindig csak félmunkát végeztek, ellenfeleik továbbra is életben maradtak, s utána minden pereputtyuk az ő gyalázásukból és rágalmazásukból élt, s él még ma is. Nem azt köszönték meg nekik, hogy életben hagyta őket, s hogy legalább részben még a vagyonukat is meghagyta, hanem azért gyalázták és rágalmazták őket, mert megijesztették őket. S ez természetes is. Aki megöli ellenfelét és minden ellenfelét megöli, annak nem kell félnie ellentámadástól. Jaj azonban annak, aki támad, de ellenfelét életben hagyja, sőt utána még bocsánatot is kér tőle s így elismeri, hogy vétkezett ellene!

Bocskai annyira elérte célját, hogy az erdélyi országgyűlés még a törvénytelenül végrehajtott tömeges kivégzéseket is megbocsátotta neki. Illetve dehogy „bocsátotta meg”! Hiszen megbocsátani csak bűnt szokás. Jóváhagyta, sőt köszönetet mondott érte. A gyilkosságokkal járó vagyoneklobzásokat pedig annyira szentesítette, hogy a „jus ligatummal” még a kivégzettek leszármazóit is megfosztotta nemzetségük ősi vagyonától.

Így, ilyen gyökeresen kell eljárnunk, ha már eljárunk és ilyen gyökeres munkát kell végeznünk, ha már munkát végzünk és egy ország kormányzására vállalkozunk! Így aztán érthető, hogy ma már, 300 év múlva, a végeredmény az, hogy ők „rémuralmat” gyakoroltak Magyarországon is és Erdélyben is. Zsarnokok, alkotmánytiprók és esküszegők voltak, Bocskai pedig jó politikus, aki megmentette a magyar szabadságot. Sőt megtudtuk még azt is, hogy mellette még buzgó, jó református is volt, derék bibliaolvasó, aki joggal tartotta magáról azt, hogy Isten akaratát teljesíti és küldetése van.

E gyökeres munka elvégzése után Bocskaiék haladtak tovább az elkezdett úton. Megkötötték Prágában a szerződést a török elleni háborúra, és Báthory Zsigmond megkapta I. Ferdinánd unokájának, Mária Krisztinának, II. Ferdinánd testvérének a kezét. Ezt is mind Bocskai csinálta. Ő kötötte meg Erdély nevében a szerződést Prágában, sőt Grazban Mária Krisztinával még a házasságot is ő kötötte meg a fejedelem képviselőjében. Úgy látszik, annyira kedves emléke maradt az esküvőről, annyira megtetszett ott neki a főhercegnő, akit – sajnos – most még csak a más nevében vehetett el; vagy annyira felébredt benne a hiúság és vele a vágy, hogy ilyen előkelő hölgy lehessen neki is a felesége, hogy később, mikor már Báthory Zsigmond helyett ő lett a fejedelem, s elmondhatta magáról, hogy „*mű az mű hivatalunknak, úgy látszik, fogyasztás nélkül megfeleltünk*”, első dolga volt Illésházyt a békekötésen és a gyémántvásárláson kívül még azzal is megbízni, hogy ugyanennek a főhercegnőnek, aki azóta már felszabadult a házassági kötelék alól, most már a maga számára kérje meg a kezét.

Mária Krisztina az ajánlatra azt felelte, hogy elég volt öneki egy erdélyi fejedelem és Bocskai helyett inkább elment „urunk jegyesei közé” (Arany). II. Mátyás pórszármazású mindenható püspök-minisztere, Khesl bíboros azonban (mennyre becsületére válik az Egyháznak, hogy neki, úgy látszik, csupa pórszármazású püspöke volt, nálunk is és Ausztriában is, olyan korban, melyben Benda olyan éles gúnyval kérdi tőlünk, hogy mit tudtak akkor még a szociális érzékről!) kissé valóban póriasan ezt a kikoszarozást a főhercegnő anyjához írt levelében úgy fejezi ki, hogy Bocskainak a kassai bíró lánya való, nem pedig főhercegnő. (Csak melleleg jegyezzük meg, hogy a kassai bíró lánya épp olyan német volt, mint a főhercegnő.) Egyébként elképzelhetjük, micsoda katolikus reverzálisokat adott volna a „buzgó református” Bocskai, ha a főhercegnőt megkapta volna!

Hogy a török elleni harcra a vitéz székelyeket is megnyerje, Báthory Zsigmond visszaadta nekik János Zsigmondtól és Báthory Istvántól elkobzott szabadságaikat. Nagyon hatásos és üdvös cselekedet volt, mert a hálás székelyek olyan tömegben és olyan lelkesedéssel sorakoztak zászlai alá, hogy csakhamar ország-világra szóló győzelmet aratott a törökön. Benda azt írja, hogy azt a tanácsot is, hogy nyerje meg a székelyeket, Bocskai adta a fejedelemnek. Ezt mi is bizonyosra vesszük. Ez is Bocskai eszét dicséri. De egyúttal megint csak az ő be-



székelyek szolgaságba taszítása és utána kegyetlen legyilkolása és megsanyargatása is a magyarság érdeke volt, mert hiszen Bocskai csinálta. De egy kissé mégis gyanús, hogy ezt a szomorú eseményt „hazafias” szellemben írt történetkönyveink egyáltalán nem szokták emlegetni, legalábbis mint Bocskai művét nem.

Ezek a hazafias nevelés érdekében csak arról tudnak, hogy Bocskai milyen nagy jót tett a hajdúkkal, mikor megneemesítette, letelepítette, földhöz juttatta őket. *„Történelmünk – írja Benda – mindaddig nem értékelte kellően a hajdúk letelepítését, pedig a magyar történelemben szinte példátlanul álló bölcs cselekedet volt... Ezer év alatt sok falut telepítettek Magyarországon királyok és nagyurak egyaránt. Különösen a török kiűzése után valósággal osztogatták a magyar földet, s nem volt a világnak az a nemzete, amelyik (már megint „amelyik” az „amely” helyett!) ne kaphatott volna belőle egy darabot. Idegeneket hoztak, mert gyűlölték a magyart (Nem igaz. Azért hoztak idegeneket, mert nem volt magyar. Hiszen ha a magyar kipusztult, helyette nem hozhattak mást, mint csak idegent.), és mert ezenkívül csak a gazdasági szempont, a telepítő nagyúr érdeke volt előtük irányadó.”* (Hát éppen emiatt a gazdasági szempont miatt is inkább magyart telepítettek volna, ha lett volna, mert hiszen a magyar itthon volt, azt nem kellett volna messziről – és természetesen a telepítőnek a költségén – ide szállítani; azoknak nem kellett volna annyi kedvezményt adni, hogy ide lehessen őket csalogatni; azok nem voltak ismeretlenek a nyelvvel, viszonyokkal stb.)

*„De olyan telepítést, amelyikben (már megint: amelyikben) a letelepítettek biztosítására adták a földet, nem ismerünk még egyet történetünkben. (Látni fogjuk majd, hogy csak Benda nem ismer. Mi ismerünk, mégpedig Kollonits Lipót csinálta.) Magyart – ekkora tömegben – különben se telepített ebben az országban senki.”* (Ez se igaz, mert Kollonits is magyaroknak adott földet. Az igaz, hogy ő nem oly nagy számú magyarnak, mint Bocskai. De hát ő nem is volt a fél ország ura, mint Bocskai. De látni fogjuk, hogy még a tömeget illetően sincs igaza Bendának, mert telepítettek itt magyarokat még a hajdúkénál sokkal nagyobb számban is.)

Az igazság az, hogy Bocskai újabban annyit magasztalt hajdútelepítése se nemzeti, se gazdasági, se szociális tekintetben közel sem volt olyan nagy jelentőségű dolog, mint újabban már – a nagy hírverés hatása alatt – közvéleményünk gondolja. (Mert azóta már Benda és elvarázsolói ugyancsak gondoskodtak róla, hogy az ő kálvinista hittestvéreinek a Bocskai részéről jutott nagy áldást, ezt „a magyar történetben szinte példátlanul álló bölcs cselekedetet” még a kellenél is jobban „értékelje történelmünk”, s hogy ne legyen emberfia, aki ne tudna róla.) Pedig hát az igazság az, hogy Bocskai csak azért adott a hajdúknak földet, mert földből akkor annyi volt, hogy nem kellett senkinek, a hajdúk ellen pedig annyi volt a panasz, hogy Bocskai szinte rá volt kényszerítve, hogy valamit próbáljon velük, hogy dologtalanságukkal együtt járó pusztításuknak véget vessen. Akkor a török pusztította alföldi vidékeken, ahol százezerszámra álltak műveletlenül a holdak, nem a föld odaadásához kellett áldozatkészség, hanem az elfogadásához. Bocskainak csak az az érdeme, hogy nem jobbágyokban, hanem kiváltságokkal megajándékozva telepítette le a hajdúit. De ez az érdem is magától értetődő volt, mert hiszen ha jobbágyonként akarta volna letelepíteni őket, a szemébe nevettek volna. Hiszen éppen azért álltak megműveletlenül akkor a holdak százezrei, mert nem lehetett jobbágyokat szerezni, akik megműveljék.

Hogy ezek a hajdúvárosok mégis létrejöttek és ma is megvannak, alig mondhatjuk Bocskai művének. Hiszen láttuk, hogy a nemesség (az a nemesség, mely akkor még kálvinista hittestvére volt Bocskainak és a hajdúknak) rögtön Bocskai halála után már nem vette tudomásul azokat a kiváltságokat, melyekkel Bocskai a letelepített hajdúkat felruházta, s a jobbágyterheket nem vállaló hajdúságot több helyről elűzte. Ahol nem üzték el őket, onnan az állandó háborúk viszontagságai pusztították ki őket. Ezért elmondhatjuk, hogy a hajdúvárosok mai lakóinak még egy tizedrésze sem származik azoktól a hajdúktól, akiket Bocskai telepített oda.

Ezek a városok ma épp úgy meglennének, sőt épp olyan népesek lennének akkor is, ha Bocskai a hajdúit sohasem telepítette volna le. A hajdúk Bocskai halála után még évszázadokig mást sem tettek, mint csak harcoltak, tehát – mert a kettő egyet jelentett – pusztultak, tehát mindig kevesebben lettek. Viszont biztos adataink vannak arra, hogy a környékbeli jobbágyok csak úgy özönlöttek a hajdúvárosokba, mert ott nem nehezedtek rájuk a földesúri terhek. Emiatt lettek olyan népessékké a hajdúvárosok, nem pedig azért, mert Bocskai sok embert telepített beléjük, vagy mert az odatelepítettek ott is maradtak.

Mi éppen az ellenkezőjét állítjuk, mint Benda: Újabban inkább túlságosan is divat lett Bocskai hajdútelepítését felfújni és a mai korszellemet és szociális divatot tudománytalanul Bocskai korába átvétítve ennek korszakalkotó jelentőséget tulajdonítani. Telepíteni akkor kell, s ez akkor bír szociális jelentőséggel, amikor túlnépesedés van, tehát munkanélküliség. Amikor a föld népe számára nincs föld, s így nincs megélhetés, munkaalkalom. Bocskai korában és utána is még évszázadokig, s különösen az ország azon részeiben, ahová a hajdúkat telepítették, éppen az ellenkező volt a baj. Túl sok volt a föld, túl nagy a munkáskereslet. Nem földet nem lehetett akkor találni az emberek számára, hanem embert nem lehetett találni a földek megművelésére.

Ezért azok a kiváltságok sem voltak újdonságok, melyekkel Bocskai letelepített hajdúit felruházta. Ilyeneket akkor más földesurak is adtak, hogy a föld népét rávegyék a műveletlenül álló birtokaikra való telepedésre. Csak ők persze nem hajdúkat kívántak a földjeikre, akik hírhedtek voltak dologtalanságukról, mert évszázadok óta elszoktak már a munkától, inkább voltak nomádok, mint földhöz kötöttek, réme és átka voltak a vidéknek, amelyen megjelentek. Bocskai is csak azért próbálta őket letelepíteni, hogy a garázdálkodásaik miatt állandóan panaszkodó rendesebb híveit megnyugtassa és hogy panaszai orvoslására legalább valamit megpróbáljon.

A helyzet ismeretében elképzelhetjük, hogy ez a „telepítés” eleinte gyakorlatilag nem is jelentett úgyszólván semmit, mert világos, hogy utána még évtizedekig azért csak hajdú maradt a hajdú, s továbbra is csak a harc maradt a kenyeré, nem pedig a föld túrásának keserves munkája. Nem is véletlen, hogy a hajdúvárosok határában még ma is tízezer holdakat tesznek a „puszták”, és hogy az 50.000 holdas Hortobágy is ezen a tájon van. S ha még ma is tízezer holdak állnak megműveletlenül területükön annak ellenére, hogy idegen jobbágyok tízezrei költöztek be hozzájuk, képzelhetjük, mi lenne, ha ezekben a „hajdúvárosokban” ma is csak azok laktának, akiknek őseit Bocskai „telepített le” 1600 körül.

Ne mondja tehát Benda, hogy Bocskai telepítéseit nem méltatják eléggé. Éppen ellenkezőleg, ma már érdemén felül méltatják. Reklám, hírverés, propaganda lett már belőle, s a dologt érdemén felül eltúlozzák. Alig van már Magyarországon valaki, aki Bocskainak erről a „korszakalkotó” művéről ne tudna. De hogy ugyanaz a Bocskai, aki állítólag ilyen nagy jót tett a magyarságnak ezzel a részével (melynek tekintélyes része egyébként akkor még rácokból állt), a magyarságnak egy másik, sokkal becsesebb és sokkal színmagyarabb részével, a székelységgel, milyen lelketlenül és hitszegően bánt, arról már valóban nem tud Magyarországon senki. Ki tud róla, hogy kormánya alatt úgy menekültek a székelyek a határokon túlra, mint a bolsevizmus elleni 1956-os szabadságharc után a magyar disszidálók, s hogy ekkor is épp úgy el kellett zárni és őriztetni a magyar határokat, mint napjainkban a bolsevizmus idejében.

Benda nehezményezi, hogy Bocskai telepítő érdemeit nem méltányolja eléggé a magyarság. A magyarság ezt a mulasztását azóta már túlságosan is jóvá tette. Miért nem annak örül inkább, hogy Bocskai másik nagy hazafias „érdemét”, a székelyek galád becsapását, mészárlását, csonkítását, meggyalázását, saját hazájából való tömeges menekülésre késztetését szintén nemcsak eléggé nem „méltatja” a magyarság, hanem még csak sejtelve sincs róla. Mi e nagy mulasztás jóvátételéről még ma sem gondoskodtunk. A magyar nép, sőt az értelmiség még ma is csak arról tud, hogy Bocskai „édes hazáját, Erdélyországot” oly meghatóan szerette.



De folytassuk Bocskai élete pályáját. Mivel az erdélyiek török elleni háborújában a sikerek mellett kudarcok is voltak, s mert az impotenciája miatt szégyen és megalázottság is idegesítette, Báthory Zsigmond elhatározta, hogy lemond a fejedelemségről és Istennek szenteli életét, de természetesen csak bíborosi méltósággal felékesítve. Főtanácsadója, Bocskai helyeselte a dolgot. Ez is Bocskai bűnei közé tartozik, s erről a bűnről szintén nem tud a magyarság.

Egészen kétségtelen, hogy Zsigmond lemondása – s különösen egymást érő újabb megújabb lemondásai – sokat ártott az országnak és különösen sokat Erdélynek. Ezeknek a nagy bajoknak az első lemondás megakadályozásával lehetett volna elejét venni, s mikor ez történt, Bocskainak még igen nagy befolyása volt a fejedelemre. Ha valaki a lemondást meg tudta volna akadályozni, akkor az Bocskai volt. Szerencsétlenségünkre azonban – hiába állítja oly határozottan éppen az ellenkezőjét a mi történetírásunk – Bocskai magánérdekei megint csak ellenkeztek az ország érdekeivel, s így világos, hogy ez esetben is a maga érdeke volt a döntő, nem az országé.

Erdélyt valójában eddig is Bocskai kormányozta ugyan, de csak a valóságban, nem jogilag. Külsőleg alkalmazkodnia kellett a fejedelemhez. Mielőtt cselekedett, előbb mindig őt kellett megnyernie, s hivatalosan és írásban természetesen mindig a fejedelem neve szerepelt. Ha most Báthory lemond és távozik az országból, Bocskai csak nyerhet, mert hiszen eltűnik az erdélyi közéletből az, aki eddig egyedül volt felette. Mivel pedig Rudolfhoz megy, az a politika, melyet – nem számít, hogy milyen eszközökkel – ő tett Erdély politikájává, marad, sőt még az eddiginél is erélyesebben folytatódik. Új fejedelem nem lesz, hiszen Zsigmond úgy távozik, hogy az országot átadja Rudolfnak. Lehet-e hát így más úr Erdélyben, mint Bocskai? Most már csak a császár lesz felette, de az is a messze Prágában van. Világos tehát, hogy az ő magánérdeke az volt, hogy a fejedelem lemondjon s elmenjen papnak.

Legfeljebb azt lehetne felhozni Bocskai mentségére, hogy nem lehet rossz néven venni tőle, ha nem tartotta csapásnak Erdélyre, hogy egy olyan fejedelemtől szabadul meg, mint amilyen Báthory Zsigmond volt. Azt pedig igazán nem sejtette már akkor, hogy még vissza is jön, s nem is egyszer. Sajnos ezt a mentséget sem fogadhatjuk el, mert látni fogjuk, hogy mikor Báthory – mégpedig ugyancsak hamarosan – visszajött, megint csak Bocskai volt az, aki visszahívta. S itt természetesen újra csak meg kell állapítanunk, hogy az ország érdekeivel „véletlenül” megint csak nem esett össze Bocskainak az a magánérdeke, hogy egy olyan fejedelem, amilyen Báthory Zsigmond volt, újra visszajöjjön.

Bocskai magánérdekei azt, hogy Báthory visszajöjjön, a következő események miatt kívánták. Báthory Zsigmondnak voltak erkölcsi gátlásai, nem úgy, mint Bocskainak. Hiszen az ő lelkiismerete még nem volt felszabadítva, mint Bocskaié, sőt őt egyenesen jezsuiták nevelték. Ő nem volt azzal, amit csinált, annyira megelégedve, mint Bocskai. Őt bántotta az ártatlanul kiontott vér, melyben ott volt unokatestvéréé, Báthory Boldizsáré is. Ezért, hogy az ő kiontott vérét kiengesztelje, lemondásakor családjára, a Báthoryakra is gondolt. A fejedelmi széket egy Báthorynak akarta átengedni, hogy ezzel rokonait, akiket Bocskai kedvéért eltaszított magától, kiengesztelje. A római szentszék, melytől az áhított bíborosi méltóság függött, szintén amellet volt, hogy a Báthoryak (akik között még egy bíboros is volt, Báthory Endre) egymással kibéküljenek.

Kétségtelen, hogy Erdélyre is rendkívül előnyös lett volna ez a Báthory-család keretei között lefolyó fejedelemcsere. A Báthory-család befolyása és vagyona olyan nagy volt ugyanis Erdélyben és a hozzá tartozó „Részek”-ben, hogy az ő mellőzésükkel békét és nyugalmat az ország nemigen remélhetett. Ha terv sikerült volna, Zsigmond sem jött volna utána újra meg újra vissza a fejedelmi székre, tehát az ő ismételt visszatéréseivel járó sok baj és zavar is mind elmaradt volna. A baj megint az volt, hogy Bocskai magánérdekei „véletlenül” megint más kívántak, mint az ország érdekei, s Bocskai természetesen a magánérdekeit választotta.

Mivel Boldizsár kivégeztetése miatt a Báthoryak gyűlölete és bosszúja akkora volt Bocskai iránt, hogy annak megszüntetéséről a történetek után szó sem lehetett, egy Báthory trónra

kerülésével nemcsak az a hatalom szűnt volna meg, melyet már magának megszerzett, hanem csak a vérpad vagy a hontalanságba való menekülés között választhatott volna. S állapítsuk meg mindjárt azt is, hogy az a vérpad ugyancsak törvényesen lehetett volna osztályrésze. A Báthoryaknak, hogy őt megbüntethessék, nem kellett volna szakítaniuk az erkölcsi elvekkel és csak politikusoknak kellett lenniük, mint ahogyan ő csinálta akkor, mikor a bakót működtetni kezdte. Ők őt alkotmányosan végeztethették volna ki. Mivel a fejedelemre való befolyása még mindig töretlen volt, igazi sátáni módra el tudta érni, hogy ne béküljön ki rokonaival. Hogy ezt a kibékülést Bocskai akadályozta meg, azt még Benda is mondja. (76. o.)

Hogy ehhez a sátáni működéshez a sátáni lelkületen kívül még hazudozás, intrika, gyanúsítás, befeketítés és rágalmozás is kellett, azt is könnyű elképzelni. Bocskai tehát még erre is vállalkozott, mégpedig – értsük meg – nem a köz, hanem egyedül a maga érvényesülése érdekében és annak az országnak mérhetetlen kárára, melynek érdekei – sajnos – „véletlenül” ismét csak nem estek össze az ő egyéni érdekeivel, noha végrendeletében – mikor már csak nem tehetünk fel róla képmutatást?! – olyan meghatóan nevezi „édes hazám, Erdélyország”-nak. Ezt ezek után, ha képmutatásnak nem mondjuk is, de üres szólamnál többnek sem tartjuk. (Nem volna tehát szabad tőle annyira meghatódnunk.)

Bocskainak tehát még mindig olyan befolyása volt a fejedelemre, hogy jobban hitt neki, mint vérrokonainak (igaz, hogy Bocskai is vérrokona volt, hiszen anyai ágon Báthoryban is Bocskai-vér csörgedezett), s csak olyan „jezsuita tanítvány” volt, hogy amit Bocskai kívánt tőle, fontosabb volt neki, mint amit a római szentszék.

Bocskai azonban mégis pórul járt, mert Rudolf látva, hogy Zsigmond nem ragaszkodik családja fejedelemségéhez, öccsének, Miksa főhercegnek szánta az erdélyi fejedelmi széket, s ehhez Bocskai kénytelen volt jó arcot vágni.

Miksa főherceg azonban pénz nélkül nem volt hajlandó Erdélybe menni, azt pedig császári bátyja nem tudott neki adni. Mivel egyelőre remény se igen volt a pénz előteremtésére (ismét láthatjuk belőle, hogy Rudolfnak családja érdekeire sem volt pénze, nemcsak a zsoldosok fizetésére nem volt, nem úgy, mint Bocskainak, aki szabad, tehát fizetés nélküli hajdúkat tartott, mert erre nem volt pénze, de ugyanakkor Illésházyt gyémántok vásárlásával bízta meg), egyelőre a főherceg helyett császári biztosok mentek Erdélybe az ügyek vitelére, ezek között azonban nem volt Bocskai. Pedig ha ő is köztük lett volna, őt az sem elégítette volna ki most már, mert eddig Erdély ügyeit Báthory Zsigmond nevében egyedül vezette. Képzeltetjük hát lelkiállapotát.

Pedig annyira előkészített már a maga számára mindent, s annyira előrelátó is volt, hogy a Báthoryak hatalomhoz jutásának megakadályozásán kívül még egy másik, esetleg számba jöhető vetélytársát, a fejedelem egy másik kegyeltjét, Jósika István kancellárt is (aki egyébként cinkosa volt a törökös urak láb alól való eltevésében) sikerült neki törökkel való cimborálás és fejedelmi ambíciókkal való megvádolás címén még Zsigmondnak Erdélyből való eltávozása előtt a fejedelemmel elfogadni, az országgyűléssel pedig elítéltetni.

Az erdélyi országgyűlés – láttuk – a Habsburgokkal szemben mindig törökpárti volt, világos tehát, hogy most is Jósika pártján lett volna, ha mert volna. A Habsburgok országgyűlései mindig mást akartak, mint a Habsburg-király, Bocskai országgyűlései mindig azt akarták, amit Bocskai, noha mindenki tudja, hogy azok, akik ott mindig Bocskai akarata szerint szavaztak, százszorta úgy gyűlöltek Bocskait, mint – noha gyűlöletben (jól tudjuk) itt se volt éppen hiány – amennyire a pozsonyi rendek gyűlöltek a királyt akár csak abban az időben is, mikor még ezek a rendek protestánsok voltak.

Ez dicsősége Bocskainak, a politikusnak, de annál nagyobb szégyene Bocskainak, az embernek, a jellemnek. S ugyanez szégyene a Habsburgoknak, a politikusoknak, de annál nagyobb dicsősége a Habsburgoknak, mint embereknek, és mint jellemeknek. Legnagyobb szégyene azonban ez Bocskainak, a szabadsághősnek. Bocskai Jósika elleni eljárása annyira ellenkezik ezzel a szép névvel, hogy más nem is lehet rá a válasz, mint csak egy nagy neve-

tés, s annak a megállapítása, mennyire orránál fogva lehet vezetni egy nemzetet tervszerű hírveréssel, s mennyire meg lehetett ezt tenni már akkor is, amikor még rádió nem is volt, se külön propagandaügyi miniszter.

Magát az ítéletet már Rudolf hajtatta végre. Jósika meg is érdemelte sorsát, de természetesen egy cseppet se jobban, mint amennyire ugyanezt a sorsot Bocskai megérdemelte volna.

Azon az országgyűlésen is, mely Jósikát halálra ítélte, „*csak Bocskainak volt szava*” – írja Benda, s ugyancsak Benda emeli ki azt is, hogy az egész változás: Zsigmond lemondása, a lemondás feltételei, az országnak Rudolf kezébe való átadása, mind az országgyűlés megkérdése és beleszólása nélkül történt. Tekintve, hogy mindez nemcsak Erdély sorsába vágott, hanem egyenesen olyan nagy változást jelentett Erdély életében, amelynél nagyobb el sem képzelhető, ismét csak azt kell megállapítanunk, hogy olyan basáskodást, olyan zsarnokságot, olyan alkotmánytiprást, mint amilyent ekkor Bocskai ismét néhány röpke hét alatt végigcsinált, a Habsburgok egész 400 éves uralmuk alatt együttvéve sem követtek el Magyarországon alkotmány vagy függetlensége ellen. S mindezt az az ember cselekedte, aki néhány év múlva az aranybulla ellenállási záradéka alapján fegyvert ragadott Rudolf „alkotmány sértései” miatt!

Pedig hát mik voltak Rudolf alkotmányellenes túlkapásai Bocskai alkotmány sértései mellett?! De hát a magyarnak csak az előbbieket fájnak, mert a „hazafias” hírverés ugyanakkor arról is gondoskodott, hogy Erdélyben viszont mindig a magyar szabadság fenntartóját és képviselőjét lássuk. Bocskai alkotmányellenes bűneit pedig bőségesen jóvá teszi szerintük az ő bolond szerencséje, hogy egyéni érdekei „véletlenül” mindig összeestek a nemzet érdekeivel, a Habsburgokéi ellenben mindig ellenkeztek. Pedig hát ismételtelen rámutattunk már, hogy éppen megfordítva van a dolog. De ha igaz is lenne, e „véletlen” miatt a Habsburgokat akkor is csak legfeljebb sajnálhatnánk. Mi az oka, hogy a sajnálat helyett mégis oly féktelelenül gyűlöljük őket?

Micsoda rettenetes sérelemnek tekintette például a mi „hazafiságunk” 48-ban azt, hogy V. Ferdinándnak a trónról való lemondásához nem kérték ki előzőleg a magyar országgyűlés hozzájárulását! Pedig hát ez az alkotmányos sérelem nem is hasonlítható ahhoz, amit Bocskai ütött az erdélyi alkotmányon Báthory Zsigmond első lemondásakor. Negyvennyolcban ugyanis V. Ferdinánd lemondásakor a magyar országgyűlés már az uralkodó elleni lázadás állapotában volt, tehát nem állt már törvényes alapon. Teljesen érthető és megokolt tehát, ha olyan országgyűléssel, amely elhagyta már az alkotmányos alapot, nem volt kedve a lemondani akaró királynak tárgyalásokba bocsátkozni. Nem is tehette ezt, hiszen ezzel törvényesítette volna és alkotmányosnak ismerte volna el az országgyűlés viselkedését, melyet pedig még Deák, Széchenyi, sőt Batthyány is lázadásnak tartott.

Ha az országgyűlés megtagadja a királynak az engedelmisséget, elhagyja az alkotmányos alapot. A törvény azonban bizonyára nem ilyen országgyűlés jogainak tiszteletben tartására kötelezi a királyt. Ha az országgyűlés füttyülhet az alkotmányra, akkor bizonyára a király is füttyülhet rá, s ha ezt a törvénytelen „füttyülést” az országgyűlés kezdi, akkor egyenesen rákényszeríti a királyt, hogy ő is hasonlóan járjon el. Ezt ugyanis most már maga az alkotmány követeli tőle. Az a király is megszegi az alkotmányt, aki az ilyen országgyűlést törvényesként kezeli.

Ne felejtjük továbbá azt sem, hogy V. Ferdinánd lemondásakor Magyarország a magyar alkotmány szerint is örökösödő királyság volt, melyben a törvény pontosan szabályozta, hogy kit illet a trón, ha a király lemond vagy meghal, és V. Ferdinánd lemondásakor csakugyan az lépett trónra, akit a korona az alkotmány szerint megilletett. Ekkor tehát az országgyűlés hatásköre az uralkodó személyében beállt változással kapcsolatban csak formális volt, nem pedig tényleges. Ha ugyanis a király lemond, az országgyűlés kénytelen tudomásul venni, mert hiszen a lemondott vagy lemondani akaró királyt arra senki sem kényszerítheti, hogy tovább is uralkodjék. De az utódot, akit az utódlás az alkotmány szerint megillet, sem akadá-

lyozhatja meg az országgyűlés abban, hogy uralkodását megkezdje, mert hiszen ha ezt megkísérelné, megint csak az alkotmányt szegné meg. Világos tehát, hogy a király lemondása esetén az országgyűlés kénytelen tudomásul venni, hogy új uralkodó van, s ha az új uralkodó az lett, akit az alkotmány előír (V. Ferdinánd utóda az lett), az országgyűlés szerepe tisztán csak alakítás, mikor ezt tudomásul veszi. Ennek az alakításnak az elmulasztása volt csak a bűne 48-ban a bécsi udvarnak, ezt is jogosan követte el, mert hiszen egyedül csak azért tette, mert akkor már a magyar országgyűlés elhagyta az alkotmányos alapot és már az uralkodóval szemben és ellenére hozott rendelkezéseket.

Mennyire más volt a helyzet Bocskai Erdélyében! Erdély választófejedelemség volt, nem pedig öröklődő. Ott tehát a fejedelem lemondása esetén csak egy újabb választás adott jogot az uralkodásra az új fejedelemnek, s ezt az új választást természetesen az országgyűlés ejtette meg. Ez az ő joga volt, 48-ban azonban a magyar országgyűlésnek az alkotmány szerint csak akkor lett volna joga új király személyének kijelölésére, ha a Habsburg-háznak már mind a fiága, mind a nőága kihalt volna.

Az azonban, amit Bocskai csinált Erdélyben Báthory Zsigmond lemondásakor, még új fejedelem választásánál is több volt. Ő ekkor az egész országot átadta Rudolfnak, mint magyar királynak, lemondott Erdély különállásáról és az országot újra egyesítette az anyaországgal, s így a már meglévő magyar királyt külön választás nélkül egyszerűen Erdély fejedelmének is nyilvánította, s mindezt az ország tudta és az országgyűlés megkérdezése nélkül csinálta meg. Lehet-e ennél gyökeresebb alkotmányváltást és az ország életére nagyobb kihatással járó átalakulást még csak elképzelni is? Pedig hogy mindez az ország tudta és beleszólása nélkül történt, láttuk, hogy még Benda is hangsúlyozta.

Bocskai mégis szabadsághős.

Mikor a császári biztosok az ország átvételére megérkeztek Erdélybe, a rendek nevében megint Bocskai esküdt fel nekik Rudolf hűségére. Jegyezzük ezt meg jól, mert nemsokára következő szabadságharcában ő volt az, aki Rudolftól esküje megtartását kérte számon. Mivel Rudolfnak egész Erdély nevében éppen Bocskai tett esküt, pár év múlva pedig ugyanez az Erdély ismét csak Bocskai vezetésével ragadott fegyvert Rudolf ellen, Bocskai mint szabadsághős és az alkotmányosság képviselője szerepe nemcsak felháborító, hanem egyenesen komikus.

A három császári biztos, akik közül kettő magyar volt (Szuhay püspök és Istvánffy, a történetíró) a harmadik pedig protestáns, „*nagy ambícióval fogtak hozzá Erdély kormányzásához* – ismeri el még Benda is. – *Gazdasági, pénzügyi rendelkezéseket hoztak, szabályozták a kereskedelmet*”. Volt azonban egy igen nagy bajuk: pénzt nem hoztak. Enélkül pedig sehol sincs tekintély, de különösen nincs Erdélyben. Ahol ugyanis nincs pénz, ott nincs fegyveres erő sem, pedig a hatóságoknak egyedül ez adja meg a szükséges tekintélyt.

Bocskainak az erdélyiek előtt azért volt olyan nagy tekintélye, hogy megkérdezésük nélkül, sőt akaratuk ellenére még az országot is átadhatta Rudolfnak és ők aztán alázattal elfogadták uruknak, régebben pedig még vezetőik kivégzéséért is köszönetet mondtak neki, mert az ő kezében volt az erdélyi fegyveres erő, s mert az erdélyiek jól tudták, hogy ezt a fegyveres erőt ő erkölcsi gátlások nélkül fogja felhasználni ellenük, ha érdekei úgy kívánják.

Most a hatalom és vele a fegyveres erő a biztosok kezébe került ugyan, de csak elméletben. Világos ugyanis, hogy az olyan biztosoknak, akiknek szégyenszemre a szászoktól kellett pénzt kölcsönkérniük, s így a protestáns szászoktól függtek, nem voltak függetlenek azoktól, akiket kormányozniuk kellett volna, de nem volt olyan tekintélyük sem, mint az adót vaskézrel behajtó, erős sereggel rendelkező, s egyébként is már rég meggazdagodott Bocskainak. Így aztán az a félelem és engedelmisség, mely Bocskai uralmával még együtt járt, a császári biztosok alatt hamarosan megszűnt.

Világos, hogy a terror megszűntével elsősorban nem Rudolf és biztosai (mert hiszen rájuk semmi okuk se volt haragudni), hanem az erőszakot erőszakra, törvénytelenséget tör-

vénytelenségre halmozó, gyűlölt Bocskai ellen nyíltak ki a tőle addig sikerrel elnémított erdélyi szájak. A császári biztosok azt írták Prágába, hogy minden működésüket megbénítja az a féktelen gyűlölet, melyet a lakosság Bocskai ellen táplál. Ungnád is azt írta a császárnak, hogy „Bocskai az oka annak is, hogy rájuk az erdélyiek olyan ellenséges szemmel néznek, mert általános a vélemény, hogy ő nyitotta meg őfelsége emberei számára az utat a fejedelemségébe, s ez már elég ok arra, hogy gyűlöljék őket. Ha Bocskai megjelenik Kolozsváron vagy bárhol Erdélyben, egyszerre fellángol a gyűlölködés, ellenségeskedés a császár ellen”. (Benda, 116. o.) A császárnak tehát Erdélyben az volt a szerencsétlensége, hogy Bocskai volt a pártfogója, vagyis hogy Bocskai ekkor még császárpárti volt. Az erdélyiek őt ugyanis annyira utálták, hogy aki mellett ő volt, annak az erdélyiek csak ellenségei lehettek.

De maguk a biztosok is, akik nem a messze Prágából nézték az erdélyi viszonyokat, a lehető legrosszabb benyomást szereztek a Prágában addig nagy hitellel bíró és olyan nagyon használhatónak bizonyuló erdélyi emberről. „Jelentéseikben pénzsóvárnak és kapzsinak mondták. Szemtelenségét és „tülekedő természetét” emlegették. „Nyugtalan elmének” tartották, olyannak, aki állandó változásokon, zavargásokon töri fejét és senkit maga fölött nem ismert el”. (Benda, 80-81. o.)

Aki azt gondolja, hogy a császári biztosok véleményének Bocskai jelleméről való kedvezőtlen kialakulásában talán Bocskai kálvinistasága is szerepet játszott, azt figyelmeztetjük arra, hogy a hasonló véleményű Ungnád maga is protestáns volt. Az ecsedi Báthory Istvánnál nagyobb kálvinistát pedig talán még sohasem hordott a hátán a föld, s végrendeletében Bocskait még ő is azok között az „egyéb istentelenek” között emlegeti, akiktől örökösének óvakodnia kell. (Századok, 1890. évf., 133. o. A kérdéses cikk szerzője a szintén protestáns Szádeczky Lajos.)

Ilyen körülmények között természetes, hogy Bocskai nem érezte magát jól a császár uralma alatt álló Erdélyben. Hiszen a biztosok, látva az erdélyiek iránta való ellenszenvét, még a váradi kapitányságtól is megfosztották.

De Bocskai szerencséjére Báthory Zsigmond sem érezte jól magát Oppelnben és Ratiborban.

Az ember a hatalom édességét csak akkor tudja igazán értékelni, amikor már elvesztette. Zsigmond is visszavágyott hazájába és a fejedelmi székbe. Az is bizonyítva van (mert a császáriak – akik, úgy látszik, nem is voltak egészen annyira hülyék, mint mi gondoljuk – elfogták a leveleit), hogy a fejét állandóan változásokon törő Bocskai állandó érintkezést, kémszolgálatot tartott fenn a lemondott fejedelemmel.

„Meglátod – mondta Bocskai Huszár Péternek –, hogy nekem sem Kornis (az új váradi kapitány), sem a komisszárius (a császári biztos) urak sokáig nem parancsolnak... Az elvégzett gondolatomat véghez akarom vinni.”

Véghez is vitte.

Írt Zsigmondnak, hogy jöjjön, s Zsigmond örömmel jött. Hogy ezzel Zsigmond megszegte Rudolfnak tett esküjét, és hogy ezt az esküt még jobban megszegte maga Bocskai, aki az egész lemondást és a magyar király uralmát Erdélyben létrehozta, és aki ez új uralomnak nemcsak a maga, hanem egész Erdély nevében olyan ünnepélyesen felesküdt, azzal már Bocskai nem törődött. Ő magát nézte, nem az országot, az pedig már csak „véletlen” szerencséje volt, hogy az ő érdekeivel az ország érdekei állítólag úgyis mindig összeestek. Ő egyébként is politikus volt, nem pedig erkölcsprédikátor, s mikor még a vaknak is látnia kellett, hogy milyen nagyszerű politikus volt, ostoba ember az, aki ezen botránkozik, hogy milyen erkölcstelen ember volt. „Örömmel” kell megállapítanunk, hogy nemzete nem ostoba. Nemcsak nem botránkozott, s nem botránkozik erkölcstelenségén, önzésén és esküszegésein, hanem megmaradt számára „a magyarok Mózesének”, mint ahogyan hívei hizelegve nevezték, mikor már szabadsághős volt.

Mivel Bocskai magánérdekei „véletlenül” mindig összeestek a nemzet igazi érdekeivel, világos, hogy ahogyan a nemzet igazi érdekei voltak azok, melyek Báthory Zsigmondnak a fejedelmi székből való távozását megkívánták, épp úgy a nemzet igazi érdekei kívánták meg néhány hónap múlva azt is, hogy ugyanő a fejedelmi székbe újra visszatérjen. Ahogyan a nemzet érdekei kívánták, hogy Erdély Rudolf hűségére felesküdjön, néhány hónap múlva ugyancsak a nemzet érdekei kívánták azt is, hogy ezt az esküt megszegje. Ha pedig esküt szegni Bocskai magánérdekei kedvéért talán nem szabad, a nemzet érdekei kedvéért bizonyára szabad, sőt kötelesség. Érdekes, hogy ennek ellenére a mi „hazafiasságunk” annyira rugalmas, hogy azért Báthory Zsigmondnak ezt az állandó jövés-menését a fejedelemségben, mint egyenesen elmebetegséggel határos szeszélyt elítéli, sőt kigúnyolja. Ez nem ellenkezik hazafiasságával, mert hiszen Zsigmond tudvalevőleg jezsuita tanítvány volt, s így tőle nem is lehet mást várni. Hogy jövésében is, menésében is a hős Bocskai volt a fő ösztönzője, azt – mint hazafias szempontból disszonáns részletet – elhallgatjuk. Azért erről nálunk nem is tud senki.

Pedig hát Bocskai ebben az erdélyiek életében oly véres tragédiát jelentő komédiában olyan nagy szerepet játszott, hogy Báthory Zsigmond bizalmas szolgája azt vallotta, hogy „*ha Bocskai nem állt volna melléje (a fejedelem mellé), nem mert volna kiindulni Opoliából*”. (Benda, 81. o.) Pedig ez a végzetes „kiindulás Opoliából” (Oppelnből) nemcsak esküszegés volt mind Zsigmond, mind Bocskai részéről, hanem az erdélyi tragédiák kezdete is egyúttal. Zsigmond magában nem merete volna megkockáztatni, Bocskaival az oldalán azonban merete.

Bocskai most is csak a célt nézte, s azért most is egész munkát végzett. Hogy biztos lehessen a dolgában, még Istvánffy, a császári biztost is lakat alá tetette. Aztán csakhamar behallatszott Istvánffy börtönébe, amint Bocskai örömeiben „*citeráltat, sípoltat, úgy mulatja magát hajnalig*”. Nem bántotta tehát, hogy megszegte a szerződést, szavát, esküjét, melyet ünnepélyesen éppen ő tett le Rudolf biztosai kezébe. Nem, ez eszébe sem jutott. Csak annak örült annyira, hogy minden nagyszerűen sikerült. Zsigmond újra itthon, Rudolf biztosa pedig börtönben.

Most, hogy a hatalom már újra a kezében van, az országgyűléstől sem fél. Neki attól se kell félnie, nem úgy, mint a tehetetlen Habsburgoknak. Mivel nemcsak Zsigmond és Bocskai, hanem az erdélyi rendek is csak nemrég esküdtek fel Rudolfra, bennük annyi becsület mégis volt, hogy mikor Bocskai elibük terjesztette, hogy most meg esküdjenek fel újra az új fejedelemre és váljanak el Rudolftól, eleinte halálos csönd volt. A válasz, s egy hang sem hallatszott a Bocskai ajánlotta új rend érdekében. A vége azonban természetesen a javaslat egyhangú elfogadása lett. Az eskü megszegésében nemcsak Bocskainak, az erdélyieknek is kellő gyakorlatuk volt.

Bocskai azonban egyelőre pórul járt, mert túlságosan is ingatag volt az az ember, akire ő a politikáját építette (nem is csoda, hiszen jezsuiták nevelték!). Alig háromhavi uralom után újra erőt vett rajta a tróncsömör, s mindenképpen újra szabadulni akart feleségétől, Erdélytől és Erdélyből. Ennek a legújabb változásnak természetesen már nem Bocskai volt az oka, hiszen a legtöbbet éppen neki ártott. Érthető, hogy kézzel-lábbal dolgozott is ellene. Közvetve azonban még Zsigmond újabb fészkelődésének is Bocskai volt az oka, mert a fejedelem azért is akart szabadulni Erdélytől, mert feleségével és a fejedelemséggel együtt most már Bocskait is meguntta. Észrevette, hogy személyéhez való ragaszkodása nem őszinte, és hogy mindenben egyedül csak a maga érdekei vezetnek, nem pedig mint mutatta, fejedelmi uráé.

Zsigmond, hogy szabadulhasson már terhére vált híveitől, ismét őt küldte Prágába, hogy ott a császárral újabb lemondását elintézzze. Bocskai távollétét pedig arra használta fel, hogy az alatt fejedelmi székét átadta rokonának, Báthory Endre bíborosnak, aki – mint minden Báthory, sőt azt mondhatjuk, hogy minden erdélyi – ellensége volt Bocskainak. Ezzel Bocskai hatalma egyelőre meg volt törve és az erdélyiek általános és az idők folyamán mindig jobban

növekvő gyűlölete szabad folyást vehetett ellene. Az országgyűlés ünnepélyesen a haza ellenségének nyilvánította, és mint ilyennek, birtokait elkobozta.

Mikor utána Prágából hazaérkezett, nem is mert Erdély területére lépni, hanem ettől kezdve a Részekben levő birtokain és váraiban tartózkodott és látszólag – mit tehetett volna mást – egyelőre képviselte a becsületet és a törvényt, és kitartott Báthory Endrével szemben amellet a Rudolf király mellett, akinek Zsigmond megbízásából Prágában jártában Zsigmond a maga és egész Erdély nevében újra hűséget esküdött. Bocskai ugyanis normális ember volt, s esküt nem szept meg legalább akkor, amikor még a tulajdon érdekei is azt kívánták, hogy megtartsa.

Természetes azonban, hogy Prágában ezek után már nem sokat adtak Bocskaira. Hatalmat se képviselt már, no meg azt is nagyon jól tudták, hogy a hatalma is csak akkor jelenti egyúttal a király hatalmát is, ha érdekei véletlenül egyeznek a király érdekeivel, azok pedig – legalábbis a „hazafias” felfogás szerint – sohasem az „idegen” királyéival, hanem mindig a nemzet érdekeivel egyeztek. Mivel azonban a császári udvarban még nem voltak egészen bizonyosak abban, hogy ellenség, és mivel – legalábbis külsőleg – igen adta a királyhú magyart és hűsége bizonyítékaként egymás után küldte Prágába a kérvényeket, melyekben birtokai visszaadását ott, nem pedig a Rudolftól elszakadt erdélyiektől kérte (azoktól hiába is kérte volna), a király elkobzott birtokait is visszaadta neki.

Mivel azonban Rudolf ezeket az elkobzott birtokokat egyelőre inkább csak elméletben tudta neki visszaadni, s mivel most már ennél sokkal nagyobb céljai voltak, s egyébként is „nyugtalan elme” és „tülekedő természet” vala, nem bírta sokáig az alattvaló csendes magánéletét. Az újabb közszerepléshez és vele a hatalomhoz azonban most már csak egy út állt előtte, az, melynek ő eddigi életében Erdélyben a legnagyobb ellensége volt: a törökösség. Eddig olyan nagy bűnnek tartotta ezt, hogy hidegvérrel volt képes miatta Erdély legtekintélyesebb embereit a vérpadra küldeni, sőt kínpadra vonni. Ahogyan azonban Hitler önérzete kibírta, hogy ő, a megtestesült kommunista-gyűlölet, a kommunistákkal szövetkezzék, mikor érdekei úgy kívánták, Bocskai önérzete is kibírta, hogy ő a Habsburg-pártiság erdélyi megtestesülése és a törökösség legnagyobb megvetője, egyenesen a törökösség képviselőjévé váljék Erdélyben, ha a császárpártiaknak már nem kell.

A teljesen török zsoldban álló erdélyi emigránsok fejével, Bethlen Gáborral, azzal a Bethlennel (akiről azt rebesgették, hogy már körül is van metélve) lépett érintkezésbe és kezdett tárgyalásokat. Bethlent és bujdosó társait azonban közben a császáriak úgy megverték, hogy még Bethlen dolmánya – a zsebében Bocskai levelével – is kezükbe került. Mivel így bizonyossá vált Bocskai árulása, a kassai császári kapitány, mint ellenséggel cimboráló és sokszorosan esküszegő hazaárulónak, kezdte megszállni a birtokait.

Bocskainak tehát – aki a törökkel való cimborálását eddig természetesen igyekezett titokban tartani – most már más választása nem volt, mint vagy menekülni és semmiházi földönfutóvá lenni, vagy fegyvert fogni. A második módot választotta. Ez annál könnyebb volt, mert hiszen úgylis háború volt. Olyan nagyra törő és annyira erkölcsi gátlások nélküli ember és olyan nagy tehetség, mint amilyen ő volt, a vándorbotot csak akkor veszi kezébe és a koldustarisznyát csak akkor akasztja nyakába, ha már minden kártyát kijátszott s más választása már nincs.

Bocskai ekkor még nem játszotta ki minden kártyáját. Egy, az utolsó még hátra volt: a fegyver, mégpedig török zsoldban, mert hiszen a keresztény oldalon már nem kellett senkinek. Veszteni valója már nem volt, e révén azonban még nyerhetett, sőt – mint látjuk – egyenesen Erdélyország fejedelme, Magyarország királya, protestáns felekezete és a nemzet szabadsághőse lehetett. (Rákóczi Ferenc is így vált azzá. Így keletkeznek a magyar szabadsághősök.)

Bocskai sokszor járt már Prágában, jól ismerte a császári udvar viszonyait. Tudta, milyen zárkózott, embergyűlölő, tehetetlen idegbeteg ember a császár. Tapasztalta, milyen ingatag

alapon áll emiatt a hatalma. Tudta, mennyire nincs ott pénz, a császár katonái mennyire fizetetlenek Magyarországon és emiatt milyen gyöngye a harci szellemük. Még jobban tudta azt, hogy a császáréval szemben mennyire tele van a saját kincstára.

Titkos tárgyalásokba bocsátkozott tehát hitsorsosaival, a rossz hírű hajdúkkal, akik akkor Barbiano, kassai kapitány zsoldjában voltak, de zsoldot kaptak is, meg nem is. A felekezeti gyűlöletüket is kihasználta és felszította, pénzt is ígért nekik, sőt adott is. De nekik amúgy is vérükben volt már a változékonyság.

Vágytak már egy kis kalandra. Az esküszegés nem számított náluk, hiszen nem számított az még Bocskainál sem. Minek is számított volna, mikor fejedelemmé, sőt királlyá lehetett általa, s még csak a becsületét se kellett elvesztenie miatta. A magyar történelem még ma is csak azt látja (és dicséri) benne, hogy milyen nagyszerű politikus volt. Hogy politikája nemcsak megengedett eszközöket használt fel, azt nem vehetjük tőle rossznéven, hiszen a „hivatala”, melynek oly tökéletesen megfelelt, nem az erkölcsprédikátorság volt, s erkölcsösnek lenni – úgy látszik – csak az erkölcsprédikátorok kötelesek, de természetesen ők is csak akkor, ha pápista erkölcsprédikátorok.

A tőle megvett hajdúk – éppen Bocskai kívánságára – még egy darabig képmutatóskodtak. Ottmaradtak abban a seregben, melyet már elárultak, s melynek elárulásáért már a jüdásdíjat is felvették. Csak akkor álltak át hozzá nyíltan, mikor a gyanútlan és becsületes (vagy talán csak tehetségtelen) Barbiano Bocskai leverésére küldte őket. Mivel a Bocskaival való megütközés közben a császár serege a vezér nagy meglepetésére egyszerre Bocskai seregévé vált, természetes, hogy Bocskai maradt felül. Igaz, hogy a császári csapatok utána még kétszer is tönkrevették Bocskait még mindezek ellenére is, de aztán – mert a zsoldjukat mindig hiába várták – győztes létükre is feloszoltak s a végén mégiscsak Bocskai maradt felül.

A fegyverfogás egyébként annyira csupán Bocskai magánügye volt és különösebb elégedetlenségről, annál kevésbé forrongásról annyira nem volt szó az országban, hogy mikor már a császári zsoldos csapatok felbomlottak és Bocskai ellenfél nélkül állt itt az országban serege élén, s így már büntetni és kényszeríteni is tudott, mint láttuk már, még akkor is csak kelletlenül és hosszás tétovázás után kezdtek hozzáállni még azok a főurak is, akik épp olyan lelkes protestánsok voltak egyébként, mint ő.

Természetesen szintén protestáns kapitányának, Bosnyák Tamásnak a panasza, hogy *„nagy hallgatásban vannak az urak, nem akarnak az közönséges jók mellett megindulni”* (Benda, 164. o.), fényesen bizonyítja, mennyire nem „a közönséges jó” volt az, amiért Bocskai „megindult”, hanem bizony csak Bocskai magánjára, mely a felekezeti érdekek ugyan „véletlenül” összeesett, de az ország érdekével semmiképpen sem. Mivel azonban inkább csak a protestáns büszkeség kívánta a harcot, de nem az, mintha a protestantizmust komoly veszély fenyegette volna, még protestáns létére is alig mozgott valaki, kivéve a fanatikus lelkészeket.

Ezt a nagy közönyt Bocskai se tagadta. Nem is tagadhatta, mert hiszen mindenki látta, tudta. Azt a mondását, hogy őt Rudolf a szó szoros értelmében fegyverrel űzte el maga mellől, „hazafias” történetírásunk kedvteléssel szokta idézni, mert azt gondolja, hogy legjobban bizonyítja Bocskai igazát. Pedig hát csak Bocskai szégyenét bizonyítja. Ezzel ugyanis ő maga is elismeri, sőt hangsúlyozza, hogy az ő fegyverfogása elsősorban nem hazafias, nem is felekezeti, hanem magánérdekből történt. Abból is csak azért, mert kénytelen volt. Nem szégyen-e az Bocskaira, hogy a haza baját csak akkor vette észre, mikor már a maga bőrére ment a dolog? Addig, míg Rudolf őt magát nem bántotta, addig miért nem fájt neki a hazája bánata?

Bocskai maga bizonyítja e kijelentésével, ha történt igazságtalanság vagy jogsérelem, az csak Bocskaival történt, nem pedig az országgal, nem a közüggyel. Az eddigiek után azonban egész kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy igazságtalanság Bocskaival se történt. Ő Rudolfnak ellene való fellépését százszorosán megérdemelte, sőt kivívta. Miért írt a törökkel cimboráló, Rudolf ellen intrikáló és már nyílt lázadásban levő Bethlennek, s ezzel miért állt



át annak a töröknek a táborába, mely ellen Rudolf akkor – éppen Magyarország és a kereszténység érdekében – háborúban volt?

De addig is már hányszor szegte meg Rudolf kezébe ünnepélyesen letett esküjét és hányszor az erdélyi alkotmányt és lakóinak nemcsak nemesi szabadságait, hanem még emberi jogait is? Hány gyilkosságot követett már el ezzel kapcsolatban? Hogyan és milyen áron szerezte nagy vagyonát és hatalmát? De egyébként is tűrhetett-e egy uralkodó országában ölbete tett kézzel olyan embert, akinek célja elérésében erkölcsi gátlásai sohasem voltak (még azok szerint se, akik magasztalják), aki csak a célt nézte, de sohasem azokat az eszközöket, melyekkel célját elérje, célja pedig a hatalom volt?

Jellemző, hogy ez az erkölcsi gátlástalanság Bocskainak annyira a vérében volt, hogy a legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy fegyvert fogjon akkor, ha érdekei úgy kívánják. Az eszébe se jutott, hogy ő olyan alattvaló volt, aki a királyának tett esküt sorozatosan szegte meg, s még kevésbé az, hogy egy alattvalónak a közhatalom ellen fegyvert fogni semmiképpen sem szabad, még akkor sem, ha feddhetetlen és valóban sérelem érte. Ő arra a lehetőségre – úgy látszik – még csak nem is gondolt, ha öfelsége az ágyúit öellene irányítja, akkor esetleg talán erre még jogos oka is lehet, sőt hogy ő erre a királyát egyenesen rákényszerítette. (Habsburgok nem is szoktak máskor ágyúhoz nyúlni, de sokszor még ilyenkor sem. A Habsburgoknak – mindenki tudja – sohasem az volt a bűnük, hogy túl hamar cselekedtek.) „*Nem lőtt, mit tennünk halál előtt; amint tudtuk, oltalmazni köllött magunkat*” (Benda, 153. o.), okolja meg felkelését maga is. A béketárgyalások folyamán pedig így érvel: „*Először ugyancsak magunk életünk oltalmunkért, annak utána közönséges hitünknek és régi törvényünknek megrontott szabadságának helyére állatásáért fegyvert kellett fognunk.*” Tehát saját megfogalmazásából is világosan látható, hogy ő maga előbbre való volt, mint a vallás és a protestantizmus is előbbre való volt számára, mint a haza, sőt a „hitet” meg a „törvényt” még másodiknak és harmadiknak is csak azért említi meg, hogy pofája is legyen a dolognak. Arra vonatkozólag a legkisebb kétséget se hagy felmerülni, hogy a fő ok, az igazi ok: „a magunk életünk oltalmazása”.

Szánandó az a haza, melynek még egyik legnagyobb fia és örök büszkesége is csak akkor veszi észre „megrontott szabadsága helyére állatásának” szükségességét, mikor már „a maga élete oltalmazásáról” van szó. Míg őt magát nem bántják, addig a hazán se segít. Ekkor oltalmazza magát, aztán – de ekkor is csak azért, hogy egyedül ne maradjon, hanem mások is melléje álljanak – oltalmazza a „hitet” is, no aztán még melleleg a hazát, a törvényt és a szabadságot is.

Miért várta meg Bocskai, hogy a császár ellene irányítsa ágyúit? Ha az imádott haza szabadsága csakugyan megfogyatkozott, miért csak akkor vette ezt észre, mikor már a saját szabadsága is veszélyben volt? A haza ügyét miért csak akkor kezdte oltalmazni, mikor már magát kellett oltalmaznia?

De hát láttuk, hogy Bocskai e gyarlóságával maga a haza is teljesen tisztában volt, s egyáltalán nem örült a kényszerből történt oltalmazásnak. Csak akkor fogadta el az „oltalmat”, mikor már kénytelen volt, s még akkor is csak hosszas érvelések, bizonyítások, sőt könyörgések után. Furcsa, hogy rémuralom volt Magyarországon is, Erdélyben is, mégis oly sok érvre volt szükség, mire az ország belátta, hogy elnyomják, sőt rémuralmat gyakorolnak felette. Az ilyen rémuralom nem is lehet annyira rémes.

Ki látott már olyan országot, melynek fegyverrel a kézben kínálják a szabadulást, de még fél éven át kell neki érvelni, sőt hízelegni, hogy lássa be már végre, hogy elnyomják, s érv és hízelgés még így is csak akkor jár nála eredménnyel, mikor már nincs is más fegyveres hatalom az országban, mint csak a „szabadítóé”, s így már egyenesen rá van kényszerítve mindenki, hogy melléje álljon?

Igazán hiábavaló lenne a Bocskai-felkelés e bántó szépséghibáját azzal magyarázni, mint Acsády is próbálgatja, hogy csak a főurak voltak azok, akik nem akartak Bocskaihoz csatla-

kozni. A köznemesség és a nép örömmel csatlakozott hozzá, márpedig az országot nem a főurak teszik, hanem a nép. Aki ezzel a magyarázattal elintézettnek gondolja a kérdést, csak azt árulja el, hogy teljesen járatlan Bocskai korának viszonyaiban. Bocskai nem hiába fordított olyan nagy gondot a főurak megnyerésére. Volt ő annyira okos és gyakorlati ember, hogy fűtyült volna a „hazafiatlan” főurakra, ha nem tudta volna, hogy a valóságban bizony ők maguk az országot jelentik.

A jobbágyoknak akkor még nem volt joguk ahhoz, hogy a közügyek intézésébe beleszóljanak és ezt a jogot ők akkor még nem is igényelték. Őket nemes uraik vezették, ők védték, ők irányították őket, érdekeiket ők képviselték. Az úr ekkor még a birtokain élő köznépet is jelentette.

De ekkor már a köznemesség sem voltak olyan fontos közéleti tényezők, mint a mohácsi vész megelőző Jagelló-uralom alatt. Ekkor már ők is annak a környék főurának familiárisai voltak, ahol birtokuk feküdt. Familiárisai révén lett a mohácsi vész után magyar királlyá az ország legvagyonosabb főura, Zápolya János, s ezért állt a két király egymással való küzdelme is tisztán abból, hogy minél több főurat megnyerjen magának. Ha ugyanis egy Török Bálint vagy Perényi Péter cserélgette a két király közt a hitét, az mindig egy egész országrész csatlakozását jelentette Jánostól Ferdinándhoz (és megfordítva, bár ez utóbbi nem nagyon fordult elő).

Azok a várak, melyek a főuraké voltak, az egész vidék fölötti uralmat jelentették és azok hatalma alól, akik bennük parancsoltak, nem vonhatták ki magukat a köznemesség sem. Aki a várban parancsolt, annak akarata volt a törvény az egész vidéken. Vajon megalázta volna-e magát a büszke Bocskai annyira, hogy még az ecsedi prédikátor, sőt a főúr köznemes titkárnak protekcióját is kérje, hogy Ecsed urát, Báthory Istvánt magának megnyerje, ha ez csak a főúr személyének, nem pedig az egész vidéknek a megnyerését jelentette volna számára?

Csak a prédikátorok voltak azok, akik önként és rögtön álltak Bocskai mellé, de ezt ezek is csak azért tehették meg, mert maguk a főurak is protestánsok lévén, felekezeti okokból tényleg ők is rokonszenveztek Bocskaival. Hazafiúi, alkotmányos és magánérdekük azonban annyira nem kívánta tőlük, hogy felkeljenek, hogy emiatt a felekezeti érdek is megmaradt az elméleti rokonszenv mellett, s csak a prédikátoroknál ment át tényleges segítségbe, nem pedig náluk.

Pedig ha Rudolf alatt tényleg rémuralom lett volna, ezt éppen ezeknek a főuraknak kellett volna legjobban érezniük, mert hiszen állítólag éppen az ő birtokaikat kobozta el „igazságtalanul” a kincstár, nem pedig a jobbágyokét vagy a köznemességét. Éppen ellenkezőleg: a jobbágyokat, mint láttuk, az udvar mindig védte velük szemben. A jobbágyoknak sokkal kisebb okuk lett volna fegyvert fogni az udvar ellen, mint a főuraknak. Ha tehát elnyomás vagy rémuralom lett volna, akkor elsősorban éppen a főuraknak kellett volna Bocskaihoz csatlakozniuk. A városok rangemelését és a városi polgárok országgyűlési képviselőletét is bizonyára nem a városok lakói sérelmezték, hanem a főurak.

\*

1600 körül a király ellen fegyvert fogni és a magyar szabadságot karddal megvédeni (ha egyáltalán szükség lett volna rá és lett volna valami értelme a dolognak), erkölcsileg és becsületben mindenki másnak jobban lett volna jogcíme, mint Bocskainak. Volt-e ugyanis akkor kivülről még egy olyan magyar ember, aki annyiszor esküdött hűséget a maga meg az ország nevében is Rudolfnak, mint éppen Bocskai? Különös, hogy valamennyi között mégis éppen ő volt az, aki mégis fegyvert ragadott ellene. Volt-e kivülről még egy erdélyi, aki egész életében annyira elkötelezte magát királya oldalán a törökellenességre, s aki e célból – még az ország akarata ellenére is, erőszak árán is – annyira Rudolf pártjára akarta vinni Erdélyt, mint éppen Bocskai?

Mit szólunk hát hozzá, hogy mégis éppen ő volt az, aki a végén egyenesen szövetséget kötött a törökkel és együtt harcolt vele királya és a kereszténység ellen? Van-e még egy em-

ber az egész magyar történelemben, aki élete végén annyira megtagadta volna azt az eszményt, mely szinte élete vezércsillaga volt, melyért egész életén át küzdött, és amelyre annyiszor megesküdt, mint Bocskai? És mégis éppen ő volt az, aki királyát esküszegéssel vádolta.

Állítólag azért kellett fegyvert ragadni, mert Prágában Istvánffyval ítéletet „hamisítottak” annak az Illésháznak bűnösként való elmarasztalására, akit a bíróság nem volt hajlandó elítélni. Pedig Illésházy igazi bűnös volt, az a bíróság pedig, mely ezt nem akarta kimondani, azért ellenkezett, mert osztálybíróság volt, vagy mert félt kimondani az igazságot, mert a felekezeti közvélemény terrorizálta. Sajátságos, hogy annak a „törvénysértésnek” a megbosszulására, melyet Istvánffy elkövetett, éppen az a magyar ember érezte magát hivatottnak, aki ítéletet csak azért nem hamisított, mert ő ítélet nélkül is nem egy, hanem egész sereg erdélyi, Illésházyhoz hasonlóan nagy urat ítél halálra, sőt vont kínpadra.

De Illésházyt legalább ugyanazok a prágaiak segítették a büntetés elől külföldre, akik elítéltették. Bocskai ellenben a valóságban is kivégeztette azokat, akiket törvénytelenül halálra szánt. És Istvánffy nem kapott (bár szerette volna) semmit sem annak az Illésháznak a birtokaiból, akinek ítéletlevelét „törvénytelenül” kiállította. Bocskai ellenben a valóságban is meggazdagodott azok vagyonából, akiket törvénytelenül a bitóra juttatott.

Továbbá az idegen udvar csak magtalan főurak birtokait akarta lefoglalni a kincstár számára, sőt az az Illésházy is gyermektelen volt, akinek birtokait hűtlenség címén akarta megszerezni. Bocskai ellenben „jus ligatum” címén még olyan törvényt is hozott, mely a tőle igazságtalanul büntetett erdélyieknek még a gyermekeiket is kizárta őseik birtokának örökléséből.

Végül a prágaiak nem kényszerítették a magyar országgyűlést arra, hogy nekik Illésházy alakilag törvénytelen elítéléséért alázattal köszönetet mondjon, sőt rettegetek miatta az országgyűléstől. Bocskai nem rettegett, mert az erdélyi országgyűléstől neki még ezt is sikerült elérnie.

A református egyházért küzdött az, aki, mikor érdekei úgy kívánták, annyira nem törődött a református vallásával, hogy még a pápai követ és a jezsuiták is furcsállották. Az alkotmányos szabadságért küzdött az, akinél ezeréves történelmünkben senki sem vétkezett többet és nagyobbat szabadság és alkotmány ellen; aki nemcsak a szólás- és vélemény szabadságot nem tisztelte, hanem a legszarnokibb módon eltiporta, sőt aki kínpadra vonatta és kegyetlenül kiirtotta az ellenzékét még akkor is, mikor terrorja hatása alatt alkotmányos jogai gyakorlásáról már rég lemondott. S mindezt csak azért tette, hogy bűneiért később se vonhassák felelősségre azokat, akik ellen oly nagyot vétkezett.

A nemesi szabadságért küzdött, maga pedig minden igazság lábba tiprásával és minden törvényes eljárás mellőzésével letartóztatott, kínpadra vonatott, felakasztatott magyar nemeseket és főnemeseket. A királyi kormány törvényes birtokelkobzásait is törvénytelennek tartotta és fegyvert fogott megakadályozásukra az, aki ártatlanul legyilkolt magyar főnemes társainak törvénytelenül elkobzott vagyonából gazdagodott meg, s aki e nagy gaztettein kívül még a kisebb prédát sem vetette meg. Hiszen azok között az éhes és lelketlen szomszédok között, akik Homonnay György özvegyének birtokaira támadtak, arra számítva, hogy a gyámolatlan nő nem tudja majd jogait megvédeni, láttuk, hogy Bocskait is felsorolja még az a Takáts is, aki Bocskainak egyébként ugyancsak megértő jóakarója. (Takáts: Magyar nagyszonyok, 378. o.)

Jellemző, hogy az özvegy e lelketlen sanyargatói között kivüle ott van még szabadságharcaink másik legfőbb támogatója, Rákóczi Zsigmond is. Hogy pedig ez utóbbi veje Homonnay Bálint, aki Bocskainak legfőbb támogatója és kedvence volt, és akit ezért végrendeletében utódának is jelölt ki, hogyan bánt ugyanezen Homonnay Györgynével, rokonával, már tárgyaltuk. Mikor Zokoly, a másik gonosz szomszéd, ki akarja forgatni az özvegyet vagyonából és Terebesért 40.000 forintot ígér a kincstárnak, megint csak Bocskai lép fel vetélytársaként, hogy elcsapja tőle a koncot. Először ő is csak 40.000-et ígér a birtokért, de aztán felmegy 80.000-re. (Takáts: Magyar nagyszonyok, 400. o.)

Az fogott tehát fegyvert a magyar nemesi birtokok elharácsolásának megakadályozására, aki eddigi életében a legbűnösebb volt hasonló birtokok valóban törvénytelen és igazságtalan elharácsolásában. A törvénytelenségen és igazságtalanságon kívül az volt még a különbség az ő és a kincstár birtokfoglalásai között, hogy ő nem a török elleni háború költségeinek fedezésére, tehát nem a „közönséges jó” érdekében harácsol, mint a bécsi „zsarnok”, hanem maga érdekében.

De amiként a múltja miatt senki sem volt Bocskainál méltatlanabb a szabadsághősi szerepre és azon eszmék képviselőjére, melyeket zászlajára írt, ugyanúgy meggyalázta ezeket az eszméket szabadságharca közben és után való viselkedésével is. Tudvalevő, hogy a magyar „szabadság” kellékei között egyik legfontosabb a szabad királyválasztás joga. Például később Rákóczi Ferenc azt tartotta a nemzet legnagyobb sérelmének, hogy ettől a jogától megfosztották. Pedig arra már a magyar országgyűlés törvényesen mondott le erről a jogról, nem pedig Bécs önkénye fosztotta meg tőle.

Bocskainak (mint szabadsághősnek) azonban első dolga volt, hogy az erdélyieket e joguktól megfossza. Ő ugyanis családjában a fejedelemséget örökösnek akarta és ez nála olyan fontos volt, hogy a bécsi békét megelőző tárgyalások alatt az egyik fő ütközőpont, mely a megegyezést késleltette, éppen az volt, hogy a király csak őt akarta elismerni erdélyi fejedelemnek, utódait azonban nem. Ha meggondoljuk, hogy utódainak jogát a gyermektelen, sőt még nőtlén Bocskai tartotta ennyire fontosnak, képzelhetjük, milyen makacs lett volna e tekintetben, ha már fiai is lettek volna!

Bocskai a vallásszabadságért is fegyvert ragadott. Hogy a vallásszabadság elvét is hogy tiporta sárba, külön fejezetben tárgyaljuk meg.

A fizetetlen zsoldosok rablásai és féktelenkedései ellen is fegyvert fogott Bocskai, hogy ezektől a szenvedésektől is megszabadítsa a magyar népet. De ő az ő zsoldosait mégúgy sem tudta fizetni, mint a tehetetlen Rudolf. (Ez természetes is, mert hiszen neki aránytalanul kisebb pénzforrások álltak rendelkezésére, mint annak, de hát akkor miért ragadott fegyvert?!) Sőt ő még szabad hajdúkat is tartott, akiknek még elméletben sem járt fizetés, mert fizetésük még hivatalosan is a zsákmány volt, tehát a magyar nép könnye és verejtéke. Hazánk területén folyt ugyanis a harc. S Bocskai annak ellenére tette mindezt, hogy magyar törvények, országgyűlési határozatok (melyek megtartásáért állítólag küzdött) a legszigorúbban tiltották az ilyen „szabad hajdúk” szolgálatba fogadását, természetesen éppen emiatt.

De hát ez Bocskainál mind csak természetes, mert láttuk, hogy neki nem voltak erkölcsi gátlásai és ő csak a célt nézte, nem pedig az eszközöket. (De látjuk ebben az esetben is, hogy magánérdekei mennyire nem estek össze az ország érdekeivel.) Mi itt csak azt kérdezzük: Milyen jogcímen lép fel a bűn megtorlójaul olyan ember, akinek még a pártolói is azt hangsúlyozzák, hogy erkölcsi gátlásai sohasem voltak, és éppen olyan király ellen, akinek az volt az egyetlen „bűne”, hogy erkölcsi gátlásai voltak.

Láttuk, hogy a legszönyorosabb zsoldosvezérnek, Bastának az volt az elve és parancsa, hogy gyűjtogatni sohasem szabad, még megtorlásképpen sem. De láttuk azt is, hogy Bocskai hajdúinak viszont fő eszköze volt a gyűjtogatás. Nem csoda aztán, ha Bocskait a magyar nép olyan átkai kísérték, hogy kortársai ez átkoknak tulajdonították férfikora teljében és diadalai közepette bekövetkezett halálát, s azt, hogy utódok nélkül kellett elenyésznie.

Ő, „a magyarok Mózes”, mint ezt a Tolnai Világtörténelme, de még a Szilágyi-féle milenáris nagy magyar történelem is annyira hangsúlyozza, úgy szabadította meg népét az idegen zsoldosok garázdálkodásaitól (akik azonban nem garázdálkodtak egészen hiába, mert tizenöt évi „garázdálkodásukkal” azt mégis elérték, hogy hazánk a török adófizetőjéből annak egyenrangú szerződőtársa lett), hogy a magyar országgyűlés kifejezése szerint „*a baromnál is alábbvaló bestia hajdú*” (Benda, 160. o.) olyan pusztítást csináltak itt, amilyent „*soha sem török sem német nem mívelt volna*”. (Benda, 154. o.) A haszna pedig csak annyi volt belőle, hogy a nemesség hatalma Bocskai sikeres szabadságharca következtében még

jobban megerősödött, s így a jobbágyság helyzetében mind a szabad költözködés, mind a földesúri hatalom alóli megváltás lehetősége tekintetében visszaesés állt be, a török pedig visszafoglalta Esztergomot és Visegrádot.

A kamara „felháborító birtokrablásait”, melyek állítólag fő okai voltak a felkelésnek, mint nemzeti mozgalomnak, Bocskai úgy szüntette meg, hogy a kamara helyett ezeket maga gyakorolta, csakhogy ő csakugyan igazságtalanul és sokkal nagyobb fokban. Ezzel kapcsolatban még Acsády is ezt írja:

„*A roppant szükséglet kielégítésére ő is Rudolf-féle eszközökhöz kényszerült folyamodni.* (Rudolf ilyen eszközökhöz még kényszerűségből sem folyamodott, azonban Bocskai igen, annak ellenére, hogy még gyémántok vásárlására is maradt pénze.) *Lefoglalta ellenfelei, különösen a katolikus főpapok jószágait és zálogba vételükkel segített magán. E címen valami 140.000 forintot fordíthatott a háború szükségleteire.*” Világos, hogy az Egyháznak ezzel legalább tízszer akkora kárt okozott, mert a zálogba vevő Bocskai esetleges leverése esetén teljesen elvesztette volna a pénzét, sőt még külön büntetést is kapott volna Bocskai kiszolgáltatásáért. De a király és Bocskai közti megegyezés esetén is könnyen elveszthette a pénzét. Ezért a zálogba vevők a birtokokért csak minimális összegeket voltak hajlandók fizetni. A dolog természetéből következik, hogy még abban az esetben is, ha a zálogösszeg nevetségesen csekély volt, csak terrorral lehetett a zálogba vevésre vállalkozókat találni. Nem is csoda, hisz mindenki tudta, hogy rablott jószágot vesz zálogba. Nemsokára látjuk, hogy Bethlen Gábor hasonló zálogosai is milyen pórul jártak!

„*További 38.000 forintot a jezsuiták kezén lenő túróci prépostság javainak elzálogosításával szerzett.*” (Szilágyi, V., 599. o.) (Látjuk tehát, hogy Bocskai tulajdonképpen a katolikus Egyház vagyonából fedezte azokat a költségeket, melyekbe neki a magyar protestantizmus szabadságának kivívását eredményező háború került. Ugyanúgy volt tehát ekkor is, mint később a bolsevizmus alatt.)

Bocskai azért fogott fegyvert, hogy megvédje a magyar nemesi jogokat és megbosszulja magyar nemeseknek a törvényes ítéletet megelőző letartóztatását. Az eredmény pedig az lett, hogy (mint a következő fejezetben látni fogjuk) alatta a magyar alkotmány szerint nem nemes létükre is nemesnek számító, de többnyire nemesnek is született püspököket és papokat nemcsak letartóztattak, hanem meg is gyilkoltak, sőt meg is kínoztak törvényes ítélet nélkül, s a bűnösök megbüntetésére még utólag sem történt kísérlet. Bocskai az egész jezsuita rendet ki akarta tiltani az országból, pedig tagjai nagyrészt magyar nemesek voltak, tehát tulajdonképpen magyar nemeseket akart hazájukból törvényes ítélet nélkül örökre száműzni. (Hogy ez a törvénytelenség mégsem történt meg, egyedül a prágai udvar érdeme.)

Letartóztatta Bocskai és egész a békekötésig fogva tartotta szintén minden vizsgálat és bírói ítélet nélkül Migazzi nagyváradi püspököt is csak azért, mert mint a kassai kamara elnöke becsületesen teljesítette kötelességét, és a mindenható magyar oligarchákkal szemben is képviselte a kincstár érdekeit. Annyi egész bizonyos, hogy Migazzi püspök ellen Bocskai sem indított vizsgálatot, vagy ha indított, az nem tudott megállapítani ellene semmi bűnt, mert Bocskai sohasem állította bíróság elé és nem is vádolta konkrét bűnnel. Mivel ennek ellenére fogva tartotta, vele szemben mindenképpen megszegte a törvényt.

Somogyi királyi ügyészt azonban nemcsak lecsukták, hanem fel is akasztották csak azért, mert annak idején Illésházy vádlója volt. Igaz, hogy ezt a felháborító büntényt Illésházy követte el, nem Bocskai, de ne feledjük, hogy Bocskai uralma alatt követte el olyan országban és olyan időben, amikor Bocskai volt az élet és halál ura, és amikor Illésházy őt „fölségednek” titulálta, tehát mindenért ő volt a felelős.

Mivel Bocskai Somogyi felakasztásáért nem vont felelősségre Illésházyt, kétségtelen, hogy az ő bűne is volt a dolog. Pedig Somogyi kivégzésének módja még akkor is törvénytelen lett volna, ha bűnös lett volna, mert magyar nemeset akasztással kivégezni semmiképpen sem lehetett. A valóságban azonban egy nemtelen, gonosz, bosszúálló ember műve volt az

egész, s Bocskainak mindenképpen szégyene, hogy ez a nemtelen bosszú a magyar törvények ellenére is egészen szabadon érvényesülhetett akkor, mikor a hatalom annak a kezében volt, aki állítólag a magyar törvények uralmát állította vissza az országban.

De ott van Bocskai kancellárjának, Kátay Mihálynak az esete is. Őt Bocskai katolikus léteire is fontos állásban alkalmazza maga mellett, de természetesen csak érdekből; őt használta a katolikus hatalmakkal (császár, Lengyelország) való tárgyalásokra, hogy azok bizalmát is megnyerje, s hogy megmutassa nekik, ő nem olyan vad protestáns, mint ők gondolják.

Valójában azonban olyan elfogult protestáns volt, hogy mikor beteg lett, mindjárt az a gyanú merült fel lelkében, hogy a katolikus Kátay mérgezte meg. Börtönbe is vetették érte, „de sajnos, nem állította bírái elé”. (Szilágyi, V., 625. o.) Tehát itt is megszegte a törvényt és a magyar nemesi szabadságot. Bocskai halála után aztán a még ekkor is börtönben levő Kátayt a még Bocskainál is fanatikusabb hajdúk kegyetlenül felkoncolták.

Nem spontán lincselés volt ez, hanem a hajdúvezér, Nyáry Pál parancsára, tehát előre megfontoltan történt. De ahogyan törvénytelen volt már a letartóztatás is, mert bizonyítékok és vizsgálat nélkül történt, ugyanúgy törvénytelen volt a meggyilkolás is. Egyáltalán nem bizonyos, hogy Kátay, akit azzal is gyanúsítottak, hogy a császáriak kémje volt, akár csak Bocskai szemszögéből nézve is bűnös volt e tekintetben. Ha Bocskainak lettek volna bizonyítékai, akkor egész bizonyosan bíróság elé állította volna. Jellemző, hogy a Bocskai-felkelés annyira protestáns jellegű volt, hogy aki katolikus magyar volt, arról nem tudták elhinni, hogy nemcsak a császár megbízásából csatlakozott a mozgalomhoz, mint az ő kémje. (Vajon jelenleg már mi miatt vannak a magyar katolikusok lélekben mégis a mozgalom mellett?)

Bocskai megmérgezésében azonban egészen bizonyos, hogy nem volt bűnös Kátay. Bocskai vízibetegségben, tehát szívbetegségben halt meg.

Igaz, hogy 1606 májusában „nagy hirtelen” betegedett meg, de már május 24-én jobbra fordult az állapota, sőt utána annyira egészséges lett, hogy ismét házassági tervekkel is foglalkozott. Egy zsidó orvos már szeptemberben menthetetlennek mondta állapotát, de csak december 29-én halt meg. Kátay „mérge” semmiképpen sem okozhatta halálát.

Magának Bocskainak se jutott eleinte eszébe, hogy méregre gyanakodjék, hanem csak jóval később. Bizonyítéka akkor sem volt rá. De ha a mérge bizonyos lenne, még akkor is nagyon bizonytalan lenne az, hogy kinek a mérge volt. Az, hogy Kátay katolikus volt, még nem bizonyíték erre. Sok mindent mutat, hogy mégis börtönbe vetik, majd ítélet nélkül legyilkolják a magyar nemeset egyedül azért, mert katolikus s mégis protestáns ügyet szolgál. Hogy katolikus léteire is magyar ügyet szolgált volna azzal, hogy Bocskai táborában volt és maradt, azt – látjuk – még Bocskai és hajdúi is lehetetlennek tartották. Ezt csak a mai katolikusok tartják lehetségesnek, sőt magyar kötelességnek.

Bécs ellenkezése miatt nem tudták ugyan kivívni, de Bocskai rendjei újra meg újra makacsul követelték a tőlük annyira gyűlölt két kamaraelnök, Szuhay és Migazzi száműzetését is. Pedig ma már tudjuk, hogy a két főpap kamaraelnöki tisztségében csak hivatali és a haza iránti kötelességét teljesítette akkor is, ha az érdekelteknek nem volt ínyére. De nem is arról van most csak szó, hogy e püspökök bűnösök voltak-e vagy nem, hanem arról, hogy őket bűnük hivatalos megállapítása és törvényes ítélet nélkül akarták száműzetéssel büntetni. Bocskai rendjei nem bíróság elé állításukat és ítéletet követeltek ugyanis ellenük, hanem egyszerűen csak a száműzetést, vagyis a vizsgálat és ítélet nélküli büntetést, amit a józan igazságérzet és a magyar törvény egyaránt tilt.

De a bűnük nyilvánvaló volt, s ezért nem volt szükség vizsgálatra és ítéletre, mondhatják talán egyesek. Mi azonban erre azt feleljük nekik, hogy akkor éppen ezért nyugodtan állíthaták volna őket bíróság elé. Hogy ugyanis valakinek a bűne nyilvánvaló-e vagy nem, azt mindig az erre illetékes hatóságnak kell megállapítania, nem pedig azoknak, akiket a vádlottak ellen bosszú hevít, s így tárgyilagos bírálóknak nem tekinthetők. Hogy ezek a vádlók nem a vizsgálatot és az ítéletet követelték, hanem csak a büntetést vizsgálat és ítélet nélkül, már maga bizonyítja, hogy bűnük nemcsak nyilvánvaló nem volt, hanem még csak nem is bizonyítható.

Itt is a királynak volt igaza, s itt is ő képviselte a törvényt, mert Bocskaiék gyűlöletből folyó követelésére állhatatosan mindig azt felelte: Nem lehet őket száműzni, mert ellenkezik a törvénnyel. Ha a „szabadságharcosok” vizsgálatot és ítéletet követeltek volna, akkor nem válaszolhatta volna ezt neki. Valakit ugyanis vádolni, s az ellene emelt vádak bizonyítására lehetőséget követelni, bizonyára nem ellenkezik semmiféle törvénnyel.

A „legfelháborítóbb” sérelem, ami Bocskai felkelésére elsősorban okot adott, az a bizonyos, a rendek tudta nélkül a törvénykönyvbe becsempészett új törvénycikk. Láttuk, hogy ezt az új törvénycikket éppen azért „csempészték” oda be, mert a valóságban nagyon is régi volt. Azok a Bocskaiék azonban, akik türhételennek tartották az új törvénycikk becsempészését, valójában még az okirat-hamisítás törvénytelenességét is elkövették, mégpedig mentség nélkül és sokkal nagyobb fokban, mint Mátyás főherceg csinálta a „becsempészett” törvénycikkkel. A bécsi békével kapcsolatban történt ez a hamisítás.

Rudolf semmiképpen sem volt hajlandó elfogadni és szentesítésével törvényerőre emelni ennek a Bocskai kivívta békének a határozatait. Amit ugyanis ezek tartalmaztak, csakugyan egészen új dolgok voltak. Olyanok, melyek Rudolfnak, mint magyar királynak a koronázásakor letett esküjével ellenkeztek. Engedélyezték például az eretnekséget Magyarországon. Erről pedig addig a magyar törvények nemcsak nem tudtak, hanem éppen az ellenkezőjét tartalmazták. Ha ezzel kapcsolatban el is fogadjuk, hogy az országgyűlés és a király együttesen a régi törvényekkel ellenkező törvényeket is hozhat, s így Rudolf az új törvényeket egész nyugodtan szentesíthette volna, akkor is megmarad az a nehézség, hogy a magyar királyok, s így maga Rudolf is magyar királlyá koronázásakor nemcsak a magyar alkotmány megtartására és az ország függetlenségének tiszteletben tartására esküdött meg, hanem – mégpedig már ezt megelőzőleg – arra is, hogy a katolikus Egyháznak is hű fia lesz és annak jogait és kiváltságait is tiszteletben tartja. A király ezzel az esküjével azonban feltétlenül ellenkezett a bécsi béke aláírása. Politikai érdekből tehát Rudolf helyében aláírhatta volna az erkölcsi gátlások nélküli és csak a célt néző Bocskai, de nem egy Habsburg. Aláírhatta az új király (például II. Mátyás) is, de nem Rudolf, aki koronázásakor az Egyház azoknak a kiváltságainak megtartására, melyeket a bécsi béke eltörölt, már megesküdött.

Hogy Rudolf császár lelkiismereti aggályait a felkelőkkel és eretnekekkel cimboráló és a trónra vágyó méltatlan főherceg öcs (Mátyás) semmiképpen sem tudta eloszlatni, azt a mi történetíróink, még Szegefi is, úgy állítja be, mint Rudolf korlátoltságát és elmebetegségéből folyó kóros makrancosságát. Még a hazafiatlannak és labancnak csúfolt magyar történetíró előtt is csak ennyit számít tehát a király koronázási esküje akkor, ha nem az alkotmányra, hanem „csak” az Egyház jogaira vonatkozik. Ennek komolyan vétele és megtartása ellenszenves makacsság és korlátoltság, nem pedig tiszteletreméltó jellemszilárdság.

Ilyen körülmények között azonban tekinthetjük-e egyszerű kortesfogásnál egyébnek azt a példátlan felháborodást, mely ugyanezen koronázási eskü megszegését akkor kíséri, mikor a magyar alkotmányról van szó? Mivel Rudolf akkor, mikor a bécsi béke aláírása ellen „makacszkodott”, már valóban a trónjával, sőt az életével játszott, hiszen osztrák és cseh alattvalói épp oly eretnekek voltak, mint a magyarok, igazán csak a legnagyobb tisztelettel adózhatunk „makacssága” iránt. De hát a nagy „hazafias” terror miatt, mint látjuk, még Szegefi is kénytelen volt kortesnek felcsapni.

Mátyás aztán azzal segítette magát, hogy egy Rudolf aláírását már tartalmazó üres lapra íratta rá, a király aláírása fölé, a bécsi béke pontjait. Így és csak így történt meg a bécsi béke szentesítése. Tehát a valóságban sohasem történt meg, legalábbis Rudolf részéről nem. Ez az eljárás már valóban minden porcikájában hamisítás volt. Ezt az eljárást közel sem lehet annyira menteni, mint azt, hogy Mátyás főherceg olyan új törvénycikket csempészett be a törvénykönyvbe, mely nem volt új, vagy hogy Istvánffyval kiállították azt az ítéletlevelet, melyet bírótársai vagy elfogultságból, vagy félelemből nem mertek kiállítani.

Ezt a Bocskai érdekében végrehajtott csalást legfeljebb azzal lehet menteni, hogy az ország érdekei, mint eddig, véletlenül most is összeestek Bocskai és a most már vele egy követ fűvő Mátyás főherceg érdekeivel. Vagy annak az elvnek a hangoztatásával, hogy a politikában az erkölcsi gátlások nem számítanak, mert mikor országok sorsának eldöntéséről van szó, akkor csak a cél a fontos, az eszközök mellékesek. Ne felejtsük azonban, hogy ez a politikai erkölstelenség elve.

De a bécsi békét akkor is érvénytelennek kellene mondanunk, ha „szembesítése” tekintetében Mátyás főherceg nem is lett volna ennyire gátlástalan, illetve Bocskai-erkölcsű, azaz ha nem is folyamodott volna hamisításhoz, hanem megvárta volna, míg Rudolfot sikerül rávennie a szentesítésre. A bécsi békét ugyanis nemcsak a király nem fogadta el, hanem még az országgyűlés sem.

A magyar országgyűléseken akkor még (és még utána évszázadokig) külön rend, s így az országgyűlések elengedhetetlen tényezője volt a főpapok rendje, s így ezek hozzájárulása nélkül nem válhatott törvénné semmi. A bécsi békéhez pedig a főpapi rend nem járult hozzá, sőt egyenesen tiltakozást adott be ellene. Igaz, hogy végül a főpapok is aláírtak mindent, de ez csak az erőszak és megfélemlítés hatása alatt történt, mert Illésházy a főpapok ellenkezését látva, hajdúival megszállatta az épületet. (Eljárása ismét csak rendkívül jellemzően mutatja, kik voltak azok, akik 1606-ban a „törvényességért” küzdöttek.)

Képzelnék csak el a már azelőtt is mindig „turbulens” országgyűlést most, ereje és győzelme tetőpontján, mikor a főpapokon kívül alig volt benne katolikus; a császárnak, mely eddig a katolikus pártnak egyedüli támasza volt, trónja ingadozik, várományosa és utóda pedig már az eretnekekkel cimborál, sőt annyira meg is alkudott már velük, hogy bátyját is rá akarja kényszeríteni a megalkuvásra, s mikor ez nem sikerül, egyszerűen csalással szerzi meg az aláírását; mikor ugyanekkor még a császár cseh és osztrák alattvalói is protestánsok és szintén forronganak már.

Nem csoda, hogy csak az ősmagyar Forgách püspök (no meg az ő Habsburg „elmebeteg” császár) nem ijedt meg ekkor sem. A többiek megijedtek és aláírtak, de világos, hogy aláírásuk nem alkotmányos cselekedet volt. Ha Forgách püspök viselkedése nekünk még ma, 350 év múlva is csak elítélendő makacsság, nem pedig elvhűség és jellem, gondolhatjuk, milyen lehetett a légkör ott a fegyveres hajdúktól körülvevett országgyűlésen, ahol az az Illésházy fenyegetőzött, aki nemrég akasztatta fel Somogyit, és ahol az országgyűlés tagjait fenyegető fegyveres csapatok ugyanazok voltak, akik utána nemsokára valóban úgy felkoncolták a katolikus Kátayt, hogy a felesége lepedőben vitte haza.

A bécsi béke tehát, noha – legalább külsőleg – törvény lett, maga is merő törvénytelenység és alkotmányértés. Király és főpapok szabadságát és alkotmányos jogait lábba tapodva, az alkotmányértések egész sorozatával, erőszakkal és megfélemlítéssel hozták létre azok, akiknek diadalmas zászlajára a szabadság és az alkotmány védelme volt írva.

„*Hogy Magyarország megmaradt magyarnak, abban Bocskai Istvánnak is örök emlékü része van*” – írja a Szilágyi-féle nagy magyar történelem (V., 626. o.). Ezzel szemben az igazság az, hogy a történeti tények szinte ordítva hirdetik, hogy Bocskai csak a maga érdeke megvédésére fogott fegyvert és ezt is csak akkor, amikor már csak a fegyver és a földönfutás között választhatott. Annyira nyilvánvaló volt ez, hogy éppen maga Bocskai hangsúlyozta a legjobban. Noha világos, hogy szívesen pályázott a szabadsághős babérjaira is, mert nemcsak az ország és a hatalom kellett neki, hanem a dicsőség is. Kiáltványaiban is és minden (akár a nyilvánosságnak szóló, akár magánjellegű) nyilatkozatában felkelése okai között első helyre mindig a maga érdekeinek megoltalmazását helyezte.

De bőségesen láttuk azt is, hogy ezek az ő magánérdekei „véletlenül” éppen nem estek össze a nemzet és a magyar nép érdekeivel, s felkelésének egyetlen előnyével szemben, hogy tudniillik ettől kezdve jobban féltek Bécsben a magyaroktól, mint az előtt, a hátrányai sokkal nagyobbak. A magyarság Bocskai idejében a törökökkel szemben nem önerejéből védte ma-



gát, tehát nem volt, mert emiatt nem is lehetett független. Láttuk azonban, hogy az a segítség, melyet mi nyugattól a török ellen kaptunk, annyira önzetlen és érdek nélküli volt, amennyire csak ez a politikában lehetséges és a magyar népet, alkotmányt vagy függetlenséget nyugat részéről semmi rosszakaratból folyó veszély nem fenyegette. A magyarság függetlenségét, sőt életét akkor keletről, a török részéről fenyegette veszély.

A magyarság ma sokkal előbbre lenne, ha Bocskaija nem lett volna. Kétéves harcával ugyanis először is igen sok magyar élet és érték pusztulását okozta, pedig az ő korában már úgyszólván túl kevesen és túl szegények voltunk. Tisztességes, s különösen keresztény ember az erőszakhoz, a fegyverhez, az öldökléshez, a tömeggyilkosság fegyveréhez egyébként is csak a végső esetben és csak védekezésképpen nyúl. Aki támadóháborút indít, mindig bűnös, Bocskai pedig azt indította. Vajon szabad-e valakinek azért, mert a vagyonát el akarják venni (még ha ez az elvétel igazságtalan is lett volna), polgárháborút kipattantani? Bocskait tehát még akkor se lehetne menteni, ha mindaz, amit állít és amivel érvel, igaz is volna.

Bocskai háborúja továbbá megerősítette a törököt, tehát meghosszabbította itteni uralmát. Bocskai Magyarországnak csak árthatott, mert a nyugattal való szövetkezéssel szemben a töröktől várta hazája boldogulását. Ez a politika azonban – ő még nem tudhatta, de mi már tudjuk – elhibázottnak bizonyult, mert a törökök és a Habsburgok párharcában nem a török bizonyult erősebbnek, mint Bocskai gondolta, hanem a Habsburg; nem a törökök szabadítottak fel bennünket a Habsburg járom alól, hanem a Habsburgok a török járom alól; ennek következtében nem a törököktől, hanem a Habsburgoktól függött Magyarország sorsa Bocskai után még 300 évig.

Az egészen vitán felül áll, hogy Magyarország Bocskai nélkül is magyar maradt volna. Hiszen németesíteni senki sem akarta. Akkor még és utána 200 évig még nem is ismerte a történelem a nemzeti eszmét. De ha ismerte volna, és a Habsburgokban meg is lett volna a németesítési törekvés (ami szintén egyáltalán nem lehetett meg, mert tudvalevő, hogy nem a német faj, hanem a katolicizmus volt az ő éltető eszméjük és kormányzási elvük fő irányadója; a haza vagy a faj ma is csak azoknak Istenük, akiknek nincsen más, igazi Istenük), akkor se lett volna módjuk a németesítéshez, hiszen belügyeiben Magyarország mindig független volt, a közigazgatást, a tanügyet nálunk mindig magyarok intézték.

Annyira korlátlan magyarok voltunk mi (és lehettünk is azok), hogy Mária Terézia és II. József alatt még azt is tűrhetetlennek tartottuk, hogy a német nyelvet, mint tantárgyat, a magasabb iskolákban is tanítsák. Mi még az erre való kísérleteket is „németesítésnek” minősítettük s meg is akadályoztuk, mert II. József halála után (tudvalevő, hogy II. József mindössze 10 évig uralkodott, s a „németesítést” se rögtön kezdte, tehát még a német nyelvnek a középiskolákban való tanítása is mindössze csak néhány évig tartott) azonnal megszüntettük. Milyen „németesítés” folyhatott hát itt Bocskai korában? Takáts azt írja, hogy a XVI. század volt a legmagyarabb század. Pedig ő e század legnagyobb ismerője.

Hogy Magyarország magyarnak megmaradhasson, az akkor egyedül csak attól függött, hogy a magyar ne pusztuljon. Ehhez kétféle volt szükséges. Az egyik, hogy legalább fölöslegesen ne harcoljunk (és Bocskai a magyarságot feleslegesen harcba vitte), a másik, hogy a török minél kevesebbet hurcolhasson el belőlük a rabszolgavásárookra. (Ez ellen pedig azok a Habsburgok védtek bennünket, akik a végvárok őrségeit fenntartották és fizették, és akik ellen Bocskai fegyvert fogott.)

Hogy köszönhetné a magyarság fennmaradását annak a Bocskainak, aki Magyarországot két részre szabdalta és így a törökkel szemben amúgy is gyenge erejét még jobban megbénította? Bocskai hazánk Habsburg részét, mely mindig a tulajdonképpeni Magyarországot jelentette, az egész ország védelmének terhét egyedül viselte, népességben és gazdaságilag még gyöngébbé, az idegen segílyre még jobban rászorulóvá tette, így függetlensége és önrendelkezési joga megőrzését, illetve visszaszerzését még lehetetlenebbé tette, illetve még távolabbi időkre odázta el.

A legnagyobbat azonban azzal ártott, hogy azok rokonszenvét és bizalmát, akikkel utána még évszázadokig együtt kellett élnünk, akiktől még hosszú évszázadokig a sorsunk függött, eltaszította tőlünk, sőt egyenesen rákényszerítette őket arra, hogy ellenséget lássanak bennünk, s így védekezzenek ellenünk. Azok munkáját pedig, akik, mint uralkodóink is, idegen létükre is szerettek bennünket, vagy legalább tárgyilagosságra törekedtek irántunk, megnehezítették, mert érveket szolgáltatottak azok számára, akik ellenséges érzelmekkel viseltettek irántunk.

Bocskai – végzetes tévedéssel – nem azoknak a Habsburgoknak a rokonszenvét igyekezett megszerezni számunkra, akiktől utána még 300 év múlva is a sorsunk függött, hanem a törökét, akiknek napjai Magyarországon akkor már meg voltak számolva.

Vajon, ha igaz lenne, hogy a Habsburgok annyira nem szerettek bennünket, mint amennyire ezt a mi „hazafiaink” állítják, kinek a bűne lenne ez? A Habsburgoké-e vagy inkább Bocskaié és társaié? Nem az ő hazafiságuk kívánta-e, hogy a Habsburgok féljenek tőlünk? Pedig hát szeretheti-e valaki azt, akitől félnie kell? Ellenben vesztettünk volna-e csak valamit is azzal, ha Bocskai és társai arra törekedtek volna, hogy inkább a török féljen tőlünk? Vajon melyik lett volna okosabb módszer a magyarság megmaradása tekintetében, s melyik lett volna előnyösebb hazánk gazdasági felvirágzására?

Ki az oka annak, hogy a magyar hoppon maradt? Azok-e, akik olyan ostobák voltak, hogy a törököt erősebbnek nézték, mint a nyugatot, s ezért a török kegyének legyezését hasznosabbnak tartották nemzetükre, mintha a saját királyuk kegyét tartják meg számára? Azok-e, akik nem arra törekedtek, hogy a török féljen tőlük, hanem arra, hogy a saját királyuk. Akiknek a királyuk ellenszenves volt és idegennek számított azért, mert nemcsak Magyarország, hanem nyugat erejét is jelentette, de ugyanakkor az, aki a Kelet és az iszlám erejét jelentette, nem volt ellenszenves számukra, vagy legalábbis nem volt annyira ellenszenves, mint a saját koronás királyuk, akit agyonrágalmaztak csak azért, hogy kellően gyűlölhessék?

Vajon miért éppen annak köszöni Magyarországot, hogy magyar maradt, aki hazája szeke-rét rossz helyre kötötte, mert ahhoz a Törökországhoz láncolta, mely hamarosan kátyúba jutott, s csak azért nem járt még sokkal rosszabbul, mint ahogyan járt, mert „idegen” uralkodója agyonrágalmazott volta ellenére is jóval fizetett a rosszért.

Derűs akkorddal fejezzük be témánkat. Visszatérünk ahhoz, akit közben már egészen elfeledtünk: Baráthosi Balogh Benedek bátyánkhoz. Ő így méltatja Bocskait: „*December 28-án* (láttuk már, hogy december 29-én, de azt is láttuk már, hogy Baráthosi olyankor is szokott egy napot tévedni, mikor ebből egészen különleges következtetéseket lehet levonni) *meghalt a hazafias önzetlenségnek a legszebb példáját nyújtó halhatatlan szabadsághős.*” Baráthosi tehát éppen fején találja a szöveget; azt emeli ki a legjobban Bocskaiában, ami legkevésbé volt meg benne: az önzetlenséget.

„*Rudolf – írja továbbá – egyenesen magyarpusztítási tervvel küldi a Felvidék főkapitányává Belgiojoso Barbino Jánost, valamint Erdélybe Basta Györgyöt. Mind a kettő akasztófát érdemlő gazfickó volt.*”

Belgiojoso nem János volt, hanem Jakab, nem Barbino volt, hanem Barbiano, de ez nem fontos. Legfeljebb csak Balogh bátyánk nagy tudományát mutatja. Azt azonban sehogy sem értem, ha nem tudja pontosan a nevét, miért nem elégedett meg egy névvel, a Belgiojosóval? Bizonyára azért, mert nagyozolni éppen azok szeretnek és szoktak, akiknek nincs mivel.

Ami állítása lényegét illeti, csak annyit jegyzünk meg, hogy Belgiojosóra és Bastára, erre a két „gazfickóra” közel se lehet olyan gaztetteket és olyan lelkiismeretlen önzést rájuk bizonyítani, mint Bocskaira, a „halhatatlan szabadsághősre”. Basta egyszer se szegte meg azt az esküt, melyet ura kezébe letett. Akasztatni akasztatott ugyan ő is, de csak esküszegőket, s ezeket – mint láttuk – akkor is, ha nem magyarok, hanem németek voltak. Azt azonban, hogy még magyarokat is csak akkor akasztatott, ha többszörös esküszegők voltak, láttuk. Még Szilágyi és Acsády is elismeri, hogy Belgiojosóra még inkább áll ez a dicséret, mert az ő akasztásairól még kevésbé tudunk.

„*Bocskai nem természetes halállal múlt ki. Kancellárját, Kátay Mihályt, Prága megvesztegeti és ez lassan ölő mérget adott be Bocskainak. Mikor ez kitudódott, a hajdúk Kassa piacán gulyássá aprították.*” (Láttuk, hogy nem „tudódott ki”. Annyira nem, hogy Bocskai csak letartóztatta, de bíróság elé nem állította, annál kevésbé merete kivégeztetni. Nem is akkor „aprították gulyássá”, mikor „kitudódott” az, amit senki sem tudott, hanem Bocskai halála után, mikor egy kis időre felbomlott a rend.)

Nem Kátay, hanem csak Bocskai bűnéről lehet itt szó, mert kivált olyan mérge, mely lassan öl s vízbetegséget okoz, még ma sincs, annál kevésbé volt Kátay korában. Nem Kátay, hanem csak Bocskai bűnéről lehet itt szó, mert Kátayra legfeljebb gyanú lehetett, a gyanú pedig még nem bűn. Ellenben, hogy Bocskai Kátayt nemes létére börtönbe vetette törvényes vizsgálat és ítélet nélkül, tehát csupán nem bizonyítható gyanúra, az tény, és hogy ez – ha nemes emberről van szó – a magyar alkotmánnyal ellenkezik, az is tény.

Bocskai felkelésének okait így jelöli meg Balogh: Bécsben „*az orvoslást sürgetőknek kijelentik, hogy »ahány magyar van, mind kiirtják, mert azelőtt is a németeké volt Magyarország.*» A nemzet belátta, hogy igazi ellensége nem a török, hanem a Habsburg, és ha nem akarta azt, hogy gaz módra kiirtsák, nem tehetett más, mint fegyvert fogott élete megvédéséért”.

A magyarság kiirtásának ez a kijelentése Bécsben, a valóságban úgy történt, hogy 1604 decemberében Bars megye megbízásából Gyürky Menyhért Bécsben járván, az ottani német urak olyan barátságosak voltak hozzá, hogy még vendégségekbe is meghívták. Egy alkalommal mulatás közben az egyik bécsi részeg fejfel többek közt ezt mondta: „*Valamennyi magyar van, mind kiirtjuk őket, hiszen azelőtt is a németeké volt Magyarország.*” A többiek ittas társuk e részeg fecsegése hallatára zavarba jöttek magyar vendégük előtt és elhallgattatták a fecsegőt.

Ezt az esetet Gyürky itthon elbeszélte. Lehet, hogy magának Thurzó Miklósnak, lehet, hogy másoknak, s csak azoktól hallotta aztán Thurzó Miklós. De még az is könnyen meglehet, hogy csak mendemonda volt az egész, s ha magát Gyürkyt megkérdezték volna, kisült volna, hogy egy szó sem igaz az egészből. A dologról a Századok 1878. évfolyamából értesültünk (728. o.). Thurzó Miklós egy Thurzó Györgyhez írt levelében írja ezt, mint Gyürky bécsi élményét.

Vegyük a legrosszabb esetet azt, hogy ez Gyürkyvel tényleg megtörtént (ez se bizonyos ugyanis, hiszen nem maga Gyürky ír róla). Ez esetben is kérdem: Jelent-e az valamit, ha Bécsben valaki, egy senki (mert hiszen annyira nem volt jelentős egyéniség az a részeg fecsegő, hogy se a nevét, se az állását nem említi a levél) azt mondja, hogy ki kellene irtani minden magyart? Milyen alapon lehet ezt az egész németség véleményének tartani?

Még jelentéktelenebbé törpül a megjegyzés, ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az illető a fenyegetését azzal okolta meg, hogy Magyarország azelőtt úgylis a németeké volt. Tehát jelenleg (1604-ben) még ez a fecsegős sem mondja Magyarországot a németekének. Ha azonban hazánk még 1604-ben sem volt a németeké, lehetett-e akkor csak valaha is az övék? Jellemző, hogy 1604-ben, mikor ez a kijelentés elhangzott, annyira függetlenek voltunk a németektől, hogy azt, hogy Magyarország a fecsegés idején a németeké volt, még ez a fecsegő részeg se mondta. Miért ragadott tehát Bocskai épp ekkor fegyvert, hogy hazánkat a németek alól felszabadítsa?

Pedig hát igazán nem jelentene ez a kijelentés semmi különös sérelmet és nem bírna jelentőséggel akkor sem, ha ez a jelentéktelen német, aki így fecsegett, józan is lett volna. Hát mikor még a magyar és protestáns forrás is nyíltan megmondja, hogy részeg volt és mikor még e magyar és protestáns hírforrás szerint is a többi német, a nem részek, elhültek a fecsegés hallatára és szerették volna meg nem történné tenni. S lám, a mi Baráthosi Balogh Benedekünk egyenesen ezzel okolja meg Bocskai felkelésének szükségességét, s e kijelentésben jelöli meg az egész szabadságharc fő okát és igazságosságát!

Ha még ilyen beszédek is fenyegetik a magyar függetlenséget és részünkre még ezek is jogos okul szolgálhatnak fegyverfogásra, akkor a bécsieknek minden nap fegyvert kellett volna ragadniuk ellenünk azon a címen, hogy mi ki akarjuk őket irtani. Aki ugyanis ismeri a magyar kocsmák közönségét, a magyar vérmérsékletet és közhangulatot, az tudja, hogy hazánk területén a Habsburgok uralma alatt ilyenfajta kifakadások nemcsak részegen, hanem józan állapotban is minden éjszaka és minden nap ezerszer is elhangzottak, és emiatt bizony a mi fecsegőink akkor se jöttek nagyon zavarba vagy hallgattak el, ha véletlenül svábok is voltak ott, sőt talán éppen azért beszéltek így, mert látták, hogy ők is hallják.

Gyerekkoromban talán még a mi családukban sem telt el egy nap se, hogy az én apám sváb neve ellenére is ne szidta volna torkaszakadtából a „hóhér családot”, melyen természetesen a Habsburgokat értette minden „jó” magyar. A protestáns Eöttevényi is, ki Ferenc Ferdinánd életrajzát megírta, abból eredezteti a főherceg állítólagos magyarellenességét, hogy fiatalabb korában Sopronban szolgált, s ott ezrede magyar dzsentrizisztjei annyira tüntettek magyarságukkal, hogy a trónörökös személye elleni tüntetésre magyarázta.

Balogh Benedekről, aki egy bécsi részeg fecsegése alapján látja bebizonyítva, hogy a Habsburgok a magyarság kiirtására törtek és így Bocskai fegyverfogása megokolt, sőt szükséges volt, méltán elmondhatjuk, hogy igazán rokonlélek volt kálvinista hittestvérel, a „halhatatlan szabadsághósszal”, Bocskaival. Ő, mint történetíró, szintén csak a célt nézi (a Habsburgok befekettetését). Az eszközök, melyekkel célját (Bocskai igazolását) elérheti, neki épp olyan teljesen mellékesek, s e „hazafias” működés kifejtése közben erkölcsi gátlásai neki épp úgy nincsenek, mint ahogyan Bocskainak nem voltak.

Ami azonban Bendát illeti, hogy igazságtalanok ne legyünk s félreértésre okot ne adjunk, meg kell jegyeznünk, hogy ő egy cseppet se más, tehát egy cseppet se bűnösebb, mint bármely más magyar történetíró. Sőt mivel ő újabb író, s mivel már Szekfü után ír, ő Bocskait már bírálatban is részesíti, illetve olyasmiket is megemlít róla, melyek bizony nem nagyon válnak becsületére egy nemzeti hősnak. Mivel azonban mégis kénytelen kitartani amellett, hogy Bocskai magyar példakép, más érveket nem is használhatott, mint amilyeneket használ.

Azelőtt történetíróink Bocskairól csak ragyogót közöltek, ma azonban már ezt a tudomány haladása nem engedi meg. Viszont a magyar közvélemény meg azt nem engedi meg, hogy valaki Bocskai felett pálcát törjön, vagy akár csak bírálja is. Ebből a helyzetből más kiút nincs, mint hogy Bocskait olyan lehetetlen és erkölcstelen érvekkel igazoljuk, mint Benda megpróbálta. Egyetlen mentsége, hogy a közvélemény és a „hazafias” érzés kényszerítette rá. Lehet hogy annak helyességében, amivel Bocskait igazolja, maga sem hitt. Ha hitt volna benne, az már nagy szégyen volna logikájára is, meg erkölcsi érzékére is.

**A BOCSKAI-FELKELÉS,  
MINT A VALLÁSSZABADSÁGÉRT VALÓ  
HARC**



## A kassai dóm visszavétele

Hogy Bocskai mozgalmát mennyire nem a nemzeti elnyomás pattantotta ki, a mondottakon kívül még az is bizonyítja, hogy a vallásügy is nyilvánvalóan sokkal nagyobb szerepet játszott benne, mint a hazafiság. Nem a nemzeti önérzet felkelése volt a német elnyomás ellen, hanem elsősorban az akkor nagyrészt protestáns magyar nemesség lázadása a katolikus uralkodóház ellen.

Mondtuk, hogy abban a korban a nemzetiségi eszme és a hazafias érzés még közel sem volt olyan fontos történelemalkotó tényező, mint a vallásos érzés vagy meggyőződés. A Bocskai-féle magyarok nagyszerűen megértették egymást azokkal a felvidéki protestáns német városokkal, melyek magyar nemest még csak be sem eresztettek falaik közé, vagy a Szilésiából odaverődött kassai protestáns bíróval, sőt az akkor még többnyire protestáns cseh és osztrák rendekkel és a német birodalmi protestánsokkal is, de a magyar katolikus főpapokkal s a kivételesen még katolikus magyar főrendekkel vagy nemesekkel semmiképpen sem. Az osztrák és német protestánsokkal való összeköttetés keresése nem is ezektől, hanem Bocskaitól indult ki. Az állítólag a német uralom ellen felkelő magyarok a protestáns németeket hozzájuk közelebb álló bajtársaiknak tekintették, mint a katolikus magyarokat, hogy Forgách püspökről, a fő ellenségről ne is szóljunk.

Bocskai mozgalmának protestáns jellegét azonban elsősorban az bizonyítja, hogy minden (akár hivatalos, akár magánjellegű) nyilatkozatában mindig előbb szerepel a hit, mint a haza ügye, és a bécsi béke pontjai is a vallásszabadságra vonatkozó cikkelyekkel kezdődnek. Ezek fontosságban minden más kérdést megelőznek. Mindez természetesen nem véletlen, hanem a vallási kérdések elsőrangúságát bizonyítja.

Bocskai szabadságharca a protestantizmus szabadságharca volt, illetve nem is a protestantizmus szabadságáért, hanem uralmáért való harc, mert hiszen ami a szabadságot illeti, annak a magyar protestantizmus már Bocskai előtt is teljes birtokában volt. Bocskai szabadságharcával csak az a magyar katolikus azonosíthatja magát, aki lélekben protestáns vagy a vallási kérdés lelkivilágában már egyáltalán nem tényező.

Hogy Bocskai magánérdekeinek védelméből egy országossá szélesedett mozgalom lett, annak a törökkel való szövetségében, Rudolf tehetetlenségén, s ennek következtében a központi hatalom szervezetlenségén és a zsoldosok fizetlenségén kívül a vallásnak akkor még nagy befolyása, a hazánkban akkor nagy többséget tevő protestánsoknak a katolicizmus elnyomására való törekvése volt az oka. Hangsúlyozzuk, hogy nem a protestantizmusra rákényszerített önvédelmi harc volt ez, mint a közvélemény gondolja. A protestantizmus Bocskai idejében támadó fél volt, nem védekező.

Protestáns sérelemről 1604-ben még nem lehetett szó. Hiszen annak ellenére, hogy az ország törvényei között még ott volt a „lutherani comburantur” [a lutheránusok égettesenek meg], majdnem minden templom és majdnem minden országos tisztség protestánsok kezében volt akkor, mikor Bocskai fegyvert ragadott a protestáns hit védelmére. Tényleges sérelmek híján a vallási fanatizmust csak úgy lehetett a magyar protestánsokban felkorbácsolni, hogy azokat a sérelmeket állították kiszínezve lelki szemeik elé, melyeket a császár sátáni kormánya tervez, készít, forral ellenük, s amelyeket nekik meg kell előzniük. Ez a magyar vallásháború tehát a protestánsok részéről megelőző, tehát támadó háború volt, nem pedig védekező.

Irodalmunk annyira tele van a protestánsoknak a Habsburgok uralma alatti sérelmeivel és a vallásüldözés emlegetésével (mely természetesen mindig és magától értetődően csak a protestánsokat érte, sőt a katolikusokat a dolog természetéből kifolyólag nem is érthette), hogy szinte már rögeszméjévé vált mindenkinek. Egész jól lehet látni, hogy még a szakemberek sincsenek tisztában a helyzettel, mert itt olyan általánosan elfogadott közhellyel van dolguk, melyet bírálat alá venni nem is juthat eszébe senkinek. Ezért, hogy a tisztánlátást megkísérelhessük, kissé hosszabban kell foglalkoznunk a kérdéssel.

Luther fellépésétől kezdve nemcsak Bocskaiig, hanem utána is még nagyon sokáig a mai értelemben vett vallási türelemről szó sem lehet. Nem lehet nemcsak katolikus, hanem (legalább épp oly nagy fokban) protestáns részről sem. A vallási türelem elve a XVIII. század második felében az úgynevezett felvilágosodottság korával kezdődik, amely a hitetlenség kora volt. Ekkor azért lett és lehetett elv, hogy mindenki üdvözljön a maga módja szerint, és a hitet senkire sem kell, sőt nem is szabad ráerőszakolni, mert a művelt körök a vallást akkor már meghaladott dolognak tartották. Nem tárgyilagos igazságnak, hanem bizonyos egyének kedélyszükségletének, a széles tömegek körében pedig babonának nézték a vallást, melyet teljesen kiirtani ugyan a nép elmaradottsága miatt egyelőre még nem lehet, de viszont fontosnak se kell tartani, s ezért a modern, felvilágosult állam legjobban teszi, ha magára hagyja, ha nem törődik vele.

De azt, hogy valamely vallás erőszakos legyen, hogy magát egyedül üdvözítőnek tartsa, s ezért magát másokra ráerőszakolja, azt ekkor már semmiképpen sem tartották tűrhetőnek. Az ilyen vallást egyenesen üldözték, ha nem is fegyverrel, de eszmeileg, az irodalomban. Mivel a katolicizmus ilyen vallás volt, nemcsak a protestánsok üldözték, hanem a katolikusok is, s hogy önmagukkal ellentmondásba ne kerüljenek, és hogy a tömegek e tekintetben való érzékenységét is kíméljék, nem katolicizmusnak nevezték, hanem klerikalizmusnak. Világos, hogy a katolikusok is hangsúlyozták, hogy ők nem klerikálisok, annál kevésbé ultramontánok vagy a jezsuiták barátai.

Bocskai korában azonban ide még nem jutott el az emberiség. Ekkor még komoly dolognak és igaznak tartotta a vallást mindenki; az állam is, a közvélemény is, meg az irodalom is, és nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok és a zsidók is. A protestánsok közt már ekkor is szép számmal voltak olyanok, akik hitközönyös módra beszéltek és cselekedtek, de ezek egyének voltak és kivételek. Tömegben és közvéleményként azonban ekkor még ez a felfogás sohasem jelentkezett.

Akkor még protestánsok közt sem fordult elő, ha a földesúr szakított a régi hittel, megkérdezte volna jobbágyait, hogy ők is akarják-e követni új hitében, hanem mindig megkövetelte tőlük, hogy ők is kövessék. Ha a földesúr maga hitet cserélt (akár katolikusról protestánsra, akár megfordítva), akkor már nem tűrt meg más hitű papot a birtokán és a rajta levő templomban. Az uralkodókra vonatkozóan ugyanezt kell mondanunk, de természetesen már az egész országot illetően. Nem is találunk egyetlen országot sem, melyben az uralkodó az új hithez szegődött, az ország pedig katolikus maradt volna. Még olyant sem, melyben az országnak legalább egy része az maradt. Ahol ma egy ország vegyes (például Svájc, Hollandia, Poroszország, Bajorország, Baden, Würtenberg), ott hajdan a ma katolikus részeknek katolikus, a protestáns részeknek protestáns uralkodójuk volt.

E korban nemcsak a katolikusnak maradt országokban voltak olyan törvények, hogy „lutherani comburantur”, hanem olyan országokban is, melyekben az uralkodó s vele a hatalom protestáns lett, törvényt hoztak a régi hit követői ellen. Ezekben az országokban lehetetlen volt a régi hitben megmaradni. Ha mégis meg akart benne maradni valaki, a legjobb esetben kivándorolhatott. Németországban az augsburgi vallásbéke ezt nyíltan ki is mondja. De a vallási kisebbségnek még ennyi joga is csak azért maradt, mert Németországban mind a két fél hatalmat képviselt, s így nem bánhatott a másikkal úgy, ahogy akart s ahogyan – meggyőződése szerint – megérdemelte volna.

Érdekes, hogy katolikus uralkodóktól kormányzott országokban még előfordul, hogy megtűrték, sőt hivatalosan is vallásszabadságot adtak protestánsoknak (Németország, Franciaország, Magyarország, az akkor még Habsburg-uralom alatt levő Németalföld, sőt Bocskai idejében még ilyen állam volt Ausztria és Csehország is), de protestáns uralom alatt levő országok ezt sohasem tették meg katolikus alattvalóikkal. Nagy-Britannia még a tiszta katolikus Írországgal sem, a protestáns uralom alatt önállóvá lett Hollandia még a tiszta katolikus tartományokkal (Noord-Brabant, Limburg) se. Mindjárt látni fogjuk, hogy még a mi Erdé-



lyünk sem túrt szabad katolicizmust, ha mi még oly hírverést csaptunk is az erdélyi nagy vallásszabadsággal.

Hazánk is ilyen kivétel volt Bocskai idejében. Uralkodója katolikus volt, sőt a katolicizmus általánosan ismert védője, lakossága mégis talán 90%-ban protestáns volt, akiket eretnekségükért senki sem bántott. Elvben egész Bocskaiig itt sem volt vallásszabadság, mert elméletben a régi, eretnekséget tiltó törvények érvényben voltak, sőt mint láttuk, még újabbakat is hoztak melléjük, a valóságban azonban nemcsak Luther, hanem még Kálvin felekezetének is a legteljesebb szabadsága volt. Sőt elméletben való kizárólagossága ellenére a katolicizmusnak még csak szabadsága sem volt a létezésre, mert a protestánsná lett főúri családok (pedig majdnem mind azzá lettek) a birtokaikon és a szintén protestánsná lett városok a falai között, már meg sem engedték a katolikus hitvallás követését, illetve nyilvános gyakorlását.

Mindez úgy volt lehetséges, hogy Luther fellépését követően koreszme, divat lett a protestantizmus. Olyanformán, mint a XVIII. század második felében a felvilágosultság, a XIX. században a nemzeti eszme vagy a XX. század harmincas éveiben Németországban a hitlerizmus. A fennálló szigorú törvények ellenére egyenesen protestáns uralom például hazánkban úgy volt lehetséges, hogy az emberek eleinte nem is voltak tisztában azzal, hogy itt új vallásról van szó, hanem azt hitték, hogy csak a réginek a megújulásáról. Nálunk a két király küzdelme is háttérbe szorította ezt a kérdést és mindegyik (egyébként egyformán katolikus) király részére majdnem lehetetlenné tette az új tanok elleni fellépést és a meglévő törvények komoly végrehajtását. Viszont az első Habsburg, Ferdinánd, halála után még a Habsburgok trónján is olyan uralkodó következett, aki csak névleg volt katolikus, lélekben azonban protestáns. Így aztán a harmadik Habsburg, Rudolf alatt előállt az akkori viszonyok közepette egyenesen lehetetlen helyzet: hívó katolikus király majdnem teljesen protestáns alattvalókkal. Említettük már ugyanis, hogy vallási tekintetben az osztrák örökös tartományokban és Csehországban is majdnem ugyanaz volt a helyzet, mint nálunk. Világos, hogy ez az állapot hosszabb ideig nem maradhatott. Akkor még ugyanis minden protestáns tevékenyen ellensége volt minden katolikusnak (s természetesen megfordítva is így volt), olyan ország tehát nem maradhatott fenn tartósan, melyben az alattvalók uralkodójuk halálos ellenségei voltak. E lehetetlen állapot megszüntetésére valamit tenni kellett. Vagy az uralkodóháznak is követnie kellett volna alattvalóit az új hitben, vagy pedig gondoskodni kellett róla, hogy alattvalói is térjenek vissza arra a hitre, melyet ők ugyan már elhagytak, de uralkodójuk nem volt hajlandó elhagyni.

Az előbbiről a Habsburgok őszinte, mély hite, családi hagyományai, vallási műveltsége és spanyol rokonsága miatt szó sem lehetett, meg kellett tehát kísérteni a másikat. Ezt egyébként a katolikus hit egyedül üdvözítő volta miatt a Habsburgok katolikus meggyőződése is követelte. Lehetetlennek se látszott, s akkoriban feltűnő se volt, mert akkor még sokkal inkább az uralkodók, mint a tömegek akarata volt a döntő. De a Habsburgok ezen törekvése teljesen jogos is volt nemcsak Ausztriában vagy Csehországban, hanem még nálunk is, mert hiszen csak a meglévő és hatályon kívül még nem helyezett törvényeket kellett végrehajtani. Csak azt a törvénykönyvet kellett érvényesíteni, mely a katolikuson kívül más vallásról még mindig nem tudott, de nagyon is tudott az eretnekekre, az ország egységes hite megbontóira kiszabott szigorú tilalmakról, sőt az ezért járó kínhalálról.

Erős központi hatalom esetén a régi törvények végrehajtása az ország már szinte 90%-os többsége ellenére sem lett volna lehetetlen. Ott van rá (csak nem katolikus, hanem protestáns) példának Hollandia, mely szintén többségében katolikus volt akkor, mikor a kálvinista Orániai-ház uralma alá került. Ez a „ház” nem is volt még akkor uralkodóház, hiszen a fejének csak „helytartó” volt a neve, s mégsem túrt meg katolikus nyilvános vallásgyakorlatot még azokban a déli tartományokban sem, melyek később kerültek uralma alá. Száz százalékban katolikusok voltak, 90%-ban még ma is azok, de nyilvános vallásgyakorlathoz joguk évszázadokig nem volt.

Nálunk azonban a királyi hatalom a török háborúk, a külföldi székhely és a Habsburgoknak az erkölcsileg meg nem engedett eszközök használatától való tartózkodása miatt olyan gyenge volt, hogy több mint félszázados késelem után a még meglevő, de eddig végre nem hajtott törvények érvényesítése már szinte lehetetlenné vált.

Ezért Rudolf az államvallás visszaállítása felé irányuló kísérleteket a legszerényebben kezdte. Láttuk, hogy tettek helyett először újra beleíratta a törvénykönyvbe, hogy hazánkban minden eretnkség tilos, hogy az ellenkező gyakorlattal szemben legalább elméletben figyelmeztesse eretnkké vált alattvalóit, hogy mik az ország törvényei. Láttuk, mi lett az eredmény: protestáns alattvalói a lényegen átsikolva, mely feltétlenül jogos és törvényes volt, belekapaszkodtak a helytelen formákba és királyukat, illetve környezetét a törvénykönyv meghamisításával vádolták.

Aztán – egy másik kísérletképpen – egyelőre csak egy városban, ott is csak egy templomban, azon a címen, hogy a királyi városoknak ő a földesura, elrendelte, hogy a kassai főtemplomot adják vissza a katolikus istentisztelet számára. Kassa város tanácsa ennek a királyi parancsnak ellenszegült, ezért büntetésül addig, míg a király rendelete előtt meg nem hajolnak, zár alá vették a város földbirtokait, a királyi rendelet ellen eszeveszetten a templomi szószékekről lázító protestáns lelkészeket pedig elűzték a városból. Legalább ennyi ellentétkezésre az udvar egyenesen rá volt kényszerítve, mert világos, hogy egy hatóság sem tűrheti el ölbe tett kézzel a parancsai iránti engedetlenséget, sőt az ellene való nyílt lázítást.

A kassai dóm elvételénél több nem történt, mert a második kísérlet Lőcsén már teljes kudarcba fulladt. Itt a város nemcsak nem engedelmeskedett a királyi parancsnak, mint Kassán, hanem ereje is volt ahhoz, hogy ellenszegüljön, mert a mindig csak fél rendszabállyal dolgozó Habsburg király olyan kis karhatalmat küldött Lőcsére parancsa végrehajtására, hogy maga a város protestáns polgári lakossága is képes volt megghiúsítani a bátortalan próbálkozást, melynek nagyobb fegyveres erővel való újabb megkísérlésére aztán nem is történt kezdeményezés.

Nem is lehet ez meglepetés számunkra, mert hiszen már számtalan példán láttuk eddig is, milyen nagy urak voltak ez időben a magyar rendek, milyen függetlenek az alattvalók és milyen gyöngé a király. Annyi fegyveres ereje természetesen azért még lett volna Rudolfnak, hogy egy olyan kis város, mint Lőcse, polgárságával szemben végre tudja hajtani akaratát, ha igazán akarja, de hát nem akarta, illetve akarta is, meg nem is. Akarta, mert koronázásakor megesküdtött a katolikus hit védelmére, és mert a magyar törvények egész sora is tiltotta az eretnkséget. Viszont erélyesen mégse merte akarni, mert tudta, hogy az ország már a törvények ellenére is rég protestáns, s mert az olyan törvény, melyet már félévszázada senki sem tart meg, s ezt a törvényhozó már ennyi ideje tűri, alig tekinthető már érvényes törvénynek.

Rudolf nem Bocskai volt, aki csak a célt nézi, hanem lelkiismeretileg is kötve érezte magát. Ezért nemcsak látta, hogy őt esküje köti a katolikus hit védelmére, és hogy a magyar törvények is tiltják az eretnkséget, hanem azt is, hogy esetleg ezek a törvények már elévültek is tekinthetők. Nem tudott tehát határozott lenni, nem mert se az egyik, se a másik irányban határozottan elindulni. Érezte hatalma gyengeségét, és a folytonos kudarcok és megaláztatások, melyeket a magyar országgyűlések heves hangja és erőszakossága miatt eddig már oly sokszor volt kénytelen elviselni, bátortalanán tették. Félt, hogy megint törvénytelenéget hánynak majd szemére.

Ezért nem arra hivatkozott, hogy a magyar törvények tiltják az eretnkséget, s ezek alapján adja vissza a templomokat a magyar törvények által egyedül törvényesnek elismert hitnek, hanem csak földesúri jogaira hivatkozott, tehát olyan jogokra, melyeket akkor még a protestánsok is elismertek, sőt amelyeket csak a bécsi béke iktatott igazán törvénybe. (Akkor ugyanis még majdnem minden földesúr protestáns volt, e jogból tehát elsősorban a protestantizmusnak volt haszna.)

Rudolf tehát csak a szabad királyi városokban (melyeknek a földesura ő volt) adta vissza a templomokat a katolikus istentiszteletnek, de egyelőre még itt is csak két, illetve egy he-

lyen, kísérletképpen. (Jellegzetes Habsburg-félrendszabály, mely az ellenfelet már előre felbátorította, mert az intézkedő félénkségét és bátortalan bizonytalanságát hirdető eljárás. Éppen ellentéte Bocskai határozottságának, erkölcsi aggodalmakat nem ismerő, minden ellenállást eleve lehetetlenné tevő kíméletlenségének.)

Mivel Rudolf ellenzéke, a magyar protestantizmus természete ennek a félénkségnek éppen az ellentéte volt, mert csupa Bocskai-féle emberekből állt, e félrendszabálynál sokkal jobb lett volna inkább semmit se csinálni. Mi sem árthat ugyanis jobban egy uralkodó tekintélyének és a közrendnek – kivált, ha mindenre elszánt és semmitől vissza nem riadó forradalmárokkal van dolga –, mint ha csak félig akarja azt, amit mégis akar; ha előre beleveszi számításába, hogy esetleg nem sikerül, és amit tesz, úgy teszi, mintha maga is érezné, hogy nem egészen törvényes az, amit csinál. Így ugyanis maga ismeri el mind anyagi, mind erkölcsi gyöngeségét, s így maga ad lovat a forradalmi elemek alá. Így előre lehet tudni, hogy nemcsak kudarcot fog vallani, hanem még azért is nagy hangon fogják felelősségre vonni, amiért próbálkozni merészelt.

Ha már egy uralkodó olyat tesz, ami szokatlan, és előre látható, hogy a közvéleményt ingerli, akkor különösen fontos, hogy ne félve és ne félig, hanem egészen tegye és olyan határozottsággal és erővel, hogy az ellenzékét megfélemlítse, azaz Bocskai módra vagy angol módra vagy holland módra, tehát protestáns módra, forradalmi módra. Így minden valószínűség szerint sikerül a dolog, a siker imponál s a levert és megfélemlített ellenfél nemcsak ellenakciót nem tud és nem mer kezdeni, hanem még arra sem mer rámutatni, hogy a művelet csak politikailag volt sikeres és imponáló, de törvényes alapja nem volt, s így erkölcsileg elítélendő. Mivel azonban Rudolf bátortalanul és csak félig cselekedett, nemcsak politikailag vallott kudarcot, hanem még erkölcsileg is. A győzelmes ellenfél még azt is megállapította, hogy nemcsak politikailag, hanem még erkölcsileg is ő a győztes.

Egész bizonyos, hogy mindezt Rudolf és tanácsadói is tudták. Hogy mégsem úgy cselekedtek, mint ahogyan a politikai sikerhez kellett volna (s mely egyúttal még az erkölcsi siker látszatát is hozta volna magával), annak az volt az oka, ha erkölcsileg nincs igaza, csak az tud fölényes és így gátlástalan lenni, akinek hite és erkölcsi érzéke nincs (vagy ez nála csak akkor jelentkezik, ha egyéni érvényesülését szolgálja vagy azzal legalább ellentétben nincs). De vajon hit-e az ilyen hit, és erkölcsi érzék-e az ilyen erkölcsi érzék?

Véresen és terrorisztikusan csak a Bocskai-féle emberek, az angol Erzsébet, orosz Katalin, holland Orániai Vilmos és Szász Móric (Napóleon-, Hitler- és Sztálin-) féle emberek járhatnak el, akik – legalábbis akkor, mikor politikusok – nem keresztények, akiknek a kereszténysége csak akkor érvényesül, ha már a halálos ágyukra fekszenek, egyébként csak akkor vehető észre, mikor a vallás is a politikájukat szolgálja, vagy legalábbis azzal nincs ellentétben, akiknek erkölcsi gátlásaik nincsenek, s mikor cselekszenek, akkor csak a sikert, a célt nézik, nem pedig az eszközöket.

Valóban a siker is a minden, mert ha a siker megvan, akkor már tettük erkölcsi megokolását is el tudják intézni. Azért van a propaganda. A hatalom és a velejáró pénz már erről is tud gondoskodni. Ezzel azt is el lehet érni, hogy nemcsak sírnia, hanem még pirulnia is annak kell, aki – mellékes, hogy hogyan – a küzdelemben alul maradt.

Hiába tudja ezt azonban, s hiába van meg hozzá a szükséges esze, így nem járhat el olyan ember, aki Istent ismer (nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is, a hitnek minden logikus következményével), s különösen nem az, aki hitbeli meggyőződését és erkölcsi elveit nem úgy alakítja, ahogyan akarja, hanem annak a katolikus Egyháznak hű fia, amelyben Krisztus lelki járma alatt élnek az emberek, s akiknek még lelkiatyjuk is van, akire hallgatniuk kell.

Bocskai szabadságharcának nem azért volt tehát vallási oldala is, mert 1604-ben Magyarország területén tűrhetetlen volt a lelkiismeret és a vallásszabadság elnyomása, hiszen ez irányban Rudolf részéről alig történt valami a protestánsok ellen, s ami történt is, részben

már Bocskai fellépése előtt a protestánsok győzelmével és a királyi tekintély megalázásával elintéződött, hanem azért, mert akkor a katolikus király hatalma annyira gyöngye, a protestantizmus viszont annyira elbizakodott és erős volt, hogy majdnem felrobbant a dühtől, amikor azt látta, hogy ez a nyomorult, gyöngye Habsburg-király, ha félénken és bátortalanul is, de ellene mégis fellépni merészelt. Na megállj, majd kapsz érte! – válaszolta neki dühtől tájékozva. El is bánt aztán vele és megbüntette úgy, hogy még abból a kis országocskából is, ami Magyarország akkor volt, elvett tőle még egy jó darabot. A kassai dómot is visszavette tőle. Arra is köteleznie kellett magát, hogy a lázadásban részt vevőket nem fogja megbüntetni és természetesen azok a kassai prédikátorok is, akiket, mert ott ellene lázítottak, elűzetett onnan, diadallal tértek vissza megint a városba, s ezzel azt a látszatot keltették, mintha nem ők vétkeztek volna, hanem a király.

Igaz, hogy ezt mind elérhessék, a törökkel kellett szövetkezniük, az ország területét is meg kellett csonkítaniuk a török javára (Esztergom, Visegrád), hazájukat is évszázadokra két részre kellett szakítaniuk és a török alóli felszabadítását hosszú időre hátra kellett vetniük, de nekik erkölcsi gátlásaik nem voltak; ők csak a célt nézték, nem az eszközöket. Mivel pedig a célt – hála a bűnös eszközöknek – valóban el is érték, a hálás ország és történetírása nem is hányja szemükre a bűnös eszközöket, sőt még a katolikus magyarok is úgy tudják, hogy a magyar hazának használtak küzdelmükkel. Ez pedig olyan nagy dolog, hogy mellette észre sem veszik, hogy katolikus vallásuknak ártottak. Sőt még ezt sem ismerik el, mert hiszen csak a protestáns vallás szabadságáért küzdöttek, ezzel pedig nem ártottak a katolicizmusnak.

A kassai templom „elvételét” nálunk ma is mindenki nagy protestáns sérelemnek, nagy igazságtalanságnak véli, vallásüldözésnek minősíti és Bocskai felkelése egyik fő okának tartja. A határozottan katolikus műveket nem számítva, mindig templom „elvétel” emlegetnek s a világegyetért sem mondják vagy céloznak arra, hogy a kassai dómot a protestánsok „vették el” a katolikusoktól, s most részükről visszavétel történt, nem pedig elvétel. (Ellenben Hollandiában – és Írországban s általában egész Észak-Európában – valóban elvették a katolikusoktól a templomokat, nem pedig visszavették, s nem is csak egyet, mint Kassán, hanem valamennyit. Hollandiában és Írországban még ma is a protestánsok kezében vannak a hajdan katolikus székesegyházak (például Dublinben vagy a katolikus püspöki székhelyen, a holland Brendában), hol még ma is úgyszólván kivétel nélkül katolikus a lakosság.)

A Szilágyi-féle millenáris nagy magyar történelem a kassai „főtemplom” „elvétele” mellé még azt is hangsúlyozottan hozzáteszi, hogy „*a protestánsok nemcsak ezt, hanem összes templomaikat elvesztették, papjaik kiutasítottak, sőt Belgiojoso a protestáns istentiszteletet általában betiltotta, a város összes javait pedig lefoglaltatta*”. Egy szóval se említi meg azonban, hogy mindezt a kassaiak már csak büntetésül kapták a városnak a királyi rendelettel szemben tanúsított kihívó dacolásáért, a prédikátorokat pedig azért kellett kiutasítani a városból, mert a király rendelete ellen a szószékről izgattak lázító hangon, onnan becsmérelték a katolikus vallást és forgatták fel teljesen a városban a vallási békét.

Mindezek megtorló intézkedések voltak csupán, melyet a protestánsok kényszerítettek ki maguk ellen túrheteretlen viselkedésükkel. Ha azt a viselkedést, melyet ők a királyi rendelet kiadása után tanúsítottak, a hatóságok büntetlenül hagyták volna, minden tekintélyüket elvesztették volna, s ennek következtében forradalmi állapotok törtek volna ki a városban és környékén. A megtorlás csak kényszerű védekezés volt a magát – mint látható – erősebbnek érző és felekezeti céljai elérésére minden eszközt felhasználó ellenfél ellen.

A Szilágyi-történelem után indulva nem is sejtene az olvasó, hogy a kassai protestánsok a dóm visszavételén kívül minden más sérelmük orvoslását akkor kapták volna meg, amikor akarták, sőt a hatóságok kapva kaptak volna az alkalmon, hogy a büntetésből kiszabott rendszabályokat visszavonhassák. Világos, hogy addig ezt nem tehették, míg a város a királyi rendeletnek nem engedelmeskedett.

Hogy a kassai dóm visszavétele nem a protestantizmus elnyomása volt, hanem csak a kassai katolikusok vallásszabadságának megvédése a protestáns elnyomás ellen (sőt nem is megvédése, mert ez – sajnos – nem sikerült, hanem csak a megvédésére való sikertelen kísérlet), bizonyítják a következő történeti tények:

Mikor Belgiojoso Rudolf parancsára a kassai főtemplomot 1604. január 7-én visszavette (karhatalommal volt kénytelen tenni, mert a városi tanács a rendeletnek ellenszegült), Kassán nyilvános katolikus istentisztelet egyáltalán nem volt. Nem is lehetett, mert a protestánsok akkor már nemcsak a dómot, hanem az összes kassai templomokat elragadták a katolikusoktól és birtokukban tartották. Világos, hogy ezek a templomelrablások törvénytelen, forradalmi cselekedetek voltak.

Arról, hogy a bécsi béke törvényes volt-e, lehetne beszélni. Hiszen Rudolf sohasem szentesítette (a szentesítés – láttuk – csalással történt), a főpapok rendje sem fogadta el, illetve erre – ünnepélyes tiltakozása után – csak fegyveres erőszakkal lehetett rákényszeríteni. Arról azonban, hogy a kassai katolikus templomoknak protestáns tulajdonba való vétele törvényes volt, még beszélni sem lehet. Mikor ugyanis ez megtörtént, még szó sem volt bécsi békéről, tehát a protestantizmus szabadságáról, hanem akkor még azok a magyar törvények voltak érvényben, melyek a katolikusokon kívül más magyar vallást nem ismertek, sőt a protestáns eretnokséget (még a lutheránusokat is, nemhogy a kálvinistákat, unitáriusokat vagy baptistákat) halállal büntették. A törvény szerint tehát a katolikusok vehettek volna el protestáns imaházakat, de nem a protestánsok katolikus templomokat.

De ha már akkor is magyar törvény lett volna a protestáns felekezetek vallásszabadsága, sőt akár ezeknek a katolikus Egyházzal való teljes egyenjogúsága (ami pedig csak 1848-ban következett be), a templomelvételek még akkor is teljesen törvénytelenek lettek volna. Hiszen azokat a templomokat katolikusok és a katolikus istentisztelet céljaira építették. A mai jogrendben például az a szabály, ha valamely községben valamely felekezet hívői kihalóban vannak, ha a lelkeszi állás meg is szűnt már és az egyházközség temploma évtizedek óta zárva is van, addig, amíg a felekezetnek csak egy hívője is van a községben, addig attól a felekezettől se a templomot, se a parókiát, sem semmi más egyházi épületet vagy vagyont nem lehet elvenni.

A főváros közelében levő Szentendre például tele van görögkeleti templomokkal, noha a város már rég katolikus és a sok ezer katolikusnak ma is csak egy temploma van. Szó se lehet azonban arról, hogy – ha csak meg nem veszik a görögkeleti püspökségtől – akár csak egyet is katolikus templommá alakíthassanak át közülük. Esztergomban, Egerben is már régen beszukva áll a görögkeleti templom, mert hajdani híveikből már hírmondók sincsenek. De azért ma is görögkeleti templom mindkettő és szó sem lehet arról, hogy katolikus templommá alakítsák át azokat, noha mindkét város katolikus és érseki székhely.

S ha így van ez még most is és még egy nálunk ma már úgyszólván ismeretlen vallás templomaival is, mennyivel inkább meg kellett volna maradniuk a katolikus egyház kezében és a katolikus istentisztelet szolgálatában a kassai templomoknak a XVI. században, mikor a katolikus Egyház még az egyetlen törvényes vallás volt hazánkban! Törvényes volt-e e templomoknak éppen azon protestánsok által való elvétele, akiket akkor még egyenesen máglyahalálra ítelt a törvény? Szabad volt-e ezeket olyan istentisztelet céljaira lefoglalni, melynek akkor Magyarországon még léteznie sem volt joga? Hogy a valóságban megtörténhetett, a török háborúk, az évtizedes belső viszályok okozta háborús állapot és az ököljog uralma volt az oka. Világos, hogy mihelyt ez megszűnt és kezdtek visszatérni a rendes állapotok, a jogrend és a törvények uralma, a templomok használata terén is vissza kellett térni a törvényes állapotra, és meg kellett szüntetni azokat a visszaéléseket, túlkapásokat és törvénytiséteket, melyeket az elmúlt zavaros állapotok lehetővé tettek.

Ezen érvelés helyességén, sőt magától értetődő voltán kívül a kassai dóm katolikus kézbe való visszaadásának még külön törvényességet ad az a tény (melyről azonban a teljesen

protestáns célból irányított magyar közvélemény mit sem tud), hogy 1597-ben külön országgyűlési törvénycikk tette Kassa városát a töröktől elfoglalt Eger helyett az egri püspök és káptalan székhelyévé. A főtemplom visszavételével tehát a király tulajdonképpen csak ezt a törvénycikket hajtotta végre. Püspök és káptalan ugyanis székesegyház nélkül nem lehet, s bizonyára nem a vallásszabadság, hanem a protestáns prepotencia [hatalmi túlsúly] és a katolikusok száralmas elnyomásának jele lett volna, ha a Kassára költöző egri püspöknek és káptalannak új székesegyházat kellett volna ott építenie akkor, mikor oda a katolikusok már egy gyönyörű dómot építettek. Tekintve az ország és az egyház akkori nagy szegénységét, az új székesegyház egyébként is csak egy szerény falusi templom nagyságával bírt volna. De látni fogjuk, hogy a kassai protestáns városi tanács még ennek építését sem engedte volna meg.

A protestánsok ugyanis nemcsak a dómot, hanem Kassa valamennyi templomát elrabolták már arra a katolikusoktól, mikor az egri püspök és káptalan ott való letelepedését határozta el az országgyűlés. Egyetlenegy templom vagy kápolna sem volt akkor már a katolikusok kezében Kassán, sőt a városi tanács nem is tűrt meg ott nyilvános katolikus istentiszteletet. Azt sem tűrték el, hogy a katolikusok a tőlük elvett régiek helyett új templomot építsenek maguknak. Ezt mindenki, aki a XVI-XVII. század történetében nem műkedvelő, elhiszi, sőt tudja is, de a magyar közvélemény természetesen nem tudja, sőt egykönnyen el sem hiszi.

Pedig hát ez rendkívül fontos részlete a kérdésnek, mert ez dönti el azon rendkívül fontos állításunk igazságát, hogy Rudolfnak a kassai dóm visszaadását elrendelő intézkedése nem a protestánsok vallásszabadságának elnyomását jelentette Kassán, hanem ezzel éppen ellenkezőleg a vallásszabadságot akarta ott helyreállítani, de természetesen nem a protestánsok, hanem a katolikusok vallásának szabadságát. Mikor ugyanis Rudolf rendelete megjelent, akkor már ott tartott a magyar, hogy benne volt még ugyan a törvénykönyvében, hogy „lutherani comburantur”, de Kassán (sőt úgyszólván minden akkori magyar városban vagy faluban) valóban már a katolikus istentisztelet volt tilos és lehetetlen.

Pedig hát ne gondolja ám a jámbor olvasó, hogy Kassán talán csak azért nem volt katolikus templom és nyilvános istentisztelet, mert katolikusok se voltak. Nem. Kassa minden templomát nem azért lehetett elvenni a katolikusoktól, mert lassacskán elfogytak s nem volt, aki járjon beléjük, hanem tisztán azért, mert az elvevők erőszakosak, eszközeikben nem váltogatók voltak, s mert forradalmárok módjára viselkedtek, a katolikusok pedig – mint ez a jóknál most is szokás – félnékek, szerények, ijedősek, gyámoltalanok voltak.

Ne felejtjük, hogy 1956 októberében is az ország 95%-a volt „ellenforradalmár”, mégis mikor 1957 szeptemberében a Nemzetek Szövetsége a magyar kérdést tárgyalta, ezrével kapta a kommunista párti magyar tiltakozásokat, itthon pedig a gyűlések ezrei bizonyították, mennyire elítéli nálunk mindenki ezt a nemrég lezajlott gonosz ellenforradalmat, melyet tisztán az imperialisták csináltak, itthon pedig csak börtöntöltelékek és prostituáltak támogattak, de a kommunizmus erőszakossága elleni tiltakozást Magyarországtól – érthető okból – egyet sem kaptak.

Kassán már a templomvisszavétel után egy jó negyedévre (1604. húsvét táján) így ír egy „buzgó protestáns”, tehát a katolikusok javára semmiképpen sem elfogult tanú: „*Elegen járnak prédikációra és misékre és gyónásokra ugyan, olyanok is, akik felől ember nem remélhette volna. Igen félek rajta, hogy egész Kassa két esztendeig pápistává leszen, a kelmed jövendölése szerint.*” (Szilágyi, V., 578. o.)

Látjuk tehát, hogy abban az időben, amikor még minden templom protestáns volt, Kassa is csak úgy volt tiszta protestáns, mint ahogyan Kádár oroszok megszállta Magyarországa is egyértelműen ítélte el az októberi szabadságharcot. Belgiojoso fellépése és Bocskai felkelése előtt is a csak protestáns templomokkal rendelkező Kassa is csak látszott tiszta protestánsnak, de nem a valóságban volt az. Vallási elnyomás és erőszak uralkodott ott a katolikusok ellen, akiket teljesen megfosztottak templomaiktól, annak ellenére, hogy a város polgárainak igen tekintélyes része volt még katolikus.

Rudolf rendelete és annak Belgiojoso, e „gazfickó” részéről való végrehajtása nem a protestánsok elnyomása volt tehát, hanem a katolikusok vallásszabadságának védelme, sőt arra csak egy szerény kezdeményezés. De ha ez igaz, akkor az is igaz, hogy Bocskai sem azért ragadott fegyvert, hogy a magyar protestánsok elnyomott vallásszabadságát megvédje, hanem azért, hogy a katolikusokat ugyanettől megfossza. Ezen állításunk bizonyítására egyébként éppen elég bizonyítékot hozunk fel még majd ezután is.

## A protestáns „vallásszabadság” Bocskai idején Európa északi államaiban

Hogy tisztán láthassuk a helyzetet, hangsúlyoznunk kell, hogy a protestantizmus lényegében forradalom, forradalmi mozgalom volt. Olyanforma dolog, mint a mi 48-as szabadságharcunk vagy a marxizmus, a faszizmus vagy a szovjet kommunizmus. A protestantizmus volt a sátán vagy a test emberének első maradandó lázadása a Krisztus igája ellen. A kereszténység, a Krisztus igája azt jelenti, hogy az emberben a léleknek uralkodnia kell a testen, s a test rendetlen ösztöneinek állandóan az ész és az akarat ellenőrzése alatt kell állniuk, főként pedig, hogy az embert a gőg helyett az alázatnak, a gyűlölet helyett a szeretetnek kell vezetnie mindenben. Az a sok adat, melyet a következőkben felhozunk, világosan bizonyítja, hogy a protestantizmus képében nem megtisztulási folyamat játszódott le az egyházban, hanem a hitelenség lázadt fel a hit ellen, s az erkölcsi szabadosság a szenvedélyek megfékezése elve ellen.

Látni fogjuk, hogy a protestantizmus is szakasztottan olyan volt, mint minden más forradalom. Épp oly erőszakosan, épp oly nagy zajjal, épp oly terrorral, épp oly fergeteges gyorsasággal dolgozott ez is, mint más forradalmak szoktak. Ha csak öten voltak is, olyan nagy zajt csaptak, hogy többségnek látszottak. Hangosak voltak, mint más forradalmárok; mint a negyvennyolcasok, mint a szocialisták, mint a nyilasok, mint a kommunisták. Épp oly gyűlölettel dolgoztak, akár a bolsevizmus. Épp úgy voltak jelszavaik, színes frázisaik, melyeket hangoztattak és amelyekkel az embereket fellelkesítették, rajongó híveiké tették, s melyek divattá váltak, s melyek akkor, mikor divatjuk volt, mámorossá tették az embereket, mikor pedig elmúlt az idejük, már nem is érdekelték senkit.

Az ő jelszavaik is csak tetszetősek voltak, de nem logikusak és nem igazak, sőt annyira hazugok és hamisak, hogy maguk a hirdetőik is az ellenkezőjét csinálták annak, amit hirdettek. A protestantizmus létrehozói és elterjesztői is épp oly erkölcsi és jellembeli fogyatékoságokkal terheltek voltak, mint más forradalmároké.

A protestantizmus jelszava: a vallásszabadság vagy lelkiismereti szabadság szintén csak olyan neveléses módon volt igaz, mint a szovjet kommunisták jelszavai, akiknek minden második szavuk szintén a szabadság volt; szabad szakszervezet, szabad május, szabad föld, szabad nép, szabad hittan (!), felszabadulás a Vörös Hadsereg által stb. A valóság pedig az volt, hogy csak a kommunizmus és a kommunisták lettek szabadok, csak az ő „ideológiájuk” számára volt szabad sajtó és szabad könyvnap, csak őket szabadította föl a szovjet hadsereg, de nem az országot és nem a magyarokat. Az ő uralmuk alatt csak hittanra nem járnak szabad, de járnak stb. (Hittanra csak az járhatott, akinek szüleit nem sikerült megfélemlíteni.)

A hitújítás idején és utána is csak a protestánsok számára volt vallásszabadság, ha a hatalom az ő kezükben volt, de nem a pápista bálványimádók számára. Ez a „bálványimádás” az újhitűeket épp úgy idegesítette, mint a kommunistákat az imperialisták vagy a kulákok. Tűrhetetlennek tartották. Később, mikor már nem bálványimádoztak annyira, azt tartották tűrhetetlennek, hogy legyen olyan vallás, mely egyedül igaznak tartsa magát. Ennél tűrhetlenebb állítást nem lehet megkockáztatni protestánsok előtt még ma sem. Pedig hát napnál világosabb, hogy az a vallás, mely igaz, csak egyedül lehet igaz. Aki tehát az egyedül igaz vagy egyedül üdvözítő vallást nem tűri, az egyszerűen az igaz vallást nem tűri. Az ilyen embert valójában az igaz vallás lehetősége idegesíti. Pedig hát lehet-e rosszabb jel annál, mint ha valakit az igazság idegesíti, az igaz vallás lehetősége bosszantja?

Ez a fanatikus protestáns türelmetlenség eleinte nemcsak a katolicizmust sújtotta, hanem a másik protestáns felekezetet is, például a lutheránus részéről a kálvinistát és viszont. Ezzel a türelmetlenséggel maguk a protestánsok is bebizonyították, hogy az igaz vallás elképzelhetetlen az egyedüliség nélkül. Míg a maguk vallását igaznak tartották, míg komolyan hittek benne, addig ők sem tűrtek vetélytársat, addig ők is csak egyedül akartak lenni. Ma már ez



megszűnt. Egymást ma már nem gyűlölik, egymás iránt már nem türelmetlenek a protestáns felekezetek. Ma már minden gyűlöletük egységesen és egyedül a katolicizmus ellen irányul. Érdekes, hogy a kommunizmus iránt se voltak türelmetlenek. Még a külföldi rajongó szekták küldöttei is egymás után jártak vendégségbe a Szovjetunióba és csatlós államaiba, s mindig tetszett nekik, amit ott láttak. Itthon is éppen a rajongó szekták voltak legjobb barátságban a rendszerrel.

Sajátságos, hogy míg – legalább itthon, ahol megismerni mindenkinek módjában volt – a kommunizmus állandóan a szabadságot emlegető jelszavával és „békeoffenzívájával” mindenki tisztában volt és senki sem vette komolyan, mert frázis jellege és propaganda célzata mindenki előtt világos volt, azt a vallásszabadságot, mellyel állítólag a protestantizmus ajándékozta meg az emberiséget, még ma is komolyan veszik az emberek, még a katolikusok is, és még ma is szentül hiszik, hogy például Bocskai a „szent” vallásszabadságért küzdött, mégpedig sikeresen.

A valóság pedig az, hogy ahogyan a szovjet csak a magyar kommunistákat szabadította fel és a szovjet békepropaganda csak olyan békéért küzdött, mely a szovjetnek lett volna előnyös, és csak olyan tömegpusztító fegyverek eltiltásáért harcolt, melyekkel a szovjet nem rendelkezett, vagy amelyek feltalálásában nem tudott lépést tartani Amerikával. Épp úgy a protestantizmus és így Bocskai is vallásszabadságon csak a protestáns vallás szabadságát értette, mely nagyon szépen összefért a katolikus vallás elnyomásával is, sőt egyenesen éppen azt jelentette.

Ez az egészen kezdetleges gyűlöletheadjárát a történelemben még ma is mint „a vallásszabadságért” való küzdelem szerepel. Ennél nagyobb hazugságot, az embereknek ennél nevetesegebb orruknál fogva való vezetését, amely ráadásul már négyszáz év óta tart, még nem ismert a történelem.

De az elméleti megállapítás után – melyet protestánsaink bizonyára egyenesen sértésnek vettek – lássuk a történelmi tényeket is. Azokat a történelmi adatokat, melyek a vallási türelmetlenségen, gyűlöleten és kihívó erőszakosságon kívül még a protestantizmus forradalmi jellegét is bizonyítják, hiszen a kettő egymással szorosan összefügg.

Azt állítjuk és egész sereg történelmi adattal bizonyítjuk is, hogy a katolikus Egyház (igazságjellegének megfelelően) erőszakos volt ugyan, de mindig inkább csak elméletben, mert hogy a valóságban ne nagyon legyen az, azt meg az evangéliumi szeretet kívánja. Mindig csak hirdette, hogy – mint ezt igazsága követeli – nem ismer megalkuvást, de a gyakorlatban ezt az elvet mindig olyan szeretettel, olyan enyhén hajtotta végre, ahogyan ezt az igazság iránti kötelességével csak összeegyeztetni lehetett. („A katolikus hit igazsága” című művemben történelmi adatokkal bizonyítom be, hogy még az inkvizíció sem volt kegyetlen, bár a rosszakaratú, katolikusellenes hírverés eredményeként a közvélemény még ma is annak gondolja. A Szent Bertalan-éjet pedig nem az Egyház, hanem az Egyháznak egy olyan, csak anyakönyvben katolikus „híve” csinálta (Medici Katalin), aki arra, mire ezt a tömeggyilkosságot megrendezte, az Egyházat nemegyszer árulta már el, s akiről a mellette élő pápai nunciának az volt a felfogása, hogy talán még Istenben sem hisz. A naivak nem is hinnék, hogy nálunk Magyarország történetében is mennyire kevés az, ami a protestánsok üldözéséből igaz volt, s hogy még az se vallási, hanem politikai üldözés volt és a büntetést hazaárulásukért (törökkel, franciákkal való cimborálás) kapták a protestáns „vértanúk”, például a magyar gályarabok.)

Svédországban, Norvégiában, Finnországban, Dániában, Izlandban, sőt Angliában, Brandenburgban, Szászországban, Pomerániában, Mecklenburgban és igen sok más kisebb német tartományban, sőt Erdély és hazánk meglehetősen nagy területein is egyetlenegy katolikus falu sincs. Lehetséges lenne ez akkor, ha a hitújítás korában tényleg lett volna vallásszabadság a katolikusok részére ott is, ahol a hatalom birtokosai protestánsok lettek, s ha ott ki-kitevésére bízták volna, hogy a régi hitben akarnak-e megmaradni vagy az újra térnek át? Ha az ilyen helyeken, az ilyen országokban megengedték volna, hogy megmaradjon a régi

hitben az, aki akar, lehetséges volna, hogy akkor is kivétel nélkül mindenki az új hit követőjévé vált volna, és a régi már egyetlen embernek sem kellett volna?

Ez a mai kizárólagosan protestáns állapot kétségtelenül bizonyítja, hogy a hatalom protestáns birtokosai hajdan nem túrtek vallási kisebbséget, hanem megkövetelték, hogy a hite mindenkinek az legyen, ami az övék, tehát a vallás- és lelkiismereti szabadságot ők is szakasztottan úgy értelmezték, mint a szovjet kommunisták például Magyarország „felszabadítását”. Ezek ezen a szón a kommunisták felszabadítását, azok a maguk protestáns meggyőződésének szabadságát értették, de szólamaikban mindig a „szabadságot” általában emlegették és ezt magasztalták ezek is, azok is. Mondhatatlan korlátoltság és naivság jele, ha egy protestáns ezt a „szabadságot” még ma is komolyan veszi és dicsekvéssel hangoztatja, de egyenesen elmeogyintézet után kiált, ha például Bocskait még egy magyar katolikus is a vallásszabadság hőisének tartja még ma is. Pedig hát melyik nem tartja annak?

Nemcsak az 1555-ös augsburgi vallásbéke, hanem még az 1648-as westfáliai béke is az uralkodók tetszésére bizza, hogy az övékétől eltérő valláson levő alattvalóikat eltűrik-e országukban, vagy nem. Úgy rendelkeznek, ha megtűrik is, csak magán vallásgyakorlatot kötelesek nekik adni, de nem nyilvánost. Ha pedig nem akarják őket területükön megtűrni, akkor joguk van őket kiűzni onnan, csak azt kötelesek megengedni, hogy vagyonukat magukkal vihessék.

Akik olyan naivok, hogy még ma is elhiszik, hogy a protestánsok a lelkiismereti és vallásszabadság harcosai voltak, miért nem botránkoznak meg azon, hogy ilyen felháborító békepontokat az akkori protestánsok elfogadtak? Pedig hát annyira elfogadták őket, hogy egyenesen az ő vívmányaik voltak. Olyan vallási kisebbség ugyanis, melynek ki kellett vándorolnia, csakis katolikus országokban volt (Franciaországban a hugenották, az osztrák örökös tartományokban és Salzburgban a lutheránusok), a protestáns államokban azonban akkor már sehhol sem volt katolikus kisebbség, mert arra már onnan azoknak még az írmagjuk is rég ki volt már irtva.

Külön iróniája a sorsnak vagy cinizmusa a gonoszságnak, hogy ezeket a szánni való protestáns kitelepülöket aztán úgy kürtölték világgá, mint a legszívtelenebb vallásüldözés szárandó áldozatait. A velük történt igazságtalanságon felháborodó olvasó természetesen nem is sejti, hogy mindez olyan törvény alapján történt, melyet a protestánsok vívtak ki maguknak, s az, hogy katolikus kitelepíteni való akkor már nem akadt, az nem a protestánsok türelmének, hanem éppen ellenkezőleg: türelmetlenségének bizonyítéka. Az is érdekes, hogy az augsburgi vallásbéke, mikor a fejedelmeknek és földbirtokosoknak jogot ad arra, hogy az övékétől különböző valláson levő alattvalóikat elűzzék, egyedül csak a katolikus egyházi birtokosokkal tesz kivételt. Csak az egyházi birtokosok kötelesek birtokukon megtűrni a protestánsokat, ha azok már meggyökeresedtek.

Egyházi birtokon valóban voltak ilyen meggyökeresedett protestánsok. De protestáns uralkodók országai és a protestáns földbirtokosok birtokai hol voltak akkor már ettől? Svédországban már 1544-ben kimondta az országgyűlés, hogy a törvény egyedül csak a lutheránus vallást tűri meg. Mikor utána a király újra katolikus lett, emiatt utódai elvesztették a trónt. (Iren holland hercegnőnek még 1964-ben is le kellett mondania trónörökösi jogairól, mert katolikus lett, pedig Hollandiában 40% a katolikus.) Törvényt hoztak arról is, hogy hivatalt csak az viselhet, aki az ágostai hitvallásra esküt tesz. Aztán kivégeznek a törvényes, de katolikus királyhoz hű kilenc főnemest. Az 1595-ös süperköpingi országgyűlésen újra szigorúan eltiltják a katolikus istentiszteletet s minden nem lutheránust kiutasítanak az országból. Aki a lutheránus istentiszteleten nem volt hajlandó részt venni, megvesszőzték. Mindez IX. Károlynak, Gusztáv Adolf, „a vallásszabadság” hőse apjának uralkodása alatt történt.

Lehet hát a protestáns vallásszabadságnál nagyobb komikumot még csak elképzelni is? Pedig hát nálunk és mindenütt a művelt nyugaton is egyetemi tanárok (és természetesen még katolikus egyetemi tanárok is) a legkomolyabb képpel hirdetik. Van-e hát csak egy hajszalnyi különbség is a szovjet kommunisták hazug propagandája és e között? Igen, van. Az hogy

Magyarország népének „felszabadításáról” a kommunisták effajta propagandáját a kutya sem hitte el, de a protestánsoknak a vallásszabadság mellett szóló hírverését még ma, négyszáz évvel utána is szentül hiszi mindenki, még azok a katolikusok is, akik ellen az egész hírverés szól.

Dániában már II. Keresztély megtiltotta, hogy Luther iratait a katolikus papok (vagy bárki más) cáfolni merészeljék (szabad kutatás elve), és mikor a katolikus érsek a király eljárása ellen tiltakozott, kivégeztette érte. III. Keresztély 1536. augusztus 20-án elfogatta az ország minden püspökét, s csak azzal a feltétellel bocsátotta őket szabadon, ha méltóságukról és javadalmaikról lemondanak, és a lutheranizmus terjedését nem akadályozzák. A roeskildei püspök, aki a legkülönb volt a testületben, emiatt nem is szabadult ki börtönéből soha. Végül aztán 1546-ban a koppenhágai országgyűlés halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg minden katolikus papnak az ország területén való tartózkodást, a katolikusokat a hivatalok viselésétől eltiltotta, sőt még a szüleiktől való öröklés jogától is megfosztotta őket.

Ez aztán gyökeres, gátlástalan és csak a célt néző eljárás! Épp olyan, mint Bocskai bátyánké volt, mikor a törökösséget kellett Erdélyben elintézni. S ahogyan ő Erdélyben a hivatalának ugyancsak fogatkozás nélkül felelt meg, ugyancsak fogatkozás nélkül intézték el Dániában is a katolikusokat. Csoda-e hát, hogy ma Dániában nincs egyetlenegy katolikus vagy akár csak vegyes vallású falu se, s még az az egy százalék is, amit az ország lakosságából a katolikusok ma tesznek, újonnan megtértekből és bevándorlókból áll.

Ez a siralmas dán katolikus jelen nem bizonyítja-e egyúttal azt is, hogy Dániában a Keresztélyek nem úgy tettek a katolikusellenes törvényekkel, mint Habsburg Ferdinánd, Miksa és Rudolf a mi „lutherani comburantur”-t elrendelő törvényeinkkel, hanem ők azt, amit országgyűléseik a katolikusok ellen elrendeltek, „fogatkozás” nélkül, gyökeresen és gátlástalanul végre is hajtották. A Dánia előtt említett Svédország is úgy végrehajtotta katolikusellenes törvényeit, hogy ott nem is egy százalék, hanem még egy ezrelék sincs az országban a katolikus még ma se.

Norvégiát ugyanaz a III. Keresztély tette lutheránussá, aki Dániát, és természetesen ugyanolyan eszközökkel, mert akkor még e két országnak közös uralkodója volt. A papság itt is csak kettő között választhatott: a hithagyás vagy a számkivetés között. Izland is úgy lett lutheránus, hogy Aresen János holumi püspök a vérpadon fejezte be életét. A vallásszabadság hős és tisztelt bajnokai természetesen itt is épp olyan százsázalékos, „fogatkozás nélküli” eredménnyel dolgoztak, mint később Hitler, Sztálin és csatlósállamaik, mikor egy-egy „titkos” és „szabad” választást meghirdettek, megrendeztek és aztán 99,8%-os eredménnyel lebonyolították.

Skóciában ellenben a dinasztia katolikus vallása ellenére nemcsak vallásszabadságot tudtak maguknak kivívni a kálvinisták (ami megfordítva sohasem fordult elő egy országban sem), hanem ők is annyira fogatkozás nélkül megfelelték „hivataluknak”, hogy 1560-ban a dinasztia katolikus vallása ellenére is kimondták a katolikus vallás eltörlését, a misézést és a misehallgatást pedig (mert ők ezt bálványimádásnak tartották, s ezt a meggyőződésüket – úgy látszik, a vallásszabadság alapján – az országban mindenkire ráerőszakolták) jószágvesztéssel, ismételt „bűnözés” esetén pedig halálbüntetéssel sújtották.

Hát Angliában hányan mentek vérpadra VIII. Henrik uralma alatt azért, mert a király újonnan behozott egyházi fősege miatt nem voltak hajlandók lemondani a pápáéról! A fia, VI. Eduárd alatt behozott protestáns liturgiát el nem fogadó katolikusokra is nagy pénzbüntetések szabtak ki, sőt börtönt is, s az emiatt kitört lázadások elfojtására idegen katonaságot is alkalmaztak.

Erzsébet 1558. december 27-én kiáltványt bocsátott ki, melyben az 1559. január 25-én összeülő országgyűlésig megtiltotta a papoknak a prédikálást. Noha ezen az országgyűlésen még a Bocskai-szabású, „hivatalát” „fogatkozás nélkül” betöltő királynő terrorja ellenére is csak háromfőnyi szótöbbséggel döntöttek a protestantizmus mellett, a hivatal- és jószágvesztést mégis kegyetlenül végrehajtották azon katolikusok ellen, akik a pápa helyett nem fogad-

ták el még egyházi dolgokban is a királynő főségét. Ezáltal az ország nagy többségét kizárták volna a hivatalviselésből és megfosztották volna vagyonától, ha mindenki olyan hős lett volna, hogy még ilyen áron is megmaradt volna katolikus meggyőződése mellett. (Azért beszélek az ország fele helyett az ország nagy többségéről, mert hiszen az országgyűlés fele a hatalom féktelen terrorja ellenére szavazott a katolicizmus mellett. Ilyen körülmények között az országgyűlés egyenesen nagy többségének kellett katolikus érzelműnek lennie. Az országgyűlésen azonban csak az egyházi vagyont elrabló urak voltak jelen. Milyen fokban lehetett hát akkor a köznép katolikus érzelmű?)

1562-ben már nemcsak hivatalvesztéssel és jószágelkobzással bünhődtek a protestáns liturgiát elfogadni és a szupremácia-esküt [a protestánsok elsőbbségét] letenni vonakodó katolikusok, hanem már hazaárulóknak is nyilvánították őket, természetesen ezt a nagy bűnt méltán sújtó nagy büntetésekkel együtt. A törvény a szentmisét „istenkáromló költeménynek” nyilvánította (szép kis vallásszabadság!), a tisztítótűzben, az Oltáriszentségben, a pápai hatalomban, a búcsúban való hitet, a szentek és szentképek tiszteletét eretnekségnek bélyegezte meg és azokkal a borzalmas büntetésekkel sújtotta, melyekkel az angolok katolikus ősei azokat az eretnekeket sújtották, akik nem hitték mindazt, amit most már nem is volt szabad hinni. A különbség természetesen „csak” az volt, hogy a középkorban a büntetés csak elméleti volt, mert hiszen eretnekek nem vagy alig voltak, míg most olyan Bocskai-féle emberek hozták ezeket a határozatokat, akik „hivataluknak” „fogyatkozás nélkül meg is feleltek”.

De nemcsak a katolikus „bálványimádást”, hanem a kálvinista eretnekséget (a presbiterianizmust) is eltolták Angliában. Egy ideig ugyan nemigen hajtották végre ezeket a törvényeket még a katolikusok ellen sem, de később minden más törvélynél fontosabbnak tartották, szigorúbban vették, sőt egész különleges és a legtágabb hatáskörrel felruházott külön nyomozóhatóságot (ők nem használták ezt a szót, de tudvalevő, hogy az „inkvizíció” szó ezt jelenti) állítottak fel a „felségsértő” katolikusok kinyomozására, s százával hullott le a katolikusok feje. Akik életben maradtak, azok is koldusbotra jutottak a rájuk kiszabott sok és nagy pénzbírság miatt. A nyomozás eredményessé tételére külön e célú szolgáló kémrendszert is létesítettek és – szakasztottan úgy, mint a mi „népi demokráciánkban” – még az országból való kiköltözés is szigorúan tilos volt.

Tudvalevő, hogy az angol törvény csak a hűtlenség és felségsértés esetében engedte meg a kínpad alkalmazását, de ekkor megengedte. Akkor azonban ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Angliában senkit sem vontak kínpadra, csak a katolikusokat. Abban a korban ugyanis másfajta felségsértő nem is igen volt. Az angolok tehát e korban a rablógyilkosokkal is jobban bántak, mint a hitvalló katolikusokkal, mert azokat vallatás közben nem volt szabad kínpadra vonni, de ezeket igen. (Megint csak „népi demokráciánk” ideje jut eszünkbe, mert tudvalevő, hogy ekkor is csak a politikai bűnösöket kínozták, de a rablógyilkosokat nem. Ezeknek a börtönben, vagy legalábbis a vizsgálat alatt arany életük volt a rendszer ellenségeihez képest.)

Tudvalevő, hogy ez időben Angliában a felségsértők kivégzési módja is annyira barbár, sőt kannibál módra történt, hogy rögtön a kivégzés után kivájták az áldozat még gőzölgő beleit, fejüket pedig levágták és kitűzték a londoni hídon, ahol legtöbb ember járt, s így legtöbben láthatták. A hetvenhét éves Fisher bíborosnak szintén odatűzték a fejét, miután a holttestét teljesen meztelenül közszemlére tették. Mindszentyjei ugyanis akkor is voltak az Egyháznak, nemcsak most. És gonoszok is voltak akkor is, nemcsak most. A különbség csak az volt köztük, hogy a mai gonoszok materialistáknak és istenteleneknek mondják magukat, akkor pedig még a gonoszok is azt mondták, sőt hitték is magukról, hogy ők vallásosak és csak a bálványimádást utálják és büntetik.

A máig katolikusnak megmaradt hős Írország népét vagyonából teljesen kifosztották, lakosságát a hajdani nyolcmillióról a mai négyre süllyesztették. Az ír föld még ma is protestán-

sok tulajdonában van a katolikus Írországban, sőt az ő tulajdonukban vannak még ma is a szép középkori püspöki székesegyházak is.

A „vallásszabadságért” oly dicső módon küzdő hollandok is azonnal betiltották a katolikus nyilvános istentiszteletet azokban a déli tartományokban (Noord-Brabant, Limburg), melyeket később elfoglaltak, noha ott senki sem volt protestáns. E tartományok ma is több, mint 90%-ban katolikusok, mert az üldözés megedzette és megkeményítette őket, s mert a hatóságok megvesztegetésével elérték, hogy a gyakorlatban sokszor nem volt olyan szigorú az ellenük hozott törvény, mint elméletben. A gyönyörű középkori székesegyházak azonban annak ellenére is protestáns kézben vannak még ma is, hogy a lakosság katolikus maradt. (Az egyiket, a legszebbet, a hertogenboschit a francia uralom alatt adták vissza a katolikusoknak, mert az itt parancsoló franciák forradalmárok s istentelenek voltak ugyan, de még az ő igazságérzetüket is bántotta ez a felháborító igazságtalanság.)

A katolikusok gőzölgő beleinek kivájása ugyanakkor történt Angliában, mikor Rudolf vissza próbálta venni Kassán a protestánsoktól az akkor már évtizedek óta birtokolt dómot, s mikor emiatt Bocskai a megsértett vallásszabadság nevében fegyvert fogott. Annak számára, aki ismeri Európa akkori történetét, s mindazt, ami ugyanakkor Európa protestáns államaiban a katolicizmus és a katolikusok ellen büntetlenül, sőt a vallásszabadság hangoztatása közepette történt, el sem lehet képzelni nagyobb komikumot, mint látni azt a hősies pózt, hallani azt a frázishalmazt és a szegény elnyomott magyar protestánsok szent lelkiismeretének elnyomása miatti ezen elemi felháborodást, mellyel a mi magyar protestánsaink, sőt együgyű katolikusaink is a Habsburg zsarnokság e „féktelen dühöngését” kísérik s elítélik, s mellyel a fegyvert, mely e galád és az emberiség történetében egyedülálló gaztett megbosszulására végre kijött a hüvelyéből, magasztalják.

Ekkor (1600 körül) ugyanis már minden állam, melynek uralkodója az új hit mellé állt, teljes egészében és kivételt nem tűrően protestáns volt. Láttuk, hogy hogyan, miért és milyen eszközökkel. Nem kellett ezen államokban a protestantizmusnak a kisebbségnek államilag megrendezett kivándoroltatásához folyamodnia, s aztán a szegény hazátlan vándorok szenvedéseinek drámai kiszínezésével egy eredményesen megrendezett propaganda-hadjárat szegényét túrníe, mert azok, akik ott az ország „megreformálását” megrendezték, mindmegannyi svéd, norvég, dán, angol, izlandi vagy német Bocskai Istvánok voltak, akik csak a célt nézték, nem pedig az eszközöket, és akiket erkölcsi gátlások nem zavartak. Ők mindnyájan elmondhatták magukról akár svédül, akár angolul, akár németül, hogy „mű az mű feladatunkat, úgy látszik fogyatkozás nélkül elvégeztük”.

Ezek a vallásszabadságot csak addig emlegették, míg a hatalom a katolicizmus kezében volt, tehát amíg vallásszabadságra a protestánsoknak volt szükségük, nem pedig a katolikusoknak. Hiszen a bolsevisták is csak addig tartották a szervezett munkás erényének és öntudata kifejezésének a sztrájkot, amíg a gyárak a kapitalistáké voltak, s így ezek a sztrájkok nekik ártottak. Mihelyt a kapitalisták helyébe az államkapitalizmus, illetve „a nép állama”, azaz a munkásvezérek léptek, mindjárt a legnagyobb munkásbűn lett a sztrájk, melynek még a gondolata is szentségtörés volt és éjszakai elvitellel és megkínzással járt.

Mihelyt az államhatalom a protestánsok kezébe került, a „vallásszabadság” helyett mindjárt az ő jelszavuk is az lett, hogy pusztuljanak a bálványimádók és a felségsértők. Mi ugyan – mondták – annál mindig sokkal intelligensebbek, főként pedig jobbak voltunk, semhogy kintpadra vontuk volna valaha a bűnöst, de a felségsértők és a bálványimádók ellen mi is megengedett, sőt szükséges eszköznek tartjuk. Gazember ugyanis az, aki az álhumanizmustól hagyja magát félrevezetni, és még ezeket az alja és veszedelmes gonosztevőket is megsajnálja.

Az a gyűlölet és kíméletlenség, mely a régi hit mellett kitartani akarókat és az egyedül üdvözítő egyházban hívőket követte, azok a kíméletlen eszközök, melyeket kiirtásukra alkalmaztak, az a jellemtelenség és perfidia, mely majdnem minden vezető emberük tetteiben megnyilvánult, kétségtelenül mutatja, hogy – minden ellenkező beszéd, sőt talán meggyőző-

dés ellenére – ezek az emberek nem valláserkölcsei alapon álltak, hanem forradalmin. A protestantizmus formálisan vallási forradalom volt ugyan, lényegében és a valóságban azonban éppúgy gazdasági, materiális és lelkiismeretlen volt, mint a mai idők nyíltan vallástalan alapon álló forradalmi. (Ezt, legalábbis a gazdasági részt illetően ma már még a protestánsok is majdnem kivétel nélkül elismerik.)

Végzetesen tévedne, aki azt hinné, hogy a protestantizmus szelíden, finoman, csak az észhez szólva, csak érvelve és szigorúan a vallásszabadság alapján állva terjedt el. A közvélemény ezt hiszi, mert a protestantizmus ma már hitközönnyőséget jelent, és aki hitközönnyős, az természetesen szabad teret enged bármely vallási felfogásnak. De amint még a mai, lényegében hitközönnyős protestantizmus is valójában csak a hitetlenség és a testvérfelkezetek iránt tud türelmes lenni, de az igazi hit, a katolicizmus iránt csak kivételesen, egyes egyéneiben, elképzelhetjük, hogy viselkedett az eredeti, még a középkori egyház szilárd hitének hatása alatt álló, s ezért még komolyan hívő protestantizmus, mely emellett még tele volt eredeti forradalmi hévvel, türelmetlenséggel és erőszakossággal! Ki látott már türelmes forradalmat?

Aki meg akarja igazán érteni, mit jelentett a valóságban a protestantizmustól annyit és annyira hirdetett vallásszabadság, az gondoljon a mi sztálini „népi demokráciánk” állandóan hirdetett „felszabadulására”, „szabad májusára”, „Szabad Nép”-ére, „Szabad Szó”-jára, „Szabad Föld”-jére és szabad vallásgyakorlatára. Az unalomig és szemrebbenés nélkül hirdették a szabadságot és a felszabadulást, és azok, akik hirdették, úgy látszik, el is hitték, amit mondtak, s azt gondolták, hogy akiknek mondják, azok is elhiszik, mert nekik eszükbe sem jutott, hogy szabadságon és felszabaduláson mást is lehet érteni, mint az ő, azaz a zsidók és kommunisták szabadságát, az ő felszabadulásukat. Az pedig megint csak egyik fő elvük volt, hogy nem voltak hajlandók észrevenni, annál kevésbé elismerni, hogy az ország és a nép nem kommunista.

A XVI. század protestantizmusa is (sőt még a jelenkoré is) „vallásszabadságon” szintén csak a maga szabadságát értette, és még csak eszébe sem jutott, hogy ez a szabadság talán a katolicizmust is megilleti ott is, ahol a hatalom a protestánsok kezébe került már. Amint ugyanis a kommunista mindenkit, aki vagy ami az ő ellensége, a nép ellenségének és ezért veszedelmes gonosztevőnek tartott és hirdetett, épp úgy a XVI. század protestantizmusa is mindennel és mindenkivel alkudni tudott, csak a pápasággal nem. Ezt az emberiség legveszedelmesebb mótelyének, sőt magának az Antikrisztusnak tartotta, azaz a merő rossznak.

Szánandóan szűk látókör és veszedelmesen vad fanatizmus kellett mindehhez (hogy a sok képtelenség láttára is meggyőződéses kommunista maradjon valaki, ahhoz is ugyanez kellett), de a protestantizmus képviselői is valóban ilyen fanatizmus uralma alatt álltak és igazi jellegzetes forradalmárok: vadak, erőszakosak voltak és végtelenül, engesztelhetetlenül, igazi forradalmár módra tudtak gyűlölni. De viszont ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) a vallásszabadságot annyit emlegették, annyira jelszavukká választották, s helyességét és tiszteletreméltó voltát annyit emlegették, mint kommunistáink a maguk szabadságát vagy békeszeretét és aztán annyit visszhangozták utánuk mások is századokon át, hogy nemcsak protestánsok veszik komolyan és lelkesednek érte még ma is és tartják a vallásszabadságért való küzdelmet felekezetük elévülhetetlen érdemének, hanem még a katolikusok is. Ezt a küzdelmet ma is úgyszólván mindenki az emberiség történelme egyik legszebb és legfelelőbb fejezetének tartja.

## A protestánsok forradalmi erőszakja Ausztriában

A vallásszabadság a kezdődő protestantizmus kortes jelszava volt csupán, mely egy cseppet sem volt jobban valóság, mint a sztálinista államrendszerben a szabadság, melyet – éppen ezért – ott sem emlegettek kevesebbet. A vallásszabadságot a XVIII. század második felében a francia forradalmat megelőző, úgynevezett felvilágosultság hozta meg, azaz a nyílt istentelenség és vallástalanság kora, nem pedig a XVI. század hitújítása. A tényleges vallásszabadság elve ugyanis a vallástalanságtól, vagy legalábbis az intézményes kételkedéstől elválaszthatatlan. Ha a vallásszabadság híve vagyok, az logikusan csak azt jelentheti, hogy szerintem igaz vallás nincs, vagy ha van, hogy melyik az, azt soha eldönteni nem lehet. A vallásszabadság híve tehát csak hitközönyös ember lehet, azaz csak olyan ember, akinek vallási meggyőződése nincs.

Az igazság világában nincs és nem is lehet szabadság, tehát a vallás világában sem mindaddig, amíg a vallás az igazság világába tartozik. Az igazságnak lényege, hogy kényszerít, hogy kötelez, hogy szellemi rabszolgává tesz. Amelyik tanító igazságokat ad elő, az nem engedheti meg tanítványainak, hogy tetszésük szerint higgyék vagy ne higgyék azt, amit tanít nekik. Az előadott dolgokban szabad válogatási lehetőséget csak az a tanító engedhet meg tanítványainak, aki maga sem biztos annak helyességében, amit előad, vagy ha igen, nincs hivatása magaslátán, mert vagy megfizették vagy megfélemlítették. Az igazság alkut nem ismer, de közéletet sem az ellentétes vélemények kiegyenlítésére. Az igazsággal ember csak rabszolgai viszonyban lehet. Ez az egyetlen rabszolgaság, mely nem szégyen az emberre, hanem dicsőség, illetve magától értetődő, a józan észből következő, a világ legtermészetesebb dolga.

A vallásszabadság elvét csak az a vallás hirdetheti, amely nem igazság és nem is akar az lenni. Ha egy vallás a maga tanait igazságnak tartja, akkor a saját tanaival csak részben is ellenkező minden más vallást kénytelen nem igazságnak tartani, e megállapítás minden következményével egyetemben. A nem igazra nem adhat szabadságot az igazság, mert ha ad, akkor már azt is elismerte, hogy ő sem igaz. Az, hogy a protestantizmus elméletben hirdette és hirdeti a vallásszabadságot, sőt éppen ezt tette fő jelszavává, világos bizonyítéka annak, hogy a protestantizmus létrehozói a legfontosabb dologban, a lényegben, egy óriási engedményt tettek a vallástalanságnak.

Feladták azt az alapelvet, hogy a vallás tanai nemcsak üdvösek, hasznosak és szükségesek, hanem egyúttal igazak is. Pedig az a vallás, amely nem igaz, vagy amelyről legalábbis nem lehet bizonyosan tudni igaz-e vagy nem, már szükséges sem lehet. De még hasznosnak sem nagyon mondható, mert az ilyen vallás nem adhat megnyugvást, nem boldogíthat, s így hathatós fék se lehet sem a tömegek, sem az egyének bűneinek és káros szenvedélyeinek megfékezésére. Az ilyen vallás az ember érzelmeinek, hangulatának, sőt szeszélyeinek labdája.

A protestantizmus eleinte még nem jutott el erre a végzetes, igazság voltát megcáfoló eredményre. Eleinte még ő is hitt, illetve fanatikus volt; lelkesedett a maga tanaiért és féktelenül gyűlölte azokat, akik vele ellenkező véleményen voltak. A vallásszabadságot ő is csak kortesfogásnak használta, mint a kommunizmus a maga „szabadságát”. Hiszen a vallásszabadság jelszavát akkor is használta már, mikor még nemcsak a katolicizmussal, hanem a hitetlenséggel szemben is hitt a maga igazában. Ugyanazon célból használta, mint a kommunizmus a „szabadságot”, azaz ott, ahol a szabadságra neki volt szüksége és belőle egyedül neki volt haszna. Ahol már ő volt az úr, ott már nem termett szabadság más részére. Ahol módja volt rá, ő sem adott szabadságot se a régi „bálványimádásra”, se a hitetlenségre vagy erkölcstelenségre.

Mindkettő ellen a dühös forradalmár fanatizmusával küzdött még akkor, amikor még neki is volt hite.

Ez újdonság a történelem felületes ismerői számára. Az ő képzeletükben ugyanis csak a szegény, üldözött, gályarabságra, máglyára hurcolt és kínpadra vont szegény ártatlan protestánsok élnek, akik örülnek, ha szabadon lélegezni hagyják őket; akik az emberiség szellemi rabszolgasága alóli felszabadításának hősei voltak, s mint ilyenek, a távoli jobb jövő reményében harcoltak és szenvedtek annak a kornak az eljövételéért, melynek mi már az ő jóvoltukból boldog birtokosai vagyunk.

Hogy ez a szemlélet mennyire téves, és hogy a valóság mennyire ellenkezik vele, arra a legcsattanósabb bizonyítékul az osztrák örökös tartományok protestánsainak viselkedését hozzuk fel, mert – azt gondolhatná az ember – ha valahol a földön, akkor itt el voltak nyomva a protestánsok, és ha valahol, akkor itt jogtalanok, üldözöttek és ennek következtében féltékenyek, megriadtak, alázatosak voltak. Hiszen köztudomású, hogy végül a „kegyetlen” Habsburgok teljesen ki is irtották őket.

A történelmi adatok azt mutatják, hogy a valóság az elképzeltnek éppen az ellenkezője. Az igazság az, hogy az osztrák örökös tartományok XVI. századbeli protestánsai a történelem egyik legerőszakosabb, legdölyfösebb, legtürelmetlenebb, lehangosabb és legelbizakodottabb kisebbsége voltak. Olyanformák voltak, mint Franciaországban a hugenották, vagy mint a görög vagy koreai polgárháborúban a kommunisták; fanatikus, elbizakodott, önző és törvényt egyáltalán nem ismerő kisebbség, mely, ha végül nem talált volna erőskezü megfékezőre, alpesi hazájában épp úgy kiirtotta volna a katolicizmusnak még az írmagját is, mint ahogyan a svéd, a norvég, a finn, a dán, az angol protestantizmus kiirtotta a katolicizmust a maga hazájából. Ausztriát ők is épp úgy tiszta protestánsná tették volna, mint amilyen tiszta protestánsok jelenleg ezek az északi államok.

Hogy aztán II. Ferdinánd utána aránylag olyan könnyen és minden különösebb erőfeszítés vagy vérontás nélkül meg tudta őket semmisíteni és örökös tartományait újra tiszta katolikus országokká tudta tenni, ez is csak azt bizonyítja, hogy lényegileg – nagy hangjuk és erőszakosságuk ellenére – mennyire gyenge, erőtlen és a nép tömegében talajjal nem bíró törpe kisebbség voltak. Szakasztottan úgy, mint korunk kommunistái a „népi demokráciákban”, ahol őket is fegyvertelen gyerekek tudták legyőzni 1956-ban.

Az osztrák protestánsok e forradalmi erőszakossága és fanatizmusa annyira igaz, hogy egyes nagy elmék protestáns egyoldalúságban történt nevelésük ellenére is észrevették. De nálunk a közleesebb néprétegekbe sajnos, még most sem jutott el ez a felismerés, még a katolikusok közé se. A protestáns Schiller azonban a harmincéves háború kitörése előtti állapotokat vázolván, már több mint másfélszáz évvel ezelőtt így írt (idézett műve I., 34. o.):

*„Bár az osztrák fejedelmek katolikus uralkodók voltak, és ráadásul még a pápaság támaszai is, országaik mégis messze voltak attól, hogy katolikus országoknak legyenek mondhatók. Ezekre a vidékekre is eljutottak az új vélekedések és Ferdinánd bajai és Miksa jósága folytán gyors szerencséjével terjedtek el. Az osztrák tartományok azt mutatták kicsinyben, amit Németország nagyban. Az úri és lovagi osztály nagyobb része evangélikus volt és a városokban nagyon is erős túlsúlyt vívtak ki maguknak a protestánsok. Mihelyt soraikból egyeseknek sikerült bejutniuk a tartományképviselőbe, észrevétlenül egyik hely a másik után került a kezükbe és a katolikusok kiszorítottak. A nagyszámú úri és lovagrenddel és a városok képviselőivel szemben a néhány főpap szava túl gyenge volt, melyet a többiek ildomtalan gúnyolódásai és sértő megvetése a tartománygyűlésről teljesen el is riasztott.”*

Tehát mikor még jogtalanok voltak, s mikor a törvény még azt sem tűrte, hogy létezzenek, a gyakorlatban már akkor is ők voltak azok, akik terrorizálták a katolikusokat, s így gyakorlatilag megvonták tőlük a vallásszabadság jogát. Ugyanazzal a vad, fanatikus, türelmetlen és neveletlen türelmetlenséggel léptek fel tehát, mellyel a modern idők marxista munkásmozgalmai inzultálták az Egyház papjait, „csuhászták” őket, odakiabáltak nekik, hogy elviszik a szerencséjüket, s így szinte száműzték őket a nyilvános életből és az utca forgatagából, s rákényszerítették őket, hogy papi ruhájukat levessék és álruhában járjanak.



Ahogy ezek gúnyolták a gyárban az evés előtt imádkozó munkást, lenézték és papcselednek csúfolták, úgy számúzták a nyilvános életből a „bálványimádó” pápistákat Miksa és Rudolf korának osztrák és stájer protestánsai. A kettő még abban is egyezik, hogy mindketten akkor voltak ilyen fölényes üldözők, mikor a fő panaszuk az volt és a közvélemény is azt tartotta, hogy tulajdonképpen ők az üldözöttek. A marxizmus propagandájában még ma is állandóan az szerepel, hogy azelőtt feudális világ volt, jogtalan, elnyomott pária volt a munkás és a rendőrlovak patái tiporták őket a pesti aszfalton.

*„Így észrevétlenül – folytatja Schiller – az egész osztrák tartománygyűlés protestánsná lett és a reformáció gyors lépésekkel közeledett a nyilvános elismerés felé. Az uralkodó a rendektől függött, mert ők voltak azok, akik az adót megszavazták neki vagy megtagadták. A pénzzavarokat, melyekben Ferdinánd és fia voltak, felhasználták egyik vallásszabadságnak a másik után való kicsikarására tőlük. Az úri és lovagi rendnek végül a vallás szabad gyakorlását engedte meg Miksa, bár csak a saját területeiken és kastélyaikban.”* (Mivel nemcsak kastélyaikban, hanem „területeiken” is, ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy mindenütt. A pap egyébként is a földesúrtól függött. Láttuk, hogy főnemes uralom, oligarchia volt abban a korban, a várral bíró főnemesek a királytól sem féltek, s egyébként is a központi hatalom gyengesége mellett és az akkori nehézkes közlekedési viszonyok között akkor az eldugott vidéken egészen szabadon lehetett garázdálkodni.)

*„Az evangélikus prédikátoroknak zabolátlan rajongó-buzgalma azonban átlépte ezt a bölcsességtől korlátozott célt. A határozott tilalom ellenére többen közülük a vidéki városokban és magában Bécsben is (!) hallatták nyilvánosan szavukat és a nép seregestől tódult ez új evangéliumhoz, melynek legjobb fűszere az odamondogatások és gúnyszónoklatok voltak. Így állandó tápot kapott a fanatizmus és a két oly közelálló egyház viszonyát tisztátalan buzgalom mérge fertőzte meg.”* (Látjuk tehát, hogy protestantizmusa, mégpedig sokszor nagyon is elfogult protestantizmusa ellenére még Schiller is egyedül a protestánsok bűnét állapítja meg a kiéleződött vallási viszonyok okaként, s olyan kifejezéseket használ, melyek a katolikusok iránti rokonszenvét bizonyítják e téren.

Világosan látható tehát, hogy még az osztrák örökös tartományokban is (pedig ezt gondolná legkevésbé az egész más irányban befolyásolt közvélemény) a protestánsok voltak a támadó, a hangos és az erőszakos fél már akkor is, amikor elméletben, az írott törvény szerint (melyet a közvélemény összetéveszt a valóságos állapotokkal) még a máglya volt a sorsa a „szegény, üldözött” protestánsnak. A valóságban – látjuk – már ekkor is ők voltak azok, akik a gyakorlatban nem engedtek vallásszabadságot azoknak a katolikusoknak, akikről az avatatlan azt gondolja, hogy azonnal máglyára küldték volna őket, ha nem titokban lappangtak volna. Erőszakos fellépésükkel, gúnyukkal, közvélemény kialakítására alkalmas tevékenységükkel már akkor kiszorították a katolicizmust a nyilvános életből és hamupipóke szerep vállalására kényszerítették, mikor elméletben még a katolikusoknak kellett volna lenniük a türelmetlen zsarnokoknak.

Mikor tanaikat még nem is lett volna szabad hirdetniük, legalábbis a városokban és Bécsben nem, nemcsak hirdették, hanem – ahelyett, hogy örültek volna a törvény ellenére is ölükbe hullott szabadságnak – már ekkor is mást se tettek „ígérvétel” közben, mint hogy gúnyolták, megvetették, lenézték, nevetség tárgyává tették a mások vallását. Azt, melyet még az ő szüleik is vallottak, uralkodójuk jelenleg is vallott, mely a nép kevésbé hangos többsége előtt tisztelet és ragaszkodás tárgya volt, s melynek tulajdonképpen joga lett volna őket máglyán elégetni.

Többség volt ez a vallás még akkor is, csak ez a többség nem a nép salakjából, hanem a javából kerülve ki, nem volt annyira nagyszájú és erőszakos, mint ők, hanem szerényen visszavonult, mert szájtethettséggel nem rendelkezett, gúnyolódni nem szeretett s emiatt kevésnek, sőt nem létezőnek látszott. Mikor aztán végre uralkodójuk fellépett a kihívó erőszakoskodások ellen és érvényt szerzett a törvénynek, egyszerre kisült, hogy milyen sok volt az,

ami mindennek látszott. Mivel csak fölényeskedni és gúnyolódni tudott, mihelyt ez nem volt számára lehetséges, egyszerre úgy eltűnt, mint a tavaszi hó.

A XVI. században protestánsaink a tiszta evangéliumnak a vallásszabadság alapján álló hirdetését úgy értették, hogy csak úgy ömlött a szószékről a „babona” és a „bálványimádás”, a „Teufelswerk” (az ördög műve), a „Pfaffentrug” (csuhási csalás), sőt egész trágár kifejezések (Babylonische Hure stb.) özöne, a rágalmozások, maró gúnyolódások, ferdtések, szócsavarások, lehetetlen mesék feltalálása az Egyház és papjai kigúnyolására és neveltségessé tételére. Úgy volt ekkor is, mint Voltaire korában, csak ez nem francia szellemességgel, hanem XVI. századi és alpesi durvasággal történt.

Még az is előfordult, hogy hivatalosan felelősségre vonták azt a prédikátort (pl. Naumugban Mohr lelkészt), akinek beszédeiben nem volt elég papgyalázás és pápaócsárlás (Hurter, I., 395. o., Döllinger: Reform II., 75. o.) Mikor a németországi Interimmal kapcsolatban az ansbachi területen kiadták a rendeletet, hogy a prédikátorok a népet egyelőre inkább a bűnbánatra buzdítsák, ne pedig csak a pápa és a papok ellen uszítsák, a prédikátorok nyilvánosan tiltakoztak az effajta rendeletek ellen. *„Ha mi – hangzott a válaszuk – ezek után a pápát, papokat és szerzeteseket nem nevezhetnénk és ostorozhatnánk név szerint, akkor, ha ezt a dolgot csakugyan végrehajtanánk és megtartanánk, az igazság elnyomását jelentené és nagy megbotránkozást okozna. Az igazi keresztények azt tartanák rólunk, hogy meg akarjuk tagadni az igazságot.”* (Hurter, I., 397. o., Döllinger, II., 647. o.)

A hírhedt Opitz 1577-ben Bécsben, ahol és amikor állítólag a legkegyetlenebb protestánsellenes szellem dühöngött (hiszen éppen az a Rudolf volt ott az úr, aki nálunk ugyanakkor „ré muralmat” gyakorolt), azt prédikálta, hogy Nagy Szent Gergely pápa idejében Rómában egy tóban, mely egy apácakolostor mellett volt, 6.000 (!) gyermekfejet találtak (melyeket természetesen mind az ottani apácák szültek és öltek meg).

Ugyanezen Opitzot még a ravatalán is azért dicsérte lelkésztársa, hogy „a pápaság és papjai ellen a legbuzgóbban mennydörgött”. Akkor ugyanis az ilyesmi a legfőbb erény volt egy protestáns lelkészben. Ezt az Opitzot Rudolf aztán kiutasította Bécsből. A történelemkönyvek nem mondják meg, hogy miért, hanem Opitzot a vallásszabadság áldozatának tekintik. Pedig hát csak a vallási békebontás, az ízléstelenség, a korlátoltság, a felekezeti fanatizmus, a rágalom és a lázítás „áldozata” volt.

Canisius Szent Pétert korának protestánsai szóban és írásban egyszerűen csak „canis austriacus”-nak, osztrák kutyának nevezték, sőt mint Khesl egy 1596-os keltezésű okmányából kitűnik, a protestánsok az alsó-ausztriai tartománygyűléseken a prelátusokat (főpapokat) gúnyosan és megvetően még hivatalos felszólalásaikban is csak mint „pilátusokat” emlegették. (Hurter, I., 396. o.) Pedig hát Alsó-Ausztriában ez időben a legsötétebb vallási elnyomás volt, s természetesen mindenki úgy tudja, hogy nem az uralmon levő katolikusokat, hanem a szegény protestánsokat „nyomták el”.

Ez az állandó mocskolódás és gyűlöletre uszítás természetesen nemcsak az osztrák protestánsok jellegzetessége volt. A jámbor katolikusnak vagy a hitújítással szemben ellenszenvvel viseltető embernek egyáltalán nem nevezhető Erasmus Rotterdamus is ezt írja: *„Imaházukba sose léptem be, de néha láttam őket, amint jöttek ki a gyülekezetből, fel voltak fújva az elbizakodottság lelkétől és mindegyikük arca haragot és vadságot mutatott.”*

Érdekes és feltűnő a kezdődő protestantizmus nevesebb embereiben a túlfűtött fanatizmus okozta állandó nyugtalanság, mely nem hagyta nyugton őket, hanem úzi-hajtja egyik helyről a másikra. Feltűnő bennük a vagabundság, a kóborlási hajlam, mely mindig megy, mindig mozog, mert nem bírja ki egy helyben sokáig, ámbár az is lehetséges, hogy őt nem bírják ki. A Németországban ismert Hashusius például 1555-ben goslari, a következő évben már rostocki szuperintendens. Aztán főszuperintendens Heidelbergben, aztán Brémában, aztán Magdeburgban, aztán Weselben, aztán a kis Neuburgban a Duna mellett; 1569-ben jénai professzor, aztán samlandi püspök, végül megint professzor Helmstädtben, hol 1588-ban meghal.

A nála sokkal ismertebb és nálunk is járt Comenius születik Morvaországban, meghal Amsterdamban. Szülőfalujából előbb elkerül Strasnitzba, aztán elmegy tanulni Heilbronnba, majd Heidelbergbe. Aztán preraui rektor lesz, majd fulnecki lelkész, honnan Brandeisbe vonul. Innen Lengyelországba megy, aztán visszamegy megint Brandeisbe, aztán újra Lengyelországba, Lissába. Innen Angliába megy, onnan Svédországba, honnan rövidesen a poroszországi Elbingbe. Onnan újra Svédországba, de hamarosan megint visszakerül a lengyelországi Lissába, s miközben eddig már háromszor meg is házasodott, végül Lorántffy Zsuzsanna meghívására hozzánk jön Sárospatakra, de itt is csak három iskolaéven át bírja ki, s aztán újra visszamegy Lissába. Onnan végül elvergődik Amsterdamba, ahol meghal. Mégis még a cseh (sőt magyar) kommunizmus alatt is hogy ünnepelték a 400 éves jubileumát!

Karintia reformátora Primus Truber, eredetileg kanonok volt Laibachban. Mivel elvette a szakácsnőjét (utána ő is még háromszor „megházasodott”), Laibach derék és hithű püspöke, Urban Textor kiutasítja a városból. Utána a szent életű püspök nemsokára megcsúszott a fagyos lépcsőn, s olyan szerencsétlenül esett el, hogy szörnyethalt. A protestánsok (a szegény, üldözött protestánsok) örömmámorban úsztak a hír hallatára, és olyan diadalordításba törtek ki, hogy kárörvendezésüket még irodalmilag is megörökítették, mégpedig nem is egy műben. Wolfgang Waldner egy „Az üldözött keresztényekhez” című iratában azt írja, hogy Urban püspöknek az ördög kettétörte a nyakát egy lépcsőn. A nála sokkal híresebb Flaccius pedig egy gyalázatos epigrammát írt az esetről „In foedam mortem Urbani ep. Labac. summi persecutoris Christi” címen. A laibachi katolikusok azonban szentül meg voltak győződve róla, hogy azt a végzetes lépcsőt a püspök protestáns gyűlölői öntözték fel, hogy a püspök elcsússzon rajta, s bizony – tekintettel arra, hogy ilyen Primus Truber-féle emberekkel van dolga – még az sem lehetetlen, hogy az effajta híreket még a tárgyilagos történetíró is elhiggye.

Primus Truber „az üldözött igaz keresztény” a püspök halála után természetesen visszatér Laibachba, de most már nemcsak maga jön, hanem tizenkét „üldözött” prédikátortársát is hozza magával, s ráadásul még egy könyvnyomdát is. A főherceg pedig (az üldöző főherceg) kénytelen jó képet vágni a dologhoz. A jó Primus Truber azonban, ahogyan megunta és ezért állandóan cserélgette maga mellett a „feleségeket”, úgy megunta és állandóan cserélgette működési helyeit is. Ha ugyanis nem kergették tovább a katolikusok, akkor megunták működését a protestánsok, s ha ezek miatt se kellett mennie, akkor ment kóborlási hajlama és nyugtalan szelleme miatt.

Mind az „üldözéseket”, mind az önkéntes vándorlásokat annyira büszkeségének tartotta, hogy gondosan megjegyezte, hány helyen volt már, hogy eldicsekedhessék vele. Egy Karintia rendjeihez intézett iratában például így írja magát alá: „*Primus Truber azelőtti, szabályosan meghívott, bemutatott és megerősített* (azt persze már nem írja, hogy bűnei miatt elkergetett) *laibachi kanonok, lacki* (bei Ratschach) *plébános, tyferi és Szent Bertalan-feldi plébános, cilly káplán, vend prédikátor Triestben, az első üldözés után a Tauber melletti Rottenburgban prédikátor, Kemptenben és Aurachban plébános, a tiszteletreméltó és dicséretes krajnai tartomány prédikátora és a görzi grófságban Rubiában prédikátor, a második üldözés után laufeni plébános, jelenleg pedig Derendingenben, Tübingen mellett, plébános*”.

A kóbor hajlam és a gyakori házasodás mellett látjuk, hogy még mennyire gyarló és hiú ember is volt ez a Primus Truber. Az Írás azt mondja, ne tudja a bal kezed, hogy mit csinál a jobb (Mt 6,3). Ezzel szemben látjuk, hogy ez a jámbor reformátor mennyire tudta és mennyire észben tartotta, mit szenvedett már ő a tiszta evangéliumért (nem a sok feleségért), s mennyire gondja volt rá, hogy mások is megtudják. Nem akart ingyen szenvedni, sőt tőkét csinált belőle magának.

A mi híres Szenci Molnár Albertünk is ilyen kóbor hajlamú ember volt. Költői lélek, a könyv és toll fáradhatatlan embere, de inkább a költészet érdekelte, mint az evangélium, és vándorösztöne őt is egész haláláig ide-oda hajtotta. Ha itthon volt, visszavágyott külföldre, ha külföldön volt, hazavágyott. Itt is, ott is egyaránt csalódtak benne azok, akik valamely

munkakörre meghívták. Még az sem tudjuk, hol és mikor halt meg. Egyszer csak eltűnik a szemünk elől, mint a falusi komédiások.

Veresmarty Mihály, a kálvinista lelkészből katolikus pappá lett író, nagyon kívánt vele találkozni, mert azt hitte, hogy ő majd meg tudja előtte védeni azt a kálvinizmust, melynek javára ő már nem talált semmi érvet. Nem nyugodott, míg vágya nem teljesült és nem találkozott a híres férfival. Az eredmény aztán a legnagyobb kiábrándulás volt. Ő hitbéli meggyőződésből hevített, lángoló buzgalmú hittudóst várt, akinek tudománya majd elkápráztatja, s helyette csak egy bohém költőt talált, akit a hit igazsága nem is nagyon érdekelt.

Stájerország fővárosában, Grazban, tehát az uralkodó főherceg székhelyén, 1569-ben egyszerre két nevezetes haláleset történt. Meghalt a legelőkelőbb stájer nemes, Sigmund von Wildenstein és a grazi plébános, akit a helybeli kolostorban tartott elsősíes ünnepségen ért hirtelen a halál. Az eset után való vasárnap a protestáns istentiszteleten erről szólt a prédikáció és a szónok megállapította, hogy az elhunyt nemes (aki protestáns volt) *„az üdvösségbe lépett át, a plébános halála miatt azonban mindenkit el kell fognia a rémületnek, mert azért ért ilyen szörnyű véget, mert a bálványimádás előmozdításában töltötte el életét. Így bünteti ugyanis Isten az ő igazságának megvetőit, akik csak a maguk dicsőségét és hasznát keresik”*. A prédikátor állítólag még azt is mondta „szent” beszédében, hogy a plébános a kolostorban agyonette magát s azért ütötte meg a guta. E legutóbbi állítás megtörténte azonban nincs egészen kétségtelenül bizonyítva. (Hogy is lehetne, hiszen természetes, hogy a protestáns ígéhirdetés tanúi protestánsok voltak, s mivel tanúkihallgatásokat azért végeztek, hogy a prédikátort megbüntessék, érthető, hogy hívei a beszéd kényesebb részeire „már nem emlékeztek”.)

Az istentisztelet és a prédikáció akkor még sokkal nagyobb szerepet játszott a közéletben, mint ma, hiszen akkor még az emberek életét a templom irányította. Ezért a jelzett prédikáció miatt a kolostor főnöke panasszal fordult a városi tanácshoz, hogy állapítsa meg, hogy kijelentéseit a prédikátor magától tette-e vagy más megbízásából, és hogy figyelmeztesse az illetőt, hogy hasonló állításoktól és érvelésektől máskor tartózkodjék, mert megismétlődés esetén panaszával a főherceghez fog fordulni.

Köztudomású – mondja a beadvány –, hogy az elhunyt plébános olyan derék és feddhetetlen ember volt, akiben senki sem találhatott kifogásolni valót. De egyébként is hogy lehet összeegyeztetni a prédikátor eljárását az evangélium szellemével és a felebaráti szeretettel? Nem tudja a prédikátor, hogy egyedül az égi bíró az, aki üdvösség és kárhozat felett dönt, nem pedig a gyarló földi ember?

Az esetből jól láthatjuk, milyen urak voltak ekkor már Grazban a protestánsok. Nem eldugott faluban, hanem a központban, majdhogynem az „üldöző” főherceg füle hallatára merik támadni a törvény szerint egyedül engedélyezett hitet és még halálukban is gyalázni és megvetni e hit képviselőit. S mégis milyen szelíd és tartózkodó a katolikusok panasza! Pedig ez a panasz bizonyára csak azért és akkor történt meg, mert az egész városban erről beszéltek. A protestánsok gúnyos kárörömmel, a katolikusok megbotránkozva. De azért a kolostor csak kér, s még a feljelentést is csak újabb sérelem esetére helyezi kilátásba. Még jobban mutatja azonban az akkori helyzetet az ügy elintézése.

A városi tanács természetesen közölte a beadvány tartalmát az illető prédikátorral, az azonban gögijében és elbizakodottságában minden visszavonást, kimagyarázkodást, elégtételt vagy jövőre vonatkozó ígéretet kereken megtagadott. Még annyira sem ereszkedett le, hogy legalább a panasz tárgyát tagadásba vette volna. Nem is volt rá szüksége, mert maga a városi tanács is annyira protestáns érzelmű volt, hogy a kolostornak adott válaszában elég fölényes hangon kioktatta az apátot, hogy nem kellett volna hamis besúgásokra hallgatnia. (Pedig maga a megvádolt prédikátor se mondta egy szóval sem, hogy a vád hamis.) Ezzel aztán el is volt intézve a dolog, mert a főhercegi udvar, noha egyenesen lehetetlen, hogy a dologról ne tudott volna, arról, amiről az egész város beszélt, szintén nem csinált semmit. Úgy tett, mint-

ha nem tudna róla. Ő se tartotta tanácsosnak a darázs-fészekbe belenyúlni és hatalmas, s ezért túlságosan is érzékeny protestáns alattvalóit magára haragítani.

1580 úrnapiját Graz, a stájer főváros ősi szokás szerint az egész ott székelő főhercegi udvar részvételével ülte meg. A rákövetkező vasárnap Homberger Jeremiás, lutheránus prédikátor, egy köszvénytől megnyomorított, de annál fanatikusabb ember, a városban nyilvános szószéken a következőképpen mennydörgött:

Az egész úrnapi ünnepség tiszta bálványimádás; létrehozói, rendezői, résztvevői valamennyien átok alá esnek. Ha a felsőbbség olyat parancsol az alattvalóknak, ami Istennel vagy igéjével ellenkezik, nem kötelesek engedelmelkedni. Krisztus a szentséget azért rendelte, hogy együk, nem pedig azért, hogy körülhordozzuk. A pápisták bálványozást és Krisztus tanaival ellenkező dolgot üznek, nem csoda hát, hogy még a tehenek is megzavarták őket két évvel ezelőtt, mert még ők sem tudták tovább nézni a körmenet borzalmasságát. A jezsuiták csirkefogók és gazemberek.

A fentiekben csak azt írtuk le, amit – mint tényleg megtörtént kijelentéseit – maga a rettenthetetlen szónok is elismert, mikor beszéde miatt felelősségre vonták, s amiben nem is volt hajlandó semmi nem illő, annál kevésbé vétkes dolgot találni. Amit ő „szent” beszédében mondott, arra ő – mondta – Isten igéje folytán feltétlenül fel van jogosítva.

Csak arra vonatkozólag tartott szükségesnek némi kis kimagyarázást, hogy ő a két főhercegetestvért: Károlyt és Ferdinándot, mint egy jármot húzó két ökröt nevezte volna meg, mert ő nevet egyáltalán nem mondott és a két ökrön nemcsak a két főherceget, hanem bármely más uralkodót is lehetett érteni. Azt tehát nem tagadta, hogy ezt a finom és szellemes hasonlatot prédikációjában szintén megtette, sőt még azt sem mondta, hogy nem a főhercegekre értette. (Mivel a főhercegek ketten voltak, és ők ketten vettek részt az úrnapi körmeneten, a kimagyarázás bizony meglehetősen együgyű. Ezt másra nem is lehetett érteni, mint a két stájer főhercegre.)

Ami pedig a prelátusokat és a jezsuitákat illeti, azokról véleménye szerint jogosan lehet mondani, hogy bálványimádásukat és elvetemült, istentelen voltukat külső pompával leplezik a nép előtt. Igazságosnak és illőnek tartja, hogy fogyatékoságaikat leleplezze és a hívőket, ezeket a védtelen juhokat, az effajta farkasok ellenében felvilágosítással megvédelmezze.

Világos, hogy mindaz, amit ez a Homberger Jeremiás művelt, már nemcsak a vallásszabadsággal való túrhetetlen visszaélés volt, hanem becsületsértés, rágalmazás és vallásgyalázás, és a fejedelmi tekintély túrhetetlen meggyalázása is, melyet ma, a XX. században a legteljesebb vallásszabadság és szólásszabadság korában is büntetnek. Vajon mi történt volna, ha jármot húzó buta ökrökként figurázta volna ki például Hitlert, Sztálint, Rákosi Mátyást vagy Kádár Jánost (ez utóbbiakat, mint orosz jármot húzó ökröket) egy olyan budapesti prédikáció, amely után az egész város ezen nevetett volna!

Még azt is eltérni tehát egyenesen lehetetlen volt még a türelmes grazi főhercegek számára is, még akkor is, ha magával a katolikus hit és a papok sérelmével nem törődtek volna. Mégis milyen nehezen tudott magának e mondhatatlan sérelemért a stájer uralkodó főherceg elégtételt szerezni, mikor e célból most már kénytelen volt lépéseket tenni!

Jól láthatjuk a közölt esetekből, hogy a protestánsok egész addig, amíg csak ki nem irtották őket (az „irtáson” természetesen nem fegyvert, nem is bitót, sőt még csak börtönt se kell érteni), még Ausztriában is állandóan offenzívában voltak, mindig ők voltak a támadó fél. Épp úgy, mint a hitleristák vagy a kommunisták már akkor is, mikor még illegalitásban voltak, vagyis mikor még üldözték őket, bombákat dobtak és hidakat robbantottak.

Mikor a főherceg felszólította a tartományfőnököt (Landeshauptmann), és a Landtag tagjait, hogy hívják fel a prédikátort, hogy terjessze elé írásban, hogy mit mondott és mit tud felhozni annak mentségére, amit mondott, felszólítására ezek a hivatalos emberek, akik természetesen többnyire protestánsok voltak, azt merték válaszolni, hogy először szüntesse meg a főherceg öfelsége a katolikus szószékek túlkapásait. (A válasz olyan volt tehát, mintha

Rákosi vagy Kádár az előbb említett prédikációért előbb a hercegprímáshoz fordult volna elégtételért, s az elégtétel helyett azt a választ kapta volna, hogy előbb szüntessék meg a Szabad Népek vagy a Népszabadságnak a katolikus papság elleni rágalmaikat.)

Erre természetesen még a Habsburg főherceg is rendre utasította ezeket a protestáns stájer rendeket és megismételte követelését, hogy teljesítsék parancsát. Mivel a főherceg kezében még hadsereg volt, most már természetesen engedelmeskedniük kellett, de amint első válaszukat is csak az ügy elodázása céljából adták (mert azt józan ésszel nem várhatták, hogy válaszukkal a főherceg meg fog elégedni), most is újabb meg újabb jogi kibúvókat alkalmaztak, hogy az ügy kivizsgálását elodázhassák, s végül az egész dolog elaludjék.

Mikor ezek se sikerültek, s a főherceg kitarított a prédikátor megkérdése mellett (tehát mind ez idáig még ezt sem tudta elérni), azt hozták fel kibúvónak, hogy a prédikátor köszvénye miatt írni képtelen, s így nincs abban a helyzetben, hogy a főhercegnek írásbeli jelentést tehessen. Miután a főherceg válaszában figyelmeztette őket (mert ezt ők maguk anélkül, úgy látszik, nem tudták), hogy a prédikátor írásbeli jelentését diktálás útján is megteheti, végre valahára megérkezett hozzá a felháborító prédikatori jelentés. (Ugyancsak nagy vívmány volt!)

Az eredmény aztán az lett, hogy a főherceg kijelentette, hogy noha vallásgyalázásért, izgatásért és személyének durva megsértéséért joggal és igazságosan alkalmazhatná a legszigorúbb büntetést (akkor az uralkodó effajta megsértéséért legalábbis kerékbe törtek), jóindulata bizonyosságául (nem jóindulat volt ez, hanem gyengeség) mégis megelepszik azzal az elégtétellel, ha Hombergert egyelőre a prédikálástól eltiltják. (Maga a főherceg, az állam feje, tehát még most se tiltotta el.)

Itt is bebizonyosodott azonban, hogy elnézéssel nem lehet rendet csinálni, különösen hitleristák, kommunisták és XVI. századi protestánsok ellenében, mert minél kegyesebb a hatalom birtokosa, annál szemtelenebbek a felforgatók. A grazi protestánsok ugyanis még ennyi elégtételt is soknak találtak. A Landeshauptmann és a Landtag tagjai először abba a jogi kibúvóba kapaszkodtak bele, hogy a szószéktől való eltiltáshoz nekik nincs joguk, ez nem tartozik az ő hatáskörükbe. Mikor erre a főherceg azt válaszolta, hogy hajtsa hát végre rendeletét az a felekezeti hatóság, melynek ez a hatáskörébe tartozik, az volt az újabb válasz, hogy Homberger „hivatalát hüen, buzgón és Isten idejének megfelelően gyakorolta”. (Újabb tőrhetetlen inzultus a főherceg ellen.)

Aztán felvetették azt az indítványt, hogy talán sokkal jobb lenne ezt az ügyet egy nyilvános disputával elintézni. (Ezek akkor nagyon divatban voltak.) Csak mikor a főherceg arra hivatkozott, hogy itt nem arról van már szó, hogy melyik hit az igaz és hogy a szentséget csak enni szabad-e vagy körülhordozni is, hanem az ő uralkodói tekintélyének meggyalázásáról, amelyért feltétlenül büntetés, neki pedig elégtétel jár, ekkor engedtek nagy nehezen, de akkor is csak azon a címen, hogy a prédikátor úgymint annyira köszvényes már, hogy házát se tudja már elhagyni és így a prédikálás abbahagyása részéről tulajdonképpen magától értetődő. Tehát most is a gyakorlatban engedtek csak, de az elvben nem. A prédikátor nem azért nem prédikálhatott tovább, mert vallásgyalázást követett el és a főherceget megsértette, vagy mert nem jól prédikált, hanem csak azért, mert a prédikálásra fizikailag képtelenné vált.

Ilyen volt tehát az az elnyomás és türelmetlenség, melyet a Habsburgok gyakoroltak protestánsokon. S ha ilyen urak voltak a protestánsok ott, ahol a főherceg szeme előtt voltak, és akkor, amikor magát a főherceget is megsértették, gondolhatjuk, hogyan garázdálkodtak és hogyan nyomták el és gyalázták a katolikusokat az eldugottabb vidékeken, s kivált ott, ahol a földesúr is protestáns volt. A protestáns nemesek – és érdekes, hogy éppen azok, akik később az udvar és a katolicizmus fő támaszai lettek: az Auerspergek, a Lichtensteinek, Khevenhillerek, Windischgrätzek és Hoffmannok – ekkor még a legdurvább erőszakoskodásokat követték el a katolikus Egyház, papjai és kolostorai ellen.

Engesztelhetetlen gyűlöletükkel és szívós összetartásukkal elérték, hogy a tartománygyűléseken és városi tanácsokban már nem is volt más katolikus, csak a „pilátusok”, azok pedig

– mint Schillerben is láttuk – már nem is igen mertek ott megjelenni, mert féltek az erőszakosságtól és gúnyuktól.

Mikor a pápai nuncius Münchenbe utaztában egy Eisenarz nevű kis faluba érkezett, hol az éjszakát töltenie kellett, az idegen érkezése ott olyan feltűnést keltett, hogy a falu lakói összecsoódtak a kocsmá előtt és kérdezték, ki a vendég. A nuncius rosszat sejtve azt mondták nekik, hogy egy világi úr, aki a főherceg megbízásából utazik fontos megbízásban. Bizonyára azért keverték bele a főherceget is, mert azt hitték, hogy a falu lakói előtt ezzel tekintélyt és bizalmat szereznek. A falusiak azonban a főherceg neve hallatára elkezdtek gúnyolódni: Mit főherceg? Itt mi vagyunk az urak, nem a főherceg! És megjegyzéseik mindig kihívóbbak lettek. (Látjuk, hogy ezek a protestánsok még úrgyűlöletükben is hasonlítottak a kommunistákhoz.) A kíséret tagjai úgy segítettek magukon, hogy jól tartották őket borral és mikor elaludtak tőle, tovább utaztak. Még gondolni se mertek ugyanis arra, mi lett volna akkor, ha ezek az emberek megtudják, hogy római „Antikrisztus” követe utazik át falujukon. Hisz látniuk kellett, hogy még a saját főhercegük nevét sem szerették hallani, csak azért, mert az még katolikus volt.

A klagenfurtiak a város ferences szerzeteseinek egyszerűen megtiltották, hogy misét mondjanak és így a városból való önkéntes távozásra kényszerítették őket. Így gyakorolták a maguknak követelt vallásszabadságot akkor már, mikor még érvényben voltak a törvények, melyek éppen rájuk mondtak halált.

A judenbúrgiak betörték a községükben levő kolostor templomába, kirabolták, részben le is rombolták, mivel pedig ez teljes egészében fizikailag lehetetlen volt részükről, a megmaradt részből úgy kényszerítették ki a szerzeteseket, hogy nem engedték meg az élelmiszerszállítást a kolostorba.

A magyar határon fekvő Fürstenberg város tanácsa 1549-ben egyszerűen magához ragadta a helybeli Ágoston-rendű kolostort és csak két év múlva tudta I. Ferdinánd a várost arra rákényszeríteni, hogy visszaadja.

A szintén a magyar határon fekvő Fehringben, a Rába partján, a falu plébánosa által az út mentére állított feszületet akasztófának, az ördög madárijesztőjének nevezték, végül egyik éjszaka a protestáns fanatizmus még ki is ásta és elcipelte. Egészen úgy volt tehát, mint a bolsevizmus alatt, sőt még amolyanabbul, mert a XX. század erkölcsi már mégiscsak finomabbak, mint a XVI. századé.

Wolfsbergből, honnan már régebben is nem egy katolikus látta jónak, hogy elmeneküljön, végül minden katolikust kiűzték.

Mikor a st. veitiek a katolikusok panaszára főhercegi parancsot kaptak, hogy katolikus polgártársaikat ne háborgassák, ezért bosszúból még azt a néhány katolikus képviselőtestületi tagot is kiűzték a község tanácsából, aki addig még ott volt, sőt határozatban mondták ki, hogy ezután katolikust nem vesznek be a város lakói közé.

A főhercegi helytartó (a gurki püspök) magában Grazban is ritkán mehetett fel lakásából a várba vagy jöhetett onnan vissza, hogy gúnyos fütyüléssel ne inzultálták volna, s gyalázkodó szavakat ne küldtek volna utána. Néha még sárral, sőt kővel is megdobálták. Házát néha a főhercegi testőröknek kellett biztosítaniuk a támadások ellen.

Különösen a körmenetek szétzavarása és meggyalázása volt szerte az országban mindennapos dolog. A legfelháborítóbb módon történt ez 1596-ban St. Veitben az úrnapi körmeneten. Az ünnepontást a város földesurai, az akkor még protestáns Khevenhillerek szervezték meg. Alighogy megindult a körmenet, a nézők tömegében mesterségesen megrendezett nagy tolongás keletkezett, aztán a tömeg közepéből kiragadták az Oltáriszentséget vivő papot, akinek csak nagy ügyel-bajjal sikerült magát és a vele lévő Oltáriszentséget ismét visszamenteni a templomba.

Igen sokszor és igen sok helyen inzultálták az Oltáriszentséggel beteghez menő papot. Ha például kocsmá mellett ment el, gúnyos püsségés közepette feléjük tartották a kezükben levő kártyákat.

Igen sok helyen megakadályozták, hogy a megholt plébános helyett újat iktassanak be. Ilyenkor több esetben meg is gyilkolták a papot, például Zeller Jakabot. A wolfsbergi káplánt azért ölték meg, mert prédikációiban ostorozta az új tanokat. A gyilkos, egy meggazdagodott kereskedő megbüntetését a protestáns hatóságok elszabotálták.

Sok helyen már nemcsak a papok, hanem még az egyszerű hívek is kigúnyolásnak, üldözésnek és terrornak voltak kitéve nemcsak a kocsmákban, hanem az utcán is, különösen olyankor, mikor egy-egy addigi erőszakosságaikat megtorolni akaró főhercegi rendelet megjelent.

A lavanti püspök, mint szemtanú bizonyítja, hogy a katolikus felek tisztán csak a vallásuk miatt még a bíróságok előtt is nemegyszer a rövidebbet húzták.

Az emberek nem mertek katolikus templomba járni, katolikus prédikációt hallgatni, olyan ellenséges közszellemet alakítottak ki és olyan nagy volt a gúny és a terror. Még az is előfordult, hogy még a katolikussal való társadalmi érintkezés is kifogásra adott okot. (Ismét csak feltűnik a bolsevizmus alatti állapotokhoz való hasonlóság.)

Mikor a protestánsból katolikussá lett báró Herzenkraft Bernátot 1590-ben a landeshauptmanni állásra szemelték ki, Schranz, az akkori kancellár, ezt írta róla Ernő főhercegnek: „Er hat bei den Landleuten gar kein Favor, viel weniger Respekt” [A parasztok nem kedvelik, és még kevésbé tisztelik]. Csak azért, mert katolikus lett, a bíróság ülésein nem akar vele vagy mellette ülni senki, úgyhogy miatta szüneteltetni kell a bíróság üléseit. (Hurter, I., 490. o.)

Pedig hogy egyébként milyen kisebbségben volt a lakosság körében ez az erőszakos terrorcsapat, feltűnően bizonyítja a közölt esetek közepette egyenesen hihetetlen jelenség, hogy például 1577-ben az egész nagybőjtben még Grazban is annyira nem lehetett sehol húst kapni, hogy a beteg dr. Stnick a reini prelátushoz volt kénytelen fordulni, hogy húst beszerezhesen. Az egyházi hatóságok azonban mindezek ellenére még vidékről is egymás után kapták a hívek panaszait és segélykéréseit az újhítek terrorja ellen.

Az is rendkívül érdekes, hogy ezek az elméletben vallásszabadság nélkül szenvedő szegény elnyomott osztrák és stájer protestáns rendek uralkodójuknak, az őket „elnyomó” Habsburg főhercegnek az ismételt kérésére sem voltak hajlandók kulcsot adni ahhoz a tőlük befizetett adót tartalmazó kasszához, melyhez pedig a tőlük kiküldött ellenőrző bizottság minden tagjának volt egy-egy kulcsa, és noha a kasszában levő pénznek vagy egy harmadát, mint leggazdagabb földesúr, maga a főherceg, illetve az ő jobbágysai és alkalmazottjai fizették be, a második harmadát pedig a főherceggel elvben egyet jelentő „pilátusok”.

E legutóbbiak képviselőjét egyszerűen ki is zárták az ellenőrző bizottságból az elbizakodottságukban a törvényt és méltányosságot lábbal tapodó protestánsok, akikről azonban a nagy protestáns propaganda eredményeként mégis mindenki azt gondolja, hogy ők éltek türelmetlen és méltatlan elnyomás alatt, mert a törvény betűje valóban halált kiáltott rájuk. Hogy nem a betű, hanem a valóság számít, és hogy a kettő nem mindig egyet jelent, az senkinek sem jut itt eszébe.

A stájer protestánsok hatalmuk tudatában és kíméletlenségükben annyira mentek, hogy – szintén jellegzetesen bolsevik módra – az akkor Prágában székelő császári udvarban külön kémeket alkalmaztak főhercegük ellenőrzésére, akinek egyúttal a hatalmának befeketítése és befolyásának ellensúlyozása is feladatához tartozott. Tudvalevő ugyanis, hogy Miksa császár, mint régebben maga is protestáns érzelmű, a protestánsok iránt mindig jóakarátú maradt. De a bajor eredetű Mária főhercegnét, Károly stájer főherceg (I. Ferdinánd legkisebb fiának, II. Ferdinánd apjának) feleségét (mert őt még „klerikálisabbnak” tartották mint férjét, és minden, a protestánsok ellen irányuló „ördögi machináció” fő tényezőjének tekintették), még Rudolf uralma alatt is (1597-ben) feljelentették Prágában, hogy fiainak költséges udvartartást rendezett be, és hogy magát is a legfényűzőbb és legdrágább árukkal látta el Velencében.

Megvédolták, hogy miatta Stájerben minden hatalom a jezsuiták kezében van, hogy nélkülük a titkos tanácsosok sem tehetnek semmit, sőt még a kancelláriai fogalmazók és írnokok



sem állíthatnak ki egy okmányt se nélkülük. Egy s más jezsuitáknak – mondja a feljelentés – még a főhercegné magánlakosztályához is van kulcsuk, úgyhogy hozzá bármely időben be-mehetnek. Számuk egyébként már százon felül van, s többnyire azok közül kerülnek ki, akiket titkos üzelmeik miatt Franciaországból kiűztek. Jövedelmük megbotránkoztatóan nagy, de azért legutóbb is még ezer arannyal megnövelték. Nélkülük senki sem juthat álláshoz. Hogy nem „léhűtő vagy tolvaj-e”, senki sem kérdi az ajánlkozótól. Ha ők ajánlják, akkor már biztos az alkalmaztatása. Elítélték is kegyelmet kapnak az ő közbenjárásukra.

Ha a stájer protestánsok még a császári udvarba is ezt merték írni, kétségtelen, hogy ők maguk is hitték, amit állítottak. Stájerben akkor a kommunista jellegű mesterséges rágalom-hadjárat hatására bizonyára minden protestáns szentül meg volt győződve az imént említett dolgok igazságáról. Így aztán érthető az elégedetlenség s a lázadó, forradalmi hangulat. Legalább részben bizonyára még a császári udvarban is hittek a vádokban, hiszen józan eszű ember el se igen hinné, hogy még annyira is lehet hazudni, ahogyan a jelen esetben a protestáns jezsuitagyűlölet hazudni tudott.

Azért tudjuk mindezt megállapítani, mert megmaradt Mária főhercegné válasza a vádakra, melyekben keserűségét fejezi ki amiatt, hogy a császári udvarban ezeket a szemérmetlen rágalmokat komolyan veszik. Gyermekai – válaszolta – már nem olyan kicsinyek, hogy mindnyájan együtt lakhassanak, mint eddig, s ezért csak természetes, hogy az udvartartás költségei nagyobbak, mint azelőtt. A nagyobb költség nem jelenti azt, hogy a fényűzés is nagyobb. Ami a Velencéből hozatott állítólagos fényűzési cikkeket illeti, ő maga nemcsak arany, hanem még ezüst ékszert sem visel magán. (Ki gondolta volna ezt és hány főrangú hölgy mondhatta el ezt akkor magáról vagy mondhatja magáról akár csak ma is.)

Amit fia, a maga és testvérei részére hozatott, az szükséges volt, és biztosítja rágalmozóit, hogy sokkal, de sokkal kevesebbe kerültek, mint ők feltételezik. Ami a kulcsokat illeti, azokkal ő annyira szűken bánik, hogy még a fiának sincs semmihez kulcsa. (Tisztánlátás megkönnyítésére szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ez a feljelentés akkor történt, amikor már Károly főherceg meghalt, s mivel legidősebb fia még nem érte el nagykorúságát, özvegye kormányzott. Ezért szól a panasz a főhercegné, nem pedig a főherceg ellen.)

Ez a kulcsokkal kapcsolatos vád egyébként egyenesen az ő női becsületét sérti, mely felette áll annak, semhogy e tekintetben védekezni tartsa szükségesnek. Hogy a tanácsosok és írnokok a jezsuiták befolyása alatt álltak-e, arról talán legjobb lenne ezeket a tanácsosokat és írnokokat megkérdeni.

Stájerben egyetlen jezsuitáról se tud, aki Franciaországból menekült volna oda. A jövedelmük pedig ma is ugyanaz, amit még boldogult férje utalt ki részükre. Ő ezt eddig még egy fillérrel sem növelte meg. Eddig még általuk soha senki nem jutott udvari szolgálatba. Az igaz, hogy foglyokért és halálra ítéltékért közbe szoktak járni, ámde ez hivatásukhoz, a felebaráti szeretet gyakorlásához tartozik. De hogy tarthatja valaki őt vagy fiát annyira hülyének, hogy „léhűtőket”, sőt „tolvajokat” hagyjon magára erőszakolni, és hogy meri valaki az ő udvari embereit annyira kis önérzetűeknek tartani, hogy ilyenekkel is hajlandók lennének együtt szolgálni?

Ma a kommunisták, a XVI. században pedig – látjuk – a protestánsok tartották magától értetődőnek, hogy egy vallásos és paptisztelő katolikus csak együgyű lehet, és hogy az ilyen emberek tehetetlen bábok a ravasz és önző papok és szerzetesek kezében (mert hát az is csak természetes, hogy pap vagy szerzetes csak ravasz és önző lehet).

Láttuk már I. Ferdinánd és látni fogjuk majd II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, és még Báthory Zsófia életében is (sőt Hadik András és Napóleon egyenrangú ellenfele, Károly főherceg életében is, mert ők is ilyen jámbor, paptisztelő katolikusok voltak), hogy minden paptiszteletük ellenére nem bábok voltak ők, hanem nagyon is világos fejű, öntudatos és nagy emberismerettel rendelkező szellemi nagyságok, akiknek környezetében ravasz és önző pap még hetekig sem maradhatott volna.

Láttuk, hogy az a pap, akit I. Ferdinánd azzal tisztelt meg, hogy lelkiatyjának választotta, még az Oltáriszentségben nem hívő, szkeptikus fia tiszteletét is kivívta. Látni fogjuk, hogy I. Lipót jezsuita gyóntatójának még a Felső-Tisza vidékének állandóan a papok kiherélését emlegető durva kálvinista köznemesei előtt is kivételes becsülete volt; hogy II. Ferdinánd előtt is olyan becsülete volt a gyóntatójának, hogy mikor hallotta, hogy megrágalmazták, nem lelkiatyja becsületében ingott meg, hanem azon háborodott fel, hogy lehet ilyen aljasan rágalmazni. Látni fogjuk, hogy Mária Terézia is kitarzott öreg jezsuita gyóntatója mellett akkor is, mikor már a pápa eltörölte a jezsuitákat, s mindenki azt hitte róluk, hogy azok gonosz emberek.

De azért ezek a Habsburgok ezen tudós papok és szerzetesek előtt is, mint önállóan gondolkozó és velük szellemileg is majdnem egyenrangú egyének szerepeltek. Ez a most szóban forgó Mária főhercegné is ilyen nagyműveltségű és önálló gondolkodású egyén volt. Okmány maradt fenn például arról, hogy mikor 1599 októberében Grazban egy bizonyos Doktor Herschel ismeretlen bűn miatt fogságba került, és a jezsuiták közbejártak érdekében, Mária ezt írta fiának: *„A pert le kell folytatni. Járjon utána az ügynek, aztán parancsolja meg, hogy az igazságszolgáltatásnak engedjenek szabad folyást és ettől semmi által se hagyja magát eltéríteni”*.

## A vallásszabadság ügye hazánkban

Azzal, hogy kimutattuk, hogy a XVI. században még Ausztriában se volt elnyomva a protestantizmus, sőt az a lehetetlennek látszó dolog volt valóság, hogy az a protestantizmus, melynek a törvény betűje szerint nem is volt vallásszabadsága, egyenesen uralkodott és ő nyomta el a törvény betűje szerint egyedül megengedett katolicizmust és az uralkodócsalád hatalmát és katolikusvédő befolyását is hatálytalanítani tudta, egyúttal már azt is bizonyítottuk, hogy abban az időben, mikor Bocskai fellépett, a protestantizmus nálunk se lehetett elnyomva .

Hogy lehetett volna Magyarország rosszabb helyzetben, mint annak a Stájerországnak a népe, ahol nem mint nálunk, a messze Bécsben, illetve Prágában, hanem helyben volt a protestáns elnyomásra állítólag mindig kész Habsburg-hatalom? Ahol e működésében nem akadályozta egy másik nagyhatalom, a török, mint nálunk ez időben, s ahonnan a Habsburgok hamarosan ki is tudták küszöbölni a protestantizmust, nem úgy, mint nálunk? Bocskai korában nálunk már alig volt katolicizmus. Vajon miért enyészett el szinte észrevétlenül? Megfelelnek rá azok a történelmi kútfők, melyek Stájerben megmaradtak, nálunk azonban nem maradtak fenn.

Ha mindaz igaz, amit Stájerben elmondtunk, akkor sokkal inkább igaz hazánkban. Hiszen ugyanazon korról van szó és Stájer hazánkkal határos ország. Ahogyan korunkban a kommunista észjárás és taktika nemcsak két szomszédos országban ugyanaz, hanem még Ázsiában és Amerikában se különbözik az európaítól, épp oly egyforma volt minden országban a XVI. század protestantizmusának gondolatvilága, eljárás módja és taktikája is. Sőt ez a gondolatvilág még századokkal később se nagyon változott.

A kálvinista Eötvös Károlynak „A nazarénusokról” című kötetében, melyben természetesen rendkívül rokonszenveseknek vannak lefestve ezek a nazarénusok, e felekezeti követőit még a XIX. században is ugyanolyanoknak találjuk, mint amilyeneknek a XVI. században Stájerben a lutheránusokat láttuk. Ezekben a XIX. századi „apostolokban” is megtaláljuk az említett országjáró kóborlási ösztönt, az alázatosság leplébe burkolt hiúságot és nagyizolási vágyat, a féktelen gyűlöletet, babonáságot (pedig hogy megvetik a katolikus babonát!), rágal-mazási hajlamot és rémhírterjesztést, mint XVI. századi stájer eleikben.

A XVI. század első felében élő Balaton-melléki színmagyar nazarénus apostol is már húszas éveiben meghal, de arra mégis megjárja már nemcsak Pestet és Bécset, hanem Svájcot is. Ott is hal meg. Eötvös Károly el van ragadtatva jámborságától és önzetlenségétől, s azt hiszi, hogy emberben az ő jóságánál nagyobb már el sem képzelhető. Ez az „apostol” mégis olyan hiú, hogy tanulatlan parasztgyerek léte-re bolyhos cilinderkalapban megy Pestről haza a falujába, Páhkra, úgy, hogy felnőtt emberek is megsüvegelik az úton, mert előkelő úrnak nézik. S emellett milyen alázatosnak és önzetlennek tartotta magát s tartották azok is, akik ismerték, sőt még az író Eötvös Károly is, aki pedig katolikus papban el se tud képzelni mást, mint önzőt és éledekembert?

Ezek a XIX. századi „jámbor” magyar nazarénusok is olyan gögösek és fanatikusok, hogy előbb csak „feketearcú papnak”, később pedig már csak egyszerűen „sátának” nevezik azt a páhoki esperest, aki nem rokonszenvezik velük. Külön érdekes, hogy ez az esperes is (állítólag Bertalan volt a neve) hirtelen hal meg s az új „hívők” az ő halálát is épp oly kárörömmel fogadják és épp úgy az ördög (illetve az Isten) művének tartják és épp úgy a maguk felekezete javára vonnak le belőle következtetéseket, mint annak idején Stájerben Urban Textor püspök halálából vagy a grazi plébános halálából a stájer fanatikusok. Még a felvilágosult, de kálvinista Eötvös Károly is milyen komolyan adja mindezeket elő!

Vajon lehetséges, hogy éppen csak a magyar protestánsok és éppen csak Bocskai apánk idejében különböztek a protestánsok a protestáns lelkülettől és csak a nálunk különösen dur-

va XVI. században voltak nevezetesek felebaráti szeretetükről, szerénységükről, türelmükről és felvilágosult gondolkodásukról? Vajon nem tudjuk-e a magyar irodalomtörténetből, hogy Bocskai idejében írta a híres-nevezetes Magyarai István, sárvári prédikátor uram „Az országokban lévő sok romlásoknak okairól” szóló „felvilágosult” könyvét, melyben Magyarország minden akkori baját (pedig hej, de sok volt!) onnan eredezteti, hogy elhagytuk az egy igaz Isten imádságát és a pápista bálványimádás sötét útjaira tértünk?

De természetesen nem Magyarai István volt nálunk se a legkeményebb, legszilajabb, legvadabb, legfanatikusabb az új hit apostolai között. Veresmarty Mihály, a már említett katolikus pappá lett kálvinista prédikátor, megtéréséről írt könyvében többek közt az írja, hogy „arra képest, amit prédikátoroktól, iskolamesteremtől és egyéb emberektől a pápisták felől hallottam vala, nem ítélem, hogy ég alatt a pápistáknál dögletebb nép lehessen. Ifjúkoromban azért hazámból oly helyekre kelvén, ahol valami kevés pápisták is voltak, annyi ellenök való gyűlölet viselt, hogy csak egy öregasszony is szentegyház előtt imádságát békével miattam el nem végezhetette”. (Ipolyi: Veresmarty Mihály I., 7. o.)

Igazán elmondhatjuk, hogy a XVI. század protestánsa rendkívül buzgott az Isten igaz tiszteletéért, de nem úgy, hogy az istentagadás és a gonosz erkölcsök háborították fel elsősorban, hanem a katolikus bálványimádás, az Istennek pápista módra való tisztelete. Pedig hát ha csak egy csepp felebaráti szeretet lett volna bennük, még akkor se lett volna szabad annyira haragudniuk azokra a szegény pápistákra, ha egyébként velük szemben nekik lett volna igazuk. Legalább azt ez esetben is fel kellett volna tenniük róluk, hogy ha tévesen is, de mégiscsak jót akarnak és meggyőződésüket követik, Isten pedig mindig a szándékot nézi. A hívó és jó protestánsnak legfeljebb sajnálni lett volna szabad a „bálványimádó” katolikusot, nem pedig gyűlölni. Az is furcsa, hogy a még kálvinista Veresmarty Mihályt nem az bosszantotta, ha káromkodást hallott, vagy legalábbis ez nem bosszantotta annyira, mintha valaki imádkozott, de katolikus módra.

Sztáray Mihály, a XVI. század egyik legnevezetesebb reformátora, a Dunántúlnak vagy legalább a Dél-Dunántúlnak kálvinistává tevője, maga is így fejezi ki „hitjavító” tevékenységét:

*„Istenben való jó reménységben,  
Tar papokkal való nagy ütközetben.”*

Már e két sorból is láthatjuk a stájer protestánsokhoz való hasonlóságát nemcsak a vad gyűlöletben és harciasságban, hanem a gúnyban és kárörvendezésben is. Sokat mutat, hogy neki is nem papokkal, hanem „tar” papokkal volt dolga. Ellenszenvesek voltak neki, s érdekes, hogy nem a belsejük, hanem a külsejük miatt voltak azok, hiszen a szemével csak azt láthatta.

De persze nemcsak erre az egy rövid jelzőre alapítjuk következtetésünket. Hiszen maga dicsekszik leveleiben, hogy ő azokat, akik ellenálltak „az Isten igéjének”, még a Sauromatákon és a jeges Kaukázuson is túl hajtja vala. Valpón – dicsekszik máskor – olyan zsinatot tartott, hogy a csatából alig menekülhetett meg egy-két pap, akiket az asszonyok teknőkre ülve és a papokat alájuk bújtatva rejtettek el üldözőik elől. Ezért még sokáig népdal szól felőle:

*„Pap van a teknőnek alatta,  
Három asszony ül rajta”.*

Istennek bizony furcsa egy „igéje” lehetett az, amit Sztáray Mihály uram hirdetett, s még furcsább lehetett az a mód, amellyel hirdette.

Ez az asszonyos, teknős, papos népdal igazi népdal. Még dévajtság és csiklandós érzékiség is fellelhető benne. Nem csoda, hogy hatására olyan gyorsan elterjedt Baranyában és Belső-Somogyban „az Isten igéje”, hogy az öslakosság ott még ma is majdnem teljesen kálvinista és a fajfenntartó ösztönt a magyar nép ott még ma is csak bujaságra, de nem a magyar faj fenntartására fordítja. Zsoltárokat szerzett és színdarabokat írt ez a Sztáray, de – írja

Ipolyi – amily jámbor és kegyes zsoltáraiban, oly éles, durva és póriás e színdarabokban. Ez utóbbiak megírásával az volt a célja, hogy az Egyházat és papjait nevetségesekké téve, a népben megvetést és gyűlöletet szítson ellenük. A szereplők olajos, tar fejű, pilises [tonzúrák] kopszra borotvált barátok és papok, mint a nép félrevezetői és becsapói, akik lókörmre nyírt hajjal hájas bréviárt hordanak, a szentség felét ellopják (az egy szín alatti áldozás „teológiai” műszava) és a tisztességes házasság helyett fajtalanokodnak. Híveik együgyű csürhe, mely eleinte ugyan semmit se akar megérteni Isten igéjéből, de utána lassacskán neki is kinyílik a szeme.

Hogy azokban, akik nem házasodnak, Isten igéjének a nagy hirdetője el se tud képzelni mást, mint csak fajtalanítást, azt mutatja, hogy a reformátor gyűlölete lehetetlenné teszi a tárgyilagosságot. De mutatja azt is, hogy neki is milyen lehetett a lelki és erkölcsi világa. Nem a jó emberek sajátja ugyanis, hogy minden emberben csirkefogót látnak, s nem az ártatlanok azok, akik már nem is hisznek az emberi erkölcsben és becsületben s erkölcsöt például csak arról tudnak feltételezni, akinek erkölcselenségre nincs is alkalmuk, mert hiszen ott van mellette a szép feleség.

Hogy mennyire nem kesztyűs kézzel, nem evangéliumi szeretettel és nemcsak felvilágosítással igyekeztek e korban meggyőzni hazánkban se az együgyű katolikus csürhét, és hogy az ún. vallásszabadsággal mennyire nem mókáztak sokat, jellemzően bizonyítja például a nagyharsányi zsinat Dél-Baranyában. Pedig hát nem is katolikusokkal, hanem unitáriusokkal mérkőzték meg itt a kálvinisták. Itt ők az unitáriusok képviselőjét, Alvinczy Györgyöt, nemcsak legyőzték érveikkel, hanem fel is akasztották (Lampe: Hist. Eccl. Reform., 671. o.), noha jól tudták, hogy török uraimék az ilyen gyilkossági eseteket nagy sarc és adó kivetésére szokták felhasználni. (Ekkor is felhasználták.)

A „vitában” győztesek ezt minden bizonnyal előre tudták, hiszen hasonló eset nem volt ritkaság akkoriban, de a gyűlölet és a fanatizmus olyan nagy volt bennük, hogy az nemcsak a felebaráti szeretetet és a józan észet, hanem még a különösen nekik még ennél is sokkal fontosabb anyagi érdeket is háttérbe szorította. A szenvedély ugyanis úgy elszokta venni az ember eszét, hogy mire kijózanodik, már késő. Mivel azonban abban az időben Pécsen az unitárius vallás el volt terjedve, a tolnai prédikátor, Decsi Gáspár, még azt is megtiltotta a tolnai kálvinistáknak, hogy pécsi embernek, ha Tolnára átutazik, szállást adjanak. Pedig hát ez akkoriban sokkal nagyobb kegyetlenséget jelentett, mint manapság. Az is jellemző, hogy a tolnai kálvinistáknak nemcsak a pécsi unitáriusokat, hanem minden pécsi embert ennyire kellett gyűlölniük.

Ungnád Ádám, német lutheránus táborszórák is úgy üzte el Galgócról a ferenceseket és foglalta el zárdájukat, hogy egyszerűen rájuk gyűjtötte. (Fabó: Monum. Evang. III., 140. o.) Hogy mennyire más világ volt akkor, mégpedig nemcsak a katolikusok között – mert protestánsaink csak erről tudnak –, hanem protestáns részben is, azt nagyszerűen mutatja a komjáti eset Nyitra megyében. Itt Török Miklós, mezőkeszi lakost, mert Suri tiszteletes prédikációja alatt boros fővel levén valamit motyogni kezdett, pedig „nem is éppen valami rosszat”, máglyahalálra ítélték, amit bár – úgy látszik – nem hajtottak végre, de hosszú ideig börtönben ült miatta. (Ipolyi: Veresmarty Mihály, I., 219-220. o.)

Akkor még ennyire komolyan vették az emberek a hitet, protestánsaink pedig különösen fanatikusok voltak. E kor szelleméről sejtelmé sincs annak, aki azt hiszi, hogy csak a katolikusok voltak azok, akik nem túrték eretnokséget, de a protestánsok szívesen túrték volna a katolicizmust, ha a katolikusok békében hagyták volna őket, sőt mindössze csak annyi vágyuk volt, hogy őket is megtűrjék. Valóban csak ennyi volt a vágyuk addig, amíg kisebbségben voltak s ezért a katolikusok még nem túrték őket. Ebben a helyzetükben jelszónak is használták a vallásszabadságot s annak zászlaja alatt harcoltak. Ahol azonban már szabadok lettek, s kivált ahol már a hatalom is az ő kezükben volt, ott már nemcsak katolikust nem túrték (mert hiszen az bálványimádó volt és Isten gyermekeinek azt nem is szabad eltűnniük), hanem még a protestáns testvéreiket sem. Ezek követőit akkor még egyáltalán nem is tartották testvéreiknek. Aki mindezt nem tudja vagy következtetéseivel levonásakor szem elől

téveszti, az teljesen félreérti a kort, melyről ír vagy beszél. Hogy a kor szellemének megértését megkönnyítsük, újra felhívjuk a figyelmet arra is, hogy az akkor még tökéletlen állami közigazgatás és a kezdetleges közlekedési viszonyok közepette és a haditechnika akkori elmaradottsága mellett egy-egy főnemes szinte bevehetetlen várából szinte felelőtlen ura volt az egész vidéknek. Ha kellett, még az államhatalommal is hónapokon, sőt éveken át tudott dacolni. Ennek tudatában természetesen gőgös, elbizakodott, sőt féktelen volt. Ugyanezt kell mondanunk az ekkori városokról is. „Kerített” város volt ekkor minden valamire való város. Valóságos erődítmény, s így olyan hatalom, hogy Erdélyben a szász városok sokszor még a fejedelmet se eresztették be falaik közé, s ilyenkor bizony még egy Bethlen Gábor se tehetett mást, mint hogy alkudozásokba ereszkedett velük.

Ne feledjük azonban, hogy nemcsak ezek az erdélyi szász, hanem a dunántúli és felvidéki városok is egytől egyig protestánsok voltak ekkoriban s azok voltak a várak büszke urai is. Így aztán egész könnyű elképzelné, mennyit adott az akkor még a katolikusokat védő törvényekre vagy a katolikus király intéseire a fanatikus protestáns várúr a birtokain, a protestáns „kerített” város pedig a falai között tűrte a „bálványozó” misemondást, a „pilisés” papot vagy a katolikus egyáltalán. Ha ezek a protestáns nemesek vagy városok még Stájerben is úgy ki tudtak babrálni Grazban (tehát helyben) lakó főhercegükkel, milyen urak lehettek a magyar protestáns nemesek a távoli magyar pusztákon, illetve városokban!

Ezek a XVI. századbeli magyar főurak vagy városi közösségek épp úgy gondolkodtak, épp oly erőszakosak és fanatikusok voltak, mint stájer vagy más országbeli társaik (a városok lakói éppúgy németek is voltak nálunk is, mint a stájerok), vagy ha ők maguk nem lettek volna olyan fanatikusok, azok voltak a prédikátoraik, akik irányították őket.

Ők akkor még a katolikus vallásban nem egy másik keresztény vallást, hanem gonosz és türhetetlen bálványimádást láttak, melynek üldözését tőlük az Isten igéje egyenesen megköveteli. Ezért lett akkor minden város, amely protestáns lett, egészen protestáns, ezért nem maradhatott meg egyben sem egyetlen egy kolostor, pápista templom vagy iskola. De ugyancsak emiatt volt az is, hogy nem volt ebben az időben egyetlen egy olyan főúr se, akinek százkra menő jobbágyfalvai között kivételképpen csak egyetlenegy is katolikus maradhatott volna.

Katolikusok csak egyházi birtokon maradhattak meg, vagy olyan helyen, ahol a földesúr még nem lett protestáns. Ámde az egyházi birtokok is hamarosan protestánsok birtokai lettek és a korszellem és az erőszakosság hatására a katolikus földesurak jobbágyainak falvai is előbb vegyesek lettek vallásilag, majd egészen protestánsok, mert hiszen a protestánsná lett rész fanatizmusa miatt nem élhetett köztük hosszabb ideig katolikus.

Hogy a falu vagy a vidék katolikus részének kiirtása mennyire lehetséges volt még akkor is, ha a protestáns rész kisebbség volt, annak megértésére igen jó példa korunkban a kommunizmus, előtte pedig a szociáldemokrácia viselkedése. Eleinte egy-egy gyárban csak egy-kettő volt közülük, de ezek fanatizmusukkal, aktivitásukkal, támadó természetükkel, nagy szájukkal közhangulatot tudtak csinálni, s a hívő és úrtisztelő munkást olyan üldözésnek tették ki és olyan neveltségessé tudták tenni, hogy arról szó se lehetett, hogy valamelyik munkás például keresztet mert volna magára vetni, mikor társai között a gyárban ebédjét elköltötte.

A közszellemmel szemben még az akkori nagyúr hatalma is tehetetlen volt. Ezzel a gyűlölettel, elbizakodottsággal és fanatizmussal csak egy hasonló lelkületű földesúr szállhatott volna szembe. De hát éppen az, hogy megmaradt katolikusnak, annak a jele, hogy az illető földesúr nem ilyen természetű volt, hanem szelíd természetű és alázatos. Erdélyben például a Báthoryak katolikusok maradtak, dúsgazdagok, s így hatalmasok is voltak, ők szelídek vagy alázatosak se voltak éppen, a jobbágyaik mégis nekik is majdnem mind protestánsok lettek s nekik a protestánsná lett ország törvényei hamarosan meg is tiltották, hogy velük szemben erőszakot alkalmazzanak, vagy hogy számukra birtokukon katolikus papot alkalmazzanak. A katolikus földesúr Erdélyben katolikus papot csak a maga és családja tagjai, de nem katolikus jobbágyai számára tarthatott.

Sopron, Kassa, Debrecen, Brassó vagy Nagyszében tekintélyes városok voltak. A középkorban egész sereg templom, kolostor, katolikus iskola és intézmény volt mindegyikükben. 1604-ben azonban, mikor Bocskai fellépett, egy se volt már e templomok, kolostorok, iskolák, intézmények vagy alapítványok között katolikusok kezén, mert a protestáns közszellem sehöl se tűrt meg vallási kisebbséget. Nemcsak templomuk nem volt a katolikusoknak, hanem istentiszteletük se. Papot se volt szabad tartaniuk, és ha vidékről jött be a városba pap, nyilvános istentiszteletet nem tarthatott számukra. A katolikus halottat se kísérhette végig a városon a temetőbe.

Pedig hogy katolikusok – kivált eleinte – ezekben a városokban is voltak, illetve lettek volna, ha élni engedték volna őket, az a dolog természetéből következik. Egyenesen lehetetlen ugyanis, hogy olyan helyen, ahol nagy néptömeg lakik, még mint kisebbség is rögtön megszűnt volna létezni az a vallás, melyhez pár évtizeddel előbb még mindenki tartozott, és amelynek hazánkban akkor már félezer éves múltja volt. Ha a közszellem a protestáns felfogásnak kedvezett is, lehetetlen, hogy legalább kivételek ne lettek volna. Eme okoskodásunkat azonban történelmi adatokkal is bizonyítani lehet.

Láttuk már például, hogy mikor Kassán királyi rendeletre erőszakkal visszaadták a katolikusoknak a templomot, „*egy buzgó protestáns*” már néhány hónap múlva attól félt, hogy két esztendő alatt „*egész Kassa pápistává leszen*”. Azt írja, hogy még olyanok is egyszerre misére járnak és gyónni kezdtek, akikről legkevésbé lehetett volna gondolni. Ki meri hát ezek után azt állítani, hogy az a Kassa, melyben már rég egy katolikus templom se volt, meggyőződése szerint is tiszta protestáns volt?

Hamarosan jött azonban Bocskai, elfoglalta a várost, visszavette a dómot s utána Kassán megint annyira nem lehetett még mukkanni se a katolikusoknak, hogy mikor rá tíz évre Bethlen Gábor jött újra fegyverrel, már nem kellett semmit se elvennie a katolikusoktól, mert azoknak a városban az égvilágon semmijük se volt. Annak ellenére nem volt, hogy ez alatt a tíz év alatt a város ura II. Ferdinánd volt, aki még a Habsburgok közt is a legkatolikusabb volt és Dóczy, a kassai főkapitány is igen buzgó katolikus volt s még két jezsuita is volt körülötte. Ezek is csak Dóczy magánházában mondhattak misét. Nem érdekes-e, hogy Bethlen mégis nem a katolikusok, hanem a protestánsok vallásszabadságáért ragadott kardot? De szerencsés volt az a magyar protestantizmus!

Mivel tudvalevő, hogy Bocskai „szabadságharcának” a kassai dóm visszavétele volt az egyik fő oka, joggal elmondhatjuk, hogy Rudolf legalább annyira szabadsághős volt, mint Bocskai. Kettejük közt csak az a különbség, hogy az egyik a protestáns, a másik a katolikus vallás szabadságáért küzdött. Ami magát Kassa városát illeti, itt egyedül csak Rudolf volt szabadsághős, mert ő visszaadta a kassai katolikusok szabadságát azzal, hogy legalább egy templomot visszaadott nekik, Bocskai azonban a vallásszabadság elnyomója volt, mert még ezt az egy templomot is újra visszaadta a protestánsoknak, sőt utána még azt se engedte meg, hogy a katolikusok – a maguk pénzén és munkájával – legalább építhessenek maguknak helyette egy új templomot.

Mivel nemcsak Kassán volt ez így, hanem minden erdélyi, felvidéki vagy dunántúli városban, és mivel a falvakban még jobban így volt, mint a városokban, hiszen ott is csupa fanatikus, katolikusgyűlölő protestáns főúr parancsolt, nem a vallásszabadság hőse volt-e Rudolf, aki ezen a protestáns erőszakon, ha félénken is és kis fokban is, de mégiscsak némiképpen segíteni iparkodott, és nem Bocskai volt-e a vallásszabadság ellensége, aki fegyvert ragadott még e gyenge kezdeményezések miatt is s nem tűrte el, hogy Rudolf ezen a protestáns felekezeti despotizmuson [elnyomáson] változtasson?

Protestánsaink Bocskai felkelésével kapcsolatban csak azért beszélhetnek a vallásszabadságért való harcról, mert ők már 400 évvel ezelőtt gyakorolták azt a nagyszerű sztalini taktikát, hogy szabadságon és felszabaduláson csak a munkások szabadságát és felszabadulását, de nem a földbirtokosokét, tőkésékét és urakét értették, sőt még csak nem is az összes munkásét, hanem csak a kommunista és vallástalan munkásokét, azaz az ő elvtársaikét.

Hogy nem minden munkás vallástalan s így elvtárs, azt a kommunizmus egyszerűen nem veszi tudomásul s az ÁVÓ intézményével gondoskodott arról is, hogy ezt mások se merjék észrevenni, vagy legalábbis kimondani ne. Még azt is magától értetődőnek tartja, hogy a munkások (értsd a kommunisták, és mondani ne merd, hogy nem minden munkás kommunista) szabadsága a nem kommunista, a nem istentelen munkás elnyomását is jelenti. A reakciós munkást (például aki kongreganista [hitbuzgalmi egyesület tagja] volt) jobban is gyűlölték minden tőkésnél. Az ilyen munkás gyermeke számára mégúgy se volt tanulási lehetőség (állami támogatásról nem is szólva), mint az „úri világban”.

Bocskai korában és Bocskai szemében a vallásszabadság is csak a protestáns vallás szabadságát jelentette (de akkor is már vigyáztak arra, hogy ne így, hanem általános értelemben mondják), a protestáns vallás szabadsága viszont a katolikusok elnyomását is magában foglalta. Ha azonban azt kell látnunk, hogy Bocskai és kora protestánsainak sztálini trükkje még ma, 350 évvel utána is még mindig „vallásszabadság” a protestánsok szemében, ezt bizony igen szégyenletes elmaradottságnak, sőt egyenesen együgyűségnek kell bélyegeznünk részükről. Az azonban, hogy ez még a katolikusoknak is és még ma is szintén vallásszabadság s még a szerzetes iskolákban is így tanítottak bennünket, az már nem együgyűség, hanem a szellemi rabszolgaság szégyenletesen nagy foka.

Ha Bocskai csak tiszta protestáns Kassát túrt meg, ki róhatja fel Rudolf bűnét, hogy ő meg tiszta katolikus Kassát akart? Pedig hát Rudolf e szándéka megvalósításáért nem ragadott fegyvert, tehát nem ontott vért, mint Bocskai. És Rudolf nem is tiszta katolikus, hanem csak vegyes Kassát akart, mert ő eleinte a dómon kívül minden többi kassai templomot meghagyott protestáns kézben. S azt se feledjük, hogy ha Bocskaihoz hasonlóan Rudolf is tiszta katolikus Kassát akart volna, nem pedig csak vegyeset, a magyar alkotmány legalábbis akkor még mellette szólt volna, tehát ha emiatt ő is fegyvert ragadott volna, mint ahogyan nem ragadott, akkor is a magyar alkotmány és törvény értelmében járt volna el. De Bocskai?

Azonkívül Rudolf koronázási esküjében megesküdt a magyar katolikus Egyház jogainak (tehát akkor még kizárólagosságának) fenntartására. De vajon Bocskait milyen eskü kényszerítette a fegyverfogásra? (Arra, hogy ne fogjon fegyvert, számtalanszor letett alattvalói esküje valóban kötelezte.)

Ne feledjük el aztán azt se, hogy a Habsburgok részéről a protestantizmus ellen fellépni székszerűség volt, nem pedig rosszakarat jele.

Ne feledjük, hogy akkor még nem úgy volt, mint ma. Akkor még a vallás meghatározó és mindent betöltő szerepet játszott a nyilvános életben és a politikában is. Akkor még az istentisztelet és az azon való részvétel annyira hozzátartozott mind az egyén, mind a közösség életéhez, hogy az uralkodó nem járhatott más istentiszteletre, mint alattvalói.

Akkor épp úgy, sőt sokkal kevésbé tűrhették katolikus országban, hogy valaki misére ne járjon, sőt a misét gúnyolja és bálványimádásnak gyalázza, mint ahogyan most nem tűrhették el, hogy valaki a himnusz ünnepélyes alkalommal való éneklése alatt ülve maradjon, a kalapját is feltegye, sőt fütyülésbe kezdjen és röhögve köpködjön alatta.

Az uralkodó és alattvalói közti hitbeli törés olyan nagy jelentőségű volt Rudolf korában, hogy katolikus uralkodónak protestáns alattvalók feletti uralma nem lehetett tartós. Azt jelentette ugyanis, hogy az egyik ellensége a másiknak, tehát nem számíthatnak egymásra. Világos, hogy ezen segíteni kellett. Ez az oka annak, hogy még az a Rudolf is fellépett országaiban a katolicizmus védelmére és a protestantizmus hátrább szorítására, aki éppen nem volt vallásos és megbízható katolikus, sőt – különösen élete végén (de a kassai dómot is élete végén vette vissza) – már félt is a szerzetesektől.

Ez az oka, hogy még Rudolf lélekben protestáns apja, Miksa is külsőleg katolikusnak mutatta magát akkor is, mikor már a maga ura volt s nyílt protestáns vallásgyakorlatot ő is csak nagy nehezen engedett meg egyes osztrák rendeknek. (A gyakorlatban eltűrte, de hivatalosan nem.) Mivel ugyanis családja – őt magát kivéve – katolikus volt, ezt a magatartást tö-



le családja és vele birodalma érdekei követelték. Nem is találunk – s most már értjük is, hogy miért – olyan uralkodót egész Európában, aki eltúrte volna, hogy alattvalói más valláson legyenek, mint ő. Mindegyikük tudta ugyanis, hogy ha ezt megengedi, akkor alattvalói lelkét elvesztette, ez pedig trónja és országa elvesztésével volt egyenlő.

Világos, hogy egy állam se engedheti meg, hogy himnuszát, címerét vagy zászlaját alattvalói egy része nyilvánosan gyalázza és gúnyt űzzön belőle. Ha már van himnusza, címere vagy zászlaja, akkor már kénytelen megkövetelni, hogy minden polgára egyformán tisztelettel viseltessék iránta, vagy legalábbis ezzel ellenkező viselkedést a nyilvánosság előtt ne tanúsítson. A Bocskai korabeli államra azonban fontosabb ismertetőjel volt a vallás, mint a mai államra a címer, zászló vagy himnusz.

Különösen protestáns uralkodó nem volt egy se, aki azt, hogy alattvalói között katolikusok is maradhassanak, eltúrte volna. A protestáns uralkodók már a legelső évtizedekben még írmagját is kiirtották országukban a katolicizmusnak. Könnyen teheték is, mert a jót mindig könnyebb kiirtani az emberek közül, mint a rosszat, és akkor ez a rossz a XVI. században még korszellem is volt, a haladást és a műveltséget is jelentette és a korszellem javára működni mindig könnyebb, mint ellene munkálkodni. Hiszen az emberek emiatt a rosszat nézték jónak. Aztán meg a jók sose olyan erőszakosak, nem oly konokok, nem oly vakmerők, nem oly tevékenyek, nem tudnak úgy gyűlölni, nem oly szívósak, mint a rosszak, s ők nem használhatnak fel céljaikra bűnös eszközöket, mint azok.

Divat nálunk Rudolfot gyűlöletesnek feltüntetni, sőt protestáns részről szeretik egyenesen emberi bőrbé bújít szörnyetegnek és sötét lelkű gonosztevőnek beállítani azért, mert „a lelkiismereti szabadságot” oly „aljasul” megsértette. Pedig aki a kort és az akkori viszonyokat ismeri, az Rudolf kassai próbálkozásán nem megbotráncozik, hanem a lehető legtermészetesebb dolognak tartja. Egyenesen uralkodói kötelezettsége volt ez neki, melyet akár katolikus, akár protestáns uralkodótársai abban az időben mind megtettek volna, csak Rudolfnál sokkalta gyökeresebben. Csak azért nem tették azok, akik nem tették, mert nem volt rá szükségük, mert elődeik ezt már régen végleg elintézték. Éppen ellenkezőleg: azon kell csodálkoznunk, hogy Rudolf oly késedelmesen, oly félénken és a nehézségektől annyira visszariadva járt el.

Ennek oka Rudolf idegbetegsége s a vele járó féltékenység és energiahiány, továbbá az állandó pénztelenség, a török háború sok gondja-baja és a magyar oligarchia volt. Uralkodótársai, akár a katolikusok az Ibériai félszigeten vagy Itáliában, akár a protestánsok északon, ezt már idejében és nála sokkal alaposabban elintézték. Az északi protestánsok annyiban voltak még kegyetlenebbek a katolikus délieknél, mert a meglévő megtartásához, és az új beszivárgásának megakadályozásához bizonyára nem kellett se akkora energia, se akkora kegyetlenség vagy kíméletlenség, mint a már meglévő teljes kiirtásához, s mert azok legalább a törvény és országuk alkotmánya alapján álltak s egyedül üdvözítő Egyházban hittek, míg ezek a lelkiismereti szabadság alapján terrorizáltak, üldöztek és irtottak és – legalább effajta működésük elején – a törvény ellenére működtek.

Mégis, míg ezeknek erkölcsi gátlásaik egyáltalán nem voltak, a mi annyit átkozott Rudolfunk ezer lelki gátlástól bénítva indult neki a dolognak. Érezte, hogy gyöngye annak végrehajtásához, amihez hozzáfert. El se kezdte volna, ha a fentebb kifejtett okok rá nem kényszerítették volna.

Wasa Gusztáv, a svéd reformátor-király azért irtotta ki hazájából a katolicizmust, mert dicsőségvágyó volt és iszonyú adósságai miatt is feltétlenül szüksége volt az egyházi javakra. A szerény és igénytelen Rudolfnak azonban nem voltak nagyravágyó ambíciói. Egy kis pénzre neki is nagyon szüksége lett volna ugyan, de hát az ő tervezett akciója siker esetén se járt volna anyagi előnyökkel, sőt csak terhet jelentett volna e tekintetben is, mert akkor jöttek volna a nyakára a papok s figyelmeztették volna arra az exkommunikációra [kiközösítésre], mely azokat sújtja, akik az egyházi javakat elidegenítik, illetve – ha uralkodók s így minde-

nért ők felelősek – nem gondoskodnak róla, hogy a már elidegenített egyházi javak újra az Egyház tulajdonába visszakerüljenek.

Hogyne kellett volna Rudolfnak félnie, mikor jól tudta, milyen fanatikus ellenféllel van dolga. Előre bizonyosra vehette, hogy háború lesz belőle. Belső háború saját elbizakodott és hatalmas alattvalóival s ez az újabb háború csak ráadásnak jön még a már úgyszólván egy évtizede folyó török háborúhoz. Ha arra talán nem is gondolt, hogy magyar protestáns alattvalói még arra is képesek lesznek, hogy még a törökkel is szövetségnek majd ellene, egész lehetetlennek még ezt se tarthatta, hiszen Zápolya János már ezt is megcsinálta egyszer.

Aztán meg az is bénítólag hatott rá, hogy a dolog mindenképpen pénzébe kerül, neki pedig éppen abból nem volt soha, s ha néha volt, mennyire szerette volna inkább tudományos kísérletekre, egzotikus állatokra és műkincsekre költeni. A műgyűjtők nagyon jól tudják, milyen nehéz ezt a szenvedélyt legyőzni, Rudolfnál szenvedélyesebb műgyűjtő pedig kevés volt a történelemben. De egyébként is neki a koráramlat ellen kellett fellépnie – s ráadásul ilyen felkészületlenül! –, az ellen pedig szinte lehetetlen megküzdeni. Ellenfelei ügyes és hatásos propagandájának (a lelkiismereti szabadságnak) a közvéleményre való nagy hatását is látnia kellett. Akarta tehát a dolgot, meg nem is, már akkor, mikor elkezdte.

Pedig tudnia kellett volna, hogy ilyen nehéz viszonyok között és ilyen öntudatos és tehetséges ellenféllel szemben nem sóhajtozásokra van szükség, hanem elszántságra és tetterőre. Neki telt kincstárról és kellő fegyveres erőről kellett volna gondoskodnia, mielőtt szándékával fellépett. Noha tudta, hogy országaiban sok a protestáns s ők mindenre elszántak, mégis anyagilag készületlenül és kicsivel kezdte. Csak egy templomot vett el, ezt is csak azért, mert a katolikusoké volt ezelőtt, azok építették s természetesen maguknak, nem a protestánsoknak építették. Ő tehát csak visszaadni akart, nem pedig elvenni, mint – de ők aztán eredménnyel – angol, svéd, norvég, dán, finn és porosz „kartársai”, sőt mint a magyar protestánsok is.

Még ezt az egyet és ezt a kicsit is törvényesen tette, hiszen az országgyűlés jelölte ki Kassát az egri püspök székvárosává. De más törvényes megokolásról is gondoskodott: Kassa királyi város s így ő a földesura. Arra már, szegény, nem gondolt, hogy a törvényt éppen azok tisztelik legkevésbé, akik legtöbbet hivatkoznak rá és hogy a szólásokra és ürügyekre azok adnak legkevésbé, akik kitalálták őket.

Annyit ő is tudott, hogy ha az „a”-t kimondta, akkor már ki kell mondania hozzá a „b”-t is. Ezért a templom visszavételére, mikor szép szóval nem ment, karhatalmat is adott, s mikor „felháborító gaztette” következményeként minden kassai templomi szószék egy-egy forradalmi kortes-hordóvá változott ellene, ijedt visszalépés helyett még mindig nem félelmet, hanem erőt és hatalmat mutatott és minden kassai templom elvételével szüntette meg a forradalmi lázítások lehetőségét, sőt büntetésül még a város javait is lefoglalta (gondolta, majd visszaadja, mihelyt visszatérnek az engedelmesség útjára).

Mikor azonban azt, ami Kassán sikerült, Lőcsén, a másik királyi városban akarta folytatni, már megijedt az egész országban fellángolt nagy protestáns felháborodástól s azért ide már nem küldött fegyveres hatalmat a templomvisszavételhez, vagy ha igen, olyan csekélyt, hogy a szegény „elnyomott” lőcseiék úgy vágták ki a templom visszavételére megjelent püspököt és királyi bizottságot szabad királyi városukból (mely szabadnak ugyan szabad volt, mint láthatjuk, de királyi már nem), hogy a lábuk se érte a földet. Rudolf pedig itt már csak „a”-t mondott „b”-t már nem, lenyelte a kudarcot s újabb, nagyobb fegyveres hatalmat nem küldött akarata végrehajtására.

Láthatjuk az esetből, hogy a lőcsei protestánsok se voltak gyengébb fából faragva, mint a stájerországiak. Nem is csoda, hiszen ők is éppen úgy németek voltak, mint a stájerok. Láthatjuk tehát egyúttal azt is, milyen kevés köze volt az egész esetnek a magyar vallásszabadsághoz.

Az épületes lőcsei eset híre természetesen gyorsan elterjedt az országban. Megtudták Kassán is, és még természetesebb, hogy a pápista püspöknek és a király egyéb embereinek gúnykacaj, dévaj odamondogatások, sár, kövek és záptojások között való dicstelen és – ami a legfontosabb – büntetlenül maradt szaladása a királynak nevezett városból nemigen volt alkalmas az „üldözött” protestánsok túltengő önérzetének megnyerésére, annál kevésbé a királyi tekintély tiszteletben tartására. Az ilyen dicstelen kudarcoknak csak természetes következménye volt, ha Bocskai nemsokára gátlások nélkül, a Lőcsén alkalmazottnál kissé nagyobb és így céljai elérésére alkalmasabb haderővel csinálta meg protestáns hitfelei javára ugyanazt, amit Rudolf a katolikusok javára csak megkísérelt megcsinálni, s így a lutheránus prédikátorok Kassán nemcsak a többi templomban, hanem a dóm szószékén is újra megkezdhették a pápás bálványimádás rövid időre abbahagyott ostorozását. A kassai katolicizmust újra az a sors érte, hogy kivétel nélkül minden kassai templom újra a protestánsoké lett.

Talán mondanom se kell, hogy a katolikus nyilvános istentiszteletet nem azért üzték ki újra teljesen a városból, mintha most meg a katolikusok viselkedtek volna annyira dacosan, mintha most meg ők vetették volna meg Bocskai rendeleteit és őtőlük is csak karhatalommal lehetett volna elvenni a Rudolf alatt kezükbe került dómot. Pedig ez sokkal érthetőbb volna, mint a protestánsok daca, hiszen tagadhatatlan, hogy azt a szép és nagy kassai dómot ők építették, s természetesen nem a protestánsoknak, hanem maguknak építették. Nem.

Most annyira nem uszított minden visszavett kassai templomban egy-egy jezsuita Bocskai ellen, mint előbb protestáns „kollégáik” Rudolf ellen (pedig ugyancsak sikeresen lehetett volna ostorozni Bocskai törökkel való szövetekezését és erdélyi tömeges kivégzéseit, de székellyirtását is ugyancsak hatással lehetett volna szellőztetni), hogy nemcsak jezsuita, hanem semmiféle katolikus pap nem akadt egy se, aki csak meg is merte volna várni Bocskai Kassára való megérkezését. Nemhogy – urambocsá! – még lázítani is próbáltak volna ellene. Ilyesmit ugyanis csak egy erkölcsi gátlásokban szenvedő Habsburggal lehet megtenni, de nem azokkal a protestáns Bocskaiakkal, akik azt, amire vállalkoznak, „fogyatkozás nélkül” szokták elvégezni. Emellett – hála a katolikusok együgyűségének – ők még azt is el tudják érni a közvélemény előtt, hogy mégis a Rudolfok lesznek a zsarnokok és az átkozottak, ők pedig a szabadsághősök és az áldottak, mégpedig nemcsak a protestánsok és egyéb forradalmárok, hanem még a katolikusok szemében is!

Ettől kezdve aztán a mi állandóan erkölcsi gátlásokban szenvedő, de tőlünk mégis nem ezért tisztelt, hanem állandó esküszegéseik miatt gyalázott királyaink gondosan tiszteletben tartották azokat az alkotmányos gátaikat, melyeket a bécsi béke állított eléjük, megtartották a Bocskai kivívta „vallásszabadságot” s ennek eredményeként Kassán egészen I. Lipót „botrányos” „vallásüldözéséig” nem volt többet vallásszabadsága a katolikusoknak. Annyira nem, hogy nemrég említettük, hogy Bocskai felkelése után a kassai főkapitány (az egész vidék német és magyar zsoldosai felett parancsnokló magyar és nagy katolikus Dóczy) is csak zárt helyiségben, a maga lakásán tarthatott misét a maga és háza népe számára Kassa városában. Ott tehát vallásszabadsága a katolikus katonai uralom alatt is csak a protestánsoknak volt, sőt közülük is csak a lutheránusoknak, de a kálvinistáknak már nem. Szabadsághőseink később ez utóbbiaknak nagy nehezen kivívták a vallásszabadságot a lutheránusoktól, de a katolikusoknak nem. Ők a katolikusok vallásszabadságának elnyomására, nem kivívására törekedtek.

Bocskai után aztán már mindössze csak egy évtizedre jött egy újabb szabadsághős, Bethlen Gábor és – érdekes – ő is a vallás szabadságának megvédésére jött, de – még érdekesebb! – valláson ő is csak protestáns vallást értett és ezt a protestáns vallást még mindig a katolikusok ellen megvédelmezni jött, mert szerinte még mindig ők voltak az elnyomók. Ez a megvédezés most már egyenesen abban állt – ezek után most már nem is állhatott másból –, hogy egyszerűen legyilkoltak – s Uram, Istenem, milyen vadul, sőt perverzül! – minden papot (két jezsuitát meg egy kanonokot), akit Kassán találtak. Ezeket is természetesen csak a főkapitány

házában találták, mert hiszen ha nem az ő házában lettek volna, már előbb legyilkolták, vagy legalábbis összeverték és kiűzték volna őket maguk a kassaiak.

Dóczyt, a főkapitányt, nem merete megölni Bethlen. Őt csak börtönbe vitte megbilincselve, s látni fogjuk majd, hogy ott is halt meg hamarosan. Csoda-e, ha azt beszéltek, hogy ő se természetes halállal? De nemcsak a papokat gyilkolták meg, hanem még a kanonok ministránsgyerekét is s velük együtt egy Hofmann nevű katolikus urat is.

Bethlen Gábor felkeléseit azonban, melyek közül az első keretében ezek a véres események lejátszódtak és büntetlenül maradtak, még ma is úgy tanulja a magyar gyerek (még a katolikus magyar gyerek is!), hogy azok az alkotmányos szabadság mellett és a vallásszabadságért folyó harcok voltak. A nehézséget úgy intézik el, hogy mikor Bethlen szabadságharcáról beszélnek, a kassai papok vértanúságáról hallgatnak. Annyira nem láttak ebben semmi különöset vagy nehézséget régebben még szerzetes tanáraink se, hogy a keszthelyi premontrei gimnáziumban ugyanabból a Varga Ottó-féle történelemből tanultuk ezeket az eseményeket mi is, mint Ady Endre a zilahi református gimnáziumban.

Ez időkből – s utána még vagy száz évig – országgyűléseink úgyszólván nem álltak másból, mint protestánsaink vallási sérelmei és az őket ért túrheterlen igazságtalanságok és erőszakosságok állandó hangoztatásából és az ezekért járó elégtétel követeléséből. Legtöbbször addig nem is engedtek semmi mást tárgyalni, míg sérelmeiket elő nem adták és rájuk orvoslást nem kaptak. Később pedig, mikor már kisebbségben voltak és így elégtételt hiába követeltek, dacosan és megsértődve s a haza ügyeivel mit sem törődve egyszerűen otthagyták az országgyűlést.

A katolikus rendek és a király eleinte engesztelték őket és a házára hivatkozva próbálták őket megbékíteni, később azonban észre tértek és a protestánsok nagy hangon és még nagyobb felháborodással előadott sérelmeivel szemben ők is felsorolták a protestánsoktól szenvedett sérelmeiket s ők is követelték ezek orvoslását. Csodálatos, hogy a katolikusok a maguk sérelmeiből még nagyobb listát tudtak összeállítani, mint a protestánsok, pedig ekkor már a XVII. század közepén mégiscsak százszor jobb helyzetben voltak már, mint még Bocskai idejében voltak, hiszen ekkor már alig volt protestáns főúr, Bocskai idejében pedig még alig volt katolikus.

Jellemző, hogy történetírásunkban egész a legújabb időkig általánosan elfogadott dolog volt, hogy az „állítólagos” katolikus sérelmek nem voltak komoly és tényleg megtörtént sérelmek, hanem inkább csak tréfáknak tekinthetők, melyeket azok se vettek komolyan, akik összeírták és az országgyűlésen előterjesztették őket. Hogy lehetne – érvelnek – komolyan szó Lipót protestáns elnyomása idejében katolikusoknak protestánsoktól szenvedett vallási sérelmeiről? Szekfű volt az első, aki – akkor még mint nagy újságot – azt állította, hogy mindkét fél sérelmei valóságosak voltak és komolyan veendőek. Igazán jellemző, hogy ehhez a felismeréshez egy Szekfűre kellett várni; hogy nélküle még ide se jutott volna el még ma se a magyar történetírás.

Hogy lehettek volna a katolikusoknak sérelmeik, mikor a hatalom az ő kezükben volt, kérdezték ezek a régimódi magyar történetírók. Igen – feleljük nekik –, a központi hatalom az ő kezükben volt, de az a messze Bécsben, az országon kívül volt. De az országgyűlés egész Rákóczi György idejéig, a megyei hatalom pedig, amely a közigazgatást intézte, és amelyre a bécsi kormány rendeleteinek végrehajtása is bízva volt, igen tekintélyes részben sose volt a katolikusok kezében. A földesurak is megannyi kiskirályok voltak s egész Bethlenig ezek is protestánsok voltak. Lipót alatt ugyan már nem, de a köznemesség s vele az értelmiség többségében ekkor is még protestáns volt, a megyéket pedig ezek kormányozták, nem a főnemesek, a magyar közigazgatás és a törvények végrehajtása tehát az ő kezükben volt. (A magyar nemesség többségében még ma is protestáns.)

Köztudomású, hogy városaink is úgyszólván kivétel nélkül protestánsok voltak egész Lipót uralkodása közepéig – tehát még a katolikus sérelmek összeállítása idején is –, s ha ezeknek volt hatalmuk ahhoz, hogy még Bethlen Gábort se eresszék be falaik közé, még abban az

Erdélyben se, melynek Bethlen fejedelme volt s ugyancsak nem árnyékfejedelme, bizonyára volt hatalmuk ahhoz is, hogy a katolikusok vallásszabadságát is elnyomhassák. Hogy hatalmuk mellé volt erre hajlamuk is, az a mondottak után már nem szorul újabb bizonyításra.

A XVIII. század második feléig nem ismert még az európai társadalom vallásszabadságot. Az uralkodó vallás vallási kisebbséget nem tűrt meg, mert vetélytárs nélkül akart uralkodni. Láttuk már, hogy az, aki a vallásban komolyan hisz, nem is viselkedhet másként. Akkor pedig még a protestánsok is komolyan hittek. Világos tehát, hogy ott, ahol protestánsok kezében volt a hatalom, a gyakorlatban nem volt szabadsága a katolikusoknak, tehát ott nekik lehettek és voltak is sérelmeik bőven. Pedig hát láttuk, hogy a megyék több mint felében, a városokban pedig majdnem kivétel nélkül az ő kezükben volt a hatalom még Lipót korában is, hát akkor Bocskai és Bethlen korában! Ebben az időben még a kivételképpen katolikus prímási székhelyen, Nagyszombatban is, nagy szava volt a protestánsoknak.

Kőszeg városa például úgy lett egészen protestáns, hogy a város 24 tagú tanácsában a protestáns többség katolikusokat egyáltalán nem tűrt meg, a katolikusok templomait egytől egyig elvette, a katolikus iskolákat is bezáratta, s azt se tűrte meg, hogy a vidékről bejött pap a hívét nyilvánosan a temetőbe kísérhesse. Ezen intézkedések megtörténte után csend és béke lett a városban, mert a katolikusok vagy kivándoroltak, vagy mukkanni se mertek, s ha imádkoztak, csak otthon imádkoztak, sőt a protestáns gyülekezetekben is részt kellett venniük. Részint mert pap nélkül nem lehetett meg az a vallási műveltségük, hogy a kétféle istentisztelet nem mindegy, részint mert akkor a hatóságok meg is követelték minden polgártól, hogy templomba járjon. Ez pedig ezekben a városokban nem jelenthetett mást, mint természetesen a protestánsná lett templomok valamelyikébe való járást.

1620-ban aztán, mikor már az ellenreformáció szele kezdett fújdogálni, tehát a reformáció divatja múlni kezdett, lassacskán a katolikus önérték is ébredni kezdett Kőszegen annyiban, hogy most már kezdjük megtudni, hogy ők is vannak. A nagy csend alapján azt kellett ugyanis hinnünk, hogy már régen elenyésztek. A jelzett évben öntudatuk ugyan akkora még nem lett, hogy elvett templomaik közül legalább egyet visszaköveteltek volna maguknak, de akkora már igen, hogy ők is építettek maguknak egyet. A protestánsok ezt természetesen rossz szemmel nézték. Az építést is bizonyára csak azért nem akadályozták meg, mert Bécs közelében voltak s ott akkor már II. Ferdinánd, a „legklerikálisabb” Habsburg uralkodott. A már kész templomot azonban a kőszegi lutheránusok azzal intézték el, hogy megállapították, hogy a városban a németek mellett már magyar protestáns is olyan sok van, hogy illő, hogy nekik is legyen már templomuk. Addig az összes protestáns templomban ugyanis német volt az istentisztelet nyelve. Ezt az új templomot is elvették tehát a katolikusoktól magyar protestáns istentisztelet céljaira. S mindezt II. Ferdinánd uralma alatt tették és tehettek. A mi történetírásunk pedig még ma is azt hiszi, hogy a Habsburgok alatt katolikus vallási sérelem csak viccnek jó.

Szegény kőszegi katolikusok – mit tehettek mást? – újabb templom építésére szánták el magukat abban bízva, hogy ez most már az övék is marad, mert hiszen most már nemcsak a német, hanem a magyar protestánsoknak is van városukban templomuk. De hogy mégis újra pórul ne járjanak, az építés megkezdése előtt előbb engedélyt kértek rá a városi tanácstól, tehát a protestánsoktól. A város megtagadta az építési engedélyt. Érdekes, hogy ezeknek a szegény kőszegi katolikusoknak eszükbe se jutott, hogy elnyomásuk miatt panaszkodjanak s orvoslásért Bécsbe, II. Ferdinándhoz folyamodjanak, hanem úgy segítettek magukon, ahogy tudtak és a ma Jurisics tér 6. sz. alatti házban szükségképpén rendeztek be maguknak. Ide se járhattak azonban sokáig Istent dicsérni, mert protestáns „testvéreik” hamarosan megrohanták a házat és a kápolna berendezését összerombolták.

A katolikus istentisztelet ezen teljes elnyomása Kőszegen 117 éven át tartott. Csak titkon és álházban járt be a városba vidékről néha egy-egy Ferenc-rendű szerzetes. (Horváth Detre: „Kőszeg fejlődéstörténetének vázlatja” a „Föld és Ember” című folyóirat 1929. évf. 6. számában)

Ha ilyesmik történhetek büntetlenül városban, Bécs közelében és még az ellenreformáció korában is, gondolhatjuk, mik történhettek a XVI. században és a távoli magyar megyékben és a pallosjoggal bíró, 1620-ig majdnem teljesen protestáns magyar főurak jobbágyfalvaiban.

Még 1628-ban is, mikor II. Ferdinánd, a legkatolikusabb Habsburg volt a királyunk, Pázmány Péter volt a primásunk és a nagy térítő katolikus Eszterházy Miklós a nádorunk, megtörtént, hogy mikor Thomassevich Mihály, légi (Csallóköz) lutheránus lelkész (láthatjuk, milyen színmagyar protestáns lelkészek voltak ekkor hazánkban még a színmagyar Csallóközben is) visszatért a katolikus Egyházba, a szomszédos szenci és magyarbéli prédikátorok, fegyveresekkel (kiket természetesen protestáns földesuruktól kaptak) a házára törtek, ellátták a baját és megkötözve a szuperintendensükhöz szállították. Mivel szándékától semmi rábeszéléssel se tudták eltéríteni, elvitték Semptére a protestáns földesúrhoz, Thurzó Ádámhoz és várában sötét tömlöcbe vetették. (Frankl (Fraknoi) Vilmos: Pázmány Péter és kora, II., 407-408. o.)

A környékbeli katolikus papság erre Pázmányhoz folyamodott oltalomért. (De vajon kihez folyamodtak akkor, mikor még nem volt Pázmány Péterük és II. Ferdinándjuk, hanem csak idegbeteg Rudolfjuk, sőt lélekben protestáns Miksájuk? Pedig hát csak természetes, hogy akkor még sokkal több hasonló sérelmük volt.) Pázmány egyik tisztartóját és Pozsony megye alispánját (de hát legtöbb megyében az alispán is protestáns volt még Lipót idejében is) azonnal Thurzó Ádámhoz küldé, hogy tőle a fogoly azonnali szabadon bocsátását követeljék.

A gróf először megtagadta a kívánásot, néhány hét múlva azonban mégiscsak szabadon bocsátotta a fogoly lelkészt, akinek nem volt más bűne, mint csak az, hogy belátta a katolikus vallás igazságát és követte lelkiismerete szavát. Mivel azonban ekkor már a katolikusoknak Pázmány Péterük és II. Ferdinándjuk volt és egyébként is már nem a reformáció, hanem az ellenreformáció korában vagyunk, Pázmány ezzel nem elégedett meg, hanem a bűnösök megbüntetéséhez is ragaszkodott és követelte, hogy az ország törvényei alapján azok közül, akik az erőszakos és törvénytelen tett végrehajtásában részt vettek, a nem nemeseket állítsák a nádori törvényszék elé, a nemeseket pedig azonnal tartóztassák le.

Ha nem Pázmány lett volna az érsek, hanem egy kényelmes, nemtörődöm, „békeszerető” ember (nálunk pedig évszázadokon át csak az ilyen embereket tartották alkalmasnak főpapi állások betöltésére), semmit se csinált volna. (Még a Horthy-korban is lebeszélte a budapesti érseki helytartó egy katolikus székely nemes urat arról, hogy egy, jelenlétében a kocsmában a pápát minősíthetetlenül gyalázó kálvinista egyén ellen vallásgyalázás címén feljelentést tegyen.)

Most azonban – de ezt csak Pázmány személyének köszönhetjük, s talán csak annak, hogy ő is protestánsnak született – hivatalosan utasították a kamarát az eljárás megindítására. Az ilyen protestáns erőszakoskodás azonban akkor annyira megszokott dolog volt (képzeltük, mi lehetett akkor 50 évvel előbb!) s hasonló dolgokat annyira nem tartották se feltűnő, se felháborító eseteknek, hogy annak ellenére, hogy már a katolikus visszahatás korában vagyunk, a kamara (pedig katolikusokból állt) még ilyen király, ilyen érsek és ilyen katolikus nádor alatt is csak habozva hajtotta végre a rendeletet és küldte ki az idézéseket.

Mikor aztán Pázmány újabb szorgalmazására mégis kiküldte, akkor közbelépett a „fanatikus katolicizmusa” miatt a protestánsoktól annyira gyűlölt Eszterházy nádor és írt a királynak, hogy ő nem tartja helyesnek ezt a feltűnő szigorúságot. Sokkal jobb lenne békésen elintézni a dolgot és Thurzó Ádámot mindjárt ajánlotta is a király kegyeibe. A protestánsoknak ugyanis még ekkor is akkora hatalmuk volt Magyarországon, hogy a nádor – bármily nagy katolikus volt – félt tőlük. (Thurzó Ádám az ügy hatása alatt egyébként katolikus lett, buzgó katolikus vált belőle s büntetést természetesen nem kapott.)

Az eset éppen eléggé bizonyítja, hogyan értelmezték protestánsaink ott, ahol ők voltak az urak, a lelkiismereti szabadságot s mennyire nem voltak hajlandók tisztelni a vallásos meggyőződést akkor, ha az az övékével ellenkezett. És ha így csináltak egy katolikussá lett

protestáns lelkéssel még Pázmány korában is és Bécs és Nagyszombat, a primás székhelye szomszédságában, képzelhetjük, hogyan bánhattak az egyszerű jobbágyok vallásszabadságával például Miksa idejében és a messze Tiszántúl vagy a Dunántúl mélyén! Pedig hogy ezek az esetek még Bécs közelében se voltak kivételek, jól lehet látni abból, hogy az egykorúak, még ha jó katolikusok voltak egyébként, akkor se láttak benne semmi különösét vagy feltűnőt. Mint láthatjuk, nem azon botránkoztak meg, amit Thurzó Ádám tett, nem Thomassevich megtérése miatt bilincsekbe verésén háborodtak fel, hanem azon, hogy Pázmány nem elégszik meg, hogy ha nem is mindjárt, de a „bűnös” lelkészt mégis szabadon bocsátották, hanem még meg is akarja büntetni azokat, akik bilincsekbe verték és szabadságától a törvény ellenére megfosztották.

Láthatjuk az esetből azt is, hogy ha nincs Pázmány Péter s nincs mögötte a Habsburgok hatalma, soha meg se tudtuk volna még azt se, hogy a légi lutheránus lelkészt megbilincseltek és börtönben tartották azért, mert földesurával ellenkező lett a vallási meggyőződése. Ha tehát Pázmány koránál régebben történt volna a dolog, ez a szegény lelkész talán ott rothadt volna el a börtönben, vagy talán még életét is elvesztette volna anélkül, hogy sorsáról történeti adat maradt volna fenn. Az ugyanis csak akkor marad fenn, ha a törvény is foglalkozik ügyével s ezt írásba is fektetik. Itt is igaz, hogy „verba volant, scripta manent” (a szó elröppen, de az írás megmarad). Írás, feljelentés nélkül nyomtalanul elröppennek a szegény Thomassevich Mihályok szenvedései is.

Hogy az 1530-as, 40-es, 60-as években a katolikusokkal történt erőszakosságok és jogfosztások esetei alig vannak feljegyezve a magyar történelem lapjain, az csak azt bizonyítja, hogy mennyire ágrólszakadtak és védtelenek voltak akkor a katolikusok. Az erőszakosságok megtörténtét történelmi kútfők hiányában is éppen eléggé bizonyítja az a megdöbbentő valóság, hogy 1600 körül egész Magyarország területén már alig volt egyetlen plébánia, kolostor vagy katolikus iskola, a papság és a szerzetesség úgyszólván teljesen kipusztult s mindez úgy történt meg, hogy tiltakozásnak, panasznak, felfolyamodásnak, orvosláskérésnek úgyszólván semmi nyoma. Nem is tudnánk, hogy megtörténtek, ha nem mutatná 1600-ban a kietlen való, és ha a régi, középkori kútfőkből nem tudnánk, milyen virágzó és dús volt itt a hajdan.

Ilyen tökéletes kipusztulás nem történhetett meg magától, de nem történhetett meg csupán szellemi fegyverek hatása alatt se. A szellemi fegyverekkel való támadás csak pangást s utána következő lassú pusztulást eredményez, melynek lefolyásához hosszú évszázadok szükségesek.

Hogy a magyar katolicizmust nem egyszerűen csak a protestantizmus szellemi és erkölcsi fölénye pusztította ki, azt bizonyítja e kipusztulás hihetetlenül gyors és szinte nyom nélküli lefolyása, de bizonyítják a szomszédos Ausztriában és Stájerben történt hasonló esetek is azok, melyekről Pázmány korától kezdődően már nálunk is maradtak történelmi kútfők, mert ekkor már nálunk is történtek tiltakozások.

Nem az ugyanis az igazán szánandó elnyomott, aki tiltakozik, protestál, panaszkodik szorongatottságában. Nem. Az igazi elnyomottak nem azok a magyar protestánsok voltak, akik panaszaitól négyszáz év magyar történelme hangos, és akik panaszai miatt úgyszólván állandóan öltre mentek egymással és másról még tárgyalni se tudtak országgyűléseiken a magyar rendek. Az igazi elnyomottak a XVI. század magyar (és még inkább észak-európai) katolikusai voltak, akik úgy enyésztek el, hogy tragédiájuknak még csak nyoma se maradt a történelemben, mert nekik némán kellett tűniük, mert nem volt, aki pártul fogja őket, nem volt, aki szót emeljen mellettük, mert ők még panaszkodni se tudtak vagy mertek. Őket kifosztották, elnyomták, gúnyolták, megvetették, sokszor meg is gyilkolták, órájuk rágyújtották a házat, de mindezt megbújva, némán kellett tűniük.

A mai kor magyarjának egyébként nem kell ezt az állapotot hosszan magyarázni, mert jól ismeri a „népi demokrácia” idejéből. Vajon a „reakciók”, „osztályidegenek”, deportáltak, szerzetesek és „kulákok” szenvedéseiről maradtak-e fenn a történelem jövőbeli kutatói szá-

mára használható bizonyítékok? A bolsevizmus nem győz dicsekedni, hogy mennyi könyvet, újságot, folyóiratot, brosúrát adott ki és hány millió példányban, de ezek közül egy se szól ezekről, mind csak az uralmon levők, az elnyomók dicsőségét hirdetik. Az elnyomottak szenvedéseiről ezek nemcsak hallgatnak, hanem egyenesen ezek „meggyőző” cáfolatát képezik.

Élőszó útján, szemtanúktól is hiába akartad volna összegyűjteni a bolsevik kor áldozatainak szenvedéseiről az adatokat, mert még ha benned meg is lett volna az ahhoz szükséges és éppen nem megvetendő bátorság, hogy felkeresd és megkérdezd őket, az áldozatok akkor is hallgattak volna, sőt egyenesen ők maguk is megcáfolták volna „állítólagos” megkínzásukat. Egy anya még előttem is és még négyszemközt is először letagadta „összeesküvő” katonatiszt fiának megkínzását, akitől az ávosok még azt is kérdezték, hogy szokott-e gyónni, s mivel mondta, hogy szokott, még ezért is külön összeverték.

Egy piarista tanár is, akit Nagykanizsáról hurcoltak el, mikor ott a piarista kolostort feloszlatták, és akit és társait azon a címen, hogy miért lázítják a népet, azért vertek társaival együtt kegyetlenül össze, mert ugyanakkor Hatvanban lázadás tört ki a ferencesek ottani elvitele miatt, először szintén végig magasztalta nekem a rendszert.

Csak mikor látta, hogy tudom már az igazságot, s hogy nem kell tőlem félnie, akkor közölte velem azt, amit most mondtam, de akkor is olyan megriadt rettegéssel és olyan kelleltlenül, hogy azonnal abba is hagytam a további kérdezősködést.

A bolsevizmus a gátlástalan eszközeivel még azt is el tudta érni s nem is csak kivételképpen, hanem rendszeresen, hogy még áldozatai is nemcsak hallgattak, hanem propagandistává is váltak. Még nyilvános törvényszéki tárgyalásaikon is s még az ugyancsak nem gyáva Rajk, a kommunista vezér is. Pedig még haszna se volt belőle, mert így is felakasztották.

Természetesen nem azt akarom mindezzel mondani, hogy a XVI. század folyamán is ÁVÓ-féle szervezet volt és akkor is így kínozták a katolikusokat, hanem csak azt, hogy az akkori katolikusoknak se volt sajtójuk, melyben tiltakozhattak volna. Nekik se volt senkijük, akihez folyamodhattak volna. Velük is az történt, hogy nemcsak nyoma nem maradt azoknak a méltánytalanságoknak, igazságtalanságoknak és erőszakosságoknak, melyeket el kellett szenvedniük, hanem üldözőik gögjükben még a világot is telekürtölhették és a történelem számára is bebizonyíthatták, hogy ők semmiféle túlkapást vagy törvényteleniséget nem követtek el, s ha büntettek, csak bűnösöket büntettek, akik sorsukat megérdemelték.

Strindberg is észrevette ezt hazája történelmében, mert egyik művében felháborodva jegyzi meg, hogy a régi egyház hitújítás korabeli „vértanúságát a mi történetírásunk oly gyalázatosan bemocskolta”. E megjegyzéséből láthatjuk, milyen történelmet tanult Strindberg diákkorában s milyent taníthatnak ma is a svéd iskolákban. De hát nem kell nekünk e tekintetben Svédországba mennünk. Így tanultunk mi is Magyarországon is és mint láttuk, nemrég még a szerzetes iskolákban is.

Egyébként ma is láthatjuk, hogy nincs gyámoltalanabb, ijedtebb, könnyebben megfélemlíthető tömeg, mint a jámbor katolikus tömegek. Hogy el lehetett ezekkel bánni a francia forradalomban is! Erre a tömegre (nem hiába mondja a Szentírás is „nyájnak”) igazán ráillik az, amit mesterükről mondott a próféta (Iz 53,7), hogy mint a juh, úgy vitetik, úgy hagyja magát vinni a megölésre és nem nyitja meg a száját. Igazán látszik rajta, hogy jelvénye és eszményképe a kereszt, azaz az akasztófa s mindaz a szenvedés, ami vele jár.

Olyan természetesen köztük is kevés van, aki akkor se kiabál, mikor a maga életéről, vagyónáról, egészségéről vagy állásáról van szó (a bolsevizmus még azt is el tudta érni, hogy még ekkor se kiabáltak, mégpedig nemcsak ezek a jámborak nem, hanem még az öntudatos érdekemberek sem), de ha „csak” az Egyházat, ha csak a vallást, csak az Isten ügyét bántották vagy bántják, akkor mindenki hallgat, kivéve a hősöket, de azok nem teremnek minden bokorban.

A mi tömegeink a „népi demokrácia” idejében még azt is minden nagyobb felháborodás nélkül eltűrték, sőt úgy látszott, mintha magától értetődőnek tartanák, hogy a zsúfolt temp-



lomban megjelent kommunista kém feltűnően a legelső padba tolakodjék előre, ott nyíltan, sőt fontoskodással elővegye jegyzeteit és ellenőrzésképpen ott nyilvánosan írja a pap beszédét. A gonoszok ellenben olyan bátrak, hogy még ezt is megmerik tenni. (Azt is láthatjuk azonban, hogy nem is kellett hozzá olyan nagy bátorság, mert hiszen sehol se bántotta érte őket senki.)

De a Horthy-korban (mikor a kommunisták meggyőződése szerint a papok parancsoltak Magyarországon) egy két-háromszázézeres tömegű katolikus vallásos utcai ünnepélyen Budapesten még azt is meg merete tenni a hivatalos szolgálata ellátása címén ott jelenlevő más vallású (vagy más érzelmű) mentőorvos, hogy viselkedésével egész kihívóan mutatta, hogy ő más vallású vagy nem vallásos. Mikor azok, akik a közelében voltak, ezt végül mégis megunták és rendre utasították. „Papoljon a papoknak, de nem nekem!” – kérte ki magának az illető s a két-háromszázézeres tömeg annyira jámbor volt, hogy erre nem szóltak neki többet és így az utolsó szó mégis az övé lett.

Azt is számtalanszor tapasztaltam, hogy olyan községben és olyan iskolában, ahol 2-300 katolikus gyerek között csak egy-két kálvinista vagy lutheránus akad, ezek – ha valamely kivételes alkalommal eljönnek – a katolikus templomban Úrfelmutatás alatt a térdeplő tömegben is tüntetően állva maradnak (katolikusok hasonló helyzetben még ha bűnnek tartanak a letérdelést, se mernék ezt megtenni). Ezek ki vannak oktatva, hogy nekik nem kell és nem is szabad beleolvadniuk a többségbe vagy alkalmazkodniuk hozzá. Ezért ha a többi letérdel, ő nem; ha a többi imádság előtt és utána keresztet vet, ő nem; ha a többi „Dicsértessék a Jézus Krisztussal” köszön, ő azért is azt mondja: „Jó napot!” (Pedig hát a „Dicsértessék” egyenesen protestáns köszöntés, mert nincs benne Szűz Mária vagy szentek.) Az ő vallásának ugyanis az a lényege, hogy ő nem katolikus és természetesen ő különb és okosabb, mint a katolikus.

De vajon melyik protestáns iskolába járó katolikus gyerekek jutott valaha eszébe, hogy a sok „Jó napot!” közepette ő csak azért is mindig „Dicsértessék”-kel köszönjön és mikor ott közösen imádkoznak, ő csak azért is keresztet vessen előtte és utána azon a címen, hogy ő nem protestáns, hanem katolikus? De még ha akad kivételesen ilyen katolikus is, ilyenkor az is nem büszke öntudattal, hanem félszegül és félénken csinálja a dolgot, s nem is csoda, mert hiszen tudja, hogy kigúnyolják érte nemcsak egyes protestánsok, hanem igen gyakran még saját katolikus társai is.

Egy protestáns tanártársam (nem is a kommunizmus, hanem a „klerikális” Horthy-korban), annak ellenére, hogy szemben hozzám mindig rendkívül udvarias volt, sőt tiszteletet mutatott, egyik katolikus diákját még azért is megszegényítette, mert iskolai füzete elejére azt írta jellegűl: Isten nevében!

*„Nem szeretem azokat – mondta –, akik Istent csak külsőleg tisztelik.”*

(Vajon honnan tudta, hogy ez a diák Istent csak külsőleg tisztelte? Miért nem mondta ugyanez a tanár akkor is, mikor diákjai a himnusz éneklése alatt vigyázzban álltak, hogy nem szereti azokat, akik hazájukat csak külsőleg tisztelik? De ha még Isten neve is ellenszenves volt neki, mint protestánsnak, mit szólt volna akkor, ha az a diák azt írta volna oda füzete jellegűl: Áve Mária? Pedig hát – mivel állítólag Magyarországon szabad vallásgyakorlat van – ezt is teljes joggal odairhatta volna.)

Ez a katolikus félénkség, ez a katolikus és a protestáns (vagy zsidó vagy hitetlen) psziché közötti különbség az oka, hogy egész országokból, sőt egész Észak-Európából ki lehetett irtani nemcsak a szerzeteseket és a papokat, hanem még az egész katolicizmust is anélkül, hogy annak a sok jogtalanságnak, rablásnak, zsarnokságnak, elnyomásnak és cinizmusnak, mellyel ez szükségképpen járt, akár csak nyoma is maradt volna a történelem lapjain vagy az utókor tudatában. (Kivételesen (kivált Angliában) volt természetesen katolikus ellenállás is, melynek az egykorú kútfőkben is ugyancsak nyoma maradt.)

Ellenben mikor a katolicizmus később pártfogókhoz jutott s elrabolt templomainak legalább egy részét vissza akarta „rabolni”, és annak az erőszaknak, mellyel a protestantizmus

uralomra jutott, legalább egy részét már a protestantizmus ellenében akarta érvényesíteni, mindjárt olyan tiltakozás, felháborodás, jogtalanság-, elnyomás- és önkényemlegetés, sőt újra meg újra olyan véres felkelések és polgárháborúk, akár még az ördöggel (török) is szövetkezve zúdultak hazánkra, sőt egész Európára, hogy móresre tanítsák a beste „zsarnokot”, hogy még ma is visszhangzik tőle Európa és nemzetünk történelme.

Mikor Rudolf nem egyforma atyja volt katolikus és protestáns alattvalóinak, hanem a katolikusokat jobb szerette; mikor azon volt, hogy alattvalói egy valláson legyenek, mégpedig azon a valláson, amelyet ő hisz, akkor semmi mást nem tett, mint amit minden, de kivétel nélkül minden akkori uralkodó tett, de főként és elsősorban az akkori protestáns uralkodók. Őt tehát ezért „zsarnoknak”, igazságtalannak, elnyomónak, sőt rémuralmat gyakorlónak nevezni egyoldalúság, elfogultság jele, igazságtalanság, történelmi szempontból pedig nagy tudatlanság is.

Közte és kora protestáns uralkodói között csak az volt a különbség, hogy ez utóbbiak minden megengedett és meg nem engedett eszközt felhasználtak, hogy alattvalóikat protestánsná tegyék, míg Rudolf csak törvényes, csak megengedett eszközöket használt fel. Azok egész munkát végeztek, Rudolf pedig sikertelenül próbálkozott. Azok azt követelték alattvalóiktól, hogy kedvükért és az ő parancsukra eddigi vallásukkal szakítsanak és egy újhoz csatlakozzanak, míg Rudolf csak azt kívánta tőlük, hogy ne cseréljenek vallást, hanem maradjanak meg a régiben. (Mindenesetre kevésbé radikális kívánság, mint azoké.) Rudolf továbbá azért állt elő kívánságával, mert egyedül üdvözítő egyházban hitt, tehát egyenesen kötelessége volt azt akarni, hogy ne csak ő, hanem alattvalói is üdvözüljenek. Protestáns kartársai ellenben a vallásszabadság alapján állva (!) álltak elő ugyanezen követeléssel, tehát önmaguknak ellentmondva.

Láttuk, hogy Rudolftól és utódaitól egyenesen az életérdek kívánta, hogy birodalmuk protestánsná tételét megakadályozzák. Láttuk, hogy akkor még a vallás annyira hozzátartozott az emberek egyéniségéhez és vele az állami élethez is, hogy aki uralkodójának nem volt hittestvére, az nem volt alattvalója se, legalábbis lélekben és akaratban nem. Láttuk a Stájerből és Ausztriából felhozott esetekkel kapcsolatban, és látni fogjuk bőven a magyar protestánsok viselkedéséből is, hogy a Habsburgok protestáns alattvalói ez időkben megannyi forradalmárok voltak, mégpedig a legvadabb, legerőszakosabb, legvakmerőbb, legfanatikusabb forradalmárok. A magyar protestánsok is sokkal közelebb állóknak tartották magukhoz a cseh, osztrák és német protestánsokat, mint a magyar főpapokat vagy akár a magyar katolikusokat. Ezek ellen velük szívesen szövetkeztek. A francia hugenottákhoz is sokkal közelebb állt a protestáns angol vagy német – hiába volt a franciának ellensége –, mint a katolikus francia. Ők is velük szövetkeztek, hozzájuk húztak, azok pedig pénzelték őket.

A protestáns magyar is szívesen szövetkezett az „átkozott” német ellen még a törökkel is. De az a német nem azért volt neki átkozott, mert német volt, hanem egyedül azért, mert katolikus volt. Nem is értett a németen mást, mint katolikust. A kassai és eperjesi polgárok is németek voltak s a „magyar” szabadságharcoknak mégis mindig a legmegbízhatóbb szövetségesei voltak, mert magyarok ugyan nem, de protestánsok voltak. Bocskai felkelésére is a kassai németek felekezeti jogainak megsértése volt a kiobbantó ok. Még a török szultánban is jobban bíztak, még rá is jobb szemmel tudtak nézni, mint a saját koronás királyukra, csak azért, mert az német (értsd: katolikus) volt.

Nem lehetett más az ok, mert hiszen tudvalevő, hogy a szultán se volt magyar. Az pedig, hogy ő is turáni, tehát a magyarral rokon, akkor még senkinek se jutott eszébe. Akkor még a vérséget és annak kisebb vagy nagyobb rokonságát senki se méricskélte.

A magyar szabadsághősöknek jelszavuk lett, hogy „inkább az Allah, mint a wer da”. Ámde mikor az annyira gyűlölt katolikus csehek, osztrákok, németek és stájerok még protestánsok voltak és ők is katolikus uralkodójuk ellen lázadoztak, akkor még kedves volt előttük az ő „wer da”-juk is. Akkor mindenkinél megbízhatóbb testvéreknek tekintették őket annyi-

ra, hogy még a királyukkal megkötött békét is csak úgy tartották valamit érőnek, ha ezek a kedves hittestvéreik, a cseh és osztrák rendek, kezeskednek megtartásáért. S ezek a hű testvérek természetesen szívesen is vállalták volna a kezességet. Bethlen még az első Gesamtmonarchie [összbirodalom] létrehozására is szerződést kötött velük s igazán nem rajta és nem rajtuk múlt, hogy ez a magyar kurucok szerint szörnyszülött már akkor létre nem jött.

Ilyen körülmények közt – látjuk – igazán nem kell hozzá semmi különös gonoszság, elvetemültség vagy zsarnoki hajlam, hanem csak józan ész és életöszön, ha Rudolf és utódai szeretnék volna, s ha félve bár, de mégis megpróbálták, hogy olyan alattvalók helyett, amilyenek nekik akkor a magyar protestáns rendek voltak, jobbakra tegyenek szert. Ezt pedig csak úgy érheték el, ha katolikusokká teszik őket.

Azon kívül, hogy Rudolfnak nem volt szíve és lelkiismerete egészen vadul, gátlástalanul és kíméletlenül végiggázolni ellenkező meggyőződésű alattvalóin, mint ezt ugyanakkor angol, német, holland, svéd, dán, norvég uralkodótársai megtették, hanem csak bártortalan s így eredménytelen kísérleteket tett ez irányban, még abban is különb volt náluk, hogy azok nem meggyőződésből, hanem tisztán érdekből karolták fel az új tant, míg Rudolf (és különösen utódai) a legszentebb meggyőződésből akarta az Egyházba visszavezetni alattvalóit, sőt ez a törekvése sokszor egyenesen érdeke ellenére volt.

Kétségtelen ugyanis, hogy a Habsburgoknak is igen jót tett volna az a „kis” egyházi vagyon, melyet az angol és skandináv királyok és a német fejedelmek a reformációval maguknak megszereztek, sőt nekik ez sokkal szükségesebb lett volna. Ezek a protestáns „kollégáik” közel se voltak ugyanis olyan nagylelkűek alattvalóikhoz, mint a Habsburgok, s azért a világ egy uralkodóházának se volt sose olyan jellegzetes tulajdonsága a kétségbeejtő pénztelenség, mint éppen a Habsburgoknak, akiknek ugyanakkor még hazánk török elleni védelmének nagy anyagi gondja is a vállukra nehezedett.

Bizonyára azt is igen könnyű belátni, hogy a Habsburgoknak is kellemesebb és kényelmesebb lett volna önmagukat tenni az Egyház fejévé, és nemcsak az államügyekben, hanem a hit és erkölcs világában is korlátlan urakká lenni, mint uralkodói önérzetüket állandóan vérrig aláznival, hogy e tekintetben Rómától kell várniuk és kapniuk az utasításokat, s például nemi életük (házaséletük) is Rómától függött. A Habsburgoknak Róma mellett küzdeni tehát nem önzés volt, hanem a legnagyobb önzetlenség.

Meggazdagodhattak volna s mégis megmaradtak szegénynek. Hitben és erkölcsben is a maguk urai lehettek volna, s mégis megmaradtak azon igazi evangélium szolgáinak, melynek Krisztustól rendelt csálhatatlan értelmezője van. Tudomásul vették, hogy még az uralkodók se magyarázhatják önkényesen a hitet (hogy is tehetnék, ha a hit igazság?) s így megmaradtak nemcsak az evangélium, hanem Róma alázatos szolgáinak is és ezzel az objektív vallási és erkölcsi igazságnak hoztak ugyancsak nehéz és ezért tiszteletreméltó áldozatot. Az olyan „meggyőződést” ugyanis, mely arra biztat, hogy vedd el a másét (még azt is, amit más jó emberek már Istennek adtak), vagy legalább fogadd el (ha más veszi el), vagy hogy ne engedelmesskedjél az Egyháznak, hiszen azért vagy király, a józan és emberismerő ember nem nagyon hajlandó valóban „meggyőződésnek” elfogadni, hanem rosszaságnak kell néznie, melyet szép szavakba burkolnak.

Hogy nevezheti valaki türhetetlennek és „vallásüldözésnek”, ha azok a főurak, akiknek apjuk vagy nagyapjuk, akkor, mikor protestánssá lett, a birtokain levő templomokat szerinte joggal adta át az új vallásnak és ahhoz is joga volt, hogy most már csak az új hitet hirdető prédikátorokat fizesse, a régi plébánosokat ne, most mikor már újra katolikusok lettek, újra a régi hitnek adják vissza a birtokain levő templomokat és most már megint csak a régi hit papjainak hajlandók fizetést adni? Ehhez ugyanis apjuknak vagy nagyapjuknak annak idején vagy joguk volt, vagy nem; eljárásuk vagy helyes volt, vagy nem. Ha joguk volt hozzá, akkor, mikor a változást a protestantizmus javára tették meg, kétségtelen, hogy utódaiknak éppen úgy vagy még jobban joguk volt hozzá akkor is, mikor ugyanezt a katolicizmus javára

ismételték meg. Ha pedig eleiknek nem volt hozzá joguk annak idején, az utódok csak az ő igazságtalanságukat tették most jóvá.

Azért mondom, hogy nemcsak joguk, hanem jobban joguk volt az utódoknak tenni azt, amit őseik már megcsináltak, mert az ősök csakugyan elvették a templomokat a katolikusoktól, az utódok pedig csak visszaadták nekik és ezeket a visszavett templomokat elvégre is katolikusok építették és a katolikus istentisztelet céljaira. A törvény, mint láttuk, ma már, azt, amit megállapítunk, annyira sérthetetlen igazságnak tartja, hogy addig, míg annak a hitnek, melynek szolgálatára a templomot építették, csak egyetlenegy hívője is lakik a faluban, nem foglalhatja el a templomot más vallás a maga istentisztelete céljaira még akkor se, ha ennek a másik vallásnak ott akár ezer hívője is van templom nélkül.

Ezen kívül még azért is mondtam, hogy a második elvétel (illetve a visszavétel) jogsabb volt, mint az első, mert az elsőnél egészen világos a tisztátalan szándék. A hitújítás kora főurainak vallásváltoztatásában ugyanis – legalábbis óriási többségükben – egészen nyilvánvaló a nemtelen szándék, a meggyőződés helyett az önzés, az egyházi vagyonszerzésnek vágya. Nyilvánvaló, hogy a vallásváltoztatás oka nem a hitbuzgalom, hanem csak az volt, hogy a szentségtelenül már elragadott egyházi vagyont ne kelljen többé visszaadni.

Fel lehet hozni, hogy később a katolikus vallásra visszatérő főurakra is rá lehet fogni az önzést (protestánsaink, sőt az egész magyar történetírás – kivált régebben – ugyancsak rájuk is fogta), vagyis lehet azt is gondolni, hogy ők is csak azért lettek újra katolikusokká, hogy az udvarnak kedvében járjanak, és hogy így jobban érvényesüljenek. A Habsburgok ugyanis elsősorban mindig katolikusokat ruháztak fel a befolyásosabb méltóságokkal.

Erre az ellentételre azt feleljük, hogy itt is lehetséges ugyan az önzés, de ebben a második esetben közel se olyan nyilvánvaló, mint az első vallásváltoztatáskor, sőt itt az önzést nem is lehet bizonyítani, hanem csak rosszakaratúlag feltenni. A hitújítás korában ott van az erőszakosan már elfoglalt vagyonszerzés, mint tárgyi bizonyíték. Tagadhatatlan, hogy az országok területének vagy egy negyedét tevő mérhetetlenül nagy egyházi vagyonszerzés minden országban, mely a reformációt elfogadta, az uralkodó és a főurak kezébe került. Mint ecsedi Báthory István végrendeletéből láthatjuk, nemcsak a föld, hanem még óriási értékű műkincsek, arany és ezüsttárgyak is az újító kezébe kerültek. Az is kétségteljes, hogy ezek a nagy uradalmak és műkincsek nem maradhattak volna az övék, ha birtoklóik katolikusok maradtak volna. Ez esetben előbb-utóbb (a jogrend helyreállításával) még akkor is vissza kellett volna őket adniuk, ha már birtokukban voltak.

Ellenben a második vallásváltoztatáskor, az Egyházba való visszatéréskor, némelyik hatalmas visszatérőnek legfeljebb reménye lehetett arra, de nem biztosítéka, hogy nádor vagy országbíró így könnyebben lehet belőle. Ilyen halvány remények címén még nem szoktak az emberek olyan nagy dolgot megtenni, mint amilyen a vallásváltoztatás akkor volt, sőt még ma is az, mert hiszen könnyen a jellemtelenség vádját, főként pedig volt hittestvérei gyűlöletét zúdíthatja vele magára az illető s így lehet, hogy vallásváltoztatása az áhított méltóság elnyerésében jobban akadályozza, mint segíti.

Nálunk a nádori méltóságot választás útján a nemzet töltötte be, nem pedig a királyi kinevezés döntötte el. A nemzet pedig akkor még protestáns volt. Protestánsok is voltak akkor még e nagy tisztségek viselői is. Miért kellett volna hát annak a főúrnak, aki pályázott rá, miatta katolikusnak lennie? A protestánsoknak e tisztségek elnyerésére való lehetőségei csak akkor halványultak el, mikor már az ország katolikus volt, de nem akkor, mikor a „rekatolizálás” még folyt, s még kevésbé akkor, mikor még csak megkezdődött. Azok a főurak, akik újra katolikusok lettek, akkor még nem a kisebbség vallásáról tértek át a többségre, hanem megfordítva.

De az önzés vádja a tényekkel is ellenkezik. Például éppen a leggazdagabb és leghíresebb ilyen visszatérőnek, Eszterházy Miklósnak, akiből valóban az ország nádora is lett, mind élete, mind tettei, mind számszámra megmaradt bizalmas levelei annyira kétségtelessé

teszik a legtisztább meggyőződést, hogy őt csak az vádolhatja érdekből való megtéréssel, akinek róla a valósággal mereven ellenkező, torz fogalmi vannak. Nem hatalmas főúr volt ő, aki nádorságról álmodhatott volna, mikor az Egyházba visszatért, hanem egyszerű köznemes, akinek józan ésszel akkor még nem lehetett reménye az udvarral való összeköttetésre és ennek révén az érvényesülésre. Ellenben az igazság az, hogy megtérése miatt apja még kis családi vagyónából is kitagadta.

Dúsgazdag nagybátyja (Illésházy) volt a pártfogója. Az ő köznemesi állapotának keretei között legfeljebb tőle várhatta érvényesülését, de ő protestáns, mégpedig protestáns vezérférfiú volt. És Illésházyból ennek ellenére is lehetett és lett nádor. Mikor Eszterházy Miklós katolikus lett, még egyáltalán nem kellett katolikussá lennie annak, aki érvényesülni akart, magában Eszterházyban pedig, aki rögtön megtérése után ennek az Illésházynak nemesi szolgája lett, ez a megtérés emberi számítás szerint egyenesen az érvényesülés útjának végleges elzárását jelentette. Eszterházy csak később és a maga erejéből és tehetségéből lett gazdag és hatalmas és sose a vallás állt vagyonszerzése és érvényesülése szolgálatában, hanem megfordítva.

A másik legbefolyásosabb magyar visszatérő (Báthory Zsófia) valóban akkor tért meg, mikor már az ország katolikus volt s mikor már protestáns igen magas tisztséget gyakorlatilag nem tölthetett be (bár még ekkor is mindig jelöltek nádornak protestánsokat is, az egyik koronaőr pedig mindig közülük is került ki). De hát Báthory Zsófia, mint nő, úgyse lehetett se nádor, se országbíró, se koronaőr, se horvát bán, s aki Báthory Zsófiát csak egy kicsit is ismeri, tudja, hogy neki, még a protestánsok megítélése szerint is, nem az anyagi önzés, nem is az érvényesülési vágy, hanem a katolikus „vakbuzgóság” volt a hibája, azaz a szerintük túlságosan is nagy katolikus meggyőződés. (A valóságban a katolikus meggyőződés csak azok szemében lehet „túlságos”, akik a katolicizmust nem tartják helyesnek. Az igazság szolgálata ugyanis sose lehet túlságos. Legfeljebb nem okosan gyakorlott lehet. A Báthory Zsófiáé azonban okosan gyakorlott volt.) Báthory Zsófia a katolikus vallásra való visszatéréssel csak vesztett, mert fia, akit csak azzal a fenntartással választottak meg erdélyi fejedelemnek, ha protestáns marad, ezzel elvesztette a fejedelmi székre való igényét.

Ugyanilyen bizonyos az őszinte meggyőződés Zrínyi Miklós, a költő (és Péter, a „vértanú”) korán elhunyt apjának, a Pázmánytól megtérített Zrínyi Györgynek az esetében is, akinek megtéréssel a Zrínyiek tértek vissza az elhagyott Egyházba. Ennek a hatalmas főúrnak e lépése megtevésében nem lehetett önző oka, mert nem ilyen természetű ember volt.

Nem foghatja ezt őrá senki, aki élete körülményeit és leveleit ismeri.

Még legjobban meg lehetne gyanúsítani megtérésében önzéssel Nádasdy Ferencet, a „vértanúságban” Zrínyi Péter társát, mert ő valóban nagyon önző, nagyon számító, igen nagyravágyó s valóban érdekeMBER volt. Fialat korában azonban még ő se volt ilyen, megtérése pedig fiatal korában történt, akkor, mikor még valósággal élt-halt lutheránus vallásáért.

Megtérése után azonban épp úgy áldozott és épp úgy élt-halt új, katolikus vallásáért. Nádorrá levését pedig megtérése egyenesen akadályozta, hisz látni fogjuk, hogy a Wesselényi-összeesküvésbe éppen azért ment bele, hogy a protestánsoknak a megtéréssel elvesztett kegyét ezzel visszaszerezze.

Protestánsaink nem is az anyagi önzésnek vagy az érvényesülési váagnak, hanem a szerelemnek tulajdonítják megtérését. Szerintük tetszett neki Eszterházy Júlia, az ország legszebb és leggazdagabb lánya, akibe Zrínyi, a költő is szerelmes volt (de ő hiába). Mivel mint protestáns, őt nem kaphatta volna meg, ezért lett katolikussá.

Aki tudja, milyen lángoló, milyen gögös és milyen elbizakodott lutheránus volt a fiatal Nádasdy s hogy utálta és megvetette a „hitehagyottakat”, annak számára Nádasdy nem meggyőződésből való megtérése lélektani lehetetlenség. Nádasdy egyébként se volt bolondul szerelmes, ő maga pedig annyira gazdag volt, hogy Eszterházy Júlia számára nagyobb szerencse volt az, hogy Nádasdy felesége lehetett, mint Nádasdy számára az, hogy elvehette. Nem va-

lószerű, hogy ne kaphatta volna meg a kezét akkor is, ha nem változtat vallást, hanem csak reverzálist ad.

Aztán ne feledjük azt se, hogy Nádasdy nemcsak katolikus lett, hanem éppoly meggyőződéses és lángoló katolikus, mint amilyen lutheránus volt azelőtt, mégpedig nemcsak évek múltával, hanem rögtön megtérése után. Látjuk majd, hogy összetört később a siralomházban, mennyire lemondott mindentről, ami földi, és hogy átadta magát a bűnbánatnak. Ha váltságváltatása csak szerelmi érdekből történt volna, akkor legalább a siralomházban, nagy bűnbánata közepette, ez a „bűne” is eszébe jutott volna s ballépését legalább ott jóvá tette volna. Ez azonban eszébe se jutott, sőt bajában legnagyobb és egyetlen vígasztalása katolikus vallása volt. Thököly, aki érdekből lett katolikus, nem kerül siralomházba, végrendeletében mégis kijelentette, hogy áttérése csak színlelt volt, s mint lutheránus akar meghalni. Nádasdy ezt még sokkal jobban megtette volna, ha lutheránus vallása elhagyásáért csak egy cseppet is bántotta volna a lelkiismeret.

Akik lehetségesnek tartják, hogy Pázmány korának magyar főurai azért lettek újra katolikusok, hogy közéleti érvényesülésüket megkönnyítsék, azokat figyelmeztetjük arra is, mennyivel könnyebb protestánsnak lenni, mint katolikusnak. Mily nehéz lehetett például az 1600-as évek büszke, féktelen, ösztöneinek uralma alatt álló dúsgazdag főurat, akiben csak úgy tombolt a magyar őserő (Takáts és a kor minden ismerője a XVI. századot tartja történelmünk legjellegzetesebben magyar századának), aki addig korlátlan ura volt a birtokain alkalmazott protestáns lelkészhadnak, magát rászánnia arra, hogy utána ugyanott maga is e papok egyike elé térdeljen, alázattal feltárja és beismerje előtte élete minden titkos bűnét, tőle kérje alóluk a feloldozást s alávesse magát ítéletének és előírásainak, azaz hogy „fülgynást” végezzen! Rá lehetett volna-e erre venni egy akkori büszke főurat meggyőződés nélkül, tisztán vagy elsősorban azért, hogy könnyebben lehessen majd országbíró vagy horvát bán?

Ne feledjük, hogy akinek várak és a falvak százai vannak birtokában, aki tíz-, sőt százezrek szinte korlátlan ura, tud az önmagában, örökölt vagyona révén is éppen eléggé érvényesülni s nincs semmi szüksége arra, hogy hitvány vallásváltatással szerezzék hozzá a lehetőséget. Az ilyen ember maga a megtestesült érvényesülés már a bölcsőjében is. Ha véletlenül árva, már akkor is a legtekintélyesebb rokonai versenyeznek a gyámságáért, mert az is nagy haszonnal jár. Nem kellett a XVI. században katolikusná lennie se Perényi Péternek, se Nádasdy Tamásnak, se Dobó Ferencnek, se csesdi Báthory Istvánnak, mert tudott mind-egyikük érvényesülni protestáns létére is. Ők nem tértek meg, mégis nem ők hízelegtek az udvarnak, hanem az udvar hízelgett nekik, kivált annak, akinek az uradalmakon kívül még pénze is volt, mint Dobó Ferencnek, s így kölcsönt is lehetett tőle – természetesen busás kamatra – szerezni.

*„Rudolf kevesebb jóindulatot tanúsított a protestánsok iránt (mint apja, Miksa) és ahol közvetlenebbül befolyt az ország ügyeibe, ott protestánst nem alkalmazott hivatalra. De ez nem történt nálunk és így uralkodása alatt évek hosszú során semmit sem tettek a protestánsok ellen, kivéve azt, hogy 1586-ban visszahozták a jezsuitákat. (Tehát még ez is a protestánsok „ellen” való tevése? Egyébként pedig nem Rudolf hozta őket vissza, hanem a magyar főpapok.) Az ország főbb hivatalait is 1600 táján majdnem csupa protestánsok viselték”, írja a Szalay-Baróti-féle erősen katolikusellenes magyar történelem. (III., 182. o.)*

Ez az idézet nemcsak azt bizonyítja, hogy hazánkban egész Bocskaiig a kassai dóm visszavételén kívül a protestánsoknak a legkisebb sérelmük se volt (noha a törvény betűje még mindig megégetésre ítélte őket), hanem azt is elárulja, hogy nemzeti elnyomás se volt. A dolgot ugyanis még ez az erősen Habsburg-ellenes mű is azzal okolja meg, hogy Rudolf „közvetlenül” nem tudott „befolyjni az ország ügyeibe”. Hogy tudott volna hát így „elnyomni”? Hogy mennyire tudott nálunk egy magyar főúr érvényesülni protestáns létére is, mutatja, hogy még Pázmány működésének első felében is csupa protestáns nádoraink voltak s ezt a legfőbb méltóságot egész az ő idejéig nem is érthette el katolikus ember.

Thököly István, az Imre apja, marhakereskedő unokája volt, mégpedig olyan ócska marhakupec, akit a magyar kamara bűnös üzelvei miatt megkötözve szállítattott Semptről Pozsonyba 1569-ben. Ő maga is protestáns volt, utódai is mind megmaradtak annak, sőt mindig fő ellenségei voltak a Felvidék katolicizmusának (előbb a kálvini, majd a lutheri felekezetben). Mivel azonban ezek a Thökölyek a marhakereskedésből meggazdagodtak, erős protestantizmusuk, sőt a protestáns felkelésekben való buzgó és állandó részvételük se volt akadályozó annak, hogy Thököly Istvánt 1654. november 7-én „*eddig és még ezután szerzendő érdemeiért*” (Angyal Dávid: Thököly Imre, I., 26. o.) nevével és törvényes örököseivel együtt mindkét ágon grófi rangra ne emelje I. Lipót. Jól jegyezzük meg a császárt és az időt, mert az külön nagy tanulsággal bír. Hazánkban ugyanis ekkor már a „protestáns üldözések” mélypontja volt.

1666-ban azután Thököly István a „véreskezű” és állítólag minden reggel magyar protestánsokat „fölkörmözö” I. Lipóttól még Árva megye örökös főispánját is megszerzi magának és mindkét ágbeli utódainak. Pedig hát ez a kinevezés egyenesen törvénytelen volt, mert ez a méltóság a Thurzó-örökösöket illette, azok pedig sokan voltak s közülük csak az egyik volt Thököly. Ezért aztán a többi örökös tiltakozására ezt a kinevezést hatálytalanítja is Lipót. (Ez a hatálytalanítás azonban nem volt akadályozó annak, hogy István nagy reményű fiát, Imrét, mégis már gyerekkorában Árva megye örökös főispánjának ne titulálják.) De azért e cím mellé Apafi erdélyi fejedelemtől (akinél viszont az volt az érvényesülés feltétele, hogy valaki protestáns legyen, ne pedig katolikus) már hétéves korában (1665. március 20.) megkapja még a Máramaros megyei főispániságot is.

Ennyire lehetett, kérem, érvényesülni Magyarországon protestánsoknak nemcsak Bocskai, hanem még nála jóval később, I. Lipót „legsötétebb” korában is. Ezzel szemben, mivel később bőven lesz róla szó, itt csak futólag említjük meg azt, hogy a katolikus főurak az elhagyott vallásra való visszatérésének állítólagos haszna mellett volt bőségesen hátránya is. Az egyik, hogy a protestánsok agyonrágalmazták őket miatta. (Látni fogjuk, hogy még Eszterházy Miklós becsületébe is milyen galádul belegázoltak miatta.) A másik, hogy protestáns jobbagyúk lelkészeik izgatására tömegestől hagyták el birtokaikat miatta, ez pedig az akkori kipusztult népű Magyarországon a gazdasági tönköt vagy legalább a pangást jelentette. Műveletlenül maradt a föld, elmaradt a jövedelem.

\* \* \*

Említettük, hogy a vallási kérdés Bocskai felkelésének egyik legfőbb tényezője volt. Sokkal fontosabb szerepet játszott benne, mint a nemzeti szempont. (Ennél csak magának Bocskainak fejedelemsége és vagyoni gyarapodása volt fontosabb.) Láttuk, hogy mind maga Bocskai, mind hívei mindig előbb említik a protestáns vallás sérelmét, mint a magyar szabadságát vagy alkotmányát, mikor mozgalmuk célját közlik vagy szükségességét és jogosságát indokolják. Az első a vallás (de persze csak a protestáns vallás) és csak aztán jön a nemzet. Ez volt az oka, hogy Bocskai első és legodaadóbb hívei a protestáns lelkészek voltak. De ebből következik az is, hogy a katolikus magyartól ma még akkor se lehetne azt követelni, hogy lelkesedjék érte, ha nemzeti szempontból valóban üdvös is lett volna. Egy elsősorban protestáns és csak másodsorban nemzeti mozgalomért nem lelkesedhetett és nem lelkesedhet katolikus magyar. Legfeljebb csak az olyan katolikus magyar, akinél a vallás nem számít vagy a maga vallásával szemben ellenszenvet táplál (ez katolikusokban – érthető okból – elég gyakori).

Bocskai nem a vallásszabadságért küzdött, hanem a protestáns vallás szabadságáért. Ezért se küzdhetett, mert hiszen mikor ő sorompóba lépett, ez a szabadság akkor már régen megvolt. Legfeljebb a törvény akkor már rég holt betűjét javíthatta ki, az meg igazán mellékes volt.

Ő a protestáns vallás uralmáért és a katolikus vallás elnyomásáért küzdött. Vagy talán nem volt-e Kassán (és Lőcsén és mindenütt, ahol protestánsok kezében volt a hatalom; pedig hol nem volt az ő kezükben?) elnyomva a katolicizmus egész addig, míg Rudolf végre a nyil-

vános vallásgyakorlat jogát legalább ebben az egy városban megadta neki, s vajon nem vette el tőle Bocskai még ezt is és még itt is?

Bocskai idejében legfeljebb arról lehetett szó, hogy királyunk szerette volna a magyar katolicizmust egy kissé szabadabbá tenni, s mivel ezt végül meg is próbálta, bármily szerény és kis jelentőségű is volt ez a próbálkozás, a protestáns önértzet és hatalom tudata ekkor olyan nagy volt hazánkban, hogy ez is mondhatatlan felháborodást, dühöt és bosszúvágyat váltott ki a magyar közéletben. Mintha csak azt kiabálták volna királyuk felé: Te éhenkórász! Még te mersz arra gondolni, hogy bennünket hátrább szoríts?! Te? Minket! Na megállj, majd kapsz ezért! És nekik lett igazuk. Torkára forrasztották a szót, sőt már az agyában megölték még a gondolatot is. Még királyi és császári méltóságától is megfosztották volna érte, ha közben meg nem hal.

Vadul, felháborodással, dühvel történt mindez, úgy, ahogy évszázadokkal később a forradalmak szoktak történni, s a düh forrása is ugyanaz volt, mint a későbbi forradalmakban. A vallás leple alá rejtőztek a nemtelen szenvedélyek, mert akkor még mindenki vallásosnak tartotta magát és a vallásnak akkor még olyan nagy becsülete volt a közéletben, hogy egy nyilvános mozgalom se nélkülözhetette, még forradalmi mozgalom se. Ekkoriban még a parasztlázadások is bibliai idézetek alapján, sőt sokszor egyenesen felekezeti jellegben nyilvánultak meg.

A mozgalmak vezetői ezt is komolyan vették, a dolog vallási oldalában is hittek, hiszen akkor még majdnem mindenki hitt. Aki nem, az is titkolta.

De annak ellenére, hogy ezt is komolyan vették, mégis kétségtelen, hogy lényegében – noha akkor ez még csak tudat alatt szerepelt – az egész mozgalomnak tulajdonképpen a vallástalanság és az erkölcstelenség volt a fő oka, a vallásos kenet és a bibliai idézetek csak a körítés volt hozzá. A vallásos alapon kezdett és bibliai idézetekkel körített parasztlázadásoknak és hitújításnak is a vadság, a gyűlölet, a gög, a dac, a bosszúállás, az irigység, a féltelenség, a rombolási ösztön tombolása, a más házának, mezejének megkínánása volt a megnyilvánulási formája, ezek pedig mindennek, csak nem a vallásosság, annál kevésbé a kereszténység és az evangélium ismertetőjelei. Hiszen a más vagyonának megkínánása egyenesen a tízparancsallal ellenkezik. Azzal a Bibliával, melyet a protestantizmus jelszavává választott.

Ahogykorunk forradalmára kívánja, követeli és el is veszi a másét (legalábbis a papét, a gazdagét és a zsidóét), úgy kívánta és vette el a hitújítás forradalmára a másét, de ekkor még csak az Egyházét (a parasztlázadások a földesurakét is), de a tulajdonost természetesen nem Egyháznak nevezte (ma se annak nevezi), hanem papoknak. Az egyházét ugyanis elvenni szegényen, de a papokét már nem, kivált mikor ezt a rablást éppen az evangélium szegénységét ajánló szép mondataival lehet megokolni, melyek természetesen csak a papoknak szólnak, az ő vagyonukat elrablóknak nem.

Ezek a reformátor-rablók felháborodtak a papok evangéliumellenes vagyonszereteten s ezen az erkölcsi alapon rabolták el tőlük, a rablótól bűnösen szeretett vagyont. S a hitújítás idején e rablók mentségére még csak azt se hozhattuk fel, hogy ők legalább szegények voltak, mert hiszen tudvalevő, hogy akkor az Egyház vagyonából nem a szegények szüntették meg nyomorukat, hanem a királyok, fejedelmek és földesurak lettek még gazdagabbak; nekik lett még több vagyonuk, mint addig volt, mert hiszen ők voltak a rablók.

Mivel ez is forradalom volt, mámor fogta el ekkor is az embereket és ekkor is megszűnt egyelőre a jog és törvény uralma és ekkor is minden szabad volt. Valami természetesen a tömegeknek is jutott. Az elrablott vagyonból az ingóságok: a papi kúriák, kolostorok és püspöki paloták élelmiszerkészlete, a templomi felszerelések, az egyházi ruhák értéktelenebb része: a miseingek és vásznak, az udvarokról a fakészlet, a kertek termékei, a háziállatok, sőt még a magtárak készletei is a plebszé, a démoszé, a tömegé lettek, de a java, a nagyobb értékek: a birtokok, az ingatlanok, a drága miseruhák, aranyfeszületek, láncok és kelyhek az uraké.



Jellemző, hogy még a fanatikus, kálvinistáknak is kálvinista, rideg predestinációs hitű s csak az egy igaz Istennek és a Bibliának élő utolsó ecsedi Báthory is csak a végrendeletében hagyja meg, hogy a birtokában levő temérdek sok összerabolt drága miseruhát, misekönyveket, szentségtartókat, kelyheket égessék el és semmisítsék meg, hogy az ördög ez átkos művei halála után már ne ronghassák Ádám ivadékait. Ő maga, a dúsgazdag és gyermektelen, tehát örökösök nélküli főúr ugyanezt a „jót” nem tudta megtenni még életében. Önzése, kapzsisága, aranyimádata, a mammon szeretete még benne is nagyobb volt, mint a kálvinista vallási meggyőződés, bármily fanatikus volt is ebben egyébként.

Ő maga életében nem tudott megválni ezektől a szép, drága és csillogó dolgoktól, sőt még végrendeletében is milyen kedvteléssel és aprólékos részletezéssel sorolja el, hogy mennyi és milyenek. Csak a halál tudta őket kezéből kiragadni. Örököseinek azonban (tehát éppen az élvvágyó Báthory Gábornak és a szörnyeteg Báthory Erzsébetnek, mert hiszen ők voltak az örökösei) – de nekik aztán kemény átok alatt! – meghagyta, hogy ők égessék el őket, azaz ők jobb kálvinisták legyenek, mint ő volt. (Tulajdonképpen ennyire se vitte, mert végrendeletében méltatlannak és bűnösnek mondja magát, de az eszébe se jut, hogy már neki kellett volna ezeket a drágaságokat megsemmisítenie, még kevésbé az, hogy el se lett volna szabad rabolnia.)

Hogy a magyar protestantizmus minden vallásos látszata ellenére is mennyire csak a valálatalanságban és csak a rosszaságban jelentkezett, mutatja az a féktelen és ezért egészen igazságtalan gyűlölet, mellyel a két kamarai elnökben, Szuhayban és Migazziban, úgyszólván csak a papot nézték és gyűlölték. Akár egy XX. századi kommunista, úgy meg voltak győződve, hogy csak azért rossz mindkét kamarai elnök, mert pap.

Ez az általánosítás akkor is rossz, helytelen és igazságtalan lenne, ha Szuhay és Migazzi csakugyan rossz emberek lettek volna, mert hiszen ha két pap rossz, abból még egyáltalán nem következik, hogy minden pap rossz, sőt még az se, hogy a papok nem jobbak a „nempapoknál”. Látni fogjuk azonban, hogy Bocskaiék gyűlölete s ennek következtében elfogultsága annyira ment, hogy e két püspök személyében éppen két minta hivatalfőnökre fogták rá, hogy a legrosszabbak.

Bocskaiék – mind értelmileg, mind erkölcsileg igazi alantas színvonalon lévén – ezen az alapon állva azt követelték, hogy ezután papok állami hivatalt ne viselhessenek. Jól látható tehát, hogy egyedül csak a papgyűlölet vezette őket. Emiatt két mintabecsületes emberre először ráfogták, hogy csirkefogók, s mivel ez állítólagos csirkefogók papok voltak, követelték, hogy ezután semmiféle pap se tölthessen be állami állást.

Ha ezt csak a katolikus papokra értették, akkor követelésük a vallásszabadsággal vagy a bevett vallások egyenjogúságának elvével ellenkezett, mert csak a katolikus Egyháznak, tehát éppen a magyarság ősi, sőt egész addig egyedüli vallásának papjait akarták megfosztani legegységesebb polgárjoguktól éppen azok, akik a vallásszabadságért és a vallások követőinek egyenjogúságáért küzdöttek. Ha pedig követelésüket bármily vallású papra egyformán értették, akkor meg annak az iménti megállapításuknak igazsága sül ki belőle, hogy a protestantizmus gyakorlatilag tulajdonképpen csak forradalom és épp olyan vallástalan forradalom, mint a mai forradalmak. Hogy a vallást ez is csak lepelnek használta.

Becsüli-e a vallást az, aki egy embert alkalmatlannak tart állami hatalom viselésére, csak azért, mert pap? Hivatalnoknak ugyanis csak az nem való, aki tudatlan vagy megbízhatatlan. Az vitathatatlan, hogy a papok – kivált Bocskai korában – nem voltak műveletlenebbek a magyar köznemeseknél, se a főpapok a főuraknál. Az ellenszenv oka tehát csakis erkölcsi lehetett. De ha egy pap csak azért, mert pap, alacsonyabb erkölcsi színvonalú a nem papnál, akkor szükségképpen a vallás az, ami rossz dolog. A vallás még akkor is haszontalan dolog volna, ha a papok rosszabbak nem lennének ugyan, mint a nem papok, de jobbak se. Van-e ugyanis szükség vallásra akkor, ha azok, akik elsősorban gyakorolják, sőt hirdetése a foglalkozásuk, egy cseppet se állnak magasabb erkölcsi színvonalon, mint azok, akik egész életü-

ket szántás-vetéssel, fuvarozással, iparral, kereskedelemmel, ügyvédséggel, a testi betegségek orvoslásával vagy hivataloskodással töltik?

Az igazság tehát az, hogy Bocskaiék a gyakorlatban csak a katolikus papságot gyűlölték ugyan s egyedül csak miatta akarták kizárni „a papokat” az állami tisztségek viseléséből, sőt még az is kétségtelen, hogy protestáns lelkészeket egyenesen örömmel láttak volna eme állásokban, de hogy következtetlenségbe ne essenek, világos, hogy ha megkérdezték volna őket, hogy tilalmukat csak a katolikus papokra értik-e vagy mindenféle papra, azt felelték volna, hogy mindenfélére. Ezzel aztán egy csapásra két legyet is ütöttek (csak mindkettőt rosszul), mert a vallások egyenlőségének elvét is megszegték, meg vallástalan voltukat is elárulták. Az utóbbit annak alapján, amit hangoztattak, az előbbit annak alapján, amit nem mondtak, csak belül éreztek és amit cselekedeteikkel bizonyítottak.

Abban a korban, mikor nemcsak a török dúlta Alföldön pusztult ki teljesen a magyar katolikus papság, hanem például még Fejér megyében, tehát a Dunántúlon se volt egyetlen katolikus plébános se és Komárom megyében is alig; mikor az egész országban, sőt mindkét országban együtt se volt egyetlen egy papnevelő intézet s Pázmány élete legnagyobb sikerének tartotta, hogy végül sikerült egyet felállítania összesen 12, azaz tizenkét kispappal (de ezt természetesen csak jóval Bocskai után érte el), akkor Bocskaiék korponai országgyűlése azt követeli, hogy csökkentsék nemcsak a püspökök, hanem még a papok számát is (!). (Szalay, IV., 446. o.)

Bocskaiék tehát még ennyi papot is sokallottak. A korlátoltságnak és a gyűlöletnek mindenestre olyan teljesítménye, melyet keveset produkált még a világtörténelem. És ez a gyűlölet annyira álnok is tudott lenni emellett, hogy Bocskaiék elejétől végig azt a fikciójukat is megőrizték, hogy ők csak egyenjogúságot akarnak s a katolicizmus létjogát épp úgy elismerik, mint ahogyan a magukét követelik.

*„Püspök uramék éljenek hivatásuknak, az istentiszteletnek, járjanak szorgalmasan a templomba és imádkozzanak, hogy az Isten fordítsa el rólunk haragját, de a világ dolgaiba ne ártsák magukat.”* (Benda: Bocskai István, 215. o.)

A papoknak adott e jámbor tanácsban is micsoda gúny, tehát milyen vallástalanság bújik meg! Mintha csak a nyilasokat, de még inkább a kommunistákat hallanánk és a Szabad Népet vagy a Népszabadságot olvasnánk! Szeretnék, ha a papok minél többet imádkoznának, hogy az Isten a haragját elfordítsa rólunk, tehát úgy tesznek, mintha ők a vallásnak s a papoknak is, legalább addig, amíg megmaradnak tulajdonképpeni hivatásuk mellett, nagy barátai, sőt jóakarói lennének. De közben megfélemlenek róla, hogy ugyanakkor a papság számának lecsökkentését is követelik, tehát azt, hogy minél kevesebb ilyen „szorgalmasan templomba járó és Isten haragját a fejünkről elhárító” pap legyen Magyarországon, tehát nyíltan megmondják, hogy nekik olyan papok se kellene, akik tulajdonképpeni hivatásuk mellett megmaradnak.

De a korponai országgyűlés nyilasainak, illetve kommunistáinak érvelése nemcsak képmutató és álnok, hanem logikailag is téves. Szorgalmasan templomba járni és imádkozni ugyanis nemcsak a papoknak kellene, hanem Bocskainak és híveinek is kellett volna, kivált mikor azt állítják, hogy elsősorban vallásukért vagy – mint ők mondták – „az Isten tisztességéért” fogtak fegyvert. De ahogyan ez igaz, épp úgy igaz az is, hogy ha valaki pap lesz, abból még egyáltalán nem következik, hogy neki most már nem is szabad mást csinálnia, mint csak imádkoznia és csak templomba járnia.

Kopernikusz is kanonok volt például. Bocskaiék tehát neki is megtiltották volna, hogy csillagászáttal is foglalkozzék. Vajon okosan tették volna? S vajon jót tesznek a társadalommal és hazájukkal azok, akik nem tűrik, hogy a papok a közügyekbe is beleavatkozzanak? Vajon Fráter Györgyöt is jobb lett volna eltiltani a politizálástól, Talleyrandot is a diplomáciától, Richelieu-t a miniszterségtől? Akik azt hiszik, hogy a vallás az emberiségre és a társadalomra káros, csak azok szerint lehet, sőt kell is igazán eltiltani a papokat a közügyekkel való foglalkozástól. Ha azonban a vallás hasznos dolog, akkor semmiképpen se. Akkor a papok-

nak (de természetesen nem a papság salakjának, hanem a papság javának) a politikával való foglalkozása csak előnyös, tehát kívánatos az államra, mert így el lehetne érni, hogy a politika ne úri huncutság vagy „piszkos mesterség”, hanem valóban a haza szolgálata és az igazságnak a közéletben való érvényesítése legyen. Ennek elérése pedig ugyancsak kívánatos.

Ha azok, akik politizálnak, az imádkozást és a templomba járást nemcsak átengedik a papoknak, hanem az imát és templomot annyira ellentétes dolognak is tartják a politikával, hogy az imás és templomos papokat onnan egyúttal ki is tiltják, ezzel bizony arról tesznek tanúságot, hogy az ő politizálásuk valóban piszkos mesterség és huncutság (mert csak az ilyesmi nem való papnak), de viszont akkor szegénységi bizonyítványt állítottak ki önmagukról s elismerték önző s becstelen voltukat. De viszont így mi lesz szegény hazánkból és a szegény magyar népből? Akkor annak a szegény magyar népnek, mely az imát nem bízta csak a papokra, úgy kell imádkoznia, hogy az ilyen szabadsághősöktől mentse meg, Uram, minket.

Ha nemcsak gúnyból emlegetem az imádságot és a templomot, hanem őszintén becsülöm a vallást, akkor nemcsak nem tiltom, hanem egyenesen örömmel látom, ha a világi és államügyeket is olyan emberek intézik, akik effajta munkájuk mellett még „szorgalmatosan” templomba is járnak és igen sokat imádkoznak is. Így bizonyára jobb kezekben vannak a világi ügyek, mint ha olyan emberek intézik őket, akik üres óráikat templom és imádság helyett a szeretőiknél vagy bárókban töltik. Püspököket az államügyekre nézve károsnak, szinte pestisnek tartani, s ezért őket tőlük törvénnyel eltítani logikusan csak vallástalan alapon állva lehet.

De vallástalan alapon álltak ezek a Bocskai-vitézek is, csak nem logikusan, mert emellett még nagyon vallásosoknak is tartották magukat s azoknak tartja őket Benda is és általában az egész magyar „hazafias” történetírás, mert ez is épp oly logikátlan, mint Bocskaiék.

Nagyon jellemző az is, hogy azt az korponai országgyűlést, mely ezeket az épületes dolgokat határozta, Bocskaiék egyenesen templomban, a korponai lutheránus templomban tartották. De hát Kossuthék is templomot, a debreceni kálvinista nagytemplomot tartották legalkalmasabbnak és legstílszerűbbnek arra, hogy királyuk iránt letett esküjüket megszegjék. Hogy a „népi demokrácia” lovagai is tartották a debreceni kálvinista nagytemplomban egy ünnepélyes országgyűlést, az ezek után már csak természetes.

Szuhay püspökről Illésházy azt írja, hogy egymaga többet vétkezett, mint együtt sok más gonosztevő, aki akasztófán és karóba húzással végezte életét. (Szilágyi, V., 571. o.) Acsády pedig ugyanebben a Szilágyi-történelemben (V., 569. o.) azt írja róla, hogy „fölfelé csúszómászó, lefelé erőszakos ember, minden jog és erkölcsi érzék nélkül... Nemcsak törvénytisztelt, hanem közönséges emberi érzés, barátság, irgalom sem volt fekete lelkében. Lesújtott, kifosztott mindenkit; ha kellett, hamis ítéletleveleket gyártatott, sőt ha a király maga visszariadt a koholt ítélet végrehajtásától, ha kiméleteket akart gyakorolni, akkor Szuhay volt az, aki nem engedte, aki szándékait meghiúsította.”

Látjuk tehát, hogy a püspök a sötéttelkűségben még Rudolfon is túltett. Meg kell hagyni, hogy valóban feketelékű egy szörnyeteg lehetett. Igaz, hogy mentségére felhozhatnánk, hogy Rudolfnál szívtelenebbnek lenni még nem jelent szükségképpen rosszlelkűséget, hiszen láttuk, hogy rendeleteit még Acsády is meleg szeretettől áthatottaknak találja. Az apja, Miksa, meg még el is sírta magát, mikor a magyarok szenvedéseit hallotta. Ha az adóhivatalok vezetői (a kamarák adóhivatalok voltak) is épp oly jók lettek volna, mint ezek a császárok, akkor bizony elmehetett volna szegény hazánk, mert ugyancsak üres lett volna a kincstár. Aztán arra is lehet gondolni, hogy Szuhay püspök nem a messze Prágából intézte az ország ügyeit, hanem a helyszínen. Ő maga is magyar volt és személyesen és jól ismerte azokat, akik az állam iránti kötelességeik elengedését kérték. Ha tehát szigorúbb volt hozzájuk, mint a császár, annak bizonyára meg lehetett a maga igazságos oka.

Ha azok a szokatlanul sötét jelzők, melyeket Acsády Szuhay püspökre használ, igazságszak és megérdemelték volnának, akkor is csak megvetéssel kísérhetnénk a korponai „szabadsághős” gyűlés ségyenletes logikátlanságát és elfogult gyűlöletét, mert akkor is csak Szuhay

püspököt lett volna szabad megfosztania a kamarai elnökségtől, nem pedig az egész papságot. Miféle logika ugyanis az, hogy ha Szuhay püspök „sötét lelkű”, akkor minden püspök, sőt pap sötét lelkű; ha Szuhay irgalmatlan, minden pap irgalmatlan; ha Szuhay püspök méltatlan és alkalmatlan a kamarai elnökségre, akkor minden püspök és pap alkalmatlan rá. Így logikusan csak egy vallástalan alapon álló országgyűlés határozhatott volna, de természetesen az se Szuhay bűneire, hanem magának a vallásnak a káros voltára hivatkozva.

De nemcsak vallási, hanem alkotmányos szempontból is ugyanilyen logikátlansággal, gyűlölettel és igazságtalansággal kell vádolnunk a korponai gyűlést. A magyar alkotmány szerint ugyanis minden magyar nemesnek egyformán joga volt minden közjogi állásra s ettől a jogától csak tehetetlensége vagy becstelensége foszthatta meg, de nem az, hogy véletlenül egy olyan vallás szolgálatának szentelte életét, melyet a magyar alkotmány nemcsak elismer, hanem istápolójának és dajkájának tekint ugyan, de amelyet a magyar nemesek azon része, mely a korponai lutheránus nagytemplomban tart gyűlést, feneketlenül gyűlöl.

Valamely nemesnek a közjogi állásra való képtelenségét vagy méltatlanságát természetesen nem magánszemély, hanem a nemzet képviselője állapítja meg. De hogy a korponai gyűlés a nemzet képviselője volt-e, az legalábbis kétséges. Ha az ott összegyűlt nemeseket a magyar nemesség többségének és határozatukat szabad akaratból és megfélemlítés nélkül hozottak tekintjük is (mindkettő valószínű, mert hiszen akkor az ország nagy része protestáns volt, a protestáns pedig – kivált akkor még – kétségtelenül szívből hozott hasonló határozatokat), akkor se tarthatjuk törvényesnek, mert a király ellenére és király nélkül nincs országgyűlés, a korponai gyűlés pedig a király nélkül, sőt a király ellenére jött össze és határozott, noha éppen maga Bocskai hangsúlyozta (mikor koronával kínálta meg a török), hogy Magyarországnak van királya. Nohát ha Magyarországnak volt királya, akkor Korponán nem volt törvényes országgyűlés.

De ha a korponai gyűlést elfogadjuk törvényes országgyűlésnek, a katolikus papságnak az állami hivatalviselés képességétől való testületi megfosztását akkor is a nemesi szabadságba ütközőnek kell mondanunk. Az országgyűlés (vagy bárki, vagy bármi más) csak egy-egy nemes személyt, de nem egy egész nemesi testületet mondhat ki a hivatalviselésre képtelennek vagy méltatlannak. Az egész katolikus (vagy protestáns) papságot csak akkor, ha magát a katolikus vagy protestáns vallást mondja ki károsnak és magyar ember számára tilosnak. Világos, hogy ezt a katolikus vallásra vonatkozólag a korponai gyűlés nem mondta ki, sőt mint már rámutattunk, Bocskai szabadságharca mindig úgy viselkedett, mintha ő a protestantizmus iránt a katolicizmustól éppen azon a címen követelt volna megbecsülést, mert ő is ugyanezzel adózik a katolicizmusnak.

Ha Szuhay püspök bűneit nem lehetne menteni, akkor mi se mentenénk. Akkor nem is éreznénk ennek semmi szükségét, mert hiszen az, hogy az ezeréves magyar történelem minden püspöke nem lehet kivétel nélkül feddhetetlen, azt csak az nem tudja, aki még gyerek s az életet s az emberi lélek gyarlóságát és kiszámíthatatlanságát nem ismeri. De még az ilyen gyerekeknek is észre kell térnie, mihelyt Júdásra, sőt Szent Péter gyalázatos viselkedésére gondol. Pedig mindkettőt maga Jézus tette püspökké.

Az a katolikus tehát, aki nem ellensége a saját vallásának és papságának, nem kárörvendően hallana a Szuhay-féle püspökről, hanem elszomorodva.

Bár ilyen püspökök akkor is előfordulhatnának, ha az Egyház szabadon kormányozhatná magát, mégis hivatkozhatnánk még arra is, hogy például nálunk is nemcsak a kommunizmus alatt nevezhetett volna ki a pápa hiába „reakciós” püspököt és nemcsak ekkor kellett a püspököknek a jó állásokra „békepapokat” kinevezniük, hanem az Egyház talán egész történelme folyamán sose volt egészen szabad. Nálunk különösen nem volt szabad a főkegyúri jog miatt.

Szuhayt a király nevezte ki püspökké, nem a pápa, tehát ha a bűnein botránkozunk kellene, elsősorban nem az Egyházra, hanem arra a királyra kellene haragudnunk, aki az Egyházra ráerőszakolta és arra a magyar nemzetre, mely ennek ellenére se engedett soha a

főkegyúri jogból s szintén nem tűrte el, hogy a pápa szabadon nevezhesse ki a magyar püspököket.

Azonban az aranyból nem lesz sár s a pap (és még inkább a főpap) még így is külön ember, mint a nem pap. (Ez a megállapítás természetesen csak logikátlan emberek számára jelenti azt, hogy e szabály alól kivételek nem lehetnek. Világos, hogy például Szent István is külön volt, mint a legtöbb akkori püspök, mert hiszen őt szentté avatta az Egyház, a püspököket pedig nem, illetve azok közül „csak” kettőt: Szent Adalbertet és Szent Gellértet.)

Az is kétségtelen, hogy a főkegyúri jog se volt rossz kezekben akkor, mikor a Habsburgok kezében volt. A nemzet kezében mindenesetre sokkal rosszabb helyen lett volna.

Milyen püspökeink lettek volna például akkor, ha az országgyűlés választotta volna őket, például Bocskai idejében, Kossuth idejében és Rákosi Mátyás meg Kádár János idejében!

Azonban Szuhay püspök esete is fényesen bizonyítja, hogy a papok átlagban különbek, mint a nem papok. Acsády idézett Szuhayt gyalázó írása ugyanis 1897-ben jelent meg s azóta már némineműt haladt a tudomány, többek között a történelmi tárgyilagosság is. Azóta már megjelent Hóman-Szekfű „Magyar történet” c. műve is és ebben (IV., 369. o.) már azt olvashatjuk, hogy Szuhay István egri püspök nemcsak „fekete lelkű” vagy „minden erkölcsi érzék nélküli” ember nem volt, hanem „nagyszerű világi közigazgatási ember volt” s a tehetsége mellé még olyan feddhetetlen és becsületos is, hogy „magának soha egy krajcárt el nem vett”.

Eleinte még az az Illésházy is, aki dühében később a leggyalázatosabban becsmérelte, azt írta róla, hogy „mint egy atyánkfíát, úgy becsülte és szerette”.

Illésházy később természetesen azért haragudott meg annyira Szuhay püspökre, mert vele is elbánt. Jellemző azonban, hogy bár a tárgyilagosság legelemibb feltétele az, hogy véleményünkben ne azok után induljunk, akik a dologban érdekelve vannak, Illésházy dühös becsmérlését Szuhayról a magyar (zsidó) történetíró mégis teljes egészében magáévá tette. (Reméljük, nem azért, mert a becsmérelt püspök volt!)

Ugyanakkor, mikor a Hóman-Szekfű Szuhay püspökről, a pozsonyi kamara püspök-elnökéről a közölt nagy dicséretet írja, az udvari kamara élén álló Unverzagt Farkasról, aki nem volt pap és így a korponai gyűlés se küldhette volna el az államügyek mellől a templomba imádkozni, azt írja, hogy „pénzsóvár” volt. Tehát nem olyan magától értetődő a feddhetetlen kamarai elnökség, mint gondolnánk, tehát valóban haszna volt a magyar nemzetnek abból, hogy királyunk nem volt a korponai gyűlés, a nyilasok és a kommunisták véleményén s papokat nemcsak a templomban alkalmazta.

Még érdekesebb, hogy a korponai forradalmárok egyik elvbarátja, a mindig ellenzéki szerepet játszó Szokoly Miklós, aki nem lévén püspök, szintén alkalmas volt az államügyekben való részvételre s így az országgyűléstől megbízást kapott az adópénzek kezelésére, 20.000 forinttal nem tudott elszámolni. Mivel közben meghalt, a pénz végleg elveszett, mert az örökösein se tudták az elsikkasztott pénzt megvenni.

A legérdekesebb azonban (és örökké intő jel maradhatna a szájhősökre nézve), hogy mint – úgy látszik – szintén nem imádkozó embert, magát Illésházyt, Szuhay püspök rágalmazóját is alkalmasnak tartotta az országgyűlés az adókezelésre s e minőségében – mint már láttuk – neki is voltak némi elszámolási nehézségei. Pedig ugyanő hogy csirkefogózta, sőt haramiázta azt a tisztas püspököt, aki „magának soha egy krajcárt el nem vett”!

De ha a modern történetírás még az Acsádytól lecsirkefogózott Szuhayt is ilyen kiváló embernek mondja, milyen lehetett akkor Rudolf, aki Habsburg-királyaink között kétségtelenül az utolsók közé tartozik (látni fogjuk majd, hogy diákkorában Lipót fia, a későbbi III. Károly a család szégyenének tartotta), milyen lehetett akkor a többi Habsburg!

Hogy micsoda túlzó, féktelen, semmivel megelégedve nem levő, állandóan nyugtalanokdó tömeg volt ez a Bocskai-párti magyarság, kivált fő hívei: a hajdúk és a kálvinista lelkészek, azt jól láthatjuk onnan, hogy a béketárgyalások alatt is olyan túlzó, lehetetlen követelésekkel álltak elő, hogy még Bocskai érettebb hívei is megsokallották és szükséges-

nek tartották őket figyelmeztetni a hazaszeretetre. „Mire való lenne a szabadság, ha országunk nem leszen hozzá” – juttatták eszükbe. (Szilágyi, V., 613. o.) Sokkal több volt tehát e nagy hazafiak között a forradalomból, a pap-, egyház- és felsőségyűlétekből, mint a hazaszeretetből. Ők egyáltalán nem is akartak megegyezést. Nekik „német” (értsd: katolikus) király nem kellett, s mivel az okos Bocskai maga nem vállalkozott a „német” Rudolf helyett a királyságra, helyette leggazdagabb hívét, Homonnay Bálintot kiáltották ki kálvinista királynak. Szerencse, hogy Bocskaival nem nagyon lehetett kukoricázni, ezt legjobban éppen ezek a túlzók tudták s ezért nagyobb baj nem lett, mert ezek a túlzók csak dohogni merészeltek, de nem nyíltan fellépni s cselekedni.

De a legtúlzóbbak (Nagy András vezetésével) még a bécsi békét se fogadták el s a béke megkötése után is lázadoztak. Tehették, hiszen Bocskai már nem élt. Kibékítésükre országos bizottságot küldtek ki. Ezeknek, mikor megkérdezték tőlük, mi elégedetlenségük oka, s hogy mi a kívánságuk, ezt adták válaszul: „*Mi az római császárt, német fejedelmet, nem akarjuk uralni ilyen okból: 1. Hogy német s nem az mi nemzetünkben való fejedelem. 2. Mivelhogy bálványozó. 3. Mert hogy az pacificatiót [békéltetést] nem állotta. Mi az hatalmas török császár köntöséhez ragaszkodunk, utána indulunk, s le nem szállunk*”. (Magyarország, 1925. december 12.) Ez volt az ún. kíváncsi békítés.

Láthatjuk e válaszból, hogy mennyire igazam van, mikor azt hangsúlyozom, hogy nálunk nem az volt a baj, hogy szolgák, elnyomottak voltunk, hanem az, hogy túlságosan is szabadok, túlságosan is nagy urak voltunk s elbizakodottságunkban már azt se tudtuk, mit csináljunk. Ilyen féktelenséggel, ekkora ostobasággal tényleg csak veszejteni lehet az országot, nem megtartani. Ezek a hajdúk elégedetlenkedtek, s mikor megkérdik tőlük, mi a kívánságuk, egyszerűen kijelentik, hogy az, hogy nekik a király nem kell. Meg is okolták, miért nem kell, de úgy, hogy komoly ember a székről fordul le tőle.

Azt mondták, azért nem, mert a mi királyunk nem magyar, hanem idegen, német. De ugyanakkor mindjárt azt is kijelentik, hogy nekik helyette a török császár kell, azaz rögtön meg is cáfolják önmagukat, mert „hatalmasnak” ugyan hatalmas lehetett „az török császár”, de annyi bizonyos, hogy magyar mégúgy se volt, mint a római császár. A török császár nemcsak magyar nem volt, hanem még európai se volt, még csak keresztény se volt. A lábszárain ült, kontyban viselte a haját, körülmetélt volt, többnejű volt, rabszolgái voltak, földre kellett előtte borulni, a földet és a ruhája szegélyét kellett megcsókolni, tehát nemcsak magyar nem volt, hanem egy tőlünk egészen idegen világban élt. Ezzel szemben a „német” idegen király leányágon egyenesen Árpád apánk ivadéka volt, hiszen éppen ezen a címen került a magyar trónra.

De nemcsak azért nem kellett királynak a római császár, mert „német” volt, hanem azért se, mert „bálványozó” volt. Ezzel aztán végül meg is mondták az igazat, mert ez az ő szájukban természetesen azt jelentette, hogy katolikus. Még azt se mondhatjuk, hogy azért nem kellett, mert nem volt protestáns, mert bizonyára a török császár se volt protestáns, hanem egyedül csak azért, mert katolikus volt. Ez a legfontosabb kellék ugyanis valóban megvolt a török császárban. Ő valóban nem volt katolikus, igaz keresztény se volt, de az nem volt baj. Inkább ne legyen keresztény se, csak katolikus ne legyen. Nekik csak a katolikusok voltak bálványozók. A török császár, aki még Krisztusban se hitt, nem.

Lehetett ezeket az embereket szeretni? Lehetett ezekkel békében élni? Ki lehetett ezeket az embereket egyáltalán elégíteni? Lehet ezekben az emberekből a vallásszabadság harcosait látni? Vajon azért követelték ezek, hogy tiszteljék az ő vallásos meggyőződésüket, mert ők is tisztelték a másét? Hiszen látjuk, hogy ők maguk még a királyuk vallásos meggyőződését se voltak hajlandók tiszteletben tartani. Ők mindent türtek, csak a katolikus vallás szabadságát nem. Számukra az egyenlő volt „a bálványozás” szabadságával. A törököt maguk közt ők is csak „pogánynak” nevezték, de „bálványozónak” mégse tartották.

Bálványozó csak a császár volt meg a jezsuitái. Őt és őket tehát semmiképpen se szívlelték.

Nem a vallásszabadságért küzdöttek tehát Bocskaiék, hanem vallási egyeduralomért, de mindenesetre a „bálványozás” megszüntetéséért, de ezért aztán forradalmi hévvel és gyűlölettel. Ellenfeleiket is azért tartották bálványozóknak, hogy tudják őket kellőképpen gyűlölni, s azért hirdették is őket ilyeneknek, hogy másokkal is kellőképpen meg tudják őket gyűlöltetni. Úgy tettek ők is, mint a kommunisták, akik viszont „imperialistáknak”, „kizsákmányolóknak”, „háborús uszítóknak” tették meg ellenfeleiket s így szították ellenük a gyűlöletet. Látszólag és külsőleg a vallásszabadság alapján álltak ezek a hajdúk (de semmiképpen se a vallásszabadság elve alapján), a valóságban azonban hitetlenek voltak, a hit szolgáit gyűlölték és gyilkolták, és a hitlenségüket, ha éppen úgy volt a kedvük, nemcsak tetteikkel, hanem még szavaikkal is elárulták.

„Nagyobb része – írja egy egykorú (Erdélyi Pál) az Erdélyben garázdálkodó hajdúkról – mind ama Körös-Maros melléki féle magyar vala, kik minthogy török birtokában vannak, nagyobb része mind török és tatár természetűek, kiknek sem papjuk, sem Istenük nincsen. Azért bizonyosan mondhatjuk, hogy sem oláh, sem rác, sem német, sem vallon, sem pedig tót oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz, korcsos magyarok, kikben hogyhogy nem volt semmi irgalmasság.”

Leírja, hogyan törték fel a sírboltokat, hogyan zúzták szét a kőkoporsókat és dúlták fel a fehérvári öreg-templomot, noha akkor már és akkor még kálvinista kézben volt. Midőn e dúlást utóbb egy török pasa látta, eliszonyodott ez istentelenségen. Marosvásárhelyt a lakosok rimáncodták hozzájuk, ne bántsák őket, „hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk”. Erre azt felelték: „Ti hajas törökök vagytok, ebek vagytok ti, nem számunk. Az Istentől pedig mi semmit is nem félünk, mert a Tiszán túl hagytuk”. (Szilágyi, V., 562. o.)

Hogy ezek az emberek valójában istentelenek voltak, mi logikai alapon már akkor is megállapítottuk, mikor még csak azzal érveltek, hogy a püspök csak imádkozzék és imádkozzék minél ájtatosabban és minél többet; imádkozzék a mi bűneinkért is, csak az államügyekbe ne avatkozzék.

Azokat mi akarjuk intézni. Látjuk, hogy most megmondták ezt egészen magyarul ők maguk is. Bizonyára azért, mert ők is tudták, hogy csak a logika nyelvén még nem ért minden magyar.

Hogy ezek „az Istent a Tiszán túl hagyó” vallásbajnokok mennyire tudták gyűlölni azokat, akik még nem hagyták el az Istent és hogy tetteik is mennyire pogányok voltak, mégpedig nemcsak a szorosán vett hajdúk, hanem általában a vallásszabadság bajnokaié is, megtudhatjuk onnan is, hogy „Székely Mózes megszállta Kolozsvárt, a lakosok kiverték körükből a jezsuitákat, akik óriási záporban, hajadon fővel, felsőruha nélkül menekültek. A város alatt táborozó tatárok, meglátván a futókat, azt kérdezték, micsoda emberek azok? Megtudták, hogy papok. Melyet meghallván a tatár, csudálkozott rajta, miért kellett annak úgy lenni. És köpönyeget reájuk adtak és a táborra elkísérik őket.” (Szilágyi, V., 564. o.)

Igen, miért kellett annak úgy lenni, kérdezzük mi is az egykorú krónikáiróval. Azoknak, akik állítólag a vallás és a lelkiismeret szabadságáért küzdöttek, miért kellett úgy bánniuk azokkal, akik egy, az övékétől különböző másik vallás képviselői voltak, hogy még a „kutyafejű” tatárok is megbotránkoztak rajta s még azok is megsajnálták őket, csak magyar és keresztényen testvéreik nem?

Így aztán még azon sincs mit csodálkozni, hogy mint 1945-ben a bennünket „felszabadító” bolsevik oroszok meggyilkolták a velük szemben a magyar nők becsületét védő Apor Vilmos győri püspököt, épp úgy Bocskai felkelése alatt is meggyilkolták Ujlaky Lajos, veszprémi püspököt. De ez akkoriban – úgy látszik – annyira nem volt feltűnő vagy kiemelésre érdemes esemény, hogy a mi történelemkönyveink meg se említik s így alig tud róla valaki. Pedig a híres magyar Ujlaky-család utolsó sarja volt. Láttára ugyancsak el kell ismernie mindenkinek, hogy a magyar katolikus propaganda mennyire nincsen megszervezve, illetve mennyire botrányosan el van hanyagolva.

Hogy egyszerű papot és szerzetest hányat gyilkoltak meg Bocskainak ezek az Istent a Tiszán túl hagyott emberei, azt nem tudjuk. Hogy is tudhatnánk, ha még a püspök meggyilkolását se nagyon tartotta feljegyzésre érdemesnek történetírásunk. Azonban az ilyen esetek túl gyakoriak már csak azért se lehettek, mert Bocskai idejében elég nehéz volt nálunk katolikus papra vagy szerzetesre találni. De azért Bocskai hajdúi természetesen mégis találtak papokat, s ha találtak, csak még természetesebb, hogy a bajukat is alaposan ellátták.

Egy Ráczkövy Ambrus nevű papot például Bocskai felkelése alatt tömlőcbe vetettek és megkínóztak. (Az egykorú írás a megkínzást a „csepegtetés” szóval fejezi ki.) Ennek az esetnek is csak azért maradt nyoma a történelemben, mert ez a szegény Ambrus pap a „csepegtetés” hatására meg is tagadta a hitét és kálvinista lett. A protestánsok olyan büszkék voltak rá, hogy felvitték még a pozsonyi országgyűlésre is, hogy ott, mint hajdani katolikus pap, prédikáljon régi vallása ellen. Ő azonban mihelyt Pozsonyba ért, felkereste Pázmányt, elbeszélte neki mindent és kijelentette előtte, hogy „csak a tömlőc nyomorúsága és az csepegtetés” vitte rá a hithagyásra és ballépését jóvá szeretné tenni. Pázmány természetesen kissé öntudatosabb katolikus volt, mint kortársai, ezért nyilvánosságra hozta a dolgot s így maradt az ügynek nyoma a történelemben.

Egy másik, még borzalmasabb s tőlünk már melleleg említett eset szintén csak véletlenül maradt fenn a történelem számára. Ez is Bocskainak a „vallásszabadságért” folytatott harcai közben történt és a kisvárdai plébánia anyakönyvében található feljegyzés örökítette meg az utókor számára. Györgyéni közölte először a Magyar Sionban (V., 273-279. o.) és Ipolyi Arnold is megemlíti Nyáry Krisztináról írt történelmi életrajzában (7-8. o.). Bár ugyancsak megrázó az eset s hátborzongatóbb és romantikusabb, mint egy modern rablógyilkosság, úgy látszik, mégse érdekelte eléggé a magyar közvéleményt, mert ma se tud róla senki. Magam se hallottam róla soha senkitől.

A kisvárdai plébánia anyakönyvében az van feljegyezve, hogy 1605-ben Császlay István, pálos szerzetes volt Kisvárdán a plébános és még két szerzetes társa is ott tartózkodott vele, mikor Bocskai katonái az uraság távollétében éjszaka rájuk törtek, a plébánost két társával egyetemben magukkal hurcolták és még azon éjszaka iszonyúan megkínózva és összetörve (*mirandis tormentis quassantes*), kezét-lábát levágva (*abscissis pedibus et manibus*) a szomszédos Anarcs faluba mentek velük és ott a tóba fullasztották őket. A három közül az egyik egy Kovács András nevű jólelkű kálvinista segítségével meg tudta menteni életét és ő volt az, aki a megrendítő eseményt az anyakönyvbe bejegyezte. (*Ego quoque fuissem participes, si in fuga me non salvassem in domo Kovács András calvinistae.*)

Mikor a protestánsná lett magyar főurak nagy része visszatért az elhagyott hitre és a már protestánsná átalakított templomok egy részét visszaadta vagy legalább megpróbálta visszaadni eredeti rendeltetésének, nagy volt a felháborodás hazánkban a „lelkiismereti kényszer”, az erőszak és a protestáns jobbágyság lelkiismereti szabadságának lábbal tiprása miatt és még ma is nagy. Annak idején, az első elvétel alkalmával, a még katolikus jobbágyság lelkiismereti szabadságának megsértésekor nem volt felháborodás. Az ugyanis csak természetes, hogy egy katolikus jobbágy csak önként lehet protestáns, de egy protestáns jobbágy csakis kényszerből lehet újra katolikus. Valóban, az első vallási csere alkalmával a katolikus jobbágyság részéről alig van nyoma ellenállásnak, míg a második csere valóságos hangyabollyá tette az országot.

Megmondtuk már, mi az oka a nagy különbségnek. Az, hogy a jámborokkal mindig könnyebb volt és mindig könnyebb is lesz elbánni, mint az e világ fiaival. Azok némák, mert hiszen azért születtek, hogy szenvedjenek és tűrjenek s ezáltal a másvilágra érdemeket szerezzenek. Velük szemben az e világ fiai igen jól tudnak kiabálni is, reklámot és propagandát csapni is, rágalmazni is és ütni, rúgni, és harapni is. Ezek ugyanis nem tudnak s nem is akarnak szenvedni; ők itt, ezen a világon akarnak boldogulni és többnyire boldogulnak is. Ez érthető is, hiszen a másik világban nem hisznek s így nem is várhatnak tőle semmit. Ha mondják is, hogy ők hisznek benne, viselkedésük nem ezt bizonyítja.



A véletlenül írásban megmaradt kisvárdai eset (még ennek írásban maradását is egy kálvinistának köszönhetjük) sejtetni enged velünk, hogyan és miért lett Magyarország s kivált a Tiszántúl (Kisvárdá ott van) oly gyorsan és oly némán kálvinistává.

Mikor ez a megrendítő esemény történt, Kisvárdá földesura, Nyáry Pál és felesége, Várday Kata, mindketten Bocskai hívei és nagy kálvinisták voltak. Ilyen körülmények közt könnyen lehetséges, sőt valószínű, hogy a földesúr és neje a gyilkos rátörés idején készakárva volt távol birtokától. Azért, hogy ne tudjon semmiről semmit, s így ne kelljen megakadályoznia. Még az is nagyon valószínű, hogy a garázdálkodó csapatok azon az éjjelen egyenesen az ő megrendelésükre látogattak el Kisvárdára. Tudjuk ugyanis, hogy akkor bizony nem minden helyen volt plébános, kivált ott a távol Tiszántúlon. Ezért bánthatta őket, hogy Kisvárdán kivételesen mégis volt.

Az lehet, sőt talán még valószínű is, hogy Nyáryék a megoldást nem ilyen véresnek és kegyetlennek képzelték és hogy azok a „gonosz korcsos magyarok”, akiket ők Kisvárdára küldtek, sokkal alaposabb munkát végeztek ott, mint ők maguk akarták. Ők bizonyára a papok egyszerű elűzésével is megelégedtek volna. Annyi azonban tény, hogy a gyilkosságot sose torolta meg senki. Nem is nyomoztak a tettesek után. Bizonyára nem is jelentette fel őket senki.

Pedig hát Kisvárdá akkori földesurának ugyancsak jó összeköttetései voltak az ország akkori uránál, Bocskainál, s így ugyancsak könnyűszerrel tudta volna a büntényt megbüntetés céljából illetékes helyre juttatni. (Még ha ezt megtette volna, az se lenne bizonyíték amellelt, hogy nem óhajtotta maga is a dolgot s utána nem örült neki, hogy megtörtént. De a feljelentés jó alkalom lett volna legalább a maga szerepe tisztázására arra az időre, mikor megint a német király fog majd parancsolni Kisvárdán. De hát látjuk, hogy Nyáry Pál még így se tartott szükségesnek semmi feljelentést. De látjuk, hogy a katolikusok se tartották ezt érdemesnek.)

Az ellenben tény, hogy Nyáry Pál és neje, Várday Kata (Kisvárdá az asszony hozománya volt) örömmel és azonnal felhasználták az alkalmat, hogy a „szerencsésen” megürült plébániába a maguk lelkészét ültessék és a templomot felekezetük szolgálatába állítsák. (Addig bizonyára a környéken levő császári zsoldosok (Belgiojoso) miatt nem merték ezt megtenni.) Jó Császlay István tehát elvesztette kezét-lábát és belefojtatott a tóba anélkül, hogy halálát bárki vagy bármely törvény megbosszulta volna. Sőt még az az elégtétel se jutott osztályrészéül, hogy az utókor legalább mint vértanút számon tartsa és gyászos, véres emlékét kegyelettel megülje.

Bátran fel merem szólítani katolikus olvasóimat, köztük a papokat is: Mondják meg, hallottak-e már valaha életükben Császlay Istvánról? Tudják-e, ki volt és mi történt vele? Nem félek, hogy csak egy is megcáfol és azt feleli: Igen, hallottam, tudok róla. Ellenben a protestáns gályarabokról melyik pap és melyik egyszerű katolikus nem hallott? Azoknak ugyanis voltak és vannak reklámozóik, míg a Császlay Istvánoknak nincsenek. Pedig hát látni fogjuk, hogy a gályarabok nemcsak a vallásukért bűnhődtek, mint a kisvárdai pap, hanem a bűneikért, s még azokért se oly kegyetlenül, mint Császlay István.

Mivel az Ujlaky püspökökről, Ráczkövy Ambrusokról és Császlay Istvánokról nem tudtak, és úgy látszik, nem is igen akarnak tudni, történelemlényeink igen meg vannak elégedve a mi Bocskai Istvánunkkal és égis magasztalják mind felvilágosultságát és szabadelvűségét, mind korát meghaladó vallási türelmét. A Szilágyi-féle millenáris történelem például ezt írja: „Ő, a buzgó kálvinista, a vallásüldözés (természetesen nem a katolikus, hanem a protestáns vallásüldözés) e kegyetlen napjaiban nem kérdezte, kinek milyen a vallása, hanem szívesen látott mindenkit és a katolikus papoknak épp úgy adott biztosító levelet, mint bárki másnak”.

Különös egy megállapítás. Bocskai nagy kálvinista volt, igaz. Hogyne lett volna ez igaz, mikor egyenesen fegyvert ragadott a vallása kedvéért. És hogyne lett volna az, mikor abból élt, mikor a maga érdekei védelmére indított „szabadságharcának” ez adott erkölcsi alapot, és mikor általa mentette meg magát, sőt lett Erdély fejedelme. De hogy nemcsak nagy kálvinista, hanem „buzgó” kálvinista is volt, azt már semmiképpen se mondhatjuk. Szégyen lenne

ugyanis a kálvinizmusra, ha egy olyan ember, aki olyanokat tett, mint Bocskai, akit még a kálvinista Károlyi Árpád is a magyar Machiavellinek mond, buzgó kálvinista lehetne.

Aztán ha Bocskai buzgó kálvinista volt, akkor miért nem kérdezte meg senkitől, hogy milyen vallású. Aki buzgó kálvinista, az térít. De téríthet-e az, aki még arra se kíváncsi, hogy felebarátai rászorulnak-e arra, hogy téríteni kelljen őket vagy nem. A buzgó kálvinista bálványozónak tartotta a katolikust, Bocskai meg még állítólag arra se volt kíváncsi, hogy ki katolikus, azaz ki bálványozó. Aki buzgó, az lelkesedik a maga igazáért és minél több embert boldogítani szeretne vele. Bocskait meg még csak az se érdekelte, ki elvbarátja és ki nem. A „tárgyilagos” magyar történetíró tehát úgy tárgyilagoskodik, hogy a második mondatában már kénytelen megcáfolni azt, amit az elsőben mondott.

Aztán a Szilágyi még azt is Bocskai érdemének tulajdonítja, hogy mint felkelő, szívesen látott híveiként mindenkit, még a katolikus papokat is. A mi logikánk (s természetesen a Bocskaié is, mert mondtuk, hogy ő nagyon logikus ember volt) ezzel ellenkezőleg éppen azt mondja, hogy legjobban éppen a katolikus papokat kellett szívesen látnia táborában, mert ezek lélekben való meghódítása volt számára a legnagyobb erkölcsi siker. Világos tehát, hogy adott Bocskai oltalomlevelet katolikus papoknak is, ha kérték, sőt nekik még sokkal szívesebben és nagyobb örömmel adott, mint a maga felenyájának. Aki ugyanis oltalomlevelet kért Bocskaitól, az már megtagadta koronás királyának a hűségét.

Hogyne kellett volna tehát Bocskainak örülnie, ha azt kellett látnia, hogy már katolikus papok is ilyen mélyre süllyednek! S lám, a magyar tárgyilagos történetíró még ebben is Bocskai érdemét és vallási türelmét látja! Ezt az oltalomlevelet Bocskai a katolikus papoknak annál szívesebben megadhatta, mert ezáltal azok a papok ellenségéből barátaivá lettek, viszont ismervén hajdúit, nagyon jól tudta, hogy ezzel még közel se mentette meg őket a kirablástól, sőt talán néha még a gyilkolástól se. Ő maga tehát mindenképpen nyert a dologgal, de a pap alig.

„Nem kérdezte, kinek, milyen a vallása.” Ez is különös egy megjegyzés. Miért kérdezte volna, mikor anélkül is tudta, hiszen akkor a vallási hovatartozandóság volt egy ember legfontosabb és ezért mindenkitől legjobban tudott ismertetőjele. Bocskai ne tudta volna tehát, ki milyen vallású, s ha nem kérdezte azt, amit anélkül is tudott, neki még az is érdeme? Azt úgysis tudja mindenki, hogy Bocskai nem volt szószátyár. Ő a tett embere volt, nem a beszédé. Hogy kérdezgette volna hát még azt is, amit úgysis tudott?!

Mi csak annyit tudunk, hogy Migazzit a felkelés egész ideje alatt börtönben tartotta annak ellenére, hogy mint püspököt, tehát főnemest, nem lett volna szabad az ügyében hozott ítélet előtt letartóztatni. Hogy Bocskai, mielőtt letartóztatta, tehát mielőtt a törvénytelenséget elkövette ellene, megkérdezte-e tőle, hogy milyen vallású, nem tudom. Lehet az is, hogy Bocskai tilalma miatt Ujlaky veszprémi püspöktől se kérdezték meg, mielőtt meggyilkolták, milyen vallású. Az is lehet, hogy gyilkosai olyan együgyűen ártatlanok voltak, hogy külön kérdés nélkül nem tudták, hogy a veszprémi püspök többnyire katolikus szokott lenni. Mi azonban azt hisszük, hogy éppen azért gyilkolták meg, mert tudták, hogy „bálványozó” és mint ilyen, a „német” király híve.

Pedig hát Ujlaky püspök nem is volt azok közül a püspökök közül való, akik állami hivataloltöltöttek be, Bocskaiék pedig állítólag csak az ilyen püspökökre haragudtak. Ujlaky püspök megmaradt csak a templom és az imádság mellett és mégis meg kellett halnia. De hát tehettek az ő gyilkosai arról, hogy éppen egy olyan püspök került a kezük közé, aki csak püspök volt, nem pedig kamarai elnök is egyúttal? Mivel nem tudták, milyen vallású, megkérdezni meg vezérük fenségeseen szabadelvű felfogása miatt nem kérdezhették meg tőle, azért kérdés nélkül gyilkolták meg. Ha tudták volna, hogy „katolikus”, biztos, nem bántották volna.

Ámde legalább a szegény Ráczkövy Ambrusról már igazán semmiképpen nem mondhatjuk, hogy csak azért dobták börtönbe és „csepegtették” ott meg, mert nem tudták, hogy bálványozó és nem is kérdezték tőle, hogy az-e, mert hiszen vele mindez csupán azért történt,

mert nagyon jól tudták, hogy katolikus, s mert azt akarták – el is érték –, hogy ne legyen az. Aztán bizonyára az is egészen kétségtelen, hogy a kisvárdai papokat is csak azért gyilkolták meg, mert egy bizonyos, nekik kívánatos vallás hirdetői voltak, bár lehetséges, hogy kérdezni tőlük se kérdezték.

(Csak egy dolog igaz: az, hogy Kovács András, a derék kálvinista, valóban nem nézte, hogy az, akit, hogy életét mentse, házába fogadott, milyen vallású. Az ő viselkedése után azonban úgy látszik, mintha ő nem is lett volna Bocskainak valami nagy híve.)

Bocskai alatt a jezsuitákat is mind kiűzték mind Magyarországról, mind Erdélyből. Lehet azonban, hogy tőlük se kérdezték meg előtte, hogy milyen vallásúak, hisz Bocskaiéknak úgyis mindegy volt, ki katolikus, ki kálvinista. Mondom, mindezt én nem tudom. Én csak annyit tudok, hogy sokkal jobb lett volna, ha előbb inkább megkérdezték volna, milyen vallásúak s aztán meghagyták volna vallási és személyi szabadságukat, mint Bocskai módra ezt nem kérdezni tőlük, csak kergetni, űzni, hajtani vagy tömlöcbe vetni, csepegtetni, kezét-lábát levágni, tóba fojtani, meggyilkolni.

De hát a Szilágyi-történelem minderről semmit se tud. Ő csak azt tudja, hogy Bocskai még a katolikus papoknak is szívesen adott menedéklevelet, ha kérték tőle, és hogy sose kérdezte senkitől, hogy milyen vallású (de azért buzgó kálvinista volt).

Igaz, hogy Migazzi püspököt, aki kezébe került és aki a mozgalomban résztvevők gyűlöletének tárgya volt, nem engedte Bocskai megölni. Igaz, hogy gyilkosságokat csak ott követtek el, ahol ő nem volt jelen. Ámde ez nem érdem, hanem csak okosság volt tőle. Hogy mennyire csak okosság volt, mutatja, hogy viszont az elkövetett gyilkosságok tetteseit se büntette meg s nem is nyomoztatott utánuk. Ezt is az okosság kívánta ugyanis.

Az csak természetes, hogy Bocskai okosabb és előrelátóbb volt, mint a hajdúvezérek. Ő már mozgalma elején is jól tudta, hogy az ügy csak a császárral való megegyezéssel végződhet, nem pedig teljes győzelemmel. Neki, aki egyenesen a császári családba való beházasodás reményét melengette lelkében, érdeke volt, hogy a megegyezéskor minél kevesebb bűn terhelje lelkét s ne mint gyilkosnak kelljen a császárnál lánykérőben jelentkeznie. De viszont az is érdeke volt, hogy hívei is meg legyenek vele elégedve és ne nagyon csökkentse bennük azt a fanatizmust, mely sikerei fő oka volt.

Minden Bocskai bűne volt, ami törvénytelenység felkelése alatt az országban történt, mert maga a felkelés is az ő műve volt, s az ország, a hatalom s a vele járó felelősség is az övé volt. Ő szabadította fel a féktelen szenvedélyeket, ő bérelte fel és fogadta zsoldjába azokat a hajdúkat, akik „az Isten ügyéért” harcoltak ugyan, de azért „az Istent a Tiszántúl felejtették” és akiknek vezérért még ő maga is, aki a püspököt nem bántotta, kénytelen volt kivégeztetni. Főképpen pedig ő volt az, aki e püspök- és papgyilkosokat nem büntette s így fanatikus követőit úgyszólván felszabadította a bűnre.

Még Szilágyinál is bájosabb azonban Bocskai és protestánsainak tiszteletteljes bámulatóban Benda Kálmán, Bocskai legújabb történetírója. Szerinte a pápai nuncius és a spanyol követ Bécsben „engesztelhetetlenül lázítottak a magyar protestánsok ellen”, pedig – mondja – „mindkettő fogadatlan prókátor” volt.

Ezt a megjegyzést vissza kell utasítanunk. Mindkét követ uralkodója: a pápa is, meg a spanyol király is éppen a Bocskai felkelését közvetlenül megelőző években is százezrekre menő aranyakat küldtek ide a mi török elleni harcunk támogatására. Ha ők nem lettek volna, a zsoldosok még fizetlenebbek és így a magyar nép szenvedései még nagyobbak lettek volna. Később a töröknek hazánk területéről való végleges kiverésének is mindketten fő tényezői voltak állandó és tetemes pénz-, sőt katonai segélyükkel. A pénzüket tehát elfogadni, sőt állandóan kérni s aztán így köszönni meg, minden, csak nem magyar és nem lovagias eljárás.

Akinek a pénzből élünk, annak joga van beleszólni ügyeinkbe, s mikor e jogával nem is él, csak tanácsot ad, akkor nem fogadatlan prókátor. Ami pedig magát a pápát illeti, ő ma a magyarság háromnegyed részének atyja, de legalább elméletben (a törvény betűje szerint)

Bocskai idejében is az atyja volt. Az ő szavát mi százszor annyira becsüljük, mint Bocskai történetíróját s megköveteljük tőle, hogy kalaplevéve beszéljen vele még akkor is, ha a török alóli felszabadulásunkat nem neki köszönnénk.

S akkor, mikor a pápai nuncius és a spanyol követ „fogadatlan prókátorságáról” van szó, ne feledjük azt se, hogy protestánsaink négyszáz éves történetük folyamán mást se tettek, mint hogy eleinte a török szultánt, különféle basákat és beglerbégeket, majd az osztrák, a cseh, de akkor még természetesen protestáns rendeket, majd a francia királyt, majd (Rákóczi) a porosz királyt és az orosz cárt, majd (a barokk kor protestáns magyar rendjei) a bécsi porosz, angol, holland követet kérték meg, hogy avatkozzanak bele a magyar belügyekbe, tehát erre éppen nem tartották őket illetékteleneknek. De azért nem láttam még olyan magyar történelmet, amely ezeket az idegeneket, mint fogadatlan prókátorokat emlegette volna és a magyar ügyekbe való beavatkozásukat, mint ránk nézve sértőket, visszautasította volna. „Hazafiaink” a világosi fegyverletétel után is minden reményüket a francia, angol és amerikai parlamentbe vetették, s bizony eközben egyiküknek se jutott eszébe, hogy ezek a mi ügyeinkben fogadatlan prókátorok.

Mikor tehát Benda Kálmánnak ez csak a pápa és a „katolikus” spanyol király képviselőjével kapcsolatban jutott eszébe, s nemcsak eszébe jutott, hanem még le is merete írni és oda merete vágni a magyar katolikus közönség szemébe, akkor a magyarkodás álarca alatt tulajdonképpen csak egyoldalú felekezeti elfogultságát juttatta ellenszenves kifejezésre. Ez azonban ma már, a XX. században, egy történetíróban szégyenletes dolog. Az azonban ezek után már csak természetes, hogy később ugyanez a Benda a nyíltan „pártos” történetírást hirdető kommunista propagandának is a szolgálatába állt s annak rádiójában is előadást tartott Bocskairól, természetesen ugyanazon szellemben, melyben könyvét a Horthy-korban megírta, csak – szintén természetes – most már sokkal nyíltabb katolikus-ellenességgel.

Mikor Bocskai fellépett, már több mint egy évtizede folyt nálunk a felszabadító háború a török ellen. És erre a háborúra – akkor, mikor Magyarország évi egész adóbevétele mindössze 30.000 forintot tett ki – a spanyol király (a pápát most hagyjuk, mert annak hozzájárulása eléggé ismert) a Szilágyi-történelem (V., 497. o.) szerint „évi százezer aranyat, két ízben 300.000-et, 1599-ben 400.000-et adott”. Mivel pedig Bocskai felkelése az éppen akkor felszabadítani próbált magyaroknak a keresztény zászló alól való gyalázatos dezertálását, sőt egyenesen az ellenség oldalára való átállását jelentette, talán volt néminemű joga a pápa és a spanyol király követének, hogy miatta „engesztelhetetlenül lázítson a magyar protestánsok ellen”, akik egyszerre oly gyalázatosan tönkretették azt az ügyet, melyet ők addig oly hallatlanul nagy áldozatokkal szolgáltak. Hogy ebben az esetben nekünk velük szemben „fogadatlan prókátort” emlegetni mit jelent, csak azért nem nevezem nevén, mert nem akarok Benda iránt kíméletlen lenni.

Ami a Bocskai-felkelés érdemét illeti, Benda ezt írja: „*A magyar protestáns rendek ugyan forradalmi időkben ébredtek rá erkölcsi és számbeli erejükre s mégsem volt egy hang sem köztük, amely a másik felekezetet el akarta volna nyomni*”. Bendának tehát mi minden ezeréves múltunkkal és hetvenszázalékos jelenünkkel csak az „a másik felekezet” vagyunk, melynek még a nevét kimondani se tartja érdemesnek.

Aztán ő azt tartja a protestantizmus dicsőségének, hogy a katolicizmus ellen részéről nem hallatszott „hang”. A „hangnál” kissé fontosabb tettek: a jezsuiták kiűzése, mégpedig olyan gyalázatos körülmények között és módon, hogy még a tatárok is megbotránkoztak rajta; püspökök, papok legyilkolása, tömlőcbe vetése és „csöpögtetése” neki semmi. Neki ez egyenesen dicsőség a protestantizmusra, mert miközben mindezt csinálta, hangot nem adott, csak tett.

Azt se veszi észre, hogy ha írásban is megörökített hangok nem is követelték rögtön a katolicizmus teljes kiirtását a véres gyakorlat mellett még elméletben is, az se a felkelők, hanem egyedül annak a katolikus világhatalomnak, mellyel e felkelőknek dolguk volt, a közelsége volt az oka, s az, hogy ennek legyőzésére kicsiny volt az erejük. Biztosíthatjuk róla

Bendát, hogy ha maguk a Habsburgok is megbuktak volna ott Prágában, akkor majd hangok is hallatszottak volna „a másik felekezeten” ellen s majd nálunk is keletkeztek volna ellene olyan törvények is, mint Angliában vagy a skandináv államokban keletkeztek.

Akkor nálunk is kimondták volna a halált nemcsak a jezsuitákra, hanem minden papra, aki ezután az ország területére lépni merészel, s akkor nálunk is megfosztották volna a magyar katolikus örökösödési jogától. Ez nemcsak valószínű, hanem bizonyos. Mert azt talán józan ésszel csak mégse gondolhatjuk, hogy Bocskai nomád hajdú felvilágosultabbak, főként pedig szelidebbek voltak, mint ugyanakkor az angol és az északi protestánsok?! Egyébként a szűk látókörű és felelőtlen tömegek körében Bocskai táborában is bőven hallatszottak hangok annak a bizonyos „másik felekezeten”, különösen pedig papjainak kiirtására s ennek igazságát ugyancsak könnyű elhinnie annak, aki az iváncsi békítésben a hajdúk „érveire” gondol.

„*Ami gyűlölettel találkozunk – folytatja Benda –, az sem az Egyház, hanem mindig egyes méltatlan képviselői ellen irányult.*” Itt szeretnénk megkérni Bendát, nevezzen meg legalább egyet az Egyház azon méltatlan képviselői közül, akik ellen joggal irányulhatott Bocskai protestánsainak haragja. Nem gondolhatott ugyanis másra, csak a két kamaraelnökre: Szuhayra és Migazzira, de láttuk már, hogy ezeknek se volt más bűnük, mint csak az, hogy „pór származásúak” voltak és jó hivatalnokok, akik megtették kötelességüket és a kincstár érdekeit hivataluknak megfelelően képviselték.

Ezek egyébként se voltak az Egyház képviselői, hanem az államéi, mert hívek és egyházmegye nélküli, címzetes püspökök voltak. Hogy Bocskaiék mégiscsak a püspököt látták és gyűlölték bennük, csak az ő katolikus gyűlöletüket bizonyítja. Bizonyára Ujlakyt, a meggyilkolt veszprémi püspököt se tarthatjuk az Egyház méltatlan képviselőjének csak azért, mert mint az Egyház főpapja, nem a protestáns vallás uralmáért küzdő és papgyűlölő forradalom híve volt, hanem a katolikus királyé. Egyébként színmagyarok színmagyarja s az egyik legősibb és leghatalmasabb magyar család utolsó tagja volt.

Ha Bocskaiék csak az Egyház méltatlan képviselőire haragudtak, azaz ha csak a papok bűnei háborították fel őket, akkor az összes pap közül miért éppen a jezsuitákra haragudtak legjobban? Hiszen vitathatatlan dolog, hogy ők nem a legrosszabb, hanem éppen a legjobb, a legeggyházasabb életű papok. Azt se mondja senki, még a protestánsok se, hogy a kisvárdai két pálosra is azért haragudtak annyira Nyáry hajdú, mert rossz papok voltak. Vagy hogy Ráczkövy Ambrust is azért „csöpögtették”, mert erkölcstelen életű volt. Ha az lett volna, csak nem örültek volna annyira a „csöpögtetés” eredményének, a protestáns táborba való ideiglenes átállításának?

Hát ahhoz meg mit szólunk, hogy Bocskai, a magyar Machiavelli, az erdélyi tömeggyilkos és székelvényező, vagy a még Bocskaitól is hóhérezre adott hajdúvezér, vagy az Istennek a Tiszántúlon hagyásával hetvenkedő közhajdúk akarnak leckét adni az Egyház képviselőinek s akarják megállapítani méltó vagy méltatlan voltukat? Annyit egészen nyugodtan kimondhatunk, hogy Bocskaihoz és az ő „szabadságharcosaihoz” viszonyítva mindegyik feltétlenül méltó képviselője volt az Egyháznak.

„*Ugyan hány példát találunk még rá a kezdődő vallásháború izzó levegőjében – folytatódik tovább Benda védelme, melyből egyébként azt is láthatjuk, hogy szerinte is „vallásháború” volt Bocskai felkelése –, hogy a felkelő protestáns fejedelemnek a protestáns országban legközelebbi emberei között katolikusok is legyenek. Bocskainak pedig a kancellárja, egyik legbensőbb embere, Kátay Mihály, katolikus volt.*”

Az érv inkább Benda és Bocskai ellen, mint mellette szól. Benda ugyanis csak azzal dicsekszik, hogy Bocskai kancellárja katolikus volt, de azzal már nem (mert ezt szégyelleni kellene), hogy ezt az egyetlen katolikus emberét börtönbe is vettette, hívei pedig meg is lincseltek, mégpedig – ezt senki se tagadhatja – egyedül azért, mert katolikus volt. Ha nem lett volna az, se Bocskainak, se a hajdúknak eszükbe se jutott volna, hogy Bocskai betegsége mérgezés és a méregkeverő Kátay, vagy hogy ez a Kátay a császárnak a kémje.

Egyébként pedig láttuk már, hogy Kátay éppen nem Bocskainak a katolikusok iránti türelme miatt lett kancellár. Ennek egyedül politikai okai voltak. Bocskai fanatikus protestánsnak mutatta magát (s ilyenkor szívből is beszélt), ha az ecsedi prédikátornak írt vagy mikor ecsedi Báthory Istvánnal tárgyalt, de a katolicizmussal rokonszenvezőnek mutatta magát akkor, mikor a bécsi pápai nunciussal vagy a jezsuitákkal értekezett (ilyenkor színészkedett vagy mondjuk enyhébben: diplomata volt).

A katolikus Kátayra egyedül azért volt szüksége, mert nemcsak a lutheránus német fejedelmekkel és protestáns osztrák és cseh rendekkel tárgyalt, akikhez Bocatiust, a protestáns felekezeti embert küldte, hanem a katolikus lengyelekkel és a császárral is, s a velük való tárgyalásra és az ő bizalmuk megnyerésére sokkal alkalmasabbnak tartott egy katolikus embert. (Látjuk, hogy Bocskai se tekintette a magyar ügyben – mint a pápai meg a spanyol követet – fogadatlan prókátoroknak se a protestáns, se a katolikus idegeneket.)

Hogy mindez Bocskainál mennyire nem jelent semmiféle benső érzelmet vagy becsülést, mutatja, hogy a jezsuitákkal is úgy tárgyalt, hogy utána nem győzték magasztalni, s azt írták róla, hogy nem is igen tekinthető reformátusnak. Viszont a bécsi békét megelőző tárgyalásokban pedig, mikor már nyeregben volt, olyan fanatikus gyűlöletet mutatott irántuk, hogy hosszú időn át makacsul ragaszkodott az országból való kitiltásukhoz.

Hogy a katolikus Kátayt se azért vette maga mellé, mert katolikus létére is bizalommal viseltetett iránta, hanem szíve ellenére csak politikai kényszerűségből, mutatja, hogy mikor megbetegszik, akkor mindjárt arra gyanakszik, hogy megmérgezték, és természetesen csak a katolikus Kátay (környezetében az egyetlen katolikus ember) lehetett a méregkeverő. Az akkori protestánsok ugyanis minden katolikusban méregkeverőt láttak. (Dóczyt, a már említett és még említendő kassai főkapitányt is annak tartották, s látni fogjuk, hogy Bethlen Gábor betegségének rosszra fordulását is egy Bercsényinek (Bercsényi Miklós őseinek) tulajdonították, mert ő katolikus maradt az erdélyi udvarban is s még a címere is tele volt (a Bercsényi-címer ma is tele van) kereszttekkel.)

Nálunk Benda Kátayval kapcsolatban tett megjegyzésével éppen ellenkező hatást ért el, mint akart. Mi abból, hogy Bocskai még egy katolikus is alkalmazott környezetében, nem azt a következtetést vonjuk le, hogy Bocskai milyen meghatóan megértő volt a katolikusok iránt, hanem inkább azon csodálkozunk, hogy lehet ma már a háromnegyed részében katolikus magyar népnek nemzeti szabadsághőse egy olyan ember, akinek még azt is érdeméül tulajdonítják, hogy a környezetében kivételesen még egy katolikus is volt.

Ezen még akkor is csodálkoznánk, ha az az egy katolikus ember nem politikai számításból, hanem Bocskai rokonszenve miatt lett volna ott a környezetében. Pedig hát gondolhatjuk, milyen katolikus lehetett az a Kátay, aki Rudolffal szemben egy Bocskait szolgált. Igaz, hogy Bocskai környezetében élni s át még sem térni is jelent már valamit. Ha azonban meggondoljuk, hogy Bocskai politikája kívánta azt, hogy Kátay egyelőre még át ne térjen, még ezt se írhatnánk Kátay javára, ha később Bocskai ellene való gyanúja és hajdúinak egész a lincselésbe fajuló nagy gyűlölete nem bizonyítaná azt, hogy élete vége felé ez a Bocskai környezetében díszkatolikusként alkalmazott Kátay inkább jobbra hajlott már, mint balra.

Benda olyanformán próbál írni, mintha őhozzá egy cseppet se állna közelebb a protestáns, mint a katolikus (minden protestáns történetírónk így tette magát). Próbálkozása azonban annyira nem sikerült, hogy noha a neve után én magam is katolikusnak gondoltam, műve olvasása közben mind lehetetlenebbnek tartottam ezt a feltevést. Pedig a saját fészükbe piszkító katolikus írókhoz, mi magyar katolikusok, már ugyancsak hozzá vagyunk szokva.

Hogy mást ne említsek, ott van Takáts Sándor, aki még szerzetes létére is ugyancsak bőségesen elkövette ezt a tisztességtelen műveletet, bár élete végén, de lehet, hogy inkább amiatt, mert akkor már egyébként is erősen utat tört a történetírásban a tárgyilagosság – úgy látszik –, már ő is kezdett e szempontból tárgyilagosabb, tehát katolikusabb lenni. Ezért elkezdtem Benda vallása iránt érdeklődni s megtudtam, hogy valóban protestáns. Ezt azonban

nekem nem lett volna szabad a művéből megtudnom. Károlyi Árpádnak Batthyány Lajos peréről írt hatalmas művéből például nem tudtam megállapítani, hogy a szerző milyen vallású, s csak később tudtam meg, hogy ő is kálvinista. Ez becsületére válik Károlyi Árpádnak.

Nos hát látjuk, hogy Benda annyira elfogultan protestáns, hogy még attól is meghatódik, hogy Bocskai még egy katolikus is megtúrt közvetlen környezetében s bizalmi állásban. Jól tudja, hogy hőse mennyire politikus volt s mennyire csak a célt nézte, de azért ettől ő mégis meghatódik. Most eszébe se jut, hogy az ő Bocskaija milyen ravasz politikus volt s érvényesülésének mennyire alávett minden más érdeket, még a felekezetit is, pedig önmaga után kétségtelenül rögtön a felekezet (nem pedig a haza) következett nála.

Itt persze Benda most arra figyelmeztet bennünket, hogy a helyes történelmi szemléletnek az alfája az, hogy mindenkit kora szerint ítéljünk meg. Bizonyára arra gondol, hogy mi erről feledkezünk meg, mikor az ő szóban forgó érvén annyira megbotránkozunk. Világos – mondja bizonyára –, hogy egy mai protestánsnál (például magánál Bendánál) nincs abban semmi különös érdem vagy jellegbeli kiválóság, ha katolikus alkalmazottakat is tart, sőt bizalmas barátai között is épp úgy vannak katolikusok, mint protestánsok. Bocskai azonban a XVI. század embere volt s akkor még csakugyan korát meghaladó felvilágosultság jele volt, ha egy felekezeti vezérférfit katolikus embert is tartott környezetében.

Hagyjuk most azt, hogy a felvilágosult Bocskai ezt a katolikus embert csak azért, mert katolikus volt, méregkeveréssel gyanúsította, sőt – anélkül, hogy gyanúját bármivel bizonyítani tudta volna – börtönbe is vetette, hasonlóan „felvilágosult” hívei pedig meg is lincseltek ugyanezt a katolikus embert. Maradjunk csak meg a korról való érvelés mellett. Meg kell állapítanunk, hogy noha a katolikus ember szemében a protestáns eretnek, exkommunikáció (egyházi átok!) alatt van, s legfeljebb akkor üdvözülhet, ha a téves lelkiismeret menti, ellenben a protestantizmus semmiképpen se tartja magát egyedül üdvözítőnek, mégis azt, amit Bocskai a katolikus Kátayval csupán politikából tett, valóban még politikából se igen találjuk meg kora protestáns fejedelmeinél. Bennük valóban ilyen nagy volt a fanatikus katolikusgyűlölet. Katolikus fejedelmekben vagy főurakban azonban egészen gyakori dolog volt az ilyesmi már a régi időkben is, mégpedig nem is politikából.

Széchenyi Ferencnek, „a legnagyobb magyar” apjának például Hajnóczy (egy protestáns lelkész fia) volt a legbizalmasabb embere, titkára és tanácsadója. Fiának, Széchenyi Istvának is a kálvinista Wesselényi a bizalmas barátja (ennek hamarosan kitelt nála a becsülete, de nem azért, mert kálvinista volt) és a szintén kálvinista Kovács Lajos a legbizalmasabb munkatársa (neki nem is telt ki nála a becsülete). A katolikus, sőt jezsuitáktól nevelt II. Rákóczi Ferencnek egyenesen majdhogynem minden bizalmi embere protestáns volt. Az volt összes jószágának igazgatója (Klobusiczky), az volt az udvarmestere (Vay), az volt a komornyikja, illetve kamarása, aki még börtönében is vele volt (Berzeviczy) stb.

Igaz, erre az lehet válaszolni, hogy a felhozott példák mind a felvilágosultság korából valók (II. Rákóczi Ferenc példája nem, mert ő még a vallásos barokk korban élt). A XVIII. század második felében és a XIX. században már régen megszűnt a középkor „szűklátókörű felekezetiisége”.

Igaz, feleljük, ámde a barokk korban még épp úgy mindent a vallás szemszögén át néztek az emberek, mint Bocskai korában, mi pedig e korból a protestánsok, mégpedig olyan protestánsok alkalmazására és megbecsülésére, akiknek eszük ágában se volt katolikus gazdájuk kedvéért katolikussá lenni, e korból is nemcsak Rákóczi Ferencet tudjuk felhozni. Ott van az egyenesen „fanatikus” katolikus Báthory Zsófia, Rákóczi nagyanyja, akinek – látni fogjuk majd – szintén kálvinisták voltak a bizalmi emberei.

Ott van Zrínyi Miklós, a költő, aki még Rákóczinál is régebben élt, hiszen Rákóczi anyja, az ő testvérének a lánya volt, tehát Rákóczi nagyapja lehetett volna. Az ő jogi tanácsadója és legbizalmasabb embere is nemcsak protestáns volt, hanem kora legtüzesebb protestáns ve-

zérférfia hazánkban (Vittnyédy). S Zrínyi e tekintetben annyira nem volt kivétel, hogy ugyanez a Vittnyédy majdnem minden akkori katolikus főúrnak ügyvédje volt.

De szolgálhatunk – mégpedig ugyancsak csattanós cáfolatul – még egy Habsburggal (!) is, mégpedig Bocskai korából, a XVI. századból. Említettük, hogy Bocskai Mária Krisztina főhercegnő (Báthory Zsigmond szalmaözvegye) kezére pályázott. Ez a Mária Krisztina Károly, stájer főhercegnek, I. Ferdinánd legkisebb fiának, a lánya volt, tehát Rudolf császárnak, aki a legidősebb fiúnak, Miksának a fia volt, első unokatestvére. Ez a Károly főherceg adta tehát a legkatolikusabb Habsburgot az Egyháznak. Ő volt az is, aki Stájerbe legelőször jezsuitákat vitt. Az ő felesége volt az a Mária főhercegné, aki apai ágon bajor, anyai ágon azonban szintén Habsburg (I. Ferdinánd unokája) volt, s akivel a stájer protestánsok fanatizmusával kapcsolatban már találkoztunk. No hát ez a még Habsburgnak is Habsburg és még katolikusnak is katolikus Károly főherceg kortársa volt Bocskainak és ő mégis szívből tette meg egy protestánssal azt, amit Bocskai csak politikából, csak ravasz számításból tett meg a katolikus Kátayval.

Ez a Károly főherceg nagyon szerette a történelmet, s mivel az ő idejében, mint történetírónak, a protestáns Hieronimus Magisternek volt a legnagyobb neve, protestáns volta egyáltalán nem volt akadály annak, hogy Stuttgartból meg ne hívja udvarába házi tudósának. (Hurter, II., 320. o.) Pedig hát nem is lehetett olyan rettenetesen nagy tudós, mert hiszen ki ismeri ma már Hieronimus Magistert? Az azonban egészen bizonyos, hogy Károly főhercegre nem lehetett ráfogni, hogy ő is csak ravasz politikai érdekből hívta magához ezt a szobatudóst, akinek a történelmi tudásán kívül más hasznát nem vehette.

S ne feledjük azt se, hogy a történetírás nem is olyan száraz tudomány, mint például az algebra, hanem bizony a vallással és a világnézeti felfogással is szorosan összefügg s hogy a protestantizmus elfogultságát, sőt katolikusgyűlöletet is mennyire bele lehet vinni, arról olvasóimnak ugyancsak sok alkalmuk volt már meggyőződni. A „bigott” Károly főherceg és még bigottabb neje tehát még ennek ellenére se félték a protestáns tudóstól, annyira bizonyosak voltak a maguk katolicizmusának igazában. Ugyancsak példát adtak vele a tudomány önzetlen és elfogulatlan szeretetére és megbecsülésére. Ezt olyan művelt katolikusok, mint amilyen ő és felesége voltak, meg is engedhetik maguknak.

Hogy Hieronimus Magister az akkor – mint láttuk – a jezsuitáktól csak úgy nyüzsgő Grazban katolikus lett volna, arról szó sincs. De természetesen arról se, hogy ha a családban valaki beteg lett, akkor mindjárt az ő mérgére gyanakodtak, még kevésbé hogy tisztán e gyanúra börtönbe is vetették, s annál kevésbé arról, hogy a főhercegnek a jezsuitáktól fanatizált testőrei meg is lincselték, s hogy a testőrök emiatt senki se vonta felelősségre. Pedig a katolikus Kátayval a rendkívül felvilágosultan protestáns Bocskai udvarában mindez megtörtént. De azért természetesen Bocskai mégis szabadelvűségéről, a stájer főherceg pedig bigottságáról híres még ma is.

Látjuk tehát, hogy a katolikus fejedelem udvarában a protestáns bizalmi ember még a XVI. században se olyan ritkaság, mint Benda gondolja. De látjuk azt is, hogy a mi történetírásunk olyan „tárgyilagos”, hogy nem azon botránkozik, hogy a katolikus Kátay Mihálynak, csak azért, mert katolikus volt s mert Bocskai környezetébe került, a nemesi szabadság megsértésével (amely szabadságért Bocskai állítólag harcolt) előbb börtönbe kellett kerülnie, majd a protestáns fanatizmus miatt borzalmas kínhalált halnia, hanem csak azon örvendezik, hogy milyen szép és milyen fennkölt vallási türelem jele az, hogy Kátay katolikus létére is a magyar szabadsághős Bocskai kancellárja lehetett.

Ha Bocskai tiszteletben tartotta volna a magyar (értsd: nemesi) szabadságot, Kátay még akkor se kerülhetett volna börtönbe addig, míg a törvényes bíróság ki nem mondta ügyében az ítéletet, ha valóban az ő mérge okozta volna Bocskai halálát. Bocskai azonban Kátayt nemcsak egyszerű gyanúra már letartóztatta, hanem letartóztatása után se indította meg ellene az eljárást, de viszont azért szabadon se eresztette. Mivel a józan ész alapján egész bizonyosra kell vennünk, hogy Bocskai a gyanú felmerülte s még inkább a gyanúsított letartóztatása



után nyomoztatni kezdett az ügyben, Kátay perbefogásának elmaradását mással nem magyarázhatjuk, mint csak azzal, hogy a gyanú alaptalannak bizonyult, illetve hogy semmi olyan adat birtokába nem sikerült jutni, mely Kátay bűnösségét megerősítette volna. Milyen vérlázító törvénytelenység tehát, hogy Kátay ennek ellenére is börtönben maradt?

Említettem már, hogy Bocskai betegsége szimptomái [tünetei] alapján a mai történettudomány már bizonyosra veszi, hogy Bocskai természetes halállal halt meg. De hogy a felvilágosult protestáns Bocskai mennyire elfogultan igazságtalan volt a környezetében levő egyetlen katolikus és magyar emberhez, mutatja, hogy még ha valóban mérgezés okozta volna betegségét, akkor se kellett volna ezt éppen a katolikus Kátaynak tulajdonítania.

Ha valami igaz, akkor legalább az feltétlenül igaz, hogy a Szilágyi-történelem semmiképpen se Bocskai- vagy protestánsellenes. Ez a történelem, mivel nem tartozik az újabb történelmi művek közé, még Bocskai megmérgezését fogadja el, de – érdekes – e gaztetet nem Kátaynak, hanem éppen ellenkezőleg, azoknak a fanatikus protestánsoknak tulajdonítja, akik szerint Bocskai megalkuvó volt és a bécsi béke megkötésével elárulta a protestáns ügyet.

Ezt írja: *„Bocskai lett a kiegyezés első áldozata, életével fizetvén meg békés törekvéseit.”* Láthatjuk tehát, hogy Kátay valóban egyedül csak azért került börtönbe, mert katolikus volt és ennek ellenére is Bocskai környezetében élt.

Világos, hogy meghalnia is csak ezért kellett s hogy így nemcsak törvénytelen börtönbe juttatásának, hanem halálának is Bocskai az oka. Ő ugyanis Kátayról még végrendeletében is megemlékezik s itt megbüntetését „az utánuk valóknak ítéletére” hagyja. Világos, hogy ennél több se kellett a bécsi békével amúgy is elégedetlen, felekezeti fanatizmustól telített és gyilkosságokra amúgy is mindig kész hajdúknak s így a végrendelet valósággal felbujtás volt a gyilkosságra. Így aztán Bocskai halála után Kassa főterén a hajdúk Nyáry Pál vezetésével úgy összekaszabolták, hogy szegény feleségének a szó szoros értelmében lepedőben kellett hazavinnie tetemeit.

Az is érdekes, hogy a gyilkosság értelmi szerzője éppen Nyáry Pál, a már említett kisdárdai földesúr volt. Ha azonban ő oly lelkiismeretlenül tudta lemészároltatni azt a Kátayt, akit még Bocskai ugyancsak tág lelkiismerete se mert kivégeztetni, joggal kérdezhajtuk, hogy vajon Kisvárdára, felesége birtokára is nem az ő parancsára mentek-e azok a hajdúk, akik az említett pálosokat onnan nemcsak elűzték, hanem oly kegyetlenül meg is gyilkolták? Sőt még azt is joggal kérdezhajtuk, hogy el mertek volna-e menni a hajdúk éppen e vad vezérik birtokára papokat gyilkolni az ő tudta, sőt talán határozott parancsa nélkül?

\* \* \*

Mit tettek Bocskai idejében a vallásszabadság ellen a Habsburgok? Csak annyit, hogy akkor, mikor a protestáns svéd, dán, norvég vagy angol király, a brandenburgi, a szász vagy pfalzi protestáns fejedelem országukban egyetlenegy kolostort, sőt katolikus plébániát se tűrt meg, a Habsburgok a magyar szabadság kedvéért szó nélkül, vagy legalábbis minden ellenintézkedés nélkül tűrték, hogy az ő Magyarorszáruk majdnem tisztán protestáns legyjen és hogy területén a katolicizmus majdnem olyan sorsra jusson, mint az említett protestáns uralkodóházak alatt élő protestáns országokban.

Eltűrték, hogy az akkor majdnem tisztán protestáns magyar főnemesség uradalmaiban és az összes magyarországi városban, annak ellenére, hogy a magyar törvénykönyv akkor még el se ismerte az új felekezeteket, sőt még változatlanul benne voltak a törvénykönyvben az ezek híveit elítélő, sőt megégetésüket elrendelő országgyűlési végzések, Magyarországon már a katolicizmus részére nem volt szabadság. A falvakban azért nem, mert ott a „cuius regio, eius religio” [az uralkodó vagy a földesúr szabja meg, hogy alattvalói milyen vallást követhetnek] elve alapján vallási tekintetben is a protestáns földesurak parancsoltak, katolikus papot ott nem tűrték meg, büntették azokat a jobbágyokat, akik nem vettek részt a protestáns istentiszteleten, sőt láttuk, hogy még Bocskai után két évtizeddel is börtönbe vetteti a protestáns földesúr azt a protestáns lelkészt, aki a katolikus vallásra át merészelt térni.



gyok lelkiismereti szabadságát velük szemben akár a királynak is védelembe lehetett volna vennie. Hiszen még enélkül is mindig majdnem verekedtek az országgyűléseken, olyan sok volt ott a protestáns rendek sérelme s panasza. Még csak az kellett volna, hogy még effajta sérelmeik legyenek. Az országgyűlésen mindig ők voltak offenzívában, a császár pedig defenzívában, ha még annyira „electus Romanorum imperator sember augustus” volt is a címe. Örült az, szegény, még ha defenzív állásait is tudta tartani a rendkívül aktív, állandóan támadásban levő s különösen nagy szájú ellenfeleivel szemben.

Láttuk, hogy még a városokkal is csak uralkodása és élete vége felé és akkor se azon a címen mert megpróbálkozni, hogy „lutherani comburantur” [a lutheránusok megégetendők] (hiába volt még akkor ez benne a törvénykönyvben), hanem szerényen csak azzal érvelve, hogy a királyi városokban ő a földesúr. Nagy szerényen tehát csak annyi jogot kívánt magának, amennyivel a földesurak rendelkeznek birtokaikon vallási téren. De még így se mert minden városban egyszerre intézkedni, hanem előbb kísérleti alanyt választott, Kassát.

Kassával kísérletezni is csak azért mert, mert maga az országgyűlés telepítette oda a török miatt hajléktalanná lett egri káptalant, tehát tulajdonképpen nem is a maga, hanem az országgyűlés határozatát hajtotta végre. Ha egyszer az országgyűlés a káptalant oda helyezte, akkor templomra is szüksége volt, mivel pedig a városban akkor már egyetlenegy templom vagy kápolna se volt annak a vallásnak a kezén, mely Kassa valamennyi templomát építette és amelyet a magyar alkotmány egyedül ismert el a magyarok törvényes vallásának, kénytelen volt legalább egyet annak is visszaadni.

Azzal kezdte, hogy leírt a városhoz, mint a katolikus Egyház kegyurához (minő iróniája a sorsnak!), hogy a dómot szíveskedjék átadni az országgyűléstől a városba helyezett káptalannak. A városi tanács megtagadta az engedelmességet s az átadásra semmi áron se volt hajlandó. Nem is tehetett volna, még ha akarta volna se, mert a városban működő prédikátorok természetesen felfigyeltek a „veszélyre”, most még többet és még szenvedélyesebben prédikáltak mint máskor s olyan közhangulatot teremtettek, hogy – mint az önkénytől megvásárolt aljas árulót – inzultálták és a városból való menekülésre kényszerítették volna azt a tanácstagot, aki a császár kérése teljesítése mellett szavazott volna. Ez az adott helyzetben minden protestáns számára lélektani lehetetlenség volt.

Mivel a sikeres kormányzásnak az alfája az, hogy mindent szabad mutatni, csak a tömegek előtti félelmet nem, tehát ha már kiadtunk egy rendeletet, azt végre is kell hajtunk, s ezt természetesen a császár és a tanácsadói is tudták, katonai karhatalommal adták vissza a dómot a káptalannak, tehát a katolikus Egyháznak. Aki Rudolfot és általában a bécsi udvart ismeri, tudja, hogy ekkor már megbánták a dolgot s legjobban szerették volna visszacsinálni az egészet. A folytatásához egyedül csak azért ragaszkodtak, mert a visszavonulás most már annyira csúfos lett volna, annyira ártott volna a kormánynak, sőt a császár tekintélyének s annyira mutatta volna gyengeségét, hogy ilyen körülmények közt engedni végzetes következményekkel járt volna.

A hatalmas ellenfél azonban most már csak azért is meg akarta mutatni, hogy ő az erősebb. A városi tanács egy tapodtat se engedett. Tiltakozott. A templom kulcsait nem adta át. A kirendelt katonaságnak úgy kellett erőszakkal feltörnie a templom kapuját, de a „szentségtelen” műveletnél ott volt az egész város, mely nem ment ugyan ökölrel neki a katonaságnak (annál sokkal több esze volt), de sírt, imádkozott, énekelte a zsoltárokat, azaz úgy viselkedett, ahogyan vértanúk szoktak és az olyan jellemhősök, akik Istenükért és az igazságért bármikor életüket adják, de a zsarnokság előtt meghajolni semmiképpen se hajlandók. Ugyanakkor a külföldre is siettek riasztó jeleket adni s ezek hatására hamarosan az egész protestáns Európa olyan volt mint egy méhkas a magyarok „vallásszabadságának” galád elnyomása miatt.

Mivel ettől kezdve minden magyarországi szószék egy-egy lángostorrá vált, mellyel az önkényt, az Antikrisztust, a római Babilont és a lelkiismereti zsarnokságot szinte eszeveszett örületben csapkodták, Bécs részére a meghátrálás most már lehetetlenebb volt. Ezért – most

már a lázítás, izgatás és hűtlenség megbüntetésére és az anarchia megakadályozására – büntetésül mint izgatókat és lázítókat, az összes protestáns lelkészt kiűzték Kassáról, a király rendeleteivel makacsul szembeszálló várost pedig vagyona elkobzásával, illetve zár alá vételével büntették. Hamarosan utána azonban Bocskai vonult már be Kassára, elkergette belőle az összes katolikus papot, illetve dehogyan kergette: meg se merte a papok közül várni egy se, míg bevonul.

Jól is tették, mert mikor két évtized múlva Bethlen csapatainak bevonulását megvárták, mindegyiküket lemészárolták, noha ekkor semmi okot se adtak a protestánsok dühére, mert hiszen Bethlen felkelése előtt semmi sérelme se volt a kassai protestánsoknak. Bocskai óta ugyanis egész addig (és még utána is sokáig) a kezükben volt a visszaszerzett dómmal együtt kivétel nélkül minden templom s az a három pap, akit dühükben legyilkoltak, csak magán istentiszteletet tartott a főkapitány lakásának egyik szobájában.

Mi lett volna tehát a papokkal, ha idejében el nem menekülnek, Bocskai bevonulásakor, mikor előtte már izzadásig hevült a protestáns bosszúvágy, mert elvették tőlük a dómot, sőt utána büntetésül még a többi templomot is, a protestáns lelkészeket pedig kiűzték. Hogy ekkor a protestáns lelkészek közül meggyilkoltak, vagy akár csak megütöttek volna csak egyet is, arról természetesen szó sincs. Meggyilkolni csak a katolikus papokat gyilkolták meg (azokat még a protestáns sérelem, tehát a dühkitörés után évtizedek múlva is), de azokat mind (már ti. azokat, akiket megkaphattak) kínhalállal gyilkolták meg.

Mi volt Rudolf első lépése Kassán? Semmi más és semmivel se több, mint a vallásszabadság (most természetesen a katolikusok vallásszabadságának) rátukmálása a városban egy fanatikus, forradalmi lelkületű, a katolikus vallás nyilvános gyakorlatát semmiképpen se tűrő, de urat maga felett egyébként se ismerő többségre. A vallásszabadságot tehát erőszakkal kellett bevinni a protestáns Kassára. Rudolf leirata a városi tanácshoz a dóm átadására csak ezt jelentette, semmi mást.

Aki a kort ismeri, az természetesen tudja, hogy ha a városi tanács engedelmessé válik a dómot átadja, ha nem is rögtön, de valószínűleg később a protestantizmus olyanforma megnyomorítása következett volna a városban, mint addig ugyanott a katolicizmusé volt. Sőt mint láttuk, ez – igaz, hogy most csak az engedetlenség és lázítás büntetéseként – rögtön be is következett. Igaz, hogy ma a felekezeti lázítást nem úgy büntetné az állam, hogy a lázító felekezet templomait veszi el és lelkészeit űzi ki, azaz ma nem a felekezetet, hanem a lázítókat személyükben büntetné meg, de akkor még más volt a felfogás, s ami a legfontosabb, ez a felfogás nem Rudolfnak és udvarának, hanem egész Európának, illetve az egész akkori művelt világának a felfogása volt, természetesen a protestánsokat is épp úgy beleértve, mint a katolikusokat.

Ha az olvasót figyelmeztetjük azokra az adatokra, melyeket a stájer és osztrák, aránylag kis számú protestáns fanatizmusáról és erőszakosságáról ugyanezen korból felhozhatunk, akkor azt se fogja gondolni, hogy azok a kassai protestáns lelkészek talán nem is izgattak olyan nagyon, hanem csak rájuk fogták, hogy kiűzésükre ürügyet találjanak. Ha ugyanis Stájerben, ahol kisebbségben voltak, körükben lakott a főherceg s éppen olyan főherceg, aki akkor minden más Habsburgnál buzgóbb katolikus volt, úgy mertek viselkedni a protestánsok, mint láttuk, akkor igazán könnyű elhinni, hogy Kassán, ahol kizárólagos urak voltak és Bécestől több száz kilométerre voltak, nem kellett mesterségesen és csak ürügyként rájuk fogni az izgatást, hogy kiűzhessék őket.

Ha pedig valaki a mondottak és tőlünk is elismertek alapján azt mondja, hogy az egyik kutya volt, a másik eb: vagyis hogy addig, míg a protestánsok voltak hatalmon, azok nem túrták a katolikusok vallásszabadságát, ha pedig Rudolfot hagyták volna a protestánsok hatalomhoz jutni, akkor a katolikusok nem adták volna a protestánsoknak nyilvános vallásgyakorlatot, azt feleljük, hogy valóban ilyenformán lett volna a dolog.

Ne tessék azonban elfeledni, hogy a mi történetírásunk, iskolai nevelésünk (többé-kevésbé – de inkább többé, mint kevésbé – még katolikus iskoláink nevelése is) és közvélemé-

nyünk nem az eb és a kutya közti különbséget látja a katolicizmus és a protestantizmus viselkedése között, hanem a farkas és a bárány közti különbséget. A magyar közvélemény szerint a katolicizmus és az azt istápoló Habsburg-ház évszázadokon át a nálunk ártatlanul üldözött protestáns bárányok vérszomjas, vad és emberi érzést és méltányosságot nem ismerő farkasa volt és Bocskai is e farkasoktól üldözött ártatlan bárányok segítségére jött szabadságharcával.

Emiatt a jelen mű célja éppen az, hogy kimutassa, hogy vallásszabadság szempontjából itt valóban csak az eb meg a kutya különbség van a két fél között, nem pedig a farkas meg a bárány különbsége. Nem a farkas a báránnyal, hanem az eb küzdött itt a kutyával. Bocskai nem a protestáns báránynak a katolikus farkas kezéből való tiszteletreméltó kiszabadítására jött, hanem csak azért, hogy a maga, akkor már egy másik eb felett (Lőcsén) győzelmet aratott kutyáját továbbra is megtartsa győzelmes fölényében.

A katolicizmus nem farkas volt ebben a küzdelemben, melynek már természetével jár a vérengzés, s ha már farkasnak született, ha akarja, se lehet más, mint farkas, de a protestantizmus se bárány volt, mely vérengzeni, húst enni még akkor se tud, ha szeretne, hanem ugyanazon speciesbe [kategóriába] tartozott mind a kettő. Ha tehát elértük azt, hogy az olvasó azt állapítja meg, hogy egyformán bárány volt egyik is, másik is, vagy egyformán farkas, az már nagy eredmény.

Sőt, ha elismerjük is, hogy speciesben mégiscsak van köztük különbség, mert hiszen tagadhatatlan, hogy a katolicizmus egyedül üdvözítőnek tartja magát, a protestantizmus pedig nem; a katolicizmus igazságnak tartja magát, a protestantizmus csak családi tradíciónak vagy kulturális tényezőnek; emiatt az egyik erőszakos, kizárólagos s legalább elméletben valóban nem ismer vallásszabadságot (a katolicizmust farkasnak azonban ez esetben se mondhatjuk, mert a farkas önzésből s így igazságtalanságból bánt és semmisít meg másokat, az igazság részéről azonban felebaráti szeretet az, hogy nem tűr mást, csak önmagát), míg a másiknak szinte világnézete a vallási türelem: akkor is mindenkinek, aki a történelemben nem kontár, el kell ismernie, hogy ez a különbség a két világnézet követői között Bocskai korában még csak elméletben volt meg. A gyakorlatban akkor még egyformán nem tűrte egyik se a másikat. Bocskai korában tehát még olyan bárány küzdött a farkassal, amely – legyünk mérsékeltek s ne mondjuk hogy jobban, hanem csak hogy – legalább olyan jól tudott harapni, vérengzeni és ölni, mint ellenfele, aki farkasnak is született. Vajon melyik megbotránkoztatóbb: az, ha a farkas farkas, vagy az, ha egy bárány csap fel farkasnak s tud is legalább olyan farkas lenni, mint az?

Aztán ne feledjük el azt se, hogy Magyarország Bocskai korában egy katolikus uralkodóház országa volt és hogy akkor még lámpával se lehetett találni olyan protestáns uralkodóházat, mely országában katolikus nyilvános istentiszteletet megtűrt, sőt még olyat se, mely országaiból teljesen ki nem irtotta már (Dán, Svéd, Norvég-Finnország, Izland) vagy kiirtani meg nem próbálta (Nagy-Britannia) a katolicizmust, a Habsburgok viszont nálunk csak 1604-ben kezdték el ezt a protestantizmussal is megpróbálni s még akkor is csak a most vázolt félnék, vérszegény és eredménytelennek is bizonyult módon.

Ha tehát a magyarországi ebet az ugyanakkor szereplő külföldi, nyugat-európai kutyákhoz viszonyítjuk, akkor megint csak nem mondhatjuk azt, hogy az egyik eb volt, a másik kutya, hanem határozottan a Habsburg-kutyának kell adnunk a nagyobb türelem és nagyobb megértés pálmáját.

Ha pedig valaki ezt a kisebb vérengzést részükről nem megértésnek, hanem csak a tehetlenségnek, tehetségtelenségnek és a belőle folyó félnétségnek tulajdonítja, akkor is figyelmeztetjük arra, hogy aki farkasok közé kerül, annak mindegy, miért menekül meg vagy miért kap kevesebb sebet, azért-e, mert a farkasa jóindulatú volt hozzá s megsajnálta, vagy azért, mert már vén farkas volt, vagy időtlen. A vén, a kényelmes, a gyöngye vagy beteges farkas ugyanis bizonyos bárány-vonásokkal bír, legalábbis jobban hasonlít a bárányhoz, mint az igazi, tehát a szilaj, a vérengző farkas.

Tehát a Habsburgok viselkedése még így is becstületükre válik. Mivel pedig a Habsburgok a katolicizmust védték vagy terjesztették, a türelmetlenség bennük tulajdonképpen nem ellenszenves fogyatékoság, hanem vele jár annak az igazság öntudatának természetével, melyet terjesztettek. Mivel az igazság nem önzésből, tehát nem rosszaságból erőszakos, hanem az igazság örök törvényei miatt és az emberek iránti szeretetből, világos, hogy erőszakosságában is bárány vonásai vannak; nem tud olyan kíméletlen lenni, mint a rossz, mint a gyűlölet. Érthető tehát, miért voltak a Habsburgok sokkal kevésbé erőszakos (és ezért sokkal kevésbé sikeres) üldözők, mint protestáns fejedelmi kortársaik.

Aki a vallásszabadság alapján áll, tehát nyíltan hirdeti, hogy ő a vallásában nem megaluvást nem tűrő igazságot, hanem csak vélekedést lát, melyről bizonyosságot sose lehet szerezni s emellett mégis türelmetlen, azt csak a gyűlölet vezetheti. S mivel a gyűlölet vezeti, világos, hogy természeténél fogva sokkal kíméletlenebb, sokkal kegyetlenebb, mint az, aki azért türelmetlen, mert meggyőződése, hogy olyan igazságok birtokában van, melyeket képviselnie kötelessége s melyek nemcsak őrá, hanem felebarátaira is áldást jelentenek. Világos, hogy az ilyen ember egészen másképpen erőszakoskodik, mint az előbbi, s hogy erőszakosságában is tiszteletreméltó.

Hogy mikor Kassán legjobban uralkodott a katolikus terror, mikor büntetésül például az összes lázító protestáns lelkészt kiűzték a városból, valójában akkor is a protestantizmus volt az úr, amit nagyszerűen mutat az, hogy Belgiojoso, a katonai karhatalom feje, akit pedig a magyar protestánsok egyik legvérszopóbb üldözőjünknek tartanak még ma is, közvetlenül azután, mikor a dómot erőszakkal kivette a kezükből, mint egy utcagyerekektől meghajszolt, megszorult kis kutya, az erőszak alkalmazása miatt azzal mentegette magát a kassai protestánsok előtt, hogy ő csak cseléd és szolga, s hogy parancsra, nem pedig a maga elhatározásából cselekedett.

Nagyszerűen lehet látni e mentségből, hogy Belgiojoso nem annyira a császárnak, mint inkább a kassai protestánsoknak volt a cselédje. Tőlük jobban félt, mint a császártól. Úgy látszik, meg is volt rá a kellő oka, mert láttuk, hogy még e megalázkodás ellenére se engedték be a városba az ottani protestánsok akkor, mikor már Bocskai elől kellett menedéket keresnie, noha akkor még igen messze voltunk Bocskai győzelmétől. De ha így mentegetőzik a protestánsok ellen elkövetett bűne miatt még a nagy katonai erővel bíró kassai főkapitány is, egyáltalán nem csodálhatjuk, hogy mikor Kassa után Lőcsén is vissza akarták venni a főtemplomot, itt – szégyenletes módon – már a nyílt kudarc is megmutatta, ki az úr a királyi városban: a koronás király-e, vagy pedig a protestáns városi tanács.

Lőcséről a „királyi” városból már a protestánsok gúnykacaja között kellett szaladniuk a király „templomvisszavenni” jött biztosainak és a velük levő kis karhatalomnak. Hogy a király tekintélyén ezáltal esett csorbát kiköszörüljék, másodszor is megkísérelték a dolgot, de szintén nem sokkal nagyobb karhatalommal. A királyi tekintély még nagyobb kárára újra dicstelen futás volt az eredmény. A karhatalom természetesen nem azért volt még másodszor is olyan kicsiny, mintha a királynak nem lett volna több katonája akkor Magyarországon, hanem mert már eleve bátortalanul kezdték a dolgot: nem rendeltek ki nagy karhatalmat, mert nem akarták ingerelni a protestánsokat.

De hát akkor miért kísérelték meg a dolgot egyáltalán? Azért, mert azt hitték, hogy a protestánsok karhatalom nélkül is engedelmeskednek majd annak a királynak, aki oly finom hozzájuk, hogy nem akarja nekik mutogatni a hatalmát? Vagy azért, hogy nyíltan is kitűnjön, amit egyébként mindenki úgyis tudott, hogy ebben az országban nem a király az úr, hanem protestáns alattvalói, akár vidéki kiskirályok azok, akár városi tanácsok? Bocskai ezek után már nem biztosra vehette-e kezébe a fegyvert, hogy ezt a királyt móresre megtanítsa, kivált mikor még a török is ott volt a háta mögött.

Ennyi volt hát mindössze az a vallási sérelem, ami miatt Bocskainak fegyvert kellett fognia a vallásszabadságért. Tulajdonképpen tehát ekkor még nem is történt semmi sérelem a

protestantizmus ellen. Ha a kassai protestánsok bocsánatot kértek volna a királytól a parancsának való ellenszegülésért, a dómon kívül minden templomukat visszakapták volna, sőt – látva a vészes hangulatot az országban – bizonyára még a dómot is.

Láttuk, hogy el is ismerték még a felkelők is, hogy nem is azért keltek fel, mert már történt valami, hanem azért, hogy a jövőben se történjék. Vérszemet adott nekik a lőcsei siker. Amit már sikerrel megmutattak Lőcsén, meg akarták mutatni országos viszonylatban is. Meg akarták mutatni, hogy ők az erősebbek és mivel erősebbek, nem tűrik, hogy itt a katolicizmus velük egyenrangú legyen, vagy hogy a Habsburgok is úgy próbáljanak velük eljárni, mint ahogyan a nyugati protestáns fejedelmek országukban a katolicizmussal elbántak.

De egyúttal meg akarták védeni stájer, cseh és osztrák hittestvéreik vallásszabadságát is, azt viszont nem voltak hajlandók tűrni, hogy az ő birtokaikon vagy városaikban a katolicizmus is szabad legyen. Ezért ők, a vallásszabadság hősi katonái, ölték is katolikus papokat, de hogy a császári sereg részéről csak egy protestáns lelkész is életét vesztette volna, arról nem tudunk. A fő céljuk azonban az volt, hogy egyszer s mindenkorra eltávolítsák felekezetük útjából egyetlen méltó és ezért veszélyes ellenfelüket: a jezsuitákat.

## A jezsuiták

Ami a jezsuitákkal a magyar vagy akármelyik történetírás csinált és részben még ma is csinál, az az emberiség története és az egész európai kultúra egyik leggyalázatosabb szégyenfoltja. Emiatt az emberek tudatába már egészen beivódott, hogy a „jezsuita” szó valami rosszat jelent; a jezsuitát nem illeti meg az a szeretet és megértés, amely minden más embert megillet és amelyet minden más ember többnyire meg is kap, míg él, a közvéleménytől, halála után pedig – ha jelentős ember volt – a történelmi igazságszolgáltatástól. Ezt a megállapítást egyes katolikus olvasóim talán túlzottnak tartják, aki azonban az angolszász, skandináv és protestáns német irodalmat és közvéleményt ismeri, semmiképpen se tarthatja túlzottnak s nem fogja annak tartani a protestáns magyar olvasó se.

Kivétel nélkül minden magyar szabadságharcunk, még a katolikus, sőt jezsuita tanítvány II. Rákóczi Ferencé is, a vallásszabadságot mindig együtt követelte a jezsuiták Magyarországról való kitiltásával, s nemcsak az illető szabadságharcosoknak nem volt tudatukban az, hogy e követelésükkel mindjárt meg is cáfolják azt, amit követelnek (a vallásszabadságot), hanem a közvéleménynek se jutott ez eszébe még ma se. Nem azt jelenti-e ez, hogy a jezsuita nem olyan, mint a többi ember, azt nem illetik meg azok a jogok, melyek a többi embert. A jezsuita vallási rákfene, melyet úgy kell irtani az emberek között, mint a lucernaföldön az arankát (s szerintük éppen olyan nehéz is irtani, mint azt), s irtása nemcsak nem ellenkezik a vallásszabadsággal és az emberszeretettel, hanem egyenesen annak követelménye. Ahol ugyanis a jezsuita elszaporodik, ott vége a vallásszabadságnak, de a becsületes emberi életnek is.

Egész a legújabb korig mindenki meg volt róla győződve, hogy a jezsuiták „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján állnak s így „moral insanity”-ben szenvednek. S míg Lutherról, Gusztáv Adolfról, Erzsébet angol királynőről, Nagy Frigyesről, Mátyás királyról, Bocskairól, Bethlen Gáborról, Napóleonról, Hitlerről, Sztálinról és társaikról senki se tudja, vagy alig tudja valaki, hogy ezen elv alapján jártak el, vagy ha tudja is, ezt nagy politikai tehetségükkel azonosítja s inkább tisztelettel bámulja, mint botránkozik rajta, addig egy visszataszító rágalomhadjárat és rendkívül eredményes hírverés gondoskodott róla, hogy a jezsuitákról ezt mindenki tudja, mégpedig a legnagyobb erkölcsi megvetés közepette.

Egész a legújabb időkig a protestáns iskolásgyerekek egyenesen a hittankönyvükből tanulták ezt, nem is olyan régen pedig még a történelemkönyvekben is benne volt, mégpedig nem is csak azokban, melyeket a protestáns felekezeti iskolák használtak. Pedig a magyar bíróság ma már jogerős ítélettel állapította meg, hogy ez az állítás rágalom.

Ez a bírósági ítélet bizony mondhatatlanul szégyen a protestáns hitoktatásra. (Lehet-e nagyobb szégyen, mint rágalmazó hitoktatás?!) Ők azonban úgy segítettek magukon, hogy azóta a hittankönyveik azt mondják, hogy lehet, hogy a jezsuiták ezt a gyalázatos elvet kifejezetten nem tanították (hiszen annál ők sokkal ravaszabbak és képmutatóbbak), de állandóan gyakorolták. Ha ez igaz lenne, akkor is csak az lenne a bűnük, hogy pap létükre se voltak jobbak Gusztáv Adolfnál, Nagy Frigyesnél, Bocskainál, Bethlen Gábornál, Napóleonnál, vagyis a történelem legnagyobbjainál. Az igazság azonban az, hogy soha nem volt még emberi testület a földön, még katolikus papi testület sem, amely ezt az elvet kevésbé gyakorolta volna, mint a jezsuiták.

Nem hiába, hogy Krisztus Urunk előre megmondta, hogy „nem nagyobb a szolga uránál: ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak” (Mt 5,11; 10-22-24; Jn 13,16), de ma már az emberi hitványság, gyűlölet és rágalom oda jutott, hogy a „The Pocket Oxford Dictionary”-ban [az Oxford zsebszótárban] a „jezsuita” címszó alatt ezt találjuk: „Member of Society of Jesus” [Jézus-társaság tagja] és „deceitful person” [csaló, álnok személy]. A szó tehát az angol nyelvben kettőt tesz. Először a Jézus-társaság tagját és másodsor csalárdsággal teli személyt. Az igazság pedig az, hogy a jezsuiták nemcsak külön erkölcsű és jellemű emberek azoknál, akik őket ilyen elfajult embereknek gondolják, hanem jezsuitának lenni olyan jó



embert jelent, amilyent angol és nem angol protestánsaink nemcsak nem láttak még, hanem el se hinnék, hogy még ilyen jó emberek is vannak a világon. A jezsuiták a legjobb papok és a legjobb szerzetesek a földön. Nem volt még a földön (még Krisztus Egyházában sem) olyan testület melyben olyan sok volt a jó és olyan kevés a rossz, mint a jezsuita rendben.

Gyarlók természetesen még köztük is akadnak, sőt még bűnösök is, mert ahhoz csoda kellene, hogy ilyen egy se legyen köztük, Isten pedig annyira nem csodákkal kormányozza a világot s benne az Egyházat, hogy még az apostolok közé is ő maga odaválasztott egy Júdást, sőt még a jó apostolok között is megengedte Péter hittagadását és hamis esküjét. Azt pedig csak nem kívánhatjuk józan ésszel, hogy Isten a jezsuiták ezreit jobban szeresse, mint a maga tizenkét apostolát, akiket nem is ő maga, hanem emberek válogattak össze. Az azonban igaz, hogy a jezsuiták között olyan kevés rossz ember van, amilyen kevés csak emberileg lehetséges és hogy köztük éppen nem ritkák az olyan emberek, hogy az ember a mennyország lehetőségét érzi, ha érintkezik velük.

Egyébként még ha hihetetlennek látszik is a dolog, mégis azt kell mondanom, hogy kiválságukat azok is tudják, akik „deceitful person”-ozzák őket. Hogy például igen okos emberek, azt éppen ők hangsúlyozzák legjobban (sajátságos, hogy éppen ők, akik a tehetségnek mindent megbocsátanak, őket azért, mert tehetségesek, csak annál jobban gyűlölik, sőt éppen ezért gyűlölik legjobban), de úgy látszik, hogy erkölcsi elfajulásukat is csak inkább hirdetik, mint hiszik. Rendkívül meglepett például, hogy nyolcadikos gimnazista koromban egyik tehetséges zsidó osztálytársam, aki kitűnt a jezsuiták iránti gyűlöletével (akkor még ilyené kellett válnia annak, aki sokat olvasott), egyszer ezt is mondta: Természetes, hogy ha katolikus lennék és papnak mennék, semmi másnak nem mennék, csak jezsuitának.

De hát akkor miért gyűlölte őket annyira? Mert a katolicizmust gyűlölte. De hát akkor miért csak a jezsuitákat, miért nem a katolicizmust becsmérelte? Mert a gonosz azonos a sáttánnal, a sáttán pedig okos, hiszen angyal volt azelőtt. Divide et impera, mondja az okos. Oszd több csoportra az ellenséget s így diadalmaskodni tudsz rajta.

A katolicizmust, Magyarország ezeréves és a magyar nép háromnegyed részének ma is vallását, melynek tiszteletét majdnem minden katolikus az anyatejjel szívja magába, nem lenne okos támadni. Ha azonban különbséget tesz a katolicizmus és a jezsuitizmus (vagy bigottizmus, klerikalizmus, ultramontanizmus) között és nem a katolicizmust, hanem csak a jezsuitizmust (klerikalizmust, bigottságot stb.) támadod, azon már nem háborodnak fel úgy a katolikusok, sőt így ők is hozzászoknak ahhoz, hogy a kettő között különbséget tegyenek, ők maguk is elkülönözzék [elhatárolják] magukat a jezsuitáktól vagy klerikálisoktól s csak katolikusként, de nem egyúttal a jezsuiták barátjának vagy klerikálisnak is tartásuk magukat.

Ez a tanulságos dolog azonban az én zsidó barátommal való beszélgetés közben nem sült ki, mert nem akartam megszegényíteni azért, mert egyszer legalább őszinte volt s ezért nem tettem fel neki azt a kényes kérdést, melyből csak a fenti eredmény jöhetett volna ki.

Aki érthetetlennek tartja, hogy az emberiség, amely ha gyűlöli a papságot, csak a papságban található visszaélésekért gyűlöli, mégis éppen azokat a papokat (a jezsuitákat) gyűlöli legjobban, akik körében a legkevesebb visszaélés található, azt egyszerűen csak arra figyelmeztetjük, hogy olvassa el Szent János evangéliumának 15. fejezetében a 17-20. verset, ahol ezt találja:

*„Ha gyűlöl benneteket a világ, tudjátok meg, hogy engem már elöttetek gyűlölt. Ha e világból valók lennétek, a világ azt, ami az övé, szeretné. Mivel azonban nem e világból valók lennétek, a világ azt, ami az övé, szeretné. Mivel azonban nem e világból valók vagytok, hanem kiválasztottalak benneteket a világból, azért gyűlöl benneteket a világ. Emlékezzetek meg a beszédről, melyet hozzátok szóltam: A szolga nem nagyobb, mint ura. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.”*

Ez mindent éppen eléggé megmagyaráz. Az, hogy őket még a papok között is legjobban gyűlöli „a világ”, minden igazi jezsuitának nemes büszkesége és a legbiztosabb záloga a sze-

mében annak, hogy jó úton jár és „a legjobbat választotta” akkor, mikor jezsuita lett. Az egyikük, mikor pesti rendházukat éjszaka megrohanta az ÁVÓ és a rendtagokat elhurcolta, egész természetességgel, sőt kedélyesen azt mondotta, hogy „az ilyesmi a mi menetrendünkhöz már hozzátartozik”. Valóban, egy olyan rendszer, melynek egyik legfőbb programja az istentelenség terjesztése, nagyon ostoba lenne, ha haragja, gyűlölete (vagy esetleg félelme) nem elsősorban a katolikus Egyház s abban is nem elsősorban a jezsuiták ellen irányulna.

Mikor az emberek a papok ellen beszélnek, maguk is azt hiszik, hogy csak a bűneik, csak a nem illő életmódjuk miatt haragszanak rájuk. Az igazság azonban az, hogy a papok életmódján való botránkozás csak ürügy, és csak arra jó, hogy az emberek önmagukat becsaphassák és gyűlöletüket a becsületérvzés leplébe burkolják. Mivel a maga bűneit elismerni, s még inkább megjavítani, húsba-vérbe vágó, keserves dolog, a gyarló ember a maga bűnei helyett inkább a papokét látja; önmaga helyett őket szeretné jobbaknak látni. Ez annál előnyösebb, mert fáradságba nem kerül s mégis erkölcsi alapon áll s látszólag nemes célt követ az ember. (Azért csak látszólag, mert ezek az emberek a papok bűneiről nem fájdalommal, hanem gyűlölettel s kárörömmel beszélnek s mert a megszólalás is bűn, még inkább bűn a rágalmazás és éppen a papok megszólalásával az embereket még rontjuk is, mert csökkentjük bennük az erkölcsi ellenálló erőt. A gyarló ember ugyanis ilyenkor mindjárt azt gondolja, hogy ha még a pap is így tesz, miért ne tehetnék így én is, és ha ezt még a pap se tartja bűnnek, miért tartsam annak éppen én. Csak nem kívánhatja tőlem senki, hogy jobb legyek, mint a papok?!)

Hogy tényleg valóban csak a rosszaság beszél a papok valós vagy állítólagos bűnein botránkozó emberekben, kétségtelenül bizonyítja az, hogy nem azok botránkoznak a papok bűnein, akiknek joguk volna hozzá, mert valóban jobbak, mint sok pap. Az ilyenek észre se veszik a papok bűneit (csak az szokott ugyanis másban mindent mindjárt a legrosszabbra magyarázni, aki maga is rossz, mert hiszen elsősorban önmagunk alapján ítélünk), ellenben azok között, akik a papok bűneit hánytorgatják, alig találunk olyat, aki ugyanazokban a bűnökben (legtöbbször még sokkal nagyobbakban is), melyeket a papokban annyira utál, maga is vétkes ne volna.

„VI. Sándor meg Luther” című művemben kimutatom, hogy Luther, aki oly eleven erővel tudta gyűlölni a pápa, a bíborosok, püspökök, papok és szerzetesek bűneit, legalább olyan, sőt nagyobb bűnös volt, mint VI. Sándor, a bűnei miatt leghírhedtebb pápa.

Amit egyénenként tapasztalunk, általánosságban is tapasztaljuk. Ez a magyarázata annak, hogy azok a protestánsok, akik azt hiszik, hogy csak a rosszat kifogásolják s gyűlölik a papokban, mégis a jezsuitákat, azt a papi testületet kifogásolták és gyűlölték a történelem folyamán legjobban, amelyben kétségtelenül a legkevésbé volt a rossz. Lássák tehát be végre, hogy a papok gyűlölete nem a papok bűnei miatt van (ezeket egyébként se a híveiknek kell számon tartaniuk, hanem a feljebbvalóiknak), hanem azok nagy bűnei miatt, akik ebben a papok elleni gyűlöletben részt vesznek.

Másképp azt se lehetne megmagyarázni, miért csak (vagy legalábbis elsősorban miért) a katolikus papok ellen van gyűlölet s köztük is miért elsősorban a jezsuiták ellen? Én még olyan zsidót nem láttam, aki valakit csak azért gyűlölt, mert megtudta róla, hogy rabbi. Olyan protestáns se, akit féktelen düh fog el, mikor megtudja, hogy például az útitársa egy protestáns lelkész. Amde nemcsak a kálvinista regényíró, Móricz Zsigmond fakadt dühre és hánykolódott ideges haraggal ágyában utolsó napjaiban, mikor meglátta, hogy a klinikán apácák az ápolói (érthető is ez, hiszen regényei csak úgy duzzadnak az állati érzékiségtől), hanem gróf Károlyi Gábor (Tibornak a családi vagyonból bizonyára nem ok nélkül kitagadott fia) katolikus léte is olyan dühbe jött, miközben a kávéházban belekötött egy papba, hogy azonnal gutaütést kapott tőle és ez okozta halálát. Ugyanó előtte még azokat a papokat is hazakergette, akik felesége koporsója mellett temetés céljából megjelentek.

Mindenki jól tudja azt is, hogy nemcsak egy olyanforma katolikus ember volt és van, mint Károlyi Gábor.

A közöltek után mi sem természetesebb, hogy Bocskai, a magyar Machiavelli, az erdélyi főurak törvénytelen kivégzője és szabadságukat védő székelyek orrának-fülének levágója és az Istent a Tiszántúlon hagyó gyilkos hajdúi is haragudtak a papokra (de természetesen ők is csak a „méltatlanokra”), és hogy ők is még a papoknál is jobban haragudtak a jezsuitákra s hogy az egész mozgalom egyik fő célja volt, hogy őket mind Erdélyből, mind Magyarországról „kiigazítsa”. Erdélyből sikerült is neki, Magyarországról csak részben.

Itt meg-megújuló követelésük és a legmagasabb kitartásuk ellenére is csak annyit tudtak elérni, hogy a magyar jezsuitáknak fekvő jószáguk, tehát a szélesebb működéshez szükséges anyagi erejük nem lehetett, de azt már nem, hogy hazánkból egyszerűen kiűzessenek. Bocskaiék e követelésükkel a legnyíltabban megsértették a magyar szabadságot és alkotmányt, amely szerint magyar nemest törvényes ítélet, tehát bűnének hivatalos bebizonyítása nélkül nem lehetett vagyonszerzési jogától megfosztani, annál kevésbé hazájából száműzni. Bocskai pedig állítólag a magyar szabadságért küzdött.

De még az alkotmánynál is jobban megsértették a vallásszabadság elvét (amelyért állítólag még jobban küzdöttek), mert a katolikus Anyaszentegyház éppen legkiválóbb fiait üldözték és büntették. Ha van Magyarországon vallásszabadság, akkor egy magyarnak (s még inkább: egy magyar nemesnek) joga van olyan vallást követni, amilyent akar, és ha a katolikust követi, joga van olyan szerzetbe lépni, amilyenbe akar, tehát Istent olyan módon szolgálja, ahogyan ezt ő a maga lelkiismerete szerint a legjobbnak látja és legüdvösebbnek találja. Bocskaiék haragudtak a „méltatlan” papokra, sőt állítólag csak azokra haragudtak, de ugyanakkor meg akarták tiltani nemcsak a magyar jobbágyok, hanem még a magyar nemesek fiainak is, hogy olyan szerzetbe léphessenek, melyben legjobban megtalálhatták volna azokat a feltételeket, hogy valóban jó papokká lehessenek s ilyeneknek meg is maradjanak.

Sajátságos, hogy ez a vallásszabadság elvével olyan túrhetetlen ellentétben álló s álnok volta miatt különösen ellenszenves viselkedés egyáltalán nem lett akadály a annak, hogy Bocskait és híveit a vallásszabadság bajnokainak ne tartsa már 350 éven át egész Magyarország közvéleménye, köztük még a katolikusok is. Pedig még egy protestánsnak is a szemébe kellett volna nevetnünk azért az együgyűségért, hogy a jezsuiták kitiltásáért való harcot össze tudja egyeztetni a vallásszabadságért való küzdelemmel, sőt egyenesen vele azonosítja.

Pedig ez a jezsuitagyűlölet és jezsuita száműzés közel se volt olyan kis jelentőségű dolog, hogy a katolikus vallásnak Magyarországon való szabadságát nem lényegében, hanem csak egy egészen jelentéktelen dologban érintette volna. Nem. Bocskai korában a jezsuiták Magyarország területéről való kitiltása egyet jelentett az egész magyar katolicizmus megnyomorításával. Nem jelentett ez kevesebbet, mint azt, hogy az akkor majdnem porba sújtva fekvő, majdnem végleg tönkretett magyar katolicizmus ott is maradjon végleg a porban (sőt – sajnos – a piszokban).

A katolikus Egyház számára a jezsuiták száműzése után biztosított „tökéletes” vallásszabadság egy nagy üres hólyagot jelentett volna tartalom nélkül. Bocskai ugyanazt akarta a magyar katolicizmussal, mint az, aki előbb tövig levágja a madár szárnyait, aztán kitarja előtte kalitkája ajtaját és lelkesen odakiáltja neki: Szabad vagy! Mehetsz!

Bocskaiék csak úgy voltak hajlandók szabadságot adni az Egyháznak, illetve az Egyház már rég meglevő, sok százados múltú szabadságát csak úgy voltak hajlandók neki meghagyni, hogy előbb kellően gondoskodtak róla, hogy szabad lehessen, a porból fel ne repülhessen, seiből meg ne gyógyulhasson, többet soha erőre ne kaphasson. De akinek a szabadságát így kell és csakis így lehet érteni, azt minek mondjuk szabadnak? Hogy mókázzunk vele és az együgyűeket, akik még erről is elhiszik, hogy szabadság, a hátuk mögött kigúnyolhassuk, a beavatottakat pedig, akik tisztában vannak a helyzettel, vérig sértsük?

Mi volt Bocskai idejében jezsuiták nélkül a magyar katolicizmus? Néhány püspök papok és hívek nélkül, s akik jó részének még a székhelye és egyházmegyéje nagy része is török uralom alatt volt (Esztergom, Kalocsa, Eger, Csanád, Győr, Veszprém, Pécs, Vác). Híveiket

kiirtották vagy rabszolgáknak elhurcolták, akik pedig még éltek közülük, nádasok között lap-pangtak, vagy ki tudja hova széledtek, hova szaladtak. Anyagi támaszuknak, javadalmaiknak még az a része is régen protestáns oligarchák kezében volt, amely nem volt török foglalás. Vagy ha nem, a végvárok fenntartására volt lefoglalva az államtól.

Papnevelésről szó se lehetett. Nem is volt az egész országban egyetlen papnevelő intézet se akkor, mikor Bocskai fellépett. Pedig akkor a régi papságból csak hírmondók maradtak már s ilyenek is csak a Felvidék és talán még a Dunántúl nyugati határszélein voltak néhányan. A szerzetesekből még hírmondók is alig, hiszen ha ugyan még megvolt a kolostor, annak apátja vagy prépostja is egy-egy ragadozó „evangélikus” főúr volt azon a címen, mert az apátság vagy prépostság javait már elfoglalta, sőt annak idején az egymással harcoló két király valamelyikétől még adomány-, vagy legalább záloglevelet is kapott róla. Ezért még az apáti vagy préposti címet is viselte.

A néhány falusi iskolán kívül – ha ugyan ilyen is megmaradt valahol – nem volt ekkor a katolikus Egyház kezében egyetlen magasabb iskola vagy kollégium, s mivel ez akkor már vagy egy évszázada így volt, az ország értelmiségében alig volt már a katolicizmusnak képviselője. Akkor már vagy száz éve a papi utánpótlásról se gondoskodott senki. Világos tehát, hogy az állapotoknak az idő haladtával szükségképpen még rosszabbodniuk kellett, hacsak valami nagy dolog az Egyház javára nem történik. De ennek a nagy dolognak belső megújító erővel kellett bírnia.

Ilyen körülmények között gondolhatjuk, de az ismertett 1554-es zalai egyházközségi látogatás fennmaradt jegyzőkönyvében írásbeli bizonyíték is maradt róla, hogy a külső pusztulás mellett annak a pár papnak és szerzetesnek is, aki megmaradt, milyen lehetett a lelki világa, a belseje, a teológiai tudománya és az erkölcsisége. Hiszen az akkori viszonyok okozta általános eldurvulás a papság erkölcsin is szükségképpen meglátszott. Nem volt, aki fegyelmet, rendet tartson, az Egyház rendeleteit, előírásait végrehajtsa, a bűnöket, visszaéléseket büntesse. Ha volt is, abban se volt sok köszönet.

A püspökök, érsekek nem az Egyház, hanem a király emberei voltak. Ő nevezte ki őket, de nem egyházi, hanem állami és személyes szolgálatokért. Fízett királyi hivatalnokok voltak már csak azért is, hogy legalább valami megélhetési forrásuk legyen, de emiatt viszont nem is értek rá püspöki hivatalukkal foglalkozni. Viszont a népszerűtlen hivatal (kamarai elnökség, azaz adóhivatali főnökség) mint püspököt tette gyűlöltté azt, aki tulajdonképpen minden volt, csak püspök nem, de a címe mégis püspök volt s a történelem is mint püspököt emlegeti. Pedig a valóságban legtöbbször nem is voltak ezek püspökök, mert nem voltak felszentelve sokszor még pappá sem. A legtöbbnek még pápai kinevezése se volt, csak királyi. A pápai megerősítést többször nem is kérték az illetők. Ez is mutatja, milyen lelkületűek voltak.

Amelyik kérte és meg is kapta a pápai megerősítést, tehát még a jámborabbak közé tartozott, azt is, még utána évek múlva is Rómából kellett állandóan noszogatni, végül már szinte kényszeríteni, hogy mikor akarja az „érsek” úr végre magát felszenteltetni, s ha végre ez is megtörtént, mikor fogja végre az első miséjét elmondani. A vonakodás egyébként érthető, hiszen az illetőnek a felszentelés egyáltalán nem volt szükséges. Hívei, papja, püspöki munkaköre úgyse igen volt, a címe, rangja és jövedelme pedig – már amennyire volt – úgyis megvolt.

A mondottakból természetesen következnek, hogy papos életűek se voltak ezek az akkori érsekek és püspökök. Még papos gondolkodásúak se. Hol tanulták volna a papos gondolkodást, és különösen hol szokták volna meg a papos életet? Talán a császári udvarban (mert hiszen többször onnan kerültek ki), mely úgyszólván mást se tett, mint ide-oda utazott: hol a német birodalmi gyűlésre, hol Prágába, hol Pozsonyba, hol Innsbruckba, hol Grazba, hol a harctérre, hol ahhoz vagy ehhez a választófejedelemhez vagy birodalmi városhoz, a „türkische Hilfe” [török elleni segítség] irányában való kérésnek kissé nagyobb nyomatékát adandó? Vagy talán a kancellárság vagy a kamarai elnökség közepette, mikor a királyi kineve-

zéseket intézték, vagy a gyűlöletes adóketéseket vagy birtoklefoglalásokat végezték, vagy miközben az erdélyi fejedelmekhez jártak követségben, diplomáciai megbízásban, sőt egyenesen a török szultánhoz (mint Verancsics, a később esztergomi érsek), kitéve magukat a hónapokig tartó, banditáktól veszélyeztetett konstantinápolyi út viszontagságainak?

Mindmégannyi hathatós ok ez, hogy valaki kivetkőzhessék papi mivoltából és elszokhassék az aszketikus, önmegtagadó életmódtól. Így mindjárt jobban megértjük, miért nem miséztek közülük még azok se, akik papok voltak. De a XVI. század levegője is annyira tele volt az akkor divatot jelentő protestáns vagy protestáns ízű eszmékkel, hogy – ha csak külön nem dolgoztak ellene – az akkori papoknak – kivált a műveltebbeknek és olvasottabbaknak – nemcsak az életmódja, hanem még az elvei se voltak tiszta katolikusok. Hiszen láttuk, hogy I. Ferdinánd halála után még a császár is évtizedeken át protestáns érzelmű volt s az apa hatását még fiában, Rudolfban is csak részben tudta ellensúlyozni a spanyolországi tartózkodás s a buzgó katolikus anya.

Mind Várday, mind Verancsics, mind Fráter György, sőt még Oláh Miklós esztergomi érsek életére és gondolkodásmódjára is vonatkozik, amit mondtunk. Verancsics nagyon művelt, nagyon jólelkű, rendkívül rokonszenves egyéniség. Mindenkihez csupa szív, csupa jószág, ezért mindenki szereti. Fiatalabb korából azonban törvénytelen gyermeke is volt. (Ne botránkozzunk meg rajta annyira, mert hiszen a jó Verancsics még esztergomi „érsek” korában se volt még felszentelt pap, nem akkor, mikor a törvénytelen gyereke született, bár az is igaz, hogy aki nem pap, annak se szabad törvénytelen viszonyt folytatni. De az akkori viszonyok és erkölcsök közepette ki nem bocsátaná ezt meg neki?)

Ugyanez a Verancsics egy régebbi végrendeletében még azt is meghagyta, hogy a temetésén mise ne legyen (!). Ilyen világ volt a XVI. században! Még Oláh Miklós érsek (a jezsuita rend hazai megtelepítője) is eretnekségre hajlott fiatal korában és kora híres humanistáival – a protestánsokkal is – egész élete végéig levelezésben, tehát barátságban állt. Balásffy Tamás, az író, kanonok s később püspök létére (egyébként protestánsból lett katolikussá) olyan vad magyar maradt egész életében, hogy ha megharagították (pedig igen könnyű volt megharagítani), véresre verte és a hajuknál fogva húzgálta a földön kanonoktársait.

Radonay pécsi püspök viszont úgy viselkedett, mint egy bakakáplár [katonatiszt], amit aztán Takáts Sándor siet is nagy örömmel dobra verni. De arról természetesen Takáts már nem tud, hogy az idő haladtával nemcsak Várday, Verancsics és Oláh emelkedtek mindig magasabbra és lettek mindig egyházasabbak és tisztább erkölcsűek, hanem Radonay is, sőt ő már egyenesen a szentség hírében halt meg.

Általában ebben a korban a durvaság nem jelent olyan rosszat, mint például korunkban. Példátlan és megbocsáthatatlan durvasága mellett például Balásffyt is nagyon lehetett szeretni. Pázmány is szerette. Levelei alapján nyájas, kedélyes úrnak gondolná az ember.

A néhány még meglevő, még teljesen szét nem ugrasztott, esetleg talán a szomszéd kálvinista földesúr „apátsága” alatt élő kolostorban egymást érik a botrányos jelenetek: erőszakoskodások, veszekedések, gyűlölködések egymás közt, iszákosság, erkölcstelenség. A plébánosok többnyire „feleségükkel” éltek. Legalább ennyire majdnem mindegyikük protestáns volt és sokan közülük két szín alatt is áldoztattak.

Ezt és a „feleséget” még a már Pázmány megbízásából vizitáló főesperesek is kénytelenek eltűnni, mert hiszen ha elmozdítanák őket, nem lenne, akit helyettük a népnek adjanak. Így kénytelenek voltak azt gondolni, hogy a semmilyennél az ilyen pap is jobb. Az ilyen életű papok természetesen ott, ahol szabadabban mozoghattak, rég protestánsok lettek. Csak olyan helyen maradtak meg legalább külsőleg az Egyházban, ahol mégis volt némi kis fegyelem és ellenőrzés, azaz a nyugati határszélen. Tehát még ezt is a Habsburgoknak köszönhetjük. De azért itt, az esztergomi főegyházmegyében s már Pázmány korában se talált az egyházlátogatás sokkal jobb állapotokat, mint fél száz évvel korábban a veszprémi püspökség zalai vizitációja.

A Pázmány-féle egyházlátogatáskor voltak, akik bűnös viszonyukért szegénységükkel mentették magukat. Azt mondták, nincs annyi jövedelmük, hogy önálló háztartást vezethessenek s így kénytelenek másnál lakni, másra szorulni, mással együtt lakni, akitől ők nem lehetnek függetlenek.

Valóban, az olyan plébános, akinek évi jövedelme elérte a száz forintot, már a leggazdagabbak közé tartozott a Pázmány-féle egyházlátogatás idejében. Voltak olyan plébániák, melyeknek kelyhe és miseruhája se volt s a plébános természetesen nem is mondott misét soha. Még olyan helyet is találtak, ahol a plébános két volt ágyasának halála után a menyeeivel élt együtt gyanús, sőt már nem is gyanús viszonyban. Egyébként se az Oltáriszentséget nem őrizte, se keresztkút nem volt templomában. Két szín alatt áldoztatott. Ő misézett, de bár ne tette volna, mert erkölceitől eltekintve a miséjében előbb volt az Úrfelmutatás, mint a konsekráció [átváltoztatás]. Nem is lakott a plébánián, pedig itt megvolt még az épület. De pusztulni hagyta.

Találtak azonban a Pázmány elrendelte egyházlátogatáskor olyan esperesi kerületet is (Sasvárott, a morva határon; Sasvár egyébként jelenleg is híres búcsújárárhely), ahol a tíz közül hat plébános egészen kifogástalan volt, ami – amint ezt egyébként már Zalában is láttuk az 1554-es egyházlátogatáson – örvendetesen mutatja, hogy az apostolok szelleme még ilyen áldatlan körülmények és megpróbáltatások közepette is mindig él az Egyházban.

Bocskai idejében tehát olyan volt a magyar katolikus egyház szellemi és erkölcsi állapota, amelyből külföldi lelki kölcsön vagy szintén csak idegenből hozható jó vér beömlesztése nélkül lehetetlen volt kilábalni. Ez a lelki kór és siralmas erkölcsi állapot is olyan volt, mint az a leromlott szervezet, melyet csak mástól kapott vér beömlesztésével lehet még az életben megtartani s újra egészségessé és munkaképessé tenni.

Elengedhetetlen feltétel volt ez már csak azért is, mert a római katolikus hitről és az azon alapuló erkölcsi élet felélesztéséről volt szó, melyben minden felülről, az apostoli eredetű forrásból, Rómából jó, alulról, a népből, Róma szentesítése nélkül nem is jöhet (hogy szerezhette volna meg akkor ezt a római szentesítést egy, a magyar népből eredő mozgalom?), s ha alulról, a népből jött volna, más, mint tévutakra jutó túlbuzgóság vagy fanatikus szektarianizmus [vallási türelmetlenség] nem is lehetett volna belőle. Hiányzott ugyanis belőle az apostoli irányítás és az apostoloknak ígért tévedhetetlenség, mely egyedül tud ezen segíteni.

Ezt a külföldi lelki kölcsönt, ezt a szellemi vérátömlesztést jelentette akkor minden ország megzavart eszmevilágának helyrebillentésére, lesüllyedt erkölcsi felemelésére, papsága, szerzetessége lelki megtisztítására az akkor keletkezett, Róma nevében és tekintélyével működő és magát az Egyház rendelkezéseinek feltétel nélkül alávető jezsuita rend. Nálunk – mint láttuk – még nagyobb szükség volt rá, mint másutt.

Miért jelentett olyan feltűnő megújulást, szinte újjászületést a katolikus hit és élet számára ebben a korban a jezsuiták megjelenése? Részint teológiai műveltségük és nagy szónoki képességük, részint, de elsősorban szent életük és apostoli buzgalmuk miatt. (Ez utóbbit az Egyház mindig fontosabb kelléknek tartotta egy papban a tehetségénél. Ezért esetlen taglejtésű, sőt hebegve beszélő embert pappá szabad szentelni, de olyat, akiről tudni lehet, hogy erkölcsileg nem megbízható, soha. Hogy mégis vannak ilyen papok is, annak csak az az oka, hogy nem mindenki marad meg élete delén is olyannak, amilyen fiatal korában volt, és mert még a fiatal megítélésében is emberi dolog tévedni.)

Azért halt ki a XVI. században a magyar lelki terekről a lelki élet, mert nem volt, aki az evangéliumot hirdesse, aki pedig volt, az is többnyire csak hirdette, de nem élte. A hívő ugyanis – még a legegyszerűbb is – megérzi, kinél jön az Ige szívből és kinél csak szájból, csak szokásból vagy csak becsületből, sőt talán csak megélhetésből. Megható, amit az első magyar jezsuiták feljegyzéseiből az elárvult szegény magyar nép lelki éhségéről és arról a ragaszkodásról, sőt lelkesedésről olvashatunk, mellyel őket itt a magyar nép fogadta.

Az észnek, a tehetségnek, a szónoki képességnek egymagában nincs ilyen vonzó ereje. Ekkora hódítóerővel csak a jóság, csak az éltszentség bír, mely a mennyország előízét ismerteti meg az elfásult lelkű, az emberi jóságban már nem is nagyon hívő halandóval.

Akkora volt a magyar tereken megjelenő első jezsuiták iránti lelkesedés, sőt rajongás, hogy a népről nemegyszer még az itt lakó török basákra és bégekre is átragadt. Természetesen nem olyan formában, hogy ők is ájtatos hallgatóikká lettek, mert ezt lehetetlenné tette az iszlám gögje és a mohamedán fanatizmus, hanem úgy, hogy még ők is kénytelenek voltak alkalmazkodni az egész vidék népét elöntő lázas izgalomhoz, s ha jöttek a jezsuiták, még ők is pártolólággal kezelték, sőt elő is mozdították misszióikat.

P. Szántó Istvánnak a kezét, ruháját csókolgatták az emberek, mikor körükben megjelent és 15-20 mérföldről sereglett össze a nép, még a szomszédos török hódoltságából is. P. Ladó Bálintot, aki a siketfalvi Ladók ősi székely nemesi családjából származott (látjuk, hogy ezek az első, idegenből jött jezsuiták is sokszor már magyarok voltak), úgy fogadták a székelyek, mint Isten angyalát. Mikor pedig már közelebről megismerték, megtestesült szentnek tartották. Ettől kezdve egymást érték a székelyek kérvényei a rend főnökéhez, hogy küldjön hozzájuk atyákat.

Valósággal az őskeresztény korabeli állapotok elevenedtek fel. P. Leleszi János életében még az is előfordult, hogy egyetlen nap negyven unitárius kérte tőle az anyaszentegyházba való visszavételét. A kolozsvári jezsuita iskola másfélszáz növendéke közül tizenhatan egyenesen protestáns lelkészek fiai voltak. Meg lehet mindezt magyarázni csak azzal, hogy igen jól tanítottak?

A protestánsok azzal vádolták s vádolják őket, hogy cselszövők voltak és hogy céljuk, az Egyház erősítésének elérésére bármilyen eszközt felhasználtak. De hogy lehet ezt az állítást összeegyeztetni a fenti jelenségekkel? Cselszövő emberek hamar el szokták magukat árulni. Azokért nem szoktak rajongani az emberek, annál kevésbé ruhájuk szegélyét csókolgatni. A cselszövő ember csak megejt, de nem vonz. Az első jezsuiták egyéniségének legfeltűnőbb ismertetőjele azonban az a bámulatos vonzóerő, mely még a prédikátorok családjára is kiterjedt. Felhasználtak ők céljuk elérésére valóban minden eszközt, de csak olyan értelemben, hogy a buzgalomuk, lelkesedésük és önfeláldozásuk volt határtalan és minden csepp vérük, minden gondolatuk és idegszáluk az evangéliumé és az érte epekedő jóakarátú embereké volt utolsó lehetőségükig. A szó szoros értelmében elégték mindnyájan az Úr oltárán.

Gyűlöletet szítottak? Én még nem láttam olyan embert, akinek a gyűlölet szítása a mindennapi kenyere és az emberek mégis Isten angyalát látják benne. Láttam már gyűlöletet szító emberekét is lelkesedni, de nem a ruhájuk szegélyét csókolni. Ezt az egész más típusú emberekkel szokták megtenni az emberek. És ha gyűlöltek volna, kit gyűlöltek volna jobban ezek a jezsuiták, mint a kálvini lelkészeket? Hogy lehet hát, hogy ezek is hozzájuk és éppen hozzájuk adták nevelésbe a gyerekeiket?

Vagy talán a kálvini lelkészek csak most okosak, akkor még ilyen kétségbeejtően együgyűek voltak? Az ilyen szülőt ugyanis, aki halálos ellenségeihez adja a gyerekeit nevelőbe, az együgyűnél enyhébb kifejezéssel nem illethetjük. Az igazság, éppen ellenkezőleg, az, hogy az akkori protestáns lelkészekben százszor akkora volt a fanatizmus és a katolicizmus elleni gyűlölet, mint a maiakban. Mekkora kellett tehát lennie annak a jezsuita szeretetnek, amely még ezt is képes volt legyőzni?!

Az angol nyelvnek s vele természetesen a népnek is örök szégyene marad az említett „deceitful man” [csaló, álnok személy] jelentés, mert mutatja, milyen általános és milyen, a józan ész is elhomályosítóan nagy volt hajdan ez egyébként kiváló nemzet lelkében az elfogultság és gyűlölet minden iránt, ami katolikus. Látjuk, még arra is képessé tette, hogy éppen a Napra fogja rá, hogy merő sötétség.

Mindenki, aki ismeri a helyzetet, tudja, hogy ha van olyan katolikus vagy van olyan pap, aki igaz ember, akkor a jezsuita az. A XVI. század jezsuitái pedig még evangéliumibb, tehát

még igazabb emberek voltak, mint a maiak. Őket még maga a rend nagy alapítója nevelte, a legjobban megvolt hát még bennük az a szent tűz, melyet ő, valójában pedig – mert hiszen az evangéliumban ő maga mondja ezt magáról – Krisztus hozott a földre s azért, hogy tőle meggyulladjon. (Lk 12,49-53)

Ez a felháborító rágalom vagy kétségbeejtő félreértés csak úgy és azért kerülhetett be az angol nyelvbe és lehetett szókincsévé, mert, mivel jezsuitának évszázadokon át nem volt szabad országuk területére lépnie, az angolok el voltak zárva annak lehetőségétől, hogy eleven jezsuitát lássanak. Nekik csak képzeleti jezsuiták voltak, a tudatlanság, fanatizmus és gyűlölet alkotta jezsuiták.

Hogy lehetett volna intrikus és csalárd például az a P. Szántó István, aki a Veszprém megyei, Somlyó-hegy menti Devecserből, ma is egyik legszínmagyarabb vidékünkéről, olyan családból származott, melynek ő volt az utolsó még megmaradt sarja. Atyja korán elhalt. Anyját és három testvérét (két leányt és egy fiút) pedig rabszolgavásárra magukkal hurcolták a törökök. Bizonyára nem ilyen gyerekkori élményekkel lelkében szokott az ember olyan lelkületűvé válni, hogy aztán egész életét intrikákban és önző családokban tölti. S ami történt a családjával, azaz azokkal, akik a vérségét képviselték, ugyanaz a sors érte azokat, akik lelki hozzátartozói, szellemi rokonai voltak, a jezsuitákat.

De szellemi termékei is ugyanezen sorsra jutottak. Zsibóváralján volt Bocskai „szabadságharca” kitérősekor s ott egy, a Koránról szóló munkája kivételével elpusztult minden kézírata, többek közt Szentírás-fordítása is. Csak emiatt nem szerepel a legelső magyar bibliafordítók között, noha megelőzte még Károli Gáspárt is. Mikor 1612. július 5-én Olmützben meghalt, mint „cselszövő” emberhez illik, a halálos ágyán ezt mondta rendtársainak: *„Mután hő óhajtasom, hogy hitemért vértanúhalált szenvedhessek, nem teljesülhetett, örülök, hogy legalább a hitemért szenvedett számkivetésben szállok sírba.”*

Ezek a hitvány, „deceitful man”-ok annyira nem kímélték magukat, hogy úgy hullottak, mint a legyek. Pedig mennyire drága lett volna az életük, mennyire szükség lett volna rájuk! Sajátságos, hogy az akkor Erdélyben sűrűn dúló döghalállal – annak ellenére, hogy állítólag annyira értettek hozzá – nem is próbáltak intrikákba bocsátkozni, hanem minden további szó nélkül csak egyszerűen belepusztultak.

De még sajátosabb, hogy nem is menekültek előle. A felebaráti szeretet és önfeláldozó betegápolás szolgálatában – a rend minden novíciúsának még ma is bizonyos időt kórházban betegápolással kell tölteni – gyulafehérvári rendházukban 8 rendtag közül négy pusztult el a dögvészben, a nagyváradi rendházban pedig csak P. Szántó egymaga maradt életben. De ez egyáltalán nem akadályozta őt se abban, hogy továbbra is rettenthetetlen lélekkel gondozza a betegeket és látogassa az ínségeseket nemcsak magában a városban, hanem még a környékén is.

A legborzalmasabban azonban Kolozsvárott adóztak a jezsuiták a felebaráti szeretetnek, mert itt az 1586-os pestis idején a 32 rendtag közül 20 elpusztult. A köszönet és hála az volt érte, hogy rá két évre a medgyesi országgyűlésen még azokat is száműzték az országból, akik életben maradtak. Más eszközzel ugyanis, mint a vallásszabadság lábbal tiprásával, nem tudtak szembeszállni ellenfeleik azzal a hősi önfeláldozással, melyet tanúsítottak, melyet Erdély népe az irántuk való rajongással viszonzott. Báthory Zsigmondtól, a tőlük nevelt katolikus gyermekfejedelemtől, nagyon nehezen tudták kicsikarni az erdélyi protestánsok ezt a rendeletet, mert hiszen ő közről ismerte őket s ezért épp úgy rajongott értük, mint a nép. Azonban csak kettő között választhatott: a jezsuiták vagy a fejedelmi szék között. Világos, hogy a fejedelmi szék volt a győztes, hiszen gyerekek még nem szoktak hősök lenni, kivált ha Báthory-vér van bennük. No meg hát kit lehet megijeszteni, ha még a gyerekeket se?

*„Mi csak találunk majd helyetted másik fejedelmet, de te hogy találsz majd Erdély helyett másik országot?”* – mondták neki fenyegetőzve, s ismerjük el, hogy – akár Bocskainak – nekik is igen jó logikájuk volt. Mikor aztán a templomban – de természetesen nem katolikus templomban – végre meghallották a gyermek szájából hő kívánságuk teljesülését, hogy a



„jezsuitákat egész birodalmunkból 15 nap alatt kiküszöböljük”, szünni nem akaró éljenzéssel fogadták (Szalay-Baróti, III., 138. o.) és Hunyadi Demeter, az unitáriusok püspöke (Kolozsvárról) és Tornyai Máté, a kálvinistáké (Gyaluból) nagy egyetértéssel „*hálaimát mondának Istennek és köszönetet a fejedelemnek, de különösen a rendeknek, hogy oly kitartók voltak*”. A jezsuitáknak pedig még aznap távoznuk kellett. A protestánsok tehát még a saját törvényüket se tartották meg (a 15 napot). Olyan mohón akarták élvezni a bosszút, hogy még egy napig se tudtak várni.

Erről a fontos körülményről nem tud a magyar közönség, pedig igen fontos dolog, mert mutatja a féktelen gyűlöletet és az embertelen kíméletlenséget. Nagy különbség ugyanis távozni és még aznap távozni.

Mivel éppen télvíz ideje volt, elképzelhetjük, milyen szenvedések, nélkülözések és visszontagságok között tudtak átvergődni Debrecen környékén és a szintén kálvinista Felső-Tisza mentén, ahol ahány ház, annyi ellenség volt számukra. Gondolhatjuk, hogyan kaptak útközben élelmiszert, menedéket és éjjeli szállást (plébánia az egész nagy vidéken alig volt, annál kevésbé kolostor); milyen gyűlölet és gúny kísérhette őket keserves útjukon, miközben „a vallásszabadság klasszikus hazájából” (így nevezzük mi Erdélyt s milyen büszkék is vagyunk rá!) menekülniük kellett, de még aznap.

A már említett Szántó István társával, Thomány Mátyással még február 23-án is Kisvárdán volt (mint láttuk, az egyedüli helyen, ahol még egyházi szervezet volt), ahol Thomány a kimerültség és keserűség következtében el is hunyt. A halálos ágyán Isten – úgy látszik – megelégedte már hű szolgája szenvedéseit s égi vigaszban részesítette. Mintha, mint Szent Pál vagy Szent István, az első vértanú, ő is megnyílni látta volna az egeket, örömtől repesve kiáltotta oda Szántónak: „*Pater Stephane! Lucrati sumus vitam aeternam!*” (István atya! Elnyertük az örök életet!) (Mint láthatjuk, még ekkor is olyan szerény volt, hogy többes számban beszélt, nem pedig csak a maga nevében.) „*Quidni lucraremur* – válaszolta neki P. Szántó a legnagyobb természetességgel – *qui pro Christo eiusque sacrosancto evangelio exilium saevissimo anni tempore toleramus*”. (Hogyne nyernénk el, mikor Krisztusért és az ő szent-séges szent evangéliumáért a legkegyetlenebb téli időben a számkivetés kínjait szenvedjük.)

Azon méltán lehet csodálkozni, hogy a magyar vallási béke hírhedt megzavarói és „deceitful man”-ek ilyen lelki békességben haltak meg, de ha már így volt, azon már nem, hogy még protestáns lelkészek is örültek, ha ilyen emberek kezébe tehették le fiaik nevelését. De azon se, hogy ugyanaz a fejedelem, aki „*egész birodalmából 15 nap alatt kiküszöbölte*” őket s aki ezért azoknak az erdélyi rendeknek, akik köztudomásúlag megelőzték korukat a vallásszabadságról való rajongásban, éljenceit fogadta, a kegyetlen kiűzés mellé olyan ajánlólevelet adott nekik, hogy „*bármelynek sérelme nélkül alattvalóinak ifjai és mások tanítása és egyéb kegyes és keresztyén hivatalok körül békésen, zúgolódás nélkül, szorgalmasan és folytonosan eljárak*” és hogy kiűzésük „*más okból*” és „*akarata ellenére*” történt. (Szalay-Baróti, III., 138. o.) Micsoda pofon volt ez az erdélyi protestánsoknak s később Bocskaiknak!

Mikor pedig 1607. június 7-én a kolozsvári országgyűlés újra száműzi őket, akkor egyenesen a nagy kálvinista Rákóczi Zsigmond fejedelem adott nekik június 26-i kelettel feddhetetlen viselkedésükről fényes tanúbizonyságot. (Szövegét közli Weise: Litt. Auth. III. in appendice p. XXI.) De ha így áll a dolog, joggal kérdezhetjük, miért kellett mégis távoznuk egymás után kétszer is éppen „a vallásszabadság klasszikus hazájából”?)

Mikor Nagyváradról P. Törössy az önfeláldozó munkától összeroppanva távozni kényszerült, a váradiak így kértek helyette a rendfőnöktől másik jezsuitát: „*Mindenünnen farkasok környezik nyájunkat s nincs pásztor, aki megvédjen bennünket. Csak az imént küldött egyet a nagy Isten könyörületességéből hozzánk* (Törössyt), *s alighanem sok bűnünk miatt történt, hogy az ég rajta bosszulta meg, ami gonoszt mi követtünk el*”.

Ilyen véleménye volt a „békebontó” jezsuitákról, ezekről a „deceitful man”-ekről azoknak, akik ismerték őket! De – sajnos – igen sok bűne lehetett a szegény váradi magyaroknak,

mert hamarosan Váradról is végleg távozniuk kellett nemcsak Törössy atyának, hanem minden jezsuitának azok miatt a farkasok miatt, kiket levelükben emlegetnek s távozásuk épp oly viszontagságos körülmények között történt, mint a kolozsváriaké. Farkasaik azonban egyébként a „vallásszabadság” hívei voltak.

Említettük, hogy az unitárius Székely Mózes katonái elől ítéletidőben fogyatékos öltözetben menekülő jezsuitákat (ez már egy harmadik menekülésük volt) még a tatárok is meg-sajnálták és ruhát terítettek rájuk, amit protestáns magyar testvéreik, akik kiűzték őket, nem tettek meg. Azt azonban még nem említettük, hogy ekkor el se tudtak menekülni mindnyájan, mert Néri Fülöpöt (a sekrestyést) meg is gyilkolták, Major Pétert (a rektort) pedig úgy megsebesítették, hogy utána heteken át élet-halál között lebegett.

Később Székely Mózesnek is menekülnie kellett. El is esett a csatában. Életben maradt, de fogságba esett gyilkos katonáin pedig úgy állt bosszút a jezsuiták főnöke, hogy Bastánál kegyelmet eszközölt ki számukra. Azt egyébként már Stájerben is láttuk, hogy az effajta „intrikákkal” a jezsuiták ott is szerettek foglalkozni, sőt más ügyekben nem is fordultak a főhercegnek. Ezt az egy protekciókérését (hogy a bajban levőkön segítsenek, akár barátok azok, akár ellenség) hivatásukhoz tartozónak tekintették.

Sajátságos, hogy se történetírásunk, se olvasóközönségünk a jezsuiták időnkénti, sőt nagyon is gyakori száműzését nem tekinti se helytelennek, se elítélendőnek, se megbotránkoztatónak, se a vallásszabadsággal ellenkezőnek, hanem a legtermészetesebb dolognak veszi, mely semmi izgalmat nem kelt benne. Úgy fogják fel a dolgot, mintha kitiltásukkal bűnösök kapták volna meg büntetésüket.

Az nem bántja igazságérzetüket vagy logikájukat, hogy igazságosan csak egyéneket lehet büntetni, nem egy egész testületet (hogy megbotránkoztunk például ezen, mikor a zsidókkal bántak el így!), mert hiszen még a legromlottabb testületben is akadnak büntelen egyének, akiket a bűnös többséggel együtt büntetni igazságtalanság. A jezsuiták esetében az igazság az, hogy az a testület, melyet büntettek, éppen a legszentebb és erkölcsileg a legmagasabban álló volt mindazok között, melyek a történelem folyamán valaha léteztek, mert hiszen a szerzetesrendek ezek közé tartoznak, a jezsuiták pedig ezek között is elismerten a legtökéletesebbek.

Azt is divat mondogatni, hogy örökös politizálásukkal, örökös cselszövényeikkel állandóan zavarták annak az országnak a békéjét, melybe bejuthattak. Azt mondják, hogy addig, míg ők meg nem érkeztek, szeretet és egyetértés uralkodott a különböző meggyőződésű és felekezeti emberek között, de bevonulásukkal egyszerre vége lett a közéleti békének s mindjárt gyűlölni kezdte nálunk a magyar a magyart. A békebontókat száműzték tehát bennük. A nemzet, a társadalom önvédelme volt ez, eltávolításukkal a méreganyagot vetette ki a társadalom magából.

Ennél hitványabb, együgyűbb és álnokabb érvelést keveset hallottam még. Mindaz, amit eddig a jezsuitákról elmondtunk, a legfényesebb bizonyítéka ezen állítás valótlanágának, sőt éppen azt bizonyítja, hogy éppen az ellenkezője az igaz. Senkinek se honolt abban az időben olyan béke a lelkében és senki se volt olyan fokban képes arra, hogy azt a lelki békét mások lelkébe is elültesse, mint éppen a jezsuiták. Láttuk, hogy abban a bizonyítványban, melyet kiűzésükkor erdélyi működésükre vonatkozólag adott nekik Báthory Zsigmond, éppen azt emeli ki, hogy „*békésen, zúgolódás nélkül jártak el*”.

A kálvinista s ezért természetesen jezsuitaellenes (ez legalábbis abban a korban még, melyben Szilágyi élt, valóban természetes volt még) Szilágyi is éppen azt emeli ki Báthory Kristóf erdélyi uralmáról, hogy alatta Erdély „békét élvezett”. (Szilágyi: Erdélyország története, I., 410. o.) Pedig hát ekkor jöttek be a jezsuiták Erdélybe s ekkor működtek ott teljesen szabadon. Kristóf ugyanis Báthory István, lengyel király nevében kormányozta Erdélyt, s tudvalevő, hogy ez a királyi trónra emelkedett nagy erdélyi volt az, aki a jezsuitákat Erdélybe hozta.

Báthory Kristóf halála után jött fiának, Zsigmondnak az uralma, s mivel akkor már a nagy lengyel király nem élt, mindjárt Zsigmond uralma elején jött a jezsuiták száműzése s aztán a jezsuiták kiűzése után, mikor helyettük Bocskai lett a fiatal fejedelem tanácsadója, a Zsigmond alatti tömeges kivégzések és egyéb bajok.

De még ha igaz is lenne a jezsuiták békebontását illető vád, a rend kiűzése akkor is a vallásszabadság és az emberi jogok legfelháborítóbb megsértése volna. Hiszen a vallásszabadság elve éppen azt jelenti, hogy vallási téren a békét is szabad megbontani s a társadalmi béke címén se lehet a polgárokat megfosztani attól a joguktól, hogy vallási meggyőződésüket szabadon követhessék, sőt szabadon hirdethessék is, azaz meggyőződésüknek másokat is megnyerni törekedhessenek. Éppen ebben áll a vallás szabadsága, a vallásszabadság elnyomása pedig abban, hogy az állam egységét és a társadalmi békét előbbre valónak tartjuk, mint a meggyőződés és a meggyőződés terjesztésének szabadságát. A jezsuiták semmi mást nem tettek sem Erdélyben, sem sehol másutt, mint hogy katolikus meggyőződésüket terjesztették. A másoknál nagyobb bűnük csupán abban állt, hogy másoknál eredményesebben terjesztették.

Az egyoldalúság, az elfogultság, a csalárdság legeggyűbb módja, ha akkor, mikor a katolicizmust kell legyűzni, földre teperni és kiirtani (a XVI. században), akkor vallásszabadságot követelünk; akkor nem bűn a békebontás, nem fontos a nemzeti egység. De mikor 70 évi tespedés és lelki és erkölcsi bénulás után a földre tepert katolicizmus végre nagy nehezen feléled, új erőre kap s mind szellemileg, mind erkölcsileg ellenfeleivel egyenrangúvá válik, sőt őket még messze felül is múló szellemi harcosokra tesz szert, akkor egyszerre a lelkiismereti és vallási szabadsággal szemben a társadalmi béke hívei és védői leszünk, torkunk szakadtából követeljük a béke és nemzeti egység megbontóinak, mint a nemzet rákfenejének az országból való kitiltását és egészen meglepedünk arról, hogy lelkiismereti és vallásszabadság is van a világon és nemrég még ezek voltak vezérlőcsillagaink.

A legfurcsább és legszégyenletesebb azonban az, hogy a magyar protestantizmus ezt a ravasz frontváltotatást nemcsak maga hajtotta végre, hanem ugyanezt vele együtt a magyar történetírás és a magyar közvélemény is (beleszámítva még a katolikus közvéleményt is) megcsinálta anélkül, hogy bármi következtelenséget is észrevett volna. Az a magyar közvélemény (benne még a katolikus is), mely a XVI. században, mikor a protestantizmus terjesztéséről van szó, csak a vallásszabadságot látja és csak a lelkiismereti szabadságért lelkesedik, a nemzeti egység, a társadalmi béke megbontását, a nemzet hitbeli egységének megszűnését nem sajnálja, sőt eszébe se jut, hogy még ez is érték. Mikor azonban később annak a térnek visszaszerzéséről van szó, melyet a katolicizmus elvesztett s ennek meghiúsítására a protestantizmus a jezsuiták kiűzéséhez, sőt télvíz idején s még aznap való kiűzéséhez folyomodik, egyszerre elfelejti, hogy vallásszabadság is van a világon és hogy az „elmaradott” katolicizmussal szemben eddig neki éppen ez volt a fő ideálja. Nem. Most csak a vallási békét értékeli meg a nemzet egységét és csak azokra haragszik, akik ezt megbontják és a már tiszta protestáns országból újra katolikust akarnak csinálni.

Hogy ennyire feledékeny és következetlen s a vallásszabadság bajnokából egyszerre a békebontók ostorozójává tud lenni az, akinek érdeke ez a feledékenység és következtelenség, azt még megértem, de hogy hogy tud ugyanilyen feledékeny és következtelenné lenni az a katolikus is, aki a vallásszabadság elvének elárulásával a maga vallása érdekeit árulja el, azt se-hogy se értem. Ez nemcsak az önálló gondolkodás hiánya, tehát a szellemi rabszolgaság jele, hanem még annak is, hogy ezek a katolikusok bizony inkább csak nevükben katolikusok.

Ezek az emberek elfelejtik, hogy ha elnyomom a vallás-, a vélemény- és a lelkiismereti szabadságot, mégpedig ha nem fél, hanem alapos munkát végezvén tökéletesen elnyomom, akkor szükségképpen béke lesz az országban, mert ellenség már nem lévén, nem is lehet harc. Ha azonban az ellenfélnek szabadságot hagyok a létre és működésre, mert csak szellemi fegyverrel küzdök ellene, akkor szükségképpen harc keletkezik, tehát vége a békének.

Vitatkozni lehet róla, melyik a hasznosabb. De hogy akkor, mikor nekem hasznos szabadság után kiabálok s a szabadságot dicsőítem, mikor pedig már megváltoztak a viszonyok, mikor már beatus possidens [boldog birtokos] vagyok és ezért az érdekeim ennek az állapotnak a megmerevítését, tehát a harc megszüntetését, azaz a békét kívánják, akkor meg egyszerre csak ezt követelem, ennek előnyeit hangsúlyozom, akkor én magam ugyan nagyon ügyes érdekeMBER vagyok, de az ellenfeleim mondhatatlanul együgyűek, ha ezt szó nélkül tűrik. Mit mondjak azonban róluk, ha ezt nemcsak tűrik, hanem – mint hazánk katolikusai – még arra is hajlandók, hogy most már ők is velem együtt hangoskodnak annak a békének az érdekében, mely az ő vallási meggyőződésük terjesztését teszi lehetetlenné.

Ha valakit úgy vágok pofon, hogy elterül a földön s így utána egy ideig csönd, azaz béke van, de aztán áldozatom lassacskán eszméletre tér, összeszedi magát s aztán egy hasonló pofonnal vág vissza, amire aztán hosszabb ideig tartó birkózás keletkezik, akkor ezért a hosszabb harcért, hosszabb békétlenségért bizonyára nem én vagyok elsősorban a felelős, aki a második pofont adtam, ami a legtermészetesebb dolog volt, hiszen csak visszaütöttem, hanem elsősorban az, aki az első pofont adta, vagyis az, aki a békét megbontotta. A visszaütés természetes, de az ütés nem.

Ha káros (mert csakugyan káros) a vallási békétlenség, akkor nem az ellenreformációt kell szidnunk érte, hanem a reformációt. Az ellenreformáció hátrányaiért is a reformáció felelős, mert aki üt, annak tudnia kell, hogy visszaütés is van s így az utána következő egész harcért ő a felelős. Mivel minden hatásra természetesen következik a visszahatás, az akcióra a reakció, az is a legtermészetesebb dolog, hogy a reformációra is következett ellenreformáció. Aki tehát a vallási béke híve, annak a reformáció ellen kell beszélnie, azt kell elítélnie, nem az ellenreformációt.

A mi történetírásunknak tehát egyszerre két bűne, két logikátlansága, két igazságtalansága van. Az első, hogy nem hibáztatja a protestantizmust azért, mert megbontotta a keresztény társadalom egységét és feldúlta vallási békéjét, nálunk pedig szembeállította a magyart a magyarral. A második, mert hibáztatja a katolicizmust azért, mert – ha megkésve is – megkísérelt a protestantizmussal szembeszállni és a keresztény társadalmat újra egységessé tenni, nálunk a magyarságot újra egy táborba vinni. Pedig hát ehhez a katolicizmusnak még akkor is joga lett volna, ha kísérlete teljesen eredménytelen lett volna, mert ezt előre nem tudhatta. A valóságban azonban ez a kísérlet egyáltalán nem volt eredménytelen, mert hiszen Franciaországot, Ausztriát, Csehországot és Lengyelországot egészen, Magyarországot nagy részben, Németországot, Hollandiát és Svájcot több mint harmadában újra katolikussá tette vele.

A mi történetírásunk a hitújítást a vallásszabadságért való tiszteletreméltó küzdelemnek, az ellenreformációt, a katolikus visszahatást, békebontásnak, a kárhoztatandó vallásháborúk korának tartja, s a katolicizmust ítéli el érte annak ellenére, hogy magukat a háborúkat még ekkor is mindig a protestantizmus indította meg. Az Egyház ekkor is csak szellemi fegyverekkel harcolt, fizikai fegyverrel csak akkor és azért, mikor és mert rákényszerítették, mert fegyverrel akarták tönkretenni azt, amit ő szellemi fegyverekkel kivívott. A jezsuiták csak tanítottak, gyóntattak, prédikáltak (egyeseik közülük diplomáciai küldetéseket vállaltak az Egyház érdekében, de ez is szellemi fegyver), betegeteket ápoltak, a protestánsok pedig kiűzték, vagy ki akarták őket űzni az országból, tehát erőszakkal akadályozták meg őket a szellemi fegyverek használatában. De azért mégis a jezsuiták voltak a békebontók.

Az igazság az, hogy vallási meggyőződésük harcosai voltak s így a lelkiismeret-, gondolat-, szólás- és vallásszabadság alapján megillette őket az ehhez a küzdelemhez szükséges szabadság. Aki őket ebben megakadályozta, a vallásszabadság ellen vétkezett.

Működésük elé csak akkor lehetett volna akadályokat gördíteni s a tőlük felidézett szellemi harcot államilag akadályozni, ha céljaik elérésére bűnös vagy törvénytelen, államilag meg nem engedett eszközöket használtak volna, például forradalmat vagy fegyveres erőt. A reformáció használt is ilyen eszközöket (az egyházi vagyonnak tisztán az erőszak alapján va-

ló birtokbavétele, szerzetesek kolostorainak megrohanása, az Oltáriszentség megszenté-  
lenítése, szentképek és szobrok összetörése stb.).

Maguk a protestánsok még az ellenreformáció idején is használtak hasonló eszközöket, hiszen újra meg újra fegyvert ragadtak, felkeléseket rendeztek, papokat gyilkoltak meg, alattvalói esküjüket szegték meg, a kereszténység ellenségével, a törökkel cimboráltak évszázadokon át. Németországban, Hollandiában, Franciaországban, Csehországban hitfeleik ugyanígy tettek, mégis megbocsátjuk nekik. A jezsuiták azonban, akik csak szavukkal, tudományukkal, evangéliumi életmódjukkal meg a katolikus fejedelmeknek adott tanácsaikkal szolgálták és igyekeztek terjeszteni vallási meggyőződésüket, állítólag gonosz és lelkiismeretlen békebontók voltak, akik megérdemelték, ha még szülőföldjükön is elkergették őket.

Csak a jezsuitákat nem illeti meg a vallásszabadság emberi joga, pedig rájuk nem tudnak nagyobb büntetést fogni, mint csak azt, hogy „ármányokat” szőttek és „intrikáltak”. Már maguk ezek a kifejezések is mutatják a tárgyilagos szemlélet hiányát, a rosszakarat és gyűlölet megszögét, mert tárgyilagosan legfeljebb azt lehetne róluk mondani, hogy külpolitikával, diplomáciával is foglalkoztak. De hát talán tilos egy állampolgárnak diplomáciával, külpolitikával foglalkozni? Vagy talán csak a papoknak, csak a szerzeteseknek, vagy egyedül csak a jezsuitáknak tilos ez?

S miért? Mert a papok, a szerzetesek (vagy legalábbis a jezsuiták) veszedelmes emberek s működésük káros a közéletre vagy a nemzetre? Ha a válasz: igen, akkor tulajdonképpen azt mondtuk ki, hogy maga a vallás káros, maga a vallás rossz, azaz ezt csak istentelen alapon állva mondhatjuk. Logikus lehetne tehát ez egy kommunista szájában, de nem egy protestánsban, aki vallásos alapon áll, s aki szerint minden vallás jó, tehát a katolikus is.

De egyébként is hol voltak a jezsuiták diplomáciai fondorlatai például Mátyás királyétól, Bethlen Gáborétól vagy Nagy Frigyesétől? Pedig őket nemcsak soha nem akarta senki a külpolitika irányításától eltiltani, hanem éppen ellenkezőleg, bámuljuk őket, mint a külpolitika mestereit. A Habsburgokra azért haragszunk, mert ügyetlen, tehetségtelen diplomaták voltak, a jezsuitákra meg azért, mert ők meg erre nagyon is rátermettek voltak. De még ha rosszul és nem éppen szigorú erkölcsi elvek alapján politizáltak volna, ne feledjük, hogy Bocskai még inkább így politizált és bűneit protestáns életrajzírója éppen azzal menti, hogy ő politikus volt, mégpedig jó politikus, s ezzel szerinte már a bűnei is el vannak intézve, mert köztudomású, hogy Bocskai eredményesen politizált, tehát bűneiből a köznek haszna lett. De hát vajon a jezsuiták nem eredményesebben politizáltak? Nem az ő „politizálásuknak” köszönjük, hogy hazánk és egész Közép-Európa újra katolikus lett?

Aztán ha a jezsuitáknak tilos a „békebontás” és „intrikálás”, hol van akkor a vallásszabadság, mely éppen a jezsuiták ellenségeinek a legfőbb eszményük? Nekem szabad a vallásomat védenem s annak érdekében politizálnom, a vallási ellenfélnek tilos. Ha Bocskai vagy Bethlen teszi, hazaszeretet, ha a jezsuiták: békebontás és hazaárulás? Nem ugyanez az elv uralkodott a Szovjetunióban és csatlósállamaiban is s nem a kommunista propaganda alapult éppen ilyen együgyű egyoldalúságokon? (Szidni Amerika „imperializmusát”, de emellett a szláv világuralmára törekedni; szidni Amerika „háborús uszítását”, de otthon minden pénzt a hadseregére és annak technikai fejlesztésére fordítani; Németországban a hadkötelezettség eltörlése mellett csapni hírverést, otthon olyan általános hadkötelezettséget tartani fenn, melynek még az időtartama is az állam önkényétől függ; nyugaton a munkásokat sztrájkra uszítani s a munkásság sztrájkjoga legkisebb megsértéséért is mérhetetlenül felháborodni, otthon a sztrájknak még a gondolatát se tűrni stb.)

A legszemélyibb vallásszabadság abban áll, hogy mindenkinek korlátlanul jogában áll a maga vallásáért és meggyőződéséért szellemi fegyverekkel harcolnia. Vajon volt-e a világtörténelemben még egy olyan testület, mely a vallásért annyira csak szellemi fegyverekkel küzdött, mint a jezsuita rend? Hiszen még az „intrika” és a „cselszövések” is – ha már megmaradunk e gyűlöletes kifejezések mellett – kétségtelenül szellemi fegyverek. Aki tehát ezek

használata miatt űzi ki hazájából a jezsuitákat, a legnyíltabban lábbal tapodja a vallási és lelkiismereti szabadságot, de ugyanakkor szellemi szegénységéről és alsóbbrendűségéről is tanúságot tesz, mert szellemi fegyverek ellen csak hasonlóan szellemi fegyverekkel szabad küzdeni, nem pedig hatalmi erőszakkal, például elűzéssel.

Ez is jellegzetesen bolsevik módszer, mert az is istentelen propagandát folytatott, de azt, hogy az Egyház ez ellen szellemi fegyverekkel is védekezhessék, azaz bolsevik istentelenség érveit akár írásban (napilapok, folyóiratok, utcai plakátok, röplapok, könyvek kiadása), akár szóban (népgyűlések tartása, filmek bemutatása, vallásos tárgyú szindarabok előadása stb.) megcáfolja, azt – mint ők szokták magukat kifejezni – „adminisztratív eszközökkel” akadályozták meg.

Milyen szellemi szegénység jele ez, mikor a verseny anélkül se lett volna egyenlő feltételekkel vívott, mert milyen anyagi eszközök álltak a bolsevik állam rendelkezésére a maga világnézetének terjesztésére és milyenek az Egyháznak ennek ellensúlyozására? A bolsevik állam azonban még ilyen kétségbeejtően egyenlőtlen feltételek között se engedte meg az Egyháznak a vele való szabad versenyt.

A jezsuiták „cselszövevényeivel” és „intrikáival” tehát még ügyesebb intrikákat és még körmönfontabb cselszövevényeket kellett volna a protestantizmusnak szembeállítania, nem pedig „adminisztratív” intézkedéseket, azaz a kizsuppoltatást. Pedig hát a például Erdélyből kiüldözött jezsuiták „cselszövevényei” mindössze abban álltak, hogy egész Európát össze akarták hozni (benne Erdélyt, Lengyelországot és az Erdéllyel határos oláh vajdaságokat is) a törököknek Európából, tehát elsősorban hazánkból való kiűzésére. Bizonyára kissé nemesebb és magasabb rendű „intrika”, mint Bocskainak például a törökkel való szövetekezése vagy Bethlennek a lázadó csehekkel való szövetségekötése (de aztán még ennek is megszegése) és a magyar koronának a nemzet megkérdezése nélkül az újdonsült és hónapok alatt földönfutóvá is lett protestáns cseh királynak és utódainak elígérése stb. Mégis ez dicső szabadságharc volt, az pedig visszatartó cselszövés, melynek méltó és megérdemelt büntetése a száműzés.

A jezsuiták legalantasabb „cselszövevényei” még azok voltak, hogy egy gazdag főúr megtérítésén sokkal nagyobb buzgalommal fáradoztak, mint egy jobbágy megtérítésén és annál nagyobb volt az igyekezet, minél gazdagabb volt a főúr. Pedig hát még ebben is az egyetlen bűne a jezsuitáknak, hogy józan eszük volt.

Ostoba ugyanis az az ember, aki csak egy legyet üt le, mikor egy csapásra százat is leüthet. Egy olyan főúr megtérítésével ugyanis, akinek birtokain a jobbágyfalvak százai voltak, s amelyek mindegyikében ő rendelkezett a templomokkal és lelkészi állásokkal, az emberek ezreit térítették meg. A jezsuitáknak tehát még az is bűnük, hogy térítés közben gondolkodtak is és számoltak is, és szívesebben térítették meg egyszerre ezret, mint egyet.

Hogy lenézik az Egyház ellenfelei a katolikus hívő tömegek együgyűségét! Ha aztán mégis akadnak köztük olyanok is, akiket nem lehet lenézni, mert a világ fiainak okossága is megvan bennük (ami az Egyház ellenfeleinek egyedül imponál), akkor a lenézés helyett gyűlölet és felháborodás lesz úrrá bennük s ez a felháborodás most még nagyobb, mint előbb a lenézés.

Arra a vádra, hogy a jezsuiták nagyravágyók voltak, ha a vád igaz lenne, azt felelnénk, hogy nagyravágyás címen még nem lehet senkit a vallásszabadság és a vallási meggyőződés szabad terjesztésének jogától megfosztani. Ha igaz is lenne az, hogy a jezsuiták nagyravágyók voltak, annyi bizonyos, hogy olyan nagyravágyók, mint Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes, Bethlen Gábor, Bocskai vagy Thököly Imre, semmiképpen se voltak. Kinek jutott azonban eszébe, hogy ezeket nagyravágyásukért a hazájukból száműzze? Ha Gusztáv Adolf, akinek mint a kis Svédország királyának, semmi köze se volt Németországhoz, nem lett volna nagyravágyó, Németországban nem pusztult volna el 30.000 falu és a harmincéves háború mindössze csak pár évig tartott volna. Ha Bethlen Gábor nem lett volna nagyravágyó, egymás után három magyar polgárháború a vele járó vérrontással, vagyonpusztulással és szenvedéssel elmaradt volna. Ha Thököly nem lett volna nagyravágyó, szintén egy hosszan tartó ma-

gyar polgárháború maradt volna el, melyben – mindkét oldalról – tömeges akasztások fordultak elő. Még a török is tisztán Thököly nagyravágása miatt jött Bécs ellen.

De találunk-e az egész világtörténelemben háborút, melyet a jezsuiták nagyravágása robbantott ki? Az ő „nagyravágásuk” abban nyilvánult meg, hogy a háborúkat megakadályozzák. A harmincéves háború nem a jezsuiták miatt tartott hosszú harminc évig, de nem is miattuk robbant ki, hanem a protestáns cseh-német vezérferfiú (Thun) féktelen nagyravágása miatt, akit tette bátorított az, hogy látta, milyen tehetetlen Rudolf s utána II. Mátyás s így könnyű győzelmet remélt.

Az igazság az, hogy akkora tehetség mellett, mint a jezsuitákban volt, kisebb nagyravágást mint az övék, még nem látott a világtörténelem. Rögtön látjuk majd például, milyen „nagyravágó” volt P. Leleszi, Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem nevelője, pedig az effajta állás egyébként ugyancsak alkalmas a nagyra törésre. Látjuk majd azt is, hogy II. Ferdinánd és I. Lipót jezsuita gyóntatója, noha mindkettőnek akkora hitele és becsülete volt császári uruk előtt, hogy ha akarták volna, szinte az egész világot ők kormányozhatták volna, még egyházellenes történetírók szerint is a legnagyobb szerénységben és visszavonultságban élő, a politikába és a világ folyásába egyáltalán nem avatkozó, szent életű szerzetesek voltak. (Ezért is volt olyan nagy becsületük uruk előtt.)

Vagy talán azért érdemelték meg a jezsuiták a száműzést, mert túlságosan anyagiasak voltak? Annyira anyagias senki se lehet, hogy miatta a hazájából lehessen száműzni. Az anyagiasság csak emberi gyarlóság s magánügy, melybe az állam nem is avatkozik. Ha egy szerzetes anyagias, azt csak az Egyház kifogásolhatja, nem az állam. Ez csak szerzetesi szempontból lehet bűn, de nem állami szempontból. Ha a jezsuiták anyagiasak lettek volna, akkor jobban vigyáztak volna, hogy a protestánsokat magukra ne haragítsák, mert a télvíz idején és még aznap való menekülés nem éppen alkalmas arra, hogy valaki az anyagi javait, melyeket annyira félt, megmenthesse. Azok a jezsuiták, akik ilyen meneküléseknek Erdélyben újra meg újra kitették magukat, nem nagyon lehettek anyagiasak. Ha anyagiasak lettek volna, a ruhájuk szegélyét is bajosan csókolgatták volna a híveik, mert tudvalevő, hogy a nép legjobban az anyagias papra haragszik.

De ha mégis valóban anyagiasak lettek volna, azt akkor is elmondhatnánk, hogy annyira anyagiasak, mint Bocskai, Bethlen Gábor, de különösen I. Rákóczi György, semmiképpen se lehettek. Szeretném ugyanis látni azt az embert, aki még náluk is tud anyagiasabb lenni! S ezek – lám! – mégis a nemzet szeretett hőseivé váltak. Igaz, hogy kortársaik elsősorban éppen emiatt nem is szerették őket, de azért száműzés, mint a jezsuitáké, nekik nem lett osztályrészük, mert az a nagy vagyon és a vele járó hatalom, melyet anyagiasságukkal megszereztek, ezt náluk meg tudta akadályozni.

A jezsuita rend annyira nem volt anyagias, hogy az összes Rákóczi-, Lorántffy- és Báthory-javakat kezében tartó Báthory Zsófia végrendeletében úgyszólván P. Kiss jezsuitát bízta meg a hagyatékával való korlátlan rendelkezéssel. Ez az örökségben érdekeltek, de az egész protestáns közvélemény részéről is nagy irigységet keltett. A rendfőnök parancsára annyira vissza kellett vonulnia az egész ügytől, hogy a kálvinista Thaly és más történetíró társai – mert ők sokkal nagyobb érzékkel bírtak az anyagiak iránt, mint a jezsuiták – ezt el se tudták másképp képzelni, mint hogy a végrendelet hamis volt, és természetesen P. Kiss hamisította, s ezért kellett az ügytől visszavonulnia.

Ők persze egyáltalán nem tartották lehetetlennek, hogy a jezsuiták – hiszen ezért „deceitful man”-ek – végrendeleteket hamisítanak. Legalább annyit azonban így is tudhattak volna, hogy Báthory Zsófia, ez az okos, férfias, nagyon is önálló és erős akaratú asszony (aki – mint látni fogjuk – „szabadsághősnek” felcsapott fiát még 30 éves korában is úgy irányította, mint egy gyereket) volt annyira emberismerő és józan, hogy nem éppen egy ilyen, papi ruhába bújtatott börtöntöltelékét ajándékoz meg olyan feltétlen bizalmával, ami párját ritkítja a világtörténelemben.

Legyenek egészen nyugodtak Thalyék, hogy Báthory Zsófia igen jól tudta, hogy mit csinál. Ő sokkal jobban ismerte a jezsuitákat és különösen P. Kisst, mint ők (hiszen ők életükben talán még nem is beszéltek élő jezsuitával), s rendelkezett legalább annyi emberismerettel és kritikai érzéssel, mint ők. Akiben tehát ő ennyire megbízott, az ezt a bizalmat meg is érdemelte.

Maga P. Kiss nem is akart a végrendeleti végrehajtói tiszttól visszavonulni. Részint, mert úrnője iránti kötelességének tartotta, hogy végső akaratát végrehajtsa, részint, mert az irigyeitől se volt semmi félnivalója. Keserűen bár, de engedelmeskednie kellett azonban a rendfőnök parancsának, mert tudvalevő, hogy a Jézus-társaságban az engedelmisség az, ami mindennél fontosabb (természetesen nem Isten akaratánál is fontosabb, hiszen az engedelmisség éppen Isten közvetlen vagy közvetett – az előljárók által tolmácsolt – akaratának végrehajtásában áll).

Vagy talán azért érdemelték meg a jezsuiták a száműzést, mert nemzetköziesek s már 1600 körül is azok voltak s ezért semmi érzékük se volt a magyar alkotmányosság és nemzeti törekvések iránt? Talán mert nem voltak elég hazafiasak, sőt nemzetközi érdekeik kedvéért képesek voltak még a hazájukat is minden percben elárulni?

Ha igaz is lenne mindez, az egész rendet száműzni akkor is igazságtalanság lett volna, mert ez épp oly kollektív büntetés volt, mint például a zsidóságnak, mint ilyennek a büntetése, mely pedig – mikor Hitlertől megtörtént – oly végtelenül felháborította az egész művelt világ közvéleményét. Büntetni a jezsuiták esetében is csak egyéneket lett volna szabad, nem pedig egy testületbe tartozó minden egyént (mert hiszen legalábbis kivételek mindenütt vannak), nem is szólva arról, hogy száműzni csak hazaárulásért lehet, nem pedig azért, mert valaki nem elég hazafias. Ezt legfeljebb sajnálni, kifogásolni, bírálni lehet.

A jezsuiták azonban nem nemzetköziesek, hanem nemzetek feletti, épp úgy, mint az evangélium, az igazság, a jó, az erény is az. Ha tehát a jezsuitákat ezen a címen száműzni lehetett, akkor az igazságot és a jót is száműzni kellene vagy lehetne Magyarországból.

Igaz, hogy nemcsak a jó ilyen, hanem a rossz is, de a „nemzetközi” szóhasználatban a jóra nem mondhatjuk, hogy nemzetközi. Arra más szót kell használnunk s ez a „nemzetek feletti”. A jezsuiták is ilyenek, mert az evangélium, az igazság, az erkölcs, a jó, az erény képviselői, s ahogy ezek nemzetek feletti, ők is azok. Ez nekik nem szégyenük vagy fogyatékosságuk, hanem érdemük és dicsőségük. Az igazság, az evangélium, az erény méltó képviselői ugyanis csak úgy lehetnek, ha ők is olyanok, mint amit képviselnek: nemzetek feletti.

Krisztus Urunk nem nemzeti vallást hirdetett. Ha azt hirdette volna, akkor nem igazságot hirdetett volna. Nemzeti igazság ugyanis nincs. Az igazság azonban még a hazánál, a hazafiságnál, a nemzeti nyelvnél és a nemzeti függetlenségénél is előbbre való. Nem a nemzet, a nemzeti függetlenség vagy a nemzeti nyelv a magasabb rendű, hanem az igazság, az erkölcs és az evangélium. A magyar nemzet, a nép és a nyelv mulandó, hiszen még maga az a föld is, melyen él, az. Ellenben az Isten, az igazság, a lélek és a lélek jutalma vagy büntetése örök.

Aki a magyar nemzetnél, népnél vagy nyelvnél s ezek szolgálatánál magasabb rendű dolgot vagy eszményt nem ismer, az lényegében véve hitetlenségéről tesz tanúságot, még akkor is, ha ezt szóban tagadja, mert hiszen az ilyen ember érdeklődési köre és eszmevilága a földön túl nem terjed. Látjuk tehát, hogy a jezsuiták egy cseppet se jobban nemzetköziesek, mint minden rendes, értelmes katolikus.

Ha a jezsuitákat száműzni lehet, sőt kell hazánkból, mert nemzetköziesek, akkor a Krisztus evangéliumát is száműzni kell innen, mert hiszen alapítója arról is azt akarta, hogy „minden nemzetnek” egyformán és kivételezés nélkül hirdettessék (Mt 28,19-20, Mk 13,10, Lk 24,47), tehát hogy szintén nemzetek feletti, vagy ha éppen úgy tetszik: nemzetközi legyen.

Mindezekből természetesen következik, hogy a jezsuiták, mint az abszolút igazság, az abszolút erény, az örök élet, az evangélium, a Krisztus emberei szintén nemzetek felett álló emberek, mert elsősorban nem a földi hazáért vagy más mulandó dolgokért élnek és dolgoz-



nak, hanem az abszolútakért és örökkévalókért, vagyis olyan dolgokért, melyek nemzetek feletti. Különös, hogy ezt éppen a protestánsok, tehát olyan emberek, akik szintén vallást, tehát szintén örökkévalót képviselnek, nem tudják felfogni és megérteni.

A nemzetek felettség nem alsóbbrendűséget, hanem magasabbrendűséget jelent s ezért nem lenézés, annál kevésbé büntetés jár érte, hanem megbecsülés vagy – ha a néző túl alacsonyan áll – bámulat. Természetesen csak akkor, ha nem a szintén nemzetközi rossz, hanem a jó képviseléről van szó.

Ha azonban valaki az abszolútnak, az örökkévalónak él, tehát lényegében nemzetek feletti, abból még egyáltalán nem következik, hogy a földinek, a mulandónak, tehát többek közt a faji vagy nemzeti érzéseknek ellensége, sőt még az se, hogy neki ezek iránt nincs érzéke, vagy hogy őt az ilyesmik nem érdeklik. Hiszen az abszolútat egyedül csak az eszünk tudja felfogni, s még annak is meg kell erőltetnie magát miatta, míg a testünk, az érzékeink, a vérünk és minden idegszálunk s minden, ami környez bennünket, mind a föld, a mulandó, az érzéki, a testi, a földi, tehát köztük a nemzeti, a faji felé vonz bennünket. Ezek fölé emelni csak erőfeszítéssel tudja magát az ember, így is csak időnként sikerül, mert teljes erővel húzza vissza magával a föld, a test, mely lelkét magába zárja, meg is bénítja s melytől – legalább itt a földi életben – még a lelke is függ.

Akár mennyire az égen csüng is az ember, azért mégiscsak ember marad, és még ha akarná, se tehetné meg, hogy a földdel egyáltalán ne törődjék, s hogy ne függjön tőle. Természetföldrőltsége ezt egyébként nem is ajánlja neki, mert csak attól óvja, hogy a mulandót az örökkévaló elé ne emelje, de nem azt, hogy a mulandót akkor is ellenszennel kísérelje, ha örök célja elérésében nem áll útjában. Az ember örök célját azonban a mulandók még elő is segíthetik, sőt csakis általuk érheti el örök célját. A jezsuita például fajtestvérei megtérítésével munkálja az örök célt. Ámde ezt csak úgy érheti el, ha szereti őket, hatással pedig csak úgy tud rájuk lenni, hogy azok is szeretik őt. De fogják-e szeretni, ha földi dolgaikkal nem törődik?

De a hazaszeretet egyébként is a földi, a mulandó dolgok egyik legnemesebbike, mert hiszen alapjában egyezik a felebaráti szeretettel, csak azokra az emberekre leszűkítve, akik között élünk, akik velünk egy fajúak és velünk egy nyelvet beszélnek. Világos hogy elsősorban mindenki ezek iránt gyakorolja a felebaráti szeretetet, hiszen a legtöbb ember másokkal nem is tud beszélni, de életében nem is kerül össze másféle emberekkel. Mivel tehát a hazaszeretet lényegében véve azonos a felebaráti szeretettel és az önzéssel való szembehelyezkedést és lelki nemességet kíván, a természetfeletti lelkiület nemcsak nem ellensége neki, hanem felemeli, megnemesíti, fattyúhajtásaitól, túlzásaitól megszabadítja és gondoskodik róla, hogy valóban a magunk nemzetének szeretetében, az iránta való őszinte önfeláldozásban álljon, nem pedig csak a más népek és más fajok gyűlöletében merüljön ki, mint például a valótalan alapon álló hitlerizmus.

Ami magukat a jezsuitákat s különösen a magyar jezsuitákat illeti, velük szemben a hazafiatlanság, sőt még a lanyha hazafiság vádjá is teljesen alaptalan s így igazságtalan, rágalmazó jellegű. A tények ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. A magyar jezsuiták az égi haza szolgálata és útjának mutatása közben nemcsak el nem hanyagolták a földi haza szolgálatát és szeretetét, hanem éppen ellenkezőleg: sokkal nagyobb teret engedtek neki, mint az logikailag megokolt lett volna Krisztus evangéliumának katonái részéről. Szekfü a barokk kor vázolásakor szemléltetően mutatja ki, milyen nagyon is hazafias volt a mi barokk korunknak úgyszólván teljesen jezsuita irodalma. A magyar szentek milyen élénk kultusza, a magyar nép és a magyar történelem milyen izzó szeretete nyilvánul meg a latin nyelvű jezsuita iskoládrámákban s általában az egész magyar jezsuita nevelésben!

Mondtuk, hogy egyesek büneiért nem lehet testületeket büntetni. A hazafiság tekintetében azonban nálunk még egyének se voltak bűnösök a magyar jezsuiták között. Jellemző például, hogy Bocskai, sőt utána még Bethlen felkelése idején is az összes jezsuita bünt Pázmány személyében látták protestánsaink megtestesülve. Őt tartották a fő gonosznak, min-

den baj és erőszak okozójának, a fő békebontónak, tehát annak az egyénnek, akinek a bűnei miatt elsősorban akarták büntetni az egész jezsuita rendet.

Azóta több mint 300 év telt el s ennek távlatában ma már tisztán látjuk, ki volt ez a főbűnös, az a fő hazafiatlan Pázmány Péter. Az egyik legnagyobb magyar író, akinek nyelve éppen a törzsökös magyarossága miatt ma is utolérhetetlen a magyar irodalomban. A magyar irodalmi nyelv megalapítója, az első magyar műfordító. Az első, sokáig egyedüli, de ma is versenytárs nélküli magyar egyetem megalapítója. Egyik legnagyobb magyar államférfi, mecénás és szónok. Olyan magyar ember, akinél többet alig áldozott még valaki a magyar kultúrára, művelődésre s általában a magyar népre.

S Pázmány ezt a nagy magyar hazafias és kulturális tevékenységet rögtön Bocskai fellépése után, tehát abban a Magyarországon fejtette ki, mely ezeréves történelme folyamán éppen akkor volt a legkisebb, legszegényebb, s mint láttuk, erkölcsileg is a legelesettebb. Akkor tette mindezt, mikor kortársai és főnemes társai nemcsak a vagyonnak éltek, török rabjaikkal kereskedtek, ettek-ittak s azért mind tele voltak köszvénnel, többször voltak részegek, mint józanok, nemcsak bujálkodtak, hanem még a vérfertőzés se volt ritkaság köztük, sőt – indulatból vagy féltékenységből – még a gyilkosság is nemegyszer előfordult náluk.

Nem Pázmány volt tehát hazaáruló vagy lanyha magyar, hanem azok, akik őt hazájából törvényes ítélet és felekezeti gyűlöleten kívül minden más ok nélkül száműzni akarták. Az ő országgyűlésük meg is tette ezt vele, csak azért nem történt meg a valóságban is, mert e végzésük szentesítését nem tudták megszerezni az „idegen” királytól. Ha a felkelők végre tudták volna hajtani akarataikat, mindazt, amit Pázmány adott, sohase kapta volna meg a magyar haza, a magyar kultúra és a magyar irodalom.

Ki volt tehát hazafiasabb: a „szabadságharcosok” korponai gyűlése-e Bocskaiával az élen, vagy pedig maga Pázmány, a „hazaáruló” jezsuita, aki lángelméjével és ennek megfelelő buzgalmával a bécsi béke után itt annyi maradandót alkotott és az az elnyomó, idegen király, aki megakadályozta azt, hogy a gyűlölet és felekezeti zsarnokság a vallásszabadság elvét megcsúfolva ezt a „hazaáruló” jezsuitát, magyar nemes léte, törvényes ítélet nélkül elűzhesse, sőt később egyenesen esztergomi érsekké s így a magyar Egyház fejévé tette? (Mert tudvalevő, hogy esztergomi érsekké is a Habsburgok tették Pázmányt, nem pedig a pápa.)

De nemcsak azt kérdezhetjük, hogy ki volt a hazafiasabb, hanem azt is, hogy ki volt a kettő közül inkább tiszteletben tartója a vallásszabadságnak is. Ki volt a kettő közül az igazságosabb és ki tartotta meg jobban a magyar alkotmányt, a nemesi szabadságot. Bocskaiék – látjuk – csak a maguk szabadságát követelték, de annak a magyar nemesnek, aki nem volt az ő táborukban, még annyira se tartották tiszteletben a szabadságát, mint egy jobbágyét.

Ha Bocskaiék egészen győztek volna, ma nem lenne Pázmány Péter tudományegyetemünk (a bolsevista magyar államnak se lett volna Eötvös Loránd tudományegyeteme), a magyar irodalomból pedig hiányoznék legtörzsökösebb nyelvű s egyébként is egyik legtekintélyesebb írónk, akiről még Szabó Dezső is azt írja, hogy magyarul tőle tanult. A magyar közélet azonban ezt is megbocsátja Bocskainak, sőt magasztalja érte. A katolikusok is magasztalják.

Pázmány, a Bocskaiéktól a leghazafiatlanabbnak tartott jezsuita, nemcsak lanyha hazafi nem volt, hanem az örökkévaló, az abszolút igazság szolgálata mellett a haza szolgálata egyenesen nagyobb szerepet játszott gondolatvilágában és cselekedeteiben, mint amennyit egyszerű, de tisztán a logika alapján álló katolikus magyar ember lelkében szabad lett volna játszania. Nagy kortársa, Eszterházy Miklós nádor például – kivált ideálisabb, fiatal korában – sokkal logikusabb katolikus volt, mint a jezsuita Pázmány Péter, ezért közel se volt olyan magyar (természetesen a nálunk szokásos felfogás szerint).

Eszterházy közönséges hazaárulónak tartotta mind Bethlent, mind I. Rákóczi Györgyöt. Az ő szemében ez a két kortársa nem szabadsághős, hanem aljas gazember volt. Annak írta és mondogatta is őket és keresztény és hazafias érzelmei egész hevével fogott fegyvert ellenük. Ugyanakkor Pázmány diplomatáskodott, barátkozott és barátságosan levelezett velük,

sőt vele ellenkező felfogásmódja és eljárása miatt el is hidegült, sőt éles vitát folytatott Eszterházyval. És ha Eszterházynek e két „szabadsághős” iránti izzó megvetése nem volt akadály a annak, hogy a protestáns Toldy Ferenc azt ne írja, hogy „*mint Eszterházy, a legjobbak közt is oly tiszteletreméltó nem volt senki*” (Toldy Ferenc: Eszterházy Miklós. Magyar államférfiak és írók. I. kötet, 181. o.), mit kell akkor mondanunk protestáns vagy kuruc szempontból Pázmány hazafiségéről? Mivel azonban Bocskaiék még a jezsuiták közt is Pázmányt tartották a legnagyobb hazaárulónak, a többi jezsuita hazafiségéről bizonyára még jobban lehetünk elégedve. De mire való is itt az érvelés: elég Pázmány műveiből egy lapot elolvasni s már látja az olvasó, hogy mennyire igazi magyar emberrel, nem pedig nemzetközi kalandorral van dolga.

Olyan magyar ember volt Pázmány, hogy még a főkegyúri jognak is híve volt, tehát ellene volt annak, hogy a magyar főpapokat közvetlenül a pápa nevezze ki. Pedig egész kétségtelen, hogy a főkegyúri jog ellenkezik az Egyház szabadságával, s ha főkegyúri jog nem lett volna, sokkal példaadóbb főpapjaink lettek volna a múltban, mint amilyenek a valóságban voltak. Nekem például sose engedné meg sem a logikám, sem az egyházszeretetem, de éppen ezért még a hazaszeretetem se, hogy a főkegyúri jog híve lehessenek. Pázmány logikája és egyházszeretete megengedte. Pedig hát Pázmány éppen a logikájáról volt híres s az egyházszeretete nek is nagyra kellett lenni abban az emberben, aki annyit tett életében az Egyházért és annyit dolgozott érte, mint ő. Mekkora lehetett hát benne a hazaszeretet, hogy még ilyen logikus főt is el tudott homályosítani s még ekkora egyházszeretetet is háttérbe tudott szorítani!

A lokálpatriotizmus még jezsuita és esztergomi érsek korában is oly nagy volt a hajdani váradi gyerekekben, hogy ezt írja: „*En részemről Váradot és vidékét méltónak tartom arra, hogy megtartásáért az egész kereszténység harcoljon*”. Ezt a Váradot gyerekkora óta nem látta, élete elég tekintélyes részét még külföldön is töltötte, de sem ez, sem jezsuita volta, sem az, hogy Krisztus nemzetek feletti igazságának harcosa lett, sem az, hogy ez a magyar Várad akkor a katolikusgyűlölő Rákóczi György alattvalója volt, egy cseppet se homályosította el lelkében még idősebb korában se a szülőföldjéért való ifjú lelkesedést. Pedig akkor, mikor Váradért és vidékéért annyira lelkesedett, már szinte egész Európa ügyeit ő intézte, mert II. Ferdinánd legbefolyásosabb tanácsosa és bizalmasa volt. Még csak beszélni se lehet róla, hogy volt-e akkor osztrák, cseh vagy német birodalmi püspök vagy főúr, akinek olyan szava volt a császárnál, mint neki.

Azt kell tehát mondanunk, hogy a jezsuitaság, illetve az örökkévaló igazságok szolgálata s ezeknek a haza, az anyanyelv és faj érdekei fölé való emelése nemcsak nem káros a hazafiságra, hanem igazán önzetlenül és igazán mélyen hazafiasak csak az ilyen emberek tudnak lenni. Hazafiasak ugyanis csak nemes lelkű emberek lehetnek, nemes lelkűek és eszményi gondolkodásúak pedig csak azok tudnak lenni, akik az igazságnak, tehát egy eszménynek élnek; akik nem engedték lelkükben elhatalmasodni az alantasabb érzelmeiket: az anyagiasságot, az érzékiséget, az evés-ivás szeretetét, a nagyravágyást, az önimádást. Az ilyen ember a másvilágnak él ugyan, tehát nem a földi haza az a legfőbb eszmény, melyet szolgál s melyre életét beállítja, de lelkében így is több hely jut még a földi eszményeknek is, mint azok lelkében, akiknek érzelmevilága szabadon burjánzó ösztöneiknek megfelelően alakul.

Mennyire büszke például ez a „nemzetközi” Pázmány a magyar nemességére s vele családjára és őseire! Hogyan istápolja, gazdagítja és tetteti a királlyal gróffá nem túlságosan méltó unokaöccsét még az örökkévalók kárára is (mert azt a pénzt, melyen neki uradalmakat vett, okosabbra és hasznosabbra is fordíthatta volna s az Egyház pénze egyébként se arra való, hogy a főpap a rokonait gazdagítsa belőle), hogy az ő nemzetsége, a most már gróf panaszai Pázmányok megmaradjanak, gazdagok legyenek és viruljanak. (Isten büntetése volt, hogy azért se maradtak meg.)

A végeredmény tehát az, hogy Pázmány egy kissé jobban is törődött a fajjal, a testtel, a vérrel és a földi hazával, mint amennyire egy logikus és igazi katolikusnak szabad lett volna. Pedig hát állítólag még ő volt kora leghazafiatlanabb jezsuitája.

Az ő esetéből a gyakorlatban látjuk annak az okoskodásnak a helyességét, hogy a nemzetkelettség nem hiba, nem fogyatékoság, hanem tökéletesség és egy, a természetnél magasabb állapot. Sose attól kell tehát félnünk, hogy túlzásba visszük, mert erre úgyse vagyunk hajlamosak. Attól azonban joggal kell félnünk, hogy elhanyagoljuk és túlságosan is földiesek leszünk. Mint a nagy Pázmány példája is mutatja, ez azonnal be is következik, mihelyt az önellenőrzést csak egy kissé is elhanyagoljuk.

Hazafiaink tehát ne keverjék össze és ne vegyék egynek a nemzetközi rosszat és a nemzetek feletti jót, s ne egyformán küzdjenek ellenük és egyformán utálják őket, hanem az egyikért lelkesedjenek, a másikat gyűlöljék; az egyiket ajánlják, a másikat tiltsák: az egyik uralmán szomorkodjanak, a másiknak örüljenek.

Mi lesz azonban belőlünk s magyar hazánkból, ha természetfelettséget még egyenesen irtjuk is, mint tette a hitújítás és tette még annál is jobban a bolsevizmus.

Pázmány példája tehát ugyancsak megcáfolja a jezsuita hazafiatlanság vagy nemzetköziség meséjét. Mivel azonban Pázmány mégis csak egy ember s esetleg rá lehet fogni azt is, hogy kivétel, figyelmeztetünk arra, hogy kivétel semmiképpen se lehet, mert hiszen látni fogjuk, hogy protestáns kortársai jezsuita típusnak tartották, nem pedig kivételnek. Őt tartották a legvérbelibb jezsuitának, és elsősorban miatta akarták büntetni az egész rendet.

De hogy még jobban lássuk, mennyire nem kivétel a jezsuiták között a túlságosan és még a katolicizmus kárára is hazafias Pázmány, ott van egy másik jezsuita, egy nem olyan túl nagy ember, mint Pázmány (ő egyébként élete második felében már nem is volt jezsuita, mert főpappá csak úgy lehetett, ha kilépett a jezsuita rendből, amit a legjamborabb jezsuiták a világ minden kincséért meg nem tettek volna), egy inkább tucategyéniségnek nevezhető ember, akit azonban nagyon is vérbeli jezsuitának tartunk, a vallási viták korának leghevesebb, legkíméletlenebb, legdurvább magyar jezsuitája: Sámbar Máttyás. Bár ő is magyar nemes, de horvát származású, tehát még inkább megokolt lenne, hogy túlságosan hazafias legyen. Bizonyára olyan heves és durva is azért volt, mert mindenkinél nagyobb volt benne a katolikus meggyőződés, azaz a „nemzetköziség”.

Sámbar származására nézve körülbelül úgy viszonylott a magyarsághoz, mint Zrínyi, de még jobban magyarnak tartotta és vallotta magát, mint Zrínyi. A jezsuita rend akkor még közös rendtartományt alkotott az osztrákkal, tehát a rendtartománynak több mint a fele idegen volt, de ott Sámbart mindenki magyarnak tudta és tartotta, nem pedig horvátnak. Tudvalevőleg ő is író volt, de nem horvátul írt, hanem magyarul. Zrínyi Miklós testvére, a „vértanú” Péter, inkább horvátul írt, mint magyarul, Miklós inkább magyarul. Még téríteni is csak magyarokat akart, nem horvátokat (pedig a horvátok közt is voltak akkor protestánsok).

Erdélyben működött s onnan még a moldvai csángó magyarokhoz is kiment, s mikor végre aggastyán korában visszakerült horvát hazájába, a zágrábi jezsuita rendházban is azon ábrándozik, hogy de jó lenne Julián barát nyomdokaiba lépni, kimenni Szittyországba és ott megtéríteni az ősmagyarokat.

De olyan lelkes, szinte a megszállottság határait súroló magyart, mint amilyen a már említett P. Szántó István jezsuita volt római tartózkodása alatt, még sehol se találtam. Egyenesen megható az, amilyen energiával ő a római, akkor már idegen kézre került hajdani pálos kolostort vissza akarta szerezni a magyaroknak és magyar papnevelőt csinálni belőle.

Ahogy ez ügyben egyik emlékiratot a másik után írta; ahogyan csüggedést nem ismerve és a kudarcoktól kedvét el nem veszítve egymás után fordult fűhöz-fához; ahogyan később az ellen tiltakozott, hogy ebbe az intézetbe a magyarok mellé még dalmata növendékeket is bevegyenek; később pedig az ellen – ami aztán mégis végleg az intézet sorsa lett –, hogy német-magyar közös kollégium legyen belőle; amilyen hévvel és meggyőződéssel bizonygatta, hogy a magyar mennyire más jellem, mint a német s ezért a tűz meg a víz ott egymás mellett sose fog megférti; amilyen lankadatlan honszerelémmel és a fajtájához való szinte a megszállottságig menő makacs ragaszkodással érvelt, csatázott, harcolt (beadványai Rómában

most is megtalálhatók) mindaddig, míg csak a pápa végül türelmét veszítve exkommunikációval meg nem fenyegette, ha végül már el nem hallgat, az igazán megható.

Bizonyítja, hogy az örök hazáért való lángolás nemcsak nem öli ki belőlünk a földi haza szeretetét, hanem éppen ellenkezőleg, ez az örökkévalóért való lángolás olyan tüzet szít fel bennünk, hogy bőségesen sok marad belőle a földi haza számára is, hogy még hazát és fajt is csak az olyan emberek tudnak igazán szeretni, akik kiölve magukból minden testinek és földinek rendetlen szeretetét, életüket teljesen az égieknek szentelték.

Olyan energiát, olyan elolthatatlan tüzet olt be ez az égi szeretet az ember lelkébe, hogy az égi hazán kívül, melyet valójában egyedül szeret, jut és marad még a földi hazának és vér szerinti hozzátartozóknak is annyi, hogy azok, akik bálványuknak vallják ezt a földi hazát s így egyetlen és legfőbb eszményük, azok se tudnak neki annyi szeretetet adni, mint ők, akiknek lelkében ez csak egy nála is fontosabb után következik.

De nem igaz, sőt csak a gyűlölet aljas indulatából folyó rágalom a jezsuiták ellen az a vád is, hogy gyűlöletet szítók s így békebontók. A jezsuiták, mint a legműveltebb és legigazibb katolikusok, gyűlölték a tévelyt, de sose gyűlölték a tévelygő embereket. Még az se igaz, hogy Loyolai Szent Ignác a protestantizmus „kiirtására” alapította a Jézus-társaságot. Loyolai Szent Ignácnak se műveiben, se leveleiben ennek semmi nyomát nem találjuk. Ő a társaságát az Egyház védelmére alapította. Általában a katolikus Egyház (s még inkább szentjei) életében nem a rossz gyűlölete van előtérben (mint a hitújítók, de különösen Luther életében), hanem a jónak a szeretete, az érte való önfeláldozás.

Az Egyház életében sose játszott olyan nagy szerepet a protestantizmus, mint a protestánsok életében a katolicizmus. (Tessék csak elolvasni egy katolikus és egy protestáns hittankönyvet!) A protestantizmusnak még a neve is a katolikus Egyházra utal, mert az ellene való tiltakozást, az ellene való protestálást jelenti, ellenben a katolikus Egyház egyszerűen nem veszi tudomásul a protestantizmust. Úgy tesz, mintha nem is léteznék. (Például a vegyes házassági hirdetésekben még azt se említi meg sose, hogy az egyik fél protestáns. Pedig ha már hirdeti őket, akkor a protestáns fél reverzálást adott. Az Egyház ezzel nem dicsekszik, hanem magától értetődőnek tartja. Inkább azt szégyelli, hogy a protestáns fél nem tért meg, mint rendjén volna, hanem csak reverzálást adott.) Az Egyház nem azért van, hogy tiltakozzék, hogy protestáljon, hanem azért, hogy tanítson. Krisztus ezzel bízta meg. Tanítja az evangéliumot, akár tetszik az egyeseknek, akár nem. Még a vitát is méltóságán alulinak tartja. Szép és imponáló ez, de a hátrányait is látjuk: Hol van a katolikus hívek vallási öntudata a protestánsok felekezeti büszkeségétől, önelégültségétől, fölényétől!

Hogy mennyire nem voltak gyűlölködők az ellenreformáció korának jezsuitái se, azt megint Sámbar Mátyással tudjuk a legcsattanósabban bizonyítani, mert hiszen köztudomásúlag ő volt a „leggyűlölködőbb”, a legdurvább hangú jezsuita polemikus. Emiatt például Erdélyből 1658-ban név szerint utasították ki. Történetírásunk ennek megfelelő ellenszenvvel emlegeti, irodalomtörténet-írásunk pedig, mint a vallási polémia legdurvább magyar képviselőjét, sértő megvetéssel említi személyét. Pedig hogy szegény Sámbar Mátyás ilyen (nem éppen irigylendő) hírnevet szerzett, abban sokkal nagyobb szerepe volt és van a jezsuitának már eleve kijáró ellenszenvnek, mint a tárgyilagos igazságnak.

Sámbar személye sokkal szelídebb és keresztényibb volt, mint irodalomtörténeti méltatása után gondolnánk. Ki gondolná például e legdurvább polemikusról, hogy Batthyányné Lobkowitz-Poppel Évával, ezzel az okos, de a legöntudatosabban protestáns asszonnyal egész életén át a legjobb barátságban és állandó levelezésben állt? Aztán hogy mikor Sárospatakon az utcán tartott prédikációt a körmenetek üdvös voltáról, az a református kollégiumi professzor, akinek a háza előtt a prédikációját tartotta, utána elismerésül egy kosár gyümölcessel kedveskedett neki? Vajon tetszett volna-e ennek a professzornak annyira az a prédikáció, ha a gyűlölet lett volna prédikációja alapvonása és csak a gúny a fegyvere?

Ki gondolná, hogy éppen vallási disputa alkalmával ugyancsak Sárospatakon megtörtént Sámbarral még az is, hogy a vita folytatására az egyik professzor a házába hívta és aztán az ő asztalánál folytatták, mert Sámbar a meghívást természetesen el is fogadta? És hogy még az is előfordult, hogy egy másik ilyen disputára közös kocsin utazott Kassára ez a „leggorombább” jezsuita és kálvinista ellenfelei. Láthatják belőle protestánsaink, hogy mennyire mások és Bocskai korában is mennyire mások voltak az igazi jezsuiták, mint amilyeneknek ők gondolják őket s mint amilyen képet ők kaptak róluk felekezeti kollégiumaikban.

Ami pedig a jezsuiták hajdan annyit emlegetett állandó „cselszövényeit” és „intrikáit” illeti, ezeket ma divatos kifejezéssel inkább állandó politizálásnak neveznénk, mert ma ezt tartják annyira nem illőnek és helyteleníthetőnek papok, kivált szerzetesek részéről. Eszerint tehát a jezsuiták többet foglalkoztak volna politikával, mint vallással s ezzel érdemelték volna meg az általános gyűlöletet és végül a száműzést.

A vád ilyen alakban való megfogalmazására azt feleljük, hogy a politizálás minden állampolgárnak egyik legsarkalatosabb joga, sőt azt is mondhatjuk: kötelessége. Hiszen a közügyekkel, a haza dolgaival való foglalkozást jelenti, ez pedig mindenkinek nemcsak joga, hanem egyúttal kötelessége is. Hogy lehet hát még csak gondolni is arra, hogy valakit ezért gyűlöljenek, sőt száműzzenek hazájából? Mi lenne és mi lett volna a híres magyar alkotmányból, ha a magyar nemeseknek tilos lett volna a politizálás?

A politizálás nem más, mint a közügyekkel való törődés, és minél műveltebb, kulturáltabb lelkű és minél megbízhatóbb jellemű, minél magasabb erkölcsi felfogású valaki, annál inkább nemcsak joga, hanem kötelessége is ez a törődés.

Látjuk tehát, hogy megint csak oda lyukadunk ki, hogy a jezsuiták vagy más papok politizálását csak az kifogásolhatja, aki a papokat veszedelmes, káros elemeknek tartja a társadalomban, tehát ha vallástalan, sőt vallásellenes alapon áll. Ha a vallást becülöm, akkor a papok politizálásának örülnöm kell, mert akkor a politika, az állam ügyei jó kezekben vannak, legalábbis jobbakban, mint másoknál. Ha a vallásról azt tartom, hogy „nem árt, nem is használ”, akkor a papok politizálásáról is ez a véleményem, tehát nem törődök vele. A papok politizálásának ellensége azonban csak akkor lehetek s a nemzetre csapásnak csak akkor tartatom, ha maga a vallás is ópium a népeknek.

De a pap, a szerzetes lemondott a közéleti szereplésről, az ő szellemére káros hatással is van ez a közéleti szereplés, mondják erre. Ha ez igaz, feleljük, akkor is csak az Egyház baja s csak neki kell tiltania, de nem az államnak. Sőt ebből az egyházilag helytelen és a papság szellemére káros papi foglalkozásból az államnak csak haszna van, közéleti szempontból tehát csak örülnie kellene neki. Ezáltal ugyanis a politika erkölcsileg magasabb rendű és megbízhatóbb, önzetlenebb kezekbe kerül s ezért örvendetes dolog.

Igen ám, felelik, de tapasztalati tény, hogy politizálni éppen a papság salakja szokott. Baj – feleljük – még így se éri miatta az államot, mert ha ez igaz, akkor a nem papok közül se a legértékesebbek azok, akik foglalkoznak a politikával s a papságnak a salakja is jobb, mint a világi emberek salakja.

A francia forradalom idején, mely már az elején is egyház- és papellenes, később pedig egyenesen istentelen volt, kétségtelenül csak a francia papság alja foglalkozhatott politikával akkor, ha a politikában nem a reakciót, hanem a forradalmi „haladást” képviselte. Az ilyen papnak már szakítania kellett hitével, ami egy papnál majdnem mindig azt jelenti, hogy „babája” is már régen van neki. Ennek ellenére mégis azt látjuk, hogy a francia forradalom híres papszereplői: Maury, Sieyes apát, Fauchet püspök a mozgalom legideálisabb, legfeddhetetlenebb és forradalmár szempontból legtisztelhető vezető férfiai közé tartoznak. Hol van őtőlük jellemében, feddhetetlenségben és önzetlenségében Mirabeau, Danton, sőt még La Fayette, de még Robespierre vagy Marat is, noha ez utóbbiakat legalább nem lehetett megvesztegetni, mint az előbbieket?

Aztán ne feledjük azt se, hogy a politizáló embernek a politikából nemcsak előnyei vannak, hanem hátrányai is. Nemcsak hasznot jelent az a benne résztvevőkre, hanem jelenthet

terhet is. Világos, hogy a papok, szerzetesek csak a politizálás előnyeiről, a vele szerezhető hatalom élvezetéről mondanak le (ezekről lemondani is csak a szerzetesek kötelessége, a papok számára legfeljebb illő), nem pedig a hátrányairól, a jóért való harcról és a velejáró veszélyeségekről, kellemetlenségekről, támadásokról, gyűlöletről, rágalmakról. Ezeket a jó ügy érdekében a gonoszok részéről vállalni ugyancsak paphoz illő sors. Kiknek kötelességük hát, hogy politizáljanak és kiknek politizálása legkívánatosabb a közéletre, az államra is, ha nem azoknak, akik a politizálásban is munkát, áldozatot látnak; akik mindent az evangélium szemüvegén át néznek s az átlagembereknél jobban mentesek az önző érdekektől?

A butákat és a gazembereket kell távol tartanunk a közügyektől és a politikától (amint-hogy ezeket a törvény meg is fosztja állampolgári jogaiktól, tehát a politizálás jogától), nem pedig a papokat és szerzeteseket. Nekik tulajdonképpen könyörögnünk kellene, hogy politizáljanak. Őket csak a hitetlen, sőt csak a vallásgyűlölő ember tarthatja veszedelmeseknek a politikára. Aki jó katolikusnak mondja magát, de felháborodik, ha azt látja, hogy egy tehetségéről és jelleméről ismert pap vagy szerzetes politikailag is irányt ad híveinek, abban a vallássosság vagy csak képmutatás, vagy pedig a józan ítélőképesség körül van nála baj. Ő egyszerűen a vallástalan emberek ravasz propagandájának hiszékeny áldozata, aki katolikus létére is hitetlen módra gondolkodik, mert nincs szellemi önállósága, sem nem tud önállóan gondolkodni s ítéletet formálni.

Vallásos ember számára a logika azt írja elő, hogy kívánva kívánja, hogy bárcsak minél többet törődjenek a közügyekkel, azaz bárcsak minél többet politizálnának a papok. A papok politizálása miatt csak azok kiabálnak, akik másképp politizálnak mint a papok, vagyis másképp, mint egy jó katolikus embernek politizálnia kellene, tehát a kereszténység ellenségei és az állam ellenségei, a felforgatók, vagy legalábbis a csak maguknak, nem pedig a köznek politizálók.

Mikor e sorokat másoltam, épp akkor zajlott le az 1957. szeptember 10-i nyugatnémet választás Adenauer győzelmével, a kommunista Népszabadság szerint „*az Egyház leplezetlen durva beavatkozásának segítségével*”. De vajon miért kellene „leplezni” azt, hogy az Egyház beleavatkozik egy választásba, mely a sorsa felett dönt? Hiszen ha még ebbe se avatkozna bele, ha teheti, akkor még elmebetegnek is rossz volna. Ha a kommunizmus azt akarja, hogy az Egyház ne legyen ellene, akkor törölje programjából az istentelenséget. De megmaradni istentelennek, sőt istentelenségét a legnagyobb hévvel továbbra is hirdetni, de ugyanakkor még azt is elvárni, hogy még az Egyház is neki prédikáljon, vagy legalábbis semleges legyen, az már nem egyeztethető össze az épelméjűséggel. Az Egyháznak tehát még az is büne, hogy élni akar s nem nézi ölbe tett kézzel, mint teszik nyakára a kést.

„*Bár a pártok megegyeztek abban – folytatja a Népszabadság –, hogy a választási harcot szombaton befejezik, az Adenauer-párt módot talált arra, hogy még vasárnap is erőteljesen befolyásolja a szavazókat. Igen sok katolikus templomban imádkoztak a CDU választási győzelméért és olyan egyházi beszédeket tartottak, amelyek egyenértékűek voltak a legvadabb választási agitációval.*”

Világos, hogy a pártok megegyezésének megszegéséről szó se lehet, mert a katolikus Egyház nem párt s így nem is egyezhetett meg a többi párttal. A katolikus Egyház csak vasárnap szólhat híveihez, de – ha szabadon működhet – csak természetes, hogy olyan fontos alkalommal, mint egy választás, s kivált olyan időben tartott választás, mikor a kommunizmus (azaz az istentelenség) veszélye fenyeget, nem mulaszthatja el, hogy híveihez ne szóljon, hogy őket fel ne világosítsa és katolikus kötelességükre a választással kapcsolatban ne figyelmeztesse. Mivel azonban az ellene ellenfelei részéről megnyilvánuló terror miatt az Egyház valójában még akkor se szabad, ha hivatalosan szabad, a német papság a kötelességét még ez alkalommal se teljesítette.

Mint a cikkből is látható, csak imádkoztak azért, hogy a választás eredménye az Egyházra kedvező legyen, de ez is csak egyes templomokban történt meg. Még a Népszabadság is csak az „igen sok templomban” kifejezést használja s ez nyilvánvalóan nem a templomok







ség nagyon kellemes – még égis is magasztalják, mint a béke emberét, az igazi Krisztusi papot s ráadásul még a könnyen befolyásolható hívő tömeg is elhiszi hazug szólamaikat. Pedig az ilyen pap valójában Krisztus és evangéliuma ügyének gyáva elárulója, semmi más, s mivel bűnéért a földön nem bűnhődik, hanem még jutalmat is kap érte, ugyancsak keserves dolga lesz a másvilágon.

A kommunizmus idején a „békepapok” azt hangoztatták, mégpedig meglehetősen sikerrel, hogy hit és erkölcs dolgában mindig szót fogadunk Rómának és e téren elismerjük illetékeségét, de politikáját nem kell szükségképpen elfogadnunk. Ebben mi tőle teljesen független magyar állampolgárok vagyunk, mi államunk politikáját helyesljük, ragaszkodunk államunk vezetőihez és ahhoz az államrendszerhez, mely nálunk van. És ezt a tetszetősnek látszó érvelést akkor hangoztatták, mikor ez az államrendszer és ezek az állami vezetők úgyszólván minden éjszaka megrohantak egy-egy kolostort és lakóit tíz perc vagy félóra csomagolási időt adva a legnagyobb durvasággal hurcolták el (s másnap azt híresztelték a városban – legálábbis Esztergomban így tettek – hogy „a barátok az éjszaka megszöktek”).

Akkor érveltek az állam politikája mellett, mikor erőszakkal arra kényszerítették az apácákat, hogy egy, a rendből való kilépési nyilatkozatot írjanak alá, s mikor aláírták (vagy ha nem is írták alá), rádiójuk hangos híradója gúnyolódott a „kivetközött apácákon”. Akkor érveltek így, mikor például Esztergomban minden szentről vagy papról elnevezett utca nevét másra, többnyire kommunistákra változtatták, s mikor egyik egyházközség természetesen a maga költségén helyrehozatni akarta a háború folyamán megrongálódott templomát, a munkálatokhoz még pénzért se adtak cementet azzal a megokolással, hogy templomra nincs.

Ugyanekkor tiltották meg a legszigorúbban minden állami alkalmazottnak (pedig egy kommunista államban ki nem állami alkalmazott?), hogy gyereket hittanra járassa, falun pedig, ahol akkor még voltak önálló gazdák, a tanítóknak végig kellett járniuk az összes szülőt, aki a gyereket hittanra beíratta, hogy lebeszéljék őket s részletes jelentést kellett betérjeszteniük, hogy kinél voltak, milyen eredménnyel és milyen érveket használtak.

S lám, még ekkor is akadtak emberek, sőt még papok is, akik „csak” hit és erkölcs dolgában voltak hajlandók engedelmeskedni Rómának s – noha egyébként állítólag szívvel-lélekkel katolikusok voltak – nem voltak hajlandók tovább követni a Vatikán és a püspöki kar (akkor még nem sikerült megtörni a püspöki kart) „katasztrófa-politikáját”. Tehát még ekkor is voltak emberek, akik kifogásolták az Egyház „politizálását”, sőt mivel a kommunista állam már a semlegességet, a politikától való tartózkodást se tűrte meg még a papokban se, még olyan papokat is talált, akik egyenesen nekik politizáltak. Az ilyen papi politizáláson természetesen mi is felháborodunk, sőt csak mi háborodunk fel rajta igazán.

Látjuk tehát, hogy nem a politizálás kifogásolható a papságban, hanem egyedül csak a rosszul politizálás. Vannak esetek, mikor az evangélium nevében egyenesen meg kell követelnünk minden paptól, hogy „politizáljon”. Az is világos, hogy minden papnak, sőt minden katolikusnak úgy kell politizálnia, ahogyan az Egyház politizál, mert ez a katolikus meggyőződésből természetesen követezik. Az Egyház ellenségei se azért haragszanak a politizáló papokra, mert politizálnak, hanem egyedül csak azért, mert nem úgy politizálnak, ahogyan az ő érdekük kívánja.

A kommunizmus egyenesen megkövetelte a papoktól, hogy politizáljanak, mégpedig nekik. Az eddigi politikai rendszerek, többek közt még a nyilasok is, csak azt követelték a papságtól, hogy ne politizáljon. Természetesen egyedül csak azért követelték ezt, mert tudták, hogy ha politizálnak, akkor ellenük politizálnak. A kommunizmus már nem volt ilyen szerény. Ő politizáló papokat követelt, mégpedig neki politizálókat, a beszolgáltatás, a béke, az amerikaiak aljas bacilusháborúja és atombombái ellen és a termelőszövetkezetek mellett agitálókat, s ezt annak ellenére követelte, hogy a rendszer nyíltan ateista volt.

Ezek után talán megértette az olvasó azt is, miért politizáltak (akarom mondani, miért „intrikáltak” és szítottak „békétlenséget”) a jezsuiták Bocskai korában is és talán most már

nem is tulajdonítjuk ezt olyan nagy bűnüknek, hanem – éppen ellenkezőleg – papi és keresztényi kötelességteljesítést, erényt látunk benne. Politizáltak e kor jezsuitái a török ellen, mert keresztények voltak, és politizáltak a Habsburgok mellett (tehát Bocskai, Bethlen és Rákóczi György ellen), mert katolikusok voltak. Mindkettő őszinte, komoly katolikus meggyőződésüknek természetes velejárója volt, mert józan logikájukból következett. Aki komolyan és eszesen katolikus, az nem lehet barátja a katolicizmus ellenségeinek, de semleges se lehet a kettő közti harcban, hanem elemi kötelessége nyíltan és szívvel-lélekkel mellé állni annak, aki a katolicizmus érdekeit védi. Az pedig ebben a korban a Habsburg-dinasztia volt.

Az örök haza előbbre való, mint a földi haza; a lélek fontosabb, mint a test; az igazság, mint a faj vagy a vérség. De ha nem lenne előbbre való, akkor is így kellett volna eljárni, mert a földi hazának is elsősorban akkor használunk és fajunkkal is akkor tesszük a legnagyobb jót, ha az igazságot megismertjük vele, illetve abban megőrizzük. Ha hazám Krisztus igaz tanai szerint igazodik, az többet használ neki, mint bármely szabadsághős felszabadítása, még akkor is, ha a szót nem kell idézőjelbe tenni, azaz ha igazi szabadsághősről van szó.

Az a katolikus magyar, aki jó katolikusként mondja és tartja magát, de nem tehet róla, ha a Habsburgokat „utálja”, olyan, mint az a cukorbeteg, aki tudja ugyan, hogy az ő szervezete a szénhidrátokat nem bírja s ezért ezekből csak megszabott kis mennyiséget szabad fogyasztania, de hát nem tehet róla, ha ezeket a neki tilos dolgokat mégis annyira szereti s ezért eszi is. Az tehát csak természetes, ha a jezsuiták nem ilyen nyomorult lelki cukorbeteg, akarom mondani: nem ilyen hitvány katolikusok és nem ilyen gyászmagyarok voltak, de épp oly természetes az is, hogy nem nekik kellett volna megváltozniuk, hanem „jóakarátú” bírálóknak kellett volna és kellene más magyarokká, más katolikusokká, más jellemekké, józanabb logikájú, főképpen pedig erősebb akaratú emberekké lenniük.

Aki hívó katolikus volt és melléje még józan esze is volt, annak nálunk a Habsburgok oldalán kellett politizálnia. Aki a jezsuitákat állítólag nem a vallásukért, hanem a politizálásukért akarta kitiltani hazájukból, mint például Bocskai és hívei, az nem a vallásszabadság követője, annál kevésbé harcosa volt, hanem lábbal tiprója. Az ilyen ember ugyanis csak azt engedte volna meg, hogy valaki katolikusként mondhatta magát, de azt már nem, hogy valóban katolikus is legyen, azaz hogy katolikus módra is viselkedjék és katolikus voltának logikai következményeit is levonja. Az ilyen embereknél a vallásszabadság csak propaganda, csak kortesfogás volt; ürügy, nem pedig ideál. Azok pedig, akik e kortes jelszónak komolyan hittek, naiv gyerekek.

A jezsuiták akármelyik „hibáját” nézzük tehát, mindenképpen oda lyukadunk ki, hogy a vallásszabadság legszégyenletesebb és legfelháborítóbb megcsúfolása volt az ő erőszakos kiűzésük.

Kik voltak a jezsuiták abban a korban, melyet tárgyalunk? A legkifogástalanabb életű s a legtehetségesebb, legtudósabb papok, illetve úgyszólván az egyedüli olyan papok, akik akkor képzettek és kifogástalanok voltak.

A jezsuiták száműzése azt jelentette, hogy hazánkban továbbra is csak régimódi, csak feslett életű, tudatlan és tétlen papoknak van még élni joguk; hogy az ország türelmetlen protestáns urai nem hajlandók lehetővé tenni, hogy az ősi katolikus Egyház elesettségéből újra felemelkedhessék; nem tűrik, hogy olyan papjai is legyenek, akik újra meg tudják tölteni a templomokat, az Egyháznak újra becsületet tudjanak szerezni a hívők előtt és akik ésszel és szóval szembe tudjanak szállni az új tanokkal és érveiket semmivé, szólamaikat nevetségessé tudják tenni. Azt jelentette továbbá, hogy a katolikusoknak Magyarországon csak legfeljebb elemi iskolái lehetnek. A jezsuiták távozása ugyanis akkor az összes magasabb katolikus iskolák megszűnését is jelentette egyúttal.

Mi bűne volt a jezsuitáknak? Kétségtelenül semmi más, mint csak az, hogy bámulatos sikereik voltak; hogy gyermekét mindenki az ő iskoláikba akarta adni (mint láttuk, még a protestáns lelkészek is), és ahol megjelentek, ezrével tért vissza a nép az elhagyott hitre. Hogy ez

bántotta a protestánsokat, érthető. Hogy sikereiket akadályozni is igyekeztek, az is érthető. Erre törekedni joguk is volt, hiszen éppen ebben áll a vallásszabadság. Azonban csak lelki, csak szellemi fegyverekkel lett volna szabad ellenük küzdeniük és csak úgy, hogy miközben a maguk javára felhasználják a vallásszabadság adta lehetőségeket, ugyanezeket meghagyják az ellenfél számára is.

A jezsuiták nagy sikerei ellen tehát egyedül csak azokkal a fegyverekkel lett volna szabad küzdeni, melyekkel a jezsuiták harcoltak: a szellem, nem pedig a nyers erőszak fegyvereivel. Nekik velük szembe még tudósabb, még ügyesebb, még életrevalóbb, még feddhetetlenebb, még szentebb életű igehirdetőket kellett volna a porondra állítaniuk és a jezsuitákénál még jobb iskolákat nyitniuk. Mikor a magyar protestantizmus mindezek helyett egyszerűen csak a jezsuiták száműzésének makacs követelésével (Erdélyben pedig, ahol a hatalom kezében volt, e száműzés végrehajtásával is) felelt, először is a legélesebben szembeszegült a vallásszabadság éppen tőle annyit hangoztatott elvével s ezáltal jelszavai nyílt megcsúfolásában legalább olyat teljesített, mint korunkban Sztálin a „szabadság” és „béke” jelszavainak megcsúfolásában. Másodszor lábbal tapodta a magyar alkotmányt is, melynek védelmét pedig a vallásszabadsággal együtt hangoztatta, mikor magyar nemeseket – a magyar jezsuitáknak legnagyobb része, papi mivoltuktól eltekintve is, nemes volt – meg akart fosztani attól a joguktól, hogy őket törvényes ítélet nélkül és előtt büntetni nem lehet. Ez a joga egyébként ma már a nem nemes embereknek, sőt a négereknek is rég megvan.

De Bocskai a vallásszabadság elvét nemcsak megcsúfolta, hanem a legszégyenletesebben, sőt igazi ördögi módon csúfolta meg. A legszégyenletesebben, mert a jezsuiták szellemi és erkölcsi fegyvereivel szemben – hasonló fegyverek helyett – nyers erőszakkal akart és tudott csak szembeszállni, s így elismerte, hogy a szellemi és erkölcsi küzdelemben alulmaradt. Ördögi pedig azért, mert a jezsuiták eltávolításával a katolicizmust és a magyar népet egyúttal attól a lehetőségtől is meg akarta fosztani, hogy akkori elszomorító szellemi és erkölcsi elenességéből újra felemelkedhessék s kényelmes, tudatlan és kétes erkölcsű pásztorai helyett jobbakat, méltóbbakat kaphasson.

Van-e ördögibb bűn, mint az ellenfelet, illetve a más hiten levő magyar testvért végleg arra a sorsra ítélni akarni, hogy meg legyen fosztva a lelki felemelkedés lehetőségétől? Bocskai és utána minden magyar szabadsághős ezt akarta. Még a katolikus II. Rákóczi Ferenc is, bár ő nem önként, hanem mert nem volt a maga ura. A magyar felkelések annyira ilyen szelleműek voltak, hogy ezt a szellemet kellett képviselnie még a katolikus vezérnek is, ha már magyar „szabadsághősnek” felcsapott.

Jellemző protestánsaink szégyenletes elfogultságára és esztelen felekezeti gyűlöletére (ne botránkozzék meg e kifejezések keménységén az olvasó, mert mindjárt látja, hogy megérdemelték), hogy „Erdélyország történeté”-ben, mely pedig oly korban jelent meg, melyben a liberalizmus uralkodott, még Szilágyi is a „betolakodás” (!) szóval fejezi ki a jezsuiták Erdélyben való megjelenését. Ha a jezsuiták csakugyan hívás nélkül, sőt akár országgyűlési határozat ellenére kerültek volna Erdélybe, még akkor is joguk lett volna odamenniük, mert azok a törvények (ha lettek volna ilyenek), melyek ellenére ők Erdélybe „tolakodtak”, ellenkeztek volna az erdélyi alkotmány egyik legfőbb alaptörvényével, a vallásszabadsággal, s így kötelező erővel, különösen protestáns felfogás szerint, nem bírtak volna.

Mivel azonban Erdélynek akkor még jezsuitaellenes törvényei nem voltak, hogyan minősítsük azt, ha nem is akárki, hanem az egész magyar történetírás egyik legtekintélyesebb alakja, a jezsuiták Erdélybe „betolakodásáról” beszél? Ma már nem lehetne így írni. Nagy szégyene azonban Szilágyinak és az egész magyar protestantizmusnak, hogy akkora volt bennük az elfogultság és a katolikusgyűlölet, hogy addig, míg lehetett, ők így írtak. Hogy aztán még emellett a vallási béke híveinek is tartották is magukat – és természetesen a jezsuita vagy „klerikális” fanatizmussal éles és dicséretesen felvilágosult ellentétben! –, az még jobban növeli szégyenüket, mert ehhez a rosszakaraton kívül még egyenesen együgyűség is kellett.

Annak, aki az igazságot, az evangéliumot megy valahova hirdetni, egyáltalán nem kell várnia, hogy hívják (bár a jezsuitákat hívták is Erdélybe, mégpedig az egész ezeréves magyar történelem egyik legnagyobb alakja, Báthory István hívta őket). De vajon az első reformátorokat hívta-e valaki Magyarországra? Lám, mégis jöttek. S vajon mondta-e róluk mégis akár csak egy katolikus történetíró is, olyan, aki az egész nemzet számára írt, hogy ide „tolakodtak”? Mi, türelmetlen, inkvizíciós, az egyedül üdvözítő Egyház alapján álló katolikusok tehát, bár elméletben a vallásszabadság ellen beszélünk, a gyakorlatban sokkal jobban gyakoroltuk, mint azok a protestánsok, akiknek szinte vezérszavak ez a vallásszabadság és állandóan ajkukon hordják.

A protestánsok, még ha egy Szilágyi képviseli is őket, aki nem is lelkes és aki mégis csak volt valaki, a valóságban és a gyakorlatban annyira telítve vannak a vallási türelmetlenség és gyűlölet szellemével, hogy az, aki a katolicizmust hirdetni jön hozzánk, még akkor is, ha azért jön, mert hívták és éppen a magyar faj egyik legnagyobb embere hívta, és még akkor is, ha olyan szellemi képességekkel jön, hogy a magyar kultúra és irodalom évszázadokra szóló gazdagodását jelenti, és olyan erkölcsi tökéletességgel, hogy a szegény magyar nép valóságos rajongással veszi körül, egyszerűen „betolakodónak” nevezi olyan műben, melyet nem is felekezeti használatra, hanem az egész magyar társadalom (tehát elsősorban katolikusok) számára írt, de – és éppen ez a legbájosabb – közben még csak eszébe se jut, hogy ezzel ő valakit megsért, s hogy az amit csinál, nem tárgyilagosság, nem liberalizmus, nem vallásszabadság, főként pedig nem tudomány, annál kevésbé a magyar társadalmi béke és összetartás szolgálata, hanem közönséges sötét gyűlölet és korlátozott fanatizmus.

Azok a jezsuiták, akiket Bocskai és „szabadsághős” követői a magyar nemesi szabadságok és a vallásszabadság elvének megsértésével ebből az országból kiűzni akartak és részben ki is űztek és akiket a magyar történetírás atyja, mint itt nem kívánatos betolakodókat, a legszívesebben be se eresztett volna az országba, utána hamarosan megalapították itt az első és még évszázadokon át egyetlen tudományegyetemet. Ők adták a magyar irodalomnak Pázmányt, Káldy Györgyöt, Faludy Ferencet, Baróti Szabót, a magyar tudománynak Kazyt, Hevessyt, Katonát, Prayt, Kapronayt, Sajnovitsot és társaikat.

Szilágyi tehát ezeket tartja „betolakodóknak”, Bocskai és utódai pedig ezektől és ezek alkotásaitól akarták megfosztani Magyarországot, a magyar irodalmat és tudományosságot. Ha ugyanis Bocskai el tudta volna érni azt, amit akart, s az „idegen” király ebben meg nem akadályozza, akkor se Pázmány írásai és egyeteme nem jöhetett volna létre (de nem lett volna Széchenyi Istvánunk és Széchenyi Ferencünk se, mert a Széchenyiek ez időben még köznevesek se voltak, őket Széchenyi György primás tette vagyonosokká, ő pedig sose lehetett volna pappá s így családja naggyá és vagyonosná tevőjévé, ha nincs Pázmány és nincsenek jezsuiták), de Katona, Pray, Hevessy, Kapronay bámulatos történelmi adatgyűjtése s így Szilágyi történelmi művei se, mert hiszen azok is és minden magyar történelmi mű elsősorban azokon az adatokon alapulnak, melyeket e nagy jezsuiták szorgalma gyűjtött össze.

Azt állítom, hogy soha semmiféle Habsburg nem vétkezett és nem is akart vétkezni annyit a magyar vallásszabadság és a magyar protestantizmus ellen, mint amekkorát vétkeztek Erdélyben (és nem rajtuk múlt, hogy nem vétkeztek Magyarországon is) szintén a vallásszabadság, de most már természetesen a katolicizmus ellen Bocskai és „szabadsághős” utódai. Olyan ördögi és olyan szégyenletes, mert szellemi szegénységre valló fegyverekkel ugyanis egy Habsburg se küzdött a magyar protestantizmus ellen, mint amilyenekkel ezek a „szabadsághősök” küzdöttek a magyar katolicizmus ellen.

Az például egyik Habsburgnak se jutott eszébe soha, hogy egyszerűen minden protestáns felsőbb iskolát betiltson (mikor e sorokat írom, éppen akkor ünnepli például a nagykőrösi református gimnázium fennállásának 400 éves jubileumát), hiszen a sárospataki református kollégium is működött még Báthory Zsófia jezsuita uralma alatt is. A jezsuiták kitiltása azonban akkor a magyar katolikus felsőbb iskolákra nézve nem kevesebbet, mint ezt jelentette

volna, s mivel ez – sajnos – Erdélyben a valóságban is megtörtént, ott ezt is jelentette. Ott, addig, míg protestáns uralom alatt volt, nem volt egyetlen közép, annál kevésbé felső katolikus iskola. Nem volt még papnevelő iskola se.

A Habsburgoknak sose jutott eszükbe, hogy azokat a protestáns prédikátorokat, akik társaik közt a legkiválóbbak voltak és így eszükkel, nagy tudományukkal, szónoki képességükkel, nagy erkölcsi tekintéllyükkel, tevékeny életükkel és lángoló buzgalmukkal a legtöbbet használták a protestáns hitéletnek és a magyar közéletben tekintélyt szereztek a protestantizmusnak, békebontás címén az országból egyszerűen kiűzzék és e céljuk elérésére tervszerű rágalmazó hadjáratral ők nem szították egész az izzadásig az ellenük való gyűlöletet. A jezsuiták állandó rágalmazása, szinte törvényen kívül való helyezése (olyanformák voltak, mint a kulákok a kommunista társadalomban és sajtóban) és végül száműzése tehát igenis megszegése volt a vallásszabadság elvének, mégpedig a képzelhető legalantasabb és legördögibb módon.

Velük szemben ellenségeik már ezelőtt 400 évvel használták a bolsevik taktikát, mely bevette ugyan az alkotmányba a vallásszabadságot, de annyira üldözte és büntette a „klerikális” beállítottságot, hogy az alkotmányban ott díszelgő „vallásszabadság” ellenére az emberek pappal nem mertek megállni beszélgetni az utcán és templomban csak éjjel vagy ismeretlen városban mertek megesküdni a jegyesek. Az alkotmány kulákot se ismert, ott annak se volt semmivel kevesebb joga, mint akár egy pártagnak, a valóságban azonban – s éppen nem véletlenül – szánandóbb teremtés volt, mint Indiában a pária.

A jezsuiták is ilyenforma megvetett emberek voltak azelőtt s szintén nem véletlenül lettek ilyenekké. De míg a kulákgyűlölet sose vált népszenvédéllyé, a jezsuitagyűlölet a régi kor protestánsai körében valóban népszenvédély volt. A kulákokat még a kommunista propaganda se vádolta meg a kommunisták láb alól való eltevésével vagy méregkeveréssel, a protestáns közvélemény a jezsuitákat még ezzel is megvádolta s az efféle rágalmakat komolyan hitte is, sőt részben még ma is hiszi.

Ahhoz képest, amit „szabadsághőseink” a jezsuiták kiűzésével a katolicizmusnak ártottak, illetve ártani szerettek volna (de Erdélyben, ahol Habsburg ez időben nem parancsolt, a valóságban is ártottak), valósággal eltörpül az a kis sérelem, melyet Habsburgjaink a protestánsok ellen nálunk azzal követtek el, hogy a felvidéki német városok kizárólagos és a katolikus nyilvános istentiszteletet egyáltalán nem tűrő protestantizmusát később erőszakkal valóban megtörték (de ezzel elsősorban nem a vallásszabadságot, hanem a protestáns egyeduralmat szüntették meg, tehát – legalábbis az elején – ők csinálták e városokban vallásszabadságot), vagy hogy az újra katolikussá lett földesurak (tehát ezt már nem is a Habsburgok csinálták) egyes falvaikban (de közel se mindegyikben, sőt még a falvak felében se) az azelőtt protestánsá tett templomot újra visszaadták a katolikus istentiszteletnek. (Ez se Bocskai idejében történt, hanem több mint száz évvel utána.)

Hogy ezek mennyivel kisebb jelentőségű dolgok voltak s mennyivel kevesebb tényleges kárral jártak a protestantizmusra, mint az évszázadokon át tartó mesterséges hírverés hatására a közvélemény hiszi, mutatja, hogy ezeknek a felvidéki városoknak a törzslakossága, minden állítólagos borzalmas üldözés ellenére, még ma is protestáns s a mai katolikus többség sokkal inkább a későbbi tót betelepülések, mint a német protestáns törzslakosság megtérésének eredménye. Ami pedig a falvak főúri katolizálását illeti, még ma is százsámra találunk falvakat, melyek tiszta protestánsok, vagy katolikus kisebbségük még ma is nincstelen katolikus bevándorolt „jötmენტekből” áll, noha földesuruk már Pázmány óta mindig katolikus volt, sőt lakóik sokszor éppen az Egyház jobbágyai voltak. Nemcsak a Tiszántúlon van ez így, hanem még a katolikus többségű és szellemű Dunántúlon is.

A régi (a megyének a Dunától északra fekvő részét is még tartalmazó) Esztergom megyében ma mindössze öt protestáns többségű falu van s ezek közül három (Bucs, Dunamocs és Érsekkéty) éppen az esztergomi érsek földesurasága alá tartozik. Ez tehát nem volt akadá-

lya annak, hogy e községek lakói kálvinistáknak meg ne maradjanak, sőt e tény alapján egyenesen arra kell gondolnunk, hogy éppen az érsek birtokain lakó jobbágyok maradhattak meg kálvinistáknak, mert hiszen e három falun kívül még csak két protestáns többségű község van az egész megyében (Kisújfalu és Nagysáp), Contra factum non valet argumentum. Itt a „factum” az, hogy olyan vidéken, ahol a protestánsok csak egyes kivételes esetekben élték túl az ellenreformáció „viharait”, ezek a kivételes esetek éppen az esztergomi érsek birtokain fordultak elő. Bucson még katolikus templom sincs ma se. Érsekkétyen pedig csak a XIX. század második felében épült. De Nagysáp és Kisújfalu földesurai is katolikusok voltak.

Vajon tudnának-e protestáns felekezeti történetíróink olyan falut találni az országban, melynek földesura Bocskai óta mindig protestáns volt (azt nem is kívánjuk, hogy a falu egyenesen protestáns felekezeti birtok lett légyen) s ma is megvan benne az ősi katolikus plébánia és templom, vagy ha az nincs is meg, de a falu többsége, mégpedig törzslakossága, ma is katolikus? Tessék megpróbálni, s ha találnak ilyet, diadallal megnevezni. Én nem találok. Ezek a mai földrajzi vagy statisztikai tények nemcsak azt cáfolják meg, hogy hazánkban megemlíthető protestáns üldözés vagy áttérési kényszer lett volna, hanem egyenesen az ellenkezőt bizonyítják: azt, hogy a közfelfogással ellentétben nálunk sokkal inkább volt katolikus, mint protestánsüldözés.

Ott, ahol protestáns volt az úr, teljesen kiirtotta jobbágyai köréből a katolikus hitet s nem is engedte oda soha többet visszamenni. Ott azonban, ahol már 350 éve katolikus, sőt akár maga a katolikus Egyház vagy egy főpap volt a falu földesura, ma is a falvak százaiiban protestánsok a hajdani jobbágyok utódai. A Somogy megyei Orciban, mely a piaristák birtoka volt, noha a falu majdnem fele katolikus, csak kálvinista lelkészség van. A ma nincstelen katolikusoknak, akik az uradalom cselédeiből állnak, nemcsak lelkészségük, hanem még templomuk és iskolájuk sincs. Noha több a katolikus gyerek, mint a kálvinista, mégis csak református felekezeti iskola van a faluban s egész a legújabb időkig a katolikus földesúr, tehát a piarista rend, évente fát és búzát fizetett az orci kálvinista egyházközségnek azért, mert a katolikus gyerekeket (természetesen kálvinista szellemben) nevelte.

Hogy nálunk ennek ellenére mégis mindenki azt hiszi, hogy a történelmi múltban nálunk protestánsüldözés volt, mely az átkos Habsburg-uralom lelkén szárad, fő eszközei pedig a jezsuiták voltak, annak az az oka, hogy protestánsaink, részint ügyes taktikából, részint mert a valóságban is mindig olyan nagy urak voltak, annyira elkényeztetettek voltak és sérthetetlenségüknek és hatalmuknak annyira tudatában levők, hogy mindig támadásban, mindig offenzívában voltak. Mindig nekik volt panaszuk, mindig nekik volt sérelmük. Ha a katolikusok csak terveztek valamit, vagy a protestánsok csak azt hallották vagy képzelték, hogy terveznek – a kényes és a túlfűtött érzelmű ember nagyon hajlamos az ilyesmire –, már olyan üldözésről jajveszékelt a protestáns propaganda itthon és külföldön egyaránt, hogy a terv megvalósításáról már eleve szó se lehetett. Viszont az üldözés híre mégis elterjedt, sőt él még ma is.

Így kerültek protestánsaink abba a szerencsés helyzetbe, hogy a valóságban semmit, vagy alig valamit szenvedtek s mégis itthon is, külföldön is úgyszólván másról se tudnak az emberek, mint csak az ő vértanúságukról, állandó elnyomásukról és mondhatatlanul nagy szenvedéseikről. A katolikusok ellenben – nemhiába a szegényt még az ág is húzza – az egész XVI. századon át szegény, elnyomott, jogtalan és pártfogó nélküli páriák voltak (látuk, hogy még nyilvános vallásgyakorlatuk se lehetett úgyszólván egy városban se, hát még milyen dolguk lehetett, mint jobbágyoknak falun, az úgyszólván kivétel nélkül protestáns főurak birtokain), de még az ellenreformáció századában, a XVII.-ben is halált is szenvedtek nemegyszer (sok példát látunk majd erre) s a városok protestáns kizárólagossága is még 1650-ben is javában megvolt.

Ki tud például nálunk a kisvárdai plébános és társa elűzéséről, megcsonkításáról, tóba fojtásáról; Ráczkövy Ambrus tömlöcben tartásáról és „csepegtetéséről”? Vagy például arról, hogy Bocskai „szabadságharca” után nemcsak a kassai dóm került újra a protestánsok kezére,

hanem ettől kezdve megint itt is és minden más városban is megint minden templom a protestánsoké lett s a katolikusoknak még építeni is tilos volt új templomot? S ez annak ellenére volt így, hogy – mint Kassát illetően bizonyítva is láttuk, de akik ismerik városaink történetét, tudják, hogy Kassa e tekintetben nem kivétel – katolikus hívő bőven lett volna ezekben a „protestáns” városokban, csak hát mukkanni nem mertek.

Mondom, minderről senki se tud. Mindenki csak azt tudja, még a katolikusok is, hogy Boeszkai dicső szabadsághős fegyvere eredményeként Kassán újra helyreállt a gonosz Rudolftól megzavart vallásszabadság és ismét mindenki szabadon követhette meggyőződését. Kassán már többet nem lehetett „nyomorgatni” a szegény protestánsokat.

Hogy ezzel ellenkezőleg az igazság az, hogy Kassán újra lehetett nyomorgatni a katolikusokat (más városokban pedig még átmenetileg se szűnt meg a nyomorgatásuk), azt nálunk senki se tudja. Egyébként az nem is baj, mert az úgyse számít. Az ő nyomorgatásuk miatt senki se kiabált akkor, de ma se igen kiabál. Ugyanezen a Kassán nemsokára utána még le is gyilkolták a katolikus papokat, de ha azóta boldoggá nem avatták volna őket, még róluk se tudnánk semmit, legalábbis a közvélemény nem. Az ország legalább fele s köztük még igen sok katolikus, még így se tud róluk ma se. Ezeknek a vértanúknak ugyanis nem volt propagandájuk. Ők csak meghalni tudtak, de hírt verni nem. Ahhoz csak ellenségeik értettek. Akkor is, mikor még protestáns volt ellenfelük neve, s ma is, mikor már kommunista.



## Bocskai méltatása

Ha képességeit nézzük, Bocskainál alkalmasabb embert keresve se lehetett volna találni arra a szabadsághósi szerepre, melyet játszott. Ha azonban a dolog erkölcsi oldalát nézzük, azt kell mondanunk, hogy senki se volt rá alkalmatlanabb és méltatlanabb, mint éppen ő. Egész addigi életével ugyanis senki se kötelezte el magát annyira éppen az ellenkező irányban, mint ő, de éppen azokat a bűnöket is, melyek ellen fegyvert fogott, senki se követte el annyiszor és oly nagy fokban, mint ő.

Bocskai egész életében mindig a királypártiság, a királyhűség, a király személyéhez és politikájához való ragaszkodás és egyúttal a törökellenesség legtúlzóbb képviselője volt Erdélyben. Az, hogy a király idegen volt, nála sose számított. Mivel közéleti szereplésében lelkiismereti aggályai már fiatal korában se voltak, mivel soha életében nem nézte az eszközöket, hanem csak a célt: éppen az „idegen” király, tehát a szabadsághósi szereppel ellenkező politikai irányzat lelkiismeretlen kiszolgálásával szerezte rangját, befolyását, tekintélyét és azt a mérhetetlen vagyont, mely később lehetőségessé tette számára, hogy királyával is szembeállhasson, azaz szabadsághős lehessen.

Szabadsághős úgy lehet belőle, hogy már olyan naggyá vált, hogy alattvalói keretek között, tehát a királyra iránti hűségben, magasabbra már nem emelkedhetett. Mivel élete célja nem a szolgálat volt, a király, a nemzet, vagy mindkettő szolgálata, hanem az egyéni érvényesülés, az önzés. Mikor már oda jutott, hogy mint alattvaló, nagyobb már nem lehetett, gondolkodás nélkül átlépte a Rubicont [azaz nincs visszaút] és lázadóvá lett, hogy alattvalóból fejedelem lehessen. Ez is sikerült neki.

Az elhatározó lépés megtevéseire egyébként közvetlenül a kényszerhelyzet vitte rá. Addigi politikája rossznak bizonyult, teljesen elhagyta a szerencse. Olyan körülmények közé került, melyeket még az ő vaslogikája és bámulatosan erős ítélőképessége se tudott kiszámítani, annál kevésbé megváltoztatni. Úgy látszott, hogy egyszerre összeomlik minden, amit épített, s nemcsak vagyonát veszti el, hanem talán még életét is. A sok bűn, kíméletlenség, kegyetlenség és erkölcsi nihilizmus, amit politikai pályáján addig megengedett magának, Erdély leggyűlöltebb emberévé tette, hazájából országgyűlési határozattal száműzték (ez nem volt igazság- és alkotmányellenes száműzés, mint a jezsuitáké, mert egyént ért, nem pedig testületet, és alkotmányos fórum mérte rá és bünei megállapítása után). Emiatt Erdélyen kívül eső, magyarországi birtokain volt kénytelen tétlen magányban élni, ahova az erdélyi rendek keze nem ért el.

De viszont ő tétlenül nem tudott élni. Mivel ekkor már a királyi udvarban is nagyon megtépzott volt már a becsülete, képességeinek és nagyravágyásának megfelelő munkakört és érvényesülési lehetőséget már többé onnan se várhatott. Egyenesen rá volt hát kényszerítve arra az útra, amelyen ezután indult, s amelyen neki veszteni már nem lehetett, de nyerni még nyerhetett. Ő, a számító, okos ember, fegyvert ugyanis csak akkor fogott, mikor már kénytelen volt: akkor, mikor már a király kezébe kerültek a Bethlen közvetítésével a törökkel való cimboraságát bizonyító levelei, melyek alapján birtokait, mint hazaáruló tulajdonait, a királyi csapatok már kezdték is lefoglalni és megszállni.

Ő most már csak kettő között választhatott: vagy elmenekül addig, míg el nem fogják s elindul bujdosni a nincstelenségbe, sőt hontalanságba, vagy pedig a nemzeti és vallási szabadsághős babérrajra pályázik, fegyvert ragad, a török mellé áll s e révén – ha szerencse kíséri – nemcsak életét és birtokait menti meg, hanem esetleg még Erdély fejedelme, sőt talán még Magyarország királyja is lehet. Ilyen helyzetben csakis az utóbbit választhatta volna nemcsak egy olyan különlegesen nagy politikai és diplomáciai tehetség, mint amilyen Bocskai volt, hanem még egy átlagember is.

Világos tehát, hogy Bocskai is szabadsághős lett, s ezzel az a szerencse, mely eddig minden vállalkozását makacsul elkerülte, egyszerre feltűnő módon melléje szegődött s a mély-

pontról, ahová jutott, egyszerre olyan szédületes magaslatra emelkedett, hogy nála többre magyar emberek közül addig csak Mátyás király, Zápolya János és Báthory István vitte.

Igen nagy tehetség volt, mint mondtuk, de mint szabadsághős, akkor is elérte volna célját, ha tehetségtelen lett volna, mert hiszen minden, az egész ország, úgyszólván az ölébe hullott.

Az első lépés, melyet mint szabadsághős tett, nem valami dicső és nem is valami magyaros tett volt, s valóban csak olyan emberhez illett, akinek nem volt már veszténivalója. Titkon megkörnyékezte és megvesztegette a király seregében szolgáló, tehát a király hűségére már felesküdt kálvinista hajdúkat. Többet ígért nekik, mint amit a királytól kaptak és rendesebb fizetést, mint amilyenhez a királyi seregben szokva voltak. S ő – legalábbis most, harca elején – nemcsak ígérni tudott, hanem előre fizetni is. Pénze bőven volt, hiszen „skót” (kálvinista) volt s egész életében a vagyonnak élt. A Báthory Zsigmond alatt lelkiismeretlenül vérpadra küldött főurak elkobzott vagyonának tekintélyes része az ő kincseskamrájába vándorolt.

A pénzen kívül természetesen arra is gondja volt, hogy a felekezeti gyűlöletet is felébréssze a hajdúkban s figyelmeztette őket, hogy eddig pápista királynak szolgáltak. De magyar emberhez igazán nem illő, jellemtelen, álnok módon arra is rávette őket, hogy árulásukat egyelőre tartsák titokban, alakoskodjanak még egy darabig, maradjanak a király szolgálatában (s természetesen még egy ideig fogadják el a király pénzét is) s majd csak akkor álljanak át nyíltan hozzá, mikor elérkezik az alkalmas pillanat, melyet majd jelezni fog.

Így aztán a mit sem sejtő Belgiojoso, a kassai főkapitány, ezekkel a hajdúkkal ment a már nyíltan fellázadt Bocskai ellen s hűtlen és álnok katonái harc közben álltak át az ellenfél oldalára. Talán nem is kell külön mondanom, hogy ebben az ütközetben Bocskai lett a győztes. Nagyon sokat nyert vele, mert olyfajta vállalkozásban, mint amilyen az övé volt, a legelső győzelem, az indulás a legfontosabb. Hiszen eleinte mindenki fél még színt vallani, először még az elégedetlen elemek is várakozó álláspontra helyezkednek s csak a siker ad tekintélyt a vezérnek és bátorságot a tömegeknek a hozzá való csatlakozásra.

Bocskai ugyan ezután még egymás után kétszer is vereséget szenvedett Bastától (lehet, hogy azért, mert mint hadvezér, nem volt éppen nagy, lehet, hogy azért, mert a nép még mindig csak gyéren és csak kényszeredve csatlakozott hozzá), a helyzet ura mégis hamarosan ő lett. Az okait láttuk már. A császárral már 15 éve háborút folytató legyöngült, keleten is háborúban levő és állandó janicsárlázadásokkal küzdő török kapva kapott az új, egészen váratlan szövetségese s – amit sem eddig, sem ezután soha nem tett meg, sőt Bethlennek vagy Rákóczi Györgynek semmiféle könyörgésre vagy fenyegetésre nem volt hajlandó megengedni – Bocskait kérés nélkül rögtön egész Magyarország királyává tette és előre koronát küldött neki. Ezzel szemben láttuk, hogy a császári sereg, anélkül, hogy Bocskai megverte volna, sőt annak ellenére, hogy az verte meg Bocskait kétszer is egymás után, győzve is semmivé olvadt és kiszorult az országból, mert a már egészen idegbeteg, tehetetlen császártól nem kapott se zsoldot, se élelmet.

Rudolf, illetve Basta serege használhatatlanná válásának s feloszlásának az is oka lehetett, hogy ekkor még a német, sőt osztrák és cseh császári zsoldosoknak is tekintélyes része protestánsokból állt s ezért ezek se akartak Bocskainak a „vallásszabadságért” kibontott zászlaja ellen harcolni. Akkor még ugyanis elsősorban nem azt nézték az emberek, s a katona se azt nézte, hogy ki magyar és ki német, hanem azt, hogy ki pápista és ki a „tisza” evangélium híve.

A fő ok azonban a fizetlenség volt, mert a zsoldosok már ekkor is nagyon szívesen harcoltak a saját hazájuk és felekezetük ellen is (például a svájciak), ha jól megfizették őket. Basta zsoldosai is megverték eleinte Bocskait. Pénze azonban – éles ellentétben a skót Bocskaiával, Bethlennel és Rákóczi Györggyel – sose volt a Habsburgoknak, még inkább nem volt tehát a magával tehetetlen Rudolfnak (noha ő – nem hiába protestáns lelkületű apa gyermeke volt – a Habsburg-családi hajlammal ellentétben, természeténél fogva hajlott volna a fukarságra). Bocskainak azonban annyi pénze volt, hogy láttuk, hogy még kétéves harca befejez-

tekor is, mikor kincstárának legjobban kiürülve kellett volna lennie, a béketárgyalásokra Bécsbe utazó Illésházyt egyúttal gyémántok vásárlásával is megbízza.

Bocskai is épp úgy nem fizette ugyanis hajdúit, mint Rudolf nem fizette zsoldosait. Kettejük közt csak az volt a különbség, hogy Rudolf azért nem fizette őket, mert nem volt neki miből, Bocskai pedig azért nem, mert ő sokkal okosabb ember volt annál, semhogy akkor is fizetett volna, mikor nem volt muszáj. Ő lefoglalta és elzálogosította azokat az egyházi javakat meg azokat a főúri birtokokat, melyeknek urai nem csatlakoztak hozzá s az így szerzett pénzből fedezte mozgalmi költségeit. Ezek a költségek aránylag nem is voltak olyan nagyok, mert lehetőleg szabad hajdúkat tartott, akiknek nem kellett fizetést adni, mert a zsákmányból éltek.

Igaz, hogy Bocskainak ehhez az okosságához az akkor már 15 éve folyó török háború miatt úgyszólván tönkreslányított szegény magyar nép könnye-vére tapadt, de Bocskai nem az az ember volt, akire ilyesmik hatással lettek volna. Láttuk, hogy még az őt magasztaló protestáns történetírók szerint se voltak erkölcsi gátlásai, s hogy ő éppen azért volt nagy, mert csak a célt nézte. Ezért maradt neki pénze gyémántokra még szabadságharca befejezésekor is, mikor azt hinné az ember, hogy ha csak rövid időre is, de ekkor még neki is kiürült a kincstára.

Ellenben a szegény (akarom mondani gonosz) Rudolfnak – láttuk – még akkor se volt egy fityingje se, mikor a trónját kellett volna megvédenie a háta mögött a protestánsokkal paktáló öccse ellen. Ő – a tehetséges Bocskaival szemben – úgyszólván mindent nézett, csak a célt nem, és becstelen eszközökkel nem is akart célt érni. Láttuk, hogy még a Szilágyi-történelem szerint is a nemzethez küldött leiratából mennyire kicsillan a jó szív, szeretet és megértés a nemzet bajai és a nép szenvedései iránt, s láttuk azt is, hogy az apja meg még el is sírta magát hallatukra.

Persze mindezt sokkal szebben és ideálisabban is elő lehet adni, úgy, hogy a magyar ifjúságra felemelő hatással is legyen és „hazafias” nevelőerővel is bírjon, ti. hogy Bocskai azért fogott fegyvert, mert élete vége felé belátta, hogy addigi politikai elvei s velük egész addigi élete elhibázott volt. Szívesen megmaradt volna ő továbbra is a királya melletti hűségben, de végül látnia kellett, hogy magyar becsülettel ez számára már nem lehetséges. Csalódott a királyi házban és azt szolgáló addigi politikájában s végül kénytelen volt belátni, hogy hazája és népe java az ellenkezőt kívánja. Tévedni emberi dolog, de tévedésüket belátni és jóvátenni csak az egészen nagy embereknek sajátja. Ilyen nagy ember volt Bocskai.

Igaz, hogy nagysága mellett erkölcsileg gátlástalan is volt akkor, mikor még királya oldalán (tehát helytelenül) szolgálta hazája ügyét és például ellenfelei vérpadra küldésével meg nem engedett eszközöket is felhasználó céljai elérésére. Igaz az is, hogy ugyanígy tett akkor is, mikor már a királyával való szembeszegülésben találta meg azt a módot, mellyel hazájának használhat s mikor például a hajdúkat bujtotta fel esküszegésre és még az esküszegésnek is álnok módon való végrehajtására, de ezt se róhatjuk fel bűnéül, mert hiszen a hazájáért tette és a közéleti szereplésben a cél a fontos, s még inkább a sikerek, nem pedig azok az eszközök, melyekkel a sikert kivívjuk.

Természetesen magukat a hajdúkat se ítélni lehetjük el esküszegésükért és még annak elkövetésében is az álnok módért. Ők is mindent azért tettek, mert végre felismerték igazi rendeltetésüket, mert felébredt bennük az alvó hazafias érzés (nem inkább a felekezeti?). Elsősorban ezért álltak ők át Bocskaihoz s az ő tettükben is csak a szent célt nézve csak dicsérhetjük azt, ahogyan cselekedtek.

Nem azt kell itt néznünk, hogy milyen sötét lehetett annak a hajdúnak a lelke, aki, ha többen kínálnak neki, megszegi az esküjét, de ezt se katonásan, férfiasan vagy magyarosan, azaz nyíltan teszi, hanem még akkor is, mikor már a zsebében a Bocskai júdásbére, még tovább is felveszi még a pénzt is az elárult úrtól is s később és éppen a harc közben mutatja ki foga fehérét, hogy elárult urát még jobban tönkretelhesse és a júdásbért még jobban meg szolgálja, hanem azt, hogy mindezt a hazájukért tették és hogy milyen sokat használtak vele hazájuk-

nak. Ha a hogyan rossz is, minden jó, ha a fő, ha a cél, ha a miért jó. Itt pedig a cél jó volt, mert az a haza volt.

Azonban, sajnos még ilyen tág lelkiismerettel se érünk célt. A hajdúk – láttuk – elsősorban nem a hazájukért, hanem a felekezetükért cselekedtek. (Láttuk, hogy még Bocskai is mindig előbb emlegeti a vallást, mint a hazát.) Felekezetért cselekedni pedig ma már nem érdem, sőt ha a katolicizmust értik rajta, egyenesen tilos, bűn és szégyenletes elmaradottság. Mi azonban éppen elég bizonyítékot hoztunk fel már arra is, hogy a hajdúk még csak nem is a felekezetükért, hanem elsősorban érdekből cselekedtek. Hiszen láttuk, hogy éppen ők maguk hangsúlyozták, hogy Istent a Tiszán túl hagyták.

De nemcsak a hajdúkat, hanem még Bocskait se lehet még ilyen alapon se tisztára mosni. Ő nem azért fordított a köpönyegén és lépett egyszerre olyan eszme szolgálatába, melyet azelőtt helytelennek, szolgálatát pedig becstelennek tartotta, mert belátta, hogy azelőtt tévesen szolgálta hazáját s ezért kötelességének érezte, hogy legalább ezután helyesen szolgálja. Ő ezt az egész világtörténelemben páratlanul álló megdöbbentő átnyergelést nem a hazája, hanem a maga érdekében tette. Annyira tagadhatatlan tény ez, hogy ő maga se próbálja leplezni, hanem mint a legtermészetesebb dolgot, maga is úgy adja elő.

Köztudomású (érdekes, hogy e nyilatkozatát éppen a Bocskait magasztalók szeretik legjobban idézni), hogy szerinte őt öfelsege a szó szoros értelmében ágyúkkal üzte el hívségétől és szolgálatától. Bocskai tehát saját kijelentése szerint is csak azért kelt fel és fordult királya ellen, mert a király, illetve a király ostoba, rövidlátó emberei őt erre egyenesen rákényszerítették. Koldus földönfutóvá vált volna, ha fegyverrel nem védi magát. Tehát csak ezért védte magát fegyverrel.

Kell-e a közismert (mert agyonidézett) Bocskai-kijelentésnél fényesebb cáfolat arra az állításra, hogy Bocskait a hazaszeretet, a haza jól felfogott érdeke készítette arra, hogy a király eddigi hűséges szolgálatával felhagyjon és felkelővé legyen?

Milyen hazafi az, aki csak akkor és csak azért látja be, hogy eddig rossz úton járt és tévesen szolgálta hazáját, mikor már menekülnie kell innen és csak akkor és csak azért szegődik hazája igazi szolgálatába, amikor és amiért erre már rákényszerítik, s mikor már más választása, mint ez, nincs is.

Egész kétségtelen tehát, hogy legalábbis lelkiismeretben és lelke benső szándékait tekintve Bocskainak akkor se lenne hazafias érdeme, ha a valóságban felkelésével használt volna a nemzetének. Az ő részéről hazáját még így is csak véletlenül érte volna szerencse. Ő maga ekkor se a hazájáért tette volna azt, amit tett, hanem önző célból, önérdékből. Ha a hazájáért tette volna, amit tett, akkor nemcsak akkor tette volna meg, mikor már nem is választhatott mást és mikor már az életét és a vagyonát kellett mentenie, hanem már akkor, mikor még áldozatot kívánt ez részéről, azaz mikor még kockázatot kellett miatta vállalnia.

Életét, vagyonát is szabad védenie mindenkinek, de az legfeljebb joga az embernek, de nem hazafias érdeme. Gáncsot nem érdemel az ilyen ember, de azt se, hogy hősnek tartsuk s magasztaljuk miatta. Ha tettéből mégis nagy jó származott a nemzetre, annak örülhetünk, de nem tulajdoníthatjuk az ő érdemének. Azonban Bocskai egyenesen gáncsot érdemel, mert azaz, hogy magát védte, ő hazájának nemcsak nem használt, hanem tönkretette vele. Igen sokat vétkezett ő hazája ellen már akkor is, mikor még királyát szolgálta és még akkor is, ha királypárti álláspontra helyezkedünk, de még többet akkor, ha mi is törökpárti és felkelőpárti szemszögből nézzük a dolgot.

El kell ítélnünk Bocskait, mert mikor Báthory Zsigmond lemondott, szerződést kötött Rudolfal arra, hogy Erdélyt átadja neki. Ezt a szerződést Bocskai kötötte meg az udvarral Báthory megbízásából. Megesküdött e szerződésre Báthory Zsigmond, az országgyűlés és mindenki, aki Erdélyben valaminek számított, de legelsősorban és legfőképpen Bocskai István (aki az egész dolgot intézte) volt az, aki megesküdött rá.

Ezt az esküt – alig száradt meg rajta a tinta – megszegte egész Erdély, megszegte Báthory Zsigmond, de a legjobban megszegte Bocskai István, mert – láttuk már, de bővebben is megmondjuk majd, miért – ő volt az, aki Báthoryt e szerződés és a rá letett eskü ellenére, alighogy Erdélyből elment, megint visszahozta. De ő volt az is, aki a visszajövetelt Báthorynak elsősorban lehetővé tette s ezzel fő oka volt annak a sok szenvedésnek, nyomornak és pusztulásnak, amely Báthory sorozatos lemondásaival és visszajövéseivel kapcsolatban Erdélyt érte s mely olyan nagy csapás volt Erdélyre, hogy még a mai Bocskai-szabású hazafiak is tudnak róla. Világos ugyanis, hogy az első visszajövés sikere adott kedvet Báthorynak a további visszajövésekre. Az első visszajövés pedig Bocskai műve volt.

Zsigmond első visszajövele után már úgy megtanulta Bocskaitól az álnokságot, hogy levelet írt Prágába, hogy ő és hívei ezután is tovább fognak harcolni a török ellen. Annyira álnok és hazug volt ez az üzenet, hogy az országgyűlés elképedt tőle, mikor jóváhagyásul szavazásra elébe terjesztették. Bocskainak kellett legelőször szavaznia (és ő szavazott is hidegvérrel), mire lassacskán a többiek is felbátorodtak és hasonló moral insanityre képesek lettek. Mert természetesen eszük ágában se volt a török ellen harcolni.

Ez a Prágának teendő esküben mindig előljáró Bocskai aztán hamarosan már oda jutott, hogy azzal a Bethlen Gáborral tartott fenn titkos összeköttetést (sőt Bethlen embereivel még erdélyi fejedelemmé is választatta magát), akit az erdélyiek akkor már inkább számítottak töröknek, mint magyarnak, s azt híresztelték róla, hogy körül is metéltette magát, és akit hazarülésért azelőtt Bocskai vetett meg legjobban.

Kétségtelen tehát, hogy ha a királypártiság a helyes hazafias magyar politika, akkor Bocskai mérhetetlenül vétkezett a hazája ellen és bőven megérdemelte, hogy királya elkobozza a birtokait és földönfutóvá tegye.

De ha az ellenzékiesség (ami akkoriban Erdélyben a törökpártiságot jelentette), ha az udvar elleni rebellió volt a hazafias kötelesség, akkor Bocskai még jobban megérdemelte, hogy ne lehessen hona e hazában. Akkor ugyanis ő még az előbbinél is többet vétkezett. Ő volt ugyanis az, aki belelovalta, sőt belekényszerítette Erdélyt a törökkel való szakításba.

Ő volt az, aki Erdély szekerét nyíltan a császár-királyhoz kötötte, végeredményben tehát mindannak a sok szenvedésnek, éhségnek, vérnek, pusztulásnak fő oka volt, ami Erdélyt ez elhibázott politika miatt érte. Hiszen ő maga ment fel Prágába megkötni a szerződést a császárral és ő volt az, aki ott ezt a szerződést Erdély nevében aláírta.

De akár az egyik, akár a másik politika volt a helyes és hazafias, mind a két esetben bűnös, nagyon bűnös volt Bocskai azért, mert nemcsak rosszat tett, hanem a rosszat mindig erőszakosan, mindig törvénytelenül, mindig alkotmányellenesen csinálta. Azt a bűnt, mellyel „hazafiaink” a Habsburgokat vádolják, s ami miatt őket annyira gyűlölik, amivel minden fegyverfogásukat megokolják, a törvény, az alkotmány meg nem tartását sokkal nagyobb fokban elkövette Bocskai, mint ők.

Bocskai nem meggyőzéssel, nem alkotmányos eszközökkel, nem az országgyűlési többségnek korteskedés útján való megszerzésével érte el célját, hanem többnyire erőszakkal, megfélemlítéssel, sőt kivégzésekkel, tehát gyilkossággal. Így csinált akkor is, mikor a király mellett és a török ellen, és akkor is, mikor a király ellen és a török mellett kényszerítette cselekedetre az országot. Pedig ezek a legnagyobb bűnök, melyeket közéleti férfiú hazája, a törvény és honfitársai ellen elkövethet.

Mivel pályája elején az egész országgyűlés ellene volt a törökkel való jó viszony felbontásának és a Rudolf-fal a török elleni háborúra való szövetkezésnek, Bocskai – ismételt sikertelen kísérletek után – fegyveres erővel félemlítette meg az országgyűlést s így kényszerítette rá arra, hogy megszavazza neki azt, amit kívánt tőle.

Négyszáz éves magyar története alatt mikor tett ilyet Habsburg?

De Bocskai még ezzel se elégedett meg, hanem nagyon okosan ugyan, de teljes erkölcsi gátlástalansággal (amit magyarul az erkölcsi érzék teljes hiányának, tehát megdöbbentő go-

noszságnak nevezünk) még le is mészároltatta e már meghunyászkodott többség vezető férfiai. Erre már nem lett volna szükség, hiszen arra már régen paríroztak [engedelmeskedtek]. Hogy mégis megtette, arra több oka lehetett.

Először, mert ezek az egyelőre megfélemlített emberek jelenleg engedelmeskedtek ugyan, de mégis éltek, megvoltak még, tehát Bocskaira veszélyesek voltak. Egyedül csak a halott az, aki már nem veszélyes. Most egyelőre hallgattak ugyan, de Bocskai törvénytelenége csak még jobban elkésértette őket s a legközelebbi adandó alkalommal egész bizonyosan kitörték volna Bocskai nyakát.

A második oka a véres tetre az lehetett, hogy a már letört ellenzékét még jobban megfélemlítse. Ebben is nagyon okos volt Bocskai, mert kétségtelen, hogy a célt, amit maga elé tűzött, így még jobban elérte. A politikusra, a közéleti férfiúra fő szabály, hogy azt, amit tesz, ne félig, hanem egészen tegye. Ezért hangsúlyozza annyira Benda és mindenki Bocskainak a vezető szerepre való bámulatos rátermettségét és ezért mondhatta el maga Bocskai is magáról, hogy ő a hivatalának fogyatkozás nélkül megfelelt, vagyis mindent elért, amit akart. Amit ő csinált, azt igazán jól (értsd: eredményesen) csinálta.

Bocskai magasztalói és bámulói (köztük maga Bocskai is, mert mint látjuk, ő maga is bámulta magát) csak egyet felejtenek el, azt, hogy ehhez a politikailag annyira szükséges egész munkához, tehát a kíméletlenséghez, a kegyetlenséghez nemcsak ész kell, hanem szívzetelenség, lelkiismeretlenség is, sőt ez talán még jobban szükséges hozzá, mint az ész. Sőt különös ész talán nem is igen kell hozzá, mert hiszen annyi esze mindenkinek van, hogy biztosabb, ha az ellenségeit mindjárt meg is öli, mint ha csak megfélemlíti. Tehát tulajdonképpen csak lelketlenség, csak gonoszság, csak moral insanity kell hozzá, nem pedig ész.

Rudolf például, akinek még hivatalos leirataiból is minduntalan kicsillan a magyar alattvalói iránti szeretet vagy apja, Miksa, aki még el is sírta magát a magyarok szenvedése hallatára nyilvános kihallgatáson, bizonyára nem tudták volna megtenni azt, amit Bocskai. Ők – sajnos – nem is mondhatták el magukról, hogy hivataluknak szintén fogyatkozás nélkül feleltek meg.

De vajon mit mutat ez? Azt-e hogy ők buták, tehetségtelenek voltak az uralkodásra, vagy pedig inkább azt, hogy tiszteletreméltó, jó, becsületes, lelkiismeretes emberek voltak, ami Bocskai nem volt. Csakis ezt mondhatjuk, mert hiszen Rudolf kora egyik legműveltebb embere volt, s vitathatatlan, hogy tízszer annyi volt a fejében, mint Bocskainak (nem a természetes ésszel értem, mert abból Bocskainak több volt, hanem a műveltséget).

Józan ésszel senki se mondhatja azt, hogy Rudolf csak azért csinált mindent félig, tehát mindent rosszul (értsd: sikertelenül), mert nem tudta, hogy megfélemlítéssel, kegyetlenséggel, terrorral sokkal nagyobb eredményeket lehet elérni egy ország kormányzásában, mint szívzetlenségre valló leiratokkal vagy a nyilvánosság előtti zokogással. Láttuk, hogy Rudolfról még a Szilágyi is megállapíthatja, hogy senkit se végeztetett ki. Csak nem azért, mintha ő még annyit se tudott volna, hogy a halott ellenség kevésbé ártalmas, mint az élő? Kétségtelen, hogy ő és a Habsburgok általában ezt csak azért nem tudták, mert nem akarták tudni. Nem a tehetségtelenség akadályozta meg őket a kíméletlen célratörésben és egész rendszabályok alkalmazásában, hanem az erkölcsi érzék, a lelkiismeret, tehát a jóság.

Lám, Fráter György volt olyan tehetséges, mint Bocskai. Neki is volt hozzá szíve, hogy az ostrom előtt álló Buda vára üres élelmiszerraktárait úgy töltse meg, sőt még a védők számát is úgy gyarapítsa, hogy rémhíreket terjesszen a környéken, hogy a török mindent fel fog égetni és el fog rabolni, meneküljön hát előle mindenki a várba. Az odamenekülőktől aztán elszedte a magukkal hozott sok élelmiszert, de csak a katonának alkalmas fiatal férfiakat eresztette be közülük a várba, a nőket, gyerekeket, öregeket kíméletlenül visszazavarta s azal már nem törődött, hogy mi lesz a szerencsétlenekkel a fegyverképes férfiak s még inkább az élelmiszerek nélkül.

A célját ezzel Fráter György is elérte, mert Budát valóban megmentette az ellenségtől. (Sajnos, csak a koronás királytól, Ferdinándtól, de nem a töröktől. De ilyen eszközöket nem

is illik használnia annak, aki a koronás király híve, hanem csak a török szövetségésének.) De hogy célját milyen eszközökkel érte el, az neki is mellékes volt. De mi a magyar történelmünk folyamán Fráter Györgyben se az okosságot és a jó hadvezért és államférfit bámultuk, hanem a lelkiismeretlenséget utáltuk meg. Mivel Fráter György pap volt, bizonyára az olvasó is osztozott velünk az utálatban. Hogy Bocskaival kapcsolatban is így történik, azt már kétféleképpen. Pedig hát talán csak a papnak kötelessége jónak és becsületesnek lennie, egy világi embernek, kálvinistának és szabadsághősnek már nem? Tőle teljesen elég, ha okos és tetters, azaz ha jó politikus?

Ismétlem, nem is kell ehhez a kíméletlenséghez olyan nagy okosság. A bolsevikok is (akár Magyarországon, akár másutt akárhol) voltak olyan okosak, mint Bocskai. Az ő eszük is tudta, hogy azok a földbirtokosok, katonatisztek, fő- és alispánok meg kulákok, akiket ők üldöztek, tönkretettek, vagyonukból, üzletükből, nyugdíjukból kifosztottak, sőt még lakásukból is kitelepítettek, őket soha többé már nem szerethetik s egyes igazi keresztény egyéni kivételektől eltekintve nekik soha meg se bocsáthatnak.

Ezért nem azt a politikát folytatták irányukban, hogy igyekeztek enyhíteni azt a sok igazságtalanságot, melyet állítólag a szocialista társadalom építése miatt kénytelenek voltak velük szemben elkövetni; ezért elvették ugyan vagyonukat és tőkéjüket, de legalább kíméletesen tették, finomak voltak hozzájuk s szerény, de mégis tisztességes nyugdíjat adtak nekik, hogy nyomorba ne kerüljenek s elvett vagyonukért legalább valami kis kárpótlást kapjanak, mint a legegyszerűbb emberi érzés követelte volna, hanem rúgták, harapták, gyűlölték őket, uszítottak ellenük még akkor is, mikor már olyan elesettek voltak, hogy veszélyesek már csak emiatt se lehetek. Nem. Ők okosak voltak s ezért jól tudták, hogy ezek a már tönkretett emberek még mindig veszélyesek számukra. Hogy nem gyilkolták őket halomra (Oroszországban azt is megtették velük), talán annak is csak az volt az oka, hogy ott volt számukra ellensúlynak a nyugat: hiszen nem is egyedül győztek, hanem annak segítségével; a békeszerződésekben kötelezték is magukat a demokráciára, később pedig, mint az ENSZ tagja volt a kezük megkötve. Ezért nem ölték meg őket, csak minden csekélység miatt börtönbe hurcolták, gondoskodtak állandó rágalmasításokról, gyalázásokról, az ellenük való ellenszenv ébrentartásáról, meggyűlöltetésükről, hogy a nép se sajnálhassa meg őket s ne ébredjen fel benne irántuk az a részvét és rokonszenv, mely a szenvedők és elesettek iránt minden rendes ember szívében ott él s különösen nagy akkor, ha az a szenvedő valamikor jó napokat látott, sőt magasan tündökölt.

Bocskai okossága és bámulatos politikai érzéke se jelentett semmivel se többet ennél. Megfélemlítette és kezes bárányává tette még ugyan az országgyűlési többséget, de állandóan félnie kellett, hogy mihelyt állása kissé meggyengül (például ha a török harctéren kudarok érik), ez a többség újra bátorságot kap s akkor bosszút áll és számon kéri az elkövetett törvényteleniséget. Ezért tartotta „okossága” szükségesnek, hogy ne elégedjék meg az elért eredménnyel, azaz azzal, hogy mindenki úgy szavazott, ahogy ő akarta, hanem továbbmenjen, növelje a terrort, a már elnémult ellenzék vezéreit még vérpadra is küldje, hogy rettegjen mindenki s eszébe se juthasson senkinek, hogy valaha még az ő napjuk is feljöhet.

De a vérengzésre bizonyára volt még egy harmadik oka is s ez a kivégzettek vagyonára való áhítozás volt. Világos ugyanis, hogy az illetőket mint hazaárulókat végezték ki, a hazaárulók vagyonát pedig mindig elkobozták. Bocskai maga is jócskán szerzett az elkobozott vagyonból, s ez arra vall, hogy kíméletlensége okai között a pénzvágy is szerepelt.

Az okos és tehetséges kommunisták épp úgy, vagy talán még jobban egész munkát végeztek, mint Bocskai. Ők épp úgy elmondhatták magukról, hogy „mű az mű, hivatalunknak fogatkozás nélkül megfeleltünk”. Az osztályellenség úgy be volt törve, hogy a rendszert még bizalmas magánbeszélgetésben is alig merte bírálni s Picasso békegalambjai senki lakásának ablakaiban se röpködtek oly tömegesen és vidáman, mint az övékéiben.

Akik azonban annyira bámulói és értékelői Bocskai vagy a kommunisták okosságának és annyira lenézői a Habsburgok tehetetlenségének, kikiáltott lelkiismeretességének és jó szív-





A váradi kapitányság előkelő állásának elfogadása talán még nem ellenkezett volna az önzetlenséggel. Ezt talán még elfogadhatta volna azon a címen, hogy érezte kétségtelenül meglevő nagy képességeit, s azt hitte, hogy előnyösebb a hazára, ha ez a nagybefolyású és nagy közéleti hatalmat jelentő állás az ő kezében van, mint ha más, nála sokkal tehetségesebb ember kezében. Bocskai azonban nemcsak a váradi kapitányságot járta ki unokaöccsénél (a fejedelemtől) magának, hanem egyúttal a szabad báróságot is, mely azzal a kiváltsággal járt, hogy birtokai az adófizetéstől mentesek voltak. Ez azon a nyílt önzésen kívül, amit már magában véve is jelent, még annyiban is rendkívül káros volt a hazára, mert az az igazságtalanság, hogy éppen az ország leggazdagabb és ráadásul gyermektelen, sőt nőtlen főura, aki gazdagságát úgyis már az államot illető vagyomból szerezte, kapott ilyen kiváltságot, szükségképpen elkeseredést szült a kormányzat ellen s így az ország erejét gyengítette.

Azt a nagy páfördulást, azt a hallatlanul éles politikai irányváltozást, amit Bocskai csinált, nem lehet egyszerűen a haza érdekével megmagyarázni és természetessé tenni (ha ugyan egyáltalán lehetséges az, hogy valaki még a közöltek után is hisz Bocskai hazaszereztetésében). Ha ugyanis valaki belátja, hogy az a politika, melyet eddig követett, melynek éppen legfőbb képviselője volt, sőt amelyet ő erőszakosan rászózott a teljesen más véleményen levő egész ország nyakára, helytelen és kárhozatos volt, akkor lehet, sőt kötelesség is ezzel a politikával felhagyni, de a politikai szokás, az illem, sőt a legelemibb szemérem ilyenkor azt kívánja, hogy az illető e keserű belátás után vonuljon vissza a közéleti szerepléstől s utána szép csendben, mint magánember, szolgálja most már az ellenkező irányt s így vezekeljen addig elkövetett bűneiért vagy lakoljon addigi tévedéseiért.

Egyenesen szeméremtelenség azonban, ha valaki bűne vagy tévedése belátása után azonnal úgy tesz, mintha semmi se történt volna, mintha neki bánni, vezekelni valója nem is lenne és rögtön éppen ő áll elére annak az ellentétes irányzatnak, melyet csak az imént még ő üldözött és irtott tűzzel-vassal, mint a hazára és a közre kározt.

Ilyen eljárást nem lehet valakiben lángoló honszerellemmel magyarázni. Ezt a szeméremtelen és önérzet nélküli viselkedést csak akkor lehet megérteni, ha rugójával az önérdeket tesszük föl, sőt ha a lét és nemlét kérdése parancsolja rá az illetőre; ha maga is abba a helyzetbe kerül melybe Bocskai Kornis Gáspárt juttatta, mikor Szászsebesen a sátorban hidegen azt mondta neki: Válassz, melyik kell, az élet vagy a halál. Bocskai is bizonyára csak azért nem vonult vissza a csendes magánéletbe politikájának tökéletes csődje után s azért akarta irányítani ő maga az ország addigival ellentétes politikáját is, mert ellenfelei, mint visszavonult magánemberen, átgázoltak volna s olyan bosszút álltak volna rajta, hogy ő akkor már nem is választhatott volna magának mást, mint csak a halált.

Ha azonban így áll a dolog, akkor ne mondjuk, hogy Bocskai azért lett a legnagyobb királpártiból egyszerre a király elleni fegyveres felkelővé, a legtörökellenesebb erdélyiből egyszerre a török szövetségesevé, mert a hazáját szerette, nem pedig egyedül azért, mert a bőre megmentésére már csak ez a lehetőség volt számára.

Ezzel természetesen nem mondtuk azt, hogy egyedül csak élete és vagyona megmentése vezette. Vezette a dicsőségvágy is. Még azt is elismerjük, hogy magában véve még a dicsőségvágyat se lehet gáncsolni, kivált egy az átlagosnál sokkal tehetségesebb emberben. A történelem legtöbb nagy emberéből sose lett volna nagy ember, ha dicsőségvágy nem lett volna benne. Az érvényesülésre való törekvés egyenlő az önfenntartás ösztönével, tehát az élet törvénye. Az átlag felett messze kimagasló emberekben pedig ez egyúttal a dicsőségvágyat, a vezető állásba való emelkedésre törekvést, a többiek vezérévé levés vágyát jelenti.

Az önfenntartó ösztönt, a természetes önzést is csak a szentek tudták kiirtani magukból, a politikusok, a közéleti férfiak azonban nem szoktak szentek lenni, a kálvinista közéleti férfiak pedig nem is akarnak szentek lenni, mert nekik egész más az eszményük.

Egy politikustól tehát (még a katolikus politikustól is) csak azt kívánjuk, hogy ne legyen csupa önzés, csupa önérdek, hanem maradjon lelkében tér elvek, eszmények számára is;

hogy a jelszavak ne legyenek hazugok szájában s ne csak félrevezetésből, ne csak a maga érvényesülése céljából találja ki és hangoztassa őket (ez a szélhámosok és kalandorok színvonal), hanem maga is higgyen bennük és a maga érvényesülése mellett azért a köznek a szolgálata is komoly indítók legyen szavaiban és tetteiben.

Mivel nemcsak a nagy, hanem az átlagemberek se állatok, azért nekik se csupán az évésivás és szerelem örömei, a kényelmes élet, a pénz és az érvényesülés az életcéljuk, hanem bennük is van dicsőségvágy is. Ennek alantasabb formája a népszerűség-hajhászás. A népszerűséget, de még inkább a tartósabb és ezért nála magasabb rendű hírnevet és dicsőséget az tudja megszerezni, aki olyan eszméket szolgál (vagy el tudja hitetni a tömegekkel, hogy szolgálja őket), melyeket az emberek nemeseknek, felemelőknak tartanak. Ezért minden közéleti ember nemes eszméket hirdet és állítólag szolgál is.

Mivel becstelennek – kivált még önmaga előtt is – senki se akar látszani, azokat a jelszavakat, melyeket hangoztat s melyekkel népszerűséget, illetve hírnevet akar szerezni, maga is hiszi még akkor is, ha valójában csak az érvényesülés vágya vezeti. Akinek egy kis lélektani ismerete vagy élettapasztalata van, azon az állításunkon se csodálkozik, hogy évtizedes szereplés után ezek a közéleti férfiak még azt is hiszik, hogy ők önzetlenül csak a közérdeket és eszményeiket szolgálják még akkor is, ha valójában tisztán csak megélhetésből vagy érvényesülési és dicsőségvágyból kezdték el pályájukat s magasabbra természetesen később se emelkedtek. (A legtöbb ember ugyanis annál önzőbb, annál anyagiasabb lesz, minél idősebb.) S ha így van ez még azokkal is, akik életüket a családi kör keretei között élik le, gondolhatjuk mennyivel inkább így van ez azokkal, akik a közélet porondján harcolva élnek, ahol nem is szabad megbocsátónak, irgalmasnak lenni!

Meg vagyunk róla győződve, hogy Bocskai se csak azért hagyta el régebbi közéleti ideáljait és szolgált élete végén addigi meggyőződésével ellenkező eszméket, hogy életét és vagyonát megmenthesse, sőt melléje még erdélyi fejedelem is lehessen, hanem azért is, mert hitt ezekben az új ideálokban. Annál inkább elhihetjük ezt, mert mint kálvinistához, úgyge nagyon illett a katolikus király szolgálata. Sokkal inkább megfelelt neki a magyar függetlenségi eszme és vele protestáns felekezete, mint politikai eszménykép, noha a katolikus királyt egész életében, felekezetét és a magyar függetlenségi eszmét pedig csak élete végén s akkor is csak kényszerűségből szolgálta. Egész bizonyos, hogy azt is elhitte, hogy ez újabb eszméket szolgálva hazájával, népével, különösen pedig felekezetével is jót tesz (ez utóbbival jót is tett).

Annyira önzetlen, annyira hazafi, sőt annyira még kálvinista se volt, hogy eszméit akkor is szolgálni tudta volna, ha ez önérdeke kárával lett volna. Láttuk, mennyire egyenesen erőszakosan szolgálta egész életén át a Habsburg eszmét, s noha a felekezeti érzelmeket már az anyatejjel szívta magába, még ez is teljesen háttérbe tudott szorulni lelkében az anyagiak és az érvényesülés kedvéért. Más okot ugyanis semmiképpen se találhatunk Habsburg politikájára.

Mikor aztán végül pórul járt és végleg kudarcot vallott ez a politikája és e révén már nem várható semmit, sőt oda jutott már, hogy honfitársai és felekezetbelije becsülését teljesen eljátszotta már miatta, de másrésztől már királya csapatai elől is menekülnie kellett volna a hontalanságba és a szegénységbe, ugyancsak elhihetjük már neki, hogy ekkor már őszintén belátta, hogy a politika, mely ilyen csődben végződött számára, nem lehetett helyes, s hazája is, felekezete is, de elsősorban a maga érdeke az eddigiekkel éppen ellentétes eszmék szolgálatát követeli tőle. (Valójában ezt csak egyéni érdekei követelték tőle, de az embernek – különösen a nagyra törő embernek – már olyan a természete, hogy nemcsak a nyilvánosság, hanem még önmaga előtt is szereti idealizálni, valami magasabb rendűnek feltüntetni a nagyon is prózai önzést.)

Az embereknek – egyes nemes lelkűek kivételével – mindig azok az eszmék az ideáljai, melyek által egyénileg is érvényesülni lehet. Az ilyen eszmék helyességének belátása és a bennük való hit rendkívül könnyű mindenki számára s tisztán csak az illető vérmérsékletétől függ, hogy akár egyenesen rajongással is szolgálhassa őket. Ha aztán közben megváltoznak a

viszonyok s ezért az eszme anyagi és erkölcsi érvényesülésük kárára kezd lenni, ilyenkor rövid időre kis erkölcsi összeroppanás szokott bekövetkezni, hamarosan utána azonban győz az élet törvénye s a kisebb képességűek és gyengébb jelleműek szinte átmenet nélkül, az okosab-  
bak és nemesebb lelkűek pedig lassú átmenettel bár, de épp úgy szolgálják az új eszméket, mint a régieket, sőt még azt is hiszik, hogy ezeket is meggyőződésből és önzetlenül szolgálják.

Mindnyájan láttunk erre példákat, például a nyilasból kommunistává váló átalakulásra. Akárhányat olyat is találtam, aki szemrebbenés nélkül magyarázta nekem akkor, mikor már kommunista párttag volt, hogy ő mindig ilyen felfogású volt. Nem is gondolta, mennyire jól emlékeztem még arra, amit tíz évvel előbb szintén nekem mondott. Ő ugyanis nem emlékezett már rá, mert az ember azt, amire nem szívesen emlékezik, igen könnyen a valóságban is elfelejti.

Egyik, a kommunizmust legőszintébben szolgálónak látszó s ezért tőlük jutalmul magas egyházi állásba helyezett legtúlzóbb „békepap” az 1956. októberi szabadságharc idején levelet írt püspökének, hogy hála Isten, újra szabadok vagyunk s így örömmel mondom le arról az állásról, melyet csak kényszer hatása alatt, nem szabad akarattal vállaltam. Ugyanezt az embert a kommunizmus újabb felülkerekedése után még a pápától rá kimért kiközösítés se akadályozta abban, hogy a kommunizmust újra ne szolgálja.

Minél nagyobb ember valaki, az anyagi és hatalmi érvényesülés mellett annál nagyobb szerepet játszik életében a hírnév és az ún. becsület kérdése is. Ezeknél olyan nagy dolog a külső becsület és a velejáró dicsőség, hogy inkább lemondanak érvényesülésükről és szerényen visszavonulva élnek, mintsem nyíltan addigi elveikkel ellenkező eszmék szolgálatába szegődjenek. De ha csak nem igazi keresztényekről van szó (akik komolyan hisznek a másvilágban), ezeket se az önzetlenség vezeti akkor, mikor elveikért áldozatokat is vállalnak, hanem az önérzet védelme, a félelem attól, hogy másképp az emberek megvetik őket. Erről ugyanis bőségesen szoktak gondoskodni az elhagyott tábor emberei.

A dicsőségvágy, az emberek megvetésétől vagy elítélésétől való félelem, vagyis a kevélység magasabb rendű dolog ugyan, mint az érzéki élvezetvágy vagy a kényelemszeretet, de végeredményben épp úgy önzés és emberi gyarlóság ez is, s mivel magasabb rendű dolog, mint az állati ösztönök vagy a szintén csak a testhez tartozó kényelemszeretet, emiatt sokkal veszélyesebb is és sokkal nagyobb bajokat okozhat, mint az.

Bocskait tetteiben elsősorban mindig az önérdek és az érvényesülés vágya vezette. Ez vezette természetesen hallatlanul merész és szokatlan pálfordulásában is, melyet a közvélemény és önmaga önérzete előtt igen ügyesen azzal leplezett, hogy tisztán kénytelenségből tette, öfelsege őt erre egyenesen az ágyúival kényszerítette reá. Vagyis nem ő hagyta ott a királyt s vele régi politikai eszményeit, hanem ő nem kellett már többé a királynak. Ez kényszerítette rá, hogy más irányban keresse boldogulását, sőt megmaradását.

Okos és ügyes magyarázat volt ez annyiban, hogy legalább egyenes volt és őszinte. Annyiban azonban ügyetlen volt ez az őszinteség, mert lehetetlenné tette hívei számára, hogy megbotránkoztató pálfordulását ideális mázba öltöztethessék és tetteit a hön szeretett hazával vagy a szabadság eszményi szeretetével magyarázzák meg.

Láthatjuk azonban, hogy neki olyan megértő és kisigényű hívei vannak, hogy ennek ellenére mégis idealizálni tudták hőseit. Megkönnyítette ezt számukra, hogy mindaz a törvénytelenység és kegyetlenség, amit Bocskai tett, valójában Báthory Zsigmond törvénytelenége és kegyetlensége volt, mert ő volt a fejedelem s így mindenért elsősorban ő volt a felelős. A magyar történelem és költészet ugyancsak el is ítéli érte. Arról pedig, hogy Bocskai is ott volt a háttérben, sőt nagyon is az előtérben volt, mikor mindezek történtek, sőt mindennek ő az igazi oka, a közvélemény mit se tud. Vagy húsz évvel ezelőtt még én is azt hittem, hogy összes szabadsághőseink között Bocskai az, akiben legkevésbé lehet jellembeli hibát találni.

Bocskai minden tette s így pálfordulása is – mint ilyen nagyszabású emberben ez természetes is – össze volt kötve a haza és a felekezet eszméinek hangoztatásával, melyek nem is

voltak csak külső ürügyek részére (mert hiszen akkor csak közönséges kalandor lett volna), hanem szívből jöttek és őszintén átértettek is voltak (Bocskainak mély, igazi férfias érzélemvilága is volt), a valóságban azonban csak kísérői, színezői, külső megnevelítói voltak tetteinek, nem vezérmotívumai vagy fő tényezői.

Láttuk, hogy mikor Báthory Zsigmondot (Opóliából) először visszahozta és a visszahozás sikerült is, mivel a sikert előre nem tudhatta, biztonság okáért előbb lecsukatta az erdélyi császári biztosokat és ezek egyike a történetíró Istvánffy, megbotránkozva hallotta szobafogságában, mert behallatszott hozzá, amint Bocskai a siker feletti örömeiben „citeráztat, sípoltat, úgy mulatja magát hajnalig”.

Vajon minek örülhetett ekkor annyira Bocskai, hogy – mint ma mondanánk – cigányokkal muzsikáltatott magának, énekelt és táncolt mellette egész kivilágos-kivirradtig, mint a parasztleányok, mikor valami nagy öröm (vagy bánat) éri őket? Mi tagadás benne, nem mondhatunk mást, mint hogy annak örült, hogy megszegte a királyának nemrég letett legújabb esküt, és hogy ez az esküszegés milyen pompásan sikerült. (Másképp nem botránkozott volna meg rajta annyira Istvánffy, akinek ugyanakkor és éppen ennek az eskünek a megszegése miatt szobafogságban kellett csücsülnie.)

Ez a kis – véletlenül feljegyzett – eset nagyszerű bepillantást enged Bocskai egyéniségébe. Látjuk belőle, mennyire emberi volt ez a nagy ember. (Aki az iszlámot alaposabban tanulmányozza, annak is feltűnik, hogy az iszlám is mennyire emberi. Ez az oka, hogy oly sok millió embert meg tudott hódítani magának, és hogy akiket meghódított, mennyire ragaszkodnak hozzá.) Bűnös volt Bocskai, de bűneiben is emberi (az iszlám is bűnös többbnejűségével és rabszolgavásáráival, de mindez a nagy férfi önérték következménye benne, ez meg viszont rokonszenves), és mi, emberek, mindent, ami emberi, szeretünk és rokonszenves számunkra, még akkor is, ha egyébként bűnös.

De vajon tudott volna-e örülni Bocskai Báthory Zsigmond szerencsés (Bocskaira szerencsés, de Erdélyre ugyancsak szerencsétlen) hazatérének, ha Báthory visszahozásában csak a közérdek, vagy legalább elsősorban a maga egyéni érvényesülését biztosította volna ez a minden porcikájában törvénytelen, bectelen és Erdély népére is annyi szenvedést hozó, de sikeres politikai művelet? Aki csak egy cseppet is ismeri az emberi lelket, annak nem kell magyaroznunk, hogy nem. Azt, amiből csak a köznek van haszna, vagy legalább elsősorban a köznek van haszna, senki se tudja annyira átérezni, mint azt, amiből neki magának van haszna. Csak a haza, vagy elsősorban a haza szerencséje miatt nem szoktak örömeikben cigányokkal hejhujázni az emberek. Még a magyar emberek se.

Valóban, Erdély története és Bocskai élete a legvilágosabban bizonyítja, hogy az ő tetteinek fő rugója mindig a maga érdeke volt, nem pedig a hazáé, sőt még a felekezetéé se, noha ez utóbbi, mint láttuk, az ő és akkor még mindenki lelkében sokkal fontosabb tényező volt, mint a hazafias érzés.

Bocskait fiatal korában feltétlenül az önérdek, az érvényesülési és szereplési vágy vezette akkor, mikor Erdély, a protestáns Erdély hagyományos politikájával szakítva a király uralma alá való visszatérés oly erőszakos híve volt. Hiszen ez az irányzat legalábbis felekezeti érzelmeivel feltétlenül ellenkezett.

Mivel azonban ismerős volt és összeköttetésekkel bírt a prágai udvarban, otthon viszont se fiatalsága, se vagyoni viszonyai, se prágai összeköttetései miatt az érvényesülésre éppen nem volt nagy esélye, ha nem akart jelentéktelen tényező maradni, mindenképpen a prágai irányzatot kellett felkarolnia s ennek képviselőjével szerephez jutnia hazájában.

Mivel a meglett, vagyonos, tekintélyes erdélyi főurak (még a katolikusok is) óvatosságából (a töröktől való félelemből) továbbra is ki akartak tartani a törökös politika mellett, ha ő is velük tart, mint kisvagyonú ember és még fiatal is, elveszik a többiek között, vezető szerepet legalábbis még hosszú ideig nem játszhat.

Mikor azonban a többiekkel szemben a fejedelem merész tervének, a császár-király szövetségében egy nagy törökellenes háború megindításának odaadó, sőt (ha az ügy úgy kívánta) kíméletlen támogatójává vált, ő lett Erdélyben a fejedelem után az első ember, a hatalom tulajdonképpeni birtokosa, a közélet fő tényezője, Erdély történetének úgyszólván egyedüli irányítója. Mivel pedig egész munkát végzett s nemcsak az alkotmányt dobta sutba, hogy ellenfeleit megtörhesse, hanem a bakó keze alá is adta őket és a kivégzettek elkobzott vagyonából még rendkívül meg is gazdagodott, a vezérszerephez szükséges adottságot is megszerezte már magának.

Ki hiszi el, hogy mindent csak azért tett, a sok vagyont is és a nagy rangot is csak azért fogadta el, hogy így hazájának jobban használhasson? De ki hiheti el akár még csak azt is, hogy ez a nemes hazafias cél legalább akkora szerepet játszott tetteiben, mint az önérdék? Kívált mikor élete végén ő maga is azt hirdette, hogy az a politika, melynek kedvéért a kivégzéseket csinálta és a vagyonát szerezte, a hazára nagyon is káros politika volt, mert a nemzet érdeke azt kívánja, hogy a császárral szemben erős magyar ellensúlyt teremtsünk, nem pedig kiszolgáljuk s hatalmát még magyar részről is erősítsük?

De ez a török ellen indított nagy offenzíva se sikerült: ebben is azoknak az erdélyi hazafiaknak lett igazuk, akiket Bocskai kivégeztetett; sőt utána emiatt az országra erőszakkal rákényszerített török háború, a török bosszúja és a Bocskaitól vezetett Báthory Zsigmond állhatatlansága miatt olyan bajok sorozata érte Erdélyt, hogy történelme legválságosabb éveit, népe a képzelhető legnagyobb szenvedéseit élte át, melyeket még „hazafias” történetírásunk is elismer, sőt nagyon is hangsúlyoz, de csak azért, mert egyedül Báthory Zsigmond büneként adja elő őket, Bocskai szerepét teljesen elhallgatja, sőt még azt is hangsúlyozza, hogy Báthory a jezsuiták neveltje volt, tulajdonképpen tehát mindennek a jezsuiták voltak az okai.

Bocskai azonban rendkívül éles eszű, előrelátó, vaslogikájú és éles ítélőképességű ember volt. Igazi államférfi. Elhihetjük-e hát, hogy Erdélyben akkor azt, hogy a Bocskai képviselte politika szerencsétlenségbe dönti az országot, mindenki látta, éppen csak Bocskai nem? Bajosan. De viszont ha mindezt maga Bocskai is látta, akkor azt kell mondanunk, hogy ő a maga érdekeit még hazája tönkretéve árán is kereste, sőt véresen és tűzön-vízen át az egész ország ellenkezése ellenére ki is erőszakolta.

E megsemmisítően kemény ítélet elől talán kivonhatjuk magunkat azzal a megállapítással, hogy Bocskai akkor még fiatal volt és tapasztalatlan és a későbbi, negyvenes éveiben levő férfi éles ítélőképessége és logikája akkor még nem volt meg benne. Igen nagy jóakarattal kell azonban ehhez az engedményhez, mert hiszen látható, hogy Bocskainak minden akadályon bármilyen eszközzel átgázoló férfiassága már fiatalabb korában is megvolt, tehát éppen nem látszik rajta se a tapasztalatlanság, se a fiatalság.

Mellesleg azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy olyan bűnös, zsarnoki és minden törvénnyel ellenkező véres eszközöket, melyeket Bocskai használt célja elérésére, akkor se lett volna szabad használni, ha a cél tisztán és kizárólag csak a köz java lett volna. Mít szólnunk azonban Bocskai véres és erkölcstelen eszközeihez akkor, mikor azt kell látnunk, hogy hazáját tönkretette ugyan velük, de a maga egyéni célját elérte: valóban Erdély leggazdagabb és legbefolyásosabb embere lett a bűnös, véres eszközök által? Mikor Báthory Zsigmond (legelőször) megunta az uralkodást és el akarta hagyni Erdélyt, Bocskai eleinte ellene volt ugyan, de bizonyára csak azért, mert úgy meglepte a különös terv, hogy az első napokban nem tehetett mást, mint csak ámuldozott, de egyúttal joggal félt attól is, hogy unokaöccse távoztával az ő közéleti szerepének is befellegzett. Mikor azonban látnia kellett, hogy Báthory Zsigmond elhatározása komoly s nem tud változtatni rajta, maga is barátja lett a tervnek, sőt láttuk, hogy maga ment Prágába, hogy ott nyélbe üsse a dolgot. Bizonyára azért támogatta ezt az Erdély sorsára oly végzetes elhatározást, mert csak arra gondolhatott, hogy a fejedelem távozásával és az ország Rudolfnak való átadásával más nem is lehet Erdély kormányzója, mint eddigi érdemeire és sikereire való tekintettel, csak ő. Ekkor ugyanis még javában ural-

kodott Erdélyben az az irányzat, melyet ott ő teremtett meg: még folyt a törökkel a nagy háború Erdéllyel a császár oldalán.

Ámde láttuk, hogy a császár öccse, Miksa, akire császári bátyja Erdély kormányzását akarta bízni, s aki természetesen épp úgy (vagy talán még jobban) Bocskai irányítása alatt állt volna, mint a lemondott fejedelem, nem érkezett meg sose Erdélybe, hanem a főherceg helyett ideiglenesen Rudolf kiküldött biztosai kormányoztak. Ők azonban az országban szerzett felvilágosítások alapján Bocskait teljesen mellőzték, sőt még a váradi kapitányságtól is megfosztották. Érdekük volt ugyanis, hogy a rájuk bízott országnak kedvében járjanak.

Azt írták róla a császárnak, hogy kapzsi, pénzsóvár, szemtelen, tülekedő természetű, nyugtalan elme. Nagy okának kellett lennie a lesújtó véleménynek, mert hiszen egész addig, míg Erdélybe nem érkeztek, Bocskait a császár legmegbízhatóbb és leghasználhatóbb emberének kellett tartaniuk. Mindenki tudta, hogy Rudolf úgyszólván egyedül neki köszönhetette, hogy Erdélyhez egyáltalán hozzájutott. Ezért ha Bocskai nem lett volna, ezek a biztosok se mehettek volna soha Erdélybe. Ha tehát ők elfogultan érkeztek Erdélybe, ez csakis Bocskai javára szóló elfogultság lehetett.

Mivel így a királyi biztosok működése idején teljesen lehetetlenné vált Bocskai részére a vezető szerep, ezért (tehát megint csak tisztára önző okból) a Rudolffal megkötött szerződés, a rá letett eskü, de az erdélyi alkotmánynak is ellenére és – mint hamarosan kisért – a haza mérhetetlen kárára hívta haza újra Zsigmondot és kényszerítette rá az erdélyi országgyűlést is arra, hogy Rudolfnak tett esküjét ő is megszegje és ismét Zsigmond, sőt a török mellé álljon. De hogy legalább egyelőre Prága felől is biztosítsa magát, Rudolfot is hűségével áltatta.

Zsigmond azonban hamarosan újra lemondott s így Bocskai minden tervét tönkretette. Az ügyet Prágában még most is Bocskai intézte el, de most már szívesen. Még nagyobb csalódás volt részére, hogy miközben Prágában járt, Zsigmond Báthory Endre kezébe juttatta a fejedelemséget, aki Bocskainak, mint Báthory Boldizsár gyilkosának és általában a Báthory-rokonság ellenségének, szintén ellensége volt. Ekkor vesztette el Bocskai lába alól Erdélyben a talajt, ekkor számuzte őt és kobozta el birtokait az országgyűlés és szorult ki magyarországi birtokaira. De hogy mennyire nem mondott le az érvényesülés reményéről még ekkor se, mutatja, hogy a Báthory Endre meggyilkolását követő zavarok közben is kísérletet tett már arra, hogy a hatalmat kezébe kerítse. Hamar be kellett azonban látnia, hogy ez lehetetlen számára s ezért ügyesen abbahagyta a kísérletezést.

Az érvényesülésre való utolsó kísérletként ezután lépett a szintén számuzött és ezért török földön bujdosó Bethlen Gáborral összeköttetésbe, míg végül hozzá írt levele a császáriak kezébe került s Belgiojoso, mint hazaárulónak, megkezdte birtokai lefoglalását s így „kergette el” a császár „ágyúival” hűségéről. (Látjuk, hogy még ez se igaz, mert mire a császár ágyúi megszólaltak, Bocskai akkor már rég nem volt az ő embere.)

Említettük, milyen erkölcstelen eszközökkel fogadta ekkor zsoldjába a király seregében szolgáló kálvinista hajdúkat, hogy azok mily jellemtelenül hajtották végre áruulásukat és hogy ezt nálunk mégis dicséretes színben szokás feltüntetni, mert hiszen minden a hazáért történt. Azonban, sajnos, semmiképpen se lehet rájuk fogni a hazafiságot. Ezek a hajdúk annyira nem voltak hazafiasak, és amit tettek, annyira épp oly vagy még nagyobb önzésből tették, mint Bocskai, hogy azon hajdúvezérek közül, akiket Bocskai pénzen vett meg és bírt rá az esküszező árulásra, az egyiket, mint láttuk, Rudolf tábornoka akasztatta fel, mikor utána sikerült foglyul ejtenie, a másikat pedig később maga Bocskai húzatta fel. Legalább ez utóbbit bizonyára nem kuruc értelemben vett önzetlen hazafiságáért s nem is azért, mert a Rudolfnak tett esküjét szegte meg, hanem mert még Bocskai felfogása szerint és még az ő Habsburg-ellenes politikája szempontjából nézve is valóban kötnivaló gazember volt.

Ezek voltak tehát azok a hajdúvezérek, akik legelőször csatlakoztak Bocskai nemzeti zászlajához, akiknek végeredményben Bocskai minden sikerét köszönhetette, akikről tehát nemzeti szempontból azt kellene hinnünk, hogy náluk nemesebb lelkű és önzetlenebb ma-

gyar talán nem is volt. De mindezt persze nem szabad tanítani a magyar történelemben, mert az ifjúságra nem lenne nevelő hatással. Pedig éppen ellenkezőleg, csak annak van igazán demoralizáló hatása, ha gazembereket tüntetnek fel hazafias hősöknek. Ha elhallgatjuk az igazságot s így azt a látszatot keltjük, mintha a magyar nemzetnek csak ilyen hősei lennének. Pedig semmi szükség sincs e talmi hősökre, de annál nagyobb szükség van leleplezésükre. Vannak – hála Istennek! – igazi hazafias hőseink is, mégpedig bőséggel. Olyanok, akikről bátran meg lehet írni a teljes igazságot. Csak az a baj, hogy ezek nem voltak „antiklerikálisok”.

Bocskai végül tehát oda jutott, hogy koronás királya ellen fogott fegyvert. Az ellen a Rudolf ellen, akinek a kezébe egy magyar ember se tett le annyi hűségesküt, mint ő. Esküt szegni hazafiságból se szabad (hacsak a cél nem szentesíti az eszközt), de hogy Bocskai hazafiságból szegte meg Rudolfnak tett esküit, azt még ő maga se mondta. Maga is nyíltan kijelentette, hogy kényszerűségből, tehát önérdékből tette. Hogy tarthatnánk hazafias kötelességnek részéről ezt a fegyverfogást, mikor azt kell látnunk, hogy már felkelése legelején az üzente Prágába, hogy *„mostan is nincsen neki más fejedelme, hanem őfelsége, császár urunk”*.

Ezt természetesen nem azért üzente, mintha valóban így is gondolkodott volna, hanem egyszerűen csak azért, mert okos ember volt. Éles eszével tisztában volt azzal, hogy ahhoz, hogy a Habsburgokat Magyarország koronájától megfossa, neki nincs és nem is lesz soha elegendő ereje. Még akkor se, ha a törökkel is szövetezik. Tudta tehát, hogy a császárra ezután is rászorul, hogy ezután is tőle függ érvényesülése. Különösen akkor nagyon tudatában volt ennek, mikor kellemetlen pártfogójára, a török szultánra gondolt. A szultánnal való szövetezés nagy szegényét is engesztelni akarta e prágai hízelkedéssel, sőt – mint mindjárt látni fogjuk – még ennél sokkal különösebb céljai is voltak kedveskedésének.

Tisztában volt vele, hogy nagyobbra nem törhet, mint hogy egy kisebb vagy nagyobb Erdélynek fejedelme lehessen. Azért mondta tehát magát a császár alázatos és hű szolgájának, hogy ez a császár minél könnyebb szívvel engedhessen át neki az országból minél nagyobb területeket. (A koronát is egyedül azért nem fogadta el a szultántól.) De viszont mindezzel azt is éppen elég világosan tudtukra adta, hogy esze ágában sincs az uralkodóháztól való elszakadást vagy a vele való dacolást hazafiságnak, annál kevésbé a hazafiság elengedhetetlen követelményének tekinteni. (Vagy ha igen, akkor ő volt a legkevésbé ilyen nagy hazafi.)

Sőt még tovább ment ezen a téren. Alighogy Erdély és Magyarország egy részének ura lett, azonnal követet és ajándékot küldött Grazba, Károly főherceg özvegyéhez, a későbbi II. Ferdinánd anyjához és őt is megkérte pártfogójának a császárral folytatandó béketárgyalásai-ban. Ismerte már a főhercegnőt, mert az ő lánya volt az a Mária Krisztina, akit Báthory Zsigmond a császárral való kiegyezés és Erdély császári kézre juttatásának jutalmául feleségül kapott s ez alkalommal is ő járt Grazban leánykérőben Zsigmond nevében, sőt ekkor ott jelképesen még a házasságot is ő kötötte meg a főhercegnővel a fejedelem képében.

A főhercegnő anyjának pártfogására nem volt éppen szüksége, mert elég pártfogás volt számára a hadi helyzet: a török szövetség és Rudolf pénztelensége, népszerűtlensége, az elle-ne való általános elégedetlenség s Magyarország mellé még az osztrák, stájer és cseh protes-tánsok nyugtalansága is. Mária főhercegnő egyébként is távol élt az udvartól, de a legtúlzóbb jezsuita pártfogó hírében is állt a protestánsok között. Bocskai tehát nagyon jól tudta, hogy ha ez a Mária beleavatkozik a béketárgyalásokba, az neki csak kárára lehet.

A főhercegnő pártfogásának kérése csak diplomáciai fogás volt Bocskaitól. A követ és vele a tokaji bor csak azért ment Grazba, mert Bocskainak leánykérő tervei voltak ott. Ezt akarta előkészíteni a főhercegnőnek való kedveskedéssel. A főhercegnő lányát, Mária Krisztinát, Báthory Zsigmond elvált feleségét akarta magának feleségnek, akinek Báthory Zsigmond-dal kötött házasságát az Egyház is érvénytelenítette azon a címen, mert sikerült bebizonyítania, hogy ezt a házasságot csak megkötötték, de végre nem hajtották. (Az el nem hált házasságokat az Egyház érvénytelenítheti.)

Lehet, hogy szerelmes is volt. Lehet, hogy már akkor megtetszett neki a főhercegnő, mikor a fejedelem nevében Grazban járt s így alkalma volt megismerni. (Láttuk, hogy Mária Krisztinának mind testileg, mind lelkileg olyan tulajdonságai voltak, hogy egyáltalán nem valószínűtlen Bocskainak iránta való szerelme. Mikor meglátta és megtetszett neki, kicsiny ember volt még ahhoz, hogy a kezére gondolhatott volna. Most azonban, hogy Báthory Zsigmond utóda lett a fejedelmi székben és a főhercegnő is felszabadult a házassági kötelék alól, feléledt a régi érzelem s komoly tettekben nyilvánult meg. Lehet, hogy ez volt lépésének fő oka.)

Sokkal valószínűbb azonban a másik ok. Bocskai az ész embere volt, nem pedig az érzelmeké. Nem valószínű, hogy ilyen fontos dologban őt a szerelem, nem pedig az érdek, az emelkedés, a dicsőségvágy vezette. Annál inkább valószínű ez, mert hiszen éppen nem egyedülálló eset az övé.

A Habsburgok úgyszólván minden ellenségének az volt a sorsa s ez érte el Bocskait is: megbűvölte a Habsburgok rangja, neve, dicsősége, előkelő vére, történelmi múltja. Az érvényesülés legvégső foka s ezért vágyai netovábbja volt, hogy ezzel a családdal rokonságba kerülhessen, hogy az ő felesége is ennek az uralkodóháznak a sarja lehessen. Hiszen így volt ezzel előtte már Zápolya János, sőt maga Mátyás király, utána nemsokára Bethlen Gábor is és később a nagy Napóleon is. (A Habsburgok legnagyobb ellenfele, XVI. Lajos francia király pedig már maga is Habsburg-ivadék volt az anyja révén.)

Bizonyára arra is gondolt, hogy ő majd méltóbb férj lesz a főhercegnő számára, mint Báthory Zsigmond, a volt fejedelem. Ő majd nem lesz impotens, sem pedig ideges bolond; ő majd méltó férj lesz a császári hölgy számára. Bizonyára az is sokat számított nála, hogy milyen irigység tárgya lesz ő majd Erdélyben és erdélyi volt vetélytársai és ellenségei előtt ezzel a feleséggel mennyire emeli majd fejedelmi tekintélyét!

De nemcsak a Habsburgok politikai ellenségeiben látjuk ezt a rangtól és vagyontól való megbűvöltséget, hanem megtaláljuk még a költőkben is: Kisfaludy Sándorban például, akinek az előkelő és dúsgazdag Festetics grófokkal rokon Szegedy Róza tetszett, sőt megtaláljuk még az úrgyűlölő Petőfiben, Adyban és József Attilában is.

Szidta, gyűlölte az urakat Petőfi Sándor, és természetesen „Apostolának” hőse, Szilveszter is szidja és gyűlöli őket, de azért ez a Szilveszter mégse azon kunyhók lakóinak egyikébe lett szerelmes, akikért szentséges elvei alapján oly nemes önfeláldozással, illetve oly patológus göggel küzdött és halt „vértanúhalált”, hanem éppen annak a kastélynak a kisasszonyába, melynek urát és akinek apját oly engesztelhetlenül gyűlölte.

Elárulta vele, hogy egész úrgyűlöletének és munkásszeretetének igazi oka az előkelő származás és a gazdagság irigylése volt, mely a tehetség és a művészség veleszületett gögje miatt nem abban nyilvánult meg, hogy hízelgett azoknak és dörgölődött azokhoz, akiket irigylet, hanem hogy gyűlölte s úgy tett, mintha megvetette és lenézte volna őket. A szerelme aztán elárulta, hogy valójában senkinek se tetszettek és imponáltak annyira a gazdagok és előkelők, mint éppen neki. Neki csak az az úr volt ellenszenves, aki gögösködött vele (és akit ő kényszerített e gögösködésre a maga kihívó és visszataszító göggyével). Tulajdonképpen tehát azt gyűlölte az urakban, ami a saját maga visszataszító tulajdonsága volt, a göggyöt.

Természetesen maga Petőfi is olyan volt, mint hőse, Szilveszter, hiszen hőset nyilvánvalóan önmagáról mintázta. De egyébként maga is többnyire gazdag lányokba volt szerelmes, többek közt egy keresztény (de lutheránus) bankár lányába. Meg is kérte a lányt, de természetesen kosarat kapott. Végül aztán a várkastélyban lakó, gazdag, előkelő, elkényeztetett, zongorázni és franciául is tudó Szendrey Júliát veszi el katolikus létére is. S milyen lángoló szerelemmel!

Ady is szidja a grófokat és állítólag az ő szíve is azokhoz a nincstelenségekhez húz, akiket „a grófi szerűn” kizsákmányolnak, de az neki se jut eszébe, hogy a grófi szerű cselédei köréből házasodjék (pedig maga se született szebb vagy jobb házban, mint amilyenben ezek a grófi cselédek laktak). Dózsa népe csak verseiben szerepel. A szívében nem. Még a szeretője



is dúsgazdag kapitalista „kikeresztelkedett” zsidóasszony (a Léda). S végül nem magyar parasztlányt emel fel maga mellé, hanem olyan gazdag úrilányt, akivel birtokot és kastélyt kap.

A proletárszármazású és proletárköltő József Attila is kapitalistalányba szerelmes.

Bocskai is Habsburg-gyűlölő, féktelen függetlenségre és szabadságra vágyó embereknek ünnepezt vezére, de „hazafias” győzelmét ő is arra használja fel, hogy maga érvényesüljön általa, hogy ő maga legyen általa több, mint amennyi addig volt és ez a több, vágyainak e netovábbja a „zsarnok” és „magyarelnyomó” Habsburgok családjába való boldog beházasodás. Nem az erdélyi magyar lányok tetszettek öneki, hanem a grazi „idegen” leány.

Az erdélyi magyar lányokat napról napra látta, mégis agglegény maradt, egyik se tetszett meg neki. Ezt az idegen lányt csak futólag látta, mégis olyan kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkében, hogy még évtizedek múlva is azonnal felelevenedett emléke s mihelyt a viszonyok úgy alakultak, hogy komolyan arra gondolhatott, hogy az övé lehet, mindjárt fellépett nála kérőnek.

Pedig hát mit jelent Mária Krisztina kezének megkérése? A kuruckodás végleges abbahagyását mindenképpen. Bocskai azonban nem kapta meg Mária Krisztinát s ezért végrendeletében – melyben oly megható látni, milyen mély szeretettel emlegeti ez a rideg, anyagiassnak tartott észember az ő édes hazáját, Erdélyországot – már a magyar nemzet sorsa iránti aggodásból köti lelkére híveinek és utódainak, hogy addig, míg a magyar korona idegen és idegenben lakó ember fején vagyon, Erdély függetlenségéből semmiképpen se engedjenek, mert enélkül elnyeli Magyarországot ez az idegen hatalom. Ha megkapta volna ennek az idegen hatalomnak a lányát, akkor nem nyelte volna el.

Bocskai leánykérése Grazban tagadhatatlanul bizonyítja, hogy Bocskai csak azért és csak akkor jutott erre a nemzetétől annyira komolyan vett és jelenleg is még tartott politikai felfogásra, amikor és amiért Grazban kosarat kapott. Grazi leánykéréséből világosan láthatjuk, hogy maga Bocskai egyáltalán nem osztotta ezt a végrendeletében hangsúlyozott politikai felfogást. Ő az idegenben székelő uralkodóháznak nemcsak ellenzéke nem akart lenni, ha házassági reményeit az udvar meg nem hiúsítja, hanem éppen ellenkezőleg, a vele való, még az eddiginél is sokkal szorosabb kapcsolat volt a célja.

Egész bizonyos, hogy a Mária Krisztinával kötendő házassági szerződésben az is benne lett volna (hiszen még Zápolya is kínálta, hogy az övében benne legyen), hogy Bocskai gyermektelensége esetére Erdély és kapcsolt részei újra visszaszállnak az idegenben székelő királyra. S vajon maga Bocskai, aki egész életében a legaulikusabb erdélyi volt, milyen aulikus lett volna, mint most már a császár sógora? Lehetett volna-e ez esetben szó annak a „nemzeti” politikának a folytatásáról, melyet Bocskai végrendeletében, mint nemzeti függetlenségünk elengedhetetlen zálogát, híveinek annyira lelkére köt?

Hitt-e hát Bocskai komolyan ennek a politikának hazafiságában, sőt egyenesen abban, hogy ez a politika Magyarország függetlenségének elengedhetetlen feltétele? Ha pedig hitt benne, de egy Habsburg-feleség kedvéért mégis hajlandó volt ezzel éppen ellenkező politika követésére, akkor mi lehet a véleményünk Bocskai hazafiságáról, jelleméről és önzetlenségéről, kijelentései és jelszavai őszinteségéről?

Pedig ne felejtjük, hogy Bocskai nem akkor kérte meg Mária Krisztina kezét, mikor még a Habsburg-párti politikát tartotta helyesnek, hanem szabadságharca győzelmes befejezése után, tehát akkor, mikor már régen áttért a régivel homlokegyenest ellenkező politika követésére, tehát akkor, mikor állítólag már régen belátta, hogy a Habsburg-ellenes, a kuruckodó politika az, mely a nemzetre üdvös, sőt egyedül tűrhető magatartás magyar ember részéről.

A Habsburgoktól különálló, sőt velük ellenséges viszonyban álló Erdélyre tehát csak akkor lett szükség Magyarország függetlensége megőrzése céljából, mikor Bocskai nem kapott főhercegnő-feleséget. Ha Mária Krisztinát megkapja, akkor már egy cseppet se veszélyes a magyar függetlenségre, ha Erdély és általában az egész magyarság szíve-lelke a Habsburgoké. Pedig mi milyen komolyan vettük Bocskai végrendeletét s benne Erdély függetlenségének hazafias megokolását, s milyen komolyan vesszük és milyen igaznak tartjuk még ma is!

De nemcsak a magyar, hanem még a kálvinista embernek is ki kell ábrándulnia Bocskai-ból. Az ugyanis, hogy a tervezett grazi házasság legalábbis katolikus reverzáissal lett volna kapcsolatos, még bizonyosabb, mint az, hogy Erdély Bocskai halála után a császárra (természetesen nem mint császárra, hanem mint magyar királyra) szállt volna. Bocskai tehát olyan kálvinista volt, akit a mai felekezeti törvények szerint el kellett volna tiltani az úrvacsorától; akit felekezeti részről mint jellemtelen hittagadó embert, megvetettek volna és még falusi presbiterré se lehetett volna megválasztani. Bocskai tehát a leánykérésével azt is bebizonyította, hogy nemcsak jó magyar nem volt, hanem még csak jó kálvinista se. Pedig ha az elsőt nem is, de ez utóbbit még mi is elhittük róla.

Ezzel természetesen nem mondjuk azt, hogy Bocskai azt a reverzálist szívesen adta volna. Noha ugyanis nevetségesnek tartjuk történetíróink azon megállapítását, hogy „hithű kálvinista” volt (milyen gúnyként hat ez a szó olyan emberben, aki érvényesüléséért olyasmikre volt képes, mint Bocskai!), azt kétségtelen tényként kell elfogadnunk, hogy annyira öntudatos kálvinista és annyira katolikusgyűlölő azért volt, no meg a hitfelei előtti becsületre is adott annyit, hogy a reverzálisra nem szívesen szánta volna el magát. Tekintve azonban a nagy „ellenértéket”, amit számára egy Habsburg-feleség jelentett s azt a dicsőséget és tekintélyt, melyet ez számára erdélyi hívei előtt hozott volna és – nem utolsó sorban – azt a jóleső önkielégülést, melyet ezzel volt irigyei, ellenfelei és ismerősei és gyerekkori pajtásai előtt érzett volna, még ezt is szívesen megtette volna.

Mivel azonban e legmagasabbban járó terve kútba esett, kosarat kapott – mégpedig mint láttuk, az alacsony származású Khlesl bíborostól nagyon is durva és sértő alakban kapta meg a kosarat –, megmaradt „hithű” kálvinistának és végrendeletében olyan megható szavakkal és olyan őszinte meggyőződéssel hangsúlyozza azt, hogy a nemzet elengedhetetlen érdeke kívánja, hogy Erdély ne kerüljön Habsburg-kézbe addig, míg a Habsburgok más, nálunk hatalmasabb országoknak is urai s míg külföldről kormányoznak bennünket, mintha ő maga nem töltötte volna egész életét éppen az ellenkező törekvésben és mintha nem lett volna hajlandó éppen az ellenkezőre még nagy pálfordulása után is, ha megkapta volna a Habsburg-menyasszonyt.

Kétségtelen tényként megállapíthatjuk tehát, hogy Bocskait közéleti magatartásában és élete végső nagy pálfordulásában is, elsősorban nem a nemzet szolgálata vezette. Elsősorban nem azért lett felkelő, mert azt hitte, hogy nemzetének van szüksége erre a felkelésre. Ha pedig e letagadhatatlan igazságnak nem ugyan cáfolatára, de legalább meggyőngítésére azt a megállapítást tesszik, hogy ez igaz, de a nemzet érdeke szerencsére összeesett Bocskai magánérdekével s így – mivel a főhercegasszonyt nem kapta meg – mégiscsak nemzetünk nagy jótevője és szabadságának hőse lett, sajnos, ezt se fogadhatjuk el igazságként.

A nemzetnek se lett semmi haszna abból, hogy Bocskai felkelő lett és hogy felkelői álláspontját tervezett, de – szerencsére – füstbe ment házassága se változtatta meg. Éppen ellenkezőleg: nagy kára lett belőle. Ártott vele a nemzetnek, mert pusztította a magyar nép életét és vagyonát; ártott, mert a törökkel már akkor 13 éve folyó háború mellé még a kétéves testvérharc pusztítását és szenvedéseit is hozta. Ártott, mert meghosszabbította itt a török uralmat s ezáltal, hogy „szövetségesé” lett, megnövelte a török hatalmát éppen akkor, mikor már a meggyőngülés kétségtelen jeleit mutatta.

Ártott, mert önmagunk, de különösen a külföld előtt tönkretette a nemzet becsületét, mert addig úgy ismert bennünket mindenki, mint a török legkérlelhetlenebb ellenfelét és vele szemben Európa, a kereszténység és a nyugati civilizáció önzetlen védőjét. Most pedig azt kellett látnia, hogy ez a tőle becsült magyar nép nemcsak abbahagyta az évszázados, dicső küzdelmet, hanem egyenesen az ellenség mellé állt, szövetséget kötött vele – és ami az árulás borzalmasságát még növeli – ezt háború közben tette: akkor, mikor királya és a nemzetet pénzével és vérével áldozatosan segítő külföld már másfél évtizede folytatta a véres harcot a nemzet felszabadítására. Ártott, mert Bocskai volt az első, aki két nagy szomszéd-

dunk: a nyugat és kelet, Ázsia és Európa, Habsburg és török között, annak a keletnek, az iszlámnak és Ázsiának oldalára állt, mellyel szövetkezni akkor keresztény emberre szégyen és ámulás volt és amely tőle elkezdett politika később végzetesen helytelennek és a nemzetre nézve katasztrofálisnak is bizonyult, mert hiszen ez a keleti fél, akihez mi ekkor csatlakoztunk először (de nem utoljára), a nyugattal való küzdelmében a gyöngébbnek bizonyult s így vesztes lett.

Amint ugyanis az első (1914-18-as) világháborúban végzetes volt ránk nézve, hogy sorsukat nem a győzelmes Antant, hanem a vesztes Németország sorsához kötöttük és így vele együtt mi is elbuktunk (emiatt lettünk csonkaországgá s veszítettük el Erdélyt, a Felvidéket, Horvátországot és a tengert) és amint újra csak végzetes volt ránk nézve, hogy nem okulva a tapasztalaton, a második világháborúban megint csak így tettünk s megint Németországgal együtt semmiztek ki bennünket mindenből, épp oly végzetes politikai baklövés volt részünkről már régebben is az, hogy a Habsburg-ház és a török küzdelmében is, noha ezt a küzdelmet a Habsburg ház, mint a mi királyunk a mi érdekünkben vállalta s így igazán könnyű volt eldönteni, mit kíván tőlünk a becsület, melyik mellé kell állnunk, azóta pedig már a történelem is megmutatta, hogy amit a becsület kívánt volna, azt kívánta volna tőlünk a józan ész és a magunk érdeke is: mi mégis a mellé a török mellé álltunk, aki a küzdelem vesztese lett s így vele mi is vesztesek lettünk, s ráadásul még az alattvalói eskü megszegésének és a kereszténység elárulásának szégyenbélyegével homlokunkon.

Bocskai volt az első, aki hazafias kötelességgé és érdemmé tette az alattvalói hűségeskü megszegését és az évszázados „pogány” ellenség mellé való állást, noha ezt az ellenséget kevés magyar utálta annyira s volt annyira tisztában természetével, mint éppen ő. Ő a fő oka tehát annak, hogy utána évszázadokon át őt követte a nemzet lélekben mindig, de tettekben is igen gyakran, mert nálunk már csak ez számított hazafiságnak. Ennek következménye lett aztán, hogy mikor végre elértük azt, amit őseink szinte elérhetetlennek tartottak: felszabadultunk a török alól és visszazereztük országunk integritását, ezt nem mi csináltuk meg, nem mi értük el, hanem nélkülünk, sőt ellenünk a királyunk, akinek mi megtagadtuk – és „hazafiságból” tagadtuk meg – az engedelmességet még akkor is, mikor érdekünkben ezt a dicső és eredményes felszabadító háborút folytatta. Nem csoda aztán, hogy tettünk következményeit utána évszázadokon át éreztük, de az már csakugyan csoda, hogy a hibát mi még emiatt is a dinasztiaiban kerestük és találtuk meg s még emiatt is nem magunkra, hanem a dinasztiaira haragudtunk.

Tagadhatatlan, haszna is volt Bocskai felkelésének: Megmutattuk vele az idegen udvarnak, hogy veszélyesek vagyunk rá nézve, hogy félnie kell tőlünk, mert ártani is tudunk neki, ha akarunk és – sajnos – ugyanekkor azt is tudtára adtuk, hogy nemcsak tudunk, hanem akarunk is neki ártani. Hol van azonban az a józan eszű ember, aki még ezt is haszonnak tartja, vagy aki nem látja, hogy ez a haszon sokkal drágább volt részünkre, semhogy dicsekedhetnénk vele vagy örülhetnénk neki. Ez legfeljebb abban az esetben lehetett volna nyereség a nemzetre, ha mindjárt az első alkalommal sikerült volna végleg el is szakadnunk attól az uralkodóháztól, melynek tőlünk való félelmét nemzeti nyereségnek tekintettük. (Még így is nagyon kétes lett volna a haszon, mert még az se nagyon előnyös egy nemzetre, ha a szomszédja haragszik rá; sokkal kívánatosabb, ha az is szereti.)

Ámde az a király és az az uralkodóház, melyet Bocskai és követői által arra tanítottunk meg, hogy féljen tőlünk, és akinek Bocskai és követői által azt adtuk tudtára, hogy nem bízhat bennünk: még 300 évvel utána is uralkodónk volt és még akkor is épp úgy rá voltunk szorulva a jóindulatára vagy bizalmára, mint amennyire ő rá volt szorulva a mienkre.

Használhat-e nemzetének az az ember, aki „hazafias” működésével azt éri el, hogy nemzete háromszáz éven át ellensége legyen királyának, tehát – mert logikus gondolkodással ebből ez is következik – királyja is ellensége legyen nemzetének, de azért mégis királyunk, mi pedig mégis alattvalói maradjunk? Éppen ellenkezőleg: képzelhető-e ennél nagyobb nemzeti

katasztrófa? És ennek a nemzeti katasztrófának nem az volt-e az oka, aki nagy hazafiságában – kétségbeejtő baklövással – azt a célt tűzte maga elé, hogy a magyarok királyát ne nemzünk szeretetére és az iránta való bizalomra, hanem a tőle való félelemre tanítsa meg?

Igaz, hogy a mi királyunk mégse lett s különösen nem maradt háromszáz éven át ellenségünk, de ez már igazán nem Bocskai és elvbarátainak érdeme, mert abból, amit ő és ők csináltak és amire ő és ők törekedtek, ennek szükségszerűen következnie kellett volna. Viheti-e valamire az olyan nemzet, mely 300 éven át haragban van a királyával? Ennek a haragnak csak akkor lenne értelme, ha ez a harag csak egy évig vagy fél évig tartana azért, mert utána már nem királyunk az, aki haragba lett velünk. Ha azonban királyunk marad még hosszú évszázadokig (pedig láttuk, hogy Bocskai ezt jól tudta), s ha a harag is tart ugyanaddig, az baj a királyra, de kétségtelen, hogy épp oly baj ránk is, mert hiszen ha a király vezeti a nemzetet (s különösen teljesen az vezette a múltban, mikor még nem volt népuralom és parlamentarizmus), lehet-e szó jó vezetésről akkor, ha a vezető és a vezetett haragban vannak?

Hogy ez az állapot nem kívánatos, azt a nagyszerű logikájú és ítélőképességű Bocskai a maga személyére vonatkozólag – mely mint láttuk, minden tettét elsősorban irányította – rögtön és világosan belátta. Ezért üzent a császárnak akkor is, mikor diadalmaskodott és hatalma tetőpontján állt, hogy ő most is alázatos és hű alattvalója. Ezért volt minden vágya, hogy családjába beházasodhassék és rokona lehessen.

A nemzetet illetően azonban nem gondoskodott ugyanezen szeretetről és jóindulatról. Ez ugyanis már ellenkezett volna érdekeivel. Ha ugyanis nem szítja, táplálja a király és a nemzet közti gyűlöletet s el nem éri azt, hogy a kettő között egyenesen fegyverre menjen a dolog, akkor nem menthette volna meg birtokait, sőt még az életét se, s nem lehetett volna belőle erdélyi fejedelem és a Részek ura. Akkor nem juthatott volna olyan helyzetbe, hogy még a császárral való sógorúságra is gondolhasson.

A maga személyét illetően mihelyt célját elérte, azonnal gondoskodott, illetve megpróbált gondoskodni, hogy fátyolt borítson a múltra, hogy múljon el a gyűlölet, hogy királya ne féljen többet tőle, hogy királya benne ne ellenségét, hanem hűséges alattvalóját, barátját, sőt szeretett sógorát lássa. De amit megtehet egy ember, de csak olyan ember, amilyen Bocskai volt, akiben az ész teljesen uralma alatt tartotta a szívet és a szenvedélyeket, és akiben ez az ész bámulatos világosan és tisztán működött, azt semmiképpen se lehetett elérni, hogy maga a nemzet is, tehát egy nagy közösség is megtegye.

A tömegeket nem az ész irányítja, hanem az indulatok, sőt a szenvedélyek. Nem véletlen, hanem a természet törvénye volt, hogy az a gyűlölet és azok az indulatok, melyek magában Bocskaiiban az ész parancsára akkor ültek el, sőt akkor változtak át éppen az ellenkező indulatokká (hízalgő szeretetté és kedveskedéssé), mikor akarta: a nemzetben, a magyar tömegekben még évszázadokig is megmaradtak, sőt tomboltak. Azokat az indulatokat, melyeket Bocskai felkorbácsolt, az a felekezet, melyhez akkor a magyar tömegek tartoztak s egyharmad részükben még ma is tartoznak, a maga érdekében is még évszázadokig tovább szította. De láttuk, hogy végrendeletében (házassági terve meghiúsulta után) maga Bocskai is szította.

Így maradt meg nálunk Bocskai korától kezdve egész a Habsburg-ház 1918-as bukásáig, sőt még azon is túl napjainkig az uralkodóház iránti gyűlölet, a fegyveres felkeléseknek a hazafias érzelmekbe való beágyazása, az a magyar természettel már velejáró törekvés, hogy neki nem arra kell törekednie, hogy uralkodóháza szeresse és bízzon benne, hanem hogy féljen tőle. Ezért kellett ezt a keserű valóságot magának a dinasztának is tudomásul vennie, számításába belevonnia, azaz tőlünk is viszontfélnie. Mivel pedig uralkodóházunknak más, nálunk nagyobb és gazdagabb országai és a mienknél nagyobb hadserege és pénzforrásai is voltak, könnyű megérteni, milyen hátrányos volt ránk nézve ez az irányukban tőlünk kikényszerített bizalmatlanság 300 hosszú éven át.

Mindez Bocskai bűne, mindezt Bocskai a felelős. Bűne annál nagyobb, mert azt se hozhatjuk fel menségére, hogy mindezt nem láthatta előre, tehát ezek a káros következmé-

nyek tudta és akarata nélkül következtek be. Láttuk, mennyire tisztában volt Bocskai éles esze azzal, hogy minden törökkel való szövetekezés és az ő minden szerencséje ellenére mi továbbra is csak Habsburg-alattvalók maradunk. A maga érdekében mennyire le is vonta e belátásának következményeit s mennyire rögtön arra törekedett, hogy a császár ne féljen tőle, hanem bízson benne.

Bocskai tehát nagyon jól tudta, hogy az a király, akit meggyűlöltetett a nemzettel, e gyűlölet ellenére is még nagyon sokáig királya lesz a nemzetnek, ez pedig a nemzetre nézve rendkívüli károkkal fog járni. Azt is tudnia kellett, hogy ha ennek káros következményeit a maga személyét illetően okosságával ki is tudja küszöbölni, a nemzetet illetően nem áll hatalmában épp úgy kiküszöbölni, mert egy nemzet érzelmei nem irányíthatók úgy, mint ahogyan egy ember – de csak az olyan rendkívüli ember, mint amilyen ő volt – eszével és akaratával irányítani tudja érzelmeit.

Sőt Bocskai egyéni hiúságból, mert a főhercegnő kezét nem sikerült elnyernie, sőt – ha nem is magától az uralkodóháztól, hanem Khesl bíborostól – még egyenesen sértő, durva elutasításban is részesült, nemcsak elsimítani nem igyekezett a tőle a nemzet körében a dinasztia ellen felszított gyűlöletet és bizalmatlanságot, hanem ezt végrendeletében a nemzet számára egyenesen kötelezővé tette. Hogy ebben egyenesen a bosszú, tehát most már őt se az ész, hanem a szenvedélyek vezették, bizonyítja, hogy kevéssel előtte még éppen az ellenkező irányba akart elindulni.

Hogy a császár vele nem akart sógorságba kerülni, az rosszul eshetett Bocskainak, de semmiképpen se eshetett rosszul magának a nemzetnek, mert hiszen Bocskait csak akkor tekinthetnénk a nemzet hivatalos képviselőjének, ha az a felkelés, melybe ő belevitte a nemzetet, a nemzet ügye lett volna. Pedig hogy mennyire nem az volt, mutatja, hogy Bocskai maga is azonnal szakított ezzel a gyűlöleten alapuló politikával, mihelyt egyéni célját elérte.

Még maga Bocskai se érezhette magát sértve házassági ajánlatának elutasítása miatt, mert hiszen nem a császár utasította el, hanem maga a menyasszony-jelölt. De még az ő részéről se volt sértő Bocskaira az elutasítás, mert az elutasítás nem Bocskai lekicsinylése, annál kevésbé más, Bocskainál rangosabb vagy jobban szeretett férfi miatt, hanem azért történt, mert a menyasszony Krisztus jegyese lett, zárdába vonult. Ha a menyasszony férjhez akart volna hozzá menni, nagyon valószínű, hogy Bocskai a császár beleegyezését is megkapta volna. Mivel arra már II. Mátyás lett a császár, ezt a beleegyezést nem is valószínűnek, hanem egész bizonyosnak kell mondanunk.

\* \* \*

Bocskai felkelése még a nemzeti ügynek, a függetlenségnek és az alkotmányos életnek se használt úgyszólván semmit. Függetlenségünk megcsorbulásának ugyanis, tehát annak, hogy nem volt se külön magyar hadseregünk, se külön pénzügyünk és hogy külügyeinket se mi intéztük, a fő oka az volt, hogy elesettségek, szegénységünk és országunk feldaraboltsága miatt, se had-, se külügyeink költségeit nem mi fedeztük, hanem „idegen” uralkodónk, mégpedig nem tőlünk kapott forrásokból. Tehát csak azért tudta fedezni, mert idegen volt.

Ezen sem Bocskai, sem „szabadsághős” utódai, sem senki emberfia nem segíthetett akkor. A „szabadsághősök” e tekintetben csak súlyosbították a helyzetet, mert a testvérharcok csak még nagyobb elvérzést okoztak és csak még jobban pusztították a magyar vagyont. Mivel a felkelők a török szövetségesei voltak, miattuk még a török is jobban terjeszkedett, s mivel a „szabadsághősök” minden sikeres felkelés után újabb megyéket csatoltak Erdélyhez, azt a Magyarországot is mindig kisebbé tették, mely még a Habsburgok uralma alatt állt s így az ország fenntartásának költségeit fedeznie kellett volna. Így tehát az ügyeinkre való osztrák befolyás, mivel emiatt mindig nagyobb mértékben szorultunk rájuk, csak még nagyobb lett.

Hiába mondták ki tehát a bécsi békében, hogy Magyarország független ország stb., ez frott malasztalán egyéb nem volt és nem is lehetett. Minden ország függetlensége anyagi ere-

jétől függ. Hazáját csak az tudja függetlenebbé tenni, aki anyagi erejét növelni tudja. Az a „szabadságharc”, melynek révén a törökké lett Esztergom és Vác (s velük együtt természetesen a környékükön fekvő falvak százai) és Bocskaié (mint erdélyi fejedelemé) hét nagy kelet-magyarországi megye, nem tehetette Magyarországot függetlenné, hanem szükségképpen még kevésbé függetlenné kellett tennie, mint addig volt.

Elméletben független ország volt Magyarország már Bocskai előtt is. Erre Rudolf már koronázásakor megesküdtött, a gyakorlatban, a valóságban azonban nem lehetett független egész addig, míg azt a pénzt, melyre védelméhez szükség volt, Rudolfnak Ausztriában, Stájerben, Csehországban, a Német Birodalomban kellett behajtania és spanyol unokatestvérétől kellett kikönyörögnie. Mivel Bocskai szabadságharca után Magyarország kisebb lett és még ez a kisebb ország is még szegényebb és néptelenebb lett, mint addig volt, világos, hogy még az addiginál is kevesebb adót fizetett. Ennek szükségszerű következménye volt, hogy királynak még az addiginál is többet kellett Magyarország védelméhez külföldről szereznie, ebből pedig csak Magyarország önrendelkezési jogának, tehát függetlenségének még nagyobb megcsönkulása következhetett.

Az a „vívmány”, hogy a király ezután idegen csapatokat nem tarthat az országban, sem idegen őrségeket a végvárakban, csak arra volt jó, hogy majd ha jön a következő felkelés (már két évtized múlva jött is), az még könnyebben foglalhassa el az országot, mint Bocskai, és már hetek múlva Bécsset fenyegethesse. Mivel királyunk hazánkban levő seregeit nem magyar, hanem osztrák, cseh, német és spanyol pénzből fizette, egyenesen lehetetlen, sőt nevetséges követelés volt, hogy ezek a seregek mégis magyarokból álljanak. Azt a pénzt, amibe ezek királyainknak kerültek, még akkor is nehéz volt idegenektől megszerezni, ha a tőlük adott pénzt azok fiaik kapták meg zsoldként, akik adták.

Örülünk kellett, ha a pénzüket odaadták, még akkor is, ha ilyen, rájuk vérig sértő kikötések nem tették lehetetlenné még a kérést is. Ha királyaink e kikötéseket komolyan vették volna, legfeljebb azt érhették volna el, hogy azokat az összegeket, melyeket eddig is csak a legnagyobb nehézségekkel tudták külföldi alattvalóiktól részünkre bevasalni, ezentúl a magyaroktól kellett volna kérniük. Mivel pedig ezt tőlük hiába kérték volna, le kellett volna romboltatniuk a magyar végvárakat és a török basák betöréseinek, rablásainak és emberelhurcolásainak szabad folyást engedniük.

Hogy Bocskai szabadságharca rászorította a királyt a rendes országgyűlésre és nádorválasztásra, a nemesi kiváltságok tiszteletben tartására, a „törvénytelen” birtokelkobzások abbahagyására, szintén nem tekinthetjük komoly vívmánynak, mert láttuk, hogy törvénytelen birtokelkobzások Bocskai előtt se voltak, a nemesi kiváltságokat pedig sokkal jobban tiszteletben tartották, mint az ország érdeke kívánta volna.

Láttuk, hogy Rudolf országgyűlést is ugyancsak bőven tartott már Bocskai fellépése előtt is. De ha nem tartott volna, az is sokkal kisebb alkotmányosértés lett volna, mint Báthory Zsigmond országgyűlései (melyek azonban valójában Bocskai országgyűlései voltak), melyekre ugyan összehívták a nemességet, de ugyanakkor arról is gondoskodtak, hogy azt akarják, amit az akar, aki összehívta őket; aztán jutalmul azért, mert engedtek a terrornak és valóban azt akarták, amit kívántak tőlük, e „szabad” erdélyi magyar rendek egy részét még le is mészároltatták, végül pedig – hogy a paroxizmus [indulatkitörés] teljes legyen – ugyanezzel az országgyűléssel még egyhangú köszönetet is mondhattak maguknak a lemészárlásért.

S mikor Erdélyben ilyen országgyűlések voltak, nekünk nem ez fájt, hanem csak az, hogy Pozsonyban sokszor nem volt minden évben országgyűlés. Pedig csak azért nem volt minden évben, mert ezek a pozsonyi országgyűlések olyan túrhetetlenül szabadok voltak, hogy a rendek feltételeket szabtak a királynak a kért adó megszavazására, s ha a király nem elég gyorsan teljesítette a feltételeket, könyörögni kellett nekik, hogy megsértődésükben azonnal szét ne menjenek.

A nádori szék be nem töltése miatt is csak azért emlegettek alkotmány sértést, sőt esküszegést a mi nagy hazafiaink, mert a nádor akkor mindig protestáns nádort jelentett. Tessék megfigyelni: mihelyt katolikus lett az országgyűlési többség s ezért a nádorok is katolikusok lettek, egyszerre nem panaszkodik már az országgyűlési ellenzék, hogy miért nincs nádor. De viszont van-e érthetőbb dolog annál, hogy a király nem szívesen bízta az ország és a hadsereg vezetését olyan emberre, akitől félnie kellett? Mivel a Báthoryak ellenségei voltak, Bocskai sem akarta, hogy Zsigmond távozása után egy Báthory legyen a fejedelem Erdélyben. Pedig hát a Báthoryak magyarok voltak, nem pedig idegenek, fejedelemségük az országnak nem ártott, hanem ellenkezőleg: használt volna. Bocskai mégis megakadályozta nemcsak azt, hogy a fejedelmi székre kerüljenek, hanem még azt is, hogy egymással kibéküljenek. Milyen messze áll ettől az önzéstől annak a magyar „idegen” királynak a „gonoszsága”, aki szintén csak akkor választat olyan nádort, akitől félnie kell, ha rákényszerítik?

Hogy Bocskai felkelésének eredményeként még a törvényesen a koronára szállott birtokoknak a közösség javára való igénybevétele is majdnem megszűnt, az hasznos volt a magyar nemességnek, de nem az országnak. Ezáltal ugyanis az ország anyagi forrásai még csekélyebbek lettek, mint addig voltak, tehát függetlensége és önállósága is még kisebb lett, mert a török elleni védelmében még jobban a külföldre szorult. Az az ország pedig, melyet más országok védnek meg, nem lehet a maga ura, nem lehet független.

Világos, hogy az oldalági rokonokra nem volt kellemes, ha a hűtlenség vagy magszakadás folytán a kincstáré lett az ősi birtok. Természetes az is, hogy ezt a magyar nemesség nem jó szemmel nézte. De hát ki nézi jó szemmel a jövedelemadót vagy az örökösödési illetéket? Mégis fizetjük. Bezzeg örülnének ezen Bocskai korabeli magyar nemesek mai utódai, ha ma is csak annyi illetéket kellene fizetniük az államnak, mint Bocskai idejében kellett, pedig most béke van, akkor pedig már 15 éve élethalálharcot vívott az ország. Ma inkább azon csodálkozunk, hogy lehetett azt a harcot a lakosság olyan kis megterhelésével megvívni, mint azt akkor Rudolf megvívta.

Egyébként olyan magyar ember, aki esküjét annyiszor megszegte, a magyar alkotmányt annyiszor megsértette, aki annyi, csakugyan törvénytelen birtokelkobzást hajtott végre és éppen ezekből annyira meggazdagodott, mint éppen Bocskai, nem volt kívülről az országban még egy. Aztán szegték-e meg a magyar nemesi kiváltságokat valaha brutálisabban, mint az a Bocskai, aki, mint láttuk, egyszerűen kivégeztette a főnemeseket még akkor is, mikor már rég engedelmességek, csupán azon elv alapján, hogy az ellenség mégiscsak biztosabb holtan, mint csak megfélemlítve? A köznemeset azonban kivégzése előtt még kárpadra is vonatta. A képtelenség még növekszik, ha meggondoljuk, hogy éppen ez a Bocskai hány hasonló dolgot éppen annak a Rudolfnak a szemére, akiről még Acsády is kénytelen megállapítani, hogy az életét senkinek el nem vette, legalábbis magyar embernek nem, sőt még hivatalos irataiból is csak úgy árad a szeretet melege a nemzet felé.

Végül ki ragadhatott kevesebb joggal fegyvert Rudolf fizetetlen zsoldosainak rablásai és visszaélései miatt, mint az a Bocskai, akinek „angyalai” oly kihágásokat követtek el, amilyeneket sem addig, sem azután nem szenvedett senkitől a magyar nép.

Ami végül a vallásszabadságot illeti, láttuk, hogy Bocskai nem a protestáns vallásszabadságért küzdött, hanem a protestantizmus már meglevő uralmának további fenntartásáért és a katolikus vallás akkori elnyomásának fenntartásáért. Láttuk, hogy mikor Bocskai fegyvert ragadott, noha a törvény betűje még mindig az eretnekek megégetését írta elő, nem történt még a protestáns vallás ellen semmi más sérelem, mint csak az, hogy a kassai dómot visszaadták a katolikusoknak, egy lőcsei templommal pedig csak megpróbálták, de már Bocskai felkelése előtt, tehát nélküle is, ettől szégyenszemre visszavonultak.

Viszont látni fogjuk, hogy ezzel szemben Bocskai protestáns hazájában, Erdélyben, százszor ekkora sérelmek érték a katolicizmust. Pedig Erdélyben a katolicizmust a három protestáns felekezet bármelyikével egyenrangúnak mondta a törvény, míg Magyarországon akkor

még egyedül csak a katolicizmust ismerte el. De nemcsak a protestáns Erdélyben, hanem az elméletben a protestánsok megégetésének alapján álló Habsburg Magyarországon is a gyakorlatban a legnagyobb katolikus elnyomás volt, hiszen majdnem minden falu protestáns földbirtokos kezében volt, aki katolikus istentiszteletet nem tűrt meg a birtokán s majdnem minden várost protestáns tanács kormányzott, mely katolikus templomot, intézményt vagy nyilvános istentiszteletet szintén nem tűrt meg falai között.

Az igazság tehát az, hogy nemcsak Erdélyben, hanem az anyaországban is a katolikus vallás szabadsága volt elnyomva. De Bocskai mégis a protestáns vallás „szabadságáért” küzdött. Rudolf azzal, hogy a kassai dómot visszaadta a katolikusoknak, és ha hatalmában állott volna, egy-egy templommal ugyanezt más városokban is megtette volna, nem a vallásszabadság ellen követett el merényletet, hanem a vallásszabadság helyreállítására tett – sajnos nagyon is szerény és eredménytelen – kísérleteket.

Ha Bocskai csakugyan a vallásszabadság hőse lett volna, nem pedig csak cégérnek használta volna ezt a jelszót, akkor neki kellett volna végrehajtania azt, amit Rudolf csak szeretett volna, s neki kellett volna minden városban legalább egy templomot visszaadnia a katolikusoknak és istentiszteletüket a protestánsok terrorja és gúnyja ellen megvédenie.

Helyette lecsukatta és „csepegteti” az egyik katolikus papot, más kettőt pedig legyilkolni hagy, hogy az így gazdátlaná vált templomot átadhassa a maga felekezetének. Még püspököt is meggyilkolni hagy (a tetteseket legalábbis esze ágában sincs megbüntetni), Kassán megint minden templomot visszaad a protestánsoknak és újra eltiltja ott a katolikus nyilvános istentiszteletet. Erdélyben katolikus középiskolát nem tűr meg, sőt még papnevelőt sem, s mivel kiűzi onnan a jezsuitákat, olyan papokat se tűr, akik a népet felemelni tudnák. Mindent elkövet a tekintetben is, hogy az ilyen papokat Magyarországról is száműzzék. Tulajdonképpen azért harcolt tehát, hogy aki katolikus, az maradjon továbbra is buta, aki pedig katolikus pap, az maradjon továbbra is hanyag, tudatlan és erkölcstelen, hogy a nép előtt ne legyen becülete s így ne lehessen számba vehető ellenfele az ő protestáns felekezetének.

Ha ugyanis a jezsuitákat nemcsak Erdélyből, hanem Magyarországról is sikerült volna száműznie, akkor katolikus ifjú, ha magasabb tanulmányokat akart volna végezni, ezt csak protestáns iskolában érhetne volna el nemcsak akkor, ha szerencsétlenségére Erdélyben lakott, hanem még akkor is, ha a Habsburg Magyarországon. Bocskai azért küzdött, hogy katolikus pap az országban csak olyan maradhasson, aki csak gazdálkodik, prédikálni azonban már nem tud s nem is akar, felesége van vagy másképpen botránkoztatja a népet.

Az lett a jelszó: Kifelé az országból azokkal a pápista papokkal, akik tanultak, szónoki képességeik vannak, törődnek a néppel és példás életűek. Ezek ugyanis lovat adnak a már elnémult katolikusok alá, sőt még sok protestánsban is felkeltik a vágyat a már elhagyott akol után, tehát felforgatják az országban a békét, mert folytonos zavarok forrásai.

Hogy Bocskai mindezek ellenére mégis olyan nagy ember lett számunkra, annak az az oka, hogy a történelem csak a tehetséget és a szerencsét magasztalja és ünnepli, mert a kettő együtt adja a sikert. Valamit a jellembeli nagyságra is ad, a becstelenséget pedig kereken elítéli, de a tehetségnek oly nagy bámulója, hogy ennek fényénél igen hajlamos arra, hogy a jellembeli foltokat ne lássa; a siker pedig különösen kápráztatja a szemét és megzavarja ítéletét.

Ehhez járul aztán, hogy Bocskai a protestantizmus harcosa volt, a magyar nép pedig azelőtt többségében protestáns volt, vagyonban, a vagyonnal együtt járó befolyásban és ugyane miatt a magyar értelmiség soraiban a protestantizmus ma is majdnem egyenrangú a katolicizmussal. Ehhez járul még, hogy a XVIII. század „felvilágosultsága” és a múlt században divatos liberális irányzat a katolikusokat is a protestánsokéhoz hasonló felfogásúakká tette.

A tehetség (amit a történelem elsősorban ünnepel és a nagyság majdnem egyedüli kellékének tart) ugyancsak megvolt Bocskaiiban, élete végén pedig már a szerencse is hozzásegődött. Így a végén a teljes siker birtokában és egy olyan nagy társadalmi erő segítségével, mint amilyen nálunk a protestantizmus (s később a „felvilágosultság” és a liberalizmus), nem cso-



da, ha Bocskai olyan nagy ember és hős maradt, mint amilyenek közvéleményünk tartja. E felfogás szerint ugyanis ami Habsburg-ellenes, az hazafias, önzetlen és jellemes. Hazafias, mert hiszen a magyarság ősellensége ellen küzd, önzetlen és jellemes, hiszen aki a hatalommal száll szembe, az csak önzetlen ember lehet. (Láttuk Bocskai példáján, hogy mennyire önzésből is lehet szembeszállni a hatalommal. Volt ugyanis hazánk területén török és protestáns hatalom is, nemcsak Habsburg-hatalom.) Ha pedig a magyar valakiben hazafiságot lát, akkor már eltörpülnek szemében a kisebb emberi gyarlóságok. Azt pedig mi már rég megszoktuk, hogy nemzeti nagyjainkat nem szabad, sőt egyenesen szentségtörés bíráltni. Ez az oka, hogy Bocskai „kis” gyarlóságai nem kerültek közvéleményünk tudatába, mert ezeken történetíróink vagy teljesen átsiklottak, vagy ha megemlégtették őket, oly kíméletesen és futólag tették, hogy az olvasó figyelmét teljesen elkerülték.

\* \* \*

Mivel a Habsburgok úgyszólván kivétel nélkül hívő katolikusok voltak, katolikus világnézetüket nem magánügyüknek tekintették, hanem egész uralkodói hatalmukkal, mely fél Európa hatalmát jelentette, képviselték és védtek. Ez az oka nagy népszerűtlenségüknek s annak a féktelen, ádáz gyűlöletnek, mely egész történelmük folyamán kísérté őket, kezdve a protestantizmuson és folytatva a „felvilágosultságon”, a francia forradalmon, majd a nemzeti forradalmakon és a liberalizmuson át a marxizmusig, a szociáldemokráciáig és a kommunizmusig. Még feltűnőbb, hogy a hitlerizmus, a kommunizmus e nagy ellenfele, legalább annyira gyűlölte őket, mint maga a kommunizmus.

Mivel a Habsburg-ház egész történelme folyamán, vagy legalábbis azóta, mióta a német-római császári és az apostoli magyar királyi korona birtokosa lett, állandóan a jó védője volt a földön, elmondhatjuk, hogy mindig rossz volt az, ami támadta. Mindig a forradalmak voltak az ő ellenségei, akár vallásos forradalmak voltak ezek, akár nemzetiek, akár szociálisak. Minden forradalom rossz, még akkor is, ha vannak jó elvei is, sőt ha elvei nagyjából jók, akkor is, mert a forradalom a jót is törvénytelen, tehát bűnös eszközökkel éri el. Ezt nem is tagadja, sőt dicsekszik vele. Minden forradalomnak a gyűlölet a rugója, a siker az egyetlen célja és büszkesége, az elve és lényege pedig az, hogy a sikert nem törvényes eszközökkel éri el s nem is akarja így elérni. Ezért hívjuk revolúciónak, felforgatásnak s ebben különbözik az evolúciótól, a lassú, törvényes úton elért, helyes fejlődéstől.

Bámulatos, mennyire hasonlít egymáshoz minden forradalom s mennyire megtaláljuk mindegyikben ezeket az ismertetőjeleket. Láttuk, hogy még a vallási forradalom, a hitújítás is lényegében mennyire egyezik még a legistentelenebb forradalommal, a kommunizmussal, is. Lássuk most ezt a feltűnő hasonlóságot Bocskai forradalma és a kommunizmus között, noha Bocskai forradalma hivatalosan nemcsak istentelen nem volt, hanem egy vallás (a protestantizmus) védelme volt a célja.

Bocskai is Habsburg-gyűlölő volt, a kommunizmus is az. Bocskai is katolikusellenes volt, a kommunizmus is az. Az egyik is az érvényben levő törvényes hatalom ellen lázított, a másik is. Bocskai is egy keleti, keresztényellenes nagyhatalomra támaszkodott, mellyel jóban lenni az európai ember szemében gyalázat volt, a magyar kommunisták is, csak akkor a török volt ez a keleti nagyhatalom, most pedig a bolsevik Oroszország és mohamedán vagy pogány ázsiai szövetségesei. Bocskai is terrorizálta ellenfeleit és csak élet vagy halál között engedte választani őket, de meggyilkoltatta még azokat is, akik engedelmeskedtek és az életet választották csak azért, mert egyedül csak a halott az, aki már nem veszélyes; a bolsevizmus is a vérpadra küldte ellenfeleit még akkor is, ha „önkritikát” gyakoroltak s a vádlottak padján úgy ismerték el bűnös voltukat és tartottak bünbánatot, mint a fereg (nálunk például Rajk).

Bocskai nem tűrt szabadságot, mindig engedelmes, sőt egyhangú országgyűlései voltak, mert terrorizálta őket, mégis szabadsághős lett belőle s az maradt még a huszadik században is: a kommunista államban se lehetett választani, csak szavazni, a választók 99,5 százaléka

mégis mindig elment a szavazásra és 99,7% szavazott a kommunistákra, mégis „felszabadulásnak” nevezték és nevezte mindenki uralmuk kezdetét, „szabad” májust ünnepeltek, „szabad” volt a jelzője a szakszervezetüknek, „Szabad Nép”, „Népszabadság”, „Szabad Föld”, „Szabad Szó” stb. volt lapjaik címe.

Bocskai is a „vallásszabadságért” küzdött, mégis papokat „csepegtettek” s gyilkoltak meg uralma alatt, a papság javát pedig mindenáron száműzni akarták az országból. A bolsevisták alkotmányában is benne volt végig a vallásszabadság joga, mégis tilos volt templomot építeni ott, ahol még nem volt, s olyan emberek százezrei nem jártak templomba, akiknek ez lelkiismereti kínokat okozott és olyan szülők százezrei nem járták hittanra a gyerekeiket, akiknek minden vágya az volt, hogy járhassanak. A kommunisták se túrték a jezsuitákat, sőt még azt a papot se, aki nem volt „békepap”, azaz nem nekik politizált.

Bocskaiék is földeket foglaltak le, ők is a más földjét és ők is kártérítés nélkül. (A Népszabadság (1957. szeptember 22-i száma) azt írta, hogy ez a földosztás „leghaladottabb” formája. Bocskai tehát már 1600 körül elérte a földosztásban a leghaladottabb fokot. Íme, egy újabb, nagy dicsőség Erdély számára a vallásszabadság legrégebbi megvalósítása mellé!)

Igaz, hogy Bocskai a földet nem a nép számára vette e „leghaladottabb” módon, azaz kártérítés nélkül, hanem a maga számára, ámde a kommunizmus is visszavette a már kiosztott földet a néptől akkor, mikor a szocializmus építése elérkezett a kolhozosítás „lehaladottabb” állapotába, s azt, hogy néhány év múlva ide fog érkezni a nép, azt ők természetesen akkor is tudták már, mikor a földet kiosztották neki, sőt – hogy annál jobban ne kételkedjék senki, hogy a föld valóban végleg az övé marad – még a telekkönyvben is a nevére írták ugyanakkor, mikor tudták, hogy majd elveszik tőle.

Az is érdekes, hogy a földbirtokosoktól a földet kártérítés nélkül kobozták ugyan el, de azoknak, akik kaptak belőle, mégis megváltást kellett érte fizetniük nem ugyan a földbirtokosoknak, hanem annak a kommunista államnak, mely ingyen jutott e föld birtokába. Ez a földosztás legesleghaladottabb formája! Bocskai annyiban még nem volt elég haladott, hogy nem minden földbirtokos földjét vette el, hanem Erdélyben csak ellenfeleit, mint magyar szabadsághős pedig csak az Egyházét és a hozzá nem csatlakozókat. Ez azonban nem lényegi különbség, hanem csak fokozati, s abban a háromszáz évben bírja magyarzatát, mely a marxizmus „haladó” korától elválasztja.

Világos, hogy a természetben és az emberiség történetében is minden fejlődik, halad, tehát a XX. század forradalma nem topoghat még ma is ott, ahova már Bocskai idejében is érkezett. Aki azonban azt a kezdetet, amelyet Bocskai csinált, örömmel szemléli, annak jó képet kell vágni a folytatásához és a befejezéséhez is. Vagy legalábbis nem szabad megbotránkognia rajta, hiszen csak azt a levest eszi meg, melyet maga főzött magának. Bocskai rendjeinek gúnyos tanácsai a püspökök részére, hogy csak járogassanak szorgalmasan a templomba, és hogy csak imádkozgassanak buzgón még az ő (Bocskaiék) bűneikért is, de államügyekkel ne foglalkozzanak, szintén nagyszerűen beleillik „népköztársaságunk” ésjárásába, párthatározataiba, népgyűlési beszédeibe és a gúnyt mindig oly szívesen használó hírverésükbe.

Hát még Bocskai „angyalainak” vallástalansága, akik fölényesen dicsekszenek, hogy az Istent a Tiszántúlon hagyták s azért nem félnek tőle, mennyire kommunista ízü! Ebben a tekintetben bizony még a 300 éves időbeli távolság nyoma se nagyon fedezhető fel. Igazán bámulnunk kell láttára, hogy Bocskai katonái már 1600 körül is ennyire nem voltak babonások. Bámulnunk kell a nagy „haladáson”, amit mutatnak, kivált, ha meggondoljuk, hogy akkor még meg se születtek azok a „nagy szovjet tudósok”, akik a dialektikus materializmust „tudományosan” megalapozták.

Bocskai felkelésében tehát lényegében véve ugyanaz a destruktív, romboló erő működött, ami a kommunizmusban. Hogy a hazát emlegette, az nem lehet ez állításunkra cáfolat, hiszen a rosszat senki se szokta hirdetni magáról. Kommunistaink nemzetköziek voltak, még-

is ők is mindig a hazát emlegették, sokszor kommunisták helyett is „hazafiakat” mondtak, különösen, ha kapitalista államok kommunistáiról volt szó.

Felvilágosult, nem forradalmár lelkületű, tehát keresztény alapon álló igazi hazafinak Bocskait nem ünnepelnie kell, hanem lelepleznie és elítélnie.

Bocskainak még a békealkudozásai is azt a lelkivilágot és eljárásmodot mutatják, mely a mai kommunistákat annyira jellemzi. Bocskai is állandóan a békét és az ő békeszeretét hangoztatta (ő, aki fegyvert ragadott, tehát támadó háborút kezdett). A kommunisták is „békehadjáratot” folytattak, de ugyanakkor Görögországban, majd Koreában, majd Vietnamban, majd Algírban, majd Ománban éveken át tartó véres háborúkat szítottak.

Bocskai is felhasználta a kedveskedés és hízelgés minden eszközét, hogy az ellentábor embereit magának megnyerje, sőt – teljesen úgy, mint a mai kommunisták – még az önértet úgyszólván teljes megtagadására is képes volt, csak haszon legyen belőle (igazán minden, csak nem magyar jellemvonás). De felhasználta – épp úgy, mint a kommunisták – a hazugság és álnokság minden képzelhető módját és az erőszakot, a megfélemlítést is a maga céljaira.

A béketárgyalásokra a kezdeményezés mindkét fél részéről egyszerre indult meg anélkül, hogy a másik fél erről tudott volna. Ahogyan a szovjet még Adenauert is meghívta Moszkvába látogatóba, Bocskai is magához hívatta azt a Thurzó Györgyöt, aki végig dacolt vele, s akit addig hazaárulózott és birtokait tűzzel-vassal pusztította. Most egyszerre hozzá hasonló jó hazafi lett a volt hazaáruló, akivel Bocskai nemcsak szóba állt, hanem egyenesen ő kérte tőle, hogy álljon vele szóba.

Igaz, hogy másrésről Bécs is követeket küldött Bocskaihoz, de ezeket a követeket nem Rudolf, a császár küldte, hanem csak az öccse, Mátyás főherceg. Rudolf csak utólag fogadta el a kezdeményezést, de akkor is csak úgy, hogy a megbízóleveleket kijavította Bocskaira kevésbé megtisztelő szövegűekre. Ő nem adta meg Bocskainak azokat a címeket, melyeket Bocskai elvárt és amelyeket Mátyás főherceg megadott volna neki. (Ezek a címek azért voltak fontosak, mert elvek feladását vagy fel nem adását jelentették.)

A két császári békekövet Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek volt. Bocskai száz díszlovast küldött eléjük, Kassán pedig, ahol fogadta őket, a maga díszhintáját küldte értük. Épp úgy történt tehát minden, mint Moszkvában szokott, mikor olyan semlegesek képviselőit fogadták, akiket maguknak megnyerni törekedtek.

Mikor palotájába érkeztek, „*a harmadik szobáig jött eléjük*”, „*saját szobájába hívta őket*”, „*ott leültette, azután maga is levevén süvegét és felállván Mátyás főherceg egészsége felől tudakozódott*”. Utána „*először is hálát adott Istennek azért, hogy Mátyás főherceget az óhajtott béke iránti vonzalom arra bírta, miszerint Magyarország ennyi háborús viszályokat kiállván valamiként lecsendesüljön; azután háláját nyilvánította azért, hogy Mátyás az ország iránt oly atyai szeretettel viselkedik, melynél fogva azt élete veszélyeztetésével is (arra céloz itt, hogy a császár ellenére) békés állapotba helyezni szándékozik, amit, mielőtt mindkét részről ennyi pusztítás történt volna, ő is teljes erővel törekedett foganatosítani: de mindig kudarcot, sőt üldöztetést is szenvedvén, kénytelen vala e veszélyes háborúságokra, hadi szerencse kockájára és külsegély keresésére (finom célzás a törökre) vetemedni*”. (Ki nem indul itt rokonszenvre, sőt részvétre az ártatlan, jóságos Bocskai iránt?)

Mikor aztán a követek átadták Mátyás főherceg levelét s Bocskai látta belőle, hogy a főherceg nem úgy címezte, mint várta, mert hiszen előtte már megkapta a főhercegtől a kívánt címet, „*némi neheztelést mutatott*”, de ezt igen hamar abbahagyta, „*hanem annál indulatosabban tudakolá, hogy vajon Rudolf tudtával jött-e a követség és fel van-e hatalmazva a főherceg a békealkudozásra és frigykötésre*”?

A követek – úgy látszik – azt az utasítást kapták, hogy ezt ne közöljék Bocskaival, mert eleinte kitérőleg válaszoltak. Bocskai azonban erre kereken kijelentette, hogy „*egy szót sem tesz a békealkudozásokról, míg meghatalmazásukat neki meg nem mutatják*”. Mivel a követek még erre se siettek meghatalmazásuk felmutatásával, „*Bocskai a meghatalmazási ok-*

*mánya igen kíváncsi volt*”, s mikor végül kezébe kapta, szemmel látható volt az öröme. Úgy látszik, maga is tisztában volt azzal, mennyire nem méltó ő arra, hogy a császár még a történetek után is szóba álljon vele.

A másnapi (1605. július 4.) fogadáson ismét leültette a követeket, míg a maga tanácsosait állva hagyta. Másnap, július 5-én, Thurzót egyedül fogadta. Őt is rögtön leültette (bizonyára azért, mert a felkelés idején végig „hazaáruló” maradt), aztán elkezdett neki panaszkodni, hogy köszvénye miatt egész éjszaka nem aludt, de ez legalább arra jó volt, hogy annál többet tudott gondolkodni a megkötendő békéről. Közölte vele, hogy ő *„most is a legnagyobb tisztelettel viseltetik a háromszor megkoronázott király irányában* (Rudolfot német császárrá, magyar és cseh királlyá koronázták meg) *és kész mielőbb méltányos feltételek alatt békét kötni és a mostani bajoknak véget vetni*”.

Erre csak melleleg jegyezzük meg, hogy miközben Bocskai így beszélt, háromszoros koronázása egy cseppet se volt akadály a számára, hogy fegyvert ne fogjon Rudolf ellen s hogy a „háromszor megkoronázott” királynak letett esküt nem háromszor, de sokkal többször meg ne szegje. Érthető hát, ha jól esett neki, hogy uralkodója mégis arra méltatta, hogy követeivel levelet intéz hozzá. Bocskainak nem mondani kellett volna, hogy ő mennyire tiszteli a háromszor is megkoronázott királyt, hanem tiszteletét tettekkel kellett volna kimutatnia, legalábbis annyira, hogy fegyvert nem fog ellene. Akkor a mostani üres szavak bátran el is maradhattak volna, mert feleslegesek lettek volna.

De hát éppen azért érezte szükségét annak, hogy hangoztassa ezt a tiszteletet, mert maga tudta a legjobban, hogy tettei mennyire az ellenkezőt mutatják. A szovjet kommunisták is azért emlegették minduntalan azt a szabadságot, amelyet ők hoztak, mert tudták, hogy másképp senki se hiszi el, hogy az ő rendszerükben még szabadság is van. Békepapjaik is azért hangsúlyozták annyira, hogy ők Rómának mindig engedelmeskednek, mert jól tudták, hogy ezzel az engedelmességgel már régen szakítottak. Az ő hűségük a pápa iránt éppen olyan volt, mint Bocskai „legnagyobb tisztelete” a „háromszor megkoronázott király” iránt.

Ilyen kommunista módra emlegette Bocskai a békét és ilyen kommunista módra hízelgett annak az ellenfélnek, melytől eredményt akart elérni! Lássuk most, milyen kommunista módra álnokoskodott vele és hazudozott neki, milyen kommunista módra önző volt vele szemben és – szintén kommunista módra – mennyire felhasználta vele szemben az erőszakot és a kíméletlenséget is.

A királyi békekövetség egyik tagja, Nyáry Pál (persze protestáns) már a tárgyalások tartama alatt átállt Bocskaihoz s mindjárt fel is esküdött neki.

Lehet, hogy Nyáry maga önként tette meg ezt a lépést, de nem valószínű. Bocskai ugyanis utána magához hívatta a többi királyi embert is: Dersffy Miklóst, Thurzó Miklóst s Dóczy Istvánt is és ennek eredményeként ezek is mind otthagyták királyukat és Bocskai oldalára álltak.

Mikor a mindezek miatt elhült Thurzó György emiatt szemrehányást tett nekik, azzal mentegették magukat, hogy „kényszerítették” őket. Valóban másképp nem is lehet elképzelni a dolgot s Bocskai eszközeinek jellemtelenségét bizonyítja még az is, hogy ugyanazt, amit a többivel csinált, magával Thurzó Györggyel is megkísérelte, csak vele nem merte személyesen (eleget próbálta ugyanis már eddig is s így alkalma volt Thurzó Györgyöt megismerni), hanem hozzá Rákóczi Zsigmondot és Csáki Istvánt küldte e célból.

Hogy mekkora lehetett a terror, mely ezeket az embereket a pártváltoztatásra bírta, képzelhetjük onnan, hogy még a tekintélyes Thurzó György is csak azzal tudta elhárítani a csábítást, hogy hivatkozott a nála levő menedéklevele s arra, hogy még ha meg kell hálnia, királya iránt a hűségesküt akkor se szegi meg.

Erre aztán abbahagyták a kényszerítést és – igazi kommunista módra – előbbi jellemtelenségüket azzal akarták jóvátenni, hogy – mintha mi se történt volna – másnap meghívták ebédre és az ebéd alatt folytatták vele a régi hízelgő nyájaskodást.

Alig fordult még elő a világtörténelemben, hogy a béketárgyalások folyamán az egyik fél megbízottai majdnem mind átálltak a másik fél oldalára, de a bolsevik uralom idején mindennapos dolog volt, hogy a politikai bűnperek vádlottai nemcsak bűnösségüket ismerték el mind, tehát elveiket tagadták meg, hanem még gyalázták is önmagukat azért, mert a marxizmus ellenségei voltak. Mint láthatjuk, Bocskai is ilyenféle sikerekkel dicsekedhetett.

S a császár békeköveteivel ugyanaz a Bocskai járt el így, aki ugyanakkor a nyilvánosság előtt nem győzött hálálkodni, hogy Isten az áldott Mátyás főherceget a békére hajlamossá tette; ugyanaz a Bocskai, aki nem győzte hangsúlyozni, hogy ő maga is mennyire óhajtja a békét, mennyire tiszteli őfelségét s fegyverhez egyedül csak azért nyúlt, mert rákényszerítették.

Ugyancsak bebizonyította, mennyit lehet adni a szavára, s hogy mennyire lehet komolyan venni azt a „legnagyobb tiszteletet”, mellyel ő „a háromszor megkoronázott király” iránt viseltetik. Mivel azt háromszor koronázták meg, úgy látszik, ő azért csapta be és hazudott neki szintén háromszor (legalább), s mikor békét kér tőle és úgy tesz, mintha a bőréből ugrana ki örömeiben, hogy rútul becsapott királya ennek ellenére is szóba áll vele, még akkor is arra a világtörténelemben egyedülálló jellemtelenségre vetemedik, hogy királya menedéklevéllal hozzá küldött bizalmi embereit is életveszélyes fenyegetésekkel kényszeríti arra, hogy ők is szegjék meg azt az esküt, melyet ő már annyiszor megszegett.

De hogy ki volt Bocskai, hogy pszichéje mennyire szovjet kommunista volt, hogy mint őket, őt is mennyire egyedül az önzés vezette, és ha haszonról volt szó, mennyire nem volt neki önérzete, mutatja, hogy ugyanekkor Thurzó Györggyel Prágában ilyen módon s a következő hangon kéri vágyai netovábbját, Erdélyen kívül még Magyarország egész tiszántúli részét is:

Elismeri, hogy sok olyat is kíván, ami igazságtalan, de „*csak azért követel méltánytalanokat is, hogy az igazságosakat megnyerhesse*”. Elismeri, hogy tulajdonképpen azért kell neki Erdély mellé még a Tiszántúl is, mert Erdély igen elpusztult s így egyedül Erdélyből nem tudna „tisztességesen” megélni. Legfőképpen azonban azért kéri a Tiszántúlt is, mert az ő birtokai nem Erdélyben, hanem Magyarország ezen részében vannak. (A valóságban természetesen azért szeretett volna a Tiszántúlon is úr lenni, mert az ember elsősorban volt szomszédjai és gyerekkori pajtásai előtt élvezni azt, hogy milyen magasra emelkedett azóta.) Azonban hogy a király szívét erre az engedményre rábírja, azzal is érvel, hogy a hívei laknak ezen a vidéken s az ő becsülete semmiképpen se engedheti meg, hogy ezeket az ő hűségese embereit hála helyett annak a királynak a hatalmában hagyja, aki ellen felkeltek s így jövő emelkedésük útját örökre elvágta.

De nemcsak egyedül Rudolf jó szívére pályázik, hanem őt is megpróbálja terrorizálni is. Azzal fenyegetőzik, hogy ha a király ezt a kívánságát nem teljesíti s neki a szoroson vett Erdély határai között kell maradnia, akkor – csak hogy híveit a király hatalmában ne kelljen hagynia – kész inkább ezt az egész területet a töröknek átadni (!), csak hogy híveiről gondoskodni tudjon s nekik ne kelljen a Bocskai kedvéért elhagyott király hatalma alá visszatérniük. „*Esedezik azért, hogy erre ne kényszeríttessék*”. Könyörög tehát, hogy „*őfelsége ne bosszankodjék e dologért, minthogy e kívánalmakra őt a szükség kényszeríti, hogy nagyobb bajokat hárítson el*”.

Látjuk tehát, hogy milyen „nagy” és milyen „önzetlen” hazafi volt Bocskai. Inkább az egész országrészt odaadná hazájából a töröknek, mintsem eltúrje, hogy az ő hiúságán vagy külső becsületén csorba essék. Hogy azok, akik vele tartottak, pórul ne járjanak, előbbre való volt neki, mint az, hogy már úgymint idétlenre csonkult szegény hazája még jobban meg ne csonkuljon és újabb százazrekre rúgó magyarság ne jusson török iga alá. Ígéri azonban, hogy ha őfelsége kérését teljesíti, akkor „*őfelségének hűséget esküszik és megfogadja, hogy Magyarországnak hűbérese leend*”.

De nemcsak Bocskai jellemtelenségének és önzésének bizonyítéka ez az ajánlat, hanem épp olyan bizonyítéka Rudolf nemeslelkűségének is. Látjuk belőle, hogy Bocskai, aki Rudolfot személyesen ismerte, olyan jó embernek gondolta, hogy bízott abban, hogy inkább neki

adja az egész Tiszántúlt, mintsem – akár akarata ellenére is – a török alá kerüljön. Bocskai tehát lehetségesnek tartotta, hogy még azok után is, amiket ő Rudolffal csinált, annyira nincs iránta a szívében bosszú, hogy inkább neki adja ezt az országrészt, mint a töröknek.

Bocskai Rudolfot ennyire kereszténynek tartotta. Sőt mint láthatjuk, ő Rudolfnál még azt is lehetségesnek tartotta, hogy az a becsületbeli kötelesség, mellyel ő maga hívei iránt tartozott, szintén komoly ok lesz arra, hogy Rudolfot ilyen nagy áldozatokra tudja rávenni!

Az is jellemző, hogy Bocskai még mindig és még a történetek után is ígér és fogad és hűséget esküszik, vagyis úgy tesz, mintha ígéretét, hűségét és esküjét még sose szegte volna meg, sőt mintha a szavát nem szegte volna meg már azóta is, mióta a béketárgyalások alatt még azt is mondta neki, sőt „*szent esküvel is bizonyító*”, hogy a hajdúkat nem ő csábította el őfelségétől, hanem csak „megajándékozta őket” akkor, mikor már önként melléje álltak.

Az is igazi kommunista módra történt, hogy miközben a király, illetve a főherceg követei Kassán Bocskaival a békéről tárgyaltak, „*körül valának ott zárva és minden levelüket felfogták és Bocskaihoz vitték (!); így tettek a főherceg levelével is, melyet Illésházy István által küldött nekik; ezt azonban Bocskai sértetlenül adta kezükhöz*”. (A többi levelet tehát fel is bontotta.) Nem ugyanilyenek történetek-e leveleinkkel a kommunista uralom alatt is? Mint Bocskai, ezek is féltek, ezeknek se volt rendben a lelkiismeretük, ezek se válogattak az eszközökben, hogy magukról minél tökéletesebben gondoskodjanak.

Igazán csodálkoznunk kell az „elmebeteg” Rudolf bölcsességén és emberismeretén, aki annyira semmit se adott Bocskai szavára, hogy semmi áron se lehetett rávenni arra, hogy a bécsi békét aláírja. Meg kell hagyni, hogy ugyancsak józan elmebeteg volt.

Az is jellemző, hogy e béketárgyalások folyamán Bocskai, a magyar függetlenség képviselője és a magyar szabadság megmentője kijelentette, hogy „*a szultán megparancsolta neki*” (ej, de „független” egy magyar lehetett!), hogy Rudolf királlyal békét kössön, de viszont azt is kijelentette, hogy Rudolffal csak az esetben békülhet ki, ha ugyanakkor Rudolf is békét köt a törökkel.

Bocskai aztán e címen egyúttal közvetítőnek kínálta fel magát az udvar és a török között, s természetesen úgy beszélt, hogy ő az udvar, nem pedig a török mellett áll s így az ő közvetítéséből a hazára és vele az udvarra igen nagy haszon származnék. Mikor azonban Thurzó György arra kérte, hogy adja ez ígéretét írásba is, hogy az udvarnak megmutathassa, azt felelte, hogy írásban semmit se adhat, mert ő az udvarban nem bízhat s a török bosszújának nem teheti ki magát. Ennyire független volt tehát Bocskai Magyarország!

Bocskai önérzete olyan kicsi volt, hogy szó nélkül vágta zsebre a királyi követek azon figyelmeztetését, hogy „*a törvényes király ellen fölkelőket az Isten meg szokta büntetni*” (annyira igaz ez, hogy még a protestáns vallásos irodalom is tele van e korban ennek hangsúlyozásával). Aztán arra is figyelmeztették Bocskait, hogy mennyit vétkezett felkelése alatt a magyar nép ellen. „*Kérdeztessenek meg – mondták neki – a protestáns papok, kikkel még a török sem cselekedte volna azt, amit a hajdúk. Ezek ugyanis őket megverték, a templomokat kirabolták, a sírköveket összetörték stb.*”

Természetesen – tesszük mi hozzá magyarázatul – sokkal szívesebben csinálták volna ezt Bocskai hajdúi a pápista papokkal, templomokkal és klastromokkal, s ha akadtak ilyenekre, mint láttuk, meg is csinálták, azonban akkoriban lámpával kellett keresni Magyarországon (különösen pedig Kelet-Magyarországon, ahol Bocskai hajdúi elsősorban működtek) katolikus papot vagy klastromot, s így ha a hajdúk csak ezekkel kegyetlenkedtek volna, akkor ugyancsak felkoppott volna az álluk.

Azt is szótlanul hallgatta Bocskai, mert neki is el kellett ismernie, hogy igaz, hogy „*az ország szabadsága oly irtózatosan megzavartatott, hogy a lakosság javai elraboltatnak, lakhelyeik felégettetnek, magok agyonveretnek, nejeik megszeplősítetnek*”. Újabb hasonlóság az 1944-45-ös „felszabadító” Vörös Hadsereggel, s még abban is teljes az egyezés, hogy ahogyan a „népi demokrácia” egész tartama alatt nekünk a szovjet katonák effajta tetteiről nem,

hanem csak hősiességéről, önfeláldozásáról és a gyermekek iránti megható szeretetéről volt szabad tudnunk (csak a Hitler-fasiszták garázdálkodtak), mi Bocskai „angyalainak” effajta kihágásairól se tudunk, de annál jobban az idegen zsoldosokéiról.

Az állapotokra jellemző az is, hogy mielőtt a király követei Bocskaihoz mentek, előbb a lengyel királynál jártak, hogy többek közt arra is megkérjék, hogy „*ne engedje meg Lengyelországon keresztüljönni Magyarországra a tatárokat.*” Ezek a tatárok természetesen Bocskai szövetségesei voltak s az ő ügye támogatására jöttek ide s mint a békekövetek Kassán Bocskai szemére hányták, „*csak Pozsony és Nyitra vármegyében* (tehát olyan vidékeken, ahol török sose járt) *több mint 300 falut perzseltek föl*”.

Mindezeket a békealkudozásokkal kapcsolatos adatokat „hazafias” protestáns szempontból ugyancsak megbízható forrásban, Ráth Károlynak, a Századok legelső (1867. évi) évfolyamában megjelent cikkéből vesszük, melyet a szerző a Magyar Tudományos Akadémiában is felolvasott. Hogy ez a Bocskaira olyan megbélyegző adatokat tartalmazó cikk egyébként mennyire katolikusellenes szerzőtől származik, mutatja már a kezdete is: „*Két szörny: a soldatesca* (idegen zsoldosok) *és a jezsuitákizmus ellen emelte fegyverét Bocskai*”. Ezelőtt száz évvel ugyanis még így lehetett írni a Századokban és ilyesmiket lehetett felolvasni a Magyar Tudományos Akadémiában, mint tudományt!

Igaz, hogy maga Bocskai is azt mondta a királyi békeköveteknek, hogy a jezsuiták az okai annak, hogy neki fegyvert kellett fognia, de azért „szörnyeknek” mégse mondta őket. Pedig hát ő nem is csak száz, hanem háromszázötven évvel ezelőtt élt. A magyar „tudós” tehát elfogultságban még Bocskain is túlesz még akkor is, ha utána 250 évvel él. Bocskainak az a kijelentése azonban, hogy ő a jezsuiták miatt fogott fegyvert, újabb bizonyíték azon állításunkra, hogy nem a vallásszabadságért küzdött és – ha magánérdekétől eltekintünk – mozgalma nem nemzeti és alkotmányos, hanem elsősorban felekezeti mozgalom volt. Együgyűség jele tehát, ha érte még katolikus is lelkesedik, vagy pedig azt bizonyítja, hogy az a katolikus csak anyakönyvben katolikus, de nem a valóságban.

Hogy lássuk, milyenek voltak nálunk a tudományos állapotok a múlt században, megemlítem azt is, hogy erről a jezsuita „szörny” ellen nem is felekezeti, hanem magyar tudományos folyóiratban hadakozó Ráth Károlyról halála után, mely nemsokára e tanulmánya után bekövetkezett, a magyar Történelmi Társulatban Ipolyi Arnold, az ismert nevű tudós püspök tartott emlékbeszédet. Noha beszédében céloz Ráth Károly tehetségének mérsékelt voltára, felekezeti elfogultsága és katolikusellenes fanatizmusa ellen egy szava sincs püspök létere se.

Azt megtudjuk róla az emlékbeszédéből, hogy katolikusgyűlöletét a pozsonyi evangélikus líceumban tanulta, de Ipolyi természetesen ezt nem ilyen durván fejezi ki, mint mi, hanem ő – éppen ellenkezőleg – azt a kifejezést használja ezzel kapcsolatban, hogy „*irói pályájának szerencsés csillagzata vetette*” e protestáns iskolába. (Hogy melyik kifejezés a finomabb, azon nem lehet vitatkozni, de hogy melyik az igazabb, azt hiszem, arról se.)

Azon még nem csodálkoznánk, hogy a katolikus püspök „*ünnepélyes tisztelettel*” adózik a jezsuita „szörny” ellen író írónak, mert hiszen emlékbeszédet tartott s ebben csak nem ócsárolhatja. Éppen emiatt azon se botránkozunk, hogy az ünnepeltnek honszerelmét is „nemesnek” mondja. Az azonban egy kissé mégis sok már a jóból s nem lehet a „*de mortuis nil, nisi bene*” [a halottakról jót, vagy semmit] szabály hangoztatásával elintézni, hogy éppen egy katolikus püspök állapítja meg Ráthról még azt is, hogy „*többnyire türelmes és engedékeny volt úgy az eltérő politikai nézetűek, mint a másvallásúak iránt*”.

Lám, a mi püspökünk annyira szerény és megértő, hogy még ő se nevezi nevén a saját vallását, hanem Magyarországon a katolikusokat azon „más vallásúak” néven emlegeti, amely kifejezést még az a 2-3 protestáns vagy zsidó diák is sértőnek tart magára, aki katolikus gimnáziumba jár, ahol őket így szokták nevezni. Hogy azonban „a más vallásúak” iránti türelem tekintetében Ráth Károlynál mégse lehetett azért minden teljesen rendben, azt még Ipolyi is sejteti, mert nem azt mondja róla, hogy türelmes volt, hanem csak azt, hogy „több-

nyire türelmes”. Tehát nem mindig. Jellemző azonban, hogy nem azt mondja, hogy néha türelmetlen volt, hanem azt, hogy „többnyire türelmes volt”.

„Ámbár vallásfelekezetének is – folytatja – föltétlen buzgó híve volt (meghiszem azt! Talán még jobban, mint a katolikus püspök a maga Egyházának), sőt egyházközségében még hivatalt is viselt (itt van a kutya eltemetve!), mégis többnyire elfogulatlan volt (még jó, hogy megmondja, hogy csak „többnyire”) a más felekezetűek iránt (tehát most már nemcsak a „mások” közé sorol bennünket a püspökünk, hanem egyenesen „felekezetnek” alacsonyít le bennünket Krisztus egyetlen egyháza helyett) nemcsak a köz- és társadalmi élet terén, mint ezt ma már rendszeren megszoktuk, de nagyobbára történelmi írásaiban is.” (Ezt tehát Ipolyi idejében még nem „szoktuk meg”, sőt úgy látszik, mások még tűrhetlenebb elfogultságról tettek tanulságot, mint Ráth Károly.)

Ipolyi püspök emlékbeszédéből azonban még azt is megtudjuk, hogy – de ezen aztán már igazán elképedünk – maga a püspök is egyenesen bizalmas barátja volt ennek a jezsuita „szörny” ellen hadakozó, egyébként szerény tehetségű protestáns történetírónak. „Többünket – írja – a barátság és kegyelet érzete kötött hozzája. Ezek között voltam magam is és benső barátja, Rómer (a másik főpap). Egymást ismételve látogatván, karöltve járt velünk tanulmányozni s vizsgálni műemlékeinket.”

Igaz, hogy Ipolyi ezen emlékbeszéd elmondása idején még nem volt püspök (de bizonyára az is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a legzsírosabb püspöki javadalmat, a nagyváradi, csakhamar megkapja, hogy a Ráth Károlyokkal szokott karon fogva sétálgatni, de nem abból a célból, hogy felekezeti elfogultságukat, sőt fanatizmusukat nyesegeesse), de ha már nagyváradi püspök lett volna, akkor se kifogásolnám, hogy a legsötétebb felekezeti fanatizmussal teli, de egyébként szerény tehetségű s szabadidejünkben még történetírással is foglalkozó protestáns férfiakkal sétálgasson karonfogva. Ha ugyanis valaki püspök és gazdag püspök, abból még nem következik, hogy gögösnek is kell lennie, sőt éppen az következik belőle, hogy ne legyen gögös. Protestánsokkal barátkozni veszélytelen is egy püspökre.

Azon azonban már méltán megbotránkozom, hogy ebből a püspöki barátságból és karonfogva sétálásokból Ráth Károlynak vallásilag a legkisebb haszna se volt, sőt még felekezeti fanatizmusát se enyhítette egy cseppet se. Még jobban ámulok azon, hogy a szerény tehetségű Ráth Károlyt tudós főpap barátai nemcsak felvilágosítani és megjavítani nem tudták, hanem ezt – úgy látszik – még csak meg se próbálták. Hogy is próbálhatták volna meg, mikor észre se vették, hogy katolikusgyűlölő?!

De mélyen állt ez előtt még száz évvel a magyar katolicizmus s különösen a katolikus öntudat!

Jellemző az emlékbeszéd befejezése is: „Elfogulatlansága és pártatlansága (már ti. Ráth Károlyé), férfias becsületessége és igazságszeretete előtt megnyíltak nemcsak a családi levéltárak tiukai, de a káptalanok és monostorok híven őrzött levéltárainak szoros zárai is. (Sajnos, nekünk sajnálnunk kell, hogy ezek éppen egy katolikusgyűlölő fanatizmusa előtt nyíltak meg.) A győri káptalanéban mint egy egészen otthonos lakos, Pannonhalmán, Zalavárott és Csornán, a bencés és premontrei zárdákban mindig nyílt karokkal fogadott, legkedvesebben látott és heteken át mulató és dolgozó vendég volt. (Tehát papok és szerzetesek még bőkezűen etették és itatták is azért, hogy gyalázhassa őket.) Győr egymásra következő tudomány-szerető püspökei bőkezűleg nyújtott költséggel segítézik kiadásait (tehát a bányu Egyház nemcsak levéltárait bocsátotta rendelkezésére és a lakást és ételmezést adta heteken át ingyen a saját maga gyalázásához, hanem még pénzbeli költségeit is ő fizette), s Eger érseke (még az is?!) egyszerű felszólítására (pedig az elutasítást de könnyen megokolhatta volna!) nagylelkűen sietett diplomatariumi vállalatát istápolni”.

Szóval kisül, hogy a nagy jezsuitagyűlölő attól az Egyháztól kapta az anyagi támogatást (s mint láttuk, ha önként nem kapta, még kérte is tőle), amelyet gyalázott és amelynek megbecsülésére még a lehetőség és az érzék is hiányzott belőle.



Mennyivel okosabb volt még ez a szerény tehetségű lutheránus Ráth Károly is, mint a mi püspökeink! Ő volt olyan okos, hogy az Egyháztól kérte a pénzt az Egyház gyalázására, a mi méltatlan főpapjaink pedig adtak neki, mert félték, hogy a magyar sajtó másképpen rájuk fogja, hogy jezsuita szelleműek, és mert maguk is törekedtek rá, hogy felvilágosultaknak látszanak. S akkor adták a súlyos aranyakat a lutheránus Ráth Károlyoknak, mikor a fővárosban 30-40.000 hívőnek volt egy lelkipásztora és egy temploma, a faluk százaiiban nem volt (sőt még ma sincs) templom s falusi káplánok 160 korona fizetést kaptak egy évre. (Magam is voltam ilyen fizetésű káplán Párkányban.) Erre a XIX. században még nem volt a mi püspökeinknek pénze.

Ráth Károlyt egyébként csak azért említettük itt meg, hogy az olvasó lássa, hogy protestáns és „hazafias” szempontból mennyire nem gyanús forrásból vettük a Bocskai béketárgyalásaira vonatkozó, rá nézve annyira kompromittáló adatainkat.

\* \* \*

Hogy mennyire kevés köze volt Bocskai felkelésének a hazaszeretethez vagy a magyar szabadsághoz, az élesen kitűnik akkor is, ha azon elmélkedünk egy kicsit, mi lett volna hazánkban, ha Bocskai teljesen győz, nem pedig csak félig, vagyis ha azokat az „átkozott” Habsburgokat teljesen és végleg sikerült volna kiszorítani Magyarországról s így ő lett volna az egész ország királya.

Tudjuk, hogy Bocskai hamarosan békekötése után meghalt örökös és utód nélkül. Ő Homonnay Bálintot óhajtotta utódául, az erdélyiek azonban csak azért is Rákóczi Zsigmondot választották meg, valójában azonban se ez, se az, hanem – húszéves kora ellenére – Báthory Gábor, ecsedi Báthory István örököse (noha ő somlyai Báthory volt) lett a fejedelem csak azért, mert ő volt a leggazdagabb erdélyi. Néhány év múlva azonban őt is meggyilkolják a hajdúk.

Most, mikor már mindezt tudjuk, képzeljük el, mi lett volna a Habsburgoktól „megszabadult”, de a török hűbéresévé vált egész Magyarország sorsa Bocskai halála után. Hogy Magyarország protestáns ország lett volna, illetve maradt volna, az bizonyos. Katolikus szempontból tehát semmiképpen se tarthatnánk a dolgot kívánatosnak. De maradjunk csak a nemzeti szempontnál.

Mivel Rákóczi Zsigmond (és még inkább Báthory Gábor) a nyugati Felvidéken és a Dunántúlon teljesen ismeretlen, gyökértelen volt s vagyona ott egyiknek se volt, polgárháború nélkül szó se lehetett volna arról, hogy bármelyikük is az egész ország tényleges királya lehessen. Ezt egyébként a nyugati határunkon levő Ausztria, Cseh- és Morvaország is mindenáron igyekezett volna megakadályozni, mert nekik nagyon fontos érdekük volt, hogy a végvárak, melyek védik őket a törökök ellen, a Habsburg Magyarország területén maradjanak s ne jussanak Erdély (a török csatlósa) kezére. Az ország nyugati részét tehát ők igyekeztek volna hatáskörükbe vonni. De most, hogy Magyarországnak már erdélyi királya volt, nem mint önálló és legalább elméletben független országot, melynek függetlenségére és alkotmányára azelőtt mindig esküt is tettek, hanem valóban mint meghódított és tőlük fenntartott tartományt kezelték. Ettől kezdve ugyanis az ő uralkodójukat (akár császár lett volna továbbra is, akár király, akár csak főherceg) nem koronázták volna többé magyar királlyá, tehát az ezzel kapcsolatos esküre se lett volna többet szükség. A Felvidéknek és a Dunántúlnak legalább fele tehát lassacskán beolvadt volna Ausztriába, illetve Morvaországba, és lassacskán elnémetesedett, illetve elszlávósodott volna.

E folyamat bekövetkezését annál biztosabbnak kell mondanunk, mert hiszen Kelet- és Nyugat-Magyarország között már akkor is ott volt az alul délen egészen széles s észak felé keskenyedő, de egész Fülelig felnyúló török ék, mely a két országrészt úgy elválasztotta egymástól, hogy szinte lehetetlen volt, hogy tőle nyugatra levő részeket is tartósabban uralma alatt tudta volna tartani az új magyar király, aki tulajdonképpen nem lett volna más, mint a

Tiszántúl s a Felső-Tisza vidékével meggyarapodott erdélyi fejedelem. Királyi címmel ugyan, de épp úgy török fennhatóság alatt, mint az addigi erdélyi fejedelem.

De az országnak ettől a török ék által ekkor már egy évszázada elválasztott két része lelkivilágban, gazdasági és kereskedelmi érdekkörben is annyira különbözött már egymástól és egymással való közlekedésük is olyan nehézkes volt, hogy mindkettőnek uralma alatt tartásához kevés lett volna az ereje egy a török hűbéruralma alatt álló magyar királynak. De ennek még maga a török is ellene lett volna, s ha ezt a nyugati országrészt meg tudta volna menteni az osztrák és cseh foglalástól, akkor a maga birodalmához csatolta volna inkább, mint az újdonsült magyar királyéhoz. Hiszen láttuk, hogy a töröknek legfőbb politikai alapelve az volt, hogy Magyarországot egy fő alatt ne hagyja egyesülni még akkor se, ha ez a fő az ő hűbérese. Ez alapelv alól egyedül Bocskaival tett kivételt, de csak a 15 éves háború s ugyanakkor perzsa háborúi és állandó janicsárlázadásai miatt. Világos tehát, hogy mihelyt ez ideiglenes válságból kiszabadult, azonnal visszatért volna régi politikájához.

Láthatjuk tehát, hogy ha Bocskai teljesen győzött volna és a Habsburgok hatalma Magyarország felett megszűnt volna, az ország trianoni darabokra szakadása 1918 helyett már 1600-ban megkezdődött volna.

De vegyük a legjobb esetet és tegyük fel, hogy valami szerencsés véletlen folytán mégis Bocskai utódai alatt maradt volna az egész ország (bár ezt a feltevést Rákóczi Zsigmond és Homonnay Bálint vetélkedése, majd ugyanakkor az egészen fiatal, ledér életű, állhatatlan, mindenkiel összevesző, valahol mindig háborúskodó Báthory Gábor előtérbe lépése majdnem lehetetlenné teszi). Igaz, hogy hamarosan jött a tehetséges Bethlen Gábor, de viszont utódot ő se hagyott hátra, hanem csak egy 20 éves, állhatatlan és az uralkodásra teljesen alkalmatlan német feleséget. Egy-egy nagy ember és olyan ravasz, mint Bethlen Gábor, talán kezében tudta volna az egész országot tartani, de arról alig beszélhetünk, hogy ez az állapot tartós maradt volna. De így mire tudott volna menni ez az ország a török gyámsága alatt?

Az csak természetes, hogy a török folytatta volna világhuralmi és a keresztény Európa meghódítására irányuló törekvéseit, sőt azzal a nagy sikerével, hogy egész Magyarországot sikerült volna a tőle független Habsburgoktól elszakítani és egy tőle függő magyar király kezébe adnia, elbizakodottsága és vele járó nagyra törése csak növekedett volna. Azok a nagy támadó hadjáratok tehát, melyeket addig Bécs ellen meg-megindított, de amelyek a valóságban mindig csak Magyarország ellen indított hadjáratok maradtak, ekkor is tovább folytatódhattak volna, sőt gyakoribbak és nagyobb mérvűek lettek volna, mint addig voltak. A végvárok most már nem hazánk közepén, hanem helyette nyugati határán épültek volna s most már nem a mi kezünkben, hanem a törökében. (A Bocskaival kötött török szerződésben külön benne van, hogy amit a török Magyarország területéből meghódít, az nem Bocskaié, hanem a töröké.) Pedig hát ami Bocskaié lett volna, végeredményben az is csak a töröké lett volna, csak nem közvetlenül, hanem közvetve.

Minden tavasszal tehát ezután is végigvonultak volna rajtunk Bécs meghódítására a 2-300.000-es török seregek, kiéltek, végigraboltak volna bennünket s nekünk hűbéri kötelességünkben folyólag élelemmel, fuvarral kellett volna őket ellátnunk, sőt még kellő számú segédcsapatokat is kellett volna adnunk hozzájuk. Ezeket évente még akkor is ki kellett volna a török részére állítanunk, ha háborúit nem Bécs ellen, hanem keleten vívta volna.

Perzsiába talán nem kellett volna csapatokat küldenünk, de Lengyelország, Havasalföld és Moldva ellen igen. Tudjuk, hogy ezt az erdélyi fejedelmeknek is meg kellett tenniük.

Azonban – ezt hangsúlyoztuk már s most újra hangsúlyozzuk – hogy nekünk olyan dolgunk volt a török alatt, mint amilyen Erdélyben volt, azaz hogy belügyeinkbe átlag nem nagyon avatkozott, azt is elsősorban a nyugati nagy patrónus, a Habsburg német-római császárnak, a mi királyunknak köszönhetjük, aki az egyetlen hatalom volt, akitől a töröknek még félnie kellett, mert egyedül tudott szükség esetén vele szemben hasonló számú, de az övénel sokkal jobban felszerelt hadsereget kiállítani. Ez mindig igen keservesen és lassú ne-

hézkeséggel ment ugyan a Habsburgoknál, de ha kellett, mégiscsak mindig ment, s emlékezünk rá, hogy még Ferdinánd és Miksa alatt is, mikor egyébként világbotrányba fült az egész hadjárat, mindig egyenrangú, sőt a törökénél különb volt a keresztény sereg. Hiszen éppen azért lett belőle olyan nagy botrány, hogy nem ütközött meg, mert maga a sereg nagy és jól felszerelt volt.

A Habsburg-ház tehát minden esetben megmutatta a töröknek, hogy bír vele, ha az ki mer vele kezdeni. S bizony sokkal inkább a török nem mert, mint a keresztények. Nyugat és kelet között akkor is ugyanolyan volt az erőbeni arány, mint a mi bolsevista megszállásunk alatt. Csak az volt a különbség az akkori meg a mai nyugat között, hogy akkor a nyugat végül mégis felszabadított bennünket, míg most ezt hiába vártuk tőle, továbbá, hogy akkor annak ellenére is felszabadított bennünket, hogy mi akkor már nem a nyugat, hanem a török mellett álltunk, most pedig annak ellenére se, hogy mindenki a nyugatot várta, mégse jött.

Bocskai teljes győzelme után már egész más lett volna a helyzet. Ekkor ugyanis mi már végleg a török alattvalói lettünk volna. Lehet, sőt egészen bizonyos, hogy ezt a „szabadságot” igen hamar meguntuk volna s most már nem a Habsburgok, hanem a török ellen indítottunk volna igazi szabadságharcokat, nem pedig olyanokat, melyeket idézőjelbe kell tenni, de viszont akkor már sokkal nehezebb lett volna győzelmes szabadságharcokat folytatni, mint addig a Habsburgok ellen.

Két szék közt a pad alá estünk volna. Egyrészt a németekkel szemben elvesztettük volna a török gyámság addigi előnyeit, a török újra ellenségként kezelt volna bennünket, s mivel a bosszú is fűtötte volna, csak ekkor lett volna igazi ellenségünk; keresztény részről pedig nem lett volna meg számunkra a törökkel szembeni ellensúly, hiszen a keresztény társadalom feje akkor már nem lett volna a mi királyunk, aki esküt tett a mi területi épségünk megőrzésére. A töröknek se lett volna akkor már oka arra, hogy úgy kíméljen bennünket, mint akkor kímélt, mikor még tőle a Habsburgok oldalára állhattunk át és megfordítva, aszerint, hogy jól vagy rosszul bánt velünk.

Igaz, hogy akkor is lehetséges lett volna részünkre, hogy az (akkor már esetleg teljesen protestáns) nyugattal szövetezzünk, ha ezekkel a nyugati protestáns államokkal nem lettünk volna már közös háztartásban, de az is egészen kétségtelen, hogy ebben az esetben a nyugati segítség közel se állt volna oly fokban és oly gyorsan rendelkezésünkre, mint akkor még, mikor még nekünk is királyunk volt a nyugatiak feje. De ettől eltekintve is kétségtelen, hogy a protestáns népek (ezt ugyancsak tapasztalhattuk a bolsevizmus alatt, mert „a nyugat” ekkor is protestáns államokat (Egyesült Államok és Anglia) jelentett) sokkal inkább anyagiak és az önzés alapján állanak (mint a katolikusok; ők már Bocskai korában is elhagyták a középkori ideális álláspontot, a nagy keresztény reszpublika eszményét, mely például Spanyolország népében, de a többi államok keresztény politikai pártjaiban még ma is elevenen él. (Például a bolsevizmussal szemben.)

A protestáns államok (de ma már a katolikus államok is, melyek már szintén rég hitközönyösek) mindig a gazdasági önzés alapján álltak s ezért azt, hogy egy ország egy másik, tőle független államot évszázadokon át katonailag és pénzügyileg oly fokban segítsen, hogy pénzbeli szükségleteinek egyenesen a háromnegyed részét ő fedezze, ma már akkor se tudná keresztülvinni az uralkodó, ha katolikus lenne, az anyagi áldozatot a kereszténység érdeke kívánná és a két ország uralkodója közös lenne.

Ma már ezt a vallásos közszellem háttérbe szorulása, a népképviselőlet politikailag egyedül döntő volta és a nemzeti önrendelkezés teljesen lehetetlenné teszi, protestáns országokban pedig már az 1600-as években is lehetetlenné tette. (Ha Bocskai teljesen győz a Habsburgok felett, Ausztria és Csehország is protestáns ország lett volna.) Régen ez az uralkodói hatalomnak a mainál sokkal korlátlanabb volta miatt úgy-ahogy még lehetséges volt, de már akkor se volt természetes. Habsburgjaink már akkor is beleöszültek abba a sok gondba, vesződségbe, alkuba, ígéretésbe, tárgyalásokba, könyörgésbe, amikbe e segélyek állandó

kiharcolása nekik került. Majdnem minden ekkori Habsburg a sok uralkodói gondba, bajba, keserűségbe és az állandó utazgatásba pusztult bele.

Láttuk, hogy a protestáns Coxe I. Ferdinándról azt írja, hogy „62 éves korában abban a lázban halt meg, melyet az országaiban levő vallási zavarok okozta keserűség s az a kudarccal okozott, melyet az egyházi szakadás orvoslására való kísérletei szenvedtek”. Láttuk azonban azt is, milyen mondhatatlanul nagy keserűséget okoztak neki azok a nagy és gyönyörűen felszerelt seregek ellenére is kudarcba fűlt török hadjáratok is. Érthető is ez, hiszen azokat a nagy és nagyszerűen felszerelt seregeket ő hozta össze ezer gonddal és mérhetetlen költséggel, sajnos, többnyire egyenesen kölcsönből, melyet s melynek busás kamatait neki kellett aztán utána fizetnie, hiába.

Fiáról, Miksáról, ezt írja Coxe: „Végét siettette a testi és lelki túlerőltetésből származó gond és kimerültség”. Miksa volt az, aki a Bécs ellen megindult törökök ellen még a Ferdinándéinál is nagyszerűbb sereget hozott össze, de amely szintén nem ütközött meg a törökkel, hanem anélkül oszlott haza.

Miksának fiáról, Rudolfról, erre vonatkozólag ezt állapítja meg Coxe: „Az állandó elzárkózottságtól és búskomorságtól legyöngült szervezetét megrázták legújabb szorongatottságai, az a keserűség pedig, melyet a választófejedelemek utolsó fenyegetései okoztak, olyan mély lelki depresszióba ejtették, mely élete hatvanadik és uralkodása harminchetedik évében sirba vitte”.

Testvéröccséről és utódáról, II. Mátyásról: „E keserű veszteség (felesége halála) földre sújtotta betegségektől, csalódásuktól és a keserűségtől már amúgy is lankadozó lelkét és hamar kimerítette még meglevő gyenge életerejét”. Láttuk, hogy ugyanennek a Mátyásnak, ma már mint főhercegnek is, mennyit kellett szenvednie a fizetetlen zsoldosoktól is s udvartartására is mennyire csekély összeget kapott s azt is milyen rendetlenül és milyen keservesen.

Végül II. Mátyás utódáról, II. Ferdinándról erre vonatkozólag ezt mondja Coxe: „Még halt élete 59. évében a szünet nélküli gond és az állandó testi és lelki fáradozás okozta kimerültségben”.

A többi Habsburgnak, különösen I. Lipótnak, III. Károlynak, Mária Teréziának, II. Józsefnek, I. Ferencnek, aki Napóleonnal bajlódott, V. Ferdinándnak és végül Ferenc Józsefnek és IV. Károlynak egész életükön át tartó sok keserűsége és a sok csapás, ami érte őket, eléggé közismert. Mikor az események folyamán hozzájuk elérkezünk, bőven lesz majd róla szó. Elmondhatjuk, hogy a Habsburgok majdnem mindnyájan végkimerültségben haltak meg, noha a legtöbbjük éppen nem volt még túlságosan öreg.

Ezek után könnyen elképzelhetjük, mennyi segítséget kaptunk volna mi a török ellen attól a nyugattól, melytől Bocskai teljes győzelme és a Habsburgok bukása után végre már teljesen függetlenek lettünk volna úgy, ahogyan kívántuk; mely ekkor már valóban „idegen” lett volna számunkra; melynek császára nem lett volna már egyúttal királyunk is, aki, mikor megkoronáztuk, esküt tett nekünk s esküjébe úgyszólván azt vettünk be, amit akartunk. Mit várhattunk volna ekkor a nyugattól, mikor részéről a segítségre az ok egyedül a mi kérésünk lett volna a viszontszolgálat minden komoly, reális reménye nélkül?

Láttuk, milyen gyöngén segített bennünket nyugat még a katolikus középkorban is, például a tatárok ellen, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás korában vagy a mohácsi vész előtt vagy alatt. Az Egyházon kívül alig segített valaki és alig valamivel. Bocskai győzelme után azonban már az Egyháztól se várhattunk volna segítsége, hiszen protestánsok s így Róma ellenségei lettünk volna már. Ha közbe-közbe akadt volna egy-egy Bocskaink vagy Bethlen Gáborunk, ezek tehetsége s energiája csak a sötét éjszakában időnként fel-felvillanó fényt jelentette volna s utána még nagyobb sötétségbe való visszasüllyedést. Ne feledjük, hogy egyiküket se szeretjük (se Mátyás királyt, se Bocskait, se Bethlent), mindegyikük halálának örültünk, s különösen ne feledjük, hogy utóda egyiküknek se volt. Még olyan törpe utóda se, mint Napóleonnak a Sasfiók.

Igaz, az is lehet, hogy a Habsburgok bukásával már protestáns vezetés alá került Német Birodalomban is lett volna egy-egy Gusztáv Adolf vagy Nagy Frigyes, aki nemcsak akart, hanem tudott is volna segíteni rajtunk, mert lángelméje teret keresett az érvényesülésre. Könnyen meglehet, hogy ezek valamelyike a törököt nemcsak hazánkból, hanem még egész Európából is végleg kiűzte volna. Ámde nekünk éppen ez lett volna a legnagyobb baj. Ők ugyanis nem álmos, nyálkás, passzív, állandóan pénzzavarokkal és lelkiismereti aggályokkal küzdő, békeszerető Habsburgok és jólelkű, kedélyes osztrákok lettek volna, hanem Nagy Frigyesek, Hitlerek és gögös, mindent legázoló, kíméletlen és önző poroszok. (Lélekben még az osztrák Hitler is igazi porosz volt.) Ők nem ingyen adták volna a segílyt, mint a Habsburgok, hanem csakugyan el is németesítettek és be is olvasztottak volna bennünket.

Hiszen láttuk, hogy még a kedélyes bécsiek és osztrákok is azonnal elvették tőlünk Burgenlandot, mihelyt szociáldemokraták (tehát nem is nacionalisták) lettek, Hitler pedig még azt is el tudta érni, hogy a megmagyarosított nevű svábok visszánémetesítsék a nevüket. Pedig neki valóban semmi köze se volt Magyarországhoz, mert ő amellet, hogy a német nép vezére volt, nem volt még ráadásnak melléje a mi királyunk is, mint a Habsburgok. Ha ők annak idején ilyenre még csak gondolni is mertek volna, úgy megátkoztuk volna őket, hogy egész az Aargau kantonban levő Habsburg váráig kellett volna szaladniuk (címeik között utolsónak végig megtartották ugyanis azt, hogy ők Habsburg grófjai is voltak).

Ezek a porosz protestánsok nem félmunkát végeztek volna nálunk, mint a Habsburgok (akikről ezért meg is állapította Hitler, hogy a német nép legnagyobb ellenségei voltak), hanem gyökerest és olyant, amely egyszer s mindenkorra szólt. Őket nem gyötörték volna állandó lelkiismereti aggályok. Ők, mint magyar hittestvérük, Bocskai, csak a célt nézték volna, nem pedig az eszközöket. Ezért ők céljukat el is érték volna.

De ellenük nemzeti ellenállás se lett volna, mint ahogyan nem volt Hitler ellen se, aki sokak szerint nálunk még egyenesen népszerűbb volt, mint otthon. A protestánsoknak ugyanis nem lett volna akkor okuk „nemzeti” felkeléseket rögtönözniük, mert hiszen az ő felekezetüket akkor nem bántotta volna itt senki, a jezsuitákat (Ráth Károly e „szörnyeit”) pedig az állam is üldözte volna.

Hogy rendeztek volna ilyen német állam és ilyen német császár ellen felkelést magyar protestánsok, mikor még a Habsburg II. József ellen se rendeztek, aki csakugyan beolvasztotta Magyarországot, de mivel a szerzeteseket is „beolvasztotta”, nemcsak gyűlöletet nem kapott a magyar protestánsoktól, hanem rögtön megállapították róla, hogy ő „a legrokonszenvesebb Habsburg”, sőt – bár ez már egyenesen hihetetlen – látni fogjuk, hogy az íranta és családja iránt való lángoló rokonszenvből az ő uralkodása alatt a magyar kálvinisták még imaházaiukat is a kétfejű sassal díszítették, noha írva vagyon, hogy „faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad”.

Protestánsok rendezte szabadságharcok tehát akkor nem lettek volna. Igaz, a katolikusoknak éppen elég okuk lett volna rá, hogy helyettük most a más helyzetben ők rendezzenek szabadságharcokat, de azok miatt a Gusztáv Adolfok, Nagy Frigyesek vagy Hitlerek egész nyugodtan alhattak volna. Katolikusok nem értenek forradalmak rendezéséhez. Ők például nem szövetkezhetek volna a törökkel, mert szerintük a cél nem szentesíti az eszközt. Ha mégis megtették volna, a pápa azonnal „kiátkozta” volna őket. Ki látott azonban olyan katolikus szabadságharcot, melynek résztvevői ki vannak átkozva a katolikus Egyházból?

De katolikusnak a törvényes feljebbvalóját is tisztelnie kell, még akkor is, ha az nem katolikus. Világos tehát, hogy emiatt is (és még inkább az alattvalói eskü megszegéséért is) „kiátkozták” volna őket a pápák. De hogy az összesküvő katolikusok mennyire nincsenek otthon, mikor összeesküsznek, hogy mennyire nem nekik való foglalkozás ez, láthatjuk a mi történelmünkben is. Fegyveres szabadságharc nálunk csak protestánsoknak sikerült, katolikusoknak soha (Wesselényi-összeesküvés, Rákóczi Ferenc, Martinovics). Igaz 48 se sikerült, pedig azt is protestánsok (Kossuth, Petőfi, Görgey) csinálták, de azok a protestánsok, akik

csinálták, akkor is száraz lábbal megúszták (Kossuth, Görgey), vagy csak véletlenül pusztultak bele (Petőfi), de a katolikusok, akik részt vettek benne, ekkor is belefűlledtek (Batthyány Lajos, aradi vértanúk, Csányi László, Perényi Zsigmond stb.). Amelyikük nem vett részt benne, még az is beleőrült (Széchenyi).

Ha pedig nem lett volna ilyen hatalmas, törökverő protestáns német szomszédunk s így a beolvasztás és elnémetesítés is elmaradt volna, akkor megmaradtunk volna továbbra is török cselédnek, s mivel akkor viszont Habsburg se lett volna, aki 1700 táján valóban kiűzte volna országunkból a törököt, csak körülbelül úgy 1800 körül (mint látható, még mindig úgy számítom, hogy a balkáni államoknál jóval előbb), végre mi is visszazereztük volna függetlenségünket, de mi is a balkáni államokhoz hasonló elmaradottságban és kulturálatlanságban erkölcsileg is, gazdaságilag is.

De nekünk még sokkal többet ártott volna ez a háromszáz éves török szolgaság, mint a balkáni népeknek. Azok megszokták már ugyanis a szolgaságot s szláv alázattal tűrvén a rabigát s azt az állandó megalázást, melyben kereszténynek a töröktől állandóan része volt, bosszúját se kellett volna annyira és oly sokszor érezniük, mint nekünk kellett volna.

Vagy ha ők se voltak elég szolgatermesztűek, ott voltak a hegyeik. Elbújhattak köztük s ott jobban átvészelhették a dolgot. Mi lett volna azonban a sorsa a büszke, a parancsoláshoz szokott s ráadásul a nyílt síkságon lakó magyarnak, akiről már Szántó István jezsuita atya azt adta tudtára a pápának, hogy olyan nemzet, mely más nemzetel sehogy se fér meg együtt s ezért nem lehet más nemzet fiaival egy hajlékba tenni? S ne feledjük, hogy az a nyílt síkság, melyen mi laktunk, ráadásul még a török országútja is volt mindig, mikor nyugatra kirándult.

A mi védtelen rónáink büszke magyarjaiból, kik szolgálni, megalázkodni, térdet hajtani, annál kevésbé a földet vagy a szultán ruhája szegélyét csókolni sose tudtak, mert sose voltak még szolgák, mire országunk végre így is felszabadult volna, már csak hírmondók maradtak volna. Arra már az ország 80%-a lett volna szláv, valach vagy oláh.

Világos, hogy ez a Magyarország nem is maradhatott volna meg egységes országnak, hanem északnyugati részét a cseh-morvák, északkeleti részét Galícia és az ukránok, déli részét a délszlávok (jugoszlávok), keleti részét pedig az oláhok kebelezték volna be.

Ha Bocskainak sikerült volna Magyarországról kiűzni a Habsburgokat, akkor a régi történelmi Magyarország nem 1918-ban Trianonban, hanem már 1606-ban szűnt volna meg.

Nem hiába esik össze Nagymagyarország 1918-ban történt megszűnése is a Habsburgok magyarországi uralmának ekkori megszűnésével. Magyarországot a szomszédos államokkal szemben, melyek mindegyikének jelentős számú nemzetiségei laknak Magyarországon, 1918-ig is egyedül csak a Habsburg-nagyhatalom tudta területi integritásában megtartani.

Ha Bocskai egészen győzött volna, akkor most, 1960-ban nem kellene hosszan bizonygatnunk azt, hogy Bocskai nem volt magyar szabadsághős, mert akkor mindenki a bőrén érezné. Mikor Bocskai élt és szerepelt, a Habsburg-ház egész történelmében a család egyik legértéktelenebb tagja volt a család feje. Nemcsak határozottan idegbeteg, tehát abnormis, nem egészséges ember volt, hanem láttuk, hogy erkölcsileg is a család legértéktelenebb tagjai közé tartozik, hiszen törvénytelen gyerekei is voltak, ami pedig a Habsburgok között ritkaság, legalábbis azon Habsburgok között, akik magyar királyok voltak. (Rudolfon kívül egy ilyet se tudok. Legfeljebb II. Lipótra gondolhatnék, de arról se tudom). Mégis, ha Bocskait és Habsburg ellenfelét egymással összehasonlítjuk, Bocskai tehetségben viszi el Rudolf elől a pálmát, ekkor is csak veleszületett tehetségben, nem pedig tudományban és egyénileg szerzett műveltségben, mert e tekintetben Rudolf kora egyik legműveltebb embere volt és toronymagasan állt az iskolázatlan Bocskai fölött. Rudolfnak a tudományos haladás terén maradandó érdemei vannak.

Jellemen és erkölcsben még nagyobb a szakadék közöttük Rudolf javára.

Szó se lehet arról, mintha a kettejük küzdelmében Bocskai képviselte volna a becületet, igazságot, törvényt, szabadságot és haladást, Rudolf pedig a becstelenséget, vakhitet, fanatiz-

must, önkényt és elnyomást. Az igazság az, hogy Bocskai óriási akaraterővel és éles ítélőképességgel rendelkező, de egyébként nyerstehetségű, műveletlen államférfi volt a képzelhető legtágabb lelkiismerettel, kíméletlenséggel, anyagiassággal, önzéssel és nagyravágyással, akinek lelkéhez igen nagy bűnök tapadnak. Csak nagy akaratú és következetes volt, de nem feddhetetlen és nem jellem. A siker és az érvényesülés volt egyetlen elve, sőt istene. Rudolf ezzel szemben egy szenvedő idegbeteg, az idegbetegek bűneivel és gyarlóságaival, de jellemes, becsületes, igazlelkű. Ő is következetes, az elvek embere s emellett még melegszívű, jólelkű ember is és tehetségben is jóval az átlag felett álló. A legnagyobb hibája az volt, hogy tudósnak született és mégis császárnak kellett lennie.

Ha az olvasó csodálkozik azon az éppen nem felemelő képen, melyet Bocskairól itt festettünk, figyelmeztetjük, hogy ez csak ma, 350 éves távlatból s ugyanennyi időn át tartó protestáns és „hazafias” propaganda után feltűnő. Bocskai életében még mindenkinek az volt a véleménye róla, ami itt nekünk. Hiszen láttuk, hogy a többnyire protestánsokból álló erdélyi országgyűlés is kivetette magából, mint a mételyt és száműzte abból az országból, melyet ő végrendeletében „édes hazám, Erdélyországnak” nevezett. A fanatikusan kálvinista ecsedi Báthory István pedig, aki ugyancsak ismerhette, hiszen kortársa, mint földbirtokos, szomszédja, egyébként pedig – ami akkor igen fontos volt – hittestvére volt, ugyancsak a végrendeletében úgy emlegeti az „afféle istentelen emberek” között, mint akkor mindenki előtt köztudomású dolgot.





**BÁTHORY ZSIGMOND  
MÁRIA KRISZTINA  
II. MÁTYÁS**



## Báthory Zsigmond

(1581–1598-ig uralkodott, élt 1572–1613)

A Báthory-család a Hunyadi, Zápolya és Rákóczi mellett a legmagasabbra jutott híres magyar család, mely egyébként annyiban még a másik hármat is felülmúlja, hogy leányágon az Árpádoktól származik. Évszázadokon át a magyar közéletben a legelőkelőbb szerepet játszotta, s végül nemcsak itthon lett szuverén, mint a Hunyadiak, Zápolyák és Rákócziak, hanem somlyói Báthory Istvánban a magyar történelemben egészen egyedül álló módon, mint lengyel király, még idegen ország trónjára is került.

A családban – kivált élete vége felé – nemcsak a kiváló, hanem a dekadens tulajdonságok, a terheltség is erősen észrevehető. Ilyen elfajult Báthoryak voltak: a világtörténelemben szörnyűségében szinte egyedülálló, már bőven tárgyalt Erzsébet, aztán Zsigmond és Gábor, mindketten erdélyi fejedelmek. Ilyen volt aztán Gábor testvére, Anna is. Aztán az a Báthory István, aki az országnak a mohácsi vész idejében volt a nádora, egy iszákos, egészen tehetéstelen és lusta, de azért mégis hiú ember és az ecsedi ágból való István, akiről szintén volt már szó. Nem terheltség jele volt-e ugyanis az is, hogy ez a rendkívül „vallásos”, fanatikus kálvinista a feleségéhez éveken át egy szót se szólt minden ok nélkül. Egyébként vele történt az az ismert jelenet, hogy mikor a király Bécsbe hívatta, állítólag elindult, de mikor hátránézett és látta, hogy Ecsed vára nem megy vele együtt, visszafordult és azt mondta, hogy akkor ő se megy. Egyébként Bocskai kortársa volt, s látjuk, hogy még őt is milyen nehezen tudta Bocskai rávenni arra, hogy hozzá csatlakozzék.

Báthory Zsigmond István, lengyel király testvéröccsének, Kristófnak volt a fia. Az anyja Bocskai Katalin volt, a híres Bocskai testvére. Gyermekfejjel, kilencéves korában került a trónra (1572-ben született) s 1581–1598-ig uralkodott egyfolytában, de önálló (gyámság nélküli) uralma csak 1588-ban kezdődött, a jezsuiták kitiltásával, mert a rendek részéről ez volt a feltétele a gyámság megszüntetésének. Közismertek kegyetlenségei, de az már kevésbé közismert – sőt nemrég szinte senki se tudta –, hogy ezek a vérengzések sokkal inkább nagybátyja, Bocskai István lelkét terhelik, aki ekkor mindenható tanácsadója volt. De ezzel a legkevésbé se akarjuk tisztára mosni őt magát, mert ha fiatal is volt, nem volt már gyerek, s egyébként is sokkal erősebb egyéniség volt, semhogy tanácsadói bábjának lehetne tekintenünk.

Még kegyetlenségénél is közismertebb róla, hogy mikor megunta az uralkodást és lemondott róla, oly sokszor jött még újra vissza, hogy alig találjuk párját hasonlónak a világtörténelemben. Természetesen minden visszajövése egy-egy szőszegést jelentett részéről, és mivel minden lemondása és visszajövése az erdélyiek hozzájárulásával történt, mindez az erdélyi rendeknek is épp oly szőszegésével járt, mint magának Báthory Zsigmondnak. Lemondása mindig az ország Rudolfnak való átadását és az ő hűségére való felesküvését is jelentette, visszajövele pedig mindig ennek a hűségeskünek a megszegését. Hogy háromszori lemondása után még negyedszer is visszamehetett fejedelemmé, nemcsak annak a bizonyítéka, hogy Erdélyben (azt is mondhatnánk: a magyar protestánsoknál) milyen könnyen ment az esküszegés, ha az a királynak letett eskü volt (úgy látszik azért ment olyan könnyen, mert ott csak a király „esküszegéseit” tartották számon, de ezeket aztán annál jobban), hanem egyúttal annak is, hogy Erdély, a magyar „szabadságnak” ez a híres fenntartója, mennyire nem volt szabad: rendjei mennyire nem maguk intézték sorsukat. Bajosan hihető ugyanis, hogy ezt a sok cirkuszt egymás után egészen szabad akaratból csinálták.

Szégyen ez a folytonos tróncsere Báthory Zsigmondra, de talán még nagyobb szégyen Erdélyre. Rá szégyen, hogy ott még azt is meg lehetett csinálni. Világos, hogy az országgyűlések nem teljesen önként egyeztek bele a sok cserébe. Báthory Zsigmondot négyszer egymás után már csak azért se ismerhették el teljesen önként, mert hiszen katolikus volt, sőt az

uszályában még jezsuiták is voltak. A „szabad” Erdély tehát kissé túlságosan messze volt a szabadságtól. Ennél nekünk a Habsburgok „elnyomása” alatt sokkal nagyobb önrendelkezési jogunk volt. A magyar országgyűlésekkel – nem hiába, hogy annyira nem szívesen hívták össze királyaink – közel se lehetett olyan könnyen elbánni. Ott a mi rendjeink valóban szabadok voltak.

Nem egészen szabad akaratból szegték meg tehát az erdélyiek négyszer egymás után a Rudolfnak letett hűségesküt, mégis joggal kérdezhetjük tőlük, hol volt ekkor a híres magyar kurucság és gerinc? Ha ugyanis az ország igen tekintélyes része nem lett volna kapható a teljesen önkéntes esküszegésre, akkor se Bocskai, se senki nem tudta volna az országgyűlést terrorizálni, hogy mindig egyhangú szavazat lett belőle.

A becsülethez való ragaszkodás még csak túlságosan veszélyes se lett volna, mert nem hiszem, hogy akár csak Bocskai is meg merte volna tenni, hogy bárkit is kivégeztessen azért, mert nem akarta megszegni a királyának tett (s végül már negyedszer letett) hűségesküt. Mégse akadt egy ilyen gerinces erdélyi se. Olyanok bizonyára voltak szép számmal, akik nem szívesen szegték meg azt az esküt, de olyan nem volt, aki a megtartásáért kockázatot vállalni is hajlandó lett volna.

Mikor a szerzetesek vezette keszthelyi gimnáziumban – mint említettem, ugyanabból a tankönyvből, melyből Ady Endre a zilahi kálvinista gimnáziumban tanulta a magyar történelmet – Báthory Zsigmond kegyetlenségét és állhatatlanságát tanultam, nagyon szíven döfött és megzavart, hogy a szerző (Varga Ottó), azt a jelzõt használta Zsigmond neve előtt, hogy „a jezsuiták neveltje”, s úgy fogalmazta meg a dolgot, hogy Báthory Zsigmond bűnei és lehetetlen egyénisége, meg a jezsuita nevelés között szükségképpen összefüggést kellett látni.

Szilágyi Sándor is összefüggést lát a kettő között (Varga Ottó bizonyára csak őt utánozta). Még csak nem is valószínűségről, hanem egyenesen bizonyosságról beszél, mert Báthory Zsigmond nevelésének a jezsuitákra bízását a nagy Báthory István egy kis tévedésének tartja, melynek mégis végzetes hatása lett. „*Íme, hova vezetnek* – írja – *nagy emberek apró botlásai!*” (Szilágyi: Erdélyország története, I., 423. o.)

Íme, hova vezet – kiáltunk fel mi is, de mi már nem Báthory Istvánra, hanem Szilágyi Sándorra célozva – az az átkozott felekezeti elfogultság s milyen törpévé és milyen szánalmasan kezdetleges gondolkodásúvá teszi még a nagyokat is.

Szilágyi Sándor tehát, akit sokan a magyar történetírás apjának tartanak, nem is gyanakszik, hanem mint tényt állapítja meg, hogy Báthory Zsigmond csak azért lett kegyetlen és egész a nevetségességig állhatatlan, mert nagybátyja jezsuitákra bízta a nevelését! Ha kálvinistákra bízta volna, akkor – úgy látszik – épp oly nagy uralkodó lett volna belőle, mint a nagybátyja, a nagy lengyel király (akinek a nevelését – érdekes – nem bízta az apja kálvinistákra). Ha Báthory István unokaöccse nevelését katolikusokra bízta, de legalább nem jezsuitákra, akkor legalább átlagember bizonyára lehetett volna belőle, de jezsuitákra bízva nem válhatott belőle más, mint aki vált, visszataszító és nevetséges figura. Pedig hát maga Szilágyi vált ezen állításával nevetséges figurává, akinek példátlan elfogultságát, ha azt a száz évet, mely korban elvlasztja tőlünk, nem tudnánk mentségére felhozni, meg se tudnánk érteni.

Diákkoromban azonban még nem Szilágyit, illetve Varga Ottót néztem le miatta, hanem mivel szerzetes tanárom se szólt semmit s rajta se láttam, hogy furcsállná a dolgot (Hát még mennyire elhitték és hogy taníthatták ezt a zilahi kálvinista tanárok! Csoda-e hát, hogy az úgyis annyira rosszra hajló Ady is olyan papgyűlölő lett, hogy erre vonatkozó írásait kéjjel idézgethették Rákosi és Kádár „népi demokráciája” idején?), én a jezsuiták iránti tiszteletemben azért akkor se inogtam ugyan meg, de olyan ellentmondást idézett fel lelkemben, melyet semmiképpen se tudtam megoldani.

Az ugyanis még csak eszembe se jutott, hogy ez a kiváló tankönyv még szégyenletes felekezeti elfogultságban is szenvedhet, illetve Szilágyit szolgálilag utánozhatja ebben. Pedig ezzel kapcsolatban de megsegyenyíthette volna az én szerzetes történettanárom a felekezeti

elfogultságot és de megnövelhette volna bennünk, tanítványaiban a katolikus önértetet, ha értett volna a dologhoz, vagy ha egyáltalán lett volna benne hajlam ilyesmire!

Így magamra hagyva azonban ugyancsak megzavart ez a szerzetes iskolába, sőt semmilyen iskolába se való tankönyv, mert gyermekfejjel és élettapasztalat nélkül akkor még el se tudtam képzelni, hogy egy olyan ember, akit jezsuiták neveltek, még rossz is lehessen. Terheltségre, abnormisságra akkor még nem gondoltam. Ezért még hitemben is megzavart, hogy Báthory Zsigmond, a jezsuitatanítvány volt ennyire értéktelen ember. Húsz év múlva azonban magamon tapasztaltam, mennyire lehetséges ez a jezsuiták minden szégyene nélkül.

Akkor már nekem is volt ugyanis olyan tanítványom, aki érettségi után is még vagy 5-10 éven át talán engem kivétel nélkül minden nap meglátogatott, pedig lassacskán már terhemre lévén, már nem valami szívesen fogadtam. (Báthory Zsigmond aligha érintkezett annyit a jezsuitákkal, mint ez a tanítványom énvelem.) A kívülálló az hitték volna, hogy ha valaki, akkor ez a fiatalember ugyancsak az én befolyásom alatt áll. Mindezek ellenére azonban az illető azt a terheltségéből folyó bűnét, ami nagyon bántotta, s ami miatt tulajdonképpen hozzám járt, mégis csak érettségi után vagy tíz évre merete nekem megmondani.

Világos tehát, hogy ebben a lelki ügyében addig tanácsadója se lehettem neki, hiszen nem is sejtettem, mi a baja. Mikor aztán végül megtörtént a nagy esemény és feltárta a lelkét, rögtön meg is szűntek a látogatásai. Utána már csak 3-5 évenként láttam egyszer. Ez alatt az idő alatt – mint egyszer maga megvallotta – volt úgy, hogy dühösen tűzbe dobta az imakönyvét és az érettségi tablóról az én fényképetem is, sőt még az iskolai értesítőjéből is minden lapot, ahol a „hittan” szó előfordult, de közben volt úgy is, hogy nyílt levelezőlapon csókolta ezerszer a kezemet és írta azt, hogy a világ legjobb embere én vagyok.

Ezzel aztán megoldottuk Báthory Zsigmond, „a jezsuiták neveltje” hitványságának rejtélyét is. Báthory Zsigmond is terhelt volt és ez az én tanítványom is (még a terheltségük fajtája is egyezett). Szilágyi Sándor, Varga Ottó és kálvinista hitfelek (meg persze azok a katolikus tízezrek is, akik tőlük tanultak magyar történelmet), igen nagy igazságtalanságot követnek el, mikor Báthory Zsigmond jellembeli fogyatékosait a jezsuita neveléssel kapcsolatba hozó célzásokat tesznek, sőt Szilágyi, aki már száz éve írt – mint láttuk –, erre vonatkozólag nem is csak sejtetve céloz, hanem egész kerekén és világosan állít. Nem a történetíró tárgyilagossága és igazságszeretete, hanem a primitív felekezeti ember egyoldalúsága, művelt emberre s még inkább tudósra annyira megszégyenítő, öntudatlan, alantas felekezeti gyűlölete, ha pedig katolikus emberekről van szó, a bűnös egyházatagnak az őt elítélő Egyház és papság iránti elleszenve nyilvánul meg a hasonló jelenségekben.

Biztosíthatom Szilágyi Sándort, Varga Ottót és számtalan társukat, különösen Szádeczky Lajost, aki a szerkesztő (Szilágyi) minden akadályozása nélkül, féktelen lutheránus felekezeti elfogultságában egyenesen a „hazátlan” jezsuitákról merészel a Századokban írni (1895. évf., 523. o.), hogy ők még csak nem is sejtik, kik azok a jezsuiták. Noha én e kifogásolt történetírók őszinte hazafiságát még ezek után is valódinak veszem és elhiszem, mégis biztosíthatom őket, hogy bennük nemcsak nincs akkora erkölcsi tökéletesség, mint amekkora azokban a tőlük annyira gyűlölt és lenézett jezsuitákban megvolt, akik Báthory Zsigmondot nevelték, hanem ezek a jezsuiták egyenesen olyan erkölcsi magaslaton álltak, hogy ha ők őket közletről megismernék, felkiáltanának, hogy sose hitték volna, hogy ember még ennyire jó is lehessen.

Világos, hogy nem azt állítom, hogy kivétel nélkül minden jezsuitáról ezt állapítanak meg, hanem igenis azt, hogy nagyon sok jezsuitáról állapítanak meg, ha alkalmuk volna közelebbről megismerni őket és hogy éppen azok az igazi jezsuiták, akikről megállapítanak. Akik nem ilyenek, azok nem igazi jezsuiták s ezt éppen ők tudják magukról legjobban, de természetesen rendtársaik is észreveszik rajtuk. Báthory Zsigmond nevelője, a magyar Leleszi, és gyóntatója, a spanyol Carillo egyaránt ilyen igazi jezsuita volt.

Biztosíthatom róla Szilágyi Sándorékat és a tőlük megmételyezetteket, hogy Báthory Zsigmond terheltsége senkinek se fáj annyira, mint jezsuita nevelőinek és gyóntatóinak, s

mivel tudom, hogy éppen azok, akik a jezsuitákat annyira elítélik, azt tartják, hogy a terhelt embereknek nincs is szabad akaratuk, még inkább csodálkoznom kell azon a példátlan elfogultságon, mely mégis a jezsuitákban keresi a hibát azért, mert Báthory Zsigmondból még ők se tudtak rendes embert faragni.

Világos, hogy nem én voltam felelős az előbb említett terhelt tanítványom azon bűneiért, melyeket dührohamaiban, mikor még az imakönyvét és vele az én képemet is tűzbe dobta, elkövetett. Szabad akarata azonban csak az örülteknek nincs, a terheltnek még van, csak betegesen csökkent fokban s ezért egyedül a katolicizmus erejének (melyet én közvetítettem neki az iskolában) tulajdonítom, hogy mikor ezelőtt tíz évvel utoljára felkeresett, már annyira le volt ugyan rongyolódva, hogy féltem, hogy tetveket kapok tőle s utána ki kellett szellőztetni a szobát a váltatlan fehérnemű bántó szaga miatt, lelkileg azonban egészen jó állapotban találtam. Azt a bűnt pedig, melyre terheltsége hajtotta, még egyszer se követte el, noha a hajlam olyan nagy volt benne, hogy az említett dührohamok is mindig azért jöttek rá, mert az Egyház és természetesen az Egyházzal együtt én is és ennek következtében a maga lelkiismerete is gátolta elkövetésükben.

Báthory Zsigmond is alkotott nagyokat terheltsége ellenére is, de ez már aligha történt volna meg, ha nagybátyja, a nagy Báthory István, el nem követi azt a „kicsiny” hibát, hogy nevelését jezsuitákra bízta. Ellenben Báthory Zsigmond legközelebbi rokona (első unokatestvére) a hírhedt Báthory Erzsébet (aki nemcsak apai, hanem anyai ágon is Báthory volt), és akinek az a Magvari István, sárvári prédikátor volt a lelkiatyja, aki „az országokban levő sok rombolásoknak okait” a katolikus „bálványimádásnak” tulajdonította, más emléket nem hagyott maga után a történelemben, csak a vérengzést, de azt aztán minden verseny felett állóan.

Kinek jutott azonban valaha eszébe, hogy ezt Báthory Erzsébet protestantizmusából eredtesse? Hogy lehet, hogy a magyar katolikus papok között egy se akadt ilyen elfogult, legalábbis olyan nem, aki tudós és író volt, a nemzet tanításával foglalkozott és a Magyar Tudományos Akadémia is olyan okosnak tartotta, hogy tagjai közé választotta, mint Szilágyit? Olyan történelmi művet se láttam még, mely azt is megemlíttette volna, hogy ennek a szörnyetegnek (bizonyára kissé másfajta „szörny” volt ő, mint Ráth Károly jezsuitái!) olyan kiváló protestáns lelkész volt a lelki vezetője, mint Magvari István, annál kevésbé látta valaki Báthory Erzsébetet, mint szörnyeteget, ilyen jelzővel neve előtt, hogy „a protestáns hitvitázók neveltje”.

Éppen ellenkezőleg. Láttuk, hogy Báthory Erzsébet protestáns életrajzírója annyira megértő hősnője terheltsége iránt, hogy még bűnösnek se találja, csak betegnek. (Egy, a kommunista rádióban felolvasott értekezés ugyanezen a véleményen volt.) Nem haragszik rá, hanem csak sajnálja. Szerinte Báthory Erzsébetnek muszáj volt csinálnia azt, amit csinált. Világos tehát, hogy nem is felelős érte. A katolikus, sőt jezsuita tanítvány Zsigmond tetteiért azonban – láttuk – nemcsak ő maga felelős, hanem még azok a jezsuiták is, akik nevelték, de még maga az egész jezsuita rend is, sőt még nagybátyja, a lengyel király is, aki olyan meggondolatlan volt, hogy nevelését rájuk bízta. A felekezeti gyűlölet akkora elfogultságot okoz, hogy hiába vannak intő példának legközelebbi rokonai: Gábor, Erzsébet, Anna, akik mindnyájan protestánsok és mégis még elfajultabbak, mint Zsigmond. Ez a példátlan elfogultság mégis azt hiszi, hogy Zsigmond még a terheltséget se születésével hozta a világra, hanem még ezt is a jezsuita „szörnyek” gonoszsága oltotta belé. Ej, az a meggondolatlan nagybátyja, aki az ártatlan gyerekeket ilyen nevelőkre bízta!

Báthory Erzsébet testvérének, Zsigmond első unokatestvérének, Istvánnak volt a fia Gábor, a fejedelem, a lánya pedig Anna. Ezek is mindketten kálvinisták voltak, nagyot azonban – Zsigmondtól eltérően – ők semmit se tettek, csak gonoszt. Gábor, aki 1608-1613-ig volt Erdély fejedelme, a somlyai ágól származott, mint Zsigmond, de az ecsedi Istvánnak is, akiben az ecsedi ág kihalt, egyedül ő örökölte mérhetetlen birtokait. Az öreg ugyanis nem engedte, hogy birtokai a katolikus Báthoryak kezére kerüljenek.

A fanatikus öreg kálvinista, aki minden idejét kálvinista hittudósai körében töltötte, bizonyára a vagyonnal együtt arról is kellőképpen gondoskodott, hogy örököse jó kálvinista nevelésben részesüljön. De Báthory Gáborral kapcsolatban derék történetíróink egyikének se jutott eszébe, természetesen a katolikus történetíróknak se, sőt azoknak még kevésbé, mert ők mitől féltek jobban, mint hogy a jezsuitizmus, értsd: a katolikus „felekezeti” elfogultság gyanújába kerüljenek, hogy az ő nevelésének kudarcát is kálvinista nevelőinek nyakába varrják, vagy akár csak futólag is megemlítsék, hogy nevelői hétpróbás kálvinista hittudósok voltak.

Pedig hát ez a nevelés is teljesen sikertelen volt, noha abban az egyben tökéletes sikert ért el, hogy Gábor mindig nagy kálvinista maradt s úgy utálta a jezsuitákat, mint a bűneit, illetve nem úgy, mert a bűneit egyáltalán nem utálta.

Eleinte ugyan úgy látszott, hogy a dúsgazdag, gögös, elkényeztetett, körülhízelgett 19 éves fiú, mivel vetélytársaival szemben másképp nem tudta volna magát a fejedelmi széken megtartani, még felekezetét is elárulta, mert Bécsnek írásban kötelezte magát a katolikus vallás pártolására, azonban a kálvinistaság nagyobb volt benne, mint a becsület és adott szava, mert ennek ellenére alig volt még olyan erdélyi fejedelem, akitől a katolikusoknak többet kellett volna szenvedniük, mint őtöle, pedig ez igen nagy szó, mert nem volt köztük olyan, akitől – ha csak a fejedelem maga is katolikus nem volt – nem kellett volna szenvedniük. Kellott bizony azoknak szenvedniük, még a katolikus fejedelmektől is, mert Erdélyben még azok se voltak a maguk urai s protestáns nyomásra még nekik is sok olyat kellett tenniük, amit önként nem tettek volna.

Báthory Gábor már 24 éves korában meghalt, mert már ekkor megölték, de rövid élete alatt is annyit züllött és annyit gyilkolt, mint más gonosztevők még akkor se, ha 60 évig élnek. Egész élete csupa háború volt, melyeket mind gögje, nyugtalansága és hetvenkedése okozott, vagy pedig a nőcsábításai. Az övéinél sokkal kisebb bűnök voltak a „jeszuiták neveltjének”, Báthory Zsigmondnak a gyilkosságai, még akkor is, ha nem Bocskai felbujtására követte volna el őket, mert ezek legalább nemcsak bujálkodás és virtuskodások, hanem egy nagy cél, az országnak a török alóli felszabadítása érdekében történtek.

Báthory Gábor elől végül menekülnie kellett még annak a Bethlen Gábornak is, aki tulajdonképpen fejedelemmé tette, s csak azért, mert egy lakoma alkalmával megakadályozta, hogy egyik növendégét a fejedelem meggyalázhassa. De megvolt benne nagynénjének, a véres Báthory Erzsébet kegyetlensége is. Lovászmesterét dühében ő maga tapostatta agyon azzal a lóval, melynek hátán ült, Szebenben pedig maga ugratta le a várfokról a mélységbe azokat, akik ellene felláztak. Azt beszélték róla Erdélyben, hogy testvérével, Annával is vérfertőző viszonyban élt (hogy Anna női erkölcssei a legutolsók voltak s egyenesen mint kóbor prostituált fejezte be életét, valószínűsíti a vádat), sőt még azt is beszélték róla, hogy még a lova is szeretője volt.

Báthory Zsigmond terheltségére is következtethetünk abból, hogy mikor „Opóliából” (Oppelnből) először visszatért a fejedelmi székbe, azt említik az egykori források, hogy apródjai ott nyüzsgtek körülötte, s hogy ezek az apródok mit jelentettek számára, sejtethetjük abból, hogy a királyi biztosok „foedissimi sui pueri”-nek, azaz az ő undok ifjainak nevezik őket. A feleségétől ellene Rómában megindított házassági perében is az a vád ellene, hogy olyan életmódot folytatott, melynek szégyene még nejére is árnyat vet.

Ilyen volt akkor a Báthory-vér, mégpedig a protestáns Báthory-vér, mint láttuk, sokkal jobban, mint a család katolikus ágáé. Ebből a vérből származott azonban Zsigmond is s ilyen vérrokonok mellett szinte természetesnek kell tartanunk terheltségét, amelyen bizony még a jó jezsuita nevelés is bajosan segíthetett, kivált mikor a jezsuiták emlékirataiból (Gyenis András: Száz jezsuita arcél, I., 380-405. o.) azt is megtudjuk, hogy gyóntatóját, Carillo Alfonz atyát, aszerint, milyen hangulata volt – szakasztottan úgy, mint az én említett terhelt tanítványom –, néha hónapokig se eresztette maga elé s ilyenkor, mikor rajta volt a rosszaság, ha meggyónt is, gyónását nem a gyóntatójánál végezte. Úgy látszik, gyóntatója előtt jobban

szégyellte magát. Ez a szégyen azonban nem vall éppen arra, mintha a jezsuiták okai lennének elfajultságának. Ez éppen ellenkezőleg, azt bizonyítja, hogy Carillónak sokkal nagyobb tekintélye volt előtte, mint más papnak, s tőle jobban is félt, illetve előtte jobban szégyellte magát.

Az egy Zsigmondot kivéve mind kálvinisták voltak a vele egy időben élő, nála még sokkal elfajultabb Báthoryak, de azok egyikénél se jutott eszébe senkinek, hogy elfajultságuk okát kálvinista nevelésükből eredeztesse. Azok bűnein még meg se nagyon botránkoztak. Láttuk, milyen enyhén ítéli meg Kubinyi Báthory Erzsébetet. Gábor és Anna életrajzíróját, Makai erdélyi református püspököt pedig egész más oldalról érdekelte a dolog. Ő nagyszerű irodalmi témát talált a két testvér, Gábor és Anna vérfertőző szerelmében, mely csiklandósságával vonzza az olvasót s így megírása jó anyagi sikert is jelent. Ezért „Ördögsekér” címen regényt írt róluk. Móricz Zsigmond, a másik „buzgó” kálvinista, meg Báthory Gábor életéről írt regényt s ott említi meg lova iránti szerelmét is. Ebből természetesen nem következik, hogy igaz is volt a dolog, de az igen, hogy nagy disznó lehetett ez a nem jezsuitáktól nevelt Báthory. De disznó az a regény is, melyet a szintén aligha jezsuitáktól nevelt Móricz Zsigmond írt róla. De hát ez a regény is épp azért volt kelendő s a jó Móricz Zsigmond fő célja úgyis ez volt.

Ami pedig Báthory Annát illeti, tény, hogy noha természetesen őt se jezsuiták s természetesen nem is apácák nevelték, még Bethlen Gábor is lecsukatta, mégpedig azon a címen, hogy boszorkány. Boszorkány bizonyára nem volt, de ha a legelőkelőbb erdélyi család egy nőtagját, akinek a testvére egyenesen Erdély fejedelme volt, mint boszorkányt csuknak le, annak bizonyára megvolt a maga bőséges oka. Bethlen azt gondolta, hogy a felesége azért beteg, mert Báthory Anna rontotta meg. Báthory Anna rossz erkölcssein kívül láthatjuk e vádból azt is, hogy – minden kálvinistasága és nagysága ellenére – mennyire látszik Bethlenen is az a 300 év, mely korban tőlünk elválasztja. Tanulságos eset protestánsaink részére, akik azt hiszik, hogy a babonára való hajlam csak katolikusok között díszlik.

Látjuk tehát, hogy ilyen rokonság és ilyen családi terheltség mellett Báthory Zsigmondnak protestáns rokonainál sokkal kisebb bűneit jezsuita neveléséből eredeztetni az elfogultságnak, a tárgyilagosság és az igazságszeretet hiányának, a felekezeti gyűlöletnek, sőt fanatizmusnak, de a tudatlanságnak is olyan foka, mely az egész magyar történetírásra is szégyenletes. Láttuk ugyanis, hogy nemcsak Ráth Károly és Varga Ottó, hanem még történetírásunk oly nagy alakja is nyakig benne leledzik, mint Szilágyi Sándor. Egyetlen mentsége, hogy – amint mondtam – régiebb ember volt, nem pedig tárgyilagos korunk gyermeke.

De mit szóljunk az iskolai tankönyvhöz? Az ifjúság nevelésébe ugyanis ilyen irányzatosságot, az igazságosság elleni ilyen nagy vétséget, ilyen felekezeti gyűlöletet bevinni, s ráadásul nem is a vallási kisebbség, hanem a többség ellen a kisebbség részéről, megbocsáthatatlan bűn, de egyúttal rendkívül fonák helyzet is. Annál inkább érthetetlennek kell a dolgot tartanunk, mert tudvalevő, hogy a tankönyveket hivatalos bírálóbizottságnak is kiadják, mielőtt engedélyezik. Egy katolikus tankönyvíró világtörténetében például a hivatalos bírálatban protestáns részről még ezt a címet is kifogásolták: „Középkori eretnokségek.” Azt hozták fel ellene, hogy azok csak katolikus szempontból voltak eretnokségek. A szerzőnek ki is kellett a dolgot javítania. Pedig tudvalevő, hogy ezek az eretnokségek nem a lutheránusok vagy kálvinisták – azok vallását a szerző a világ minden kincséért se merte volna tankönyvében „eretnokségeknek” nevezni –, hanem a ma már nem létező Katarok és Valdiak voltak. Ezek „leeretnekezése” tehát ma már senkit se sérthet.

Hogy lehet, hogy viszont Varga Ottó tankönyvében engedélyezése előtt senki se kifogásolta a jezsuiták elleni annyira igazságtalan, sunyi támadást, noha jezsuiták tudvalevőleg még vannak. Talán a tankönyvbíró bizottságban akkor még nem volt egyetlenegy katolikus se? Vagy ha voltak (mert egészen bizonyos, hogy voltak még szerzetes tanárok is) hogyhogy egyiknek se bántotta a katolikus önértékét, s ha azt nem, mert ilyen nem volt bennük, leg-



alább az igazságszeretetét? Hogy lehet, hogy éppen ellenkezőleg, még szerzetes iskolákban is éppen ezt a tankönyvet tartották a magyar ifjúság nevelésére a legalkalmasabbnak?

Más választ bizony nem adhatunk, mint csak azt, hogy akkor még nálunk nem volt katolikus öntudat. Ötven évvel ezelőtt még a magyar katolicizmus szégyenletes szellemi rabszolgaságban élt. Nem a maga szemével látott, nem a maga eszével gondolkodott, hanem az ellenségével. A legszomorúbb azonban az volt, hogy a szolgaságot és a szellemi láncokat nem is érezte. Szolgaságában meg volt róla győződve, hogy ő szabad, illetve hogy az igazság láncai azok, melyek ránehezednek. Megmásíthatatlannak gondolta a helyzetet, s hogy ne fájjon az, amin – gondolta – úgy se lehet segíteni, úgy tett, mintha nem is látná a láncokat és mintha nem is fájna neki. De aki nem volt igazi katolikus, annak nem is fájt. De hány volt akkor még nálunk az igazi katolikus?

Mikor egyszer egy öreg szerzetes tanárnak, aki rendje négyezer holdas birtokára ment nyaralni, a vasúti kocsiban, ahol összetalálkoztam vele, felháborodottan, sőt elkeseredve mondtam, hogy Budapest 700.000 katolikusának mindössze 30 plébániája van s azok legnagyobb része is csak a legutóbbi években keletkezett. Mikor arra hivatkoztam, hogy Londonban ennél sokkal kevesebb katolikusnak 300 plébániája van, és hogy még Amsterdamban is van annyi katolikus plébánia, mint Budapesten, noha kisebb sokkal a mi fővárosunknál és csak 20-25%-a katolikus, a legáldottabb nyugalommal és megelégedéssel azt felelte: Már miért kellene nálunk mindennek úgy lennie, mint Londonban vagy Amsterdamban?!

Diákkoromban még én is épp úgy nem tudtam volna Varga Ottónak megmagyarázni, hogy miért nincs igaza, mint ahogyan a tankönyvbíráló bizottság katolikus tagjai nem tudták megmagyarázni, mert akkor még én is azt hittem, hogy igaza van. Ma azonban az eddig elmondottakon kívül még ezt is mondanám neki:

Az állhatatlan Báthory Zsigmond jezsuita tanítvány volt, igaz. De ne felejtse, hogy nemcsak őt nevelték jezsuiták. Pázmány Péter is jezsuita tanítvány volt. És amint még a vak is látja, hogy Báthory Zsigmond nem azért lett állhatatlan, kegyetlen, impotens s fajtalan, mert a jezsuiták nevelték, hanem azért, mert Báthorynak született, épp úgy el kell ismernie még a felekezeti gyűlölettel elvakultnak is, hogy viszont Pázmányból, a kálvinista köznemes fiúból, egyedül a jezsuiták nevelése csinált buzgó katolikust, nagy író, szónokot, államférfit, diplomatát és mecénást. Pázmányt minden értékével, szónoklataival, logikájával, fáradhatatlan buzgalomával, törzsökös nyelvvel, műveivel, egyetemével és minden alkotásával egyetemben egyedül a jezsuita nevelésnek köszöni a magyar történelem, irodalomtörténet, kultúra és művelődés.

Eszterházy Miklósból se lett volna soha nádor, sőt a magyar nádorok egyik legnagyobbika, ha nem kerül a jezsuiták nevelése alá. E nélkül valószínűleg megmaradt volna szegény lutheránus köznemesnek. Lehet, hogy tehetsége és jelleme akkor is alispánná tette volna Pozsony megyében, de ennél sokkal többé bajosan, mert ilyen régi korból nincs történelmünkben még egy példa arra, hogy köznemesből és szegényből valaki, illetve valamely család egy nemzedék alatt lett volna főnemessé és éppen a leggazdagabb főnemessé, melyből két nádor is kikerült.

De ha valakinek Pázmány és Eszterházy Miklós, mint nagy katolikusok, nem rokonszenvesek, s azért, mert őket ők nevelték nekünk, még nem nagyon áldják a jezsuitákat, tudunk szolgálni bőven olyan jezsuita neveltekkel is, akik még nekik is rokonszenvesek, mert olyasmiben voltak kiválóak, ami még nekik is imponált. Nemcsak Báthory Zsigmond volt „a jezsuiták neveltje”, hanem az volt Zrínyi Miklós, a költő is, az volt II. Rákóczi Ferenc is, és az volt „Nagy” Bercsényi Miklós is, sőt éppen neki már az apja is az volt, meg a nagyapja is. A Bercsényi családnál ősidőktől fogva nem volt jezsuitább család Magyarországon. Vajon mi az oka, hogy olyan magyar történetíró vagy költő még nem akadt, katolikus se, aki Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc vagy Bercsényi Miklós neve elé oda tette volna jelzőnek azt, hogy „a jezsuiták neveltje”?

Még érdekesebb, hogy még Hadik András, Berlin világhírű elfoglalója, a leglegendásabb magyar katona, is tökéletesen jezsuita nevelés volt s ez annyira meg is látszott rajta egész életében, noha abban a vallástalan korban élt, melyben még a Habsburgokat is egy II. József képviselte, mikor a pápa II. Józsefet – éppen vallástalansága miatt – Bécsben meglátogatta, Hadik, az akkor már világhírű katona és a bécsi legfőbb haditanács elnöke, nyilvánosan és nem is egyszer a pápa lábát csókolgatta. Ezzel is pótolni akarta azt a tiszteletet, melyet Krisztus földi helytartója akkor a császártól nem kapott meg, illetve csak külsőleg kapott meg, de miniszterétől, a „felvilágosult” Kaunitztól, még külsőleg se.

Protestánsaink és hitetlenjeink azt hiszik, hogy ilyen önérettelen, férfiatlan és babonás lábcsókolgatásokra csak vénasszonyok vagy törpe és korlátolt egyének vetemedhetnek. Hogy mennyire tévednek, Hadik példája bizonyítja, mert akkor ezt a vallástalan Bécsben a világ legbátrabb, legtalpraesettebb és legönérzetesebb katonája csinálta meggyőződésből és dacos leckéül azok felé, akik – akkor majdnem mindenki, a császárt se véve ki – azt hitték, hogy a vallás már meghaladott dolog s valóban csak vénasszonyoknak és a betegeknek való.

De – sajnos – itt akaratlanul is újra vissza kell térnünk a felekezeti elfogultságra, mely azonban itt már sokkal finomabb módon nyilvánul meg, mint előbb Varga Ottóban és Szilágyiban. Hadikról ezt a jellemző adatot Markó Árpád Hadik János életrajzából vettük. Ugyanezen műből azt is megtudjuk, hogy Hadik nemcsak nagy katona, hanem igen nagy olvasó s az irodalomnak is igen nagy kedvelője volt, aki maga is szeretett írni. Többek közt önéletrajzát is megírta. (A pápa bécsi látogatásakor való viselkedését is innen tudjuk meg, tehát a képzelhető leghitelesebb forrásból.)

Csodálatos, hogy Markó Árpád Hadik nagy műveltségét, irodalomszeretetét és írói készségét nem jezsuita nevelőinek tulajdonítja, hanem annak, hogy az ősei lutheránus lelkészek voltak. Szerinte ezt ők örökölte. Pedig hát Hadiknak már az apja is katolikus volt s a nagy katona egész életén át „bigottan” nagy katolikus volta is ugyancsak bizonyítja, mennyire jezsuita nevelésének hatása alatt állt. Markónak mégse jutott eszébe, hogy a műveltséget és az irodalom szeretetét a jezsuitáktól is lehet tanulni, sőt a napnál világosabb, hogy Hadik csakis ott tanulhatta. Nem. Markó visszamegy az őseire, s mivel azok protestáns lelkészek voltak, megállapítja, hogy ez a hajlam benne csak innen eredhet. De hát persze Markó Árpád is protestáns, bár ő – mint már a mai kor embere – feltűnően tárgyilagos történetíró. De azért, látjuk, a felekezeti kollégiumi nevelés és az anyatej atavizmusa [visszaütése] még belőle is kitör. Neki is az írásai készítettek arra, hogy érdeklődjem, milyen vallású volt, pedig az író, de különösen a történetíró írásaiból nem volna szabad észrevennie vagy gyanítania az olvasónak, hogy az Egyház tagjai közé tartozik-e vagy valamelyik tőle elszakadt s ezért iránta ellenszenvvel viseltető valamelyik felekezet követője. Látjuk tehát, hogy a magyar történetírók felekezeti elfogultsága miatt Báthory Zsigmond, az állhatatlanság elrettentő példaképe, jellegzetesen a „jeszuiták neveltje” lett s velem együtt, diákkori emlékként, a magyar értelmiség lelkében mint ilyen maradt meg. Pályázatot hirdetek: Nagy jutalmat kap az az egyén, aki talál állami iskolák részére írt tankönyvet vagy általában magyar történelmi művet, melyben Zrínyi, a költő, vagy Rákóczi Ferenc, a szabadsághős, vagy Bercsényi Miklós, vagy Hadik András, akkor, mikor mint hazafiak vagy nagy tehetségek magasztalásban részesülnek, úgy vannak aposztrofálva, mint „jeszuiták neveltjei”, azaz ahol a kiválóságuk van összeköttetésbe hozva jezsuita nevelésükkel. Nem félek, hogy valakinek ki kell fizetnem a pályadíjat. A magyar történelemben jezsuita tanítványként csak azt lehet emlegetni, akit leszólni kell, nem pedig magasztalni. Pedig hát látjuk, hogy az ilyen magasztalni való jezsuita neveltek csak úgy nyüzsögnek a magyar történelemben.

Egyébként Báthory Zsigmond nemcsak a terheltségét kapta a Báthory-vérből, hanem családja kiválóságait is örökölte. „*A természet ritka tulajdonságokkal ruházta fel. Ritka szép férfiu volt, tüzes szemekkel, sasorral, parancsoló tekintettel.*” (Szilágyi) „Természetesen bátor és eszes” volt, írja ugyanő. Szalay-Baróti történelme is hangsúlyozza, hogy „kellemes külseje” mellett „észtehetségei se voltak mindennapiak”.

Találtam olyan forrást is, mely rendkívül nagy testi erejét emlegeti. Mikor a Rudolffal való szövetség tárgyában személyesen járt Prágában, ott is rendkívül eszesnek és tehetségesnek találták. Mindenkire a legjobb benyomást tette.

Érthetetlen, hogy ugyanaz a Szilágyi, aki „ritka szép férfiúnak” mondja és tüzes szemeit, sasorrát és parancsoló tekintetét dicsérgeti, két lappal előbb azt írja róla, hogy nagybátyja, István király „*midőn arcképét meglátta, elborult és balsejtelemmel mondá, hogy semmi sincs benne a Báthory-vonásokból*”. Nagy történetírónk nem veszi észre, hogy lehetetlen felekezeti elfogultságában és öntudatlan gyűlöletében (mert hát Zsigmond annak ellenére, hogy erdélyi fejedelem volt, nem kálvinista, hanem katolikus, sőt – minő merénylet! – „jezsuita nevelés” volt) milyen bántó ellentmondásba keveredett önmagával.

Ha ugyanis Zsigmond ritka szép férfiú volt (ezt pedig maga Szilágyi mondja), de viszont e ritka szép férfiúban nem volt semmi Báthory-vonás, az azt jelenti, hogy a Báthoryak nem voltak szép emberek, hogy Zsigmond szépsége kivétel volt a családban. Semmiképpen se értjük azonban, miért kellett emiatt ezt az örvendetes dolgot megállapító lengyel királynak „elborulnia” és „balsejtelemmel” állapítania meg a dolgot. Neki ezt – éppen ellenkezőleg – örömmel kellett volna megállapítania.

De egyébként is, ha Zsigmondban nem volt semmi Báthory-vonás, akkor csak Bocskai-vonás lehetett volna benne, mert ha az apjára nem ütött, akkor bizonyára az anyjára ütött. Mivel pedig a Bocskai-vonások kálvinista vonások voltak, csakis szépek lehetnek. Nem értem tehát, miért kell ezek miatt a kálvini történetírónak is elborulni s balsejtelmekkel eltelni.

Ilyesmire legfeljebb akkor lenne ok, ha ezekkel a nem Báthory vonásokra való utalásokkal a királyi nagybátyja arra akart volna célozni, hogy Bocskai Erzsébet az ő Zsigmond fiát nem Báthory Kristóftól, a férjétől, hanem valaki mástól, egy kevésbé szép férfiútól, szülte. De ez a feltevés megint csak lehetetlen, mert hiszen egy Bocskai-leány feleség nemcsak szükségképpen szép, hanem szükségképpen erényes is. Isten mentsen meg a gondolatától is annak, hogy a felekezetét annyira imádó Szilágyi ilyen gyalázatos dologra akarna fenti kijelentésével célozni.

Nincs tehát magyarázatul más lehetőség hátra, mint csak az, hogy – ha akaratlanul is – de megint csak a szégyenletes felekezeti elfogultság tört ki Szilágyiból. Neki a jezsuitáktól körülvett Báthory az, aki ellenszenves, s ezt az ellenszenvet úgy akarja a felekezeti elfogultságtól mentesíteni, hogy mindenáron meg akarja állapítani, hogy ez az ellenszenv Zsigmond iránt a katolikus lengyel királyban is megvolt.

Közben azonban elfelejti, hogy azt, amit mond, illetve a lengyel királlyal mondat, már ő maga megcáfolta, Báthory Zsigmond csak szebb, csak értelmesebb megjelenésű lehetett, mint a többi Báthory, hiszen annyira szépek mondja, hogy még nála is szebb már senki se lehetett s ez egyébként természetes következménye is annak, hogy benne a már magában is szép Báthory-fajta mellett még a dicső Bocskai-vér is csörgedezett.

Hogy nézhette hát egy ilyen gyerek arcképét a nagybátyja „elborulva” és „balsejtelmektől” gyötörtén?

Ez a legújabb Zsigmond elleni elfogultság természetesen nem magától Szilágyitól származik, hanem attól a kálvinista hitfelétől, aki a lengyel királyról az idézett jelenetet leírja. Szilágyinak azonban, ha ő maga is nem szenvedett volna ugyanabban a felekezeti elfogultságban, ezt az ellentmondást észre kellett volna vennie. Ő azonban, mivel szakasztottan ugyanolyan észjárású és egyoldalú volt, mint annak a kútfőnek szerzője, melyet idéz, még ezt a nyilvánvaló ellentmondást se vette észre, hanem a megállapítást kritika nélkül elfogadja. Neki ugyanis magától értetődő, hogy az a Báthory Zsigmond, aki neki felekezeti okokból ellenszenves, kiváló nagybátyjának is csak ellenszenves lehetett, de világos, hogy annak, mivel katolikus volt, nem jezsuita lelkülete, hanem az ellenszenves vonásai miatt. Közben azonban teljesen megfeledkezik róla, hogy ugyanő előbb már megállapította, hogy Zsigmond vonásai egyenesen „ritka szépek” voltak.

A jezsuitáknak még Báthory Zsigmonddal kapcsolatban sincs semmiféle szégyellni valójuk s ez a leginkább magától értetődőbb dolog azok részére, akik a jezsuitákat nem felekezeti gyűlöletből, nem is rágalomból vagy mesékből, hanem a valóságból ismerik. Az ilyen emberek ugyanis a jezsuitákat nem gyűlölni szokták, hanem tisztelni, sőt sokszor bámulni.

Hogy ki volt például Báthory Zsigmond jezsuita nevelője, P. Leleszi, azt az erdélyi kormányzóknak a lengyel királyhoz (aki helyett Erdélyt kormányozták) intézett, 1583. augusztus 17-én kelt panaszából jellemzően láthatjuk. P. Leleszinek egyszerre két igen ritka és különösen tiszteletreméltó jellemvonását is megállapíthatjuk e panaszból, de láthatjuk belőle azt is, mennyire nem kényeztette fejedelmi csemetéjét ez a jezsuita. P. Leleszi e két rendkívül szép tulajdonsága az igénytelen egyszerűség és ennek ellenére a megalázkodó hízelgés teljes hiánya.

De lássuk a kormányzók panaszát:

*„Parancsolta vala fenséged azt is, hogy Pater Joannest (Leleszi Jánost) az urunk preceptorát, ide beköltöztetnének az ó házukba, hogy lenne úgy közelebb urunkhoz és az urunk intéstitúciójára kontínuusban (állandóan) vigyázhatna, kihez mi készek voltunk és most is vagyunk. Sőt a házakat is már neki üritették és készítették volt, de Pater Joannest reá nem vehettük, hogy beköltözzék. Mondja azt, hogy ő magától azt nem miveltetheti, hogy helyét megváltoztassa és udvarba menjen lakni, hanem superiortól vár belőle és ha az provinciális ide jő, az lássa, az tegyen ítéletet felőle, kiben acquiescálunk kell, noha elég alkalmatlan dolgot látunk az urunk alá fel való járásában és úgy lenne mind uronknak, mind neki nagyobb nyugodalmára.”*

A nagy király szeptember 7-i válasza bizonyítja, hogy ő ugyanazzal a jó véleménnyel volt a jezsuitákról, mint mi. De hát az, aki nem rágalomból, hanem a maga tapasztalatából ismerte őket, nem is lehetett más véleménnyel: *„Az mi a Páter Joannes be nem menését nézi, ne csudája kegyelmetek, mert ők az ő rendeket igen stricte tartják. Várjuk ez napokban hozzánk Páter Provinciálist, ki kegyelmetekhez menvén megoktatja kegyelmetekkel Páter Joannest, ha pedig ugyan nem lehetne a bemenés, a prépostházba való utat úgy által rekesztetik, hogy kevés comitatussal (kísérettel) minden ember látása nélkül is odajárhat az mi atyánkfia.”*

Tudjuk, hogy Zsigmondnak már 16 éves korában, mikor a maga ura lett (milyen ironia!), ugyanezt a „Pater Joannest”, akiben, mivel közelről ismerte, az erkölcs és az erény megtestesülését tisztelte, az országban dühöngő féktelen felekezeti gyűlölet miatt el kellett üznie maga mellől. Hogy ez a gyűlölet mekkora lehetett, sejtethetjük onnan, hogy még a művelt Szilágyi is és még háromszáz év múlva se tudja magát kivonni alóla.

Télvíz idején és éppen nagybetegen kellett menekülnie Erdélyből ennek a szegény Páter Joannesnek. Jellemző, hogy akkora volt a gyűlölet, hogy az erdélyi protestánsok még a saját törvényüket se tartották meg: a jezsuitáknak még aznap kellett menniük, noha a törvény kétéltű időt szabott a távozásra. Ezek a felekezeti forradalmárok épp úgy megszegték a „szocialista törvényességet”, mint Sztálin vagy Rákosi Mátyás forradalmár gyűlölködői. Szegény P. Leleszi a gyors és nagybetegen való menekülés után sose lett többé egészséges, bár hálás, ragaszkodó fejedelmi tanítványa a maga költségén is gyógyíttatta még külföldön is. Rá öt évre, még negyvenes éveiben meg is halt.

Gondolhatjuk, milyen törést okozhatott a mindössze 16 éves s akkor még ártatlan gyerek lelkében, hogy akarata ellenére el kellett üznie maga mellől, sőt még országából is azokat a szent életű férfiakat, akikről ő tudta a legjobban, hogy az igazság, az erény és a becsület emberileg legméltóbb képviselői voltak. Így bizony nem lehet embert nevelni valakiből még akkor se, ha nem születik Báthory-terheltségben.

Egész bizonyos például, hogy az a későbbi nagy bűne, hogy bosszút állt, sőt kegyetlen volt azok iránt, akik akarata végrehajtásában akadályozták, az ekkor keletkezett lelki törésben váltódott ki belőle.

Ha nekünk kellene Báthory Zsigmond neve elé jelzöt tennünk, mi a Varga Ottóé helyett ezt tennénk oda: „*a jezsuita nevelőtől kálvinista erőszakkal megfosztott s így lelkében végzetes törést szenvedett Báthory Zsigmond*”. Vagy: „*a kálvinisták felekezeti fanatizmusa miatt erkölcsileg tönkretett Báthory Zsigmond*.”

Bizonyára sokkal közelebb járnánk az igazsághoz, mint azok, akik hibáit egyszerűen annak tulajdonítják, hogy a jezsuiták nevelték.

Ez az állítás légből kapott, illetve tisztán a felekezeti elfogultságból származik. De hogy az ifjú erkölcsi elfajulásához nagyban hozzájárult a protestáns fanatizmus is, mely olyasmire kényszerítette, ami megítélése szerint a világ legnagyobb igazságtalansága volt s éppen azokat bélyegezte meg bűnös embereknek, akik ezt tapasztalata szerint minden erdélyi között a legkevésbé érdemelték meg, s hogy ennek nemcsak meg kellett történnie, hanem éppen ő általa és az ő bűnéből kellett megtörténnie, az vitathatatlan mindazok számára, akik értenek valamit a lélektanhoz és a pedagógiához.

Talán azért is hangsúlyozták az erdélyi protestánsok annyira, hogy Báthory Zsigmond a jezsuita nevelés áldozata, hogy az igazi bűnösökről, azaz önmagukról eltereljék vele a figyelmet. Úgy látszik tehát, hogy legalább tudat alatt mégis bántja őket érte a lelkiismeret. Érdekes ugyanis, hogy nemcsak Szilágyi és Varga Ottó, hanem a Szalay-Baróti-féle magyar történelem is a „jeszuitáktól nevelt fejedelmet” emlegeti, mikor Báthory Zsigmond bűneit sorolja fel. Hogy Baráthosi Balogh Benedek bátyánk is (már egészen elfelejtettük!) lakonikusan csak így jellemzi: „Eszes jezsuita nevelés és idegbajos”, az csak természetes. (B. Balogh Benedek egyébként Erdélyből is származik.)

Ami Báthory Zsigmond gyóntatóját, a spanyol Carillót illeti, természetesen vele is teljesen meg lehetünk elégedve. Szomorú és jellemző, hogy őt még Báthory Endre, a bíboros és későbbi fejedelem is bűnösnek gondolta Báthory Boldizsár és társai kivégzésében. Pedig hát akkor, mikor ezek a vérengzések történtek, Carillo nem is volt Zsigmond oldalán. Bizonyítékaink vannak azonban arra is, hogy ha ekkor is a fejedelem gyóntatója lett volna, még ez se bizonyítana ellene semmit. Hisz láttuk már, hogy mikor még tényleges gyóntatója volt, akkor is nemegyszer előfordult, hogy a fejedelem hetekig se bocsátotta maga elé. Világos, hogy olyankor nem, mikor rajta volt a rosszasa.

Carillo azonban nemcsak a fejedelmi udvarban, hanem még Erdélyben sem tartózkodott akkor, mikor ezek a kivégzések történtek, hanem a Német Birodalomban járt követségben. Lehet, hogy Zsigmond éppen azért küldte oda, hogy ne legyen útjában, mert egyébként nem az udvari gyóntatót szokták a fejedelmek követségbe küldeni. Legalábbis olyan fejedelmek nem, akiknek arra az udvari gyóntatóra szükségük is van.

Akkor, mikor a bakó működött, nem a jezsuiták, hanem a kálvinista és erkölcsileg gátlástalan Bocskai nagybácsi volt a fiatal fejedelem közelében, akkor ő volt mindenható tanácsosa.

Báthory Zsigmond egy időben vissza akarta állítani az erdélyi püspökséget is. Sajnos, ez se sikerült neki. Ebben nem volt olyan vasakarata, mint a törökök elleni offenzívát ellenzők eltiprásában. Ez egyébként érthető is, mert hiszen nem az ő, hanem Bocskai vasakarata működött itt, az pedig világos, hogy Bocskai erdélyi katolikus püspökséget nemcsak vasakarattal nem, hanem sehogy se akart. Mikor Zsigmond az erdélyi püspökség visszaállítását tervezte, Carillót szemelte ki erre a megtisztelő tisztségre. Hogy mennyire önzetlen és mennyire igazi jezsuita volt ez az agyonrágalmazott és a magyar protestánsoktól még a jezsuiták közt is a legsátánibbnak elrágalmazott Carillo, láthatjuk abból, hogy nem győzött könyörögni a fejedelemnek, hogy ne őt tegye püspökké, sőt még rendfőnökének is írt, hogy térítse el e szándékától a fejedelmet.

Ellenben mikor már a fejedelem eljátszotta kisdud játékait és szegény, hazátlan, földönfutó lett a hajdan hatalmas Báthory Zsigmondból és ő szorult már rá Carillóra, pedig az – ugyancsak kevés hálával tartozott neki – a legnagyobb önzetlenséggel fáradozott ügyében s mivel spanyol volt s később vissza is került hazájába, két éven át egyik emlékiratot a másik

után írta érdekében a spanyol királyhoz, sőt személyesen is többször járt az udvarban, hogy ott évdíjat eszközöljön ki volt tanítványa és ura számára. Ez végül sikerült is neki s Zsigmondnak annál jobban esett, mert akkor már úgyszólván ez volt az egyetlen megélhetési forrása. Ilyen „deceitful man”-ok voltak a jezsuiták!

Báthory Zsigmond egyébként élete végén már (és a jezsuiták nélkül) olyan mélyre süllyedt, hogy arra is vannak adatok, hogy még eretnek is lett.

Negyvenéves korában halt meg Prágában 1613. március 27-én.

## Mária Krisztina

Érdekes és lélektani szempontból úgyszólván megmagyarázhatatlan Báthory Zsigmond házaselete. (Igaz, hogy azok az „undok” apródok tulajdonképpen mindent megmagyaráznak: homoszexuális volt.) Neki tudvalevőleg sikerült az, ami mindkét nemzeti királyunknak (kezdvé Mátyás királytól és végezve Zápolya Jánoson) és „szabadsághősünknek” (Bocskainak és Bethlennek) elérhetetlen szíve vágya volt: ő kapott Habsburg feleséget, mégpedig még Habsburg viszonylatban is előkelőt: II. Ferdinánd császár és király testvérét (bár akkor még II. Ferdinánd nem volt se császár, se király), Mária Krisztinát, aki ráadásul mind testileg kívánatos volt, mind lelkileg kiváló. Báthory Zsigmond mégse lett soha a férje (a házasságot Róma később az el nem hálás címén érvénytelenítette). Zsigmond még a közelében se bírt lenni. Idegesítette még a látása is. A fejedelmi székről való állandó leköszönéseinek is ez volt egyik fő oka. De a fejedelmi székre való visszatérésének is, mert mikor viszont távol volt tőle, akkor meg kívánczolt utána. Valami érthetetlen pszichikai eredetű impotencia lehetett a viselkedés oka, mely elkésértette Zsigmond életét.

Pedig olyan nő, aki Mária Krisztinánál alkalmasabb lett volna egy fiatal férj boldogítására, kevés volt még. Báthory Zsigmond egy olyan angyalt kapott Habsburg feleségében, aki őt még így is szerette, s kijelentette, hogy mint testvére és ápolója is szívesen vele marad, ha egyszer már örök hűséget esküdött neki. De úgy látszik, hogy angyali mivolta férjét még jobban idegesítette és nyugtalanította. Ő nem tudta nézni feleségének, akihez annyira méltatlan volt, angyali ártatlanságát, jóságát, türelmét és néma szenvedését.

Mária Krisztinának, úgy látszik, ezt a sorsot szánta a földön a Gondviselés. Már Erdélybe indulásának baljós körülményei is jelezték, mi vár ott rá. Közvetlenül az indulás előtt úgy megbetegedett, hogy a kitűzött időben nem lehetett elindulnia. El kellett halasztani az időpontot. Mikor végre elindulhattak, útközben hamarosan megkapják a hírt, hogy Katalin nevű 19 éves testvére, akiről az van megírva, hogy olyan szépségű szűz volt, hogy akik ránéztek, csodálkozásra ragadta őket, de lelki kiválóságai még testi szépségénél is nagyobbak voltak, meghalt. Képzhetjük, mennyire lehetett egy ilyen testvért egy rajongó fiatal lánynak szeretni, s a hír vétele után milyen érzelmekkel folytatta útját a menyasszony messze, idegen országba egy olyan „barbár” férjhez, akit még sose látott!

Maga Mária Krisztina is határozottan szép nő volt. Erre annyi bizonyíték van, hogy ténynek kell vennünk. Ezért a hozzáértőt mosolygásra kelti a jó Tolnai Világtörténelme, mely noha maga is elismeri, hogy a dolgot „*tisztán megérteni tulajdonképpen még ma se lehet*”, mégse tudja Báthory impotenciáját mással, mint a főhercegnő „*rútságával*” magyarázni. Szerinte ugyanis (sőt még szerintünk is, már ti. ha valaki kellően „hazafias”) egy Habsburg főherceg csak tökkelütött, egy Habsburg főhercegnő pedig csak rút lehet. Mária Krisztina is olyan csúnya volt tehát, hogy fiatal, erős férje impotenciát kapott tőle. Annyira lelkiismeretes és olyan tudományos alaposágú is ez a magyar világtörténelem, hogy állítását bizonyítja, s mégpedig a főhercegnő arcképevel.

Valóban, ez az arckép, melyet Mária Krisztináról közöl, nem valami szép vagy vonzó nőt mutat, ámde köztudomású, hogy sokszor még a fénykép is csal, hát még az évszázadokkal ezelőtti időkből származó arckép. Láttuk, hogy Izabella királynénak is van olyan arcképe is, melyen tündérszép, és olyan is, amelyen egyenesen boszorkány. Pedig hát Izabella sose volt öreg, mert negyvenes éveiben halt meg.

Mária Krisztina még azon a képen se rút, melyet a Tolnai Világtörténelme közöl róla, a Tolnai azonban azt írja, hogy Krisztina rútsága „*a képen domborodik annyira élesen szemünkbe*”. Ez a magyar nép körében legtöbb példányban forgó történelmünk tehát még annál is csúnyábbnak gondolja, mint amilyent a tőle közölt kép mutat. De ezenkívül is írja, hogy „*nem tartozott a kívánatos és szép nők közé. Előre hajló orra, duzzadó ajaka, kifejezéstelen*

*szemei egyáltalán nem adtak bájt sem egyéniségének, sem alakjának. Szellemileg sem bírt kiváló tulajdonságokkal”.*

Nem tudom, hogy a Tolnai Világtörténelme honnan veszi a Mária Krisztinára vonatkozó adatokat. Azt hiszem, hogy csupán hasból vette őket, illetve egyedül csak Báthory Zsigmond ellenszenvére alapítja mindezt, amit mond erre vonatkozólag, mert állítására nemcsak történelmi adat nincs, hanem a történelmi kútfők éppen az ellenkezőjét mondják annak, amit ő állít. A tények is mást bizonyítanak. Mária Krisztina minden férfinak megtetszett, akinek alkalma volt megismerni. Láttuk, hogy még Bocskainak is, sőt látni fogjuk, hogy még másnak is.

Minden történelmi forrás hangsúlyozza, hogy Mária Krisztina arca is szép volt és az alakja is, s emellett – a Tolnai Világtörténelme állításával szöges ellentétben – rendkívül művelt, szellemes, eleven észjárású, jó társalgó és igen jó modorú is volt, hogy rendkívüli jószágáról és önzetlenségéről ne is beszéljünk.

Münchenben például, ahol – nagybátyjánál – gyerekkora egy részét töltötte, a család kedvence volt. A Tolnai Világtörténelménél kissé tekintélyesebb Szilágyi is úgy emlegeti, mint „szép, deli, szellemdús fejedelemasszonyt”, pedig eddigi tapasztalataink után már ugyancsak bizonyosra vehetjük, hogy még ha Szilágyi is így ír róla, akkor már igazán szépnek, delinek és szellemdúsna kellett lennie, mert ha még Báthory Zsigmond is „*a jezsuiták neveltje*” volt, mennyire az volt akkor Mária Krisztina! (Szilágyi pedig még Báthory István arcát is elborultatja, mikor Zsigmond arcképét meglátja.)

Annyira szép, kecses és vonzó volt Mária Krisztina, hogy Erdélyben akkor mindenki azt beszélte, hogy a fejedelmet megbabonázták (még azt is tudták ki: Majláth Margit), hogy házassága sose legyen boldog. Másképpen, természetes módon, nem is tudták megmagyarázni, hogy lehetett ilyen nőt nem szeretni. Egyébként Zsigmond már az esküvő előtt három nappal, tehát mikor feleségét még nem is látta, már észrevette magában az impotenciát. Rudolf császárt kétségbeesésében rögtön értesítette is róla. Akkor azonban már világbotrány lett volna a kényes és a nyilvánosság elé annyira nem való ok is. Ezért most már meg kellett történni a házasságnak.

Érdekes az is, hogy már Mária Krisztina anyját is Erdélybe kérték feleségül. Akkor János Zsigmond volt a kérő, de őt Krisztina nagyapja, mint eretneket, s mint akinek egyébként is egész teste egy betegség, a leghatározottabban visszautasította. S lám, a bajor Mária helyett a lányának jutott az a keserves sors, hogy erdélyi fejedelemmé legyen s éppen neki is olyan erdélyi férj jutott, aki bár szép férfi volt s olyan erős, mint egy bika, de a lelke „*csupa betegség*” volt.

Említettük, hogy Báthory Zsigmond élete végén állítólag még eretnek is lett, s ráadásul épp úgy unitárius, mint János Zsigmond. Ez a hír külföldi forrásból származik. (Nem is lehet erdélyi eredetű, hiszen akkor már Zsigmond régen nem lakott Erdélyben.) Szellemidézéssel azonban már otthon, Erdélyben is foglalkozott Báthory Zsigmond. Bizonyára nem azért, mert túlságosan jezsuita nevelői hatása alatt állt s mindenben szerintük igazodott.

Hogy Mária Krisztina „*rútságának*” megállapításával mennyire fején találta a szöveget a Tolnai Világtörténelme, közlöm még azt is, hogy az a Szádeczky Lajos, akinek túlzott jezsuita-ellenességét az imént említettem, s aki nálunk a legbővebben foglalkozott Mária Krisztina életével (a Századok 1883-as évfolyamában), szintén „*nemes léleknek*” (138. o.) és „*bájos hölgynek*” (270. o.) nevezi. Még akkor is, mikor már a csalódásoktól és szenvedésektől megtörtén Erdélyből újra visszament anyjához, nemcsak Bocskai (aki úgy emlegeti, mint „*erdélyi dámát*”) pályázott a kezére, hanem a florenci herceg is „*esengett kezéért*”. (Századok, 1883. évf., 273. o.)

Még érdekesebb, hogy mikor Zsigmond helyett unokatestvére, Báthory Endre lett Erdély fejedelme, Mária Krisztina „*egyszeri látásra annyira megtetszett neki, hogy kész lett volna letenni a bibornok-ruhát* (bibornok ugyanis már volt, de pap még nem), *ha a fejedelemmő kezét nyerhette volna cserébe*”. (270. o.)



„Hogy Endre komolyan kívánta volna ezt a házasságot, mutatja az is, hogy a fejedelemnő hazatérése után sem adott fel a reménnyel és a fejedelemnő egyik hű emberének, Kakas Istvánnak, midőn ez visszatért Grazból, nagyon emlegette asszonyát és nyíltan mondogatta neki, hogy senki mást nem óhajtana feleségül, csak Mária Krisztinát. Van jele, mintha a pápánál is tett volna lépéseket ez irányban.”

Annyit világosan mond Szamosközy, hogy a bíbornok-fejedelem erősen óhajtotta volna feleségül. „A cardinál iszonyúképpen (!) szerette Mária Krisztinát; elvötte volna... Immár ki akart öltözni a papi ruhából. Készen is voltak ruhái. Giczi Péter mondta volt a cardinálnak: Ki tudja – úgymond –, mit cselekedett Báthory Zsigmond az asszonynak? Mond néki cardinál: Megesküdt az én kezemen Zsigmond, hogy semmi afféle dolga nem volt véle; meg is hittem bizonyosan.”

Mária Krisztinának nem kellett azonban semmiféle férfi keze s ezért Báthory Endre, a „cardinál”, fájó szívvel bár, de kénytelen volt útjára bocsátani Erdélyből, de szíve érzelmeit egy gyönyörű fogat felajánlásával még kifejezte iránta utoljára.

Látjuk tehát, hogy Mária Krisztinába, ebbe a „rút” főhercegnőbe úgyszólván mindenki beleszeretett, aki megismerte. Még az a haszna is megvolt erdélyi tartózkodásának, hogy ez a Bécstől és a katolikus erkölcsöktől olyan messze eső s ezért tőlük oly babonásan idegenkedő ország végre Mária Krisztina személyében egy eleven főhercegnőt is látott, s elmondhatjuk, hogy vonzó testi tulajdonságaitól eltekintve is mind fennkölt családjának, a Habsburgoknak, mind a katolicizmusnak és a jezsuitáknak ugyancsak becsületet szerzett közöttük. Tőle az erdélyiek – ha lett volna szemük a látásra és lett volna fülük a hallásra – megtudhatták volna, hogy mi az a pápista „bálványimádás” és milyen az az elfajító hatású jezsuita nevelés, mert természetesen nemcsak Báthory Zsigmondot, hanem – mégpedig nála sokkal inkább – Mária Krisztinát is jezsuiták nevelték. Ezt egyébként nem is annyira az akkori erdélyieknek kellett volna megtanulniuk, mert hiszen láttuk, hogy gyerekeiket ott még a protestáns lelkészek is az ő iskoláikba adták, tehát ők maguk nagyon jól tudták, milyen az a jezsuita nevelés, hanem az erdélyi történetíróknak. Ezt pedig, mint láttuk, még az a Szádeczky Lajos se tanulta meg, aki ezt a sok szépet és jót Mária Krisztináról, a jezsuiták neveltjéről felkutatta és közzétette.

Ha régebbi, még egész fegyelmetlenül a felekezeti elfogultság hatása alatt író protestáns történetíróinkat olvassuk, az az érzésünk, mintha ők azt hinnék, hogy Báthory Zsigmondot nem veleszületett terheltsége, hanem egyenesen a jezsuita nevelés tette volna olyanná, amilyen lett, s mintha jezsuita nevelői egyenesen meglepődéssel látták volna ilyen ingatagnak és időnként kegyetlennek neveltjüket. Világos, hogy ez a felfogás olyan együgyűség és a katolikus erkölcsnek és a jezsuitáknak olyan végzetes félreismerése, melyet csak az ádáz gyűlölettel lehet megmagyarázni, s mely egyenesen elképeszti a XX. század már sokkal tárgyilagosabb embereit. Pedig látjuk, hogy ebben az elfogultságban még Szilágyi is mennyire nyakig benne leledzett.

Az igazság az, hogy Báthory Zsigmond erkölcsi és jellemfogyatékoságait senki se látta olyan tisztán és senki se fájlalta annyira, mint éppen jezsuita nevelői. Pálcát is törtek felette, hiszen gyóntatója (Carillo) nemcsak jezsuita, hanem – urambocsá! – melléje még spanyol is volt, ezt írta róla Mária Krisztinának: „Szánalomra méltó ember, hogy annyira elvesztette szeme világát”. (Századok, 1883. évf., 141. o.)

Mivel a terhelt embernek is megvan még a szabad akarata s így ő is nevelhető, csak sokkal nehezebben, mint a rendes ember, könnyen meglehet, hogy a jezsuiták még Báthory Zsigmondból is embert tudtak volna nevelni, ha nevelői működésüknek nem lett volna vége már növendékük 16 éves korában. Hiszen tulajdonképpen nevelésüket akkor kellett volna abbahagyniuk, mikor a dresszúrát elhagyva végül az észhez lehet szólni és az életre nevelni s a tanítvány figyelmét a tulajdonképpen csak ekkor jelentkezni kezdő szenvedélyek elleni küzdelemre fel lehet hívni. Báthory Zsigmond jezsuita nevelőinek azonban ekkor már távozniuk kellett volt növendékük oldala mellől, mert a szerencsétlen ifjút már ekkor rákényszerítették

arra, hogy gyűlölje azokat, akiket szeret, és hogy legyen hálátlan és önző. (A jezsuiták kiűzésébe ugyanis csak azért egyezett bele, hogy fejedelem maradjon.)

Mindezek gyakorlati eredményeként annak a meggyőződésnek kellett kialakulnia az ifjú lelkében, hogy tulajdonképpen nem is volt helyes és jó, amire nevelői tanították. Mivel azonban akkor már 16 éves volt s egyébként is korán fejlődött mind testileg, mind lelkileg s így volt már annyi érettsége és önállósága, hogy mégiscsak tudta, hogy csak jót, nemest és igazat tanult azoktól, akiket most rágalmaznak előtte s amely rágalmakat illetően kénytelen volt úgy tenni, mintha hinné őket, ezzel már adva is van az elrontott – de természetesen nem a jezsuitáktól, hanem egészen másoktól elrontott –, szerencsétlen ember minden erkölcsi fogyatékosága és jellembeli hibája: a végletek közti hanykolódás és kettősség s az elkeseredett düh, hol a rossz, hol pedig a jó ellen.

Az esze és a szíve mindig az Egyházé és a jezsuitaké maradt, de a szenvedélyei, a bosszúállás, a düh és a harag, no meg a perverz érzékiség, melyek természetellenesen nagy fokban veleszülettek s melyeket az a nagy lelki destrukció és törés, mely 16 éves ideális ifjú korában kívülről érte s mely meggyőződésével ellenkezőt erőszakolt reá s arra kényszerítette, hogy a jót rossznak, a rosszat jónak tartsa, még természetellenesebbre fokozott s meggyőződésével ellenkező bűnökbe vitte. Így jött létre a történelem Báthory Zsigmondja, ez a számandó, de egyúttal részvétre is méltó figura.

Okoskodásunkra nem cáfolat az, hogy Báthory Zsigmond tulajdonképpen sose hajtotta végre a jezsuiták kiűzésére vonatkozó törvényt, mert udvarában végig és állandóan voltak jezsuiták. Voltak ugyanis, de csak kivételképpen és dacból. Azonban ezt az állapotot nem lehet egyenlőnek venni a törvényes állapottal. Ez nem cáfolja a Zsigmond lelkében végbemenő lelki törést, hiszen éppen annak következménye volt. A fejedelmi ifjú éppen azért, mert meggyőződésével ellenkezőre kényszerítették, időnként dacból és csak azért is megmutatta, mik az igazi érzelmei, de ezt csak időnként mutatta ki. Közben ugyanis szenvedélyei is felszabadultak, életében egymást váltogatták a bűnös, sőt féktelen időszakok a bűnbánó és megcsömörlő periódusokkal s a jezsuitáknak előtte természetesen csak ez utóbbiak idején volt becsülete.

Elismerjük azt is, hogy Báthory Zsigmond erkölcsi lesüllyedésének a veleszületett terheltségen kívül még az is oka volt, hogy kamaszkorában, mikor a terheltségével járó szenvedélyekkel való lelki harcnak meg kellett volna kezdődnie, már fejedelem, tehát a maga és mások ura volt, olyan emberektől körülvéve, akik nem irányították, annál kevésbé fedték, hanem hízelegtek neki. Azokat, akik jó irányban befolyásolták volna és feddeni is merték volna, épp ekkor távolították el oldala mellől, mikor legjobban szüksége lett volna rájuk. Lehet, hogy a terhelt s már kamasz Báthory Zsigmond akkor is bűnössé vált volna, ha megmaradhattak volna mellette jezsuita nevelői, de annyi bizonyos, hogy nem ilyen nagy fokban. Terhelt és már 16 éves korában önállóvá, sőt élet és halál urává váló egyént igen nehéz az erkölcsi és becsület útján megtartani, egészen lehetetlen azonban akkor, ha 16 éves korában az történik vele, ami az erdélyi protestáns fanatizmus miatt Báthory Zsigmonddal történt.

Mária Krisztinával Grazban, illetve a müncheni bajor udvarban, egész más helyzetben voltak jezsuita nevelői. A jezsuiták benne is terhelt egyént kaptak nevelésre, hiszen örült Johanna ivadéka volt s ráadásul – belterjesztéssel – apai és anyai ágon egyaránt, de testi és szellemi kiválóságokat, érzékeny és mély női kedélyt, szellemi elevenséget és az átlagosnál jóval nagyobb intelligenciát is (mindezek egyébként Zsigmondban is megvoltak). Itt a családi kör és az egész környezet ugyanazt a szellemet lehelte, amit a jezsuiták. (Különösen erre lett volna szüksége egy terhelt tanítványnak.) Itt nem állt be törés és az eddigivel épp ellenkezőre hangolás már 16 éves korban, hanem harmonikusan, az egész életen át megmaradt minden az eredeti vágányon.

Hogy nemcsak külső tényezők, hanem öröklött belső tényezők se zavarták a jezsuiták nevelő munkáját, az becsületére válik a Habsburg- és Wittelsbach-családnak (mely utóbbi akkor, mikor Erzsébet királyné származott belőle, sok értékes tulajdonsága mellett már egé-

szen terhelt volt), de elsősorban mégis a Habsburg-családnak, mert Mária Krisztinának nemcsak az apja volt Habsburg, hanem még az anyjának anyja is, aki épp úgy I. Ferdinánd gyermeke volt, mint apja, tehát ő mind anyja, mind apja révén I. Ferdinánd unokája volt.

Mária Krisztinából annyira eszményi ember, nő, keresztény, feleség és uralkodó vált, hogy képzelnünk se lehet ideálisabbat. Pedig ezt a merész állításunkat éppen a minden porcikájában protestáns Szádeczky Lajos adatai alapján állapítjuk meg, aki – mint említettük – a Századok 1883. évfolyamában nálunk legbővebben foglalkozott életével.

Mielőtt élete kikutatásához fogott, bizonyára az ő ellenszenve se volt kisebb iránta, mint a Tolnai Világtörténelme kontár írójáé. Hiszen a protestantizmus a katolikus vallásosságot a lélektelen formások tömkelegének tartja, melyek a belső megigazulást és a lélek szárnyalását lehetetlenné teszik, nem pedig előmozdíthatják. Azt hiszik, hogy a katolicizmus külső formalizmusa a természetes nőiességet, azokat a tulajdonságokat, melyek a nőt vonzóvá teszik, kiöli, vagy legalábbis elszínteleníti, vonzó természetességétől megfosztja.

Mária Krisztina életén láthatjuk, hogy ez mennyire nem igaz, s hogy a jezsuiták mennyire mesteri nevelők, hiszen növendékükben még azokat a vonzó emberi tulajdonságokat is virágozni látjuk, melyek a nem vallásos embereknek tetszenek. Még feltűnőbb, hogy Mária Krisztina, ez a vonzó nő, uralkodni is tudott; még ebben is okos volt.

Mikor Zsigmond országát átadta Rudolfnak (első ízben) és Erdélyt azonnal elhagyta, a kormányzónak kijelölt Miksa főherceg megérkezése pedig késett (sőt el is maradt), ideiglenesen Mária Krisztina kormányozta Erdélyt. Kormányzása idejéről Szádeczky így ír:

*„Mária Krisztinát a szenvedés három éve megviselte, de nem törte meg. A gyenge nőben erős lélek lakott: szívének minden vágya hazáért vonzotta, de missziójáról egy percet se feledkezett meg. A közügyet, uralkodóházuk és a kereszténység érdekét, melynek magát áldozatul szentelte, előbbre tette saját érdekeinél, szíve-lelke vágyainál. Belátta, hogy szükség van a császárnak arra, hogy ő Erdélyben maradjon és nem habozott, hogy engedelmeskedjék. Szünetelése, mártírsága megszerezte számára az egész ország osztatlan részvételét és ragaszkodását és ő nagyra becsülte ezt, mert annál inkább szolgálhatott urának, császárnak, küldetésének”. (Itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ez a „mártíromság”, melyet a főhercegnő Erdélyben vállalt, közel se olyan természetes, mint Szádeczky feltűnteti.)*

A Mária Krisztinához hasonló (bár közel se olyan súlyos) helyzetben volt egy kis tizedrangú protestáns német hercegnő is Oroszországban, buta, durva és alkoholista cári férje oldalán. De belőle nem mártír, hanem Nagy Katalin cárnő lett, aki híres lett szeretői légiójáról és nemi kielégítetlenségéről, és aki úgy lett híres cárnővé, hogy hitvány férjét egyszerűen el-tétette láb alól.

Izabella is húszéves fejjel özvegyen maradt Erdélyben Zápolya János után, de ő se vállalt azért mártíromságot, hanem szép fiatal szeretőket tartott s nem is egyet. Ő katolikus volt ugyan, de a protestánsok iránt megértő katolikus.

Bethlen Gábor húszéves felesége, a szintén protestáns Brandenburgi Katalin pedig, noha neki más panasza nem lehetett férjére, mint csak az, hogy idős volt hozzá s túlságosan elmerült az államügyekbe, szintén nem vállalt mártíromságot, hanem már életében is megcsalta az urát, aki őt egyébként a tenyerén hordozta. Azzal, hogy szeretője (Csáki) hatására még férje életében ő is katolikus lett, nem nagyon vigasztalhatják meg magukat protestánsaink, mert mihelyt férje s a szigorú kálvinista teológusok megtudták, azonnal újra letette a kálvinista hitvallást s noha – annak bizonyosságául, hogy ezzel ezek a teológusok és fejedelmi urak csak a lelkiismereti szabadságot szegték meg (később újra csak katolikus lett, a végén, de már a külföldön, megint csak újra protestáns lett).

*„De az is világos volt előtte – folytatjuk Mária Krisztináról Szádeczky idézését –, hogy háború esetére, ami minden percben várható volt, az ő keze nagyon gyenge lenne a kormány vezetésére és az esetre saját érdekeivel és vágyaival összeesnének a magasabb politikai érdekek is, ti. hogy a kormányt erősebb kéznek engedje át és ő hazatérjen. Mielőtt tehát Kővárt,*

*száműzetése csendes magányát elhagyná, tudatja a császárt, hogy bár nagyon-nagyon nehezére esik, az ő kívánatára elfogadja a kormányzást, kéri azonban, hogy minél előbb gondoskodjék az ország más által kormányoztatásáról, hogy ő feltett szándéka szerint hazatérhessen édes anyjához, mielőtt a háború kitörne, mielőtt az út a kimenetelre elzáratnék.”*

Ennyire távol állt tehát Mária Krisztina a nők oly gyakori hibájától, a nagyravágyástól és az uralomvágytól. Noha okos és művelt volt és az uralkodásra is lett volna képessége, ő csak nő akart maradni s eszébe se jutott, hogy ő esetleg még az uralkodásra is alkalmas. Pedig sokkal alkalmasabb lett volna rá, mint szerencsétlen férje. De azért gyenge, tehetetlen, a veszélyektől rettegő és előlük megfutó nő se volt. Anyjához írt levelei tele vannak rettegéssel, hogy a törökök vagy a tatárok minden percben megszállhatják az országot. Állandóan attól rettegett, hogy ha vár a hazamenéssel, hamarosan el lesz zárva az útja, s ha akar, se mehet. Félelme nem is volt alaptalan, mert a török bosszút lihegett az országnak a császárral való szövetsége miatt, melyet természetesen az ő megkérdése nélkül kötött meg, viszont Erdély Zsigmond oktalan lemondásával olyan gyöngye lett e zavaros állapotok közepette, hogy a törökököt a jó alkalom szinte csábította egy bosszuló hadjárat megindítására. Mária Krisztina mégis vállalta a megbízást és maradt, noha egyébként a hatalom csak terhére volt, nemhogy csábította volna.

Milyen gyalázatosan bánt övele Zsigmond! Messze távolból odahozatja Erdélybe, s mikor hosszú, keserves út után végre megérkezik, nem kell neki, bujkál előle, találkozni se akar vele. Ezt olyan férj teszi vele, aki számára nagy kitüntetés volt az ő keze, s akihez egy messze, ismeretlen, bizonytalan, tőle „barbárnak” gondolt s ráadásul még eretnek országba kimenni igen nagy áldozat volt tőle. S ő természetesen, kivált eleinte, nem is tudhatta, hogy mi az oka a sértő viselkedésnek, mert hiszen ha tudta volna, akkor csak sajnálnia kellett volna szerencsétlen férjét, nem pedig megsértődni a viselkedése miatt. De a közvélemény – legalább egy ideig – még akkor se tudta az igazi okot, mikor már ő tudta – lám, a Tolnai Világtörténelme még ma is azt hiszi, hogy Krisztina éktelen rútsága volt az oka a különös viselkedésnek –, ezért még így is szégyen volt rá. Van-e nagyobb szégyen, nagyobb megalázás egy nőre, mintha nem tetszik, ha a férjének nem kell?

S Mária Krisztina mindezek ellenére is milyen eszményi feleség! Nem haragszik, nem csinál jeleneteket, csak sír, de azt is csak titokban. Mikor megtudja az okot, még férjét is vigasztalja. Kéri, sose búsuljon betegsége miatt. Neki nem is kell az, amitől őt ez megfosztja. Ő mint testvére és ápolója, szeretettel fogja őt egész életén át gondozni. De Zsigmondnak még mint testvér vagy ápolónő se kellett, hiszen nem tehetette, hogy el ne fogja a keserűség és a szégyen, ha ránézett.

De az eszményi feleség még így is olyan jó hozzá, hogy mikor Oppelnből (első alkalommal) hazajött, hogy az ország visszafogadta és újra fejedelem lehetett, elsősorban annak köszönhető, hogy felesége, annak a császárnak az unokahúga, akit visszajövésével becsapott, azonnal feltétel nélkül melléje állt. Ő igazán megtartotta az evangéliumi mondást, hogy az ember elhagyja apját, anyját, testvéreit és feleségéhez (férjéhez) ragaszkodik. (Mt 19,4-6; Mk 10,6-9) (Igaz, hogy nem olyan férjhez, mint amilyen Báthory Zsigmond volt. Még az ilyen férjhez is ragaszkodni már igazán nem természetes, hanem evangéliumi.)

A visszatérő Zsigmond is nagyon jól tudta, milyen fontos rá nézve felesége megnyerése s ezért most legelső útja hozzá vezette (a hatalom ugyanis akkor még a császár emberei kezében volt Erdélyben s ők bajosan léphettek fel Zsigmond ellen akkor, ha a főhercegnő az oldalán volt). Noha Zsigmond ezt önzésből csinálta, s az okos asszony ezt bizonyára tudta, s ha nem tudta volna, megtudhatta volna abból, hogy hazajöttekor is vele voltak „foedissimi sui pueri” [undok ifjai], de mégis egyszerre újra szerető feleség lesz, akinek az ura mellett a helye és az ő érdekei támogatása az egyedüli gondja. Férje kedvéért – bármilyen elfajult és hitvány volt is ez a férj – még a Habsburg-család érdekeivel is szembehelyezkedik, hiszen férje szerződészegő hazajövetelével Erdély birtokától fosztotta meg az uralkodóházat. Így tett,

mert így felel meg az Evangélium szellemének, mely szerint a hitves még apjával, anyjával és testvéreivel szemben is hitveséhez ragaszkodik.

A rosszmájúak erre persze azt mondják, hogy igen, mert kitört belőle a nő és már igen áhította a férfiölelést. Ámde Zsigmond részéről ölelésről nemcsak régebben, hanem most se volt szó, s hogy Mária Krisztina mennyire nem ezt „áhította”, mutatja, hogy se a szerelmes Báthory Endre, se Bocskai, se a flórenci herceg ölelései nem kellettek neki. Pedig lelkiismerete se tilthatta tőlük, mert hiszen Zsigmonddal kötött házasságát Róma is érvénytelenítette, s láttuk, hogy Zsigmond is eskü alatt biztosította Endrét, hogy ő a feleségéhez soha nem nyúlt.

„*Mária Krisztierna – folytatja Szádeczky – a trónon is inkább szelid és gyöngéd nő maradt, mintsem uralkodó lett volna. A nagyobb fontosságú államiügyek vezetésébe kevésbé folyt be, bár maga is mindent aláírt (azaz minden az ő nevében folyt). De annál több ideje maradt arra, hogy a hozzá folyamodók, özvegyek, árvák kéréseit, panaszait meghallhassa, szükségüket és szenvedéseiket enyhítse. Senkit sem bocsátott el magától vigasz nélkül, mindenkinek jogos kívánsága védelmezőt talált benne; ahol kegyadományokról volt szó, a bőkezűség, ahol terhek enyhítéséről, az engedékenység volt jelszava. Így engedi el, könyörgésére, Váradi Gellért Jánosnének bordézsujját »maga és apró árváinak táplálására tekintetvéen özvegyi állapotját«. Hogy minő részvétellel tudott lenni alattvalói iránt, mutatja ama szép vigasztaló levele, melyet a szász királybíróhoz, Süveg Alberthez, írt, midőn ez kisfia halálát gyászolta.*” (Süveg Albert lutheránus volt. A protestánsok pedig meg vannak győződve, hogy a jezsuiták mást nem nevelnek bele növendékeikbe, csak az eretnekgyűlöletet.)

„*A fejedelemtől jó szíve, a trónon is nemes egyszerűsége és egyéniségének más jeles tulajdonai népszerűvé tették és az erdélyiek szeretetét és tiszteletét biztosították számára, jöhetnek az ideiglenes kormányzás, a biztosok uralma éppen nem örvendett népszerűségnek. S hogy a fejedelemtől személye mégis mily népszerű volt, tanúsítják kimenetele után, még Mihály vajda idejéből is, az akkori császári biztosok jelentései. Főképp saját birtokainak jobbágysai nem tudták felejtetni. Így Monor lakosairól írják, hogy egyre csak az ő régi úrnőjük, a »német királyné« után sóhajtoznak vissza.*”

Hogy a Habsburg- és jezsuitagyűlölők okuljanak rajta, ehhez csak azt jegyezzük meg, hogy azok a jobbágyok, akikhez „a német királyné” annyira jó volt, protestánsok voltak, hiszen Erdélyben akkor csak a Székelyföldön voltak katolikusok, sőt még most se nagyon vannak másutt, mind csak a városokban. Őket bizonyára meglepi, mi azonban természetesnek tartjuk, hogy Mária Krisztina a jezsuitáktól csak ilyen eretnekgyűlöletet tanult. Nem eretnekeket gyűlölnék ugyanis azok, hanem eretnekeket, de ezeket is csak azért, mert az eretnekeket nagyon szeretik. A keresztény nemcsak az eretneket, hanem még a makacs, a megtéríthetetlen eretneket is szereti, mert az is ember, sőt az is Krisztus testvére s mert a hibát nem másokban, hanem magában szokta észrevenni s az ítéletet egyébként is Istenre bízza, akit ez egyedül illet.

Azt a pohár vizet, melyet az eretneknek adunk, szintén Krisztusnak adjuk (Mt 10,42). Ezt tanulta Mária Krisztina a jezsuitákból s ezért áldották még haló poraiban is magyar protestáns és oláh jobbágysai is. Nem szeretett még soha kálvinista kálvinistát annyira, mint amennyire szeretik a kálvinistákat azok a jezsuiták, akiről az, aki ismeri őket, azt mondja: ez igazán igazi jezsuita.

Mária Krisztina, miután visszautasította Báthory Endre, Bocskai és a flórenci herceg kezét, 1607 júliusában belépett abba az apácázárdába, melyet Hallban (Tiro) I. Ferdinánd egyik leánya (tehát Mária Krisztina apjának és anyai nagyapjának egyaránt testvére) alapított és ott Istennek szentelte életét, mint már a zárdá alapítója is csinálta s melynek szabályai között, mint emlékszünk, az is ott volt, hogy aki oda lép, annak főhercegnői rangjáról és minden kivételezésre való igényéről le kell mondania.

Szádeczky, aki pedig erről aligha tudott, szintén hangsúlyozza, hogy „*a legközönségesebb és legnehezebb munkát*” nemcsak ő, hanem főhercegnő társai is „*épp úgy végeztek, mint*

*társnők, sőt versenyeztek az önfeláldozásban. Főképp Mária Krisztierna. Annyira, hogy szükségesnek látták anyja által megintetni, hogy gyenge testét kímélje, nagyon meg ne erőltesse magát. Mintha csak a mi Szent Margitunk nyulakszigeti zárdai életét látnánk megújulni Mária Krisztierna halli kolostori életében: úgy élt és gyötörte magát a kegyes mártírnő”.*

Hallban is halt meg 1621. április 6-án 47 éves korában. Jegyajándékát, mely szerződés szerint férjétől való elválás esetére is, sőt éppen akkor legjobban járt neki, és amelynek visszafizetésére az erdélyi országgyűlés is kötelezte magát, haláláig se tudta megkapni az erdélyi rendektől. Hiába volt ott annyira népszerű. Pedig ugyanezek az erdélyi protestánsok hogy tudják gyűlölni a Habsburgokat azért, mert állítólag néha ők se tartották meg az országgyűlések határozatait! Pedig erre a pénzre Mária Krisztinának olyan nagy szüksége lett volna, hogy panaszára kárpótlásul a császár ígért neki évi 15.000 forint járadékot, de – azok a gonosz Habsburgok ugyanis nemcsak nekünk nem tudtak fizetni, hanem főhercegnőknek sem – életében ezt is csak egyszer kapta meg, de akkor se 15, hanem csak 10 ezer forintot. A jóknak már csak ez a sorsa a földön!

## II. Mátyás (1608-1619)

Említettük, hogy Miksának hat olyan fia volt, aki elérte a felnőtt kort. Sajátságos, hogy családja mégis már az első nemzedékben kihalt. Mind a hat fia vagy nőtelenül, vagy gyermektelenül halt meg. A legidősebb volt köztük Rudolf, ki koronáit örökölte és aki nőtelenül halt meg. A második Ernő volt, aki talán a legértékesebb volt köztük. Említettük, hogy Miksa és felesége, a spanyol Mária, első unokatestvérek voltak, de már az ő szüleik is szintén első unokatestvérek voltak, a nagyanyjuk pedig Órült Johanna volt, tehát terhelt volt az a család, mely immár egymás után két nemzedéken át rokonházasságot kötött. Láttuk, hogy ennek hátrányait legjobban Rudolf, az elsőszülött fiú érezte meg. A második, a derék jó Ernő, már kevésbé, de azért ő is. Gyenge testalkatú volt, lelkiileg pedig melankóliában nyilvánult meg benne az ideges terheltség. Hideg, tartózkodó természetű volt s életében alig látta valaki valaha mosolyogni.

De noha az ilyen idegalkatú emberek rendszerint önzők, szeretetlenek, s ezért ellenszenvesek szoktak lenni, s bátyja, Rudolf, ilyen is volt, öccsében, Ernőben, melankóliája ellenére is akkora volt a szívjóság, hogy mégis szelíd, békés természetű s ezért vonzó, megnyerő egyén volt. A magyarok is szerették. Apjának nagy nyelvtelenségét is legjobban ő örökölte. Nagybátyja, II. Fülöp, ez a szintén melankolikus, nehezen megközelíthető és nehezen felmelegedő egyéniség is igen szerette és lányát, Izabellát, és hozományául Németalföldet neki szánta, de – sajnos – ez utóbbival már elkésett, mert arra már igen előre haladott ott a forradalom. Maga Ernő is korán és nőtelenül halt meg 1595-ben, 42 éves korában.

A harmadik fiú volt Mátyás, aki bátyját, Rudolfot, leszorította a magyar és a cseh trónról, s bátyja hamarosan utána bekövetkező halála után a császári méltóságot is elnyerte. Ő megint csak a családból nőszült, ő is Habsburg-lányt, unokatestvérét vette el, nagybátyja, Tiroli Ferdinánd, lányát, Annát. Igen harmonikus, boldog házasságban élt vele, de gyermektelen maradt.

Mátyás nem tartozik a jellemileg legkiválóbb Habsburgok közé, noha láttuk, hogy még így is nemegyszer példát adott a jóban kora magyarjainak. Láttuk már alázatos türelmét a fizetetlen zsoldosok között s igazságszeretetét, mellyel a protekciós Báthory Erzsébet törvény elé állítását követelte. Láttuk azonban azt is, hogy császári bátyja ellen is fellépett és a háta mögött egyezkedett a lázadó és eretnek Bocskaiával. Ha e tettét Rudolf már-már a beszámíthatatlanságig fajuló idegbaja miatt esetleg menteni is lehet, azt már semmiképpen se, hogy már fiatal korában is vállalt hasonló s Habsburgban szokatlan szerepet nagyravágyásból bátyja sérelmére. No de hasonló, sőt ezeknél sokkal nagyobb dolgok a mi Árpád-házunkban mindennaposak voltak. Ott szinte szabály volt, hogy a nagyravágyó öcs fellázadt királyi bátyja, illetve annak kiskorú fia ellen.

A testvérek között Mátyáson látszott meg legjobban apjuk protestáns érzülete is. Nem mintha lélekben protestáns lett volna, vagy mintha lélekben akár csak oda is húzott volna, hanem mert bátyjával szemben annyira megértő volt a lázadó magyar és cseh protestánsok iránt és azok is annyira megbíztak benne. Valójában azonban ezt is csak érvényesülési vágyból tette, s mikor már a maga ura lett, már csak birodalmi érdekből is, de – úgy látszik – szívből is védte az Egyház érdekeit, amennyire tudta. Mivel azonban a Habsburgok még érdekből és még szívből se szűrték össze soha a levet azokkal, akik az igaz hit és a törvényes hatalom ellenségei voltak, ő uralkodóházunknak még a gyarlóbb tagjai közé tartozik.

Abban is különbözik családja többi tagjától, hogy míg azok uralkodni tudtak érzelmeiken, s mivel nemcsak németek fejedelmek voltak, faji és nemzeti érzelmeiket háttérbe tudták szorítani uralkodói kötelességeik előtt s mindenfajta alattvalójuknak tudtak egyformán igazságos atyja lenni, II. Mátyásból velünk, magyarokkal, szemben sokszor kiütöközött a büszke német, igaz, hogy belőle is csak akkor, mikor még nem került trónra. Azonban Mátyás élete nagy része erre az időre esik. Főherceg korából származó bizalmas családi leveleiben nemegyszer találunk magyarszidalmazásra, amit legtöbb Habsburg királyunknak még legbi-

zalmasabb leveleiben se találunk, bizonyítékául annak, hogy nekik a lelkükben sem voltak – még titokban se – ilyen érzelmek. II. Mátyás magyarellenességének mentségére is felhozhatjuk, hogy egy kor magyarjai se álltak jellemileg és erkölcsileg olyan mélyen, mint az ő korának magyar társadalma. (Ezt külön fejezetben bebizonyítottuk.) Nem annyira a magyarok, hanem a bűn gyűlölője volt ő.

Jellemző, hogy Rudolf, aki nekünk annyira ellenszenves, és aki nálunk annyira népszerűtlen volt és az ma is, és aki sose állt szóba se lázadókkal, se eretnekekkel, szívében, lelkében szeretett bennünket. Nála hiába kutatnánk magyarelles megnyilvánulások után. Ő tehát még annak a kornak a bűnös magyarjait is tudta szeretni. Ellenben öccse, aki paktált velünk, megvetett bennünket. Talán azért is volt neki olyan lesújtó véleménye rólunk, mert sokat volt köztünk, ismert bennünket és éppen a lázadókat és az eretnokség képviselőit ismerte meg legjobban közülünk. Rudolfnak ellenben a hű, az értékes magyarokkal volt inkább dolga. Legalábbis közelebbről csak azokat ismerte.

De azért jellemileg még Mátyás is megütötte egy átlagszínvonalú uralkodó vagy államférfi mértékét. Hunyadi Mátyás például, azaz I. Mátyás, a mi „igazságos” Mátyás királyunk, sokkal nagyobb színész, sokkal nagyobb machiavellista, erkölcsileg sokkal gátlástalanabb volt nála. II. Mátyás csak a Habsburgok erkölcsi színvonalát nem ütötte meg, nem átlagban az uralkodóét vagy államférfiakét. Hogy a magyarok iránti ellenszenv is ki tudott benne fejlődni, annak az lehet az oka, hogy nem volt meg benne az a nagyobb vallásosság, mely a legtöbb Habsburgban megvolt; az az igazi katolicizmus, mely meg tud bocsátani; mely alázatos s ezért a maga bűneit szokta kutatni, nem másokét; mely fölébe tud emelkedni a faji ellentéteknek is.

Erdekes, hogy mivel minden addigi Habsburg között ő volt az, aki legtöbbet tartózkodott közöttünk, és mivel a protestáns és elégedetlenkedő magyarság iránt minden elődjénél megértőbb volt, történetírásunk az addig uralkodott négy Habsburg között ő ellene tesz legkevesebb kifogást. Különösen régebben még dicsérni is tudta.

Tanulságos dolog s elgondolásra ad alkalmat, hogy nekünk éppen a leggyarlóbb, sőt még minket is legkevésbé szerető Habsburg volt a legrokonszenvesebb. Nekünk csak II. József, aki még II. Mátyásnál is kevésbé volt katolikus, tetszett még II. Mátyásnál is jobban. Látszik, hogy elsősorban a katolicizmus és a szigorú katolikus erkölcsök voltak azok, amik nem tetszettek nálunk a Habsburgokban.

Aki vallási műveletlenségében és erkölcsi elvei szabadosságában hozzánk hasonlóbb volt közöttünk, az már mindjárt jobban tetszett nálunk s annak még azt is megbocsátottuk, hogy lenézett és megvetett bennünket. Persze ezt is úgy intéztük el, hogy – mint szabadsághőseink bűneiről – erről egyszerűen nem tudtunk. Újabbban azonban tudnak róla történetíróink s ma már az a divat, hogy II. Mátyásnak rólunk ejtett megvető kifejezéseit is az egész Habsburg-ház iránti ellenszenv növelésére vagy – mivel növelni már úgyse lehet – ébrentartására használhatják fel.

Egyébként II. Mátyás abban a tekintetben is előnytelenül nevezetes, hogy azóta, mióta a magyar trónra kerültek, ő volt az a Habsburg, akinek legkisebb volt a hatalma. (III. Frigyes császárnak, Mátyás király kortársának, még nála is kisebb volt a hatalma, de ő még csak császár volt, nem pedig egyúttal magyar király is.) Az ő idejében tetőzött a protestantizmus elterjedése is, mert az ő uralma alatt nemcsak Magyarország volt protestáns, hanem Csehország, sőt igen tekintélyes részben Ausztria, Bécs, Lengyelország és Franciaország is.

II. Mátyás cseh protestáns alattvalóival szemben egyenesen szánandó figura volt s gyengeségében s erőtlensége tudatában olyan bárgyú engedékenységet tanúsított az ő fennhíjázásukkal szemben, hogy ezzel adott okot a harmincéves háború kitörésére. Annyiban azonban ez is hasznos, mert mutatja, hogy ezen, az egész világtörténelemben egyik legtovább tartó, legmakacsabb és legkegyetlenebb háborúban nem a katolicizmus volt a támadó fél, nem az robbantotta ki a háborút, hacsak nem túlságosan békeszeretetével és engedékenységgel, mely ellenfeleit egyenesen esztelenül kihívókká tette.



**BETHLEN**



## Szükség volt-e Bethlen felkelésére?

Bocskai után már egy jó évtizedre jött az újabb „szabadsághős”: Bethlen Gábor. A kellő „hazafias” nevelésben részesült magyar ifjúság s így a felnőtt magyar közönség is szentül meg van győződve, hogy a nemzeti és vallási elnyomás ilyen röviddel a bécsi béke megkötése után már olyan nagy lett, a „hitzegő dinasztia” – szokása szerint – annyira nem tartott meg semmit abból, amire a bécsi békében kötelezte magát s ezért a nemzet és a protestánsok szenvedései megint olyan tűrhetetlenné váltak, hogy ilyen gyorsan szüksége volt egy újabb szabadítóra, egy újabb megváltóra, akit Isten hamarosan meg is adott szeretett nemzetének.

Ezzel szemben az igazság az, hogy a Bocskaié után újabb szabadságharc olyan gyorsan egyedül csak azért keletkezett, mert Bocskai után hamarosan megint egy olyan nagytehetségű ember került az erdélyi fejedelmi székbe, aki nagyobb hatalomra, befolyásra vágyott, mint amekkorát a kis Erdély tudott neki adni. Ezt természetesen csak Magyarország felől és Magyarország területéből szerezhette meg magának. De mint nagy ember, nemcsak anyagiakra és a velük járó befolyásra vágyott, hanem hírré, dicsőségre is, s ezt, mint magyar és protestáns testvéreinek felszabadítója szerezhette meg legjobban magának.

Minderre az alkalmat és lehetőséget, mint török vazallusnak, a biztos török támogatáson kívül az éppen akkor kitört harmincéves háború szolgáltatta, mely a császár és király erejét évtizedeken át lekötötte, sokszor egyenesen válságba sodorta és így biztos sikerrel lehetett a zavarosban halászni és a török-tatár rablócsapatok segítségével egy kis „szabadságharcot” indítani. Röviden kifejezve, Bethlen egymás után háromszor újra meg újra megindított szabadságharcának az igazi oka az volt, hogy a Habsburgok bajba kerültek, olyan nagy bajba, mint egész hosszú történetük folyamán még kevészer, és ezt a nagyszerű alkalmat az erdélyi fejedelem és a protestánsok a maguk, a magyar „hazafiak” pedig állítólag a magyar haza javára nem mulasztották el arra, hogy hátba ne támadják őket.

Bethlent egyébként ebbe a Habsburgok ellen folyó harmincéves háborúba való beavatkozásra fel is kérték, mert persze a II. Ferdinánd ellen fellázadt protestánsoknak is volt annyi eszük, hogy nemcsak nyugaton: a német, a francia és a németalföldi protestánsoknál, hanem keleten, az erdélyieknél, Bethlen Gábornál is segítséget kértek, neki is szövetséget ajánlottak.

Bethlen „magyar” szabadságharcának tehát az volt a tulajdonképpeni oka, hogy Európa protestánsai háborút kezdtek a Habsburgokkal, s mikor e háborút megkezdték, Erdély és Bethlen, sőt Magyarország is protestáns volt. Hogy ezért a „szabadságharcért” katolikus magyarok is lelkesednek s ők is a maguk szabadságharcának tartják, annak viszont a protestáns propaganda, a katolikus műveletlenség, öntudathiány s ennek következtében a könnyű befolyásolhatóság az oka. Ne feledjük, hogy állítólag a bolsevik Oroszország se a kommunizmus vagy a szlávság uralmáért, hanem a békéért küzdött s ezt neki is sokan elhitték olyanok is, akik magát a kommunizmust nem akarták, még kevésbé a szlávság uralmát.

Annak tehát, hogy Bethlen felkelt és annak, hogy épp akkor kelt fel, mikor felkelt, nem az volt az oka, hogy igen nagyok voltak a magyar nemzet vagy a protestantizmus szenvedései és éppen ekkor voltak a legnagyobbak, hanem az, hogy épp akkor tört ki a harmincéves háború és emiatt a Habsburgokkal ekkor lehetett a siker legnagyobb reményében hadra kelni. Ekkor volt tehát a legnagyobb esély arra, hogy katolikus helyett protestáns, Habsburg helyett erdélyi fejedelmi kézre kerül Magyarország és a velejáró hatalom.

Az igaz, hogy 1526 óta egész 1867-ig mindig szükség volt magyar szabadságharcra, mert hiszen Magyarország ez idő alatt sose volt önrendelkező, azaz független, ezért tehát bármikor megokolt volt egy felkelés s így politikai eszélyesség [ésszerűség], sőt szükségszerűség volt, hogy erre az alkalmat akkor használjuk fel, amikor adódik, amikor a győzelemre legjobban megvan a valószínűség, tehát akkor, mikor idegen királyunk a legnagyobb bajban van, mikor rajtunk kívül még legtöbb ellensége van.

Ámde tagadhatatlan, hogy ez a mi állítólagos elnyomónk, ha idegen volt is, nekünk mégse lehetett idegen, mert hiszen megkoronázott, törvényes királyunk volt, akinek mi hűséget esküdtünk s ezt 400 éven át kivétel nélkül mindegyik (állítólag) idegen királyunkkal megtettük (a kivétel, II. József, se azért nem volt megkoronázva, mintha mi nem lettünk volna hajlandók neki hűséget esküdni), a szokásjog, a hosszú joggyakorlat és az elévülés jogi törvénye révén tehát uralmát még akkor is törvényesnek kellett volna tekintenünk, még ha a kezdet kezdetén törvénytelen is lett volna, pedig láttuk, hogy akkor is mennyire nem volt az. Hitványság és becstelenség nélkül tehát nem lázadhattunk fel ellene, de különösen nem éppen akkor, mikor ennek a mi megkoronázott, törvényes királyunknak külföldön a legtöbb ellensége volt, mert éppen ilyenkor fellázadni volt tőlünk a legnagyobb esküszegés és jellemtelenség. Ha ugyanis hűséget esküszünk, bizonyára elsősorban arra az esetre fogadjuk ezt a hűséget, mikor annak, akinek hűséget esküszünk, a legtöbb ellensége lesz.

Hiába mondják tehát „hazafiaink”, hogy az első Habsburgot nem a nemzet akarta, hanem egyedül a fegyveres erő ültette a nemzet nyakára. Ha ez igaz lenne, s még ha utána a 400 éves állandó joggyakorlatra és így az elévülésre nem is hivatkozhatnánk, akkor is rámutathatnánk arra, hogy királyválasztásokkor a trónkövetelők közül mindig az lesz a győztes, akinek a legnagyobb az ereje. Régen legalábbis mindig így volt. Eszerint tehát, ha egyáltalán voltak vetélytársai, minden „megválasztott” királyra rá lehetett fogni, hogy fegyveres erővel, tehát törvénytelenül került a trónra.

Érdekes, hogy a legjobban éppen arra a Mátyás királyra foghatnánk ezt rá, akit közvéleményünk a legőszintébben, leginkább a nép akaratából megválasztott, tehát legtörvényesebb királyunknak gondol. Láttuk már, hogy egy királyválasztáskor se tartotta akkora haderő megszállva a királyválasztás színterét, mint éppen Mátyás megválasztásakor. Még olyan forrásunk is van, s nem is egy, hogy Mátyás, a fiatal királyjelölt nagybátyja, a megszálló seregek ura és parancsnoka, Szilágyi Mihály, a választás előtt fenyegető rendeleteket adott ki, sőt előre akasztófákat (!) állíttatott fel azok részére, akik másra mernek szavazni, mint az ő unokaöccsére. (Aeneas Silvio, Dlugosz, Ebendorfer, Bonfini, megannyi egykorú történetíró állítja ezt.) Ilisis, a császári udvarnál a milánói fejedelem követe, már 1458 elején jelenti urának, hogy Szilágyi Erzsébet nagy összegeket költ fia királlyá választása érdekében. (Szilágyi, IV., 171. o.)

A később Mátyás király ellen újra meg újra fellázadó magyar főurak mindig is arra hivatkoztak és azzal az eszerint jogos állítással adtak mozgalmuknak törvényes színezetet, hogy Mátyás nem törvényes király, mert megválasztása erőszakkal és megfélemlítéssel történt (akkor még a törvénytelen választás elévüléséhez se volt meg a szükséges idő).

Az ország akkori hangulatát ismerve elmondhatjuk, hogy ez nem volt igaz. A nép Mátyást akarta királynak, mert bátyját, Lászlót (ezt is nagyon tévesen) igazságtalanul kivégzettnek, nemzeti vértanúnak tekintették s ezért öccse királlyá választásával akarták jóvátenni a vélt igazságtalanságot. Ámde akkor a nép nem számított, a politikai jogok birtokosai egyedül a nemesek voltak, de akkor a köznemesek se számítottak, hanem csak a főnemesek, mert a köznemesek is a főnemesek familiárisai voltak s így törvényesen is a főurak képviselték a politikai hatalmat.

De ha akkor is, mint ma, a nép kezében lett volna sorsa intézésének hatalma, az akkor is bizonyos, hogy annak a nagy haderőnek következményeként, mely a királyválasztáskor Szilágyi Mihály kezében volt, akkor is az ő unokaöccsét választották volna királlyá, ha a nép annyira utálta volna, mint amennyire a valóságban szerette. Ha ellenben egy másik trónkövetelő serege nagyobb lett volna Szilágyi Mihályénál, akkor sose lett volna Mátyásból király, ha mégúgy szerette volna is a nép, vagy akár a nemesek is.

De az is kétségtelen, hogy Zápolya Jánosból se lett volna soha magyar király, ha megválasztásakor nem lett volna hadi erejével az országnak már (illetve még) vetélytárs nélküli ura, mint ahogy nem is kellett még egy év se s már – annak ellenére, hogy már hűséget is esküd-

tek neki – ugyanaz a város, ugyanazok a főnemesek és nemesek, ugyanaz a nyitrai püspök ugyanolyan, sőt még nagyobb lelkesedéssel Ferdinándot koronázták királlyá, mert arra már az ország ura a fegyver erejével nem Zápolya, hanem Ferdinánd volt.

Olyan embernek, aki csak egy csepp ítélőképességgel rendelkezik, azt se kell magyaráznunk, hogy ha Erdélyben a kerelőszentpáli csatában nem Báthory István, hanem Bekes Gáspár lett volna a győztes, az erdélyi országgyűlés is Báthoryt nyilvánította volna hazaárulónak, nem pedig Bekes Gáspárt, s nem azokat a tömeges kivégzéseket hagyta volna jóvá, melyeket a későbbi nagy lengyel király, nemzetünk e büszkesége, Bekes Gáspár hívei közt hajtattatott végre, hanem azokat, melyeket Bekes Gáspár rendelt volna el Báthory István póru jár hívei ellen.

Apafi Mihályt is tisztán török parancsra „választották” Erdély fejedelmévé (ezt senki se tagadhatja és nem is tagadja), mégsem olvastam még sehol, hogy emiatt nem volt Erdély törvényes fejedelme. De azt minden magyar történelemkönyvben feltűnően láttam, hogy az Erdélyt felszabadító Lipót ellenében mégis még Apafi tehetségtelen és elpuhult fiát is milyen rokonszenv kíséri részünkről, s mennyivel szívesebben láttuk volna Lipót helyett őt a fejedelmi székben.

De Bethlen és felkelői különösen nem mondhatták, hogy II. Ferdinánd nem volt törvényes magyar király (nem is mondták ezt még ők se). Bethlennek magának ezt különösen nem volt joga mondania, mert őt is annyira tisztán csak a török ültette Erdély nyakára, mint sem addig, sem azután semmi más erdélyi fejedelmet. Tholdalagi Mihálynak, Bethlen hívének, egykorú emlékirata (Tört. Tár 1881., I., 21.) azt mondja, hogy az országgyűlés tagjai „*ki féltében, ki megúván a Báthory Gábor cselekedeteit*” szavazott Bethlenre. A marosvásárhelyi polgárok pedig akasztófahumorról úgy csúfolják ki ezt a „*választást*”, hogy az urak „*féltökben libere* (szabadon) *elidálták*” [mellőzték] Bethlent.

Még maga Bethlen is így jelenti be a töröknek a maga megválasztását: „*Istennek legyen hála, az egész nemesség, székelység, százság hatalmas császárnak (szultánnak) fejet hajtottak*”. Hogy ezt a fejhajtást Bethlen milyen „önkéntesnek” tartotta, mutatja, hogy ennek ellenére is kéri, hogy azért biztonság okáért még a télire is maradjon csak bent Erdélyben kétezer török, ugyanannyi lovas oláh, ezer gyalog és ezer tatár.

Ennek ellenére ki mondta valaha Bethlenről, hogy nem is volt tulajdonképpen törvényes erdélyi fejedelem?

Hogy tehát a királyválasztó és koronázó országgyűlésre a Habsburg királyok se jöttek le Pozsonyba néhány ezer lovas nélkül, az igazán nem azt jelenti, hogy magyar királlyá választásuk másképpen történt s így nem volt olyan törvényes, mint akár legdicsőbb nemzeti királyainké vagy szabadsághős erdélyi fejedelméinké. Talán azt a Bocskait is önként választották fejedelmüké azok az erdélyiek, akik úgy gyűlöltek, mint a bűnüket s kevéssel előtte – aki ismeri a kor történelmét, jól tudja, hogy mennyire szabad akarattal, valóban őszintén és szívből – száműzték és hazaárulónak nyilvánították?

Ha a mi mai rebelliseink látták volna azt a káprázatos fényt, azt a tömeges megjelenést és azt a mámoros lelkesedést, melyet nemességünk és népünk a Habsburgok koronázásai alkalmával kifejtett vagy tanúsított, még eszükbe se juthatott volna, hogy mindez csak az erőszaknak a következménye. Pedig azt a személyes látást, mely – évszázadokkal ezelőtt történt eseményről lévén szó – ma már lehetetlen, művelt ember részére egész szépen pótolják a szemtanúk leírásai, a résztvevőknek otthoni hozzátartozóikhoz írt levelei, melyek a családi levéltárakban ma is még tömegesen megtalálhatók. Tessék hát őket tanulmányozni s mindjárt nem beszélünk majd kényszerről.

Még Bethlennek magyar királlyá történt megválasztása is sokkal nagyobb nyomás és megfélemlítés alatt történt, mint előtte kevéssel a Habsburg II. Ferdinándé. Bethlen királlyá választása ugyanis „egyhangúlag” történt, tehát egyetlen fő se volt ellene, még a főpapok se (el se mertek ugyanis menni az országgyűlésnek elnevezett gyűlésre).

Azok a katolikus rendek, akik a közvetlenül Bethlen királlyá választása előtt tartott törvényes országgyűlésen már többséget alkottak s nagy összetartással és öntudattal védték ott az Egyház jogait a protestáns ellenzékkel szemben, most a Bethlent királlyá választó és több egyházellenes törvényt is hozó gyűlésen még mukkanni se mertek. Hogyan, hogy egyikük se mert tiltakozni vagy ellenzéki lenni? Hogyan, hogy egyikük se mert Bethlen ellen szavazni? Vajon azért-e, mert érthetetlen megbűvölés hatása alatt egyszerre mindnyájan katolikus létükre is protestáns érzelműekké lettek, vagy pedig azért, mert nem voltak szabadok, mert meg voltak félemlítve? Könnyű eldönteni.

Aki látta azt a lelkes, ünneplő, parádés, mámoros tömeget, például éppen 1619-ben, II. Ferdinánd koronázásakor (pedig ezt, ha más nem is, de az ünnep főszereplője, maga II. Ferdinánd feltétlenül látta) s rá néhány hónapra látta ugyanezt a nemzetet úgyszólván teljes számmal mint lázadókat ellenségei sorában, sőt a törökkel szövetségben, akkor bizony nagy vallásosságára, lelki nagyságra, szelídségre és ellenségszeretetre volt szükség, hogy továbbra is szeretni tudjon bennünket. II. Ferdinánd továbbra is tudott.

Arra az ellenvetésre, hogy a nemzet függetlensége előbbre való az eskü megtagadásánál, s ha a nemzet érdekei úgy kívánják, nemcsak szabad, hanem meg is kell szegni az esküket, azt feleljük, hogy ez legfeljebb csak istentelen, sőt becstelen alapon állva lehetne elfogadható álláspont. Ha ugyanis Isten van, akkor még a hazánál is előbbre való, tehát a neki tett eskü is kötelező még a haza érdekei ellenére is. Annyira igaz ez, hogy még istentelenek se merték soha még elismerni a történelem folyamán, hogy ők megszegték esküjüket, hanem igyekeztek a dolgot másként kimagyarázni. Az esküszegést tehát még ők is szégyenletes dolognak tartották még istentelenek számára és a haza ürügye alatt elkövetve is.

De egyébként is ki tudja azt előre bizonyosan, hogy az a szabadságharc, melyet még eskünk ellenére is megkezdünk, valóban hasznos lesz nemzetünkre? Ilyenkor nem kell-e mindig előre bevenni számításunkba, hogy a dolog vége az is lehet, hogy se nemzeti szabadság, se becsület. Szabad-e tehát esküt szegni csupán azon valószínűség alapján, hogy esetleg hazánknak használnak vele?

Annál inkább nem lett volna nekünk szabad soha esküszegés árán szabadságharcot kezdeni, mert kifejtettük már, hogy a mi Habsburgok ellen kezdett szabadságharcainknak legfeljebb akkor lehetett volna a nemzetre haszna, tehát megvívásuknak valami értelme, ha teljes sikerrel jártak volna, azaz ha az lett volna az eredményük, hogy teljesen és végleg sikerült volna elszakadnunk azoktól a Habsburgoktól, akikkel felkelésünkkel azt akartuk elérni, hogy féljenek tőlünk, azaz ne szeressenek bennünket, hanem legyenek ők is ellenségeink. Annak, hogy továbbra is az ő alattvalóik maradjunk, ők pedig királyaink, de olyan királyaink, akiknek mitőlünk félniük kell, tehát önérdekük kívánja, hogy ne legyenek jóakaróink, semmi értelme se volt, sőt hazánk sorsára az ilyen szabadságharcosok csak károsak lehettek.

Ezeknek a tőlünk lélekben elszakított Habsburgoknak ugyanis még Magyarországon kívül is voltak országaik, tehát fegyveres erejük, mégpedig a mienkénél mindig nagyobb fegyveres erejük. Mivel pedig még a legsikeresebb szabadságharcaink se tudták elérni, hogy tőlük továbbra is függésben maradjunk, volt-e itt értelme szabadságharcoknak egyáltalán s nem volt-e a kára mindegyiknek sokkal nagyobb mint a haszna?

Végeredményben mindegyik azt eredményezte, hogy a király, aki ellen fellázdunk, továbbra is megmaradt, idegen is maradt, más országaiból származó és a mienknél nagyobb fegyveres ereje is megmaradt. Igaz, jobban félt tőlünk, mint azelőtt s ezért alkotmányunkat és törvényeinket nem merte úgy megszegni, mint azelőtt, de viszont szükségképpen bizalmatlanabb is volt irántuk, jobban is félt tőlünk, tehát kisebb rokonszenvvel és megértéssel is viseltetett irántuk, mint azelőtt. Tudta, hogy részünkről kíméletre (vagy ha tetszik: hűségre) csak akkor számíthat, ha ő az erősebb, de így világos, hogy ő is csak ilyen álláspontra helyezkedhetett irányunkban.

Nekünk a Habsburgoktól csak az 1918-as őszi forradalomban sikerült teljesen elszakadnunk, de viszont éppen ez forradalom volt, nemzetközilek csinálták s ezért egy magyar se tekinti szabadságharcnak. Érdekes, hogy éppen ekkor ártottunk hazánknak is a legtöbbet, mert a Habsburgokkal együtt elvesztett a hazánk is és csak a közepe maradt meg nekünk; törpe, csonkaország lettünk, minden oldalról ellenségekkel körülvéve.

Látjuk tehát, hogy még olyan szabadságharcból se lehet hasznunk, mely végre teljesen megszabadított bennünket az idegen királytól, sőt éppen ebből a „sikerese” szabadságharcból lett a legnagyobb kárunk. Éppen ez fosztott meg bennünket a tengerparttól, a Kárpátoktól, a Székelyföldtől, Pozsonytól, Kassától, Szabadkától, Aradtól, Temesvártól, Kolozsvártól, Nagyváradtól, Zrínyi, Pázmány, Rákóczi, Petőfi sírjától, Arany, Pázmány szülőhelyétől stb.

Arra az állításra pedig, hogy Habsburg-királyaink megszegették koronázó esküjüket, azért volt jogos ellenük a nemzet felkelése, azt feleljük, hogy nincs és nem is volt soha olyan uralkodó vagy államférfi, akire rá lehetne fogni, hogy koronázási vagy hivatali esküjét soha meg nem szegte. Ezt a vádat tehát az ellen emeljük, aki ellen akarjuk. A törvény betűjével az élet gyakran annyira ellenkezik s a közélet sokszor olyan bonyolult helyzeteket teremt, hogy aki mindig és minden körülmények között ragaszkodik a törvény betűjéhez, s csak arra vigyáz, hogy az esküjét meg ne szegje, az sokkal nagyobb dolgokat (az alattvalói vagy a kormányzására bízott tömegek iránti szeretetet) szeg meg, sőt folytonos aggályoskodásaival és szűk látókörével gyakorlatilag egyenesen a rábízott tömegek legnagyobb ellensége lehet.

Az az eskü, melyet a király koronázásakor letett, elsősorban népe üdvének előmozdítására szól, nem pedig a törvény betűjének megtartására. Az, hogy maga a nemzet életben maradjon, sokkal fontosabb, mint az, hogy alkotmányának betűje sértetlen maradjon. Pedig sokszor lehetetlen mindkettőnek egyszerre eleget tenni.

E tekintetben uralkodóink ellen az egyik leggyakoribb vád az, hogy – noha koronázásukkor esküt tettek rájuk – nem tartották meg a magyar nemesi szabadságokat annyiban, hogy nemesekkel szemben „törvénytelen”, azaz már a törvényes ítélet elhangzása előtt, letartóztatásokat foganatosítottak s az ilyen törvénytelenül letartóztatottak ellen utólag se indítottak bírói eljárást. Ilyen eset azonban nálunk a Bocskai és Bethlen felkelése között eltelt egyébként is rövid időben egyetlenegyszer se fordult elő.

De ha elő is fordult volna, akkor se kifogásolhatnánk, annál kevésbé ragadhattunk volna miatta törvényes királyunk ellen fegyvert, mert kétségtelen, hogy a magyar nemesi kiváltságok (vagy mint mi szoktuk őket nevezni: „szabadságok”) túlzottak és a közre határozottan károsak voltak. Az ugyanis, hogy a magyar nemes, bármekkora bűnt követ el, csak akkor szabad letartóztatni, mikor már a bírói ítélet elhangzott ellene, a gyakorlatban majdnem azt jelentette, hogy a bűnös magyar nemeset sose volt szabad letartóztatni. Addig ugyanis, mire ezt a magyar alkotmány megengedte, a bűnös már rég elmenekülhetett vagy egész hadsereget kellett felszerelni és elindítani, hogy szinte bevehetetlen várában megostromolják.

Az olyan törvény, mely a köz érdekét szolgálja (például, hogy a bűnöst meg kell büntetni), sokkal előbbre való, mint az a törvény, mely egy alattvalónak biztosít kiváltságot. Ha pedig a már letartóztatott főurat királyaink utólag se állították bíróság elé, illetve ügyét nem terjesztették az országgyűlés elé, láttuk – mert több ilyen esetet már egyenként megvizsgáltunk –, sose azért történt, mintha a letartóztatott nem lett volna bűnös, hanem inkább irgalomból – és a közvélemény izgalmanak elkerülésére is –, azért, hogy ne kelljen halállal büntetni az illetőt.

De láttuk már és látjuk még számtalanszor ezután is, hogy talán hosszú évszázadokon át nem is volt olyan magyar főúr, aki azokat a nemesi „szabadságokat”, melyek megsértését oly felháborodva hányta királya szemére, ő maga is meg ne sértette volna. Pedig hát ami még a királynak is tilos, mennyire tilos az egy főúrnak! Aligha volt azonban még olyan főúrunk, akinek várbörtöneiben magyar nemesek, akikre a nagyúr valamiért megharagudott, ne sínylődtek volna, s világos, hogy nem törvényes ítélet elhangzása után sínylődtek ott, mert hiszen

ha így lett volna, akkor az állam, nem pedig a főúr börtöneibe kerültek volna. Nemes ember felett nem is ítélték a főúr, hanem csak jobbágysági felett.

Mivel pedig főuraink effajta bűneiről még csak nem is tudunk, s ha tudunk is, semmi különös felháborodás nem tölt el bennünket miattuk, világos hogy a Habsburgokkal szemben ez a felháborodás (pedig ilyenkor milyen nagy és milyen őszinte ez bennünk!) semmi más, mint közönséges és ócska kortesfogás. Az a hazafias felháborodás, melyet keltenek vele, csak arra jó, hogy egyesek elérhessék mellette kortes céljaikat: a népszerűséget, a jó hazafinak kijáró megbecsülést és tekintélyt s vele az érvényesülést. El is érték – sajnos – négyszáz éven át mindig, mert a mi hazafias közvéleményünk mindig olyan naiv volt, hogy ezeknek a kommunista propagandával olyan sok egyező vonást mutató kortesfogásoknak bedőltek.

Láttuk már, hogy Zápolya János és Bocskai éppen százszor annyiszor és százszor olyan nagy fokban szegték meg a nemesi szabadságokat, vetettek börtönbe (sőt végeztek ki) magyar nemeseket törvényes ítélet előtt, sőt nélkül és szegték meg más tekintetben is a magyar alkotmányt ezeknél sokkal fontosabb dolgokban is és árulták el az ország függetlenségét és területi épségét, tehát többször szegték meg esküjüket, mint valamennyi Habsburg együttvéve.

Látni fogjuk majd, hogy mikor I. Rákóczi György tiporja lábbal a székelyek szabadságát, ezt azon a címen, hogy a székelyek szabadsága túlzottan nagy s így a közre káros volt, Erdélyország kálvinista és hazafias történetírója (Szilágyi) nemcsak kifogásolja, nemcsak hazafias felháborodást nem kelt miatta Rákóczi György ellen s nemcsak esküszegőnek és törvénytörőnek nem nevezi miatta, hanem mint a közre hasznos intézkedésért, megdicséri érte.

Mikor a Hitler-Mussolini-féle bécsi döntéssel Kárpátalját (sajnos, csak rövid időre) visszakaptuk, a magyar állam a ruténoknak ünnepélyesen kötelezte magát, hogy autonómiát fognak kapni. Noha a hazafias magyar sajtó előtte éveken át állandóan azt hányt a csehek szemére, hogy ők is önkormányzatot ígértek Kárpátaljának az új cseh állam megalakulásakor, de szavukat megszegve ezt mégse adták meg neki, mi épp úgy megszegettük szavunkat és az önkormányzatot épp úgy nem adtuk meg nekik, mint ahogyan a csehek nem adták meg. Ezt azonban nálunk annyira nem vette észre senki, hogy még bizalmas magánbeszédben se hallottam soha, hogy valaki erről akár csak említést is tett volna.

Aztán ugyanezen idő tájban ünnepélyes megnemtámadási szerződést kötöttünk a jugoszláv állammal s kölcsönösen kezeskedtünk egymás területi épségéért. Alig száradt meg azonban a tinta ezen az ünnepélyes szerződésen, mikor – mert a viszonyok alkalmat adtak rá, mert Hitler Jugoszláviát büntetésül megszállta – mi is megszálltuk és elfoglaltuk a Muraközt és Bácskát. Igaz, hogy ezek a területek minket illettek, mert hiszen – szintén visszaélve az akkor számukra kedvező helyzettel – nemrég vették el őket tőlünk szintén erőszakkal a jugoszlávok, de miért biztosítottunk mi Jugoszláviának akkor területi épséget, tehát a Muraközt és a Bácskát is, ha ez igazságosan nem illette meg Jugoszláviát? Ha azonban ennek ellenére mégis kezeskedtünk érte, akkor miért nem tartottuk meg szavunkat? A szerbek akkor, mikor 1918-ban elorozták tőlünk ezeket a területeket, nem volt mivelünk területi épségünket biztosító szerződésük. Nekünk volt velük, mikor ezeket a területeket visszavettük tőlük.

Vajon nem volt-e ez is esküszegés és a törvény megsértése, s vajon ezt is a Habsburgok követték-e el? S vajon volt-e akkor már csak egyetlen magyar újság is, mely ez ellen tiltakozott és a becstelenségre rámutatott volna? Sőt éppen ellenkezőleg: Ha maga a kormány becsületes lett volna és a balkezesen nemrég kötött szerződésre hivatkozva, nem fogadta volna el az ölébe hulló Bácskát és Muraközt, nem söpörte volna-e el maga a magyar hazafias közvélemény azonnal a „tehetetlen” és a holt betűkön nyargaló kormányt s ezt nem ugyanaz a magyar közvélemény tette volna-e, amely a Habsburgok hasonló (de korántse ennyire fontos, ennyire nyílt) „esküszegései” miatt oly őszintén tudott felháborodni?

Azok számára, akik azt hirdetik, hogy a haza érdekeiért szerződést megszegni is szabad, sőt kell, rámutatok arra, hogy a hazára is mennyivel hasznosabb lett volna, ha még az ő kedvéért se szegtük volna meg a szavunkat. A becstelenül visszaszerzett Muraköz és Bácska



ugyanis már rövid néhány év alatt újra elveszett, az oda újra bevonult, felbőszült szerbek szegény véreinken (de legjobban a magyar papokon) álltak bosszút, akiknek borzalmas vértanúságáról azonban – mivelhogy nem törökkel cimboráló protestáns lelkészek, nem „gályarabok”, hanem csak magyar katolikus papok voltak – a magyar közvélemény mit se tud, nemcsak nem ünnepli őket s a nevüket se tudja, hanem még csak arról se hallott, hogy vannak effajta vértanúink. Ilyen „jól” ért a katolikus egyház a hírveréshez.

Láttuk és látni fogjuk, szegtek-e meg esküt Habsburg királyaink, s ha igen, mennyiben és miért. Annyit azonban már most is elmondhatunk, hogy kevesebbet és kevésbé, mint bármely más uralkodó vagy államférfi, vagy magyar szabadsághős, vagy nyilasvezér, vagy kommunista funkcionárius a világtörténelemben, de feltétlenül kevesebbet, mint Bocskái, Bethlen, Thököly Imre vagy Kossuth Lajos. Még az „eszményi lelkű” II. Rákóczi Ferencnél is sokkal kevesebbet, mint majd látni fogjuk akkor, mikor az ő korához is elérkezünk.

A Habsburg királyok a katolikus Egyház tanaihoz igazodtak, az Egyház pedig „a cél nem szentesíti az eszközt” elve alapján áll s rosszat, például esküszegést, még a közjó érdekében se enged meg. A Habsburgok minden más uralkodóháznál jobban hallgattak az Egyház tanítására és gyóntatójuk intésére, bár – ez magától értetődő, mert hiszen emberek voltak és még pápák is követték el bűnöket, nem királyok – ők se mindig, hiszen, hogy többet ne mondjunk, köztük is volt egy II. József és egy II. Lipót is (de ezeket mi dicsérjük).

Az az állítás tehát, hogy Habsburg-királyaink nem voltak törvényes királyaink vagy hogy sorozatos esküszegéseik folytán alattvalóik fel voltak mentve a nekik letett hűségesküjük alól, nem helytálló, sőt egészen kezdetleges ürügy a lázadásra.

Az, hogy uralmuk alatt az ország nem volt független, szintén nem volt jogcím arra, hogy időnként háborús válságaikat arra használjuk fel, hogy ellenségeik számát szaporítva segítség helyett (melyre kötelezve voltunk) hátba támadjuk őket. A mi függetlenségünk és önrendelkezésünk megcsonkulása ugyanis nem a Habsburgok gonoszságából, annál kevésbé „esküszegéséből”, hanem azokból a viszonyokból következett, melyeken akkor változtatni nem állt hatalmunkban, de nekik még kevésbé. Az akkori Magyarországot nemcsak a török alól felszabadítani, hanem területén még a status quót fenntartani, a végváratat őrséggel és lőszerrel ellátni se lehetett magának az országnak a bevételeiből, gazdasági erejéből.

Ezt Habsburg-királyaink is csak örökös tartományaik adójából és a Német Birodalom adta segélypénzekből tudták nagy ügyel-bajjal előteremteni, de hogy az idegen pénz szükségképpen idegen befolyást is jelentett és fog is jelenteni mindig, az egyszerűen az élet megmásíthatatlan törvényeiből következik. Aki ad, az kap is. Így van ez az egyének életében is, de különösen így van a nemzetek, a közösségek életében. Aki pénzt ad, nem adja, nem is adhatja ingyen, hanem legalábbis befolyást, rendelkezési jogot kap érte cserében. Aki fizet, az rendelkezik.

A Habsburgok tehát az adott körülmények között nem rosszakaratból, nem gonoszságból nem tartották meg azt az esküjüket, hogy Magyarország független ország, mellyel idegenek nem rendelkezhetnek, hanem egyszerűen lehetetlen volt számukra az, hogy megtartsák. Nem volt ugyan benne kifejezetten az esküjükben – mert azt, ami magától értetődő és a józan eszből következik, nem is szokás hangsúlyozni –, hogy ez az eskü nem lehetetlenre szól, tehát addig nem is ígérhet senki függetlenséget, amíg Magyarország fedezni nem tudja azokat a költségeket, melyek egy állam önrendelkezésének elengedhetetlen feltételei. E költségeknek külföldről való előteremtése még akkor se volt kötelessége a Habsburgoknak, mint a magyar királyoknak, ha ennek fejében mi a függetlenségünkről ünnepélyesen és nyíltan lemondtunk volna. Hogy lett volna hát kötelességük úgy előteremteni, hogy mellette még függetlenek is maradjunk? Efféle kötelesség vállalása lehetetlen, mert hiszen teljesítése is lehetetlen.

E tekintetben a Habsburgok igazán a jóakarát netovábbját tanúsították irántunk, mikor tudva, hogy a valóság ennek merőben az ellenkezője, legalább Magyarország elméleti függetlenségét elismerték s erre meg is esküdtek, vagyis koronázásukkor mindig okmányt adtak

nekünk arról, hogy ez a tényleges és a függetlenséggel és önrendelkezéssel ellenkező állapot csak a rendkívüli viszonyokból folyik, tehát ideiglenes s a viszonyok megváltoztával a régi, a nemzetet jog szerint megillető függetlenség újra helyreáll. (Ez meg is történt. Igaz, hogy hosszú évszázadok kellettek hozzá, de hogy a török kiűzése után – mivel az is idegen pénzen, sőt egyenesen a nemzet ellenére történt – rögtön nem valósulhatott meg, az is a józan észből és az élet törvényeiből, az öfenntartó ösztönből következik. Abból, hogy egy nemzet (a jelen esetben az osztrák örökös tartományok) nem ad ki a kezéből olyan előnyöket, melyeket már megszerzett s nem is ingyen, hanem századokon át tartó áldozatokkal szerzett meg.)

A Habsburgok nem hamis esküt tettek le akkor, mikor Magyarország függetlenségére megesküdtek, noha jól tudták, hogy ez a függetlenség nincs meg, hanem csak fikció. Ezt ugyanis nemcsak ők tudták, akik ezt a „hamis” esküt letették, hanem azok a magyar országgyűlések is, amelyek ezt az esküt tőlük megkívánták. Ha bűnről lett volna szó, akkor király és nemzet egyformán bűnös lett volna benne. Király és nemzet egyaránt nemcsak azt tudta, hogy a tanúsító eskü, tehát az az állítás, hogy a magyar nemzet jelenleg független, hamis, hanem azt is, hogy az ígérő eskü, azaz hogy a magyar nemzet mostantól kezdve független lesz, szintén hamis, mert nemcsak az esküt letevő király, hanem a tőle az esküt megkívánó nemzet is jól tudta, hogy hazája a király esküje után is még beláthatatlan időig nem lesz független.

Hiszen ugyanakkor, mikor az esküt királyától kivette, esze ágában se volt, hogy a nemzet védelméhez szükséges költségeket is egyedül vállalja. Tehát maga a nemzet is megelégedett az eskü csupán eszmei értelmével és eredményével. Azért elégedett meg, mert ez nem került pénzébe, ez nem kívánt tőle anyagi áldozatot, míg ha a gyakorlatban is változást kívánt volna állítani, akkor részéről nagy anyagi áldozatokra lett volna szükség, sőt anyagi erejét ez felülmúlta.

De a királyunk elleni fellázadásra azon a címen, hogy hazánk függetlenségét helyreállítsuk, azért se volt jogunk, mert Bocskai méltatásával kapcsolatban láttuk, hogy ha sikerült volna neki a Habsburgoktól visszavívnia függetlenségünket, akkor még messzebb estünk volna a tényleges függetlenségtől, mint a Habsburgok uralma alatt. Hogy lehetett volna függetlenné Magyarország Bocskai vagy Bethlen még oly teljes győzelmével is, mikor egész II. Rákóczi Ferencig minden szabadságharcunkat, mint török cselédek, mint a török vazallsai kezdtük meg? A szultántól, tehát a Habsburgoknál (akik ha idegenek is voltak, de mégiscsak a királyaink voltak) tőlünk még sokkal idegenebb hatalomtól kellett engedélyt kérnünk még arra is, hogy szabadságharcunkat megindíthassuk. Ha tehát ezeket a szabadságharcokat megnyertük volna, világos, hogy csak urat cseréltünk volna. Szolgák maradtunk volna akkor is, csak az lett volna a különbség, hogy addig legalább a saját királyunk szolgálói voltunk (ami bizonyára nem szégyen), míg ettől kezdve egy idegen uralkodó szolgálói, sőt rabszolgái (mert a szultánnak rabszolgái voltak) lettünk volna.

Míg addig keresztény s civilizációban velünk legalábbis egyenrangú népek rendelkeztek néha rólunk nélkülünk, a „szabadságharc” győzelme után – az eddiginél sokkal nagyobb, sokkal sértőbb fokban – egy pogány, ázsiai és nálunk sokkal műveletlenebb és elmaradottabb nép rendelkezett volna velünk. Míg az osztrák a pénze címén, amit nekünk adott, rendelkezett néha velünk, a török nemcsak semmit nem adott nekünk, hanem még mi fizettünk neki (adót) azért, mert rendelkezett velünk.

Míg az osztrákok, ha a valóságban sokszor rendelkeztek is nálunk, legalább elméletben mindig elismerték, hogy független ország vagyunk, sőt erre újra meg újra meg esküdtek, a török még elméleti függetlenségünket is csak Zápolya Jánosnál ismerte el, özvegyénél és a fiánál már nála se, az erdélyi fejedelmeknek már csak önkormányzatot adott, de szolgásguk elismeréseként adót követelt és kapott tőlük, Bocskai és Thököly pedig mint jövő magyar királyok, előre kötelezték magukat az adófizetésre, tehát a szolgásznak még elméletben való elismerésére is. Hívhatták hát ezek az emberek „szabadságharcnak” a lázadásukat és megindításakor hivatkozhattak a hazára és a függetlenségre?

Pedig hát még az az önkormányzat is, melyet a török kegyesen megígért és megadott, csak a szultán szavától függött, hogy pedig arra mennyit lehetett építeni, láttuk a Zápolya János özvegyével és fiával való bánásmódjából és szőszegéséből, úgyszintén a Fráter György hősiességével megtartott Buda várának hitszegő elvevéséből.

Törökországban még a nagyvezér is a szultán rabszolgája volt, akinek akkor küldött selyemzsinórt, amikor akart (s tudjuk, hogy bizony sokszor küldött is). A török még Thökölyt is, akit akkor már magyar királlyá tett, bilincsekbe verette, mikor azt hitte, hogy érdekeire ez az előnyösebb, s csak azért nem fojtatta a Márvány-tengerbe, s eresztette szabadon, mert látta, hogy rá nézve ez az előnyösebb. Rámutattunk már, hogy a török Erdély önkormányzatát is legalább nagyjából csak azért tartotta meg, mert ott volt ellensúlynak a Habsburgok hatalma, melyhez mindig folyamodhattak az erdélyiek, ha a török rosszul bánt velük. Hogy bánt volna azonban velük a Habsburgok bukása után?

Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos már nem a török hűbérese volt ugyan, de hogy mennyire nem lett volna független az ország az ő győzelmükkel sem, azt nagyszerűen láthatjuk abból, hogy Rákóczi majdnem minden európai uralkodóháznak felajánlotta a magyar koronát, de egyiknek se kellett. Miért? Mert mindegyiknek a maga erejével kellett volna megszerezni, viszont ráköltött pénze ellenértékét nem tudta volna rajtunk megvenni, mert országuk messze volt tőlünk s így nem lett volna alkalmuk ügyeink intézésébe úgy befolylni, mint a szomszédos Ausztriának alkalma volt. Nekik tehát nagyjából ingyen kellett volna adniuk a mi függetlenségünk visszaszerzéséhez szükséges anyagi segítséget s ingyen természetesen nem voltak hajlandók adni. Kossuth is a cárnak vagy a tőle kijelölendő egyik fiának kínálta föl a magyar koronát, de szerencsére a cárnak se kellett.

Tessék elképzelni, hogy a Habsburg-elyomás helyett milyen „függetlenség” lett volna akkor a mi sorsunk a cár védelme alatt álló balkáni államok szomszédságában egy olyan Magyarországon, melynek magának is csak 45%-a volt magyar, a többi 55% pedig a 10% német kivételével mind szláv, vagy legalábbis görögkeleti (románok), a cár pedig a világ legnagyobb imperialistája és ezek született pártfogója volt? Ezt nyertük volna tehát, ha Kossuth győz.

Rákóczi is azért nem gondolhatott arra, hogy az új magyar király ő maga legyen, ne pedig a bajor választó, vagy a porosz király, vagy a minden oroszok cárja, mert neki nem volt ahhoz elég anyagi ereje, hogy egymagában az országot a Habsburgoktól el tudja szakítani. (De viszont a szabadsághős egyedül azért lett ő, mert itthon neki volt legnagyobb anyagi ereje, neki volt legtöbb birtoka.) De lehetett volna-e független az az ország, melynek függetlenségét csak idegen erővel lehetett visszaszerezni, mikor tudjuk, hogy még az egyének életében se szoktak semmit ingyen adni, de a nemzetek életében különösen nem?

Igazságsértő egyoldalúság vagy szégyenletes logikátlanság, vagy ítélőképesség hiánya vagy mind a kettő egyszerre a Habsburgok idegen voltában csak a hátrányt, csak az árnyoldalt, csak a magyar függetlenség és önrendelkezés megcsorbulását látni, de az érem másik oldalát nem venni észre, azt, amit ennek ellenértékeként kaptunk: az évszázadokon át állandóan tartó anyagi és hadi segítséget, mely védte itt a magyar életet és vagyont, s mely végül másfél évtizeden át tartó, mérhetetlen anyagi erőfeszítéssel és vérrontással járó küzdelem után innen véglegesen is kiüzte a törököt, visszaállította az ország teljes területi integritását Erdéllyel és Horvátországgal és a tengerparttal együtt, s aztán ezt a visszaszerzett országot egy európai nagyhatalom anyagi és erkölcsi erejével mindvégig sértetlenül megőrizte számunkra.

Vájon melyik ér többet: az előny vagy a hátrány? Ma már még kérdezeni se lehet ezt, mert hiszen a hátrány már rég a múlté, de az előny megvolt mindaddig, míg a magyar korona a Habsburgok fején volt, s az, hogy megszűnt abban a pillanatban, mihelyt a magyar korona lekerült, csak annál kétségelenebbül bizonyítja, hogy Nagymagyarország mennyire szorosan összefüggött, mennyire elválaszthatatlan volt a Habsburgok hatalmától.

Említettük, hogy még Erdélynek se lett volna olyan tűrhető sorsa a török alatt, mint amilyen a valóságban volt, ha nem lett volna mellette itt nyugatról az az „idegen” s ezért az ak-

kori Magyarország ugyancsak gyöngye erején kívül még más, erősebb országok erejével is rendelkező magyar király, aki egyúttal a keresztény Európa császára is volt, és akinek védelméhez ez az Erdély (mint jog szerint neki is királyához) mindig folyamodhatott, ha a török igáját vagy örökös szöszegéseit már megunták s ezáltal a törököt sakkban tartotta.

Hogy Zápolya is, Bocskai is, Bethlen is egyelőre adófizetés nélkül kapták volna meg a töröktől Magyarországot, az is csak annak volt köszönhető, hogy itt volt ellensúlynak a Habsburg, melynek hatalma megdöntésére a töröknek segédül ajánlkoztak. Ha nem lett volna itt az ország nyugati határán a töröknek ez a hatalmas ellensúlya, már mindjárt nem lett volna olyan nagy becsületünk nekünk se előtte és akkor mindjárt megszűnt volna a török kedveskedése is irántunk.

Még Bethlen portai követe, Sövényházi Dániel is észrevette ezt. Még ő is kifogásolta, hogy ura mindenképpen a Habsburgok hatalmát akarja megdönteni. Bethlen első „szabadságharca” alatt ezt írta neki haza Konstantinápolyból: „Nagyságos Uram, a keresztyén ugyan keresztyén. Micsoda tartotta meg, Istenem, Uram, eddig szegény hazánkat? Bizony nem az mi erőnk, nem az hegyek és havasok, nem az mi okosságunk, hanem az keresztyénségtől való félelem... Az keresztyénségnek opponáltuk magunkat, elszakadtunk tőlük és így ha meg akar nyomorgatni, ki segít rajtunk? Kinek könyörögjünk, miképpen ellenkezzünk?” (Török-magyar kori áll. okmánytár, I., 336, 341. o.)

Még Konstantinápolyban is gyakran kérték az erdélyiek követei a császári követ támogatását a török ellen magyar kérdésekben. Meg is kapták tőlük mindig.

Amit a XVII. században a török miatt Sövényházi kérdezett urától, hogy ti. mi lesz belőlünk a Habsburgok segítsége nélkül, a XIX. századtól kezdve már elsősorban a nemzetiségek miatt kellett kérdeznünk önmagunktól. Oroszország ugyanis, mely már évszázadok óta titkos pártfogója volt a környékbeli kis szláv államoknak, de a mi nemzetiségeinknek is, ekkor már nyíltan kezdett e szerepében jelentkezni. A szláv-orosz imperializmus veszélye, melynek a szovjet kommunizmus alatt áldozatául is estünk, már ekkor fenyegetett bennünket, de a Habsburg-monarchiában akkor még Európa egyik nagyhatalma voltunk s ezért kikezdeni egész 1914-ig nem mert velünk. Ezért, de egyedül csak ezért tudtunk megmaradni egészen eddig az időpontig. De látjuk majd, hogy még 1918-ban se omlottunk volna össze, ha a „hazafias” propaganda már évszázadok óta nem oltotta volna belénk az uralkodóház gyűlöletét, és ha erre az oltásra mi nem lettünk volna annyira alkalmas alany.

De az is részint tudatlanság, részint igazságsértő egyoldalúság, hogy azt, ami hátrány származott ránk a Habsburgoktól kapott védelemből, ti. állami szuverenitásunk meggyöngyülését, egyszerűen a Habsburgok rosszakaratainak, tehát bűnének tulajdonítjuk, nem pedig az élet törvényei érvényesülésének és a legtermészetesebb szükségszerűségnek. A Habsburgok ellen igyekeztünk miatta népünkben gyűlöletet ébreszteni, sőt azt egész a fehér izzásig szítani ahelyett, hogy megmagyaráztuk volna a közvéleménynek, hogy ez az idegen segítségnek szükségszerű következménye volt, tehát egyáltalán nem kellett hozzá rosszakarata. Ezt a Habsburgok jóakarattal se tudták volna megakadályozni, mert a gazdasági és történelmi erők logikája és az anyagi világ törvényei szerint nem maradhat független az az ország, melyet idegen pénzzel és idegen erővel lehet csak fenntartani s végül az ellenség alól felszabadítani.

Önrendelkezésünk háttérbe szorulásáért nem kell itt bűnbakot keresni, hisz mindez rosszakarata nélkül is természetes dolog, sőt még jóakarata esetén se kerülhető el. Ellenben az, hogy Magyarország függetlensége mindezek ellenére mégiscsak megcsonkult, de soha meg nem szűnt; jogilag pedig – a biztos nemzeti jövő zálogául – még meg se csonkult, de a tényleges megcsonkulás csak ideiglenes volt, az már éppen nem természetes és éppen nem magától értetődő. Ehhez már csakugyan a Habsburgok jóakarata kellett, tehát az már valóban az ő érdemük. Semmi más uralkodóház esetében nem lett volna az idegenből jött segítségnek szükségszerű hátránya ennyire kismértékű és ilyen rövid ideig tartó. Egy más dinasztia se volt ugyanis annyira vallásos, az erkölcsi törvényeknek annyira engedelmessé s így az eskü

szentségét és a gyöngébb jogát annyira tiszteletben tartó, az uralomvágytól és dicsőséghajhásztól (amely Magyarországnak a Német Birodalomba való beolvasztását kívánta volna) annyira mentes, mint amennyire a Habsburgok azok voltak.

Ha ezen állításunkra valaki ellenvetésül azt hozza fel, hogy lehetetlen ez, hiszen éppen a Habsburgokat tartja nemcsak a magyar, hanem az európai közvélemény is a világtörténelem legszarnokibb hajlamú dinasztiájának és a népszabadság legnagyobb ellenségének, azt válaszoljuk, hogy ne feledje, hogy az Egyházban sincs egy papi testületnek vagy szerzetesrendnek se annyira rossz híre, mint a jezsuita rendnek s ezért egyik se „örvend”, s különösen örvendett a múltban akkora gyűlöletnek, mint éppen ez. Pedig ma már azt hiszem, arról nem lehet vitatkozni, hogy nemcsak a legtehetségesebb, hanem a legfeddhetetlenebb, a legbüntetlenebb is ez minden más papi testület vagy szerzetesrend között. Az a rossz hír, az a nagy gyűlölet, mely a Habsburgokat kíséri, nem cáfolat, hanem inkább bizonyíték arra, hogy Krisztus igazi követői voltak. Ha a világ gyűlöl benneteket – mondja az Evangélium (János a 15. fejezetben) – vegyétek tudomásul, hogy engem nálatok hamarabb gyűlölt. (Jn 15,18)

De a Habsburgoknál bármely más uralkodóház külföldről hozott segítsége amiatt is nagyobb kárral járt volna hazánk függetlenségére annál, mint amellyel a Habsburgok közvetítette segítség járt, mert egy uralkodóház tagjai se voltak annyira passzív, félnék, békés természetű, a merész tettektől annyira idegenkedő, a nagyzástól annyira ment, annyira állandó pénzhiányban szenvedő, tehát más népek leigázására természetsszerűleg annyira alkalmatlan emberek, mint amilyenek a Habsburgok voltak. Ez a mi függetlenségünk szempontjából csupa haszon volt.

A mi szabadságharcainkra tehát nem a hazaszeretet, nem hazánk függetlensége miatt volt szükség. Mert hiszen ha sikerült volna megdöntönnünk a bennünket elnyomó „idegen” uralkodóház hatalmát, akkor tulajdonképpen azt az ellensúlyt távolítottuk volna el nyugati határunkról, mely nekünk a török elleni védelmet az adott viszonyok közt a képzelhető legkisebb hátránnyal adta. A Habsburgok hatalmának megtörésével vagy a török félszolgái helyett neki teljesen kiszolgáltatott igazi rabszolgáivá lettünk volna, vagy pedig a megdöntött Habsburg hatalom helyett az iszlám világhatalmának ellensúlyául egy másik, egy új nyugati protestáns német nagyhatalom keletkezett volna, mely a mi függetlenségünkre nézve a Habsburgoknál csakis károsabb lehetett volna, mert náluk csak hatalmasabb, csak erőszakosabb, csak kíméletlenebb, csak tevékenyebb és elevenebb, csak gátlástalanabb lehetett volna, hisz a Habsburg mindennek merő ellentéte volt.

Egész ingyen, minden ellenszolgáltatás nélkül még a Habsburgok se védhettek és szabaddíthattak fel bennünket, mert ilyesmi a történelemben egyszerűen nem létezik, mert az egyszerűeknek, a józan észnek, a logikának, az emberi természet törvényeinek még a Habsburgok is alá voltak vetve. De hogy az évszázados védelemért, végül pedig a felszabadításért bármely más idegen hatalomnak sokkal nagyobb árat kellett volna fizetnünk, mint a Habsburgoknak, az bizonyos.

Mi volt hát szabadságharcaink igazi indítóoka? A felkelések vezetőit illetően Erdély egyes fejedelmeinek nagy hatalma, nagy tehetsége és protestáns önérzete, később e fejedelmek egy fejedelmi vagyonnal bíró, de alattvalói sorba süllyedt ivadékanak (Rákóczi Ferenc), a XIX. században pedig – a demokrácia terjedésének bizonyítékaként – egy rendkívüli szónoki és agitatori képességekkel megáldott (vagy nem inkább megvert?) ügyvédnek (Kossuth) nagyravágása és dicsőségvágya; a tömegeket illetően pedig az a természetes ellenszenv, az az emberben mindig ott lakó őskáin, mely urat ismerni, engedelmeskedni nem szeret s ezért az akár egyházi, akár világi törvényes felsőbbbség iránt mindig szükségképpen ellenszenvvel viseltetik s így az ellene való lázadásra mindig könnyen kapható.

Mivel a Habsburgok katolikusok voltak, a katolicizmus pedig Krisztustól kapott örökségként mindig az emberek gyűlöletének tárgya lesz: jel, amelynek „ellene mondatik” (Lk 2,34), s mivel a Habsburgok nemcsak névleges katolikusok, hanem – mint a lázadó demagó-

gia szokta őket nevezni – mindig „vakbuzgók”, mindig „a haladás ellenségei”, mindig „reakciósok”, mindig „a papok szekértolói” és orruknál fogva vezetett bábjai voltak, ők egy személyben képviselték a papi és világi reakciót. Kit lehetett tehát jobban gyűlölni, mint őket?

Ez a magyar „szabadságharcok” legmélyebb oka. Góg és Magóg fiainak küzdelmei voltak ezek Krisztus Evangéliumának szelleme ellen. Világos, hogy nem nyílt sisakkal és nem az igazi zászló alatt, hanem a haza, szabadság és függetlenség (sőt később még a testvériség) zászlója alatt, tehát hamis jelszavakkal megtévesztve. Ezért világos, hogy volt köztük igen sok olyan ember is, aki jóhiszemű volt s azt hitte, hogy csakugyan azokért az eszmékért küzd, amelyeket ezek a szép jelszavak jelentettek.

## Bethlen, az ember

Hogy Bocskai milyen gátlástalan volt célja elérésében, láttuk. De láttuk azt is, hogy célja önmaga volt, nem pedig a haza vagy a szabadság. Láttuk, hogy mindezt Bocskai annyira természetesnek tartotta, hogy nyíltan el is ismerte. Hogy a maga érdekei mellett azért hazát és szabadságot is emlegetett, azért történt, mert józan ésszel nem kívánhatta, hogy az ő ügyeiért mások is hozzanak áldozatot. Az ő célja pedig olyan volt, hogy ahhoz egy egész nemzet áldozatára volt szükség. Ezenkívül még azért is, mert nagy embereknek – Bocskai pedig a tehetsége után az volt – nem elég az egyszerű anyagi érvényesülés, hanem ők e mellé még nevet és dicsőséget is akarnak.

E megállapításunkból gyakorlatilag már az is következik, hogy mikor azt mondjuk, hogy Bocskai tulajdonképpen célja a maga érvényesülése volt, ezt nem úgy értjük, mintha ő maga is tudatában lett volna annak, hogy az ő felkelése tulajdonképpen nagyon káros volt nemzetére, hogy képmutatón hirdette azt, hogy minden a hazáért történik.

A dolgot úgy kell érteni, hogy ő maga hitte azt, hogy akkor, mikor a maga érdekeit érvényesíti, akkor egyúttal felekezetét és hazáját is szolgálja (de elsősorban objektíve is igaza volt). Ezt egészen természetes dolognak kell tekintenünk, mert hiszen – hacsak a gonosztevéket nem számítjuk – olyan ember nincs is, aki akár csak önmaga előtt is elismerné, hogy amit tesz, helytelen, s mégis teszi, vagy hogy amit tesz, csak önzésből teszi. A legtöbb önző ember állandóan mentegeti magát, önmaga előtt is, meg mások előtt is, hogy tetteit igazolja, és az csak természetes, hogy azt, amivel igazolja magát, legalább ő maga is elhiszi. Valamely dolog állandó hangoztatásának egyébként is olyan szuggesztív ereje van, hogy ha állandóan, következetesen és magabiztos határozottsággal hangsúlyozzák, az emberek jó része talán még a feketéről is elhiszi, hogy fehér. Hogyne hinné el tehát az önmaga tettei mentségére felhozott érveket az olyan ember, akinek elsőrangú érdeke, az élete és minden, a becsülete és hírneve függ tőle, hogy elhiggye?

Bethlenről lényegében véve e tekintetben ugyanazt kell mondanunk, mint Bocskairól, csak az árnyalatok mások. Bethlen nem olyan egyszerű, nem oly könnyen áttekinthető egyéniség, mint Bocskai. Bethlen még Bocskainál is nagyobb szabású ember volt, de a kettő közül mégis még Bocskait kell mondanunk a puritánabbnak, ha ugyan velük kapcsolatban ezt a szót egyáltalán említeni lehet.

Bocskait csak a kénytelenség vitte rá a lázadásra. Ő csak akkor fogott fegyvert, mikor már odáig jutott, hogy már csak a fegyver vagy a menekülés között választhatott. Bethlent ellenben nem a kényszerűség, hanem egyedül a nagyravágyás tette lázadóvá, illetve egy támadó háború (ami minden körülmények között tilos) megindítójává. Aki ellensége a háborúnak (s melyik tisztességes ember nem ellensége?), annak Bethlent el kell ítélnie. (Például elsősorban a kommunista békeharcosoknak. Pedig vele szemben mennyire a megtámadott Habsburgokat ítélték el! Láttuk, hogy rokonlelkek voltak Bethlennel. Mint ő, ők is „Góg és Magóg fiai” voltak.)

Bethlen fejedelem, tehát beérkezett volt már, mikor fegyvert ragadott a még többért, a még nagyobb beérkezésért. Őt senki se bántotta már akkor, sőt kedveskedtek, udvaroltak neki Bécsben, mert félték tőle. Viszont némi mentsége, hogy az ő idejében már nem volt olyan nagy dolog fegyvert ragadni magyar embernek a királya ellen. Akkor ez már nem volt újság. Bocskai már megcsinálta belőle a sikeres főpróbát és Bethlen ennek a sikernek tanúja, sőt már tevőleges szereplője is volt.

Bethlen egyébként épp oly törzsökös magyar ember volt, mint Bocskai, de nála még nagyobb tehetség. Mélyebbről is jött, tehát merészebb pályát is futott meg, mint ő. Bocskai közpályája megkezdésekor is sógora volt már Báthory Kristófnak (tehát testvérének, a lengyel királynak is) s nagybátyja Báthory Zsigmondnak, az erdélyi fejedelemnek, tehát nem a

mélyből jött, s mégis csak élete végére s akkor is csak mindent kockára tevő elszántsággal tudott végül erdélyi fejedelemmé lenni. Bethlen ezzel szemben kisvagyonú köznemesnek született s mégis már élete delén fejedelemmé lett, pedig éppen nem mondhatjuk, hogy a szerencse a tenyerén hordta. Élete első felében csupa kudarc érte, sőt a szerencse még fejedelem korában se társult mellé. Másképp fél Európa ura lehetett volna s szerepe még ma is meglátszanék Európa arculatán.

Bámulatosan tevékeny, soha ki nem fáradó, kedvét, önbizalmát soha el nem vesztő egyéniség, aki mindig munkálkodik, mindig tervez s bármily kudarc éri, mindig talpra esik. Kevés embert ismerünk, akiben a sikernek, az érvényesülésnek titka: a soha el nem csüggedés, a soha el nem kedvetlenedés annyira meg lett volna, mint őbenne. Ha csalódás érte, ha rosszul számított, ha nem sikerült, amit akart, vagy ha a viszonyok hirtelen kárára változtak meg, egy pillanat alatt tájékozódott s ugyanabban a pillanatban már le is tudott mondani arról a sokról, amit előbb akart s megelégedett a kevéssel anélkül, hogy a csalódás, a kiábrándulás elvette volna a kedvét vagy megtörte, vagy akár csak meggyöngítette volna szellemi frissességét. Ettől kezdve épp oly nagy kedvvel és épp oly töretlen energiával harcolt a kevesebbért, mint addig a sokért.

Mérhetetlen hiúság és nagyravágyás lakott benne, mint majd látjuk, de hiúsága, nagyravágyása és gőgje is mindig az esze uralma alatt állt, mindig annak szolgája volt és az érvényesülésben – mint olyan sok más nagy embert – őt sose akadályozta. Hiúságból sose tett politikai ballépést. A hiúság csak akkor nyilvánult meg benne, mikor már beérkezett, mikor kitűzött célját már elérte. Képes volt a legnagyobb önmegalázásra is, ha haszna volt belőle. (Feltűnő ez a hasznos, de éppen nem felemelő tulajdonság Thököly Imrében, Hitlerben és Sztálinban is.)

Bethlen elsősorban politikus és diplomata volt s e téren fáradságot nem ismerő elméje bámulatos tevékenységet fejtett ki. De hadvezéri tehetsége se volt mindennapi. A Bocskaiénál például határozottan nagyobb volt. Nagy személyi bátorság is volt benne. Nem is csoda: volt elég alkalmá, hogy hozzászokhasson a harchoz, életveszélyhez, élete kockára tevéséhez. Sokszor kellett életében menekülnie s egészen fiatal korától kezdve annyi ütközetben vett részt, hogy – azt mondják – testén nem volt egy ép hely. De nemcsak bátor katona, hanem nagytehetségű hadvezér is. Kezdeményezni szerető, gyors, eleven, az ellenséget mindig megelőző, mindig új, váratlan helyzetek elé állító. Merő ellentéte a Habsburgoknak, mind hadászataknak, mind politikájuk módszereinek.

A Habsburgok és tanácsosaik túl aggályosak, az erkölcsi törvényekre túl sokat adók, jellegzetes kunktátorok [tépelődők], mindig mindent lassan, sőt elkésve csinálók, háborúhoz csak akkor folyamodók, emberéletet csak akkor kockáztatók, mikor már más út nincs a megoldásra. Ezért mivel mindig haboznak, mindig várnak, mindig elkésnek. Bethlen ellenben jellegzetes machiavellista, erkölcsileg teljesen gátlástalan, tetteiben egyedül a célt, a sikert, nem pedig a felhasználható eszközöket nézi, vagyis gyakorlatilag vallástalan. Hiszen a vallásos ember az, aki tetteiben nem a maga érdekeit nézi, hanem azt, hogy egyezik-e Isten törvényével. Mivel azonban akkor még nem volt divat a vallástalanság, sőt a vallástalan embert épp úgy megvetették, mint ma azokat a sikkasztókat, akik már a börtönbe is bekerültek, ez a gyakorlati vallástalanság Bethlenben nagyon szépen összefért a szorgalmas prédikációhallgatással, a rendszeres bibliaolvasással és a tudós prédikátorok társaságának kedvelésével.

Világos, hogy ilyen lelki berendezéssel sokkal jobban lehet csatákat nyerni s általában érvényesülni, mint a Habsburgokéval, azaz a gyakorlati vallásossággal. De hát a vallásos ember nem is azért él a földön s Krisztus se azért hozta evangéliumát a földre, hogy itt érvényesüljünk általa. (Azokat azonban, akiknek nincs érzékük a másvilág és azon boldogság iránt, melyet majd csak ott lehet megszerezni, röviden figyelmeztetem arra, hogy a Habsburgok mégis még itt a földön is hétszáz éven át érvényesültek, Bethlen pedig még itt is csak rövid ideig, két évtizedig (még addig is aránytalanul kisebb színpadon, mint a Habsburgok) s halá-



lával hatalma, magja és soha meg nem született utódai is elenyésztek. S hogy itt nem kivétellel, hanem szabállyal van dolgunk, mutatja a római egyház már kétezer éve megszakítatlanul tartó s állandóan nagybodó uralma, másrészt pedig mind Thököly, mind Hitler, mind Sztálin, mind Napóleon egyformán rövid tündöklése és elenyészése. Láthatjuk belőle, hogy a lelkiismeretességnek is megvannak a maga előnyei, és hogy a keresztény elveknek még a kárunkra való hű követése se akadályozza földi érvényesülésünket, sőt – minden ellenkező látzat ellenére – még elő is mozdíthatja. Láthatjuk, hogy sokszor éppen az van hasznunkra, ami közvetlenül kárunkra levőnek látszik. Nem hiába volt II. Ferdinándnak, a legjellegzetesebb és legjobb Habsburgnak a jelmondata: Festina lente: Lassan járj, tovább érsz.)

Érdekes és egyúttal rokonszenves is, mert természetes. Bámulatos esze mellett mély kedélyvilága és élénk érzelmi élete is volt Bethlennek s ezen át még gyarlóságai, sőt bűnei is rokonszenves feltalálásban jelennek meg előttünk. Élvezet vagy ezer fennmaradt levelét olvasni. Nemcsak magyarul tanulhatunk meg tőle belőlük épp úgy, mint nagy kortársának, a szintén tiszántúli Pázmánynak a műveiből, hanem egy színes, sokrétű lélek örömet, bánatát (mint ő írja: „búsulását”), szeretetét, gyűlöletét, humorát, bosszankodását, epés vagy fölényes megjegyzéseit is a maguk természetességében élvezhetjük.

A nagyravágyáson és sokszor egész gyerekes természetességgel jelentkező hiúságon kívül Bethlennek egy másik fő jellemvonása a színészkedésnek, álnokságnak, az állandó hazudozásnak, sőt hamis becsületszavaknak és esküdzéseknek olyan szövevénye, ami még egy zsidó zsidóbarában is sok lenne. Bethlen annyira megszokta már ezt, hogy – úgy látszik – nem is tekintette hibának, annál kevésbé bűnnek, hanem azt hitte, hogy ez egy államférfiúban és diplomatában egyenesen magától értetődő, sőt kötelesség, olyan művészettel űzve pedig, mint ő csinálja, érdem és dicsőség. S mégis: hogy megsértődött és mennyire fájt neki, ha valaki néha tudtára adta, hogy nem hisz neki vagy kételkedik állításainak igazságában!

E tekintetben ez a rendkívül okos ember nem is volt okos, mert nem tudott mértéket tartani s nem tudta, hogy még olyan embernek is, aki a közügy – mely nála természetesen egyébként is mindig önmagával volt azonos – érdekében mindent megengedhetőnek tart, a hazugsággal és álnoksággal csinján szabad csak bánnia, mert ha ez a szokása nyilvánvalóvá válik, sokkal többet árt, mint használ a közügynek is, mert az illető államférfi végül minden hitelét, sőt becsületét elveszti.

A diplomáciában mindig használtak csalárdságot, ma is használnak, Bethlen idejében pedig különösen sokat használtak, Bethlen azonban még kora egyébként szabad felfogásához képest is olyan mértéktelenül használta, hogy e tekintetben sikerült neki magát teljesen lejáratnia és egész Európában, még tulajdon elvbarátai előtt is hírhedt és megvetetté válnia. Ez pedig már semmiképpen se okos politika még akkor se, ha az erkölcsöt teljesen kikapcsoljuk számításunkból.

Láttuk már, hogy ír Bethlenről Schiller a harmincéves háború történetében és milyen végzetes lépésnek tartotta V. Frigyesre, a csehok pütkösi királyára nézve, hogy vele szövetekezett és ezzel egész Európa ellenszenvét magára vonta. A Habsburgokkal ellenséges, tehát Bethlen iránt szükségképpen barátságos francia király diplomatája, P. Hyacinthus is „Senza fede e senza legge”, hit és törvény nélküli embernek nevezi, tehát olyannak, akinek becsülete nincs, törvényt, tehát tilost, nem ismer. (Goetz: Briefe und Akten zur Geschichte des 30 jährigen Krieges. N. F. Die Politik Max von Bayern 1618-1651. I-II. kötet, 403. o.)

Sir Thomas Roe, konstantinápolyi angol követ, szintén protestáns, szintén Bethlen-párti (sőt ura, az angol király, egyenesen V. Frigyes apósa volt), mikor Bethlen ajánlatait kormányával közli, többnyire ilyen kifejezésekkel zárja az ismertetést: „but all this is dissimulation”, de mindez csak színészkedés, tettetés, álnokság. (The negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, 1621-28. London, 1740.) Ugyanő ugyanitt azt is írja, hogy Bethlennek természete a csalás, csak még az a szerencse, hogy inkább az ellenségeit csapja be, mint a barátait.

Jakab, angol király, veje követének úgy nyilatkozott, hogy Bethlennel majd csak akkor áll szóba, *flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*, azaz mint ahogyan az ember a sátán segítségéhez csak akkor szokott folyamodni, ha tisztességesebb eszközök már nem állnak rendelkezésére.

Képzeltető-e nagyobb szégyen annál, mikor valakiről nemcsak ellenségei, hanem még fegyvertársai, sőt szövetségesei is nyilatkoznak?

Wessenberg (Deutscher Florus, 84. o.) azt írja, hogy Bethlent kortársai „új Mithridates”-nek nevezték s azt tartották felőle, hogy egyaránt megcsalja barátait és ellenségeit. A pápai államtitkár 1621. április 12-én a bécsi nuncius részére adott utasításában azt mondja Bethlenről: „che non si sa che abbia fede o religione alcuna e se in lui regni altro che l’astutia o frode o superba tirannide”, azaz nem lehet tudni, hogy „*egyáltalán van-e valami hite vagy vallása és hogy a ravaszúgón, csalárdságon és gögös zsarnokságon kívül van-e még más valami is lelkében*”. (E díszes jelzők közül talán csak a „gögös zsarnokság” nem találó, bár a hímes, a hízelgő Bethlen haragja valóban rettenetes volt, ha a „bűnös” olyan ember volt, aki ki volt neki szolgáltatva. Így értve a dolgot Bethlen valóban gögös zsarnok is volt.)

Bécsi udvari körökben az a hír is járta róla, hogy még körül is metéltette magát, vagyis még hivatalosan is mohamedánná lett, csakhogy a törökök előtt még nagyobb becsülete legyen. Mi, akik jobban ismerjük, tudjuk, hogy ez nem igaz. Azt is tudjuk, hogy Bethlen a valóságban nem volt az a sátán, aminek nemcsak a pápai államtitkár, hanem még protestáns szövetségesei is gondolták, mert Bethlen már születésénél fogva olyan ember volt, aki még a rosszat is rokonszenvesen tudta csinálni. Kétségbeejtően rossz hírének azonban mégiscsak maga volt az oka, mert a csalárdságot valóban szinte mesterségszerűen űzte, ennek pedig előbb-utóbb az általános bizalmatlanság és hitelvesztettség kellett legyen a következménye.

Fraknoi Vilmos is, aki „Pázmány Péter és kora” című hatalmas, háromkötetes művében, Pázmány kortársának, Bethlennek is egyik legalaposabb tanulmányozója volt, noha Bethlenre követ vetni akkor még ugyancsak szokatlan dolog volt, ezt az ítéletet mondja ki róla: „*Kétszínűsége és az elvállalt kötelezettségek következetes megvetése, a politika és morál rendszeres elválasztása tiltják, hogy nagynak nevezzük a szó nemes értelmében*”. (I., 500-501. o.)

Ismeretes, hogy hitegette a király kassai főkapitányát, Dóczyt, egész az utolsó pillanatig, hogy – amint erre szerződése kötelezte is – a király oldalán fog harcolni a csehek ellen akkor, mikor szerződése s így szava megszegésével már régen lepaktált a csehekkel a király ellen. Dóczy Bethlen ellensége volt és régi tapasztalt katona (az akkori protestánsok még azt is feltették róla, hogy a protestánsokat minden legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül még méreggel is eltette láb alól), Bethlenhez képest mégis olyan naiv, ártatlanka volt, hogy annyira hitt neki, annyira nem tartotta lehetségesnek, hogy még ekkora álnokság is lehessen egy emberben, még ha protestáns is, hogy mikor tőle – mint baráttól és szövetségestől – Rédey, Bethlen fővezére, salétromot kért, egyszerre húsz mázsát küldött neki. Bethlen aztán a megkapott salétromot felhasználta a király és Dóczy ellen és a csehek mellett, sőt mihelyt levette az álarcot, Dóczyt vasra (nehéz béklyókba) verve vitette Fogaras várába rabságba, ahol utána hamarosan el is pusztult.

Bizonyítani természetesen nem lehet, talán nem is valószínű, de akkor azt tartották, hogy nem természetes halállal, hanem Bethlen mérgetől pusztult el. Ha ezt nem is hisszük el, ez a gyors halál feltétlenül gyanús s a jó bánásmód aligha okozhatta. Látjuk tehát, hogy Bethlennek a pápai államtitkár felsorolta tulajdonságai között még a „superba tirannide” se teljesen légből kapott.

Később már tekintélyt szerzett Bethlennek a hatalom, de első támadásakor még annyira lenézték s ellenfelei annyira nem tekintették magukkal becsületben egyenrangú ellenfélnek, hogy a béketárgyaláson 1621 januárjában Ferdinánd biztosai azt vágták Bethlen biztosai szemébe, hogy az ő uruk nem a magyar királyi címet, hanem még Erdély fejedelmének címét is „*minden jogcím nélkül bitorolja, mióta urát, Báthory Gábort megölette*”. (A béketárgyaláso-

kat közvetítő francia közbenjárók jelentése a francia királyhoz, 1621. január 25. Ambassade extraordinaire, 479-509. o., Szalay: Eszterházy Miklós, I., 176. o.)

Bethlent tehát még ilyesmire is képesnek tartották, sőt kénytelen volt eltűrni, hogy a vádat nyíltan is szemébe vágják. Báthory Gábort a hajdúk ölték ugyan meg, de azt rebesgették, hogy ő bujtotta fel őket. Báthory Gábor ugyanis fiatalabb volt, mint Bethlen, s ha megvárta volna, míg természetes halállal hal meg, akkor ő sose lehetett volna erdélyi fejedelemmé. Világos, hogy ezt a vádat bizonyítani nem lehet, de annyira bizonyítani feltétlenül lehet (sőt egy kissé még jobban is), mint például VI. Sándor pápa mérgezéseit és orgyilkosságait, pedig ezt ma is minden protestáns hiszi, sőt terjeszti még írásban is. Mi sose vádoltuk Bethlent azzal, hogy még Báthory Gábor gyilkosa is ő volt.

Bethlen a töröknél mindig elérte célját, de ott ez könnyű is volt, mert ha az érvek nem használtak, sőt még csalárdsága is kisült, a basák és alantasaik megvesztegetése akkor is mindig kisegítette a bajból. Arra azonban az egyébként annyira okos Bethlen nem gondolt, hogy azok az eszközök, melyekkel sikereket lehet elérni keleten, nem szükségképpen válnak be nyugaton is. Ez a tévedés már Fráter Györgynek is veszttét okozta. De a törökök is nemegyszer észrevették Bethlen csalárdságát.

1614-ben például ilyesmit kellett zsebre tennie Mehemed basától: „*Summa summarum: nullum ad hunc usque diem verbum locutus es verum, nec unicas misisti huc rectas litteras: A végső igazság az, hogy eddig még egyetlen igaz szót nem szólottál, sem eddig még ide egyetlenegy igazságot tartalmazó levelet nem küldöttél*”. (Frankl: Pázmány, I., 501. o.) (Ha valaki furcsának találja, hogy egy basa latinul ír, annak számára felvilágosításként közlöm, hogy nem a basa írt latinul, hanem az egykorú magyar készítette a jegyzeteit a basa kijelentéséről latinul s ezért maradt fenn így az egykorú kútfőben.)

Történetkönyveink nem győzik hangsúlyozni s ezért a magyar közvéleményben is közismert és nagy megbecsülésben részesül Bethlennek az a tulajdonsága, hogy feltűnő önmérsékletet tanúsított, mikor nem koronáztatta meg magát, noha a korona a kezei között volt. Ez nemcsak Bethlen nagy intelligenciáját bizonyító tulajdonság, hanem erény is egyúttal, mert szerénységét és önzetlenségét is bizonyítja. (Csak melleleg jegyezzük itt meg, hogy Eszterházy Miklós e tekintetben annyira nem volt meghatva Bethlen „szerénységétől”, hogy így fejezi ki magát: „*A századok óta szentséges és sérthetetlen korona gyászos érintkezés által meg ne szentségteleníttessék*”.)

Bethlen azonban egyáltalán nem azért nem koronáztatta meg magát, mintha a korona megszenteltetését látta volna abban, ha az ő fejéhez is hozzáér. Még csak nem is azért, mert önzetlen vagy szerény volt, sőt még csak azért se, mert okos volt, hanem egyszerűen csak szükségszerűségéből. Bethlen nem koronáztathatta meg magát, mert ura, a török, ezt akkor még nem engedte meg neki, sőt éppen akkor, mikor itthon királlyá választották, Konstantinápolyban egyenesen a mélyponton állt a tekintélye, semmivé lett a hitele.

Balási Ferenc, Bethlennek Korláth István mellett követe a portánál, 1619. december 6-án ezt írta haza Konstantinápolyból urának:

„*Még minekiünk audienciánk császártól nem volt; az vezérrel negyednap múlva szemben voltunk, hogy beérkeztünk. De felséged azt elhiggye, hogy oly gyalázzattal voltunk előtte, jobb lett volna holtunk, hogysem éltünk, mert él az Isten, kegyelmes uram, hogy az vezér azt mondja: felségednek nem kellett volna indulni az porta híre nélkül, császár (a szultán) ellen cselekedte felséged az mostani indulatját. Mikó Ferentől, mondja az vezér, hogy megparancsolta volt felségednek másszor (ilyen „parancsolója” volt tehát nemcsak a szultán, hanem még a nagyvezér is Bethlen „őfelségének”), hogy ha felségedet az egész ország közönségesképpen nem hívja meg, ne induljon, de felséged ahhoz nem tartván magát, csak egynéhány úr szavára indult meg. (Látjuk tehát, hogy a törökök is úgy látták, hogy Magyarország egyáltalán nem óhajtotta Bethlen „szabadságharcát”.) A vezér nagybizonytal beszélgeti, hogy Kanizsából megírták neki, felséged mellett az Dunántúl való urak közül csak egy is nincsen. Az innen va-*

ló (Dunán inneni) urakban is pediglen az kik felséged mellett voltak, látván felségednek sok mód nélkül dolgait, az gyűlésből mind eloszolván, csak egyedül maradt felséged úgy-annyira, hogy felségedet csak két vagy három úr akarja Magyarországnak királyává választani és felséged karddal akar magának méltóságot keresni.

Az vezér, kegyelmes uram, azt is mondja: Császár hitit az te urad meghamisította, kiért császár meg akarja büntetni. Él az Isten, kegyelmes uram, hogy én eléggé disputáltam az én bolond értelmem szerént az vezérrel, de elhiggye felséged, hogy az húszezer aranyat hiában adta neki Borsos Tamás uram, mert több szavai között azt is mondja: Az urad hatalmas császárnak valamit fogadott, semmit meg nem állott. Ember emlékezetitől fogván erdélyi fejedelmek valamennyin voltak, nem vétettek a császároknak, mint egyedül a te urad... Egyebet nem tudok ítélni, hanem hogy felségeden akarják bosszújukat kitölteni. Mert, kegyelmes uram, a Muftival hogy szemben lőnk, az is azt mondaná: Erdély hatalmas császárnak annyit vétett, hogy megérdemlették volna, ha országokat is elvették volna tőlök és köszönjék csak az szultán Szulimán testamentumtételének. Az urad pedig hatalmas császárhoz való kötelességét az földben tapodta, de Isten megbünteti érette. Én, kegyelmes uram, Jenő felől is emlékeztem az vezérnek, de azt mondja: Lippát is meg nem adtátok volna hatalmas császárnak, ha Homonnaytól nem öltetek volna, de hatalmas császár azt már titóletek nem kéri, mert anélkül is övé leszén.

Mindezek így lévén, kegyelmes uram, még az adót is tőlünk el nem vették (el nem fogadták). Az vezér azt vártatja velünk, hogy császárral legyünk szemben. Korláth úrnak azt mondta az vezér: Ország szovával szólasz, maga (noha) akkor, hogy ezt az levelet írták, nem volt az ország együtt, az csak a te urad hazugsága. Így, kegyelmes uram, minden dolgot visszamagyaráznak, nekünk sem hitelünk, sem becsületünk semmi nincsen.

Azért felséged, kegyelmes uram, gondoskodjék mind maga, mind országa felől bölcsen, kegyelmesen, mert féld, kegyelmes uram, hogy felségednek itt egy jóakarója sincsen. Gratian Gáspár (a Habsburg-követ) itt felségednek legnagyobb ellensége (érthető, hiszen Bethlen ekkor már háborúban volt a királlyal), kinek szavát, írását úgy hiszik, mint a szentírást. Lengyel követ is jó, kegyelmes uram, ki holnap érkezik; az mint értem, az is felségedet graválni jó ide. Stb. Datum Constantinopoli 6. die mensis Decembris 1619. felségednek alázatos, hű szolgálja, az míg él, igazán szolgál felségednek Balási Ferenc." (Kismartoni levéltár, egykorú másolat)

Bethlen már megkapta ezt a levelet, mikor Bécsben levő kezesi is értesítik onnan, hogy ott egy csasz jelent meg azzal az üzenettel, hogy Bethlennek a porta nem adott engedélyt a Magyarország elleni támadásra, ezért visszaparancsolják és meg fogják büntetni.

Hamarosan megérkezett Bethlenhez Korláth István, a fő követ levele is:

„Az én kicsin, alázatos szolgálatomat ajánlom életem fottáig felségednek, mint természet szerén való kegyelmes uramnak, fejedelemnek. Az Úristen felségednek egy napját sok ezerre tévén, ez mostani dolgában tegye szerencsésé. Mi, kegyelmes uram, 10. die Decembris lőnk császárral szemben; az felséged kegyelmes parancsolatja szerént azért, valamint instrukciónk volt, Balári urammal együtt megmondók külön-külön az követséget. De felségednek, kegyelmes uram, hogy mi nem is reméljük, soha többé felségedet hogy megláthassuk.” (Látjuk, milyen senkik voltak Konstantinápolyban ezek az erdélyi követek. Egyenesen halálra, vagy legalábbis örökös fogságra gondolnak. Pedig hát a követekkel úgy volt szokás bánni, mint azzal, aki küldte őket. S Bethlen mégis a magyar „szabadságot” képviselte!)

„Mert az közlár aga és az fővezér azt mondták tegnap: Az te urad hatalmas császárnak azt írta volt, hogy a csehek ötet választották királyoknak, de abban semmi nem lévén, hamissággal tartotta és dugta hatalmas császárnak fülét be, kiért meglátja, hogy jövendőben hatalmas császár ötet büntetlenül semmi úton nem szenyvedí azokért. Itt, kegyelmes uram, felségednek több jóakarója Gürcei Mehemet pasánál nincsen, mert az kik voltak is azelőtt, nagy ígérettel és ajándékával az Ferdinánd követe elvonyá mellőlünk úgyannyira, hogy itt még az gyerek is reánk kiált.” (Látjuk tehát, hogy a Habsburgok udvari emberei nem is voltak egészen olyan tehetetlenek és együgyűek, mint mi feltesszük.)

„Felséged, kegyelmes uram, ezt is bizonytalannal elhiggye, hogy minden erős ügyeket az Pogány jövőben felségedre akarja fordítani; hanem kegyelmes uram, felséged bölcsen és okosan gondolkodjék mind maga országa és állapaja felől kegyelmesen, hogy ne hozzunk veszedelmet az magyar nemzetségre jövőben. Több szavai között azt is mondja az vezér. Hatalmas császár neve alatt mondja, az mint hallom, az urad, Erdélyből való kiindulását, sőt ugyan azt is mondja, hogy császár parancsolatjából jött volna Magyarországra, de hazudott, mert császárnak hírével is nem volt. Mikor pedig meghallotta a császár és a fényes Porta, hogy megyen, megparancsoltuk neki, hogy megtérjen, de sem császár parancsolatjával, sem az enyimmel nem gondolván, meg akarta hatalmas császár hitit meghamisítani és meg is hamisította.

Azhon pedig azt is mondjátok, hogy Magyarország hitta, az is nem igaz, mert ha Magyarország hitta volna, az urak minden felől melléje mentek volna, de két vagy három úrnál mellette több nem lévén magyarországi, azok is pedig féltekben menvén melléje, most azok is elhagyván, erős váraikban futottanak előle, látván sok mód nélkül való dolgait. Te pedig az mit császárnak és nekem mondottál, az is nem igaz. Mert az ország akkor éppen együtt nem volt, mikor téged elküldtek, hanem csak az országnak egy része, mert te Kassáról jöttél ide. Hát mit szólasz ország nevével? Azért minden dolgokat hamis és hazudtok. Ferdinánd királyt is hamis hazugságával csalta meg a te urad, Magyarország is úgy csinálja, teszi őt királynak, mint Csehország.

Azért kegyelmes uram, in summa itt semmi szómnak helye nem lévén, csak nagy gyalázatos dolog állapotunk. Hanem felségedet az élő Istenért kérem, tanáljon módot az mi dolgunkban, mint mehessünk ki innét. Az lengyel követ is, aki mostan jött be, rettenetes sok dolgokkal aggravalja felségedet; teszen az is nagy kárt itt nekünk. Az moldvai vajda is egy fő boérát küldte be, az is felségedről panaszol, hogy mint fenyegette felséged. Az erdélyi szászoknak is egy emberük jött be, ki avval menti az szászorságot és Erdélyországot, hogy felséged hírek nélkül cselekedte ez mostani dolgát, nem ő akarattjából. Stb. Datum Constantinopoli 23. die mensis Decembris 1619. Felségednek igaz, alázatos és hű szolgája az míg él, addig híven szolgál felségednek Koriáth István.” (Kismartoni levéltár. Egykorú másolat)

Láthatjuk e levelekből, milyen senki volt a török szemében egy erdélyi fejedelem még akkor is, ha a hatalmas Bethlen Gábor volt az és miket kellett neki tőle zsebre vágnia! A szultán mindig hangsúlyozza, hogy ő „parancsol” neki, sőt ezt a kifejezést használja vele szemben még a nagyvezér is, pedig ez aztán már igazán szégyen egy fejedelemre, sőt akkor már „fölséges” magyar királyra.

Látjuk, hogy a legnagyobb természetességgel nevezik nyíltan és újra meg újra hazugnak alattvalói, a követek előtt. Pedig hát másrésről azt is látjuk, hogy ami magát Bethlent illeti, ő ugyancsak nem volt a tekintély, a cím vagy a rang megvetője s ugyancsak nagy távolságot tartott maga és követei között. Látjuk, hogy „felséged”-nek szólítják, sőt majdnem minden második szavuk „felséged”, pedig hát ezek a követek nem lévén már fiatal emberek, jól ismerhették még azt a Bethlent, aki köznemes társuk volt. Gondolhatjuk, milyen őszintén felségezhették, kivált mikor éppen azt kell vele közölniük, hogy a szultán és a nagyvezér hogyan hazugozza.

Látjuk azonban azt is, hogy a nagy „felséged”-ezés közepette is valójában mennyire nem volt Bethlennek alkalmazottai előtt uralkodói tekintélye. Látjuk, hogy ha alázatos formában is, de mégis hogyan adják neki követei a kioktatásokat s hogyan figyelmeztetik, hogy okos legyen. Pedig hát e biztatásra éppen nem volt szükség: Bethlen biztatás nélkül is éppen elég okos volt s a helyzet se volt annyira veszélyes, mint amilyenek ezek az egyszerű, becsületes magyar emberek látták.

Bethlen részint külső megalázkodással, részint pénzével, de sajnos legfőként az ország területének megcsonkításával, Vác vára átengedésével (de régebben Erdély területét még érzékenyebben megcsonkította a török kegyeinek megnyerésére Lipppa és egész vidéke átengedésével) „talált módot” és hamarosan helyrehozta a porta előtt elveszett becsületét.

Jó Korláth Istvánék tehát újra megláthatták kegyelmes uruk őfelségét, aki később még azt is el tudta érni, hogy a „hatalmas császár” még megkoronáztatására is megadta az engedélyt. Csak az volt a baj, hogy mikor meg lett volna hozzá az alkalom és a lehetőség, akkor a török nem engedte, mikor pedig végre a török engedély megjött, akkor meg már a császár ke-rekedett felül és Bethlen csillaga hanyatlott alá s azért maradt el végleg.

Keleten, a töröknél tehát mindent elért Bethlen, amit csak akart. Nyugaton azonban, ahol kissé nagyobb volt a logika, kényesebb igényűek voltak az emberek, ahol kisebb volt a meg-vesztegethetőség, nem sikerült Bethlennek helyreállítania a becsületét. Hogy is sikerülhetett volna, mikor még ilyesmiket is megengedett magának: Albae (Gyulafehérvárott) 25. die augusti 1625-ben kelt, elejétől végig saját kezű levelében ezt írta Eszterháznak: „*Az Istennel bizonyítom (tehát megesküszik), hogy én soha hazámon, nemzetemen kívül senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kívántam és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem, mint őfelségének*”. (Kismartoni levéltár, eredeti)

Viszont Bornemissza István előtt, aki mint a király követe, 1625 november végétől 1626 január végéig tartózkodott Erdélyben, Bornemissza február 3-i jelentése szerint elismerte, hogy „*míg ellensége volt fölsegédnek, valamennyi gonosz lélek volt pokolban, mindazokat ki-hozhatta volna, azokkal is ártott volna*”. (De ezt az eredményt természetesen csak azért tette meg ekkor, mert hozzátette, hogy mióta azonban békét kötött az ausztriai házzal, azóta minden vágya az, hogy neki szolgáljon.)

Tehát egy fél év se kellett hozzá, már önmaga cáfolta meg azt, amire nem is szóval, ha-nem írásban – amit mégis jobban meg szokott fontolni az ember – megesküdt. Előbb azt ál-lította eskü alatt, hogy ő „soha” életében nemcsak ártani nem akart őfelségének, hanem hazáján kívül senkinek nem „kévánt” oly híven szolgálni, mint neki. Fél év múlva pedig ma-ga hangsúlyozza, hogy azelőtt olyan feneketlenül gyűlölte, hogy a pokol bármily fajzatával kész lett volna szövetkezni, csakhogy tönkretehesse.

Most már csak azt hangsúlyozta, hogy a „megbékélés” óta lett ilyen tántoríthatatlanul nagy híve őfelségének. E második kijelentése után aztán egy fél évre megindította őfelsége el-len harmadik hadjáratát. De már akkor is, mikor ezt a második kijelentést tette, javában foly-tak már tárgyalásai e harmadik támadás minél eredményesebbé tételére. Ilyen tántoríthatatlan híve volt tehát őfelségének Bethlen a megbékélés után is s ennyit lehetett adni esküdözéseire!

De Bécsben nemcsak egy fél év múlva a szavaival annyira ellenkező tetteiből tudták meg Bethlen becstelenségét, hazudozásait és hamis esküvéseit, hanem sokszor már azonnal. Beth-lennek nyugati protestáns szövetségeseihez küldött futárait ugyanis – hiszen újtukban Ausztri-án és Németországon keresztül kellett áthaladniuk – őfelsége (köztudomásúan kétségbeejtően tehetségtelen) alkalmazottai igen sokszor elfogták és természetesen elszedték tőlük azokat a leveleket is, melyeket továbbítaniuk kellett volna. Konstantinápolyban pedig Bethlenék tol-mácsa volt Bécs megvett embere. Amit aztán ez Bethlen részére fordított, annak másolatát mindig Bécsbe is megküldte. Bécsben aztán Bethlen így megszerzett s többnyire példátlan, sőt hajmeresztő hazudozásait leleplező leveleit azonnal nyomdába adták és az ellene szóló nyugatra írt leveleivel bárki összehasonlíthatta őket. Ezért volt mindenütt olyan kétségbeejtő-en rossz híre, még szövetségeseinél is.

Például mikor Wake, velencei angol követ jelenti, hogy Velencében az a hír járja, hogy Bethlen a Ferdinándtól üldözött protestánsoknak hogy védelmére kelt (mivel maga az üldö-zés is rágalom volt, nem lehetett igaz a védelemre kelés se), noha „*Bécsből érkezett rangbeli ember mondá*”, a protestáns angol mégse akarta elhinni. Jelentéséhez ugyanis ezt a megjegy-zést teszi: „*De én alig hiszek már valami jót ezen fejedelemről*”. (Sir Thomas Roe’s Negotiations, 787. o.)

Bővebben is fogjuk még tárgyalni, de eddig is említettük már, hogy Bethlen a király em-bereivel való érintkezésben és a béketárgyalások alatt többnyire a legalázatosabban viselke-dett és úgy igyekezett minél több előnyt szerezni, hogy esküdözve fogadta, hogy ezután

milyen hűséges szolgája lesz öfelségének. Eddig csak azért nem volt az, mert öfelsége rosszul bánt vele. A nikolsburgi béketárgyalások alatt Bethlen effajta fogadkozásai közepette 1621. november 21-én Ferdinánd biztosai napirend előtt a következő bejelentést tették:

*„Ő császári királyi felsége kezéhez jött a fejedelemnek és a jägendorfi hercegnek november 5-én kelt és a szilézi rendekhez intézett levelök, melyben intik a szilézeket, hogy tartsák meg hűségüket Friedrich, mint koronás királyuk iránt oly dolog, mit maga Friedrich sem követel tőlük, kész lévén megelégedni a Pfalzzal, ha kegyelmet nyerhetne a császártól. Mi több, még azt is írják, hogy a török Friedrichet és a szövetséges tartományokat oltalma alá vette. Ez a levél különféle gondolatokat ébresztett a császárban és a biztosokban:*

*1. A fejedelem, íme, alkudozik a békéről és hű szolgálatokra ajánlkozik ő császári királyi felségének: jelen levél pedig egyébre mutat. (De finoman fejezik ki magukat!)*

*2. Öfelségének rövidségével Friedrichet Csehország törvényes királyának nevezi, holott még Friedrich sógora, az angol király se mondja annak.*

*3. A törökről úgy szól, mint Friedrich védőjéről.”*

Micsoda megalázás lehetett Bethlenre, mikor nagy és hazug fogadkozásai közepette nemegyszer így ráterítették a vizes lepedőt! Méltán kíváncsiak lehetünk rá, hogy vajon mit tudtak ilyenkor szólani Bethlen biztosai. Úgy látszik azonban, hogy azok már hozzá voltak szokva az ilyesmikhez, mert igazán olyan okos választ adtak, amelynél okosabbat az adott körülmények között el se lehetett képzelni. Meglehetősen vastag bőr kellett ugyan hozzá, de ők – úgy látszik – azzal is rendelkeztek.

*„Mi nem mondjuk – felelték –, hogy a mi fenséges urunk ama levelet írta, azt se mondjuk, hogy nem írta. Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem, de a levél gyanút semmi esetre sem gerjeszthet az értekezletnek bejelentett békeszándéka iránt... Köttessek meg a béke és akkor majd illetén levél nem fog íratni.”*

Bölcs okoskodás, csak kissé túl kezdetleges. De még így se volt igaz, mert hiszen tudvalevő, hogy Bethlen háromszor egymás után támadott, tehát már kétszer hiába „kötetett meg a béke”, mert Bethlen nemcsak utána is írt „illetén levelet”, hanem még újra meg újra fegyvert is fogott utána.

Hogy Bethlen becstelenségével szemben mennyire keveset használt az, ha végül „megkötetett a béke”, jellemzően mutatja a következő eset is. Tudvalevő, hogy a nikolsburgi békében Bethlen lemondott a királyi cím használatáról. Mivel rendkívül nehezen mondott le róla, sőt még két évig húzta a harcot azért, hogy ezt a neki annyira kedves címet megtarthassa, a nagy területi engedményeket elsősorban e címről való lemondása ellenében kapott meggyeket élvezte, azért mégis használta a királyi címet is. Sőt még azt is meg merte tenni, hogy Bethlen, mint magyar király felirattal még pénzt is veretett, pedig hát ezzel szerződésességébe bizonyosságául olyan bizonyítékot szolgáltatott, melyet semmiképpen se lehetett letagadni. Bethlen azonban még így is letagadta. De hiú lehetett és de kicsi önérzetű!

Bornemissza István, Ferdinánd erdélyi követe, már idézett jelentésében erre vonatkozóan ezt írja: *„Az diplomához (a békeszerződésben aláírt okmányhoz) tartja magát (mondja a követnek Bethlen). Tudja és látta ő azt, nincs módjok az magyaroknak nekik magoknak külön királyok lehessen, nem is tudnák eltartani (de lenézett Bethlen bennünket!) és azért nem bánja (hogy le kellett mondania a királyi címről). De azt bánja, hogy palatinus uram reá fogja, hogy ő az királyi titulussal él, mert ha csak egy gyermekkel is valaki rábizonyítja, ne legyen fölséged előtt böcsületi.”*

Ugyanez a követ ugyanebben a jelentésében azt is közli, hogy itt a fejedelem udvarában ő maga is értesüléseket szerzett arról, hogy néha mégis él a királyi titulussal. Sőt, mikor Bornemissza Bethlen ellenkező erősködését jelenti, már régen ott volt a császár asztalfiókjában még az a Bethlentől vert pénz is, melyre neve (mint magyar királyé) van rávésve s amelyet egy 1623. március 16-i keletű levél kíséretében Pázmány küldött meg Ferdinándnak s mely így szól: *„Noha Bethlen előbb letette a királyi címet, most mégis széltiben királynak nevezte-*

*tik az övéitől, sőt pénzt is veretett az idén, melyen magát királynak nevezi; ilyes pénzpéldányt ime küldök felségednek".* (Szalay: Eszterházy Miklós, II., 17. o.)

Bethlen azt mondta, hogy ha „*csak egy gyermekkel is valaki rábizonyítja*”, hogy ő használja azt a királyi címet, melyről a békeszerződésben ünnepélyesen lemondott, akkor ne legyen neki „*böcsületi*”. Látjuk, hogy nem egy gyermek, hanem maga Pázmány Péter bizonyította rá, mégpedig kézzel fogható dokumentummal. Lehet-e Bethlennek ezek után előtűnk „*böcsületi*”? S ha ezek után Bethlennek előtűnk már nem lehet becsülete, maradhat-e ezek ellenére is nemzeti hősnök? Ki a hazafiatlan tehát; az-e, aki ilyen embereket akar megtartani még ezek után is nemzeti hősnöknek, vagy az, aki az ilyen nemzeti hősnöket leleplezi, vagy mint ma szokás mondani: átértékeli?

Azon nem lepődhetünk meg, hogy harmadik támadását hadüzenet nélkül indította meg, mert hiszen már az első két támadáskor is így csinált. De hogy harmadik támadáskor hadüzenet helyett egyenesen békekövetet küldött a királyhoz és hogy a békeajánlatot mindjárt azzal a hazugsággal kezdte, hogy Mansfeld az ő tudta és meghívása nélkül jött az országba, amely állítás hazug voltát még a verebek is csiripelték, azon még a történetek után is csodálkoznunk kell. Pázmány, akit a király az ügyben véleményadásra kért, így válaszolt:

*„Ha aljas és méltatlan hazugságait hallgatással mellőzzük, mintha hitelt adnánk nekik, jogos megvetés tárgyai leszünk. Vagy azt kell hinnie, hogy nem látunk cselszövényeibe és ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat, vagy hogy nem merünk szemrehányásokat tenni s ez esetben magatartásunkat félelemnek tulajdonítja. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett hazugságaiban... Most tehát, midőn levele olyan állításokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkül elmondani, nyiltan kell fellépniük.”* (Frankl: Pázmány, II., 191. o.)

A király felé Bethlen állandóan azt hangoztatta, hogy mennyire nem szívesen szolgál ő a töröknek, hogy mennyire szívesebben barátkozott volna ő mindig keresztyénekkal, mint a pogánnyal, de őfelsége eddig övele nagyon rosszul bánt s szinte eltaszította magától.

Persze ebben se volt egy szó se igaz. II. Ferdinánd még a Habsburgok közt is a legjobb ember volt, aki nem is tudott volna senkivel rosszul bánni. Most láttuk például, hogy Pázmány se attól félt, hogy Ferdinánd esetleg büszkébben vagy durvábban fog válaszolni Bethlennek, mint kellene, hanem attól, hogy túlságosan is jóakarattal. Látjuk, hogy a múltra vonatkozólag is emiatt tesz a királynak szemrehányást.

De még ha a rossz bánásmódra való hajlam úgy meg is lett volna II. Ferdinándban, mint ahogyan nem volt meg, ezt akkor is lehetetlenné tette volna az, hogy egész uralkodása alatt félnie kellett Bethlentől. Hiszen trónra léptének ideje összeesik a harmincéves háború kitörésével és Bethlen első támadásával. Elmebeteg lett volna az az uralkodó, aki még ilyen körülmények közt is „rosszul bánik” Bethlennel, azaz ő maga növeli még ellenségei számát még eggyel. Hogy pedig Bethlen másodszor és harmadszor is újra ne támadjon, az Ferdinándnak épp úgy érdeke volt, mint első támadásának elhárítása, hiszen Bethlen mindig azért ismételte meg támadását, mert Ferdinánd helyzete újra meg újra válságos lett.

De Bethlen ilyenkor nemcsak őfelsége rossz bánásmódja miatt panaszkodott, hanem mindig hozzátette azt is, hogy mihelyt őfelsége őt megbecsüli, rögtön „*arcul támad*” a törökre.

Miközben pedig ezt ígérgette Ferdinándnak s így igyekezett tőle a béketárgyalásokon minél több magyar megyét kicsikarni, a töröknek azt írogatta, hogy a német öneki füt-fát ígér, csak hogy magának megnyerhesse. A lányát kínálja neki s vele a fél országot. Királyi címet adott neki (!), sőt maga is már királynak címezi, de hát ő azért mégis megmarad a hatalmas császár hűségében stb. Mivel láttuk, hogy effajta leveleinek nagy része is hamarosan Ferdinánd kezébe került, sejthetjük, mi lehetett róla a véleménye. Hogy emiatt Pázmány és Eszterházy Miklós véleménye mi volt róla, nemcsak sejtjük, hanem tudjuk is.

Ez az állandó, kóros hazudozás, az adott szó szentségének ez a szokványos semmibevevése, a politikának a becsülettől való ez a teljes elválasztása Bethlen jellemének jellegzetes-



sége és legnagyobb fogyatékosága. Lehetetlen ezt észre nem vennie annak, aki Bethlennel csak egy kissé is behatóbban foglalkozik, de viszont észrevenni mégse szabad, mert nagyjaink becsmérése hazaárulás, s nagy a bűne annak, aki erre vetemedik. Ravasz László a reformáció 1927. október 31-i emlékünnepén fenyegetően oda is kiáltotta a katolicizmus felé: „*Vigyázzanak! A legrettenetesebb játék egy nemzet ideáljait megülnie.*”

Valóban – feleljük a fenyegetésre –, ha ezek az ideálok valódi, az igazságos történelmi kritikát is kibíró ideálok. De az ilyen valódi ideálokat nem is lehet megölni. Ezt – feltéve, hogy tudományos szabadság van – legfeljebb csak megkísérelni lehet, de a kísérlet eredménye csak kudarc és megszégyenülés lehet. Megölni csak hamis ideálokat lehet, de ezeket nemcsak szabad, hanem kötelesség is megölni, mert ezeknek mesterséges hírveréssel szerzett tiszteletével a nemzetet vezetik tévutakra s végeredményben a nemzet lelkét ölik meg. A hamis nemzeti ideálok leleplezése, átértékelése tehát értékes szolgálat a hazának, nem pedig vétek ellene.

Szekfű, hogy a történelmi igazságnak is eleget tegyen, meg a „hazafiságnak” is, Bethlen e kóros hazudozásait sose nevezi igazi, megbélyegző nevükön, hanem – erőltetett jóakarattal – Bethlen részéről bizonyos „játékos kedvvel” magyarázza. (Valami igaz még ebben is van, mert mi is megállapítottuk, hogy Bethlen annyira természetes és emberi mindenben, hogy bizonyos tekintetben még a bűnei is rokonszenvesek.) Végül pedig azoknak, akik Bethlen miatt támadták, azt válaszolta, hogy az ő róla írt könyvétől Bethlen csak még nagyobb lett. Ez azonban már túl nagy engedmény volt részéről az igazság rovására az álhazafiságnak, mert az tagadhatatlan, hogy Bethlen Szekfűnek róla írt könyvétől mindenképpen kisebb lett, bár az álhazafiságnak akkor még elviselhetetlen terrorja és megfélemlítési kísérletei miatt annyira kicsiny mégse lett, mint megérdemelte volna.

Világos, hogy ezt a kicsinységet nem tehetségeire, hanem jellemére és a becsületére értjük, mert hogy a tehetsége igen nagy volt, azt mi is elismerjük, sőt hangsúlyozzuk, Szekfű pedig annál inkább hangsúlyozta, hogy ezzel is megkönnyítse a maga részére a bocsánatot azért, mert Bethlen jellemére oly sok kompromittáló dolgot közölt.

Egy szabadsághős és hazafias nagyság azonban nem képzelhető el becsület és jellem nélkül. Bethlen tehát nemcsak kisebb lett, hanem mint nemzeti dicsőség, nem is létezik már többé. Nagyon lekicsinyelnénk nemzetünket, ha még egy Bethlent is dicsőségnek tartanánk magunkra nézve.

Azon bizonyítékok alapján, melyeket Szekfű Bethlen ellen felhoz, Bethlent semmiképpen se becsülhetjük. Az azonban, aki nálunk akart valami lenni, illetve maradni, még ha ez a valami a szorosan tudományos pályára (például egyetemi tanárságra) vonatkozott is, az ezt nyíltan nem mondhatta ki. Ezért Szekfű az ő „Bethlen Gábor”-jában közel se nyilvánít Bethlenről olyan elítélő véleményt, mint amilyent a közölt adatok alapján nyilvánítania kellett volna s mint amilyeneket magában Szekfű maga is megalkotott s mint amilyent például Fraknóitól idéztünk, noha ő félszáz évvel előbb írt, mint Szekfű.

Fraknóit azonban papi mivolta kissé függetlenebbé tette Szekfűnél, s egy paptól egyébként is nagyobb igazságszeretetet és önzetlenséget várunk el, mint mástól. Bár a jelen esetben Szekfűnél inkább bátorságra, mint igazságszeretetre lett volna szükség. De azért Fraknóiban is látszik a félelem a közvélemény felháborodásától, mert másképp nem hozta volna fel Bethlen mellett, hogy a csalárdság nemcsak neki, hanem kortársai zömének is hibája volt.

Fraknói ezen megjegyzése is igaz, csak azt a kérdést tesszük fel mellette, hogy melyik kortársainak? Csak a törpéknek. A tehetségesek között pedig csak az ő protestáns kortársainak, de nem a katolikusoknak. Nemsokára látjuk majd, milyen jellem volt II. Ferdinánd, Bethlen legnagyobb katolikus kortársa. De igazi catói jellem volt Tilly is, a harmincéves háború első felének legnagyobb katolikus hadvezére, úgyszintén hősi halált halt híres alvezére, Pappenheim is, sőt mindketten még ennél is többek voltak: igazi keresztények. Bajor Miksa, II. Ferdinánd rokona és a harmincéves háborúnak katolikus részről második legfőbb vezetője, szintén feddhetetlen jellem és a meggyőződés embere volt.

De ha nem megyünk külföldre, hanem megmaradunk itt Magyarországon, Pázmányra és Eszterházy Miklóstra, Bethlen legnagyobb magyar ellenfeleire se foghat rá csalárdságot vagy hazudozást, annál kevésbé jellemtelenséget senki. Nagy tehetsége ellenére Eszterházy nem fogható Bethlenhez se hadvezéri tehetségben, se politikai éleslátásban, se szellemi munkabírásban, de jellemben és becsületben egyenesen toronymagasságban áll felette.

Láthatjuk idézett levelükből, hogy egyszerű török követei, Korláth és Balási, protestáns létükre is milyen becsületes magyarok voltak Bethlenhez képest s mennyire nem érezték jól magukat uruk csalárdságai közepette! A végeredmény azonban megmutatta azt is, hogy mennyire kiskaliberű emberek voltak ezek a becsületes magyar követek Bethlenhez képest. Hiszen a végén Bethlen mégis nagyszerűen helyrehozta azt a veszedelmes helyzetet, melyből ez egyszerű emberek felfogása szerint már nem is volt menekvés. Igen ám, de milyen eszközökkel hozta helyre! Valószínű, hogy Korláth és Balási ezt egyszerűen nem akarták volna, mert a becsületük nem engedte volna. Bethlen becsülete engedte.

Nekik eszükbe se jutott, hogy olyan eszközöket is lehet használni a haza (vagy talán inkább önmaguk) érdekében, mint amilyeneket Bethlen felhasznált. De ha eszükbe is jutott volna, őket akkor se vitte volna rá a lélek. Van, aki ezt kisstílűségnek, tehetetlenségnek, tehetségtelenségnek nevezi, mi azonban becsületnek. S a becsület is valami, nemcsak a tehetőség, sőt szerintünk többet ér, mint a gátlástalan „tehetség”.

Az elsőt gyakorolták a Habsburgok s világhatalmukat alapították meg vele s – ami még ennél is több – ezt a világhatalmat 600 éven át meg is tudták tartani vele. Az utóbbit gyakorolta Bethlen (no meg Napóleon, Hitler, angliai Erzsébet, Katalin cárnő, Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes stb.), s Bethlen hatalma minden nagystílűsége ellenére is csak élete végéig tartott, Hitleré és Napóleoné még addig se, de a többieké is magában hordozta a romlás csíráját. A legfeltűnőbb azonban az, hogy utódot egyiküknek se adott az Isten. Akinek adott, abban se volt köszönet, mert mint éretlen gyümölcs, időtlenül hullott le a törzsről. Ezzel szemben a Habsburgok termékenysége közismert, noha majdnem minden házasságuk rokonházasság volt.

Igen jellegzetes vonás még Bethlen életében a gyerekesen nagy hiúság, melyet (mivel impulzív ember volt és szenvedélyei megfélemezésére senki se tanította soha) egész leplezetlenül engedett megnyilvánulni.

Második támadására – az elsőt befejező békeszerződés leplezetlen megszegésével – azért készült úgyszólván már az első békeszerződés aláírásával egy időben, mert állítólag a nikolsburgi traktáton „megtréfálta és csúfolta az érdek”, mert gúnyosan azt mondta neki: „*Elmehezt, Bethlen, a királyságoddal, itthagyd az titulust!*”

Meglehet, hogy Pázmány e kárörvendő megjegyzése valóban elhangzott, mert a magyar főurak akkoriban ilyen gúnyos és ellenségük kárán örvendező hajlamúak voltak (illetve ilyen ma is minden ember, csak akkor az emberek nem voltak még olyan nagy színészek, mint ma), s utaltunk már rá és még utalunk is, hogy Pázmányban minél hosszabb idő telt el azóta, hogy elhagyta a jezsuita rendet és érsek lett, annál jobban elnyomta a magyar nemes, sőt most már főúr, a hajdani szerzetest. De hogy ilyen csekélység a nagy Bethlent annyira bántotta, hogy „*inkább akarta, hogy testét koporsóban tegyék*”, mintsem ezt lenyelje, az bizony nem nagyon válik becsületére s azt bizonyítja, hogy Bethlen sok tekintetben nagyon is kicsiny volt.

Pedig ez a mérhetetlen hiúság egész életét végigkíséri s szinte tettei fő indítóoka. Azért, mert valakivel gúnyolódnak, még nem szabad egy egész országot vérbe borítani s évekig tartó háborút viselni. Milyen messze esett az ilyen lelkület a kereszténységtől!

Az a sértés, amit Pázmánytól kapott, talán az idő múltával mégis behegedt volna s Bethlen készülődéséből mégse lett volna tényleges támadás. De aztán jött egy újabb sértés s most már nem a primástól, hanem a protestáns nádortól. S hogy megint újabb bizonyítékot kapjunk arra, hogy a főpap mindig jobb, mint a főúr, a protestáns nádortól jött sértés természetesen most is hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az érseké. Pázmány csak dévajkodott, Thurzó Szaniszló nádor durván becsmérelt. A dolog története a következő:

Mivel minden lázadás, minden forradalom lényegében véve egy kaptafára megy, Bethlen hívei addig, míg Bethlen volt az úr az országban, épp úgy kaptak az egyház és a királyhoz hű főurak elkobzott javaiból, mint ahogyan a kommunizmus is nagylelkűen elosztotta az Egyház és a földbirtokosok vagyonát „a nép” között. De mivel az, aki a másé ellen lázít, önzetlen nem lehet s ezért a kommunisták se adtak semmit ingyen, hanem megváltási árat kértek és kaptak azoktól a kisemberektől, akiknek földet adtak annak ellenére, hogy ők maguk semmi kártérítést se fizettek se az Egyháznak, se a földbirtokosoknak, épp úgy Bethlen is zálogösszeget kért és kapott azoktól, akiknek ilyen elrabolt birtokokat adott. Mivel a zálogösszeg aránylag kevés volt, az illetők még így is jól jártak. (A zálogösszeg természetesen nem azért volt kevés, mert Bethlen nagylelkű volt, hanem azért, mert olyan bolondot nem talált, aki annyit fizetett volna ezekért a birtokokért, mint amennyit tényleg értek.)

Bethlen egyszer s mindenkorra lejáratta volna magát, ha a maga hét megyéjét már megkapván, hívei érdekével már nem törődik. Ezért a nikolsburgi békébe bevetette, hogy Bethlen e híveinek kártalanításáról a legközelebbi országgyűlés fog gondoskodni.

Thurzó Szaniszló, aki – mint akkor még majdnem minden főúr – természetesen szintén protestáns volt, azon főurak egyike volt, akik a legelső között csatlakoztak a felkeléshez és a nikolsburgi béketárgyalásokban is Bethlen főembere volt, természetesen szintén kapott Bethlentől (természetesen szintén zálogösszeg lefizetése ellenében) egy zsíros egyházi javadalmat.

Hogy Bethlennek mennyire nem volt oka arra, hogy másodszor is támadjon és hogy nemcsak elméletben, hanem a valóságban is milyen szabad volt ekkor a nemzet királyával szemben, mutatja, hogy az az országgyűlés, melyet a nikolsburgi béke megkötése után tartottak és amely országgyűlésnek kellett Bethlen zálogosainak kártérítéséről határozni, működését a nádorválasztással kezdte s éppen ezt a Thurzó Szaniszlót, tehát a fő lázadót választotta meg nádornak s ezt a király is, a főpapság is szó nélkül tűrte, noha az alkotmány szerint Thurzónak a lázadásban való részvételért fej- és jószágvesztés járt volna, ha a nikolsburgi béke nem biztosított volna a lázadóknak amnesztiát.

Az okos Pázmány, látva, hogy az országgyűlés mennyire protestáns és mennyire Bethlenpárti, a merev ellenzékiesség helyett a megalázkodás és kedveskedés fegyverével élt, hogy ezzel vegye le a lábáról Thurzót. Az ő műve volt az is, hogy nádorságát se a király, se a főpapok nem ellenezték, mert Thurzó megnyerése, nem pedig a katolikus ügytől való elidegenítése volt a célja. Mivel az elzálogosított egyházi javak tekintetében Thurzó érdekelt fél volt s ezért joggal kellett félnie, hogy ő is a Bethlentől elzálogosított egyházi javak vissza nem adása mellett lesz, Pázmány neki előre visszafizette ezt a zálogösszeget, melyet az ő birtokában levő egyházi javadalomért Bethlennek fizetett.

Erre aztán a jó protestáns s eddig oly nagy „hazafi” nádor – mutatva, milyen gyarló, milyen meggyőződés nélküli emberek voltak ezek a tőlünk oly nemeslelkűeknek gondolt „szabadsághősök” – úgy meghatódott, hogy az Egyház érdekeinek az országgyűlésen legbuzgóbb szószólójává vált s fő érdeme volt abban, hogy az országgyűlés a Bethlentől elkobzott javak tulajdonosainak való visszaadását rendelte el, a Bethlennek fizetett zálogösszegeket illetően pedig azt határozta, hogy erről majd később dönt. A „később”-ből aztán „soha” lett s így azok, akik a Bethlentől elkobzott javakat zálogba vették, az értük fizetett pénzüket elvesztették.

Az addig nagy protestáns és nagy rebellis Thurzó azonban még ennél is sokkal tovább ment. Ő, aki Bethlen királlyá választásakor a fő kortes volt s mikor megtörtént, kézcsókra járult eléje (természetesen nemcsak ő, hanem mindenki), most azon az országgyűlési lakomán, melyet nádorrá választása után a rendeknek adott, ezt vágta oda Bethlen követeknek, tehát vendégeinek: „*A ti uratok, Bethlen, király akart lenni. Pedig tudhatná ez a bestia (csak most látjuk, hogy hozzá képest milyen finom úriember volt Pázmány), hogy sem én vagy más nemes anyaméhből származott magyar nem lehetünk azzá!*” (Khevenhüller: Annales Ferdinandaei, IX. Theil, 1676. o.)

Ez Bethlen egyszerű, a Thurzóénál sokkal alacsonyabb származására volt „gyengéd” célzás. Pedig hát Bethlen is nemesi származású volt, csak nem főnemesi. De a kettő között a magyar alkotmány nem tett különbséget. (Bár ez a magyar történelemkönyvekben és a jogban is annyit hangoztatott igazság nem egészen igaz, mert az országgyűlésen tettek, hiszen ott a főnemesség külön rend volt.)

Egyébként a Thurzók mind ilyen gőgösek voltak. Látni fogjuk, hogy Thurzó Imre hasonló módon gőgösködött, csak ő nem Bethlennel, hanem Eszterházyval szemben.

Ez a durva sértés volt aztán a fő oka Bethlen második támadásának.

Látjuk tehát, mennyire gyűlölte, lenézte, megvetette Bethlent hitsorsosa és egyik legfőbb hajdani híve, akinek alkalma volt őt közelebbről megismerni. Ezt a megborzasztóan durva viselkedést ugyanis másképp nem lehet megmagyarázni. Olyan önző és olyan eszközöket használó emberrel szemben azonban, amilyen Bethlen volt, könnyű megérteni ezt a megvetést kifejező viselkedést. Nemcsak Thurzó Szaniszló volt így Bethlennel, hanem mások is.

Ferdinánd Erdélybe küldött követe, a Bethlen iránt egyébként nem rosszindulatú Bornemissza István, 1626. február 3-i, már idézett jelentésében (Acta palatini Lib. I., 89. sz. alatt a kismartoni levéltárban egykorú irat) ezt közli erre vonatkozóan:

*„Az bizonyos: egész Erdély, mind úr, nemes, város és közrend úgy annyira nem szeretik... Készek volnának rátámadni, sőt ha fölséged hadat fogna hirdetni, általan fogvást kevés maradna, ki nem jönne szíve szerént az fölséged fizetésére. (Emiatt nem is lett volna sose baj. A baj mindig csak az volt, hogy őfelségének sose volt pénze azok fizetésére, akik szívesen harcoltak volna mellette és érte.) Nekem sokan szoltak, mind fő- és közrendek, kik ideki nagy affectióval és hívséggel ajánlják magukat.”*

Aztán: *„Magok is az körülötte valók nem hisznek neki, sőt ha nem tartanának új fejedelem miatt való vérrontástól Erdélyben, annyira elbúsultak minden rendek, hogy szintén elnyomta és rabbá tette őket, nem sokáig hagynák élni. Reménylik is, hogy sokáig immár nem uralkodhatik rajtok, hanem megszabadítja Isten őket tőle.”* (Szalay: Eszterházy Miklós, II., 238-240. o.)

Olyan önző és olyan hiú embert, mint Bethlen, nem is lehetett szeretni, kivált azoknak, kik közelében éltek s így ez ellenszenves tulajdonságait mind jobban megismerték s a maguk bőrén érezték. Érdekes, hogy Kossuth is ugyanilyen volt s ezért neki is ugyanilyen volt a sorsa. Akik megismerték, neki is mind ellenségei lettek, sőt bizonyos, szinte megmagyarázhatatlanul nagy lenézéssel és megvetéssel kísérték azt az embert, akit a tőle jótékony távolságban élő egyszerű magyarok milliói félistenként tiszteltek.

Kossuthot még nehezebb volt szeretni annak, aki közelebbről ismerte, mint Bethlent. Míg ugyanis Bethlen, noha egész közszereplése színészség és álnokság volt, mint magánember, nem volt színész s még gyerekes hiúságában is van valami rokonszenves épp azért, mert természetes és emberi, Kossuth – mint látni fogjuk majd – még nagyravágyását és hiúságát is állandó színészkedéssel leplezte. Ez sikerült is neki a távol álló tömegek előtt – innen az a hihetetlenül nagy nimbusz, mely személyét még ma is övezi –, de a hozzá közelebb állók, a vele napról napra érintkezők szemében annál visszataszítóbbá tette.

Bethlen a hiúságát nem leplezte álnoksággal, hanem ha sértés érte, a legnagyobb természetességgel tört ki haragja és kezdett el fenyegetőzni, sőt fegyverkezni. Thurzó Szaniszló sértegetését meghallva is kijelenti Ferdinánd követeinek (1623. július 9-i jelentésük Eperjerről), hogy *„a rajta esett sértést... bosszulatlanul nem hagyhatja; ő saját házából is ki fogja húzatni a nádorispányt”*.

Ezt a sértést nevezi meg második támadása egyik fő okául. Elárasztotta miatta seregeivel az országot, tűzzel-vassal pusztította Thurzó birtokait (szegény jobbágyok, akik nem is sértegették meg Bethlent!) és a béketárgyalások elején a legkomolyabb hangon követelte Thurzó kivégzését (!) a neki adandó elégtételképpen.

Újabb bizonyíték ez arra, hogy az egyébként emberségesnek látszó Bethlennek zsarnoki hajlamai is voltak s kivált első haragja rettenetes volt. Jaj volt annak, aki ilyenkor kezébe került. Pedig hát Thurzó csak becsületsértést követett el Bethlen ellen s ezért a XX. század törvénykönyve még a börtönt is soknak tartja.

De nemcsak akkor volt Bethlen zsarnok, mikor az ország nádorának (!) kivégzését követelte (jutott-e valaha ilyesmi a Habsburg eszébe?), hanem már akkor is, mikor még csak azt üzenté, hogy „a saját házából is ki fogja húzatni”. Ha ugyanis Bethlen csak egy cseppet is törődött volna a törvénnyel vagy a magyar alkotmánnyal – pedig tekintve, hogy szabadsághős, tehát az alkotmány védője volt, vagy legalábbis annak mondta magát, illetet volna, hogy törödjék vele –, akkor tudnia kellett volna, hogy nem neki, hanem még a királynak sincs joga nem ahhoz, hogy egy nádort, hanem akár csak egy egyszerű köznemest is nem a saját házából kihúzzasson, hanem akár csak a törvényes ítélet elhangzása előtt már elfogasson s nem akkor, ha becsületsértést követ el, hanem még akkor se, ha rablógyilkosságot. Hol van tehát ez a fenyegetőző Bethlen azoknak a Habsburgoknak törvénytiszteletétől és önuralmától, akiknek „zsarnoksága” ellen állítólag fegyvert fogott?

De nemcsak Thurzó Szaniszlóra haragudott Bethlen, hanem Eszterházy Miklósról is. Rá is állandóan panaszkodott, hogy őt „böcsmérelí” és e böcsmérléseket jelöli meg harmadik támadása okául. Mondhatom, nagyon hazafias, igazságos, önzetlenségre és emberszeretetre valló ok egy országos háborúra! Hát az bizony igaz, hogy Eszterháznak nem valami hízelgő véleménye volt Bethlenről és hazafiságáról, s az is igaz, hogy Eszterházy olyan ember volt, akinek a szája igen könnyen eljárt, mert ami a szívében volt, az a nyelvén is.

Például a III. Ferdinándot még atyja életében megkoronázó országgyűlés alkalmával, mikor Eszterházy mindenáron egyhangú választást akart, ezt azonban a Bethlen bírta hét megye követői makacsul megakadályozták s Eszterházy felháborodása láttára bizalmasan kijelentették, hogy ők is szívesen csatlakoznának az ország egyhangú elhatározásához, de Bethlen szigorú parancsa miatt nem tehetik, Eszterházy olyan méregbe jött, hogy még „fattyúnak” is nevezte előtük a fejedelmet. Ez bizony igen nagy sértés, kivált ha egy fejedelmet ér, s különösen ha olyan fejedelmet, aki nem fejedelmi származású fejedelem, mert az az ilyesmik iránt mindig érzékenyebb.

Ebben az esetben azonban Bethlen mégse volt okos, mikor veleszületett hiúságának zabolátlan természetességét érvényesülni hagyta nyugodt megfontoltsága felett. Tudnia kellett volna, hogy hasonló esetekben a fejedelmi méltóság nem a felháborodást, hanem a közönyt, az észre nem vevést követeli. Ez esetben az emberek (s maga Eszterházy is) gondolhatták volna azt, hogy ő bizonyára nem is tud erről a nagy sértésről, mert hívei nem merték neki még mondani se. Így lehet, hogy maga az egész dolog is feledésbe ment volna s nem lehetett volna belőle országos szenzáció, tehát Bethlen tekintélyére országos szégyen.

Bethlen azonban maga csinált belőle az egész ország előtt ismeretessé váló szégyent. Erre annál kevésbé volt szükség, mert Eszterházy maga sajnálta a legjobban, hogy ilyesmik néha kicsúsztak a száján, s Bethlen előtt természetesen mindig le is tagadta őket. (Bethlen ugyanis ekkor már ilyen nagy úr volt.) Ha pedig maga Eszterházy letagadta őket, nem is jelentettek sokat. Bethlennek tehát nem is kellett volna tudomásul vennie. Az észrevevést méltóságán alulinak kellett volna tartania. De hát ő ebben annyira kicsinyes volt, hogy egy-egy elejtett szó, még akkor is, ha az is megtagadja, aki elejtette, neki volt olyan fontos, hogy miatta újra elpusztítsa Magyarországot. Pedig de meg volt róla győződve, hogy nála jobban senki se szereti!

A türelem fényűzését (ha a hiúsága kisebb lett volna és ha az önuralom mesterségére valaha is tanították volna) Bethlen annál könnyebben megengedhette volna magának, mert hiszen a Habsburg-házba való beházasodása, királyi címe és magyarországi kormányzósága végleges kútba esése ellenére is olyan nagy úr volt már s Eszterházy felett már olyan toronymagasan állt, hogy leveleiben Eszterházyt őt felségezi, Bethlen pedig őt csak „kegyelmed”-nek

szólítja s neki írt leveleit úgy fejezi be, hogy „*benevolus Gabriel, azaz jóakarója, Gábor*”. Néha, ha igen kedves és leereszkedő akar hozzá lenni: „*benevolus amicus, jóakaró barátja*”.

Igen helyesen, de ugyancsak nagy önmegalázással írja neki 1626. október 15-én Eszterházy: „*Nekem erőm sem volt, hogy felségedet megbánthattam volna*”. Mennyivel okosabb, méltóságosabb, nagyobb stílú és nemesebb lelkű lett volna Bethlen, de a magyar vérnek és vagyonnak is mennyivel nagyobb kímélője, tehát mennyivel jobb hazafi és jobb ember is, ha ő is így gondolkodott volna, mikor Eszterházy sértegetéseit meghallotta, s ha tartotta volna magát olyan nagy úrnak, akinek trónja magasára egy-egy meggondolatlanul elejtett sértő szó nem jut el. Érezhette-e magát Bethlen megsértve attól az Eszterházytól, aki 1625. július 27-én kelt levelében ezt írja neki: „*Én felséged szolgája vagyok, parancsolatot kérek*”.

Láthatjuk belőle, mi a jezsuita nevelés eredménye. Eszterházy jezsuita iskolába járt, ahol megtanították az önuralomra, sőt az önmegalázásra is. Ő nemcsak hangoztatta, mint Bethlen, hanem effajta önmegalázásaival, tetteivel is bebizonyította, hogy valóban szereti a hazáját, szereti még önmagánál is jobban, és kedvéért le tudja dönteni lelkében még a gög és az önzés bálványát is. Protestáns ember ilyesmire nem képes. Istentelen forradalmár még kevésbé.

Becsületes emberek köztük is vannak, mert ők se állnak mind Bethlen Gáborokból. Még vértanúik is akadnak. Még olyanok is, akik nemcsak meghalnak, hanem valóban az eszméért és bátran, hősiiesen halnak meg. De ők göggel halnak meg, nem alázatosan, mint a keresztények és mint Krisztus, aki nem szégyellte felkiáltani a kereszten: Istenem, Istenem, miért hagytál el engem? (Mk 15,34) Tehát nem szégyellte ellenségei előtt, hogy szenved, hogy sikerült neki fájdalmat okozni, hogy nagy áldozat neki a halál.

A nem keresztény hős ezt eltitkolja, vagy talán nem is kell neki titkolnia, mert a fanatizmus kiöli belőle az emberi érzést s ezért neki nem is olyan nagy áldozat meghalni. Ő ellenségei iránti megvetéssel hal meg, az erőt pedig az az önzés adja neki hozzá, hogy nevét megörökíti vele a történelemben. Bátran is csak azért tud meghalni, mert tudja, hogy ez is meg lesz írva róla. No meg a gög is adja neki a bátorságot, mert hiszen mondtam, hogy ellenségei elleni megvetéssel hal meg. Ha félelmet, ha fájdalmat, ha szenvedést mutatna, akkor már megalázkodna. Ez már ellenségei fölényét mutatná s elégtétel lenne számukra. (A bolsevizmus vallatási módszerei és kínzóeszközei ezt a gögöt is meg tudták törni, mert nemcsak a keresztények, hanem a kommunista Rajk is úgy viselkedett a fő tárgyaláson, mint egy féreg, de ez már nem idetartozó kérdés. Ez csak azt bizonyítja, hogy az emberi erő és az emberi szellem is véges. Ezért meg lehet törni nemcsak a testet, hanem a lelket is, legalábbis addig, amíg a testben van és az idegrendszerre van szüksége, hogy megnyilvánulhasson.)

A keresztény hős még abban is különbözik az istentelen hőstől, hogy ez utóbbi, ha módjában áll, öngyilkossággal szabadul meg a vértanúságtól vagy attól, hogy halálában vagy szenvedéseiben ellenségeinek gyönyörködniük lehessen. A keresztény hős még ezt se teheti meg. Neki alá kell vetnie magát Isten akaratának. Ő a vértanúság kínjaitól és megalázásaitól még öngyilkosság árán se szabadulhat meg, hanem ha Isten ezt a sorsot szánta neki, hogy ne csak meghalnia, hanem ellenségei gyönyörűségére és elégtételére, mint a féreg, megalázva és látszólag gonosztevőként kelljen meghalnia, Isten kezéből ezt a végzést is alázattal kell elfogadnia s még az öngyilkosság fegyverének használatával se szabad a megalázás alól kibújni. Ebből is láthatjuk, hogy az istentelen ember hősi halála valójában gög, a saját önérzetének, nem pedig az eszmének hozott áldozat, míg a keresztény valóban önzetlenül hal meg. Ő valóban mindent odaad az eszméért, még az önérzetét is, de ez természetesen csak akkor és azért lehetséges, mert és ha ez az eszme maga az Isten.

## Bethlen szó-, eskü- és szerződésszegései

Bethlen családságai, hazudozásai és partnereinek becsapásai azon alapultak, hogy sorsa és érvényesülése két nagyhatalomtól: a Habsburgoktól és a törököktől függően, mind a kettővel egy időben volt tárgyalásokban és diplomáciai viszonyban. Mind a kettő kegyét egyszerre akarta megszerezni, egy időben akarta bebizonyítani, milyen jó embere az egyiknek is és a másiknak is, közben pedig leste az eseményeket. Hogy az egyikhez vagy a másikhoz csatlakozzék-e aztán végleg és igazában, az neki teljesen mindegy volt; tisztán attól függött minden, melyiknek az oldalán lehet többet elérni.

Világos, hogy merőben ellentétes állításokkal és ígéretésekkel lehetett a Habsburg- király kegyeit megnyerni, mint a török kedvében járni, s mivel Bethlennek mindkettő egyaránt célja volt, mert előre nem tudhatta, melyikből lesz nagyobb haszna, mikor a királynak írt, homlokegyenest ellenkezőjét állította annak, amit a töröknek szokott írogatni. Eleinte szerzett is az eljárással némi hitelt mindkettőnél, mert többé-kevésbé mindegyik elhitte, hogy az ő embere, de csak természetes, hogy ez a kétszínű eljárás hosszabb-rövidebb késedelemmel megbosszulta magát, mert lehetetlen, hogy ilyen kétszínűség előbb-utóbb ki ne tudódjék.

Bécsben, mint láttuk, közel se voltak olyan tehetségtelenek, mint mi feltenni szoktuk s ezért igen hamar tisztában voltak ott Bethlen Gáborral. Bécs még arról is gondoskodott, hogy a török is megtudja Bethlenről ugyanezt. Itt nem érte el célját, mert Bethlen a török kegyét ennek ellenére is végig meg tudta tartani, noha egészen kétségtelen, hogy annak ellenére, hogy egész élete végéig a törököt szolgálta, sokkal szívesebben szolgálta volna Ferdinándot, ha ezzel a politikával is elérhetett volna annyit, mint azzal, hogy a törökkel tartott. Hogy Bethlen őszintébb volt akkor, mikor Ferdinándnak írt, mint mikor a töröknek, annak kétségtelen bizonyítékait mindjárt látjuk.

Hogy a törökkel olyan jól megértették egymást s vele végig jóban tudott maradni, noha nem őszintén szolgálta és sokszor egész nyíltan elárulta, annak három oka van. Az első, hogy Bethlen lelki alkata és jelleme folytán inkább való volt a török szövetségesének, mint keresztényekének, kivált katolikusokénak, s különösen olyan eszményi katolikusokénak, mint II. Ferdinánd volt. Bethlen azért tudott végig jóban maradni a törökkel, mert minden zsák megtalálja a foltját.

A második ok az volt, hogy a konstantinápolyi diplomácia sokkal kezdetlegesebb, sokkal naivabb volt, mint a bécsi. A portát könnyebb volt becsapni, mint a bécsi udvar. A harmadik, hogy ott pénzzel, vesztegetéssel mindent el lehetett érni, de itt nem. A bécsi udvar miniszterei és alkalmazottai sose voltak olyan erkölcsi magaslaton, mint császári uruk, de azért a Habsburg-ház erkölcsi magaslata rajtuk is meglátszott.

Korrupció itt is volt. Ezt bizonyos tekintetben még elő is mozdította a császár jósága s az a nagy bizalom, melyet környezete iránt tanúsított. (Minden jó ember azt hiszi, hogy mások is jók és minden gonosz ember azt gondolja, hogy mások is olyan gonoszok, mint ő. Ezért a jó bízik az emberekben, míg a gonosz nem. Ebben a tekintetben a gonosz az okosabb, de azért persze a jóságnak is vannak igen nagy előnyei.)

Egy olyan családban, ahol a család feje jó, ha szolgálói között – éppen a jósága miatt – nem is tud talán olyan rendet tartani, mint a kíméletlen családfő, mégiscsak jobb szellem szokott uralkodni, mint olyan családban, ahol a fő szigorú és rendtartó ember ugyan, de bűnei miatt gyűlölt s ezért a jók nem szívesen maradnak szolgálatában. Hogy ez az igazság érvényesült a bécsi udvarban is, arra majd többször rámutatunk. Úgyszintén arra is, hogy a Habsburgok szolgálatában igen sok jó ember volt. Olyan adatoknak például nyoma sincs, hogy Bethlen a bécsi udvarban is megpróbált volna vesztegetni.

Bethlen tehát szavait, állításait és erősködéseit egyszerű diplomáciai játéknak tekintette, melyben a hazugság egyáltalán nem számított bűnnek még akkor sem, ha becsületszóval,

vagy akár esküvel is megerősítette, hogy nagyobb foganatja legyen. Ez az ő szemében egyszerűen okosság volt, mely egy uralkodóban egyenesen kötelesség. Annál nagyobb hűhót csapott, ha azt kellett észrevennie, hogy tárgyalófele is ugyanígy jár el ővele. De részéről még ez a nagy felháborodás is okosságból történt, mert ezzel próbálta bizonyítani s a tárgyalóféllel lehetőleg el is hitetni, hogy ő ilyen eszközöket nem szokott használni s egyúttal a partner megszegyenülését is felhasználta pillanatnyi engedményekre s így a maga céljaira.

De ugyanilyen szellemben fogta fel Bethlen azokat a kötelezvényeket, szerződéseket, szövetségleveleket és békeokmányokat is, melyeket aláírt. Ezeket is csak addig és csak annyiban tekintette magára kötelezőknek, amíg és amennyiben előnyök voltak rá nézve. Maga az aláírás, az adott szó szentsége és a becsület egyáltalán semmit se számított előtte. Mihelyt tehát terveiben vagy a hatalomban való emelkedésben akadályozták, szemrebbenés nélkül dobta őket félre. (Ha azonban a másik fél tett ugyanígy, senki se tudott miatta úgy felháborodni, mint ő.)

Amit protestánsaink a konstanzi zsinatra fognak, mely állítólag kimondta, hogy az eretnekeknek adott szó nem kötelez (ami azonban – noha a konstanzi zsinat nem volt törvényes zsinat –, szemenszedett rágalom, mert ezt még a konstanzi zugzsinat se mondta ki soha), azt Bethlen egész életében vígan gyakorolta a törökkel való viszonyában olyan értelemben, hogy a pogánynak adott szó nem kötelez. De gyakorolta Ferdinánddal való viszonyában is oly értelemben, hogy a katolikusoknak adott szó se kötelez.

Arra gondolhatnánk, hogy talán azzal nyugtatta meg miatta a lelkiismeretét, hogy hiszen a katolikusok is bálványimádók. Bethlennek azonban aligha volt lelkiismerete, vagy legalábbis olyan lelkiismerettel, mely a gazdáját néha még furdalni is szokta, aligha rendelkezett. Nem kötelezte ugyanis őt a saját hitfeleinek adott szava se akkor, ha megtartásából hátránya volt. Látni fogjuk, hogy becsapta ő a protestáns cseh szövetségeseit is és a kálvinista V. Frigyes cseh pütkösi királyt is, de láttuk, hogy az angol protestánsok véleménye is az volt róla, hogy őket is becsapja s legfeljebb annyi becsületet tételeztek fel róla, hogy azért a katolikusokat mégis szívesebben csapja be, mint őket.

Már egészen fiatal kora óta török földön bujdosik, basákkal van bizalmas barátságban, élvezi a török kegyét és támogatását. Fejedelemmé is tisztán a török teszi, s 1614-ben már azt az ajánlatot teszi a törököknek, hogy támadják meg együtt a németet s a terület, melyet így elfoglalnak, vagy az övé vagy a töröké legyen aszerint, hogy melyikük foglalja el. (Szép kis magyar hazafi, aki az ősi ellenféllel együtt akar osztozni hazája területén!)

Ez a töröknek tett ajánlata azonban egyáltalán nem akadályozta annak, hogy 1615-ben azért Ferdinánddal is meg ne kösse a nagyszombati egyezményt, melyben Ferdinánd mellett köti le magát, sőt titkos szerződésben még arra is kötelezettséget vállal, hogy ha törésre kerül a dolog, akkor Ferdinánddal együtt fog harcolni a török ellen (s természetesen a töröktől így elfoglalt terület is azé lesz, aki éppen elfoglalja majd tőle).

1617-ben, a második nagyszombati egyezményben (mert a Bethlennel kötött egyezmények, úgy látszik, csak egy évig értek valamit) ugyanezt újra megígéri Ferdinándnak, de azért 1619-ben természetesen mégis megkezdi Ferdinánd ellen első „szabadságharcát” török szövetségben. Vác várát is török kézre juttatja és még tatárokat is fogad szolgálatába. Első támadása lezajlása után már II. Ferdinánd lánya kezét kéri meg s újra esküdözik, hogy ha Ferdinánd úgy kívánja, a török ellen támad. Ezt az ajánlközését (mind a lány kezét, mind a török ellen való támadó háborút illetően) újra meg újra megismétli három éven át, úgyhogy ebben az esetben még neki is egész nyugodtan elhiszhetjük, hogy őszintén beszélt.

Ez az őszintesége s az az állhatatos kérése, hogy Ferdinánd veje lehessen, egyáltalán nem volt akadályozó annak, hogy ugyanezen három év alatt még egyszer meg ne támadja Ferdinándot, mégpedig még jobban a török szövetségében, mint első támadása alkalmával, mert akkor – legalábbis támadása elején – még rossz viszonyban volt a törökkel; míg a másodikat már a kezdetén is a törökkel való egyetértésben csinálta. (Bizonyára arra gondolt, hogy a megszo-



rongatott Ferdinánd majd könnyebben adja neki a leányát, mint a békében hagyott Ferdinánd. Ne feledjük, hogy Zápolya János is fegyveresekkel rontott arra a királyi várra, melynek „dobzse” gazdája békés úton nem akarta nekiadni a lányát.)

A második támadás lezajlása után újra folytatja a leánykérést és kérése teljesítése esetén újra ígéri, hogy „arcul támad” a törökre, régi hűségese szövevényezésére.

De nemcsak a törökkel bánt így, hanem a tatárokkal is. Első támadásakor szerződötti őket. Ajánlatában olyan gazdag vidékek és városok kirablásának lehetőségével kecsegteti őket, amelyeket ők addig még nem is láttak (bizonyára a morva városokra gondolt). Mielőtt azonban a fellovalt tatárok megérkeztek, már megkötötte a békét. Mivel most már a tatárok megérkezése igen kellemetlen helyzetbe sodorta volna, eltorlaszoltatja a Kárpátok szorosait, hogy át ne jöhessenek rajta azok a tatárok, akiket ő hívott ide és akikkel e célból szerződést is kötött.

Ha úriember lett volna, akkor nem eltorlaszoltatja a szorosokat, hanem odaküldi megbízottjait, akik bocsánatot kérnek a tatároktól a hiábavaló fáradságért, megfizetik költségeiket s mindazt, amire uruk a szerződésben kötelezettséget vállalt, az elmaradt haszonért (a morva városok elmaradt kirablásáért) pedig illő kártérítést fizet nekik. Ez esetben a tatárok visszafordultak volna, de ez természetesen Bethlennek sok pénzébe került volna. Noha pénze bőven volt s vele még a tatárok előtt is lejáratta a magyar becsületet, azzal nem törődött.

Ha valamelyik „hazafi” erre azt válaszolja, hogy a tatárok olyan szövetségesek voltak, akik nem is érdemeltek más bánásmódot, azt felelem neki, hogy vajon milyen megítélést érdemel akkor az a Bethlen, aki ilyen szövetségeseket szerzett a keresztény morva nép ellen (mely akkor már régóta fizette a sok pénzt a magyar végvárok fenntartására), sőt még a magyar nép ellen is, mert hiszen a tatárok nem Morva-, hanem Magyarországra jöttek s egyáltalán nem is volt bizonyos, hogy eljutottak volna valaha is Morvaországba.

De nemcsak a tatárokkal bánt így Bethlen akkor, amikor már nem volt rájuk szüksége. A cseh protestánsokkal január 15-én írja alá a szerződést, melyben az van, hogy egymást el nem hagyják halálukig s 16-án már tudtuk nélkül aláírja Ferdinánddal a fegyverszünetet, tehát elhagyja őket még halála és haláluk előtt. Igaz, hogy a fegyverszünetbe a maga részéről a csehek is belevette, de ez nem volt más álnokságnál s csak azért történt, hogy becsületlen szövegese mégse legyen olyan kirívó. Nagyon jól tudta ugyanis, hogy Ferdinánd ebbe nem fog beleegyezni. S valóban, mikor Ferdinánd tudára adta, hogy a fegyverszünet csak reá vonatkozik, a csehekre semmiképpen se, Bethlen szó nélkül tudomásul vette a választ, noha kötelessége lett volna azt felelni, hogy így ő se fogadhatja el, mert ellenkezik a csehekkel kötött szerződésével.

Mikor aztán Ferdinánd teljesen leveri a cseheknek s azok meghódnak, mégis Bethlen az, aki szidja őket érte, mint a bokrot, s ő az, aki figyelmezteti őket a vele kötött szerződésre, mely megtiltja nekik azt, hogy nélküle békét kössenek. Ő ugyanis megkövetelte volna tőlük, hogy ha ők maguk már el is vették a játszmát, azért harcoljanak ők is tovább azért, hogy ő a magyar királyi címet megtarthassa és Erdély mellé a hét (vagy esetleg több) megyét magának megszerezhesse. Neki ugyanis emiatt most már az volt az érdeke, hogy a csehek utolsó csepp vérukig harcoljanak, hogy ő ne maradjon Ferdinánddal szemben egyedül.

A cseh lázadók is megszegették szavukat, igaz, nekik a szövetségben mentségük volt, hogy csak leverésük után hódoltak meg, vagyis akkor, mikor már minden további vérontás felesleges volt, legalábbis akkor, ha csak a maguk érdekét nézték. Bethlen mégis szövetségként szidja őket. Mikor azonban előtte ő kötött Ferdinánddal fegyverszünetet a csehek kárára a velük kötött szerződés megszegésével, az ő javára nem lehetett ezt a mentséget felhozni. Ő egyáltalán nem volt végszükségben akkor, s akkor még a csehek se voltak leverve. Ez tehát tisztán önzés volt: előre megfontolt, teljesen szabad akarattal elkövetett, kényszerhelyzettel egyáltalán nem indokolható szerződésszegés. Ezenkívül a csehek még azt is felhozhatták mentségükre, hogy meghódolásukkal ők csak olyan szerződést szegtek meg, melyet Bethlen egyszer fegyverszünet kötésével már megszegett. A szerződésszegést tehát nem ők kezdték.

Mikor pedig Bethlen a nikolsburgi béke megkötésével első támadására végleg rátette a pontot, teljesen cserbenhagyja a császár lábainál heverő cseh hitfeleit, nélkülük és őket sorukra hagyva köt békét. Pedig még nem is mondtuk, hogy 1620. április 25-i kelettel még egy második szerződést is kötött velük, melyet akkor ők közösen „örök (!) szövetségnek” neveztek. Ekkor se menthette magát a kényszerhelyzettel, mert hiszen egyáltalán nem volt kényszerhelyzetben. Töretlen volt a serege és éppen ezért tudott olyan előnyös békét kötni.

Ha nem volt hajlandó tisztán a csehek kedvéért tovább harcolni (bár az se lett volna tisztán a csehek kedvéért, mert a hadiszerecsé még neki, magának is hozhatott volna hasznot), legalább a lázadó cseh protestánsok kivégzését egész bizonyosan megakadályozhatta volna, ha a hét megye helyett, melyet kapott, hárommal vagy akár ötten megelégedett volna. Neki azonban egy megye is többet ért, mint hittestvérei, vagy akár „örök” szövetségesei, vagy az adott szava.

Önzése annál visszataszítóbb, mert cseh hitfeleitől ekkor (már elkésve) kapta meg az első tekintélyesebb, a szerződésben kikötött pénzsegélyt. Ezt szemhunyorítás nélkül vágta zsebre, noha mire kezéhez jutott, a csehek már eljátszották kisdud játékaikat s Bethlen a pénz felvétele után már semmit se tett azok érdekében, akik a pénzt küldték neki. Ez a pénz – gondolta – azért jár öneki, amit már eddig tett értük. Pedig hát szegény protestáns hitfelei bizonyára nem ezért küldték el neki ezt a pénzt még így utólag is.

Képzeltetjük, mit gondoltak utána ezek a csehek a magyar becsületről. Pedig hát legfeljebb a magyar protestánsok becsületére vonatkozólag vonhatták le belőle a következtetést, sőt még arról se, hanem csak egyedül Bethlen becsületéről. Ha azonban a magyar protestánsok becsületére is vonatkozik ez, ha pedig maga a magyarság is azonosítja magát vele, akkor magára a magyarság becsületére is kell értenünk.

Mint a cseh protestánsok, ugyanúgy jártak Bethlennel angol, holland és dán hitfelei is, akik harmadik felkelésébe ugratták bele, bár ugyanilyen joggal mondhatnánk azt is, hogy Bethlen ugratta bele őket. Ekkor is annyit tárgyaltak, alkudoztak – külföldi hittestvérei ugyanis egy cseppet se voltak nagylelkűbbek vagy önzetlenebbek, mint ő –, hogy mire meggyeztek és az első pénzsegélyt útnak indították, Bethlen megint már meg is kötötte a békét. Az ő személyi érdeke ugyanis semmi hasznát nem látta már akkor a további hadakozásnak, és csak a protestantizmus érdekeiért nem volt hajlandó semmit áldozni vagy kockáztatni s ilyenkor már az se számított előtte semmit, ha a szerződés kötelezte rá.

De a hitfeleitől elkésve megküldött pénzt azért most is felvette. Gondolta, megszolgált neki már azzal is, hogy egyáltalán felkelt, mert csupán ezzel is gyöngítette azt, aki nemcsak neki, hanem szövetségeseinek is ellenfele volt. Protestáns szövetségesei azonban természetesen nem ezért küldték neki a pénzt, hanem további szolgálatok fejében, s mikor ezt hiába várta tőle, természetesen ők is szidták, mint a bokrot.

Ha csak így tartotta meg Bethlen a szerződéseit akkor, mikor barátaival és hitfeleivel kötötte, gondolhatjuk, hogy viselkedett, mikor ellenségeivel kötött békeszerződést. Az első támadását bezáró, 1622 legelején kötött nikolsburgi békében többek közt ezt írta alá: „*A fejedelem úr egyszerűen és teljesen leteszi, lemondván róla örökre, a királyi címet*”. Hogy ezt hogyan tartotta meg, már láttuk.

„*Ígéri továbbá a fejedelem úr, hogy ezentúl a császári királyi felség, a fenséges ausztriai ház és ennek hű alattvalói ellen sohasem fog ellenségeskedést elkövetni és fegyverhez nyúlni; nem is fogja őket háborgatni; veszedelmes dolgokat nem fog ellenük forralni; ellenségeiket sem fogja semmi módon segíteni, ő császári felségének és a dicsőséges ausztriai háznak hasonló jóakarátát és jóvoltát a fejedelem úr önmaga és törvényes utódai iránt is elvárván.*”

Ezt az ünnepélyes kötelezettséget „a fejedelem úr” úgy tartotta meg, hogy aláírása után már másfél évre újra az osztrák határon állt fegyveres erejével, hogy megdöntse „a dicsőséges ausztriai házat”. De még e másfél évig is csak azért várt, mert ennyi időnél kevesebb nem volt elég arra, hogy második támadására fel tudjon készülni. Hogy azonban aláírása már ak-

kor is rosszhiszemű volt, mikor a toll még a kezében volt s már akkor is azt tervezte, hogy azonnal meg fogja szegni, mihelyt módjában lesz, arra több bizonyítékunk van. Így aztán arra kell gondolnunk, hogy az a nagy „fenséges”-ezés és „dicsőséges”-ezés is, mellyel az ausztriai házat illette, csak azért történt, hogy rosszhiszeműségét leplezze.

Az aláírás után ugyanis már hat hétre, 1622. február 14-én, Czobor Imre, aki a Bethlen-nel való béketárgyalásokban Ferdinánd egyik biztosa volt, Léváról ezt írja Pázmánynak (Szalay: Eszterházy Miklós, II., 3. o.): „Bethlen felül nagyságodnak ezt írhatom: Asztala felől így szól vendégének elgondolkozva: Bizony csak arcul gondolkodtam, nagy dolog az, hogy mikor a trakta elvégződött, utolsó órában is megtréfált és csúfolt az érsek. Azt mondta: elmehetsz, Bethlen, a királysággal, itt hagyád a titulust. Elhiggye minden ember, hogy bizony inkább akarom, hogy az testemet koporsóba tegyék, hogyne mint gyalázatosan letegyem (a királyi címet). Elhiggyék, hogy az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony a bécsi kapura néz”. (Hat hete volt csak, hogy arra kötelezte magát, hogy többet nem fog soha a bécsi kapura nézni és hogy kezét soha többet nem fogja Magyarországon tartani!)

„Jägendorf felel: Fölséged fogadja szómat: Amint mondtam, bizony mindenben még módja vagyon fölségednek.” (Vagyis Jägendorf, a sátán – a német protestáns szövetséges – biztatja, hogy megvan hozzá az ereje. Hogy a becsülettel ellenkezik az, amit tervez, arra nem figyelmezteti.) „Erre azt felelte: Bemegyek Erdélybe (mindezt tehát akkor mondta, mikor még haza se ért Erdélybe első támadása után), ott egy kevés ideig megnyugszom és helyen hagyom az országot, az egész székelységet és egyéb renden levő vitélő népet megmustrálom és ismét kijövök.” De a nikolsburgi béke megkötésével Bethlen nemcsak Ferdinándot, hanem a törököt is újra becsapta, mert a békekötés a porta tudta és beleegyezése nélkül történt. Ez szintén igen nagyfokú jellemtelenség volt Bethlen részéről, s mivel a török szolgája volt, egyúttal nagy fegyelemsértés is. Hiszen láttuk, milyen nehezen tudta rávenni a törököt, hogy vállalkozásába beleegyezzen, és mikor végül beleegyezett, a török támogatta is. Most pedig a tudta nélkül egyszerűen faképnél hagyja. Nemcsak becstelenség, hanem nagy vakmerőség is lett volna ez tőle, ha nem tudta volna, hogy hazudozásaival, s ha ez se használna, megvesztegetéssel elérni célját és le tudja szerelni a török haragját.

Kénytelen volt megkötni a békét, üzeni, mert a három éve tartó háború annyira kimerítette az országot, hogy továbbra már nem tudja eltartani a hadakat. A békekötéssel – folytatja – csak az volt a célzata, hogy időt nyerjen.

A portán hittek követének és szívesen fogadták, mert természetesen nem ment üres kézzel. Bethlen augusztus 22-én újabb követséget küldött, melyhez ez alkalommal már a legyőzött cseh lázadók hontalan vezére, Thury Máttyás is csatlakozott, mint „hét evangélikus tartomány evangélikus rendeknek” biztosa. Ezekkel már azt üzenete, hogy pénzről és a hadak egyéb szükségéről már gondoskodott is az újabb támadásra. Húsz nap alatt kész megindulni és a császárt újra megtámadni. Várja a porta parancsait és számot tart segítségére is.

A levélben, melyet ekkor a nagyvezérnek küldött, hallatlan hazudozásokra vetemedett, csakhogy a töröknél célt érjen. Azt írta, hogy Ferdinánd, mióta vele békét kötött, őt a portától mindenképpen elvonni törekszik. Hogy azt is közölte vele, hogy a spanyol és a lengyel királlyal szövetségben százötvenezer főnyi sereget hoz össze a török ellen s ezzel a jövő évben Konstantinápoly ellen megy és kiűzi a törököt Európából. Ha Bethlen csatlakozik hozzá, őt teszi e sereg vezérévé és győzelem esetén Erdély és a környező tartományok királyává teszi. Ő azonban, mint a nagyúr mindig hűséges alattvalója, ellenáll minden csábításnak, sőt kötelességének tartja e tervek a portával való közlését, melyet legjobb volna megelőző támadással meghiúsítani. A szultán menjen Ausztria ellen, ő maga Csehország ellen vonul. Könnyű lenne ezeket az országokat elfoglalni, sőt magát a császárt is el lehetne fogni.

Az „evangélikusok” e követsége még a konstantinápolyi angol követet, a már sokszor emlegetett Sir Thomas Roe-t is igyekezett a tervek megnyerni, de az természetesen nem állt kötélnek. De 1622 áprilisában hazulról is ezt írta Calvert brit államtitkár: „Ami Bethlen Gá-

bort illeti, a jellemrajz, melyet nagyságod róla beküldött, tökéletesen megegyezik azzal a nézetrel, mellyel őfelsége mindig volt iránta. Őfelsége azt óhajtja, hogy Lordságod vele és ügyeivel ne foglalkozzék és őt bízva teljesen azokra, akik róla gondoskodnak.” (Negotiations of Sir Thomas Roe, London, 1740., 28. o.)

Bethlen a nikolsburgi békében arra is kötelezte magát, mégpedig sokszorosán és a legünnepélyesebben és e kötelezettségeit a második és harmadik támadása után kötött békékben is megújította, hogy a Bethlen élettartamára átengedett hét megye „ispánjai, valamint a végek és hajdúk kapitányai és várnagyai is, a városok és kiváltságos mezővárosok bírái és tanácsnokai, a jelenlegiek és az ezután következők, őfelsége biztosai előtt különösen e pontokra fognak esküdni: Hogy a fejedelem úr életében is ő császári királyi felsége és utódai, Magyarország törvényes királyai és az ő hű alattvalói ellen ellenségeskedést senkinek parancsaira és szorgalmazásaira sem fognak elkövetni”. (Világos, hogy mindezen elsősorban azt kellett érteni, hogy Bethlennel a rosszban nem fognak cimborálni.)

Ezt az esküt az illető megyék és városok tisztviselői és az illetékes kapitányok le is tették. Ennek ellenére Bethlen már rögtön a nikolsburgi béke megkötése után arra akarta őket kényszeríteni, hogy a békekötés határozatait ne hajtsák végre. Másfél évre rá pedig, második támadásakor, majd pedig harmadik támadása alkalmával ténylegesen is rákényszerítette őket, hogy esküjüket megszegjék és vele együtt ők is harcoljanak „Magyarország törvényes királya és hű alattvalói ellen”. Bethlen e bűne annál nagyobb, mert hiszen ő tudta a legjobban (panaszkodott is miatta eleget), hogy az illető megyék ezt nem önként tették.

A békepontok alapján (tehát Bethlen beleegyezésével, sőt kívánságára) megesküdtek aztán az átengedett megyék rendjei arra is, hogy „a fejedelem úr halála esetére őfelségének és utódainak, Magyarország törvényes királyainak, teljes engedelmességre és az országgal való újraegyesülésre azonnal és tettleg vissza fognak térni és a töröknek az ország jelzett részeiről semmi ürügy és szín alatt egyáltalán semmi sem fognak odaengedni vagy általadni... Azonfelül Erdély is biztosítani fogja ő császári felségét és utódait, Magyarország törvényes királyait, hogy a mondott hét megyére és Kassa városára jog vagy örökösödés címmel nem tart semmi igényt és azokban őfelsége kegyelmes megegyezése nélkül nem is fog katonákat toborozni”. Ezt a kötelezettséget utána az erdélyi országgyűlés is törvénybe iktatta.

Ugyanezeket a pontokat a Bethlen második támadását követő bécsi és a harmadikat követő pozsonyi (de Bethlentől Lőcsén aláírt) béke is újra meg újra tartalmazza. Mindezek ellenére mégis Bethlennek úgyszólván egész élete célja nem volt más, mint hogy ezeket a tőle újra meg újra megerősített pontokat kijátssza. Erre minden képzelhető utat megjárta.

Először rá akarta venni a kérdéses hét megyét, hogy határozza el, hogy Bethlen halála után is Erdélynél marad, tehát hogy ünnepélyes és újra meg újra letett esküjét szegje meg.

Noha e megyék akkor még majdnem teljesen protestánsok voltak, mégse voltak hajlandók, sőt vezérük Rákóczi György, a fő kálvinista és Bethlennek első támadása kezdetén legodaadóbb híve is olyan címen utasította vissza ezt a kívánságot, hogy „rossz és káros dologra akarnak vala venni”. Ami a keresztyéneknek nem sikerült neki, a „pogányoknál” is megpróbálta Bethlen, de ott is hiába.

Tudvalevő, hogy az ő három támadását lezáró három békekötéssel kapcsolatosan a törökkel is mindig külön békét kellett kötni, mert hiszen a török mind a három támadásakor szövetségese volt Bethlennek s így a török is mind a három alkalommal újra meg újra megszegte a Habsburg-császárral a békét. Bethlen mind a három alkalommal bele akarta csempészni a törökkel kötött békék szövegébe, hogy a török kezeskedik Erdély jelenlegi határai épségéért. Azt hitte, hogy a császáriak nem veszik majd észre, hogy ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy ha majd az ő halála után a király vissza akarja venni a neki átengedett hét megyét, ez török támadást fog maga után vonni.

Eszterházy azonban éber volt, tiltakozott Bethlen fondorlata ellen s mindig megghiúsította szándékát. Bethlen kénytelen volt engedni, hiszen másképp a törökkel kötött békében éppen

az ellenkezője lett volna annak, amit Bethlen a királlyal kötött békében már elfogadott. Jellemző azonban Bethlenre, hogy ő maga mindent elkövetett, hogy ez így legyen. Még élete végén is utánajárt a töröknél, hogy a hét megye az ő halála után is Erdélynél maradjon. Ennyit számított Bethlennél az ő aláírása, szava, szerződése és ünnepélyes kötelezettsége! Hiába volt azonban minden fondorlata, önzése, lelkiismeretlensége: halála után a hét megye azonnal visszatért a király hűségére.

Sajátságos, hogy Bethlen lelkiismerete még a halál árnyékában se talált ebben semmi elítélendőt, noha még Rákóczi György ugyancsak tág lelkiismerete is „rossznak és károsnak” találta a dolgot. Pedig Bethlen az akkori kor szokásának megfelelően külsőleg vallásos volt, sőt mivel a kálvinizmusban állítólag nincs is külsőség, egyenesen azt kellene hinnünk, hogy belsőleg is vallásos volt. Bibliát olvasott, prédikációt hallgatott és szeretett vallási dolgokról beszélgetni. Utolsó szavaiként a halálos ágyán is azt suttogta: „*Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen*”. Így aztán bizonyára nyugodtan is halt meg, mert arra – szegény – nem gondolt, hogy azzal, aki ilyen hidegvérrel szegi meg esküjét s akar erre még másokat is kényszeríteni, bajosan lehet vele Isten, sőt egészen bizonyos, hogy nincs vele. Ő azonban össze tudta egyeztetni a kettőt.

Egész életében az ördöggel tartott, a halálos ágyán mégis bizonyos volt benne, hogy vele van az Isten. Egyébként érthető a dolog, mert hiszen ezt is az a sátán csinálta, akit életében szolgált. A sátán ugyanis hazug, sőt a hazugság atyja és ezért a világosság angyalának képébe rejtőzik.

## Bethlen és az alkotmány meg a szabadság

Se az alkotmány, se a vallásszabadság miatt nem volt szükség Bethlen felkelésére.

Ő nemcsak másodszor és harmadszor, hanem még legelőször is azért ragadott fegyvert, hogy a maga hatalmát, rangját és dicsőségét növelje, nem pedig mintha a nemzet vagy a valóság szabadságának elnyomása tette volna szükségessé felkelését. Ezen állításunk igazságát egy szabadságharc esetében se lehet olyan kézzelfoghatóan bizonyítani, mint éppen Bethlen felkelésével kapcsolatban. Hiszen Bethlen első felkelése előtt alig egy évvel koronáztuk meg Ferdinándot és e koronázáskor a magyar függetlenségre olyan biztosítékokat sikerült szerezniünk, mint amilyeneket a Habsburgok akkor már száz éve tartó magyar uralma alatt még soha.

II. Ferdinánd előtt már négy Habsburg-király volt a mohácsi vész óta, de ezek egyikének trónra lépte se történt a magyar szabadság oly nagy biztosításával, mint II. Ferdinándé. Ennek oka az volt, hogy – mint említettük is már – az ő elődje, II. Mátyas alatt volt a leggyöngébb a Habsburgok hatalma: birodalmuk sose volt annyira protestáns, mint ekkor. Ezenkívül II. Ferdinánddal a család egy mellékága (a stájeri) lépett a német császári és a magyar királyi trónra, noha akkor még Miksának is több fia élt, tehát az elsőszülötti ág se halt ki teljesen s II. Ferdinánd, mivel minden azelőtti és az után következő Habsburg között a „legvakbuzgóbb” volt, különösen ellenszenves volt protestáns alattvalói előtt. Az ő trónra lépte egyenesen kihívás volt ellenük. Már lázadóban is voltak a cseh protestánsok akkor, mikor trónra lépett.

Se I. Ferdinánd, se Miksa, se Rudolf nem ismerte el, hogy választás útján kapta meg a magyar koronát. Ők nem engedtek abból a jogukból, hogy a korona őket örökösödés címén illeti. Mivel viszont a nemzet se engedett szabad királyválasztó jogából, a törvényben mindig olyan áthidaló kifejezést használtak, melyet így is lehetett érteni, meg úgy is. A nemzet mindig választásra értette, a király örökösökre. Most II. Ferdinánd, érezve gyengeségét, beleegyezik, hogy nyíltan törvénybe iktassák az ő választását. II. Ferdinánd volt továbbá az első olyan magyar király, aki megkoronázása előtt hitlevelet adott ki a magyar alkotmányos szabadságokra s erre a hitlevélre esküt is tett. Elődei alatt ez se történt még meg.

Pénzügyeinket, külügyünket és hadügyünket természetesen ekkor is Bécsből intézték, de mint már ismételtelen kifejtettük, ez akkor olyan adottság volt, amelyen változtatni semmiféle szabadsághős se tudott volna, mert hiszen a hadügyünkre és diplomáciánkra – tehát mindarra, amit külföldről intéztek – a pénzt is a külföld adta. Ha Bethlen szabadságharca győzött volna, legfeljebb arról lehetett volna szó, hogy Habsburg gyámság helyett török gyámság alá jutottunk volna. De míg a Habsburgokkal szemben legalább elvben mindig megvolt a szabadságunk, hiszen éppen most láttuk, hogy II. Ferdinánd – a történelemben először – még hitlevelet is adott rá, Bocskai és Bethlen ellenben nemcsak a gyakorlatban, hanem elvben és jogilag is a török alattvalója volt, velük együtt az volt tehát az ő Magyarországuk is. Magyarországot akkor teljesen függetlenné csak az a szabadsághős tehetett volna, aki olyan erőssé tudta volna tenni, hogy mind nyugat, mind kelet felől meg tudta volna védeni függetlenségét a maga erejéből és a maga anyagi eszközeivel. Ez azonban akkor merő lehetetlenség volt.

Világos tehát, hogy az adott körülmények között csak a nyugat és a kelet közti cseréről lehetett volna szó, arról, hogy a német helyett a törököt válasszuk urunknak, de nem arról, hogy mindkettőtől függetlenek legyünk. Hiszen erőtlenségünket még csak növelte a Bethlentől egymás után háromszor felidézett polgárháború. Hogy a Bethlen által kivívott szabadságunk milyen lett volna a Habsburgok megbuktatása után, azt sejtethetjük Bethlen két török követének, Korláthnak és Balásinak fentebb idézett jelentéseiből, melyekből láthatjuk, hogyan „hazugozta” nemcsak a szultán, hanem még a nagyvezér is Bethlent alattvalói előtt és hogyan emlegette előttük a nagyúr „parancsát” akkor, mikor már Bethlen nemcsak erdélyi fejedelem, hanem már Magyarország megválasztott királya is volt.

Arról, hogy a magyar királlyá lett erdélyi fejedelem a bécsi király feletti győzelme után a töröktől is függetleníse magát, abban az időben józan ésszel még csak szó se lehetett. Még akkor se, ha az erdélyi fejedelem egy Bethlen tehetségével rendelkezett. A török akkor olyan világhatalom volt, hogy még száz évvel később is és még a Habsburg-világhatalom is, sőt még az egész keresztény Európa is és még olyan istenadta vezérekkel megáldva is, mint Savoyai Jenő, Lotaringiai Károly, bajor Miksa és Badeni Lajos voltak, csak másfél évtizedes állandó háború után tudta legyőzni, de még akkor se döntőleg s végleg.

A háborúhoz tudvalevőleg pénz, pénz és harmadszor is csak pénz kell, s honnan vette volna ezt Bethlen Gábor az akkori kis kipusztult és leszegényedett országból? Talán nyugati protestáns hittestvéreitől? Erre vonatkozólag éppen Bethlen Gábornak voltak a legkeserűbb tapasztalatai. Az imént láttuk, mennyire nem fizették meg neki szövetségesei még azokat a segélyösszegeket se, amelyekre szerződésben kötelezték magukat, pedig akkor a katolikusok ellen küzdöttek, nem a tőlük távol levő török ellen s akkor a maguk anyagi érdekeiért (mert hiszen az egész harmincéves háború tulajdonképpen az egyházi javadalmak protestáns kézben való megtartásáért tört ki), nem pedig egy tisztán eszményi keresztény célért.

Pedig hát a török legyőzéséhez, vagy akár csak hátrább szorításához nem annyi pénz kellett volna, mint amennyire Bethlennek az Erdély és a részek nélküli Magyarország még török uralom alá nem jutott roncsainak meghódításához szüksége lett volna akkor, mikor a Habsburg-ház fejét a saját alattvalói már Bécsben ostromolták. Ha még ekkor és még ennyi pénzt se tudott tőlük kapni Bethlen, hogy kapott volna tőlük annyit, hogy vele a törököt űzhesse ki egész Magyarországról? De még ha ez is megtörtént volna, mikor tudta volna ezt az így felszabadított, de kipusztult népű és elszegényedett Magyarországot még egy Bethlen lángelméje is gazdaságilag úgy felvirágoztatni, hogy a maga lábán megállhasson?

Pénzt ingyen a politikában annyira nem adnak, hogy még a Habsburgok se adhatták egészen ingyen nekünk a külföldi pénzt. Vajon hogyan adhatták volna ingyen az erdélyi fejedelmek protestáns nyugati szövetségesei? A távolabb levő Angliától és Németalföldtől ezért nem tudtunk volna pénzt szerezni, mert nem estünk az ő érdekkörükbe. Közeli protestáns szomszéd viszont csak akkor adott volna, ha az a haszon, melyet pénzével elértünk, az övé lett volna. Még azt a kis pénzt, amit Bethlen kapott (vagy kapott volna tőlük, ha nem hagyta volna őket cserben), csak azon a címen adták, hogy gyöngítse ellenségüket, a Habsburgot, és megossza annak erejét. De a Habsburgok bukása után már ez az adakozásra ösztönző ok is megszűnt volna.

Sőt felhívtuk már a figyelmet arra is és be is bizonyítottuk, hogy még Erdély fél-függetlenségét is csak azért tartották úgy-ahogy tiszteletben a törökök, mert a szomszédban még ott volt a Habsburg. Ha már nem lett volna ott, még Erdélynek is nagy kára lett volna belőle, mert mindjárt megcsökkent volna becsülete a török előtt. Akkor Erdély is csak olyan helyzetbe került volna, mint amilyenben Moldva és Havasalföld volt.

Egy Bethlen-féle szabadságharc teljes győzelmének tehát könnyen az lehetett volna a következménye, hogy Habsburg-elnyomás helyett – mely (a tények kényszerítő hatására) csak gyakorlatban volt meg, de elméletben és jogilag nem, de amennyiben a gyakorlatban megvolt, annak is megkaptuk a megfelelő ellenértékét: egy, a törökkel erőben egyenrangú nagyhatalom védelmét – a török elnyomás szakadt volna a nyakunkba, mely nemcsak gyakorlati, hanem jogi és elméleti is lett volna s mely egész nyíltan a Magyarország feletti uralmat jelentette volna.

Ne feledjük, hogy mi Bethlent a budai basa 1620. július 18-án Bethlennek írt levele szerint (a kismartoni levéltárban található) „*hatalmas császárnak parancsoltatja szerént*” választottuk meg királyunkká. Vajon lehetett volna-e az a Magyarország, melynek Bethlen így lett királyává, független ország, még akár csak annyira is független, mint amilyen a Habsburgok Magyarországa volt? Pedig mi ezért, mert a törököt szolgáltuk s „*hatalmas császárnak parancsoltatja szerént*” választottunk magunknak királyt, semmi ellenszolgáltatást nem kap-

tunk, sőt adó alakjában még nekünk kellett érte neki minden évben fizetni, míg a Habsburgok országai azon befolyás fejében, melyet nálunk gyakoroltak, minden évben annak tízszeresét költötték el Magyarország védelmére, mint amennyi az ország egész adójóvedelme volt.

Bethlen győzelme esetén még az a kis önkormányzat, még az a kis belügyeinkben való függetlenség is megszűnt volna, melyet addig a török Erdélynek meghagyott, mert nyugati határunkon már nem lett volna meg az a Habsburg hatalmi ellensúly, mely miatt a töröktől az önkormányzati jogot kaptuk. Vegyük aztán még mindehhez hozzá, hogy a Habsburgok alatt legalább egy keresztény és a civilizációnak a mienkénél magasabb fokán álló kultúrallam uralma alatt voltunk, míg a török uralma egy ázsiai, barbár, a mi kultúránktól merőben különböző s a mienkénél sokkal alacsonyabb műveltségi szinten levő rabszolgotartó állam feletünk való uralmát jelentette volna.

Használt-e valaha Bécs a magyar országgyűléssel vagy a nádorral, vagy akár csak egy főispánnal szemben is (s akár csak akkor is, ha hazaárulásért éppen halálra kellett ítélni) olyan hangot, mint ami a szultán, a nagyvezér, sőt még a basák részéről is mindennapos volt Báthory Gábor, II. Rákóczi György, Apafi Mihály, sőt – mint éppen most láttuk – még Bethlennek szemben is?

Láttuk, hogy Bethlent követői előtt hazugnak, csalónak, hitszegőnek nevezte a nagyvezér. Báthory Gábor követét, az ősz Balassi Ferencet, kinek nemzetsége „*az erdélyi régi nagy rendek közül való volt*”, 1613. június 15-én „agszakal köpek”-nek, összakállú ebnek nevezte a nagyvezér. 1660-ban II. Rákóczi György követé, Paskó Kristóf is, mikor a kihallgatáson, az akkor dívó udvariassági szokások szerint nagy alázatossággal a nagyvezér egészsége iránt érdeklődött, ilyen udvarias választ kapott: „*Mi gondod, eb, tenéked, az én egészségemre? Ki küldött, mondd meg!*”

1665. november 23-án Apafi Mihály követeit így fogadták: „*Hol, ebek, az adó?! Eredj, eb, ird meg a fejedelemnek, hogy bizony hadak mennek reá, elpusztítván az országot; magát, mint ebet, kötve hozzák hatalmas császár elébe. Megvállik akkor, melyik lyukba buván marad meg*”.

Ekkor tehát már nemcsak a követ, hanem már maga a „független” és „a magyar szabadságot” fenntartó fejedelem is „eb”.

Ugyancsak Apafi követét 1665. augusztus 24-én még köszönni se engedte a nagyvezér, mikor megjelent előtte. „*Hol az adó, miért nem hoztad el?!*” – förmedt rá, mihelyt száját szóra akarta nyitni. A kihallgatás befejeztét pedig ezzel a diplomatikus finomsággal adta tudtára: „*Menj ki az ajtón!*”

1671-ben még amolyanabban járt Daczó János követ. Ugyanis „*a köszöntést végezvén négy erszény pénzt adata a kerevetire s leveleket is megadá, azonban kezdé követségét mondani... elfordulván még a szeméi is (a vezérnek) kiűzé a követeket, hazug pogányoknak mondván*”.

1673-ban Szilvási Bálint és Rozsnyai Dávid követet „*kicokigatá [kikergeté] a házból előle*”.

Ha a követek nem vitték magukkal az egész évi adót, hanem csak egy részét, gyakran le is zárták őket. „*Mondjátok meg a fejedelemnek és az országnak – mondta a vezér Barcsay Ákos fejedelem követének, Bánffy Zsigmondnak –, megszerezzék a pénzt és beküldjék, mert magunk személyünk szerint megyünk rájuk és porrá tesszük!*”

Tekintettel az ázsiai korrupcióra, még az adónál is fontosabb volt a sáp. Még ha az adót nem is vitték a követek, sápot még akkor is vittek, sőt – engesztelésül – éppen akkor kellett ezt vinni legjobban. A díván ülő basák fejenként 200-200 tallért szoktak kapni. Enélkül a követség sikeréről szó se lehetett. De még ennél is fontosabb és elengedhetetlenebb volt a térdet-fejet hajtás, az európai önérdetnek európai szokás szerint egyenesen tűrhetetlen megalkalmazása. Ez az oka annak, hogy a törökkel csak azok tudtak okosan bánni, akik alulról jöttek, akik egyszerű származásúak voltak: Fráter György és Bethlen Gábor. Akik már nagyrának születtek, mint Báthory Zsigmond, Báthory Gábor vagy II. Rákóczi György, mind rossz viszonyban voltak vele, de velük aztán el is bánt.



A követeknek kaftánba (tehát töröknek) kellett öltözniük, ha a szultán elé akartak járulni és a szultán köntöse szegélyét meg kellett csókolniuk. 1634 óta pedig már a szultán előtt a földre kellett borulniuk és a földet kellett csókolniuk az erdélyi követeknek. De hogy már Bethlen idejében is a magyar önértet milyen megtagadására volt szükség, hogy valaki erdélyi követ lehessen a portánál, láthatjuk abból a levélből, melyet Bethlen Korián István és Balassi Ferenc követeinek arra a jelentésére írt Konstantinápolyba, melyet fentebb idéztünk. Itt Bethlen többek közt ezt is írja, mint a törökkel való érintkezésben szakértő: „*Senkinek nem engedi török császár maga kezeit illetni, hanem lábfeje felett való részit köntösinek adják a követeknek megcsókolásra, de azt is nem szabadon, hanem rabul kezöket megfogván*”.

Pedig hát Erdély legerősebb nemzetségeinek tagjai, az Apafiak, Aporok, Bánfiak, Bethlenek, Balassák, Barcsaiak, Gyulaiak, Hallerok, Inczédiek, Huszárok, Jósikák, Mikék, Rédeiek, Toldalagiak szoktak erdélyi követek lenni.

Mi lett volna nálunk, ha nekünk Bécsben kellett volna így megalázkodni, ilyen rabszolga módra viselkedni? Igazán sajtóságos azonban, hogy az erdélyi főnemességnek Konstantinápolyban ez annyira nem fájt, hogy nyoma se maradt annak, hogy ezen megbotránkoztak vagy felháborodtak volna, vagy hogy önértetüket valami nagyon sértette volna. (Láttuk, hogy Bethlen is milyen természetességgel veszi tudomásul, hogy a szultán köntösének „lábfeje felett való részit” kell csókolgatniuk a magyar nemeseknek, de – annak jelképezésére, hogy ők a szultán rabjai – ezt se tehetik szabadon, hanem egy török fogja addig a kezüket.)

Sajtóságos, hogy ugyanez idő alatt mégis Erdély „tartotta fenn” és jelképezi számunkra még ma is „a magyar szabadságot”. Annak sincs semmi nyoma, hogy az erdélyi főnemesség emiatt ödzkodott, szabadkozott volna a portai követség vállalásától.

A földre borulást és a szultán színe előtt a föld megcsókolását oly szigorúan megkövetelték az erdélyi követektől a szultánt környező basák, hogy ha nem csinálták elég gyorsan, ők maguk nyomták a földre őket kétszer is egymás után. 1668-ban például a kövér, nagypocakú Nagy Tamás volt az egyik követ. Követtársai már előre féltek, hogyan tud majd ez a szultán előtt földre borulni. A dolog sokkal könnyebben ment azonban, mint gondolták, mert a szultán környezetében levő igazhívők meg se várták, hogy maga kísérletezzék, hanem „*kétszer lenyomták a szokás szerint (!) a földre*”.

Egyedül csak II. Rákóczi György mert ezen, a keresztény emberi méltósággal össze nem egyeztethető megalázás ellen tiltakozni. Országával együtt gyalázatnak tartja, mondta, hogy alattvalói a földet csókolják. El is tiporta a török országával együtt.

Mikor már Erdély követei a földet csókolták, attól (1641-től) kezdve a török már a Habsburg-császár követeitől is kezdte megkövetelni, hogy legalább a szultán köntösét ők is megcsókolják. Izdenczi azonban, I. Lipót követe, ez ellen is tiltakozott, s mikor a szultáni kihallgatáson ennek ellenére is az egyik basa a szultán köntösét megcsókolásra a szája elé tartotta, csak meghajolt, de meg nem csókolta. Mivel mást nem tehettek, a törökök is megelégedtek legalább a megcsókolás látszatával.

Az erdélyiek – sajtóságosan – éppen az ellenkezőre mutattak hajlamot: ők lassacskán úgy megszokták, sőt megszerették a szolgaságot, hogy egyenesen túlzásba vitték. Már nemcsak a szultán és a nagyvezér, hanem még a díván ülő basáknak is „kinek kezét, kinek köntösét” csókolgatták, míg végre a túl nagy önértetlenséget még a nagyvezér is megsokallta s 1642-ben megüzente Serédi István főkövetnek, hogy elég ha a követség tagjai az ő kezét megcsókolják, a basák kezének csókolgatása felesleges. (Szádeczky-Kardos Lajos: Magyar követek tárgyalása a Fényes Portán. A Nagymagyarország című folyóirat 1929. áprilisi számából való összes ide vonatkozó adatunk.)

Az embernek az esze megáll, hogy a közmondásosan nagy magyar önértettel, sőt büszkeséggel még ez is összeegyeztethető volt és éppen abban az Erdélyben, mely nálunk állítólag mindig a vastagnyakúságot képviselte s ahova még tőlünk is menekülni szoktak azok, akiknek vastag volt a nyakuk ahhoz, hogy a bécsi „zsarnokságot” eltérni tudják.

Mikor csókolt valaha kezét a bécsi udvarban Hoffmannnak vagy Lobkowitznak, Khevenhüllernek, Hocheinek, Portiának, Kaunitzknak vagy Metternichnek magyar főnemes? (Illetve Metternichnek egyszer egy magyar főnemes valóban kezét csókolt, de ez a magyar főnemes Széchenyi István volt, a legnagyobb magyar, s természetesen nem azért csókolt neki kezét, mert a szája elé tartotta, mert akkor ellökte volna onnan, hanem Metternich jelleme és esze iránti tiszteletből egyszer.)

Mi lett volna itt nálunk, ha Bécsben az osztrák vagy cseh udvari méltóságok magyar főnemesektől kézcsókot követeltek volna? Érthetetlen, hogy Erdélyben viszont a nagyvezérnek kellett megtiltania a basák kezének csókolását a legelőkelőbb magyar főnemesi családok tagjainak. A Bécsbe járó magyar főnemesek mégis „aulikusok” voltak és szolgalelkű hazaárulóknak tartották őket (különösen Erdélyben), Erdély magyarjai pedig ma is, mint a magyar önértet, szabadság, függetlenség és öncélúság büszke lovagjai élnek a magyar emberek emlékezetében.

Hogy nemcsak a Habsburgok osztrák és cseh alattvalói szereztek hazánk ügyeire befolyást azon a címen, mert hazánk védelméhez hozzájárultak, hanem megtették volna ezt azok a cseh, német és osztrák protestánsok is, akik Bethlen szövetségesei voltak s így a Habsburgok esetleges bukása esetén az ő helyükbe léptek volna, ezt nem kell bizonyítani azok számára, akik csak egy cseppet is tudnak elfogulatlanul gondolkodni. Akik erre nem képesek, azok számára okoskodás helyett íme, egy történelmi adat.

Az a Frigyes pfalzi választó, aki később Bethlennel szövetségben néhány hétre a csehek „pütkösdi” királya lett, mikor Bethlennel még csak tárgyaltak a szövetségről, már arról álmodozik főtanácsadójával, Anhalti Keresztéllyel, hogy őt nemcsak a csehek, hanem a magyarok is megválasztják majd királyuknak. De hogy milyen ágrólszakadt szegény kis ország voltunk mi akkor, mutatja, hogy mindjárt azt is hozzátette, hogy haszna ugyan egyelőre alig volna belőle, de azért mégis elvállalja, mert „Isten egyháza érdeke” a dolog. Ha aztán – szövi tovább álmait – Magyarország – mint nyolcadik választófejedelemség – belépne a Német Birodalomba, akkor a nyolc választófejedelemség közül egyszerre három (a pfalzi, a cseh és a magyar) lenne az övé, tehát alapos reménye lehetne arra is, hogy császárrá is őt és utódait választják. A magyar korona elfogadásával járó sok bajt és költséget tehát részéről csak ezért lenne érdemes vállalni.

Látjuk tehát, hogy míg a Habsburgoknak még 400 év alatt se jutott eszükbe, hogy Magyarországot, mint választófejedelemséget, a Német Birodalom részévé tegyék, pedig ez számukra is könnyebbé tette volna a császárválasztást (Habsburgi Rudolfnak ez eszébe jutott, de ne feledjük, hogy akkor a Habsburgok még nem voltak királyaink, annál kevésbé tettek esküt a magyar függetlenségre), ellenben a protestáns, magyar „szabadsághóssel” szövetkező protestáns német királyjelöltnek ez már akkor eszébe jutott, mikor még meg se választották. Nagyszerűen sejthetjük belőle, milyen lett volna a mi Bethlen kivívta szabadságunk és függetlenségünk.

Hát még ha hozzávesszük azt is, hogy ezzel az Anhalti Keresztéllyel, mint protestánsnal és Habsburg-ősellenséggel már Bocskai is tárgyalásokat akart folytatni abból a célból, hogy szövetségesnek megszerezze, ő azonban akkor még szóba se állt Bocskai megbízottaival. Olyan lesújtó véleménye volt rólunk ugyanis, hogy a magyarokkal nem lehet „német becsülettel” tárgyalni, mert megbízhatatlanok. (Chlumecky: Carl von Zierotin und seine Zeit, 1862., 369. o.) Hogy pedig az a Pfalzi Frigyes ki volt, aki királyunk akart lenni a Habsburgok helyett, azt megtudhatjuk e kor egyik legalaposabb külföldi ismerőjétől, Rittertől. „Szavait – írja róla – nem lehet elolvasni anélkül, hogy az álnokságtól, mit lehelnek, el ne rémüljön az ember”. (Ritter: Die pfälzische Politik und die Böhmen. Königswahl von 1619. [A pfalzi politika és a csehek. Királyválasztás 1619-ben.] Hist. Zeitschrift, 1897. N. F. 43, 239. o.)

Látjuk tehát, hogy arról, hogy Bethlen felkelése siker esetén Magyarország teljes függetlenségét szerezze vissza, sőt csak hogy akár csak valamivel is függetlenebbé tegye, mint ad-

dig volt, szó sem lehetett. Csak sérelmek orvoslásáról lehetett volna szó, de viszont olyan kevés sérelmünk, mint Bethlen támadásakor, talán még sose volt.

A nádori szék be volt töltve (sőt a nádor, Forgách Zsigmond, mint protestáns, mindjárt át is állt Bethlenhez); a szentkorona itt volt az országban (rögtön Bethlen kezébe is került); idegen csapatok nem voltak az ország területén (emiatt hetek alatt Bethlen kezébe is került az egész ország, s ő azonnal ott állhatott az osztrák határon).

II. Ferdinánd az országgyűlés összehívását előíró magyar törvényeket is annyira megtartotta, hogy noha az őt megválasztó és megkoronázó országgyűlés 1618-ban volt, Bethlen első támadása pedig 1619 őszén, II. Ferdinánd arra már egy újabb országgyűlést is tartott (1619 tavaszán).

Soha úgy meg nem tartották tehát a Habsburgok a magyar alkotmány minden előírását, mint éppen ekkor. Hogy Bethlen mégis éppen ekkor ragadott fegyvert, az azért volt, mert a cseh protestánsok éppen ekkor lázadtak fel; mert éppen ekkor tört ki a harmincéves háború, melyhez a német protestánsokon, Németalföldön és Franciaországon kívül még az akkor még többségükben protestáns osztrák örökös tartományok is csatlakoztak s így királyunk hatalma a legnagyobb veszélyben forgott s ezért Bethlennek a győzelemre éppen ekkor volt a legbiztosabb kilátása.

De hát királyunknak is éppen ekkor esett volna a legjobban, ha hűséges magyar hívei megtartották volna azt az alattvalói esküt, melyet csak egy éve, hogy letettek kezébe, mikor királyukká koronázták és amikor az eskü viszonzásaként ő is hitlevelet adott és megesküdött a magyar alkotmány megtartására. „Hű” magyarjai azonban a legelső kínálkozó alkalomra (pedig ugyancsak hamar kínálkozott) már megszegték esküjüket, sőt nemcsak melléje nem álltak a bajban, mint ezt az alattvalói eskü megkövetelte volna, hanem még csak semlegesek se maradtak a küzdelemben: ellenségei sorában harcoltak, sőt velük előre szövetséget is kötöttek.

S azt se mondhatjuk el mentségükre, hogy a király is megszegte esküjét, tehát ezért minket se kötelezett a mi eskünk, mert hiszen alig esküdtettük meg II. Ferdinándot, mindjárt fel is lázadtunk ellene, tehát neki még időt se adtunk arra, hogy ő is megszeghesse esküjét. Ő az esküjét, még ha akarta volna, se szeghette volna meg, mert trónra lépte óta mást se látott maga körül, mint csak ellenséget, s csak nem örült meg, hogy ilyen válságos helyzetben még azokat is eltaszítsa maga mellől, akik akkor még nem voltak ellenségei, a magyarokat?

E viselkedésünkkel egyszer s mindenkorra eljátszottuk azt a jogunkat, hogy Habsburgkirályunktól esküje megtartását követelhessek vagy esküje megszegését szemére hányhassuk. Mert ha mi csak ennyit adtunk a neki letett eskünkre, akkor, mikor azt hittük, hogy megszegése nekünk előnyös, vajon milyen jogn követeltük tőle, hogy viszont ő tartsa meg az esküjét akkor is, mikor ő van fölényben s mikor neki van alkalma arra, hogy az alkotmánytól rá kiszabott megkötésektől megszabadítsa magát?

II. Ferdinánd ennek ellenére is legyőzte minden ellenségét, Bethlen Gábor önzése azonban megfosztotta a nemzetet attól a becsülettől, hogy frissen letett esküjét megtartva bajba került királya trónját megvédje. Sőt egyenesen azzal a gyalázzal tetézte, hogy alig elhangzott esküjét egyenesen lábbal tapodva azonnal ellenségei sorába állt és szövetkezett ellene a törökkel és lázadó protestáns alattvalóival egyaránt.

Én se mondom, hogy II. Ferdinánd a magyar nemzetnek az esetben, ha hűségesküjét becsülettel megtartotta volna és a bajban melléje állt volna, hálaból visszaadta volna teljes függetlenségét, még kevésbé, hogy neki adta volna a vezető szerepet a Habsburg Birodalomban. Láttuk ugyanis, hogy ez nem tőle függött, sőt a viszonyok ezt még a császár számára is lehetetlenné tették, mert hiszen minden az ország gazdasági erőforrásaitól függött. A császár hála és jóakarata nem tehetett volna Magyarországot kis csonkaországból hirtelen nagy országgá; szegény, kifosztott országból gazdag, nagy pénzügyi erőforrásokkal rendelkező nemzet s a kiposztult magyarok helyett se varázsolhatott elő újabb milliókat, akik az ország érdekeit ellenségei ellen megvédjék. Mindezek nélkül pedig Magyarország semmiképpen se lehetett volna II. Ferdinánd birodalmának vezető államává.

Mit csinálhatott volna itt a II. Ferdinándtól hálából függetlenné tett Magyarország a maga másfél millió lakójával, 80, sőt néha csak 30 ezer forintos évi adóbevételével, de békeévekben is évi 1.500.000 forintos hadikiadásával itt, a török világbirodalom közvetlen szomszédságában és a nyugatot rohamozó török országútjában? Nem elveszett országrészei felszabadításához, hanem még meglévő kis birtokállománya és népe megvédéséhez is mindenképpen idegen segítségre szorult. Így meg hogy lehetett volna független, vagyis önrendelkező?

II. Ferdinánd hálája már csak azért se nyilatkozhatott volna meg ilyen, a nemzet jövőjére döntő és kézzel fogható azonnali eredményekben, mert hiszen ő még abszolút uralkodó se volt, aki osztrák vagy cseh alattvalóinak pénzével s vérével szabadon rendelkezett (hogy a Német Birodalomban való rendelkezéséről ne is szóljunk). Az abszolutizmus kora ugyanis csak jóval később kezdődött. Ebben az időben a Habsburg császár még Ausztriában, Stájerban és Csehországban se tehetett semmit a rendek és tartománygyűlések beleegyezése nélkül.

Pedig hát azokat a kényszerítő erővel működő tényezőket, amelyek az akkori Magyarország önrendelkezési jogának megcsorbulását okozták, még egy abszolút hatalmú uralkodó se szüntethette volna meg vagy hagyhatta figyelmen kívül. Még annak is tekintetbe kellett volna vennie az erőviszonyokat s a gazdasági helyzetet, és a birodalmat alkotó országok közül még annak is arra az országra kellett volna támaszkodnia és azt vezető szerephez juttatni, amelytől nagyhatalmi állásához a gazdasági erőforrásokat kapta.

Még gondolatnak is képtelenség, hogy az osztrákok, a csehek és a németek csak a pénzt adják, de viszont azzal a pénzzel, amit ők adnak, mi rendelkezünk. Hogy ők idejöjjenek a török ellen harcolni és meghalni, a harc költségeit is ők fedezzék, fegyverekről is ők gondoskodjanak, az élelmet is, amit mi adunk, megfizessék, de azért mégis ők csak közlegények, vagy legfeljebb alantas tisztek lehessenek e seregben azon a címen, mert a sereg Magyarország területén harcol, s mivel Magyarország független, önrendelkező ország s erre a császár, mikor Magyarország királyává koronázták, meg is esküdött, a sereg vezéreinek kijelölése csakis Magyarország joga lehet.

Lehetetlen volt, hogy a kipurított népű, elszegényedett s éppen szegénysége és az állandó harcok miatt kultúrában is a nyugati államok mögé süllyedt Magyarország parancsoljon, a gazdag és népes Német Birodalom, Németalföld Habsburg része, Csehország és az osztrák örökös tartományok pedig csak a pénzt és a vért adják anélkül, hogy beleszólnának abba, hogy a pénzüket mire fordítják és hogy eltékozzák-e, vagy pedig okosan használják fel. (Ha ugyanis ebbe ők is beleszólnak, akkor már Magyarország nem független, nem önrendelkező ország, tehát a Habsburg-király már megszegi koronázási esküjét, mert hiszen a háború Magyarország területén és Magyarország felszabadításáért folyt, békében pedig Magyarországot és Magyarország népét védték azok a végvárok, melyek fenntartására a külföldiek a pénzt adták.)

Azt mondtam az előbb, hogy a Habsburgok külföldi alattvalói nemcsak a pénzt, hanem a vért is adták. Még ebben se túloztam, mert ha annyi magyar talán volt is, hogy a végvárok őrsége békeévekben tisztán magyarokból is kikerülhetett volna, azt már semmiképpen se mondhatjuk, hogy a felszabadító háborúk idején, meg akkor, mikor a szultánok 2-300.000 főnyi sereggel hódító háborúkat vezettek, a 80-100 ezres keresztény seregeket is tisztán magyarokból ki lehetett volna állítani. Nekünk egyébként is majdnem az egész seregünk lovasságból állt, tüzérségünk pedig egyáltalán nem volt.

De azt is látni fogjuk, hogy nemességünk egyáltalán nem tódult a zászlók alá még akkor se, mikor Zrínyi, a költő volt a vezér; alig vettek részt magyarok még a szentgotthárdi csatában is. Mikor pedig a török Thököly felbujtására Bécs ellen vonult, noha ez volt a kezdete annak a hosszú, dicső háborúnak, mely hazánknak a török alól való felszabadulását hozta meg, még azok a magyarok is szétoszóltak és hazavonultak, akik előtte már a zászlók alá álltak. Mindezt annak ellenére tették, hogy Eszterházy Pál, az „aulikus” nádor, annyira a jövőbe látott, hogy előre megmondta „vitéz” honfitársainak, hogy ez a harc Magyarország hön várt felszabadításának kezdete.

II. Ferdinánd tehát a függetlenségünket még abban az esetben se adhatta volna vissza, ha bajában nem ellenségei számát szaporítottuk volna, hanem alig letett eskünknek megfelelően életünket és vérünket adtuk volna királyunkért és a Habsburg házért.

De hogyha ez megtörtént volna, őszintén hálás lett volna érte nemcsak maga II. Ferdinánd, hanem a későbbi Habsburgok is, az bizonyos. Mária Terézia, aki ezt a segítséget később megkapta tőlünk, annyira hálás volt érte, hogy még a halálos ágyán is emlegette és köszönte, pedig ő is csak vért kapott tőlünk, pénzt már nem, sőt még zabot se (avenam non). Sőt még vért is csak az első lelkesedés mámorában, a háború második felében már alig, a hét-éves háborúban pedig még kevésbé.

Aki azonban Mária Terézia részéről is hálátlanságot emleget, mert hálából nem állította fel azonnal az önálló magyar hadsereget, pénz- és külügyet, az egészen gyerekes értetlenségről és tapasztalatlanságról tesz tanúságot. Ezt ugyanis már akkor megtenni még neki se állt hatalmában, noha ő már abszolutista uralkodó lett. Legfeljebb, ha magára haragítja többi országait, melyek gazdasági erőben akkor még három-négyszer annyit jelentettek, mint Magyarország. Ezt csak akkor tehetné volna meg, ha egyúttal le is mond róluk és csak Magyarország királynője lesz (aminthogy jogilag nem is volt más, mert a német császár nem ő volt, hanem a férje).

De viszont akkor meg mi haszna volt, hogy a magyarokhoz fordult és azok meg is segítették, ha országait így is csak elvesztette volna? Hiszen így ott lett volna, ahol a mádi zsidó. (Magyarország koronáját ugyanis még ellenségei se akarták tőle elvenni. Minden tartományára pályázott valaki, csak Magyarországra nem.)

De ilyen hálával Magyarországon se segített volna semmit, sőt csak ártott volna neki (még akkor is, ha többi országai is megmaradtak volna, de csak perszónálunióban lettek volna a függetlenné vált Magyarországgal). Ez esetben ugyanis a gyöngé, mert akkor még be nem telepített és a nemesség adómentessége és az ipari városok hiánya miatt szegény, de ugyanakkor mindenkitől független, önrendelkező Magyarországnak természetesen a kiadásait is önmagának kellett volna fedeznie s ellenséges támadás esetén védenie is egyedül csak a maga erőforrásaiból kellett volna magát. Pedig hát ekkor már kezdett jelentkezni az orosz cár, mint az összes szláv, sőt az összes görögkeleti pártfogója, tehát hazánk lakosságának is majdnem fele kezdett már feléje kacsingatni.

Minél hazafiasabbnak tartjuk magunkat, annál hajlamosabbak vagyunk annak elfelejtésére, hogy Ausztriával való közös háztartásunknak már akkor is, mikor még ez önrendelkezésünk kárára volt, nemcsak hátrányai, hanem előnyei is voltak, és hogy az előnyök sokkal nagyobbak is voltak, mint a hátrányok. Az a Habsburg Birodalom, melynek mi jogilag ugyan nem, de tényleg tagja voltunk, nemcsak önrendelkezési jogunktól fosztott meg bennünket, hanem védett is bennünket. Hogy Nagymagyarország egész a XX. századig megmaradt, egész addig, míg a Habsburg-monarchia fennállott, azt egyedül az osztrák „elnyomásnak” köszönhetjük. Mihelyt (1918-ban) a Habsburg Birodalom megszűnt, Nagymagyarország is megszűnt.

A Nyugat-Magyarországon lakó németek Ausztriához, a felvidéki tótság Csehországhoz, hárommillió oláhságunk Romániához, szintén hárommillió délszlávunk Szerbiához húzott, mögöttük pedig ott állt százmillió oltalmazójuk, a minden oroszok cárja. Ennyi ellenséggel szemben és ilyen nemzetiségi megosztottsággal csupán önerőnkre hagyatkozva majdnem lehetetlen lett volna megőriznünk ezeréves határainkat, de a Habsburg Birodalom keretében és annak fegyveres oltalma alatt meg tudtunk őrizni mindent egész az utolsó falúig.

Feltűnő és érdekes, hogy ezeréves határaink megszűnésének ideje a legpontosabban összeesik a Habsburg-monarchia fennállásának és a Habsburgok magyar királysága megszűnésének idejével. A kettő nemcsak ugyanabban az évben, hanem úgyszólván ugyanabban a hónapban vagy hétben szűnt meg. Mihelyt a Habsburgok hatalma összeomlott, vele egy időben, 1918-ban, összeomlottak az ezeréves Magyarország határai is.

Azok a magyarok, akik nem voltak magyar fajúak és ajkúak, csak addig maradtak magyar állampolgárok, amíg a Habsburgok Magyarország királyai voltak. Mihelyt a Habsburgok elvesztették Magyarországot, Magyarország is elvesztette nemzetiségeit, de még magyarságának egyharmadát is, azokat, akik nemzetiségi vidékeken laktak. Később az elveszettek egy része visszakерült ugyan hozzánk, de csak egészen rövid időre, aztán megint újra elvesztek. Nem tudtuk őket tartósan megtartani. Nem volt erőnk hozzá.

Akaratunk ellenére is bele kellett sodródni a második világháborúba is, pedig akkor már azokkal a németekkel, akik miatt bele kellett sodródni, nem volt közös uralkodónk, hanem már „függetlenek” voltunk. Jó lecke volt ez nekünk (csak legalább okulnánk belőle), mert megtudhattuk belőle, hogy az Ausztriától való elszakadás nem olyan csodaszor, mely minden bajunkra orvosság (azelőtt ugyanis ezt gondoltuk), és hogy ha a Habsburg monarchiától függetlenek leszünk, az még nem jelenti számunkra még a németiségtől való tényleges függetlenséget se, annál kevésbé az önrendelkezést, sőt jelenthet sokkal nagyobb szorlaságot is annál, mint amilyenben a monarchiában volt részünk.

Míg a monarchia „elnyomott” tagja voltunk, szinte ezredévekben gondolkoztunk. Akkor nem változtak a határaink úgyszólván minden öt évben, de a valutánk is olyan szilárd volt, hogy hosszú évtizedek alatt a legnagyobb ingása is csak néhány filléres volt. Akkor mindenben szinte változhatatlanok voltunk. S most?

Ha Bethlen teljesen győzött volna, már 1600 után kezdődött volna meg ez az ingatag, ez a változékony, ez a homokra épített vagy cseppfolyós állapot, nem pedig csak 1918-ban. De ha már Bethlen idejében megkezdődött volna, hol lennénk ma már?

Milyen lelkiismeretlenség volt tehát Bethlentől szabadságharcot kezdeni, mely győzelem esetén se ígért semmit s melyre a nemzetnek sose volt annyira kevés oka, mint éppen ekkor! Nem voltak ekkor nemzeti sérelmeink. Hogy idegen csapatok voltak hazánk területén, láttuk már, hogy az adott körülmények között ezt nem tekinthettük magunkra nézve sérelemnek.

Mikor azonban Bethlen fegyvert ragadott, még idegen csapatok se voltak az országban. Idegen csapatokat csak Bethlen felkelése miatt, tehát ennek megtörténte után hoztak be az országba. De még többet hozott be belőlük maga Bethlen: törököket is, tatárokat is, Mansfeld, a weimari herceg és a jägendorfi örgróf egy-egy német seregét, de ő maga is sok német zsoldost is tartott.

Bizonyára nem azért, mert a magyarok túlságosan lelkesen és igen tömegesen szolgáltak seregében. De ezzel Bethlen maga is bizonyítja egyúttal még azt az iménti állításunkat is, hogy mivel a magyarok úgyszólván mind lovasok voltak, tüzéségünk azonban egyáltalán nem volt, egyedül csak velük (idegenek, németek nélkül nem is) lehetett akkor háborút vezetni. De ha így áll a dolog, akkor hogy kívánhatjuk a Habsburgoktól, hogy csak ők viseljének nálunk háborút németek nélkül s ráadásul még német pénzen? Hogy lehet e téren bűne a Habsburgoknak az, ami még Bethlen Gábornak se bűne, aki a maga pénzén harcolt a németek ellen s mégis németekkel?

A nemesi szabadságot se kellett Bethlennek megvédenie, mert akkor azt itt a világon senki se bántotta. Látjuk majd Deák Farkassal kapcsolatban, hogy az erdélyi főnemesek (s természetesen a magyarországiak is) rendszeresen megsértették ezt a nemesi szabadságot, ők tartottak rendszeresen váraik börtöneiben megbilincselve magyar nemeseket.

Gyakran megsértette a nemesi szabadságot maga Bethlen is, mert ő is törvényes eljárás nélkül (s anélkül, hogy akár csak utólag is bíróság elé állította volna őket) tartott börtönben szász vezetöket, mikor nem jó viszonyban volt velük és fogságra vettette seregének nem egy kapitányát is. (Gindely: Okmánytár, 267., 270. o.; Bethlen politikai levelei, 262-263. o.)

A nemesi szabadság megsértésével börtönbe vettette Eszterházy Dánielt, sőt a saját kancellárját is csak azért, mert Thurzó Imre olyan levelet írt neki, melyben a béke megkötését kívánta akkor, mikor Bethlen még nem kívánta. Jellemző, hogy nem Thurzó Imrét tartóztatta

le, aki a levelet írta (az ugyanis túl nagy úr volt ahhoz és ezért Bethlen sokkal jobban rászorult, semhogy magára merete volna haragítani), hanem helyette azt, akinek írta.

Börtönbe vetette még Kornis Zsigmondot is csak azért, mert nagyon népszerű volt s ezért őt emlegették Erdélyben Bethlen jövődó utódául. Pedig maga is annyira becsülte azt, akit féltékenységében jogtalanul börtönbe vetett, hogy halálos ágyán őt (a börtönben ülőt) is megkérte, hogy legyen majd tanácsadója özvegyének, mint utódának. Látjuk tehát, hogy ez a szabadsághős Bethlen olyan türelmetlen és önkényes zsarnok és törvénynek, alkotmánynak, nemesi szabadságnak olyan semmibe vevője volt, amilyent Habsburgban egész négyszáz éves magyar történetünk folyamán se találunk.

A magyar hazafias propaganda azonban olyan eredményes, hogy fentebb még magam is arra gondoltam, hogy a pápai államtitkár Bethlenről adott jellemzésében a „superba tirannide” [gőgös zsarnok] kifejezés kissé túlzó, tehát igazságtalan, mert az kétségtelen, hogy Bethlen gőgös zsarnok azért mégse volt. Pedig hát aki olyan rendszeresen sértette meg a nemesi szabadságokat, akinek volt szíve törvénytelenül egy Eszterházy Dánielt (aki pedig még testvére, Miklós, megtérése és katolikus vezérférfitűvé emelkedése után is ragaszkodott családja protestáns vallásához), sőt régi benső hű emberét, Péchy kancellárt, sőt még Kornis Zsigmondot is törvénytelenül letartóztatni; aki dühtől toporzékolva követelte Thurzó Szaniszlónak, Magyarország nádorának kivégeztetését azért, mert róla becsmérően nyilatkozott, azzal szemben bizony nem túlzás, annál kevésbé igazságtalanság a „büszke zsarnok” név használata. Jósika Zsigmond is „nagy véletlen haragja miatt a fejedelemnek” kénytelen volt kibujdosni s földönfutóvá válni. Vajon hosszú négyszáz éves uralmuk alatt melyik Habsburg királyunkról olvastuk, hogy dühbe jött s ilyenkor a haragja elől menekülnie kellett és magyar hazáját elhagyta annak a magyar főnemesnek, akit haragja sújtott?

Hát azt, amit most idézek, írhatta-e más, mint egy „gőgös zsarnok”?

„In Szombat (Nagyszombat) 27. Novembris Gabriel” aláírással írta ezt Bethlen akkor, mikor a katolikus liga Fehérhegynél tönkreverte cseh szövetségeseit s erre persze Bethlen magyar hívei között is nagy riadalom keletkezett. Világos ugyanis, hogy őt az esküszegő magyarok nem meggyőződésből, hanem csak érdekből, vagy a legjobb esetben kénytelenségből szolgálták. A levelet a szepesi kamara tanácsosainak írta Bethlen, s noha a címzettek bizonyára nem parasztok, hanem magyar nemesek voltak, mégis milyen hangon ír nekik:

„Mint látom, elvötte Isten szívetek bátorságát mindnyájatoknak... Ne féljetek oly igen... Énreám ne vessetek, ha miben incurráltok (ha bajba kerültök), hanem magatok asszonyember szívetek félelmének, ha akarnátok egyaránt, én nem híres kurva, hanem egy igazférfitű volnék; de egyedül én is csak egy ember vagyok.” (Az ávósok is úgy szólították a hitük miatt börtönt szenvedő katolikus papokat: te kurva. Akkor nem értettem, hogy lehet egy férfit így szólítani. Most, mikor látom, hogy Bethlen is azt hangsúlyozza magáról, hogy ő nem az, egy kissé már értem.)

„Az vármegyék ne késsenek, ne tétovázzanak; jöjjenek föl, mert valakit hon találnak post 5. diem Decembris, esküszöm az élő Istenre, hogy minden jószágát elfoglaltatom mindennek absque ullo respectu personarum (személyválogatás nélkül). Az dikátorok szedjék fel a dikát (adót) mind urakon, nemeseken, paraszton, mert sokakat felakasztatok közülök.”

A végét, azt hiszem, a legjobb akaratla se lehet úgy értelmezni, hogy a felakasztás fenyegetése csak a legutolján mondottakra, tehát csak a parasztsokra vonatkozik, az urakra és a nemesekre nem. Hiszen a nemeseknek ír és elsősorban tőlük függött mindaz, amit írt. Aki azonban megtartotta az alkotmányt és csak valamit is adott a magyar (azaz a nemesi) szabadságra, az magyar nemes embert semmiképpen se akasztathatott fel, s különösen nem azért, mert nem fizette meg az adót, melyet az alkotmány szerint (és a Habsburgok „elnyomása alatt”) nemes embernek egyáltalán nem is kellett fizetnie, tehát nem is lehetett rá önkéntes beleegyezése nélkül kivetni.

Mutasson nekem valaki egész 400 éves Habsburg történelmünkéből csak egyetlenegy esetet is arra, hogy a „magyargyűlölő” és „magyarelnyomó” Habsburg király ilyen hangon beszélt Bécsben vagy ilyen hangon írt Bécsből magyar uraknak! Ez bizony ugyanolyan hang, mint amilyenhez Bethlen a török részéről volt szokva: ázsiai hang. A kérdéses levelet egyébként Szalay idézi „Eszterházy Miklós”-ában (I., 162. o.) s egykorú másolatban a Nemzeti Múzeum kéziratárában található (322. fol. hung. alatt).

De különösen kit vetett valaha egyáltalán törvénytelenül börtönbe és ki ellen használt ilyen hangot az a II. Ferdinánd, aki ellen Bethlen fellázadt, aki még Habsburg királyaink között is a legjámborabb volt, s aki, mint nemsokára látni fogjuk, annak a fehérhegyi diadalnak hírére, mely Bethlent e trágárságokra ingerelte, így fogadta: „*Istené legyen a dicsőség. Ezután még alázatosabb leszek, mint eddig voltam*”.

Pedig a rosszakaratúak se foghatják rá, hogy csak pózolni akart vele vagy népszerűséget szerezni, mert hiszen nem a nyilvánosság előtt, hanem gyóntatójának mondta, aki előtt nem pózolhatott, hiszen minden bűnét (ha volt neki), sőt még legtitkosabb gondolatait is tudta.

Olyan alkotmányos szabadság volt a Habsburg Magyarországon akkor, mikor Bethlen sorozatos felkeléseket tartott szükségesnek rendezni „a magyar szabadság” védelmére, hogy nemcsak minden évben volt országgyűlés, hanem – ami addig sose fordult elő – teljes hatalommal a nádor vezette az országgyűlést. S ezeken az országgyűléseken olyan tökéletes vélemény- és szólásszabadság volt, hogy talán már sok is volt a jóból.

1618-ban például, mikor II. Ferdinándot megválasztották és megkoronázták, nemcsak azt követelték a rendek, hogy ne csak királyt, hanem nádort is válasszanak, hanem még ahhoz is körömszakadtáig ragaszkodtak, hogy előbb kell megválasztani a nádort és csak azután a királyt.

Nekik királyra nincs szükségük – szólt a kihívó megokolás –, de nádorra igen. Azzal fenyegetőztek, hogy ha nem így történik, otthagyják az országgyűlést és hazamennek.

Ahol az alattvalóknak büntetlenül így lehet viselkedni az országgyűlésen, abban az országban nem elnyomás van, hanem egészségtelenül nagy a szabadság. Ott szabadosság uralkodik, ott forradalmi szellem van. Ezt egyébként az is bizonyította, hogy az új király kikiáltásakor még golyó is repült be azon az ablakon, amelynek közelében a király és Khlesl bíboros, a főminiszter állt.

A király kénytelen volt személye ellen irányuló sértésnek tekinteni, hogy előbb a nádort kell megválasztani s csak azután lehet őt (hiszen eddig még abba se egyeztek bele a Habsburgok, hogy őket egyáltalán megválasztani lehessen), mégis csak hosszú idővesztéssel sikerült annyit elérnie, hogy az országgyűlés – mindössze 54 szavazattal 34 ellenében – végre nagy nehezen beleegyezett, hogy mégis előbb legyen a királyválasztás s csak utána a nádorválasztás, de csak azzal a feltétellel, hogy mindkettő ugyanazon a napon, sőt ugyanazon az ülésen meg történjék. Úgy is lett.

Még kell azonban itt kérdeznünk, hogy szabadsághősnek vagy inkább romboló hatást kifejtő, felforgató forradalmárnak kell-e neveznünk azt az embert, aki ilyen állapotok között azért ragad fegyvert, hogy a „túltengő” királyi hatalmat megnyirbálja, a rendeknek pedig visszaszerezze elnyomott szabadságukat?

Az 1618 évi országgyűlés kétségtelenül mutatja, hogy ők ez időben nemcsak szabadok voltak, hanem a királyt érezték szolgájuknak, akit mindenáron meg akartak alázni. Annak ugyanis, hogy a királynál előbb válasszák meg a nádort, alkotmányos szempontból semmi jelentősége vagy értelme nincs. Az ilyen feltételhez való ragaszkodást másnak, mint a királyi tekintély megalázására való törekvésnek, nem lehet nevezni. Az az alattvaló pedig, aki királyát megalázni akarja, gonosz, felforgató, destruktív ember. A király pedig, aki megalázni hagyja magát, báb. Viheti-e azonban valamire az a nemzet, melynek báb a királya?

Nálunk pedig még akkor is az országgyűlésnek majdnem fele ragaszkodott ahhoz, hogy előbb válasszák meg a nádort, mint a királyt, mikor már a király beleegyezett, hogy a nádor-



választás még aznap, rögtön a királyválasztás után meglesz. Lehetett-e hát az országgyűlés majdnem felének más célja, mint a királyi tekintély lerombolása vagyis ahhoz a gögös hetvenkedéshez való ragaszkodás, hogy nekik királyra nincs szükségük, hanem csak nádorra?

Még csak arra se gondolhatunk, hogy talán ezek a mi őseink azért beszéltek így, mert köztársaságot akartak. Ez eszük ágában se volt. Akkor ez még egyáltalán nem volt divat. Még csak arra se gondolhatunk, hogy mást akartak királynak. Hiszen Bethlen királyságáról akkor még szó se lehetett, de pfalzi Frigyeséről se. De egyébként is mi célja lett volna, hogy az egyik német helyett válasszanak egy másikat? Legfeljebb az, hogy ez a másik nem katolikus volt, hanem protestáns. (De ez a protestáns a Pfalzban sokkal jobban elnyomta a katolikusokat, sőt még a lutheránusokat is – ő ugyanis maga kálvinista volt –, mint a Habsburgok a protestánsokat. Hisz láttuk, hogy ők egész eddig nemcsak el nem nyomták őket, hanem még azt is eltűrték, hogy a protestánsok nyomják el a katolikusokat.)

Egyébként hogy nem szabadság, hanem anarchia volt az, ami ezen az 1618. évi országgyűlésen megnyilatkozott, mutatja az ülésterem ablakán behatolt golyó is. No meg az is, hogy Khlesl bíboros-minisztert – akit egyébként II. Ferdinánd se szeretett s hamarosan el is bocsátott – ugyanezek a magyar rendek ezen az országgyűlésen úgy megalázták, hogy soha életében nem látszott olyan lehangoltnak, mint ekkor. Ki se mert menni a szállásáról, mert egyenesen életéért aggódott. Tekintettel az említett golyóra, aggódását nem is tekinthetjük feleslegesnek.

Az országgyűlésről rajzolt képet még kiegészíti az, hogy II. Ferdinánd természetesen tekintélyes haderő kíséretében jött az országgyűlésre. (A rendek is mindig fegyveresen és fegyveresek kíséretében jelentek meg.) Hogy viselkedtek volna hát akkor, ha az új király csapatok nélkül jelenik meg „hű magyarjai” körében?

Az is érdekes, hogy ez az 1618-i gögösen handabandázó nemességünk, miközben oly sértően kimutatta, hogy neki csak nádorra van szüksége, de királyra nem, azért „*a királyi családnak Magyarország iránt szerzett érdemeit, az országra tett költségeit*” köszönettel elismerte s ezt is törvénybe iktatta. Annál csúnyább, hogy miközben ezt szóval elmondta, ugyanakkor a tetteivel éppen az ellenkezőt bizonyította magán az országgyűlésen is, egy év múlva pedig már Bethlen fegyveres felkelésével, melyhez bizony – szégyen-nyalázat! –, legalábbis az elején, főuraink nagy része önként csatlakozott, sőt egyesek egyenesen lelkesedéssel.

De a Bethlen első támadását követő országgyűlésről is ezt jelenti haza a velencei követ június 18-i kelettel: „*Tutto passa strepitosamente et tutto riportando da una mattina all'altra impiegandi il resto del giorno in bere.*” (Minden a legnagyobb zenebonával megy, mindent máról holnapra halasztanak, a nap többi részét pedig ivással töltik el.) Június 25-én pedig: „*con solita confusione*” (a szokott összevisszaságban). De a komolyabb itthoniaknak is ugyanez volt a véleménye. Nagyszombat követe is írja haza június 18-i kelettel: „*Es így viszálykodnak maguk közt*”.

A rendek ezen az országgyűlésen követelték a magyar pénzügy és hadügy teljes függetlenítését az osztráktól. A király a titkos haditanácsától kért véleményt, hogy mit válaszoljon nekik. Az ezt a véleményt adta: „*Ha felséged a szükséges eszközökkel (értsd: hadierővel) rendelkezik, jogait fenntartsa; az eszközök hiányában pedig színleléshez kell folyamodni és a rendeknek általános kifejezésekben tudomására hozni, hogy felséged az előbbi állapotokat továbbra is fenntartani kívánja; utóbb kedvezőbb körülmények beálltával hatalmában állandó szavaival tetszése szerint értelmezni*”.

A derék, jólelkű király nem fogadta meg a tanácsot, nem folyamodott a „szinleléshez”. Nem is értett hozzá. Helyette őszintén tudtára adta a rendeknek, hogy kívánságuk teljesíthetetlen. (Ezt a rendek maguktól is tudhatták volna, ha komoly államférfiak lettek volna.) A magyar érdekek és függetlenség megóvására azonban – tette hozzá a király – szívesen kinevez magyar ellenőröket is az illető közös pénzügyi és hadügyi hatóságokba.

Az a színlelés egyébként, melyet a haditanács ajánlott s amelyet II. Ferdinánd becsületes lelke visszautasított, még csak nem is hasonlítható ahhoz a hazugságáradathoz, melyet Bethlen alkalmazott Ferdinánddal (és mindenkivel) szemben, s nemcsak akkor, mikor egy-egy válságos helyzetből kellett magát – mint most Ferdinándnak – kivágnia, hanem rendszeresen s okkal, ok nélkül. A haditanács ugyanis nem hazugságot, nem nyílt valótlanságot, nem rosszhiszemű ígéretet ajánlott, hanem csak kitérő kifejezés használatát, mellyel okos embereket nem is lehet soha becsapni, mert azok rögtön látják, hogy ez még nem ígéret.

Láttuk azonban, hogy Bethlen a legnyíltabb, sőt leghajmeresztőbb hazugságokat használta tárgyalófelei félrevezetésére olyan kifejezésekkel, melyeket nem is lehetett másképp érteni. Amit Ferdinándnak ajánlott a haditanács, az diplomata ügyesség volt, amit Bethlen csinált, az csalás és szélhámosság, melyet csak akkor menthetünk, ha feltesszük, hogy a nagyon is okos Bethlen ekkor gyerek volt, aki öntudatlanul átengedte magát „játékos kedvének”, mint Szekfű is magyarázza, mely azonban olyan gyöngye kis magyarázat, hogy bizonyára maga Szekfű vette legkevésbé komolyan.

Az idegen hadak kivezetésének kérelmére Ferdinánd azt válaszolta, hogy bízva a nemzet hűségében, kész kivezetni az idegen hadakat az országból (melyeket csak Bethlen támadása és vele kapcsolatban a magyarok hűtlensége miatt kellett az országba bevezetnie), csak Pozsonyban marad száz katona a korona őrzésére. Szeretné azonban, ha a rendek tekintetbe vennék a győri és a komáromi kapitány érdemeit és nem sürgetnék elmozdításukat.

Olyan elnyomás volt tehát ebben az időben, hogy a király, aki egyébként ezeket a kapitányokat fizette, mint maga hatalom nélküli egyén, csak közbenjárni mert értük azoknál a magyar rendeknél, akik nem fizették ugyan őket, de mégis ők rendelkeztek velük. A rendek azonban nem sokat adtak a királyi „protekciónak” és tovább is sürgették a két idegen kapitány elmozdítását. Csak a főpapok és főrendek erélyes közbelépése tudta nagy nehezen megakadályozni, hogy teljesen vissza ne utasítsák a király kérését.

A végeredmény aztán az lett, hogy az országgyűlés megkegyelmezett ugyan a komáromi kapitánynak, de csak azzal a kikötéssel, hogy a nádornak felette való katonai hatalmát el kell ismernie, úgyszintén azt is, hogy a magyar törvények őt is kötelezik. Ennek ellenértékéért viszont a király megígérte, hogy a győri alkaptányt, mihelyt e derék katona sérelme nélkül megteheti, el fogja mozdítani és helyébe magyart fog kinevezni.

Az idegen hadak teljes kivezetésének követelésekor Ferdinánd figyelmeztette a rendeket, hogy mi békében pénzt, háborúban pedig pénzt és katonát egyaránt kérünk a németektől. Hogy tehetjük azonban majd ezt, ha most, mikor pillanatnyilag nincs rájuk szükségünk, sértően megfosztjuk őket már bírt állásuktól és egyszerűen kiutasítjuk őket az országból? Mivel azonban a rendek ezt az érvet nem fogadták el, megígérte, hogy mégis kiviszi őket az országból. A rendek megköszönték a király ígéretét, de – de félénk elnyomottak lehettek! – azt kívánták, hogy a király ezt az ígéretét még az országgyűlés tartama alatt fogatosítsa.

Így aztán fogatosította is rögtön, s mivel utána megint hamarosan jött Bethlen újabb támadása, megint csak nem talált semmi ellenállásra s akadály nélkül masírozhatott Erdélyből egyenesen a morva határra.

Ekkor Ferdinánd Wallensteint küldte be ellene, de mire az ideért, arra már természetesen régen Bethlen volt az ország ura. A nádor katonai hatalmát azonban még a büszke Wallensteinnek is annyira tiszteletben kellett tartania, császára parancsára, hogy ő maga csak az idegen hadaknak parancsolhatott, a királyukhoz hű magyarok parancsnoka (akiknek száma Bethlen minden támadása után nagyobb lett) a nádor maradt, akivel Wallensteinnek, mint vele egyenrangú féllel kellett leveleznie és érintkeznie.

Lehet, hogy talán ez a megalázás is oka volt, hogy Wallenstein ettől kezdve annyira gyűlölte a magyarokat, hogy hazánkat „Schelmenland”-nak, csirkefogók országának szidalmazta. Ő ugyanis azelőtt protestáns s így gögös német volt, nem pedig olyan alázatosan keresztény, mint a mindig katolikus II. Ferdinánd.

Mivel ebben az időben Bethlen állandó hitszegései miatt az idegen csapatok bentmaradhatásától úgyszólván Ferdinánd koronája függött, a nádor újra megpróbálkozott vele, hogy ezt az országgyűlés megengedje. A főrendek háza és a megyék, tehát a köznemesek követeinek táblája külön szokott ülésezni és szavazni. Most Eszterházy nádor vegyes ülést rendelt el, mert így bizonyosabb volt a többség megszerzése. Így lett is volna vagy harminc főnyi többség, de a megyék követei ezt nem voltak hajlandók megengedni és a szavazás előtt ki akartak vonulni a tereméből. Eszterházy erre is előre gondolt, mert a kivonulni akarók zárt ajtókat találtak.

Erre a követek elkezdtek kiabálni: Inkább meghalunk, mintsem a németeket befogadjuk! (Igazán nem kellett hozzá bátorság, mert hiszen jól tudták, hogy nem kell meghalniuk.) Olyan fenyegetően viselkedtek, hogy a nádor nemcsak az ajtókat nyitatta ki azonnal, hanem még ő maga is az idegen csapatok bentmaradhatása ellen szavazott, csak hogy a követek megbocsássák azt a „bűnét”, hogy az ajtókat be próbálta záratni előttük.

Mivel a király többi híve nem volt oly „bűnös”, mint Eszterházy s így nekik nem volt szükségük a megijedésre, a 30 főnyi többség így is megvolt, a jó király azonban nem fogadta el ezt a jogilag talán érvényes, de mégis szokatlan eszközökkel elért győzelmet, s kijelentette, hogy lemond kívánságáról és idegen csapatokat csak akkor hoz be, ha netalántán idegenből jövő támadás miatt szükség lesz rájuk.

Ilyen „elnyomás” volt tehát nálunk Bethlen Gábor idejében! Ezt az igazi szabadságot csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha Hitler, Mussolini, Rákosi Mátyás, Sztálin, Hruscsov vagy Kádár János mindig egyhangú országgyűléseire gondolunk. Rákosi Mátyás „szabadsága” alatt nemcsak minden országgyűlési képviselőt a párt nevezett ki, hanem még ezek is csak úgy szólalhattak fel, ha beszédüket előre elkészítették, előzőleg beadták a pártnak ellenőrzésre, ott kijavították; ami nem tetszett benne, kihagyták, amit akartak, pótlólag beleírtak, s hogy a biztos egészen biztos legyen, még így se mondhatták el betéve, hanem a papírról kellett felolvasniuk. Mindezt ők maguk ismerték el az 1956 októberi szabadságharc után a Népszabadságban!

De „érdemdús életéért” milyen egyhangúan emelte a kormányzóhelyettesi székbe a magyar országgyűlés Horthy érdemtelen fiát is, noha általános ellenszenv kísérte a dolgot s maga a „kormányzóhelyettesi” méltóság is képtelenség volt, hiszen már maga a kormányzóság is helyettes volt, a király helyettese.

Micsoda szabadság volt ezzel szemben nálunk a jó II. Ferdinánd idejében! Pedig egyébként nemcsak ma van zsarnokság, hanem volt II. Ferdinánd idejében is. Például magát Bethlent épp úgy egyhangúlag választotta királlyá az országgyűlés, mint amilyen egyhangúak voltak Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás „országgyűlései”. Azt hiszem, nemigen lehet annak eldöntésében habozni, hogy Bethlen királlyá választása a nagy egyetértés és lelkesedés miatt volt-e olyan egyhangú vagy pedig a terror miatt. Bocskai azzal a megokolással utasította vissza a királyi kinevezést a töröktől, hogy van már Magyarországnak királya. Vajon el lehet hinni, hogy kevéssel utána Bethlen megválasztásakor ez senkinek se jutott eszébe? Egyetlenegy embernek se? Mert hiszen Bethlen királlyá választása ellen egyetlenegy magyar se szavazott.

Vagy talán azt hiheti valaki, hogy Bethlennek a pozsonyi gyűlésen önként, sőt lelkesedésből szavaztak meg portánként jobbágyra hat és földesúrra is külön hat, összesen tehát tizenkét, a beszercebányai gyűlésen pedig jobbágyra 12, földesúrra pedig már 16 forintot, mikor a törvény szerint a nemest adómentesség illette meg s mikor magyarok soha Habsburgnak ennyi adót még meg nem szavaztak, s például 1618-ban is, tehát akkor, mikor a Habsburg-ház történelme legválságosabb korszaka előtt állt, II. Ferdinándnak csak két forintot szavaztak meg portánként a magyarok, s természetesen ezt is csak jobbágyaik, nem pedig a maguk részéről.

De Bethlen mégis hogy fitymálta, mennyire semminek nevezte még ezt a nagy áldozatkészséget is, mikor a magyar urak szemére hányta, hogy „hazájukért” (azaz érte) semmit se

tettek! (Bizonyára azért volt olyan felháborodott, mert jól tudta, hogy mennyire nem önként ajánlották meg.) Bethlennek tehát még ez a nagy áldozatkészség is semmi volt. Pedig hát amit megajánlottak, azt Bethlen alatt meg is kellett fizetni. Nem úgy, mint a Habsburgok alatt.

Mikor például 1620 húsvétján megjelentek előtte Ugocsa követei és kijelentették, hogy ők nem fizetik a kivetett adót, mert nem voltak képviselve azon a gyűlésen, mely megszavazta, Bethlen tudtukra adta, hogy ennek ellenére is meg kell fizetniük s megfenyegette őket, hogy ha sokat okoskodtok, „*Isten nyakatokat szakaszthatja*”. Tehát egyszerűen halállal fenyegette meg a tőle „felszabadított” magyar nemességet.

Bethlen gyűlésein nem volt ellenzék. Az ellenzék oda el se mert menni. De otthon se maradhatott. Aki ellenzéki volt, hacsak nem volt erős vára, ahova bezárkózható és amelyet Bethlennek nem volt ideje ostromolni, annak menekülnie kellett. Azért voltak egyhangúak az országgyűlései, mert ellenzéki hangot senki se mert hallatni, legfeljebb csöndben morogni. Bethlen egyenesen annyira ment – s ez megint olyan dolog, ami a Habsburg alatt se addig, se azóta sose fordult elő, mert az alkotmányos szokás legdurvább megsértése lett volna –, hogy a megyéknek még azt is megtiltotta, hogy az országgyűlésre küldendő követeiknek utasításokat adjanak. A Habsburgok soha még gondolni se mertek ennek megtiltására, pedig az alkotmányos harcok alatt de megkönnyítette volna ez a dolgukat! Ilyen vakmerőségre, a megyék jogainak ilyen semmibebevételére csak Bethlen mert gondolni. Neki még ez is szabad volt, sőt ennek ellenére is szabadsághős maradt!

Ezzel a gyáva szolgálattal ellentétben – mert e tilalom ellen se mert senki tiltakozni – a Habsburgokkal szemben milyen szabadok voltak és hogy mertek beszélni, sőt fölényeskedni még a protestáns végvári vitézek is, pedig hát ők bizonyára nem is álltak csupa nemesekből. A nikolsburgi béke megkötése után például a békekötés pontjainak végrehajtására egy királyi bizottság járt az országban. Bethlen ekkor már visszavonta hadait Erdélybe, az ország megint a király uralma alá került, s bár a lázadók amnesztiát kaptak, mégis kétségtelen, hogy legalább bizonyos mértékben pórus jártak, mert hiszen újra annak a királynak uralma alá kerültek, aki ellen fellázadtak s aki, ha Bethlen-szabású ember lett volna, most a törvényben előírt amnesztia ellenére is bosszút álhatott volna rajtuk, ha akart volna. Bethlen volt hívei bizonyára nem is gondolták, hogy nem akar, mert hiszen mindenki saját maga után szokta megítélni az embereket, ők pedig olyan emberek voltak, hogy bizony bosszút álltak volna, mikor tehettek volna. Csak az, hogy az ellenkezőt aláírták, még nem akadályozta volna meg benne őket, ha egyébként a lehetőségük meg lett volna hozzá.

A kiküldött királyi bizottság elnöke Eszterházy Miklós nádor volt és az volt a feladata, hogy a királyhoz hűtlenné vált és Bethlenhez csatlakozott végváriakat újra a király hűségére feleskesse. Ekkor már visszatette kardját a hüvelyébe a magyar szabadság dicső védelmezője, hajdani hívei tehát ki voltak már szolgáltatva az osztrák „zsarnok” „bosszújának”. Mégis „*azok a pápai, veszprémi, cseszneki, vázsonyi, csobánci, szigligeti, tihanyi és kesztheli végházbeliek*” még mindig annyira nem ijedtek meg, hogy 28 „artikulusokat” terjesztettek a bizottság elé, azaz 28 feltételt, melynek teljesítése esetén hajlandók lesznek törvényes és hűtlenül elhagyott uruknak újra felesküdni.

Pedig hát köztük például a „veszprémiek” Bethlen felkelése alatt esküjük megszegésével önként a felkelő mellé álltak és átadták neki a várat, s mivel hős parancsnokuk, Zichy Pál, nem volt hajlandó velük együtt az esküszegésre, hanem kitért amellett, akinek hűséget esküdött, parancsnokuk ellenére adták át a várat. De nemcsak a veszprémiek, hanem a többi felsorolt vár is egytől egyig így csinált, legfeljebb csak azzal a különbséggel, hogy nekik a parancsnokukat nem kellett megkötözve adniuk az ellenség kezébe, mert természetesen olyan férfiak, mint Zichy Pál volt, nem teremtek (és sajnos, ma sem teremnek) minden bokrban (akarom mondani: minden várban).

Nos hát ezek az emberek most, hogy szégyenszemre újra vissza kellett térniük gyalázatosan elárult régi uruk uralma alá és az alá a zászló alá, melyet esküszegően elhagytak, még mindig ilyen hangon beszéltek a tőlük gyalázatosan elárult királynak őket visszavenni érkezett biztosaival:

1. *„Mivelhogy minket az változásra (milyen finom kifejezés az árulásra!) nem prédának avagy ragadománnak való örülésünk, sem pedig valaki jószágára való aspirálásunk [igényünk] (a jószágokat, mint látni fogjuk és láttuk is már, elaspírálta már előlük Bethlen Gábor; az ő részéről nagyon is volt ilyen „aspirálás”) és vágyódásunk kényszerített: hanem nemzetségünkhez való igaz szeretetünk, hogy azokkal országunk szabadságának, igazságának oltalmazásában és helére való állatásában sőt ki legnagyobb (valóban ez volt az igazi ok!) hitünknek igaz és szabados vallásában egyetértésünk: annak okáért kívánjuk, hogy az fejedelmek és országok között elvégeztetett amnisztia szerént minket közönségesen, hitünknek, életünknek szabadsága és tisztességünknek helén való megmaradása felől verbaliter [szóban] is az kommisszárius urak császár őfelsége nevével assocuráljanak, hogy minekünk ez mi méltó változásunk (tehát eszük ágában sincs elismerni, hogy vétkeztek. Ők nem árulást követtek el, hanem csak „váltak”, mégpedig „méltón” változtak) soha senkitől, sem nagy, sem kicsin rendben levőktől szemünkre nem hánytatatik, hanem örök feledésben legyen (tehát mégse lehetett valami nagyon „méltó” ez a „váltás”, ha mégis csak azt kell kérni, hogy – elfeledjék!), annak pedig, aki gyalázatosan (!) szemünkre hányja: poenája (büntetése) legyen.”*

A királyi bizottság válasza erre a pontra ez volt: *„Végezés vagyon felőle, hogy ki-ki szabadságában megtartatik”.*

2. *„Hogy sem mást, sem azután való időkben az végházakat az ország végzései és megállapodott conditiók [feltételeik] szerint, kire az mostani tractában [egyezségben] is főképpen volt az fejedelmeknek és az országnak tekinteni, idegen: német avagy francia, olasz nemzetiséggel nem terhelik és semmit az felől nem is törekszenek.”*

A bizottság válasza erre a 2. pontra: *„Arrul is végezése vagyon az országnak, hogy idegen nemzetet be nem vesznek”.*

Ha valakit nagyon meghatna e végváriaknak az első pontban megnyilvánuló csókolni-valóan nagy hazafisága és a második pontból látható „örvendetes” idegengyűlölete, azt figyelmeztetjük arra a színvakságra, mely „nemzetségünket” és „országunk szabadságát”, igazságát csak a némettől féltette, de a töröktől már nem, s figyelmeztetjük arra is, amit arra vonatkozólag kifejtettünk, hogy az ország és a magyarság még a nyugat szempontjából is sokkal rosszabb helyzetbe került volna Bethlen győzelmével, mint vereségével.

Ami pedig az idegeneket, azaz „a német avagy francia, olasz nemzetiséget” illeti, ismételjük, hogy nemcsak a király, hanem Bethlen is hozott az országba „idegen nemzetiséget”, mégpedig nemcsak törököket és „kutyafejű” tatárokat, akik tudtommal szintén bajosan tekinthetők „magyar nemzetiségeknek”, hanem még németeket is, köztük annak a Mansfeldnek hírhedt seregét, melynél rosszabb hírű idegen sereg nem volt akkor, mert hiszen nem termett fű a nyomában.

De hát ezek protestáns idegenek voltak s így a lángolóan magyar végváriak őket már nem tekintették idegen nemzetiségűeknek. Az akkori ravasz protestáns propaganda ugyanis mindig „idegent” vagy „németet” mondott, de valójában mindig katolikust értett. Ezért nem volt neki idegen a török vagy a tatár, s ezért volt neki a protestáns német, cseh vagy osztrák, sőt még a katolikus francia is, amennyiben a Habsburgok ellen harcolt, kívánatos elem, szabadsághős.

3. *„Hogy minden végházbeli tisztviselőket, kapitánokat, hadnagyokat, vajdákat, tizedeseket, porkolábokat, pattantyúsokat és egyéb rendeket az ő tisztességes hivataljokban böcsöletesen meghadnak.”* Válasz: *„Az mely tisztviselők őfelségétől császár urunktól rendeltetene (de nem azok, akiket Bethlen nevezett ki), az előbbeni állapot és mód szerint megmaradnak”* (természetesen akkor is, ha hivatali esküjük megszegésével Bethlen mellé álltak; hiszen amnesztia járt nekik).

4. „Az, mikor császár urunk öfelsége az végházakat kezéhez akarja venni, mivelhogy mind az változásban s mind most az végbeliek nagy fogyatkozással vannak, az comissarius urak fizetéssel jöjjenek be”.

A végváriak tehát várva várják a császár pénzét, de azért mégis ennyi feltételt szabnak a hűségére való visszatérésük fejében. De van egy másik nagy tanulság is. Hányszor hánytuk már és hányjuk még ma is Habsburg királyaink szemére, hogy nem fizették a végváriakat! Most láthatjuk, hogy mikor ugyanezek a végváriak a mindig pénzes Bethlen kezében voltak, ő mégúgy se fizette őket, mint a bécsi király. De a végváriak részéről ahhoz már igazán bő kellett, hogy még árulásuk díját is „császár öfelségével” akarták megfizettetni! Gondolták, nem tehetnek róla, ha attól, akinek a kedvéért elárulták az „idegen” királyt, nem kaptak semmit. Hiszen valamiből élni akkor is csak kell.

A bizottság válasza: „Az mi az fizetés dolgát illeti, valamíg öfelsége szolgálatjában voltak, számot vetnek felőle, megelégedtetnek”. (Hogy arra az időre, míg Bethlennek szolgáltak, tőle kérjétek a pénzt, hogy még ezt is „császár öfelségétől” kérni mondhatatlan szemtelenség, finoman, hallgatással mellőzik a király biztosai.)

Mind a 28 „articulust” közölni túl hosszadalmas volna. Csak a 20.-at és a 21.-et idézzük még: „Azt kívánjuk császár és király urunk öfelsége comisariusaitól, mivelhogy most mindnyájan Győrött vannak és onnét idejövendők: annak bizonságára, hogy az öfelsége részéről azt szent békeesség állhatatosan véghez ment, vigyék be Győrré az prédikátort. Így mi is elhisszük, hogy szent az békeesség, de enélkül nem tudjuk, mint bizhassunk az békeességnek állandó voltához és addig az comissariusok e jövetelét nem láthatjuk szívesen”.

Látjuk tehát, hogy miután megírták, hogy öfelsége küldje meg nekik a zsoldjukat még arra az időre is, míg Bethlent szolgálták, de Bethlen nem fizette őket érte, micsoda oktatásokat adnak ezek a közvitézek a császár öfelségének s milyen feltételeket szabnak eléje, ha azt akarja, hogy elhiggyék neki, már ti. a császárnak, hogy csakugyan meg akarja tartani a szent békeességet, azaz a szavát. Egész jól látható tehát, hogy úgy tesznek, mintha a császár lenne a vádlott, ők pedig a bírák, s a császár jól teszi, ha kedvükben jár, hogy bűnét elfeledjék.

De ebből a pontból már egészen jól látható az is, hogy ezek az emberek ezt a 28 articulust nem maguk csinálták, hanem kolomposaiktól, prédikátoraiktól voltak kellően kioktatva. Másképp miért fájna volna nekik éppen Győr esete s egyébként is honnan tudták volna ők, hogy Győrben van-e prédikátor vagy nincs. Azt ellenben jól tudták, hogy náluk (Veszprém-ben is, Pápán is) van prédikátor. Aztán ha nekik annyira fáj, hogy Győrben, mely sose volt Bethlen kezében, csak katolikus papok vannak és ez egyedül csak azért fáj nekik annyira, mert „a szent békeesség” hívei, miért nem írtak akkor Bethlen Gábornak is ugyanezen szent békeesség nevében azért, hogy Kolozsvárott, Gyulafehérvárott, Szébenben, Besztercén, Brassóban vagy akár csak Kassán is lehessen katolikus prédikátor is, ne csak protestáns, sőt hogy miért engedte legyilkolni e legutóbbi helyen azt a három katolikus prédikátort, aki titokban bent volt Kassán akkor, mikor Bethlen csapatai oda bevonultak. Pedig hát szegények nem is végeztek ott nyilvános katolikus istentiszteletet még Bethlen bevonulása előtt se, mert ez még a Habsburgok uralma alatt is tilos volt ott nekik?

De ezek a protestáns végváriak minderről valószínűleg semmit se tudtak, mert pórázon vezetett nyáj voltak, melynek nem lehetett szabadon gondolkodnia, hanem csak azt tudhatta, amit felekezeti vezetői célszerűnek tartottak, hogy tudjanak s akiknek azt is, amit tudtak, úgy kellett felfogni és értelmezni, ahogyan vezetőik jónak látták. Ezt ma a rádióadások zavarásával érik el kommunista utódaik. Akkor enélkül is el lehetett érni, mert se rádió, se újság, se rendszeres közlekedés még nem volt.

A bizottság válasza erre a 20. pontra így szólt: „Az Győrré való prédikátor bevitele, sem az egyéb közönséges gravamináknak [sérelemek] eligazítása minket nem illet”.

21. pont: „Hogy az végbeli prédikátorok, kik ez háborúságban velünk együtt szenvedtek (ez is milyen finom kifejezés e helyett: kik velünk együtt voltak árulók és esküszegők, sőt

egyenesen ők bujtottak fel bennünket az esküszegésre), *kikre az mint értjük, sokan fogat fenek, se személyekben, se marhájokban, sem titkon, sem nyilván soha senkitől meg nem háborítatnak, mert mi azokkal akarunk élni, halni.*”

Ebből a 21. pontból jól látható, hogy az egész beadvány tulajdonképpen a prédikátorok műve és fogalmazványa volt. Azt kérik tehát, hogy most, hogy újra megtagadott királyunk alattvalóivá válnak, ne „háborítsák” őket. De vajon akkor, mikor Bethlen volt az úr az országban, miért „háborították” oly felháborítóan azt a három kassai katolikus papot, s vajon ezek a prédikátorok, akiknek szavára a protestáns vitézek annyira hallgatnak, hogy „élni, halni” velük akarnak, miért nem léptek közbe akkor, mikor híveik azt a három katolikus papot „háborították”?

Lám, most Ferdinánd alatt, olyan bizonyosak benne, hogy prédikátoraik életét nem fenyegeti veszély, hogy gyilkosságról, kivégzésről nem is beszélnek, hanem csak a zaklatásról, csak a „háborítástól” féltik őket. Az a három katolikus pap Bethlen vallásszabadsága alatt, mely – mint láthatjuk – egy cseppet se volt külön, mint a kommunisták adta vallásszabadság, csak a háborítást még fel se vették volna. Ők még azzal is meg lettek volna elégedve, ha csupán az életüket meghagyják, sőt talán még a halált is szívesen vették volna, ha nem lett volna kínhalál.

A biztosok válasza erre a 21. pontra: *„Az végezés tilalmaz mindenféle hatalmat (hatalmaskodást), azután, azért, mint egyebek, minden rendek, szintén úgy prédikátor uramékat is befoglalja az amnistia*”. Az e pontban kifejezett kérelmet tehát helyeslően fogadták, mert ezekben a várakban, melyekben a kérelmezők szolgáltak, már a felkelés előtt is működtek prédikátorok, az ő kiűzésük tehát jogfosztás lett volna. Györben azonban nem volt prédikátor, beeresztése tehát új jog szerzése lett volna, aminek megadása nem esett a bizottság hatáskörébe.

Az egervári (nem egri: Egervár Vas megyében van) vitézek kérelme (Actum in Egervár 26. februarii, anno Domini 1622.) még szemtelenebb. Ők még az ellen is kifogást mernek emelni, hogy Sümeg várát, melyet Bethlen szintén elfoglalt, újra visszaadták a veszprémi püspöknek, akinek tulajdona volt. És persze ők is minél több pénzt akarnak kivasalni, de persze nem Bethlentől (akiről nagyon jól tudják, hogy csak „szabadságot és religiót” hoz nekik, fizetni azonban nem fizet), hanem a császártól, aki „elnyomja” őket. Ebből a célból még egy ártatlan, illetve nagyon is szemtelen hazugsághoz is folyamodnak: *„Mivelhogy öfölsége* (már ti. Bethlen, aki tudvalevőleg lemondott a királyi címről, de azért nemcsak az egervári vitézek, hanem még Eszterházy is fölsége; Bethlen tehát e tekintetben igazán nem panaszkodhatott) *császár és koronás király urunk öfölségével* (sajnos, akkor, mikor elárulni kellett, nem jutott eszükbe, hogy II. Ferdinánd „koronás király urunk”) *azt végezte, hogy öt hónapra foglalják el a végeket: azt kívánjuk, hogy az megadassék az ide való végekbe is mindjárt most*”.

Látjuk tehát, hogy a protestáns propaganda a végvárakban azt a hírt terjesztette el, hogy Bethlen a császárral olyan békét kötött, hogy mikor Ferdinánd újra átveszi tőle a végvárakat, egyszerre öt hónapra szóló zsoldot kell kifizetnie a legénységnek. Ezek a jó emberek tehát azt hitték, hogy Bethlen egészen a sarokba szorította a császárt. Pedig éppen ellenkező volt az eset. Látni fogjuk majd, hogy megalázkodott Bethlen ezeken a béketárgyalásokon s milyen megaláztatásokat túrt el, de nem azért, hogy a tőle zsoldot nem kapó protestáns végvári vitézek kárpótlásul legalább a császártól kapjanak minél több zsoldot, hanem egyedül csak azért, hogy ő maga minél több megyét, várost, címet megtarthasson.

Eszterházy válasza a kérelemre: *„Hogy pénzzel foglalja el a végeket öfölsége, az mi kegyelmes urunk, arról még csak emlékezet se volt* (a béketárgyalásokon), *nemhogy végeztek volna felőle. Mindazonáltal öfölsége kegyelmesen az mit küldhetett, küldött most nekik*”.

Hogy ez a jóságos „öfölsége” honnan teremtette elő ezeket a pénzeket és általában hogyan tudta fedezni Magyarország nagy hadi szükségleteit, már láttuk annak az országgyűlésnek a köszönetéből, melyet ekkor tartottak. De láthatjuk Eszterházy Miklós újvári (érsekújvári)

kapitánnyá való kinevezése okmányából is. Eszterházy ugyanis ezt a fontos tisztséget csak bizonyos pénzbeli kikötések teljesítése esetén fogadta el. A király – mint a kinevezés szövegéből látható – elfogadta ezeket a feltételeket s egyúttal azt is jelezte, milyen forrásokból fogja majd a megígért fizetéseket teljesíteni. Lássuk:

1. *A romokban levő újvári lak felépítésére Morvaország jövedelmeiből évenként kétezer forint.*

2. *Eleségszerzésre kétezer forint a körmöci kamara jövedelmeiből.*

3. *Eszterházy saját fizetését illetően adjon véleményt az ausztriai kamara, hogy tudja-e ezt fedezni.*

4. *Őfelsége végül rendeletet adott ki, hogy az őrség zsoldja készpénzben két óra, posztóban pedig három óra nyolc nap lefolyása alatt kifizetessék.*

Mivel az érsekújvári őrség zsoldját tudvalevőleg a csehek fizették, látjuk, hogy a négy tétel közül csak egyetlenegy származott magyar forrásból, az, amit a körmöci kamara adott. A többi három tételt külföldről hozta be az „idegen” király, tehát a szó szoros értelmében ajándékba adta az országnak. De a király ajándéka volt ez az egyetlen magyar forrásból származó pénz is, éppen csak nem idegen forrásból származó ajándék. Mert hiszen a bányák jövedelmei nálunk is, Erdélyben is, no meg minden más országban is, a király magántulajdonát képezték s az udvartartás költségeit fedezték belőlük. De abban az időben (sőt még utána is majdnem két évszázadig) egyébként is még az adójövedelmeknek is majdnem háromnegyed részét a maguk fényűző kedvtelésére fordították a külföldi uralkodók, különösen a XVIII. században és különösen Németországban.

Ha most mindezzel szembeállítjuk azt a hangot és azt a viselkedést, amelyet a magyar rendek királyukkal szemben az ekkori országgyűléseken tanúsítottak, továbbá azt a viselkedést, melyet Bethlen támadása idején az ország részéről a csak egy éve megkoronázott király irányában láttunk, akkor – enyhén szólva – csóválni kell a fejünket.

Vagy talán az a magyarázata ennek a furcsa viselkedésnek, hogy talán Bécs olyan értelemben nyomta el ez időben a magyarságot, hogy németesített? Erről még kevésbé lehet szó. A németesítés tekintetében általában különösen téves fogalmi vannak magyar közvéleményünknek. Nálunk se Bethlen idejében, se a négyszáz éves Habsburg-uralom alatt soha németesítésről nem lehetett szó. Hogy lehet ilyesmire még csak gondolni is, mikor belügyeinket még a legnagyobb „elnyomás” alatt is magunk intéztük, azt pedig csak nem tehetjük fel, hogy a megyei magyar köznemesség és táblabírák németesítettek, hogy ők hajtották végre Bécs effajta sötét szándékait? Amit ugyanis a megyék csináltak, a magyar köznemesség csinálta.

A magyar tisztviselők (kivéve a postát, mely külföldi (osztrák) intézmény volt, kivéve a harmincadokat, melyek kereskedelmi szerv voltak és a bányák kezelését, melyhez magyarok nem értettek s ezért az Árpádok alatt se magyar emberek kezelték őket s melyek szintén tisztán gazdasági, nem pedig politikai vagy közigazgatási szerv volt) mind magyar nemesek voltak, magyarok még a tót Felvidéken, a rutén Kárpátalján, az oláh Erdélyben s még Vas, Sopron és Moson megye németajkú részében is, sőt tekintélyes részben még Horvátországban is (hol Erdődyek, Majláthok, Draskovichok voltak a földesurak). Még a később tömegestől betelepített svábok se szólhattak bele a közügyek intézésébe, mert hiszen nem voltak nemesek.

Az iskolákba a tanítókat, tanárokat, a falukban a jegyzőket, a járásokban a főszolgabírákat, a megyékbe az alispánokat sose Bécsből nevezték ki. Őket mindig mi alkalmaztuk, személyüket mi választottuk ki. A mi megyeink, melyek kezében az ország közigazgatása volt, mindig annyira magyarok voltak, hogy csak az országgyűlésektől megszavazott törvényeket hajtották végre, a királyi rendeleteknek még a felbontását is megtagadták olyan (egyébként is ugyancsak ritka és rövid) időkben is, mikor azt tartjuk, hogy „elnyomás” volt.

Németesíteni továbbá elsősorban az iskolák révén lehetett volna. Az elemi iskolák a földesurak, illetve a püspökök kezében voltak, a közép- és felsőiskolák pedig latin nyelvűek



voltak, tehát németesítésről már csak emiatt se lehetett szó bennük. A protestáns iskolákkal pedig maguk a protestánsok rendelkeztek, hiszen nekik nálunk mindig önkormányzatuk volt.

Országgyűlés nélküli kormányzás (tehát „elnyomás”) történelmünk egész négyszáz éves Habsburg korszakában csak háromszor volt: I. Lipót alatt az Ampringen-féle, II. József uralkodása alatt és a Bach-korban. (Mária Terézia uralmának második felét és I. Ferenc uralkodásának egy részét nem számíthatom ide, mert igaz, hogy országgyűlés nem volt, de viszont a közigazgatás a még kurucnak is kuruc vármegye kezében volt, az egy országgyűlés helyett tehát volt hatvanhárom megyegyűlés.)

A három „elnyomás” közül kettő (az Ampringen- és Bach-korszak) a Wesselényi-összeesküvés, illetve 48 miatt megtorlálékppen volt, tehát természetesen ideiglenes volt s különösen az Ampringen-féle egészen rövid ideig is tartott. Maga Ampringen egyébként személyileg is annyira szelídlelkű volt és hozzánk olyan jóindulattal jött (mint majd látni fogjuk), hogy a zsarnoknak éppen ellentéte volt.

II. József uralkodása is rövid volt, a népet ő se próbálta németesíteni s a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a német nyelvet ő is csak próbálta behozni, de még nem tudta, személye még a protestánsoknak is, sőt elsősorban nekik rokonszenves. Nem magyarellenes céllal, hanem központosító hóbortja miatt csinálta azt, amit csinált s amit halála előtt még maga vissza is vont.

A legfeltűnőbb azonban az s nagyszerűen bizonyítja, mennyire nem Habsburg-ismertetőjel a németesítés, hogy II. József teljesen elütött a Habsburg-családtól és az Egyháznak is ellensége volt. Mivel az Egyház és a Habsburgok ellenségei II. Józsefet „a legrokonszenvesebb Habsburg”-nak mondják, ezzel világosan tudunkra adják, hogy szemükben a németesítés nem akadály a rokonszenveseknek, de a klerikalitás igen. Látható belőle, hogy Habsburggyűlöletük oka nem németesítésük (mert hiszen sose németesítettek), hanem „bigottságuk” (ami valóban megvolt bennük, de természetesen csak akkor, ha a „bigottságon” a legtisztább és legintelligensebb katolicizmust értjük).

Hogy csakugyan így áll a dolog, azt bizonyítja az is, hogy az én diákkoromban viszont Vilmos császárért lelkesültek a negyvennyolcas magyarok, még a tiszta katolikus Zala megyében is. Pedig ez a Vilmos császár, ha Magyarország ura lett volna, egész bizonyos, hogy egy kissé jobban németesített volna (például a Poroszországba bekebelezett lengyel Posenben ő valóban németesített), mint a Habsburgok, akik annyira nem németesítettek, hogy Hitler – mint említettem is már – „Mein Kampf”-jában azt írja róluk, hogy a német faj legnagyobb ellenségei voltak. Ez a Hohenzollern Vilmos mégis rendkívül rokonszenves volt ezeknek a katolikus magyaroknak. Bizonyára elsősorban azért, mert ő nem volt katolikus.

Hát még Hitlerért hogy lelkesedtek a Habsburgokat állítólag német voltak miatt gyűlölő függetlenségpárti magyarjaink! Pedig ő már akkor németesített nálunk, mikor még el se foglalta az országot. Ezt azonban ők észre se vették, illetve észrevették, mert nem lehetett észre nem venni, de ennek ellenére se jutott eszükbe, hogy rá ezért még megharagudni is lehet. Ő ugyanis nem volt „bigott” olyan értelemben, mint a Habsburgok. Helyette inkább a mi sváb-jainkra haragudtak, mert azok – legalábbis addig, míg Hitler el nem rontotta őket – mégis csak katolicizmust jelentettek Magyarországon.

Ami pedig a Bach-korszakot illeti, tudvalevő, hogy az osztrák kormány ekkor csak azért hozott ide cseh meg osztrák tisztviselőket, mert a magyar nemesek „passzív rezisztenciát” gyakoroltak, azaz dacból nem vállaltak hivatalt. De ugyanez az osztrák kormány ezeket az idegen tisztviselőket is magyar ruhában járatta. Bizonyára nem azért, hogy azt higgyük, hogy magyarok, azaz, hogy minket félrevezessen, mert ennyire ostoba azért talán mégse volt s az a kor egyébként is a nyílt büntetés ideje volt, hanem hogy ezzel is enyhítse az elnyomás látszatát és hogy ezzel is jelezze, hogy nem a magyar nép, magyar jellem vagy magyar ruha az, aminek ő ellensége, hanem csak a forradalom, lázadás és hűtlenség.

Sajátságos, hogy se a nyilas korszakban, se a bolsevik uralom idején senkinek se jutott eszébe, hogy a hazaszeretetet a passzív ellenállást követelné. Akik ekkor is passzívan viselkedtek, azok is sokkal inkább józan okosságból, az első kommunizmusnak bedőlők még élénk emlékezetben levő bűnhődésén okulva tették, azaz azért, mert azt hitték, hogy ez se fog tovább tartani, mint az első, mint lángoló hazafiságból, mint a Bach-korban, mikor szinte a közszellem terrorja kényszerítette rá az embereket a hazafiságra.

Hitler vagy a bolsevizmus uralma alatt ilyen közvélemény-terrornak nyoma se volt nálunk. Hogy az az ellenállás, ami nálunk a hitlerizmus vagy a bolsevizmus ellenében megvolt, mennyire nem ebből a negyvennyolccsal rokon hazafiságból történt, mutatja, hogy éppen nem mondhatjuk, hogy kálvinistáink jobban részt vettek volna benne, mint a náluk kevésbé magyar vallásúak. Sőt határozottan éppen az ellenkezőt kell mondanunk. Lángoló hazafiságból „rezisztálni” mi egyedül csak a Habsburgok ellen tudtunk. Soha nem vettük észre, hogy valójában nem a haza szeretete volt ez bennünk, hanem a hazafias lepellel bevont rosszasság, Lucifer „Nem szolgálók!”-ja szellemében, a minden emberben benne lakó őskáin ösztönzésére.

Ami pedig a németesítést illeti, ilyesmit még a Bach-korszak is annyira nem csinált, hogy noha az akkori Magyarország tíz százaléka még ma is német, német tanítási nyelvű középiskolát egyetlenegy se állítottak fel, tótot, oláhot, horvátot azonban igen.

A telepítések, melyeket úgy szoktak nálunk beállítani, mint egyedül a németesítés eszközeit, egyáltalán nem németesítés céljából történtek. Az ellenkező állítás semmi más, mint rosszakarató propaganda a Habsburgok ellen. Telepíteni kellett magyar szempontból, mert a török kiűzése után az ország érdekei kívánták, hogy ne maradjon néptelenül az ország és bevetetlenül a föld. Az pedig csak nem szorul külön bizonyításra, hogy ha a magyar volt az, aki kipusztult, akkor helyükbe csak idegent lehetett telepíteni.

Legfeljebb aközött lehetett választani, hogy német legyen-e inkább az az idegen, vagy pedig oláh és rác. Kétségtelen, hogy ránk előnyösebb volt a német, mint ez utóbbiak, mert szorgalmasabbak és kulturáltabbak voltak náluk.

De csak most látjuk igazán, milyen jót tett velünk az, aki rácok és oláhok helyett németeket hozott ide. Hiszen a németeken kívül ma már alig van nemzetiségünk. Románjainkat és szlávjainkat (akár északi szlávok, akár délszlávok) úgyszólván teljesen elvesztettük, de két millió németünk közül csak 200.000 csatlakozott Ausztriához. Világos, hogy akik közülük Romániához vagy Jugoszláviához kerültek (erdélyi szászok, bácskai, bánági svábok), nem azért kerültek más országhoz, mintha ezt ők óhajtották volna, hanem akaratuk ellenére.

Látni fogjuk majd azt is, hogy amennyiben lehetséges volt, magyart is telepítettek – de erről a magyar közvélemény nem tud –, sőt a magyar telepedők száma sokkal több volt az idegeneknél. Oláh is több telepedett, mint német, pedig oláhokat senki se telepített mesterségesen.

Annak figyelmét, aki még most is tamáskodik abban, hogy itt a Habsburgok németesítettek, mert azt hiszi, hogy ő csak addig magyar, vagy legalábbis csak addig jó magyar, amíg a „németnek” nem hisz\*, felhívom a figyelmét egy neki is megmagyarázható dologra.

\* De hát miért hitt akkor annyira Vilmos császárnak vagy Hitlernek? Mi az oka, hogy akkor eszébe se jutott, hogy ők is németek, akiknek a jó magyar nem hihet. Miért csak a Habsburgokat tartja olyan „németnek”, akinek nem szabad hinni? Hiszen minden német könyv (kivéve a „klerikálisoktól” írottakat) azt hangsúlyozza, hogy a Habsburgok tulajdonképpen nem is voltak németek, s láttuk, hogy maga Hitler is ezt hangsúlyozza?

Valóban látni fogjuk, hogy például egész II. Ferdinándig alig volt a Habsburgokban egy csepp német vér. Nem veszik hát észre ezek a nagy „hazafiak”, hogy mikor „németet” mondanak, tulajdonképpen „katolikust” kellene érteniük, és hogy a „német” szót itt is csak azért találta ki a magyar protestáns propaganda, hogy a magyar katolikusokat félrevezesse? Micsoda nagy szégyen a magyar katolikusoknak nemcsak katolikus öntudatára, hanem még értelmi fejlettségére is, hogy ez a félrevezetés Magyarországon annyira sikerült!

Ha egy katolikus nem hisz egy protestánsnak csak azért, mert az illető protestáns, azt elmaradottségnek, sőt korlátottségnek szokás tartani. Minek nevezzük azonban azt, ha egy katolikus csak azért nem hisz valakinek, mert ő is katolikus? Pedig hát a magyar katolikusok ugyancsak dicsekszenek vele, hogy ők nem hisznek „a németnek” és – sajtóságos – ezen a németen ők is csak a Habsburgokat értik. Ez aztán csak az igazi együgyűség!

1912-ben, tehát a Habsburgok uralma alatt, mikor még Ferenc József „nyomott el” bennünket, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal évkönyve szerint a Horvátország nélküli Magyarországon 1910-ben volt 9.944.627 magyar, 1.903.357 német, 2.948.186 oláh, és 656.324 délszláv (horvát-szerb) anyanyelvű egyén. Ugyanekkor ugyanezen a területen volt 16.635 elemi iskola. Ezek közül magyar tanítási nyelvű volt 13.199, német tanítási nyelvű 430, oláh 2257, délszláv 271. Az arány szerint kellett volna lenni 1730 német, 2678 oláh és 599 délszláv tanítási nyelvű iskolának. Látjuk tehát, hogy magyarosítás valóban folyt Ferenc József Magyarországon, németesítés azonban nem. Különösen folyt azonban a németek elmagyarosítása, mert a délszlávok és oláhok délszláv és oláh iskolákkal való ellátottsága aránytalanul nagyobb volt, mint a németek német tannyelvű iskolákkal való ellátottsága.

Még jobban elcsodálkozunk, ha még azt is megfigyeljük, hogy az egész ország 430 német tanítási nyelvű iskolája közül 256, tehát jóval több mint a fele Erdélyre esik, noha Erdélyben a magyarországi németeknek csak tíz százaléka lakott. A dolog magyarázata az, hogy az erdélyi németesség teljes egészében lutheránus, tehát Habsburg-ellenes németesség s nem is a Habsburgok, hanem az Árpádok telepítették ide őket. Itt tehát nem a Habsburgok magyarellenessége nyilvánul meg, hanem a protestáns németességé, melyet Vilmos császár és a Hohenzollernek képviseltek volna Magyarországon, ha Habsburg-gyűlölő protestánsainknak és katolikus „hazafiainknak” Habsburgok helyett őket sikerült volna Magyarországra birtokába juttatniuk.

Hogy tényleg tisztán csak ez az oka a különös jelenségnek, bizonyítja még az is, hogy Szepes megyében is, hol szintén lutheránus a németesség s szintén nem a Habsburgok, hanem még az Árpádok telepítették őket ide, szintén feltűnően sok (20) a német tannyelvű iskola, kivált a megye németességének aránylag kis számát tekintve. Ez a jelenség annál feltűnőbb, mert az erdélyi lutheránus szászokkal szemben, akiknek magyarellenessége köztudomású, a szepesi szászoknak az a híre van, hogy ők az erdélyi szászokkal ellentétben igen jó magyarok. Látjuk azonban, hogy a katolikus sváboknál még ők is mennyivel rosszabb magyarok. Még érdekesebb, hogy még ezek a katolikus svábok is csak akkor kezdtek el rossz magyarok és öntudatos németek lenni, mikor már nem a Habsburgok, hanem Horthy, a kálvinista lelkészek ivadéka, lett az uruk.

Baranya megyében a jelzett kimutatás idején 105.941 német anyanyelvű volt és 22.394 horvát-szerb, iskola pedig volt 27 szerb-horvát, német tannyelvű pedig egyetlenegy se. Hogy lehet, hogy mindezt Ferenc József eltűrte? Hogy lehet, hogy ezeknek a délszlávoknak volt elég erejük ahhoz, hogy a magyarosításnak ellenálljanak, a baranyai németeknek pedig, noha azt hinnénk, hogy Bécs dédelgetett kedvencei voltak, nem, pedig a közvéleményünk azt tartja, hogy mi nem 1867-ben, hanem csak 1919-ben, Horthy idejében nyertük vissza függetlenségünket. 1912-ben tehát még itt osztrák elnyomás volt.

Moson megyének egyenesen abszolút többsége volt német (az egyetlen ilyen megye volt Magyarországon), s egyébként is ott van egészen Bécs közelében. Még legnagyobb földbirtokosa is főherceg volt s nem is József, a magyar főherceg, hanem Frigyes. Csodálatos, hogy mindennek ellenére mégis még Moson megyében is a megye mind a 96 elemi iskolája egytől egyig tisztán magyar tanítási nyelvű volt.

Bács-Bodrog megyében 178.950 német anyanyelvű lakos volt, akiket mind a Habsburgok telepítettek oda alig néhány száz éve, s állítólag azért, hogy az országot németté tegyék. S ennek a rengeteg németnek Ferenc József alatt mindössze 20 olyan iskolája volt, melyben németül folyt a tanítás. Tehát nem többen, mint Szepes megyében a mindössze 38.434 né-

metnek, akit nem a Habsburgok telepítettek be, protestánsok és minden magyar szabadságharcunknak a leglelkesebb támogatói voltak; lelkesebbek, mint a kálvinista magyarok.

Vajon ki hiszi el ezek után, hogy ezek a szabadságharcok magyar, nem pedig protestáns uralmi harcok voltak s hogy az a „német”, aki ellen irányultak, csak katolikus volt, nem pedig német? De Bács megyének 178.950 német mellett van 117.854 szerb lakója is és ezeknek már Ferenc József alatt is volt 74 szerb iskolája és a megye 86.168 oláhjának is volt 40 oláh iskolája. Minden nemzetiségnek volt tehát saját iskolája, csak a legintelligensebbnek és leggazdagabbnak, a németnek alig. De mivel még a németnek is ott, ha Bécs közelében volt, mégúgy se volt német iskolája, mint a Bécstől messze-távol fekvő Bács vagy Torontál megyékben, egyenesen arra kell gondolnunk, hogy a mi katolikus svábaink annál kevésbé voltak öntudatos németek, minél közelebb voltak Bécshez. De a katolikus sváboknak nem volt egyetlen német középiskolájuk, még polgárijuk se. A lutheránus németeknek bezzeg volt!

Hogy Ferenc József tűrte, hogy a magyarországi németeket ennyire magyarosítsák, csak annak érthetetlen, aki közjogi ismereteit csak a hazafias szólamokból meríti. Akinek e téren tárgyilagos ismeretei vannak, természetesnek találja, mert tudja, hogy 1867 óta, mióta alkotmányosság van, az uralkodó nem szólhat bele az ország tényleges kormányzásába, mert azt a minisztérium (az iskolaügyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium) intézi, az pedig annak az országgyűlésnek volt felelős, melyet a magyarok választottak. De a magyar történelemben és közjogban jártas egyén azt is tudja, hogy a Habsburgok adminisztratív ügyekben nálunk 1867 előtt se rendelkezhettek, mert az mindig a magyar megyék, tehát a magyar köznemesség kezében volt.

Kétségtelen azonban, hogy ha jogilag nem is, de a valóságban mégiscsak van befolyása az ország irányításába az uralkodónak még ma is. Horthy például nem király volt, hanem csak kormányzó, mégis mikor a szegedi kálvinisták annak ellenére, hogy a város lakosságának csak 5%-át tették, ezt is csak újabban érték el, mert bennszülött szegedi még kivételesen sincs más, mint csak katolikus (legfeljebb akkor lehet más vallású, ha hitehagyott katolikus), már a második kálvinista templom építését szervezték meg, Szegeden minden állami hivatalban gyűjtöttek rá s egy katolikus se mert német mondani, mert attól félt, hogy akkor magára haragítja az államfőt s talán még el is helyezik vagy nyugdíjazzák miatta, de hivatali emelkedését bizonyosan megnehezíti vele.

Egy katolikussá lenni szándékozó lutheránus alezredesnek pedig, aki mikor e szándékát lelkészének bejelentette, az elképedve mondta neki: De alezredes úr, Ön nem gondol arra, hogy az államfő is protestáns?! S az alezredes úr valóban úgy megijedt ettől a figyelmeztetéstől, hogy a szükséges második jelentkezés már nem történt meg s még ma is lutheránus, ha azóta meg nem halt.

Látható, hogy a mi németjeinknek a Habsburgok alatt sose jutott eszükbe, hogy a magyar király is német, de azoknak a magyar hatóságoknak se, melyek a sváb fálvakban magyar iskolákat állítottak fel, sőt – legalábbis egyes megyékben – a német tannyelvű iskolát egyáltalán meg se tűrték. Nem ugyan német szempontból, hanem a magyarság és a magyarok iránti jóindulat szempontjából mindenesetre becsületükre válik ez a Habsburgoknak. Arra a mesére pedig, hogy ők itt nálunk németesítettek, képzelni se lehet alaposabb cáfolatot. De az ellenkezőt ugyancsak mondhatták volna a németek. Láttuk, hogy Hitler ugyancsak mondta is.

De legalább azt mégis csak joggal kérdezhetjük, hogy ha törvényes eszközük a beavatkozásra ekkor már nem volt, a törvénytelenül vagy a szelíd nyomástól és titkos beavatkozástól pedig becsületből vonakodtak, miért nem alapítottak vagy tűrték meg legalább olyan német egyesületeket vagy akciókat, melyek ezeknek a magyarországi németeknek faji öntudatát élesztették volna? Hiszen ha például a protestáns birodalmi németek tudtak „los von Rom” [„el Rómától!”] mozgalmat csinálni Ausztriában, azaz a katolikus németeket a protestáns Hohenzollernek Német Birodalma felé húzni s ennek érdekében még Róma ellen is izgatni és sokukat tőle még hivatalosan is elszakítani s ennek nyílt működését a Habsburgok még Bécs-

ben is kénytelenek voltak tűrni, meg lehetett volna ugyanezt tenni a magyarországi németekkel is olyan értelemben, hogy ők viszont Ausztriához húzzanak, azzal egyesülni kívánozzanak s addig, míg ez megtörténhet, legalább anyanyelvükhöz és fajukhoz ragaszkodjanak.

Ilyesminek nálunk soha nyoma se volt, ez pedig merőben elképzelhetetlen, ha a Habsburgokban Magyarország elnémetesítésének valaha még csak a titkos gondolata is meg lett volna. Ők még az itteni németeket se óvták vagy védték soha a megmagyarosodástól, nem-hogy magyarokat akartak volna németté tenni.

Vagy íme ugyanennek bizonyítására egy másik, talán még az előadottnál is nagyobb érv.

Nyugati határunkon, Moson, Sopron és Vas megyében ott lakik már a honfoglalás óta egy tömegben és az osztrák és stájer németiséggel szerves nemzetiségi összefüggésben vagy negyedmillió német. Így volt és maradt ez a Habsburgok négyszáz éves uralma alatt. Ez a németiség – I. Ferdinánd alatt is, Rudolf alatt is, II. Ferdinánd alatt is, I. Lipót alatt is, Mária Terézia, I. Ferenc és Ferenc József alatt is – mindig a magyar nemesség, a magyar alispánok, a magyar főszolgabírák és magyar falusi jegyzők vezetése alatt volt. A magyar volt az úr, a vezető és a német a szolga és az alávetett, mert ezek között a németek között bizony édeskevés volt olyan, akinek nemessége volt.

Mindenesetre furcsa egy osztrák „elnyomás” lehetett, hiszen a nemességet az „idegen” király adományozta. Négyszáz éven át azonban, egész addig, míg csak Habsburgok voltak az „elnyomóink”, ezt senki nem furcsállotta, sőt úgy látszik, még csak azt se vette észre, hogy ez éppen az ellenkezőjét jelenti az ország elnémetesítésének.

Abban a pillanatban, hogy a Habsburgok uralma Bécsben és Ausztriában megszűnt, noha helyettük Ausztria az akkor még (mert akkor még nem volt külön kommunista párt) nemzetközi alapon álló szociáldemokrata párt uralma alá került, mely a leghatározottabban ellensége volt a nemzeti sovinizmusnak, mégis azonnal kérték a nyugati hatalmaktól, hogy ezt a területet lakosságának német faja és anyanyelve címén vegyék el Magyarországtól és csatolják Ausztria területéhez.

Ausztria a világháborúban nem győztes állam, sőt éppen olyan vesztes állam volt, mint mi. A győztes nyugati hatalmak mégis olyan megokoltnak és igazságosnak látták ezt a kérést, hogy azonnal teljesítették. Még csak népszavazás tartását se tartották szükségesnek. Hogy-hogy ez az „igazságosság” a mi „idegen” királyainknak 400 hosszú évig nem jutott eszébe, mikor állítólag osztrákok és annyira magyarellenesek voltak?

Mikor Csehországot bekebelezte a Német Birodalomba, Hitlernek is első dolga volt, hogy az akkor Szlovákiához tartozó Dévényt, mely nekünk azért millenárius emlékművet is állítottunk oda, elvette Szlovákiától és közvetlenül a Német Birodalomhoz csatolta azon a címen, hogy lakossága német anyanyelvű, ami meg is felel a valóságnak.

Sajátságos, hogy a magyar nép Hitler iránti lelkesedésének még ez se ártott semmit. Még ekkor se vették észre, hogy ő is „német”, akinek nekik nem volna szabad soha hinniük, ha igaz magyarok volnának. Ezt a sérelmet még csak észre se vette senki. Én legalábbis nem találkoztam akkor egyetlenegy (akár művelt, akár egyszerű magyar) emberrel, aki felemlítette volna előttem, hogy ez neki fáj, vagy hogy ezt Hitlernek nem lett volna szabad megtennie. Igaz, hogy mikor ez történt, Dévény már nem volt a miénk, de egy becsületes magyar hazafinak abban mégiscsak hinnie kellett volna, hogy a hazánktól elszakított részek még visszajönnének hozzánk, de az a Dévény, mely már nem Szlovákiához, hanem Németországhoz tartozik, már alig.

Nos hát amit Hitler, sőt még az osztrák nemzetközi szocialisták is azonnal megtettek és amit a világ ügyeinek akkori művelt intézői is igazságosnak és természetesnek tartottak, az a mi „össellenségünknek”, a minket állítólag gazdaságilag kiszípolozó és németesítő Habsburgoknak hosszú négyszáz éven át se jutott eszükbe soha. Addig, míg ők voltak a mi „elnyomóink”, Bécsben még csak nem is álmodott róla senki, hogy a Duna ne Dévénynél lépjen

Magyarország területére, mert hiszen Dévény népe nem magyar, hanem német, s tőrhetetlen, hogy németek fölött magyar szolgabírák és jegyzők „zsarnokoskodjanak”.

De a Habsburgok uralma alatt az se jutott eszébe senkinek, hogy „Burgenland” is van a világon, sem hogy annak az osztrák határ mentén lakó negyedmillió magyarországi német „felszabadítása” német kötelesség. Még feltűnőbb, hogy nem jutott eszébe ez még I. Lipótnak se, s még akkor se, mikor a Wesselényi-összeesküvés és Thököly lázadása miatt úgymár haragban volt a nemzettel, felfüggesztette az alkotmányt és Ampringen „önkényuralmával” büntette az országot. Sőt még akkor se, mikor hatalma tetőfokán volt, kiverte a törököt az országból, s mikor amiatt kellett volna megbüntetnie az országot, hogy még e felszabadító háborúban is a török oldalán volt (s még ma is dicsóíti érte Zrínyi Ilonát és Thökölyt).

II. József nem tett esküt Magyarország függetlenségére, alkotmányára, sőt még területi épségére se. Bele is olvasztotta hazánkat a Habsburg őrszbirodalomba, azt is megkísérelte, hogy az állam nyelvévé nálunk is a németet tegye, az azonban, hogy a „burgenlandi” németeknek Ausztriában lenne a helyük, még neki se jutott eszébe, őket még ő is Magyarországnál hagyta.

Sőt még többet mondok: ez még Haynaunak és Bachnak se jutott eszébe. A későbbi „Burgenland” még a Bach-korban is épp úgy hozzánk tartozott, mint máskor. Hogy Burgenlandnak tőlünk való elragadására Bécs kísérletet tehessen, ahhoz Bécs habsburgtalanítása, a Habsburgoknak Bécsből való elűzése volt szükséges. De mihelyt ez megtörtént, mindjárt Ausztria is igényt emelt Burgenlandra, még annak ellenére is, hogy a Habsburgok utódai akkor Bécsben nem pángermánok, nem nagynémet elveket valló porosz junkerek, hanem nemzetközi alapon álló és a nacionalizmust szigorúan elítélő marxisták lettek. (Dévény elcsatolásához pedig egy olyan német kellett, akiben a magyarság – a Habsburgokkal ellentétben – nagyon is hitt, sőt akiért lelkesedett, sőt rajongott.)

Hogy lehet mindezt megmagyarázni? Igen könnyen. A Habsburgok magyar királlyá koronázásukkor esküt tettek, hogy Magyarország területi épségét megőrzik, semmit el nem idegenítenek belőle, sőt minden ellenségével szemben egyenesen ők fogják megvédeni. Mivel pedig a Habsburgok majdnem kivétel nélkül őszintén hívó, nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is katolikus, gyónó, mindenben a katolikus Egyháztól tanácsot kérő s – ami a fő – tanácsait el is fogadó, sőt legalább 80%-ukban az átlagosnál sokkal vallásosabb emberek voltak és a katolikus vallás nem olyan, mint a protestantizmus, hogy úgy értelmezzük, ahogyan akarjuk és azt tartjuk meg belőle, amit akarunk, hanem ott még a lelkiismeretet is ellenőrzi és a vagy-vagy elé állítják a híveket még akkor is, ha azok történetesen császárok, a Habsburgoknál a koronázási eskü nem maradt elmélet, hanem gyakorlat lett.

Amily könnyű volt megmagyaráznunk, miért nem csatoltak el tőlünk a Habsburgok hosszú négyszáz éves uralmuk alatt egyetlenegy határmenti német falut se, hanem nyugati határaink ugyanazok maradtak, mint Szent István idejében voltak, noha a faji és nyelvi határ messze benyúlt országunkba, épp oly könnyű okát adni annak is, miért viselkedtek az osztrák szociáldemokraták és Hitler ezzel éppen ellenkezőleg; miért vitte el ez Dévényt, azok az egész Burgenlandot már hatalomra jutásuk legelső évében, Hitler pedig azonnal, mihelyt alkalma nyílt rá.

Ennek az oka egyszerűen az volt, hogy a Habsburgok esküt tettek Magyarország területi épsége megőrzésére, Hitler és az osztrák szociáldemokraták pedig nem. A Habsburgok azért tették le ezt az esküt, mert ők egyszerre voltak osztrák császárok is és magyar királyok is, Hitler és az osztrák szocialista kormányzat pedig csak Németországnak, illetve Ausztriának volt ura.

Ebből az a mi „hazafiságunk” számára képtelenségnek látszó igazság következik, hogy – legalábbis ebből a szempontból – ránk nézve nem előnyös, hanem nagyon is hátrányos volt Ausztriától való függetlenségünk. Az az osztrák, illetve német kormány, melytől „függetlenek” voltunk, nem volt kötve abban, hogy tőlünk annyit ragadjon el, illetve igyekezzék elra-

gadni, amennyit akar, illetve tud, de az az osztrák, illetve német kormány, melytől még nem voltunk „függetlenek”, vagyis amellyel közös volt az uralkodónk, e tekintetben esküjével kötve volt; ő emiatt semmit se vehetett el tőlünk, nem is vett el.

A legfontosabb azonban az, hogy – mint láthatjuk – ez a Habsburgok esetében nemcsak elméletben volt így, hanem így volt a valóságban is. Pedig négyszáz év alatt ugyancsak elég alkalom lett volna rá, hogy a valóság megcáfolja az elméletet. Ez a politikában majdnem mindig így is szokott lenni. A Habsburgoknál – látjuk – nem így volt. Ott az eskü olyan szent volt, hogy megszegésének még a gondolata se merült fel még hosszú négyszáz év alatt se soha. Ez az eskü még a százmilliós német nép nemzeti öntudatát, hatalmi vágyát és faji büszkeségét is féken tudta tartani félezer éven át.

Az a körülmény azonban, hogy viszont a szociáldemokrata osztrákok és a nemzeti szocialista németek azonnal másképp cselekedtek s rögtön úgy vágtak rá éles csőrükkel hazánk területi épségére, mint a vércse, sejteti velünk, hogy a protestáns poroszok vagy vallástalan németek (mert hiszen Hitler nem volt protestáns) és a marxista, tehát istentelen osztrákok akkor se bántak volna velünk Habsburg módra, ha velük is közös háztartásban éltünk volna s így ők is esküt tettek volna jogaink tiszteletben tartására. Nem egyszerűen csak az osztrákokkal való közös háztartásunknak köszönhetjük tehát azt, hogy területi épségünk – még Dévényt és Burgenlandot is beleszámítva – egész 1918-ig, a Habsburgok bukásáig megmaradt, hanem egyedül annak, hogy a mi közös királyunk a katolikus Habsburg volt s nem más.

Azt hiszem, mindenki egyetért velem, mikor kijelentem, hogy mind Hitler, mind az osztrák szociáldemokraták akkor is elvitték volna tőlünk azt, amit elvittek és amit el tudtak volna tőlünk venni, ha ők is esküt tettek volna területi épségünkre. Ők ugyanis azzal érveltek volna, amivel Bocskai és Bethlen magyar bámulói és védelmezői. Ők is azt mondták volna, hogy kérem, mi politikusok vagyunk, nem pedig teológusok. Nekünk német népünk, illetve munkásosztályunk érdekében céljaink vannak s természetesen arra törekszünk, hogy ezeket el is érjük. Ha e törekvésünkben holmi esküvel zavartatnánk magunkat, elárulnánk azt a népet, azt a társadalmi osztályt, amelynek jólétéért felelősek vagyunk.

Hitler és a marxisták nem a gyóntatójukat szokták megkérdezni, mikor cselekedni akarnak. Hitler például konkordátumot kötött az Egyházzal, hogy az erős és politikailag is jól megszervezett német katolikus egyházat leszerelje. Ebben a konkordátumban mindent megadott az Egyháznak, amit az csak kért, úgyhogy a Hitlerrel kötött konkordátum a legelőnyösebbek közé tartozik, melyeket valaha az Egyház kötött. Hitler egyetlen ellenértékként azt kérte, hogy az Egyház oszlassa fel politikai pártját, a centrumot. Mivel az Egyház egyedül csak azért politizál, hogy szabadságát megvédje, szabadsága olyan biztosítása mellett, amilyent Hitlertől a konkordátumban megkapott, tényleg nincs szükség arra, hogy a politikába avatkozzék. Feloszlatták tehát a centrumot.

Utána aztán Hitler úgy lábbal tapodta a megkötött konkordátum minden pontját (kötelező hitoktatás eltörlése, szerzetesek feloszlata, katolikus sajtó lehetetlenné tévése, katolikus egyesületek feloszlata stb.), hogy el se hitte volna az ember, hogy még ilyesmi is lehetséges.

Mikor Hitler Csehországból a szudétánémetek lakta részt bekebelezte Németországba, hogy ezt Francia- és Angolország lenyelje, nyilvános, hivatalos szónoklatban „ünnepélyesen” kijelentette, hogy „ez az utolsó területi követelése” Európában. Ellenfelei erre azt gondolták, hogy ha már ennyit eltértek tőle (eltárték már arra Ausztria bekebelezését is), ne csináljunk már miatta világháborút; tűrjük már el tőle ezt is. Hiszen maga mondja, hogy ez az utolsó.

Néhány hónap múlva aztán Hitler „ünnepélyes” ígérete ellenére, tehát szava nyílt lábbal tiprásával, bekebelezte Csehország cseh lakta részét is. (S ilyen embernek tartotta érdemesnek hinni német létére is az a magyar nép, mely a Habsburgoknak, állítólag csak azért, mert németek voltak, sose hitt!)

Ez az egész világtörténelemben pártját ritkító szószegés olyan váratlanul érte Hitler ellenfeleit, hogy meglepetésükben ekkor se csináltak semmit, csak kijelentették, hogy ha Hitler

még ezek után is bekebelez valamit, az már csakugyan a világháború kitörését jelenti. Utána jött mégis Danzig bekebelezése és a második világháború és vele Németország bukása.

Vajon ez a Hitler mennyire tartotta volna meg Magyarország függetlenségére és területi épségére letett esküjét?

De nemcsak Hitler vagy a marxisták, de mint Magyarország királya nem tartotta volna meg esküjét a protestáns Nagy Frigyes, az angliai Erzsébet, Katalin cárnő, Napóleon vagy Vilmos császár se. Nagy Frigyes azért nem, mert hitetlen volt, nem pedig protestáns. Napóleon azért nem, mert katolikus volt ugyan, de komolyan hinni csak élete végén, a bajban kezdett. Erzsébet és Katalin azért nem, mert ha nem is nyíltan, mint Nagy Frigyes, de gyakorlatilag ők is inkább hitetlenek voltak. Erzsébet többször cserélte is a vallását: a hatalmi viszonyoknak megfelelően hol katolikusnak, hol protestánsnak mutatta magát s Katalin is elhagyta protestáns vallását, mikor Oroszországba ment férjhez.

A hívő protestáns Vilmos császár pedig azért nem tartotta volna meg esküjét, mert mint protestáns, „lelkiismereti szabadsággal” rendelkezett, s mint ilyennek, nem volt gyóntatója. De ha lett volna, az se sokat számított volna, hiszen éppen a lelkiismereti szabadság címén joga volt az erkölcsi szabályokat másképp értelmezni, mint lelkiatyja értelmezte volna. A protestánsnak nem szabhatja meg s különösen nem szabhatja meg tévedhetetlenül se Egyház, se ember, hogy mi szabad és mi tilos, hanem ezt a Biblia alapján ő maga dönti el.

Hogy ebből a gyakorlatban az következik, hogy az illető nem fogja megtartani esküjét, ha esküje meg nem tartása igen nagy politikai és hazafias előnyökkel jár, azt nem kell bizonyítani azok számára, akik csak egy kicsit is ismerik az emberi lelket és akinek csak némi élettapasztalata is van. Ne feledjük, hogy Maratnak, a francia forradalom legvérszopóbb alakjának, is mindig nyitva volt íróasztalán a Bibliája. Ő is protestáns volt ugyanis, noha a franciák egyébként katolikusok.

Hasonló esetekben még a legtöbb katolikus is úgy intézi el a dolgot, hogy abban az időben, mikor dönt, nem gyónik. (Láttuk, hogy ilyenkor Báthory Zsigmond se gyónt.) De a katolikusnak ilyenkor legalább el kell ismernie, hogy rossz katolikus. (Hiszen nem gyónik. Ha pedig gyónik, abból kell látnia, hogy rossz katolikus, hogy nem kap feloldozást, hacsak nem úgy gyónik, hogy még a gyónásban is hazudik. Ez esetben pedig csak olyan ember gyónik, akinek erre a gyónásra nem az önmaga lelkiismerete, hanem a külvilág becsapása szempontjából van szüksége.)

A protestánsnak azonban még csak azzal a megállapítással se kellett zavartatnia magát, hogy nem jó protestáns, hiszen ekkor is vallása elvei (a lelkiismereti szabadság) alapján jár el.

Láttuk, milyen nagy (és a mai protestánsok szerint is mennyire jó) kálvinista volt Bocskai is, Bethlen is és az első mégis hányszor szegte meg esküjét s milyen hidegvérrel küldte ártatlanul a halálba azokat az erdélyi főurakat, többnyire hittestvéreit, akik érvényesülésének útjában álltak! Bethlen pedig milyen üzletszerűen üzte a hazudozást és a szerződészegést, noha ezek mellett azért a Bibliát is igen „szorgalmasan” olvasgatta, a halálos ágyán pedig szoltárt „suttogtak elhaló ajkai”.

Ha ugyanez a Bocskai és Bethlen katolikus lett volna, a legnagyobb ellensége lett volna az Egyháznak és a papoknak, mint ahogyan Báthory Zsigmond is – annak ellenére, hogy jezsuiták nevelték – ilyenkor kerülte a jezsuitákat; papnak készült, de sose tudott az lenni, sőt végül még katolikusnak se tudott megmaradni, hanem ő is olyan vallás híve lett, mely lelkiismereti szabadságot ad híveinek, nem pedig lelki kínokkal gyötri őket.

De a hazájukat oly hön szerető magyarok még mindig nincsenek meggyőzve. Most ugyanis ezt felelik: A Habsburgok nemcsak Magyarország területi épségére tettek esküt, hanem a magyar alkotmányra és Magyarország függetlenségére is. Esküjük erre vonatkozó részének megszegését miért nem tiltotta meg tehát nekik a gyóntatójuk és állítólag annyira finom lelkiismeretük?

Erre a kérdésre a választ már ismételten megadtuk. Ismételten kifejtettük már, hogy hazánk függetlensége és önrendelkezési joga a Habsburgok uralkodása alatt megcsontult. Ez



olyan tényezőkben rejlett (elsősorban az osztrák örökös tartományok és a Német Birodalom állandó anyagi segítségével), melyek az ország önrendelkezési jogának megcsönkulását annyira szükségszerűen hozták magukkal, hogy ezen a közös uralkodó még oly nagy jóakarata se segíthetett volna.

Nem is ellenkezett ez azzal az esküvel, melyet a Habsburg-király az ország függetlenségére tett, mert hiszen Magyarország akkor se volt független, mikor az eskü letévése történt s azt is jól tudta mindenki – király és nemzet egyaránt –, hogy azzal, hogy az új király az ország függetlenségére ismét esküt tesz, még nem változik meg a már évszázadok óta tartó helyzet. Az esküt tehát emiatt nem is lehetett másképp érteni, mint úgy, hogy a király esküben ismerte el, hogy Magyarország elméletben, jogilag teljesen független, önrendelkező ország, jelenlegi mostoha viszonyok folyománya.

Ezt az esküt a király csak akkor szegte volna meg, ha ő maga is törekedett volna arra, hogy ez a ránk nézve hátrányos helyzet minél tovább tartson, sőt esetleg végleges legyen. Azt is elismerjük, hogy a királynak még passzívra se volt joga viselkedni, hanem ez eskü miatt külön törekednie is kellett, hogy Magyarország önrendelkezési joga a gyakorlatban is minél előbb helyreálljon.

Világos azonban, hogy erre nem volt köteles osztrák alattvalói érdeke ellenére is törekedni, mert hiszen ez az igazságossággal ellenkezett volna. A közös király nemcsak a mi javunkat volt köteles munkálni, hanem osztrák alattvalóiét is, sőt erre épp úgy meg is esküdtött, mint a mi javunk munkálására. Így, tárgyilagosan nézve a dolgot, Habsburg-királyaink joggal elmondhatják, hogy sose szegték meg koronázó esküjüket.

Ami a vallásszabadságot illeti, ezt is sokkal jobban megtartották a Habsburgok Magyarországon, mint ugyanabban az időben bármely protestáns európai uralkodó vagy kormány a katolikusok vallásszabadságát. Aztán ne feledjük el azt se, hogy a magyar királyok koronázásukkor nemcsak arra a magyar alkotmányra esküdtek meg, melyben a bécsi béke óta (de csak azóta) a protestánsok vallásszabadsága is bent foglaltatott, hanem a katolikus Egyház jogai és kiváltságai fenntartására is. Ezt az esküjüket a bécsi, nikolsburgi, linzi béke aláírásával, majd az 1790-91. évi országgyűlés vallási határozataival, majd a 48-as törvények szentesítésével sokkal jobban megszegették, mint a magyar alkotmányt akkor, mikor egyes megyékben csak az artikuláris helyeken engedélyeztek nyilvános protestáns istentiszteletet, vagy egy időben katolikus vidékeken protestánsokat is köteleztek a katolikus pap fenntartásához való hozzájárulásra, vagy a katolikus hit elhagyását csak előzetes hitoktatás útján engedték meg.

Ami pedig a kisebb alkotmányértéket illeti, például hogy nem volt mindig minden évben, illetve később minden három évben országgyűlés, nem volt mindig betöltve a nádori méltóság, tartóztattak le néha nemeseket bírói ítélet kimondása előtt is stb. ezek magyarázataképpen szintén rámutattunk már arra, hogy teljes lehetetlenség, hogy egy uralkodó vagy kormány minden törvényt mindig betű szerint megtartsa s ezért még egy szent uralkodóra is ráfoghathat valaki, hogy ezt meg ezt a törvényt ő se tartotta meg. Vannak esetek, mikor valamely törvény betű szerinti megtartásához való ragaszkodás egyenesen megbocsáthatatlan bűn. Minden uralkodó és minden kormány elsősorban arra tesz esküt, hogy a népet bölcsen, szeretettel és igazságosan kormányozza, nem pedig arra, hogy a törvény holt betűjét akkor is megtartsa, mikor ez a közjával ellenkezik.

Gyakran adódnak esetek, mikor fontos nemzeti érdekek egyenesen követelik, hogy az esedékes országgyűlést ne tartsák meg, például háború, járványok, a lakosság rendkívül izgatott állapota, zendülésre való hajlam, felforgatók működése stb. esetén. Ha a köz érdekeiért felelős egyének a törvény betűjéhez való vak ragaszkodás miatt eltűrik, hogy az országgyűlésen zavaros fejű, sőt sokszor lelkiismeretlen kolompok ragadják magukhoz a törvényhozók irányítását, tönkretegyék a törvényes, komoly vezetők tekintélyét, sokkal fontosabb dologban szegik meg esküjüket, mintha a közjó érdekében és sokkal nagyobb bajok elkerülésére a törvény betűjét országgyűlés összehívása tekintetében ideiglenesen figyelmen kívül hagyják.

Bocskai és Bethlen esetében már láttuk, többi „szabadsághősünk” esetében pedig ezután fogjuk látni, hogy azok, akik az alkotmány megsértése miatt fegyvert fogtak s a királyt, illetve a kormányt esküje megszegésével vádolták s ezen a címen izgattak ellene és próbálták jogos színben feltüntetni lázadásukat, százsorta többször és lelkiismeretlenebbül szegték meg a törvényt és az alkotmányt, mint az a király, aki ellen izgattak. Látni fogjuk, hogy ez a megállapításunk még legeszményibb szabadsághősünkre, II. Rákóczi Ferencre is teljes mértékben vonatkozik.

Amit mondtunk, még jobban áll azokra az esetekre, mikor a nemesi kiváltságok megsértésében állt királyaink „esküszegése”. A nemesi kiváltság már magában véve is igazságtalanság. Mivel ezeket régen nem úgy fogták fel, mint ma, mivel továbbá akkor még beletartoztak az alkotmányba s így a király ezek megtartására is megesküdött, világos, hogy megtartani is kötelező volt. Világos azonban az is, hogy ha megtartásuk a köz érdekével ellenkezett és százezrek szenvedtek miatta, akkor inkább a köz érdekét kellett nézni, mint az egyén jogát, ha ez a kiváltsága mégoly törvényes is volt. Pedig ez éppen nem mindig kétségtelen. (Például, hogy nemest csak az elmarasztaló ítélet elhangzása után szabad letartóztatni.)

Lehetetlenség, hogy egy király sose tartóztasson le nemest bírói ítélet előtt. Ez azt jelentené a gyakorlatban, hogy főúri bűnöst ne is büntessen meg soha. Főúri bűnöst ugyanis akkor csak meglepetésszerűen, akkor lehetett elfogni, ha az illető nem számított rá. Pedig hát a király bizonyára nem arra esküdött meg koronázásakor, hogy csak az egyszerű embereket fogja megbüntetni. A valóságban ennek éppen az ellenkezőjére tett a király esküt, s ha erre tett, akkor tulajdonképpen arra esküdött meg, hogy nem fogja kivétel nélkül mindig tiszteletben tartani a nemesi kiváltságokat. Nem is hiszem, hogy lett volna már olyan uralkodó, aki ezt a nemesi kiváltságot kivétel nélkül mindig tiszteletben tartotta.

Burgenland meg Dévény esete azonban mutatja, hogy a Habsburgok olyan cselekedetekről, melyek esküjük valóságos és igazi megsértése lett volna s melyet nem nagyobb rossz elhárítására kényszerhelyzetben cselekedtek volna, hanem valóban lelkiismeretlenségből, mindig tartózkodtak. Ilyen nyílt esküszegés lett volna például részükről, ha Magyarország egyes részeit tőlünk elszakítva Ausztriába kebelezték volna be. Ez, tehát a nyílt esküszegés, olyan távol állt tőlük, hogy ilyesminek még kivételesen se fordult elő náluk még a kísérlete se s ez a köteleességteljesítés és eskümege tartás annyira sziklaszilárd volt náluk s az ellene való véteknél még csak a gondolata vagy lehetősége is annyira távol állt tőlük, hogy emiatt még német alattvalóik nemzeti törekvéseit, faji büszkeségét és nemzeti öntudatát is teljesen féken tartani. Pedig ugyancsak nehéz lehetett. Addig, míg császáraik egyúttal magyar királyok is voltak, osztrák alattvalóiknak még csak gondolniuk se lehetett arra, hogy Magyarországtól még csak egy falut is elszakítsanak, ha mégannyira német volt is az a falu s mégúgy közvetlenül az osztrák határon feküdt is.

Hogy a mi hadügyünket, pénzügyünket Bécsben és nagyrészt nélkülünk intézték, a magyar függetlenség megsértése volt. De ezt nem a Habsburgok követték el, hanem annak volt a szükségszerű következménye, hogy ehhez a hadügyhöz és külügyhöz a pénzt is azok adták, akik nélkülünk intézték. Amíg ez így volt, ezen a Habsburgok se segíthettek. Olyan hátrány azonban, ami nem volt szükségszerű, hanem idegen királyaink rosszakaratából vagy akár csak gyöngeségéből folyt volna, a Habsburgok négyszáz hosszú éve alatt sose ért bennünket. Sőt azt kell mondanunk, hogy Habsburgjaink koronázási esküjük megtartása tekintetében talán még többet is tettek, mint amennyi szorosán véve kötelességük lett volna.

Tekintettel ugyanis arra, hogy Magyarország török alóli felszabadítása idegen pénzzel, idegen haderővel, sőt egyenesen a „hazafias” magyarok ellenében történt, az országnak a töröktől így visszahódított részei nem illették volna szükségképpen Magyarországot s nem lett volna se igazságtalanság, se jogos magyar sérelem, ha e területeknek legalább egy részét Ausztriához csatolták volna, vagy – mivel ezek Ausztriától távol feküdtek – helyettük a Dunántúl Ausztriával határos nyugati és egyébként is német ajkú részeit csatolták volna Ausztriához.

A királynak koronázásakor Magyarország területi épségére letett esküjét bizonyára semmiképpen se lehet úgy magyarázni, hogy ez akkor is érvényben van, ha az ország egyes részeit idegen erővel tudja csak visszaszerezni. Esküje kötelezi ugyan arra, hogy ekkor is mindent elkövesse, hogy Magyarország minél jobban járjon, de viszont ilyenkor majdnem teljes lehetetlenség elérni azt, hogy Magyarországra ebből semmi kár se háruljon. Lehetetlenség ugyanis, hogy idegen országok a segítségüket teljesen ingyen, tehát a legkisebb ellenszolgáltatás nélkül adják. A Habsburgok azonban részükre még ezt is elérték.

A köszönet érte az, hogy nálunk mégis mindenki azt hiszi, hogy Ausztriával való közös háztartásban a vesztes fél mindig mi voltunk s ennek egyenesen a Habsburgok irántunk való ellenszenve, rosszakarata, sőt gyűlölete az oka. Mi azt hisszük, hogy az ő uralkodásuk nálunk másból se állt, mint sorozatos esküszegésekből, elnyomásból, igazságtalanságokból, az ország gyarmatként való kezeléséből, gazdasági kizsákmányolásából és mindenáron való tönkretetéséből, németesítésből és a nemzetiségeknek velünk szemben való pártolásából.

Akkor, mikor a király az ország területén kívül lakik, protestáns, tehát a királlyal ellenséges nádor választása; évenként országgyűlések tartása akkor, mikor a központi hatalom amúgy is egészségtelenül gyenge s az országgyűlés protestánsokból, tehát a királyi hatalommal ellenséges elemekből áll; az ezeken uralkodó állandó és meddő sérelmi politika, a meg-megújuló heves jelenetek és állandó veszekedések; a majdnem évtizedenként meg-megújuló fegyveres szabadságharcok s mindig török szövetségben, rendkívül veszélyesek voltak az országra, sőt az egész kereszténységre. El lehet tehát ítélni azt a felelős vezetőt, aki ilyen körülmények között félt a nádor kezébe adni az ország vezetését és egyúttal arra törekedett, hogy minél kevesebb országgyűlés legyen?

Mikor tehát a Habsburgok megszegték a törvényt, csak akkor történt, mikor két rossz, két baj, két törvénytelenység között kellett választaniuk, s ilyenkor az erkölcsi szabályoknak megfelelően a kisebb rosszat (az országgyűlés össze nem hívását, a nádorválasztás elhalasztását, a nemesi kiváltságok esetenkénti megsértését stb.) választották a nagyobb rossz (a királyi tekintély lejáratása, nyílt fegyveres lázadások kitörése, a törökkel való szövetkezés stb. lehetősége) helyett.

Ami Bethlen ellenfelét, II. Ferdinándot illeti, ő nemcsak soha meg nem csonkította az ország területét, hanem visszaadott nekünk még olyan területeket is, melyek már akkor se voltak a magyar korona fennhatósága alatt, mikor 1526-ban a Habsburgokat királyainkká tettük. Kőszeg, Fraknó, Kismarton, Borostyánkő, Szarvkö és Kabold, a hozzájuk tartozó uradalmakkal és jobbágyfalvakkal együtt már a mohácsi vészkor se tartoztak hozzánk, mert őseink akkor már rég elherdálták őket: pénzért zálogba adták őket az osztrákoknak. Mint a szepesi városok Lengyelországhoz, ezek Ausztriához tartoztak II. Ferdinánd idejében már másfél század óta. S nemcsak Ausztriához tartoztak, hanem még német lakosságúak is voltak.

II. Ferdinánd ezeket a vidékeket német létükre és a másfélszáz éves elévülés ellenére is újra visszacsatolta Magyarországhoz, mégpedig a zálogösszeg visszafizetése nélkül. (Ha a zálogösszeget le kellett volna értük fizetni, talán sose jöttek volna vissza ezek hozzánk.) 1626 januárjában csinálta ezt a II. Ferdinánd, tehát mintegy „hú magyarjai” Bethlen alatti többszörös hűtlensége és esküszegése jutalmául.

Bocskai és Bethlen azonban egyformán megcsinálták ennek az ellenkezőjét: ők önként olyan területeket engedtek át a töröknek, melyek addig és mindig magyarok voltak. Ők nem 400 éven át voltak Magyarország királyai, mint a Habsburgok, hanem csak hónapokig, s egyéb bűneiktől eltekintve mindketten (bizonyítva, hogy mennyire nem kivételről van itt szó) megszegték az ország területi épségének megvédésére letett esküjüket.

A Bocskai szövetségében lévő törökök, mint láttuk, elfoglalták és meg is tartották Esztergomot és Visegrádot (ez – mivel várak voltak – azt jelenti, hogy velük együtt az egész környéket, tehát több száz falut). Láttuk, hogy még azt is csak egyedül a császáriak jóakarátának köszönhetjük, hogy nem került a kezükbe még Érsekújvár is, ami pedig az egész Kisalföld

török kézre kerülését is jelentette volna. De ekkor legalább nem Bocskai volt az, aki a törököt idehívta, mert a török már anélkül is itt volt, hiszen a tizenöt éves háborúban voltunk. Bocskai bűne „csak” annyi, hogy átállt hozzá és így erősebbé tette. Természetesen ez is nagy bűn volt, mert a török ezt a foglalat mint Bocskai szövetségese tette. Ha Bocskai nem ossza meg a kereszténység erejét, sose tudta volna a török Esztergomot elfoglalni.

Bethlen felkelése idején azonban békében voltunk a törökkel s így ő egyenesen maga hozta a törököt a nyakunkra. S ráadásul még milyen nehezen tudta a nyakunkra hozni! Mennyi könyörgésre, mennyi hazudozásra, mennyi vesztegetésre volt szüksége, mire rá tudta venni, hogy jött és elfoglalta Vácot és Damásdot. Ez utóbbit ugyan sikerült tőle visszaszerezni, de a nála hasonlíthatatlanul nagyobb értékű Vácot nem.

Bethlen tehát ugyancsak nem sokáig volt Magyarország „királya”, de már pár hónapos királysága alatt is sikerült neki hazánk területét (illetve belőle még azt is a kis csonkot) megcsonkítania, mely még a kezünkben volt. Királyi esküjét tehát százszor jobban megszegte, mint a Habsburgok.

Nem kell külön magyaráznunk, hogy ezt természetesen Bethlen se szívesen tette (hiszen senki se rontja szívesen a hírnevét és becsületét), de épp oly világos az is, hogy ő csonkította meg Váccal Magyarország meglévő területét. Ha ugyanis ő veszteg marad Erdélyben és nem pályázik szabadsághősi és honmentő babérokra, akkor Vác vára a magyarok kezén maradt volna. Vácot az a török foglalta el, akit ő csalogatott ide a Habsburg Magyarország megtámadására.

Mikor a tőle idehívott török Vácot ostromolni kezdte, Bethlen ezt írta a vezérnek: „*Tekintetes és nagyságos Basa! Isten Nagyságodat éltesse. Nagyságod Vácot miért szállotta meg, okát nem tudjuk, mert lám, megígértük.*” (Akkor ígérte ezt meg Bethlen a töröknek, mikor követei: Korláth és Balassi jelentése szerint olyan rosszul állt az ügye a portán.)

„*Csak tartotta volna ahhoz magát, semmi fogvatkozás abban nem lőtt volna... Ha Nagyságod elszáll alóla, mi is az mi királyi hitűnkre ígérjük magunkat Nagyságodnak arra, hogy tizenöt nap alatt megüresítjük és Nagyságodnak kezében adatjuk. Datum Posonii die 5. mensis Novembris anno Chr. 1620.*” (Kismartoni levéltár)

Bethlen azt akarja itt mondani, hogy kár volt a basának ostromolnia Vácot, mert hiszen ő azt ígérte, hogy önként, tehát ostrom nélkül is átadja neki. Ő pedig csak megtartja a szavát?!

Mindebből természetesen még egyáltalán nem következik, hogy Bethlen a várat a töröknek nem 15 nap alatt, hanem akár csak valaha is átadta volna, mert hiszen tudjuk (és mint láthatjuk, a török is éppen olyan jól tudta), mennyit ért az ő „királyi hite” még akkor is, mikor a keresztényeknek adta. Hát mikor a pogánynak?!

Az azonban tény, hogy ezt a most idézett levelet megírta a töröknek s a várat már előbb Konstantinápolyban követei által a töröknek elígérte. Tény, hogy ezzel az ígéretével érte el a töröknél, hogy vállalkozását megengedje, sőt fegyveres erővel is támogatta. Az is tény, hogy aznap, mikor a levelet írta, Vác várának Bethlen pártján levő kapitánya, Strucz Ferenc, már át is adta a várat a töröknek. Ez volt tehát az ára, hogy Bethlen – habár csak hónapokra is – Magyarország királya lehetett s a töröknek az a véres haragja Bethlen ellen, melyet Korláth és Balassi jelentett, teljesen eloszlott, sőt Bethlen iránti jóakaratra változott.

De Bethlen már Erdély fejedelme is csak ilyen, sőt még ennél is nagyobb áron lehetett. Ezt az első nagy célját is csak hazaárulással tudta elérni. Hogy az erdélyi fejedelemségre az atnámét megkapja, Lippa és Jenő várának átengedését ígérte meg a töröknek. Világos, hogy ezt az ígéretét is rosszhiszeműen tette s abban a reményben, hogy sikerül majd neki meg nem tartani. Érhető is, hogy mindent elkövetett, hogy ne kelljen majd szavát megtartania, hiszen ígérete közönséges hazaárulás volt és teljesítésével becstelenné tette magát honfitársai, sőt az egész kereszténység előtt, beleszámítva természetesen a protestánsokat is.

Az egyik elígért várat, Jenőt, sikerült is megtartania, de csak a jelentősebbnek, Lippának, tényleges átadása árán. Lippában azonban nem volt olyan hitvány a parancsnok, mint Vácott, de éppen emiatt Bethlen szégyene is sokkal nagyobb lett és gonoszsága is sokkal nyilvánva-

lőbbá vált. Mikor ugyanis a török egy katonai különítményt küldött, hogy az a várat, melyet neki Bethlen odaíért, átvegye, a derék Keresztési Pál, a lippai parancsnok, ellenállt. Ekkor a török panaszára Bethlen maga küldött sereget, hogy a várat engedetlen hívétől elvegye, de Erődsdi Benedek, ennek a seregnek szintén derék parancsnoka is elszabotálta a parancsot. Véletlen-készakarva ő se ment semmire az ostrommal.

Erre Bethlen személyesen ment Lippa alá (1616-ban), bevette s rá két napra átadta a temesvári basának. Olyan cselekedet volt ez, mint Eszterházy felháborodva írta, amilyent magyar ember még nem cselekedett. Megdöbbenő hazaárulás volt ez Bethlen részéről, ezért eleinte nem is akarta maga csinálni, hanem Erődsdi Benedekkel szerette volna elvégeztetni. Később ezért végezte el mégis maga és ennyire nyíltan, mert másképp végleg elvesztette volna a török kegyét. Tudta azonban, hogy ha még ezt is megteszi neki, végleg megszerzi magának ezt a kegyet. Meg is szerezte vele úgy, hogy ettől kezdve a török mindig hitt neki.

Valahányszor utána ingadozni kezdett hite a portán, csak Lippát hozta elő s már nyert ügye volt. Ilyenkor a török rögtön elhitte, hogy Bethlen az ő embere s hogy benne nem kételkedhet. De viszont ez is csak azt bizonyítja, hogy Bethlen még olyasmire is kapható volt a török kedvéért, amire a magyar és keresztény ember addig még soha, vagyis a nyílt hazaárulásra és honfitársai megérdemelt megvetésének vállalására is. A török joggal hitte, hogy Bethlen e tetteivel végleg szakított honfitársaival és keresztény hitével, becsukott már maga mögött minden ajtót, mely a magyarsághoz és kereszténységhez kötötte s így most már, ha akarna, se szakadhatna el tőle.

Pedig hát Bethlen se a magyarságtól, se a kereszténységtől ennek ellenére se akart elszakadni, sőt mindig utálta a törököt. Nem is lehetett azt szeretni, mert annál jobban utálta valaki, minél jobban megismerte. Ki ismerte azonban annyira, mint Bethlen? Ő csak a hazaárulás és a hittagadás látszatát és a vele járó megvetést vállalta célja, érvényesülése érdekében. Mint nagy emberismerő, jól tudta, hogy az emberek mindent megbocsátanak, sőt elfelednek majd neki, ha majd beérkezik. Valóban Bethlen „őfelsége” lett belőle. Láttuk, hogy még Eszterházy is így szólította, még ő is porig alázkodott előtte s ma is (400 év múlva) az imádásig tisztelt hazafias hős.

Mindketten köznemesek voltak s mindketten nagyra vitték. Eszterházy, aki mindig becsületes maradt és célja elérésére csak megengedett eszközöket használt, „csak” a nádorságig tudta vinni, Bethlen, aki még a becstelenségre is kapható volt, csakhogy érvényesüljön, egész a királyi koronáig vitte. Látni fogjuk, hogy azt még Eszterházy is megtette – ha nem tette volna, még a nádorságig se tudta volna vinni –, hogy gazdag özvegyeket elvett, sőt még mostohagyermekait is összeházasította egymással, hogy a vagyon a családban maradjon. Ámde ez nem becstelenség volt, hanem csak a vagyonnal törődés, ez pedig csak természetes, hogy aki a vagyonnal nem törődik, az sose gazdagodik meg.

Nem volt erkölcstelenség, amit Eszterházy tett, mert azok a gazdag özvegyek, akiket elvett, szerették őt és ő is szerette és megbecsülte őket. Gyerekei, akiket egymással összeházasított, szerették egymást s nem is voltak vérrokonok. Amit azonban Bethlen tett, az nemcsak erkölcstelenség volt, hanem közmegvetéssel, sőt az emberek legnagyobb megbotránkoztatásával járó becstelenség.

De – sajnos – a földön az már úgy szokott lenni, hogy mégis Eszterházynek kellett öelőtte megalázkodnia, bár a Gondviselés annyiban már a földön is kiegyenlítette az igazságtalanságot, hogy Eszterházy ivadékait megsokasította, mint a tenger fővényét, ők ma is megvannak és ma is nagyurak és gazdagok, míg Bethlennek korán és utód nélkül kellett elhagynia e világot.

Noha neki magának utódai nem voltak, Bethlen családja is még évszázadokig élt. Az utolsó iktári Bethlen (Domokos) 1866. március 17-én halt meg. Előtte tíz nappal visszatért a katolikus Egyházba Bécsben. A ma is élő Bethlenek bethleni Bethlenek csak névrokonai Bethlen Gábornak s ma is reformátusok. Persze ma már ők se mind.

De a becstelen Bethlen nemcsak többre vitte a földön a becsületes Eszterháznál, hanem – s ez csak az igazi igazságtalanság, mely azóta évszázadokon át tart – a történelem is nagyobb hazafinak, tehát derekabb embernek tartja, mint Eszterházyt. Bethlen sikere tehát nemcsak kortársaival feleltette el azokat a becstelen eszközöket, melyekkel sikereit szerezte, hanem még a történelemmel is. Bethlen a magyarok szemében nemcsak szerencsésebb és tehetségesebb ember Eszterháznál, hanem még nagyobb jellem és nagyobb magyar is. Reméljük, nem sokáig.

Lippa régebben a törököké volt. A 15 éves háborúban, mikor Erdély (Báthory Zsigmond) szövetségre lépett Rudolffal a török ellen, foglaltuk tőle vissza. A „rosszemlékű” Báthory Zsigmond tehát – legalább addig, míg a jezsuitákra hallgatott – gyarapította hazánk területét és a kereszténységet, nem pedig megcsönkította, mint Bethlen, „a dicső szabadsághős”. Pedig hát nagyon tévedne az, aki azt gondolná, hogy Lippa csak egy vár volt. Lippa visszaszerzése, illetve török kézre való játszása egy egész nagy vidék (akkorának, mint fél-Erdély) visszaszerzését, illetve elherdálását jelentette.

Micsoda hazafias felháborodás, átok és esküszegés-emlegetés lett volna itt és harsogna és terjesztené az uralkodóház ellen a gyűlölethullámot már 350 év óta, ha ezt egy Habsburg csinálta volna! De ahogyan nálunk alig tud valaki arról, hogy Bethlen előtt kevéssel a Habsburgok és a jezsuiták szereztek nekünk vissza Lippát, épp úgy nem tud arról se, hogy egy kálvinista nagy hazafi hazaárulása játszotta el. Lehet, hogy még most is nem Bethlen tettén fog felháborodni a „hazafiasan” nevelt olvasó, hanem azon, hogy én ezért Bethlen Gábort hazaárulónak merem nevezni. Lehet, hogy még most is engem fognak majd támadni azért, mert – elmeháborodást jelentő képtelenség! – Bethlent hazaárulónak nevezem, de azt természetesen nem fogják majd megírni, hogy mi miatt neveztem annak. Akkor ugyanis kisülne, hogy nem is olyan nagy elmeháborodás ez.

Bethlen még azt a Habsburg bűnt is elkövette, hogy még németeket és morvákat is telepített Erdélybe. De ez neki természetesen ismét csak nem bűne, hanem érdeme. Az is volt, hiszen Erdélyt iparosítani akarta vele. Miért bűne azonban ugyanez a Habsburgoknak? Mert ha ők teszik, akkor csak az érem egyik oldalát nézzük s megállapítjuk, hogy németesítés. Ha Bethlen teszi, csak az érem másik oldalát nézzük és megállapítjuk, hogy iparosítás, tehát felvilágosultság és gazdasági előny.

Bethlen azt is tervezte (arra az esetre, ha legyőzi II. Ferdinándot), hogy hazánkat német választófejedelemséggé teszi, tehát beolvasztja a Német Birodalomba. Bizonyára az volt vele a reménye, hogy a Habsburgok bukásával e révén ő még esetleg német császár is lehet. Ez is hazaáruló terv, mert az a Magyarország, mely választófejedelemség, a Német Birodalom egy része, tehát semmiképpen se független tőle. Ez csak Bethlen érvényesülését segítette volna elő, de semmiképpen se a magyarságét.

Ránk ez még akkor is káros lett volna, ha valóban császár lett volna e révén Bethlen Gáborból, mert világos, hogy az ő császársága esetén se parancsolhatott volna az akkor másfél milliós magyarság az akkor 10-12 milliós s egyébként is műveltebb és gazdagabb németeknek s a császárság uborkafájára való felkapaszkodás is csak Bethlen haláláig tartott volna. Nemcsak azért, mert neki utóda nem volt, hanem elsősorban azért, mert a német-római császárság sose öröklődött, hanem a császárat mindig külön választották.

Viszont hazánk Bethlen halála után is csak úgy válhatott volna ki a Német Birodalomból és lehetett volna újra függetlenné, ha az elszakadni akaró Magyarország sikerrel szembe tudott volna szállni az új császár, tehát egész Németország (mely akkor még Ausztriát és Csehországot is magába foglalta) erejével. Az a Magyarország tehát, mely a Habsburgok alatt is mindig független volt legalább jogilag, Bethlen győzelme esetén még elméletben se lett volna független, nemhogy a gyakorlatban az lett volna.

De első támadása előtt Bethlen a csehekkel is olyan szoros szerződést kötött s annyira összekötötte az ő ügyüket a mienkkel, hogy ha – Bethlen-módra – a velük kötött szerződést

is meg nem szegte volna, köteles lett volna leverésük után is harcolni s így Magyarországot is az ő sorsukra juttatni. Ezt a sorsot csak azért tudtuk elkerülni, mert Bethlen a szerződést természetesen nem tartotta meg. Bethlen a csehekkel és az akkor protestáns osztrákokkal már akkor olyanforma „Gesamtmmonarchie”-t akart, mint később azok az osztrák udvari emberek, akiket mi nemzetünk legnagyobb ellenségeinek tartunk s ezért szívből gyűlölünk.

Bethlen okai között, melyek miatt állítólag fegyvert ragadott, annak a néhány száz németnek az országból való kitakarodása is ott volt, akik néhány magyar várban még kivételképpen ott voltak. Ittlétüket ugyanis akkor magyar szempontból tűrhetetlen sérelemnek tekintették. Mikor azonban Ferdinánd lányának keze után epekedett, maga kínálta fel, hogy ha a főhercegnőt megkapja, legfontosabb váraiba német őrseget fogad s a főhercegnő kíséretében is bejöhet annyi német, amennyit csak akar. Ha azonban ezt tudjuk, elhíhetjük-e, hogy a felkínálása előtt, sőt még utána is (mert utána is kétszer ragadott még fegyvert) csakugyan azért küzdött, amiért mondta, azaz hazájának a német elnyomás alól való felszabadításáért, vagy pedig egyedül csak a maga érvényesüléséért? Az pedig, amit a nemzetnek mondott, nemcsak „dissimulation” volt-e, azaz álnokság, mint angol hittestvére mondta?

De nemcsak ebben bizonyult „dissimulation”-nak Bethlen németgyűlölete.

Még Szalay is megállapítja (Eszterházy Miklós, III. 417-418. o.), hogy a Pázmány alapította nagyszombati jezsuita egyetem sokkal magyarabb szellemű volt, mint az a gyulafehérvári kálvinista kollégium, melyet Bethlen állított fel. Nagyszombat egyetemén ugyanis többnyire törzsökös magyar nemesi családokból származó jezsuiták tanítottak, Bethlen azonban az erdélyi kollégium részére Németországból hívott be magyarul természetesen nem is tudó (a latin előadási nyelv miatt erre nem is volt szükség), de német gögből magyarul tanulni nem is akaró idegen tanárokat, mint Opitz Márton, Bisterfeld, Altstedius és Piscator. Ezek közül az első annyira utálta a magyarokat, hogy Erdélyben még a levegőt és a vizet is meguntta és végül meg is szökött onnan. Az oláhokat azonban a magyarokkal ellentétben igen rokonszenveseknek találta s örömmel hallgatta a latinnal rokon beszédüket.

Ezzel kapcsolatban itt említjük meg azt is, hogy Fraknói a II. Ferdinánd idejében tartott pozsonyi magyar országgyűlés tárgyalásairól szép számmal talált magyar feljegyzéseket is (a latinok mellett) s ebből joggal azt következteti, hogy ebben az időben a Habsburg Magyarország országgyűléseinek tárgyalási nyelve se lehetett tisztán latin, hanem valószínű, hogy a latin mellett a magyar nyelvet is rendszeresen használták. Nem is valószínű, hogy a köznevesek és a városok követői kivétel nélkül annyira tudtak volna latinul, hogy ezen a nyelven beszédek tartására is vállalkozhattak volna.

Az is nagyon jellemző Bethlenre, hogy mikor első támadása alatt a franciák közvetítésével megkezdte II. Ferdinánddal a békealkudozásokat, 1620. december 17-én a császáriaknak adott válaszában kikötötte, hogy a császár biztosai között magyar ne legyen. Ezt a magyarok elleni tiltakozást, úgy látszik, annyira fontosnak tartotta, hogy 1620. december 29-én Nagyszombatból a közbenjárókhöz intézett nyilatkozatában újra hangsúlyozza: „*A császár által választandó biztosokat mi illeti, megmarad előbbeni nézeténél őfelsége (már ti. Bethlen), hogy egyetlenegy magyart se lehessen közéjük sorozni*”. (Ambassade Extraordinaire, 420. o.) Bethlennek kívánatosabbak voltak az idegenek (csehek és osztrákok), mint az olyan magyarok, akik nem voltak lázadók.

Semmivel nem menthető további gonoszsága Bethlennek, hogy a mindhárom támadását és békekötését követő magyar-török béketárgyalásokban követői (természetesen tisztán az ő utasítására) a kereszténységgel és magyarsággal szemben mindig a török pártján voltak s mindig arra törekedtek, hogy a béke feltételei a törökre minél kedvezőbbek legyenek. Itt ugyanis az ő személyi érdekei (hogy a töröknél magának érdemeket szerezzen) nyilvánvalóan ellenkeztek a magyarság (és természetesen a kereszténység) érdekeivel s ilyenkor természetesen Bethlen mindig a maga, nem pedig hazája és vallása érdekeit képviselte.

Bethlen kicsinyes önzésével szemben rámutattunk már arra is, hogy „a zsarnok” Rudolf „magyargyűlölő” tisztjei hogy összefogtak még a lázadó és eretnek magyarokkal is, mikor arról volt szó, hogy Érsekújvár ne a töröké legyen, hanem Bocskaié.

A gyarmati magyar-török béketárgyalások folyamán Bethlen megbízottai mindent elkövettek, hogy a békeszerződésben az is benne legyen, hogy Erdély területi sérthetetlenségét mind a római, mind a török császár elismerje. Ha ez Bethlennek sikerült volna (szerencsére nem sikerült), akkor az a hét megye, amit kapott, halála után se szállhatott volna vissza az anyaországhoz, mert a török nem engedte volna. Jellemtelenség volt Bethlentől ez a törekvés, mert hiszen közvetlenül a magyar-török béketárgyalások megkezdése előtt írta alá a békét II. Ferdinánddal, ebben pedig hangsúlyozva van, sőt úgyszólván ez az egész békeszerződés lényege, hogy a hét megye csak Bethlené, nem pedig Erdélyé s így rögtön Bethlen halála után visszaszáll a magyar királyra.

De hazaárulás és a kereszténység elárulása is volt ez Bethlen részéről, mert hiszen ha Erdély maradt volna a hét megye, akkor a törököké maradt volna, mert hiszen Erdély a török hűbérese volt és adót fizetett neki. Ha Bethlen terve sikerül, ez a hét megye is a török adófizetőjévé vált volna. Bethlen ez újabb hazaáruló tevékenysége annál megvetendőbb, mert hiszen addig, míg élt, úgyis őt illette e hét megye. Hogy pedig halála után mi történik velük, ahhoz neki kevés érdeke fűződött, kivált mikor utódai se voltak. Úgy látszik azonban, hogy ő akkor még bízott abban, hogy lesznek utódai s ő annyira önző volt, hogy még ez az ő érdekeivel való csak gyenge hajszálnyi összefüggés is fontosabb volt részére, mint a magyar haza vagy a kereszténység érdeke.

Bethlen fentebb említett ármányai, álnokságai, kétszínűsége s hajmeresztő hazudozásai titokban történtek, s ha a bécsi udvar sűrűn leleplezte is őket s nyilvánosságra hozásukról is gondoskodott, nálunk inkább csak azok a főpapok és főurak tudtak róla, akik Bécsbe járatosak és az udvarral összeköttetésben voltak, a szélesebb magyar közvélemény azonban alig bírt róla tudomással. Ha elvétve hallotta is, akkor se hitte. (Nehéz is elhinni azt, hogy mindaz, amit Bethlen művelt, igaz volt.) Most azonban ezekben a törökökkel való béketárgyalásokban a megyék követei is részt vettek s így a maguk szemével látták és a maguk fülével hallották, hogy Bethlen követi milyen meghitt viszonyban vannak a törökkel és mennyire az ő érdekeiket képviselik, nem pedig az országét vagy a kereszténységét.

Annyira felháborodtak azon, amit láttak, hogy 1625 februárjában a következő felterjesztést intézték Bethlenhez: „*Alázatos instantinkkal [kérvényünkkel] kényszerítjük Fölségedet az Istenért, Istenhez, hazánkhoz, nemzetéhez való szeretetiért, kötelességiért, hogy a törököt ne biztassa, ne segítse, erejét és hadát melléje ne adja, se a mi utolsó romlásunkra a pogányok erejét maga mellé ne vonja. Gondolja meg fölséged a maga jó hírét, nevét, akinek örökké jó emlékezetben kelljen lenni; gondolja meg fölséged magyar nemzettől való származását (szép kis magyar szabadsághős, akit még erre is külön kell figyelmeztetni), szánja meg ilyen szép országnak és a jó hírű nevű nemzetségnek utolsó romlását. Mert Erdélyország is csak addig marad meg az ő gyönyörűséges állapotjában és csak addig lesznek Erdélyben magyar fejedelmek, míg a török Magyarországot respektálja. (Erre a magyar igazságra már mi is többször felhívtuk a figyelmet.) Ha ettől és a keresztény fejedelmektől nem fog tartani, úgy bánik vele, mint a Bosznasággal, fölkápuzza őket*”. (Jászai Pál: A gyarmati béke. Tudománytár, II., 1837., 57-58. o.)

Látjuk tehát, hogy Bethlennek, a nálunk még mindig dicsőnek tartott szabadsághősnek, nemcsak Pázmánytól és Eszterházytól, hanem náluk alsóbb rangú magyar nemesektől is kellett zsebre vágnia búneiért feddéseket. Igaz, hogy ezt a most idézettel nem kellett zsebre vágnia, mert Eszterházy jobban kímélte, mint ezek a protestáns magyar nemesek. Ő ezt a felterjesztést nem merte elküldeni Bethlennek s így maga Bethlen sose szerzett tudomást róla. Attól félt Eszterházy, hogy csak felbosszantanák vele Bethlent s így a nemzet és a kereszténység még nagyobb ellenségévé tennék.



Bethlen történetéből láthatjuk, mennyire érdemes önzőnek lenni, mennyire érdemes „a cél szentesíti az eszközt” elvének alapján állni, mennyire érdemes hazudni, alakoskodni, szót megszegni s még az ördöggel is szövetkezni, hogy érvényesüljünk! Ettől legfeljebb a másvilági büntetéstől való félelem, tehát a hit tarthat vissza valakit, de nem földi szempontok! Mennyivel jobban érvényesült, mennyivel többre vitte Bethlen, mint a csak becsületes eszközöket használó Eszterházy! Mi haszna lett Eszterházynek abból, hogy hűségesen és mindig kitartott a királyának letett eskü és vele a nemzet és a kereszténység és a nemzet igazi érdekei helyes szolgálatában?

Eszterházyé volt Munkács vára is, meg Regéc is. Eszterházy erre a két várára volt a legbüszkébb, ezeket szerette legjobban, birtokai gyöngyének tekintette őket s a végén mindkettőt át kellett engednie a hitszegő Bethlennek. Nem is lettek ezek soha többet az Eszterházyaké. A hitszegés kapott tehát jutalmat és a hűség bűnhődött. Pedig hát Bethlen nem is győzött! Mi lett volna hát Eszterházyból és utódaiból akkor, ha Bethlen tehetségét és hajmeresztő jellemtelenségeit még a szerencse is kísérte volna? Ha Magyarország tényleges királya maradhatott volna és a Habsburgok hatalmát sikerült volna megdőntenie? S Eszterházynek Munkács és Regéc elvesztése mellé még jó képet is kellett vágnia, Bethlent felségezni, előtte megalázkodnia!

Pedig hát nemcsak Bethlen volt az, akinek használt „a cél szentesíti az eszközt” gyakorlata. A hasonló módon viselkedő Hitlernek és Sztálinnak is használt s hatalmukat nem is sikerült volna soha megdőntenie (Sztálinét nem is sikerült, mert dicsősége teljében halt meg), csak belső megmozdulással, viszont azt meg a G. P. U. és a titkos rendőrség tette lehetetlenné.

Érdekes azonban, hogy azt, hogy „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján áll, nemcsak Bethlen nem ismerte el (láttuk, hogy felháborodott, ha ellenfelei is ilyen eszközöket használtak ellene!), hanem még a kommunisták se. Éppen akkor, mikor e sorokat írom, olvasom a Népszabadság cikkét, hogy kommunista számára határozottan tilos az elv hangoztatása. Mi – hangsúlyozza – nemes célunkat, mindennemű emberi kizsákmányolás megszüntetését a földön, csak e szent célhoz illő eszközök alkalmazásával érjük el.

S ezt akkor írja, mikor még egy év is alig telt el azóta, hogy a szabadsághős Malétert békétárgyalások ürügyével csalták táborukba az oroszok s mikor a cikk megjelent, akkor is még börtönben volt s egyedül csak azért nem lógott már régen az akasztófán, mert féltek a nyugati közvéleménytől.

Azóta se telt még el egy esztendő, hogy a jugoszláv követségnek külön ígéretet adtak arra, hogy a követségen menedéket keresett Nagy Imrét és társait szabadon engedik onnan kivonulni, s alighogy onnan kilépve autóba ültek, mindjárt el is hurcolták őket s a cikk megjelenése idején is ellenségeik kezében ismeretlen helyen tartózkodtak. De rég nem is éltek volna már, ha ellenfeleik meg merték volna tenni azt, amit bosszújukban szerettek volna s amit végül szavuk ellenére meg is tettek.

A földön tehát nincs mindig igazságszolgáltatás, s ha valaki csak a földnek él s azon túl nem hisz semmiben, nem mondhatjuk, hogy rosszul tesz, ha csak érvényesülésével törődik, nem pedig az eszközökkel, melyekkel célját elérheti. Aki okos ember, bűnös eszközt egyébként is csak akkor használ, ha a megengedhető eszköz célja eléréséhez nem elég. Igazán tiszteletre kell gerjednünk Eszterházy iránt, aki nem azt nézte, hogy beérkezett ellenfelét megszegyenítse, s ha már kénytelen volt felségezni és megalázkodni előtte – az erény a bűn előtt –, legalább az orra alá dörzsölje, hogy hatalom ugyan van, de becsület nincs, hanem előbbre való volt neki a haza és a kereszténység ügye a természetes emberi gyarlóságnál, s mivel ennek ártott volna Bethlen megszegyenítése és ezzel haragja és vele együtt járó bosszúja felkeltése, bármennyire igazságot tartalmazott is a magyar rendek Bethlenhez intézett intelme, nem továbbította rendeltetési helyére. Igazán nagy önuralom és önzetlenség kellett hozzá! Látszik, hogy jezsuiták nevelték!

## Bethlen felkelése előtt nem volt protestánsüldözés

Amint Bocskai felkelésének okai között hangsúlyoztunk, hogy ti. a felekezeti kérdés akkor sokkal jelentősebb volt, mint a nemzeti, s hogy akkor a vallási kérdés egyébként is sokkal nagyobb szerepet töltött be a közéletben, mint a nemzeti, Bethlen felkelésével kapcsolatban is meg kell állapítanunk. (Látni fogjuk, hogy ez még Thököly felkelésére is áll.) Bethlen felkelésével kapcsolatban láttuk ezt már a végváriak imént ismertetett kívánságaiból is a nikolsburgi béke után. Amennyiben akár Bocskai, akár Bethlen felkelését a nép részéről szélesebb körű lelkesedés kísérte, az egyedül a protestantizmus ügye miatt volt és a protestáns pásztorok műve volt.

Láttuk, hogy már Bocskai felkelésekor is nem a védekezés, hanem a felekezeti egyeduralomra való törekvés adta a protestánsok kezébe a fegyvert. Bethlen esetében még inkább ez az igazság. Míg ugyanis Bocskai idejében a kassai dómot legalább csakugyan karhatalommal vették ki a protestánsok kezéből és adták vissza a katolikus hit szolgálatának és ugyanezt a lőcsei templommal is megpróbálták (de ezek se a protestantizmus léte, hanem egyeduralma elleni támadások voltak, mert hiszen láttuk, hogy se Kassán, se Lőcsén addig egyáltalán nem lehetett katolikus istentisztelet, tehát a dolog a katolikusok részéről volt a vallásszabadságért való küzdelem, nem pedig a protestánsok részéről), Bethlen felkelése előtt még a protestáns egyeduralomnak (mely Bocskai fellépése következtében Kassán is újra helyreállt, Lőcsén pedig még csak ideiglenesen se dőlt meg) se lehetett még a legparányibb sérelme se.

Bethlen felkelésekor nem vettek vissza és nem is próbáltak visszavenni semmiféle templomot, hanem ahogyan a szegény elnyomott magyar katolikusok, épp úgy az ugyanakkor a protestánsoktól Bécsben is elnyomott szegény császár is örült, ha békét hagynak neki, nem hogy ő merete volna kihívni maga ellen az ekkor leghatalmasabb protestantizmus haragját s ezzel magának még több ellenséget szerezni.

Akkor, mikor Bethlen megindította hadait a protestáns „vallásszabadság” védelmére, nemcsak sehol az országban protestánsüldözés nem volt, hanem még katolikus vallásszabadság is talán egyedül csak Pozsonyban és Nagyszombatban volt (de itt is volt protestáns vallásszabadság is). Máshol mindenütt (természetesen a városokat is értve) protestáns egyeduralom volt. Katolikus vallásszabadság a városokban csak annyiban volt, hogy egyes katolikus papok áruhában, reverenda nélkül (hogy az uralkodó felekezetet ne ingereljék) bemehettek a városba és meggyóntathatták egy-egy haldokló hívüket s annak holttestét kint a temetőben hangos ének nélkül beszéltelhették, sokszor talán még akkor is, ha ottjártukról a városi tanácsnak is tudomása volt.

A falvakon még rosszabb lehetett a helyzet, mert hiszen mind a köznemesség, mint a főnemesség, amelynek a kezén minden föld, tehát minden rajta álló épület (tehát tulajdonképpen a templom is) tulajdona volt, majdnem teljesen protestáns volt. Pázmány ugyan ekkor már folytatta térítő működését, de érsek csak ekkor lett, tehát térítési működésének még az elején volt s az a néhány főúr, akit már ekkor is megtérített, még nem is mert arra gondolni, hogy lépése következményeit is levonja s ettől kezdve ne protestáns prédikátort, hanem katolikus papot alkalmazzon birtokain. Akkor még lehetetlenség volt ilyen vakmerőségre veteledni s az alvó, illetve mindig nagyon is ébren lévő protestáns oroszánt felingerelni.

A felvidéki és dunántúli nyugati határszéleken levő néhány falut kivéve tehát minden falusi templom is a protestánsok kezében volt. Mivel pedig akkor még a társadalom vezéreszméje volt a vallás s nem tűrték el, hogy valaki ne járjon vasárnap istentiszteletre, gazdatiszti vagy bírói hatalom kényszerítette az esetleges katolikus jobbágyot arra, hogy vasárnap ő is részt vegyen a község protestáns istentiszteletén.

Ha tehát valaki ekkor valóban a vallásszabadságért ragadott volna fegyvert, ezt egyedül csak a katolikusok vallásszabadságáért tehette volna. Ennek egyébként a kálvinista Bethlen

részéről se lehetett volna akadálya, hiszen akkor az elvek nem üres, sőt megtévesztő szövegek, hanem valóságok lettek volna. Hiszen mi egyébként is úgy tanultuk s minden történelemkönyvünk úgy is ír még ma is, hogy Bethlen annyira igazságos és türelmes ember volt, hogy a katolikusok szabadságát, ha ez kivételesen nem volt meg, épp úgy visszaadta, mint ahogyan megkövetelte a főpapoktól a protestánsok vallási szabadságának tiszteletben tartását.

A propaganda, kivált forradalmárok propagandája, nem sokat szokott törődni az igazsággal, az azonban, hogy Bethlen felléptekor a protestánsokat itt senki se bántotta, annyira igaz volt, hogy felkelésekor kiadott kiáltványában még Bethlen se merete ennek az ellenkezőjét állítani.

„*Gabriel Bethlen, Dei gratia princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Sicolorum comes. Illustrissimi, illustres, spectabiles, magnifici domini, generosi, egregii ac nobiles, amici nobis honorandi. Post salutem, seruitiorum ac benevolentiae nostrae paratissimam commendationem. Datum ex castris nostris ad eppidum Debreczen positis die 12. (Septembris) anno 1619*” címmel csak annyit mond, hogy „*az religiók [vallások] libertásának [szabadságának] az cseh pacificatio [békéltetés] semmit sem akarván helyt adni, az magyarországi klérus sok helyeken mind szóval, mind írással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak az religiónak szokott libertását akarnák turbálni [háborgatni], sőt fő-főpatrónusokkal, városokkal is ki tudja, mit akarnának művelni.*”

Bethlen e kiáltványából tehát nyilvánvaló, hogy felkelése megindulásakor a magyar protestantizmus ellen még semmi nem történt. Bethlen csak arról tud, hogy a klérus fenyegetőzik, hogy el akar bánni a magyar protestánsokkal.

Ezen állítás komolytalansága a kiáltvány bizonytalan hangjából is nyilvánvaló. Lélektanilag is képtelenség, hogy a klérus éppen akkor akarna „ki tudja, mit művelni”, mikor ügye éppen a legrosszabbul áll, mikor „fő-főpatrónusának”, II. Ferdinándnak, még a léte is veszélyeztetve van és mikor a Habsburg-ház hatalma sose volt még olyan gyöngye, a protestantizmus pedig még soha olyan erős, mint éppen ekkor.

De ha mindettől a lélektani lehetetlenségtől, mind a katolicizmus ekkori nagy gyöngeségétől eltekintünk s elhisszük, hogy mindezek ellenére a klérus mégis éppen ekkor készült a protestantizmus kiirtására, az még Bethlen kiáltványából is nyilvánvaló, hogy akkor, mikor Bethlen már fegyvert fogott, a klérus még csak a tervezésnél tartott, tehát még semmit se csinált. Bethlen tehát a katolicizmus ellen megelőző, támadó háborút kezdett. Ezt még akkor is el kell ismernünk, ha Bethlen minden állítását igaznak fogadjuk el. Bethlen akkor fogott fegyvert, mikor az „ellenség” még nem csinált semmit, tehát mikor még az se volt bizonyos, hogy egyáltalán tervez-e ilyesmit.

Az igazi ok a fegyverfogásra az volt, hogy a magyar protestantizmus ekkor már úgy el volt kényeztetve és annyira erősnek érezte magát, hogy előre el akarta venni a katolikusok kedvét még a megmukkanástól is. Azt akarta, hogy ne csak Kassán, Lőcsén, általában az összes német városban és Erdélyben, valamint a még mindig többnyire protestáns főurak birtokain, hanem mindenütt ő legyen a korlátlan úr és a katolicizmust épp úgy a katakombákba szorítsa, mint az ekkor már Angliában, Skandináviában és a német protestáns fejedelmek tartományaiban megtörtént.

Az igazi ok az volt, hogy ekkor Németországban már megalakult a protestáns UNIO, vele egy időben kitört a cseh és osztrák protestánsok lázadása s itt volt a jó alkalom arra, hogy velük szövetekezve és még a törököt is magukkal hozva, közösen magát a Habsburg-házat és vele a katolicizmust is eltíporják. (Csak most látjuk igazán, milyen képtelenség az az állítás, hogy a klérus éppen most akart a békés protestantizmus ellen „ki tudja, mit művelni”.)

Az igaz, hogy Bethlen idejében már befejeződött a hitújítás kora s érezni lehetett már a katolikus visszahatás, az ellenreformáció szelét. Mikor ő először felkelt, Pázmánynak már sok műve megjelent s arra már nem egy protestáns főúr katolikussá is lett. A katolikus központi hatalom is tett már akkor kísérleteket régi birtokállománya visszaszerzésére, ámde ez nem ekkor, hanem még Rudolf és Bocskai idejében történt, s mivel ekkor nálunk tökéletes

kudarccal járt s azóta a protestantizmus ereje csak növekedett, a katolicizmus részéről egyelőre szó se lehetett újabb támadásról. A támadó fél a protestantizmus volt.

De a már megtért földesurak részéről se érte semmi támadás a magyar protestantizmust. Igaz, hogy a törvény, a jogszokás és a protestantizmus részéről akkor már száz éve adott példa lehetővé tette az Egyházba visszatérő földbirtokos részére, hogy a családjától alapított és időközben a protestantizmustól kézre kerített templomokat és felekezeti intézményeket visszaadja a régi egyháznak, ez a lehetőség azonban inkább csak elméleti volt, gyakorlati megvalósításáról alig lehetett szó.

Mikor ötven-száz évvel ezelőtt ősei ezt a katolikus templomokkal és intézményekkel megcsinálták, könnyen megtehették, mert akkor jámbor, alázatos, tekintély- és úrtisztelő hívekkel, félnék, ijedt, megriadt nyájjal volt dolguk, mely megszokta, hogy sose maga intézkedett, hanem mindig mások kormányozták; most azonban egy dacos, forradalmi, a papság elleni gyűlölettel tájékozott, azt bálványimádónak és az Antikrisztus uralmát terjesztőnek gondoló és a maga megtisztított evangéliuma miatt az önértéktől majdnem felrobbanó forradalmi tömeggel, mely kész volt arra és ereje is megvolt hozzá, hogy erőszakkal szegüljön szembe az erőszakkal s akár vért is ontson.

Továbbá őseiknek szinte pásztor nélküli nyájjal volt dolguk, mert a XVI. század első felében a törökvilág, a vele járó anarchia és a kettős királyválasztás polgárháborúi miatt a katolikus papság nagyrészt kipusztult, a kolostorok lakóit pedig, ha ugyan a török meghagyta őket, azok a nemesek verték szét, akik vagyonukat elfoglalták. A kiveszett papokat újjáállítani nem lehetett, mert a katolikus Egyházban nem az egyházközség szemel ki magának papot és ruházza fel a hozzá szükséges hatalommal és megbízással, hanem azoknak a püspököknek kellett volna őket felnevelniük, felszentelniük és a falvakba küldeniük, akik a mohácsi csatában elpusztultak s akiknek utódai – ha ugyan egyáltalán voltak – csak a két király valamelyikétől kaptak kinevezést, de még pappá se voltak szentelve s csak a püspöki vagyonnak (legtöbbször annak se) és a püspöki címnek voltak tulajdonosai, de nem a lelki hatalomnak; nem főpásztorok voltak, hanem udvari tisztviselők.

Ha pedig kivételesen volt pásztor, legtöbbször abban se volt köszönet, mert a papság előbb a reneszánsz kor hitetlen közszelleme, majd a háborús idők és az állandó menekülések okozta évtizedes eldurvulásban már rég leszállván a nő nélküli élet evangéliumi magaslatairól, maga is a forradalom mellé állott vagy ha ezt nyíltan nem is tette, semmiképpen se állt olyan erkölcsi magaslaton, hogy a nép ingadozó hitének támasza és bomladozó erkölcsének orvoslója lehetett volna.

Annak a protestáns népnek azonban, melyet Bethlen korában kellett volna a katolikus újjáébredéstől már megérintett földesuraknak újra visszavezetni az Egyházba, feles számmal voltak képzett, többnyire a nyugati egyetemeket is megjárta, a katolikus Egyházzal szemben forradalmi lelkületű és nagyszájú lelkipásztorai, akik a régi állapotok visszaállítása ellen mint olyan tűrhetetlen iga ellen tiltakoztak, melytől a nép már felszabadult s mely igát újra vállalni szerintük a haladással, a szabadsággal és az emberi méltósággal ellenkezett.

Ezek úgy beszéltek a népnek, mintha a katolikus Egyházba való visszatérés a püspök földesúri hatalma és a tizedfizetés alá való visszatérést jelentette volna, a protestánsnak való megmaradás pedig a már kivívott szabadság és emberi méltóság mellett való megmaradást. Igaz, hogy a népnek most is volt földesura, sőt „egy kissé” keményebb is, mint amilyen a püspök volt; igaz, hogy tizedet is kellett fizetnie most is, csak nem a püspöknek, de a nép (joggal) attól félt, hogy ha újra püspökei lesznek, akkor nem azt a tizedet (melyet protestáns földesura magának foglalt le) kell ezután majd újra a püspöknek fizetnie a földesúr helyett, hanem egyszerre majd mind a kettőnek.

Valószínűleg így is lett volna, mert a már megszerzett jogból nemigen szoktak engedni a hatalmasok, s a történelem is azt bizonyítja, hogy a XVII. és XVIII. század protestáns jobbá-

gya, akinek már nem kellett a püspöknek fizetnie, sokkal többet fizetett földesúrnak, mint amennyit ősei a katolikus középkorban püspöknek és földesúrnak együtt fizettek.

E protestáns prédikátorok vezette és a protestáns propaganda ügyes szólamaival telített tömeget azonban legfőképp azért nem próbálhatták meg az elhagyott Egyházba ismét visszavinni most már katolikus földesurai, mert ebben a korban a törökvilág pusztításai hatására olyan kevés volt már az ember s ezért olyan kapós volt a munkáskéz, hogy olyan faluból, amelyben régi protestáns lelkésze helyett katolikus papot küldtek volna a nyakára, egyszerűen megszökött volna. Joga is volt elmenni, hiszen szabad költözködési joga volt s bőséges lehetősége is volt a költözködésre, mert akár egyszerre öt-hat új földesúr is tárt karokkal várta volna.

De tömegesen a „cuius regio, eius religio” jogával már csak azért se élhettek volna a Pázmánytól s a jezsuitáktól már megtérített földesurak, mert nagyobb számban akkor még katolikus papokat nem tudtak volna szerezni. Hiszen csak Pázmány állította fel újra az első katolikus papnevelőt s azt is milyen szerény keretekben!

A magyar protestantizmusnak tehát Bethlen idejében a katolicizmus számba vehetőbb terjeszkedésétől még akkor se kellett volna félnie, ha a Habsburg-ház és vele a magyar (sőt az osztrák, cseh és német) katolicizmus nem is lett volna akkor politikailag annyira gyenge, mint se azelőtt, se azóta még soha.

Ezért vall a történelmi érzék és a kor ismeretének teljes hiányára, ha a protestáns propaganda Pázmánynak az 1618-as országgyűlésen tett azon kijelentését, hogy „malle se, ut subditi ipsius deseatum pagum relinquunt, quam ut contra jura patronatus sui rustici templa sibi vindicent” (Falsae motuum originia ref., Katona, XXX., 199. o.), arra magyarázta és ezt a felfedezést szinte az egész magyar közvéleménnyel is sikerült elfogadtatnia, hogy Pázmány annyira gyűlölte a protestánsokat, hogy azt mondta, hogy inkább legyen egész Magyarország emberek nélküli elhagyott pusztaság (egy kis költői színezéssel: farkasok és rókák tanyája), mintsem protestáns legyen.

Pedig hát Pázmány (gyalázatosan megrágalmazott szegény Pázmány) semmi mást nem mondott, mint csak azt, hogy jobbágycsapatok lelki érdekét előbbre valónak tartja a maga és az Egyház anyagi érdekénél, s birtokain még akkor is él törvényadta földesúri jogával, azaz az ott lévő templomokat és iskolákat még akkor is visszaadja a régi egyháznak, ha emiatt jobbágycsapatok mind faképnél hagyják s ottmarad a birtok ember nélkül, tehát megmunkálatlanul és jövedelem nélkül.

Igazán tanulságos, hogy mit tudott csinálni e nyilatkozatból a gyűlölet sugallta ferdítés és rágalmozás! Pedig hát erre a ferdítésre annál kevésbé volt szükség, mert legalábbis ebben a tekintetben még Pázmány is csak szószátyár volt, de nagyhangú fogadkozásait maga se hajtotta végre. Hol voltak hát ettől a megtért főurak! Ráműtöttünk már például, hogy éppen a primási uradalmak hajdani jobbágycsapatok azok Esztergom megyében, akiknek utódai még ma is reformátusok.

Sokkal könnyebb ugyanis beszélni, mint cselekedni, s annyi érzéke az anyagiak iránt primás korában is volt a hajdani kálvinista köznemesnek, hogy inkább eltűrte, hogy jobbágycsapatok maradjanak, mint hogy uradalmi műveletlenül álljanak s így ne jövedelmezzenek. Másképp ugyanis sose született volna meg az első magyar egyetem, de az első újonnan felállított papnevelő intézet se Magyarországon.

De ha még Pázmány is így volt, aki legalább beszélt, gondolhatjuk, mennyit tehettek az Egyház érdekében azok a visszatérő főurak, akikről még azt se tudjuk, hogy legalább beszéltek volna ez irányban! És ha a jobbágycsapatok még a primási uradalmakon is máig megmaradtak kálvinistáknak, tehát még III. Károly és Mária Terézia valóban térítő korát is kibírták, gondolhatjuk, hogyan erőszakolhatták a magyar protestáns jobbágycsapatokat nem primási, hanem világi katolikus főúr földesurasága alatt Bethlen idejében, mikor II. Ferdinándot még Bécsben is büntetlenül lökdösték az osztrák protestánsok, hogy írja alá vallásszabadságukat!

Pedig hát Pázmánynak a fentebb idézett országgyűlési kijelentése volt a Bethlen korabeli klérus legveszedelmesebb, sőt egyedüli „fenyegetése” a protestánsok „kiirtására”! Nem csoda, hogy a protestánsok katolikusgyűlölete és izgatottsága ébrentartására el kellett túlozni, ferdíteni, igazi értelméből ki kellett forgatni ezt a kijelentést, magát Pázmányt pedig megrágmalmazni.

Először is Pázmány helyett klérust mondtak, tehát őt az egész papsággal azonosították. A protestánsok „kiirtásáról” beszéltek, nem pedig a primás földesúri jogainak gyakorlásáról, mely éppen nem jelenti nemcsak a protestánsok, hanem még a protestantizmus kiirtását se, mert hiszen a jobbágyok magán vallásgyakorlatát éppen nem érinti. A katolikusoknak Bethlen Gábor Erdélyében például (sőt még Pázmány és II. Ferdinánd Magyarországon is) többnyire csak magán vallásgyakorlata volt.

Amit továbbá Pázmány csak a maga birtokairól mondott, a protestáns propaganda lelkiismeretlensége az egész országra vonatkoztatta. Pedig ha Pázmány meg is tette volna azt, amivel fenyegetőzött, még a primási birtokon se a protestánsok „kiirtása” lett volna az eredmény, hanem a primási birtokok bojkottálása a protestáns jobbágyok által s így tulajdonképpen nem velük bánt volna el a primás, hanem ők bántak volna el övele.

Mivel azt mindenki tudta, hogy a protestánsok kiirtása Magyarországon Bethlen felléptekor még nem történt meg, sőt meg se kezdődött, azt állították, hogy tervezik a dolgot s csak az alkalmat várják hozzá, hogy ez a minden Szent Bertalan-éjnél borzalmasabb és nagyobb méretű „kiirtás” valóban meg is történhessen. Ezért kell tehát a magyar protestantizmusnak még most, mikor még nem késő s mikor még megvan hozzá a lehetőség, fegyvert fognia és a protestánsirtást katolikusirtással, vagy legalább papirtással megelőznie. Úgy látszik, ezért kezdték Bethlen protestáns hajdúinak kassai működésüket valóban az összes ottani katolikus pap fizikai kiirtásával.

Pázmány tehát csak beszélt, de semmit se tett, Bethlen kálvinista alvezére, Rákóczi György és kálvinista hajdúi azonban azonnal cselekedtek, nem pedig beszéltek, s ők természetesen nemcsak azt tették meg, amit Pázmány csak mondott, hanem azt, amit Pázmány szájába a protestáns forradalmi propaganda adott, azaz ők valóban katolikus papokat irtottak. Pedig nemsokára közölni fogjuk majd azokat a statisztikai adatokat, melyek bizonyítják, hogy Pázmány még azt a keveset se hajtotta végre, amit valóban mondott. Látni fogjuk, hogy nemcsak Pázmány, a primás, hanem még a jezsuiták se gyakorolták földesúri jogaikat, mert még az ő dunántúli birtokukon lakó jobbágyság is kálvinista egész mai napig. Ezek után talán már nem kell külön bizonyítanunk, hogy a katolikus főurak se voltak nagyobb katolikusok Pázmánynál és a jezsuitáknál. Bizonyítja ezt a falvak mai vallási statisztikája is.

Az ellenreformáció után alig maradt protestáns főúr az országban, de még inkább nem maradt azon a Dunántúlon, mely többnyire még a szabadságharcok alatt is megmaradt a király birtokában. Ezzel szemben mégis még a Dunántúlon is több az olyan falu még ma is – nem számítva természetesen a jóval később betelepített vagy beszivárgott németeket és horvátokat –, melyek törzslakossága (tehát a hajdani jobbágyság utódai) protestánsok, mint az olyan falvak, melyekben a lakosoknak ez a törzsökös része is katolikus. Még a Dunántúl lakosságának mai nagy katolikus többsége is elsősorban a városi lakosságból, a falvakba később beszivárgott földnélküli zsellérekéből, a puszták szintén későbbi eredetű gazdasági cselédeiből és a később betelepült németekből és horvátokból kerül ki. A magyar törzslakosság még ma is feltűnő arányban protestáns még ott is.

Ezek tények s e tények kétségtelenül bizonyítják, hogy a magyar protestánsoknak az ő falusi templomaik elvételére vonatkozó évszázados és ugyancsak zajos panaszaik is többnyire csak olyan természetűek, mint a Bethlen Gábor támadásának okai közt említett vallási sérelmek: azaz hogy nem valóban megtörtént sérelmekről van bennük szó, hanem csak olyanokról, melyek megtörténhetek volna, de valójában sose történtek meg. Olyan sérelmekről, melyeket joggal lehetett volna várni, de egyelőre még csak a protestánsok képzeletében vol-

tak és éppen azért hangoztatták őket annyira s éppen azért ragadtak fegyvert előre elhárításukra, hogy megelőzzék őket és így a valóságban sose következzenek be.

Si vis pacem, para bellum, azaz: Ne várd meg, míg megtámadnak, hanem támadj te. Ez ellenkezik ugyan az erkölcsi szabályokkal s különösen a kereszténység ismertetőjével és legbecsesebb kincsével, a békével, de kétségtelen, hogy gyakorlatilag nagyon hasznos és eredményes eljárás. Ezért gyakorolták protestánsaink is.

Hogy ez az eljárás a protestánsok esetében is mennyire bevált, mutatja a magyar falvak mai vallási statisztikája. Annyit és addig hangoztatták protestánsaink a főpapok és főurak földesúri jogainak gyakorlásából származó vallási sérelmeiket, míg végül elérték azt, hogy abból a földesúri jogból, melynek valóban Magyarországból való majdnem teljes kipusztulásukat kellett volna eredményeznie, úgyszólván semmi kárunk se lett. A templomok a falvakban minden földesúri jog és a földesurak s az Egyház minden erre alapuló számítása ellenére mégiscsak az ő kezükön maradtak, vagy ha a templomokat egyes helyeken ideiglenesen el is vesztették (még ez is aránytalanul több helyen nem történt meg, mint történt), maga a nép akkor is övék maradt, templomait is visszakapta sokszor már Mária Terézia uralkodása második felében, II. József alatt pedig még ott is mindenütt építhetett magának, ahol sose volt neki.

S ez a nép már ekkor is megmutatta, hogy „elnyomása” éppen nem volt olyan fokú vagy olyan természetű, hogy az önérzetet is kiírhatta volna belőle. Ellenkezőleg, csak még jobban megnövelte. Új templomai építéskor mindig az volt nála a fő szempont, hogy a torony, tehát az, ami külsőleg mutat és az önérzetet jelenti, minél hatalmasabb, minél magasabb legyen, és olyan faluban, ahol a katolikusoknak is volt (sajnos, nem sok ilyen falu volt), feltétlenül magasabb legyen, mint a katolikusoké. Az egykori iratokat tanulmányozva azt is észre kell vennünk, hogy azt is igen nézték, hogy hova építik templomukat. Eldugott, akármilyen helyen nem elégedtek meg, s inkább vártak néhány évig, de mindenképpen a főtérre és a falu központjába építették.

Hogy mennyire más volt a világ Pázmány és Bethlen korában, mint a protestáns sérelmesdi és az ezzel kapcsolatos protestáns hírverés alapján elképzelhetnénk, s mint – sajnos – ennek hatása alatt még katolikusok is elképzelik, jól láthatjuk Pázmány és Thurzó Ádám levelezéséből. Pázmány megtérítette ezt a Thurzót és ő, bizonyára azért, mert Pázmány figyelmeztette rá, hogy ez az Egyház és meggyőződése iránt kötelessége, megpróbálta a birtokain levő templomokat visszaadni a régi egyháznak. Effajta első kísérlete után azonban keserves levelet írt Pázmánynak, hogy jobbágynak, hogy jobbágynak fenyegető állást foglalnak el vele szemben, sőt még belső szolgálói is kijelentették neki, hogy ha nem teszi számukra lehetővé, hogy a maguk protestáns istentiszteletére járhassanak (csak ettől foszthatta meg őket ugyanis a földesúri jog, de azt nem kívánhatta és nem is kívánta tőlük, hogy át is térjenek, pedig a laikus történetolvasók mind ezt hiszik), otthagyják és más urat keresnek maguknak.

S e panaszos levélre bizony még Pázmány se felelhetett neki mást, minthogy „Édes fiamuram ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és léleküdvösségben járó dolog” és hát hogy az igazságért az ember gyerekének szenvedni is kell. Ebből is láthatjuk, milyen egyoldalúságról és igazságtalanságról tesznek tanúságot történetíróink, mikor a birtokaikon levő templomokat újra eredeti rendeltetésüknek visszaadni akaró s ebben egyedül lelkiismeretük és meggyőződésük szavát követő katolikus földesurakat úgy tüntetik fel, mint valami gonosz zsarnokokat, akik szegény jobbágyaikat még legelemibb emberi jogaiktól is megfosztották.

Az igazság az, hogy ezek a földesurak inkább a szenvedő, mint a fölényben levő fél voltak; nem gögből származó hatalmi túlkapást követtek el, hanem vallási meggyőződésükért hoztak áldozatot és miatta kellemetlen veszélyeknek, nagy gondoknak és nagy anyagi károknak tették ki magukat, melyeket csak azért vállaltak (már aki vállalta, s természetesen az

se Bethlen korában, hanem jóval később), mert önzetlenek voltak és mert jobbágyaikat szerették.

Hányszor előfordulhatott például, hogy ezek a prédikátoraiktól fellovalt, gyűlöletre nevelt, felekezeti fanatizmussal telített s a mai falusiaknál akkor még természetesen jóval műveltelembb, durvább jobbágyok felgyújtották az ilyen uraságok kazleit, asztagait, istállóit és készakarva kárt okoztak állataikban, nem is szólva arról, hogy otthagyták munkáskéz nélkül az egész birtokot.

Igy aztán már mindjárt nem megmagyarázhatatlanok előttünk azok a letagadhatatlan tények se, melyeket a fálvak mai vallási statisztikája bizonyít, hogy nemcsak a világi földesurak, hanem még a főpapok, sőt még a jezsuiták se éltek a protestánsokkal szemben földesúri jogaikkal, s hogy a templomok annak ellenére, hogy az erőszakos elvételük miatti panaszokkal tele van egész történelmünk, lényegében véve és végeredményben úgyszólván teljes számban megmaradtak a protestánsok kezén.

Hogy protestáns földesuraink a hitújítás idejében, akkor, mikor az ellenkező utat járták, mertek és tudtak élni földesúri jogukkal, az annak bizonyítéka, hogy nekik úrtisztelő, alázas, gyámoltalan katolikus néppel volt dolguk, mely nem tudott gyűlölni, nem is lovalta rá fel senki, mert nem dolgozott mesterséges propagandával s ezért olyan csöndben és ellenkezés nélkül lehetett vinni a lelki lemészárlásra, mint az evangélium ártatlan bárányát. Hogy valóban így történt, mutatják a tények: Nagy-Britannia, a skandináv államok és a protestánsok lett német fejedelmek hajdani uralma alá tartozó vidékek falusi népe valóban tisztán protestánsokká vált emiatt, s amennyiben ma már laknak ott katolikusok is, azok földnélküliek.

De bizonyítja ugyanezt a mi Erdélyünk is. Itt, nem számítva a Székelyföldet, ahol nem voltak földesurak, a legújabb magyar népszámlálás (1910-ben) szerint Kisküküllő megyében volt legtöbb katolikus (természetesen nem számítva a görög katolikus oláhokat), de itt is csak 5,6% volt, az s ezek se falusiak, tehát nem olyan lakosság, mely 3-400 évvel ezelőtt is már ott lakott, hanem városiak, azaz újabban odahelyezett vasutasok, postások, tisztviselők, más állami alkalmazottak, vagy vándorútjukban ottragadt iparosok és munkát keresni odament munkások utódai.

Brassó megyét, ahol még több (11,7%) a katolikus, nem számíthattam, mert ezek majdnem kizárólag magában Brassó városában laknak és a legutóbbi évszázadban verődtek csak ott össze a szomszédos székely megyékből. Hunyad megye 10,2% katolikus pedig az ottani zsilvölgyi bányavidékre messze vidékről szintén csak a legutóbbi évtizedekben odagyűlt bányászokból és ipari munkásokból tevődött össze. Ez a két említetthez számú katolikust számláló megye tehát nemhogy cáfolná azt, amit bizonyítani akarunk, hanem – éppen ellenkezőleg – erősíti. Ennyire ki tudta tehát irtani a régi Erdélyből a katolicizmust a protestáns kézben levő földesúri jog.

A Habsburg Magyarországon úgyszólván az egész XVII. század országgyűléseit a protestánsok sérelmei töltik ki. A király és a kormány természetesen nem szívesen hallgatták ezeket a sérelmeket. Részint, mert végük-hosszuk nem volt s a figyelmet elvonták, az időt elvették más fontosabb, országos jellegű ügyektől, részint, mert ezek a „sérelmek” mindig olyan szenvedéllyel, olyan forradalmi hangon hangzottak el és előhozóik olyan makacs konoksággal ragaszkodtak azonnali és gyökeres orvoslásukhoz, hogy állandóan egy kitörőben levő forradalom előszelét kellett sejteni bennük.

Pázmány ideje óta már mindig kisebbségben voltak ezek a sérelmesdizők, de nagy hangjukkal, erőszakos, forradalmi fellépésükkel még igen sokáig terrorizálni tudták a többséget. Mindig az volt például a vesszőparipájuk, hogy sérelmeiknek nemcsak tárgyalását, hanem minden más napirenden levő és az ország sorsára döntő jelentőségű ügy előtt való tárgyalását követelték. Forradalmi fegyverük pedig az a fenyegetés volt, hogy kívánságuk megtagadása esetén testületileg kivonulnak az országgyűlésből. Különösen nagy fegyver volt ez kezükben olyan országgyűléseken, melyeken királyválasztás és koronázás is volt a napirenden.



Ilyenkor a király (az öreg király, aki mindig életében szokta megválasztatni és koronáztatni utódát) és az udvari párt (mely többnyire még az, aki katolikus volt, ha gyakorlatban nem is, de legalább elvileg többnyire egyúttal jó katolikus is volt. Díszkatolikusok, anyakönyvi katolikusok akkor még nem nagyon voltak. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy minden tanult katolikus magyar jezsuita kollégiumban tanult) mindent elkövetett, hogy a királyválasztás egyhangú legyen; hogy valamiképpen az ne legyen a látszat, mintha a magyar királyt csak a katolikusok választották volna s így csak a katolikusok királya lenne.

Nagyon helyes s megokolt volt ez a törekvés, mert hiszen látjuk, hogy a protestáns értelemben vett hazafias magyar még ennek ellenére is még ma is azzal próbál jogilag és erkölcsileg alátámasztani és törvényes szabadságharcnak feltüntetni minden lázadást, hogy Habsburg-királyaink tulajdonképpen nem voltak törvényes királyaink. Így aztán különösen az ilyen országgyűléseken rendkívül nagy urak voltak a mi közmondásosan mindig „elnyomott” protestánsaink, mert tudták, hogy abba semmiképpen se nyugszik bele a király, hogy fia megválasztásában és megkoronázásában ők is részt ne vegyenek.

Az eredmény aztán az lett, hogy az öreg Habsburg-királyok fiait mindig egyhangú ünnepegyességgel választotta és koronázta meg az egész ország, tehát a protestánsok is mindig részt vettek benne. (S mindig felvették azt az ellenértéket is, amit ennek fejében maguknak kicsikartak!)

De aztán utána (mint láttuk II. Ferdinánd esetében, akit nem is a papája koronáztatott meg, mert az nem is volt király), már a megválasztás és megkoronázás után egy évre se tekintették bűnnek a tőlük is megválasztott és tőlük is megkoronázott király ellen fegyveresen felkelni. Ha pedig erre nem volt lehetőség, legalább gyűlöletet és a lelki hűtlenséget protestáns, sőt egyenesen hazafias kötelességnek tartani. Nem igazi bolsevik erkölcsök jelei voltak-e ezek már 300 évvel a tényleges bolsevizmus előtt?

Az is sajtóságtos, hogy még ma is, mikor más másfél század óta semmiben se ért annyira egyet a magyar közvélemény, mint a felekezeti sérelmek felhánytorgatásának elítélésében s annak hangsúlyozásában, hogy a haza érdekei mellett minden más érdeknek vagy sérelemnek el kell némulnia, mennyire nagy megértéssel, sőt tisztelettel kezelik történetkönyveink és iskolai hazafias nevelésünk ezt az egyetemes hazafias szempontból annyira káros és elítélendő protestáns felekezeti sérelempolitikát régi országgyűléseinken s még ma is valósággal az igazság, a nemes és a jó tűrhetetlen megvetésének tekintenek, ha csak egy elítélő szót is megkockáztatna ellenük valaki. A mi közvéleményünknek csak a katolikus egyház sérelme elítélendő „felekezetieskedés”, de a protestáns sérelmek a nemzet sérelmeivel azonosak a szemében s ezek hangoztatása szerinte az idegen önkény elleni tiszteletreméltó küzdelem volt.

Pedig hát ezek a „tűrhetetlen” protestáns sérelmek nem álltak másból, mint hogy egyes földesurak néha-néha megpróbálták (hangsúlyozzuk, hogy csak megpróbálták) a katolicizmus javára is megtenni ugyanazt, amit az apjuk vagy nagyapjuk, vagy mind a kettő a katolicizmus kárára már nemcsak megpróbált, hanem a valóságban is megtett és amit azok minden nagyobb baj, ellenállás vagy tiltakozás és országgyűlési sérelmesdizés és viharok nélkül megtehettek.

A XVI. században a földesúri jogból a protestantizmusnak volt haszna s ezért (mert a forradalom mindig erőszakos, nagyhangú és ügyes propagandával dolgozó) sem akkor, sem ma nem kiabál miatta elnyomásról, önkényről, jogtalanságról, sem a vallásszabadság sérelmét nem látja benne senki. A XVII. században, mikor ugyanebből már a katolikus egyháznak lett volna haszna, annak ellenére, hogy ekkor már a földesurak e jogukkal nem is éltek, hanem csak néha és néhol próbálkoztak vele, s ha éltek is vele, ekkor már nem a nép erőszakos hitseréjét, hanem csak a temploma elvételét jelentette, illetve most már a templomnak is nem elvételéről, hanem visszavételéről volt szó, tehát nem a templom más célra való felhasználása volt, mint amire építették, hanem csak a múlt században megtörtént jogtalanság jóvátétele

történt meg, most mégis hangos lett az egész magyar közélet a protestáns sérelmekről s még ma, évszázadokkal az események után, is hangos miatta minden magyar (nemcsak a protestáns) s felháborodik azon az igazságtalanságon, ami ekkor a protestantizmust érte.

Pedig hát még ha történt is volna igazságtalanság, az nem a magyarságot, hanem a protestantizmust érte volna, s máskor egy felekezet sérelmeit nemcsak nem azonosítjuk a magyarságéval, hanem azokat szoktuk elítélni, akik ilyen sérelmekkel egyáltalán előhozakodnak. (Azzal az érvel, hogy az ellenreformáció nemcsak a protestantizmusnak, hanem a magyarságnak is ártott, mert a falvakból kiüldözött protestánsok magyarok voltak, a helyükbe hozott katolikusok pedig tótok vagy svábok, majd külön és hosszabban foglalkozunk, s ugyancsak elbánunk majd vele.)

Itt egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy a falujukból „kiüldözött” protestáns magyarok (látjuk majd, hogy senki se üldözte ki őket) nem külföldre mentek, hanem legfeljebb más faluba. Nemzeti szempontból pedig ez mindegy, mert ha az egyik vidéken ez a magyarság háttérbe szorulását jelentette volna, más vidéken viszont a magyarság meggyarapodásával járt. Továbbá, hogy nemcsak katolikus, hanem lutheránus svábokat is telepítettek (Magyarország félmillió lutheránus németjének a fele a Habsburgok idejében betelepített lutheránus sváb volt), az Alföldre telepített tótok pedig úgyszólván kizárólag lutheránusok (Békésben is, Pest megyében is, a Bácskában is, Szabolcs megyében is és Csanádban is).

## A katolikusok vallási sérelmei

Az ország katolikusai, látva ezt a végeláthatatlan, nagyhangú, sőt erőszakos sérelempolitikát, végre úgy segítettek magukon, illetve úgy állították helyre az igazság mesterségesen ellibbentett mérlegét, hogy a legközelebbi országgyűlésre ők is összeállították sérelmeiket. Láttuk ugyanis, hogy nekik is volt belőle éppen elég, csak ők addig a propagandával egyáltalán nem foglalkoztak. Legalább olyan hosszú listával tudtak ők is előállni, mint a protestánsok, pedig Erdéllyel, ahol legtöbb volt a sérelmük, nem is állhattak elő, mert az akkor, sajnos, nem tartozott Magyarországhoz.

Hangsúlyoztuk már, hogy a protestánsok sérelmei nem a katolikusok irántuk való gyűlöletéből vagy túlkapásaiból származtak, hanem a földesúri jogból, mely akkor semmiképpen se volt túlkapás. A föld akkor kizárólag a nemességé volt, az az épület pedig, mely valakinek a telkén áll, még ma is a telek tulajdonosáé. A magyar (és mindenféle) jog szerint a földesúr rendelkezett a birtokán épült templommal is. Ezért túrta a hitújítás korának katolicizmusa keسرűen bár, de szó nélkül, hogy úgyszólván minden temploma protestáns kézbe kerüljön. (Az eretnkségeket tiltó törvények címén tiltakozhatott volna ellene. Hogy még ezt se tette, az a törökvilág és a két király közti polgárháború zavarain kívül annak a gyámoltalan „együgyűségnek” a következménye volt, mely a jóknak az evangélium szerint is egyik tulajdonsága.)

Ha az újra katolikussá lett földesúr továbbra is meghagyta volna a protestánsok kezén a birtokán levő templomot, akkor ő lett volna megfosztva a templomba járás jogától. Akkor ő lett volna az, aki nem járhatott volna misére, akkor neki nem lett volna teljes vallásszabadsága, s ráadásul a saját birtokán. Igaz, hogy ma már azt mondjuk, hogy a nép (például ezer ember) előbbre való, mint egy ember, de akkor még nem gondolkoztak így s képtelenségnek tartották, hogy a jobbágyok előbbre valók legyenek s többet számítsanak, mint a földesúr. De a maga házában és a maga birtokán ma is mindenki maga az úr.

De nemcsak katolikus, hanem protestáns földesurai is voltak az országnak az ellenreformáció korában is, de különösen voltak protestáns városok (sőt, mint említettük, a városok majdnem mind azok voltak), ezekben pedig a templomokkal és így közvetve a lakosság vallásával is épp úgy a városi tanács rendelkezett, mint a földesúr a jobbágyság vallásával, illetve templomával. Ezek a protestáns földesurak és városok azonban az ellenreformáció korában is épp úgy, sőt sokkalta jobban gyakorolták ezt a jogukat, mint a katolikusok. Részint, mert mint forradalmárok (vallási forradalmárok) már természetüknél fogva is sokkal erőszakosabbak voltak és sokkal jobban tudtak gyűlölni (ki látott már szelíd vagy türelmes forradalmárt?!), részint mert elbánni is sokkal könnyebben lehetett a jámbor, gyámoltalan katolikusokkal, mint később a katolicizmusra visszatért földesuraknak vallási forradalmár jobbágyaikkal. Körülbelül olyan lehetett a különbség a kettő között, mint a nyáron gazdasági munkára elszegődő summások és a szakszervezetekbe tartozó, öntudatos városi szakmunkások között manapság.

Az ellenreformáció elején nálunk a protestánsok, ha gátolva voltak vallásszabadságukban, egyes falvakban voltak gátolva, a katolikusok pedig ugyanekkor a városokban, mégpedig majdnem minden városban. Kétségtelen, hogy városokban a protestáns vallási kizárólagosság sokkal nagyobb elnyomást jelentett a katolikus kisebbségre, mint falun a katolikus vallási kizárólagosság az esetleges protestáns kisebbségre, ha protestáns faluban a katolikus földesúr vissza merte adni a templomot a katolikusoknak. Városban ugyanis mindig ténylegesen is van kisebbség, mert oda állandóan folyik a beköltözés és városokban még a kisebbség is tömegeket jelent, nem úgy, mint falun.

Említettük már, hogy e kor katolikusainak a protestánsok vallási sérelmeire előterjesztett panaszait a mi történetírásunk csak egyszerű taktikai kortesfogásnak tartja s úgyszólván egyhangúan nem veszi komolyan. Egyszerűen lehetetlennek tartja, hogy a katolikusoknak a

Habsburg Magyarországon (s különösen a katolikus visszahatás korában) lehettek volna vallási sérelmeik. Szerinte a protestánsok azért panaszkodtak, mert elnyomásuk már egyenesen tűrhetetlenné vált, a katolikusok azonban csak azért, mert kényelmetlen volt számukra, hogy erőszakoskodásaikat nyilvánosságra hozták s ezért végül ahhoz a politikai fogáshoz folyamodtak, hogy ők is gyártottak sérelmeket.

Pedig hát hogy tarthatnánk lehetetlennek katolikus vallási sérelmeket, mikor azt kell látnunk, hogy a protestánsok még az országgyűlésen is, tehát király, nádor, prímás, országbíró jelenlétében is merik és tudják terrorizálni a katolikus többséget! Nem magától értetődő-e, hogy ezt eldugott falvakban és a maguk birtokain még sokkal jobban megtették? Eldugott vidéken még ma is sűrűn fordulnak elő törvénytelenlések, melyek után sose következik büntetés. Mennyivel inkább előfordulhattak hát ezek olyan korban, mikor még se távíró, se távbeszélő nem volt, a ló volt a leggyorsabb közlekedési eszköz, de annak is többnyire egészen lehetetlen utakon kellett közlekednie?! Aztán hogyne lett volna lehetséges, sőt magától értetődő ez a visszaélés a büntetlenségek tudatában félelmet s akadályt nem ismerő kiskirályok akkori világában!

Hogy a katolikusok mindezek ellenére csak akkor hozakodtak elő sérelmeikkel, mikor erre őket a protestánsok a maguk sérelmeinek állandó és fenyegető hangoztatásával már egyenesen rákényszerítették, az szintén nem bizonyítja költött voltukat, hiszen a katolikus gyámoltalanság még ma is szakasztottan ilyen. Túr, túr, és túr gyámoltalanul. Sose támad, csak mindig védekezik, de még ezt se teszi mindig. Ha a hitújítás idején százsámra vehették el a protestáns földesurak a katolikus templomokat, rabolhatták ki a kolostorokat és verhették szét a szerzeteseket, anélkül, hogy az országgyűléseken ez a tárgy ott szerepelt volna vagy általában a történelemben valami tiltakozás nyoma maradt volna, el lehet-e akkor várnunk azt, hogy száz évre rá viszont a katolikusok megelőzzék a protestánsokat a tiltakozásban? Hogy jobban értsenek a protestáláshoz ők, mint azok, akik annyira értenek hozzá, hogy még a nevük is tiltakozást jelent?

Ha már arról van szó, hogy kinek a sérelmeit tartsuk inkább valóknak, azokkal szemben kellene szigorúbb kritikával élni, mikor sérelmeket hangoztatnak, akiknek úgyszólván kenyere volt ez s kortársaiknak is annyira feltűnt, hogy nevükül adták: protestáló, mindig panaszkodó, állandóan sérelmeket gyártó. Ellenben ha azt halljuk szólni, aki mindig hallgatni szokott, eleve gondolhatjuk, hogy nagy oka lehet rá, ha mégis megszólalt. De nemcsak okoskodással lehet ezt eldönteni, hanem történelmi adatokkal is. Elég például a Bethlen támadását megelőző, 1618-as országgyűlésen előadott katolikus sérelmeket egyszerűen csak elolvasni s máris mindenki látja, hogy ezek nem kitalált dolgok.

A vágújhelyi prépostság egyházjavadalom – halljuk –, s mikor a katolikus kegyúr földesurak az egyházi és állami törvényeknek megfelelően egy egyházi férfiút akartak oda beültetni, a szomszédos, náluk sokkal hatalmasabb protestáns földesúr, Nádasdy Pál (a hírhedt Báthory Erzsébet fia) ezt erőszakkal megakadályozta. (Ilyesmi tehát még II. Ferdinánd és Pázmány idejében is lehetséges volt.)

A besztercebányai kórház templomát a Bocskai-felkelés alatt elvették a katolikusoktól. Mivel a bécsi béke kimondta, hogy a felkelés alatt elvett templomok eredeti tulajdonosuknak visszaadandók, a királyi biztosok ezt a templomot hivatalosan vissza is adták, illetve csak akarták visszaadni, mert a város protestánsai ezt fegyveres erővel megakadályozták. A bécsi béke 1606-ban volt, de mint láthatjuk, ez a még a bécsi béke szerint is a katolikusokat illető templom mégis még 1618-ban is protestáns kézen volt. Még a törvény ellenében is a protestánsok akarata érvényesült tehát.

A protestánsok még olyan városban se túrték, hogy a katolikusoknak is legyen temploma (még akkor se, ha ez csak egy kórháznak bizonyára egyébként is kis és igénytelen temploma volt), amelyben kivételesen még Bocskai előtt is bírtak már ezzel a templommal. S mindezt akkor nem túrték, mikor már Pázmány volt az ország prímása, tehát a protestánsok „elnyo-

mása” állítólag már teljes erővel dühöngött. (De viszont abban, hogy ekkor már Pázmány volt a primás, megtaláljuk az okát annak is, miért voltak már sérelmei a katolikusoknak is. Tehát még ehhez is Pázmány öntudatára és energiájára volt szükség, sőt talán még benne se lett volna meg ez az energia és katolikus öntudat, ha nem született volna ő is kálvinista szülőktől.)

De azt viszont jól látjuk, hogy az egész magyar katolicizmusban csak Pázmány és csak a jezsuiták voltak ilyenek. A bécsi béke határozatai végrehajtásával megbízott királyi biztosok például már nem, pedig Eszterházy azok között is protestáns szülőktől származott. Nekik például nem lett volna szabad eltűrniük a törvény ilyen nyílt megsértését és Besztercebányán legalább a fő cinkosok ellen lázadásért, a király és az országgyűlés határozataival való szembeszégülésért hűtlenségi pert kellett volna indítaniuk, melyért akkor fej- és jószágvesztés járt. (Ugyanígy kellett volna eljárni Nádasdy Pál ellen is, annál inkább, mert neki már az anyja se bűnhődött tartalmas büneiért; már vele kapcsolatban is megszegték a törvényt.)

Úgy látszik, előre megijedtek ezek a királyi biztosok (köztük még Eszterházy is) attól a fülsiketítő zenebonától és fenyegetőzéstől, ami a besztercebányai protestánsok perbe fogására következett volna. Azt gondolták, sokkal kisebb baj e „kis” törvénytelenység eltérése, mint amit az országnak ártott volna az a reakció, amivel erre az ország protestánsai feleltek volna. Ezért nem történt semmi a besztercebányai katolikusokat ért sérelem megtorlására, sőt még orvoslására se. Hiszen nemsokára utána még így is háromszor egymás után ragadott Bethlen Gábor fegyvert a protestáns sérelmek megtorlására.

Képzzelhetjük, mi lett volna hát akkor, ha még a besztercebányai kórház elrabolt templomát is karhatalommal adják vissza a katolikusoknak, sőt még Báthory Erzsébet „hithű” fiát is főbenjáró perbe fogják! Ha még az is elég ok volt Bethlen fegyverfogása számára, hogy a klérus (értsd: Pázmány) fenyegetőzni merésztelt (pedig láttuk, hogy még Pázmány se fenyegetőzött), mi lett volna akkor, ha a besztercebányaiak és Nádasdy Pál már valóban börtönben ült volna? Pedig törvényesen ültek volna ott még akkor is, ha Nádasdy azonnali letartóztatása a nemesi „szabadságokkal” ellenkezett volna. Nem ellenkezett volna ugyanis az igazságszággal és a törvények (a nemesi kiváltságoknál fontosabb törvények) megtartásával.

De folytassuk a katolikusok sérelmeit, mert e kettővel természetesen még korántse merítettük ki őket.

A pálosok beregi, borsodi, abaújvári, veszprémi, zempléni, barsi, győri telkei, sőt egyes helyeken még monostorai is, még mindig protestáns kézen vannak.

Sopronban és Modorban még mindig nem adták vissza a katolikusoknak a törvény szerint visszajáró templomokat és iskolákat, sőt Modorban gúnnyal, szidalommal illetik, bálványimádóknak csúfolják a katolikusokat; a pápát Antikrisztusnak, babiloni kurvának (tehát megint úgy, mint az ávósok a börtönben levő katolikus papokat; ez egyébként akkor protestáns körökben megszokott címe volt a római pápának) gyalázzák s a katolikusok számára a nyilvános istentisztelet még most is nemcsak tilos, hanem a magán istentiszteletek tartására néha vidékről bejáró papot is bántalmaznak, sőt mise alatt kövel dobálják azt a házat, amelyben a katolikusok magán istentiszteletüket tartják.

Lengyel János a maga és testvére birtokán, a Zala megyei Hegymagason lutheránus lelkeszt ültetett katolikus jobbágysai nyakára, s ha valamelyik közülük elmulasztja a lutheránus prédikációt, 12 forint pénzbírsággal sújtja.

A Zrínyi grófok (akkor még protestánsok), továbbá Thurzó Imre és Illésházy Gáspár szintén pénzbüntetéssel sújtják azokat a katolikus jobbágysaikat, akik a protestáns istentiszteleten nem vesznek részt.

Bártfa és Eperjes város ugyanígy bánik katolikus polgáraival.

Perecén – annak ellenére, hogy egyházi birtok (jászói prépostság) – a kálvinista többség bünteti ugyanezért katolikus polgártársait.

Pásztón a 150 katolikus mellett csak 12 kálvinista volt, ezek mégis megrohanták a katolikus templomot, felgyújtották és elhurcolták az egyházi felszerelést. Hogy ez a protestánsok

ilyen kis száma mellett hogy volt lehetséges, megmondja a folytatás: „*a katolikus papot pedig a töröknél hamisan bevádolták és ezáltal életveszélynek és nagy üldözésnek tették ki*”.

Tehát ezért volt lehetséges, mert török területen történt a dolog, a törökök a katolicizmussal szemben inkább a protestantizmust pártolták (mint amely megosztja a kereszténységet és erejét gyengíti), a mi protestánsaink pedig nem szégyellték véreik ellen még ezt a török pártfogást is felhasználni.

Széchi Tamás Petrócról, Széchi György a Gömör megyei Deresdről és ezenkívül más falvakból is, Thurzó Imre pedig Árva megyei birtokairól üzte el a katolikus papot. Ugyanezt megtette Bárczai is, sőt Esztergom protestáns többségű várórsége ugyanezt még a hajdani „Magyar Sion”-ban is megcsinálta (tudjuk, hogy az érsek ekkor már nem lakott ott).

Veszprém nem szerepel a katolikusok sérelmei között. Pedig Acsády Mihály püspöksége (1725-1744) idejéből például azt tudjuk meg dr. Petrák Mihály ilyen című művéből (14. o.), hogy a már 1630-ban visszaállított káptalan tagjainak és a ferenceseknek csak „alig néhány év óta van szabad mozgásuk a várban”. Csak azóta, mióta 1716. november 14-én III. Károly azon a címen, hogy Veszprém már nem végvár (s csak a végvárak őrségének járt a törvény szerint a szabad vallásgyakorlat), elrendelte, hogy a protestánsok templomukat és minden egyházi épületüket adják át a katolikusoknak. (A vár ugyanis a püspök tulajdona volt, tehát a területén levő épületek is.) Addig tehát, míg Veszprémben a protestánsoknak szabad vallásgyakorlata volt – pedig 1716-ig az volt –, a katolikusok papjai még be se igen léphettek a vár területére.

Torna megye a katolikus Rákóczi Pált és Mórítz Mártont arra akarta kényszeríteni, hogy protestáns lelkészt fizessenek. Bereg megye a katolikus Melich György birtokain a katolikus jobbágyok nyakára kálvinista prédikátorokat kényszerít, viszont ugyanide katolikus pap behozatalát mindenképpen meg akarja akadályozni. A Pozsony megyei Zavarban, úgyszintén Mosticzkán, Hrabócon és más Rákóczi-birtokon a lakosság jórészen katolikus, de a templom mégis a protestánsok kezében van.

A galgóci kolostorból Bocskai felkelése alatt üzték el a szerzeteseket. (Miközben azt hirdették, hogy a vallásszabadságért küzdenek! Mégis elhiszik nekik még ma is és még katolikusok is.) A bécsi béke előírása szerint már rég vissza kellett volna kapniuk kolostorukat, de az még ma is protestáns kézen van.

Galántán a protestánsok még azt is megakadályozták, hogy Baranyai Tamás fiát, Vecsén (Vágvecsén) pedig nemes Somogyi Mátyás hitvesét katolikus szertartással temessék el.

Tecén Horváth Mihály felesége temetésének szertartásai közben fegyverrel kergették ki a katolikus papokat a faluból.

Körmenden az apácák nem tudnak nyugodtan gyónni-áldozni, mert a papot, mikor e célból zárdájukba megy, hol a helybeli prédikátorok, hol a katonák kergetik el vagy gúnyolják ki.

A Pannonhalmát megszállva tartó őrség hadnagya, noha ezt a főapát külön megtiltotta neki, még oda is protestáns prédikátorokat hív istentisztelet tartására s ezek prédikációikban a katolikus papságot gúnyolják. (Tehát még Pannónia szent hegyén is!)

A bitsei lutheránus szuperintendens még karácsonyi prédikációjában is „ebhitnek” nevezte a katolikus vallást.

Bocskai felkelése alatt elvették a katolikusoktól többek közt a gabóci, beszeri, és olcsvári templomot. A bécsi béke rendelkezései értelmében a nádor visszaadatta őket a katolikusoknak, az Abaúj megyei hatóságok azonban újra visszaadták őket a protestánsoknak.

Az előbb említett Nádasdy Pál (Báthory Erzsébet fia) katonái Csornavárán az Oltári-szentséget a földre dobták és lábbal taposták.

Ezek a katolikusoknak az 1618-as országgyűlésen előterjesztett sérelmei, melyeket a mi történetírásunk mint képtelenségeket, mondva csináltak és nyilvánvalóan valótlanokat nemrég még egyszerűen nem vett tudomásul, mert nála elv volt, hogy nálunk a Habsburgok alatt

valóságos sérelmei csak protestánsoknak lehettek. Ez az oka annak, hogy közvéleményünk, még a katolikus is, valóban még ma is csak azokról tud.

Pedig hát a katolikusok most ismertetett sérelmei annyira nem voltak teljesek, hogy látni fogjuk majd, hogy még papverések, sőt gyilkolások is előfordultak ez időben, pedig ilyenek nem is szerepelnek a katolikusok sérelmei között. Úgy lehetett tehát papokat verni, sőt még gyilkolni is, hogy még a katolikusok se igen tudtak róla. De hát most már ezen se csodálkozhattunk, hiszen a kisvárdai két pap kannibáli vadsággal végrehajtott meggyilkolását is csak századokkal utána böngészték ki az ottani anyakönyvekből. A magyar történetírásnak ez addig nem jutott tudomására, mert a közéletet akkor egyáltalán nem foglalkoztatta a dolog. Ha azt az egyik pálost, aki a dolgot az anyakönyvbe bejegyezte, meg nem menti annak a Kovács nevű kálvinistának a jó szíve, akkor még ma se tudnánk a dologról semmit.

Egész másképpen csinálták ugyanakkor a protestánsok. Ők olyan jól tudták reklámozni vértanúságukat, hogy sérelmeik közül nem egy szemfényvesztés volt. Például ugyanezen az 1618-as országgyűlésen a jelenlevő Pázmány Péter ezt mindjárt meg is állapította. Azt állították például, hogy Sellyén, Ribénben és Hinoránban Pázmány vette el az ő templomaikat. Az igazság – felelte nekik a jelenlevő Pázmány – az, hogy mikor én az érseki széket elfoglaltam, mind a három említett faluban a templom már a katolikusok kezén volt, én tehát ha akartam volna, se vehettem volna el őket a protestánsoktól. Ezt bizonyíthatja minden ottani lakos.

Azt is felsorolták „sérelemeik” között, hogy Zebelén és Lezenicén is elvette Pázmány a protestáns templomot. Ez a két falu – felelte – nem is az ő birtoka. Ezekben tehát szintén még akkor se vehette volna el a protestáns templomokat, ha akarta volna. De nemcsak mint földesúr nem csinált ő effajta dolgot e két faluban, hanem mint érsek se.

Arra a vádra pedig, hogy Udvardon, Ölveden, Szakálluson, Mocson és Martoson is erőszakkal ragadta el a kálvinistáktól templomukat, azt felelte, hogy ő ezekben a falvakban érseki széke elfoglalásakor a török pusztítás folyamányaként nem templomokat, hanem templomromokat talált. Utána ő építette fel őket, s az csak természetes, hogy olyan vallás használatára építette fel őket a saját, illetve az Egyház birtokán, amelyet ő, illetve az Egyház tart igaznak.

Egyébként pedig – teheti hozzá még nagyobb érvként a ma történetírója – ennek a legutóbb említett öt falunak egyike se tiszta katolikus még ma se, a három utolsó pedig még ma is Komárom, illetve Esztergom megye legkálvinistább falvai közé tartozik. Végeredményben tehát még az itteni templomromokat is nem az Egyház, hanem a protestánsok számára építette fel Pázmány. Martoson például még ma is csak kálvinista templom és lelkeszség van. Jellemző a magyar protestánsüldözésre!

Ha pedig azok a protestáns sérelmek, melyeket Pázmány ellen hoztak fel a protestánsok, ennyire megcáfolhatók, vehetjük-e komolyan a többieket, amelyeket nem Pázmány követett el? Csak nem tehetjük fel, hogy a többi főpap, sőt a világi főurak jobban tudtak protestáns „üldözni”, mint maga Pázmány, vagy hogy ők nála még keményebb katolikusok voltak?

Mit szóljunk hát ahhoz a „tárgyilagossághoz”, hogy a mi történetírásunk mégis minden protestáns sérelmet olyan igaznak vett, mint a Szentírás, a katolikus sérelmeket pedig még arra se érdemesítette, hogy megemlítsé őket?

Lássunk azonban egy példát arra is, milyenek voltak a katolikusok „jogai” a vallásszabadság hőisének, Bethlennek Erdélyében. Érdekes ugyanis, hogy az a magyar történetírás, mely a Habsburg Magyarország katolikusainak vallási sérelmeit azért nem veheti komolyan, mert hiszen ott a hatalom a katolikusok kezében volt, az erdélyi katolikusok vallási sérelmeiről épp úgy nem tud semmit, noha ezek lehetőségét ugyancsak joggal feltehetné, mert hiszen ott a hatalom a protestánsok kezében volt.

Ennek a látszólagos ellentmondásnak megoldása a mi történetírásunk szerint az, hogy a katolikus papság, vagy legalábbis a főpapság és a Habsburg a kezében levő hatalmat szükségképpen arra használja fel, hogy a vallási szabadságot, tehát a protestantizmust elnyomja, ellenben a kálvinista erdélyi fejedelmek szükségképpen a vallási szabadság alapján állnak és

tisztelik a katolikus vallási meggyőződést akkor is, ha a hatalom az ő kezükben van, tehát ha a lehetőség és mód meglenne számukra a katolikusok elnyomására. Lássuk egy példán, mennyire igaz ez (később a példák egész seregét hozzuk majd fel).

A híres kuruc Bercsényi-család dunántúli eredetű ugyan, de később Erdélybe került (látjuk majd annak idején, hogy hogyan). Az a „Székes” is, melyről nemesi előnevüket vették, Erdélyben van. Bercsényi II. Imre (a híres kuruc főtábornok) nagyapja még ott lakott Székessen feleségével, Lugosi Borbálával. A család mindig katolikus volt, mégpedig mindig a „legbigottabb” jezsuita-párti katolikus. Még a nemesi címerükben is csak úgy nyüzsögnek a keresztek. Mivel azonban, mint említettem, a Bercsényieknek nem törzshazája se Erdély, se Székes, mire ők odakerültek, arra az előnevükké vált faluban kálvinista volt már a lakosság. Elődeik, a régebbi kálvinista földesurak, nem tűrtek ott meg ugyanis mást, mint csak kálvinistát.

Az Erdély sorsát akkor intéző kálvinisták azonban gondoskodtak róla, hogy ha a mór (földesúri jog) már megtette kötelességét, akkor elmehessen, sőt mindenképpen el is menjen. Ha ugyanis a jobbágyok már kálvinisták, akkor a földesúri jog érintetlenül hagyásából már csak a katolikusoknak lehet hasznuk. Például, ha a birtok (mint Székes is) katolikus földesúr birtokába kerül.

Ezért Erdélyben nemcsak azt tiltotta meg a törvény, hogy a földesúr (most, mikor minden templom már protestáns kézben van) a falu templomát más vallás papjának kezére adja, mint amilyenben találta, hanem még azt is, hogy ha a jobbágyok vallásától különböző valláson levő (tehát katolikus) földesúr a maga számára papot tart s házi kápolnát rendez be, a földesúr papja a jobbágyoknak is prédikálhasson, vagyis istentiszteletet tarthasson. Erre a magánkápolnájában tartott misére nemcsak nem terelhetette be a jobbágyait a katolikus földesúr, hanem még akkor se ereszthette őket oda be, ha kíváncsiságból s önként mentek volna oda.

Ez az erdélyi törvény látszólag nagyon tárgyilagos volt. (S a mi naiv (vagy túlságosan is nem naiv) történetírásunk is milyen szentül meg van győződve erről a tárgyilagosságról!) Nem a katolikus vallás ellen beszélt (hiszen annak Erdélyben a törvény szerint ugyanannyi joga volt, mint a kálvinistának), hanem egy új, azon a vidéken addig nem ismert másik vallásról, akár katolikus legyen az, akár protestáns, s a törvény célja állítólag egyedül a vallási háborúságok elkerülése volt s ezt természetesen a magyar történetírás is szentül elhiszi.

Pedig hát a gyakorlatban egyedül a katolikus vallás terjeszkedése ellen szólt ez a törvény, mert a Székelyföld katolikus részét kivéve Erdélyben ekkor egyetlen faluban vagy városban se volt már katolikus templom, tehát mindenütt csak a katolikus vallás lehetett az az új, ami ellen a törvény védekezett. Hogy a Székelyföld katolikus részén mennyire nem volt szüksége a katolicizmusnak erre a törvényes védelemre, mutatja, hogy az még ma is száz százalékosan katolikus, pedig már 250 éve nem tiltja semmiféle törvény, hogy ott protestáns istentiszteletet lehessen tartani, s természetesen azelőtt is csak elméletben tiltotta. Ugyanis nem a törvény meghozása, hanem a végrehajtása a fontos és ezeket a törvényeket a protestáns Erdély a legszigorúbban végrehajtotta akkor, mikor a protestantizmust kellett védenie a katolicizmus ellen, de annál kevésbé törődött volna a végrehajtásával akkor, ha a katolicizmust kellett volna vele védenie.

Hogy a protestantizmus javára mennyire végrehajtották ezt a törvényt, azt éppen a Bercsényi-család történetéből láthatjuk. Bercsényiéknek a kastélyuk melletti dombon volt egy kis családi kápolnájuk, mely – úgy látszik – nem is annyira kápolna, mint inkább családi sírbolt volt. Kálvinista jobbágyaik temploma egészen a kastély közelében volt. S ezek a kálvinista jobbágyok a kálvinista fejedelem uralma alatt álló Erdélyben olyan kihívóan gyakorolták a vallásukat, hogy katolikus földesuruk bosszantására a szó szoros értelmében a kastély ablakán át és Bercsényiék fülébe harsogták templomba menet és jövet zsoltáraikat. Úgy viselkedtek, hogy Bercsényiék nem vehették másnak, mint tudatos békebontásnak és kihívásnak.



Ezért egyszer, mikor már nagyon betelt a mérték, Bercsényi Imre dühében sértő megjegyzéseket tett jobbágyaira és felekezetükre, azt gondolva, hogy ezzel most már földesúri tekintélyének tartozik.

Az eset többször megismétlődött s végül a dolog úgy elfajult, hogy a kálvinisták összebeszéltek, dorongokkal, csákányokkal fegyverkeztek fel s megrohanva Bercsényiék családi sírboltját vagy kápolnáját, földig lerombolták, hogy „*helyét ma már csak szétszórt, egyes kövek és az alapfalaknak némi nyomai jelölik*”. (Thaly: A székesi gróf Bercsényi-család, I., 74. o.)

A kápolna elintézése után a fanatikus jobbágyok a kastélyra rohantak, ahol Bercsényi, a büszke magyar nemes, természetesen védte magát és övéit s puskájából jobbágyai közül többeket leterített. A tömeg elől végül mégis menekülni volt kénytelen „*sibi suisque fuga consuluisse*”, mint unokája, a kuruc vezér magát kifejezte.

A vallásilag állítólag annyira türelmes Bethlen Gábor Erdélye azonban nem elégedett meg azzal, hogy a katolikus nemesnek menekülnie kellett saját birtokáról, hanem még főbenjáró pert is indított, de nem a fellázadt és a földesuruk felett basáskodó kálvinista jobbágyok, hanem Bercsényi, a földesúr ellen, „*gyilkosság*” címén. (Báthory Erzsébet ellen ugyanekkor nem indítottak pert *gyilkosság* címén.) Ez elől Bercsényi Imre – tudva, hogy felekezetileg elfogult bírái részéről mi vár rá – most már nemcsak székesi birtokát, hanem magát Erdélyt is elhagyta. Így került vissza a család újra Magyarországra, maga Bercsényi Imre pedig, mint majd látni fogjuk, Morvaországban nemsokára hősi halált halt királya és a katolicizmus védelmében.

Ha most meggondoljuk, hogy rendes körülmények között micsoda korlátlan úr volt akkor egy földesúr és micsoda semmi egy jobbágy, s mégis azt látjuk, hogy a jobbágyok, csak azért, mert kálvinisták, a földesúr meg katolikus, néhány sértő szó miatt, melyet egyébként is ők erőszakoltak ki belőle, így mertek viselkedni a földesurukkal; ha továbbá tudjuk, hogy mennyire keveset ért akkor a törvény előtt egy emberi élet, ha jobbágyé volt, még akkor is, ha nem önvédelemből oltották ki, mert hiszen önvédelem esetén még ma is büntetés nélkül lehet kioltani, de Bercsényinek, a földesúrnak mégis a birtokát kellett miatta elvesztenie és a hazáját elhagynia, csak akkor tudjuk igazán elképzelni, milyen kevés joga lehetett ekkor egy egyszerű katolikusnak Bethlen Gábor Erdélyében s mennyire nem volt ott egyenlő a törvény előtt a gyakorlatban a katolikus meg a kálvinista vallás.

Ellenben hogy milyen urak voltak még II. Ferdinánd és Pázmány idejében is protestánsaink a Habsburg Magyarországon, azt jól láthatjuk a pozsonyi jezsuita kollégium megalapításának kalandos történetéből.

Pozsony akkor az ország fővárosa volt, a primás is gyakran és huzamosan tartózkodott ott, sőt az országgyűlések tartama alatt még a király is. A városban mégis a protestánsok voltak az urak s még az ellenreformáció korában és legkatolikusabb királyunk (II. Ferdinánd), legharciasabb primásunk (Pázmány) és legkatolikusabb nádorunk (Eszterházy Miklós) idejében is olyan öntudatos és annyira felekezetieskedő protestánsok voltak és lehettek, hogy a főbírói és polgármesteri székbe soha, a 12 tagú belső és a száztagú külső tanácsba pedig csak kivételesen választottak be egy-egy katolikust.

Öntudatosan és éberrel vigyáztak arra is, hogy a város protestáns jellege megmaradjon s azért a környékről betelepíteni kívánó katolikusoknak nem adtak polgárjogot, még ha magyar nemesek voltak, akkor se, ellenben a Cseh- vagy Morvaországból vagy Ausztriából összeférlhetlenségük vagy forradalmi hajlamaik miatt elűzött idegen protestánsokat szinte dédelgetve csalogatták maguk közé. Bethlen felkelése alatt is természetesen hozzá álltak, tehát szabadsághősöknek csaptak fel, mert magyarok ugyan nem voltak, de annál jobban voltak protestánsok s a szabadsághősi méltóságukhoz akkor nálunk csak protestantizmus kellett, nem pedig magyarság.

Mikor a király a várost visszafoglalta Bethlentől, rossz lelkiismeretük tudatában természetesen nagy volt a riadalom közöttük s ezért már előre felterjesztést küldtek Bécsbe, mely-

ben hódolatuk kifejezésével egyidejűleg az udvar kiengesztelésére arra is önként kötelezettséget vállaltak, hogy a tanács fele ezután mindig katolikus lesz. Akkor ugyanis mindenki tudta, hogy a katolikusság akkor is királypártiságot jelentett, ha az illető magyar volt, a protestánsság pedig akkor is lázadást és hűtlenséget, ha egyébként cseh, morva vagy osztrák volt valaki.

A jó Ferdinánd aztán emiatti örömeiben nem is büntette meg őket árulásukért. (A nikolsburgi béke után már nem is lehetett volna őket megbüntetni, mert az amnesztiát biztosított a lázadóknak, de Pozsony visszafoglalása már jóval a békekötés előtt megtörtént. Ferdinánd tehát ekkor még sorra akasztathatta volna őket, annál is inkább, mert a háború tartama alatt már csak elriasztásul is ugyancsak könnyen szokás osztogatni az árulókra a halált.)

Mikor aztán elmúlt már a veszély, mert megjött a béke s vele a pozsonyiaknak is biztosított amnesztiát, a város protestánsainak még csak eszükbe se jutott, hogy ők előbb valamit ígértek királyuknak és hogy azt illenék meg is tartani. Megint kivétel nélkül csak protestáns választottak meg minden tisztségre. (Mindkét tanácsi tagság élethossziglanra szólt, de a polgármestert, a főbíró és a többi tisztviselőt minden évben újra választották.)

A jó Ferdinánd, akit a mi történetírásunk annyira „túlbugzónak” tart, olyan türelmes volt, hogy a pozsonyiak ígérete megszegésének ellenére öt évig várt és öt tiszta protestáns tisztújítást eltűrt. Csak akkor tett végre lépést (de még ekkor is csak Pázmány noszogatására!), mikor végül az egyik katolikus tanácsag is meghalt és még ehelyett is protestáns választottak, tehát a város katolikusait még a régi állapotnál is hátrább szorították.

A királyi leiratra, hogy végül már tartsák meg ígéretüket, melynek ellenértékét (hűtlenségük ellenére a kegyelmet) már régen megkapták, hosszas huzavona, véget nem érő üzenetváltások következtek, melyek folyamán, ha már nagyon szorult a hurok, a pozsonyi protestánsok mindent megígértek, s mivel mihelyt ígértek, a bécsi légkör azonnal megenyhült, ígéretükből soha nem tartottak meg semmit.

Az 1626. április 27-én tartott tisztújítás előtt közvetlenül megígérték például, hogy vagy a főbíró vagy a polgármester legközelebb katolikus lesz, de megint nem lett az, se az egyik, se a másik. De hogy Bécs a keserű pirulát újra lenyelje, mézesmadzagként egy épp akkor megürült tanácsnagot helyre végül katolikussal töltöttek be. A valóságban azonban ez se alkalmazkodást jelentett a részükről, hanem egyenesen kihívást.

Lakott ugyanis a városban egy együgyűségéről az egész városban közismert katolikus, aki olyan falubolondja-féle volt, mert eredetileg horvát anyanyelvű volt, Pozsonyban megtanult egy kicsit magyarul is, meg németül is, de mivel szellemi kapacitása sokkal kisebb volt annál, semhogy kis agyában három nyelvet egyszerre meg tudott volna őrizni, beszéde a három nyelv keveréke volt. Még a Miatyánkot se tudta elmondani hibátlanul se magyarul, se németül, de most már horvátul se.

A pozsonyi protestánsok aztán őt választották meg a megürült tanácsnagi helyre, mert őt tartották erre a legalkalmasabbnak.

Ez az eset egymagában sok mindent megmond. Nemcsak a protestánsok cinizmusát és rosszlelkűségét láthatjuk belőle, hanem azt is, mennyire nem lehet komolyan venni a Habsburgok „protestánsüldözését” s mennyire nem vették komolyan ezt az akkori protestánsok se. Nem is lehet ez másképp, ha az üldözött olyan aggályosan lelkiismeretes és oly jó ember, mint amilyenek a Habsburgok voltak, az üldözöttek pedig olyan ügyes, talpraesett s ugyanakkor olyan „felszabadított” lelkiismeretű emberek, mint a mindenkori protestánsok vagy marxisták. Ezért győznek az ő forradalmaik a katolicizmus ellen előbb vagy utóbb, de mindig, de ezért van az is, hogy az ő zsarnoki uralmuk alól, ha már kezükbe került a hatalom, újra szabadságot kivívni szinte lehetetlen. Hiszen nekik céljuk elérésére minden szabad, azoknak pedig, akik hatalmuk alól szabadulni akarnak, csak erkölcsileg is megengedett, igazságos eszközöket szabad ellenük felhasználniuk.

A király – hogy tekintélyét megóvja – ezzel a félkegyelmű katolikus tanácsaggal kapott kihívást is lenyelte, hisz – hogy nevetségessé ne legyen – kénytelen volt úgy viselkedni,

mintha a gúnyt és a kibabrálast nem vette volna észre. Jobb is volt így, mert ha kifogásolja, a protestánsok olyan esküdözést csaptak volna, hogy eljárásukban őket a legkisebb rosszakarat vagy tiszteletlenség se vezette, hogy legjobb volt el se kezdeni a dolgot. A pozsonyi protestánsok pedig folytatták régi s oly jól bevált taktikázásukat.

1627 pünkösdjén újra ünnepélyesen megígérték, hogy a király minden kívánságát teljesítik, de az 1628-ban történt tisztújításkor megint csak meghagyták tisztségükben az összes protestánst, de ennek feledtetésére most már két katolikust is beválasztottak a tanácsba. Most is két olyan katolikust szemeltek azonban ki a katolicizmusnak a városi tanácsban való képviselőjére és ott érdekei megvédésére, aki együgyűsége miatt, s mert emiatt természetesen tekintélye se volt, a legkevésbé volt alkalmas erre a szerepre.

Ez az újabb, most már igazán tűrhetetlen kihívás végül úgy felháborította az udvari kamara tanácsosait – nem II. Ferdinándot (mert ő valóban tanult Jézustól és annyira „szelíd és alázatos szívű” volt, hogy felháborodni úgyszólván nem is tudott) –, hogy büntetésül hat protestáns pozsonyi tanácsosnak a király elé idézését javasolták. Ebből se lett azonban semmi, mert még Pázmány is azon a véleményen volt, hogy ezzel veszélyes ingerültséget idéznének elő a pozsonyi protestánsok között s ez ott a katolicizmusnak többet ártana, mint használna.

Ha valaki a pozsonyi protestánsok mentségére azt hozza fel, hogy az ügyben az igazság tulajdonképpen az ő oldalukon állt, nem pedig a királyén, mert hiszen a városban a többség az övék volt, azt választották volna meg, akit akarnak, tehát joguk volt ahhoz is, hogy csak protestánsokat válasszanak meg, annak a figyelmét először felhívjuk arra, hogy ha egy párt a választásokon el tudja érni a célját, abból még egyáltalán nem következik az, hogy ez azért sikerült neki, mert valóban a nép akaratát képviseli. Lehet a hatalom annak eredménye is, hogy a párt vezetői ügyesek, jó szervezők, nagyszájúak, jól tudnak hangulatot és hírverést csinálni, erőszakosak és lelkiismeretlenek.

De ha el is fogadjuk, hogy ekkor Pozsony polgárságának tényleg a többsége volt protestáns (ami valószínű), akkor se mondhatjuk igazságtalannak Ferdinánd vagy Pázmány követelését. Nem szokás ugyanis – és városok önkormányzatában különösen nem szokás – a kisebbséget teljesen mellőzni. Vegyes vallású falvakban nálunk például hosszú időn át szinte megsérthetetlen szokás volt, hogy a bíró felváltva volt katolikus vagy kálvinista (olyan falvakban is, ahol a katolikusok száma kétszerese volt a protestánsokénak).

Kecskeméten is ilyen váltakozó gazdálkodás volt, pedig a városnak ma már csak egyötöde kálvinista s egyharmadánál több sose volt. Magyarországnak 70%-a katolikus, mégis a két koronaőr egyikévé mindig protestánst választottak meg s a katolikus kultuszminiszter első államtitkárának is mindig protestánsnak kellett lennie (Budapest is az egyik alpolgármestermek). Vajon mi lett volna a magyar protestantizmusból s hogy ki lenne szorítva ma is minden vezető állásból, ha a magyar katolikusok is (most, mikor már 300 éve abszolút többségben vannak) úgy bánnának velük, mint ahogyan ők bántak Pozsonyban a katolikusokkal addig, míg a többség az övék volt?

Ne feledjük végül azt se, hogy a magyar katolikusok sose tettek kötelező ígéretet arra, hogy az imént említett tisztségeket felváltva protestánsokkal fogják betölteni, s a szokást mégis mindig épp úgy megtartották, mintha ígéretet tettek volna. (Nádort is mindig két katolikus és két protestáns hivatalos jelölt közül választottak.) A pozsonyi protestánsok azonban kötelezték magukat a katolikusok iránti méltányosságra, sőt ezen ígéreteiket nem is ingyen tették s az ellenszolgáltatást már rég meg is kapták érte. Hogy lehet tehát itt az ő „igazságukról” beszélni?

Pázmány azt határozta, hogy nem erőszakkal, hanem neveléssel segít majd a pozsonyi állapotokon és ezért elhatározta, hogy jezsuita kollégiumot alapít a városban. Erre ott annál inkább szükség volt, mert mikor ezt elhatározta, a városban a katolikusoknak már 12 éve nem volt még elemi iskolájuk se. Elméletben megvolt ez az iskola, az épülete is állt, ámde ősi szokás alapján az egyház kegyura (latinul: patrónusa) a protestáns városi tanács volt. (A gyakorlatban lehet-e ennél nagyobb gúnyt elképzelni?) E joga alapján a város rendelkezett a

katolikus intézményekkel, ő kezelte a katolikus alapítványokat s az eddigiek után már gondolhatjuk, hogy ez mit jelentett. A városban 12 éve már az egyetlen katolikus tanítói állás se volt betöltve. Lutheránus iskolát azonban építtetett a város s abban tartott tanárokat a város pénzén anélkül, hogy erre valaha engedélyt kért volna vagy bármely hatóságnak csak jelentette volna, hogy ezután katolikus iskola helyett – amelyet fenntartania kötelessége volt – lutheránus iskolát állít és tart fenn.

Az a Pázmány, akit azzal rágalmazták meg, hogy inkább akarta Magyarországot (és benne természetesen Pozsony városát is) pusztasággá változtatni, mint protestánsnak meghagyni, a valóságban nem volt se ilyen kegyetlen, se ilyen bátor, se ennyire hatalmas. Nem úgy alapított jezsuita kollégiumot Pozsonyban, hogy egyszerűen elvette a protestánsoktól azt a középiskolát, melyet ők ott törvénytelenül megalapítottak s jezsuita kollégiumot csinált belőle (így kellett volna tennie, ha valóban olyan protestánsüldözés lett volna hazánkban, mint „hazafiaink” gondolják), hanem úgy, hogy előbb gyűjtött rá 100.000 forintot (azaz legalább 10 millió kommunista magyar forintot). Ezután engedélyt kért a pozsonyi protestánsoktól, hogy a városban a saját pénzén katolikus kollégiumot emeltessen.

Mert ha valakinek pénze van és ezt a közműveltség szolgálatára akarja fordítani, nem kell erre senkitől engedélyt kérnie, hanem mikor megtudják, mit akar, megköszönik neki. A rémes magyar protestánsüldözés idejében azonban még annyi joga se volt az ország „protestánsüldöző” primásának, hogy tervét a protestánsok engedélye nélkül fordíthassa a magyar kultúra szolgálatára, ha ez a kultúra katolikus is volt egyúttal. Pázmány azonban erre még engedélyt se mert kérni Pozsony városától, mert bizonyosan tudta, hogy az engedélyt úgy se kapja meg.

Csellel élt. Odaadta a királynak a kollégiumra fordított pénzének első felét, 50.000 forintot, s arra kérte, hogy ő kérje a várostól az engedélyt a kollégium alapítására. A pozsonyi protestánsok ugyanis oly rémesen el voltak nyomva, hogy még a királynak is tőlük kellett engedélyt kérni, ha városukban kollégiumot akart alapítani. De viszont joggal gondolhatta azt, hogy ezt a kérelmet magától a királytól már bizonyára mégse lehet megtagadni. Akkora úr és annyira bátor tehát még a király se volt, hogy – mint ezt a kommunisták a kommunizmus javára az ország összes katolikus (és nem katolikus) iskolájával megcsinálták – egyszerűen a pozsonyi lutheránus kollégiumot alakítja át katolikus iskolává, sőt még akkora úr és olyan bátor se, hogy a maga pénzén ugyan, de a protestánsok engedélye nélkül állítson fel katolikus iskolát (ő mégis a protestánsok „véreskezű” „elnyomója” volt, a kommunisták alatt pedig „vallásszabadság” volt Magyarországon).

Pozsony szabad királyi város volt, de mivel nemcsak „királyi” város volt, hanem „szabad” is, II. Ferdinánd magyar királynak a pozsonyi protestáns városi tanácstól kellett terve megvalósítására engedélyt kérnie.

Kért és nem kapott. Azt kérte, hogy a város engedje át neki a hajdani katolikus iskola már 12 éve nem használt épületét és a vele szomszédos másik egyházi épületet, hogy a kettős telken egy új katolikus kollégiumot építhessen. Erről a katolikus kollégiumról – írta – tulajdonképpen magának a városnak (mint a katolikus egyház patrónusának) kellene gondoskodnia, de ő egy fillért se kíván erre a várostól, hanem csak annak a két egyházi épületnek az átengedését kéri, amelyet a város törvénytelenül, kegyúri kötelességeinek elhanyagolásával hagyott pusztulásnak indulni. Ha pedig a város ezt a két telket nem hajlandó erre a célra átengedni, akkor arra kér a várostól engedélyt, hogy a belvárosban házakat vásárolhasson és ezeket alakíthassa át a kollégium céljaira.

A város – persze nem sietve, mert ilyenkor a késedelmesség, az időnyerés egyik leghasznosabbnak bizonyuló fegyvere – azt felelte, hogy repesne az örömtől, ha felséges királya kedvében járhatna, de végtelen sajnálatára a királynak se az egyik, se a másik kérését nem teljesítheti. A katolikus iskolával szomszédos épület egyházi tulajdon bár, de a hagyományozó nem tanügyi célra hagyta s az alapító szándékának megszegése lenne, ha iskolává alakíta-

nák át. Ő, mint a kegyúr, felelős az alapító akaratának tiszteletben tartásáért s így ebbe beleegyeznie lelkiismeretébe ütközik.

E célra házak megvételére pedig még kevésbé egyezhet bele, mert a belváros házai már ma is annyira nagy arányban középületek, hogy lassacskán már alig van ott olyan ház, ami után adót fizetnek. Ígéri azonban öfelségének, hogy a katolikus tanítói állást most már rövidesen betölti. (Jellemző, hogy még erre vonatkozólag is csak ígér, nem pedig azt jelenti, hogy már be is töltötte. Hogy ugyanis „ígéretére” mennyit lehetett adni, azt már bőségesen láttuk.)

A király erre azt felelte, hogy a magyar királynak legalább Magyarországon talán annyi joga mégiscsak van, hogy egy királyi városban a maga pénzén házakat vehessen, ha akar, s különösen joga van akkor, ha ezzel a város kultúráját akarja szolgáltni. Ő csak a város önkormányzata és kiváltságai iránti tiszteletből fordult ez ügyben a városhoz.

Ha már eddig is sok a belvárosban az adómentes ház, adják oda az új kollégium céljaira a kért két egyházi épületet s nem lesz több az adómentes ház, mint eddig volt. Ami az iskola melletti egyházi épületet illeti, annak hagyományozója nem kimondottan iskolának szánta ugyan ezt a házat, de kétségtelen, hogy katolikus egyházi célra adta s ezzel az egyházi iskola kétségtelenül azonos, vagy legalábbis összhangban levő cél.

Egész nyugodt lehet tehát annak a városnak lelkiismerete, mellyel nem ellenkezett az, hogy a katolikus iskola épületét, melyet hagyományozója szorosán erre a célra szánt, már 12 éve üresen hagyja. Aztán mikor a város a lutheránus kollégiumot felállította, akkor miért nem volt sok az adómentes ház? Akkor miért lehetett erre a célra adóköteles házakat megvenni és adómentesekké tenni? A városnak már csak azért is engedékenyebbnek kellene lennie, mert nem kapott büntetést azért, mert a lutheránus kollégiumot engedély nélkül s így törvénytelenül állította fel. A király annak épületét ezen a címen el is kobozhatná.

A pozsonyi protestánsok erre már természetesen nem tudtak mit szólni, mivel azonban engedni se akartak, hogy időt nyerjenek, azt felelték, hogy a király kérését a közgyűlés elé fogják terjeszteni. Ez a válasz is a rosszakarat jele volt és csak taktikázás volt a célja, mert hiszen az ügy nem a közgyűlés, hanem a tanács hatáskörébe tartozott. A király azonban mégis türelmesen megvárta azt az időt, míg a közgyűlés ideje elérkezett. Mivel a tapasztaltak után a közgyűléstől se sok jót várható, közben a nádort is megkérdezte, hogy elutasítás esetén Magyarország törvényei szerint joga lesz-e hozzá, ha a kollégiumot a protestánsok elutasítása esetén is felállítsa. A nádor 1626. február 19-i kelettel azt válaszolta, hogy ez nem ellenkezik a magyar törvényekkel. De közben a pozsonyi protestánsok is mozgolódtak s többek közt Pázmányt is küldöttséggel keresték fel, hogy beszélje le a királyt tervéről, melynek teljesítése a városra igen nagy teher. Pázmány személyesen is újra meg újra tárgyalt velük.

Közben – épp úgy, mint a kommunisták szoktak ilyenkor – rémhíreket is terjesztettek a városban. Azt beszéltek, hogy az új kollégiumban bort fognak majd mérni (mert hát a királynak bizonyára csak joga van hozzá, hogy saját házában bort mérethessen). Tehát már csak emiatt is mindenképpen meg kell akadályozni a katolikus kollégium felállítását (ez esetben ugyanis megcsappant volna a város kezében levő bormérések forgalma s vele a város egyik fő jövedelme).

Pázmány szavát adta nekik s így megnyugtatta őket, hogy bormérés semmiképpen nem lesz, sőt ha kívánják, erre vonatkozólag még írást is szerez nekik a királytól. Aztán a primáson kívül puhítani kezdte őket még a nádor is, míg végül nagy nehezen beadták a derekukat.

Azt nem engedték meg, hogy a király a belvárosban házakat vehessen, hanem abba egyeztek bele, hogy a régi katolikus iskola telkén legyen a kollégium. A legszigorúbban kikötötték azonban, hogy „földalatti építkezések” ne legyenek. Annyit hallottak ugyanis a felekezeti hírverésben a jezsuiták titokzatos gyanús életéről és ördögi üzelméről, hogy egy jezsuita kollégiumot el se tudtak képzelni alagutak és titokzatos földalatti helyiségek nélkül s az ezekkel járó borzalmaktól meg akarták kímélni tisztos s mindig jó erkölcsű városukat. Természetesen erre vonatkozólag is megkapták a tőlük szükségesnek vélt biztosítékokat.

Ráadásul és befejezésül még egy kérésük volt. Arra is megkérték a nádort, hogy ha túlságos engedékenységükért az országgyűlésre majd városukban sereglő rendek szemrehányásokat tesznek nekik és megtámadják őket, keljenek majd védelmükre s közöljék majd velük, hogy ők csak a kényszernek és erőszaknak engedtek.

Láthatjuk belőle, milyen felekezeti terror alatt álltak s hogy protestánsainknak akkor nemcsak az „idegen” királytól és főpapoktól, hanem saját hitfeleiktől is kellett félniük s ez utóbbiaktól talán jobban, mint az előbbiektől. A pozsonyi protestánsok tehát erre vonatkozólag is megkapták a nádor ígését.

Így épülhetett fel végül Pozsonyban, az ország akkori fővárosában egy katolikus kollégium olyan időben, mikor állítólag nagy protestánsüldözés folyt hazánkban, s amely korról minden magyar úgy tudja, hogy akkor nálunk a protestánsok vallásszabadságát minden törvény, jog, szokás és méltányosság ellenére lábbal tapodták. Mi – éppen ellenkezőleg – úgy látjuk, hogy inkább a katolikusok vallásszabadsága volt elnyomva. Kollégiumot felállítani ugyanis egy vallás terjesztésének legjogosabb, legevangeliumibb, leglelkibb, legintelligensebb, legtörvényesebb és egyenesen a vallásszabadság elve alapján álló módja. S a magyar katolicizmusnak még a legklerikálisabb Habsburg és a legharciasabb primás idejében és az ellenreformáció kora legteljében is még ehhez a jogához is csak ilyen nehezen lehetett hozzájutnia.

Azt helyesen érezték meg előre a pozsonyi lutheránusok, hogy ez a most felállítandó jezsuita kollégium az ő lélekharangjuk Pozsonyban. Hogy hatalmuk befellegzését és városuk protestáns jellegének megszűnését jelenti. Ellenállásuk mégis a vallásszabadság megcsúfolása volt, mert mindez a katolicizmus részéről szellemi fegyverekkel történt, melyeknek szabadságát a kultúra, a felvilágosultság s a vallásszabadság „szent” elve biztosítja mindenkinek, tehát még az „üldöző” katolicizmusnak is.

Ezzel szembeszegülni szégyen is volt a protestantizmusra, mert szellemi alsóbbrendűségét ismerte el vele. Maga tett vele tanúságot arról, hogy ő a katolicizmussal nem tud sikerrel szembeállni akkor, ha neki szellemi téren szabadságot ad, azaz ha megengedi, hogy az is taníthasson, az is érvelhessen, a maga igazságát ő is bizonyíthassa.

Ugyanúgy csinált ekkor a protestantizmus is, mint korunk bolsevizmusa, mely nagy hangja ellenére szintén olyan gyöngének érezte magát, hogy mikor elbizakodottan azt hirdette, hogy a materializmus istentelensége a tudományos haladás következménye, ugyanakkor nem tűrte el, hogy az Egyház a sajtóban vagy akár csak a szószéken is vitatkozni kezdjen vele s más hangot nem tűrt meg a kulturális életben, mint csak az ő hangját.

Meg van-e a maga igazáról győződve az, aki csak a maga hangját tűri meg s ezzel a vitát előre lehetetlenné teszi? A pozsonyi protestánsok is tudták, hogy a város urai ők csak addig maradhatnak, míg iskoláik csak nekik vannak a városban. Ha jezsuita iskolát is állítanak a városban, akkor már nekik befellegzett. Pedig hát látjuk, hogy arról szó se volt (se később nem történt meg), hogy a jezsuita kollégium felállítása egyúttal az ő kollégiumuk bezárását is jelentette volna. Ma is megvan még Pozsonyban és működik az evangélikus líceum. (Csak a kommunisták zárták be.)

De nemcsak a vallásszabadság, hanem a magyar kultúra ellen is vétkeztek a pozsonyi protestánsok, mikor Pázmány alapítását mindenképpen meg akarták akadályozni. Hiszen vele egy magasabb iskola keletkezését akarták megghiúsítani, s ráadásul olyan időben, mikor effajta iskolákra Magyarországon olyan nagy szükség volt. Hogy ünnepli például „hazafias” történetírásunk azokat a protestánsokat (például Bethlen Gábort), akik hasonló protestáns iskolákat állítottak fel! Ha tehát tárgyilagos lenne s egyforma mértékkel mérne, akkor ugyanígy el kellene ítélnie azokat, akik effajta katolikus iskolák felállítását akadályozták.

Az se lehet itt elfogadható ellenvetés, hogy a protestánsok magyar iskolákat állítottak fel, míg a jezsuita iskolákban latinul tanítottak. Mert ha a tanítás latinul folyt is, a jezsuita iskolákban is a magyar kultúrát terjesztették nálunk és a nevelés is magyar hazafias szellemben folyt és a magyar nemesség műveltsége és látóköre emelkedett általa.

Egyébként is akkor, mikor a jezsuiták iskoláiban latinul tanítottak, akkor a protestáns iskolákban is (és természetesen Bethlen Gábor erdélyi iskolájában is) épp úgy latinul tanítottak, mint nálunk, sőt – mint láttuk már –, Bethlen Gábor felállította gyulafehérvári (később Nagyenyedre került) iskolában a professzorok még csak magyarul se tudtak, amit a jezsuiták magyarországi iskoláiról már éppen nem mondhatunk, tehát a Pázmány alapította pozsonyi-ról se. Itt magyar jezsuiták tanítottak, azok pedig többnyire magyar nemesek fiai voltak.

A lutheránus kollégiumban Eperjesen nem magyar, hanem német kultúrát terjesztettek. Itt a tanítási nyelv – ha nem lett volna latin – német lett volna helyette, nem pedig magyar, az iskola tanárai is magyarul nem is tudó külföldi emberek voltak, a mi „hazafias” történetírásunk mégis milyen hazafias ügyet csinált belőle, mikor I. Lipót azon a címen, hogy engedély nélkül állították fel, holmi bátortalan lépéseket tett megszüntetésére!

Pozsonyban Pázmány nem a lutheránus líceum helyett, hanem mellé akart katolikus középiskolát felállítani. Pedig ha nem melléje, hanem helyette állította volna fel, legalábbis a magyarság és a magyar hazafiság nevében akkor se tiltakozhatnánk ellene, sőt örülnünk kellene neki, mert a pozsonyi lutheránus líceum is német iskola volt s így egy jezsuita iskolával való felváltása semmiképpen se lett volna sérelmes a magyarságra és a sajátos magyar kultúrára, mert a katolikus kollégium jezsuita tanárai, akik a magyar katolicizmus egyeteméből kerültek ki, semmiképpen se lehettek volna annyira németek, mint azok a tanárok, akiket a pozsonyi lutheránus németek alkalmaztak iskolájukban, akik mind vagy németek, vagy tótok voltak.

Mi lett volna azonban akkor, ha Pázmány idejében még Nagyszombat is annyira protestáns város lett volna, mint Pozsony, és így megakadályozták volna Pázmány alapítását! Akkor a magyar kultúra mérhetetlen kárára mai büszkeségünket, a budapesti tudományegyetemet, melyet a kommunisták – nevetséges módra, illetve annak a közmondásnak megfelelően, hogy „az ördög fél a szenteltvíztől”, egész természetesen – Eötvös Lorándról neveztek el, sose alapíthatta volna meg a nagy érsek.

Pázmány egyetemének nem is Nagyszombatban, hanem a nála sokkal nagyobb Pozsonyban lett volna a helye. Hogy mégis Nagyszombatra került, annak bizonyára csak az volt az oka, hogy Pozsony protestáns volt és Pázmány vagy nem mert felekezeti dacukkal szembeállni, vagy meg akarta magát kímélni a vele járó sok bosszúságtól és energiaveszteségtől.

Annyit azonban a felhozott sok példából bizonyára mindenképpen belátunk, hogy arról semmiképpen se lehet szó, hogy Bethlen fellépések hazánkban a protestantizmus el volt nyomva s így fegyveres harcra volt szükség, hogy felszabaduljon. Az igazság az, hogy abban a korban a mai értelemben vett vallásszabadság teljesen ismeretlen dolog volt. Akkor vagy az egyik vallás uralkodott, vagy a másik, de egymás tiszteletét nem ismerték. (Nem is ismerhették, ha a maguk vallását hitték. Akkor pedig még hitték. Aki egy tan igazságáról meg van győződve, az nem „tisztelheti” ugyanakkor az ellenkező tant is.)

Bethlen korában a vallásszabadságot elméletben már akkor is hangoztatta a protestantizmus, de csak kortesfogásként. Teljesen ugyanaz volt a helyzet, mint napjainkban, mikor a bolsevizmus állandóan a szabadságot emlegeti, ennek nevében beszél, a valóságban pedig diktatúrát gyakorol (ezt el is ismeri), mégpedig olyan szigorút és olyan totálist, amilyent még senki se gyakorolt a világtörténelemben. Aztán meg a békét annak ellenére, hogy neki volt a világon a legnagyobb hadserege és soha az emberiség történelmében állam még nem költötte bevételeinek olyan nagy részét hadseregére és fegyverekre, mint a Szovjetunió, a „béke zászlóvivője”.

A szovjet „szabadság” csak az ipari munkások szabadságát jelentette, de nem az osztályellenségét (ezt nyíltan hirdették is), de a munkás szabadságát is csak akkor, ha a munkás lelkesedett a kommunista munkásvezérekért s ennek megfelelően istentelen és az Egyháznak is ellensége volt. A „klerikális”, sőt az akár csak a gyermekeinek hitoktatást kívánó munkást még jobban gyűlölte és üldözte ez a „proletárdiktatúra”, mint az osztályellenséget, mert az ilyen munkásban árulót látott. De egyúttal szégyellte is, mert azt a nagy igazságot juttatta

eszébe, melyről ő is tudott, de amit semmiképpen soha el nem ismert, hogy ti. a kommunizmus még nem szükségképpen azonos az ipari munkássággal. Olyan államban pedig, mely már évek óta a maga tapasztalatából ismerte a kommunizmust, nemcsak azonos nem volt vele, hanem az ipari munkásságban is épp olyan ellenséget bírt, mint az „osztályellenségben”.

Ahogy a kommunista államban a szabadság egyedül csak a kommunisták szabadságát, a béke csak a nekik előnyös és az „imperialisták” gyalázásával kapcsolatos „békét” jelentette, épp ilyen volt a Bethlen korabeli protestánsok „vallásszabadsága” is. Csak ott írta zászlajára a protestantizmus ezt a jelszót és csak addig, ahol és ameddig ő volt a gyengébb fél.

Nálunk Bethlen idejében a protestantizmus gyengébb félnek nem volt ugyan nevezhető, hiszen vagy 90%-ban híve volt az ország és az országot vezető nemesség, a király azonban nem volt protestáns, sőt egyenesen a katolicizmus világi képviselője és védője volt. Ezért a protestantizmus uralma nálunk csak a gyakorlatban volt még meg, de elméletben, a törvény betűjében még nem, bár a bécsi béke óta már ott is majdhogynem egyenlő jogú lett a katolicizmussal.

Bethlennek tehát nem a magyar protestantizmus szabadságáért kellett fegyvert fognia, hanem az egyeduralmát még egyelőre akadályozó katolikus király és a régi egyház papíron még meglévő néhány jelentéktelen kiváltsága ellen. A király katolikus volta ugyanis akadályozta a magyar protestantizmusnak a katolicizmus feletti uralmát, sőt a távoli jövőben esetleg még létét is veszélyeztethette. Nemcsak a Habsburgok katolikus hitbuzgalma, hanem tisztán katolikus volta miatt is. Hiszen XIV. Lajos francia király ugyancsak nem volt hitbuzgó, mégis kiirtotta a hugenottákat. Abban az időben mindezt az állam érdeke kívánta, XIV. Lajos pedig tudvalevőleg maga volt az állam.

Ez azonban legfeljebb a távoli jövő lehetősége volt, a megakadályozására már Bethlentől megindított háború tehát semmiképpen se nevezhető védekező, tehát jogos háborúnak. A katolicizmus fölötti uralomhoz nem volt joga a protestantizmusnak, létéért s szabadságáért pedig annál kevésbé aggódhatott már előre, mert hiszen az ország sokkal inkább protestáns volt már, mint katolikus, s támogatására ott állt még mellette a protestáns Erdély és kálvinista fejedelme, e mögött pedig az egész török világhatalom. Jövőjét illetően tehát a magyar protestantizmus ugyancsak nyugodtan alhatott volna.

Látni fogjuk majd, hogy ebben a protestáns Erdélyben ugyanakkor állandó és ugyancsak nagymérvű katolikusüldözés folyt, mert ott a protestantizmus valóban ura volt a katolicizmusnak, nem pedig egyenrangú társa (mint az erdélyi törvényben volt), sőt részint a központi hatalom gyengesége, részint a rossz utak és közlekedési viszonyok miatt az ellenőrzés nehézsége, főként pedig az egymást érő fegyveres protestáns felkelések miatt a gyakorlatban (pedig egyedül ez számít, nem pedig az, mit mond az a törvény, melyet senki se tart meg) a Habsburg Magyarországon is katolikusüldözés volt.

Bethlen tehát nem a maga vallása (a protestantizmus) szabadságáért küzdött, hanem felhasználva a Habsburgok hatalmának akkori válságát, szövetkezett külföldi hittestvéreivel e katolikus uralkodóház és vele a katolicizmus hatalmának megdöntésére, vagy legalábbis Magyarországból való kiszorítására s helyette itt a maga uralmának berendezésére. Világos, hogy ez Erdélyen kívül Magyarországon is a protestantizmus egyeduralmát jelentette volna s így Bethlen az egyéni érvényesülésen kívül eszményi jelleggel is bírt.

Hogy a mozgalom eszmei célja valóban a protestáns egyeduralom volt, bizonyítja a jezsuiták Magyarországból való számkivetésének Bethlentől való makacs követelése is. Hogy ez a követelés a vallásszabadság elvével mily élesen, sőt szégyenletesen ellenkezik, mert hiszen a másik vallás legkiválóbb, tisztán szellemi eszközökkel dolgozó képviselőinek erőszakos (vagy mint a kommunisták szokták magukat finoman kifejezni: adminisztratív úton való) eltávolítását jelenti, már Bocskaival kapcsolatban kifejtettük.

De mutatják az elnyomó szándékot Bethlen országgyűléseinek határozatai is. Az Egyház teljes anyagi kifosztása, a püspökök számának háromra való leszállítása s az a határozat,



hogy még ezt a hármat is majd az új kálvinista király fogja kinevezni és – ugyancsak szerényen – fizetni (mert a vagyont, melyet őseink adtak nekik, Bethlen már elkobozta).

Ha Bethlen győzött volna, akkor úgy, mint Erdélyben nem volt, Magyarországon se lett volna egyetlenegy papnevelő intézet talán utána még évszázadokig sem. Majdnem bizonyosan nem lett volna egyetlenegy katolikus középiskola se az országban (mert hiszen a jezsuiták kitiltása akkor egyúttal ezt is jelentette). De annak ellenére, hogy papíron három lehetett volna, a valóságban nem lett volna talán egy püspök se, mert a Bethlen kinevezte püspökök legfeljebb címzetes „püspökök” lehettek volna pápai megerősítés és felszentelés nélkül. Akkor napokig kellett volna utaznia annak, aki egy katolikus papot akart volna találni, s mikor végre talált egyet, abban se lett volna sok köszönet, mert hiszen olyan teológiai tudománnyal, illetve tudatlansággal rendelkezett volna s olyan erkölcei lettek volna, hogy az illető nem győzte volna bánni, hogy miért is találta meg. Ez lett volna az a „szabadság”, melyet Bethlen „szabadságharca” az Egyháznak hozott, illetve meghagyott volna!

Igaz, hogy Bethlen időnként mutatott némi jóakaratot is a vallások közti egyenjogúság tiszteletben tartását illetően, mosolyogni való azonban az a bájos naivság, mellyel a magyar „hazafias” történetírás ennek alapján mint Bethlen egyik jellegzetes és legdicséretesebb tulajdonságát emeli ki józan vallási türelmét. Bethlennek ezek a katolicizmus felé mutatott barátságos gesztusai ugyanis inkább csak második és harmadik felkelése alatt, az első idejében pedig csak akkor történtek, mikor már látta, hogy tulajdonképpen célját, a magyar királyságot, nem tudja soha elérni.

Ezek a katolicizmusnak adott külső megbecsülések csak taktikából történtek. Azért csinálta őket, hogy a vallásos II. Ferdinánd lássa, hogy nyugodtan hozzá adhatja a lányát Bethlenhez, vagy (első támadása alatt) hogy ne sajnáljon minél több megyét átengedni neki, mert hiszen Bethlen alatt se lesz rossz dolga a katolikusoknak.

Látni fogjuk azonban, hogy egyébként menekülniük kellett csapatai elől nemcsak a jezsuitáknak, hanem minden szerzetesnek vagy papnak, sőt katonáinak, ha megkaphatták őket, meg is gyilkolták őket s – nagy felekezeti türelmükben – nem is egy csapásra, hanem lassú kínhalállal és mindig büntetlenül. Látni fogjuk majd azt is, hogy az a mű, melyet az erdélyi katolikusok az ottani egyház történelméről a mostani román uralom idején kiadtak, azt írja, hogy Bethlen alatt még annál is rosszabb dolga volt az Egyháznak, mint a nyíltan és fanatikusan kálvinista I. Rákóczi György alatt.

Hogy mi lett volna a katolicizmus sorsa, ha Bethlen teljesen győz és az ország olyan urává válik, akinek a törökön kívül senkitől se kellett volna félnie, tehát a katolikusokkal azt tehetné volna, amit akart, láthatjuk a katolikusoknak az 1618. évi országgyűlésen beterjesztett sérelmeiből vagy a háromszéki unitáriusoknak abból a tőle végrehajtott „megszentenciózásából”, melyet az erdélyi kálvinista püspök oly nagy elégtétellel és örömmel vesz tudomásul.

Láthatjuk továbbá a helvét hitvallásnak abból az 1616-ban éppen Bethlen Gábornoktól kiadott magyar fordításából, melynek 30. fejezete szerint a „keresztyén” fejedelem akkor él istenfélő életet és akkor uralkodik üdvösen, ha „*az igazságnak prédikálását és az igaz hitöt promoveálja, az hazugságot és idegen isteni tiszteletet minden hitetlenséggel és bálványozással (ezen csak a katolikus hitet lehet érteni, mert hiszen még a török is egyistenhívő volt, nem pedig bálványozó) együtt kiirtja és az Istennek eklésiáját oltalmazza... Tartsa azért kezében az Isten igéjét, és hogy az ellenkező dolog ne taníttassék, gondot viseljen... Azért az Istennek kardját kivonja minden gonosztevőkre, pártütőkre, tolvajokra, avagy gyilkosokra, nyomorgatókra, káromlókra, hamis hitőkre és mindazokra, kiket az úr megbüntetni és meg is öletni parancsolt. Megtiltson minden szófogadatlan (!) eretnekeket is (akik valóban eretnekek), kik az Istennek fölséges voltát káromlani és az Istennek ecclésiáját háborgatni, sőt elveszteni nem szűnnek meg*”. (Kik ezek „az valóban eretnekek”, ha még a katolikusok se „valóban” azok?!)

Az igazi „keresztyén” fejedelem tehát úgy bánik a katolikusokkal, mint a gonosztevőkkel, tolvajokkal, gyilkosokkal bánik minden jó fejedelem.

## Áhított-e az ország Bethlen idejében „felszabadítót”?

Hogy mennyire nem az országnak volt szüksége Bethlenre, hanem Bethlennek az országra, feltűnően mutatja, hogy a felkelés ügye iránt az ő idejében épp oly feltűnően közönyös volt az ország, mint Bocskai felkelésekor. Bethlent nem az események hirtelen fordulata kényszerítette bele a felkelésbe, mint Bocskait, hanem hosszú, mindent előre kitervező és elrendező előkészítés után indult ki, s mielőtt átlépte a határt, az északkeleti Magyarország főurait már mind megnyerte magának. Világos, hogy ezek csatlakoztak is hozzá, mikor seregei élén az országban megjelent. De már a nyugati felvidéken „egy úr, egy nemes” se jött hozzá, mint maga panaszkodik.

Jellemző, hogy a Dunántúlon még a protestáns Batthyány Ferenc is csak hosszas rábeszélés után csatlakozik hozzá, s akkor is csak felesége, az idegenből hozzánk szakadt német-cseh Lobkowitz-Poppel Éva hatására. Az idegen (de természetesen protestáns) asszony sokkal lelkesebb „honleány” volt és jobban buzgott az állítólagos „magyar szabadságért”, mint az Árpád vezér seregével bejött ősoktól származó magyar főúr.

Azonban még azok is, akik előre és szívesen csatlakoztak Bethlenhez, még protestáns buzgóságuk ellenére is csak azért tették, mert emberi számítás szerint akkor bizonyosra lehetett venni Bethlen győzelmét és a Habsburgok bukását. Még az ő csatlakozásuk is elsősorban okos számítás, tehát önzésen alapult, s amennyiben eszme is szerepelt elhatározásukban, az is felekezeti volt, nem nemzeti.

Rákóczi György például a mozgalom elején Bethlen fő támogatója. Noha csak kevéssel előbb lett főispán, s így nemrég esküdött meg, hogy koronás királya „ellenségeinek ellensége” lesz, „titokban, öfelsége engedélye nélkül” Bethlenhez utazott, tőle kardot kapott és azt a biztatást, hogy fiává és örökösévé fogja fogadni. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. kötet, 377. o.)

Rákóczi György apja, Rákóczi Zsigmond ugyanis, ha csak rövid időre is, de már megkóstolta a fejedelemséget, s így nem csoda, ha Bethlen ezen ígéretére fia azonnal melléje állt.

De amennyiben nem önzés és önérdek volt az irányadó, akkor is csak a felekezeti szerepelt az indítóokok között, nem pedig a hazaszeretet. Mikor Rákóczi György Bethlen felkelésének előkészítésére a hajdúkat megnyeri, a haza ügyéről, alkotmányról, nemzetről nem is beszél, csak „az Úristen anyaszentegyházának megvédését” emlegeti. (Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György, 60. o.) Mikor pedig hadaival Kassára érkezik, hazáról, nemzetről, alkotmányról mit sem szólva, akkor is egyedül csak arra hívja fel a város lakóit, hogy „*csatlakozzanak azokhoz, akik a fenyegetett vallásszabadság megvédésére felkeltek*”. (Tehát elismeri, hogy még a protestáns vallás szabadságát sem bántotta még senki, csak „fenyegeti”, azaz állítólag majd bántani fogja.)

Így aztán nagyon is érthető, hogy azok a főurak, akikkel nem egyezett meg Bethlen már előre, s akik így a csatlakozás béreként nem kaptak írásbeli biztosítékot a viszontszolgálatra, bizony protestáns létükre sem nagyon siettek a melléállással. Ez ugyanis kockázattal járt és ők akkora protestánsok azért mégsem voltak, hogy tisztán annak az egyedulalmáért áldozatokat vállaljanak. Mikor pedig látták, hogy a dolgok nem is mennek olyan simán, mint eleinte gondolták; mikor látták, hogy a háború elhúzódik, nagy anyagi áldozatokat kíván, nagy pusztításokkal jár, sőt cseh szövetségeseikkel már el is bánt a császár, még azok lelkesedése is, akik előre elkötelezték magukat az ügynek, úgy lelohadt, hogy Bethlen nem győz miatta eleget panaszkodni. Dühében szitkokat szór feléjük, sőt azzal fenyegeti őket, hogy elfogatja és vasra vereti őket.

Még azok a magyar nemesek is, akik táborban voltak, mind tömegesebben kezdenek onnan megszökni. Ezeket kényelemszeretetük miatt nemcsak gyávasággal vádolja és maró gúnnyal ostorozza, hanem nem egyet ki is végeztet közülük. Ő, aki állítólag azért ragadott fegyvert, hogy a Habsburgoktól eléggé tiszteletben nem tartott magyar nemesi szabadságokat megvédje, egyenesen annyira megy, hogy gúnyosan lekicsinyli azt a csapatvezért, aki fél a

magyar alkotmányt megszegni, s nem meri kivégeztetni az olyan katonákat, akik „nemes személyek”. (Bethlen politikai levelei, 240, 241. o.)

Noha a pozsonyi országgyűlésen a rendek esküt tettek neki, hogy vele együtt fognak élni és halni, s noha megalázva fejedelmi tekintélyét, a tekintélyesebb főurakkal – mintha nem is alattvalói, hanem egyenrangú társai volnának – még külön-külön eskü alatt kötelező szövetségleveleket is kötött, hogy „a hazáért” Ferdinánd uralmának örök visszautasításával együtt fognak élni (jellemző azonban, hogy Ferdinándnak még ekkor is akkora tekintélye volt előtük, hogy a mondat rá vonatkozó részét nem merték belevenni a szerződés hivatalos szövegébe), mégis még ezek a szövetség-aláírók is elhagyták Bethlent, mihelyt állóháborúvá kezdett átalakulni a háború és látni lehetett, hogy még soká tart. Még leglelkesebb hívei is vagy már megszegték, vagy elhatározták már, hogy meg fogják szegni addig már nem is egyszer letett „hazafias” esküjüket. Pedig úgy tették le, hogy külön belevették, hogy „semmi, adversa fortuna, félelem, kárvallás, megszorulás, rémítés” se mentheti fel alóla őket.

Ezek után Bethlen dühe és megvetése érthető, de az is ugyancsak nyilvánvaló, hogy vagy Bethlen harcának nem volt semmi köze a hazához, sőt még a vallásszabadsághoz sem, vagy pedig csupa önző érdekemberekből álltak ezek a szabadsághősök, akiknek se haza, se felekezeti nem számított akkor, ha áldozatokat kívánt tőlük vagy kockázattal járt a szolgálata.

Nálunk az általános elfogadott „hazafias” történelemszemlélet azt követeli, hogy Bethlen híveit tartsuk a hősöknek, a hazafiaknak, a hőeknek, az önzetleneknek, a jellemeknek, míg a király pártján megmaradókat a haszonlesőknek, az elfajultaknak, a hatalmat mindenáron kiszolgálóknak, vagy legalábbis a törpe lelkeknek, a gyáváknak és megalkuvóknak.

Pedig hát azok, akik Bethlen mellé álltak, már tisztán e lépésükkel is becsstelenné váltak, mert megszegték a hűséget egy olyan király iránt, akinek akkor semmi más bűne nem volt, mint csak az, hogy a külföldi protestánsok támadása miatt a harmincéves háború megindulásával válságos helyzetbe került. Minket tehát a neki letett hűségeskü éppen emiatt kétszeresen is kötelezett volna iránta. A becsstelenséget még növeli, hogy azok a protestáns főurak, akik Bethlennel lepaktáltak ellene, mivel legalábbis főispán mindegyikük volt, még külön is esküt tettek a király iránti hűségre akkor, mikor magas hivatalukat elfoglalták.

Ezt az esküszegést nem lehet a magyar nemesnek az Aranybullában gyökerező azzal a jogával elintézni, hogy annak a királynak, aki zsarnok módra uralkodik, megtagadhatja az engedelmességet, sőt még a fegyveres ellenálláshoz is joga van ellene. Láttuk ugyanis, hogy még Rudolf se volt zsarnok, s látni fogjuk, hogy II. Ferdinánd viszont olyan ember volt, akinél egy zsarnoknak nagyobb ellentétét még elképzelni sem lehet. De egyébként is csak egy éve, hogy királyukká választották. Egy éve tehát még nem volt zsarnok, most meg már az?

De egyébként is azt, hogy melyik király zsarnok és mikor az, semmiképpen sem állapíthatja meg az a nemes, akinek e megállapítás esetén joga van fellázadni, mert akkor az ország állandó anarchia színhelye volna. Említettük ugyanis, hogy nincs olyan uralkodó vagy államférfi, aki sohasem szegte volna meg valamely törvény betűjét. De ha még ilyen szent uralkodó is létezne, a lázadásnak akkor sem lenne semmi akadálya, hiszen azért van a hírverés és a rágalom, hogy a lázadónak akkor sem lenne semmi akadálya, hiszen azért van a hírverés és a rágalom, hogy a lázadónak akkor sem lenne semmi akadálya, hiszen azért van a hírverés és a rágalom, hogy a lázadónak akkor sem lenne semmi akadálya, hiszen azért van a hírverés és a rágalom, hogy a lázadónak akkor sem lenne semmi akadálya, hiszen azért van a hírverés és a rágalom, hogy a lázadónak akkor sem lenne semmi akadálya.

Bocskaira és Bethlenre vonatkozóan már kimutattuk, a többiekre vonatkozóan pedig ezután fogjuk kimutatni, hogy nem volt egy szabadsághősünk sem (még az ideális Rákóczi Ferencet is beleszámítva), aki ne szegte volna meg többször a magyar alkotmányt, mint az a király, aki ellen azon a címen, hogy zsarnok, fellázadt. Ami pedig az ország önrendelkezési joga megcsorbulását illeti, s ami Bethlen felkelése idején is valóban fennállt, szintén bőségesen láttuk már, hogy ennek okai nem azok a Habsburg-királyaink voltak, akik ellen fellázadtunk, továbbá, hogy hazánk ezért bőséges ellenértéket kapott abban a támogatásában, melyben azoktól részesült, akik függetlenségét megcsönkítették, s amely támogatást viszont egyedül a mi Habsburg „zsarnokainknak” köszönhetjük.

De még ha az Aranybullára hivatkozó érvelést el is lehetne fogadni, Bethlen főúr híveit akkor sem menthetnénk fel az esküszegés és a becstelenség vádjá alól. Ezek ugyanis mind főispánok, sőt még magasabb tisztségek viselői is voltak, s mikor hivatalukat elfoglalták, mindnyájan külön hűségesküt is tettek le a király kezébe, melyben többek közt az is benne volt, hogy a király ellenségeinek ők is ellenségei lesznek. Nekik tehát nemcsak Bethlenhez csatlakozni volt becstelenség, hanem még az is esküszegés lett volna részükről, ha semlegesnek maradva a küzdelemben, egyik félhez sem csatlakoztak volna. Nekik kötelességük volt a király mellett fogni fegyvert és harcolni egész a győzelemig vagy a hősi halálig.

Ha ezek a protestáns főurak II. Ferdinándot zsarnoknak tartották, és az Aranybulla alapján álltak vele szemben, miért fogadtak el tőle olyan tisztségeket, melyekkel még külön hűségeskü letvése is járt, és ha elfogadták, s a külön hűségesküt letették, miért nem tartották meg? Az ő részükről az utána Bethlenre letett eskü tehát Bethlen pozsonyi országgyűlésén is s az utána vele kötött külön szövetkezésekben is megannyi esküszegés, jellemtelenség és becstelenség volt, s bizony nem nagyon válik becsületére a magyar úri becsületnek.

Ha azonban ők annyira naivak voltak, hogy bedőltek a II. Ferdinánd ellen indított rágalmozó propaganda-hadjáratnak: ha elhitték, hogy királyuk lábbal tapodta a magyar alkotmányt, s így jogos volt ellene a fegyveres felkelés még az ő külön letett főispáni, főkapitányi vagy más esküjük ellenére is, s így a Bethlenre letett esküjük törvényes volt és a hazaszeregetből folyt, akkor miért nem tartották meg legalább ezt a „hazafias” esküt?

Megszegték ugyanis még ezt is mindnyájan, még az a négy leghatalmasabb protestáns főúr is, aki nemcsak a pozsonyi országgyűlésen királlyá koronázott Bethlenhez kézsókra járulva tett neki hűségesküt, hanem utána még a vele kötött szövetséglevelekben is: Rákóczi György, Thurzó Imre, Széchi György és Illésházy Gáspár.

Széchi György hamarosan egyenesen Bethlen legádázabb ellensége lett a neki tett kétszeres esküje ellenére is. Thurzó Imre csak lélekben szegte meg kétszeres esküjét, mert a tetteleges megszegéstől egyelőre még visszatartotta Bethlen hízélgése, főképpen pedig a maga hirtelen, még a nikolsburgi béke megkötése előtt bekövetkezett korai halála. Ha életben lett volna még Bethlen második és harmadik támadása alatt is, egészen bizonyos, hogy már nem lett volna Bethlen hívei között. De az esküszegést így is elkövette, mert ezt elsősorban a lélek követi el, s látni fogjuk, hogy Thurzó Imre lelke ezt az esküszegést annak ellenére is már elkövette, hogy még Bethlen első támadásának tartama alatt meghalt.

A négy közül Bethlen legkitartóbb híve Illésházy Gáspár volt. Harmadik támadásakor már egyedül csak ő tartott vele közük. Az első támadás alatt azonban, mikor Thurzó is megíngott, egy ideig Illésházy is elkülönítette magát az új királytól és úgy bezárkózott trencsényi várába, hogy Bethlen semmi hízélgése sem tudta onnan kicsalni. Egy ideig tehát még ő is esküszegő volt, mert hiszen a szövetséglevéllel, melyet Bethlennel kötött, még a semlegesség is ellenkezett.

Még jobban megszegte esküjét, mert hiszen egyenesen az ellenséghez állt Bethlen egyik fővezére, Bosnyák Tamás is. De le kellett emiatt tartóztatnia még bizalmas emberét, kancellárját, Péchi Simont is (noha természetesen mindkettő protestáns volt), sőt egyenesen a személye ellen irányuló összeesküvés miatt tömeges letartóztatásokat és lefejezéseket is végre kellett hajtania. Melyik Habsburg-királyunk megölésére esküdtek össze valaha magyar nemesek? Megtették ezt Árpád-házi királlyal (még magával Szent Istvánnal is), Kun Lászlót pedig meg is gyilkolták, a nemzeti király és ráadásul „igazságos” Mátyás ellen is nemegyszer összeesküdtek, de látni fogjuk, hogy mikor a Wesselényi-összeesküvésben egyes forrófejű protestánsok I. Lipótot is el akarták fogni és Kasza várában fogságban tartani mindaddig, amíg a nemzet kívánásait nem teljesíti, Wesselényi nádor, aki ezt a Lipótot nemcsak rágalmakból, hanem személyesen is ismerte, nemcsak azonnal elutasította a tervet, hanem úgy megbotránkozott rajta, mint egy szentségtörésen.

Bethlent ellenben alig választották királyukká a „hazafias” és „szabadságszerető” magyarok, már meggyilkolására esküdtek össze, noha éppúgy protestánsok voltak, mint ő. A Habsburgokat „turbulens” hajlamaink ellenére is kibírtuk négyszáz évig. Bethlent, mint királyt, még egy évig se bírtuk. Még akkor se, mikor mi is protestánsok voltunk.

Első támadása végén Bethlennek még azt a szégyent is meg kellett érnie, hogy kilenc alvezére közös felterjesztésben folyamodott hozzá azért könyörögve, hogy kösse meg már a békét, mert katonáik már olyan kedvetlenek, hogy még a hópénzt se akarják már felvenni (!), s ha Bethlen öfelsége a harcot (a mi dicső szabadságharcunkat) még tovább folytatja, az „szegény hazánknak utolsó veszedelemre jutását jelenti”. Tudjuk, hogy Bethlen a harcot ekkor már csupán azért folytatta, mert II. Ferdinánd nem engedett abból, hogy a királyi címről le kell tennie. Ez volt az, amire Bethlen olyan nehezen tudta magát rászánni. Mindazt, amit kapott (még a hét megyét is), már régen megkaphatta volna. Neki azonban nemcsak a hét megye volt a fontos, hanem az is, hogy királyi címmel bírhatta őket.

De nemcsak a főurak és a katonák, hanem a köznemesek sem lelkesedtek Bethlen, akarom mondani: a magyar szabadság ügyéért. Ennek az oka vagy csak az lehetett, hogy ők is épp olyan tisztában voltak azzal, hogy ez Bethlen ügye, nem pedig a magyar szabadságé, mint Rákosi Mátyás vagy Kádár János „munkásai és parasztjai” azzal, hogy ez csak a Mátyás és a János, illetve Sztálin s Hruscsov ügye, nem pedig a munkásoké (annál kevésbé a parasztoké), vagy pedig az, mert látták, hogy itt sem a haza, sem felekezetük ügyét senki sem veszélyezteti.

„Bizony uram – írja Bethlen Rákóczi Györgynek –, mostan kívántatnék, hogy minden magyar megmutatná hazájához való szeretetét, de amint látom, abban semmi nem kell. Énmellém eddig egy úr, egy nemes ember nem jött, hanem csak az erdélyi haddal vagyok. Én rajtam ami esik, nekem, ne tulajdonítsátok, uram, mert ha az jó országnak nem kell az maga megmaradása, mellém nem jöven senki, arról én nem tehetek.”

„Nem ezt várta – írja ugyancsak Rákóczinak egy másik alkalommal – jó Magyarországtól, ahol csak várja minden ember, mint leszen a dolgoknak vége, senki sem akar szolgálni, csak az otthon heverést szereti minden ember.”

1620 tavaszán így ír: „Kiváltképpen az hadakozástól oly idegen a mi nemzetünk.”

Mi ennek éppen az ellenkezőjét tudjuk, s ezért a dolgot mással nem magyarázhatjuk, mint hogy nem a hadakozástól, hanem Bethlen ügyétől volt annyira idegen a mi nemzetünk. Ennek pedig csakis az lehetett az oka, hogy mindenki jól tudta, hogy Bethlen azon állítása, hogy a hazáért küzd, csak üres kortesszólam, nem pedig valóság.

Lőcse városának ezt írja: „Magyarországban nem akar senki semmit. Ha egy várostól zálogba kérnénk is, hetvenszer megesküsznek, hogy nincsen.” (Vajon kitől tanulták ezt az akár hetvenszer való hamis esküvést, ha nem Bethlentől.) „Nem gondolják meg, hogy ha az ország elvész, szabadságuk és minden javuk elvész, melyből a pénzt teremtették eddig.”

Nagyon gyöngye kis érv. Bethlen ugyanis itt hármat állít: Először, hogy a magyaroknak még nincs szabadságuk, hanem azt csak ő fogja kivívni. Másodszor, hogy ha szabadsága nincs, akkor pénze sem lehet a magyarságnak, és harmadszor, hogy jelenleg, tehát akkor, mikor még Bethlen nem vívta ki a szabadságát, van pénze a magyarságnak, csak neki nem akarja odaadni. Nyilvánvaló, hogy két első állítása ellentétben áll a harmadikkal. Mert ha Bethlen előtt nem lett volna szabadsága a magyarnak, akkor pénze sem lehetett volna akkor még, mikor Bethlen már kérte. Pedig maga mondja, hogy volt. Csoda hát, hogy ilyen érvekre nem volt hajlandó ezt a pénzt Bethlennek adni?

„Mi vagyunk az ellenség előtt és mégis a Fátarán túl való ország fél inkább nálunknál” – írja Bethlen másutt.

„Mégfogvatkozásnak hazájoknak. Azt nem mondhatja a nemes ország, hogy ezen hadukkal, sem maguk személyében való szolgálatjukkal, sem pénzbeli segítségekkel engemet segítettek volna. Dicséretessék Istenünk nagy neve, valamint eddig az nemes országnak

*szolgálhattam, azt saját magam költségei hadaival vittem véghez. Istennel bizonyítom (kár volt ebbe Isten szent nevét belekevernem!), egy pénz hasznom eddig az országban nem volt, senki egy pénzt nem adott.*” (Pedig hát láttuk, hogy ha nem is szívesen, de mégis tízszer akkora adót szavaztak meg neki, mint a Habsburgoknak szoktak, a nikolsburgi békében pedig hét megyét, hatalmas végvárakat és a velük járó mérhetetlen uradalmakat, két külföldi hercegséget (Oppelnt és Ratibort), és természetesen ezek jövedelmét is, és ezeken kívül még a megkapott várak karbantartására is 50.000 forintot szerzett meg magának, s mégis „semminek” mondja a „hasznót”, sőt égre-földre esküdjözik, hogy ez semmi.)

*„Minden barmokat havasokra hajtották (hogy ne lehessen őket elrekvirálni vagy hadiszállások számára igazásra lefoglalni), és csak jó szót se adnak a jámborok; mintha mi ellenségek volnánk, úgy néznek bennünket, kin bizony kesereg a szívem.”*

Mindezek az idézetek ugyancsak bőszégesen bizonyítják, hogy a felkelés Bethlen felkelése és Bethlen ügye volt, nem pedig az országé. Nem volt még a protestáns országé se, hiszen a panasz csupa protestáns ellen szól. Hát még Bethlen második és harmadik felkelése!

Szatmár a Bethlentől megkapott hét vármegye egyike volt, mégis ezt írja Bethlen a szatmári főispánnak s egyúttal rokonának, Károlyi Mihálynak: *„Igen jól tudom én azt, hogy nem akarja egy is kegyelmek közül ezt az expedíciót (most csak ezen a szürke, szerény néven nevezi a „szabadságharcot”), sőt im csak az hadak gyülekezetit sem szenvedhetné, ha egyéb lehetne benne: tudom jól azt is, hogy nem favort [jóindulatot], hanem gyűlölséget szerzek köztetek az én mostani indulásommal, de arcul nem tehetek, arra semmit nem nézhetek, hanem böcsületesemet magamnak kell oltalmaznom idegen nemzettel és zsoldos katonákkal, amint lehet.”* Bár panaszkodik, hogy „az ő keserűségét nyelvvel ki nem lehet mondani”, mert „az ő rettenetes meggyaláztatására” (hogy ti. a királyi címről le kellett mondania) a magyar rendek közül senki se szánakozott, de azért mégis kijelenti, hogy „semmi szükségem a gaz hadra nincsen”.

Azért jött – mondja máshol gúnyosan –, mert *„hazám veszedelmét nem akartam én is úgy nézni, mint Rákóczi uramék”*. E kijelentéséből egyúttal láthatjuk azt is, hogy azon négy főúr között, akivel szövetséget kötött, Rákóczi György, a negyedik is (mert eddig csak a másik három esküszegéséről hoztunk fel bizonyítékot) hűtlen lett hozzá. Annál furcsállandóbb dolog volt ez „Rákóczi uramék” részéről, mert hiszen később, mint erdélyi fejedelem, ő is épp úgy „szabadsághóssé” lett, mint most Bethlen, s természetesen ő is épp úgy egyedül csak a hazaért és az igaz religióért [hitért], mint az.

Harmadik és utolsó felkelése végén pedig így panaszkodik Bethlen:

*„Rövid szóval: senkinek nagyobb gyaláztatására és kárára sem az nikolsburgi, sem az bécsi, sem az mostani pacificatio [békekötés] nem esett, mint saját magunknak. Ha valaki kérdezné, miért és kitől, egyebet nem felelhetnék, hanem ezt; azon országnak státusától, akiknek nagy szükségekben magunk életének és fejedelemségünknek periclitálásával, sok vitéz híveinknek vérek hullásokkal, halálokkal és értékünknek érettek való elköltésével igen hasznosan szolgálván, azoktól vettük vala ezt a remunerációt [részesedést, hasznót].”* Még a béketárgyalást sem várták meg – panaszkodik továbbá: *„Minden rend akaratumk ellen haza oszolván, csak az sem volt, kivel beszélgessünk.”*

Hogy mennyire igaz az, hogy Bethlen elsősorban nem a hazáért, sőt még csak a protestantizmusért sem küzdött, hanem önmagáért (korábban is alig tekintette valaki szabadsághősnek), azt az is feltűnően bizonyítja, hogy nem volt egyetlen önzetlen, odaadó, hűséges embere. Nem is csoda, hiszen Magyarországból csak hite megszegésével állhatott melléje valaki, hitszegést pedig nem önzetlenségéből, nem önfeláldozásból, nem eszményiségéből szoktak elkövetni az emberek.

Saját alattvalója, erdélyi ember meg azért nem szolgálta hűséggel, mert bizalmi emberének kellett legjobban látnia, milyen jellemetlen ember az, akit szolgál. Világos tehát, hogy nem maradhatott meg mellette becsületes ember. Hűséges és a bajban is hűséges pedig csak becsületes ember lehet.

Bethlennek nem volt olyan embere, mint amilyen Eszterházy Miklós volt II. Ferdinándnak, aki akkor is ingadozás nélkül kitartott királya mellett, mikor Bethlen diadalának tetőpontján állt, királyát pedig már Bécsben ostromolták s inzultálták a protestánsok. Az okos, a rafinált Bethlen ekkor is hízelt neki, de még így sem érte el nála a célját. Hűségében azt is tántoríthatatlanul tűrte, mikor Bethlen bosszúból a jószágait pusztította és majorjait égette fel.

Eszterházy, akinek csak az egy vezekényi csatában négy fia, illetve vérrokona halt hősi halált, becsülete tudatában magyar és keresztény lelke egész hevével elítélte, lenézte, ostorozta, gúnyolta és megvetette Bethlent, ezt a „török-feltartott és nevelt rabot”, „aki most is jármában a töröknek, sőt ennek előtte sok esztendővel kapucsi basája volt, s Erdélyországnak fejedelemségbeli választásának is első rontója leve”. (Bethlen volt az első erdélyi fejedelem, akit nem szabad választással, hanem török parancsra emeltek a fejedelmi székbe.)

Még magának Bethlennek is imponált ez az Eszterházy hűség. 1622. október 18-ai levelében többek között ezt írja neki: „*Kegyelmed kegyelmes urához, fejedelmihez való szeretetét megtartván érdemlett jutalmát is vette s veszi: azt mi nem kárhoztatjuk.*”

Sajátságos, hogy Eszterházyt csak a magyar „hazafias” közvélemény kárhoztatja, mely szentül meg van róla győződve, hogy az Eszterházyak és általában mágnásaink nem okosságukért, hűségükért és helyes hazaszeretetükért kapták rangjukat és szerezték nagy vagyonukat, hanem jellemtelenségükért, érdekből a hatalom előtt való hízlgésükért és hazájuk érdekei elárulásáért. A mi közvéleményünknek Bethlen volt a jellem és a hazaszeretet, nem Eszterházy.

Pedig hát Zichy Pál és Koháry Péter – a másik két legjobban megvagyonosodott s legaulikusabbnak tartott mágnáscsalád őse – még Eszterházy is túltett a becsületben, hűségben és önzetlenségben. Az előbbi Veszprémben, az utóbbi Érsekújvárott még akkor sem csatlakozott Bethlenhez, mikor az egész alattuk levő várórség már csatlakozott (természetesen csak azért, mert protestánsok voltak). Mivel a becsületesség nem tudja túrni a becsületet, mert némán is vádlónak érzi maga ellen, az őrség kényszeríteni akarta az átállásra a két derék parancsnokot, ők azonban inkább a bilincseket választották.

Hol találunk ilyeneket Bethlen várparancsnokai között? Nem csoda, hogy Eszterházy feljegyzéseiben azok a várparancsnokok, akik Bethlenhez átálltak, e néven szerepelnek: „az kapitányoknak az rossza”. Valóban így is viselkedtek nemcsak akkor, mikor még a királyt szolgálták, hanem akkor is, mikor már Bethlen zászlaja alatt voltak.

Csak a felkelő és teljében levő napot imádták. Mihelyt borús kezdett lenni az ég, s a „hazafias” és a felekezeti ügy szolgálata kockázattal kezdett járni, mindjárt lelohadt a hazafias és felekezeti buzgalom, s rögtön belátták, hogy Bethlennel tartani még nem feltétlenül hazafiság, s Bethlent elhagyni sem hazafiatlanság. Börük idejében való mentésében még katolikus gyűlöletük és felekezeti fanatizmusuk sem akadályozta őket.

A bajban még az az Illésházy is megtagadta új urát, aki még harmadik támadása megkezdésekor is – és most már egyedül – melléje állt. A híres Rákóczi György, a jövendő szabadsághős, a nikolsburgi béke megkötése után pedig majdnem minden birtoka a Bethlennek átengedett hét megyében volt, noha a békeszerződés biztosította számára az amnesztiát, titokban külön is kérte Bécsben a király bocsánatát, s ezzel világosan jelezte – ezért is kellett Bethlen előtt eltitkolnia a dolgot –, hogy megbánta, amit tett, s nem Bethlen, hanem a király emberének tartja magát.

Az a hét megye ugyanis csak Bethlen haláláig volt Bethlené, Bethlen pedig akármikor meghalhatott. Ezért választotta Rákóczi György inkább a biztosat, még ha felekezeti érzelmeivel ellenkezett is, és ha lépése nyilvánosságra jutása esetén vele Bethlent magára is haragította volna. Ugyancsak bebizonyította vele, mennyire előbbre való volt neki a maga érdeke, mint az egyébként annyira imádot felekezetéé, hogy az akkor még kevésbé divatos haza imádásáról ne is szóljunk.

Csak egy híve volt Bethlennek különb a többinél, Thurzó Imre. Őt még Fraknoi is úgy hívta: „a lángelekű ifjú”. Szekfü is égig magasztalja, mint akit protestáns kortársai között egyedül vezettek valóban eszmények. Természetesen nem hazafias, hanem protestáns eszmények.

Pedig hát még ez is nagy túlzás, s csak annyi benne az igazság, hogy Thurzó Imre sokkal kevésbé volt önző, mint a többiek. Ha nem hozzájuk hasonlítva, hanem magában nézzük, őt sem tarthatjuk erkölcsi eszményképnek. Az ő nagy dicséretése (még Szekfüitől és Fraknoitól is) jól mutatja, hogy még azok a történetíróink sem mernek egészen tárgyilagosak lenni a lázadó „hazafisággal” szemben, akik egyébként igazságra törekszenek. A felekezeti elfogultság vádjának réme őket is rettevésben tartja.

Aki ugyanis protestáns (tehát „szabadsághős”), nagyjainkat bíráltni merészeli, az csak a katolikus „felekezeti” elfogultságból fakadhat. Arra ráfognak, hogy nem az egész magyarság, hanem „csak” egy „felekezet” (már ti. a katolicizmus) érdekeit képviseli. Aki ezzel szemben a protestantizmus javára elfogult, az egyszerűen csak hazai, illetve a „hazafias” történetírás egyik képviselője, ami egyébként magyar emberben még csak nem is érdem, hanem egyszerűen kutyakötelesség. Hogy az az annyira lekicsinyelt katolikus „felekezet” a magyarság 70%-ával azonos, tehát vele tartani még tényleges elfogultság esetén sem lehetne valami nagy igazságtalanság az egész magyarságra nézve, de annál inkább az, ha ugyanez az elfogultság a 30%-tól minden felekezetét együttvéve is messze járó protestantizmus javára szól, azt szintén nem hajlandó észrevenni ez az „elfogulatlan” hazafiság.

Thurzó Imre – igaz – nem volt olyan ember, akinek tetteit egyedül az anyagi érdek irányította, és aki emiatt képes lett volna a legkirívóbb erkölcsi következetlenségekre és becstelenségekre is. Egy 22-23 éves fiatalemberben ez egyébként is majdhogynem lélektani lehetetlenség. Ennyire aljas érdekemberek – néhány ijesztő kivételtől eltekintve – csak úgy 35 éves kortól felfelé tudnak lenni az emberek. Hogy tehát a Bethlen támadásakor még csak 22 éves Thurzó Imre lelkében az anyagi érdekeknel nagyobb súllyal bírt a becsület féltése, már ti. az attól való félelem, hogy mit fognak majd szólni az emberek (protestáns hitfelei s különösen a lelkészek), ha ő Bethlent eskü alatt adott szövetségsevele ellenére is elhagyja, abban nincs semmi különleges dolog.

Thurzó Imre egyébként annyira nem különlegesen nemeslelkű ember, hogy Bethlen iránti hűségében, mielőtt megszűnt a remény, hogy gyorsan diadalmaskodhassék, nemcsak mindjárt meginog, hanem már érintkezésbe is lép a katolikus és állítólag „hazafiatlan” másik párttal.

Igazán megsemmisítő szegénységi bizonyítvány mind a protestantizmusra, mind a Bethlen-féle magyar hazafiságra, hogy még legeszményibb képviselője is csak ennyire volt eszményi. A katolikus és „hazafiatlan” Eszterházy Miklós ennél sokkal eszményibb ember volt, hogy a Zichy Pálokról és Koháry Péterekről ne is szóljunk. Ferdinánd is sokkal kétségbeejtőbb helyzetben volt Bethlen támadása megindultakor, mint cseh szövetségesei leverése után Bethlen, s ő mégis sokkal önértesebb és jellemesebb volt annál, semhogy Bethlenékel tárgyalásokba bocsátkozzék, pedig Bethlennél ugyancsak tárt karokra talált volna. Zichy Pál és Koháry Péter pedig királya kedvéért egyenesen akkor vállalta még a bilincsekbe verést is, mikor Ferdinánd ügye egyenesen kétségbeejtően rosszul állt, s éppen nem számíthatott arra, hogy e bilincsekből valaha kiszabadul.

Hogy az „eszményi lelkű” Thurzó Imre nem ment tovább az addig bálványimádónak és rossz magyarnak tartott ellenpárttal való megállapodásnál, s azt, hogy ő is melléje állt, tehát hogy Bethlennek adott esküjét megszegi, csak elhatározta és aláírta, de végre sohasem hajtotta, annak azok a példátlan hízlegések voltak az okai, melyekkel ekkor Bethlen elárasztotta s a maga pártján megtartani igyekezett. Thurzó hiúságára épített – ami még magasztalói szerint is rendkívül nagy volt benne – (tehát már csak emiatt sem tarthatjuk eszményi embernek) és becsületére hivatkozott. Gondolja meg – figyelmezteti –, mit fog majd lépéséről mondani a történelem. Ne feledje el, hogy nemcsak királlyá választása után – melyet az országgyűlésen



éppen ő indítványozott! – esküdött neki örök hűséget, hanem ők öten utána még külön is hűséget esküdtek egymásnak adott szövetségleveleikben, s az ezekben levő eskü szövegét is éppen maga Thurzó Imre szerkesztette, sőt az egész dolgot is éppen ő indítványozta.

Hogy Thurzó Imre ilyen, rá nézve megsemmisítő érvek hatása alatt megállt a „rossz” úton, ahhoz igazán nem kellett semmiféle különös eszményi lélek, hanem csak az, hogy ne legyen már 22 éves korában teljesen elfajult és bectelen, s a haszonért még az emberek megvetését is szó nélkül vállaló ember. Ha a fiatal Thurzó valóban olyan eszményi lelkű ember lett volna, mint amilyennek Fraknói és Szekfü feltünteti, akkor nem is lehetett volna Bethlen hívévé, mert hiszen már ahhoz is esküszegés kellett. Thurzó Imre azonban, mint Árva megye örökös főispánja, külön is esküt tett Ferdinánd kezébe. De Ferdinánd koronázása is csak egy évvel előbb volt, s azon Thurzó Imre, mint az egyik legtekintélyesebb és leggazdagabb főúr, igen előkelő szerepet játszott, s mint ilyen, éppen ő tolmácsolta a nemzet hűségét és hódolatát.

Hogy mindezek ellenére már egy év múlva nemcsak megtagadta urát, hanem most meg a lázadásban játszott épp olyan, sőt még előkelőbb szerepet, mint nemrég a király megkoronázásában, az bizony igen nagy szeplő a „lánglelkű ifjú” jellemén. De nem kevésbé szégyene az se, hogy Bethlenhez is egyedül csak azért csatlakozott, mert bizonyosra vette, hogy diadalmaskodik s ő a jövő embere. Ha nem így lett volna, nem ingott volna meg iránta való hűségében azonnal, mihelyt láthatóvá vált, hogy erről most már nem lehet szó.

Félnie ugyan még ekkor sem kellett, mert annyi ereje Bethlennek ekkor is volt és maradt mindig, hogy hívei számára biztosítani tudta a büntelenséget. Nem Bethlen bukásáról volt tehát szó, hanem csak arról, hogy lassabban ment a dolog, mint eleinte gondolták, s a siker már nem is volt olyan bizonyos.

S Thurzó mégis arra már alá is írta a király hűségére való visszatérésének reverzálisát, mire Bethlennek sikerült a visszatérés útján megállítania. Ahhoz képest, amennyire Thurzó lekötölte már magát Bethlen ügye mellett, nem azt tartom benne dicsérendőnek, hogy Bethlennek mégis sikerült az utolsó pillanatban még megállítania, hanem azt elítélendőnek, hogy már el is árulta Bethlent arra, mire meg tudta állítani.

Thurzó gazdag, elkényeztetett, egyetlen gyerek volt. A gőg mérhetetlenül nagy volt benne, úgyszintén a hiúság és a nagyravágyás is, mert tehetséges fiú volt s apja (a nádor) büszkesége. Pedig hogy mennyivel gyengébb fából volt faragva, mint apja, mutatja, hogy apja, aki Bocskai felkelése idején élt, végig kirtartott királya oldalán, míg ő már előre lepaktált Bethlennek, de aztán az ő oldalán is azonnal megingott.

Túlságos pompaszeretete is ellenszenves, ami egyébként említett hiúságának természetes következménye. Erős felekezeti érzelmei miatt, no meg önzésből és nagyravágyásból szegte meg a királya iránti hűséget, s lett Bethlen hívévé, de hogy mégis inkább nagyravágyásból, mint felekezeti érzésből, mutatja, hogy Bethlen iránti hűségében is azonnal megingott, mihelyt az azonnali eredmény elmaradt és a további kirtartás kezdett áldozatokkal és kockázattal járnival. Látható tehát, hogy Thurzó Imre önzése még felekezeti érzelmeinél és hiúságánál is nagyobb volt.

Gőgje akkor nyilatkozott meg a legellenszenvesebben, mikor Eszterháznak alacsony származását vetette szemére. Ő ugyanis nádorfi volt, Eszterházy pedig csak alispán, tehát köznemes fia. Eszterházy azonban ugyancsak fölényesen kioktatta. Azt válaszolta neki, hogy sokkal nagyobb dicsőség alacsony sorsból tehetséggel és jellembeli kiválósággal s önerőből emelkedni magasra, mint már magason is születni.

De finom gúnyal egyúttal azt is tudtára adta, hogy ő a Salamon nemzetségből, tehát olyan nemes ősöktől származik, akik Árpáddal jöttek be az országba, tehát már a honfoglaláskor is nemesek voltak, ellenben Thurzó ősei idegenek (a Fuggerek) voltak; a nemességük éppen nem régi, a grófságot pedig pénzen vették. Egyébként pedig Eszterházy is nádori familiából származott, mert az ő anyjának is nádor volt a testvére (Illésházy István).

## Bethlen három támadása

A közöltek után már nem kell bizonyítani, hogy Bethlen felkeléseinek igazi és fő oka a nemzeti vagy felekezeti elnyomás volt-e, vagy pedig csak a maga érvényesülése. Hogy Magyarország elleni ismételt támadását ő maga nemzeti és felekezeti érdekből történtek, tehát részéről becsületbeli kötelességének tüntette fel, az természetes, a történelmi adatok azonban azt bizonyítják, hogy minden a maga érvényesülése miatt történt, sőt hogy Bethlen egyéni érvényesülése a nemzet érdekeivel egyenesen ellentétben volt.

Annál logikátlanabb és következtelenebb kiáltványt, mint amellyel Bethlen seregeivel az ország területére lépett, még elképzelni sem lehet. Pedig láttuk, hogy Bethlen egyébként ugyancsak logikus fő volt és egyébként ugyancsak tudott józanul gondolkodni és érvelni. De hát a feketéről természetesen ő sem tudta logikusan bebizonyítani, hogy fehér.

Azt mondja benne, hogy senki sem olyan „böcsülője az szép békességnek”, mint ő, sőt „az Úristennek minden evilági áldási felett legdrágábbnak” tartja. Azt is elismeri, hogy neki a királlyal két ízben is megkötött nagyszombati egyezés értelmében most tulajdonképpen őfelségét kellene segítenie a csehek ellen. Csakugyan – folytatja – ő ezt is tervezte, sőt „kedveskedő jóakarattal ajánlta magát” őfelségének, de őfelsége tisztviselői közül „találtattak” olyanok, akik őt „rút, illetlen szókkal fenyegették”. (Vajon ki hiszi ezt el Bethlennek, mikor őfelsége éppen ekkor olyan szorongatott helyzetben volt, hogyha valamikor, akkor most igazán nem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy még megmaradt pár hívét is maga taszítsa el magától?)

Egyébként maga Bethlen is csak azt írja, hogy „találtattak” őfelsége tisztviselői között ilyenek, tehát kivétel volt köztük az ilyesmi, s e kivételeket őfelsége, ha valaha, akkor most igazán példásan megbüntette volna, ha Bethlen panaszával ez ügyben hozzá fordult volna! Ő azonban még ezt is „semminek tartván”, még így is „őfelsége részére készítette szeretettel hadait”.

Ámde mégis kénytelen volt – folytatja – őfelsége ellen és a csehek mellett kivonulni először, mert a csehek is hozzá fordultak segítségért. (Eszerint tehát ha az ellenség ellen készülők, s ráadásul olyan ellenség ellen, amely ellen vonulni szerződés alapján is kötelességem, akkor az, hogy az ellenség kér, hogy inkább vele menjek, feljogosít arra, hogy szerződésem megszegésével a szövetséges ellen fordulhassak? De egyébként is lehetséges, hogy az ellenség erre kérjen, ha nem tudja, hogy könnyű Katót táncba vinni? Végül pedig ne feledjük, hogy Bethlen kiáltványának megjelenésekor a nagy nyilvánosság még nem tudta ugyan, de a történetírás ma már régen tudja, hogy akkor már Bethlennek nemcsak Ferdinánddal volt szövetsége, hanem – példátlan becstelenség! – már a csehekkel is, melyet hosszú alkudozások után kötött meg velük.)

„Másodszor, mert a csehek ellen harcoló magyarokat ott a németek kegyetlenül levágták.” (Csak nem volt olyan örült az a német, hogy a saját katonáit „vágja le” és éppen akkor, mikor úgylis alig van olyan katonája, aki mellette harcol?)

Az igazság az volt, hogy a Ferdinánd mellett Csehországban harcoló hajdúk – szokásuk szerint – olyan rablást vittek ott végbe, hogy Bouquoi fővezér büntetésül három tisztjüket kivégeztette. Erre valamennyien fellázadtak és otthagyták a harcteret.

Az csak természetes, hogy erre megsemmisítették őket, mert hiszen utána már csak rablásból élhettek volna és a közbiztonságot veszélyeztették volna. Hiszen akik hazaértek közülük, azok közül is nem egyet itthon a magyarok vágtak le rablásaik miatt. Ha Bethlen csak e rabló hajdúk levágása miatt fogott fegyvert a császáriak ellen, ugyanezen címen (csak sokkal több joggal) a csehek ellen is fordulhatott volna. Ugyanakkor ugyanis Thurn, a lázadó csehek vezére is betört Magyarországra, ő is gyilkolta a magyar lakosságot, sőt még rabokat is szedett közülük, akiket a nádor éppen ekkor próbált kiszabadítani a kezei közül. (Szalay: Eszterházy, I., 55-56. o.)

Végül indulására harmadik okul azt hozta föl Bethlen, hogy „*az magyarországi klérus sok helyeken mind szóval, mind írással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak a religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-főpatrónu-sokkal, városokkal is ki tudja, mit akarnának mívelni*”.

Láttuk, hogy ez a harmadik, „hatalmas” ok nem más, mint Pázmánynek jobbágyaival kapcsolatban mondott, de aljas gonoszsággal elferdített és félremagyarázott kijelentése volt. Láttuk, hogyha valamikor, akkor ekkor, a magyar katolicizmus legválságosabb helyzetében, ugyancsak alapos oka volt „a magyarországi klérusnak”, hogy ne nagyon fenyegetőzzék. Hiszen egyenesen léte forgott kockán, s ilyenkor az ember könyörögni szokott, nem pedig fenyegetőzni. El lehet tehát hinni, hogy „a klérus” mégis éppen ekkor fenyegetőzött?

Bethlen állítólag e három ok miatt ment tehát nagy sereg élén II. Ferdinánd ellen éppen akkor, amikor a csehek, osztrákok és németek is mentek ellene, sőt még a bécsiek is. Mikor aztán váratlanul megfordult a kocka, Ferdinánd Fehérhegynél leverte a cseheket és Bethlen tárgyalni kezdett vele, hogy mentse, ami menthető, akkor egészen világossá vált, hogy nem a magyarok sorsáról, még csak nem is a protestantizmusról, hanem egyedül magáról Bethlenről volt szó.

Mikor ugyanis lényegében már eldőlt a küzdelem s nyilvánvalóvá vált, hogy sem felekezeti, sem alkotmányos téren vívmányokat nem érhet el, Bethlen utána még akkor is két évig folytatta a harcot, pusztította az országot, ontotta a magyar vért és vagyont, követelte az országtól a nagy adókat és élelmiszer- és takarmányszállításokat csak azért, hogy ne csak azt a hét megyét kapja meg, melyet Ferdinánd még mindig hajlandó volt adni, hanem azt a tizenhármát, melyet első szorultsága idején helyezett Bethlennek kilátásba; no meg, hogy megtarthassa azt a királyi címet, melyről való lemondás annyira fájt hiúságának.

Így aztán nem csoda, hogy támadása vége felé már mindenki elhagyta, még a legbuzgóbb protestánsok is, s még azok is, akik eleinte leglelkesebb hívei voltak. Neki azonban mindez nem számított, így is tovább harcolt, s addig nem tudott lemondani arról, amit már megízlelt vagy amit gondolatban már magáénak tartott, míg egészen lehetetlenné nem vált követelése.

De ekkor is szitkozódás és átkozódás közepette mondott le róla. Szidja érte a magyarokat: lenézi, lekicsinyli eddigi áldozataikat és azok előtt, akik neki – igaz, hogy csak kénytelenségből – a Habsburgok alatt szokásos adón tiszteresét szavazták meg, égre-földre esküdözik, hogy ő addig „egy pénzt nem kapott” tőlük, s hogy neki felkeléséből csak költsége volt, de haszna semmi.

Kénytelenségből aláírja a békét, de mikor aláírja, már akkor is tudja, hogy megtartani nem fogja. De az természetesen eszébe se jut, hogy egy szerződést olyan szándékkal írni alá, hogy úgyse tartom meg, a szerződő fél becsapása, tehát becstelenség, és ellenzik azzal a „tisztata” evangéliummal, melyet ő állítólag véd.

Nem csoda, hogy ennyire el volt keseredve a királyi címről való lemondás miatt. Hiszen előtte azt írta Forgách nádornak: „*Hogy én Istentől és az nemes országtól régi szabadsága szerint reám ruházott kicsiny dignitást [méltóságot]\* féltemben magamról levessem és örökévaló gyalázatoma annak renunciálják [lemondásnak tekintsék], bizony uram, az sohasem léssen, arról senki ne gondolkodjék, sőt inkább halok meg tisztességem mellett.*”

\* A magyar királyi méltóságot jelenti ez a „kicsiny dignitás”. Úgy megszokta már ugyanis Bethlen az álnokságot, az álszerénységet és azt, hogy mindig mást mondjon, mint amit gondol, hogy nem vette észre, hogy ez már nem a maga szerénykedése, hanem az ország lekicsinylése. A magyar királyi méltóságot ugyanis csak akkor mondhatja valaki „kicsiny méltóságnak”, ha vele együtt az országot és a magyar nemzetet is lekicsinyli.

Igaz, hogy Bethlen idejében a valóságban is kicsiny volt az ország, ez a mi hazánk, de kétségtelen, hogy ennek ellenére is ez volt a legnagyobb dolog a földön számunkra, s a magyar királyi cím természetesen Bethlen számára is a legnagyobb méltóság volt. Nem is az Isten és nem is „az nemes ország” adta ezt Bethlen Gábornak, mert kétségtelen-

len, hogy Isten is és az ország is II. Ferdinándnak adta, mégpedig nem is sokkal előbb, mint Bethlen elharácsolta előle. Pedig hát a királyi méltóságnak éppen az a legfontosabb ismertetőjele, hogy nem visszavonásig adja se az Isten, se az ország, hanem legalábbis életfogytiglan, sőt legtöbbször nemzetség-fogytiglan. Az erőszak, a fondorlat, a hitszegés, az állhatatlanság és a lázadás adta tehát a magyar koronát Bethlen Gábornak, nem pedig az Isten.

Ilyen fogadkozások után nem csoda, hogy Bethlent annyira bántotta, hogy „féltében” mégiscsak lemondott arról a „kicsiny dignitásról” és „örökkévaló gyalázatára” mégsem „halt meg tisztessége mellett”.

Tény, hogy nem királyhoz illő viselkedés volt ez tőle, de ezen úgy lehetett volna segíteni, hogy belátva, hogy nem Isten adta és hogy az nemes ország se volt valami nagyon nemes, mikor adta, hanem közönséges esküszegő, nem lett volna szabad elfogadni azt az egyébként is „kicsiny” dignitást.

De el nem fogadásához persze önuralom kellett volna, önzetlenség és jellemnagyság. Mindez pedig hogy lett volna meg abban a Bethlen Gáborban, aki már akkor is Magyarországot fejedelmének írta magát, mikor még meg sem választották, és aki még akkor is Magyarországot királyának címezte magát, sőt még pénzt is veretett ilyen felirattal, mikor már lemondott róla, s így ország-világ tudta, hogy nincs hozzá joga?

Bethlen azonban olyan szerencsés ember volt, hogy a magyar történetírás mindezek ellenére mégis nem ezt a sok nagyravágyást, következetlenséget, szerződészegést és gyermekes hiúságot örökítette meg vele kapcsolatban, hanem csak azt a „bámulatos” önmérséklését, tehát önzetlenségét és szerénységét, hogy a koronát nem tetette fejére, noha kezében volt.

Pedig hát láttuk, hogy ez sem szerénységből történt, hanem okos előrelátásból, mert ha a királyi címről való lemondás még így is olyan „örökkévaló gyalázatára” volt Bethlennek, mi lett volna akkor, ha meg is koronáztatta volna magát, s aztán kellett volna lemondania? De Bethlenben ennek ellenére sem lett volna akkora önuralom, hogy a koronát ne tetesse fejére, ha konstantinápolyi követei nem jelentettek volna neki olyan rémeseket a török haragjáról, mint annak idején idéztük. Emiatt nem volt egyelőre koronázás, nem pedig Bethlen önmérséklése miatt. De hogy úgy beszélt, mintha minden az ő jellembeli tökéletessége miatt történt volna, az csak természetes.

De ha már Bethlen királyságra tört, s célját el is érte, akkor jobban vigyázniya kellett volna kijelentéseire, s nem lett volna szabad annyira kötnie az ebet a karóhoz, ha már megválasztották, inkább meghal, mintsem lemondjon. Ugyanis ilyen erősködések után mégis lemondani csakugyan rettentő szégyen volt, s ugyancsak mutatta, mennyire nem volt királynak való az ember, akit a magyarok kénytelenségből és nemtelenül bár, de mégiscsak királyukká választottak. (Ebben egyébként Kossuth is ugyanolyan volt, mint Bethlen. Ő is azt mondta, hogy ha a temesvári csatát is elveszítjük, ő föbe lövi magát. Mikor aztán kisült, hogy mikor ezt mondta, akkor már el is volt vesztve az a temesvári csata, természetesen nem lőtte magát föbe. Ezt helyesen tette ugyan, mert valakinek föbe löni magát bűn, s így Kossuthnak is tilos, de egy nemzeti hősnak nemzeti hőshöz méltóan is kell viselkednie. Meg kell tehát gondolni a szavait, s csak olyanokat kell mondani, amelyeket aztán meg is tart.)

*„Bizony nem jó többé Bethlen Gábor segítségtekre” – önti ki keserűségét Bethlen –, „megégetvén kása a száját; nem köti fel másszor az harangot falu fejében, nem költi el éretetek ötször-hatször való százezer forintját\*, látván mostan szemeivel, mely igen elvonszák az emberek magukat, nem akarnak hazájukért, Isten tisztességéért, religiójokért, szabadságokért semmit költeni és személyekben szolgálni!”*

\* Ez fáj tehát legjobban: a sok pénznek hiábavaló elköltése. Mivel pedig hangsúlyozza, hogy pénzét nem volt érdemes elköltenie, ezzel azt is elismeri, hogy azt a sok pénzt nem a magyar nemzet elveszett szabadságának visszaszerzésére szánta, de még felekezete érdekeinek megvédésére sem, hanem egyedül a maga érvényesülésére. Ezt elérte ugyan, de kevesli, amit elért; ilyen sok pénzért többet várt.

Igaz, hogy a nikolsburgi békében az ország és felekezete szabadságát is kivívta, de ezt semmibe veszi. Vagy mert ez nála a sok elköltött pénzhez képest nem számított, vagy mert jól tudta, hogy a „szabadság” már támadása előtt is megvolt, s azért ezt a kortes jelszót sohasem vette komolyan. A mi „hazafias” történetírásunk azonban egyhangúlag úgy könyveli el a dolgot, hogy Bethlen kivívta mind a vallás-, mind a politikai szabadságot. De hát akkor maga Bethlen miért hangsúlyozza annyira, hogy „a kása megégette a száját” és az ő „örökkévaló gyalázatát” a békekötés után?

„Mert hát legelőször – panaszkodik miatta – Rákóczi György ment haza felesége fejfájására vagy születésére. Aztán a többi úr is ész nélkül tódult császár kegyelmére. Még a már le szerződött tatár hadak megérkezését se várták meg.” Így aztán szegény Bethlen „kényszerített az gyalázatos conditiók szerint megbékélni, nem úgy, mint én kívántam volna végben”. Így vette el a nikolsburgi béke „minden dicsőségét, jó hírét, nevét az magyar nemzetnek” (tehát nem is Bethlennek).

„Személyemnek tőlök megvettetése kényszerített akkor engemet azoknak az gyalázatos conditióknak (ne feledjük, hogy ezek a „gyalázatos conditiók” a nemzet függetlenségét és a vallásszabadságot tartalmazták) aláírására, mert bizony szóról szóra írom; soha én azokra nem léptem volna örök gyalázatomra, election renunciacióval, mert első dolgaimban így hagyattam el, sőt így deponáltam, sőt megfosztattam electiótól ökegyelmek miatt.”

A második támadásnak tehát az volt az oka, hogy az első Bethlen szerint az ő „gyalázatával” (hazafias történetírásunk szerint azonban mégis dicsőséggel) végződött. Ezért az első támadását befejező békét már rosszhiszeműleg is írta alá. Kénytelenségből azzal a szándékkal, hogy mihelyt lehet, kiköszörüli a csorbát, azaz megszegi. Világos azonban, hogy mikor ennek eljött az ideje (hamar eljött), az újabb fegyverfogást nem ezzel okolta meg.

Jellemző álnokságára, hogy ő, aki akkor is már az újabb háborúra készült, mikor az előző háborúját befejező békét aláírta, s háborús szándékát, mint láttuk, már ekkor is hangoztatta, Ferdinándot vádolja azzal, hogy nem tartotta meg a békeszerződést s „meg nem tartván az fogadások – mondja –, sem isteni, sem pedig emberi törvénnyel az végzések megtartására is nem köteles, s így mi is hadainkkal megindultunk, remélvén azt, hogy Isten, aki az végzéseknek és hittel tölt fogadások megszegésének komoly bosszúállója”, megáldja majd fegyvereit.

Bethlen tehát másodszor csak azért fogott fegyvert, mert Ferdinánd szegte meg a nikolsburgi békét. A nikolsburgi békeszerződésben az van, hogy azoknak, akiknek Bethlen az egyház vagy a királyhoz hű maradt nemesek birtokait eladományozta vagy zálogba adta, e birtokokat azonnal vissza kell adniuk, a legközelebbi országgyűlés azonban gondoskodik majd kártalanításukról.

Ez az országgyűlés 1622-ben, tehát a Bethlen első és második támadása közötti időben volt, s nemzeti szempontból annyira kuruc volt, hogy Bethlen első támadásának tanulságai ellenére is ragaszkodott az idegen csapatok behozatalának tilalmához, s ennek törvénybe iktatását sikerült is elérnie. (Egyenesen előkészítette ezzel Bethlen útját egy újabb, sikerrel kecsegtető támadáshoz.) Protestáns szempontból annyira sikeres volt ez az országgyűlés, hogy az előbbi, már katolikus nádor (Forgách) helyett újra protestánst választott, Thurzó Szaniszlót.

Sem nemzeti, sem protestáns szempontból tehát sohasem volt kevésbé szükség egy újabb szabadságharcra, mint ekkor, de annál nagyobb szükség volt rá Bethlen szempontjából. Ugyanez az országgyűlés ugyanis magával Bethlennel úgy kibabrált, hogy adományosainak kártalanítását a következő országgyűlésre halasztotta, ami magyarul annyit jelentett, hogy örökre elhalasztotta. Annak ugyanis, ami anyagi áldozatot követel, annál kisebb a valószínűsége, minél későbbre halasztják. Nem is kaptak Bethlen adományosai kártalanítást soha.

Sérelmes volt ez Bethlenre, de ha a nikolsburgi béke megszegésének felelt meg, az igazságtalanságot nem a király követte el, hanem az országgyűlés, tehát a magyar nemzet. Fő oka pedig az a Thurzó nádor volt, aki még az imént, az első felkeléskor, Bethlennek olyan főembere volt, hogy magát a nikolsburgi békét is ő kötötte meg a királlyal Bethlen nevében. Ez is

mutatja, mennyit adtak Bethlenre állítólagos hívei. Maga az országgyűlés határozata pedig azt bizonyítja, hogy maga az ország is mennyire nem azonosította magát Bethlen érdekeivel, s hogy Bethlen már rövid magyarországi uralma alatt is mennyire eltaszította már magától az ország rokonszenvét.

A nikolsburgi békének Ferdinánd részéről való másik megsértése Bethlen szerint az volt, hogy az abban a várak karbantartására járó évi 50.000 forintot Ferdinánd nem fizette meg neki. Ez igaz volt. Ez az 50.000 forint azonban a békeszerződésnek olyan jelentéktelen pontja volt, hogy csak emiatt az egész békét sutba dobni és újra háborút indítani érthetetlen dolog. Ferdinánd részéről ez a mulasztás nem jelentett rosszakaratot a békeszerződés megtartását illetően. Ennek egyszerűen csak az volt az oka, hogy neki bőkezűsége és könnyen adakozó volta miatt pénze sohasem volt. Nemcsak Bethlennek, hanem még leghűségesebb híveinek is várakozásra és sürgetésre volt szükségük, mire megkapták azt, ami nekik járt.

A jelen esetben azonban nemcsak a császár gyarlósága volt az oka annak, hogy Bethlen nem kapta meg a pénzét. Látni fogjuk majd ugyanis, hogy Bethlen még azzal is dicsekedett, hogy neki a császár az adófizetője, s mikor ezt mondta, arra az évi 50.000 forintra gondolt, ami neki tőle a nikolsburgi béke értelmében járt.

Bethlen jobban megszegte a békeszerződést, mikor ilyesmivel hetvenkedett, mint a császár, akinek ezek után nem volt kedve Bethlennek megküldeni az „adót”. De az is mentsége a császárnak, hogy neki biztos tudomása volt arról, hogy Bethlen már a nikolsburgi béke aláírásakor a második támadásra készült, s utána is állandóan érkeztek hozzá a jelentések Bethlen háborús kijelentéseiről, sőt készülődéseiről.

Nem ostoba ember lett volna-e tehát Ferdinánd, ha ezek ellenére is küldött volna Bethlennek pénzt? Hiszen ezt a pénzt a szó szoros értelmében a saját maga ellen indítandó háború költségeire küldte volna. Tartotta volna meg tehát maga Bethlen a békét, s akkor nem kellett volna panaszkodnia arra, hogy a császár nem tartja meg.

Bethlen második támadásának nem lehetett oka ez a meg nem fizetett 50.000 forint, mert nagyon jól tudta ő azt, hogy a mindig pénztelen, s ezért mindig készületlen II. Ferdinánd mennyire fél az ő támadásától. Csak ultimátumot kellett volna tehát neki küldenie, hogy vagy 50.000 forint vagy újabb támadás, s rögtön megkapta volna a pénzét kamataival együtt. Sőt megkapta volna ultimátum nélkül is, mert mikor Bécsben megtudták, hogy Bethlen már indulni készül, ők maguk üzenték neki, hogy a pénz már készen van. Mivel Bethlen mégis megindult, nyilvánvaló, hogy támadásának nem ez az elmaradt 50.000 forint volt az oka, de nekünk, akik már azt is tudjuk, ami Ferdinánd és tanácsosai részére akkor még a jövő titka volt, azt is meg lehet már állapítanunk, hogy az ellenségnek küldte volna a császár ezt az összeget, ha megküldte volna, azaz együgyűség lett volna részéről megküldeni.

De azt is, mint igazságot mondhatjuk ki, hogy Bethlen második támadásának az országgyűlés viselkedése se volt igazi ok. Bethlen nem az az ember volt ugyanis, aki a hívei kára miatt egy 5-6-7-szer százezer forintjába belekerülő háborút megindított volna. Egészen kétségtelen tehát, hogy ez is csak ürügy volt, nem pedig igazi ok. Az igazi ok az volt, amit maga megmondott már rögtön a béke aláírása után. A királyi cím, no meg a remény, hogy a már bírt hét megye mellé esetleg még újakat is szerezhethet.

Bethlen harmadik támadása azért történt, mert hitfelei nyugaton éppen ekkor újra szövetségbe tömörültek II. Ferdinánd és az Egyház ellen és így a harmincéves háború új, erőteljes fordulatot vett. A nyugatiaknak hasznos volt a keleti szövetséges, Bethlen viszont sokkal tevékenyebb és sokkal nagyraavágóbb volt, semhogy ilyen nagyszerű alkalmat elmulasztott volna szerencséje újabb megkísérlésére.

Hogy a második támadására következő békében újra megfogadta, hogy többé nem indít támadást, sőt mindenben egyenesen támogatója lesz a királynak, az természetesen a legkevésebbé sem volt akadály Bethlennél a hamarosan következő harmadik támadásnak. Hiszen mikor ígérte, már akkor sem gondolt komolyan arra, hogy meg is tartja.

Igaz, hogy Ferdinánd most sem fizette meg neki a második békekötésben már 30.000 forintra leszállított évi pénzösszeget, de most már Bethlen nem is ezt hozta fel támadása okául. Most már minden megokolás nélkül egyszerűen csak jött. Hadüzenetet egyébként az első két alkalommal sem küldött. Ekkor is egyszerűen csak jött, mert a meglepetés adta hadi előnyöket nem volt hajlandó ilyen „formaságok” kedvéért (melyeket azonban a tisztességes emberek akkor még szigorúan megtartottak) feláldozni.

Bethlen e tekintetben is úttörő volt, ebben is megelőzte korát, mert ma már egészen rendszeres az ilyen becstelenség, hadüzenet nélküli háború kezdése. A második világháborúban Hitler is így tett és a japánok is így tettek Amerikával, sőt már Nagy Frigyes is hadüzenet nélkül szokta megtámadni Mária Teréziát. Azonban a becstelenségben, a haszonnak a becsület elé helyezésében nem dicsőség, hanem gyalázat úttörőnek lenni.

Harmadik támadását – de csak utólag – ezzel okolta meg Bethlen: „*Nem gyönyörűségből, nem fejedelemségkivánatból, nem keresztyén vérontásra való vágyódásból, hanem félelemből kellett ez mostani expedíciót felvennünk.*”

Állítólag attól félt, hogy ha ő nem jön, a császár híres, rosszhírű vezére, Wallenstein tönkreteszi egész Magyarországot és az igaz religiót. Ezzel az érvelésével azonban burkoltan azt is elérte, hogy az első és a második alkalommal, mikor ő maga sem mondta, hogy a félelem miatt kellett jönnie, csakugyan „fejedelmkivánásból” és a „keresztyén vérnek ontására” jött; bár azt mi is szívesen elismerjük neki, hogy ekkor sem „gyönyörűségből”. Ez azonban édeskevés mentség.

Világos azonban, hogy félelemre most sem volt oka sem neki, sem a nemzetnek, sem a protestantizmusnak. Hiszen Bécs egyenesen örült lett volna, ha nyugati ellenségei mellé még maga szerez magának ellenséget keleten is. De egyébként is közvetlenül Bethlen harmadik támadása előtt választották és koronázták meg a király fiát, III. Ferdinándot, s az új király épp úgy esküt tett a nemzet és a protestantizmus szabadságára, s épp úgy kiadta a koronázási hitlevelet, mint előtte apja. Pedig – nem a nemzet, hanem a protestantizmus túl nagy jogai miatt – eleinte az öreg király annyira nem akarta előre megkötni fia lelkiismeretét, hogy még fia megválasztását is el akarta halasztani, csak hogy a protestantizmus szabadságára ne kelljen neki az esküt letennie. (Bethlen, Nagy Frigyes vagy Hitler bezzeg nem haboztak volna az ő helyében. Ők egész nyugodtan letették volna azt az esküt akkor is, ha tudták volna, hogy nem fogják megtartani.)

Hogy a király mégis inkább fia megkoronázása, s vele eskütevése mellett döntött, annak kényszerhelyzete volt az oka. Az uralkodóház veszélyeztetettsége ugyanis ekkor olyan nagy volt, viszont a nagy veszéllyel való megbirkózásra pénz annyira nem állott rendelkezésére, hogy tanácsosabbnak tartotta, ha legalább a magyar protestánsokat nem teszi ellenségévé. A habozással és az eskütevés lehető elkerülésére való törekvéssel azonban egyúttal azt is tudtára adta a magyar protestánsoknak, hogy ezt az esküt, ha egyszer már letette, mennyire kötelezőnek tartja magára és fiára. Ennyire nem fenyegette tehát a magyar protestantizmust veszély – a magyar alkotmányról nem is szólva – Bethlen harmadik támadása előtt. Félelemre tehát igazán nem volt semmi ok, s ezt éppen Bethlen tudta a legjobban. Ha ő nem jön ki Erdélyből, Wallenstein serege sem lépett volna soha Magyarország területére. Volt annak másutt éppen elég dolga.

E harmadik támadás alkalmával Ferdinánd természetesen megint egészen készületlen volt. Pedig hát ezer jel mutatta már előre a készülő harmadik támadást, meg ekkor már Bethlen természetét is egész jól ismerték. De hát a jó ember, a keresztyén ember, nem szeret és nem is tud háborúra készülni addig, míg a baj a nyakán nincs, s így a létfenntartás kényszere rá nem erőszakolja. A jó Ferdinánd is mindig így volt. Így aztán Bethlen megint ellenállás nélkül már hetek alatt ott volt a morva határon, pedig most az ország (a protestáns ország!) még közönyösebb volt a „szabadság” ügye iránt, mint a második alkalommal.

Wallenstein személyében azonban Bethlen most megfelelő ellenfélre akadt, s csak e tehetséges hadvezér seregének élelmezési nehézségei, majd a katonáit tizedelő pestisnek köszönhetően, hogy nem járt pórul. Még így is csak úgy tudott megmenekülni Wallenstein vaskarmaiból, hogy fegyverszünetet kért Eszterházy nádortól (ilyen úr volt a nádor annak ellenére, hogy az ország – ha kényszerből is – Bethlenhez csatlakozott), ezt Wallenstein Eszterházy kedvéért meg is adta neki, de csak másnap délig, Bethlen pedig – felhasználva a jó alkalmat – az éj leple alatt reggelre eltűnt a láthatárról.

Megszökése elég szégyenletes volt, és a fegyverszünet megszegését is jelentette, mert hiszen a fegyverszünetet aláíró felek arra kötelezik magukat, hogy addig a hadi helyzeten nem változtatnak (természetesen abban az esetben, ha a fegyverszünet csak órákra szól, mint a jelen esetben). Bethlen, hogy hiúsága kárt ne szenvedjen miatta, úgy fejezte ki magát, hogy Wallenstein „stratagémával [hadi csellel] élve megráfalta”. Csak az a kis szépséghiba volt a dologban, hogy a fegyverszünetben éppen arra kötelezte magát, hogy „stratagémával” nem fog „élni”. Úgy „tréfálkozni” egy hadvezérnek, hogy az ellenség elől megszökik, mindig szégyen (hogy csúfoltuk mi érte 48-ban Jellasicsot!), de szerződésszegéssel megszökni, mint itt Bethlen tette, kétszeresen is az.

A harmadik támadást követő béketárgyalásokon a királyhű magyarok (ezért volt Bethlen mindig annyira ellene, hogy a király megbízottjai magyarok legyenek) már nem akartak Bethlennek mindent oly könnyen megbocsátani, mint az első két alkalommal, s a királyt arra ösztökölték, hogy ne engedjen neki. Bethlen nem is volt sohasem olyan alázatos, mint e harmadik béketárgyalásokban.

Végül aztán (főként azért, mert a háború folytatása sok pénzbe került volna) újabb fogadkozásaira, hogy soha többet nem fog fegyvert az ország vagy a király ellen (a békeszerződésnek úgyszólván egész szövege nem áll másból, mint Bethlennek erre vonatkozó fogadkozásából), sikerült megtartani eddigi vívmányait, kivéve a már eddig is 30.000-re leszállított 50.000 forintot, melynek fizetése most már végleg kimaradt a békeszerződés szövegéből.

Hogy azonban a harmadik után nem jött még egy negyedik támadás is, annak bizonyára elsősorban az volt az oka, hogy a betegség és hamarosan a halál tett látogatást Bethlen udvarában, s már 49 éves korában jött el fiatal, de mégis túl korán elöregült testéért. A nagyra törés azonban hősünk betegségében sem szűnt meg. Ő igazán elmondhatta magáról: Dum spiro, spero [ameddig élek, remélek]. Egész halála órájáig szötte az újabb meg újabb terveket.

Utolsó éveiben már a lengyel koronára áhítozott. Ekkor már akarva sem takarhatta nagyra vágyását hazafias vagy akár csak felekezeti lepelbe, mert hiszen a lengyel koronára már bizonyára nem azért tört, mert olyan mérhetetlenül és olyan önzetlenül (!) szerette magyar hazáját, s még kevésbé azért, mert olyan buzgó kálvinista volt. Hiszen a lengyel koronát váltsváltoztatás nélkül nem is igen lehetett volna megszereznie. Kétségtelen, hogy Bethlen nem szívesen tért volna át, mert hiszen az érdekből való vallásváltoztatás rontja az ember „böcsületit”. De ha a dolog csak ettől függött volna, Bethlent ismerve, ki meri azt állítani, hogy ezt is nem tette volna meg?

## **Bethlen házassági terve**

Hogy az elvek mennyire háttérbe szorultak Bethlen személyes érvényesülése mögött, egyúttal, hogy a hatalom- és dicsőségvágy mellett milyen nyárspolgárius, sőt gyerekes hiúság is lakozott benne, azt a legnagyobb mértékben mutatja az a hő vágya (melyet három teljes éven át melengetett lelkében, s melynek megvalósítását, nem csüggedve a kudarcok miatt, újra meg újra megkísérelte), hogy Ferdinánd leányát vezethesse oltárhoz első felesége, Károlyi Zsuzsanna halála után.



Érdekes e tekintetben való viselkedését aprólékosan szemmel kísérni, mert nagyszerűen bele lehet mellette pillantani lelkének belső redőibe. Jól meg lehet belőle ismerni az embert; a nagy Bethlent is, meg a kicsit is; a nagyra törőt, meg a gyerekesen hiút is; az ellenszenveset is, meg a rokonszenveset is. Éppen ebből tűnik ki ugyanis legjobban annak a kijelentésünknek az igazsága, hogy Bethlen annyira emberi, hogy még gyarlóságában is van valami rokonszenves. Én magam például mindig őszintén sajnáltam, hogy vágya nem teljesülhetett. Én Ferdinánd helyében neki adtam volna a lányomat. (Látni fogjuk, hogy a jó Ferdinánd is odaadta volna, de a lányának nem kellett.)

Egyik fő jellemvonása Bethlennek, az embernek, hogy tetszelgett nagyságában, rangjában, hatalmában, gazdagságában. Hiszen ha nem tetszelgett volna benne, nem áldozott volna fel érte annyira mindent, még a becsületét is. Élete minden fontos eseményéből reklámot csinált. Ilyenkor a máskor oly takarékos ember nem sajnálta a pénzt – volt is neki elég –, mérhetetlen pompát fejtett ki és ilyenkor ország-világnak tudtára adta, ki ő. (Ez egyébként nemcsak Bethlennek, s nem is csak a fejedelmeknek volt sajátja akkor. Majdnem minden akkori magyar főúrban is megvolt mindez. Csak az előbb említettük például az olyan nemeslelkűnek tartott Thurzó Imrében. Apjának Thurzó Imre is olyan temetést, önmagának olyan fényes esküvőt csapott, hogy hatalmas uradalmakat lehetett volna venni az árán.)

Ez a tulajdonság azonban Bethlenben mégis még jobban megvolt, mint kortársaiban. Például fejedelmi elődje, Báthory Gábor hat év óta temetetlenül fekvő tetemeinek is végül olyan fényes temetést rendezett, amilyent aligha látott még Erdély. Ebben okként bizonyára az is szerepelt, hogy elhallgattassa a mendemondát, hogy azok a hajdúk, akik Báthory Gábort meggyilkolták, tulajdonképpen az ő felbéreltjei voltak. Meg akarta vele mutatni, hogy ő nem ellensége Báthory Gábornak, noha menekülnie kellett előle, míg élt, s éppen ezért beszélték róla azt, hogy ő tétette el láb alól. (No meg hát azért is, mert ha Báthory Gábor él, Bethlenből nem lehetett volna fejedelem, s Báthory Gábor túl fiatal volt ahhoz, hogy Bethlen a halálát kivárhatta volna.)

Mikor első támadásakor Magyarországon hívei királlyá választották, olyan káprázatos fénnel vonult be az országgyűlésre, hogy fogadja a büszke magyar főurakat, a Thurzók, Illésházyak, Széchiek, Rákócziak kézcsockra járulását, hogy hónapokig káprázott bele az ország szeme. Bevonulásakor a maga és neje kísérete kétezer emberből, az akkor többnyire protestáns főuraké összesen tízezer emberből állott. (Nem csoda, hogy aztán annyira fájtt neki, mikor mégis le kellett mondania erről a „kicsiny dignitásról”. De persze az sem csoda, hogy ilyen körülmények között a Habsburgok olyan nehezen tudták behajtani a török segélypénzeket, melyeket „keresztény szeretetből” kellett megszavaztatniuk azokkal az osztrák, cseh és német rendekkel, akik az „ínséges” magyarok effajta káprázatos pompakifejtését látták (a jelenlévő külföldi követségek tagjai), vagy legalább a hírért hallották.)

Mikor 1626. február 22-én a második menyegzőjét ülte a császár lánya helyett a protestáns Brandenburgi (Hohenzollern) Katalinnal, tudtára adta ezt követségek útján (ha még olyan sokba kerültek is) minden uralkodónak és nagyúrnak, aki csak élt akkor a föld kerekén. Meghívott az esküvőre mindenkit, még ellenségeit is, ha nagyurak voltak. Mert hiszen minél több és minél nagyobb urak jelentek meg az esküvőn, annál nagyobb úrnak látszott az ünnepelt.

Meghívta még Bajor Miksát is, akinek seregei pedig Fehérhegynél nemcsak a cseheknek, hanem az ő királyságának is a kegyelemdöfést adták. Bizonyára egyszerű származását akarta feledtetni ezzel a királyokénál is nagyobb fénnel. Az effajta hiúság éppen emiatt megszokott dolog majdnem minden „self-made man”-ban [önerejéből érvényesülő emberben]. Napóleonnak is császárlány kellett feleségül (ő meg is kapta), de nemcsak az kellett neki, hanem mindjárt le is kicsinyelte menyasszonyának „szegényes” kelengyéjét (mi meg azt hittük, sőt hisszük még ma is, hogy a magyar föld minden kincse és az ország minden adója a főhercegnők „fényűzésére” ment), s rögtön tízszer annyit és tízszer olyan finomat és tízszer olyan divatost csináltatott neki mindenből, mint amennyit és mint amilyent hazulról hozott. De az is

igaz, hogy neki a fitogtatásra is jobban volt szüksége, mint annak, mert annak az ősei is már félezer éve császárok voltak, s így az egyszerűség fényűzését jobban megengedhette magának.

Bethlen azt az óhaját fejezte ki, hogy esküvőjén Ferdinándot, a császárt, Pázmány képviselje. Nem azért, mert Pázmány volt, hanem azért, meg az Anyaszentegyház bíborosa. Ezt a kiténtetést nem kapta meg. (Ezt is azzal az udvarias megokolással tagadták meg tőle, hogy főpap nem való ilyen világias természetű követségbe.)

De a római császár követe természetesen ott volt az esküvőn és a másik császáré, a szultáné, akit, illetve akiket (mert hiszen egy egész ármádiával voltak) mint hajdan Zápolyának, neki is dugdosnia kellett a császár követei elöl.

Bethlen azonban nem tehette, hogy esküvőjére a szultánt is meg ne hívja, nemcsak azért, mert hiúsága nem engedte meg neki, hogy csak egy császár követei legyenek ott, mikor ket-tő is ott lehetnek, hanem azért se, mert a portán azt hitték (s Bethlen akarta, hogy ott azt higgyék), hogy ő egyedül csak a hatalmas török császár embere. Nem cselekedhetett hát a nyilvánosság előtt ezzel ellenkezőleg.

Jellemző azonban, hogy szövetségesei és hittestvérei már sokkal kevésbé tisztelték meg, mint a padisah, sőt mint a katolikus császár (s Bethlen mégis azzal mentette minden, a magyar király ellen elkövetett bűnét, noha effajta bűneinek száma ugyancsak légió volt, hogy a császár ő vele igen rosszul bánt). Nem küldött az esküvőre követet sem az angol király, noha Bethlen az ő vejének, mint cseh királynak, volt hajdan szövetségese. (De hisz éppen ez volt az oka, hogy nem küldött, mert volt alkalma jóllaknia Bethlennel.) Nem küldött a francia király, sem Velence, pedig mindketten a Habsburgok ellenségei, s így Bethlen szükségképpen „elvtársai” voltak.

Az esküvőn a fény és a vígasság egyébként akkora volt, hogy az ünnepi menetben hat nagy, oroszánmódra farkig fehér-kékre festett török ló húzta az új házaspár dízhintáját, s a fény és zaj emelésére Bethlen minden elérhető zenekart szerződtetett, sőt – hogy többen legyenek – még örök ellenfele, Eszterházy nádor zenészeit is kölcsönkérte.

Bethlen annyira túlzásba vitte a hiúság természetes emberi gyarlóságát, hogy valóságos színészé vált miatta. Még felesége halálát is a maga hiúságának, fontosságának és érdekhajhászásának szolgálatába állította. Kétségtelen, hogy még gyászában is fontosabb volt számára ez, mint a fájdalom.

Mivel azonban úgy tesz, mintha csak a gyász, a fájdalom érdekelné, valójában egy olyan ellenszenves színész alakja jelenik meg előttünk, aki még gyászában is alakoskodik. Nem ritkaság egyébként ez „hazafias nagyjaink” között. Mi ugyanis hajlamosak vagyunk a látványosságokra, a pózokra, s így nem csoda, hogy a nemzet bálványai közül nem egy nem tudott e tekintetben sem ellenállni a népszerűség növelésére annyira előnyös jó alkalomnak. Feltűnően látható például ez Wesselényi Miklósbán, aki már az apjától örökölte, akiben a hiúság még egyetlen bálványozott fia szereteténél is nagyobb volt.

Bethlen első felesége, Károlyi Zsuzsanna, egy jó negyedévre a nikolsburgi béke aláírása után, 1622. május 13-án halt meg. A nagyzó Bethlen olyan temetést rendezett neki, mintha nem mondott volna le már a királyi méltóságról. Ezzel is megmutatta, hogy lélekben nem is mondott le soha erről az egyébként is „kicsiny dignitásról”.

Természetesen Eleonóra császárnét, II. Ferdinánd (második) nejét is meghívta a temetésre. Tudta, hogy nem fog elmenni, ezt Bethlen sem kívánhatta tőle. De hátha mégis?! S akkor micsoda megtiszteltetés, micsoda dicsőség lenne ez rá nézve Erdélyben! Ha megtette volna ezt a császárné az ő kedvéért, olyan tisztelet és olyan fény fogadta volna, amilyent talán még ő sem látott. Még az is lehet, hogy emiatt a gyászba borult, de annyira hiú férj még második támadását, tehát esküszegését is elhagyta volna, vagy legalább évekre elodázta volna hálából és a nagy meghatottságtól. De – gondolta Bethlen – még ha csak követet fog képviselőtében a temetésre küldeni, az is akkora megtiszteltetés és annyira fog imponálni Erdélyben, hogy így is megéri a meghívólevél megszerkesztésével járó fáradságot és költséget.

Érdemes ezt a temetési meghívót szóról szóra közölni, mert nagyszerűen meg lehet belőle ismerni Bethlent, az embert. Először is látjuk, hogy a nyelvnek kicsoda művésze. Szében, kegyeletesebben, kenetesebben és nemesebb lelkülettel talán nem is lehetett volna írni valakinek felesége halálakor, mint ahogyan Bethlen ír ebben a meghívó levélben.

*„Hogy az emberi élet némi csodálatos változással ellenséges és kedvező viszonyok örök láncolata, magam házi, mégpedig gyászosnál gyászosabb példáján tapasztaltam, mint ki nemrég nehéz hadviselésekben járván el, midőn az ő császári királyi szentséges felségével kötött és megerősített béke ügyeivel kezdtem egész lélekkel foglalkozni, s evégett ide Erdélybe utaztam: a fenséges fejedelemmé, Zsuzsanna, kedves hitvesem, mint életemben, úgy ezen útban is társam és késérőm, íme váratlanul, még útközben, súlyos nyavalyába esik, s ide, Kolozsvár városomba hozatván, megérkezésünk után nyolcadik nap, úgy mint folyó május havának 13. napján éjjeli két óraker Istenhez küldött forró imádságok között és a keresztyén áhítat mindazon tiszteinek teljesítése után, melyeket az asszonyok egyik legszentebbikének valaha művelni hagyott az emberi természet gyarlósága, elhunyt az Úrban és ezen múltó életet ama halhatatlan boldogsággal, melyet egész a körülállók bámulásáig áhítózott, amely szerencsésen, oly kegyeletesen felcserélte, nekem idő előtti elhalálozása által hihetetlen és megmagyarázhatatlan lélekfájdalmat hagyva és maga utáni vágyát minden jóknak.*

*Mivelhogy tehát az Úrban ekként elhunytnak kötelességem, mint keresztyénhez illik, legkivált pedig irántam való tiszteletéhez és azon határtalan ragaszkodásához képest, melynél nagyobb, őszintébb és odaadóbb bármely házassági életben alig képzelhető, a végtiszteletet megadni: érte a gyászexequiák [gyászzenék] és a temetési szertartások Gyulafehérvárott fognak tartatni s teste a nagyobb egyházban a földnek, ezen mindnyájunk közös anyjának kebelébe, honnan eredetét is vette, jövő július havának első napján fog eltakaríttatni. Miért is szentséges felségedet kérve kérem, méltóztassék irántam való hajlandóságánál és indulatánál fogva a legalkalmasabbnak látszó módon a temetésen jelen lenni és lelkemnek ezen benső szomorúságát kegyességének vigasztalásával és tanúsításával mintegy enyhíteni, s egyszerűs mind kedves hitvesemnek végső napját díszesíteni. Mit szentséges felségednek megszolgálni ügyekszendem, kinek is hosszú és boldog életet kedveseivel egyetemben szívből kívánok.”*

Milyen jó keresztyén, milyen jó és nemeslelkű ember, milyen mintaférj rajzolódik elének e megható sorokból! Hogy szerethette a feleségét, hogy megbecsülhette, milyen példás házasságot élhetett az a férj, aki így tud írni felesége halálakor! Mint sajnálja, hogyan gyászolja ez a jó Bethlen egyszerű, köznemesi családból származó élete párját! Még a császárnét is csak arra kéri, hogy „mintegy” enyhítse fájdalmát, mert ténylegesen enyhíteni azt úgysem lehet. A császárné meggyőződhetett róla, milyen értékes ember ez a Bethlen Gábor, és hogy eretnekek között is lehetnek és vannak jó emberek és példás keresztyének.

Ha azonban érzelmeink és meghatottságunk szabadon engedése után az eszünket is használni kezdjük, akkor kellemetlenül kell megállapítanunk, hogy ugyanaz az ember, aki ilyen megható tisztelettel viseltetik „ő császári királyi szentséges felsége” s neje „ő szentséges felsége” iránt, csak a minap támadta hátba galádul „ő császári királyi szentséges felségét”, mégpedig annak ellenére, hogy maga elismerte, hogy a vele kötött szerződése azt kívánta volna, hogy ne őt, hanem ellenségeit támadja meg.

S még csak azzal se vigasztalhatjuk magunkat, hogy azóta megváltozott, s ez az írása is éppen azt bizonyítja, hogy megbánta már azt, amit tett. Ez írása után ugyanis még újra kétszer ment fegyverrel „ő császári királyi szentséges felsége” ellen, sőt ugyanakkor is, mikor ezeket a kegyeletos sorokat írta, már el is határozta, hogy megszegi az „ő császári királyi szentséges felségével” kötött és megerősített békét.

De ha az eszünket működni engedjük, még azt a megható hitvesi szeretetet sem vehetjük őszintének, melyet levelében oly megindító kegyelettel fest. Az olyan férjet ugyanis, aki igazán porig van sújtva felesége halálával, éppen nagy fájdalom miatt nem érdekli ekkor semmi, nem érdekli még a szép nagy temetés sem, annál kevésbé az, hogy a császárné „ő szentséges

felsége” ott lesz-e vagy nem. Az olyan fájdalom ugyanis, mely még akkor is szépen megtűri maga mellett a hiúságot, amikor a legjobban sajog, nem fájdalom. Aki igazán sajnálja meghalt feleségét, annak nincs kedve s türelme ilyen levelek fogalmazásával tölteni idejét akkor, amikor az a ravatalon fekszik.

Bethlen azonban még annál is sokkal gyarlóbb volt, mint amit az, hogy gyászában is ilyen szép leveleket tudott megfogalmazni, feltételez. Neki akkor, mikor felesége haláláról és erényeiről ezt a szép levelet írta, már a második, az elsőnél előkelőbb feleség járt az eszébe, s ez a meghalt gyászlevél tulajdonképpen nem is a meghalt, hanem a jövődó felesége kedvéért íródott.

Azért mutatja magát benne olyan példás férjnek, mert akkor már a császárné lányát (mostohalányát) szemelte ki második feleségnek, s a jövődó örömanjának meg akarta mutatni, milyen jó ember és milyen jó keresztény a jövődó kérő, és milyen jó férj lesz majd belőle. Olyan, akihez még a szentséges császár és császárné is bátran hozzáadhatja a lányát. Együttal mindjárt meg is akarta kezdeni az ismerkedést és a barátkozást az új nászasszonnyal.

Ez a példás keresztény Bethlen Gábor túlságosan is gyarló ember volt. Láttuk, hogy felesége, Károlyi Zsuzsanna, 1622. május 13-án halt meg, de a temetése – mert a nagy parádé megrendezéséhez idő kellett – csak július elsején volt. De Bethlen (datum Albae/Gyulafehérvárott die 6. junii anno 1622 (tehát felesége halála után már 3 hétre, s eltemetése előtt egy hónappal) benevolus Gabriel aláírással található a kismartoni levéltárban) azt írja Eszterháznak, hogy „*Károlyi uram többet fog mondani kegyelmednek*”, azaz, hogy van a levélben közölteknél sokkal fontosabb mondanivalója is, melyet azonban nem bíz papírra, hanem majd küldöttje személyesen fog előszóban közölni.

Károlyi Mihály Bethlen nevében fel is kereste Eszterházyt Érsekújvárott s megkérte, hogy nagyon finoman puhatólózza ki, hogyan fogadnák az udvarban, ha Bethlen a császár második leányát, a még 12 évet be sem töltött Cecília Renátát, feleségül kérné. Károlyi Bethlen nevében tollba mondta Eszterháznak itt következő biztosítékait:

1. „*Nem háborgatná* (főhercegnő feleségét) *religiójában, sőt azokhoz minden jóakarátját ajánlja, kollégiumot emel* (természetesen a jezsuitáknak), *templomokat ad és épít* (természetesen pápistákat), *s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát az catholica religionak, talán maga is követője leszen, mondván, hogy most is sokat szeret abban és minden jóakarattal is van hozzájuk.*”

2. „*Pro securitate suae fidelitatis* (annak bizonyítékául biztosítékul, hogy ő maga soha nem lesz többé a császárhoz hűtlen) *admittálja* (befogadja) *az német praesidiumot* (őrséget) *Tokajban, Szakmárban és Váradá is.*” (No hát ezzel Bethlen ugyancsak elárulta a magyar „hazafiságot”! Vajon elhíhetjük-e neki, hogy legalább eddig hitt benne?!)

3. „*Ha az alkalmatosság behozza, tudván ő az töröknek minden dolgait és ha őfelségének az leszen kegyelmes jóakarátja, kész leszen az törökre is arcul támadni és az körösztvényesség mellett szolgálni* (elismeri tehát, hogy eddig ellene működött), *interim* (közben) *állandó békességet szörzeni, ha úgy tetszik őfelségének.*” (Tehát közben hogyan fogja majd becsapni a törököt!)

4. „*Hogy valami suspicio* (gyanú) *fönn ne maradjon ennél maga méltósága kereséséről, mindjárt első gyűlésen elvégezi maga vármegyéinél és ezeknél is munkálózik, hogy in successionem mind válasszák s mind megkoronázzák őfölsége öregbik fiát.*” (Mivel házassági terve nem járt sikerrel, látni fogjuk, hogy bosszúból mindent elkövetett, hogy legalább ne egyhangúlag legyen király II. Ferdinánd „öregbik fia”. De persze ezt mégis egyedül csak magyar nemzeti érdekből csinálta.)

5. „*Valaminemű udvart és valamennyit akar őfelsége tartani* (itt „őfelségén” az ő reménybeli Habsburg-feleségét érti), *mindannyit és mindúgy tartja illendő méltósága szerént, ha szintén azok mind németek lesznek is.*” (Vajon volt-e ez a Bethlen Gábor annyira magyar érzelmű, mint Pázmány vagy Eszterházy?)

6. „Az ő holtá után, hogy a koronához incorporáltassék Erdély, végben viszi még életében és illendő és elegendő securitást ad arra is, hogy az mostan neki engedett vármegyék fogvatkozás nélkül visszaszálljanak.” (Vajon elhithetjük-e ezek után, hogy Bethlen hitt abban a Bocskai-féle erdélyi koncepcióban, melyben állítólag még Pázmány is hitt (de Eszterházy nem), hogy ti. addig, míg idegen lesz az uralkodóház, elengedhetetlen nemzeti érdek, hogy Erdély külön és nemzeti fejedelmek alatt éljen? Pedig hát Habsburg-ellenes viszonylatban ezen alapszik az egész magyar „hazafiság” és az összes protestáns jellegű szabadságharc, sőt még Rákóczi Ferencé is. Bethlen egyenesen háromszor ragadott fegyvert ezen a „hazafias” alapon, s most látjuk, hogy maga tagadja meg az egészet anélkül, hogy Bécsben kérték volna tőle. Látjuk tehát, hogy ő maga sem hitt benne, mert ha igen, akkor közönséges hazaáruló volt.)

7. „Részletesen elsorolja, mit köt le jegyajándéku jövőendő feleségének.”

8. „Ajánlja mindennemű szolgálatra magát minden ellensége ellen öfölségének is, ha kívánja, szintén az imperiumban [birodalomban] is (tehát nemcsak mint magyar királynak, hanem mind császárnak, tehát „idegen” érdekekért is), ha maga személyében kívánja is, azonkívül is minden engedelmisségét ajánlván.” (Tehát elárulja a külföldi protestantizmust, hajdani (és későbbi) szövetségeseit.)

9. „Jelenti azt is, hogy van annyi értéke és állapotja, azki mellett megfelelhet az ő fölsége méltóságának abban, és hogy maga is már napról napra eszében vévén az dolgoknak mivoltát, úgy alkalmaztatja állapotjában magát, azkivel öfölsége igen contentus (megelégedett) fog lenni és az személ is.” (Ti. a Habsburg-feleség.)

10. „Mondja, hogy az földig alázza magát és olyan leszen, mint legkisebbik szolgálója öfölségének, sem fáradtságát, sem értékét nem kímélvén az öfelsége szolgálatjában és ha kívánhatnék, életének elfogyását is.” (Ez Bethlen egész addigi életének, s élete minden eszményének megtagadását jelenti. Világos, hogy Bethlen mindezzel azt bizonyítja, hogy ezekben az eszményekben komolyan eddig sem hitt, hanem csak ürügyekül használta őket. De mit szóljunk ahhoz, hogy házassági ajánlata elutasítása után mégis újra csak régi „eszményeit” szolgáltatta, sőt még újra fegyvert is ragadott értük?)

11. „Hogy az ő állapotjában meg ne ütközzék öfelsége, kéri azon; mert noha tudja azt, hogy nagy különbség vagyon öfelsége között és ő között, mindazonáltal tudván oly kegyes fejedelemnek öfölségét, hogy sok és nagy difficultásaival [nehézségeivel, akadályjaival] is kész segíteni és promoteálni [kinevezni] mind az religiót s mind az körösztvénségnek jóvát, mely dolgokat látván az állapotban, tegyen jót jó szolgájával, ha nem magáért, az közönséges jóért, tekintvén öfölsége benne azki ezekből kijűhet.” (Láthatjuk, hogy Bethlen mennyire tisztában volt azzal, hogy II. Ferdinánd – aki ellen ő hűtlen módon és álnokul annyiszor ragadott fegyvert – egészen más ember volt, mint ő; hogy ő valóban csak eszményekért élt, meggyőződését szolgáltatta még „nagy difficultások” közepette is. Úgy látszik, mintha ez a tiszteletreméltó jellem most még Bethlenre is megtermékenyítő hatással volna, s mintha mostantól kezdve ő is elkötelezné magát ennek az eszménynek a szolgálatára. (De ő természetesen most se ingyen.) Kétség nem férhet hozzá, hogy Bethlen itt a „közönséges jón” nemcsak a keresztény, hanem egyúttal a katolikus ügyet is érti, hiszen II. Ferdinánd egyedül csak annak élt. Azzal érvel tehát, hogy ha nem tartja méltónak lánya kezére az ő személyét, adja neki azért, mert ebből nagy haszna lesz a kereszténységnek.)

12. „Az neposát (unokaöccsét; mivel gyerekei nem voltak, legközelebbi vérrokonát), hogy kiküldi (természetesen Bécsbe), hogy continue (állandóan) öfölsége udvarában lakjék, azzal is kötelezni akarván magát öfölségének.” (Tehát – „hazafias” nyelven fejezve ki magunkat – magát a Bethlen vért is el akarta „fajítani” és „hazaáruló, hazátlan bitanggá” nevelni.)

„Ezek fölött, ha mi más és több securitást talál öfölsége, azmolyre nagy gyalázatja nélkül reá léphet, kész megcselekedni.”

Még több „securitást” (biztosítékot) tehát csak azért nem ajánl fel Bethlen, mert többet már nem tud elképzelni. Kijelenti azonban, hogy ha Bécsben még többet is tudnak elképzel-

ni, azok megadására is hajlandó. (Annál nagyobb „gyalázatjára”, mint azok, amiket már megadott, azok sem lehettek ugyanis.)

Legfeljebb azt tekinthette volna Bethlen „nagy gyalázatának”, ha Bécs azt kívánja tőle, hogy megtérését ne csak kilátásba helyezze, hanem azonnal hajtsa is végre. Ez azonban nem nemzeti, hanem felekezeti engedmény lett volna. Bethlennek tehát csak felekezeti engedmény lett volna „nagy gyalázatára”, nemzeti engedmény nem.

A nemzet részéről mindent megadott, már csak a felekezete részéről volt még engedni valója. Azokban az eszményekben tehát, melyeket mint szabadsághős hangoztatott, még kevésbé hitt, mint felekezeti eszményeiben. Az, hogy a legfontosabb magyar várakat, melyek állítólag függetlenségünk zálogai voltak (s amelyek, ha a Habsburgok csakugyan magyarellenesek lettek volna, csakugyan szükséges zálogok lettek volna), előre átengedi a németeknek, bizonyítja, mennyire nem vette komolyan Bethlen azokat a sérelmeket, melyek különösen az ő korában olyan hangosak voltak az idegen őrsegek ellen, s hogy mennyire feleslegesnek tartotta azt, hogy nemzeti szempontból bizalmatlanok legyünk „idegen” királyunkkal szemben. Bethlen jól tudta, hogy ez az „idegen” király tőlünk lélekben egyáltalán nem idegen, s annak csak egy eszménye van, a katolicizmus. Azzal pedig nekünk is csak használhatott – tehetjük hozzá mi.

*„Ezek után nagy sollemnis legatiót [ünnepi követséget] (ej, de elemében lett volna itt Bethlen!) akarna bocsátani, ha mi jóakaratajt látni fogja öfölségének császárnak.”*

*„Soha mást nem teszem, inkább mindent mivel; ne legyen példa Zsigmond (Báthory Zsigmond) fejedelem, mert ő igent szereti az személt, írott képét is leiratta.”* (A kútfő a kismartoni levéltárban található, Eszterházytól saját kezűleg írva.)

Ilyen buzgó leánykérésnek, ekkora ajánlkozásoknak, ilyen meggyőző érveléseknek nagyon nehezen lehetett ellenállni. Én magam is szinte megsajnálom Bethlent, ha kérését nem teljesítik. Milyen jól tudott tárgyalni, milyen nagyszerűen, milyen plasztikusan tudta gondolatait kifejezni! Milyen bámulatos rábeszélő képességgel bírt! Hogy ki tudta önteni a lelkét! Ez ajánlat olvastára szemünk előtt áll a bámulatos tehetségű diplomata, aki szinte bele tudja lovalni, magával tudja rántani a tárgyalófelet abba, amit tőle el akar érni.

Még világosabban bizonyítja azonban ez az ajánlat, hogy Bethlennek mennyire hő vágya volt a Habsburg-feleség, a császári házba való beházasodás. Hogy ez óhajában egyedül a hatalomvágy és a parvenü hiúság vezette, nem pedig a szerelem, az vitathatatlan. Mivel a kiszemelt főhercegnő még túlságosan is fiatal, „csekély” 31 évvel fiatalabb, mint maga Bethlen, s az is fel-tűnő, hogy a kérő vén léte mégis határozottan a kisebbik lány kezét kéri, azt lehetne következtetni, hogy Bethlen e lépésében nemcsak a „parti”, hanem maga a „személ”, tehát az egyéni érdeklődés, a szerelem is szerepet játszott. Dehát a dolgot egész mással kell magyaráznunk.

Vonzalomról nem lehetett szó, mert hiszen a „személ”-t, akit ő „igen szeret”, sohasem látta. Igaz, hogy „a képét leiratta”, de hát az arcképbe aligha szerethetett bele. A jelek egyébként is arra mutatnak, hogy Cecília Renáta nem tartozott a Habsburg-ház legszebb nőtagjai közé. Róla nincs megírva az, ami Báthory Zsigmond szerencsétlenül járt hitveséről, Mária Krisztináról fennmaradt, hogy ti. szép is volt, jó alakú is, művelt is, kedves is, szellemes is és ráadásul még nagyon jó is. Bocskainak az ő kezére való pályázásában játszhatott szerepet a szerelem is, mert ő a szép, kedves és okos Mária Krisztinát ismerte és Erdélyben hosszabb időn át volt környezetében. De Bethlen Cecília Renáta arcképében egy olyan nőbe szerethetett csak bele, akiről Kemény – aki látta – azt írja, hogy „nemigen szép”. (Autobiographia, I., 65. o.) Olyan lehetett tehát, mint a legtöbb lány, az átlaglány: sem szép, sem csúnya.

Hogy Bethlen vén léte is határozottan Ferdinánd kisebbik lányának a kezét kérte, annak igazi oka a szerénység volt, nem pedig az, hogy a kisebbik lány tetszett neki, nem pedig a nagyobbik. Az elsőszülött lány kezét megkapni sokkal többet jelentett, mint a másodikét. Tekintettel ugyanis arra, hogy a fiúág kihaltával a leányág örökösödése következett, de először természetesen az elsőszülött lány ágáé, az ő kezével esetleg még országokat, sőt az

egész Habsburg-világbirodalmat is örökölni lehetett. A nemsokára kihalt spanyol Habsburgok országait például azon a címen sikerült a Bourbonoknak a mi Habsburgjaink elől elhalászniuk, mert annak idején a Bourbon francia király az elsőszülött lányt vette el Madridból.

Noha fiúörökös is volt akkor még Madridban, mégis gondoltak erre az eshetőségre, s hogy a spanyol örökség mindenképpen megmaradjon az osztrák Habsburgok kezén, a Párizsba férjhez menő elsőszülött leányt ünnepélyesen lemondatták minden esetleg előálló effajta igényéről. Ámde Párizsban utólag ráfogták erre a lemondásra, hogy kényszerből történt, s így érvénytelen volt. Bethlen tehát csak azért kérte a második leány kezét Bécsben, mert előre le akarta szállítani igényét, hogy ezzel is csökkentse a nehézségeket.

Ha nem Bethlen magánügyeit, hanem a köz érdekét (vagy mint akkor mondták: „a közönséges jót”) nézzük, meg kell állapítanunk, hogy ez a házassági terve teljesen leleplezi Bethlent, s lehetetlenné teszi, hogy akár a hazafias magyarok, akár a protestánsok hőst láthassanak benne. Ha valakit az eddig felhozottak még nem győztek meg, s még mindig ragaszkodik ahhoz a feltevéshez, hogy Bethlen tetteiben az önzésen és a hatalomvágyon kívül – amely fogyatékoságokat ma már még rajongóinak is el kell ismerniük benne – felekezete szolgálata és hazaszeretete is e gyarlóságaival egyenrangú tényezőként szerepel, e házassági ajánlat olvastára még annak is be kell látnia, hogy tévedett.

A sok szemkápráztató ígélet közepette, amit itt Bethlen a „németnek” tesz, még kálvinistaságából enged legkevesebbet. E tekintetben is túl sok ugyan az engedmény ahhoz, hogy hitű kálvinistának tekinthessük, mert buzgó kálvinista nem „adhatja el” előre összes születendő gyermekét a római egyháznak, nem állíthat jezsuita kollégiumokat, s nem ajánlhatja föl egész életét a katolicizmus szolgálatára, és ráadásul éppen protestáns hitfeleivel szemben (mikor ugyanis ajánlatát tette, javában folyt a harmincéves háború a katolicizmus és a protestantizmus között, s Bethlen Gábor annak ajánlotta fel szolgálatait, aki e háborúban a katolikus ügy képviselője volt), mindent azonban Bethlen mégsem ajánlott fel ezen a téren. Annak az ígéletének ugyanis, hogy „az catholica religiónak talán maga is követője leszen”, a „talán” szó miatt nem sok értéke van.

A „látván igazságát az catholica religiónak” kifejezés is ugyanerre vall, mert tulajdonképpen azt jelenti, hogy most még nem látja. Hiszen ha már most is látná, akkor nem kellene a jövőre ígérnie megtérését, s még akkor is csak „talán”.

Ennél már valamivel többet jelent az a kijelentése, hogy már „most is sokat szeret abban”. Úgy látszik, a későbbi tárgyalások során Bethlen még többet is ígért ennél, mert még az erősen kálvinista Szilágyi is egyszerűen csak azt írja (Erdélyország története, II., 146. o.), hogy Bethlen „megkérte Ferdinánd leányának, Cecília Renátának kezét oly ígérettel, hogy maga is kész ennek vallását fölvenni”.

Hogy Szilágyi, sőt az egész eddigi magyar történetírás Bethlent ennek ellenére is buzgó reformátusnak tartja, aki megérdemli, hogy a magyar kálvinisták egyik legünnepeltebb hőse lehessen és maradjon, az csak úgy lehetséges, hogy Bethlen házassági tervekora tett ígéreiteit csak egyszerű diplomáciai fogásnak, tehát a sok között csak egyik újabb hazugságának tekintik, melynek komolyan vevése, annál kevésbé megtartása soha esze ágában sem volt. Kemény, aki Bethlent közelebbről ismerte, szintén azt írja Önéletírásában (kiadta Szalay László 1856-ban, 67. o.), hogy „szimulált is szegény fejedelem az religió dolgában, hogy azal is kedvességet és hitelt szerezzen”.

Ezzel azonban nem lehet elintézni ezt a kérdést.

Én az eddigi magyar történetírással ellentétben Bethlent nem tarthatom „buzgó” reformátusnak, mert bár a kálvinizmust tévelynek és eretnekségnek tartom, de a bibliája miatt mégis becsülöm annyira, hogy sértőnek tartanám rá, ha azt a sok szerződésszegést, önzést, hazudozást és álnokságot, azt a túlságosan is csak e világgal való törődést, s miatta erkölcstelen eszközök használatát össze tudnám egyeztetni nemcsak az anyakönyvi, hanem még a „buzgó” reformátussággal is.

Csak annyi igaz, hogy ami a katolikus egyház elleni protestálást és ellenzéki séget illeti, Bethlen valóban minden porcikájában kálvinista volt. Bethlent valóban mind tetteiben, mind elveiben és életfelfogásában egy egész világ választotta el a katolicizmustól (s ez, tekintve Bethlen bűneit, becsületére válik a katolicizmusnak).

Igen-igen sok dolognak kellett volna még történnie és Bethlennek magának is igen sok változáson kellett volna még átmennie, mire ő igazi katolikus tudott volna lenni.

De nemcsak erkölcsi gátlástalansága és machiavellizmusa, tehát általános erkölcsi okok miatt szegyen a protestantizmusra, ha Bethlent hősének tekinti, hanem még felekezeti szempontból is.

Annyi ugyanis egészen bizonyos, hogy Bethlen ezt a Cecília Renátával való házasságot komolyan akarta, sőt nagyon is akarta. Semmiképpen sem lehettek tehát színlelte azok a nagy engedmények, melyeket kérése teljesítése ellenében a katolikus Egyháznak felkínált. Ha Bethlen akkor is mindent csak színlelt, s megtartani úgysem szándékozott semmit abból, amit megígért, akkor miért nem ígérte meg azt is, hogy áttér, sőt noha az áttérést csak a távoli jövőre ígérte, miért tette hozzá még így is, hogy „talán”.

Bethlen nemcsak a Habsburg-lány kezét kérte, hanem vele egyúttal egész eddigi élete és politikája megváltoztatását is ígérte. A két dolog egymással olyan szorosan összefüggött, hogy éppen azért akart a katolikusok vezérének vejjé válni, hogy a jövőben egyenesen lehetlenné váljon számára a régi politikájához való visszatérés. Kétségtelen, hogy Bethlennek voltak erényei is, s egyik legszebb ilyen tulajdonsága a családiasság, a felesége megbecsülése és a hozzá való ragaszkodás. Mikor Ferdinánd lánya helyett kénytelen volt megelégedni Brandenburgi Katalinnal, őt is egész életében valósággal a tenyerén hordozta.

Milyen boldog és jó férje lett volna ő akkor a Brandenburgi Katalinnal sokkal előkelőbb és nála sokkal szolidabb, jobb és hűségesebb Cecília Renátának! (A Bethlennél sokkal erősebb egyéniségű és mindenható Napóleon is milyen alázatos férje lett Mária Lujzának.)

Bethlen pszichéjének ismeretében egyenesen azt kell valószínűnek mondanunk, ha a főhercegnő feleséget megkapja, annyira annak befolyása alá került volna, hogy a valóságban a katolicizmus javára még sokkal többet tett volna, mint amennyit ígért. De a feleség befolyásától eltekintve is az egészen naivan hiú Bethlen, mint a császár veje, e szerepében annyira tetszelgett volna, hogy ettől kezdve már érvényesülési és hatalmi vágyát is ebben az irányban élte volna ki. Ekkor már egyébként is a Habsburgok hatalmának növekedése az ő hatalmának növekedése is lett volna. Régi politikáját most már nem is folytathatta volna, mert hiszen a házassága után már lehetetlen lett volna számára, hogy a törököt továbbra is hitegethesse.

De ha mellőzzük a „volnákat” és megmaradunk a szigorú valóság talaján, annyi akkor is egészen bizonyos, hogy Bethlen olyan házasságot akart kötni, mely katolikus reverzálissal járt volna. Igaz, hogy Bethlen ajánlataiban külön a reverzálásról nincs szó, és akkor még nem is ismerte a magyar törvény a közjegyző előtt kötött reverzálisokat, kétségtelen azonban, hogy ismerte ezt a katolikus Egyház, mely magát egyedül üdvözítőnek tartja, s protestánsaink is nagyon jól tudják, hogy magát Bethlen idejében is annak tartotta. Bethlen pedig olyan Habsburgnak kérte meg a leányát, akinél még Habsburg se volt soha nagyobb katolikus. De a Habsburg-családban soha nem is fordult még elő olyan elismert vegyes házasság, melyben nem kellett volna minden gyermeknek katolikusnak lennie.

Még azt is csak a „felvilágosultság”, a II. Józsefek korában túrték el a Habsburgok, hogy csak reverzális legyen. (József nádor vette el így protestáns feleségét.) Máskor mindig meg is kellett térnie annak a protestánsnak, aki a családdal sógorsági viszonyba akart kerülni. S ha ilyen engedményt soha nem tettek a Habsburgok még az orosz cári vagy az angol királyi család kedvéért sem, és még olyan korokban sem, amikor a hitközönység divat, sőt a műveltség elengedhetetlen tartozéka volt, hogy lehetett volna szó erről akkor, amikor éppen az ellenreformáció kora volt, s éppen a katolikus vezér leányát kérte feleségül, és éppen egy köznemesi származású s álnokság miatt általánosan lenézett Bethlen Gábor?



Annyi tehát egészen bizonyos, hogy Bethlen úgy akart házasodni, hogy minden gyereke katolikus lesz.

Amit tehát el akart követni, sőt egész élete legfőbb vágya volt, hogy elkövesse, egy olyan „bűn” volt, mely a kálvini felekezet mai gyakorlata szerint alkalmatlanná tesz a felekezeti tisztségviselésre, még egy egyszerű falusi presbiterré való megválasztásra is, sőt még az úrvacsorával való élés eltiltását is magával vonja. Tehát Bethlen Gábor, a nagy nemzeti hős, a magyar kálvinizmus egyik legtöbbet tömjénezett büszkesége, a magyar kálvinista férfi példaképe, a Bethlen Gábor Egyesület és az egyetemi Bethlen Gábor Kör névadója, olyan „gyász-kálvinista” volt, hogy ha ő is közönséges hálandó lett volna, még presbiterré sem lehetett volna megválasztani abban az egyházközösségben, melynek tagja volt.

Kiprédikálták volna a szószékről jellemtelenségét és kitétek volna nevét az egyházközönségi szégyentáblára, ha ma élt volna, s nem fejedelem lett volna. Pedig hát Bethlen nemcsak reverzálist akart adni egy lány kedvéért, hanem az ő keze fejében egyenesen még a katolikus ügy bajnokává is akart lenni a protestantizmus ellenében. A lány apjánál a fő érve éppen az volt, hogy ha ez a házasság létrejön, abból mérhetetlenül nagy jó származik majd a katolicizmus és a Habsburg-ház javára.

De ha azt kell megállapítanunk, hogy Bethlen még a protestantizmust is elárulta, akkor kétségtelen, hogy hazafias elveit – és ha ezek az elvek valóban azonosak voltak a haza érdekeivel –, akkor magát a hazát is még sokkal jobban elárulta.

A kálvinista magyar, ún. „kuruc” felfogásnak (melyet még katolikus magyar körökben is elfogadnak és azonosnak tartanak a hazafias magyar felfogással, s irodalmunk és történetírásunk is nyíltan azonosítja magát vele) az a lényege, hogy a Habsburg-török ellentétben a magyarságnak inkább a török oldalán volt a helye, mint a „németén”. Bethlen e politika fő képviselője. Most azonban egy jó „parti” kedvéért megtagadja elveit és égre-földre esküszik, hogy ettől kezdve milyen igaz és hős képviselője lesz az éppen ellenkező felfogásnak. Ígéri, hogy a Habsburg király oldalán „arcul támad” a törökre, sőt egy későbbi ajánlatában még azt is megcsillagolja, hogy az ő támogatásával néhány év alatt tönkre lehetne tenni a török egész hatalmát (tehát a Habsburgokét most már minden ellensúly nélkül hajlandó ránk szabadítani).

Már most kérdezzük: melyik politika volt előnyösebb a magyarságra? Bethlen szerint bizonyára a törökös, mert hiszen másképpen csak nem lett volna egész életében ennek a politikának a fő képviselője. De ha így áll a dolog, miért akarja most egyszerre faképnél hagyni ezt a politikát és miért ajánlja fel egész erejét és minden tehetségét éppen az ellenkező politika támogatására?

Mert végre belátta, hogy eddig tévedett? De hát akkor miért nem látják be mai hívei is? Ők miért esküsznek még most is Bethlen eredeti politikájára, s miért tartják rossz magyaroknak azokat, akiknek nem kellett belátniuk, hogy tévedtek, mert mindig helyesen fogták fel a dolgokat?

Ilyen körülmények között van-e más lehetőség, mint csak az, hogy Bethlennek nem voltak hazafias elvei, hanem egyetlen elve volt: az érvényesülés, s ebben a hazafias eszmék és jelszavak egyedül csak eszközök, csak ürügyek voltak?

Eddig azt állította, hogy azért volt ellensége, sőt fegyverrel való megtámadója háromszor egymás után is, és a megkötött békeszerződések ellenére is a Bécsben lakó királynak és az oldalán kitartó magyaroknak, mert hazaszeretete követelte ezt tőle. Most ugyanez a hazaszeretetet vagy éppen az ellenkezőt kívánta tőle, vagy pedig egyáltalán felrúgott minden hazaszeretetet, mert egy kívánatos házasság és a vele összekötött és remélt dicsőség és előnyök miatt önérdéke így kívánta? Vagy talán már előbb is csak önérdéke volt az, ami miatt törökpárti politikát űzött, s a haza már akkor is csak ürügy volt?

Mentségére azt a feltevést is maga Bethlen tette lehetetlenné, hogy nem ő változott meg, hanem a viszonyok, s más viszonyok között a haza érdeke is más politikát követel. Köztudo-

mású ugyanis, hogy a leánykérés sikertelenné bizonyulván és így politikai irányváltozása is tárgytalanná válván, Bethlen utána megint csak régi törökös politikáját folytatta, sőt utána is még kétszer akarta megmenteni „a hazát” a régi módszerrel, vagyis azzal, hogy hátba támadta azt a II. Ferdinándot, akinek szolgálatára előbb még „életének elfogyását” is felajánlotta.

Házassági ajánlata után is még kétszer hozta ide magával a törököt, akinek előbb egész Európából való kiverését ígérte, s utána is még kétszer viselkedett a törökkel való béketárgyalásokban is úgy, hogy az egész magyarság megbotránkozását idézte elő vele. Egészen kétségtelen tehát, hogy nem a viszonyok változtak meg, hanem Bethlen akart megváltozni, s lett volna hajlandó arra, hogy egyéni érvényesülése, sőt hiúsága kielégítésére végleg elhagyja azt a politikát, melyet addig állítólag nem a maga, hanem a haza érdekében követett.

Eddigi egész életében úgy viselkedett, mint aki a Habsburg-házat a magyar nemzetre veszedelmesnek tartja. Magasztalói (pedig ezek az egész eddigi magyar irodalommal és a közfelfogással azonosak) még ma is ezt tartják. Ő is, ezek is úgy tekintenek uralkodóházunkra, mint hajdan a babonás falusiak a rontó szellemre, melytől jó még kivételesen sem származhat. „*Abban az családiában* – mondja maga Bethlen is (Politikai levelei, 203. o.) – *a természettől beoltatott szörnyű bosszúság* (értsd: rosszakarat) *lakozik.*” Tehát hiába hal meg valamelyikük is, a nemzetnek nem lehet belőle haszna, mert aki utána következik, az is csak olyan vagy még rosszabb.

Bethlen most mégis maga ígéri, hogy még a császár életében megkoronáztatja a nemzetet „*az őfölsége öregbik fiát*”, sőt „*az földig megalázza magát*”, hogy „*ő olyan lesz, mint legkisebbik szolgája őfölségének*”; még életét is „elfogyasztja” érte. Kiért? Egy olyan család tagjaiért, mely nem is lehet más, mint magyargyűlölő, mert hiszen ez „természettől oltotta beléje”.

Bethlen fent idézett tizenkét ígértét olvasva, bizonyára az is feltűnt az olvasónak, milyen biztosan ígéri, hogy elfogadtat a nemzettel, az országgyűléssel olyan dolgokat, melyeket Habsburg sohasem tudott vele elfogadtatni, s különösen nem Bethlen korában, hiszen akkor volt legerősebb a protestantizmus az országban.

Akkor, amikor az országgyűlés még egy fia németet sem volt hajlandó megtérni az országban, Bethlen előre kötelezi magát, hogy még Váradba, Szatmárba és Tokajba is tisztán német őrseget tesz. Vajon a nemzet ellenére vagy beleegyezésével? S hogyan tudta volna ő a nemzet beleegyezését még erre is megszerezni?

Magyaráztatul más okot nem találhatunk, mint csak azt, hogy a Habsburgok azért nem tudtak az országgyűléseken úgyszólván semmit sem elérni, Bethlen meg azért tudott mindent, mert a Habsburgok alatt szabad országgyűléseink voltak, Bethlen alatt meg nem. Bethlen – éppen úgy, mint a kommunisták – mindig azt hangoztatta, hogy alatta szabad az ország, hogy a szabadság állandó hangoztatása közben ne vegyék észre, mennyire egyedül csak az ő akarata érvényesül, azaz, hogy mennyire nincs szabadság. A Habsburgok alatt ellenben annyit emlegettünk az elnyomást és a nagy adót, hogy végül nemcsak mi, hanem még a bécsiek is elhitték, hogy így van, s a király alig mert az országgyűléstől adóemelésést vagy más engedményt kérni, s például egész 48-ig is alig fizettünk több adót, mint 1526-ban.

Vajon miért tagadta meg házassági ajánlatában Bethlen olyan élesen régi elveit? Belátta talán, hogy nem voltak helyesek? Vagy ekkor is helyeseknek tartotta még őket, csak nem volt olyan jellem, hogy önérdekeiért fel ne áldozta volna őket? Vagy talán elvei egyáltalán nem is voltak, hanem csak egy elve volt: az érvényesülés?

Annyi bizonyos, hogy mikor Bethlen ezen ajánlatai után pár évre Ferdinánd „öregbik fiát” csakugyan megválasztották és megkoronázták Bethlen segítségével nélkül is, sőt ellenére. A választás egyhangú volt, csak Bethlen hét megyéje alkotott ellenzékét. S amikor semmi rábeszélés sem használt, s hiába kérték őket, hogy ne bontsák meg az ország egységét, és a többség szemükre hányta makacs ünneprontásukat, magánúton bocsánatot kértek és biztosították a többséget, hogy szívükben ők is teljesen egyetértenek a nemzettel, de nem mernének –

mondták – uruk, Bethlen színe elé kerülni, ha a választáshoz és koronázáshoz ők is hozzájárulnának. Ezt tehát az a Bethlen tiltotta meg nekik, aki a minap még „legkisebb szolgája” akart lenni öfelségének, földig akarta magát alázni előtte, sőt életét akarta elfogyatni érte.

Az ímént még Tokajt, Szatmárt és Váradot is németekkel akarta megrakni, noha jól tudta, hogy ez mennyire ellenkezik a nemzet akarásával, most megtiltja a hét megye követeinek, hogy az új király megválasztásához és megkoronázásához hozzájáruljanak, noha éppen olyan jól tudta azt is, hogy ez is törvénytelen volt részéről, mert a magyar alkotmány szerint országgyűlési követeknek nem adhatott utasítást király vagy fejedelem, hanem csak az illető megye nemessége, illetve a város tanácsa, ha városi követekről volt szó (vagy a káptalan, ha káptalani követek voltak az illetők).

Emlékszünk rá azonban, hogy e tekintetben a magyar alkotmányt Bethlen még abban a rövid időben is megszegte, míg Magyarország tényleges királya volt, mert akkor is megtiltotta a megyéknek, hogy követeiknek az országgyűlésre utasításokat adjanak. Egyik nagyobb megsértése a magyar alkotmánynak, mint a másik. Erről azonban nem tud a magyar közvélemény, s ha figyelmeztetjük rá, akkor sem bánja. Az ilyesmi csak akkor sérelem (de ekkor esküszegés), ha Habsburg követi el. Ha szabadsághős, akkor természetes.

Az „elnyomó” Habsburgok illet négy száz év alatt sem csináltak meg egyszer sem. Pedig hát milyen sok bajt okoztak nekik azok az utasítások, melyeket az országgyűlési követek meggyűjtöktől kaptak, s mely lehetetlenné tette részükre, hogy az udvar politikájához csatlakozzanak. Lám, Bethlen mennyivel okosabb volt náluk. Őt effajta alkotmányos béklyók nem feszélyezték. Mégis szabadsághős lett belőle, s maradt is egész mai napig is!

A magyarságnak akkoriban egyik fő sérelme volt, hogy idegen csapatok tartózkodtak az ország területén. Hogy még ez is sérelem volt számukra, csak azt bizonyítja, mennyire függetlenek voltunk. Mivel az ország védelmének költségeit idegenek fedezték, az igazán nagy magyar önérték jele, hogy mi mégis sérelemnek tarthattuk magunkra azt, hogy ezek az idegenek a pénzüket nem kizárólag magyar csapatok tartására adták. Bethlen idejében azonban olyan fölényben voltunk, hogy még azt is ki tudtuk vívni, hogy idegen csapatok nem lehettek az országban, azaz, hogy idegenek csak fizettek, de nem idegen, hanem magyar katonákat fizettek.

Azonban ezt a követelményt, melyet törvénybe iktattak, tehát a király is elfogadott, rögtön százszázalékosan természetesen nem lehetett végrehajtani. Hiszen előbb toborozni, majd felszerelni és kiképezni kell a régi helyébe küldendő új csapatokat. De a régiakat, az idegeneket sem lehetett csak úgy hetek alatt megfosztani a kenyerrüktől és hazaküldeni, ha azt akartuk, hogy azok az országok, melyeknek fiaival mi így bántunk, azért tovább is csak fizessék a költségeket, de most már csak magyar csapatoknak. Ha pedig azt a pénzt, amibe ezek kerültek, a magyar országgyűléstől kellett volna várni, akkor ezek a magyar csapatok még ma sem lennének kiállítva s felszerelve. Érthető tehát, ha sérelem e tekintetben mindig volt, s mivel Bethlen volt a „szabadsághős”, természetesen Bethlen volt e „tűrhetetlen” sérelmek eltörlésének és az e tekintetben elfogadott törvények végrehajtásának szószólója, s ami a fő, a követeléshez a fegyveres nyomatékot ő adta.

Most aztán, amikor egyszerre mást gondolt és házasodni akart, nemcsak teljesen elfelejt a hajdani nemzeti követelést, hanem – az ország nemrég szentesített törvényei ellenére, melyeket éppen ő segített kivívni, s melyeket állítólag olyan fontosaknak tartott, hogy még éveken át tartó polgárháborúkat is érdemeseknek tartott értük vívni – egyenesen felszólítja Ferdinándot, hogy német csapatokkal szállja meg éppen az Erdély felé eső legerősebb végvárakat és hangsúlyozza, hogy német felesége hozhat majd magával annyi németet, amennyit akar. Nem bánja, ha egész udvara „mind németek lesznek is”. Ebben az engedményben olyan következtetés is volt, hogy mikor Bécsben mint kérő, kosarat kapott, s máshová volt kénytelen fordulni, akkor is német asszonyt hozott a házhoz, s természetesen szintén német kísérettel. Az új asszony is „csekély” 255 németet hozott magával, amikor Erdélybe megérkezett. (Szilágyi: I. Rákóczi György, 109. o.)

Bocskai végrendeletének leglényegesebb pontja, hogy addig, amíg idegen kézben, Bécsben lesz a magyar korona, Erdélyt Magyarországhoz visszatérni ne engedjék, mert addig függetlenségünk védelmére elengedhetetlen a független (legalábbis a Habsburgoktól független) Erdély. Bethlen ugyanezt hagyta meg végrendeletében. A magyar történetírás és hazafias közfelfogásunk is ezen elv alapján áll, sőt – mint már láttuk – még Pázmányra is ráfogták, hogy mint jó magyarnak, neki is ez volt a politikai elve.

Bethlen még ezt a sarkalatos és minden hazafias törekvés alapját képező elvet is kerekén s önként megtagadta a Habsburg-menyasszony kedvéért. Azt az Erdélyt, melynek különállása alapján ő „hazafias” küldetését betöltötte és nevét a magyar történelembe beírta a magyar nép szabadsághősei közé, képes lett volna minden sajnálat nélkül visszalökni a Habsburgok ölébe, s ezzel a magyar szabadságot (legalábbis az ő és elvbarátai felfogása szerint) elárulni s megsemmisíteni. Azt ígérte Ferdinándnak, hogy Erdélyt rögtön az ő holtá után vissza fogják kebelezni a Bécsből kormányozott Magyarországra, sőt ő ezt az országgyűlésen „végbeviszi még életében”. Vajon ezek után elhithetjük, hogy a mi „hazafias” függetlenségi politikánk komoly volt, nem pedig csak egyéni önzést takaró szólam?

Bethlen – úgy látszik – nemcsak önmagát illetően fogta fel a dolgot így, hanem az egész protestáns magyarságot illetően is, mert hiszen előre szavát merete adni, hogy amit ígér, azt az országgal el is fogja és el tudja fogadtatni.

Bethlen tehát nem akarta, hogy Erdély az ő halála után is játszhassa azt a „dicső” szerepet, melyet azelőtt Bocskai alatt és az ő „lánglelkű” vezetésével is játszott. Ennek alapján bizony arra kell gondolnunk, hogy talán ő maga sem tartotta ezt a szerepet olyan dicsőnek, mint hirdette, s mint – jelszavainak bedőlve, és a sikeres protestáns propaganda hatása alatt – még a mai magyarság is tartja. Neki minden hazafiságnál fontosabb volt a maga részére egy jó „parti”. Nemcsak mi vagyunk ezen a véleményen. Bizalmasa, a szintén kálvinista Kemény is (Autobiographia, Rummy-féle kiadás, I., 75. o.) ezt írja:

*„Ez házasságra a fejedelmet vivé kiváltképpen ez ok: mivel igen nagy méltóság és nagy hír, név szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által mind méltóságát, hírét, nevét s mind birodalmát terjeszthetné és erősödhetnék állapotjában.”*

Az is érdekes és feltűnő, hogy Bethlen, a magyar szabadság nagy védője és hős visszaállítója, mennyire nemlétezőnek tekintti a magyar szabadságot. Milyen bizonyosra veszi például, hogy ha ő „munkálózik” benne, „mind válásszák, mind megkoronázzák az őfölsége öregbik fiát”. Annak a hallatlan és divatos hazafiaink szerint akkor egyenesen a magyar függetlenség és szabadság halálát jelentő dolognak végrehajtásáért pedig, hogy Erdély újra Habsburg-uralom alá kerüljön, „még életében” egyenesen a leghatározottabban előre kezeskedik.

A Habsburgok valósággal rettegtek minden magyar országgyűléstől, s összehívása előtt magyar és német híveiktől egyaránt kérték a sok tanácsot, hogy hogyan viselkedjenek, milyen taktikát alkalmazzanak, hogy a nemzetet meg tudják maguknak nyerni, s valami baj ne legyen. Meg is volt rá az okuk, mert az ő „elnyomásuk” alatt annyira szabadok voltak a magyar országgyűlések, hogy úgyszólván alig szavaztak meg adót egyszerre egy évnél hosszabb időre, s akkor is csak bizonyos feltételek és sérelmeik előbb való orvoslása ellenében.

Láttuk, hogy éppen Bethlen idejében még abba sem akartak beleegyezni, hogy a király megválasztása előbb legyen mint a nádoré, mert hát nekik királyra nincs szükségük, de nádorra igen. Láttuk, hogy a császár mindenható minisztere az országgyűlés tartama alatt féltében nem meri elhagyni lakását, s valósággal életuntság fogja el a magyar rendek vele való megalázó viselkedése miatt. Láttuk, hogy V. Károly követe az egyik magyar országgyűlésről azt írja haza urának, akinek országában pedig akkor nem nyugodott le a nap, hogy életében még sohasem hallott olyan borzalmas szitkokat, mint amilyeneket ezen az országgyűlésen a magyarok kiabáltak a császár őfelsége és öccse, a római király ellen. Ezzel szemben mennyire nem jelentett problémát egy-egy országgyűlés Nagy Frigyes vagy a nagy Napóleon, s an-

nál kevésbé Hitler, Sztálin, Rákosi Mátyás vagy Kádár János számára! E legutóbbi és oroszai ellen fellázadt az egész ország, sztrájkolt az egész munkásság, s néhány hónapra rá mégis már tapsolt nekik a „nemzetgyűlés” és mindent egyhangúan szavazott meg nekik. S emellett még nem győzte hangsúlyozni a „magyar” sajtó, hogy mennyivel szabadabb volt ez az országgyűlés, mint Rákosi Mátyásié voltak, amelyeken csak papírról volt szabad felolvasni beszédét a felszólaló képviselőnek, nehogy egy szóval is eltérjen attól, amit a párt jóváhagyott és a megcenzúrázás engedélyezett.

Látjuk, Bethlen is mennyire nem félt az országgyűléstől még akkor sem, amikor erdélyiekkel akarta kimondatni a szabad Erdély megszűnését és protestánsokkal a katolikus Habsburgok uralma alá visszatérést. (De Bocskai is ki tudta mondani velük ugyanezt. Kossuth is minden nehézség nélkül ki tudta volna mondani az orosz cár magyar királlyá választását, ha lett volna még ideje ahhoz, hogy országgyűlésezhessen.)

Bethlen egyenesen azonos volt az országgyűléssel. Ott csak az történhetett, amit ő akart. Láttuk, hogy ő még azt is megtehetette, hogy országgyűlése követéinek még utasítást sem engedett adni küldöiktől, az ő hét megyéje követéinek meg ő maga adott utasítást a pozsonyi országgyűlésre. Nem volt tehát tartalom nélküli dicsekvés, hogy előre megígérte Ferdinándnak, hogy Erdély még a tőlünk annyira szükségesnek és szentnek tartott „hazafias küldetése” idő előtti befejezését is akkor mondja ki, amikor ő akarja.

Bethlen mégis szabadsághős, s az már 300 év óta, a Habsburgok pedig zsarnokok, mégpedig nemcsak nálunk, hanem minden nép, még a németek szemében is. A propaganda ugyanis ilyen irányban működött, ellenreklám pedig nincs és nem is volt. Elszomorító lenne a dolog, ha írva nem volna, hogy „boldogok, akik sírnak” és „boldogok vagytok, mikor rágalmaznak és üldöznek benneteket” (Mt 5,11). Az előbbiek ugyanis a földnek élnek, s ezért itt veszik el jutalmukat, az utóbbiak pedig „Isten fiainak hívatnak” (Mt 5,9), s ezért üldözés és rágalom az osztályrészük ezen a földön. Jaj azonban annak a nemzetnek, melynek még az ideáljai is csak annak a földnek emberei, mely csak a sikert ünnepli, nem pedig az erényt, s melynek körében a rosszaknak van hírnevük és dicsőségük!

Világos, hogy Bethlen fentebb ismertetett házassági ajánlata nagy megrökönyödést okozott Bécsben. Nem tudták mit gondoljanak; hihetnek-e Bethlennek vagy nem? Őszinte-e a terv vagy csak csapda? Az csak természetes, hogy Bethlent sógornak, rokonnak még egyelőre nem akarták, de viszont elutasítani, s ezzel megbántani sem. Ezért azt felelték neki, hogy mint ilyen fontos dologban mindig szokták, elhatározásuk előtt megkérdik a család másik ágát, a spanyol udvart is. Ez Bethlennek nem eshetett rosszul, hiszen csak személye fontosságát láthatta benne. Nemcsak ürügy volt ez a válasz elhalasztására, mert valóban kikérték Madrid véleményét, de arra is jó volt, hogy idejük legyen jól meggondolni a dolgot.

Bethlen azonban hamarosan házassági ajánlata megtevése után, még mielőtt elutasították volna, megindította második támadását. Viselkedése tehát arra vallott, mintha ajánlata csak csel lett volna, hogy vele újabb támadása előkészületeit elleplezze, s támadása az udvart még készületlenebbül érje, mint máskor.

Valójában nem így volt, sőt még támadása is házassági terveit szolgálta. Arra számított ugyanis, hogy egy megvert, megalázott császár sokkal könnyebben adja oda neki majd a lányát, mint a büszke császár. Azt akarta, hogy a császár ebből is lássa, milyen veszedelmes rá nézve az elutasított kérő. Ha vejévé fogadja, ellenségből barátta teszi; ha elutasítja, egész életére bajt szerez vele magának.

Hogy támadása nem annak bizonyítéka volt, hogy ajánlata csak csel, mutatja a dolog folytatása. Alig támadott ugyanis, már meg is kezdte a császárral a béketárgyalásokat úgy, hogy szinte azt kell mondanunk, hadüzenete helyett küldte a császárhoz békekövetét, s vele mindjárt megújította a házassági ajánlatot is hasonló, vagy talán még nagyobb ígéretek és fogadkozások kíséretében. Most már újabb, még Eszterháznál is befolyásosabbnak hitt protektort keresett: Pázmány Pétert.

Katolikus kancellárját, Kamuthy Farkast küldte hozzá követül (ártatlanul naiv „hazafias” történetírásunk csak Bethlen csókolni valóan nagy vallási türelmét látja abban, hogy katolikus volt a kancellárja), s megüzente vele, hogy ő eddig sem állt szívesen a török szolgálatában, „mert én is örömebb társalkodnám a keresztyén fejedelmekkel, hogysen mint a pogányokkal”. De őfelsége mondta, ővele rosszul bánt, s ezzel szinte rákényszerítette, hogy a török mellé álljon. (Az ugyanis, hogy ingyen, sőt áldozatok vállalásával is lehet, sőt kell szolgálni a jó ügyet, az a jó Bethlen Gábornak még csak eszébe sem jutott. Jellemző, hogy Bocskai ugyanezt hozta fel felkelése okául. Ők azt hitték, hogy ha vagyonuk vagy érvényesülésük forog kockán, akkor csak természetes, ha hazájuk és hitük ellensége mellé állnak, ha másképpen nem tudják érdekeiket megvédeni. Ezt még akkor is természetesnek tartották, ha külön eskü is kötelezi őket királyuk, a haza és a keresztyénység szolgálatára.)

Bethlen Pázmány útján tudtára adja a királynak, hogy most igazán szeretne végleg a király és a keresztyénység szolgálatára lenni (miután a török szolgálata révén már akkora úr lett, hogy a császári családban jelentkezhetsz kérőként). Hajlandó a császár oldalán a török ellen fordulni, s mivel nála jobban senki sem ismeri a törököt, remélhető, hogy az ő segítségével Magyarország néhány év alatt felszabadulhat a pogány uralom alól. Hogy bebizonyítsa, megváltozása őszinte és végleges, ezért kéri feleségül Ferdinánd leányát.

Ha a császár veje lesz, már nem üzhet többet vele ellenséges politikát, de azt az utat is, melyet eddig járt, végleg elzárja maga elől, mert ezzel a török kegyeit is eljátssza. De más minden képzelhető biztosítékot is megad arra, hogy politikája megváltoztatására való szándéka végleges. Ezért hajlandó legerősebb váraiba német őrséget fogadni, unokaöccsét túsul Bécsbe küldeni, de ha mindez nem elég, megad más is, amit csak a császár kíván.

Nemcsak leánya kezét kéri azonban, hanem azt is, hogy a császár engedje át egész Magyarországot az ő keze alá. Legyen itt minden intézkedési jog az ő kezében, sőt – bár a magyar források ezt nem említik, de a külföldiek igen – az ország tényleges kormányzása mellé még a királyi címet is kérte a maga részére. Ez akkor, ha a császár és király veje lesz, nem lesz már sértő Ferdinándra.

Bethlen e kívánságának teljesítése már szinte lehetetlen volt. Ferdinánd a leányát odaadhatta volna Bethlennek, de hogy veje egyúttal fiókirály is legyen mellette, azt már nem engedhette meg. Bethlen kívánságának teljesítése esetén Magyarország igazi királyi Bethlen lett volna, Ferdinánd pedig csak az ország címzetes királya. Az, hogy élő és szellemi képességei birtokában lévő király kormányzót nevezzen ki maga helyett, csak Zápolya János alatt volt lehetséges (még őt is „Katalin királynak” keresztelték el miatta), de még alatta is csak úgy, hogy félt Grittitől, tehát nem tehette azt, amit akart. II. Ferdinánd azonban Bethlen ismételt támadásai ellenére sem jutott még ilyen mélyre.

De nem teljesíthette Ferdinánd Bethlen kérését becsületből hűséges hívei, Eszterházy, Pázmány, a Zichy Pálok és Koháry Péterek miatt sem, akik a magyar becsület, hűség, kötelességteljesítés és az igazság alapján lenézték, megvetették Bethlent, s akikre az elképzelhető legnagyobb megalázás lett volna, ha „jutalmul” éppen Bethlen alattvalóivá kellett volna válniuk, még akkor is, ha Bethlen nyíltan nem is állhatott volna rajtuk bosszút. A lázadás jutalma és a hűség büntetése lett volna ez, a királytól pedig hálátlanság.

Bethlen mérhetetlen hiúságát ismerve, éppen nem lehetetlen az a feltevés, hogy neki elsősorban nem is a császárlány keze, hanem tehetségéhez és hatalomvágyához megfelelő tér kellett. A lány kezét hiúságból ugyan, de elsősorban mégis azért kérte, mert maga is jól tudta, hogy Magyarország kormányzását átengedni és neki királyi címet adni legfeljebb csak mint a király vejének lenne lehetséges a királyi tekintély megalázása nélkül.

Azonkívül, hogy ezzel szélesebb lehetőség nyílt volna számára tehetségei kifejtésére, terveiben bizonyára az a jóleső elégtétel is szerepet játszott, hogy mégiscsak megmutatja büszke ellenfeleinek, hogy nemcsak a „titulus”, a királyi cím, ez a „kicsiny dignitas” maradt az övé,

hanem még ők maguk is alattvalóivá lettek. Ferdinánd nem járulhatott ehhez hozzá, mert nem az erény és az igazság diadala lett volna.

Mikor Bethlen a második támadása alatti béketárgyalásaiban újra házassági ajánlataival hozakodott elő, a légkör még alkalmatlanabb lett hozzá és Bécsnek még több oka lett arra, hogy ajánlatait ne vegye komolyan, illetve ne fogadja jóindulatúan. Pázmány azt hangsúlyozta, hogy éppen most követett el másodszer szerződészegést, mégpedig a legaljasabb módon. Ha vele most, bűne elkövetése közben, büntetés helyett arról a kitüntetésről tárgyalnának, hogy a császár lánya kezét milyen feltételekkel kapja meg, az rendkívül sértené a császár tekintélyét, a hű alattvalókat pedig rendkívül elkészerítené. Olyan emberrel szemben, mint Bethlen, csak erő mutatása és a büntetés hangja a megfelelő.

Pázmány tanácsa követéséhez azonban pénz és anyagi erőfeszítések lettek volna szükségesek, s ezért Bécsben végül mégiscsak megfelelőbbnek, főként pedig kényelmesebbnek találták, ha elfogadják Bethlen békeajánlatait. Ezt a királyi tekintélyt megőrizni törekvők számára az az alázatos viselkedés is megkönnyítette, melyet Bethlen tanúsított. Ezért a békét megkapta, de házassági ajánlataira elutasító választ kapott.

Bethlen rosszul számított, mikor azt hitte, hogy az erő politikája előmozdítja házassági politikáját. Ehhez ugyanis nagyobb erő és nagyobb győzelem kellett volna. Olyan erő és olyan győzelmek, melyekkel például Napóleon dicsekedhetett, aki győzelmeivel házassági céljait is elérte. Ezenkívül Bethlen erőt csak akkor mutathatott a császárral szemben, ha egyúttal jellemtelenséget is mutat és szerződészegést is elkövet, tekintettel arra, hogy Bethlennek olyan emberrel volt dolga, mint amilyen a Habsburg-császár volt, csak hátráltatta annak a tervének megvalósulását, hogy veje lehessen.

Bethlen azonban e második, több ízben is megújított sikertelen kezdeményezései után később a szintén katolikus Kovasóczy István útján még harmadszor is megpróbálkozott e házasság ügyében, s ezért egészen bizonyosra vehetjük, hogy e tekintetben a legkomolyabb szándékai voltak, nem pedig csak fondorkodott vagy diplomáciai játékot űzött. Láttuk egyébként, hogy ezt már első ajánlata hangja is egész kétségtelenné tette.

Bizonyos tehát, hogy Bethlen valóban gyökeresen meg akarta változtatni egész politikáját, valóban végleg ott akarta hagyni a török szolgálatát, de vele együtt a Habsburg-ellenes „hazafias” politikát és a protestantizmus politikai szolgálatát is; meg akarta tehát tagadni minden eddigi látszólagos eszményét. (Ha nem látszólagos, hanem valóságos eszményei lettek volna, akkor nem akarta volna őket megtagadni. Egyenesen a katolicizmus szolgálatába akart szegődni, természetesen csak politikailag, s eleinte még így is csak érdekből.)

Könnyen meglehet azonban, hogy az évek folyamán – ha természetesen nem addig élt volna csak mint tényleg élt, mert hiszen a valóságban ekkor már életéből csak néhány év volt hátra – lélekben és meggyőződésből is katolikus lett volna. Meggyőződésük ellenére ugyanis nem szoktak emberek eszméket hosszabb időn át szolgálni. A katolicizmus elleni ellenszenv, ha nem tudatlanság az oka, mindig onnan ered, hogy a katolicizmus nehéz. Akinek érdekei kívánják, hogy katolikus legyen, annak is nehéz, de mivel emiatt kénytelen e terhes kötelességeket ellenszenv helyett jóindulattal nézni, lassacskán arra is fogékonyá válik, hogy a katolicizmus követelte önmegtagadásoknak is alávesse magát.

Még Bourbon Henrik is többé-kevésbé meggyőződéses katolikus lett aztán, hogy megalapította, Párizs megér egy misét. Pedig jellemileg ő messze-messze alatta állt még Bethlen Gábornak is. Bourbon Henrik ugyanis már végleges „áttérése” (mert ő valóban nem „megtért”, hanem csak „áttért”) előtt is ismételten változtatta hitét, amit Bethlen Gábor nem tett meg, sőt mint láttuk, ezt még a tervezett házasság kedvéért sem ígérte meg. Bourbon Henrik továbbá egy közönséges jellemtelen nöcsábász volt, míg Bethlenről e tekintetben semmi különösebb rosszat nem tudunk.

Érdekes, hogy a madridi udvar Bethlen kérésének teljesítését tanácsolta Bécsnek (de ott feltétlenül Bethlen nyílt megtérését kívánták).

Sennyey püspök és a kancellár is, aki ez ügyben Ferdinánd követe volt Bethlennél, miután heteket töltött Erdélyben Bethlen oldalán, teljesen a házasság szószólójává vált. Bécsbe visszatérve hangsúlyozta, hogy Bethlen őszintesége minden kétségen felül áll (Fraknoi: Pázmány Péter, II., 114. o.), s azt állította, hogy megtérésére is alapos remény van. Sennyey püspök hatására még a bécsi pápai nuncius is híve lett a házasságnak, sőt valósággal lelkesedett érte. „*Nagy kapu tárult föl – írja erre vonatkozólag – nemcsak az erdélyiek és Gábor egyéb alattvalóinak, hanem az egész kereszténységnek is javára.*” (Ugyanott 114. o.)

A dologból azonban mégsem lett semmi. Nemcsak azért, mert maga a Szentszék a leghevesebben ellenezte, hanem sok más ok miatt is. A pápai államtitkárt a bécsi nuncius nem tudta a maga oldalára állítani. Lelkendező jelentésére ezt válaszolta neki: „*Uraságod jelentése érdekes és csudálatos. Ha ugyanis Bethlen, mint mindig, most is színlel ez olyan elvetemült álnokság, ami szinte a képzeletet meghaladja; ha pedig őszinte, el lehet-e hinni, hogy romlott szíve egyszerre ennyire megváltozott?... Nem tanácsolhatjuk, hogy kilátásba helyezzék neki a főhercegnő kezét, mert e rossz ember kívánatát teljesíteni annyi lenne, mint szomorú sorsot készíteni a főhercegnőnek; a színlelés pedig nem egyeztethető össze a császár őszinteségével és nem éppen lenne megtisztelő őfelségére.*”

A madridi nunciusnak pedig ezt írta ugyanez az államtitkár: „*Hihetetlen, hogy a császár és a spanyol király bizalommal viseltessenek azon álnok és csalárd ember iránt, akinek hite és erkölcei egyaránt gonoszak, és aki az isteni törvényeket nem kevésbé megveti, mint az emberieket.*” (Egykorú másolat a Szent Domonkos-rend római könyvtárában. Fraknoi: Pázmány, II., 106. o.)

Valóban: Bethlen azok után, amiket eddig tett, s azon kétségbeejtően rossz hírnév miatt, amit állandó hazudozásaival egész Európában szerzett, nem kívánhatta, hogy higgyenek neki, s ezért bizony nagy szégyen lett volna a császárra, ha ilyen rosszhírű – és még hittestvérei előtt is ilyen rosszhírű – embernek feleségül adja a lányát, s így családjába fogadja. Ennyi hazudozás és álnokság után még akkor sem hihettek Bethlennek, ha minden jel jóakarata mellett szólt.

Hiszen még most, mikor a legjobban fogadkozott és ígérgette, hogy porig alázza magát, hogy arcul támad a törökre, a jezsuitákat fogja támogatni stb., ha bíznak benne és kérését teljesítik, a lengyelek elfogták egy levelét útban a Brandenburgi választóhoz, amelyet a lengyel király azonnal elküldött Bécsbe. Ebben Bethlen azt hangsúlyozza, hogy rendületlenül ragaszkodik vallásához és protestáns szövetségeseihez, és azzal dicsekszik, hogy a császár most kínlgatja neki a lányát, de ő elutasította, mert neki nem kell katolikus feleség.

Így éppen nem csodálkozhatunk rajta, s nem tekinthetjük igazságtalanságnak, sőt még kíméletlenségnek sem, ha a pápai államtitkárnak annyira lesújtó, s ezért elutasító volt a véleménye. De nem csodálkozhatunk a velencei követ 1624. február 17-i jelentése miatt sem, melyben Bethlen házassági ajánlatáról azt írja, hogy „*di chi se ridono grandamente*”, azaz Bécsben mindenki a hasát fogja nevében miatta.

Az, amit Bethlen a brandenburgi választónak írt, természetesen éppen nem cáfolja meg azon állításunkat, hogy Bethlen házassági ajánlata, tehát a vele kapcsolatos ígéretei is teljesen őszinték voltak. Ugyanis Bethlen úgyszólván el sem tudott lenni anélkül, hogy valakinek ne hazudjék, de most a brandenburgi választónak hazudott, nem pedig a császárnak. Ezen annál kevésbé csodálkozhatunk, mert hiszen láttuk már, hogy protestáns szövetségesei is észrevették, hogy nekik is hazudik s őket is becsapja. A maguk javára ők is csak annyi jót vettek észre Bethlenben, hogy többször és szívesebben csapja be a pápistákat, mint őket.

Bethlen egyedül a maga érvényesülését szolgálta diplomáciájával, s ez elejétől végig abban állt, hogy egyszerre két ellentétes irányban is szőtt terveket; a törökök és a protestánsok felé is, és ugyanakkor a Habsburg-ház és a katolicizmus felé is, s aztán hol ezt, hol azt érvényesítette aszerint, amint az erőviszonyok alakultak. Ezért sem az egyiknek, sem a másiknak soha nem írt olyat, amivel a hozzájuk vezető hidat maga mögött felégette volna. Ebben még nincs is semmi különös, hiszen minden állam diplomáciája így tesz. Bethlen azonban ennél



tovább ment, s ez az, ami szokatlan és ami jellemtelen. Ő nemcsak óvatos volt, s nemcsak az ellenfél megsértésétől tartózkodott, hanem hízelgett is, s nemcsak barátainak, hanem ellenfeleinek is. Mindkettőnek úgy írt, mintha ő lenne a barát és a másik az ellenfél, s nemcsak a töröknél és protestáns hitfeleinél ócsárolta a császárt, hanem a császárnál is mindig ócsárolta a törököt és protestáns hitfeleit.

Mikor Bécsben házassági ajánlatát tette, akkor készült élete legnagyobb és legmerészebb irányváltatására, de ugyanakkor tudatában lévén annak is, hogy terve sikere nem bizonyos, egyidejűleg a törökök és protestáns hitfelei felé is tovább szötte a terveket, azokat is tartotta szóval, hogy abban az esetben, ha ez a nagy és szívéhez annyira közelálló terve nem sikerül, akkor se maradjon hoppon, hanem ekkor is nyugodtan és biztosan járhatta továbbra is azt az utat, amelynek elhagyására komolyan készült, de nem sikerült.

Látható az is, mennyire okos volt eljárása, mert nem kapván meg a főhercegnő kezét, éppen annak a brandenburgi választó testvérének kezét kérte és kapta meg, akinek az előbb említett kedveskedő levelet írta, s akihez így most minden szégyen vagy kisebbségi érzet nélkül folyamodhatott. A protestáns brandenburgi választó ugyanis, még ha hallotta is a „mendemondát” a főhercegnővel való házassági tervéről, szentül meg lehetett róla győződve, hogy a dolog hiteles történetét ő ismeri; a házassági ajánlat nem Bethlentől, hanem a császártól indult ki, s Bethlen hithűségén hiúsult meg.

Ha azonban a bécsi házasság sikerült volna, képzelhetjük, mit gondolt volna a brandenburgi választó Bethlennek hozzá küldött és elhitt levele birtokában! Mivel pedig Bethlen számtalan diplomáciai játékában hol az egyik, hol a másik fél mindig pórul járt, s kénytelen volt látni, hogy becsapták és félrevezették, hazudtak neki és kijátszották, s ezt nemcsak a Habsburgok voltak kénytelenek magukról megállapítani, hanem majdnem olyan gyakran a protestánsok is. Érthető az a rendkívül rossz hír, melyet Bethlen mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál egyaránt szerzett.

Sajnos azt kell mondanunk, hogy a valóság is megfelelt a rossz hírnek, mert Bethlent tetteiben semmi más a világon nem vezette, mint egyedül csak a maga érvényesülése. Amit ő írt, mondott vagy ígért, bármily meggyőzően, megnyerően, sőt meghatódottan adott elő, bármennyire is csöpögtek szavai az őszinteségtől és a becsülete hangoztatásától, sőt bármennyire tele is voltak tűzdelve égre-földre való esküdözésekkel, az egyáltalán nem számított nála semmit.

Ha érdekei úgy kívánták, megtartotta őket, ha ellenkeztek vele, a legkisebb lelkiismeret-furdalás, zavar vagy elfogódottság nélkül szegte meg szavát vagy akár esküjét, s nyoma sem látszott annak, mintha tudatában lett volna annak, hogy rosszul tett. Neki csak az volt rossz, amivel ártott magának, vagyis az, amit ostobán tett, az pedig nála nemigen fordult elő.

Láttuk, hogy ez az álnokság Bethlenben annyira nagy és a hozzá megkívánható bőr annyira vastag volt, hogy első támadásakor közzétett kiáltványában szemrebbenés nélkül azt írta, hogy azért indított háborút, mert „*az Istennek minden ez világi áldási felett legdrágábbnak, jobbnak az szép békességet (!) tartjuk, becsüljük*”, hadseregét azért gyűjtötte már évek óta, azért szerelte fel és indította meg, „*hogy afféle megsebhett és egymástól elidegenedett szíveket, elméket jótanácsunkkal, intésünkkel, akik annak engedni akarnának, minden religió [vallás] persecutiója [üldözése] nélkül egymás szeretetére hozhassuk*”.

„*Ex Kolozsvár die 16. Aug. anno 1623. hora tertia post meridiem Gabriel*” befejezésű levelében, melyet Károlyinak írt, azt említi, hogy „*vasárnap az templomból tizenegy órakor jöttünk ki, mivel generális gyónás volt*”. Tehát jámbor, vallásos hangulata ellenére, mikor csak az imént tárta fel lelkét Isten előtt és tartott bűnbánatot és önbírálatot, van képe nagy meglepedettséggel azt írni magáról, hogy „*én az tökéletlenséget másokban is gyűlölöm, magamban, ha lehet, bizony eltávoztatom*”.

Bethlen tehát nemcsak olyan értelemben tartotta magát vallásos embernek, hogy templomba rendszeresen járt, Bibliát olvasott és „generális gyónásokban” vett részt, hanem abban is, hogy önmagát az erények szempontjából vizsgálta, ellenőrizte és a talált tökéletlenség-

geket magából irtogatta, „eltávoztatta”. Legfeljebb az a közbeszúrása üthet szöveget fejünkbe, hogy „ha lehet”. Ezt bizonyára úgy érti, hogy „ha érvényesüléssel nem ellenkezik”.

Úgy látszik, az még eszébe sem jutott, hogy az igazságot szolgálni, a tökéletességet gyakorolni még akkor is kötelességünk, ha „nem lehet”, vagyis ha kárunk származik belőle.

Bethlen erkölcsisége, vallásossága és istentisztelete ennyire még elméletben sem terjedt ki; annak, hogy érdekei feláldozásával is szolgálja az igazat vagy a jót, még a szükségét sem érezte, nemhogy gyakorolta volna. (Pedig a gyakorlattól micsoda messze van még az is, aki elméletben elfogadja, eszével belátja a jó szükségességét!)

„*Megtartom az régi jámborok exiómáját – írja továbbá – constantia decet virum*” (az állhatatosság, az elveihez való ragaszkodás legfőbb ékessége egy férfinak). E megállapításával ellentétben azonban az igazság az, hogy Bethlen mindent elmondhatott magáról, csak azt nem, hogy ezt az „axiómát” ő meg is tartotta. Ő – de ettől már igazán eláll a lélegzetünk! – még ezt is szemrebbenés nélkül leírja: „*Az szép szóknak, az ígéreteknek hittem. Azt reméltem, hogy egyebek is az igazmondást úgy tisztelik, mint én.*” (Nem sokszor nevettem már életemben akkorát és olyan jóízűt, mint mikor ezt olvastam.)

Hogy válhatott volna valaha igaz ember abból, aki ennyire nem ismerte, s így be tudta csapni önmagát! Bethlen, aki hisz az embereknek! És Bethlen, akit be lehet csapni szép szókkal és ígéretekkel! Bethlen, aki tiszteli az igazmondást! Bethlen, aki nincs megelégedve tárgyalófelei becsületességével!

Bethlen házassági kérése elutasításának legfőbb oka azonban nem az ő rossz híre volt, hanem Ferdinánd apai szeretete. A földi érdek vagy előny semmit sem számított az ő szemében, ha érvényesülése eszményeivel ellenkezett. Eszményeiért azonban az önértetét is szívesen áldozatul hozta. Bethlen vejévé való fogadása a katolicizmusnak, II. Ferdinánd fő, sőt egyetlen eszményének igen sokat használt volna (ha Bethlen még sokáig élt volna, de hogy nem él sokáig, azt akkor még senki sem tudhatta).

II. Ferdinánd, mint igazi katolikus, azonban még a katolicizmust sem szolgálhatta bűnös eszközökkel, ezért családi érzelmeit nem áldozta fel politikai érdekekért. Nem tehetette, hogy szeretett leányát rákényszerítse arra, hogy egy olyan férfi felesége legyen, aki négyszer annyi idős volt, mint ő; idegen és előtte ismeretlen volt; olyan rosszhírű, hogy környezetében sokan egyenesen erkölcsi szörnyetegnek tartották; egy távoli, akkor félig még Ázsiának számító országban lakott, és akitől természetesen maga az áldozatul kiszemelt leány is idegenkedett.

Hogyne idegenkedett volna, mikor még valósággal gyerek volt! Hiszen semmivel sem lehetett jobban megijeszteni, mint azzal, hogy „neki adunk a Bethlen Gábornak”, s jobban megbüntetni, mint azzal, hogy valóban neki is adják! A velencei követ jelenti 1624. május 25-én, hogy Bethlen harmadízben való kísérletezésekor, mikor Kovašóczy járt Bécsben ez ügyben, Ferdinánd tréfából lányát „erdélyi fejedelemnének” szólította: az azonban a méregtől elvörösödve és az undortól megborzongva (tinta di colore mostro riceverne disgusto) azt válaszolta, hogy őt nem Bethlennek, hanem az ördögnek adta oda.

Így aztán nem csoda, ha Bethlen végleg kosarat kapott, bár Ferdinánd mindent elkövetett, hogy ennek keserűségét enyhítse. Úgy látszik, jó szíve elhitte (ami igaz is volt), hogy Bethlen most őszintén beszél és most csakugyan és végleg melléje akart állni. Ezért a „serenissimus” (fenséges) címmel tüntette ki, ugyanazzal, amelynél több a bécsi udvari etikett szerint még az angol, sőt a spanyol királyt sem illette meg. Meg is sértődött a címadományozás miatt nemcsak a spanyol, hanem még a velencei és flórenci követ is, s Ferdinánd azt volt kénytelen mentségül felhozni, hogy nem mint római császár, hanem mint magyar király adta neki ezt a címet. (De hát adhatott-e a magyar király valakinek királyi címet?)

Ezenkívül, hogy mutassa, nem lekicsinylésből, annál kevésbé megvetésből nem teljesítette kérését, felajánlotta neki, hogy lánya helyett a rokonságából szerez neki menyasszonyt.

Bethlen „mély lélegzetet vett” a végleges elutasítás hallatára (Sennyey jelentése a m. canc. levt.-ban), s másnap teljes bizalommal, „mintha gyóntatójával beszélne”, közölte a püs-

pökkel, hogy gondolatai „csakis öfölsége fenséges leányára” irányultak és senki másra, azaz hogy semmiféle más császári rokon nem kell neki. El is vette azonnal a protestáns Brandenburgi Katalint, s ezzel végleg lekötötte magát a másik tábor, azaz régi elvbarátai mellett.

A késő kor magyar gyermeke nem állhatja meg, hogy ne sajnálja emiatt Bethlent, a magyar katolikus pedig, hogy ne bánkódjék amiatt, amit ezzel a katolicizmus veszített. Bánkódását csak az enyhíti, hogy ma már tudja, Bethlen évei akkor már nagyon meg voltak számlálva, s emiatt a tervezett házasság megvalósulása esetén a nagy várakozásból egyébként sem sok teljesülhetett volna.

Egészen kétségtelen az is, hogy Cecília Renáta sem járt volna Bethlen oldalán rosszul, s nem lett volna olyanforma sora, mint Mária Krisztinának Báthory Zsigmond mellett, pedig az ő erdélyi férje fiatal is volt és szép is, nem pedig öreg és csúnya, mint Bethlen. Amit ugyanis Bethlen kijelentett, hogy tud ő szerető hitvese lenni akárkinek (azaz akármilyen előkelő származású nőnek is), igaz volt.

Mivel nagyon is emberi és még hibáiban is rokonszenves volt, mint ember s különösen mint férj és családapa, közel sem volt ő olyan gonosz, mint (a pápai államtitkár, s általában azok, akik személyesen nem ismerhették) politikai bűnei miatt gondolták. Az előkelő házassággal nagyravágásában, hiúságában kielégítve egészen bizonyos, hogy valósággal a tenyerén hordozta volna a „fenséges személyt”, s olyanforma lett volna a viszony köztük, mint Napóleon és Mária Lujza, a másik hasonló sorsra jutott Habsburg-lány között, aki azt írta háza Párizsból, hogy nem annyira ő fél a férjétől, hanem úgy látja, hogy inkább az fél tőle, annyira mindenben jó férj akar lenni.

És ahogyan erkölcsileg Bethlen is különb volt Napóleonnál, mert ő legalább megbecsülte első élettársát is, és csak annak halála után, tehát tisztességesen és keresztény módra akart új, előkelőbb házasságot kötni, nem pedig első szerelme életében, annak kidobásával, mint a „nagy” Napóleon; épp úgy Cecília Renátával is többet nyert volna Bethlen, mint amennyit Napóleon nyert Mária Lujzával.

Mária Lujza olyan korban élt, mikor művelt embernek szégyen volt vallásosnak lenni, s ez a korszak természetesen a Habsburgokat is megmételtyezte (ha nem is annyira, mint másokat), és ez Mária Lujza nevelésében is meglátszott, mert akkoriban pap is kevés volt olyan, akitől erős hitet lehetett volna tanulni. Napóleon udvarában pedig még jobban elromlott.

Cecília Renáta azonban a vallásos ellenreformáció korának, a legvallásosabb Habsburgok gyermeke volt. A kiváló erkölcsű Mária Krisztina Cecília Renátának egyébként is nagy-nénje (apjának, a császárnak testvére) volt. De maga Bethlen udvara is szolid, vallásos volt, tehát ott sem kellett volna elromlania.

Bethlen, az idős és elsősorban szellemi dolgokkal foglalkozó ember mellett nem lett volna boldog egy fiatal, könnyelmű, élvágyó asszony, mint amilyen például második felesége, Brandenburgi Katalin is volt. Ez Bethlent már életében megcsalta, halála után pedig egyik botrányt a másik után csinálta, s katolikus lett ugyan, de sokkal kisebb lélek volt annál, sem hogy igazi katolikussá tudott volna lenni. Nemcsak testét nem tudta arra szorítani, hogy engedelmessédjék a léleknek, hanem hitét sem volt ereje megvallani, mikor férje a megtérésének nyomára jött. Ekkor letagadta előtte az egész dolgot, s az úrvacsorához járult, hogy bebizonyítsa, hogy megtérése nem igaz.

Férje halála után nyíltan katolikus lett ugyan, de aztán – egy újabb férjhez menés kedvéért – újra lutheránus (nem kálvinista). Hogy melyik vallásban halt meg, nem tudom, de lehet hogy arra már lélekben újra katolikus volt, mert hiszen első megtérése érdekei ellenére, tehát feltétlenül meggyőződésből történt. Állandó csak azért nem volt, mert érdekei kívánták tőle a színlelést, sőt az eretnekségre való visszatérést.

Lényegében az erdélyi fejedelmi széket is, melyet férje reá hagyott, megtérése miatt veszítette el. Ha megmaradt volna kálvinistának, sokkal kevesebb ellensége lett volna Erdélyben, s akkor ledér életét és szeretőit is sokkal jobban elnézték volna. Hiszen elnézték ezt az

erdélyiek János király özvegyének, Izabellának is, aki nem volt ugyan kálvinista, de legalább türelmes és megértő volt az eretnokségek iránt, s az erdélyiek ekkor még ezzel is megelégedtek, mert akkor még álmodni sem mertek arról, hogy még az is lehetséges, hogy maga a fejedelem is eretnek legyen.

Hogy Bethlen Ferdinándnak tett ígérete, hogy ő gondoskodni tud róla, hogy Erdély még életében visszakebeleztesse a Habsburg Magyarországra, mennyire nem volt csupán üres ígéret, s hogy mennyire nem volt szabadság a nekünk annyira híres erdélyi szabadság, azt fényesen bizonyítja, hogy Bethlen még azt is el tudta érni, hogy a Cecília Renáta helyett feleségül vett Brandenburgi Katalint, aki szintén alig volt még húszéves (éppen úgy idegen, éppen úgy német volt és éppen úgy nem tudott egy szót sem magyarul, mint Ferdinánd leánya), nő léte is – ami pedig Erdélyben még hallatlan dolog volt, sem addig, sem azóta soha nem fordult elő – minden nehézség nélkül meg tudta választani a rendekkel utódjává.

Bethlennek nem Brandenburgi Katalin, hanem olyan feleség lett volna való, mint amilyenek a Habsburg lányok voltak, kivált a vallásos ellenreformáció korában, melyben Bethlen élt. Lehet, hogy ezt ő is jól tudta, s ez is egyik oka volt, hogy annyira és olyan sokáig ragaszkodott ahhoz a bécsi „személyhez”, akit magának kiválasztott.

Okos ember volt. Tudta, hogy ő testileg nem vonzó, már csak a kora miatt sem, de egyébként sem bír olyan tulajdonokkal, melyekkel egy nőt lekötni, annál kevésbé szerelmét megnyerni lehet. De egyébként is a szellemi életre való erős beállítottsága és az államügyekben való állandó elmerülése miatt feleségével nem is tudott annyit foglalkozni, s vele annyit törődni, mint kellett volna.

Bethlennek tehát nem élvvágyó, nem könnyelmű, nem üreslelkű feleség volt való, hanem komolyságra, önmegtartóztatásra nevelt, szolid és szigorú erkölcsű. Bethlennek a Mária Krisztinának vagy Cecília Renátának kellett volna, hogy ne rontsák fejedelmi tekintélyét, s hogy otthon is megtalálja bennük azt, ami a férfinak hiányzik és ami szükséges neki arra, hogy nagyvonalú működéséhez a lelki harmóniát és békét megkapja.

Neki olyan feleségre lett volna szüksége, aki egyszerűségben és szigorú családi nevelésben részesült, megszokta a szigorú erkölcsi felfogást és erkölcsi életelveket; aki különbséget tud tenni bűn és erény között, és akit úgy neveltek, hogy az erény útjáról semmi sem tántoríthatja el.

Talán nemcsak hiúsága megalázása, hanem emiatt is vett szegény Bethlen olyan mély lélegzetet, mikor végleg tudomásul kellett vennie, hogy vágya nem teljesülhetett.

De nemcsak Bethlen személyes boldogsága, hanem hazánk érdekében is nagyon sajnálunk kell terve meghiúsulását. Sajnálatusunkat csak az enyhíti (sőt teljesen feleslegessé teszi), hogy Bethlen élete rövidre volt szabva s így nagyra törő szép terveit, melyek teljesítésére meg volt a tehetsége, akkor sem hajthatta volna végre, ha Ferdinánd veje lehetett volna. Aztán mivel nemcsak Károlyi Zsuzsannával, hanem Brandenburgi Katalinnal kötött házassága is terméketlen volt (nem úgy mint Zápolyának Izabellával való házassága), s így a terméketlenség okát magában Bethlenben kell keresnünk, semmi okunk nincs azt remélni, hogy a mintagyermek Cecília Renáta utódokkal ajándékozhatta volna meg.

Az is bizonyos, hogy Bethlen – mint a császár veje és Magyarország kormányzója – jó kormányzó lett volna. Ha Isten hosszabbra szabta volna életét, könnyen meglehet, hogy már az ő idejében ki tudtuk volna üzni a törököt Magyarországról, sőt talán még Európából is. A Habsburg-erőforrások egy Bethlen tehetségével megtoldva, majdnem bizonyos sikert jelentettek volna, s a kezdeti sikerek Európát is akkor még nagyobb fokban segítségre lelkesítették volna, mint ez Lipót idejében történt.

Mivel Bethlen érdekes volt, könnyen meglehet, hogy a katolikus környezetben és bálványozott feleségének és az ő tiszteletreméltó erkölcsének hatása alatt, főként pedig, mert most már érdekei is így kívánták, mert ez jelentette számára a hatalmat és az egész Európát betöltő dicsőséget, lassacskán lélekben is és őszintén katolikussá vált volna, s az ő személye

és működése nemcsak egy töröktől megszabadított, hanem a protestantizmustól is megtisztított, újra katolikus Európát eredményezett volna.

Mivel a léleknek, az életkedvnek a testre való hatását az orvostudomány ma már mindig jobban hangsúlyozza, még az is lehet, hogy a Habsburg-családba beházasodott és a töröknek Európából való kiűzését célzó diadalmas harc vezérévé vált Bethlen még sokkal tovább is élt volna, mint a tényleges, vágyaiban, terveiben, reményeiben csalódott és Brandenburgi Katalin szerelmi botrányaival megvert Bethlen.

Bethlennek a Habsburg-házhoz való csatlakozásával egy táborban egyesült volna II. Ferdinándnak még a Habsburg házban is egyedülálló, szigorú erkölcsi felfogása, nagy passzív erényei, kitartása, állhatatossága, bőkezűsége, áldozatos szelleme, s az igazságból egy tapodtat sem engedő „meg nem alkuvása” és az ilyen lélekkel, de a Habsburg-ház évszázados császári uralmával egyébként is együtt járó példátlanul nagy tekintélye Bethlen politikai, diplomáciai és hadvezéri tehetségével (mely utóbbihoz még Tildy és Wallenstein hadvezéri lángelméje is járult), soha ki nem fáradó agyával, állandóan tevékeny szellemi munkájával, önbizalmával, optimizmusával és vasidegzetével.

Ferdinándot passzivitásából, nyugalomszeretetéből, visszavonuló szerénységéből és túlzott békeszeretetéből kimozdította volna Bethlen örökké tevékeny, aktív lelkialkata, viszont az ő tág lelkiismeretűségét és erkölcsi gátlástalanságát ellensúlyozta volna Ferdinánd magas eszmei színvonalá, szigorú erkölcsisége, s mindent a katolikus hit szolgálatába és az örökkévalóság távlatába állító erkölcsi fenntartása. Bethlen volt olyan okos, hogy ennek a befolyásnak nemcsak kényszerből, hanem meggyőződésből is szívesen engedett volna, annál inkább, mert II. Ferdinánd e téren megalkuvást egyébként sem ismert.

Bátran elfogadhatjuk őszintének Bethlennek azt a kijelentését, hogy ő mindig sokkal szívesebben barátkozott volna keresztény fejedelmekkel, mintsem a pogánnyal. Nyugodtan feltehetjük, hogy ezen elsősorban azt értette, hogy ő is megunta már a machiavellistást, az állandó álnokságot és színlelést. Hiszen annak a már egész Európára, s benne még a protestáns hitfeleire is kiterjedő rosszhírűségnek és lenézésnek terhét, melyet ilyen irányú viselkedésével szerzett, feltétlenül éreznie kellett és látnia, hogy ha eddigi magatartását folytatja, további szereplése már egyenesen lehetetlenné válik. Könnyű megértenünk, hogy a hatalom, a befolyás és az anyagi érvényesülés mellett, melyet – hála gátlástalan eszközeinek – már megszerzett, most már egy kis erkölcsi tekintélyre, egy kis köztisztelésre és megbecsülésre is vágyott, s világos, hogy ezt nemcsak Habsburg-rokonságával, hanem erkölcsi megváltoztatásával is akarta megszerezni.

Természetes, hogy a Habsburg- és a Bethlen-féle lelkialkatnak egyaránt megvannak a maga előnyei és hátrányai. Az I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly és V. Ferdinánd jellegű uralkodók mellett, akik még annyi szórakozást és még olyan földi élvezeteket sem engedtek meg maguknak, amelyeket alattvalóik között még az egyszerű polgári családok is élveztek, meg volt az uralkodó tekintélye, s vele a törvény és a hatóságok tekintélye is. Az emberek nem érezték magukat kizsákmányoltaknak és zsarnokság alatt élőknak, mert tudták, hogy uruk éppen olyan egyszerűségben él, mint ők, sőt erkölcsösebb, mint ők. Szolgálni is hasznos és kellemes volt őket, s a környezetüknek különösen jó dolguk volt mellettük. A dolguk nem sok volt, az életük kényelmes, a bánásmód úri, a jutalmazás nagylelkű, az irántuk való bizalom nagy, s ha ezzel visszaéltek, még akkor sem volt mindjárt baj, mert a jólelkű uruk, aki – mint keresztény – mindig a maga hibáira vigyázott és azokat vette észre, nem pedig a másokét, az ő hűtlenségüket csak akkor vette észre, ha már kénytelen volt észrevenni, de akkor is nehezen és enyhén büntetett. Csak a rossz ember gyanakvó ugyanis. A jó másokat is olyan jóknak gondol, mint amilyen ő maga.

De a széles néptömegeknek is jó dolguk volt alattuk, mert az ilyen uralkodók a hiúságtól és nagyravágyástól mentek lévén, nincsenek nagyra törő terveik, nem akarnak országokat hódítani, sőt még ha az ő jogaikat sértik meg, akkor sem kapnak mindjárt fegyverhez. Így alatt-

valóikat megkímélik a háború borzalmaitól, nem kell őket nagy adókkal megterhelniük, s belőlük mérhetetlen összegeket kivásalniuk hadseregekre és azok felszerelésére. (Sajnos, nekik sem mindig sikerül alattvalóikat mindentől megkímélniük, mert éppen e békés hajlamaik, az országukban uralkodó patriarchális állapotok és állandó készületlenségük csábította gonosz szomszédait arra, hogy háborúra kényszerítsék őket, amint ezt a Habsburgok történetében úgyszólván állandóan tapasztaljuk.)

De ezenkívül jóságuknak még az a hátránya is megvan, hogy – mivel az emberi természet számára az a legnehezebb, hogy az arany középúton megmaradjon – az ilyen uralkodók többnyire sokkal maradibbak és passzívabbak, mint kellene, s így nem tartanak mindig eléggé lépést a korrallal. (Igaz, hogy ezzel a meggondolatlan, a túlzott haladás hátrányaitól is megkímélik alattvalóikat, mert az a közmondás is mindig igaz marad: Lassan járj, tovább érsz.) Továbbá, hogy környezetük sokszor visszaél jóságukkal és a kellő ellenőrzés hiányában sokszor naplopóvá, lelkiismeretlenné, panamistává, sőt a nép szipolyozójává válik. (Ez nem annyira az igazi jó, hanem inkább a gyagya, tehetetlen uralkodók alatt fordul elő. A Habsburgok azonban nem gyagyák, hanem jók voltak. Az igazi jó uralkodó körében kivételképpen vannak panamisták, nem pedig rendszeresen. Abban a szellemi és erkölcsi légkörben, amely egy igazi keresztény uralkodót körülvesz, panamisták és csirkefogók nem tenyésznek.)

Az már inkább előfordul az igazi keresztény uralkodóval, tehát a Habsburgokkal is, hogy környezetük középszerű, kényelmes emberekből tevődik össze, s országukban ezért sokszor nincs meg a kellő rend, nagyvonalúság, s ezért a szemképráztató eredmények hiányoznak. De hát nagy eredményeket egyébként sem nagyon lehet elérni ott, ahol cselekvés előtt előbb minden eszközt erkölcsi mérlegre tesznek, s csak azokat használják fel, melyek megütik a mértéket. Ezek a hátrányok azonban elenyésznek a jó uralkodók nagy előnyei mellett, s aki tudja, hogy az, amit ember tesz, sohasem lehet abszolút jó, s a földön hiába keresnek olyan jót, amelyben gyarlóság, sőt rossz is ne keveredne (mint ahogyan rossz sincs, melyben jót is ne lehetne találni), az ezen nem fog csodálkozni, annál kevésbé botránkozni.

Ezzel szemben a Bethlen, I. Rákóczi György, Katalin cárnő, Angliai Erzsébet, Nagy Frigyes, Hitler és Sztálin-féle uralkodók és államférfiak országában agyon vannak dolgoztatva és emellett éhbéren vannak tartva a hivatalviselők és tisztviselők; aki vétkezik vagy ügyetlen közülük, azonnal repül. Ezért rend van és a kincstár mindig tele. Az alkotás és a tevékenység állandó. Aki a kormány mellett ül, nagyra törő és vágó, tehetséges és merész, hírnevet akar, a történelemnek dolgozik; ebből nagy tettek is születhetnek sokszor (de nagy katasztrófák is), és a nagy tettekből és eredményekből sokszor a népnak, a széles tömegeknek is hasznuk van. (Legtöbbször csak a késő utódoknak, mert az egykorú nép ilyenkor igen sokat szenved, hiszen a nagy tettekhez szükséges nagy áldozatokat neki kell meghoznia.)

A Bethlen és társai jellegű emberek azonban – hiszen maga a nagyravágás is bűn, s az a merészség, mely e nagy emberek ismertetőjele, már magában foglalja a nemcsak erkölcsös eszközök használatát – legtöbbször lelkiismeretlenek, céljaik elérésében gátlástalanok, mert meg nem engedett eszközöket is felhasználnak; sokszor szeszélyesek, kiszámíthatatlanok, s így igazságtalanok; telt kincstáraikat nem alattvalóik javára használják, hanem merész s mindig új meg új terveik és dicsőségvágyuk (no meg igen sokszor szeretőik) kielégítésére, ez pedig végeláthatatlan háborúkkal alattvalóik vagyona és élete pusztításával, sőt – mikor a szerencse nem kíséri – egyenesen végpusztulásával jár.

Eszményi állapotok keletkezhetnének az államok kormányzásában, ha a két ember- és uralkodótípust egyesíteni tudnánk előnyeik és hátrányaik kölcsönös kiegyenlítésével. Ez valószínűleg volna meg Ferdinándnak és Bethlennek, mint vejének, tartós és bizalmas barátságával és együttműködésével, Ferdinánd elevenebb és vállalkozóbb, Bethlen nyugodtabb, mérsékeltbb és lelkiismeretesebb lett volna általa. Ilyen ideális ember- és uralkodótípust találhatunk Mária Teréziában, aki Habsburg atyjának és tisztán protestáns őseitől származó braunschweigi anyjának kölcsönös jótulajdonságait szerencsésen egyesítette magában a két

embertípus hibái és fogyatkozásai nélkül. Mint Habsburg atyja, ő is maga volt a megtestesült fennkölttség, erény, erkölcs és becsület, aki előtt (velük ellentétben, ahol sikerült elrágalmazni) még protestáns ellenfelei is tisztelettel hajolnak meg, s akinek neve elé a Habsburgokról csak cinikus rosszakarattal és lekicsinyléssel írni tudó Carlyle is a „divine” jelzőt teszi, s akitől korának legnagyobb magyar ismerője, még a zsidó Marczali is valósággal el van bűvölve.

A pletykának (de sajnos, nem nálunk!) még az árménykától is mentes női becsülete, lelki ismeretessége, lelki nemessége és fennkölttsége, alattvalóinak a háborúval együtt járó szenvedésektől való lehető megkímélése még érdekei árán is, politikai tetteiben is szigorúan erkölcsi alapon állása, bőkezűsége és nemeslelkűsége mellett megvolt benne a takarékoság, a haladás, a pénzzel és az emberekkel bánni tudás, az állandó szellemi frissesség és folytonos lelki tevékenység és a soha ki nem fáradó agy értékes adománya is.

Ilyesfajta dolgot eredményezhetett volna a Ferdinánd-Bethlen-féle sógorsági és együttműködési kombináció is, nem ugyan egy személyben, azaz Bethlennek Cecília Renátától származó utódjában, aki sohasem született meg, s ha megszületett volna, akkor sem lehetett volna mindkettőjük országainak uralkodója, mert hiszen megvolt még a Habsburg-fiág is s az örökösödés azt illette volna, hanem életük folyamára kettőjük bizalmas és tartós együttműködésével.

Mivel azonban a főhercegi házasság meghiúsulása, de Bethlen korai halála miatt is tulajdonképpen az egész tervezés tárgyaltalan, nincs okunk sajnálkozni rajta, hogy a tervből sohasem lett valóság. De éppen nem lehetetlen az sem, hogy Bethlen jellemében a machiavellizmus, az önzés, a gátlástalanság és a csalárdság – nemesebb tulajdonságai rovására – annyira túlnyomó volt, hogy a Habsburg-családba beházasodva és oda bizalommal és minden hátsó gondolat nélkül befogadva és hatalomhoz, szereplési körhöz juttatva is megmaradt volna régi énje, s ez köztük szükségképpen szakításra, s ennek következtében háborúra vezetett volna.

Ha azonban a jobbik eset következett volna be, Bethlen a Ferdinándtól kapott lehetőségek folytán igen könnyen válhatott volna a törököt egész Európából kiverő világhírű hőssé. Ez annál inkább lehetséges, mert Ferdinándnak és általában a Habsburgoknak mindig csak egy bajuk volt: a pénzhiány. Márpedig, ha birodalmuk pénzügyeinek kezelését Bethlenre bízták volna, hamarosan Európa pénzeszsákjaivá és a világ bankárjaivá lehettek volna. Pedig birodalma gazdasági és pénzügyi vezetését Ferdinánd feltétlenül átadta volna vejének, ha látta volna, hogy megbízhat benne, mert őszintén katolikus. II. Ferdinándban ugyanis önzés vagy hatalmi féltékenység egyáltalán nem volt, annál kevésbé irigység. Bethlenből tehát lehetett volna a protestantizmust végleg tönkretévő katolikus, de lehetett volna belőle egy, a jövőjét, Ferdinándot s vele a katolicizmust is hátra támadó és teljesen tönkretévő második Szász Móric is. Esetleg letaszíthatta volna a benne bízó és így neki kiszolgáltatót apósát még trónjáról is és új császári Bethlen-dinasztiát alapíthatott volna.

Bethlen számára azonban házassági ajánlata után már csak pár éve volt hátra e földi életből, s mivel mi már tudjuk, hogy sorsa így volt megírva, a tervezett házasságához fűzött álmodozás is tulajdonképpen tárgyaltalan. Még utódjához sem fűzhetünk álmodozásokat, mert Bethlent (mint a hozzá hasonló, csak a földieknek élő s az itt való érvényesülésért mindenre képes történelmi embereket majdnem mind) a vérszerinti utódtól megfosztotta a Gondviselés. Bizonyára nem véletlenül.

## **Romboló, forradalmi elemek Bethlen felkelésében**

Említettük, hogy a hitújítás a XVI. században egész Európára kiterjedő forradalom volt. A Bocskai-, Bethlen-, Rákóczi György- és Thököly-féle felkelés a XVII. század magyar forradalmi voltak. Rákóczi Ferencé a XVIII. századé, negyvennyolc pedig a XIX. század nemzeti jellegű magyar forradalma volt. Lényegében mindegyik azonos akár a szociáldemokráciával

(mikor még egyedül képviselte a marxizmust), akár a szovjet kommunizmussal, akár Hitler nemzetiszocializmusával, akár Mussolini fasizmusával. Az, hogy a szovjet kommunizmus oly elkeseredett ellensége volt a nemzetiszocializmusnak és megfordítva, egyáltalán nem cáfolja tételünket. Vetélytársak voltak ugyanis egymással, az pedig csak érthető, hogy senki sem tud oly féktelenül gyűlölni, mint egyik sátán tudja a másik sátánt. Mindkettő forradalmi, tehát meg nem engedett eszközökkel törekedett a hatalomra, s ha egymást gyűlölték, emiatt még egész nyugodtan lehetett mindkettő egyformán rossz, tehát egyformán forradalom.

Különböző korok különböző forradalmi között csak a kor eltérő eszméinek megfelelően vannak árnyalati eltérések, a lényeg azonban mindegyikben ugyanaz. A XVI. vagy XVII. század embere és eszméi és a XX. századé között ég és föld a különbség. Csak természetes tehát, hogy a XVI. vagy XVII. század forradalma is egész más, mint a XX. századé. A lényeg azonban így is lehet ugyanaz, sőt szükségképpen az is. A forradalom akkor is csak forradalom, ha szereplői egész más korok gyermekei is. Minden forradalomnak lényege, hogy gyűlölet és erőszak alapján áll, hogy a meglévő törvényekkel nem törődik, hogy nem lassan, nem fokozatos fejlődéssel épít, hanem felforgat és rombol, lázít, izgat és terrort gyakorol, hogy bűnös, meg nem engedett eszközöket használ célja elérésére, hogy átmenet nélkül, fergetegként távolítja el az útból a régit és hozza be az újat, hogy olyan lázas közhangulatot teremt, mely nem tűr bírálatot, nem enged megfontolást vagy tárgyilagosságot, hogy a régit, melyet eltávolítani akar, a megtettesült gonoszszággal azonosítja, s a nép esküdt ellenségének, gonosztevőnek kiált ki mindenkit, aki pártolja, védi az eltávolítandó régit, vagy akár csak lassúbb tempót is kér, hogy késedelmet, engedményt, kompromisszumot nem tűr.

Minden forradalomnak lényege az egyházellenesség is, mert hiszen az Egyház ellensége minden gyűlöletnek, minden szenvedélynek s mindenkinek, aki céljait bűnös eszközökkel éri el. A forradalmaknak ez az Egyház elleni ellenszenv természetüknek megfelelően izzó gyűlöletben, rágalmaszásban, nevetségessé tevésben, terrorban és a „reakcióval”, tehát a gonoszszággal való azonosításban nyilvánul meg.

Minden forradalomnak tetszetős jelszavai vannak, melyekkel lángra gyújtja a közhangulatot. Ezek alapján állva fejt ki terrorját, de szép jelszavait ő maga szegi meg legjobban, mint ezt Bocskai és Bethlen forradalma esetében már láttuk is. Minden forradalom áldozatul dob valamit a tömegeknek, miután jelszavaival és izgatásával sikerült ellene felkorbácsolnia a féktelen gyűlöletet. Az első forradalom a keresztény társadalomban (a protestantizmus) még csak az Egyházat, illetve a papságot és az egyházi vagyont támadta (tetszetős jelszava itt az evangéliumi szegénység volt), a későbbi forradalmak a nemességet (egyenlőség, testvériség), majd a földbirtokosokat (a föld legyen azé, aki megműveli), aztán a bankárokat és gyárosokat, de ma már a szovjet kommunizmusban eljutottunk a kisiparosok, kiskereskedők és a „kulákok”, tehát a jobb módú parasztok, kisiparosok és a kiskereskedők meg nem tűréséhez és kizsákmányolóknak bélyegzéséhez is.

Az egyházzal szöges ellentétben minden forradalom lényege az, hogy nem a kötelességeikre figyelmezteti az embereket; nem a feljebbvalók tiszteletére, a más vagyonának meg nem kívánására, nem az alázatosságra és engedelmességre, a szenvedélyek feletti önuralom megszerzésére inti őket, hanem éppen ellenkezőleg: hízeleg szenvedélyeiknek, felszítja bennük a gyűlöletet, az ellenszenvet és az irigységet és feltűzeli bennük a vágyat a másé vagy a más-képpen tilos után.

Ügyesen felhasználja például jelszavaiban a zsidók könnyű és sokszor erkölcstelen módon való vagyonszerzését, s azon a címen, hogy csalással szereztek, megcsillogatja a tömegek előtt a zsidó vagyon elvevésének szabadságát. A papság ellen felhasználja azt, hogy az evangélium a szegénységet ajánlja. Azon átsiklik, hogy csak ajánlja, de nem parancsolja, és hogy nemcsak a papságnak ajánlja, hanem mindenkinek, tehát a forradalmi tömegeknek is. Továbbá, hogy nemcsak a szegénységet, hanem a szüzességet is ajánlja, mégpedig szintén



mindenkinek. A papság kötelezi is magát rá, de mégis mennyire ellensége neki minden forradalom, sőt egyenesen gúny tárgyává teszi.

Hivatkozik egyes papok kényelemszeretetére, gyarlóságaira, sőt esetleg bűneire is, s ez alapon való izgatásai közben teljesen elfeledi, hogyha mindaz, amivel a papságot vádolja, igaz is volna, annyi akkor is kétségtelen, hogy a papságot hasonlíthatatlanul kevesebb bűn terheli, mint azokat, akik a papság bűneit bírálják és elítélik. Azt is elfelejti, hogy a „papi” vagyon nem a papságé, hanem az Egyházé, s ha a papság rosszul használja fel az Egyház vagyonát, az ellen ezt megakadályozó reformokkal és rendszabályokkal kell védekezni, nem pedig magának a vagyonnak az Egyháztól való elrablásával. Ezt a vagyont ugyanis a mi hívő őseink nem a nyomor enyhítésére, hanem az evangélium hirdetésének és az emberek erkölcsi javításának előmozdítására adták.

Minden forradalom túlzó és igazságtalan. Ez abból, hogy a szenvedélyek, nem pedig az ész s a józan megfontoltság alapján áll, természetszerűen következik. A régi társadalom vezetőinek tényleges bűneit is mindig túlozza, kielezi és sokszor felháborító bűnöknek bélyegzi meg még az olyan gyarlóságokat is, melyek emberben természetesek, s így soha ki nem küszöbölhetők, legfeljebb csak egyes kiváló egyéneknél. Mindez a túlzás természetes is a forradalomban, mert hiszen másképpen nem tudná felkelteni a tömegek adáz, elsöprő gyűlöletét az uralkodó osztályok ellen. Minden forradalom túl hamar bebizonyítja azonban, hogy a tőle felállított új rend mindig hasonlíthatatlanul gyarlóbb, sőt bűnösebb, mint a tőle elsöpört régi, szereplői és vezetői pedig egyéni életükben és erkölcsükben messze mögötte állnak azoknak a régi uraknak, akiket annyira sikerült lejáratniuk és meggyűlöltetniük.

Ezért a forradalmak – noha mindig a szabadság a fő jelszavuk – sohasem engedhetik meg maguknak azt a fényűzést, hogy akár csak akkora szabadságot is engedélyzhessenek, amilyen abban a tőlük „zsarnoknak” és „elnyomónak” bélyegzett rendszerben volt, melyet elsöpörtek. Forradalom idején mindenkinek forradalmár módra kell gondolkodnia, vagy legalább (mert ezt ellenőrizni nem lehet) beszélnie s írnia.

A mi korunk forradalma, a szovjet kommunizmus, materialista, istentelen, a XVI. század forradalma, a hitújítás viszont nemcsak vallástalan nem volt még, hanem Bibliát idézett és bibliaolvasást ajánlott, sőt maga is egyenesen vallás alakjában jelentkezett. Első pillanatra tehát majdnem lehetetlennek látszik, hogy a kettő mégis lényegileg azonos lehessen. Pedig mégis így van a dolog. Ne feledjük ugyanis, hogy tulajdonképpen a kommunizmus is vallás, azaz életelv, világnézet. Nemcsak szociális programja van és nemcsak gyakorlatilag működik, hanem ideológiája is, melynek alapján azok, akik hisznek benne, életüket berendezik, s melyért mint eszményért és egyedül üdvözítő dologért élnek. Ha tehát még az istentelenség is lehet vallás, mennyivel inkább lehetett az a XVI. század forradalma, mely mivel még csak a forradalmak zsengeje volt, nem lehetett még olyan gyökeres és nem jelenthetett olyan szakítást a régivel, mint a mi forradalmunk, a forradalmak végső formája és betetőzése, a szovjet kommunizmus.

Igaz, hogy a XVI. század forradalmárai Bibliát olvastak, de ne feledjük, hogy eközben megkövetelték maguknak a jogot, hogy ezt a Bibliát úgy magyarázzák, ahogyan ők tartják helyesnek; hogy mint bibliaolvasók sem túrték el, hogy az Egyház gyámkodjék felettük, hogy ő mondja meg nekik, hogy a bibliájukat hogyan kell érteni, s mi annak a hiteles értelme. Ezzel aztán – ha nem is nyíltan, hanem csak közvetve – mindjárt le is rontották a bibliájuk hitelét, tehát magát a rajta alapuló vallást is. A vallási forradalom is ellensége volt tehát a vallásnak. Ha ugyanis senkinek sincs joga megmondani, hogyan kell érteni Krisztus evangéliumát, ebből logikusan nem az következik-e, hogy az egyik így, a másik úgy érti?

Mivel pedig mindegyikük magyarázata egyformán jogos és törvényes, nem az-e a végeredmény, hogy Krisztus tanainak hiteles s mindenkire kötelező értelme nincs is, vagy ha van, hogy melyik az, azt kétségtelenül, tehát mindenkire kötelező módon megállapítani nem lehet? De ha így áll a dolog, akkor nem jutottunk-e el már az örök kétely világába, s a gya-

korlati vallástalanságba, mely már csak abban különbözik a kommunizmus nyílt materializmusától, hogy nem leplezetlenül és egyenesen, hanem közvetve, kerülő utakon jut el ugyanoda, ahova a kommunizmus egyenesen és nyíltan jut el. A protestantizmus azok számára, akik akarják, jelenthet hitet is, de azok számára, akik akarják, jelenthet vallástalanságot is.

Vallástalan ember az, aki nem egy felsőbb hatalomtól megszabott erkölcsi rend előírásai szerint igazodik, hanem azt tartja, hogy felette nem áll senki, s így joga van tetteiben a maga akarata után indulni. A nyílt hitetlen azért teszi azt, ami neki jól esik, mert gögösen mindent tagad, még a világ teremtőjét és az örök bírót is. A protestáns pedig azért, mert úgyszemint lehet eldönteni mi az igaz és mi az erkölcsi előírás. Vajon van-e lényegi különbség az olyan ember között, aki kereken kijelenti, hogy ő az Isten kinyilatkoztatását nem hiszi, és az olyan között, aki azt mondja, hogy hiszi, de ugyanakkor megköveteli magának azt a jogot, hogy ő mondja meg, hogyan kell érteni? Az ilyen hit semmit sem ér s inkább képmutatás, mint tényleges hit. (Hogy sok protestáns hite mégsem képmutató, annak az az oka, hogy az illető nem protestáns, nem forradalmi lélek; csak azért lett protestáns, mert annak született, lélekben azonban nem az, noha annak gondolja magát.)

Hiszen Hitler is azt mondta, hogy hisz, sőt katonái derékszíjára – annak ellenére, hogy az anyakönyvben katolikusként volt beírva – ugyanazt vésette, amit a hívő protestantizmus használt jelszóként: „Gott mit uns” [Isten velünk].

Mikor Franciaország leigázását befejezte, azt mondta utána: *„Legyen érte hála az isteni Gondviselésnek.”*

S talán ez a szabad, tisztán az ő akaratától és irányításától függő, az Egyháztól függetlenített istenhite többet ért, jobbat tette, több bűntől visszatartotta Hitlert, mint Sztálint a nyílt istentelensége? Nem, csak sokkal veszélyesebb, mert ő a jó emberek közül is igen sokat meg tudott tévesztetni emiatt. (Hitler, miközben „az isteni Gondviselésnek” adott hálát győzelméért és „Gott mit uns”-os derékszíjakkal szerelte fel katonáit, eltörölte a hittant az iskolákban, feloszlatta a szerzetesrendeket, s mesterséges rágalomhadjáratot vezetett a katolikus papság ellen csak azért, mert nagyobb befolyása volt a német népre, mint neki kívánatos volt.)

A forradalom minden kellékét és ismertetőjelét a legélesebben megtalálhatjuk már első kiadásában, a XVI. század úgynevezett reformációjában is. Ennek is volt tetszetős jelszava: a Biblia, a tiszta Evangélium, a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság, mellyel akkor tele volt a levegő, és amelyet akkor talán még többen hangoztattak, mint a francia forradalomban a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget. A mi negyvennyolcunkban a magyar szabadságot, Hitler alatt az „öskeresztény” és az „árja” szót, Rákosi Mátyás idejében pedig az osztályharcot, a békefrontot, a népi demokráciát és a dolgozóknak azt az államát, melyet ezek a dolgozók maguknak építenek.

De a hitújítás jelszavait legalább annyira lábbal tapodták maguk a hirdetői, mint a francia forradalomban a testvériséget és a szabadságot, Rákosi Mátyás idejében pedig a békét, az életszínvonal emelkedését, sőt magukat a dolgozókat. Hiszen nemcsak a katolikus „bálványimádást”, misét, szerzeteseket, sőt a papokat sem tűrték meg, hanem még Münzer Tamást és baptistáit, Servet Mihályt és unitáriusait, Pécsi Simont és szombatosait, sőt még a kálvinistákat sem ott, ahol lutheránus kézben volt a hatalom. De természetesen a kálvinista sem tűrte, hiszen a sátán fiának tartotta a lutheránust. De azért mindkettő állandóan hangoztatta a vallásszabadságot.

A mi kálvinista Szilágyi Sándorunk I. Rákóczi György életrajzában egyáltalán nem botránkozik meg azon, hogy hőse a szombatosokat oly kegyetlenül üldözte, sőt ezt a vallásszabadsággal sem tartja ellenkezőnek. *„Meg volt szabva, hogy a lelkiismeret szabadsága meddig mehet”,* írja (314. o.) a legnagyobb természetességgel (s hozzátehetjük, hogy a legelképezhetőbb naivsággal). Az őt egyáltalán nem zavarja, hogy ha valami meg van szabva, azaz ha a szabadságnak korlátai, határai vannak, akkor már szó sem lehet szabadságról, az a szabadságnak már paródiája, az annak bizonyítéka, hogy nincs vallásszabadság. Ahol „meg van szab-

va” mit szabad hinni és mit nem, ott nincs vallásszabadság. A korlátok közé szabott élet nem szabad élet.

Még elképesztőbb, hogy Szilágyi mindehhez még azt is hozzáteszi, hogy „*az egész országban népszerű volt*” ez a kegyetlen szombatos-üldözés. Hát éppen az, hogy népszerű volt, bizonyítja a legfelháborítóbban, hogy az erdélyi protestáns közszellem olyan messze állt a vallásszabadság szellemétől, mint Makó Jeruzsálemtől. Azonban ugyanez az erdélyi protestáns közszellem, s maga Szilágyi is a legnagyobb rokonszenvvel kíséri, mikor ugyanez a szombatosüldöző Rákóczi György fegyvert ragad a Habsburg magyarországi „vallásszabadságért”, ahol pedig szintén csak az volt megszabva, hogy a vallásszabadság meddig mehet, de a protestánsokat közel sem üldözték úgy, mint Erdélyben a szombatosokat, sőt ahol a protestánsokat egyáltalán nem is üldözték. Ezt és a stájer protestánsok viselkedését látva (hogy az angliai katolikus-üldözésekről ne is beszéljünk) mondhatja-e valaki, hogy a protestáns forradalom kevésbé hazugul használta a maga jelszavait, mint a francia forradalom vagy a bolsevizmus a magáét?

Bősséggel megvan aztán a protestantizmusban a forradalmak másik jellegzetes ismertetőjele: a tömegeknek való hízelgés is, mégpedig mind a kevélység, a dac és az engedetlenség, mind a más vagyonának megkívánása tekintetében. Ezek a szenvedélyek ekkor egyelőre még csak az Egyház és a papság ellenében jelentkeztek ugyan, de hogy a hajlam már akkor is megvolt a világi felsőbbség és a földbirtokos vagyon elleni lázadásra is, mutatja a véres és kegyetlen német parasztlázadás, melynek elsősorban Luthernek a főpapok és az egyházi vagyon elleni lázítása volt az oka. De ezen a nagy parasztlázadáson kívül még igen sok kisebb parasztlázadás is tört ki ez időben, például Ausztriában is újra meg újra és igen sok helyen.

Micsoda pápa-, püspök-, pap- és szerzeteselleni lázítás folyt ez időben, s milyen ördögi-en gyűlöletes módon! Forrása pedig, a sátáni gyűlölet, bizonyára nem a bibliaolvasásból eredt, hanem a Biblia szellemével annyira ellenkező forradalmi szellemből. De a más vagyonának megkívánására való izgatást is jól láthatjuk a protestáns forradalomban. Egyelőre csak a két legkönnyebben megszerezhető vagyonét: az Egyházét és a zsidókét.

Ismeretes Luther nemcsak izzó pap-, hanem zsidógyűlölete is, mely egészen anarchisztikus jellegű izgatásban nyilvánul meg részéről és zsidóüldözéseket is sűrűn eredményezett e korban. Ismeretes az Egyház teljes anyagi kifosztása minden protestánssá lett államban, mely egész kétségtelenül a protestantizmus elterjedésének és sikereinek fő oka volt az illető államokban. Ekkor azonban a földosztás előnyeiben még nem a szegény tömegeket részesítették (azokat egyébként ebben sohasem részesítették), hanem maguk a fejedelmek és a földbirtokosok, tehát azok, akiknek már addig is legtöbb volt belőle, ők osztottak az így szerzett koncon. Mi forradalom azonban, ha még az sem, ha százezer és millió holdakat lehet szerezni ingyen a más vagyonából büntetlenül?

A hitújítás forradalom voltának számos más bizonyítékát láttuk már az eddigiekben. Hogy a negyvennyolcas szabadságharcunk is lényegében véve ilyen erkölcsileg elítélendő forradalom volt, majd akkor látjuk, ha történelmünk folyamán már oda jutunk. Most lássuk a forradalmi jelleget Bethlen felkelésében.

Arra rámutattunk már, hogy mint vallásháborút, nem tekinthetjük Bethlen háborúit erkölcsileg megengedett háborúknak. Láttuk, hogy Bethlen hitfelei a Habsburg Magyarországon nem voltak elnyomva. Még Bethlen is csak azt állította, hogy az ő hitfeleit itt el akarják nyomni. Mindjárt látni fogjuk azonban, hogy Erdély és maga Bethlen is az ottani katolikusok elnyomását nemcsak tervezte, hanem a valóságban is gyakorolta, sőt láttuk, hogy ez így volt még a Habsburg Magyarországon is a protestáns városokban (majdnem valamennyi város protestáns volt ekkor) és a protestáns főurak birtokain (majdnem minden főúr is protestáns volt ekkor még).

A király és a katolicizmus akkori szorongatott helyzetét kihasználó támadóháború volt Bethlen mindhárom háborúja, melyet azért indított, hogy Ferdinánd ne lehessen úr még a

maga országaiban sem, hanem mind Magyarországon, mind Németországban, mind Csehországban, mind az osztrák örökös tartományokban, sőt később még Lengyelországban is a protestantizmus jusson uralomra, és ezekben az országokban is olyan elbánásban részesíthetők a katolicizmust, mint Erdélyben, sőt még annál is rosszabban, mert hiszen itt is csak azért őrizték meg a tárgyilagosságnak legalább a látszatát, mert tekintettel kellett lenni azokra a Habsburgokra, akik ott voltak a szomszédban, s akiknek egész Bethlen koráig Erdély fejedelmei is félig-meddig alattvalói voltak.

De Bethlen háborúinak nemcsak támadó természetében látható az erkölcstelen, a forradalmi szellem, hanem abban a módban is, amellyel előkészítették, kirobbantották és megvívtták őket. Szinte eszelős felekezeti elfogultság, tajtékzó, igazi forradalmi gyűlölet, az ellenfélről rosszindulatú rémhírek és ördögi rágalmak terjesztése és a tömegek lelkében az Egyházzal szembeni torzkép létrehozása, amely ellen fegyvert fogni minden tisztességes ember számára szinte erkölcsi kötelesség, robbantotta ki a protestánsok vallásháborúit, köztük Bethlen fegyveres támadásait. Antikrisztusnak, babiloni kurvának nevezték az ellenséget, s ki magát az Egyházat, ki a pápát értette azon. (Rámutattunk már, hogy ezen az utóbbi gyalázatos és trágár néven szólították a börtönben Rákosi Mátyás pribékjei is az ott százával sínylődő papokat.)

Láttuk, milyen vadak voltak ez időben és milyen izgató, kihívó, sértő és gúnyos prédikációkat tartottak a protestánsok még Ausztriában Stájerben annak ellenére, hogy az ott lakó főherceg nemcsak katolikus, hanem nagy katolikus volt. Láttuk, hogy őt magát és családját is gúnyolták szószékeiken.

Láttuk, hogy nálunk is hogy torzították el és hogy csináltak a protestáns tömegek izgatására, sőt elkeserítésére alkalmas izgató anyagot Pázmány egy egészen ártatlan, s csupán földesúri jogai gyakorlását kifejező (de soha meg nem tartott) kijelentéséből. Pázmány csak a primási birtokok jobbságáról beszélt; ők az egész ország népére értették. Pázmány még a primási birtokokról sem akarta kiirtani a protestánsokat, hanem csak azt mondta, hogy még ha mind otthagyják birtokait, s így őt anyagilag tönkreteszik, akkor sem hagyja kezükben a templomokat; ők azt híresztelték, hogy ő kiirtani akarja a protestánsokat, mert az is kisebb baj, hogyha az egész ország rókák és baglyok tanyája lesz, mintha protestánsok lakják.

Így aztán természetes, ha a jószívű Bethlen fegyvert fogott, hogy ártatlan hitfelei „lemészárlását” megakadályozza és elejét vegye annak, hogy a mi szép hazánk pusztasággá legyen. Hogy mindebből még semmi sem történt meg, hogy Pázmány még meg sem kezdte ezt a rémes protestánsirtást, azt a felizgatott tömeg nem látta, de azok után, amit templomaiban a szószékekről a jezsuitákról hallott, annál jobban elhitte. A szívében lakozó ördögi gyűlölet pedig lehetlenné tette számára, hogy aközött, ami már megtörtént és ami állítólag fenyegeti, különbséget tudjon tenni. Az ellenségről mindent feltett. Nem is csoda. Ki képes minden rosszra, ha még az Antikrisztus sem? Hogy rágalom is van a világon, az eszébe sem jutott. Valóban, lehet-e az Antikrisztust egyáltalán rágalmazni, tehát olyan rosszat fogni rá, ami nem igaz?

Sepsi Laczkó Máté prédikátor följegyzéseiben majdnem minden protestáns főurat gonosz katolikusok mérgeznek meg; Magócsy Ferencet, Homonnay Bálintot, Homonnay Istvánt egyaránt. De láttuk, hogy Thurzó Imrét is katolikusok mérge küldte a másvilágra, kora protestánsai szerint. Láttuk, hogy Bocskai is katolikus kancellárjának mérgétől betegedett meg, s noha bizonyíték semmi sem volt rá, mégis felaprították érte.

Látni fogjuk, hogy Bethlen betegségét is Bécsből Erdélybe juttatott méregnek tulajdonították. Láttuk, hogy a pozsonyi lutheránusok is egész bizonyosra vették, hogy az új jezsuita kollégium alatt, melyet városukban akartak felépíteni, majd földalatti folyosók és titkos alagutak épülnek, az meg már csak természetes, hogy ha ilyesmik épülnek, ki más ellen épülhetnének, mint a gonosz eretnekek, tehát maga Pozsony város tisztos lakói ellen? No meg hát persze azért, hogy ezeken át csempésszék be a kolostorba azokat a nőket, akiket majd ezek a jezsuiták „használnak” (így szokta magát kifejezni – ha papokról és nőkről volt szó – az a

protestáns asszony is, akinél Keszthelyen kis gimnazista koromban kosztón-kvartélyon voltam), és hogy itt földeljék majd el azokat a csecsemőket, melyek e viszonyokból majd születnek, akiket ezek az elfajult szerzetesek természetesen megfojtanak. Mikor kevéssel Bethlen támadása előtt 1619. július 13-án akkora tűz pusztított Kassán, hogy 175 ház égett le a városban, a mi forradalmi Néróink most a katolikusokat vádolták meg a gyújtogatással. Azt híresztelték ismeretlen rémhírterjesztők, hogy a katolikusok 40 gyújtogatót béreltek fel, hogy az összes felvidéki várost (mind lutheránusok voltak ugyanis) felégyessék.

Az ember esze megáll, hogy ezt az ostoba és gonosz rémhírt nemcsak rémüldöző anyókák és hisztérikus aggszüzek hitték el és terjesztették, hanem maga a kassai városi tanács is olyan komolyan vette, hogy ezek közül a mesebeli felbérelt állítólagos gyújtogatók közül többet el is fogtak és mindenáron olyan vallomásokot akartak belőlük kicsikarni, melyek a vádakat megerősítik. Hamarosan azonban még ők is meggyőződtek róla, hogy a katolikusok azért ennyire mégsem gonoszok. (A Kassa város levéltárában lévő „Liber Deliberationum” című jegyzőkönyvből az 1619. július 13., augusztus 5., 7., 12 és 22-i bejegyzések. Fraknoi: Pázmány, I., 504. o.)

Dóczy Andrást, noha színmagyar s igazi becsületes, derék, vallásos ember volt, csak azért, mert katolikus, királyhű és mint kassai főkapitány, az erősen protestáns felső-tiszai vidéken a király és a katolicizmus képviselője és védője volt, még magánál a megtestesült sáttánnál is gonoszabb szörnyetegnek gondolták azok a felvidéki protestánsok, akik személyesen természetesen nem ismerték. Azt hitték róla, hogy úgy nyújtogatta a protestánsoknak a méregpoharat, mint más tisztességes magyar ember a boros kupát. Úgy agyonrágalmazták emlékét, hogy az öreg Rugonfalvi Kiss, a debreceni egyetemen a történelem tanára, még napjainkban is hitt róla mindent, s ilyen értelemben terjesztette a városban, sőt az egész országban a történelemtudományt.

Pedig hát a valóság az, hogy ezzel szemben szegény Dóczy annyira ártatlanul naiv, Bethlennek és társainak becsületeségében oly együgyűen hívő ember volt, hogy teljesen félrevezetni hagyta magát tőlük. Mint láttuk, Bethlennek éppen támadása megindítása előtt küld húszt mázsás salétromot (puskaporgyártásra), mikor pedig a felkelők Kassára érnek, minden katonája Bethlenhez áll (mert természetesen protestánsok voltak). Megtörténhetett volna ez egy ravasz mérgekverővel, és ha igen, ennyire tudta nélkül történhetett volna meg vele mindez?

A protestánsok ennél sokkal ügyesebben keverték volna a mérget. Ők éppen azért vigyáztak olyan nagyon és hoztak törvényt arról, hogy idegen csapatok nem lehetnek az országban, hogy arra, mire Bethlen Erdélyből megindul, Dóczy megbízható sereg nélkül maradjon. Úgy is maradt, mert a becsületes II. Ferdinánd meg is tartotta azt a törvényt, melyet kieroszakoltak belőle, s ezért hazánk területén idegen csapatok nem voltak. Így aztán szegény Dóczyt vasra verve tudta Bethlen Fogaras várába szállítani. A mi millenáris nagy történelmünk természetesen azt írja, hogy „*tisztességes állapottal, noha vas volt lábain*”, raboskodott ott. Vannak azonban más forrásaink is (Tört. Tár 1879., 280. o.; Kazy: Hist. Regn. Hung. II., 1. 169. o.), melyek szerint kínozták és a lábára mázsányi köveket kötöttek. Annyi pedig kétségtelen tény, hogy börtönében már néhány hónap múlva meghalt. Annyira nem vall ez „*tisztességes állapotra*”, hogy kortársai korai halálát nem is tudták másképpen elképzelni, mint csak erőszakos módon, mérgezéssel.

Pázmány tisztán a hitéért való önfeláldozását tanúsítani akaró kijelentéséből olyan hétfeljű hidrát gyártott a forradalmi gyűlölet és rágalmozási készség, hogy támadása elején, 1619. október elején felkelése okaként még maga Bethlen is azt merte írni, s ráadásul még a katolikus lengyel királynak, hogy „*az utolsó pozsonyi országgyűlésen az esztergomi érsek ünnepeles nyilatkozatban kihirdeté (!) az igaz hit kiirtását (!), vallonoknak, olaszoknak és spanyoloknak az országba való behozatala által (!). Kijelentette, hogy Magyarország termé-*

*keny földjeit inkább vadállatok farkáinak engedik tanyául, mintsem lutheránus és kálvinista eretnekeknek szolgáljon lakhelyül".* (Fraknói: Pázmány, I., 383. o.)

De hogy mennyire nem maga Pázmány, hanem egyedül Pázmány ellenségeinek, a magyar protestánsoknak, szinte már az eszelősséig menő gyűlölete volt az oka az effajta híreszteléseknek, azt jól láthatjuk következő adatunkból. 1616-ban, tehát még ez előtt a pozsonyi országgyűlés előtt, mikor tehát még Pázmány elferdített nyilatkozatáról szó sem lehetett, Pázmány a katolikus Homonnay Györgynek az erdélyi fejedelemség megszerzésére irányuló, de balul végződött kísérlete okozta protestáns felháborodás elsimítására királyi küldetésben utazott a Felső-Tisza vidékére. Noha az ottani protestáns nemesség kiengesztelése céljából elégtételt adni ment, s magával vitte Homonnay kötelezvényét is, hogy hasonló viselkedésmódtól ezután tartózkodni fog, mégis már akkor azt híresztelték ott róla, hogy Homonnayt pártolni jön.

Az ekkor tartott kassai gyűlés egyenesen ilyen értelmű végzést hozott ellene: „*Miután Pázmány Péter jezsuitát a rendek testi-lelki ellenségüknek tekintik (!), mielőbb hagyja el Magyarország felső részeit, hová a békességnek nem helyreállítására, hanem teljes megzavarása végett jött.*” Azt híresztelték róla, hogy 80.000 aranyat hozott magával Homonnay újabb támadása előkészítésére. Az egyik hír szerint a király, a másik szerint a pápa küldte neki ezt a pénzt. (Az igazság az volt, hogy ekkor már Homonnay mozgolódását az erdélyi fejedelemség megszerzése érdekében Bécsben is elhibázott dolognak tartották, helytelenítették, s Pázmányt éppen azért küldték a Felső-Tisza vidékére, hogy a történekeért az ottani protestánsokat kiengesztelje.)

De hát látjuk, hogy az a sátáni gyűlölet, mellyel protestánsaink ez időben Pázmány és minden jezsuita iránt viseltettek, s az a féktelen és lelkiismeretlen rágalomhadjárat, mellyel becsületét körükben már rég tönkretették, eleve lehetetlenné tette a békekövetei szerepre. Még azt is beszélték a Felső-Tisza mentén, s mindenki hitte is, hogy Pázmány onnan nem Prágába a királyhoz, hanem Moldovába Radulhoz utazott, hogy a vajdát a Homonnayval való szövetségre rábírja, így együtt támadják meg újra Bethlent.

Még az is megtörtént ebben az időben, hogy Zemplén megye hivatalosan átírt Sáros megyének, hogy Pázmány Forgách Zsigmond nádort (aki tudvalevőleg ekkor már katolikus volt) felszólította, hogy gyilkoltassa le, illetve vesse tömlőbe a magyar nemességet, s meg is fenyegette őket, nemsokára hatalmas sereg élén jön közibük vissza, hogy elbánjon velük. (Fraknói: Pázmány, I., 217. o.) Ilyen hangulatot csináltak a gonosz emberek a Felső-Tisza vidéken (melynek nemessége akkor még teljesen protestáns volt) már a Bethlen felkelését megelőző években. Így aztán értjük, hogy utána Pázmánynak a pozsonyi országgyűlésen tett jelentéktelen megjegyzéséből is miért lett minden protestánst elnyelő óriáskigyó.

Olyan izgatott, forradalmi, a kirobbanásig túlfűtött hangulatot csináltak mindezzel közvetlen Bethlen felkelése előtt Magyarországon, amelynél forradalmibbat még a francia forradalom kitörése előtt sem találunk. De hát Bethlennek és a vele rohamra induló protestantizmusnak ilyen hangulatra volt szüksége, hogy Erdélyből való „el-kijövését” ne Bethlen magánhadjáratának, hanem hazafias és felekezeti érdeknek tartásuk, s így Magyarországon is lelkesedéssel csatlakozzanak hozzá. (Mint láttuk, a négy leggazdagabb felvidéki főúrral már előre szerződést is kötött, tehát ezek támogatását külön is biztosította magának. A rémhírek terjesztése és a belőle keletkezett izgatott s elkeseredett hangulat már csak a köznemesség és a „profanum vulgus” [köznép] megnyerésére volt szükséges vagy legalábbis hasznos. Bethlen tehát mindent mesterien előkészített és megszervezett, s igazán bámulnunk kell rajta, hogy még így is csak felkelése legelején kapta meg a magyarországi protestáns nemesség támogatását.)

Hát még a Querelae Hungariae [Magyarok sérelmei], melyet Alvinczy, kassai prédikátor írt (de persze, mint a rágalmozók szokták, névtelenül) Bethlen támadásának megindulásakor az ország közvéleményének megoldozására, hogy izgat és rágalmoz! A gyűlöletnek, rágalmozásnak és rosszakaratú ferdítésnek ezen egyenesen bolsevista jellegű tömkelegétől elrémül

az olvasó és megállapítja, hogy olyan országnak, melyben ekkora felekezeti gyűlölet tombol, szükségképpen vallásháborúban kellett elpusztulnia. Ilyen felekezeti gyűlöletszítást nem is lehet a hazaszeretettel összeegyeztetni.

De azért mégsem találtam még magyar történelmet, mely ezért Alvinczyt bűnének megfelelően elítélte volna. E gonosz querelákból [sérelemekből] látjuk azon állításunk beigazolását, hogy nem a vallásszabadságért, nem egy elnyomott, szenvedő felekezetnek az élet lehetőségéért való küzdelme miatt tört ki Bethlen magyar (?) szabadságharca, hanem a protestantizmus egyeduralmáért, a katolicizmus kiirtásáért, a sátáni gyűlölet ádáz fúriái felidézésével.

Alvinczy Kassán volt prédikátor, s abban a kassai dómban lázított („hirdette Isten igéjét”), melyet Rudolf vissza akart adni a régi hitnek, de Bocskai fegyvere ebben megakadályozta. (Miért jött tehát Bethlen is újra, mikor neki már semmit sem kellett megakadályoznia, mert hiszen akkor már a kassai dómot is régen visszaadták?)

Emlékszünk, hogy annak idején Rudolf a dóm után minden kassai templomot elvett a protestánsoktól, s ez azért történt, mert a dóm elvétele után a többi kassai templomban olyan izgatást és lázítást csináltak a prédikátorok, hogyha csak anarchiát nem akartak, meg kellett őket érte büntetni. Alvinczy „Querelae”-je hangjából jól láthatjuk, mennyire nemcsak ürügy, hanem igazság volt ez a megokolás. A Querelae megjelenésekor nem volt semmi sérelme sem a kassai, sem a többi protestánsnak, a dóm is a kezükben volt, sőt éppen a Querelae szerzője volt a dómban a prédikátor; nem a protestánsok, hanem a katolikusok voltak páriák, mert nekik nem volt és nem lehetett Kassán akkor még egy kis kápolnájuk sem. Ha tehát Alvinczy mégis ilyen hangon mennydörög a pápisták ellen, gondolhatjuk, hogyan prédikálhattak lelkészársai rögtön a dóm elvétele után!

Igazán tanulságos s ugyancsak kinyithatja a szemét azoknak, akik azt gondolják, hogy Bethlen felkelésekor védeni kellett a protestantizmust a Habsburgok és a jezsuiták ellen. Alvinczy Péter, a kassai protestáns főprédikátor ugyanis éppen akkor tartotta szükségesnek, hogy förmedvényt írjon a katolikus önkény és erőszak ellen, mikor az ő városában, Kassán (meg hát természetesen másutt is) egy temploma sem volt és nem is lehetett az „önkényeskedő” és „erőszakos” katolikusoknak, s még Dóczy főkapitány is csak a maga házában és zárt ajtó mögött hallgathatott misét.

Tehát még ekkor is a protestánsoknak és éppen a kassai protestánsoknak voltak „Querelái”, mégpedig milyen forradalmi és elkeseredett hangú querelái! Nyilvánvaló tehát, hogy nem a panaszkodó kért benne orvoslást olyan sebekre, melyek nem voltak, hanem a gyűlölet szítása volt az egyedüli ok egy olyan ellenfél ellen, aki éppen akkor a földön fekvő, erőtlen ellenfél volt ugyan, de a jövőben esetleg még veszedelmes is lehetett. Ennek előre való megakadályozása volt a cél, felhasználva a jó alkalmat, az ellenfél akkori tehetetlenségét.

Mint minden forradalom, a „nagy” francia épp úgy, mint negyvennyolc, a marxizmus, a hitlerizmus, a kommunizmus egyaránt, Alvinczy Querelaeje is a papság ellen izgat, ezt dobja oda a féktelen tömeg gyűlöletének martalékául.

A sátán – kezdi – pokoli gyűlöletét Magyarországgal éreztetni akarván, a béke felzavarására a papságot használta eszközüül. (Tehát nem Bethlen, aki hadsereggel jött, hanem a papság zavarta meg az ország békéjét.) Mindazon zavarokat és szerencsétlenségeket, melyek Magyarországot kezdettől fogva érték, a gonosz klérus idézte elő.

A klérus indítá a török ellen küldött idegen hadakat, a hon polgárai ellen hallatlan nyomort hozván az országra. (Eszerint tehát csak a papság igyekezett felszabadítani az országot a török alól, más senki? Igen nagy dicséret a papságra. Annál nagyobb gonoszság azonban, hogy a minden háborúval szükségképpen együtt járó nyomort egyedül a papság nyakába varrja. Hogy az idegen zsoldosok a papság ösztökélésére erőszakoskodtak a protestáns magyarokkal, egyenesen ördögien hazug vád, s már csak azért sem lehet igaz, mert ebben a korban még ezek az idegen zsoldosok is többnyire protestánsok voltak, hiszen nemcsak Németország nagyobb része, hanem ekkor még Csehország és Ausztria lakossága is tekinté-

lyes részében protestáns volt. Már eddig is említettünk néhány olyan adatot, hogy egyenesen az itt parancsnokló idegen protestáns zsoldosvezérek követtek el nálunk erőszakosságokat kolostorok, katolikus egyházi intézmények ellen.)

Gyökeresen kiirtani törekedett (a klérus) a protestáns vallást. A templomokat lefoglalta, a prédikátorokat száműzette. (Csak Kassán történt ez meg, de ott is csak egészen rövid időre és akkor is csak azért, mert a katolikusoknak egy temploma sem volt ugyanott, noha katolikus – láttuk – ugyancsak bőven volt. Ami pedig a prédikátorok száműzetését illeti, nemcsak Bethlen, hanem még Bocskai idejében sem tudunk egy esetről sem. Ellenben Erdélyből valóban száműzték a jezsuitákat és Magyarországról is megpróbálta őket száműzni Bocskai is, Bethlen is, s igazán nem rajtuk múlott, hogy nem sikerült.)

A csecsemők keresztségét, a halottak illő eltakarítását gátolta. (Ez is éppen a katolikusokkal szemben történt a Székelyföld egy részét kivéve egész Erdélyben és szinte minden felvidéki vagy dunántúli városban, többek közt éppen Alvinczy városában, Kassán is. Ha pedig valaki erre azt kérdi, hogy lehetséges akkor Alvinczy panasza, a kérdezőt arra figyelmeztetjük, hogy a mi kommunistáink is amiatt panaszkodtak, hogy a nyugati államok nem tartják tiszteletben a munkások sztrájkjogát, mikor nálunk a sztrájknak még a gondolata is „hazaárulás-számba” ment, s a szocialista állam legalább úgy üldözte a sztrájkot, mint az apagyilkosságot.)

A protestánsok emiatt rá voltak kényszerítve arra, hogy fegyvert ragadjanak. A polgárháború iszonyai árasztották el az országot (nos és ki volt az, aki ezt a polgárháborút megindította?!), míg végre kivívták a bécsi békét, mely a szabadságot és egyezséget visszaállítja. (Szóval az „szabadság” volt, hogy úgyszólván egy városban sem lehetett katolikus nyilvános istentisztelet?) A klérust akkor kiirhatták volna a protestánsok, mint a hazában dúló pestist (!), de nem tették, mert remélték, hogy megjavul. (Látjuk, mennyire sajnálják, hogy nem tették, pedig hát ahol alkalmuk volt rá, ott ki is irtották, pl. Kisvárdán.)

A remény nem vált valóra. (Nem az következik-e ebből, hogy most tehát irtsuk ki őket, mint a pestist?) Újra elkezdte hinteni a viszály magvait, az erdélyi fejedelem ellen támadást hozott létre. (Itt Homonnay Györgyre céloz, mintha nem lett volna majdnem minden erdélyi fejedelemnek a klérus gonoszága nélkül is sokszor nem is egy olyan ellenfele, aki fegyveres támadást indított ellene; Báthory Istvánnak Bekes Gáspár és Márkházy; Báthory Zsigmondnak Báthory Boldizsár; Báthory Endrének Mihály vajda és Bocskai; Rákóczi Zsigmondnak Báthory Gábor; Báthory Gábornak Székely Mózes; I. Rákóczi Györgynek ifjú Székely Mózes, Zólyomi és Bethlen István; II. Rákóczi Györgynek Barcsai, Kemény és Apafi; Apafinak Bélydy stb.)

A királyt a bécsi béke megsértésére buzdítá, azt hirdetvén, hogy az eretnekeknek adott szót nem kell megtartani.

Ezt is hangoztatják protestáns körökben még ma is, s ez állítás alapján állandóan forrponton lehet is tartani a protestánsokban nemcsak a katolikus-gyűlöletet, hanem támadó, megelőző háborút is lehet ellenük kirobbantani bármikor. Akkor is, mikor ezt ünnepélyesen aláírt békeszerződés tiltja, mert hiszen ha ez a katolikusokra úgysem kötelező, miért volna kötelező a protestánsokra?

Csak természetes, hogy a vád egyedül csak a katolikus-gyűlölet és az Egyház elleni forradalmi lelkület és a bűnös eszközök megengedettsége forradalmi elvének gyümölcse.

Az is rágalom és hazugság, hogy Zsigmond császár azért hagyta menedéklevele ellenére is elégetni Huszt Jánost, mert a zsinat kimondta, hogy az eretnekeknek adott szó nem kötelez. A constanzi zsinat csak zugzsinat volt, melynek határozataival sohasem azonosította magát a római egyház, de azért ilyen hitványságokat még ez a zugzsinat sem mondott ki soha.

Egyszerre tehát kétszeresen is rágalmazták az Egyházat. Először azzal, mintha a constanzi zsinat törvényes zsinat lett volna, melynek határozataiért az Egyház felelős, másodsor, mintha ezt akár csak ez a törvénytelen zsinat is kimondta volna. Sem az egyik, sem a másik nem igaz.



A törökkel a bécsi békével egy időben kötött zsitvatoroki béke XVI. pontja megengedi, hogy azok az Esztergom környéki falvak, melyek Esztergom elfoglalása miatt a töröknek adót fizettek, ezután is hódoltsági falvak maradjanak. Jellemző azonban a mi „hazafiainktól” (természetesen Bécs elvetemültségével ellentétben) annyira jólelkűnek és becsületesnek mondott török hitszegő jellemtelenségére, hogy a békeszerződés török példányában, mely a törökökre nézve egyedül volt irányadó, arra számítva, hogy a keresztény császáriak nem ellenőrzik majd a szöveget, vagy ha ellenőrzik is, nem értik jól a nyelvet, egy szót meghamisítva olyan értelmet adtak ennek az engedménynek, hogy azok a falvak, melyek Esztergom visszafoglalása előtt adót fizettek a töröknek, ezután is kötelesek fizetni. Ezen az alapon a törökök 158 falut követeltek maguknak, s csak nagy nehezen lehetett 60-ra lealkudni a számukat.

E magyar falvak átengedésében II. Mátyás annyira nem volt bűnös, hogy a törökök hitvány mesterkedései és erőszakoskodása miatt újra meg akarta indítani ellenük a háborút, s e célból Linzbe külön értekezletre is összehívta az illetékeseket. (Lám, mivé torzította el az igazságot a gyűlölet rágalmozása!) Hogy mégsem lett újra háború, csak annak „köszönhetjük”, hogy ezen a linzi értekezleten éppen a magyarok voltak ellene a háború újratekzésének. Most pedig azzal rágalmozunk az „osztrákok”, hogy ő adott át magyar falvakat a töröknek.

Egyébként éppen ezek a török torkában lévő Esztergom környéki falvak akarták, hogy így legyen, mert inkább akartak adót fizetni, mintsem hogy a várból kitörő törökök állandó rablásainak és sarcolásainak prédái legyenek. Az tehát igaz, hogy Bocskai csakugyan török kézre juttatta Esztergomot (aminek természetes velejárója volt a környéken fekvő falvak tömkelegének török adófizetővé válása), Bethlen pedig Vácot és Lippát (ez utóbbit – mint láttuk –, ő maga foglalta el a hazafias kötelességét teljesítő magyar parancsnoktól és adta oda a töröknek), sőt ugyanez a szabadsághős Bethlen még a velencei köztársaságnak is odaígérte az ország területéből Zenget. (Szekfü: Bethlen Gábor, 140. o.) De nem a klérus vagy II. Ferdinánd adott át Magyarországot területéből csak valamit is.

A Querelae tehát olyan sátáni rosszakarattal, ferdítéssel és cinizmussal, melynél különben még a sztálini propaganda sem tud felmutatni, még ezeknek az Esztergom környéki falvaknak önként vállalt török adózását is a klérus nyakába varrja. Szerinte még ezt is „a klérus csinálta” a magyar nép ellen, mégpedig előre kiszámított rosszakarattal, „hogy meggyengítetven az ország ereje, szabadabban üldözhesse a protestánsokat”.

Szerinte a zsitvatoroki békében a papság más módon is kimutatta részrehajlását: a katolikusok részére nagyobb előnyöket szerzett, mint a protestánsoknak. A török birodalomban – mondja – egyedül a katolikus papoknak van megengedve a kereszténység hirdetése. Bizonyára a 60 falu elengedésének jutalma volt ez. (Annyira légből kapott állítás, hogy még „hazafias szellemű” történetírásunk is elismeri, hogy éppen ellenkezőleg, a török a katolicizmussal szemben pártolta a protestantizmust.)

Ez egyébként azért is magától értetődő, mert hiszen a török fő ellensége a katolikusok feje, a császár volt, az pedig a pápától kapta a legtöbb pénzt a török ellen. A protestánsok viszont, mint a császár és a pápa ellenségei, a török természetszerű szövetségesei voltak, nemcsak keleten (magyarok), hanem nyugaton is. Ez akkor is így volt, ha formális szövetséget nem kötöttek vele, mert hiszen a törökkel való nyílt szövetség nélkül is a császár és a kereszténység erejét gyengítették, a töröknek pedig éppen erre volt szüksége.

Befejezésül megállapítja a Querelae, hogy Magyarországon általában a jóknak (ezek természetesen a protestánsok) van rossz és a rosszaknak (ezeknek nem is a katolikusok, hanem csak a papok; ilyen ravaszul akarja a katolikusoknak is legalább egy részét a papság ellen fordítani) van jó dolguk.

Aki itt ebben az országban méltóságok után vágyódik, válják előbb rablónak, Krisztusnak és az evangéliumnak üldözőjévé, és a klérusban azonnal hatalmas pártfogásra fog találni. (Itt bizonyára a diplomarablásokra gondol, pedig itt is a protestánsok voltak az igazi rablók, a katolikusok csak legfeljebb visszarablók, de Bethlen korában még azok sem, hiszen akkor,

amikor Alvinczy a Querelaet írta, már régen újra az övék volt minden kassai templom, sőt Alvinczy volt éppen a dóm pásztor.)

Kérem, hogy most a XX. században hol van az a kultúrállam, amelyben – ha a demokratikus polgári szabadságjogok még oly széleskörűek is területén – nem kobozzák el az ilyen hangú röpiratokat és szerzőjüket nem vonják vallásghalászás vagy rágalmozás és izgatás miatt felelősségre?! Nálunk azonban Bethlen idejében olyan nagy volt „a protestánselnymozás”, hogy Alvinczyt mindazért, amit a Querelaeben írt, nemcsak el nem ítélték, hanem még csak bíróság elé sem állították soha. Nemcsak azért nem, mert Kassa később is Bethlen uralma alatt maradt, hanem mert a felkelésért és a felkeléssel kapcsolatban elkövetett bűnökért kivétel nélkül mindenkinek amnesztia járt, tehát Alvinczynek is. (Egyébként pedig, mivel névtelenül írt, a szerzőséget úgyis letagadta volna.)

Az épületes röpirat egyébként azzal végződik, hogy a magyarországi protestánsok nem akarnak mást, csak szabadságot, igazságosságot és a katolikusokkal való egyenlőséget. Azt azonban mégis követeli, hogy a papság a közügyekkel való foglalkozástól eltiltassék (meg persze, hogy a jezsuiták is kitéltassanak). Arra a jó Alvinczy nem gondol, hogy ő is pap, és ha a katolikusok és a protestánsok jogai teljesen egyenlők, akkor a közügyekkel való foglalkozás tilalma őrá is vonatkozik. Tehát ezt a politikai röpiratot sem lett volna szabad megírnia.

Az sem jutott eszébe, hogy ő nem kívánt kevesebbet, mint olyan „egyenlőséget”, hogy azt a magyar nemest, aki a jezsuita rendben akarja Istenét, hazáját és felebarátait szolgálni, ki kell kergetni ebből az országból, ha pedig jezsuita nem lesz, hanem csak mint pap akarja ugyanezt tenni, az egyelőre bent maradhat ugyan, de attól őt is el kell tiltani, hogy magyar nemesi jogaival élhessen és az ország ügyeinek intézésébe beleszólhasson. De hát vajon egyenlőség és igazságosság-e ez, s nem vérig sértése-e a protestánsal állítólag egyenrangú katolikus „felekezethez”?

Ezzel nem azt bizonyítja Alvinczy, hogy hazánkban a katolicizmus és a protestantizmus egyenrangú, hanem azt, amit kiáltványában előbb nyíltan ki is mondott, hogy a katolikus papság Magyarország számára egyszerűen pestis. De azért ő mégis olyan jóakarató, hogy még a pestis számára is a maga fennkölt eszméivel egyenlő szabadságot ad. Nem veszi észre, mennyire meghazudtolja azzal önmagát, hogy a dögvésznek ad szabadságot és mennyire hazug, álnok és rosszhiszemű az a „szabadság”, amit nekünk szájjal és tollal hirdet.

Szakasztottan ugyanaz ez, ami Sztálin és Rákosi Mátyás vallásszabadsága volt, mely szintén benne volt a Magyar Népköztársaság alkotmányában, meg propagandájában is, de mivel a papok akkor is, ha nem is éppen pestis, de a nép mákonya és ópiuma és az imperialisták és háborús uszítók ügynökei voltak, ők is tudomására adták mindenkinek, hogy megengedhetetlen dolog, ha gyerekeik nevelését a szülők rájuk bízzák, s így jaj annak, aki gyerekét az iskolában az egyébként „szabad” hittanra beírja. Aki ezt megteszi, ne várjon a népi demokráciától kenyeret, de jobb bánásmódot sem, mint ami az aljas imperialista ügynököknek és a lelkiismeretlen háborús uszítóknak jogosan és megérdemelten jár.

A forradalmi propagandának megfelelően forradalmiak voltak Bethlen „szabadságharcában” a tettek is. Már a felkelés előtti utolsó országgyűlésen (1619 márciusában) a katolikusok felhozott s már ismertett sérelmei között ott szerepel, hogy a maróti prédikátor a templom falára egy olyan disznót festetett, melynek fejét a pápai hármaskorona ékesíti. Aztán hogy Batthyány Ferenc hajdú Mikáczi (a Migazzi nevet magyarosították erre) Miklós, váradi püspököt a saját birtokán verték össze úgy, hogy még a fogai is kipotyogtak. Hogy Tömördy György vasvári kanonokot szüreteléskor szintén a káptalan birtokán verték meg, Maurovics Mihály ungi főesperest pedig úgy összeverték, hogy majdnem behalt. A tettesek nem bűnhődtek, nem is kutatott senki utánuk. (Ha valaki nem akarja elhinni, hogy mindez lehetséges volt olyan országban, melyben a protestánsok a klérus túltengő hatalma miatt panaszkodtak, s amelynek a királya is a katolicizmusért él-hal, figyelmeztetjük, hogy az ország igazgatása a megyék kezében volt, azok pedig ekkor (s fele részben még ma is) csupa protestáns neme-

sekből álltak, s ha még szinte az egész megyét birtokló földesúr is protestáns volt, a kettő együtt igazán akárminek a lehetőségét is megmagyarázza. Ne felejtsük azt se, hogy ekkor még a központi hatalom nem tudta úgy ellenőrizni a vidéket, mint ma; hogy ekkor „kiskirályok” voltak még; hogy rendőrség alig volt, „a közlekedés pedig nehézkes és lassú; télen szinte teljesen szünetelt.)

Csemetey István, vasvári prépostot, a káptalan telkén éjjel 25 lovas megtámadta és agyonverte. Ezek is büntetlenül maradtak, s szabadon járnak még ma is, panaszozzák sérelmeikben a katolikusok.

Balásffy Tamás a Querelaere adott „Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae” című művében írja, hogy Egerben (török támogatással) egy Ferenc-rendi szerzetest keresztre feszítettek a protestánsok. Ez is 1619 szeptemberében, tehát Bethlen első felkelése alatt történt.

Ezek után már nem csodálkozhatunk azon, amit Eszterházy „In Kismarton, 8. Augusti 1626” keltezésű levelében ír Bethlennek a protestánsok vallási sérelmeire adott válaszul:

*„Az religiónak bántása dolgát penig ami nézi, eszünkben vöttük, honnét legyenek ebben való infirmatiói [cáfolatai] fölségednek; de ha meghallaná az más félt is fölséged, elhittem bizonynal, mást itilne. Mienk volt bizony az a panasz és mienk most de facto [ténylegesen] is, mert az háborúságtól fogvást sok fületlen és orratlan papot tudnánk mutatni s az emellet mártírokat is, kiket agyonverték és sok különb-különbféle kénokkal megöltének. Csak im most is az pórok egynehányat végeztenek ki a világból benne. De in contrarium [ellenben], azt hiszem, hogy igen szép keveset mutathatnak azok a panaszló uraim, s talán egyet sem.”* (Valóban, tessék csak egy olyan prédikátort is megnevezni, akiket ebben a korban (vagy bármikor) a katolikusok öltek meg vagy akár csak összeverték.)

## A kassai vértanúk

Hogy milyen békesség és egyedül csak „üldözött” vallásuk szabadságáért küzdő fennkölt és művelt emberekből álló csapatok lehettek azok a Bethlenéi, azt jól láthatjuk abból, amit rögtön a felkelés megindulásakor Kassán műveltek. Olyan felekezeti izgatások után, mint amelyeket Alvinczyék műveltek, nem is lehetett ez másként. „Aki haragszik atyjafiára, az már gyilkos” – mondja az Írás (Mt 5,21-22). A gyűlölettel együtt jár a gyilkosság. (A tömeggyűlölettel pedig a tömeggyilkosság, a háború. A protestantizmusnak szükségképpen vallásháborúkat kellett hoznia, a marxizmusnak pedig szociális, az osztályharcon alapuló háborúkat, mert hiszen mindkettő izgatta, gyűlöletre szította a tömegeket.)

Rákóczi György Bethlen első felkelése megindulásakor még fiatal ember, egész életében nagy kálvinista volt, ekkor pedig mint Bethlen egyik fővezére érkezett Kassa város falai alá. Ahogyan Bocskai idejében azonnal hűtlen lett német, de katolikus királyához a szintén német, de protestáns kassai polgárság és a hűtlenségben vezére éppen a Sziléziából odaszakadt, magyarul nem is tudó, legtekintélyesebb kassai polgár, Bocatius lett, épp úgy tettek a kassaiak most is. (Nem is csoda, hiszen bűnükért sem akkor, sem most nem bűnhődtek.) Még abban is egyezik a két eset, hogy ebben az állítólag annyira „hazafias” hűtlenségben már Bocskai alatt is német volt a kassaiak vezére, pedig voltak a városnak szép számmal magyar polgárai is. Most Reiner Menyhért lett itt a „magyar” szabadsághős, akiről Szilágyi azt írja, hogy „gazdag” és „nyakas” ember volt.

Láthatjuk tehát, ahhoz, hogy valaki „vastagnyakú” lehessen, nem feltétlenül szükséges az, hogy magyar, sem az, hogy kálvinista legyen, mert Reiner Menyhért természetesen német is volt, meg lutheránus is. A vastag nyakhoz csak vagyon kell és góg. Egyik sem dicsőség. De a forradalmi lelkület még gazdagság nélkül is elég a göghöz. Tudjuk, hogy ilyen forradalmár lelkületűek voltak Dóczy, a katolikus, de magyar kassai főkapitány protestáns katonái is, s így természetesen ők is rebellisek lettek. A főkapitány ottmaradt sereg nélkül (mert a forra-

dalmi gőg arra már nem terjedt ki, hogy nagy önérzete ellenére azért esküszegő is ne lehessen), s vasra verve a fogarasi várban, ott pedig hamarosan a halálba ment. Kassán tehát a Dóczyak nem voltak hazafiasak, csak a Reinerek. A Dóczyak a hazafiatlanságot képviselték.

Már láttuk, hogy a „gazdag és nyakas” Reiner Menyhért városában a katolikusoknak nem volt szabad vallásgyakorlatuk (de Bethlen természetesen csak azért fogott fegyvert, hogy a protestánsoknak legyen). Bethlen nem azért küldte hős csapatait Kassára, hogy az ott elnyomott katolikusokat felszabadítsa és diadalmas kardjával szétütvén Kassa „gazdag” és „nyakas” sváb polgárai között, a város többnyire magyar katolikusait is részesítse az emberi haladásnak ebben a jótéteményében, hanem azért, hogy a katolikusok még elnyomottabbak, a protestánsok még nyakasabbak lehessenek.

Dóczy, a vasra vert és Fogaras várába hurcolt katolikus főkapitány házában éppen akkor – amikor Bethlen hadai Rákóczi György vezérletével 1619. szeptember elején Kassát megszállták – véletlenül három pap is tartózkodott; egy esztergomi kanonok, Kőrösi Márk és két jezsuita: Pongrácz István és Grodeczky Menyhért.

A kanonok azért volt ott, mert az esztergomi főkáptalannak a környékén, Széplakon birtoka volt és a főkáptalan megbízásából a gazdálkodást ellenőrizni járt ott. Egyébként egész fiatal ember még, legfiatalabb a három között, alig harmincéves és annyira jámbor és papos, hogy csak pár hónappal előbb (április 4-én) írta haza a káptalanhoz egy fennmaradt levelében, hogy mentsék fel kiküldetése alól, mert neki a gazdasághoz és általában az anyagi ügyekkel való foglalkozáshoz annyira nincs se tehetsége, se kedve, hogy ha hazahívják, ő inkább beáll valahová káptalannak. Kőrösi kanonok tehát éppen nem olyan hajlamú ember volt, akire a nép haragudhatott volna. (Akkor nálunk – sajnos – nemigen voltak ilyen Kőrösi Márk-féle papok. Az a kevés pap, aki akkor volt, sajnos nagyon is szeretett gazdasági és anyagi ügyekkel foglalkozni. Azért volt bennük olyan kevés köszönet, de azért is érte a tőlük annyira elütő hajlamú Kőrösi Márkot az a kitüntetés, hogy már harmincéves korában kanonok volt.)

Egyébként Körös megyei (Horvátországban) magyar nemes fia volt, s ezért lett belőle ilyen jámbor pap, mert a szülőhazájától nem messze fekvő grazi jezsuitáknál tanult. (Látjuk, hogy akkor a katolikus Egyházban minden jó a jezsuitáktól jött, s így megértjük, milyen sátni volt a protestánsok részéről az a követelés, mely őket mindenáron el akarta távolítani az országból, ráadásul a vallásszabadság nevében.)

Pongrácz István (az egyik jezsuita) egy nemesi és grófi ágon ma is virágzó, egész az Árpád-kor elejéig visszanyúló nemesi család sarja ekkor 37 éves. A környékbeli Homonnán működött annak a Homonnay Györgynek az oltalma alatt, aki nemrég tért meg s Bethlennek annyira gyűlölt gazdag ellenfele volt. Ő Kassán csak látogatóban volt Dóczynál, illetve a nála lakó papoknál, s csak pár nappal előbb (vesztére) érkezett oda.

Grodeczky Menyhért (a másik jezsuita) lengyel volt, 35 éves. Ő a kassai helyőrség katolikus tagjainak tábori papja, s akkor egy éve működött már e minőségben Kassán. Mint a helyőrség viselkedéséből láthatjuk, nem sok híve lehetett.

Tehát a kassai katolikusoknak (pedig láttuk, hogy éppen elegendő voltak) egyáltalán nem is volt papjuk. A három közül kettő csak véletlenül és ideiglenesen tartózkodott ott, Grodeczky pedig talán nem is tudott magyarul s csak a katonaság tartozott hatáskörébe. Mind a hárman csak olyanformán tartózkodhattak ott a katolikus főkapitány házában, mint ahogyan az idegen követségek személyzetét védi a követség területenkívülisége. A városba szállásukról bizonyára ki sem mertek jární másképp, mint áruhában. Misét a főkapitány lakásának egyik erre a célra berendezett szobájában mondtak Dóczy családjá és cselédsége részére.

Ilyen szabadsága volt a katolikusoknak Bethlen első felkelésének megindulásakor Magyarország egyik legnagyobb és legtekintélyesebb városában! De azért a felkelés mégis a protestánsok „szabadságának” megvédése céljából indult meg. Mivel utána maga Kassa városa is Bethlen (majd később Rákóczi György) uralma alá került és ott is maradt, gondolhatjuk, milyen szabadsága lehetett ott a katolikusoknak „a vallásszabadság” kivívása után,

mikor már nem volt Dóczy, hanem maga a helyőrség és kapitánya is „a tiszta evangélium” híve, s így a katolicizmus megvetője (ha nem üldözője) volt.

Hiszen láttuk, hogy a környék protestáns közvéleménye Dóczyt és házáat is – mivel időnként jezsuiták is tartózkodtak benne – igazi „keresztény” felebaráti szeretettel, a bűn, az intrika, az árulás, sőt a méregkeverés házáának tartotta.

Az ezen „bűnbarlangban” titokban összejövő katolikusok és a véletlenül ekkor ott tartózkodó három pap, meg hát természetesen a katolikus főkapitány is (aki mint láttuk, csak nemrég küldött Bethlennek salétromot puskaporra) onnan tudta meg Bethlen megindulását „a vallásszabadságért”, hogy Majthényi László, ez a másik honfoglaláskori ősmagyar családból származó nemes, egyébként címzetes szerémi püspök, a vallásszabadság bajnokai elől menekültében hajadonfővel és mezítláb érkezett meg Kassára szeptember másodikán. (Nem értem, miért menekült ennyire féreg módra ez az ősmagyar nemes – de genere [származása] Divék?) Hiszen Bethlen csapatai a vallásszabadságon kívül köztudomásúan a magyar alkotmány tiszteletben tartásáért is küzdöttek, s Majthényi nemcsak főpap volt, hanem egy olyan magyar nemes is, akihez még a koronás király sem nyúlhatott hozzá addig, amíg törvényes bíróság, illetve maga az országgyűlés törvényesen el nem ítélte.

Azért menekült így Majthényi püspök, mert Bethlen fővezére, Rákóczi György és alvezérei, Fáy Péter, Nyáry István és Széchi György legelőször a papi helyeket, az ország e „pestis”-fészkeit rohanták meg. Ezekkel igen hamar végeztek, mert háromnál nem is volt több akkor Magyarország egész északkeleti részében: Lelesz, Jászó és Szepesvár-alja. Mindhárom helyen meggyilkolták, vagy legalább összeverték és kifosztották az ott talált papokat. (A mi ártatlan gyerekeink mennyire mást tanulnak erről az iskolában!) Majthényi püspök 15.000 tallér (más források szerint, s a forradalmi fejvesztettség idején ugyanis sokféle hír szokott terjengeni, s a szigorú igazságot megállapítani igen nehéz: 500 forint) sarc lefizetése árán tudott ép bőrrel megmenekülni, de – mint látjuk – így is csak mezítláb és hajadonfővel. Tehát még a puszta élete sem maradt meg ingyen.

Másnap, szeptember harmadikán maga Rákóczi György is megérkezett csapataival Kassa vára alá, s a protestáns helyőrség – mit sem törődve Dóczy főkapitánnyal – olyan hamar lepaktált vele, hogy ötödikén már át is adta neki a várost. De legalább – hogy hitvány esküszegését s az érte járó jövődő esetleges büntetést enyhítse – azzal a külön kikötéssel, hogy – legalábbis így van a város megmaradt jegyzőkönyveiben – senkivel se erőszakoskodjanak, még a pápistákkal sem (jellemző, hogy a katolikusokat még ezek a hivatalos jegyzőkönyvek sem a tisztesség nevükön említik, hanem csúfnéven, „pontificii” [pápistáknak] nevezik), hanem a bűnösök megbüntetését bízzák a városi tanácsra.

Hogy ezt a kikötést mennyire csak formaságnak tekintették, és hogy mennyire nem vette komolyan senki, mutatják az azonnal utána bekövetkezett rémes események. Nincs is ebben semmi feltűnő, hiszen a bolsevik magyar „alkotmányban” is benne volt a vallásszabadság, sajtószabadság és szólásszabadság, s az ő „törvényük” is kártérítést ígért az államilag kisajátított földekért, gyárakért, üzletekért, s utána csodálkozott-e rajta valaki is, hogy semmit sem tartottak meg belőle?

Először is – füttyülve a magyar nemesi kiváltságokra – vasra verték és elvitték a katonák nélkül maradt Dóczyt, Rákóczi pedig még bevonulása napján, szeptember 5-én 10 főnyi őrséget küldött az így gazdátlanul maradt Dóczy-házba, hogy a három papra vigyázzanak; se ki, se be senkit ne erresszenek. Se ételt, se italt, se levelet, se üzenetet hozzájuk bejutni ne engedjenek. Látjuk tehát, hogy az őrség nem azért volt, hogy a papokat védje, hanem mint rabokat, szigorúan őrizze.

Szeptember 5-e 1619-ben csütörtökre esett. Másnap pénteken, mikor a rab papok kérték őreiket, hogy legalább egy darab kenyeret és vizet adjanak nekik, kérésüket először megtagadták, de nemsokára mást gondoltak, és nagy röhögés közepette egy darab húst mégis be-

dobtak nekik. A péntekre gondolva, ezt mondták hozzá: Nesztek, barmok, faljátok föl! A „barmok” a péntek miatt a húshoz nem nyúltak.

Nemsokára egy csapat hajdú tört rájuk, s a tízfőnyi őrség nem volt akadály a számukra, hogy ezt megtehessék. Kirabolták a házban berendezett kápolnát, összetörték benne a szentképeket és szobrokat, a papoktól pedig pénzt követeltek. A két jezsuita felvilágosította őket, hogy ők szerzetesek, akiknek pénzüik nincs. Pénz a kanonoknál sem volt, de az ígérte, hogy fizetni fog, ha majd kiszabadult. Mivel azonban rögtön fizetni egyikük sem tudott, tudtukra adták, hogy végük. Ez azonban csak az esetleg eldugott pénz kicsalására szolgáló fenyegetés volt, mert amikor látták, hogy pénz még így sincs, eltávoztak anélkül, hogy bántották volna őket.

Szombatra, hetedikére virradó éjjel, iszonyú lármával újabb csapat tört rájuk. A nagy dörmögésre Pongrácz atya nyitotta ki nekik a kaput. Szolgálatáért rögtön olyan buzogányütést kapott tőlük, hogy azonnal a földre rogyott. Egy darabig még folytatták ütését-verését, majd meztelenre vetkőztették, kezét-lábát összekötözték és perverz aljassággal szemérmetlenül megcsónkították. Aztán Grodeczky atyával csinálták ugyanezt. Kőrösi kanonok ugyanígy járt, de őt ezenkívül még a szoba mennyezetét tartó gerendára is felakasztották, ujjait puska-csővébe szorítva letördelték, közben – mivel éjszaka lévén, fáklyákkal dolgoztak – testét fáklyáik lángjával sütögették és bárdal is úgy agyonvagdalták, hogy foszlányokban lógott le róla a hús és megpörkölt bordáin át kilátszottak belső részei. Végül a fejét is levágták, s mivel gyűlöletüknek még ez sem volt elég, testét levágott fejével együtt a ház pöcegödörébe dobták.

Mivel Pongrácz kínzása alatt a teste olyan helyzetben volt, hogy nem tudtak hozzáférni, az ő fejét nem vágták le a törzstől, csak két mély sebet ejtettek koponyáján. Aztán őt is az emésztőgödörbe dobták. Utoljára került sor Grodeczky atyára. Mivel arra már – úgy látszik – megunták a dolgot vagy belefáradtak, őt megkínzása és összevagdálása után még élve dobták a másik kettő után. (Nem tesszük fel róluk, hogy készakarva akarták lassú halállal elpusztítani.)

Közben megvirradt. A gyilkosok elvonultak. Utána az egész szombati nap folyamán hallhatók voltak a házban Grodeczkynek, a még mindig élő vértanúnak megtört fohásza. Dóczy szolgálja, Eperjessy István, aki a kápolnában a sekrestyési teendőket is szokta végezni, segítségére ment. Grodeczky még megismerte, s a dögletes bűz és borzasztó kínjai közepette arra kérte, értesítse Hoffmann Györgyöt, a kassai kamara tanácsosát, hogy segítsen rajta. Eperjessy azonban közölte vele, hogy őt is meggyilkolták már. „Jól van tehát”, felelte a haladokló, „legyen Isten akarata!” Isten akarata az volt, hogy csak másnap, 8-án fejezze be ott a „finom” helyen életét.

A ház, ahol mindez történt, később a kassai premonstreiek székháza lett, s ezt a feliratot vésték rá: „Házunkban királyok laktak, vértanúk haltak.”

Mikor a kassai katolikusok a bíróhoz fordultak, hogy papjaik holttestét a gyalázatos helyről kiszedhessék (jellemző, hogy engedély nélkül még ezt sem merték megtenni), a bíró elutasította őket. „Örüljete – mondta –, hogy ti is nem jártatok úgy, mint papjaitok. Takarodjatok innen, s ahogyan titeket nem faggat senki, ti is legyetek csöndben.” Talán nem egészen véletlen, hogy mikor az 1956-os szabadságharc után következő március 15-e előtt – hogy újabb zavargásoknak elejét vegyék – mint mindenütt, Esztergomban is az emberek százait hurcolták ártatlanul börtönbe elrémítésül. Amikor néhány nap múlva kibocsátották őket, az ávós tiszt ezt mondta nekik: Maguk között vannak olyanok, akik nagyon jól tudják, miért kerültek ide. Azoknak pedig, akik nem tudják, miért kerültek ide, ajánlom a régi jó magyar mondást: Ne szólj szám, nem fáj fejem.

Később Gadóczy Bálint özvegyének kérésére a városi tanács annyit mégis megtett, hogy a meggyalázott holttesteket a hóhérral (!) kiszedette a pöcegödörből és a telek egy szárazabb zugában elföldeltette őket. Bizonyára ezt sem részvétekből tette, hanem talán inkább egészségügyi okokból. No meg azért, hogy a dolog könnyebben feledésbe merüljön. A városi hóhér e munka elvégzése után azt a kijelentést tette, hogy ezekkel úgy elbántak, hogy hóhér sem csinálhatta volna különben.

Utána sokan és sokszor kérték Bethlentől, hogy a vértanúk holttestét ideiglenes s hozzájuk még mindig nem illő nyugvóhelyéről elvihessék, de mindig sikertelenül. Most már bizonyára nem a gyűlölet, hanem a szégyen miatt tagadta meg Bethlen az ismételt kérést. Bizonyára nem akarta, hogy az újabb temetéssel felszakadjanak a katolikusok már behegedt sebei, s újra beszéd tárgya legyen a maga és hitfelei szégyene. Végül 1620-ban Forgách nádor neje, Pálffy Katalin meg tudta tőle szerezni az addig hiába kért engedélyt, mert Bethlennek látnia kellett, hogy most már a makacs vonakodás többet árt, mint amennyit az ünnepélyes temetés. (A monda szerint az engedélyt úgy sikerült megszerezni, hogy Bethlen egy ünnepély alkalmával táncra kérte fel a nádornét, s az csak ezzel a feltétellel ment vele táncra.)

De a magyar „hazaias” történetírással ugyancsak meg lehet elégedve Bethlen. Mintha ugyanis történetíróink egytől egyig mind Bethlen cinkostársai lennének, vagy mintha mind egyiket egyenként megvesztegette volna, olyan egyöntetűen hallgatnak mindnyájan a vértanúk esetéről. Ennyire szívükön viselik Bethlen és a magyar protestantizmus becsületét. Nem is csoda, hiszen a magyar szabadság és függetlenség eszméjével azonosítják. A Szalay-Baróti-féle Magyar nemzet története pedig négy hatalmas kötetből áll, s egyenesen egy szót sem szól róla.

Ezt nem tartotta olyan fontosnak, olyan érdekes eseménynek, hogy érdemesnek tartotta volna akár csak megemlíteni is. Őt csak a gályarabok sorsa érdekli, neki csak azok a vértanúk, ő csak azok sorsán háborodik fel. Bizonyára azért, mert azok a törökkel szövetezni akaró összeesküvők voltak, és mert azokat mégsem ölték meg, még gályára is csak egy tizedrészük került, s aki odakerült közülük, az sem volt ott még egy évig sem.

Hogy a Tolnai Világtörténelme semmit sem tud róluk (persze nem a gályarabokról, mert azokról nagyon is tud, hanem a kassai vértanúkról), az csak természetes. Én magam kisdíák voltam, amikor boldoggá avatták őket, s így már ekkor hallottam róluk, de csak a templomban és az újságokból. De hogy a történelemórán az iskolában hallottam volna valaha róluk, azaz hogy Bethlen „szabadságharcával” kapcsolatban a tanárom – noha szerzetes volt –, valaha megemlítette volna őket, arra nem emlékszem. Nem is említhette, hiszen Bethlent, mint a magyar függetlenség és a vallásszabadság hőst tanította, ezt pedig a kassai vértanúk esetével sehogy sem lehetett volna összeegyeztetni. Egyébként is említettem már, hogy mi, a szerzetes gimnázium tanulói, ugyanazt a tankönyvet használtuk, amiből Ady tanult a zilahi kálvinista kollégiumban.

Még Szekfű „Bethlen Gábor”-a is csak 10-14 sort szentel e vértanúknak, pedig e múról sokan azt tartják, hogy egyenesen Bethlen kisebbitése céljából íródott. A sorok számát azért jelölöm meg ilyen bizonytalanul, mert szegény Szekfű attól való félelmében, hogy ilyen „bőven” mert róluk írni, s emiatt esetleg még a katolikusok javára elfogultsággal vádolják s megállapítják róla, hogy nem a magyar nemzet, hanem csak „egy felekezeti” történetírója, még e tizenégy sornak egy részét is a kassai városi tanács mentegetésére használja fel. Hangsúlyozza ugyanis, hogy a tetemeket a kloákából „utóbb a városi tanács vétette ki és temettette el”.

Arról egy szót sem ejt ő sem, hogy hova, kivel (a hóhérral), hogyan és milyen előzmények után történt meg ez a temetés. Láttuk, hogy a kassai városi tanács e temetést illetően is egyenesen felháborítóan viselkedett. Szekfű tömör elbeszéléséből azonban úgy látszik, mintha az a temetés a legnagyobb szeretettel, kegyelettel és vallási türelemmel történt volna. Amit mond igaz, mert a temetés valóban megtörtént és valóban a városi tanács volt az eltemető. Hallgat azonban arról, hogy ezt a „dicséretes” dolgot a városi tanács csak felszólításra, sőt szinte kényszerítésre tette meg, s akkor is sértő módon. Valójában tehát még Szekfű is meghamisította az igazságot, mégpedig ő is a protestánsok javára. Természetesen nem szívesen, nem is önként, hanem a közvélemény terrorjának hatása alatt.

Abban a 14 sorban, melyet Szekfű a kassai vértanúknak szentel, még azt is megállapítja (tehát még abban is a protestánsokat védi), hogy a gyilkosság „minden valószínűség szerint”

Rákóczi György tudta nélkül történt. Nem tudom, mire alapítja ezt a „minden valószínűséget”, hacsak arra nem, hogy Rákóczi György is magyar szabadsághős s így végtelenül megálázó lenne rá nézve, ha a bestiális gyilkosság az ő parancsára, vagy legalább hallgatólagos beleegyezésével történt volna. Világos tehát, hogy így nem történhetett, kénytelen megállapítani a magyar történetíró, ha – mint Szekfü – egyébként „labanc” is.

Szerintünk a „minden valószínűség” éppen az ellenkező felfogás mellett szól. Egy kánok ugyanis mégiscsak valaki. Egy jezsuita is az. Ha másért nem, azért, mert annyira gyűlölték, tehát annyira fontosnak tartották. Maga Rákóczi György olyan ellenszenvvel viseltetett irántuk, hogy később, fejedelem korában, 1640. május 16-án, mivel érdekükben való folyamodásukra kedvezőtlen választ kaptak, s ezért előkelő erdélyi katolikusok személyesen jártak közbe nála érdekükben, ingerülten ezt válaszolta nekik: „*Kérlek, hagyjatok békében. Nem tűrhetem őket birodalmamban.*” (Szilágyi: I. Rákóczi György, 341. o.)

Majdnem lehetetlen, de feltétlenül „minden valószínűség” nélküli, hogy ezt a három papot ott Kassán, mikor a fővezér is ott van a városban, az ő tudta nélkül meg merték volna a hajdúk gyilkolni. Okoskodásunk helyessége mellett szól az is, hogy mikor először megrohanták őket, a kápolnát kifosztották és szétrombolták, a három papot is meg akarták zsarolni, de bántani nem merték őket, annak ellenére, hogy pénzt nem kaptak tőlük.

Pedig kétségtelen, hogy akár a közönséges rabló, akár a fanatikus forradalmár akkor a legdühösebb, mikor legelőször látja meg áldozatát, továbbá akkor, mikor zsákmányt remél, de csalódik.

Ha tehát e vértanúk a hajdúk vad állati indulatának lettek volna áldozatai, melyet a vezérnek nem állt hatalmában idejében megfékezni, mindenképpen első megrohanásuk alkalmával ölték volna meg őket. Ha tehát ezek az állatemberek az első alkalommal mégse nyúltak hozzájuk, mással nem lehet magyarázni, mint hogy ekkor még a vezértől nem volt rá engedélyük, sőt éppen szigorú tilalom fékezte őket, később azonban engedélyt kaptak a dologra.

Ne feledjük, hogy első alkalommal nappal jöttek, másodszer pedig éjszaka. Hogy ekkor a gyilkosság előre megfontolt szándékával jöttek, mutatja, hogy már a kapu nyitásakor buzogányütéssel kezdtek. Az előre megfontolt szándékot bizonyítja az is, hogy másodszer éjszaka jöttek s első látogatásukkal ellentétben most rögtön gyilkolni kezdtek.

Aztán nem bizonyítja-e Rákóczi, majd Bethlen bűnösségét az is, hogy sem Bay Zsigmond, a gyilkos hajdúk kapitánya, sem maguk a gyilkosok soha nem bűnhődtek. Felelősségre se vonták őket, nem is nyomoztak utánuk.

Szekfünek becsületére válik, hogy ezt hangsúlyozza. De már a Szilágyi-féle millenáris magyar történelmünk, mely majdnem 10.000 lapnyi terjedelméből 5, azaz öt sort szentel a kassai vértanúknak, ezt már a világ minden kincséért se említené meg. „Kassai vértanúk”-nak se nevezi a meggyilkoltakat, mert hiszen azt már csak nem lehet tőle kívánni, hogy ne az egész nemzet, hanem csak egy „felekezet” (mely – mellesleg megjegyezve – a magyar nemzet csekély 70%-át teszi) történelme legyen. Hogy aztán Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Thököly dolgait és a gályarabokat bőségesen és valóban tisztán egy olyan kis felekezet érdekében és szájze szerint adja elő, mely az ország lakosságának még 30%-át se teszi, ez a nagy következetlenség már elkerülte figyelmét.

Ugyanez a Szilágyi Sándor akkor, mikor I. Rákóczi György életrajzát írja meg, nem kevesebb, mint 400 lapnyi terjedelemben, a kassai borzalmas tömeggyilkosságról mindössze csak ennyit mond: „Szeptember 7-én, Dóczy lakásának átkutatása közben, történt egy kánoknak és két jezsuitának felkoncolása.” (65. o.) S ezzel végeztünk. Pedig ilyen hosszú életrajz csupa aprólékosság szokott lenni. Ez is az, de természetesen nem a kassai vértanúkat illetően.

A híres szerzőt, a magyar történetírás állítólagos atyját, Rákóczi György életének ez a része nem érdekli. Szinte látszik rajta az idegesség és az unottság, mikor erről is kell írnia. Nem is méltatja az áldozatokat még arra se, hogy a nevüket megemlítsé. Még csak nem is mentegeti miattuk Rákóczi Györgyöt. Még ilyen szempontból se érdekli az eset.



A maga szempontjából igaza is van. Ha nem a tárgyilagos történelmi igazság felderítése és közlése, hanem magyar szabadsághósszé felfűjt szerelmeta hittestvérenek felmagasztalása volt életrajza megírásának célja, a legokosabb, amit érdekében tehetett, az, hogy hallgat. A magyar közvélemény I. Rákóczi György életének e szégyenfoltjáról úgy se tud semmit s eddig még nem is nagyon érdekelte a dolog. Minek hát bolygatni a már rég elfeledettet és nem sokkal célszerűbb-e tovább is háborítatlanul rajtahagyni azt a háromszáz éves történelmi port, melyet a jótékony feledés és közöny azóta ráarakott? (De ha igazuk van, miért nem csináltak így és csinálnak így a gályarabokkal is, akiknek nem is folyt a vérük?)

Szilágyi azonban nemcsak hallgat felekezete érdekében, hanem még ferdít is. Nem a Dóczy-ház „kutatása közben” történt ugyanis a tömeggyilkosság. Hiszen először, tehát a ház „kutatása közben” nem bántottak még senkit. Mikor felkoncolták a három papot, akkor már Rákóczi György őrizete alatt voltak. A három papon kívül meggyilkolták aztán még Hoffmann kamarai tanácsost, mint jó katolikust és a papok barátját, sőt ez a sors érte még Kőrösi kanonok kis apródját is, aki egyúttal ministrálni is szokott neki.

## Egyéb forradalmi jellegű jelenségek

Természetes, de Eszterházy idézett levele külön is bizonyítja, hogy papgyűlölet, verés és gyilkolás nemcsak Kassán, Jászón, Leleszen és Szepesváralján volt. Hogy e helyeken volt a legvadabb és legtöbb áldozatot kívánó, annak az oka, hogy itt, az ország északkeleti határszélén, a támadás meglepetésként érte a papságot s így nem tudott idejében elmenekülni az elől „az szép békesség” és „idves tanácsok” elől, melyeket Bethlen az országba hozott seregeivel. A nyugatibb vidékeken azonban, melyek távolabb feküdtek az erdélyi „Részek”-től s melyeket a keletről jövő vad hírek is kellőképp és idejében riasztottak, már nem várta a papság nyugodtan a helyén a „vallásszabadság” „békés” hírnökeit.

De hogy azért itt is történt bőven olyasmi, aminek nem lett volna szabad történnie, azt láthatjuk abból az „elég orratlan és fületlen papból”, akiket Eszterházy hajlandó lett volna megmutatni Bethlennek, továbbá Balásffy említett „Apológia”-jából, ahol írva van, hogy 1619 szeptemberében, tehát a kassai szörnyűséggel egy időben, Tardi György, szántói prédikátor izgatására Paulus Sabariensis (Szombathelyi Pál) egri kanonokot véresre verték, Nagy György pozsonyi kanonokot kövel dobálták meg, a Liptó megyei Rózsahegyen a plébánost bántalmazták, Tislarich plébánost félholtra verték, a bazini templomban bombát robbantottak, Nagyszombatban, Szakolcán és Pozsonyban pedig olyan förtelmeket műveltek, hogy Balásffy nevén se meri nevezni.

Feltűnő a hasonlóság a bethlenisták és a sztálinisták között. Azok is papokra vadásztak, ezek is. Mint a Querelaéből és templomi izgatásaikból láttuk, ők is minden baj okát épp úgy a klérusban látták, mint a kommunisták a „klerikális reakcióban”. Mint látjuk, még ugyanazt a szót is használták. Klérus, klerikális, noha több mint 300 év választja el őket egymástól. És ahogyan a kommunisták még a papoknál és szerzeteseknél is jobban haragudtak a pápára s – ha csak a párt érdeke nem kívánta egyelőre más taktika alkalmazását – a „Vatikán” ellen tartottak majdnem minden héten „felvilágosító” rádióelőadásokat, épp úgy Bethlenék rémhíreiben is – láttuk – a pápa volt az, aki Bethlen ellen Pázmánynak Homonnay részére azt a bizonyos 80.000 forintot adta. Sőt Bethlenék pápaellenes gyűlölete annyira ment, hogy ők még katolikus helyett is mindig pápait mondtak (pápisták, latinul: pontificii, mert a római pápa latinul: pontifex Romanus).

Még a kassai vértanúk megkínzásának és meggyalázásának förtelmes, perverz részletében, mindhárom szent vértanú szemérmetlen megcsonkításában is megvan az egyezés, mert e sorok írójának 60 éves testvérbátyja holtestén is, akit 1945-ben a Somogy megyei Inkén gyilkoltak meg elrémítő kegyetlenséggel és minden megnevezhető ok nélkül a faluba benyomult kommunista oroszok, szintén látni lehetett a szemérmetlen bántalmazás nyomait is.

A második világháborúban az orosz harctéren járt katonáinktól is nemegyszer hallottam, hogy mindennapos látvány volt ott a kommunistáktól szemérmetlenül megcsonkított sok német holttest. Olyan perverz módon csinálták ezt, hogy nekem is azt kell mondanom, amit Balásffy mond Apológiájában, hogy nem merem megmondani, hogyan.

Nem véletlen tehát, amit Szilágyi Rákóczi György említett életrajzában (99. o.) közöl, mint Bornemissza Miklós újhelyi (sátoraljaújhelyi) harmincados 1623. január 10-i jelentését Rákóczi Györgyhez: „*Somogyi András (egy tisztviselője volt ez a harmincadosnak) urunk öfelségét (Bethlent) miféle gyalázatos szókkal illette, főembörök előtt, Nagyságod megbocsásson, nem is merem megírnia: heréző királynak, ződ kártyakirálynak, azonkívül még rutabb szókkal, azmelyet én meg nem merek írnya Nagyságodnak.*”

Látjuk tehát, hogy a szemérmetlen csonkításokat, ezeket a bolsevik jellegzetességeket, a kortársak Bethlen „szabadsághőseiben” is jellegzetességnek találták. Nekik Bethlen „heréző király” volt.

E korbeli protestánsaink féktelen papgyűlöletét a III. Ferdinándot megválasztó és megkoronázó 1625-ös országgyűlésen történt megdöbbentő jelenet is jellemzően bizonyítja. (Itt említem meg, mert hiszen Bethlen életében történt s a szereplők egy-két évvel előbb még Bethlen „szabadsághősei” voltak.) Az alsótábla december 4-i ülésén, amelyen a vallásügyre vonatkozó cikket kezdték tárgyalni, a bizottmány katolikus előadója nem jelent meg s a katolikus rendek közül általában oly sokan voltak távol, hogy az ülésen a protestánsok lettek többségben. A protestáns előadó ezt észrevette és felhasználta. Sietve megváltoztatta a törvénycikknek a bizottmánytól már hivatalosan megállapított szövegét (a katolikus előadó e már megállapított szöveg miatt tartotta feleslegesnek, hogy az ülésen megjelenjék) és többek közt ezt a kifejezést is beleszúrta, hogy „örök időkre”.

A katolikus felszólalók megállapították, hogy ez a kifejezés az eredeti, a bizottmánytól elfogadott szövegben nincs benne. A protestánsok először nagy hanggal és szájjal próbálták őket elnémítani, mikor pedig ez nem sikerült, szavazást kértek, mely – mivel a sok távollevő katolikus miatt többségben voltak – az ő javukra ütött ki.

Mikor az alsótábla küldöttsége az így megmásított szövegű törvényjavaslattal a főrendek előtt megjelent, szónokuk, Vinkovics Benedek, zágrábi nagyprépost, volt annyira legény a talpán, hogy beszédébe belevette, hogy a bemutatott törvénycikket az alsótábla katolikus tagjai nem fogadták el, mert „*oly dolgokat tartalmaz, melyek az országgyűlés megállapodásában nem foglaltatnak*”. A küldöttség protestáns tagjai ezen úgy felháborodtak, hogy mikor visszatértek az alsótáblára, követelték a nagyprépost megbüntetését, mert szerintük neki nem lett volna joga az átadott törvénycikk bírálatába bocsátkozni. A nagyprépost azzal mentette magát, hogy „igazat mondtam”.

A véletlen protestáns többség terrorja azonban olyan fenyegetően nyilvánult (még azt is kiabálták, hogy a nagyprépostot ki kell dobni az ablakon: úgy látszik, nem szégyennek, hanem dicsőségnek tartották magukra, hogy Prágában hitfeleik ezt már tényleg meg is csinálták a katolikusokkal), hogy gyávaságában vagy ijedtében a bizottság egyik katolikus tagja is azt a kijelentést tette, hogy a nagyprépost eljárását ő se helyeselte s most se helyesli (de azt nem mondta, hogy a protestánsok hamisítását nem helyeselte s most se helyesli).

Erre a protestáns követek közül többen rárohantak a nagyprépostra és öklükkel ütötték, haját, szakállát tépték. Az elnök (természetesen szintén katolikus) erre úgy elvesztette a fejét, hogy elfelejtette az ülést felfüggeszteni, a katolikus és a tisztességesebb protestáns követek pedig szintén elfelejtettek a megtámadott nagyprépost segítségére sietni. Csak egy védője akadt, de az is pap volt. Szerencsére pár perc múlva az ütlegelők maguktól is észre tértek, abbahagyták „hazafias” működésüket, a nagyprépost pedig felkelve a földről, hova vitéz ütlegelői letéperték, csak annyit mondott: „*Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért*” s ezzel elhagyta a termet és vele az ülést.

A főrendek elhatározták, hogy fényes elégtételt szereznek a hallatlan módon az országgyűlés ülésezése közben összevert főpapnak. De a protestánsok, noha társaik tettét semmiképpen se lehetett menteni, egyáltalán nem úgy viselkedtek erre, mint azok a katolikusok, akik véletlenül kisebbségben voltak, mikor az inzultus történt, noha akkor az ő papjuk igazmondásáért szenvedett.

Ők összefogtak. Ők nem helyezkedtek arra az álláspontra, hogy ami történt, azt nem lehet menteni s ezért ők maguk is kívánják a bűnösök megbüntetését, hanem egytől egyig közösséget vállaltak bűnös társaikkal. Küldöttséget menesztettek a nádorhoz s követelték a törvényes eljárás megindításának mellőzését. Mivel kérésük nem teljesült és a törvényes eljárás megindult, fenyegetőzni kezdtek, hogy mindnyájan testületileg kivonulnak az országgyűléstről, ha verekedő társaikat elítéli.

Mivel az országgyűlés tárgysorozatán az új király koronázása szerepelt, jól tudták, hogy a király, aki mindenképpen egyhangú választást akart, semmiképpen se engedheti meg ezt az ünneprontást. Tudták, hogy ezzel olyan fegyver van kezükben, mellyel alul nem maradhat-

nak. Így aztán nemcsak a bűnösök megbüntetése maradt el, hanem még a törvényes eljárást is megszüntették ellenük (mert hiszen, ha ezt meg nem szüntetik, a büntetés se maradhatott volna el). Az igazmondásáért összevert főpap mindössze annyi elégtételt kapott, hogy ezek a magukról megfélemedezett alakok ünnepélyesen bocsánatot kértek az országgyűléstől, melyet meggyaláztak és melynek tekintélyét annyira lerontották és a papságtól, melyet a nagyprépostban meggyaláztak.

Hogy milyen nagy volt Bethlen felkelése alatt a szóban és tettelegességekben egyaránt megnyilvánuló papgyűlölet, mutatja az is, hogy az a besztercebányai országgyűlés, mely Bethlent királlyá választotta\*, szükségesnek látta olyan törvénycikkeket is hozni (a II. és III. tc.), mely szigorúan megtiltja a lelkészeknek a más vallásfelekezetek bántalmazását vagy gúnyolását. Annyira divatos dolog volt ez akkoriban. Természetesen nem a protestáns lelkészek bántalmazása volt gyakori. De mit érnek forradalom idején az effajta törvénycikkek? Ki törődik velük?

\* Ugyanez az országgyűlés elkobozta az egyházi vagyont is; eltörölte a püspökségek nagyrészét. Ezt megelőzőleg a pozsonyi országgyűlés pedig kitiltotta az országból a jezsuitákat, de ezt olyan babonás szigorral tette, hogy belevette a kérdéses törvénycikkebe, hogy még titkon se tarthat magánál jezsuitát senki, „bármely állású” legyen is az illető. Pázmányt külön és név szerint is „egyhangúlag és közértelemmel” az országból örökre száműzték „mint az ország és a közbéke megzavaróját”. (Tehát – kérdezzük – katolikus vagy egyáltalán nem is volt az országgyűlésen vagy azok is Pázmány száműztetésére szavaztak? S ez az országgyűlés „vallásszabadságot” hirdetett, a magyar közvélemény pedig még ma is elhiszi ezt neki s a magyar diáknak ezt még ma is így kell tanulnia. Pedig hát nemcsak Pázmányt, hanem vele együtt a tőle nemsokára megállapított első ma is meglevő magyar egyetemet száműzték volna „egyhangúlag és közértelemmel” az országból, ha lett volna elég erejük határozatuk végrehajtására s ezt bécsi „elnyomóink” meg nem akadályozták volna. Egyébként ez is tisztán bolsevik vonás: az „ideológiai” ellenfelet „adminisztratív” úton elnémítani, cáfolat helyett.)

A papság gyalázásán és bántalmazásán kívül – egész a legaprólékosabb részletekbe menő egyezéssel – a bethlenizmus és a sztálinizmus között a más vagyonának – különösen az Egyháznak – nagylelkű elajándékozásában és osztogatásában is bámulatos az egyezés. Csak az a különbség a kettő között, mégpedig a bethlenizmus rovására, hogy a sztálinizmus legalább mindenkiét elvette, míg a bethlenizmus csak az Egyházét. Bethlen nyakra-főre osztogatta az egyházi javakat: híveinek (fizetés helyett), hadiszállítóinak, különösen a sváb Schrembsler Jánosnak (tehát még abban se különbözött a Habsburgoktól, hogy ő is idegen kézbe juttatta a magyar földet), sőt még Thurynak, a földönfutóvá vált cseh lázadóvezérnek is (a flórenci követ 1621. február 6-i jelentése), Kassa városának, Pozsony városának (akkor ezek is németeket jelentettek). Hogy jobban lekenyerezze magának, még a nádornak is 12.000 tallért ajándékozott – az esztergomi érsekség jövedelmeiből. Még Pázmánynak a katolikus magyar kultúra fejlesztésére akkor már letett alapítványait is elköltötte a maga céljaira. (Fraknói: Pázmány, I., 538. o.) Bethlen besztercebányai országgyűlése aztán nyíltan és „törvényesen” is elkobozta az egész egyházi vagyont.

Mikor mindezek történtek, Pázmány látnoki szemmel figyelmeztette a magyar nemességet, hogy ne feledje, hogy a rossz sose szokott megállni félúton s akár előbb, akár utóbb, az Egyház után már rájuk kerül majd a sor. Pázmány figyelmeztetése napjainkban már annyira bekövetkezett, hogy nemcsak a Bethlen korabeli nemesi családok nagyrészt még ma is élő utódai jutottak ugyanazon sorsra, amelyre Bethlen korában még csak az Egyház és a papság jutott, hanem ma már még a magyar jobbágyok 20 holdnál vagyonosabb utódai, sőt a kisiparosok és kiskereskedők is. Sőt ma már velük egyenesen jobban elbánnak, mint a papsággal, mert a papság mögött ott állnak a hívő tömegek s emiatt tekintettel kell lenni rájuk, de a „kiszármányolók” mögött senki se áll, tehát velük szabadon el lehet bánni.

De a kommunizmus a végén még a kisparasztok földjét is elvette.

Hogy maga az eszme, a szellem most is ugyanaz, mint Bethlen idejében volt, mutatja, hogy azok, akik ezt most a „kizsákmányolóknak” kinevezett vagyonosabb társadalmi osztályokkal teszik, az Egyháznak, a papoknak, de különösen a Habsburgoknak épp oly ádáz ellenségei ma is, mint annak idején Bethlen és hajdúi voltak. Pedig hát Bethlen idejében a Habsburgok még világhatalom voltak, ma meg már csak „átkos” emléküek él. A bolsevizmus azonban még ezt az „emléket” is annyira veszedelmesnek tartja s úgy gyűlöli, hogy még mindig úgy hadakozik ellene, mintha valóság volna. Emiatt Bethlent magát is fegyvertársának tartja és Bocskaival egyetemben eszmei rokonának s így fegyvertársának tekinti.

Úgy látszik, nem is téved, mert hiszen Bethlen felekezete, a kálvinizmus volt az a magyar keresztyén felekezet, amely Bethlen korában a törökkel szövetekezett, korunkban pedig legelőször és legjobban kiszolgálta ezt a mindenkit (akinek földje van) gyűlölő rendszert. Pedig hát ezen annál inkább kell csodálkoznunk, mert hiszen az üldözött „kulákok” elsősorban a kálvinizmus hívei közül kerülnek ki, míg azok a nincstelen mezőgazdasági munkások, cselédek, bányászok, gyári munkások és városi proletárok, akik az új rendszer révén az ország állítólagos urai lettek, éppen annak a katolikus Egyháznak a tagjai, mely érthetetlenül, de vitathatatlanul mégis legnagyobb ellensége volt és maradt a rendszernek.

Ha a maga anyagi és földi érdekeit nézte volna az Egyház vagy a papság, minden más vallásnál inkább neki kellett volna örülnie az új rendszernek, tehát kiszolgálnia, mert hiszen ő nyerhetett volna legtöbbet, illetve veszthetett volna legkevesebbet általa. De ahogyan a bethleni forradalomnak legfőbb, sőt egyetlen ellensége a katolikus Egyház volt, megmaradt ugyanez az Egyház a bolsevista forradalom legfőbb ellenségének is, noha most már nemcsak, sőt elsősorban nem az ő vagyonának elvevéséről volt szó.

A szónak, az aláírásnak, az ígéretnek, az eskünek, a törvénynek teljes semmibevevése, melyről egyébként Bethlennel kapcsolatban már bőven szóltunk, egy újabb szembeűnő hasonlóság a két rendszer között. Mivel Bethlent e tekintetben már eléggé megismertük, most csak azokról a szöszegéseiről mondjunk még egyet-mást, melyeket a fegyverszüneti szerződések megszegésével követett el. Láttuk, hogy már Zápolya János is fegyverszünet alatt hajtott végre legsikeresebb hadi tettét: ekkor foglalta el Kassát. Bethlennél még kevesebbet számított a fegyverszünet, mint Zápolyánál, ha érdekei az ellenkezőt kívánták.

Az Eszterházyak kismartoni levéltárában II. Ferdinándnak ezt a Nádasy Tamáshoz intézett levelét találhatjuk:

*„Tudomásunkra jutott, hogy a szombathelyi és keszői erősségeket és a gyáki (jáki) kolostort, melyekben az erdélyi fejedelem őrségeket tartott, vezérletedre bízott hadainkkal a fegyverszünet megkötése után erőszakosan elfoglaltad. Miután ezt könnyen a fegyverszünet kézzelfogható megszegésének tekinthetnék, ezennel utasítunk, hogy azokat az erősségeket, ha csakugyan elfoglaltattak a tied által, azonnal előbbeni állapotukba visszahelyeztessed.”* (Szalay: Eszterházy, I., 125. o.)

Utána Eszterházyának is ezt írja a király (1620. április 23.): *„Bethlen felekezetének hadait ne bántsad, ne ingereld, de ha ők nyúlnak erőszakhoz, ha ők bántják a mieinket, akkor a természet törvénye is megengedi a zászlaid alatt levő katonáknak az ellenállást.”*

Így viselkedtek a Habsburgok a Bethlennel kötött fegyverszünet alatt. Ezzel szemben Bethlen úgyszólván az egész Dunántúlt a fegyverszünet tartama és oltalma alatt hódította meg. Eszterházy majdnem ugyanakkor, mikor a királytól a fegyverszünet szigorú megtartására, sőt az alatta elfoglalt erősségeknek egyenesen Bethlennek való visszaadására kapott szigorú figyelmeztetéseket, akkor kapta Munkács vára várnagyának (amely vár akkor még az ő tulajdona volt) következő épületes levelét, a fegyverszünetnek Bethlen részéről való semmibevevéséről:

*„Ez jedzis (jegyzés, feljegyzés, írás) lött Munkács várában 14. Maji anno 1620 Farnosi János, munkácsi kapitánnak, porkoláboknak, udvarbírónak, hadnagyoknak és mind lovas, gyalog vitézeknek unszolásából.”*

A várnagy elpanaszolja benne, hogy noha „ők magokat elejétől fogva csendességben tartottak”, azaz Bethlen ellen semmit se tettek, hanem azt mondták, hogy megvárják, ki lesz az ország koronás királya s annak engedelmeskednek, tehát ha Bethlen, akkor Bethlennek fognak engedelmeskedni, mégis 1620. február 29-én „a vár újra megszállatott, az uradalom tisztviselői öfölsége (Bethlen) hűségére esködtettek, sőt új udvarbírák, ispányok rendeltettek, kik debite et indebite az jövedelmet percipiálták”.

Aztán „ugyanezen öfölsége hadainak előtők járóinak parancsolatjából viszontat másul néhány száz lovas és gyalog vitézek rá jövin az vár alatt levő majorházra sok számú juhait, barmait, bialit (bivaly), sörtésmarháit hajtották el Eszterházy Miklósnak, önagyágának; annak fölötte kívüül való majorság osztagit elcsépeltevin mindenekkel szabadoson osztotzanak, nem gondolván semmit az induciáknak (fegyverszünetnek) erejével”. (Ez „induciákban” az volt, hogy mindennek maradnia kell annak tulajdonában, akié és abban az állapotban, amelyben a fegyverszünet megkötésekor volt.) „Nem gondolván továbbá semmit az Munkács várában levő vitézek jó magokviselésivel, urokhöz való kötelességükkel, magok mentsigivel s több egyéb méltó mentsigekkel törvéntelen, időnap előtt minden jószágokban, marhájokban zsákmánt vertenek.” (Tehát nemcsak maga az uraság, hanem alkalmazottai vagyónát is tönkretették.)

„Löttenek kibeszélhetetlen erőszaktételek is mind asszonyállat, mind leánzó rendeken, sőt némelyeket ugyan el is vittének hívös uroktól megfosztván” (tehát szakasztottan úgy, mint Sztálin „vitézei” csinálták).

„Csak avval is megmutatták ellenkezőképpen való ideszállásokat, hogy valamikor mi Jézust kiáltottuk, ők Allát, Allát ivőtötenek (üvöltöttek), iszonyatos rút szidalmakkal szidalmaztanak mind az távol levő urunkkal, önagyágával egyetemben, kinek mi semminemű vétkét sem országa ellen, sem öfölsége (Bethlen) ellen nem tudtuk és mostan sem tudjuk.” (Kismartoni levéltár. Szalay: Eszterházy, I., 128-130. o.)

Tehát nemcsak a szerződészegésben, rablásban és magyar nők megbecstelenítésében, hanem az istentelenségben és minden hit és vallás kigúnyolásában is megvan az egyezés a kétféle „vitézek” között. Mikor a mieink Jézust kiáltanak (értsük meg: nem Máriát, amibe mint protestánsok még belekapaszkodhattak volna, hanem Jézust, akit a protestánsoknak épp úgy kellett volna imádniuk, mint nekünk, sőt mivel ők azt a tiszteletet is, melyet mi a szentekre pazarolunk, Jézusra halmozzák, még jobban), akkor ők „Allah”-ot „ivőtötenek”. Világos, hogy nem azért, mintha ők a mieinkkel szemben mohamedánok lettek volna, hanem csak azért, hogy a mi vallásosságunkat, a mi Jézusunkat kigúnyolják.

S mégis azt állították, hogy „vallásuk”, nem pedig a vallástalanságuk (mint a bolsevikok már nyíltan megmondták) szabadságáért küzdöttek. Látjuk, hogy Istennel, Jézussal, vallással ők is épp oly keveset törődtek, az nekik is épp úgy hekuba [mit törődöm vele] volt, mint Bocskai hajdúinak, akik – mint láttuk – viszont azzal dicsekedtek, hogy ők az Istent „a Tiszántúl hagyták”.

A valóságban tehát nem ugyanolyan forradalom, nem épp olyan vallástalanság, Krisztusgyűlölet és Krisztus-csúfolás volt-e ez, mint korunk kommunisztáié? Hiszen aki Munkács környékének akkori vallási viszonyait ismeri, tudja, hogy Eszterháznak Farmosi János alatt álló ottani vitézei többnyire szintén kálvinisták voltak, tehát itt tulajdonképpen a vallástalan, a forradalmi alapon álló kálvinista csúfolta ki a hívő és a törvényes felsőbbiséget elismerő és neki tiszteletet adó vallásos kálvinistát.

Láthatjuk azt is, hogy a kálvinistákból a jók Eszterházy táborában voltak, vagy ha ott talán nem is, de semmiképpen se voltak se királyuk, se földesuruk ellenségei; a vallástalanok, a romlottak ellenben, akiknek a protestáns vallás csak ürügy volt, Bethlen legszélsőségesebb hívei voltak, noha maga Bethlen, legalább külsőleg (ha érdekeivel nem ellenkezett, akkor még belsőleg is) hitt Jézusban.

Tudvalevő, hogy kommunistáink először kiosztottak minden földet (a más földjét), tehát lábbal taposták a büntető törvénykönyv ide vonatkozó szakaszait, s mikor mindez már rég megtörtént, utána hosszú hónapok múlva beterjesztettek a száz holdnál nagyobb területű földbirtokok jövőendő kisajátításáról egy törvényjavaslatot, melyet aztán jóváhagyott egy olyan „nemzetgyűlés”, melynek tagjait azok nevezték ki, akik a földet már kiosztották. Később ugyanígy előbb lefoglalták a gyárakat és a bankokat minden pénz- és anyagkészletükkel egyetemben, s miután ez megtörtént, utána ismét benyújtottak egy törvényjavaslatot a bankok és gyárak államosításáról jóváhagyásra a tőlük kinevezett országgyűlésnek.

Bethlen még ebben is egyezik velük. Ami a nemzetgyűlés tagjainak törvényes választás helyetti kinevezését illeti, egyezik annyiban, hogy ő ugyan nem maga nevezte ki országgyűléseinek követeit, hanem hagyta, hogy a megyék nemessége válassza őket, de viszont megtiltotta a megyéknek, hogy követeknek az országgyűléseken való magatartásukat illetően utasításokat adhassanak. Gyakorlatilag a kettő körülbelül ugyanaz.

De hogy még abban is megvan a hasonlóság, hogy Bethlen is előbb cselekedett és csak utána hozta meg a törvényt, Eszterházy éles logikája és veleszületett törvénytisztelete ezt az erkölcsi szegénylegénységet is világosan észrevette. Thurzó Imréhez intézett levelében többek közt ezt írja: „*Kegyelmedet kérem, melyik ország törvénye az, hogy azon dologban megesküdtessék először az országot fejedelmének s azután válasszák osztán?*” (Szalay: Eszterházy, I., 85. o.) Vagyis Bethlen forradalma alatt is előbb felesküdtették az országot Bethlenre s utána választották meg királlyá.

Még abban az ezerszer ismételt, számtalanszor kifigurázott s már unalmas közhellyé vált kommunista propagandaszólamban is, hogy „tied az ország, magadnak épited!”, továbbá, hogy „most nem a földbirtokosoknak, kapitalistáknak vagy más kizsákmányolóknak, hanem magatoknak dolgoztok!” megvan az egyezés Bethlennel. Ugyanezt az érvelést Bethlen már háromszáz évvel ezelőtt felhasználta a maga céljaira.

Mikor a megyék nem akarták neki fizetni a király alattinak tízszeresét is kitevő adót, Ung és Ugocsa követének panaszaira Kassán 1620 húsvétján többek közt ezt adta válaszul: „*Mostan nem némettel vagyon dolgoztok s nem annak contribuáltok [osztotok, járultok hozzá, adtok], hanem magatoknak*”. (Mocsáry: Nógrád vármegye, 1826. 3., 170-174. o.)

Bethlen elveinek veleje is egyezik a mai kommunistákéval. Ezek ugyanis az „urak” és a „papok” ellen küzdöttek; bennük látták minden baj forrását, Bethlen pedig érzélgős hazafias pátozzsal így adja tudtul felkelése okát: „Az nemes Magyarország, nekem szerelmes nemzetem, kiért örömet meghalok, megbántatott sokképpen koronás királytól és a papi rendtől”. Bethlen tehát nem azt állítja, hogy a papi rend az ő felekezetét bántotta meg (a papi rend akkor még azt se bántotta meg, hisz láttuk, hogy még maga Bethlen is csak azt állítja, hogy a papi rend még csak tervezi ezt a megbántást), hanem egyenesen azt, hogy „Magyarországot, az ő szerelmetes nemzetét” és nemcsak megbántani készül, hanem már meg is bántotta. Ez még Bethlentől is sok egy kissé.

Az is a kommunistákat juttatja eszünkbe, mikor azt kell látnunk, hogy Bethlen pozsonyi országgyűlése azon a címen nyilvánítja II. Ferdinánd királlyá választását törvénytelennek (a béketárgyalások egyébként megmutatták, hogy ezt a megállapítást maga Bethlen se vette soha komolyan), hogy „Pázmány és a püspökök bejárták az országot, hogy szavazatokat szerezzenek számára”. (Szalay, IV., 521. o.)

Kivétel nélkül minden Habsburgot nagy lelkesedéssel választottunk és koronáztunk meg, nem pedig csak II. Ferdinándot, pedig hát Pázmányunk csak II. és III. Ferdinánd megválasztásakor és megkoronázásakor volt. Egyébként pedig mióta tilos, nem pedig a képzelhető legalkotmányosabb és a nemesi szabadságból természetszerűleg következő dolog az országot királyválasztáskor vagy bármely más alkalommal bejárni és ilyenkor valakinek a maga politikai meggyőződését hirdetni és neki másokat is meggyerni törekedni? Lehet emiatt érvénytelen egy királyválasztás?

A kommunista uralom alatt azonban (de csak ekkor) szintén tilos volt a rendszer ellenségének írni vagy beszélni, annál inkább tilos volt ellene korteskedni.

Az is jellemző, hogy Bethlen ugyanezen országgyűlése még azt is megállapítja, hogy „*a csehek és morvák a magyaroknak hitsorsosaik és szövetségeseik*” (Szalay, IV., 522. o.), tehát jóbarátaik. Épp úgy szeretnünk kellett tehát őket, mint ahogyan az orosz bolsevik uralom alatt is a cseheket, oláhokat és (kivéve azt az időt, mikor Sztálin atya haragudott rájuk) a szerbeket voltunk kötelesek szeretni. E legutóbbiakat, noha először mindenki másnál jobban benne voltak a cukorpikszisben, utána hirtelen mindenkinél jobban kellett gyűlölnünk (meg is tett ez irányban minden tőle telhetőt a „magyar” sajtó és rádió), majd aztán – parancsra – újra a köteles szeretet korszaka jött. Éppen így voltunk a csehekkal is, nem az orosz, hanem a „hazafias” magyar propaganda akaratából. Bethlen alatt kedves szövetségeseink, utána mindig a leggyűlöltebb ellenségek.

Az is érdekes és szintén mutatja a bolsevizmushoz való nagy hasonlóságot, amit Széchi György ír Bethlen második támadásakor Pázmánynak: „*Mondják, hogy csak Erdélyből is székely, oláh és magyar vagyon harmincezer embere, lovas és gyalog, az hajdúság azonkívül, amelletts mennyi sok lator támad mellé, ha megindul*”. (Szalay: Eszterházy, II., 70. o.)

Pedig hát Széchi csak ismerhette azokat, akik Bethlenhez szoktak csatlakozni! Hiszen eleinte ő is csatlakozott hozzá.



## Bethlen önértékelése

Kommunistáink egy másik feltűnően jellegzetes tulajdonsága is megtalálható szembe-  
szökően Bethlenben, és ez az önértékelés. Nem azért mondom ezt, mintha elfelejtettem vol-  
na, hogy Bethlent eddig, ezzel éppen ellenkezőleg, rendkívül nagyrabecsültnek, hiúnak  
mondtam. Most sem téveszttem szemem elől, hogy Bethlenben egyenesen annyira túltengett  
az önértékelés, hogy úgyszólván minden támadásának okát abban jelölte meg, hogy őt a király  
emberei megsértették s ezt ő bosszútlanul nem hagyhatja. Hogy az ő önértékelésének megsérté-  
sért szabad tízezrek vérént ontani és százezreket nyomorba taszítani, azt Bethlen a legtermé-  
szetesebb dolognak tartotta. Ebben is hasonlított kommunistáinkhoz, mert ők is olyan hiúk,  
olyan elbizakodottak voltak, hogy mindenki rettegett attól, hogy akár csak a legnyilvánva-  
lóbb igazságot is szemükbe mondja, mert dühükben azonnal Andrassy úttal szoktak felelni.

Mikor Bethlennel kapcsolatban ennek ellenére is önértékeléséről beszélek, úgy értem,  
hogy ha érdeke kívánta, azaz, ha a megalázkodásból haszna volt, akkor egyáltalán nem volt  
önértékelés, akkor nagy hiúsága ellenére is szívesen alázza meg magát akár egész a porig, mint  
éppen ezt a kifejezést ő maga is használta.

Ebben megint feltűnően hasonlít a kommunistákhoz, akik uralmuk, azaz a párt érdeké-  
ben, mikor rendszerük kirívó hibái elleplezésére vagy jó propagandaanyagokra volt szükségük,  
szintén képesek voltak még papok iránt is a legnagyobb hízelgésre. Ebben megint  
feltűnően egyezik Bethlen, a párt, de még Hitler is.

Mennyire nem bántotta például Hitler önértékelését az, mikor egész Csehországot Németor-  
szághoz csatolta, hogy előtte csak pár hónappal jelentette ki ünnepélyesen az egész világ előtt  
(akkor, mikor még csak Csehország németek lakta részeit kebelezte be a Német Birodalom-  
ba), hogy ez volt az utolsó területi követelése Európában! Azért mondta ezt, mert akkor még  
attól kellett félnie, hogy Európa még ezt se tűri el tőle. Mivel látta, hogy eltűri, az újabb ha-  
szon és dicsőség megszerzésének egy cseppet se volt útjában ünnepélyesen adott szava.

Milyen szemrebbenés nélkül küldte vissza Sztálin újra a szovjet képviselőjét a Nemzetek  
Szövetségébe, mikor látnia kellett, hogy nagy baklövés volt, hogy visszahívta onnan! A  
gyors visszaküldés annak ellenére történt, hogy akkor, mikor megbízottját visszavonta, kije-  
lentette, hogy addig oda vissza nem megy, míg a kommunista Kínát is be nem veszik és a  
nemzetit ki nem zárják. Ezt nem zárták ki, azt nem vették be s Sztálin a képviselőjét minden  
fogadkozása ellenére már pár hónap múlva mégis újra visszaküldte.

S hogy tudtak mindketten (Hitler is, Sztálin is) hízelegni és kedveskedni azoknak, akiket  
meg akartak maguknak nyerni! Azt mondják, hogy akivel Hitler beszélt, az a híve is lett,  
olyan hatással tudott mindenkire lenni. Aki a bolsevik Oroszországban járt, az is mint barát  
jött onnan haza, vagy ha barát nem is lett, legalább ellenség megszűnt lenni. Olyan figyelem-  
ben részesült ott ugyanis, amiért lehetetlenség volt rosszal fizetni.

A mi kommunistáink is, kivált mikor még nem volt a hatalom egészen a kezükben s arról  
volt szó, hogy a magyar nép bizalmatlanságát eloszlassák, hogy tudtak hízelegni a papoknak!  
Milyen előzékenyek, milyen alkalmazkodók, milyen lekötő modorúak voltak hozzájuk,  
noha pártjuk szabályai szerint a legveszedelmesebb ellenségnek tekintették őket s úgy gyű-  
lölték őket, hogy egy kanál vízben megfojtották volna valamennyit. Hogy tudták kicsalni tőlük  
a nekik kedvező nyilatkozatokat, melyeket aztán siettek a nagy nyilvánosság elé  
bocsátani, még akkor is, ha az illető megkörnyékezett pap egyébként okos és óvatos volt és  
tulajdonképpen nem is mondott semmit, csak ők magyarították bele nyilatkozatába azt, amit  
szerettek volna tőle hallani.

Milyen megalázkodással, milyen soha nem csüggedő, soha el nem kedvetlenedő kitaratás-  
sal, visszautasításokkal mit sem törődve toborozták a papokat azokba az ún. „békebizottsá-  
gokba”, melyeknek állítólag semmi más céljuk nincs, mint csak a béke megőrzése, mely

annyira hozzátartozik a papi hivatáshoz s melyekben „felekezeti különbség nélkül” minden becsületes embernek ott a helye. Effajta fáradozásait még akkor is a legnagyobb alkalmazkodással, udvariaskodással, sőt hízlegések közepette tették, mikor már rég az ország korlátlan urai voltak s mindezt „adminisztratív eszközökkel” is elérhették volna. S volt képük e célból a papoknak hízlegelni akkor is, mikor már börtöneik a hízlegéseiket visszautasító papok százaival volt tele.

Emlékszem, azon a választáson, melyen az ellenük való szavazásra toll kellett, de ezt természetesen nem adtak a szavazónak, engem is, mint papot, micsoda előzékenységgel és milyen határtalan tisztelettel fogadtak, mikor megjelentem az egyik józsefvárosi szavazóhelyiségben, mintha ezzel a megjelenéssel már bebizonyítottam volna, hogy az ő emberük vagyok (pedig mertem volna csak ott meg nem jelenni!).

Úgy megtiszteltek, olyan finomak voltak hozzám, hogy igazán minden erkölcsi erőmet össze kellett szednem, hogy tudjak annyira udvariatlan, sőt annyira hálátlan és kíméletlen lenni, hogy ne nyíltan szavazzak rájuk, mint a többiek, hanem ennek ellenére is bemenjek a fülkébe, ott elővegyem elrejtett tollamat és ellenük szavazzak, azaz inzultáljam azokat, akik hozzám ennyire előzékenyek voltak.

Csoda aztán, hogyha ezt a tömegek köréből valóban csak 0,01% tudta megtenni? Akiknek nem hízlegtek, azok nem mertek ellenük lenni, akik pedig mertek volna, azokat hízlegésükkel vették le a lábukról.

Bethlen ugyanilyen volt (s látjuk majd, hogy Thököly is). Megsértődő és túl önérzetes, ha tehette, ha ennek se volt rá nézve kellemetlen következménye. Kedveskedő, hízlegő, a porrig alázkodó, bármire kapható, bármily sértést szóltanul zsebre vágó, ha viselkedéséből olyan hasznot remélt, mely megérte a megalázkodást.

A katolikusok azért nem tudnak egy országban se úgy érvényesülni, se úgy meggazdagodni, se tekintélyes állásokat olyan arányban elnyerni, mint protestáns s (még inkább) zsidó polgártársaik, mert a katolikus természet ennek éppen az ellenkezője. (Ezért voltak a magyar származású kommunisták is elsősorban zsidók, s amennyiben keresztények is, elsősorban protestánsok, s akik katolikusok voltak közöttük, azok is ilyen zsidó vagy protestáns Bethlen Gábor vagy Thököly természetűek.)

A katolikus természet (még nincstelen falusi napszámos népünké is, sőt elsősorban azé) átlagban véve olyan, hogy inkább visszavonul, inkább mindenről lemond, de se pénzért, se érvényesülésért nem alázza meg magát. Ezért oly nagy arányban áll a katolikus vagyontalanokból és kulikból. Nem képes arra, hogy hajbókoljon a nagyúr vagy olyan ember előtt, akiről tudja, hogy a sorsa függ tőle.

Ha az az úr megsérti, vagy azt hiszi, hogy sérteni akarta, azonnal nyersen visszavág neki s ezzel természetesen örökre elidegeníti magától. Nem bánja, ha ezzel egész életét is elrontja. Később, mikor éreznie kell viselkedése következményeit, megbánja ugyan, de akkor is csak magában. Hogy bocsánatot kérjen miatta, vagy akár csak kedveskedjék, arra még ekkor se tudja magát elszánni.

Tulajdonképpen hiba, gyarlóság ez, mert hiszen az oka a kevélység, mely pedig a hét főbűn között az első és az evangélium szellemével homlokegyenest ellenkezik. De a kevélységnek legenyhébb, hogy úgy mondjam, legnemesebb fajtája ez, mert az önzetlenség az oka és alapja. Nem a gyöngébbek legyűrésében és a velük való zsarnokoskodásban áll ez a kevélység, hanem a saját magunk érdekeinek feláldozásában, csak az a baj, hogy az áldozatot nem Istennek, nem is felebarátainknak, hanem önmagunk önérzetének hozzuk vele.

E nemes gyarlóság káros következményeit nemcsak a katolikus egyének, hanem maga a katolikus Egyház is viseli. Emiatt van ugyanis az, hogy hívei szegények maradnak, háttérbe szorulnak, nem érvényesülnek. De hogy is érvényesülhetnének, mikor volt olyan tanítványom, belvárosi kereskedő fia, aki rászólt a pénztárnál ülő anyjára azért, mert mikor a vevő

fizetett, azt mondta: köszönöm. Te a pénzért árut adtál neki, mondta neki, nincs tehát semmi köszönni valód, mikor valaki fizet.

De ha iparosok a katolikusok, átlagban akkor se a jómódú iparos kerül ki közülük. Jómódú ugyanis az iparos csak akkor lesz, ha mint iparos is kereskedik, vagy legalábbis az emberekkel bánni tud. Ezért a katolikus iparos többnyire segédek nélkül, egymaga dolgozik, városban pedig ő maga is egész életében segéd marad vagy egy vállalkozó „bedolgozója”.

Hivatalokban se katolikusok a vezetők, mert vezetőkké csak azok lesznek, akik fiatalabb korukban felfelé alkalmazkodni tudtak s egyébként is bánni tudnak az emberekkel (mert alkalmazkodni, kedveskedni még lefelé is szükséges). Falun is nem a „kulákok” ők, hanem a nincstelenek, mert vagyont gyűjteni, sőt sokszor még a már meglévőt megtartani is csak az tudja, akinek a pénz, a föld, a vagyon előbbre való, mint az önértzet.

Gazdag paraszt csak az a paraszt lesz, aki földművelő létére is kereskedő, mert vagyont szerezni számítással, spekulálással lehet, nem pedig szántással-vetéssel. Abból legfeljebb csak megélni lehet – szegényesen. Nem hiába azonosították a kommunisták is a „kulákat” a kupeccel.

Inkább csak abban voltak igazságtalanok, hogy nemcsak azt a parasztot tartották kupecnek, aki azt a kulákvagyont szerezte (mert ez többnyire valóban kupec volt), hanem azt a késő utódot is, aki a már rég megszerzett (és sokszor kupecséggel szerzett) vagyont csak megőrizte, de nem gyarapította, éppen azért, mert ő már nem volt kupec.

Ezzel szemben az érdekből való megalázkodás, kedveskedés, udvariaskodás azok iránt, aiktől sorsunk függ (például a kereskedő a vevők iránt), rendkívüli fokban ki van fejlődve a zsidók és (náluk kisebb fokban, de a katolikusoknál sokkal nagyobb fokban) a protestánsok körében. Én például, mint pap, az iskolában mindig sokkal nagyobb megtiszteltetésben, előzékenységben, udvariasságban részesültem a zsidó és a protestáns tanárok, mint a katolikus tanárok részéről. Protestáns is volt ám az igazgató minden iskolában, melyben csak működtem, noha a katolikus Magyarország katolikus fővárosában voltak ezek az iskolák!

Köztudomású, milyen engesztelhetetlenül gyűlöltek és gyűlölik még ma is protestánsaink a Habsburgokat, s az is tagadhatatlan, hogy a Habsburgok se szerették őket, s ha tőlük függött, inkább katolikusokat részesítettek kitüntetésben vagy emeltek magasabb állásokba. Annál feltűnőbb, hogy ennek ellenére nemességet még a Habsburgok is aránylag sokkal többször adtak protestánsoknak, mint katolikusoknak. A magyar köznemességnek legalább a fele még ma is protestáns. Mivel pedig ezeknek csak egészen elenyésző százaléka tudja visszavinni a nemességét a mohácsi vész előtti időkbe, világos, hogy legnagyobb részük a Habsburgoktól kapta nemességét. De még ősi nemeseink nagy része is a mohácsi vész óta újabb adományt és előnevet kapott, tehát tulajdonképpen az ő mai nemességük is a Habsburgoktól származik. (Protestánsainknak azonban még csak eszükbe se jut, hogy talán mégse illelenék tőlük, hogy természetesnek tartásák a gyűlöletet azok iránt, akik az ő őseiknek nemcsak királyaik voltak, hanem személyes jótevőik is, akiknek kegyeit élvezték s ők, az utódok, ma is büszkéek arra, amit tőlük kaptak.)

Ezzel az érdekalázatossággal, melyet a címben önértethiánynak neveztem, bizonyos tekintetben az üzleti szellem is azonos. Hiszen az üzletember a vevőközönség megnyerésére alkalmazza az előzékenységet és a hízelgést. Az olyan kereskedő, aki nem kedveskedik a vevőinek, jobb, ha meg se nyitja az üzletét, mert úgylis hamarosan be kell zárnia.

Láttuk, hogy kereskedőnép egy sincs katolikus. Volt ilyen is (Velence és a Hanza-városok), de ma már nincs. A Hanza-városok azóta protestánsok lettek, Velence pedig, mely katolikus maradt, ma már rég nem kereskedőváros. Míg az volt, többnyire mindig a pápa (tehát az Egyház) ellenfeleivel volt szövetségben. De a protestáns angolszász népek és Hollandiának protestáns része épp úgy kereskedő, mint a zsidó nép. Ez szégyen erkölcsi szempontból (nem annyiban, mintha kereskedni bűn volna, de igenis annyiban, hogy a kereskedés bűnő-

sebb, vagy legalább gyarlóbb foglalkozás, mint az ipar vagy a földművelés), de dicsőség gazdasági szempontból.

De a katolikusban a szegénység, illetve az anyagi háttérbe szorulás nemcsak gazdasági szempontból baj, hanem erkölcsileg is fogyatékos, mert hiszen a parasztgőg az oka az elmaradottságnak. Bizonyos fokú együgyűségnek is jele, mert kétségtelen, hogy a kereskedéshez nagystílusú és nagyobb intelligencia szükséges, mint a földműveléshez, sőt akár az iparhoz.

Ennek ellenére alapjában véve mégis jó jel ez az „együgyűség”, mert kétségtelenül olyan együgyűség ez, melyet az evangélium dicsér. Nem azért vagyunk ilyenek, mert tehetségtelemek vagyunk, hanem azért, mert becsületesek és önértékesek vagyunk. Kétségtelen például, hogy a tudósok is, akik bizonyára nem az emberiség jellemtelenebb, annál kevésbé elmaradottabb részéből kerülnek ki, többnyire akkor is félszegek és a gazdasági életben érvényesülni nem tudók, ha protestánsok, sőt ha zsidók.

A jó modor hiánya, a félszezség és a gyakorlati életben érvényesülni nem tudás tehát lényegében véve azok tulajdonsága, akiket a Szentírás „Isten fiainak” mond, s akik azért nem tudnak a világon úgy érvényesülni, mint azok, akiket az Írás „e világ fiainak” nevez, mert életük célja elsősorban nem a földi érvényesülés s így a másik, a szellemi világ bírására elsősorban ők hivatalosak.

Bethlen, mint átlag a zsidók, a kommunisták és a protestánsok is, e világ fia volt. Itt a földön és anyagilag akart érvényesülni és érvényesülése érdekében képes volt fejedelem létére és mérhetetlenül nagy hiúsága ellenére is olyan önértékelküliségre és olyan hízelműségekre, amilyenre egy más lelki akaratú ember még szolgáló állapotban se lett volna hajlandó.

Érdekes, hogy nemcsak Bethlen, Hitler és Sztálin (Rákosi Mátyást természetesen nem is említem), hanem Nagy Frigyes is ilyen volt. Őt is mindenben egyedül az önzés vezette, ő is rabló-támadó háborúkat indított hadüzenet nélkül (hogy a meglepetés előnyeit is hasznára fordíthassa) és olyan szerződések ellenére, melyek éppen az ellenkezőre kötelezték. Mikor aztán ilyen eszközökkel a győzelmet megszerezte, a legyőzött és kirabolt ellenfélhez rendkívül finom és udvarias volt s szinte hízelt neki akkor, mikor már a lábainál hevert.

Ez is önző célból, azért történt, hogy a közvélemény rokonszenvét el ne veszítse, illetve hogy visszaszerezze. Adta az ártatlant, mert tudta, hogy az anyagi siker még nem minden. Hogy valaki nagy lehessen és hódítása maradandó legyen, ahhoz az igazság tudata és a becsület birtoka is szükséges, vagy legalább a közvélemény megnyerése, azaz a látszólagos, a külső becsület.

Ezt úgy akarta elérni, hogy legalább győzelmében mértéket tartott és megbecsülte azt, akit nemtelen eszközökkel legyőzött. Éppen ezzel bizonyította be, hogy nagy bűnei mellett se volt egyszerű kalandor, hanem valóban volt benne nagyvonalúság is.

Hadik András, a világhírű magyar hadvezér írja emlékirataiban, hogy Nagy Frigyes sokszor érdeklődött utána és József császárnak is mondta, hogy szeretné megismerni. Ez a Hadik utáni érdeklődés Berlin világhírű elfoglalójának és megsarcolójának szólt, aki a hétéves háborúban Nagy Frigyesnek igen sok bosszúságot és aggodalmat okozott. A császár, hogy Frigyes kívánságának megfelelően, egyik vele való találkozására Hadikot is magával vitte. Természetesen Hadik is szerette volna megismerni a még nála is híresebb embert és nagyobb hadvezért.

Az eredmény az lett, hogy a nagy király a találkozáskor úgyszólván rá se nézett Hadikra, sőt egyenesen sértően viselkedett vele. Úgy látszik, így akart rajta bosszút állni. De ekkor bizony Frigyes, a „nagy”, nagyon is törpének mutatta magát s egyúttal azt is elárulta, hogy mikor máskor a gyöngébbhez előzékeny volt, sose nemeslelkűségéből, hanem önzésből, azért csinálta, hogy beszéltesse magáról és a közvéleményt a maga részére megnyerje. Olyan esetekben azonban, amelyek magánjellegűek voltak, amelyeket reklámra nem lehetett felhasználni, tehát nem volt rá semmi oka, hogy gőgjén és irigységén uralkodjék (Hadikkal való

találkozájáról például sose értesült volna a történelem, ha Hadik véletlenül nem írt volna naplót), ellenfelével nagyon is kicsinyes, sőt sértően bosszúálló volt.

De tételünket bizonyítja Hadik naplójának az a feljegyzése is, hogy ugyanez a nagy király és hadvezér Hadikkal való sértő udvariasságával éles ellentétben magával József császárral szemben, aki hatalmat és erőt képviselt s így jóindulatának megnyerése nem lehetett rá közbős, egészen a hízélgésig menő nagy udvariassággal viselkedett ugyanezen a találkozón.

Azt írja például Hadik, hogy a találkozáson, például az asztalnál, valahányszor József császár szólt hozzá vagy ő maga szólította meg a császárt, vagy ez az asztalnál valamit továbbított neki, vagy a császár adott oda őneki valamit, mindig mély bókkal meghajolt előtte.

Annál feltűnőbb ez, mert akkor már Nagy Frigyesnek a hatalma is volt már akkora, mint II. Józsefé, korban is sokkal idősebb volt, mint a császár, sőt apja is lehetett volna II. Józsefnek, ami pedig a hírt és dicsőséget illeti, nem is lehetett őket egymással összehasonlítani. Hiszen II. József már fiatalokora óta valóságos rajongója volt Nagy Frigyes tehetségének és sikereinek.

Nem valószínű, hogy Nagy Frigyes e feltűnő tiszteletadása csak a császári méltóságnak szólt II. Józsefben. Sokkal inkább szólt ez azon Mária Terézia fiának, aki ellen ő oly sokat vétkezett és oly sok igazságtalanságot követett el vele szemben. Azt a természetes ellenszenvet akarta vele csökkenteni, melyet becstelen eljárása a közvéleményben felkeltett.

Vagy talán – ez még valószínűbb – egyedül csak az volt vele a célja, hogy egy esetleges újabb háború esetén a császárt készületlenül találja s így épp úgy el tudjon majd vele bánni, mint anyjával el tudott. Ilyen viselkedésmód láttára ugyanis II. József csak abban az esetben tekinthette volna őt mégis ellenségének s tarthatta volna vele szemben mindig készenlétben a hadseregét, ha ő is olyanforma lelki akarató ember lett volna, mint a „nagy” porosz király. Becsületes ember ugyanis lehetetlennek tartja, hogy olyan ember, aki őt ilyen kegyelettel veszi körül és ilyen nagy és őszinte megtiszteltetésben részesíti, tulajdonképpen ellensége s a nagy tisztelet egyedül csak arra jó, hogy félrevezesse, gyanakvását elaltassa s így a döntő pillanatban majd készületlenül találja. Mikor aztán majd lábai előtt hever, akkor újra jóbaráttá válik, aki kéri tőle a bocsánatot s azzal érvel, hogy ne haragudják, de neki az, amit tett, mint uralkodónak, népe iránti kötelessége volt. Szerintük ugyanis csálni is szabad, sőt kell is a köz érdekében.

Ugyanílyen ember volt, mint látni fogjuk majd, Thököly is, de oly nagy fokban, hogy állandó alakoskodásával, hazudozásaival, hízélgéseivel, lekötelező modorával s nagy tiszteletadásával nemcsak a császár jámbor püspökkövetét, hanem még Lipót kemény tábornokait is valósággal az orruknál fogva vezette, mert még azok is hittek neki. Még ezek is elhitték, hogy barát, mikor a valóságban a legádázabb, de egyúttal a legkörmönfontabb ellenség volt. Ez a becsapás lehet Lipót embereinek szégyene politikai okosság szempontjából, de mindenképpen dicsőségük becstület, jólelkűség és emberbecstülés szempontjából.

Ők rosszaság, rafináltság, ravaszág, körmönfontosság szempontjából ártatlan gyerekek voltak Thökölyhez képest, noha a korát tekintve Thököly volt a gyerekek, ők pedig többnyire idős, „tapasztalt” emberek voltak.

De hát kit lehet álnoksággal félrevezetni? Bizonyára elsősorban azt, aki maga nem álnok. Baj, de mégis mindig dicsősége marad Lipótnak, hogy neki ilyen tábornokai voltak. De a magyar álhazafiságnak is örök szégyene marad, hogy neki viszont olyan szabadsághősei voltak, mint amilyen Bethlen és Thököly volt. (Látni fogjuk, hogy még az „eszményi lelkű” Rákóczi Ferenc se volt e tekintetben valami túlságosan ellentéte Thökölynek.)

Láttuk, hogy ilyen jellegű ember volt még a kemény ősmagyar Bocskai is. Láttuk, hogy ő is milyen hódolattal teli, alázatos üzenetet küldött Rudolf császárnak akkor, mikor már egész Magyarország a kezében volt. Tehát ő is egy szakasztott Nagy Frigyes volt. Fellázad ura ellen, megszegi számtalanszor letett húségesküjét, s mikor e révén diadalmaskodik, akkor megalázza magát és külsőleg udvariaskodik. Nagystílűség, de undok és éppen nem magyaros jellemvonás.

Mi, katolikus magyarok, inkább csak szóban, nagyszájúságban, fenyegetésekben szoktunk gonoszak lenni, de maguktól a tettektől, fenyegetésünk végrehajtásától nagy szavunk ellenére is többnyire visszarettenünk. Fenyegetőzünk a rosszal, de nem tesszük. Az evilág fiai éppen ellenkezők. Ők nyájaskodnak s szavaik kifogástalanok, sőt megnyerőek, csak a tetteik mutatnak mást. Ők céljaik elérésére mindenre képesek, de külsőleg udvariaskodnak. S ez kommunistáinkra természetesen még jobban áll, mint szabadsághőseinkre. De hiszen kommunistáink is szabadsághősöknek tartották és hirdették magukat, viszont szabadsághőseink is a kommunisták előhírnökei és lelki rokonai voltak.

Nagyon okosak ezek a „szabadsághősök”, mert jól tudják, hogy az emberek nagy többsége buta, a buta ember pedig egy kis udvariasság, egy kis előzékenység, egy kis tiszteletadás fejében (mely oly végtelenül jól esik neki!) mindent elfeled, mindent megbocsát, mindent odaad. (Azt, ami az övé, nem mindig, de a hazát, a hitet, a közérdeket szívesen.) Akik ezt tudják, mert okosak, e révén a hatalom birtokosaivá és parancsolóikká lesznek (Bethlen még Pázmánynak és Eszterháznak is majdnem parancsoló ura lett) s nemcsak bálványuk (a hatalom) lesz az övék, hanem még a dicsőség is: szabadsághősök lesznek és maradnak évszázadokon át.

Bethlen a legjellegzetesebb képviselője volt az effajta okos embereknek. Jó emberismerő, okos és nagystílű. Nagyon vigyáz a tekintélyére, rátarti, sőt egész a gyerekeségig hiú. „*Nem volnék játszótársa senkinek*” (Bethlen politikai levelei, 249. o.), figyelmezteti az iránta köteles tiszteletre a közönséges halandót.

Láttuk már, hogy annyira hiú és gögös, hogy Pázmány, Eszterházy vagy Thurzó Szaniszló rá nézve sértő állítólagos kijelentései miatt képes véres háborút indítani. Ugyanő azonban tőlük ezeknél sokkal nagyobb sértéseket is szó nélkül képes volt zsebre vágni, sőt azokkal, akik megsértették, még nyájaskodni is, ha megvan belőle a kellő haszna.

Például a béketárgyalások alatt, mikor mindent elkövetett, hogy a felkelését bezáró szerződés minél több előnyt tartalmazzon (természetesen nem a nemzet, hanem elsősorban a maga számára) és emiatt Pázmány jóakarata, kinek szavára minden német, osztrák vagy cseh tanácsadójánál többet adott a császár, nagy hasznára lehet, ilyen sértéseket vágott szó nélkül zsebre tőle (hagyta, hogy Pázmány sértegesse, mert mint nagyszerű emberismerő, jól tudta, hogy mint afféle katolikus, csak beszél, de nem tesz, sőt mikor jól odamondogatott, utána akkor a legengedékenyebb, mert azt hiszi, hogy odamondogatásával az igazságnak már ügyis eleget tett):

„*Felsőged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyancsak ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre... Kivánnám azt, hogy felsőged immár valahára magába szállván engesztelné Istenét eddig való dolgairól és azután jobban kimélné a magyar vért és országot... Mert ha csak a hiúságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg felsőged, ennyi sok rablásban és éhenhalásban fohászokodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vértnek kioltása minemű vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt.*” (1626. november 25-én, tehát harmadik támadása alatt írta ezt Bethlennek Pázmány)

E levelében Pázmány azt a véleményét fejezi ki, hogy „*kétszázezer magyar héjával vagy e Magyarország 13 esztendő alatt*”, vagyis ennyi magyart pusztított ki Bethlen három támadása az akkori mindössze kétmillió magyarból. Bethlen aztán udvarias gyorsasággal (már november 30-án) a legszerényebben így válaszol Pázmány sértő tetemrehívására:

„*Kivántuk volna, hogy ennyi trakta és végzés ne lett volna. De ha bűneinkért igaz ítéletéből az Úristen mindnyájunkat ezzel akart meglátogatni, arról nem tehetünk (tehát a kálvini predestinációval védekeznek)... Bátor megbüntessen minket is, ha minden igyekezettel abba elménket száma nélkül nem fárasztottuk, miképpen fordíthattuk kicsiny állapotunk szerint való szolgálatunkat... nemzetünknek hasznára, magunknak dicséretes emlékezetére.*”

Aztán elkezdí bizonygatni Pázmánynak, hogy egészen 200.000 magyar bajosan pusztulhatott el az ő háborúi miatt, mert ő mindig kimélni igyekezett a magyar vért (azért szerződött meg tatár hadaknak az országba való hozására is).

Ugyanekkor Eszterházytól a következő kemény levelet (Posonii, 28. Novembris 1626.) vágta zsebre:

„*Ad Bethlenum!* (Micsoda sértő megszólítás öfelsége helyett!)

*Nem örömet terhelem sem magamat, sem felségedet ez mostani írással, mivelhogy erről magyar és keresztyén fejedelemnek írnom ugyan iszonyúságnak tartom. Fejővén felséged minden okadás nélkül ez mi hazánkba nagy kéméletlenségben vévén mind ezt a szegény utolsó veszedelemhez közel járó országot s mind ennek az ő lakosait, kihozá azon mi nemzetiünk és hazánk nyomorúságára az mi természet szerint való ellenségünket, a törököt, ki minek utána jó darab részét elégette és rablotta volna az országnak és abból nem kevés számú rabokat elvitt volna, egyik végházát megvéve hazánknak, a másikat is lövetvén és ostromoltatván, magáévá akarja vala tenni, ki alól mikor gyalázattal el kellett menni, felségedet találá refugiumjának (menedékének) és úgy salválá (megmenté) őket felséged, mint ha valami nagy jó szolgálat mellől, melyet felségednek tettek, mentek volna oltalomért oda.*

*Ezek után összelegyedvén az természet ellen a magyarsággal, ezen ótalom és társaság alatt, miket nem cselekedtek és cselekszenek hazánkkal és nemzetünkkel most is mind titkon s mind nyilván, ki tudná mindazt előszámolni?! Mindazonáltal mindezek így lévén is mint hű és valami jó szolgálatjokért magok kedve ellen is, im majd ugyan lakósivá kezdé felséged tenni ez hátramaradott részecskéjében is hazánknak őket s mint magok sajátjokban, nemzetünknek kimondhatatlan gyalázataival és gyűlöletével és hatalmas kárával is, ugyan quartérokbán telepíté őket. Melyet – él az Isten! – mikor meghallottam volna, úgy megkeseredtem és mások is, az kik igaz magyarok, hogy kész lettem volna mindennemű tractatust félben hagynom.*

*Ugyanis, felséged megbocsásson, nem tudom, ki nem irtóznék az ilyen magyarságtól, mivel azt se higgye felséged, hogy magának valami hasznot szerzett, avagy facilitálja (megkönnyíti) a tractát, mert értse bizonyosan felséged, hogy ha mindenekelőtte kiadtuk volna ez békességnek conditióit, azelőtt értettük volna ennek az pogánynak hazánkba való quartirozását, soha bizony ebben a tractában jelen nem lettem volna s vélem mások is. (Ezért nem szeretett Bethlen a „tractában” magyarokat.) S most is, ha csak az ő hazánkban való letelepedett állapotokkal akarja felséged extorqueálni (kicsikarni) avagy facilitálni (megkönnyíteni) kívánságait, bizonyal higgye felséged, megcsalatik. Ne gyűlöltesse annak okáért felséged ennél inkább se magát, se ezt az mi megkevesedett nemzetünket, mert ha mindebben megyünk el, vagy tenni kell erről a magyar nemzetnek, avagy hogy felséged leszen, aki magával együtt utolsó veszedelemben hozza őket.*

*Tudom, nehéz szók ezek és szokatlan is felséged hozzájuk, de oly igazak, mint az Istennek beszédi, kit látván, hogy mások elmulatnak megmondani, hazámért és nemzetemért kényszeríttem felséged megbántásával és magam gyűlöltetésével is megcselekednem. Most vagyom azért ideje, hogy ne vontassa felséged holmi apró dolgokért az békességnek conclusióját és bocsássa el az törököt is felséged mellőle, hogy mi is ezeknek az hadaknak terhétől szabadíthassuk fel szegény elpusztult hazánkat és tovább már ne is keserítse nemzetünket holmi maga praetensióért (követeléseiert), mert nem azt, az mit kívánunk, de ha az mi kegyelmes urunk maga megbántását és országunk felséged miatt letett ruináját (romlását) és kárát tekintené, nincs annyi felségednek, az kit azért méltán nem kívánhatnánk... Ezekkel, nekem úgy tetszett, ugyan tartoztam, hogy megírdam felségednek, melyet mint veszen felséged, áll az felséged bölcs ítéletje, de én hazámhoz és nemzetemhez való igazságból cselekeszem mindeneket.”*

Se Pázmány, se Eszterházy nem emelkedett a szuverén méltóságára. Bethlen oda emelkedett. De se Pázmánynak, se Eszterházynak senki se írt s nem is írhatott volna ilyen leveletet. Ők nem is túrték volna el az ilyesmit még a „fölséges” cím kedvéért se. Bethlen szó nélkül zsebre vágott ilyesmiket csupán azért is, hogy egy-kettőt el ne veszítsen abból a hét meggyéből, melyet már megszerzett. Hogy Bethlen ilyen leveletet zsebre tett, annál jobban csodálnunk kell, mert állítólag éppen azért indította meg ezt a most szóban forgó harmadik támadását, mert előtte Eszterházy megsértette.

Most, mivel támadása nem úgy sikerült, mint várta s „az kása megégette a száját”, noha Eszterházy most még jobban megsértette, mint előbb, már egyszerre nem volt olyan kényes a sértések iránt, sőt már két nappal e goromba kioktató levél után, sőt bizonyára azonnal a vétele után (mert hiszen ahhoz is idő kellett míg a levél elért hozzá), mint „amicus benevolus Gabriel, datum in civitate Cremniciensi (Selmechánya), die 30. Novembris 1626”, így ír annak az Eszterházyinak az újabb sértésére, akinek sértéseit megbosszulandó indította meg állítólag egész harmadik hadjáratát:

„Szeretettel kérjük kegyelmedet Érsek Urammal, Őkegyelmével egyetemben (akit Bethlen egyébként kevéssel előtte „örökre” száműzetett az országból, mint hazaárulót), *instáljon [esedezzon] őfelségénél kegyelmeitek, ne kívánjon immár több lehetetlenségeket őfelsége tőlünk, mert kicsiny állapotunk szerint mi is az tisztességet szeretjük* („tisztességen” természetesen a vagyont, a hatalmat, a minél több megyét és várat érti), *annak megromlásával nem kívánhatja őfelsége is, azt reméljük, hogy gyalázatos és fejedelmek között szokatlan szóknak formáját kövessük, annyival inkább, hogy senki kételenségében, Istennek hála, nem vagyunk.*” (Azt kívánták ugyanis tőle, hogy a békekötés szövegében ki legyen fejezve, hogy Bethlen vétkezett akkor, mikor a király ellen fegyvert ragadott és a király alattvalóit is erre bujtogatta. Láttuk, hogy Bethlen nem is mondja, hogy nem igaz az, aminek elismerését kívánják tőle, csak azon a címen kéri ennek a megalázásnak az elengedését, mert ez rá nézve, mint fejedelmre nézve, igen sértő volna.)

„Nyugodjék meg kegyelmesen őfelsége és kegyelmeitek is ilyen obligációinkkal [kötelezvényeinkkel], *mert fogatkozás az mi részünkről soha azokban nem lesz* (csak mellesleg jegyezzük meg, hogy eddig még minden „obligatóját” megszegte), *csak minket is engedjen őfelsége az mi kevesünkben csendesen életünknek hátra maradt igen kicsiny részecskéjében megnyugodnunk.*” (Kossuth szereplése vége felé szakasztottan ilyen álszerénységgel és álmegalázásokkal és ilyen vértanúpózzokkal igyekezett maga iránt – és ugyancsak sikerrel – a nemzet részvétét, jóindulatát és ragaszkodását megnyerni.)

Csodálatos, milyen bámulatos önmegalázással, hízélgéssel és színészkedéssel igyekezett Bethlen e harmadik és utolsó béketárgyalások alatt, mikor már a nemzet, sőt már a felekezet is megunt a örökös „rezgetődését” s mindig jobban kellett éreznie, hogy a nemzet lelke nincs vele, felkelteni maga iránt tárgyalófelei jóindulatát és a császárt minél nagyobb engedékenységre rábírn. Most már azonban ezzel csak azt célozta, hogy legalább az a kezén maradhasson, ami már birtokában volt. Most már ugyanis igazán nem a nemzet, sőt még csak nem is felekezete érdekéről volt szó, hanem egyedül saját magáról.

Mikor a király biztosaival tárgyal, mindig megemeli süvegét, mikor annak a „szentséges” császárnak nevét kimondja, akinek pedig szerinte, mint láttuk már, egyenesen a vérében volt a magyar nemzet elleni „bosszúság”. (Lehet-e igazi becstületes magyar ember az, aki a haszonért ilyen undorító módon tud hízélgelni és alakoskodni?) A király biztosa tiszteletére tőle rendezett lakomán így szól:

„*Én Bécsbe megyek, és ha őfelsége, a császár, parancsolja, nemcsak kezeit, hanem lábait megcsókolom, és ha kívánja, fejemet is rendelkezésére állítom.*” (Biboni írja ezt, aki maga is részt vett ezen a lakomán. Lásd: Fraknói: Pázmány Péter, I., 532. o.) Ez egyébként nem a harmadik támadását követő tárgyalások folyamán volt, hanem az első után, de így még többet jelent, mert hiszen akkor még sokkal jobban állt hadászatiilag, mint a harmadik támadását követő trakta idején s így még jobban látszik jellemtelensége, mert hiszen e „lábcsókolása” után még kétszer támadta meg a császárt.

Amit tehát Bethlen csinált, az már szinte bohóckodás. Egészen kétségtelen azonban, hogy Bethlen komolyan csinálta, s ráadásul rögtön az után, hogy ugyanezen szentséges császár alattvalóit fellázította, sőt mikor ő maga is fegyveresen állt e császár felségterületén, noha fejedelmi széke elfoglalása után maga is hűségesküt tett neki. Így aztán világos, hogy nem



minősíthetjük Bethlen viselkedését egyszerűen csak bohóckodásnak, hanem egészen másnak, annál sokkal rosszabbnak.

Érdemes itt arra a már megemlített érdekes dologra is figyelmeztetnünk, mert nagyszerűen mutatja Bethlen „finom” lelkületét, hogy a császárral szemben, kinek, mint látjuk, itt a lábát csókolja, később azzal hengegett, hogy az „adót fizet” öneki (mivel a nikolsburgi békében a császár arra kötelezte magát, hogy a Bethlennek átengedett várak fenntartására (mert e várak a császár tulajdonában maradtak s csak haszonélvezetre engedte át őket Bethlennek élete végéig) évente 50.000 aranyat fizet neki).

Az a Bethlen, aki a béketárgyalások alatt képes volt csak azért még egy évig harcolni s így pusztítani a magyar népet és vagyont, hogy a királyi címet megtarthassa; aki második támadását elsősorban azért indította meg, mivel e címről mégis le kellett mondania; akinek az emiatt szinte a végtelenbe átnyúló béketárgyalások folyamán úgyszólván egyetlen gondja volt, hogy minél több területet és várat szerezzen meg magának, 1619. október elején, tehát rögtön első támadása megindítása után, ezt írta Zsigmond, lengyel királynak:

*„De regia dignitate, de invasione et occupatione regnorum nullus sermo, nulla mentio apud nos est; publica salus regnorum et gentium, praesertim gentis Hungaricae quaeritur, violata... religionis libertas... absque oppressione alterius restituitur, hoc solum agitur.”* (Királyi méltóságról, országok megrohanásáról és elfoglalásáról nálunk szó sincs; ilyesmi eszünk ágában sincs; az országok és népek közügye, de különösen a magyar nemzet panaszai, a vallás megsértett szabadságának helyreállítása más vallás elnyomása nélkül (pedig ekkor már ott voltak a kassai pöcegödörben a Bethlen csapataitól lemészárolt három pap tetemei), ez vállalkozásunk egyedüli célja.) (Szalay, IV., 519. o.) Kérdem: tudtak-e ennél nagyobb hazudni és szemtelenebbül félrevezetni akár csak a bolsevisták is? Hiszen akkor, mikor ezt írta, Bethlen már egyedül csak az ő királyi méltóságáért, sőt egyedül csak a királyi címért folytatta még egy évig a harcot.

De azért Bethlen a béketárgyalások alatt nemcsak azért követett el mindent, hogy minél több megyét kapjon, hanem azért is, hogy a megkötendő békeszerződés szövegében az ő becsülete, az ő önérzete is minél jobban kímélve legyen. Mikor például végül nagy nehezen sikerült rávenni, hogy a királyi címről való lemondásba beleegyezék, kiköti, hogy *„az erről szóló cikkelyt a kedélyek kölcsönös elkeserítésének kikerülésére (vajon „kölcsönös” elkeseredésről volt itt szó, nem pedig csak egyedül Bethlenéről?) illendő kifejezésekkel kell megírni”*.

Az önérzetére is volt gondja tehát, de közel se akkora, mint az anyagiakra. Ezek kedvéért szívesen feláldozta az önérzetét is. Ha például a hét helyett mondjuk tíz megyét kapott volna, akkor beleegyezett volna abba is, hogy a királyi címről való lemondását gúnyos kifejezésekkel vegyék be a szerződés szövegébe. Mivel a hét megyét és mellé Oppelnt és Ratibort megkapta, nem bántotta fejedelmi önérzetét, hogy például a nikolsburgi békében ilyen megalázó (mert hiszen tulajdonképpen bűnvallomást jelentő) szöveget is aláírt:

*„Soha, semmi szín alatt sem fog az ország igazgatásába és kormányzásába avatkozni és belé elegyedni.”*

*„Ezentúl nem fog illetően (királyi) jövedelmeket bitorolni vagy elfoglaltatni.”* (Mindezzel elismerte, hogy eddig „bitorolt” ilyen jövedelmeket és hogy eddig illetéktelenül beleavatkozott és beleelegyedett az ország kormányzásába.)

*„Ígéri továbbá a fejedelem úr, hogy ezentúl a császári királyi felség a fenséges ausztriai ház és annak hű alattvalói ellen sohasem fog ellenkezést elkövetni s fegyverhez nyúlni, nem is fogja őket háborgatni; veszedelmes dolgokat nem fog ellenük forralni, ellenségeiket sem fogja semmi módon segíteni.”* (Ezek bizony nem valami, Bethlen fejedelmi önérzetét túlságosan kímélő kifejezések mindarra vonatkozólag, amit Bethlen addig csinált.)

Beleegyezett Bethlen abba is, hogy ugyanerre a hatalma alá kerülő hét megye rendjei is felesküdjének, sőt még maga az erdélyi országgyűlés is. Tehát abba is beleegyezett, hogy még alattvalói előtt is megalázzák s azok is lássák, mit művelt eddig az ő szabadsághőssé

előlépett fejedelmi uruk, s hogy mennyire ígéri, hogy ez után megjavul és a jó útra lép. II. Ferdinánd inkább adott hét megyét, várakat, 50.000 forintot, csak hogy a királyi tekintélyt megőrizze, s hogy Bethlent bűne nyilvános elismerésére bírja: Bethlennek fontosabb volt az, mit kap s a kapott anyagiak kedvéért szemrebbenés nélkül aláírta az önértetére nézve megalázót.

Ez egyébként annál könnyebb volt részére, mert hiszen a jó Bethlen egy szót tartott meg abból, amit a nikolsburgi békében aláírt. Annak ellenére ugyanis, hogy az aláírás után alig élt még néhány évig, mégis kétszer támadta meg öfelségét és „hű alattvalóit”, még kétszer avatkozott és elegyedett bele az ország igazgatásába és kormányzásába, nem is szólva arról, hogy a hét megye követei révén, akik a pozsonyi országgyűlésre jártak, és akiknek ő adott utasításokat, a császár országának és alattvalóinak ügyeibe is állandóan beleavatkozott.

Kétségtelen, hogy a békekötések szövege szerint mindig Bethlen volt az erkölcsileg vesztes fél. Mind a háromban elismerte bűnös voltát és égre-földre esküdözött, hogy ezután megjavul, de épp olyan kétségtelen az is, hogy anyagilag mind a három esetben ő volt a nyertes fél. Az elsőben, a nikolsburgi békében, ugyanis az önmegalázás és erkölcsi szegényfutás ellenében nagy területeket kapott meg Magyarország testéből, és területéből nagy uradalmaikat tulajdonul, a másik két békekötésben pedig még az elsőnél is megszegényítőbb megalázások és vesszőfutások árán legalább azt el tudta érni, hogy azt, amit először megszerzett, ha nem is teljesen, de lényegében meg tudta tartani.

Ekkor már olyan volt a helyzet, hogy még ez is siker volt Bethlen részére.

Az utolsó „tracta” alkalmával ugyanis Eszterházy már ezt a szakvéleményt terjesztette a király elé:

*„Látnivaló dolog, hogy az hol már kilencszer véle való végzését meg nem állotta, keveset bízhatunk, ha tizedszer végezzünk is véle. Noha úgy látszik, hogy az ő perfidiája minden szegleteket eljárt már, kiből talán szabad volna úgy elmélkednünk, hogy semmi nem levén immár, az kit meg nem próbált volna nyughatatlansággal, nyugodni fog az után..., de így magát tekintvén Bethlen fejedelmet, vakmerő ítéletnek tartanám, ennyi végezéseknek felbontása után mégis valami végzésre menni véle.”* (Szalay: Eszterházy, II., 429-430. o.)

A nikolsburgi békét megelőző tárgyalások (tracta) alatt Bethlen – biztosai közvetítésével – így érvelt: *„Öfenségének ugyan mind oka, mind módja volna a királyi címről és jogról le nem mondanía, de a keresztény vér további omlásának megelőzésére kész letenni a királyi címet”* de csak *„oly feltétel alatt, hogy ez áldozatáért mind ő, mind az ország rendei kielégítenek”*.

Bethlen, úgy látszik, meg volt róla győződve, hogy ő a keresztény vér kímélésére hozza az áldozatot, de arra már nem gondolt, hogy egy kissé furcsa, hogy „a keresztény vér további omlását” csak akkor hajlandó „megelőzni”, ha az ő magánérdekei kielégítenek; ellenkező esetben minden lelkiismeret-furdalás nélkül ontja tovább a keresztény vért, mégpedig nemcsak keresztények, hanem az ide hívott török és tatár csapatok által is.

Mint látjuk, Bethlen legalább szóban arra is vigyázott, hogy nemcsak a maga, hanem a rendek kielégítését is kívánja. Azok kielégítésére elsősorban a jezsuiták száműzését szánta. Az azonban egyáltalán nem lett akadálya a béke megkötésének, hogy ebből nem lett semmi, ellenben a maga kielégítéséből nem enged. Nemcsak minél több megyét és várat kér, hanem eleinte még „széket és szavazatot” is a német birodalmi gyűlésen (mi köze ennek a magyar szabadsághoz, sőt nem ellenkezik-e ez egyenesen a magyar szabadsággal? Hiszen magyar ember csak azon címen lehet tagja a német birodalmi gyűlésnek, hogy Magyarország része a Német Birodalomnak).

Még azt se szégyellte kérni az a magyar szabadsághős, akinek állítólag egyedül csak a vallásszabadság és a magyar nemzet sérelmeinek orvoslására volt gondja, hogy *„méltóztatásék az aranygyapjat is öfelsége kieszközölni számára”*. Pedig hát ezt csak katolikusok kaphatták meg és akkor még nem is a császár, hanem az a spanyol király adományozta, aki még a császárnál is gyűlöltebb személy volt a protestánsok szemében. Bethlen tehát csak ilyen fel-

tételek alatt lett volna hajlandó megszüntetni a keresztyén vérnek tőle egyébként a legőszintebben sajnált omlását!

A későbbi „tractákban”, mikor Bethlen már közel se volt olyan fölényben, mint eleinte s mikor már nemcsak a király, hanem az ország is unni kezdte állandó szöszegeéseit, már valószággal könyörögéssal igyekezett minél több előnyt szerezni a maga számára, illetve minél többet megtartani továbbra is abból, amit már régebben megszerzett.

A harmadik felkelése után következő tractában például a király már nem akart beleegyezni abba, hogy mint az első két alkalommal, a lázadók most is amnesztiát kapjanak. Csakugyan tőrhetetlen volt már, hogy minden évben újra megszegjék a hűségesküt és mégis mindig büntetlenül maradjanak. Bethlen azonban valószággal könyörögni kezdett, hogy ez az ő „böcsületinek” olyan megalázása volna, hogy eltűrése után nem is maradhatna már tovább a fejedelmi széken és hogy ő hálából így meg úgy fogja örökké szolgálni őfelségét, csak ilyen megalázást ne kívánjon tőle. Az eredmény aztán az lett, hogy megint csak bocsánatot kapott mindenki s (pedig előszőr mindenáron akarták) még azt az Illésházy Gáspárt se zárták ki az általanos amnesztiából, aki e harmadik támadás alkalmával már csak egyedül csatlakozott Bethlenhez az összes magyar (protestáns) főúr közül.

A hét megyét pedig azzal az alázatos érveléssal mentette meg a maga számára Bethlen, hogy ezeket őfelsége egyszer már (a nikolsburgi békében) neki adta s a fölséges ausztriai házat „*az egész világ úgy ismeri, mint aki adományait nem szokta visszavenni*”. (Fraknoi: Pázmány, II., 96. o.)

Valószággal olyan alázatos hangon beszél tehát, mint rabszolga szokott az urával, aki a maga számára nem jogot (mert hiszen joga semmihez sincs), hanem csak nagylelkűséget és irgalmat esdekel. Vagy talán inkább, mint egy minden erkölcsi alap nélkül álló ember, akinek önérzete már rég nincs s így neki semmi se szégyen, s aki egyébként is az emberi tökéletesség olyan magas piedesztálján [erkölcsi magaslaton] álló egyén előtt alázkodik meg, akit – ellentétben övele – *noblesse oblige* [a rang kötelez].

De ha így állt a dolog, akkor miért tanítják úgy a magyar történelemben, mintha éppen fordítva lett volna, s mintha ebben a párharcban Bethlen képviselte volna a jogot, igazságot, erkölcsöt és becsületet, a császár pedig az erkölcsi alsóbbrendűséget, sőt a jogtalanságot és hűszegést?

Vagy íme egy másik érv Bethlen biztosai részéről: „*Kéri tehát felségedet (Bethlen), méltóztassék őt tejesebben kielégíteni és a Pozsonyban ígérték megadása által őt magának leköteleni; ő és alattvalói a nagylelkű eljárást bőséges szolgálattal fogják viszonzni*”. (Szalay: Eszterházy, I., 232. o.)

(Ez az első felkelés béketárgyalásaiban volt, mikor Ferdinánd szorongatott helyzetében előszőr 13 megyét ígért Bethlennek, de Bethlen akkor olyan jól állt, hogy még az is kevés volt neki. Erre az „ígéretre” céloznak aztán most Bethlen emberei.)

Bethlen eljárása egy gyerekkori családi jelenetet juttat eszembe, mely egyúttal azt is bizonyítja, hogy ő e tekintetben mennyire nem kivétel, hanem protestáns típus.

Az első világháború folyamán egy protestáns család alkudott egyik szőlőbirtokunkra. Soká tartott az alku, mert a pénz értéke már romlott s okos ember ilyenkor nem szokott birtokot pénzért eladni. Édesapám nem engedett az előszőr megszabott árból, a vevő házaspár pedig mindenképpen venni akart, de minél olcsóbban. Ezért újra meg újra jöttek tárgyalni, illetve könyörögni. Hangsúlyozták, hogy ők szegények, nekünk meg úgy is van és marad még elég, s úgy állították be az eladást, mint részünkről a szegény iránti jócselekedetet.

Édesapám, természetesen, nemigen hatódott meg, de mi, gyerekek, teljesen a vevők pártján álltunk s elítéltük apánkat, hogy olyan szívtelen tud lenni s nem adja nekik olcsóbban. A vevő néni ezt látva, már valahányszor tárgyalni jött, mindig virágcsokrot is hozott a nővéremnek. A birtok természetesen az övék lett, a kapott pénz hamarosan mit se ért s a háború

után bekövetkező forradalmak idején, mikor csak annak volt jó dolga, akinek földje volt, az azelőtt oly alázatos vevők természetesen felénk se néztek.

Bethlen szakasztotta így tett Ferdinánddal. Az első támadását befejező béketárgyalások alkalmával biztosainak még ilyen érve is volt: „Bethlent eddig sokan annak tartották, aki az ellenséghez inkább szít, mint a keresztyénséghez. Ha kívánalmi teljesítenek, mind ő császári királyi felségéhez, mind a keresztyénséghez inkább fog ragaszkodni.” (Szalay: Eszterházy, I., 235. o.)

Milyen szegénységi bizonyítvány ez! Pedig saját biztosai állították ki Bethlenről, illetve Bethlen maga állította ki magáról, mert világos, hogy amit biztosai mondtak, azt maga Bethlen mondta. Elismeri tehát, hogy eddig nem viselkedett keresztyén módra s elismeri azt is, hogy egyedül csak azért nem, mert nagyobb haszna volt abból, ha a keresztyenyellenes táborhoz csatlakozik. Most kilátásba helyezi megváltozását, de most is csak abban az esetben, ha most meg ebből lesz haszna. A második támadása közbeni béketárgyalások alkalmával maga Bethlen írja a nádornak (Kassa, 1624. április 21. Eredetije a primási levéltárban):

„Nem tagadhatjuk, hogy nagy exacerbatióval (elkeseredéssel) nem volnánk... Nem érdemlem, bizony nem érdemlem, uram, tőletek e nagy gyalázatokat. Mert lám, egy talpalatnyi földet öfelségétől nem kívánok és nem igaz ez iránt az embereknek felőlem volt hamis csacsogások; én contentus (elégedett) volnék az én sorsommal (hát ha „contentus” volt a sorsával, akkor miért támadott újra, mikor senki se bántotta?), csak öfelsége ne venné el azt tőlem, amit egyszer adott. Ki remélheti így az öfelsége propensióját (jóindulatát), melyet nevével ígértek mindig, uram, mindnyájan. Clemens (irgalmas) legyen ám Isten azoknak, akik okai ezeknek.”

Tehát épp úgy alkuszik, rimánkodik, mint a birtokvásárló protestáns asszony a XX. században. El is érte a célját épp úgy, mint az. Az „ausztriai ház” „szokott kegyességével” most se vette tőle vissza azt, amit már odaadott, mert nem akarta megcáfolni azt, hogy ő természeténél fogva kegyes. Bethlen annyira tudatában is volt annak, hogy csakugyan egyedül csak öfelsége jóságából tarthatta meg továbbra is mindazt, amit tőle már régebben megkapott, hogy a második békekötés után nemcsak magához a királyhoz, hanem még a kancellárjához is külön köszönőlevelet írt, melyben hódolatteljes szavakkal tolmácsolta háláját. (A királyhoz írtak kelte 1624. május 22, a kancellárhoz írté május 29. Mindkettő eredetije a primási levéltárban.)

Ez az anyagi haszonért való minden képzeletet felülmúló, önérzet nélküli megalázkodás annál feltűnőbb és annál visszataszítóbb, mert Bethlen épp olyan elbizakodott tudott lenni, mikor nyeregben érezte magát, mint amilyen megalázkodó akkor, mikor ez volt a célravezetőbb.

Még jobban elámulunk azonban akkor, mikor azt kell látnunk, hogy még ugyanazon emberek előtt is képes volt a legszegényetesebb megalázkodásra, ha érdekei így kívánták, akik előtt csak az imént dölyfösködött.

Láttuk, hogy száműzette „örökre”, mint fő hazaárulót, Pázmányt, de láttuk azt is, milyen megszegyenítő leveleket vágott később éppen őtőle zsebre szó nélkül, sőt köszönettel, s láttuk, hogy később fő vágya az volt, hogy esküvőjén a királyt éppen ez a „hazaáruló” képviselje. Az „örökre” szó tehát nála is csak annyi időt jelentett, mint napjaink bolsevistái szájában.

Láttuk, hogy első támadása elején, mikor még nyeregben érezte magát, mint elengedhetetlen feltételt kötötte ki, hogy a királynak hozzá küldendő békebiztosai között magyar semmiképpen ne legyen. Ez a kikötése 1620. december 17-én volt. December 29-én megismételte követelését: „A császár által választandó biztosokat mi illeti – írja –, megmarad előbbeni nézeténél öfelsége (Bethlen), hogy az egyetlen egy magyart se szabadjon közéjük sorozni és hogy kivált Pázmány Péter és Eszterházy Miklós legyenek a bizottságból kereken kirekesztve, mint hiteles közhatározatok által száműzött, elmarasztott személyek.” (De ha csak ezért nem tűrte, hogy ők békebiztosok lehessenek, akkor miért kötötte ki hogy „egyetlenegy

magyar” se lehessen közöttük. Minden magyar egytől egyig bizonyára nem volt „hiteles közhatározatok által száműzött, elmarasztott személy”?)

E második nyilatkozat egyébként, noha megerősíti az elsőt, mégis mintha már kissé engedne a negyvennyolcból, mert sejteti, hogy szükség esetén mégis lehet most már magyar is a biztosok között. Annál jobban hangsúlyozza azt azonban, hogy a megbélyegzett Pázmány és Eszterházy semmiféle körülmények között se lehet köztük.

II. Ferdinánd azonban nem Bethlen volt, hanem Habsburg, s még Habsburgban is a leg-erősebb jellemű. Neki az elv és a becsület, a szótartás és a hála akkor is előbbre való volt a haszonnál, ha ügye egyébként olyan válságos is volt, hogy miatta Bethlen ennyire lóhátról mert vele beszélni. Ezért válaszában kijelentette, hogy az ő biztosai között igenis lesznek magyarok s Eszterházy például feltétlenül köztük lesz.

Erre Bethlen biztosai uruk nevében (s természetesen a vele való tanácskozások után) 1621. január 17-én Pozsonyból már így írtak a francia közbenjáróknak: „*Mondatott nekünk, hogy Eszterházy Miklós számára Hamburgban szállás jeleltetett ki. Semmi panaszunk ellene, ha megbízás nélkül jó oda, de ha biztos képében jelenik ott meg, tudtul adjuk excellenciátoknak, hogy mi semmiféle értekezletre nem fogunk ereszkedni sem vele, sem bárki mással azon magyarok közül, akik országgyűlésileg elmarasztaltak*”. (Embassade extraordinaire, 461. o.)

Tehát már újabb engedmény. A magyarok ellen most már nincs semmi kifogás, sőt úgy tesznek, mintha azok jelenlétét soha nem is kifogásolták volna. Most már nem „egyetlenegy magyart” se hajlandó tűrni, hanem csak „az országgyűlésileg elmarasztaltakat”. Még azoknak, sőt egyenesen magának Eszterháznak is engedményt tesznek, s mint magánszeméllyel, most már vele is szívesen tárgyalnak, csak mint hivatalos békebiztossal nem.

Erre Ferdinánd tudtára adta Bethlennek, hogy az ő „országgyűlései” mit határoztak, az előtte egyáltalán nem számít, mert azok lázadók törvénytelen gyülekezetei voltak, nem pedig országgyűlések. Eszterházy az ő leghűségesebb és legméltóbb híve, akinek személyéhez a tárgyalásokban feltétlenül ragaszkodik. Annyira, hogy „*kész inkább visszalépni az értekezletől, mint Eszterházyt visszahívni*”. (Embassade extraordinaire, 462. o.)

Erre aztán Bethlen 1621. január 21-én ezt írta biztosainak: „*Hogy senki se tulajdoníthassa nekünk e bomlást (milyen édes és milyen csókolnivalóan békeszerető!), ám legyen. Küldje császár őfelsége biztosul azt, akít akar, de annyi áll, hogy a mi biztosaink nem fognak Eszterházyval értekezni*”.

Azt hisszük, hogy a „nyájas” olvasó azon ismeretei alapján, melyeket Bethlenről már bír, egy cseppet sem csodálkozik azon, sőt magától értetődőnek tartja, hogy Bethlen biztosai aztán nemcsak „értekeztek” ezzel az Eszterházyval, mint hivatalos császári békebiztossal, hanem – hiszen ezt is tudjuk már – maga Bethlen is seregszámra írta hozzá utána a barátságos leveleket; még kioktatásokat, sőt korholásokat is elfogadott „az országgyűlésileg elmarasztalt” hazaárulótól, sőt – mint ezt is láttuk már – még szívességet is kért tőle (lakodalmára a síposait), pedig hát erre az önmegalázásra igazán nem volt rákényszerítve.

De még ennél is feltűnőbb s még ennél is sokkal sértőbb Bethlen botrányosan kicsinynek bizonyuló önértéteire Thurzó Szaniszlóval, a nádorral való esete. Ez a Thurzó Szaniszló erős protestáns, gyöngye jellem s emellett hiú és nagyravágyó, bár mérsékelt tehetségű ember volt. Első támadásakor Bethlen egyik legtúlzóbb híve és kiszolgálója. Annyira meghitt embere, hogy még a nikolsburgi békét is ő köti meg nevében. Utána (mert Forgách Zsigmond nádor Bethlen első támadása közben meghalt) nádorrá választják. Hiúságának jól esik, hogy protestáns létére még Ferdinánd, Pázmány és Eszterházy is őt akarta s ezért hálából (meg bizonyára azért is, mert azóta alkalma volt Bethlent megismerni és vele jóllakni) olyan szélsőséges híve lesz az udvarnak, hogy az országgyűlésen teljesen cserbenhagyja Bethlen ügyét (Bethlen adományosainak, illetve zálogosainak kártalanításában), sőt a nyilvánosság vagy félnyilvánosság előtt még becsmérő kifejezéseket is tesz Bethlenre.

Láttuk már, hogy Bethlenre úgy megharagudott, hogy – akár a parasztleányok a kocsmában, mikor ittasan összevesznek – kiabálni kezdett, hogy érte megyek a gazemberért s még a saját házából is kihúzom. Itt a gyengébbek kedvéért csak melleleg jegyezzük meg, hogy egy magyar nemes a saját hazájából még a koronás király se húzhatott ki addig, míg törvényes elítélése meg nem történt és – szintén csak melleleg megjegyezve – Bethlen a magyar alkotmány (ellentétben a Habsburgokkal, állítólag nem lábbal tiprója, hanem) megvédelmezője volt. Nálunk azonban az alkotmány megtartása csak a Habsburgokra kötelező, nem pedig ránk, s különösen nem olyankor, mikor valamelyikünket olyan méregbe hozzák, mint Thurzó Szaniszló ez esetben Bethlen Gábert.

S Bethlen ez esetben nemcsak fenyegetőzött, hanem valóban érte is jött Thurzónak. Második felkelésének nemcsak az volt az oka, hogy az érsek kicsúfolta azért, hogy le kellett tennie a királyi titulust, hanem Thurzó sértése is, sőt ő maga második támadása okául egyedül csak ezt említette. Pázmány gúnyja ugyanis jóval régebbi volt, mint Thurzó nádor sértése, meg hát az természetesen nem is volt annyira sértő, mint ez az utóbbi. (Egy érsek sokkal jobban tud és szokott is magán uralkodni, mint egy protestáns nádor.)

Bethlen második támadásában azonban az első fő lökés, amelytől – már csak azért is, mert szokása szerint hadüzenet nélkül és meglepő hirtelenséggel jött – a legtöbbet várt, nem sikerült, s mivel éles eszével azonnal belátta, hogy minél tovább vár, helyzete annál rosszabb lesz, azonnal megindította a béketárgyalásokat. Biztosai, Kamuti és társai 1623. szeptember 20-án így kezdték meg békefeltételeik előterjesztését:

*„Az mi kegyelmes urunk mindenek felett az maga becsületinek megsértését fájlalja, az mely palatinus [nádor] urunktól esett őfelségén az nemes Magyarország előtt... Azért a mi kegyelmes urunk azt kívánja, hogy minthogy nem közszemélyt, sem hozzá hasonló személyt (micsoda önérzet!) gyalázott meg palatinus uram az egész keresztény világ és az nemes Magyarország előtt, halállal büntessék meg minden haladék nélkül.”*

Bethlen tehát ugyancsak ráduplázott a Habsburgokra: Nekik csak az volt a vétkük (s még ezt se tudjuk nekik soha megbocsátani), hogy a nádortól féltek s ezért, ha lehetett, elkerülték a nádorválasztást, Bethlen azonban annyira nem félt, hogy egyenesen (s mint látjuk, minden tréfa nélkül) Magyarország nádorának „haladéktalan” kivégzését követeli, mert hát őt „gyalázní” merészelt és hát mert ő nem „hozzá hasonló személy”. Meg kell hagynunk, hogy ugyancsak nagy „megbecsülése a nádori méltóságnak és a magyar alkotmánynak”!

Ha tehát Bethlen Gáborok lettek volna a magyar királyok, akkor Habsburg királyaink 400 éves magyar uralma alatt nem egy nádorunknak még a feje is lerepült volna, sőt nem is feje repült volna le, hanem akasztófán lógott volna a teste. Mert kérdek minden magyart, különösen azokat, akik idősebbek s így ismerik a mi Habsburg-uralom alatti állapotainkat: Vajon volt-e valaha nekünk olyan nádorunk, még ha az a nádor egy Eszterházy Miklós vagy Pál volt is (mi, magyarok, ugyanis már csak ilyenek vagyunk még akkor is, ha aulikusok vagyunk, mert időnként akkor is megharagszunk), aki sose gyalázta volna nemcsak Bécsset, hanem magát a Habsburg-királyt is? (Legalábbis az én édesapám, noha katolikus volt, sőt még a neve is sváb volt s egyébként se volt hazafiaskodó típusú, el nem hagyott egy napot se múlni anélkül, hogy a „hóhércsaládot” – mégpedig ugyancsak torkaszakadtából – ne szidta volna, mégse kapott érte soha még pénzbüntetést se, hiszen akkor mindenki ezt csinálta, s mindenkét csak nem büntethettek meg?!)

Bethlent azonban nem lehetett gyalázni. Ő rögtön Thurzó nádor halálát kívánta, mihelyt megtudta, hogy őt gyalázta. S törvénytelenül s az alkotmány megszegésével kívánta a halálát, mert kérelméhez azt is hozzátette, hogy „haladéktalanul” történjék meg kivégzése. Egy magyar nemes (s kivált az ország első emberének) kivégzése „haladéktalanul” semmiképpen se történhetett meg alkotmányosan, mert nemcsak kivégzését, hanem még elfogását is meg kellett előznie a törvényes elítélésnek, azt pedig a törvényes eljárásnak, ami pedig igen hosszú időbe kerül, s ha sikerül is, arra, mire a bűnöst le lehetne tartóztatni, régen hült helye lenne.

De még ha ettől a nemesi kiváltságtól, mint igazságtalantól és a bűnösök megbüntetését szinte lehetetlenné tevőtől el istekintünk (pedig mikor a Habsburgok „bűneiről” van szó, mennyire nem tekintünk el tőle!), akkor is felháborító törvénytelenység volt Bethlen követelése. Még ha ugyanis a bűnt, a gyalázást bizonyítottnak is vesszük, akkor is gondolnunk kell arra, hogy hátha palatínus uram be volt egy kicsit csiccsentve akkor, mikor Bethlent becsmélte (egyáltalán nem volt ritkaság ilyesmi őseinknél még az országgyűlés alatt se), pedig ez enyhítő körülmény. De ha józanul és előre megfontoltan tette, akkor is csak becsületsértés volt az, amit elkövetett, ezért pedig csak kisebb pénzbüntetés jár még akkor is, ha előkelő személyt gyalázunk, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy aki gyalázott, az is előkelő személy volt.

Igaz, hogy Bethlen korában még halállal büntették a felségsértést, tehát az uralkodó gyalázását, ámde ez csak a Habsburgokat menthetné akkor, ha ők is olyan Bethlen Gáborok lettek volna, akik a saját házából húzták volna ki és úgy akasztották volna fel azokat a magyar nádorokat, akik őket megsértették. Sose volt azonban felségsértés az, ha valaki nem a maga szuverénjét [uralkodóját], hanem egy más ország uralkodóját sértette meg, s különösen nem akkor, ha az illető a saját uralkodójának ellenfele volt, s csak az imént támadott rá fegyveresen és hadüzenet nélkül (s utána ugyanezt még kétszer csinálta meg).

De Bethlen egyébként se volt olyan szuverén uralkodó, akinek megsértése felségsértés lehetett volna. Akkor, mikor Thurzó Szaniszló sértései elhangzottak, Bethlen már lemondott a királyi címről, tehát nem volt már felség, sőt még fenség sem. Ez utóbbi címet Ferdinándtól csak később kapta meg. Az erdélyi fejedelmek „nagyaságosak” voltak, nem pedig fenségesek, székük volt, nem pedig trónjuk s vazallusai voltak nemcsak a szultánnak, hanem a magyar királynak is.

Aki magát felmagasztalja, megaláztatik, mondja az Írás. (Mt 23,12; Lk 14,11 és 18,14) Ez éppen Bethlennel igen könnyen megesett, mert neki az istene az érvényesülés és az anyagi haszon volt. Ezt az istenét olyan föltétlen imádásban részesítette, hogy kedvéért a földön minden áldozatot meghozott. Feláldozta érte még önértétét is s így megalázta magát érte olyankor is, mikor egy kis anyagi áldozat árán elkerülhette volna. Hogy azonban a haszonért még arra is képes volt, ami most következik, azt el se hinnénk, ha a tények fejbe nem kólintanáknak bennünket.

Bethlen fent jelzett önérteteskedése után ugyanis a császári hadak Németországban tönkrevérték Bethlen szövetségeseit s így ő egyedül maradt. Látnia kellett azt is, hogy minél tovább vár, helyzete annál rosszabb lesz. Pázmány is ilyen bókokat csapdosott ekkor már fejéhez:

*„Tudom, felséged (lám, a titulust mennyire megadja neki!) tudja mind históriákból, mind maga bölcs okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével a kereszténységet rontani, pusztítani s mely bátortalan felségednek is azokra bízni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek... Viselje felséged szeme előtt, mivel ad számot az Istennek ítélőszéke előtt annyi sok ezer kereszténységnek testébe, lelkébe való rabságáért... Nem kétkem, hogy felséged lelkiismerete gyakran nyugtalankodik ezekért.”*

Tudjuk, hogy Bethlen „lelkiismerete” volt annyira edzett, hogy csak emiatt még nem nagyon „nyugtalankodott” volna. Ámde most annyira egyedül volt – nem is csoda, hiszen ez a második támadása még saját bevallása szerint is tisztán személyi természetű volt –, hogy még a magyar protestánsok is teljesen hidegen viselkedtek ügye irányában. A törökök ugyan (akik ezt első támadása kezdetén még nem csinálták) most vele jöttek, de viszont a basájuk annyira megsértette viselkedésével Bethlen magyarjainak önértétét, hogy Bethlennek nyílt összeveszéstől kellett tartania. Kemény, a szemtanú, azt írja Autobiographiájában (I., 55. o.), hogy Bethlen ez időben elkeseredésében ismételve mondogatta: *„Csak ez egyszer engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen meg ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene”* (tehát nem a törököket szidta, hanem a magyar nemzetet).

Végül nagy bajában a gordiuszi csomót igazán váratlan és magunkfajta ember számára hihetetlen módon oldotta meg: November második felében ő maga üzent érte és hívta meg

gődingi táborába azt a nádort, akinek a saját házából való kihúzása végett indította meg a háborút, s akinek még szeptember végén is a legkomolyabban követelte „haladék nélküli” kivégzését.

Vajon mi az oka, hogy éppen neki üzent? – kérdi az ámuló halandó. Hiszen fordulhatott volna Pázmányhoz vagy Eszterházyhoz is. Azok ugyanis most nem bántották meg, rájuk nem haragudott különösebben s így a hozzájuk való fordulás nem lett volna számára ennyire gyalázatosan megalázó.

Mert okos ember s nagyon jó pszichológus volt (önérzete pedig egyáltalán nem volt) – feleljük. Tudta, hogy ez a semmiképpen nem várt önmegalázás annyira jól fog esni a nádor önérzetének, hiúságának, hogy senki mástól se várhat utána olyan ellenszolgáltatást, mint tőle. Egyébként is addig, míg a hadiállapot meg nem szűnt, csakis a nádortól, tehát Thurzótól várhatott tényleges támogatást, mert hiszen a magyar fegyveres erő feje a nádor volt; azzal egyedül ő rendelkezett.

Aztán Pázmányhoz vagy Eszterházyhoz azért se volt érdemes fordulnia, mert tudta rólok, hogy ők igaz emberek, a meggyőződésük harcosai, akik királyukat nem a haszonért, hanem elvből szolgálják. Nekik meggyőződésük, hogy akkor, mikor királyukat szolgálják, egyúttal katolicizmusukat és hazájukat is szolgálják.

Jól tudta viszont ugyanakkor azt is, hogy Thurzó Szaniszló – hiszen közéről ismerte, mert azelőtt legbensőbb hívei egyike volt – nem ilyen ember. Azóta kisült ugyanis, hogy magát Bethlent is csak érdekből szolgálta s mihelyt a királpártiaktól nagyobb koncot kapott, mint tőle kaphatott volna, protestáns létére is kész a katolikusok oldalára állni, sőt hogy új pártjának kedvében járjon s előbbi bűnét feledtesse előttük, képes volt még Bethlen gyalázására is. Bizonyára most is kapható lesz tehát legalább azon katolikus ügy elárulására, melynek táborába úgy se való.

Bethlennek akkori helyzetében fegyverszünetre, mégpedig minél hosszabb fegyverszünetre volt szüksége, viszont a király érdeke természetesen azt kívánta, hogy ezt éppen most semmiképpen se kapja meg. Ezért Thurzó nádor, mint a király magyarországi fegyveres erejének legfőbb parancsnoka, Bécsből csak arra kapott felhatalmazást, hogy ha fegyverszünetet köt, az négy hétnél hosszabb időre semmiképpen se terjedjen.

Bethlen azonban e szinte lehetetlen fokú önmegalázásával (sőt önérzete tökéletes megtagadásával) annyira lekenyerezte magának az egyébként is gyenge jellemű Thurzó Szaniszlót, hogy négy hét helyett tíz hónapra kötött vele fegyverszünetet.

Ha királyunk ügyét ilyen lelkiismeretlenül eláruló nádoraink vannak, csodálkozhatunk-e, ha királyaink, hogy ilyesmiknek ki ne tegyék magukat, arra törekedtek, hogy lehetőleg ne legyen nádor, azaz ne legyen olyan ember, aki nem a király embere ugyan, de mégis joga van a király seregével rendelkezni?

Nem alkotmányellenesség volt ez részükről, hanem csak az önfenntartás ösztönének józan megnyilvánulása. Ha alkotmányellenes lett volna a király, akkor arról gondoskodott volna, hogy a nádor – annak ellenére, hogy a nemzet választja – mégis mindig az legyen, akit ő akar, nem pedig, akit a nemzet akar (Mátyás király, Nagy Frigyes, Hitler, Sztálin alatt mindig így volt az országgyűlésekkel, de így volt Bethlen, sőt Báthory István, Rákóczi György, sőt látni fogjuk, hogy még Rákóczi Ferenc alatt is). Ha pedig ez nem sikerült volna neki, akkor úgy követett volna el alkotmányértést, hogy a nádornak ezt a jogkörét nem tartotta volna tiszteletben. (Igen könnyen megtehetette volna, hiszen háborúban a fegyveres erő az ő kezében volt, vele tehát ott volt a hatalom is.)

Később (de csak jó későn) úgy oldották meg a Habsburgok ezt a dolgot, hogy az uralkodóház tagjai (főhercegek) lettek a nádorok, de viszont ekkor meg nekünk volt egészen mellékes, hogy van-e nádor vagy nincs. Nekünk csak a protestáns, tehát királyellenes nádor volt fontos, nem a nádor. De miért vesszük annyira zokon, hogy az uralkodóháznak is csak ez a nádor volt ellenszenves. Hiszen az igazság a legrosszabb esetben is csak az, hogy ők tizenkilenc voltak, mi pedig egy híján húsz.



A nádor ezen árulását látva arra is lehetne gondolni, hogy Thurzó Szaniszló egész királyhűsége és Bethlen-ellenessége csak színlelés volt; hogy ő csak Bethlen kémje volt akkor, mikor a király híveinek táborába szegődött s szerepét csak azért játszotta meg, hogy nádor lehessen s ezáltal nemcsak maga érvényesülhessen, hanem Bethlennek és vele felekezetének is legtöbbet használhasson.

Ez a feltevés téves. Thurzó nem színlelésből gyalázta Bethlent akkor, mikor tehetette, mert független volt tőle, hanem meggyőződésből. Egész bizonyos, hogy Bethlent nem tisztelte, sőt lenézte. Nemcsak az egyszerű származású Bethlennek szólt ez a gőgös Thurzótól, hanem az önző és machiavellista Bethlen alantas jellemének is. Aki Bethlent közelebből ismerte, nem becsülhette.

Bethlen azonban minden képzeletet felülmúló és Thurzóra nézve rendkívül hízelgő önmegalázásával úgy levette lábáról a gyenge jellemű, állhatatlan embert, hogy nem tudta megállni, hogy meg ne hálálja neki és össze ne szűrje vele a levet. Ő minden lelki gátlás nélkül mindig azt szolgálta, aki legutoljára tett vele jót. Szolgált Bethlent akkor, mikor az ő kezében volt a hatalom s ő Bethlen fő-, Thurzó Imre halála után pedig legfőbb embere lehetett ezáltal.

Aztán szolgálta a királyt, mikor már újra a király lett itt az úr, s mert e szolgálata által még az eddiginél is több, nádor lehetett. Végül szolgálta megint Bethlent, mikor megint Bethlen lett Magyarország ura s mikor ő ennek ellenére mégis oly „nagylelkűen” (a valóságban olyan jellemtelenül, mert hiszen minden egyedül a haszonért történt) megbocsátott neki, sőt újra legnagyobb bizalmával „tüntette ki”.

Az bizonyos, hogy Bethlen a nádor előtti megalázkodásával bámulatos emberismeretének adta bizonyítékát. Az emberek gyengéit pompásan fel tudta használni céljaira s szinte előre tudta, hogy azok az emberek, akikkel dolga van, mit és hogyan fognak csinálni. Az is kétségtelen azonban, hogy egy önérzetere csak valamit is adó ember azt, amire Bethlen Thurzó irányában rászánta magát, akkor se tette volna meg, ha ő is a Bethlenéhez hasonló bámulatos emberismerettel és lélektani számítással rendelkezett volna. A sikernek ugyanis olyan nagy ára volt, hogy egyszerűen az önérzete nem tűrte volna, hogy pályázzék rá. Bethlené tűrte. Neki a haszon fontosabb volt, mint az önérzet.

A mi bolsevistáink ugyanilyenek voltak. Az ő önérzetük is eltűrt mindent. Ők nem szégyellték, hogy börtöneikben a papokat (és nempapokat) kínzásokkal vették rá arra, hogy ezentúl az ő ügyüket szolgálják, pedig ezzel legalább közvetve egyúttal azt is elismerték, hogy ügyük nem igaz ügy. Ők azonnal jóbarátai tudtak lenni a megkínzott „reakciósoknak”, mielőtt megtörték.

Ők azt se szégyellték, hogy a tárgyalások ürügye alatt táborukba csalt Maléret elfogják, hogy bosszút állhassanak rajta s a magyar szabadság ügyét ezzel legértékesebb vezetőjétől megfosszák. Ők nem szégyellték szavukat adni a jugoszlávoknak, hogy Nagy Imre és társai bántódás nélkül hagyhatják el budapesti követségük területét s nem szégyellték őket ennek ellenére utána rögtön letartóztatni s ismeretlen helyre elhurcolni majd kivégezni. Ők nem szégyellték a szabadságharc alatt külföldre menekülteket amnesztia ígéretével hazacsalni s aztán az amnesztiát számtalan esetben meg nem tartani.

Például egy újságíró, akivel személyesen beszéltem, hazajövele után börtönbe vetettek és addig nem eresztették ki onnan, míg nem vállalkozott arra, hogy az ő céljaiknak megfelelő cikksorozatot ír a külföldi menekülttáborokban uralkodó állapotokról. Pedig az az újságíró egy hétig még a börtönt is vállalta, annyira nem akarta azt a cikksorozatot megírni.

Ők nem szégyelltek a magyar püspöki kartól, kezdeti határozott ellenállás után, a legnagyobb terrorral erőszakolni ki nyilatkozatot az 1956-os szabadságharc helytelenítésére s aztán ugyanezzel a nyilatkozattal a Nemzetek Szövetsége előtt eldicsekedni s az ország hangulatának mellettük való megnyilvánulásának bizonyítására felhozni. Ők nem szégyelltek a püspökök nyakára éjszaka ávósokat küldeni s ugyanakkor a nyilvánosság előtt azzal dicsekedni, hogy az államnak az Egyházhoz való viszonya is kezd már javulni stb. A haszon ugyanis nekik is előbbre volt, mint az önérzet.

## Bethlen, az üzletember

Említettük, hogy az alkalmazkodás, a haszonért való megalázkodás elsősorban az üzletemberek, a kereskedők sajátja. Aki a haszonért csak megalázkodik, csak előzékenykedik, de ennél tovább nem megy, az nemcsak jó, hanem becsületes üzletember is. Aki azonban még emberi méltóságát és a becsületét is feláldozza a haszonért, az már becstelen üzletember. Az első nem bűn még ugyan, de nem is jellemnevelő. Azért tartották a mi nemesi eleink a kereskedést (még a becsületes kereskedést is) úriemberhez, nemeshez, nem illő foglalkozásnak s ezért tartja az Egyház is a kereskedést, még a tisztességes kereskedést is, paphoz nem illő foglalkozásnak még ma is.

Még a kommunisták is azzal okolták meg a kulákok elleni gyűlöletüket, mert azok szerintük mind kupecsek. De úgy látszik, hogy a „kupecséget” csak a kulákokban gyűlölték, mert hiszen nekik maguknak majdnem minden valamirevaló emberük zsidó volt, tehát kereskedők közül került ki s kereskedő ősök ivadéka volt, akár megmaradtak végig zsidónak, akár megkeresztelkedtek már (de persze többnyire protestánsnak). Tulajdonképpen az egész országkormányzat is üzlet volt részükre, üzleti alapon is vezették, a kereskedelmi „szektor” jövedelmezett belőle legtöbbit. Nem is csoda, hiszen majdnem minden hamis volt: az élelmiszerek (a zsír, a tejföl, a paprika stb.), a ruha, a cipő, az építőanyagok. (S mégis azt állították, hogy a kizsákmányolás ellen küzdöttek!)

Jellemét és természetét már ismerve nem csodálkozunk, sőt természetesnek találjuk, hogy Bethlen is született üzletember volt és nagyon szeretett és tudott is kereskedni. Nem szégyellte a kupecskedést még a fejedelmi székben se s akkor se, mikor már „főlségnek” szólították s a császárlány kezére pályázott. Ez végeredményben érthető is, hiszen sose lett volna belőle felség és sose jutott volna abba a helyzetbe, hogy a császár családjában jelentkezék kérének, ha nem tudott volna olyan jól bánni a pénzzel és nem lett volna olyan jó kereskedő.

Kereskedik Bethlen (fejedelem korában is) lovakkal, ökrökkel, bőrökkel, arannyal, rézzel, higannyal, mézzel, viasszal stb., s még azt is megtette, sőt mindig így tett, hogy azokra a cikkekre, melyekkel kereskedett és épp akkor kereskedett, kiviteli tilalmat rendelt el. Ezzel egy csapásra két legyet ütött. Egyrészt ő maga több és olcsóbb árucikkhez jutott, mert alattvalói árujukat külföldre nem vihetvén, kénytelenek voltak az ő felvásárlóinak áron alul eladni; másrészt emiatt külföldön se lévén erdélyi vetélytársa, ott is diktálhatta az árakat.

De még ennyivel se elégedett meg, mert nemegyszer még limitációt, ármaximálást is elrendelt, hogy olcsóbban vásárolhasson, sőt, hogy konkurenséktől ne csak külföldön, hanem itthon is mentes legyen. Mézben, viaszban még arra is kötelezte alattvalóit, hogy árujukat egyedül csak neki adhassák el. Olyan okos ember volt tehát, hogy korát 300 évvel megelőzve ő is tulajdonképpen az egész ország nevében és az egész ország termékeivel kereskedett egyedül a maga hasznára, úgy, mint a „szocialista állam”.

Ő már akkor megvalósította az államkapitalizmust. Nem csoda, hogy a kommunistáink Bethlent mint haladó szellemű magyart, magukkal rokon léleknek találták s például a debreceni közgazdasági technikumot csak ők (1957-ben) nevezték el Bethlen Gáborról (Pázmány egyetemét pedig megfosztották nevétől).

Mindez kereskedés volt, de azt már semmiképpen se mondhatjuk, hogy tisztességes kereskedés. De hát ebben is csak a szovjet kommunizmust előzte meg, melyben szintén csak egy kapitalista volt: az állam, s mivel ezt az államkapitalizmust éhes kapitalista ösztönei kielégítésében nem gátolta se rendőrség (hiszen az ő rendőrsége volt), se sajtó (hiszen az is az ő kezében volt), se közvélemény (mely mukkanni se mert), tehát a kapitalista állam kapitalistáinak három réme közül egyik se feszélyezte, sokkal szabadabban és gátlástalanabban zsákmányolhatta ki a társadalmat, mint a kapitalisták államában azok közül a tőkészek közül

bármelyik, akiket annyit szidott és gyalázott. A maga lelkivilága után indulva ugyanis el se tudta képzelni, hogy még közöttük is akadhatson tisztességes ember.

Első felkelése után, mert igen sok zsákmányolt lova volt, még azt is megtette Bethlen, hogy a szászokat, akik addig ökrökkel szoktak szántani, rákényszerítette, hogy ezután erre a munkára lovakat használjanak. Ezért megvetette velük a maga lovait, ő maga pedig a szászok ezáltal feleslegessé vált ökreit külföldön jó áron értékesítette.

Ilyen lelkület mellett az is érthető, hogy a zsidókat kedvelte, a zsidó kereskedőknek szabad járást-kelést biztosított az országában, sőt portai követeit is kéri, hogy ne csak zsidó orvosokat, hanem zsidó kereskedőket is irányítsanak országába.

Bár az eddig mondottak se nagyon nevezhetők tisztességes kereskedelemnek, Bethlen még ennél is továbbment s még pénzhamisítással is növelte jövedelmét és kizsákmányolta alattvalóit. Uralma alatt a rendek nem győztek panaszkodni az országgyűléseken a sok rossz pénz miatt. De még az erdélyieknél is jobban „boldogította” ezzel az oppelnieket és a ratiboriakat. Szép, hogy azokat az alattvalóit, akik idegenek voltak s akikről – úgy látszik – sejtette is, hogy nem sokáig maradnak alattvalói (hiszen ezt a két hercegséget már második támadása miatt elvesztette), azokat csapta be inkább, mint az erdélyieket, de hát ez még „hazafias” alapon állva se mentség, mert hiszen azok is alattvalói voltak s becsapni még idegeneket se szabad.

Mi is azt tartjuk, hogy mi a Habsburgok számára „idegenek” voltunk, mégis milyen nagy bűnüknek tartjuk, hogy állítólag ők is jobban kizsákmányoltak bennünket, mint örökös tartományaik lakóit. Mivel láttuk és látni fogjuk még, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz, s mivel tapasztalat szerint az emberek olyan bűnököt szoktak feltenni másokról, melyekben maguk is ludasok, bizonyára ez a vád is azért keletkezett körünkben, mert a mi Bethlen-féle hazafiaink a Habsburgok helyében bizony úgy kizsákmányoltak volna bennünket, akár Bethlen az oppelnieket és a ratiboriakat. Hiszen kizsákmányolta ő még az ő „édes” Erdélyét is s mindössze csak annyit tudunk mentségére felhozni, hogy őket mégse egészen annyira, mint az oppelnieket.

Az is igaz, hogy a történelem folyamán alig találunk uralkodót, aki rossz pénzt sose veretett volna, sőt veretett rossz pénzt még Bethlen tőlünk szent életűnek mondott és jellemben példaképnek állított ellenfele, II. Ferdinánd is. Azonban az ő és más hasonló dolgot elkövetett uralkodók effajta műveleteit nem is lehet a Bethlenéivel egy napon említeni. II. Ferdinánd állandó pénzzavarban volt. Ez az örökös pénzzavar nála természetes lett volna még akkor is, ha nem lett volna olyan bőkezű adakozó, mint amilyen volt. Hiszen egész uralkodása egyetlen háború volt, az pedig köztudomású, hogy a háborúhoz pénz, pénz és harmadszor is pénz kell. Háború egyikét se ő indította meg, mindegyiket úgy kényszerítették rá, de ha már rákényszerítették őket, állnia kellett őket.

Igaz, hogy akkor még közel se voltak a háborúk annyira totálisak, mint ma, s ezért közel se kerültek annyira sokba, mint a ma háborúi, ámde akkor az adók és az államok bevételei is sokkal kisebbek voltak a maiaknál. Ezért költségeiket fedezni akkor is épp oly nehéz volt, mint ma, s miattuk az inflációt akkor is igen nehéz volt elkerülni.

A különbség a két helyzet között csak az, hogy ma úgy keletkezik az infláció, hogy fedezet nélkül bankót nyomtatnak, akkor pedig – mivel papírpénz még nem volt – úgy, hogy hamisították, hígították az ércpénzt, azaz mindig kevesebb aranyat vagy ezüstöt tettek bele. Ez ugyanaz volt, mint ma a fedezet nélküli bankjegyek nyomása. A tömegek becsapása azonban akkor a mainál mégis kisebb volt, mert világos, hogy az ércpénzt nem lehet olyan fokban hígítani, mint a papírpénzt.

A fedezet nélküli bankjegyek kibocsátását (s még inkább az arany- vagy ezüstpénz hígítását) menti a kényszerűség. Mi mást csináljon ugyanis ilyen esetben az állam? Bűntelenné azonban még a kényszerűség se teszi, mert bármi legyen is az oka, kétségtelen, hogy amit tesz, az az alattvalók becsapása, megcsalása. A csalás pedig akkor sincs megengedve, ha az állam érdekei megkívánják. A cél nem szentesíti az eszközt.

Bethlen pénzhamisítása azonban egész más eset volt, mint ez. Bethlen nem kénytelenségből, nem kényszerhelyzetből veretett hamis pénzt (pedig még ez esetben veretni is helytelen), hanem tisztán nyereszkeskedési szándékkal, tehát tisztán csalásból, csak azért, hogy a már meglevő sokhoz még többet szerezzon. Ő korának legpénzesebb fejedelme volt. Ő a „szabadságharcait” mindig azért indította meg, mert be akarta fektetni, hasznosítani akarta már túlságosan összegyülemlett pénzét, s mivel láttuk, hogy az egyik „szabadságharca” után már egy-két év múlva következett a másik, megtudhatjuk, hogy az ő kincstára, kiürítése után, már egy-két év múlva tele volt.

Egy-egy ilyen vállalkozása körülbelül jó félmillióba került. Láttuk ugyanis, hogy a pénzember keserű csalódásában azzal fenyegeti meg az érdekei iránt nem elég fogékony magyar protestánsokat, hogy még egyszer nem fogja elkölteni „értük” (!) öt-hatszáz ezer forintját.

Bethlen azonban nem azért viselt háborút és olyan sűrűn háborút, mert holmi Bethlen-féle gonosz emberek rákényszerítették, mint a szegény Habsburgokra szokták, hanem érett megfontolás után maga indította meg őket azért, mert több akart lenni, mint volt, mert hódítani akart, nagyobb országot és nagyobb hírnevet akart szerezni és mert volt hozzá pénze. „Szabadságharcai” azért következtek másfél-kétévenként egymás után, mert a háborúban kiürült (vagy inkább csak megdézsmált) kincstára ilyen hamar telt meg újra. (Tudjuk, hogy harmadik támadása után hamarosan már a lengyel koronát akarta megszerezni, tehát ekkor is túl hamar megtelt újra a kincstára.)

Ha egy ellenségeitől szorongatott, háborúba kényszerített, végső szükségbe jutott fejedelem folyamodik kénytelenségből ahhoz, hogy kivételesen kevesebb nemesfémot tesz pénzeibe, mint az előírás kívánna, az ő esetét erkölcsileg nem is lehet a Bethlenével összehasonlítani. II. Ferdinánd és fia, III. Ferdinánd a harmincéves háború folyamán nemegyszer jutott olyan válságos helyzetbe, hogy még maga Bécs is veszélyben forgott s még a dinasztia végleges bukására is gondolni lehetett.

Bethlen azonban azért folyamodott egész rendszeresen ugyanehhez az eszközhöz, hogy már meglevő sok pénze még több legyen; hogy hírnevet, dicsőséget szerezzon; hogy hódíthasson; hogy támadóháborúkat indíthasson. Sőt neki még támadóháborúi megindításakor se volt szüksége pénzhamisításra, mert neki még ehhez is megvolt a szükséges pénze. Ő egyedül csak azért hamisította a pénzt, hogy minél olcsóbban, minél kevesebb áldozattal hódíthasson; hogy előre nem látott bonyodalmak esetén se kerüljön bajba, s így mindig legyen még tartalékpénze is, azaz, hogy támadása még a biztosnál is biztosabb sikerű legyen.

Nem is támadott ő hiába sose, mert sorozatos támadásai egyikében se jutott olyan helyzetbe – láttuk, hogy ezt büszkén hangsúlyozta is –, hogy fűhöz-fához kellett volna kapkodnia, mert csapatait már nem tudta volna fizetni. Mikor első támadásakor szövetségeseit, a cseheket, Tildy teljesen leveri s így minden számítása felborult, ő még egymaga is tartani tudja magát szinte még évekig csak azért, mert kevesli a már előbb felajánlott 13 megye helyett azt a hetet, melyet Ferdinánd még hajlandó adni neki, és hogy a királyi címről ne kelljen lemondania.

De második és harmadik kevésbé sikerült támadásai után se jutott soha olyan helyzetbe, hogy kénytelen lett volna megalázkodni (hogy mégis megtette, nem kényszerűségből, hanem érdekből, önként történt) s mindenáron békét kötni. Ő ez újabb két alkalommal is bírta volna a háborút még akár évekig is. Ezért tudta elérni, hogy legalább azt, amit már bírt, mindig meg tudta tartani s híveinek biztosítani tudta az amnesztiát is nemcsak az első, hanem a második és a harmadik alkalommal is. Aki hozzá csatlakozott, annak nem nagyon kellett félnie, hogy pórul jár.

A Habsburg ház azonban azon mérhetetlen összegű pénz ellenére, melyet elköltött a harmincéves háborúban és azon számtalan fényes diadal ellenére, melyet e háború folyamán aratott, még azt a birtokállományt se tudta megtartani, melyet a háború megkezdésekor bírt. Az ő hívei és szövetségesei (többek közt még a derék bajor Miksa is) igen sokszor voltak kitéve

megaláztatásoknak, szenvedéseknek és nélkülözéseknek azért, mert a Habsburgok szövetségesei voltak. A Habsburgok ugyanis csak akkor voltak biztonságban, mikor a szerencse a zászlaikhoz szegődött, váratlan vereség esetében azonban, legalább egy időre, szinte az egész birodalom összeomlott, mert pénz rögtön sohase volt, hanem mindig kellett hozzá legalább egy fél esztendő, mire nagy nehezen elő tudták teremteni kölcsönökből, zálogból.

Azt hiszem, ezek után már nem kell magyaráznunk, milyen ég és föld különbség volt erkölcsei szempontból Bethlen és a Habsburgok pénzhamisításai között. Bethlen nem is tudta, mi az a kiürült kincstár és teljes pénztelenség, mégis hamis pénzt veretett. Az ilyen pénzhamisítást semmivel se lehet menteni.

Bethlen alantas pénzvágtyából és szabadon burjánozni hagyott kapzsiságából folyik az a becstelensége és szerződésszegése is, hogy noha a nikolsburgi békében világosan benne van, hogy foglyait mindkét fél váltságdíj nélkül bocsátja szabadon, tehát a béke aláírásával erre Bethlen is kötelezte magát, s noha, mint ez magától értetődő, Ferdinánd így bocsátotta szabadon foglyait. Bethlen mégis váltságdíjat csikart ki közülük azoktól, akiktől tudott. Ezt a szőszegését és alantasságát a királyiak nyíltan a szemére is hányták.

Még ennél is elképesztőbb azonban, amit Szalay „Magyarország története” c. művéből (IV., 539. o.) tudtam meg, hogy ahány német vagy más külföldi zsoldost Ferdinánddal való harcaiban foglyul ejthetett, azokat mind eladta rabszolgául a töröknek (az esztergomi vagy a budai basának), természetesen tisztán csak azért, hogy még ebből is pénzt szerezzen. Ki tette volna fel még ezt is „a hit” és a „szabadság” e híres „hőséről”? De hát könnyű Bethlennek, mert ez a szégyene egy magyar történelemben sincs benne. Az egyébként kálvinista Szalay művében is csak azért van megemlítve, mert az ő történelme a szabadságharcot követő osztrák abszolútizmus korában jelent meg. Én önérzetes hazafiságomban az azóta eltelt száz év alatt (melyben sajtószabadság volt) nem úgy intéztem volna el ezt a dolgot, hogy hallgattam volna róla, hanem úgy, hogy Szalay állítását megcáfoltam volna.

## Bethlen és a magyar történetírás

Kezdjük Baráthosi Benedek bátyánkkal, de csak a tréfa kedvéért, mert neki édeskevésköze van a magyar történetíráshoz. Őt cáfolni se kell. Az ő legnagyobb ellensége a nevetés.

„Bethlen hadvezér és diplomata – írja. – *A harag és irigység mondja csak nagyravagyó, ravasz barbárnak. Mindezt a történelem cáfolja meg. Irányváltásait mindig a helyzet alakulása indokolja. Olyan ravasz ellenséggel szemben, mint a Habsburgok, neki is kötelessége volt hasonló fegyverekkel küzdeni, hogy kisikulhasson (!) cselvetéseikből. Fő céljától azonban soha el nem tért.*” (Ez igaz. Fő célja azonban egyéni érvényesülése volt.)

„*A béke után Bethlen közeledik a bécsi udvarhoz. Áltatják, Ferdinánd egyik leányát ígéri (!) neki feleségül, de a kamarilla (!), valamint Pázmány és Eszterházy nem bízván Bethlenben, azzal a pletykával, hogy Bethlen török lett, megakadályozzák a frigyet.*” (A valóságban éppen ekkor akart Bethlen a törökkel végleg szakítani.)

Egy egész új szenzációval is szolgál Baráthosi: „*Az udvar, bár az országgyűlésen célt ért, megremeg Bethlen terveitől és támadásától. Így újra a Habsburgok nem szokatlan eszközhöz fordul és egy morva orvost küld Bethlen udvarába, aki hat hét alatt halálra gyógyította a 48 éves, erős fejedelmet.*”

Látjuk tehát, hogy nemcsak Bethlen korában láttak a protestánsok felekezeti fanatizmusukban minden katolikusban egy-egy méregkeverőt, hanem még most is akadnak köztük ilyenek, sőt mellette még olyan felvilágosultnak tartják magukat, hogy éppen ők még könyvet is írnak. De elhitt ilyesmiket még Rugonfalvi Kiss is, pedig ő tanár volt a debreceni egyetemen s úgyszólván az egész jelenlegi tiszántúli kálvinista értelmiséget ő nevelte. Ő is nyíltan hazaárulózta még Pázmányt is, s úgy szidja, mint a bokrot.

A morva orvost természetesen nem az udvar küldte Bethlenhez és természetesen nem is az ő kezelése okozta Bethlen halálát. Bethlen csak 48 éves volt ugyan, de éppen nem volt ekkor már „erős”. Merő betegség volt már akkor az egész ember.

A Habsburgokat, de különösen egy II. Ferdinándot ravasznak csak az gondolhatja, aki teljesen járatlan a történelemben. Hát még mit mondjunk arról, aki egyenesen méregkeverőnek gondolja?! Annak nemcsak történelmi ismereteiről, hanem még a jelleméről se gondolhatunk jót, mert tudvalevő, hogy nem a jólelkű emberek azok, akik olyan könnyen felteszik valakiről még a méregkeverést is.

A Tolnai Világtörténelme: „*Bethlen Gábor minden irányban korának egyik legkiválóbb uralkodója volt. Harcok között indult meg a pályája és a harcok folyamán szerezte meg nevének tekintélyét és országának jólétét. Negyvenkét csatában vett részt, de valamennyiben a nemzeti és a vallási szabadság szent érdekeiért küzdött.*” (Látjuk tehát, hogy Bethlen a sok harcért dicséretet kap. Pedig egyébként micsoda gyűlöletes tömeggyilkosság volt a háború a Tolnai Világlapjának s hogy szemére hányta az Egyháznak, hogy nem küzdött ellene olyan határozottan, mint ő!)

„*Magyarország az ő hatalmas ereje nélkül Erdéllyel együtt Csehország sorsára jutott volna, de másfelől az ő győzelmei a Habsburgok felett voltak okai annak a kudarcnak, mely Ausztriát akkor is érte, mikor a protestánsok fölött diadalt aratott.*” (Nagy zavarban lenne a Tolnai Világtörténelme, ha felszólítanánk, sorolja fel azokat a győzelmeket, melyeket Bethlen a Habsburgok felett aratott s mondja meg, hogy folytak le ezek a győzelmek? Bethlen kezébe kerítette egész Magyarországot, de nem győzelmes ütközetekkel, hanem azért, mert ellenfél és ütközet nem is volt.)

„*Győzelmét nem tudta kellőképpen kihasználni, mert Bethlen mindig résen volt és a legváltásosabb pillanatban jelent meg a harctéren, hogy a protestánsok ellen intézett súlyos csapásokat elhárítsa.*” (Bethlen nem jelent meg egy olyan harctéren se, melyen külföldi hitefelei sorsa eldőlt. Ezért is járatta le magát annyira külföldi hittestvérei előtt. Egyébként jel-

lemző, hogy a Tolnai – noha köztudomásúlag zsidó volt – mennyire egész nyíltan azonosítja magát a protestantizmussal akkor, mikor Magyarország történelméről ír Magyarország népének. Csak nem ezért van ez a nagy szolidaritás, mert ő is velünk egy véleményen volt abban, hogy a protestantizmus és a kommunizmus lényegében azonos? Pedig hát sajnos nemcsak a Tolnai, hanem az egész magyar hazafias történetírás ennyire azonosítja magát a protestantizmus ügyével.)

„A bécsi udvar érthető okokból nem kedvelte őt. (Egyenesen elmebetegnek kellett volna lennie, ha kedvelte volna.) Minden eszközt megragadott megbuktatására, s mikor ezt a célját elérni nem tudta, a rágalom fegyvereivel akart neki ártani. (A bolsevisták is mindig azt állították, hogy őket „rágalmazzák”). Ebben is az engesztelhetetlen gyűlölség vezette azon fejedelem iránt, aki őt több ízben megalázta (láttuk, hogy mind a három békeszerződésben Bethlen aláírta meg magát az udvar előtt), harctéren legyőzte (melyik harctéren?) és reakciós tervei (itt már egészen bolsevik a szóhasználat) megvalósításának állandóan útjában volt.” (Kétségtelen, hogy II. Ferdinánd „reakciós tervein” csak a katolicizmus védelmét lehet érteni. Nem volt tehát nekünk szükségünk kommunizmusra, hogy a történetírásunk „pártos” lehessen. Nálunk már azelőtt is minden pártosan folyt.)

Jellemző, hogy a katolicizmus védelmét mint sötét reakciós tervet lehet Magyarország közvéleménye elé odaállítani, melynek meghiúsulásáért természetesen a katolikus Magyarországnak is hálásnak kell lennie Bethlen iránt, mert hiszen reakciónak a katolikus Magyarországnak se szabad lennie. Újabb bizonyíték Bethlen mozgalmának a mi mai kommunistáinkkal való rokonságára. Mintha csak annak éberségre való figyelmeztetéseit hallanánk a Tolnai Világtörténelmében is a mindenhova beszivárgó veszedelmes ellenség, a klerikális reakció ellen.

Egyébként a fenti idézet csupán üres szövegeket tartalmaz, melyeket szerzőjük találmánnyal, hasból írt le s melyekkel elárulja, hogy a tényeket egyáltalán nem ismeri. A Tolnai Világtörténelme is egészen úgy gondolkodik, mint Baráthosi, ha egészen annyira nem is együgyű, hogy még a másvilágra is a bécsi udvarral küldesse el Bethlen Gábort, mégpedig viruló egészsége közepette. Ugyanis Bethlen Gábor makkegészséges ugyan, de azért mégis orvost kell neki küldeni.

Mint láthatjuk, a Tolnai Világtörténelme is nyíltan protestáns alapon áll, a protestantizmus érdekét a magyarsággal egynek veszi, a bécsi udvart ő is minden lével megkértnek, minden istentelenségre azonnal kaphatónak, gonoszoknak, irigyeknek, kajánnak s melléje a butaság megtestesülésének tartja, mely Bethlenben nemcsak a tehetséget és felvilágosultságot, hanem egyúttal a jellemet, erényt és becsületességet is gyűlöli. Pedig hát láttuk, hogy az igazság az, hogy mikor ezzel a „gonosz” „udvarral” tárgyalt, maga Bethlen is mindig elismerte a maga erkölcsi alacsonyabbrendűségét s úgy viselkedett, mint ahogyan a bűnbánó szokott az igazság és erkölcs képviselőjével, akinek javulást ígért (csak sose tartotta meg, amit ígért).

Az se igaz, hogy Bethlen akár „megalázta”, akár „legyőzte” volna az udvart. Az, hogy háromszor egymás után hátba támadta és tönkre akarta tenni azt, akinek hűségére ő maga is felesküdt és akinek minden békeszerződésében újra meg újra megígérte, hogy most már igazán nem teszi többet azt, amit eddig tett, legfeljebb Bethlenre szégyenletes, tehát „megalázó”, de nem az udvarra. Az udvarra legfeljebb elszomorító és kiábrándító volt mindaz, amit Bethlen csinált.

Bethlen nem legyőzte Ferdinándot, hanem egyszerűen csak előzönlötte azt a Felvidéket, melyen királyi csapatok akkor nem voltak, mert hiszen Bethlen azért izgatta előtte állandóan a magyar rendeket, hogy „idegen” csapatokat ne tőrjenek meg az országban, mert ez sérti a magyar függetlenséget, hogy majd ha ő „el-kijön” Erdélyből, ne legyen senki, aki útjában feltartóztassa. Így aztán nem is tartóztatta fel senki, s mire – mivel még hadüzenetet se küldött – Bécsben megtudták, hogy megindult, már ott is volt az osztrák és morva határon s magát Bécsre tudta fenyegetni.

Fenyegetni tudott csak tehát, nem pedig legyőzni, mert a határon túlmenni mégse tudott sose. (Morvaországban bent volt, de csak a határ közelében.) Egyetlenegyszer, utolsó támadása alkalmával lett volna alkalma érdemes ütközetre. Wallensteinnel állt szemben. Wallenstein akkor még nem volt az a világhírű hadvezér, akivé később lett, mert pályája elején állt még s egyébként se volt neki több 10-15.000 embernél, de Bethlen még így se mert vele megütközni, hanem mint láttuk, fegyverszünetet kért tőle és az éj leple alatt megszökött előle. Csak így „győzte le harctéren” Bethlen az udvart.

A király akkor verhetette volna le Bethlent, amikor akarta, de ehhez ide kellett volna hoznia hozzánk a katolikus Liga nyugaton harcoló seregét. Ezt különösen Bethlen első támadásakor könnyen meg is tehetette volna, hiszen Tilly serege erre a fehérhegyi győzelem után ráért volna, mert Németországban egyelőre még nem volt dolga utána. Ez esetben azonban ezt a nagy sereget egy fél évvel tovább kellett volna fizetni s természetesen nem a katolikus Ligának, hanem Ferdinándnak. Ez körülbelül ugyanannyiba került volna Ferdinándnak, mint amennyit a Bethlennek átengedett hét megye ért. Azonban Tilly seregének idehozatala még Magyarország elpusztulását is maga után vont volna. Ezért hagyta a jó Ferdinánd Bethlent győzni s ezért engedte át neki inkább az ország egy részét.

Mindezt maga Bethlen is nagyon jól tudta s ezért használt olyan alázatos hangot a béketárgyalásokban (különösen második és harmadik támadása után, de az első legvégén is). Tudta, hogy ha a császárt nagyon megharagítja s eltaszítja magától, akkor a vesztes csak ő lehet. Ferdinándra anyagilag körülbelül egyet jelentett a háború folytatása vagy Bethlen „contentációja” (személyi igényeinek kielégítése). Bethlen számára azonban az első katasztrófát, a második a sikert jelentette. Neki tehát ugyancsak nem volt mindegy a kettő.

Az is teljesen légből kapott és a tények nem ismerésére valló állítás, hogy szövetségesét, a nyugati protestantizmust, Bethlen mentette meg az elbukástól. Ez csak lehetett volna így, de nem volt így a valóságban. Bethlent ugyanis annyiban feltűnően üldözte a balszerencse, hogy mikor nyugati protestáns szövetségesei támogatására hátba támadta a császárt, szövetségesei mindig vereséget szenvedtek.

A végromlásból azonban mégse ő mentette meg őket, mert hiszen láttuk, hogy a császár csak takarékosági okokból nem hozta ide Bethlen ellen azt a sereget, mely a nyugati protestánsokat leverte s így utána Bethlent is könnyen elintézhette volna, ha akarta volna.

Bethlen azonban annyira nem aggódott szövetségesei vagy a nyugati protestantizmus sorsa miatt, hogy a császárral való vásárt nemcsak akkor bonyolította le hidegvérűen, mikor a dolgok menetén úgyse változtathatott volna, hanem még olyankor is, mikor egy kis áldozattal reménye lehetett volna arra, hogy hasznára lehet „Isten tisztességének”, azaz a protestantizmusnak.

Külön kell méltatnunk azt az állítást, hogy a fehérhegyi diadal után mi magyarok is, mint nemzet, a csehek sorsára jutottunk volna, ha Bethlen akkor nincs fegyverben. Rákóczi György életrajzában ezt Szilágyi állítja.

Kissé ravasz a beállítás, mert se Szilágyi, se elvbarátai nem mondják meg, mit értenek azon a többszám első személyen, amit használnak. Nem mondják meg világosan, kiket jelent az a „mi”: a magyarokat-e vagy a protestánsokat. A kettő ugyanis nem azonos.

A magyar alkotmány és szabadság (annál kevésbé maga a magyarság) semmiképpen se jutott volna a csehek sorsára Bethlen nélkül se, még a fehérhegyi protestáns vész után se. Láttuk, hogy azt a sereget, mely a bajor választóé, illetve a német katolikus Ligáé volt, Ferdinánd csak zsoldja vállalása fejében hozhatta volna a csehországi győzelem után mihozzánk Bethlen és a magyar protestantizmus ellen. Hiszen már azért is nagy árat kellett fizetnie, hogy ez a sereg Csehországba eljött a kedvéért. (Egy egész német választófejedelemséget, a Pfalzt kapta érte bajor Miksa fizetésül.) Ha emiatt még Bethlen megbüntetésére se hozta ide, egyáltalán nem valószínű, hogy idehozta volna Bethlen lázadása nélkül.



De egyébként is II. Ferdinánd csak kevéssel előtte esküdött meg Magyarország függetlenségére és alkotmányára és ő nem az az ember volt, aki esküjét aszerint szegte meg, amint érdeke kívánta vagy hatalmi állapota engedte.

Nem is lehet a cseh meg a magyar helyzetet egy vonalba állítani. A csehek támadók, provokálók voltak, a leggyalázatosabban fellázkodtak Ferdinánd elődje, II. Mátyás ellen, a hozzá hűeket kiszórták az ablakon, s amikor Mátyás gyengesége tudatában még ezt is megbocsátotta nekik, elbizakodottságukban még csak szóba se álltak vele. Érthető tehát, ha leveretésük után nem volt számukra kegyelem.

Világos, hogy ha utána II. Ferdinánd ezt a sereget tovább is szolgálatában tartja s idehozza hozzánk Bethlen ellen s őt is oly megsemmisítően megveri, mint előtte a cseheket, nálunk is lett volna büntetés s nálunk is elkobozták volna a Bethlen mellett fegyvert fogottak vagyonát. Ezt már csak azért is megtették volna, hogy a háború költségeit fedezni tudják belőle.

De nálunk ez esetben se lett volna a megtorlás akkora, mint Csehországban, mert először is a lázadást nem mi kezdtük, hanem a csehek; másodsorban, mert az ő szabadságaikra sose esküdött fel Ferdinánd, de a miénkhez igen, mégpedig éppen fellázadásunk előtt közvetlenül. Ez az esküje a mi fellázadásunkkal érvénytelenné vált ugyan, de Ferdinándra még így se lett volna hatás nélkül. Ezen kívül Csehországban sokkal inkább maga a nemzet lázadt fel, mint nálunk. Ott nem volt olyan nagy egyéniség, mint nálunk, ahol mindent maga Bethlen Gábor csinált, tehát elsősorban mindenért ő volt a felelős.

Aztán ott a másik példa: Rákóczi Ferenc kurucait is leverték. Tönkre is tehetnének őket az udvar épp úgy, mint ahogyan II. Ferdinánd a cseh protestánsokat tönkretette, mert hiszen nyugaton akkor is befejeződött már a háború s az ott felszabadult seregek készen voltak a hazánkba való bemasírozásra. A művelet se tartott volna sokáig s ezért nagyobb pénzáldozatba se került volna. S lám, mégse lett megtorlás vagy bosszú, mégis megkaptuk a szatmári békét, sőt a legteljesebb amnesztiát is s ebből még maga Rákóczi se volt kivéve, sőt még külön haladékat is kapott a meghódolásra.

Mi címen lehet tehát azt állítani, hogy ha nem lett volna Bethlenünk, akkor végünk lett volna?

Csak annyi igaz, hogy ha végünk lett volna, egyedül Bethlen miatt lett volna végünk. Ha ugyanis nincs Bethlen, egész bizonyos, hogy nem lett volna lázadás s így büntetés se. Hogy azonban volt Bethlen és volt lázadás és a bűnhődés mégis elmaradt, annak a fő oka az volt, hogy a német protestantizmust sem sikerült Ferdinándnak eltipornia.

Mi, mint manapság, akkor is mellékharctér voltunk s a mi sorsunk is a fő harctéren, Németországban dőlt el. Ha a fehérhegyi csatával befejeződött volna a harmincéves háború, akkor, ha talán Ferdinánd esküje miatt nem is mindjárt, de legalábbis Ferdinánd utódai alatt a magyar protestantizmus felszámolása is bekövetkezett volna épp úgy, mint ahogyan Angliában és a skandináv államokban a protestáns uralkodók felszámolták a katolicizmust. Ez se jelenti azonban azt, hogy ez nemcsak a magyar protestantizmus, hanem egyúttal a magyarság felszámolását is jelentette volna.

Ha azonban nem lett volna Bethlenünk és protestantizmusunk, a magyar nemzet mint katolikus, a harmincéves háború kitörésekor épp oly támasza lett volna Ferdinándnak és a katolicizmusnak, mint például bajor Miksa volt, akkor a harmincéves háború elmaradt volna. Akkor csak egyéves háború lett volna belőle, mely a fehérhegyi győzelemmel befejeződött volna, mégpedig a Habsburgok és a katolicizmus tökéletes győzelmével. Akkor ma egész más lenne Európa arculata, mert protestantizmus legfeljebb az északi államokban lenne, de minden valószínűség szerint még ott se. Hiszen még így is csak egy hajszálon múlt, hogy Anglia újra katolikus nem lett (a jakabisták révén), sőt még Svédország is (a lengyel és katolikus Wasak vagy Krisztina királynő megtérése révén).

Győzelmét és világhatalmát a Habsburg-ház ekkor nekünk, magyaroknak köszönte volna, s világos, hogy hálás lett volna érte. Sőt ilyenkor nincs is szükség hálára, mert az erőviszonyok, a politika vaskényszerűsége miatt jutottunk volna vezető szerepre. Mennyivel tágabb

perspektíva ez, mint az a Bethlennek tulajdonított érdem, hogy Fehérhegynél nem pusztultunk el mi is a csehekkel együtt!

Minket csak protestantizmusunk és Bethlenünk miatt fenyegetett az a veszély, hogy a csehekkel egy koporsóba feküdjünk. Ha ugyanekkor katolikusok lettünk volna, mégpedig meggyőződéses, áldozatkész és királyunkhoz hű katolikusok, nem koporsó várt volna ránk, hanem felemelkedés, dicsőség, sőt a kereszténység és Európa sorsának döntő irányítása. Hogy ez mind elmaradt, protestantizmusunk és Bethlenünk „érdeme”.

De mindettől el is tekintve, egyáltalán nem ismeri ezt a kort az, aki II. Ferdinándot a népek szabadságát eltipró, vagy legalább eltiporni igyekvő zsarnoknak, vagy akár csak abszolutista uralkodónak gondolja. Az abszolutizmus kora csak jóval később, I. Lipót idejében jött el. II. Ferdinánd korában ez még anakronizmus.

II. Ferdinánd idejében az uralkodónak még alig volt több joga, mint a jelenlegi uralkodóknak. Láttuk, milyen függetlenek, sőt a királlyal szemben milyen zsarnokok voltak az ő korában a mi országgyűléseink, de láttuk azt is, hogy még Pozsony város tanácsával is milyen türelmesen tárgyalgat II. Ferdinánd és alkuszik, és milyen nagy tiszteletben tartja az akkor még teljesen a protestantizmus szolgálatában álló városi tanács jogait és kiváltságait.

Ami nem magát a magyarságot, hanem a magyar protestantizmust illeti, az bizonyos, hogy ez utóbbit II. Ferdinánd szerette volna megtörni, vagy legalább meggyengíteni. S ha ez sikerült volna neki, talán olyan nagy baj lett volna magyar szempontból? Talán kárunk lenne abból, ha Magyarország (természetesen nem a csonka) ma nem 62, hanem 80-90 százalékban lenne katolikus? Hiszen ha egy vallásúak lennénk, csak azt jelentené, hogy erősebbek lennénk s eggyel kevesebb okunk lenne anélkül is állandó belső egyenetlenségünkre.

De még magát a magyar protestantizmust se érte volna semmi veszteség, ha nem lett volna Bethlen Gábor. Ez esetben ugyanis a mi protestantizmusunk semleges maradt volna a harmincéves háborúban. II. Ferdinánd még ezért is hálás lett volna neki, s mivel koronázásakor (éppen a harmincéves háború kitörésekor) ugyanis megesküdtött szabadságára és jogaira, világos, hogy esküjét meg is tartotta volna. Még attól sem kellett volna félnie, hogy utóda vonja meg a protestánsok kivívott jogait, mert hiszen a Habsburgok nem győztek (s a magyarok semlegessége esetén se győztek volna) a harmincéves háborúban s így a magyar protestantizmus eltiprásához később se lett volna alkalmuk, illetve elég erejük.

Egy olyan Magyarország irányában, mely nem szegte meg királyának koronázásakor adott hűségesküjét, II. Ferdinánd is kötelezve érezte volna magát a maga koronázási esküje megtartására, melyben többek között a bécsi béke pontjai, tehát a protestantizmus teljes szabadsága is benne volt. Ez pedig mint láttuk, a valóságban nem is csak szabadságot, hanem a katolicizmus felett való uralmat jelentette.

A fehérhegyi diadal után tehát, mikor II. Ferdinánd Európa korlátlan urának érezhette magát, legfeljebb kis erőtlén kísérletek (melyeket még bele lehetett magyarázni a törvény betűjébe) történtek volna Magyarországon a katolicizmus védelmére, de nem protestáns elnyomás.

De még ez is egészen rövid ideig tarthatott volna, mert tudvalevő, hogy Ferdinánd szerencséje és katonai fölénye a fehérhegyi diadal után nem tartott sokáig, s világos, hogy mihelyt felhők tornyosultak feje fölé, még ezeket a kis jelentőségű kísérleteket is azonnal abbahagyta volna. Nem lett volna ugyanis tanácsos, ha bajában még azokat az alattvalóit is ingerli, akik eddig még protestáns létükre is passzívan viselkedtek.

Tehát nemcsak a magyar függetlenséget és alkotmányt, hanem még a magyar protestantizmust se érte volna semmi lényegesebb kár, ha nem lett volna Bethlenje, azaz „szabadságharcosa”. Ártani azonban ugyancsak nagyot ártott a magyarságnak, hogy volt Bethlenje, mert Bocskai után hamarosan és most már másodsor, sőt maga még harmadszor és negyedszer is bebizonyította, hogy ha az uralkodóház bajba kerül, arra a magyarságra, melyre annyit költött és költ, sose számíthat, sőt előre bizonyosra veheti, hogy ellenségei számát fogja gyarapítani

s csak akkor tér vissza hűségére, ha kénytelen, azaz mikor a dinasztia már megbirkózott a maga ellenségeivel.

De igen sokat ártott Bethlen a magyarság hírnevének még a protestáns külföld előtt is. Láttuk Schillertől és más külföldi protestáns szerzőktől, hogy Bethlen és társai miatt olyanok látták a magyar nemzetet még ők is, mint amely nem megbízható keresztény s még a törökkel is képes szövetkezni Európa és a kereszténység ellen. Bethlen csatlakozása a nyugati protestánsoknak többet ártott, mint használt, mert mint szövetségesét, a törököt (sőt a tatárt) is hozta magával s ezzel teljesen ellenük fordította az európai közhangulatot. Ezen ugyanis akkor még a protestánsok is megbotránkoztak.

Aztán mekkora véráldozatot okozott Bethlen a magyarságnak, melynek területét éveken át és ismételten hadszíntérré tette, Lipppa várának és mérhetetlenül nagy környékének átengedésével megcsonkította és a magyarokon és hajdúkon kívül német, török, tatár, kozák, lengyel zsoldosokat is zúdított a nép nyakára. Láttuk, hogy Pázmány Bethlenhez írt levelében 200.000-re becsüli azt a vérvesztést, melyet Bethlen ismételt felkelései az akkor alig kétmillió magyarországnak okoztak.

Nem csoda, hogy emiatt 1622 márciusában maga a magyar országgyűlés is megbélyegezte Bethlent, mikor határozatban mondta ki – természetesen elsősorban őrá célozva –, hogy „*törököket, tatárokat és egyéb vad népeket ezután senki se hozzon be az országba; a különben cselekvőket érje a hűtlenség büntetése, úgyszintén azokat is, akik a törökkel cimboráskodnak*”.

De mivel Bethlen az országgyűlési határozat után még kétszer hozott be az országba ilyen „vad népeket”, a törökkel pedig egész élete végéig „cimboráskodott”, világos, hogy beleesett ebbe a büntetésbe, ha gyakorlatilag, mint szuverén uralkodót, akitől féltek, nem is érte utol e megbélyegző és magyarul hazaárulásnak nevezett büntetés.

De az ország területét is megcsonkította Bethlen. Erdélyét Lipppa és egész óriási vidékének, Magyarországot pedig Vác és vidékének török kézre adásával. A királynak esküt kellett tennie arra, hogy az ország területét megóvja.

Vajon Bethlenre, a szabadsághősre nem vonatkozik ez a kötelesség? Hogyne vonatkoznék, mikor még királlyá is megválasztották s mikor különösen a „hazafiak” ezt a választást érvényesnek is tartják s a Habsburgokkal szemben, akik a magyar koronát természetesen csak bitorolták, az ország törvényes királyának őt tekintik.

Olyan Habsburg királyunk 400 hosszú év alatt egy se volt, aki Magyarország területéből valamit önként átadott volna az ellenségnek, s ha erre rákényszerült, hogy utána ne vívott volna véres és költséges harcokat visszaszerzésére. Bethlen, mint már magyar király, ő maga adott át országrészeket a töröknek, sőt – mint Lipppa esetében is – fegyveres erővel kényszerítette rá a jó magyar embereket arra, hogy azt, ami magyar tulajdon volt, a töröknek adják át.

Hát még akkor mi lett volna belőlünk, ha Bethlen nemcsak „szabadságharcot” kezd, hanem még győz is! Akkor ugyanis a töröktől függő és neki adót fizető magyar „nemzeti” királyság keletkezett volna. Utána már pár évre, 48 éves korában Bethlen természetesen akkor is meghalt volna, s világos, hogy utóda ez esetben is az a 20 éves Brandenburgi Katalin lett volna, aki épp úgy német volt, mint a Habsburgok és épp úgy nem tudott magyarul, mint azok. Csak melléje ő még ledér is volt, nem úgy, mint azok.

De hát nem is Brandenburgi Katalin uralkodott volna, hanem Bethlen öccse, Bethlen István és Rákóczi György marakodtak volna a hatalmon. Az előbbi jog, az utóbbi az erő és hatalom címén. Vajon mi lett volna belőlünk, ha mindez nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is így lett volna? Igaz, hogy Rákóczi György Erdélyben nemcsak Brandenburgi Katalint, hanem Bethlen Istvánt is legyűrte, rendet teremtett s Erdélyt hatalmasabbá és függetlenebbé tette, mint valaha volt, akkor is, ha egyúttal magyar király is lett volna s olyan magyar király, aki török hűbéres volt?

Vajon túrt volna-e itt a török ilyen hatalmas magyar királyt? Bethlen utóda – ha még olyan tehetséges is lett volna – a török ellen csak német protestáns szövetségben tudta volna magát tartani. De vajon ez nem jelentett volna-e ismét épp oly német befolyást, mint amilyen a Habsburgoké volt, sőt annál sokkal nagyobb, mert a poroszok kissé „tehetségesebbek” és kíméletlenebbek lettek volna, mint az osztrákok? Hogy leigázott volna bennünket egy Gusztáv Adolf-féle protestáns német császár, aki a Habsburgok helyét elfoglalta volna!

Annak nem lettek volna állandó erkölcsi gátlásai, mint a Habsburgoknak voltak s az nem szenvedett volna állandó pénzzavarban, mint a Habsburgok. De viszont akkor nekünk jaj lett volna. S annál jobban jaj, mert nálunk a protestáns németek ellen nem működött volna az a propaganda, mely a Habsburgok ellen működött, s mi az elnyomást észre se vettük volna. Akkor nem lett volna a nemzetnek ellenálló ereje, mert hiszen számtalanszor rámutattunk már, hogy a protestáns magyar valójában nem a németet, hanem a katolikust gyűlölte a Habsburgokban. Az a magyar protestantizmus, melynek nem volt német a Sziléziából ideszakadt Bocatius János, Bocskai házi svábja, sem Reiber, Bethlen házi svábja, sem Schrember, Bethlen hadiszállítója, mely a törökkel is barátkozni tudott s még a bolsevistákkal is olyan jól megértették egymást, vajon hogy védte volna a magyarságát olyan németekkel szemben, akik „hittestvérei” voltak?

Ha pedig Bethlen (a magyar király) utódai nem a protestáns németekkel, hanem inkább a törökökkel tartottak volna, akkor meg nem lett volna a sorsunk még annál is rosszabb s a jövőnk még annál is kilátástalanabb, mint amit protestáns német befolyás alatt remélhattünk volna? Hiszen akkor meg végleg Balkánvá váltunk volna.

Pedig hát Bethlen minden utóda nem lett volna egy-egy Rákóczi György. Hiszen ilyen ügyes ember olyan ritkaság, hogy Rákóczinak pénz (tehát hatalom) dolgában egész Európában nem volt párja. Őt a maga korában egész Európa leggazdagabb uralkodójának tartották. Mi lett volna azonban belőlünk törpe fejedelmek s még inkább pártviszályok alatt, melyeknek szükségképpen áldozatává kellett volna esnünk, hiszen Erdély épp olyan szabad királyválasztó ország volt, mint Lengyelország.

De még a Rákóczi Györgyök állandó tehetsége, pénze és hatalma se tudott volna rajtunk segíteni, mert a magyar királyok török vazallusok lettek volna, a törökök a jogaikból nem engedtek volna s a török akkor olyan hatalom volt, amellyel olyan ember, aki csak az akkori elvérzett és megcsonkított Magyarország erejére támaszkodhatott, nem szegülhetett volna sikerrel szembe. Magyar függetlenséget képviselni s megvédeni jobbról is, balról is egy-egy világhatalom ellen még a Rákóczi Györgyök vagy Bethlenek se tudtak volna. Az ehhez szükséges eszközök nekik se lettek volna meg, hiszen a törökkel szemben egyedül még a mi Mátyás királyunk is gyöngébbnek érezte magát, pedig akkor még megvolt az egész Magyarország s neki abból olyan bevétele volt, mint addig még semmi más magyar királynak.

De Rákóczi György egyébként se volt az a nagy tehetség, aki Bethlen volt, s különösen nem volt jó hadvezér. De ha ő maga még szerencsésen el is evickélt volna, a fia, II. Rákóczi György, már nemcsak Erdélyt, hanem egész Magyarországot döntötte volna abba a szerencsétlenségbe, melybe a valóságban csak Erdélyt és a Rákóczi családot tudta dönteni, mihelyt a törököt magára haragította.

Mind e bajokhoz járultak volna aztán még a vallási ellentétek. Ekkor ugyanis Magyarországon már a katolicizmus is erős volt. Ez a kor már a katolicizmus kora volt, nem a hitújításé. Pázmány korán már ekkor túl voltunk s az ő működésének eredményei ugyancsak meglátszottak már. De viszont a protestantizmus ereje is még töretlen volt. Itt volt tehát két egyaránt erős, körülbelül egyenrangú ellenfél. Nemzeti szempontból a legveszedelmesebb állapot.

Szilágyi Sándor Bethlent „nagy idők nagy emberének” mondja, „kit korának diplomatái közül csak Richelieu s kit a harctéren csak Gusztáv Adolf szárnyalt túl”. (Szilágyi természetesen azt írja, hogy „szárnyaltak”). (Szilágyi: I. Rákóczi György, 147. o.)

Említettük, hogy ami Bethlen tehetségét illeti, egyetértünk, mert mi is különlegesen nagy tehetségnek tartjuk. Nemcsak diplomáciai, hanem hadvezéri tehetségét illetően is egyetértünk Szilágyival. Azonban Szilágyit felekezeti elfogultsága egy kissé azért mégis túl messze viszi. Bethlent még hasonlítani se lehet Richelieu-höz. Igaz, hogy gátlásai Richelieu-nek se igen voltak s lelkiismerete majdnem olyan tág volt, mint a mi Bethlenünké\*, de Richelieu-nek tekintélye volt az európai politikában. Mindenki nagy embernek tartotta és rettegett a hatalmától és eszétől. Bethlen nem volt akkora hatalom, hogy rettegni kellett volna tőle. Őt csak lenézték és megvetették az európai politikában, még saját protestáns pártjában is. Csak akkor álltak vele szóba, ha maga ajánlkozott, de akkor se szívesen. Például még Brandenburgi Katalinnal való esküvőjére se mert küldeni követet egy nyugati szövetségese se, mert a nyilvánosság előtt szégyellték és titkolták, hogy szövetségben vannak vele. Milyen szégyen ez Bethlenre!

\* Az Egyház nem is dicsekedett soha Richelieu tehetségével. Nem büszke volt rá, hanem mindig szégyellte, hogy bíboros volt. Arra azonban büszke lehet az Egyház, hogy nem ő tette bíborossá, hanem a francia király, és hogy ez nem is nagyon könnyen sikerült neki. Richelieu maga is érezte, hogy ő nem papnak és nem bíborosnak való. Nem is akart soha az lenni, hanem csak államférfi.

Ami Bethlen hadvezéri tehetségét illeti, én magam is kiemeltem fentebb, hogy e tekintetben is nagyra tartom. Arról azonban még csak vitatkozni se lehet, hogy e tekintetben nemcsak Gusztáv Adolfhoz, hanem Wallensteinhez és Tillyhez se lehet hasonlítani. Kétségtelen, hogy a protestáns svéd Torstenson és Weimari Bernát is sokkal nagyobb hadvezéri tehetség volt nála. Bethlen tehát még a harmincéves háború hadvezérei között se tartozott a legtehetségesebbek közé. Bethlen kora egyébként is igen gazdag volt tehetséges hadvezérekben.

Említettem, hogy igazi nagy csatát Bethlen egyáltalán nem is vívott. Hogy lehetne hát őt együtt emlegetni a világ legtehetségesebb hadvezéreivel?! A szellemi fölény, a rendkívül gyors elhatározás, az ellenfél meglepetések elé állítása jellemzi Bethlen hadi működését. Határozottan látszik rajta a tehetség, de hogy a világtörténelem legnagyobb hadvezérei: egy Gusztáv Adolf, egy Tilly, egy Wallenstein se volt nála nagyobb, annak bizonyítására Bethlennek nem is nyílt alkalma, illetve mikor nyílt volna, elkerülte.

Rugonfalvi Kiss István, a debreceni egyetem öreg történelemtanára, mint kálvinista, olyan rajongója Bethlen Gábornak, hogy Szekfű „Bethlen Gábor”-ára, „Az átértékelt Bethlen Gábor” címen egy 120 oldalas cáfolatot írt. Háromszor is elolvastam ezt a cáfolatot, pedig ugyancsak terhes dolog volt, mert éppen nem üdítő vagy könnyű olvasmány, de – hiába! – a legjobb akaratral se mondhattam utána azt, hogy megcáfolja azt az általános képet, melyet Szekfű Bethlenről fest, sőt még Szekfű egyes részleteit se.

Legfeljebb talán annak az egy állításának az igazságát gyengítette meg némileg, hogy első támadását közvetlenül megelőzőleg csakugyan egészen olyan példátlan hitszegéssel járt el, mint Szekfű – Pray után – írja. (Emiatt Szekfűnek ezt a Bethlen elleni érvét én mellőztem is.) Ismétlem: Bethlen e a nagy szégyene sincs megcáfolva, csak némileg talán meggyengítve. Általában Rugonfalvi olyan zavarosan cáfol, hogy alig lehet megérteni, hogy tulajdonképpen mit is cáfol és mi az, amit be akar bizonyítani.

De ha Rugonfalvi ezt a kis részletkérdést egész világosan meg is cáfolta volna, az se jelentene semmit. Hiszen Bethlen perfidiája és hitszegései ezer más esetben olyan kétségtelenül be vannak bizonyítva, hogy eggyel több vagy kevesebb volt-e belőle, az már igazán semmit se számít. De az még ebben az esetben is kétségtelen, hogy Bethlen az állítólag „mérgeverő” Dóczyt úgy be tudta csapni, hogy közvetlenül fegyverfogása előtt is húsz mázsza salétromot küldött neki a saját maga elleni támadás megkönnyítésére.

Rendkívül meglepett, hogy egy nagyon művelt, józan és nyugodt, bár öntudatos protestáns ismerős fővárosi középiskolai igazgató Rugonfalvi művét Szekfű képzelhető legalaposabb és legsikerültebb cáfolatának találta. Ő bizonyára nemcsak háromszor, mint én, hanem

egész nyugodtan és alaposan még egyszer se olvasta el, bár mint tudománykedvelő és sokat olvasó emberről joggal feltehetem, hogy legalább nagyjából azért mégis elolvasta.

Neki az tetszett legjobban Rugonfalvi művében, hogy felszólítja Szekfűt, bocsássák ezt az ügyet egy hattagú irodalmi bizottság (zsúri) elé. Döntsék el ők, kinek van igaza. Ha a döntés ellene fog szólni, Rugonfalvi becsületszávéra kötelezi magát, hogy azonnal lemond egyetemi székéről és többé soha történelmi művet nem ír.

Pedig hát Rugonfalvi természetesen nem volt olyan okos és annyira önző, hogy maga mondta meg, kik legyenek ennek a bizottságnak tagjai. El is kellett ismerni, hogy egytől egyig elsőrendű szakemberek az ajánlottak, de kettő közülük zsidó (Angyal Dávid és Marczali Henrik), a harmadik erősen felekezeti szellemű protestáns (Szádeczky-Kardos Lajos), a negyedik végül katolikus, sőt még szerzetes is, Takáts Sándor, de láttuk, hogy ő még protestánsabb, mint akármelyik protestáns.

Szekfű még csak válaszra se méltatta a kérdés eldöntésének effajta tervét. Nem is lett volna semmi értelme. Hogy az igazság pálmáját Szekfűvel szemben Rugonfalvinak adta volna a bizottság, arról természetesen szó se lehetett volna. Szekfű „Bethlen”-ét és Rugonfalvi „Átértékelt Bethlen”-ét tudományos érték szempontjából egy napon még említeni se lehet.

Szekfű művét élvezet, Rugonfalviét kín végigolvasni. Nem a tartalmat és az irányzatot értem, mert hiszen világos, hogy egy divatosan hazafias magyarnak Rugonfalvi irányzata a felüdítő, Szekfűé pedig egyenesen undort keltő, hanem az előadásmódot és az írásművészetet. Nem is hiszem, hogy rajtam kívül még sokaknak sikerült volna az egész művet (pedig egyébként ugyancsak kis lélegzetű munka) végigolvasni, már ti. úgy, hogy semmit se hagyott volna ki belőle. De ami a fő: Szekfű megállapításaiból egyetlenegy sincs benne megcáfolva. Rugonfalvi felhoz igen sok Bethlenre kedvező adatot, de egyet se cáfol meg azokból a Bethlent kompromittáló adatokból, melyeket Szekfűben találunk.

Rugonfalvi érvelése abban áll, hogy idézi Bethlen öndicsérgetéseit, aztán az erdélyi kálvinista felekezeti krónikáiróknak róla szóló dicsérő áradozásait, de teljesen megfélekedezik arról, hogy történelmi kritika is van a világon, sőt éppen ez teszi tudománnyá a történetírást. Kiss ezeket is, azokat is mint történelmi tényeket fogadja el, aztán hazafias szíve egész hevével kezd el háborogni azon, hogy ezt a dicső, ezt a nagy, ezt az örökre példamutató magyart hogy meri Szekfű a sárba gyalázni. (Pedig dehogy meri ezt megtenni Szekfű! Csupán csak azt meri megtenni, hogy a Bethlen ellen szóló adatokat is meri közölni. Helyeselni azonban már nem is meri, sőt még azt se meri mondani, hogy elhiszi őket. Csupán abban áll egész „vakmerősége”, hogy nem háborodik fel ezeken a Bethlen ellen szóló adatokon, s bár nem azonosítja magát velük, azt se mondja, hogy nem igazak.)

Rugonfalvi művének az az alapvető hibája, hogy teljesen megfélekedezik arról, hogy azok a felekezeti dicsérgetések, melyeket ő idéz, teljesen ellentétben vannak a történelmileg kétségtelenül megállapított tényekkel, melyeket fentebb mi is egész ármádiával sorakoztattunk fel és amelyek kétségtelenül bizonyítják, hogy a közhit és a felekezeti elfogultságból származó, Bethlent mint embert és mint jellemet is magasztaló állítások a történelmi igazsággal nem egyeztethetők össze és csupán felekezeti elfogultságból vagy egyéni érdekelségből származnak.

Rugonfalvi tévedésének másik oka az, hogy Bethlen tehetségét, mely csakugyan történelmi valóság, és amelyet valóban lehet ünnepelni és bámulni, összezavarja Bethlen jellemével. Azt a kezdetleges, csak gyerekeket kielégítő álláspontot foglalja el, hogy aki tehetség, annak szükségképpen jónak és jellemesnek, tehát erkölcsileg is épp oly értékesnek kell lennie.

Nem fogadhatjuk el azt az álláspontot, hogy Bethlent azért, mert közéleti pályáján tehetségével sikereket ért el s emiatt egy politikai irányzat, mely magát egyszerűen a hazafisággal azonosította, s természetesen mindent elkövet, hogy továbbra is vele azonosíthassa, zászlajául választotta, bírálatban részesíteni nem, hanem csak magasztalni lehet.

Pedig, hogy mennyire túl vagyunk már azon, hogy Bethlent valami önzetlen, ideális lelki hősnek tarthassuk, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még Ravasz László is így

jellemezte a halála 300. évfordulójára rendezett felekezeti ünnepségen: „Hideg, ravasz, számító észember volt”.

Nem lehetne olyan tudományos bizottságot összeállítani, mely a Bethlen-kérdésben Szekfűvel szemben Rugonfalvi Kissnek adjon igazat! Rugonfalvi, mint egy rég elmúlt világból ittmaradt, idejétmúlt aggastyán mutatkozik be a világban előttünk, aki még mindig ott tart, hogy Bethlen „jámborul uralkodott” s aki szerint a magyar történelem egyik legtisztelretéltőbb eszményi alakja. Szerinte tehát Bethlen nemcsak tehetség, hanem elsőrangú jellem, hazafi, kultúremler és erkölcsi eszménykép is egyúttal.

A szemünket kell dörzsölnünk, hogy nem káprázik-e, mikor azt kell látnunk, hogy Rugonfalvi Kissnek, akinek Bethlen olyan felmérhetetlenül nagy, Pázmány még Bethlen halálának 300. évfordulóján se más, mint egy egyszerű nemzettagadó hazaáruló, aki inkább azt akarta, hogy Magyarország pusztaság legyen, mintsem hogy lakói eretnekek legyenek.

Kiss még most is szentül hiszi azt is, hogy Bethlen korának vezető protestáns férfiai többnyire a katolikusok és a bécsi udvar mérgétől pusztultak el; hogy Dóczy, kassai kapitány is notórius mérgekeverő volt stb. S ez az ember még tényleges egyetemi tanár volt, mikor mindezeket írta. Igaz, hogy csak Döbröcönben. Szegény Magyarország és szegény Debrecen! És szegény tudomány!

Ezek után már igazán csodálkozunk, hogy arról, hogy II. Ferdinánd küldött orvost az egészséges Bethlennek azért, hogy sikerrel a másvilágra segítse, mégse tud még Rugonfalvi Kiss se. Ennyi történelmi kritika tehát még benne is volt.

Arról tehát, hogy egy magyar történelmi szakemberekből álló bizottság egy tudományos párviadalban egy Szekfűvel szemben egy Rugonfalvi Kissnek adott volna igazat, szó se lehet. Az se valószínű azonban, hogy Szekfűnek adott volna igazat. Részint, mert Szádeczky egész biztosan Rugonfalvi mellé állt volna, sőt valószínűleg még talán Takáts is (akkor még, mert későbbi írásaiból látható, hogy már ő is mindjobban kezdett észre térni); részint mert ilyen bizottságok sose szoktak a két szemben álló párt egyike mellett egész nyíltan kiállni. Legkivált azonban egy annyira kényes dologban nem, mely egy akkor még országszerte elismert és tisztelt nemzeti hős babérajainak megtépzását és így a közvéleménnyel való szembe-szegülést jelentett volna.

A bizottság döntése tehát valószínűleg olyan lett volna, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. A döntés elismerését fejezte volna ki Szekfű történelmi alaposága és új szempontjai iránt, de épp oly elismeréssel adózott volna Rugonfalvi „lángoló honszerelme” és a nemzeti hagyományokhoz való tisztelretéltó ragaszkodása iránt is. A döntés tehát „nesze semmi fogd meg jól” lett volna.

Ha azonban a bizottság döntése már a mi „népi demokráciánk” idejére esett volna, akkor egészen bizonyos, hogy Rugonfalvi Kiss javára szólt volna. Nem azért, mintha éppen ebben az időben valami túlságosan dühöngött volna a „lángoló honszerelme” vagy a nemzeti hagyományokhoz és a régihez való ragaszkodás, hanem azért, mert a kommunista történettudománynak nyílt parancs szerint „pártosnak” kellett lennie s a Habsburgok elleni propaganda-hadjárat beletartozott a kommunista „ideológiába”, a klerikális reakció elleni éberség pedig kötelező volt. Ekkor a Rugonfalvi Kiss elleni döntés egyet jelentett volna az állásvesztéssel, sőt a börtönnel.

Jól láthatják belőle azok, akik a Bethlen-kultuszt még mindig a hazafiság követelésének gondolják, mennyire kevés köze van ennek a kultusznak a hazaszeretethez és a nemzeti hagyományok tisztelretéhez, sőt milyen szépen összeegyeztethető a nemzeti hagyományok megvetésével, sőt egyenesen a nemzetköziséggel is! Bethlen forradalmár volt és a bolsevizmus is forradalom és a zsák megtalálja a föltját. Ellenben olyan korszak sose fog eljönni, melyben a destrukció, a forradalom, a gyűlölet, az izgatás, a bolsevizmus a Habsburgokat vagy Pázmányt választja cégérről s annak javára lesz „pártos”. Sőt még olyan forradalom se, mely legálább semleges tud irántuk maradni s ellenük nem izgat.

Rugonfalvi Kiss „Bethlen eszményi alakját” emlegeti. Ezt írja: „*Én amit Bethlen Gáborról tudok, saját leveleinek, az őt jól ismerő emberek nyilatkozatainak többszöri átolvasása alapján megfontoltan, nyugodt lelkiismerettel állítom, hogy ő a világtörténelem legideálisabb, legtisztább és legzeniálisabb szabadsághősei közé tartozik. Előtte a szabadság a legmagasabb emberi eszmény és a kor szellemének megfelelően a szabadságot különösen abban látja, hogy ki-ki vallási meggyőződését szabadon követhesse.*” Ez a Bethlen Magyarországból száműzette a jezsuitákat. Pázmányt különösen és név szerint azért, mert korteskedni járt az országba. Bethlen tehát nem tűri, hogy az ellenfél korteskedjék, de azért mégis szabadsághős, sőt a „*legzeniálisabb, legtisztább, legideálisabb*” szabadsághős.

Az egész világtörténelem e legideálisabb és legtisztább szabadsághőse alatt azonban nem lehetett se püspöke, se papnevelő intézete Erdélyben a katolikusoknak; alatta kínozták halálra a három kassai vértanút s gyilkosaikat nemcsak meg nem büntette, hanem még csak nem is nyomoztatott utánuk. De ugyanő – mint láttuk – még a háromszéki unitáriusokat is „*megszentenciázta*”. Rugonfalvi minden szava tehát a valósággal homlokegyenest ellenkező kortesszólam (egyetemi tanár szájából).

„*Ilyen ember a XVII. század elején csak erdélyi talajon nőhetett, hol a vallásszabadság fogalma legelőbb született meg.*” (Ma már egészen idejétmúlt, sőt egyenesen együgyű állítás. Erdélyben a vallásszabadság – legalábbis a katolikusok részére – nem megszületett, hanem kegyetlenül és cinikusan keresztre feszített.)

„*Itt hangzik el politikai programként legelőbb: a hit Isten ajándéka, tehát Istent bántja meg az, aki mást hitében megháborgat.*”

Bölcséletileg is képtelen állítás ez, az is látható belőle, hogy maga Rugonfalvi is vagy nem hisz, vagy ha igen, akkor azt se tudja, mi az a hit. Isten ajándéka ugyanis csak az igazság lehet, a hamisság semmiképpen se. Ha például katolikus vagyok s ezért úgy tudom, hogy Isten és Jézus akarata az, hogy a papok megbocsáthassák embertársaik bűneit, de látom, hogy vannak emberek, akik ezt nem jézusi eredetűnek, hanem a papok csalásának és az emberek sajnálatos félrevezetésének tartják, akkor én ezt a hitet nem tekinthetem öbennük „Isten ajándékának”, hanem gonoszságnak, vagy legalábbis sajnálatos tévedésnek, melyet nekem erőmhöz képest kötelességem kiküszöbölni.

Ha ellenben protestáns vagyok, és mint ilyen azt hiszem, hogy a gyónás intézménye csakugyan papi találmány az emberi lelkiismeret rabságban tartására vagy például a katolikus Egyház Oltáriszentség-tana az emberi elme sajnálatos eltévelyedése, sőt undok bálványimádás, akkor szintén nem tarthatom ezt a sajnálatos, sőt felháborító dolgot „Isten ajándékának” az emberekben, melyet nekem tisztelnem kell.

Ezért joggal vontam le Rugonfalvi fenti kijelentéséből azt a következtetést, hogy ő tulajdonképpen egy vallást se hisz (ez esetben logikus a kijelentése, de így is álnok, mert akkor meg nem nyilatkozhatna a vallásról olyan áhítatos tisztelettel, mint ő teszi). Az igazság tehát az, hogy Rugonfalvi tulajdonképpen vallási forradalmár, mint a protestantizmus is az; a vallást magánügynek tartja, mint a bolsevizmus is annak tartja. De mint az, ő is képmutató, mert úgy tesz, mintha ezt a vallást meg is becsülné. Képmutatás ez benne, mert logikusan az ilyen vallást nem becsülheti, csak lenézheti.

Ezt a logikátlanságot bizonyítja az is, hogy Rugonfalvi az ő „*Átértékelt Bethlen*”-jében a katolikusból lutheránussá, majd lutheránusból kálvinistává, végül kálvinistából unitáriussá lett János Zsigmondot, aki tehát végül már a kálvinizmust se hitte, így dicséri:

„*Ezt az elvet (hogy ti. bármiféle legyen is a hitünk, mindegyik Isten ajándéka) testesítette meg János Zsigmond, ki istenfélő, tökéletes, igaz keresztyén fejedelem vala, kinél drágalatosabb királya nem volt az keresztyéneknek.*” (Láttuk, hogy János Zsigmond még akkor is szárandó figura volt, ha a már nevetségesség vagy együgyűség határait súroló hitcseréit nem is tekintjük hibájának.)



Nemcsak Rugonfalvi, hanem mások is különösen azt emelik ki és dicsérik Bethlenben, hogy korát meghaladóan annyira türelmes volt a katolikusok iránt. A jezsuitákat például – mondják – egyenesen behívta Erdélybe, szerette őket, sőt Káldy Györgynek ezer forintos adományával egyenesen ő tette lehetővé katolikus szentírásfordítása megjelenését. Pozsonyban, mikor ott diadala teljében országgyűlést tartott, nemcsak a maga kálvinista istentiszteletén vett részt, hanem a katolikusok miséjén is. Tehát egészen modern gondolkodású, felvilágosult fejedelem volt.

Ezekre az érvekre a következő választ adjuk: Ha az, amit itt Bethlenben annyira dicsérnek, igaz volna, csak azt bizonyítaná, hogy Bethlen hitközönyös volt, azaz valójában egyik vallásban se hitt. Azonban nem így van. Bethlen, annak a kornak megfelelően, melyben élt, hívő ember volt még, lelkületében teljesen protestáns s ezért katolikusellenes. Ami megértést a katolicizmus felé ennek ellenére mutatott, az csupán érdekből való alkalmazkodás volt, mert még protestáns meggyőződése mellett is (ami feltétlenül meg volt benne) tulajdonképpen vallása az önérdek volt.

A protestáns Szalay is ezt a meggyőződést merítette Bethlen élete és uralkodása tanulmányozásából. Ő így ír róla: „Bethlen jelleme vallásos oldallal is bírt. Bizonyosság a körülmény, hogy életében húsz egynéhányszor végigolvasta a Bibliát... De a vallásügyet mindenha másodsorba helyezte. Élt vele, mint eszközzel, céljainak elérésére. Ő nem volt olyan buzgó protestáns, mint például a Thurzók. Ezeket meglátszott a wittenbergi nevelés, rajta, hogy iskoláit részben a temesvári basánál, a portánál járta.” (IV., 516. o.)

Pedig hát Szalay kissé többet olvasta Bethlen eredeti leveleit és az egykorú krónikákat, mint Rugonfalvi Kiss.

Bethlen éles, természetes ésszel megáldott, de aránylag műveletlen volt, nem pedig korát meghaladó felvilágosult ember. Attól lett ő olyan bámulatosan „felvilágosult”, mert nem járt iskolába, sőt mert már egész fiatal korában az iszlám befolyása alatt állt?

Ami Bethlen jezsuita pártolását illeti, ez közönséges hízélgés volt Ferdinánd felé s csak akkor nyilvánult meg, mikor vagy a lánya kezét akarta elnyerni vagy – a béketárgyalások alatt – azt akarta neki bebizonyítani, hogy tőle nem kell féltene a katolicizmust, tehát egész nyugodtan engedhet át neki minél több megyét. (A ravasz Bethlen jól tudta, hogy Ferdinánd elsősorban nem azért sajnálja annyira neki átengedni az ország keleti megyéit, mert ezzel az ő hatalma kisebb lesz, hanem ottani alattvalóinak lelki üdvét félti a protestáns fejedelmektől. Bethlen jól tudta, mennyire más ember Ferdinánd, mint ő.)

Hogy a valóságban milyen volt Bethlen felekezeti szempontból való felfogása, mutatja azt, hogy az ő uralma alatt Erdélyben épp úgy el volt nyomva a katolicizmus, mint akár előtte, akár utána. Látni fogjuk majd, hogy „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című mű szerint egyenesen Bethlen alatt volt a legrosszabb sorsa az erdélyi katolicizmusnak, s még utóda, a fanatikus kálvinista Rákóczi György részéről is több jóindulatot tapasztalt az Egyház, mint Bethlentől. Néhány, még az erdélyi igazság szerint is a katolikusokat illető templomot visszaadott ugyan, de csak Ferdinánd kényszerítésére, nem pedig önként, s még így is csak akkor, mikor az engedmény fejében viszontszolgáltatást kapott vagy várt. De még ilyenkor is csak azt hajtotta végre, s ekkor is csak részben, amit már régen szerződésben megígért és amit már régen kötelessége lett volna végrehajtani.

A jezsuitákat pedig úgy „pártolta” és „szerette”, hogy még a csehekkel kötött szövetségi szerződésbe is belevette, hogy se az egyik, se a másik szerződő fél nem fogja őket megtúrni területén. A tőle tartott pozsonyi országgyűlés pedig – mint már láttuk – még azt is megtiltotta, hogy valaki jezsuitát tartson a házában, akár csak mint magánembert is. Micsoda naivság tehát Rugonfalvi Kisstől, hogy annyira meghatódik tőle, ha máskor ugyanez a ravasz Bethlen kedveskedik a jezsuitáknak, sőt hívja őket országába!

Bethlen természetesen Káldy Györgynek is csak ravaszszágból és a maga érdekében kedveskedett. Akkor ugyanis, mikor az ezer forintot adta neki, tárgyalásban volt Ferdinánddal, s

azok a jezsuiták, akiknek kedveskedett, éppen Bécsbe tartottak. Nem is kedveskedett nekik hiába, mert a nagyszombati jezsuiták (s kivált maga Káldy György) úgy bedőltek neki, hízelgése úgy lekenyerezte őket, hogy valóságos ügyvédeivé lettek neki Bécsben. Nem győzték ott hangsúlyozni, milyen jó ember az a Bethlen és mennyire lehet adni arra, amit ígér.

A Káldy szentírásfordítása kiadásának költségeire adott ezer forint nem érdektelen anyagi befektetés volt a jó kereskedő Bethlen részéről, hanem közönséges lekenyerezés és kortesfogás. Káldynak akkor már egy évtizede zsebében volt a szentírásfordítása (illetve Szántó bibliafordítása), de abban a katolikus Egyházban, melynek minden földje és jövedelme protestáns kézben volt akkor még, nem talált senkit, aki a kinyomatás költségeinek fedezését vállalhatta volna. Minden gazdag főúr protestáns volt akkor már és még, a főpapok pedig szegények, mert az ő birtokaik is vagy protestáns kézben vagy elpusztulva, vagy török kézben voltak. Ami katolikus kézben volt az egyházi birtokból, az meg sokszor a török elleni védelem céljaira volt lefoglalva. Mikor Pázmány már esztergomi érsek volt, már sokkal jobb állapotok voltak, mint előtte, s mégis ő is még ekkor is arra hivatkozik, hogy érseki jövedelmének kétharmad részét a király élvezi, nem ő. (Fraknói: Pázmány, I., 222. o.), továbbá, hogy csak egyedül Bethlen háborúi 200.000 forintnyi kárt és jövedelem-kiesést okoztak a primási birtokokban.

Bethlen ezer forintos adományát, melyet Káldy szentírásfordítása kiadására adott s mellyel vallási türelmével s a katolicizmus és a kultúra iránti szerető megértését akarta bizonyítani, egyenesen visszataszító cselekedetnek kell tekintenünk, ha meggondoljuk, hogy ugyanő még azt a katolicizmust is, mely annyira szegény volt, hogy még Káldy bibliájának kiadására se volt képes, még attól a kis vagyonától is megfosztotta, amely még megvolt neki: elkoboztatta birtokait az országgyűléssel, amennyiben hatalmába kerültek, eladományozta, elzálogosította, szabad prédának tekintette őket; tatárokkal, törökökkel, hajdúkkal pusztítottatta őket. Hogy fogadhatnánk jó szívvel az ezer forintját, mikor magának az esztergomi érsekségnek ugyanakkor 200.000 forint kárt okozott?

Ha minden úgy történt volna, ahogyan Bethlen akarta, akkor nem is lehetett volna katolikus szentírásfordítás. Hiszen azt jezsuita csinálta, jezsuiták pedig Bethlen győzelme esetén még lappangva se lehettek volna nálunk, mert a „türelmes” Bethlen országgyűlése még ezt se tűrte volna el Magyarországon. Hogy ezek a naivan megható gesztusok csak színészkedés és érdekhajhászat volt, de a lelke ugyanakkor tele volt engesztelhetetlen katolikusgyűlölettel, azt jól láthatjuk abból, hogy a jezsuitákat annak ellenére (illetve éppen azért) akarta örökre eltávolítani az országból, hogy felkészültségükkel és feddhetetlenségükkel teljesen tisztában volt.

Annyira sokra tartotta azokat, akiket száműzetett az országból, hogy nem volt más vágya, mint az, hogy az az iskola, melyet ő alapít majd felekezetének, olyan legyen, mint a jezsuiták iskolái. Azt akarta, hogy ott „*ne magyar* (értsd: protestáns) *iskolákban való hitván (!) szokás szerint tanítsanak, hanem more jesuitanum* [jezsuita szokás szerint] *exerceálja* [gyakorolja] *magát a gyermek az oratio* [könyörgés, beszéd] *csinálásokban*”. (Ugyanekkor ugyanezeket a jezsuitákat úgy kitiltatja az országból, hogy még magánemberként se tartózkodhassanak itt. S ráadásul Bethlen mégis korát meghaladó, felvilágosult ember és csókolni valóan megértő a más „felekezetűek” iránt!)

Az igazság az, hogy ez a sokszor látszólag megértést mutató, sőt a katolicizmusnak egyenesen hízelgő ember lelke mélyén olyan katolikusgyűlölő volt, hogy szinte minden katolikusban ösgonoszt látott.

Ez a vallásilag türelmes ember például az ecsedi hajdúkat támadása megindításakor azzal akarta rávenni arra, hogy a király hűségében kitartó kapitányukat „nyakon kötve” adják ki neki – amint ezt Zichy Pállal és Koháry Péterrel (mint láttuk) alatta szolgáló katonái meg is csinálták –, hogy azt írta nekik, hogy „a pápa és a pápisták Isten választott egyházának eltörlésére fordították elméjüket” és hogy „az Úristen akar valamit veszedelmekre az bálványosoknak indítani”. (Rugonfalvi Kiss pedig meghatódik, sőt azt követeli, hogy még maguk

ezek a „bálványosok” is hatódjanak meg, ha néha, mikor érdekei úgy kívánják, a vállukat is megveregeti ugyanez a Bethlen.)

Thurzó Imrét igazán nem kellett arra inteni, hogy a katolicizmustól óvakodjék. Éppen elég gyűlöletet szívott volna magába ellene Heidelbergben, ha nem szívta volna be ugyanezt magába már az anyatejjel is. Bethlen mégis így ír neki: *„Kegyelmetek szorgalmasan vigyázzon magára, ótalmazza felérkezésükig magokat kegyelmetek a pápista csalárádságtól, nekik sok stratagémájok (ravasz hadicselük) vagyon”*.

Bosnyák Tamás – mind majdnem mindenki – protestáns létére is elpártolt Bethlentől, de Bethlennek sikerült kézre kerítenie. Ekkor ilyen utasítást adott ki a vele való bánásmódra: *„Vasat veretvén lábaira, semmiféle pápista embert mellé beszállani nem engedvén”*.

Mikor két unokaöccsét, Istókot és Pétert, nyugatra küldi utazni, figyelmezteti őket, hogy pápista városokban templomokat és kollégiumokat ne igen látogassanak és a páterekkel való beszélgetésektől óvakodjanak.

Mindez megannyi sötét felekezeti korlátoltság jele, mely természetesen nem akadályozta a felvilágosult Bethlenben azt a másfajta korlátoltságot se, hogy boszorkányokban, rontókban és varázslókban is hitt és a hitének megfelelően félt is tőlük.

A „pápista” Könyves Kálmán országgyűlése állítólag már a sötét középkor legmélyén elrendelte, hogy a boszorkányokról, akik nincsenek, szó ne essék. A felvilágosult Bethlen országgyűlésének még 1614-ben is egyik első tárgypontja *„a nézők, jövendőmondók, varázslók és bűbajosok, úgy mint ördögi tudományok”* megrendszabályozása volt. Világos, hogy nem azért, mintha Bethlenék azt hitték volna, hogy ilyenek még 1614-ben is ne lennének.

Bethlen még első felesége (Károlyi Zsuzsanna) betegségét is Bánffy Dénesné Báthory Anna „rontásának” tulajdonította. Börtönbe is vetette érte más „öt ördögössel” együtt, s hogy nem lett sorsuk a máglyahalál vagy legalább a bakó bárdja, egyebek közt annak is köszönhető, hogy el akarta velük érnei, hogy a rontást visszavegyék és feleségét meggyógyítsák.

Ennyi minden összefért tehát Bethlennek mind felvilágosultságával, mind a katolikusok iránti annyira dicséretes türelmével. Bethlen „felvilágosult” ember csak annyiban volt, hogy neki a vallás – annak ellenére, hogy több mint 300 éve élt – már akkor is épp oly mellékes volt, akár a XX. század zsidó bankárának vagy angolszász kapitalistájának. Hogy kora fanatikus felekezeti gyűlölete és elmaradott babonasága ennek ellenére is teljes fokban megvolt benne, az csak felekezeti elfogultsága ellenszenvenességét növeli.

## A csepregi vérengzés

Bethlen első támadásának idejéből egy igen nagy sérelme van a magyar protestánsoknak, elsősorban a lutheránusoknak: a csepregi vérengzés. Különösen dunántúli protestáns körökben úgy emlegetik ezt, mint egy valóságos magyar Szent Bertalan-éjt. E protestáns propaganda szerint Eszterházy Miklós serege 1621. január 6-án 1223 lutheránust (köztük egy lelkészt) Csepreg városában kegyetlenül lemészároltatott. A protestáns hírverés szerint a lutheránus „vértanúk” száma ennél is sokkal több volt, mert csak az eltemetett holttestek száma volt ennyi. Igen sok holttest azonban teljesen a lángok martaléka lett, úgyhogy eltemetni se kellett vagy lehetett.

Nincs is olyan magyar lutheránus, legalábbis dunántúli lutheránus nincs, aki erről a hajmeresztő mézszárlásról ne tudna. A csepregi vérengzést szinte az egész magyar lutheránus hitoktatás és igehirdetés központjába állították – legalábbis így volt ez még az én ifjúkoromban – s felekezeti sajtójuk újra meg újra felhánytorgatta a katolikusok e vérlázító kegyetlenségét és az ő siralmas, de dicsőséges vértanúságukat.

Nehéz tisztán látni a kérdésben s megállapítani, mi belőle a történelmi igazság s mi a felekezeti hírverés. A magyar történetírásban ugyanis sehol se találjuk nyomát ennek a rémtett-

nek. Nincs róla szó se a Szalayban, se a Szalay-Barótiban, se a Hóman-Szekfűben, se a Szilágyi tíz nagykötetes millenáris történetében, se Szekfű „Bethlen”-jében, de még Rugonfalvi Kiss „Átértékelt Bethlen”-jében se. Ezen az alapon tagadhatnánk is a dolog történelmi valóságát, mert egyenesen lehetetlenségnek kell mondanunk, hogy egy (vagy ezerötszáz áldozattal járó) tömegmészárlás mellett csak úgy nyomtalanul haladhatott volna el az egész magyar történetírás.

Még akkor is lehetetlennek kellene ezt mondanunk, ha az áldozatok katolikusok lettek volna, akik tudvalevőleg nem foglalkoznak hírveréssel és reklámozással. Hát hogy volna ez lehetséges akkor, mikor az áldozatok még protestánsok is s még a protestantizmusnak is a legműveltebb, legkultúraltabb felekezetéhez tartoztak. Hiszen a protestánsok mindig minden képzelhető alkalmat megragadtak arra, hogy a katolicizmust befeketíthessék és bűneit a maguk javára kellően kamatoztassák.

Milyen világpropagandát csinált például a protestantizmus a párizsi Szent Bertalan-éjnek és ebben a hírverésben mennyire részt vett a magyar protestantizmus is, pedig ott csak 1100 holttestet földeltek el, tehát kevesebbet (!), mint állítólag Csepregen. A felekezeti propaganda még 200.000 áldozatról is beszélt, de a párizsi városháza ma is meglévő levéltára csak 1100-ról tud. (Archives curieuses de l'Histoire de France Cimbértől és Danfoutól, I. ser. VII., 533. o.) Milyen hírverést csinált aztán a magyar történetírás a gályaraboknak! Pedig látni fogjuk, hogy ezek alig voltak néhányan s még egy évig se voltak gályán s egyedül csak azok a protestáns lelkészek és iskolamesterek kerültek gályára, akik – dacból – ezt maguk akarták.

A csepregi vérengzésnek még sokkal borzalmasabbnak kellett lennie, mint a világtörténelemben egyedülálló párizsi Szent Bertalan-éjnek, mert hiszen a még ma is csak 4-5000 lakost számláló Csepreg állítólag több „vértanút” adott, mint a több százézes Párizs. A csepregi borzalom ráadásul még történelmileg is biztosabban kikutatottnak látszik a Szent Bertalan-éjénél, mert a párizsi városháza iratai, mint láttuk, csak százasnyi pontossággal tudják megadni az eltemetett áldozatok számát, míg Csepregen egyesekig menő pontossággal tudjuk az áldozatok számát: 1223. Se több, se kevesebb.

Ha azonban a történettudomány módszereivel elkezdünk kutatni a csepregi vérengzés után, azt találjuk, hogy az esemény egyetlen „bizonyítéka” egy egészen kezdetleges, a katolicizmus, a papok és szerzetesek ellen izgató vereszet, melyet állítólag egy lutheránus diák írt, aki szemtanúja volt a vérengzésnek, de Isten különös kegyelméből kivételesen el tudott menekülni s a verset később bujdosása idején írta. De ennek a diáknak se tudjuk még a nevét se. Így aztán mi se érthetőbb, mint az, hogy a Csepregen történt borzalmas vérengzésről az egész magyar történetírás mélyen hallgat.

A Csepreg környéki lutheránus (mert Csepregen ma már nincsenek lutheránusok) parasztok vagy iparosok egyikénél-másikánál ezelőtt még egy fél évszázaddal megtalálható volt ennek a versnek egy-egy féltve őrzött példánya (Farkas Sándor: „Csepreg mezőváros története”), melyet mint nagy felekezeti kincset köröztek egymás között a hittestvérek és készítettek belőle a maguk számára másolatokat. Pedig hát ha az az elmenekült szemtanú diák – mint a versben ő maga mondja – bujdosása idején írta meg a dolgot, akkor érthetetlen, hogy mégis éppen ott-hon, Csepreg környékén és csak ott ismerik a hittestvérek ezt a verset.

Arról is tud a történelem, hogy mikor Bethlen cseh szövetségeseinek fehérhegyi veresége után (1620. november 8.) csapatait kivonta a Dunántúlról, II. Ferdinánd egy Preiner (más alakban Breiner, elferdítve Brenner) nevű tábornokát küldte az így felszabadult Dunántúl biztosítására s Bethlennek ottani hívei meghódoltatására. Ez a Preiner aztán Batthyány Ferencről, akit – mint láttuk már – protestáns idegen felesége, Lobkowitz Poppel Éva csábított át Bethlen pártjára, visszafoglalta többek közt Kőszegét és Csepregét is. Hogy e visszafoglalás közben kegyetlenségek történtek Csepregen s a lutheránus templom is a lángok martaléka lett, azt is említi nemcsak a lutheránus Závodszy, hanem a jezsuita Kazy is. A dolog

azonban mindkettő szerint 1620. december elején történt, nem pedig 1621. január 6-án, s szerintük a vezér Preiner volt, nem pedig Eszterházy Miklós.

A történelmi igazság tehát, melyet komoly emberek nem versekből, s kivált nem olyan versekből, melyeknek még a szerzőjét se tudjuk, szoktak meríteni, az, amit Kazy és Závodszy közöl, de éppen tőlük tudjuk meg, mennyire nem megbízhatók a vers adatai. S ha látjuk, hogy a vers „szemtanú” szerzője az esemény keltét is hamisan közli és a vezér nevét is, Eszterházyt tehát – akit mint „hitehagyott” lutheránust gyűlöl – teljesen alaptalanul rágal-mazza meg, akkor világos, hogy az áldozatok számára vonatkozó adatai is egyszerűen kép-zelgés szüleményei.

(Mint egészen jelentéktelen eseményről, ezért nem tesz róla említést a magyar történet-írás.) Hogy adatai mégis annyira pontosak, az a szerző tudatlansága mellett még rosszhisze-műségét, szélhámoságát is bizonyítja, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az annyira pontos számot hasból írja.

Az egész nemzet történetét átfogó munkáink pedig azért nem írnak semmit a csepregi vérengzésről, mert az áldozatok száma semmiképpen se lehetett sokkal több, mint amennyi hasonló harcokban lenni szokott. Aki hatványra emeli az áldozatok számát, tömeggyilkos-ságról beszél s az idegen Preiner helyett az egészet a magyar Eszterházyra fogja csak azért, mert mint volt lutheránusra, őrá jobban haragszik, mint az idegenre, az már ugyancsak meg-cáfolta „szemtanú” voltát, de hitelét is.

De mindezt bizonyítja a vers kezdetleges tartalma s a benne megnyilvánuló fanatikus fe-lekezeti gyűlölet is. Többek közt azt írja például, hogy „egy papi szerzet” csinálta az egészet. Így folytatja:

*„Volt olyan jász barát, ki ezzel kérkedik,  
Hogy ő itt Csepreghben igen vitézkedik;  
Mert az fegyverével tizenöt embert ölt,  
Az ki még többet is ölni igyekezik.  
Az pápistaságnak bizonyos jelei  
E szörnyűség dolog férges gyümölcsei,  
Mivel tudományát fegyverrel terjeszti,  
Kegyetlenségeit hidegvérrel nézi”.*

Lehet-e ezek után még csak vitatkozni is arról, hogy hitelreméltó-e ez a vers vagy sem? A közölt részletből azt is láthatjuk, hogy ez a verses krónika még Tinódi Lantos Sebestyén „művészetétől” is mennyire messze jár! Hát még a történelmi hitelességtől! Szerinte tehát ba-rátok is részt vettek az öldöklésben s egyikükről még azt is pontosan tudja, hogy 15, azaz ti-zenöt ártatlan csepregi lutheránust ölt meg egymaga saját kezűleg.

Még érdekesebb, hogy noha a szerző szemtanúnak és csepreGINEK mondja magát, mégis csak a jász barát „dicsekvéséből” tudja azt, amit állít, nem pedig személyes tapasztalatból. De hogy ő, a lutheránus csepregi diák, hogyan hallhatta a jász barát dicsekvését, ismét csak ér-tetetlen. Csak nem menekült az akkor még tiszta lutheránus Csepregről a vérszopó katoliku-sok „papi szerzetei” elől érthetetlenül éppen a tiszta katolikus messzi jászságba és éppen a szegény hitfeleit kiirtó „papi szerzet” körébe?

Az is igazán bájos naivság, hogy a katolicizmust ítéli el azért, mert „tudományát fegy-verrel terjeszti”. Hiszen kétségtelen, hogy a csepregi veszedelemre sose került volna sor, ha a protestáns Bethlen Gábor a messze Erdélyből fegyverrel oda nem megy az ország nyugati szélére. S vajon mi másért ment oda, mint hogy a kálvinizmus „tudományát” ott fegyverrel terjessze? Tagadhatatlan ugyanis, hogy fegyverrel jött ki Erdélyből és fegyverrel ment a Du-nántúlra. Tagadhatatlan, hogy egész addig, míg Bethlen Erdélyből fegyverrel oda nem ment, Csepregen a lutheránusokat senki se bántotta. Bethlen felkelésekor ugyanis a város mind a két, hajdan egyaránt katolikus temploma az ő kezükben volt és senki se akarta a templomokat

tőlük elvenni. Legalább ebben az esetben az is tagadhatatlan, hogy nem a „papi szerzet” támadott fegyverrel, hanem legfeljebb védekezett a protestáns fegyver támadása ellen.

Hogy azért teljesen a vers állításait se tagadjuk, az igazság körülbelül ez lehetett: Nem ugyan 1621. január 6-án, hanem 1620. december elején és nem Eszterházy, hanem Preiner felkereste seregével a lázadás ügye mellett még Bethlen hadi távozása után is kirtató dunántúli protestáns fészkeket, köztük Csepreget is. A városban két protestáns templom is volt, mindkettő templomerőd, azaz kőbástyával körülvéve.

Preiner közeledtének hírére a fanatikus protestáns lakosság, bízva a két templomerőd ellenálló erejében, s látva, hogy sokan vannak, mert még a környék protestáns lakossága is odavonult, elhatározta, hogy nem adja meg magát, hanem a templomerődökben védekezik. Ezzel maga mondott le a békéről, sőt, mivel a polgári lakosság fogott fegyvert, még arról is, hogy a katonákat megillető hadijog alapján bánjanak vele, ha ellenállása nem sikerül.

A fegyveres ellenállást még a verses krónika is elismeri, de azzal magyarázza, hogy félelemből vonultak a templomerődökbe. Az igazság ezen állításnak éppen az ellenkezője. Aki fél, az megadja magát még akkor is, ha katona. Ha a csepregi polgári lakosság valóban csak az ellenségtől való féltében vonult volna be a templomerődökbe, akkor nem fegyveresen vonult volna oda be s nem védte volna magát fegyverrel, mint Csepregen történt. A csepregiek azáltal, hogy a templomerődökbe vonultak s onnan fegyverrel lötték a városukba bevonuló sorkatonaságot, partizántevékenységet kezdtek s vállalták ennek következményeit is. Az ugyanis még ma, a XX. században is hadiszabály, hogy a foglyul esett partizánokat lemészárolják. A csepregiekkel azonban még ez se történt meg, mert őket harc közben mészárolták le, illetve úgy pusztultak el az égő templomerődben.

A csepregi lutheránusoknak az volt a bűnük, hogy fegyvert fogtak annak ellenére, hogy nem voltak katonák. Ezért bűnhődtek. Noha olvashatták bibliájukban, hogy aki fegyvert ragad, fegyverrel vész el (Mt 26,52), ők örült fanatizmusukban és a pápista bálványimádás elleni esztelen gyűlöletükben civil létükre szembeszálltak a városukba bevonuló reguláris katonasággal s ezért szinte kikényszerítették sorsukat. Ha a fanatizmus és a gyűlölet el nem vakította volna őket, tudniuk kellett volna, hogy ez a küzdelem bajosan végződhet az ő győzelmükkel. De hát annyira gyűlölték a „papi szerzetet”, hogy a gyűlölet egészen megzavarta ítélőképességüket.

Úgy látszik, lelkészüik is megérdemelte sorsát (egyik lelkészüik, mert több is volt nekik). Neki ugyanis okosabbnak kellett volna lennie, mint egyszerű híveinek s békeszeretőbbnek, keresztyénibbnek is kellett volna lennie, mint azoknak. Neki kellett volna felvilágosítania őket és mérsékelnie intenie. De épp az ellenkezőt csinálta, mert a prédikátor még fanatikusabb volt és még jobban tudott gyűlölni, mint hívei. Még a verses krónika is azt írja, hogy miközben folyt a harc, bent a templomerődben a lelkész „hallgatóit is bátorítja vala”.

Még a verses krónikából is megtudhatjuk, hogy a hívek mind a két templomerődben harcot vívtak, majd felmásztak a templom padlására s tornyába s ott pusztultak el részint az ostromlók fegyvereitől, részint a tüztől, részint azért, mert onnan leugráltak. De hát ki az oka akkor a haláluknak? Hiszen nem is mint foglyokat lötték őket agyon, noha még ez ellen is csak az irgalom, nem pedig a jog alapján lehetett volna kifogást tenni. Pedig még irgalmat is hogy lehetne várni a harc hevében s mikor a bosszút és a kegyetlenséget szinte kikényszerítették abból a katonaságból, mellyel szembeszegültek?

Hogy valóban nemcsak félelmükben, hanem fegyveres védekezés céljából vonultak a templomerődökbe, még az irányzatos verses krónikából is kiténik, mert ez is azt mondja, hogy mikor már a védekezők látták, hogy ők a gyengébb fél,

*„És az szegény község belül megrémülvén,  
Hogy a veszedelem ők fejeken lévén,  
Szót ad ki nekik (az ostromlóknak),  
csak hogy kegyelem legyen,  
Megszűnik belül is a lövés ekképpen”.*

„Az szegény község” tehát csak akkor szüntette be a lövöldözést, mikor már az ostromlóktól kegyelmet volt kénytelen kérni. Világos tehát, hogy egész addig, míg ez meg nem történt, lövöldözött. Így aztán még akkor se csodálkozhatunk, ha abban igaza van a krónikának (pedig éppen nem vagyunk kötelesek elhinni, amit mond, mert hiszen nem történelmi kútfővel van dolgunk és számtalan állításáról állapítottuk már meg, hogy valótlan), hogy az ostromlók a kegyelemkérésre se adtak kegyelmet, hanem utána is folytatták az ostromot, mely most már az öldöklés jellegét öltötte magára. Partizánokkal így szokás ugyanis bánni, s ha nem is szép az ilyesmi – sajnos –, érthető, mert a katonaság ilyenkor fizeti vissza nekik mindazt, amit addig az ő irreguláris tevékenységüktől szenvednie kellett.

Csepregen tehát csak a lutheránus partizánok bűnhődtek s romlásukat egyedül maguknak köszönhették. Miért nem történt például ugyanilyen pusztulás és öldöklés Kőszegen vagy Kakompakon? Itt is protestáns volt a lakosság ekkor még (ma meg már Csepregen se az), ezek is Bethlen nagy hívei voltak (noha ezek – Csepreggel ellentétben – nem magyarok, hanem németek voltak), az ő városukat is ugyanekkor és ugyanaz a Preiner vette be, illetve hozzájuk is ő vonult be. Itt mégse tudnak semmiféle borzalomról vagy öldöklésről még a lutheránus hírverők se. Bizonyára azért, mert az itteni lutheránusok okosabbak voltak, mint a csepregiek. Ők nem szálltak szembe polgár létükre a katonasággal, hanem Bethlen seregeinek távozásából le tudták vonni magukra nézve a szükséges következtetéseket.

Hogy mennyi lehetett Csepregen az áldozat, azt természetesen nem lehet tudni. De hogy 1223 nem, azt egész bizonyosan mondhatjuk. Talán lehettek nyolcvanan, százan, százötvenen. Ne felejtjük, hogy egy rakásban nyolcvan holttest is elrémítően sok, s ha egyszerű ember meglátja őket, igen könnyen csinál belőlük ezret. Kivált ha verset ír az illető, évtizedekkel később írja és felekezeti érzelmei is azt kívánják tőle, hogy inkább többet írjon, mint kevesebbet.

Az, hogy a versíró nem hozzávetőlegesen beszél, hanem egész pontos számot közöl, az már egymaga bizonyítja, hogy nagyképszerűségi. Ilyen borzalmak idején nem szokott se alkalom, se kedv lenni arra, hogy a holttesteket számlálgassák, s különösen nem akkor, ha még ezren is felül kell számlálni. Hogy fogadhatnánk el a költőnek a holttestek számára vonatkozó adatát, mikor láttuk, hogy még a tőle szintén egészen pontosan megadott idő is hamis, sőt téves még a hadvezér neve és személye is.

Igaz, hogy a hajdan protestáns Csepreg ma már tiszta katolikus, de még ez se bizonyítja azt, hogy azért lett katolikussá, mert itt hajdan kiirtották a protestánsokat. Például a Zala megyei Nagykanizsa környéki Kiskomárom is híres kálvinista központ volt valaha, noha semmiféle protestáns öldöklés nem történt benne s ma mégis még Csepregnél is katolikusabb. Még az Abaúj megyei Vizsolyban is már csak a lakosság egy egészen kis töredéke kálvinista, pedig hajdan róla nevezték el a protestáns Károlyi-bibliát, kálvinistaüldözés pedig annyira nem volt soha a faluban, hogy a község szép nagy középkori temploma még ma is a falunak ma már csak egy kis töredékére zsugorodott kálvinistái kezében van.

Ha Csepregen baj érte a lutheránusokat, annak nem az átkozott „papi szerzet”, nem Eszterházy Miklós, sőt még csak Preiner se az oka, hanem egyedül az ottani lutheránusok ostoba fanatizmusa és katolikusgyűlölete, mely még Bethlen hadainak elvonulása után se tudta belátni, hogy egyelőre vége a protestánsuralomnak, hanem ostobán fejjel ment a falnak és szembeszállt egy, a városba bevonuló egész hadsereggel, abban bízva, hogy ők is sokan vannak, nem is egy, hanem két templomuk is van s mind a kettő erőd is egyúttal, főképpen pedig megvédi majd őket a seregek ura és Istene, mely nem hagyja el a bajban az ő népét. Világos, hogy ennek a fanatizmusnak csakis rossz vége lehetett s a seregek ura nem védte meg őket. Vagy mert nem tekintette őket a maga népének, vagy azért, mert annak országa nem e világból való s a földön egyáltalán nem szolgáltat mindig igazságot. Hiszen ha mindig szolgáltatna, akkor a neki való szolgálat közönséges önzés lenne.

A sajnálatos csepregi eset miatt még Preinert se kell valami különlegesen gonosz vagy kegyetlen vezérnek tartanunk. Kevés olyan vezért (vagy hadsereget találhatnánk), aki hasonló esetben rá tudta volna venni katonáit, hogy mihelyt a fanatikus partizánok kitűzik a fehér zászlót, azonnal megszüntessék a harcot és kegyelmet adjanak. Olyan katonaságot pedig még kevésbé, mely az elkeseredett ostrom hevében s éppen akkor, mikor már a küzdelem a javára fordult, a vezér szavára azonnal békeszerető báránnyá változik. Ezt katonák még akkor se igen szokták megtenni, ha ellenfeleik is katonák, nem pedig partizánok. Nem hiába mondja az Írás, hogy aki fegyvert fog, fegyverrel vész el. (Mt 26,52)

Arról az Eszterházy Miklósról pedig, akire e verses krónika fanatizmusa az egész rémtettet fogja, a magyar irodalomtörténet megalapítója, a szintén lutheránus hittestvér Toldy (Schedel) Ferenc így ír: „*Mint Eszterházy, a legjobbak közt is oly tiszteletreméltó nem volt senki*”. (Magyar államférfiak és írók, I., 181. o.) S ezt a legjobbak közt is legtiszteletreméltóbbat a csepregi krónika megteszi az emberi bőrből bújó szörnyetegnek!

A csepregiek pusztulásának közvetlen oka a szerencsétlen áldozatok ostoba vallási fanatizmusa volt ugyan, távolabbi és igazi oka azonban az a Bethlen Gábor volt, aki vallásháborút kezdett, támadóháborút indított s aki valóban „fegyverrel akarta terjeszteni” a maga eretnek „tudományát”. Ha ő vesztig maradt volna Erdélyben, ha nem indított volna vallásháborút, a csepregi lutheránusok fanatizmusa számára se nyílt volna tér vagy alkalom és Preiner serege se került volna soha Csepregbe. Még maga a sereg, mely fölött parancsnokolt, se jött volna soha létre, mert II. Ferdinánd azt igazán nem jókedvében toborozta, hiszen ilyesmire sose volt pénze, hanem csak azért, mert Bethlen erre a szó szoros értelmében rákényszerítette. Szorult helyzetében kölcsönt kellett kikönyörögnie miatta s így szerzett sereget.

Amit azonban e téren Julier Ferenc, az ismert magyar hadtörténeti író (csak nem sül ki róla, hogy ráadásul még katolikusnak is anyakönyvezték?) produkál Bethlenre vonatkozólag „Magyar hadvezérek” című könyvében (221. o.), az már nem is történelem, hanem vicc és annyira komolytalan, hogy vetekedik a csepregi verses krónika ismeretlenségbe burkolózó lutheránus diákjával. Julier ugyanis Bethlen érdemének tulajdonítja, hogy „*lángeszű külpolitikája megóvta Erdélyt és Felső-Magyarországot* (a Dunántúlt és Csepregtet tehát még jobban, mert hiszen ez az országrész még kevesebbet szenvedett a háborútól, mint Felső-Magyarország, mely a tulajdonképpen harctér volt) *a Közép-Európa legnagyobb részét sivataggá változtató 30 éves háború pusztításaitól*”.

Az igazság az, hogy a 30 éves háború pusztításaitól nemcsak Erdély, hanem egész Magyarország is teljesen megmaradt volna, ha Bethlen (majd később Rákóczi György) nem hozta volna ide hozzánk ezeket a pusztításokat egymás után háromszor is. Tisztán miatta, tisztán az ő nagyravágyása miatt pusztítottak itt „a Felvidéken is és a Dunántúlon is” az ő hajdú is, meg a német zsoldosok is, meg Mansfeld is, sőt még a tatárok is, mint Bethlen szövetségesei. Miatta kellett kínhalált halnia a három kassai pap vértanúnak, s természetesen tisztán miatta pusztultak el a csepregi lutheránusok is, ha nem is olyan ártatlanul, mint a kassai pap vértanúk. Ezt elhallgatni elfogult irányzatosság, vagy mint a kommunisták nevezik: „pártos” történetírás.

Minek nevezzük azonban azt, ha valaki nemcsak ennyit vétkezik az igazság és a tárgyilagosság ellen, hanem éppen az ellenkezőjét emeli ki és hangsúlyozza annak, mint ami a valóságban történt s egyszerűen azt állítja, hogy Bethlen és Bethlen lángesze az, mely hazánkat távol tartotta a harmincéves háború borzalmas pusztításaitól, ahelyett, hogy azt állapítaná meg, hogy ő az oka, hogy ezeket a pusztításokat, köztük a csepregit is, hazánknak is meg kellett ismernie.



**KI VOLT AZ AZ URALKODÓ,  
AKINEK „ZSARNOKSÁGA” ELLEN  
BETHLEN FEGYVERT FOGOTT?**



## II. Ferdinánd (1619-1637)

II. Ferdinánd legkisebb fia, Károly révén I. Ferdinánd unokája volt. Atyjától Stájerországot és a vele szomszédos déli osztrák tartományokat örökölte. Az anyja Mária volt, Albert bajor herceg leánya, s így általa újra egy kis német vér került a Habsburgok ereibe, mely – mint már rámutattunk – bennük ekkor már egészen megfogyatkozott. Azonban az ő bajor anyjának az anyja is Habsburg volt, Anna, I. Ferdinánd leánya, tehát az anyja révén ő se volt német.

II. Ferdinánd szülei is első unokatestvérek voltak tehát. De – mint látni fogjuk – II. Ferdinánd, akitől az összes mai Habsburg származik, éppen nem érezte semmiféle hátrányos következményét. Nem árt tehát a rokonházasság annyira, mint gondolnánk. Láttuk, hogy testvére, Mária Krisztina, Báthory Zsigmond szerencsétlen felesége is mennyire kiváló emberpéldány volt mind lelkileg, mind testileg.

Fiútestvére három volt II. Ferdinándnak. Ezek többnyire püspökök voltak, egy azonban közülük később mégis megházasodott. (Természetesen nem úgy, hogy az Egyházzal szakított, mert ilyesmi a Habsburgoknál nemigen fordult elő, hanem mert „püspök” volt ugyan, de pappá azért nem volt még felszentelve. Az akkori püspökök többnyire csak ilyen püspökök voltak.) Neki két fia maradt, de mindketten örökös nélkül haltak meg s így a stájer örökség 1665-ben visszaszállt a főágra, II. Ferdinánd unokájára, I. Lipótra.

II. Ferdinánd volt a legnagyobb Habsburg. Nem diplomáciai furfangban, mert ebben a tekintetben annyira mögötte maradt ellenfelének, a mi Bethlen Gáborunknak, aki mint politikus és diplomata – ebben egyetértünk „hazafias” történetírásunkkal –, világviszonylatban is párját ritkítja, hogy egy napon még említeni se lehet a kettőt. Hadvezéri tehetségben se vetekedhetett Bethlennel, sőt egyenesen hadvezéri antitalentum volt. Nem is vágyódott hadi babérokra. Fiatal korában megpróbálkozott vele (éppen nálunk, Magyarországon), de ugyancsak siralmas eredménnyel.

Hogy mindezek ellenére mégis II. Ferdinándot mondom a legnagyobb Habsburgnak, annak az az oka, hogy mint jellem, mint az eszmények és az erős akarat embere volt nagy, de ebben aztán igazán óriási.

Pedig hát az akarat is csak valami, az akarat is lelki tehetség s legalábbis egyenrangú az észsel. Átlagember nem is lehet nagy jellem, mert ehhez az kell, hogy az illető eszménynek éljen, eszményei pedig nem tucatebereknek vannak. Ellenben nagyeszű ember lehet gyenge akaratú, sőt akarat nélküli is (művelt ember nem, mert a műveltség megszerzéséhez akarat, önmegtagadás kell, de itt veleszületett észtehetségről van szó, nem pedig műveltségről, melyhez az ész mellett még szorgalom és igyekezet is kell).

II. Ferdinánd egy nagy, sőt minden más között a legszentebb eszmének, a katolicizmusnak volt soha meg nem ingó, soha el nem csüggedő, akármilyen áldozatokra bármikor hajlandó, semmi veszélyben, megpróbáltatásban derekát soha meg nem hajlító, akár a vértanúságra is mindig szívesen kész szellemi katonája. Bizonyára tiszteletreméltóbb tulajdonság, mint a tömeggyilkosságok sikeres végrehajtására és ügyes levezetésére képesítő hadvezéri tehetség. S a történelem mégis milyen nagyra tartja és mennyire dicsőíti ezt és mennyire nem méltányolja azt!

II. Ferdinándnak meggyőződése volt és a legtisztább kereszténység volt a meggyőződése. Az a kereszténység, melynek szolgálata nem haszonnal s nem dicsőséggel jár, hanem áldozatokkal, lemondásokkal, sőt rágalmazásokkal. Ő, mivel nem magánember volt, hanem egy világbirodalom élére állította a Gondviselés, azt tűzte maga elé célul, hogy ezt az evangéliumi jót és igazságot szolgálja egész életében, és ezt a célt akkor tűzte maga elé, mikor ennek az evangéliumi jónak és igazságnak ügye talán gyöngébben állt, mint bármikor. A maga elé tűzött céltől egész haláláig soha még egy futó gondolattal és egy röpke pillanatra se tért

el. Elvei és meggyőződése trónjánál, családja jövőjénél, sőt életénél is előbbre való volt neki mindig. (S milyen gyűlölettel ír róla a történelem!)

De nemcsak céljában volt nagy, hanem eszközeiben is. E tekintetben a Bocskaiak és a Bethlenek, kora politikusai és diplomatái ellenszenves, törpe figurák mellette. Neki nemcsak a célja volt szent, hanem eszközöket se használt olyanokat, melyek e szent célt megszenteltelenítették vagy hozzá nem illők lettek volna. Mint minden porcikájában keresztény embernek, neki a szent célt csak büntelen eszközökkel volt szabad elérnie.

Érdekes azonban, hogy ellenfelei éppen ezt nem vették benne észre, sőt logikátlanságukban s felületességükben éppen őt vádolják az ellenkezővel. Azt mondják, kevés ember van a világtörténelemben, akinek nevében annyi háborút viseltek, annyi vért ontottak és a népmillióknak annyi szenvedést okoztak volna, mint az övében. Hiszen rögtön trónra léptével kezdődik a harmincéves háború s halálával – sajnos – még korántse fejeződik be.

Ha azok, akik ezt megállapítják, kissé tárgyilagosabbak lennének, vagy egy kissé jobban megfigyelték volna a dolgot, észre kellett volna venniük, hogy igaz ugyan, hogy II. Ferdinánd uralkodása egy álló háború, de még jobban igaz, hogy egyik háborúját se ő indította meg. Ő csak állta őket, de ezt is csak azért, mert kénytelen volt. Sose ő támadott, ő mindig csak védekezett.

Hogy éppen őt támadták annyira és olyan sokan, az bizonyára nem az ő bűne. Ez nem ok arra, hogy haragudjunk rá és elítéljük érte, hanem éppen ellenkezőleg, hogy részvétellel legyünk iránta, tehát hogy szeressük. A verekedés mindig bűn, mindig ellenszenves, de bizonyára nem annak bűne, aki védi magát, aki a megtámadott fél, s aki nem is a maga személye, hanem az elvek miatt védi magát, melyeket képvisel.

II. Ferdinánd nem fegyverrel terjesztette és akarta rákényszeríteni alattvalóira a hitet, hanem fegyverrel védte ezt meg akkor, mikor mások akarták ezt fegyverrel kiirtani alattvalói lelkéből és fegyveres és politikai hatalommal akarták lehetetlenné tenni, hogy azok, akik akarnak, megszerezhessék a hitet és megerősödhesseken benne (a jezsuitáknak az országból mindenáron való száműzése). A harmincéves háborút nem ő indította meg. Annak nem ő az oka. Nem is akarta, okot se szolgáltatott rá, hanem egyenesen rákényszerítették háza és az Egyház ellenségei.

Ezzel egyébként még azok is tisztában vannak, akik olyan rossz hírért költötték, mert még ők is csak azt mondják, hogy kevés ember nevében viseltek annyi háborút, mint az övében, nem pedig azt, hogy ő viselte, annál kevésbé, hogy ő indította ezeket a véres és végüket soha nem érő háborúkat. Mesterségesen elködösítik tehát a támadó és védekező háború közti, erkölcsi szempontból oly végtelenül fontos különbséget s úgy tesznek, mintha mindegy lenne az, hogy valaki elindítja, vagy pedig csak a jó ügy védelmében, keserű szívvel bár, de vállalja, mert kénytelen vállalni a háborúkat.

Pedig hát a kettő közti különbség „csak” az, hogy az egyik tömeggyilkos, a másik jellemhős; az egyik gyűlöletre-, a másik tiszteletreméltó; az egyik lelkiismeretlen, a másik lelkiismeretes; az egyiket a gyűlölet vezeti, a másikat a szeretet; az egyiknek a maga dicsősége, hatalma, hiúsága, bosszúja előbbre való, mint az emberélet, a másik az igazságért és a jóért feláldozza a maga nyugalma és érdekét (alattvalói érdekét, vagyonát és életét is, de természetesen könnyek között, nem pedig örömujjongva). Az egyik típusba tartozott Bethlen Gábor, a másikba II. Ferdinánd. Nemcsak más-más típusba tartoztak, hanem mindketten a maguk típusának jellegzetes képviselői voltak. A mondottakból már szükségszerűen következik az is, hogy az egyik szemében a cél szentesítette az eszközt. Aki ugyanis még a tömeggyilkosságot is céljai szolgálatába állítja, hogyne állítana céljai szolgálatába más, ennél kisebb fokban bűnös eszközöket?

II. Ferdinánd elődjétől, II. Mátyástól – szorongatott helyzetét kihasználva – olyan „felséglevelt” kényszerítettek ki a cseh protestáns lázadók, mely úgyszólván minden uralkodói jogától megfosztotta. Még a protestáns Schiller is azt írja (I., 42. o.), hogy ez a felséglevelével

Habsburgokat Csehországban olyan szánalmas helyzetbe szorította, melyet egy önérzetes uralkodó se tűrt volna el. Ez más szóval azt jelenti, hogy még Schiller szerint se támadó, hanem védekező háború lett volna az, ha II. Ferdinánd e megalázó, lehetetlen helyzetéből fegyverrel akarta volna magát kiszabadítani. Hiszen csak azok ellen a bilincsek ellen védekezett volna vele, melyeket lázadó alattvalói raktak rá, s melyekkel lehetlenné tették számára uralkodói kötelességei teljesítését amellet, hogy az uralkodói felelősséget vállain hagyták. De e felséglevél érvényességét azon a címen is megtagadhatta volna, hogy elődje nem szabad akaratlan fogadta el, hanem kényszerhelyzetében s így megtartása őrá nem kötelező.

Nem a szinte gyöngeségig menő jószág jele-e hát II. Ferdinándban, hogy ennek ellenére mégse ő ragadott fegyvert lázadó cseh alattvalói ellen, hanem azok őellene? Így indult meg a harmincéves háború. Nem felháborító-e tehát, hogy az „igazságos” és „tárgyilagos” történetírás ahelyett, hogy erre rámutatna s Ferdinánd e nagy békeszeretét kímélné és megdicsérné, csak ködösítésre hajlandó, s mivel támadó háborúval Ferdinándot még ő se vádolhatja, úgy fejezi ki magát, hogy kevés ember nevében viseltek még annyi véres háborút, mint az övében?

Pedig hát azoknak a cseh protestánsoknak a mentésére, akik a harmincéves vallásháborút kirobbantották, s akikhez (feddés helyett) a német protestánsok, sőt a vallást a haza mögé helyező hitvány francia katolikusok és természetesen a mi Bethlen Gáborunk is szövetségesként csatlakozott, még csak azt se hozhatjuk fel, hogy sietniük kellett a meglevő nagyszerű alkalom gyors felhasználásával, mert nem várhatták meg, míg II. Ferdinánd felülkerekedik s ő bánik el velük. Azt a botrányos II. Mátyás-féle cseh felséglevelet ugyanis szorult helyzetében II. Ferdinánd is elfogadta s II. Ferdinánd nem az az ember volt, aki szavát megszegte vagy valakit becsapott volna.

De a német, cseh és osztrák protestánsok, akik Franciaország támogatására is mindig számíthattak, erőben is legalábbis egyenrangúak voltak a Habsburgokkal, Bethlennel és a törökkel is szövetkezve pedig hatalmasabbak voltak náluk. Az eredmények e megállapítás helyességét meg is mutatták, mert a harmincéves háborúban a Habsburgok csak eleinte győztek, akkor is csak azért, mert véletlenül igen tehetséges hadvezérek voltak (Tilly, Wallenstein). Később nemegyszer kerültek egyenesen válságos helyzetbe.

A protestánsok éppen erőbeli fölényük e tudata miatt voltak olyan harcias, támadó szelleműek, de támadásukat éppen ezért semmiképpen se lehet még megelőző háborúnak se minősíteni, noha a megelőző háború is támadó háború. A protestánsoknak – tekintve a kor szellemét s azt, hogy ők is ugyanilyenek voltak –, ha vesztet maradnak, félniük kellett, hogy a Habsburgok, ha erőt éreznek rá magukban, megkezdik protestáns alattvalóik jogainak megszükitését, de attól semmiképpen se kellett félniük, hogy ha ők nem, akkor a Habsburgok kezdenek majd emiatt ellenük támadóháborút. Nekik tehát semmit se kellett „megelőzniük”.

A harmincéves háborút tehát – s természetesen mindazt a szenvedést és pusztulást is, mely vele járt – a cseh protestánsok robbantották ki. Ők voltak a támadó fél. Támadó fellépésük oka részint az volt, hogy – a világ történelmében nem első esetben látjuk ezt – a túlságos szabadság őket is épp úgy elbizakodottá tette, mint a mi Bethlen korabeli protestáns őseinket; részint, mert éppen akkor a nem is cseh származású, hanem csak protestáns Thurn személyében egy jellegzetesen forradalmi természetű vezér támadt köztük, aki akár a legnemtelenebb eszközökkel is képes volt őket belelovalni a forradalomba, csakhogy végtelen nagyravágyása és szereplési viszketege számára teret és alkalmat találjon. Még a protestáns Schillernek is ilyen lesújtó a véleménye róla.

II. Mátyás olyan gyöngének érezte magát a lázadókkal szemben, hogy maga tett lépéseket az irányban, hogy Németországban a katolikusok Ligája feloszoljon, csak hogy protestáns alattvalóit megnyugtathassa afelől, hogy veszély a jövőben se fenyegeti őket. A német katolikusok maguk is hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy a Ligát feloszlassák, ha a protestánsok az ő Uniójukkal ugyanígy tesznek. A német protestánsok erre nem voltak hajlandók. Így aztán megmaradt mind a kettő, s természetesen háború lett belőle.

Mátyás nagy gyengesége azt eredményezte, hogy – ez is mindig így szokott lenni – cseh protestáns alattvalói szarva csak annál jobban megnőtt s most már az következett, hogy Mátyás híveit, a katolikusokat, egyszerűen kiszórták az ablakon. A tehetetlen Mátyás még ezt is megbocsátotta volna (ezt is Schiller írja s még ő is megbotránkozva) s még a történetek után is békejobbot nyújtott a cseh protestánsoknak. A békéből csak azért nem lett semmi, mert a lázadók még álmukban se gondolták, hogy még azt is meg lehessen bocsátani, amit ők csináltak. Ők azt hitték, hogy ezzel az ablakon át való kihajigálással már végleg felégettek maguk mögött minden hidat és annak megfelelően is viselkedtek, mint akinek számára már visszafelé vezető út nincs.

De az is lehet, hogy csak azért csináltak így, mert ekkora engedékenység láttára azt hitték, hogy a Habsburg ház már annyira gyenge, hogy itt az idő, hogy véglegesen leszámoljanak vele. Akár ez volt az ok, akár az, annyit kétségtelenül bebizonyítottak, hogy a kezdeményező, a kihívó, a támadó fél, a háború oka, ki volt.

A Habsburgok – nem Ferdinánd, hanem elődje, Mátyás – gyöngeségük miatt olyan békeszeretetet tanúsítottak éppen ez esetben, amilyent egész hosszú történetük folyamán talán még soha. Ezt már nem is békeszeretetnek, hanem szégyenletes tehetetlenségnek és az uralkodói öntudat, sőt az emberi önérzet tökéletes hiányának kell tekintenünk. Ellenfeleiknek azonban mégis kevés még ez is. Ők – kétértelműen – még így is csak azt állapítják meg, hogy kevés ember volt a világtörténelemben, akinek a nevében annyi öldöklő háború folyt, mint II. Ferdinándéban.

II. Mátyás háborút nem akart, de a megalázás és a keserűség sirba vitte s így és ekkor és ilyen mélyre süllyedt trónra került utóda, II. Ferdinánd. Ráadásul még a család oldalágából is származott s akkor emelték trónra, mikor a főág nem egy férfitagja is élt még. Ezeknek a trón nem kellett ugyan, de híveik természetesen mégis voltak, különösen a protestáns alattvalók körében, akiknek Ferdinánd rossz (katolikus) híre miatt különösen ellenszenves volt. A lekicsinyelt „stájer”, II. Ferdinánd még emiatt is nehézségekkel találkozott még az örökös tartományokban is, az pedig, hogy még császárrá is sikerüljön magát megválasztania, eleinte egyenesen lehetetlennek látszott.

Soha még Habsburg olyan ingadozó trónra nem lépett, mint ő. Még Mária Terézia helyzete is sokkal könnyebb volt, mint az övé, mert hozzá legalább az osztrákok és a csehek hívek voltak, sőt még a magyarok is.

De II. Ferdinánd trónra léptekor a magyaroknak éppen egy Bethlen Gáborjuk volt s ezért így épp úgy ellenségei voltak, mint többi alattvalói. Ekkor még a török is ott volt, míg Mária Terézia idejében az már nem szerepelt. Mária Teréziához a magyarokon kívül még örökös tartományai (köztük a csehek) is hűek voltak, de II. Ferdinándnak éppen a csehek voltak legfőbb ellenségei s még Ausztriában és Stájerben is volt annyi ellensége, mint híve (csak ellenségei sokkal eltökéltebbek s szájasabbak voltak, mint a hívei), sőt számára még maga Bécs se volt megbízható.

Igaz, hogy Mária Teréziának ellensége volt majdnem az egész külföld. De majdnem így volt II. Ferdinánd is. Neki is ellenségei voltak az összes északi államok, hiszen mind protestánsok voltak ekkor már s a harmincéves háború későbbi folyamán, de még II. Ferdinánd életében éppen ők adták legnagyobb ellenfelét, Gusztáv Adolfot. Ellensége volt Franciaország, mint a Habsburgok ősellensége, s melynek a Richelieu lángelméje nemsokára megkésztette erejét. Ellensége volt Németalföld, mint a spanyol Habsburgok lázadó tartománya. Ellensége volt Anglia, hiszen éppen ekkor a királya annak a pfalzi kálvinista választónak volt az apósa, akit a cseh protestánsok Ferdinánddal szemben pártütően királyukká választottak. Ellensége volt végül a Német Birodalom nagyobb, protestáns fele s annak fegyveres Uniója.

Csak a kis Bajorország és Spanyolország volt a barátja. Ez utóbbi ekkor még hatalmat jelentett ugyan, de már közel se akkorát, mint még V. Károly idejében. A háború folyamán hamarosan még a pápa is ellensége lett, mert az okos franciák hangsúlyozták, hogy a Habs-

burgok ellenfelei nem tekinthetők egyszerűen csak protestánsoknak, mert hiszen ők is közöttük vannak, az ő királyuk pedig a „legkeresztényibb” király s az Egyházra se kívánatos, hogy a Habsburgok Európában túl nagy hatalomra jussanak. Ez az Egyház szabadságára is veszélyes lenne.

Nem is szólva arról, hogy – ez már csak így szokott lenni – a bajban levő ember hajójáról még a hívei is menekülni igyekeznek, Ferdinándot még az a komoly veszély is fenyegette, hogy Németországban még a katolikusokat is elveszti. A birodalmi gyűlésen a bajor választófejedelmén kívül csak a három egyházi választófejedelmre számíthatott, ez utóbbiak országai azonban annyira a határon voltak, hogy a franciák akármikor könnyen elfoglalhatták őket. Fő ellenfele, a cseh királlyá lett kálvinista pfalzi választó pedig azzal az ördögien okos és ügyes taktikával működött ellene, hogy nem maga pályázott a II. Mátyás halálával megüresedett német császári koronára, hanem ő maga is egy katolikus, mégpedig egy nagykatolikus választó, bajor Miksa, a katolikus Liga feje császársága mellett korteskedett csak azért, hogy a katolikusokat megossza s így Ferdinánd császárúvá választását megakadályozza.

A terv rendkívül veszélyes volt és sikere úgyszólván bizonyosnak látszott, mert bajor Miksának, hogy a csábításnak ellen tudjon állni, olyan tökéletes jellemnek és annyira önzetlennek kellett volna lennie, amilyent emberek részéről nem nagyon tételezhetünk fel. Ha ugyanis Miksa vállalja a jelöltséget, megválasztása még akkor is bizonyos, ha a három egyházi választó szabad marad és Ferdinándra adja szavazatát. Igaz, hogy a szász választó protestáns létére is megmaradt a Habsburgok iránti hűségében, de a másik két protestáns választó (a pfalzi és a brandenburgi), Miksára szavazott volna, a cseh szavazat is protestáns kézben (a pfalziban) volt s ezekhez csatlakozhatott volna még Miksa szavazata. De mivel a három egyházi választófejedelmek egyike, a trieri érsek, éppen akkor bajor Miksa testvére volt, bizonyára az is Miksára szavazott volna.

Világos, hogy ilyen kétségbeejtő helyzetben Ferdinánd is engedékenyebb volt, mint egyébként lett volna s fejével nem ment neki egyenesen a falnak. Megpróbált egyezkedni a csehekkel is, meg az osztrák protestánsokkal is, de mindketten annyira érezték fölányukat, hogy közeledését gúnyjal utasították vissza. Ferdinánd hozzájuk való eredménytelen közeledése tehát csak arra volt jó, hogy annál világosabban kitűnjék, ki volt a támadó fél és ki idézte elő a háborút. Azt azonban, ami lelkiismeretével ellenkezett, a tökéletes vallásszabadságot, még így se ajánlotta fel nekik Ferdinánd.

Mikor látta, hogy csak meggyőződése és elvei megtagadása árán lenne lehetséges, hogy koronáit és családját uralmát megmentsse, semmit se habozott tovább. Abbahagyta a további kísérletezést és magát és ügyét most már egyedül Isten kezébe ajánlva, feleségét és gyermekeit elküldte a távoli s mindig hű Innsbruckba, maga pedig veszélyeztetett fővárosába, Bécsbe ment, melynek falai alá hamarosan utána meg is érkezett a cseh lázadók vezére, Thurn. Az osztrák protestánsok is azonnal Thurn mellé álltak, sőt szövetségre léptek vele. Mivel így Bécs körül volt zárva, Ferdinánd még abban se reménykedhetett, hogy Csehországban tevékenykedő s egyébként se nagy számú csapatai segítségére siethessenek.

Ostromra Bécs se volt felkészülve. Helyőrsége egészen kicsi volt, annak se volt élelmszere. Zsoldját is hiába várta. A közvélemény is a protestánsokhoz húzott a városban. Aki katolikus volt, az is elvesztett minden reményt s nem volt kedve ahhoz, hogy egy veszettnek hitt ügy mellé bátran kiálljon. Úgy látszott, mintha még Ferdinánd közvetlen környezete is csupa protestánsokból állt volna. Személyes hívei nem voltak, nem is lehettek, hiszen csak most jött Stájerből. Bécsben ekkor még új ember volt. Alig ismerték.

A várost lövő ellenség gránátjai már egyenesen palotájában robbantak s megtörtént, hogy az utcáról behallatszott termeibe a járókelők bosszús szava: „*Be kell zárni egy kolostorba, gyerekeit protestánsnak kell nevelni, gonosz tanácsosait pedig kardélre hányni!*”

Tisztjei a városból való kiszökést, papjai az eretnekekkel való kiegyezést ajánlották neki. A végén már még azt is megérte, hogy az osztrák protestánsoknak egy tizenhat előkelő ne-

mesből álló küldöttsége bejelentés nélkül egyenesen lakosztályába hatolt és elhalmozva szemrehányásaival, azt követelte tőle, hogy oldja fel őket hűségük alól és egyezzenek bele, hogy cseh hittestvéreikkel szövetkezzenek. Egyikük, Thonradel András, Obergassing ura, annyira ment szemtelenségében, hogy megragadta kabátja gombjait és ráncigálni kezdte. „Írd alá, Ferdinánd!” – kiabálta a fülébe, mert magukkal hozták a már előre kiállított okmányt is.

Ferdinánd nem írta alá. Elhatározta, hogy inkább palotája romjai alá temetkezik, mintsem meggyőződéséből egy tapodtat is engedjen. Még a „bigottságát” egyébként durva egyoldalúsággal elítélő angol protestáns lelkész (Coxe) is azt írja, hogy nem tudja tőle megtagadni csodatát. Megállapítja, hogy „a jezsuiták elveiket egy hős szívébe írták bele”. Miközben Ferdinánd szorongatott helyzetét vázolja, Schiller is elcsodálkozik s így kiált fel: „Kinek nem bocsátanánk meg, ha ilyen borzalmas helyzetben megingott volna?”

Ferdinánd nem ingott meg, hanem kétségbeejtő helyzetében a feszület elé borult. (A család tagjai azóta mindig erre a feszületre esküsznek, például házasságkötésükkor is.)

Gyóntatójának később így írta le akkori lelkiállapotát Ferdinánd:

*„Elgondoltam a veszélyeket, melyek magamat és családomat fenyegették alattvalóim és a külföld részéről egyaránt. Mivel az ellenség már Bécs külvárosaiban tanyázott s mivel tudtam, hogy a protestánsok vesztémre törnek, Istentől kértem azt a segítséget, melyet emberektől hiába vártam. Megváltóhoz folyamodtam és ezt mondtam neki: Uram, Jézus, aki megváltottad az emberiséget és aki előtt ismert a szíve mindenkinek, Te tudod, hogy a te dicsőségedet keresem, nem az enyémet. Ha az az akaratod, hogy e végső szükségemben ellenségeim győzedelmeskedjenek, én pedig a világ gúnykacajának és megvetésének tárgya legyek, kiúszom a keserű kelyhet. Legyen meg a te akaratod!*

*Alig fejeztem be e szavakat, új remény öntötte el lelkemet és az a biztos meggyőződés kötött belém, hogy Isten meg fogja hiúsítani ellenségeim terveit.*

*A segítség szinte csodaszerű hirtelenséggel jött. Még tartott az osztrák protestáns nemesek sértő veszekedése urukkal, mikor egyszerre trombitaharsogás hallatszott be a szobába és egy 500 lovasból álló kis különítmény jelent meg a városban, mely Ferdinándnak Dampierre vezetése alatt Csehországban harcoló s egészében véve se nagy seregéből vált ki és a Duna mentén titkon – kihasználva a Bécsset körülzárt Thurn hanyagságát – Bécs alá ért s az egyetlen olyan kapun, melyet a hanyag ellenség nem őrzött, bejutott a városba.”*

Hogy milyen kétségbeesett lehetett Ferdinánd helyzete, abból is látható, hogy még ezzel a mindössze 500 lovassal is segíteni lehetett rajta. A kis csapatnak öntudatos, sőt büszke bevonulása (hangos trombitaszóval) imponált a bécsieknek. Bátorságot, önbizalmat öntött Ferdinánd megfélemlített és elcsüggedt híveibe, akik többen voltak, mint a protestánsok, csak szerények és csöndesek voltak. Dampierre embereit büszke megjelenésük után ítélve sokkal többnek is gondolták, mint amennyien a valóságban voltak, sőt azt hitték, hogy már az ostromgyűrűt is szétverték, mert hiszen – gondolták – másképp nem tudtak volna behatolni a városba.

Az a hír terjedt el, hogy a diadalmas hadseregnek ez csak az előőrse s hamarosan megérkezik a derékhad is. (Ahogyan válságos helyzetben túlzott rémhírek terjednek el, az ellenkező szokott történni akkor, ha visszatér az önbizalom.) A Ferdinánd lakosztályában hetvenkedő protestánsok leforrázva igyekeztek kiosonni a palotából és eltűnni, a megriadt bécsi katolikusok pedig felbátorodtak s hamarosan 600 bécsi diák állt fegyverbe, akiket 1500 polgár is követett. Miközben Thurn és a cseh sereg gyors cselekvés és villámgyors hadműveletek helyett (a mi Bethlenünk így csinálta volna!) Bécs körülzárásával (de mint látható, még ezt is rosszul csinálta) és az osztrák protestánsokkal való tárgyalásokkal töltötte el a drága időt, Ferdinánd másik vezére, Bucquoy, kis serege ellenére is felülkerekedett Csehországban s hogy ott nagyobb baj ne legyen, Thurn kénytelen volt hazamenni és Bécs ostromával felhagyni. Bécs és a benne körülzárt Ferdinánd felszabadult.



Ezzel lehetővé vált számára, hogy elmehessen a Birodalomba, előkészíthesse ügyét a császárválasztó országgyűlésre. Bajor Miksa, aki épp úgy a jezsuiták neveltje volt, mint Ferdinánd (s mint az a 600 bécsi diák, aki először állt fegyverbe Ferdinánd érdekében), lelkileg olyan nagynak bizonyult, hogy ellen tudott állni a protestáns csábításnak és visszautasította a pfalzi választó és újdonsült cseh király ajánlatát s vele a bizonyos császárságot. A viszonyok így olyan szerencsésen alakultak, hogy nemcsak hogy Ferdinánd lett a császár, hanem a császárválasztó országgyűlésen még csak ellenjelöltje se volt s egyenesen egyhangúlag választották meg. Szégyenszemre még a pfalzi választó is kénytelen volt rá szavazni, illetve még ő se mert ellene szavazni.

Aztán, a háború további folyamán, Isten olyan nagy hadvezéreket adott a katolikus ügynek, mint az öreg, acéljellemű és mintakatolikus Tilly, alvezére, a lánglelkű, szintén meggyőződéssel harcoló, később hősi halált halt Pappenheim, minden idők egyik legvittezebb katonája és később a gonosz és jellemtelen, de rendkívüli tehetségű Wallenstein. Európának hamarosan már attól kellett félnie, hogy Ferdinánd egyedüli ura lesz, mert minden ellenfele lábainál hevert.

Ha Ferdinánd nem lett volna olyan nagy jellem, ha akarata nem lett volna olyan megtörhetetlen, ha szorongatott helyzetében megijedt volna s megingott volna hite és Istenben való bizalma, ha hallgatott volna az „okos” tanácsokra és elmenekült volna Bécsből, még ha a menekülés sikerült volna is s közben nem is került volna az ellenség kezére, akkor is elvesztett volna mindent: Ausztriát is, Csehországot is, Magyarországot is, a császári méltóságot is s családjá, az akkor már évszázadok óta hatalmas Habsburg-ház, talán csak az Elzászban és Svájcban fekvő ősi birtokait tarthatta volna meg, ezeket is csak az erősek kegyelméből s ott élt volna tovább, mint egy tizedrangú német hercegség. Ferdinánd családja bukásának eredményeként azonban nemcsak egész Hollandia és Belgium, a Német Birodalom, Csehország, Svájc és Magyarország, hanem még Ausztria és Stájerország, sőt Lengyelország is protestánssá lett és maradt volna.

Ennyi haszna lehet annak, ha egy embernek erős a hite, nagy a jelleme és önzetlensége, ezért nem fél a szenvedéstől s megaláztatástól s nem roppan össze a csapások emberfeletti súlya alatt. Viszont ennyi kárt: százmillióknak az evangéliumi igazságtól való elszakadását okozhatta volna egyetlen ember gyöngesége. Pedig nem is lett volna gyöngeség, csak közepszerűség, sőt még az se, csak a jellemnagyság hiánya. Hiszen láttuk, hogy még Schiller is azt írja, hogy mindenki megbocsátotta volna Ferdinándnak, ha borzalmas helyzetében megingott volna. Furcsa, hogy a történetírás mégis alig méltányolja a Ferdinánd-féle jellemnagyságot. Csak a vakmerő hadvezérek, az okos taktikázók, a ravasz diplomaták és az agyafúrt politikusok a történelem nagyjai.

Nálunk – félreneveltségünk miatt – sokan most azt mondanák, hogy legalábbis a magyar nemzet szempontjából sokkal jobb lett volna, ha II. Ferdinánd nem lett volna ilyen nagy jellem. Ebből ugyanis csak a katolicizmusnak volt haszna, de a magyarság szempontjából sokkal jobb lett volna, ha a Habsburg-ház 1918 helyett már 1618-ban megbukott volna.

De nem úgy van. Magyar szempontból is nagy haszon az, hogy a Habsburgok nem II. Ferdinánd korában, hanem csak 300 évre rá buktak meg. A katolicizmus II. Ferdinánd alatti győzelmét Magyarországon a magyar nemzetre is üdvös dolognak kell mondanunk, nemcsak akkor, ha a katolicizmust igaznak és a kereszténység egyedül helyes megnyilvánulásának tartjuk, hanem akkor is, ha nem állunk a katolicizmus igazának alapján s egyedül nemzeti szempontból nézzük a dolgot.

Kimutattuk már Bocskaival és Bethlennel kapcsolatban egyaránt, mi lett volna belőlünk, ha akár az egyiknek, akár a másiknak sikerült volna megdöntenie nálunk a Habsburgok hatalmát. Ezt a következőkben kimutatjuk majd Rákóczi Ferenc szabadságharcával és negyvennyolccal kapcsolatban is. A végeredmény mindegyik esetben az, hogy II. Ferdinánd jellemnagysága és állhatatossága nemcsak katolikus, hanem magyar főnyeremény is volt.

Többször kiemeltük már, hogy a történelem elsősorban nem a szereplők erényeit magasztalja, tehát nem azokat a kiválóságokat, melyeket az ember maga szerez meg magának állandó önmegtagadással, önkritikával és önneveléssel, melyek tehát tényleg az ő érdemei, hanem elsősorban velük született, istenadta tehetségüket, a lángelmét, a hadvezéri, politikai vagy kormányzótehetséget, az éles észet és nagy munkabírást, tehát elsősorban az olyan adottságokat, melyeket mindenki nagyrészt készen kap, mert vele születtek; sőt a történelem még ezeket is csak akkor dicsőíti, ha szerencse is társult hozzájuk, ami még inkább nem az emberi szereplőtől függ.

Erzsébet angol királynő, Katalin orosz cárnő, Nagy Frigyes, Napóleon, Richelieu (sőt – a közhittel ellentétben – a mi Mátyás királyunk is) erkölcsileg és jellemileg egyáltalán nem voltak nagyok, sőt közülük nem egy egyenesen aljas és jellemtelen volt. Mégis úgy ünnepeljük mindegyiket, mint a történelem legnagyobbjait. II. Ferdinánd nagyságának alapja jellemében, erkölcsében rejlik, olyan tulajdonságokban, melyeket nem Istentől vagy őseitől való átöröklésben készen kap az ember, hanem amit állandó önneveléssel, önmegtagadással és imádsággal (tehát Isten segítségével) mindenkinek önmagának kell megszereznie. Mindez azonban a történelemnek nem imponál.

Pedig a történetírás azzal, hogy kiemeli és magasztalja a nagy tehetségeket, még nem hajt gyakorlati hasznot. Hiába bámuljuk és akarjuk utánozni ugyanis ezeket a nagyokat, ha mi nem kaptunk hozzájuk hasonló tehetséget, s ha kaptunk, akkor is mi haszna, ha a mi életünkben nincsenek adva az érvényesüléshez szükséges viszonyok, lehetőségek és alkalmak, főként pedig ha nem kísér bennünket egyúttal a szerencse is.

Ellenben az erkölcsi és jellembeli nagyságokat annál érdemesebb lenne kiemelni, magasztalni és példaképpül állítani, mert ez nem üres lelkesedést és meddő bámulatot, hanem termékeny példát, utánzást és követelést is eredményezhetne. Tehetségével a hazáját csak az szolgálhatja, aki kapott ilyen tehetséget, de jellemmel, erényekkel, önmegtagadással, áldozathozattalal mindenki, aki akarja. Ez tőlünk függ, az nem. Furcsa, hogy mégis azt ünnepeljük és ezt nem.

Mindezek ellenére II. Ferdinánd is történelmi hős lett ugyan, de nem erkölcsiért és jellemért, hanem csak azért, mert erényeihez előkelő születés és magas állás is járult. Enélkül ragyogó erényeiből se következhetek volna olyan dolgok, mint amelyek a valóságban következtek s ezenkívül nála is szükség volt még arra a szerencsére is, mely hőslélekűséget követte, mert a tapasztalat szerint, sajnos, nem követi mindig szerencse a hőslélekűséget. Ha a szerencse elmaradt volna, nagy hite és hőslélekűsége aligha került volna bele a történelembe annak ellenére se, hogy császár volt.

A hívő ember azonban II. Ferdinánd esetében azt is megkérdi: Vajon csakugyan csak szerencse volt-e a siker II. Ferdinánd életében, vagy pedig Isten áldása? Hogy ez az utóbbi az igazság, annál valószínűbb, mert II. Ferdinánd erkölcsileg hozzá hasonlóan nagy unokája, I. Lipót fegyvereit szintén feltűnően kísérte a szerencse.

De ha megmaradunk a véletlen szerencse mellett, a lényeg akkor is kétségtelen marad és ez az, hogy II. Ferdinánd (és I. Lipót) esetében nem az államférfiúi vagy hadvezéri tehetséget kísérte a ragyogó siker, még a tehetséggel együtt járó nagyra törést és dicsőségvágyat se (ami nem erény, hanem bűn, vagy legalábbis gyarláság s a „hős” alattvalóra, sőt sokszor az egész emberiségre mérhetetlen szenvedéseket hoz még akkor is, ha siker koronázza), hanem az erényt: az idealizmust, a szilárd meggyőződést, a nagy hitet, törhetetlen reményt, az önzetlen szeretetet és az ezekért való önzetlen áldozatosságot.

II. Ferdinánd belső énjét, lelki életét megírta gyóntatója, Lamormain Vilmos atya, tehát a legilletékesebb ember. Az a szerzője ennek a műnek, aki előtt hétről hétre kitérte még legtitkosabb gondolatait is és aki emiatt jobban ismerte, mint bárki más a világon, nem véve ki még az anyját se. E munkának „Ferdinandi II. imperatoris virtutes” címen Nagyszombatban (Tyrnaviae) 1739-ben megjelent kiadása és kisebb részben a már többször említett Coxe an-

gol protestáns lelkész műve (Histoire of the Hous of Austria) után ismertetjük a következőkben II. Ferdinándot, mint embert. E művekből örömmel láthatjuk, hogy angyalok is éltek (s bizonyára élnek még ma is) a földön. Boldognak kell mondanunk azokat az országokat és népeket, melyeket ilyen emberek kormányoznak, de ugyanakkor nevetnünk (vagy sírnunk, aszerint, hogy milyen szempontból nézzük a dolgot) kell azon, hogy a felekezeti gyűlölet és elfogultság még ilyen embert is úgy meg tudott rágalmozni, hogy angyalból egyenesen szörnyeteggé vált. A legmegdöbbentőbb, hogy még annak a Coxenak a szemében is, aki angyali erőnyeiről is tud.

Mivel II. Ferdinánd még csak gyerek volt, mikor apja, Károly, I. Ferdinánd legkisebb fia, meghalt, gyámjai unokatestvérei, Miksa császár fiai, Rudolf császár testvérei közül pedig éppen a legvallásosabbak: a fentebb már említett jó Ernő főherceg és Miksa voltak, akik noha vele egy nemzedékhez tartoztak, sokkal idősebbek voltak, mint ő, hiszen ők I. Ferdinánd elsőszülöttjének fiai voltak, míg ő a legkisebb fiáé.

Az ingolstadti jezsuita egyetemre küldték tanulni gyámjai, ahol viszont anyai nagybátyjának, a szintén rendkívül vallásos Vilmos bajor hercegnek a felügyelete alatt volt. Így aztán, mivel a hajlama egyébként is megvolt rá, olyan erős hitet, meggyőződést szerzett és eszményei iránt olyan lelkesedés töltötte el, hogy fiatal korában gyakran mondta, de írta is, hogy inkább szívesen lemond tartományairól és országairól, semhogy tudva az igaz hit terjesztésére bármely alkalmat is elmulasszon; inkább kenyéren és vízen fogja tengetni életét; inkább megy számkivetésbe vándorbottal kezében feleségével és gyerekeivel együtt; inkább ajtóról ajtóra járva fogja összekoldulni kenyerét, sőt vágják inkább darabokra vagy tépjék szét, mintsem tovább tűrje azt a gyalázatot, mellyel az uralma alatt levő országokban az eretneknek Istent és Egyházát illetik. S hogy mindez nemcsak üres fecsegés s nem is csak érzélgősség volt részéről, későbbi életében ugyancsak bebizonyította.

Azok azonban, akik sose tudják az Egyháznak vagy a Habsburgoknak megbocsátani, hogy az igaz hit terjesztésére, tehát az Evangéliumért állítólag véres háborúkat vezettek, tehát tömeggyilkosságokat követtek el, II. Ferdinánd e kifejezéseiből is láthatják, mennyire eltorzították ők az igazságot e tekintetben. Figyeljék meg, hogy csupa passzivitás mindaz, amit itt Ferdinánd emleget. Láthatják, hogy nem ő akarja bántani az embereket, annál kevésbé toporzékol az ellenük érzett gyűlöletől, mint a forradalmárok szoktak, hogy így meg úgy kiirtom majd őket, hanem szerényen csak azt határozza el, hogy nem tűri tovább azt a toporzékolást és gyűlöletet, melyet azok fejtenek ki az Egyház ellen.

Nem támadni készül, hanem védekezni. Szuverén, sőt a világ akkori legnagyobb politikai és fegyveres hatalma lesz a kezében s mégis nem azt kiabálja, hogy addig nem nyugszik, míg ellenségeit, annak az eszmének az ellenségeit, melyet ő szentnek tart, ki nem írta a föld színéről, hanem éhezést és koplalást, számkivetést és hazátlanságot, hajléktalanságot, vándorbotot és koldulást, sőt széttépést és darabokra szaggatást, tehát vértanúhalált emleget. Nem ellenségeinek, az eretneknek szánja ezt a sorsot, hanem önmagának. Ez a keresztény, ez az evangéliumi szellem, s bizonyára nem az ilyen emberek azok, akik vérbe szokták borítani a világot, tömeggyilkosságokat idéznek elő és hekatombákat ülnek.

Ha csak II. Ferdinándtól függött volna, sose lett volna háború. Ő az eretnekségeknek szabadságot sose adott volna, de ő maga kardot se rántott soha ellenük. Éhezett, fázott volna értük, koldulni is elment volna, szétaprítani is hagyta volna magát tőlük, de hadat sose indított volna ellenük. Így is lett, mert ő nemcsak beszélt. A háborút a mi Bethlen Gáborunk és a cseh-német Thurn, majd a saját vallásával szemben az eretnek szövetségében harcoló hitvány (de – sajnos – lángeszű) francia bíboros indította meg, de nem Ferdinánd.

Fájt is neki végtelenül, hogy az ő önzetlen eltökéltségét és a hitéhez való tántoríthatatlan ragaszkodást, melyet nem mások kiirtásával, hanem a maga feláldozásával akart szolgálni, a gonoszok arra magyarázták, mintha tetteiben és intézkedéseiben az eretnek gyűlölete vezette volna. Olyan tökéletes emberben, olyan ízig-vérig keresztény egyénben és olyan imádságos lélekben, mint amilyen II. Ferdinánd volt, csak a legnagyobb rosszakarat kereshet gyűlöletet.

Mikor élete vége felé, 1636-ban, a Német Birodalomba utaztában Linzben részt vett a város eucharisztikus ájtatosságain, a nép nagy tömegét és ájtatos viselkedését látva, így szólt a mellette álló jezsuitának: *„Atyám! Mikor itt, ahol azelőtt egymást érték a legméltóságosabb Oltáriszentség elleni keserű átkozódások, mely lelkületből, mint a bajok forrásából, újabb meg újabb tévelygések és lázadások származtak, az imádkozók ilyen nagy és ilyen jámbor tömegét látom, nemeseket és polgárokat egyaránt, hogy velem együtt bemutassák hódolatukat Isten és a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt, minden öröme ez nekem és olyan édes számomra, hogy nem tudom visszafojtani a könnyeimet”.*

Vajon gyűlölet volt-e ez vagy szeretet?

*„Tévednek a nemkatolikusok – mondja máskor –, ha azt hiszik, hogy ellenségük vagyok, mikor az eretnokségnek ellene vagyok. Nem gyűlölöm én őket, hanem szeretem. Ha nem szeretném őket, gondtalanul hagynám őket tévelyegni. Isten a tanúm, hogy annyira szeretem őket, hogy odaadnám a fejemet, ha ezzel üdvösségükről gondoskodni tudnék. Ha tudnám, hogy halállal vissza tudnám tartani az eretnokségtől, önként és szívesen még ebben az órában lemezteleníteném a nyakamat és odanyújtanám a bakónak, hogy üsse le.”*

Pedig ne felejtjük, hogy II. Ferdinánd bebizonyította, hogy olyan ember volt, aki nem csegett, hanem cselekedett. (E sorok írója 33 éven át tartó hitoktatása alatt oly sokat és oly keményen foglalkozott a protestantizmus cáfolatával, mint alig még egy pap Magyarországon. S mégis még őt magát is meglepte, hogy azok a tanítványai, akik legjobban hallgattak rá és a legnagyobb katolikusok lettek, nagy katolikus meggyőződésük mellett (és éppen emiatt) mennyire tele voltak és vannak a legnemesebb értelemben vett szeretettel felebarátaik s közöttük a protestánsok iránt.) Amit e sorok írója csak kisdíák korában gyakorolt, de ami akkor protestáns szállásadó asszonyának is igen jól esett mindig, hogy ti. gyónás előtt mindig bocsánatot kért tőle, hogy megbántotta, azt II. Ferdinánd, a császár, aki egy időben egyenesen olyan hatalmas volt, hogy hatalma növekedését még a pápa se tartotta már kívánatosnak, egész élete végéig mindig megtartotta (pedig bizonyára elég gyakran gyónhatott). Ha csak úton nem volt s így felesége nem volt vele – ami bizony elég gyakran előfordult –, a feleségtől gyónás előtt mindig bocsánatot kért.

Soha senkit nem utasított el, ha gyereke kereszt- vagy bérmaapjául kérte fel. Ha uralkodás gondjai megakadályozták e szép keresztény kötelesség személyes teljesítésében, helyettéről gondoskodott, de akkor is elfogadta.

Egy fárasztó fáklyás körmenet alkalmával a fáklya hosszas tartása miatt megdagadt a karja. Mikor emiatt a másnapi ájtatosságon felkötött karral jelent meg, a környezetében levő egyik nemes arra kérte, hogy ne erőltesse meg beteg karját s most ne vigyen fáklyát. „Mégvan még a másik karunk, hogy Istennek szolgálhassunk vele” – válaszolta neki.

Az meg még főherceg korában Grazban történt vele, hogy mikor egyik fejedelmi vendége körmenet alatt beszélgetést akart vele kezdeni, ezt mondta neki szelíden: „Imádkozzunk inkább, hogy meg ne botránkoztassuk a népet”.

Hogy mennyit imádkozhatott az akkori világ leghatalmasabb és legtöbb katonai sikerrel dicsekedhető ura és e tekintetben milyen szigorú volt magához, mutatja ez a kis levél, melyet élete utolsó évében utazás közben örege s ráadásul betegen küldött szintén betegen fekvő s tőle ezért távol levő gyóntatójának:

*„Krisztusban tisztelendő atyám! Eddig mindig az volt a szokásom, hogy felöltözés előtt egy óra folyvást imádkoztam. Most útközben ezt igen nehéz lesz folytatnom, mert akkor minden nap négy órakor kellene kelnem. Bár erre nézve semmiféle fogadalmat nem tettem, mégis tisztelendőséged tanácsát kérem, hogy elhagyhatom-e. Egyébként, hála Istennek, jól vagyok. Straubing, 1637. január 24.”*

Mint a keletből láthatjuk, az utazás ráadásul még télvíz idején is volt. Az olyan uralkodó, aki ilyen csekélységekben se mer cselekedni gyóntatója engedélye nélkül (pedig a Habsburgok között ilyen volt I. Ferdinánd is, I. Lipót is, Mária Terézia is és V. Ferdinánd is, s talán

még III. Ferdinánd és III. Károly is), azokról támadó háborút, rosszakaratot, bosszúállást, gyűlöletet, igazságtalanságot, esküszegést, álnokságot vagy csalárdságot csak az tételezhet fel, aki a papságot bünszövetkezetnek gondolja, vagy azt hiszi, hogy az egész katolicizmus se más, mint külső formaságok és imarecitálások [imamondások] szövevénye, melyekhez az igazi erkölcsnek semmi köze, s nemcsak azt hiszi el, hogy a középkori olasz banditák egy-egy rablókalandjuk előtt a Madonnától kértek vállalkozásukra áldást, hanem hogy még a Habsburgok katolicizmusa se volt ennél egy cseppet se magasabb színvonalú. Pedig hogy mennyire nem így volt s hogy például II. Ferdinánd vallásossága mennyire igazi kereszténység volt, azt láttuk már az eddigiekből is és látni fogjuk a következőkből.

II. Ferdinánd Kempis „Krisztus követése” című művét, melynek olvasását ma már még protestáns lelkészek is nemegyszer ajánlják híveiknek, állandóan olvasta, sőt még De Ponte sokkötetes elmélkedési művét is olyan sokszor átelmélkedte már (az elmélkedő imádság éppen merő ellentéte a gépies vallásosságnak), hogy szinte betéve tudta az egészet. A zoltárokat is igen szerette. Legkedvesebb zoltárai voltak: a második, a harmincadik, a harmincegyedik, a negyvenötödik, az ötvenharmadik, az ötvennyolcadik, hatvanhetedik, hatvannyolcadik, a hetvenedik és a kilencvenedik.

Élete utolsó éveiben, mikor már gyöngé és beteges is volt, esti imája közben igen sokszor elnyomta az álom, de még ekkor is sokszor egy óra folyvást is erőszakolta a dolgot s újra meg újra elkezdte. Mikor felesége, Eleonóra császárné, odaszólt neki, hogy ne gyötörje már tovább magát, ezt válaszolt neki: „Szóval úgy merüljek álomba, mint a barom szokott?!”

Ránevelte magát, hogy egyedül csak az örök üdvösség érdekelje és mástól semmitől se féljen, csak az örök kárhozattól. *„A sok gond és baj – mondta egyszer – már régen felőrölt volna és sírba vitt volna, ha magamat és mindenemet nem teljesen az egy Isten gondviselésére bíztam volna és ha Isten nem ajándékozott volna meg már öröklésileg kedélyes, vidám természetel.”*

Láthatjuk tehát azt is, hogy az olyan „túlzottan” vallásos, csak elveinek élő, ellenfeleitől „fanatikusnak” gondolt és úgyszólván mindig imádkozó II. Ferdinánd éppen nem volt az a savanyú, rossz kedélyű ember, akinek gondolnánk, hanem mindenben természetes viselkedésű, kedélyes, sőt víg természetű volt. Éppen az az igazi kereszténység, mely e két, alapjában annyira ellenkező alaptermészetet egyesíteni tudja magában. A fanatizmus meg a jó kedély ugyanis olyan, mint a tűz meg a víz.

## Képes-e a vallás valakiből teljesen kiirtani a szenvedélyeket?

Derék, szép munkásságot kifejtő történetírónk volt az egyébként elég ismeretlen nevű erdélyi Deák Farkas. Kálvinista székely nemesi családból született (Köpeczi Deák), negyvennyolcban gyerek létére hazafias idealizmussal sietett a szabadságharc zászlója alá, utána gyerekes, de idealista naivsággal az 1851/52-es Makk-féle hazafias összeesküvésben is részt vett s több évig várfogságot szenvedett miatta. Mint embert is rendkívül nemes lelkűnek festi hasonlóan protestáns életrajzírója, Szádeczky Lajos a Magyar Történelmi Társulat 1895-ös Évkönyvében.

Azt írja róla, hogy mindenki szerette, aki ismerte, és nemes lelkéért mindenki megsiratta, mikor meghalt. De Deák Farkas nemcsak barátait, hanem azokat a történelmi személyeket is igen tudta szeretni, akiknek életével mint történetíró foglalkozott. Béldy Pálról írt életrajzát például így fejezi be: *„A történetíró sorsa, kinek az illúziókat kell szétoztatni, nem irigyelendő. De habár Béldy Pálban nem is találtam meg a nagy embert, akit kerestem vala, mindazonáltal életében annyi szép vonást, a történeteiben annyi szép változatot letem, hogy még ezután is sokáig fogom érezni a gyönyörűségét, amit életírása nekem okozott.”*

Látjuk tehát, hogy már Deák Farkasnak is eszébe jutott az, amit nyíltan és az egész magyar történetre vonatkozólag csak ez a mi munkánk végez el, hogy annak a történetírónak, aki nem ósdi vagy modern szólamok alapján dolgozik s nem „pártos” történelmet ír (mint a kommunisták nyíltan követelték), hanem történelmi kútfők alapján és kritikával dolgozik, bizony majdnem mindig az a keserű sors jut osztályrészül, hogy nemzeti hőseinket túleszményítetteknek kell találnia, s ha a valót akarja feltárni, ha haladni akar a tudománnyal és az igazságot akarja szolgálni, kiábrándulást kell keltenie, illúziókat kell lerontania.

Deák Farkas is azt tapasztalja, hogy nem olyan nagyok a magyar nagyok, mint amilyeneknek a közvélemény gondolja őket. A történetíró nem félisteneket, nem hősokeket, hanem csak gyarló embereket talál. Deák Farkasnak, mikor Béldy Pál életrajzát széles alapon és eredeti kútfők alapján megírta, alkalma volt mélyebben belepillantani az Apafi korabeli Erdély kálvinista fejedelmének és kálvinista főurainak világába és a híres, sőt legendás erdélyi hazafiság és az akkor még kálvinista körökben is meglévő őszinte vallásosság és állandó bibliázás ellenére is annyi gyarlóságot talál Apafiiban is, Teleki Mihályban is, Bethlenben, a történetírókban is, Béldy Pálban is, Bánffyban is, és a többiekben is, hogy a 109. oldal egyik túl hosszúra nyúlt jegyzetében az erdélyi kálvinista társadalomban tapasztaltak alapján életből-cseleletem nemcsak a műveiben szereplő egyénekre, hanem az egész erdélyi társadalomra, sőt az egész emberi lélekre vonatkozólag ezt a végső következtetést vonja le:

*„Sem az erős magyarság, sem a mostaninál sokkal erősebb vallásos érzés nem voltak elég hatalmasok, hogy megszüntessenek egy s más olyan rossz szokásokat, melyeknek gyökere a régi intézményekből táplálkozott, mint pl. szegényeknek, parasztnak úgy, mint nemesnek önkényes, törvény nélkül való bebörtönöztetése s más efféle viszonyokat, melyek a régi feudális korszaknak voltak maradványai. De még az oly bajokat sem szüntette meg a jó magyarság és a nagyobb vallásosság, melyek az emberi gyengeségben lelik magyarázatukat. Az elhibázott lépésnek balkövetkezéseit, a hamis nagyravágyás tehetetlen gyötrelmeit és gyógyíthatatlan kínjait és az égre merészkedő kevélység botlásait nem szünteti meg s nem fordítja jóra sem a jó magyarság, sem az igaz hazafiság s még a mindenható igaz vallásosság sem.”*

Igaza van Deák Farkasnak: még az igaz hazafiság sem szünteti meg az emberi hibákat. Hogy is szüntethetné meg, ha a hazafiság egyedüli, vagy legalábbis legfőbb, tehát minden másnál előbbre való életeszemény s így tulajdonképpen már a hitetlenség szülötte, a hitetlenséget rejti magában. Az ilyen haza bálvány, melyet Isten képe helyett, kit egyedül illet meg imádás, loptak be istentelen emberek nyíltan vagy leplezetten a tömegek lelkébe, hogy e ma-

gában véve igen nemes, de Istent természetesen nem helyettesíthető és Isten imádasával össze nem egyeztethető pótlékkal elfeledtessék az emberi szívvel, hogy rossz utakon jár, mikor a földön és egyedül csak a földön keresi eszményeit és élete célját.

A hazafiság csak mint Isten után következő dolog, tehát csak mint a felebaráti szeretet egyik megnyilvánulása, s ezen a címen mint Isten akaratának teljesítése, helyes és léleknevelítő dolog. Mint egyedüli és legfőbb eszmény, mint amelynek érdekében támadó háborúkat is lehet indítani, tehát Isten „ne ölj” parancsát is meg lehet szegni, tehát miatta a vallás tanaival is szembe lehet szállni, téves, káros és elítélendő dolog.

Téved azonban Deák Farkas, mikor azt a meggyőződését nyilvánítja, hogy nemcsak a hazaszeretet, hanem „a mindenható, igaz vallásosság” sem képes az emberből a nemtelen tulajdonságokat kiirtani. Az igazi és a helyes vallásosság erre, igenis, képes.

Deák Farkas tévedésének oka az, hogy ő csak a protestáns vallásosságot ismeri s mind a maga s rokonai és barátai lelkében, mind Erdély történelmében csak erről volt alkalma megállapítani, mire képes és mire nem képes, ellenben „a mindenható, igaz vallásoságnak”, a katolicizmusnak az erejét ő egyáltalán nem is ismerte. Kár, hogy Bély Pál helyett vagy mellett nem tanulmányozta épp oly bőven és épp úgy eredeti történelmi kútfők nyomán például II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, vagy V. Ferdinánd életét is. Ha megtette volna, egész más eredményre jutott volna s mind hazafias, mind a maga egyéni szempontjából igen hasznos megállapításokat tehetett volna. Kigyógyult volna általa veleszületett felekezeti előítéleteiből, egy egész más világ tárult volna ki szemei előtt s az ő ideális lelke nemzete történelmét is egész másképpen fogta volna fel, mint addig felfogta.

Én, aki erdélyi kálvinisták helyett Habsburg uralkodóink életét tanulmányoztam behatóbban, e kutatás eredményeképpen nem az emberekben csalódtam, nem belőlük ábrándultam ki, mint Deák Farkas. A katolicizmus nem elvesztette, hanem megnagyobbította előttem értékét. Nekem nem jutott miattuk az a sors osztályrészemül, hogy illúzióim eloszoljanak. Én – éppen ellenkezőleg – hőseimet sokkal nagyobbaknak találtam, mint amilyeneknek gondoltam őket, noha vizsgálódásaim megkezdésekor se tartottam őket lelki törpéknek, annál kevésbé visszataszítóknak, mint a magyar közvélemény.

Engem is elfogott a keserűség, de nem amiatt, hogy mennyire kicsiny még a „mindenható, igaz vallásosság” ereje is, hanem amiatt, hogy milyen nagy a gyűlölet, az egyoldalúság, az elfogultság, a rágalmazás, a lelkiismeretlen propaganda ereje, mennyire még a fehérből is feketét tud csinálni s mennyire tud a feketét megillető gyűlöletet is szítani. Én a Habsburgok magánéletét tanulmányozva nem az ő emberi gyarlóságaikon szomorodtam el, hanem azon csodálkoztam, hogy emberi, sőt uralkodó, tehát korlátlan hatalommal rendelkező és körülhízelgett ember, hogy lehet ennyire hiba nélküli, ennyire jó.

De természetesen ahhoz, hogy valaki olyan jó legyen, mint az imént felsorolt Habsburgok voltak, ahhoz nem elégséges az a „vallásos érzés”, melyet Deák Farkas emleget. Az a vallás vagy vallásosság, amely csak érzés, bizony nem tudja megváltoztatni az embert, annál kevésbé tudja szenvedélyeit kiirtani.

Az érzés még csak nem is szellemi dolog, hiszen érzelmi élete az állatnak is van. Szeretni, gyűlölni az is tud. Csak az értelem és az akarat az, ami bennünk szellemi dolog s a „mindenható igaz vallásoságnak” ezt a két szellemi tulajdonságot kell foglalkoztatnia, ezeken kell alapulnia.

Dogmákhoz (azaz örök, megmásíthatatlan igazságokban való hithez) és mindent elsöprő meggyőződéshez értelem, a belőle folyó és szerinte berendezett élet megvalósításához pedig akarat szükséges, önfeláldozás, azaz a kereszt eszménye. Érzelem és lelkesedés is kell hozzájuk, de ha az ész tisztán látja az igazat és az akaratban nagyon megvan a szolgálat készsége, akkor az érzelmeik, a lelkesedés már magától következik. Nem lehet azonban igaz, annál kevésbé „mindenható” az a vallás, melynek alapja nem az értelemben gyökerezik, hanem csak

családi büszkeségben vagy a hangulatban, világosan meg nem magyarázható sejtelembe, olyan lelkesedésben, melyről nem tudom megmondani, hogy miért van.

De hogy valakinek ilyen valóban „mindenható” vallásossága lehessen, ahhoz római katolikusnak kell lennie, sőt sokszor egyenesen a jezsuiták „alantas” befolyása alá kell kerülnie, melytől pedig Deák Farkas és hittestvérei oly nagyon félnek. Ehhez az kell, hogy lelkiismeretünk ne legyen felszabadítva, azaz hogy ne mi szabjuk meg, mi igaz számunkra, mert szubjektív igazság nincs, és ne mi mondjuk meg, mi megengedett, mert szubjektív erkölcs sincs, hanem engedelmeskedjünk az objektív igazságnak, a megmásíthatatlan dogmának és az örök érvényű erkölcsnek s vegyük örökre tudomásul, hogy mi mindkettőnek csak alázatos szolgái lehetünk, nem pedig urai vagyunk.

De kár, hogy Deák Farkas mindezt nem tudta! Ha alkalma lett volna megismerésére, ha le tudta volna győzni az elfogultság és az előítéletek majdnem legyőzhetetlen korlátait és azt az elbizakodottságot és hamis fölényérzetet, melynek alapján a protestáns felsőbbrendű embernek tartja magát a katolikusnál s emiatt nem is akar tőle tanulni, mert műveltségére szégyennek, emberi méltóságára lealacsonyítónak tartaná, ha a katolikus „szellemi sötétség” színvonalára süllyedne: olyan kincseket talált volna, melyek megédesítették volna földi életét, azt a másik életet pedig, mely örökké tart s melynek Deák Farkas ma már régen lakója, boldogabbá tették volna számára.

Milyen boldognak érezte magát II. Ferdinánd a katolikus dogmák igazságának és örök érvényének megdönthetetlen meggyőződésében és a tökéletesség milyen magaslatára tudott emelkedni azáltal, hogy egész életében a jezsuiták „sötét” befolyása alatt maradt! Mennyire ment tudott maradni ezáltal a Deák Farkas emlegette „elhibázott lépések balkövetkezéseitől”, a „hamis nagyravágyás tehetetlen gyötrelmeitől” és „gyógyíthatatlan kínjaitól”, a „hiúság keserű sérelmeitől” és „az égre merészkedő kevélység botlásaitól”!

Hogy pedig II. Ferdinánd e termékeny vallásossága mennyire nem kivétel a katolicizmusban, mutatja Mária Krisztina, aki nőben teljesítette ugyanazt, mint Ferdinánd férjében és aki Ferdinándnak édestestvére volt. S annak ellenére volt ilyen tökéletes emberpéldány mind a két testvér, hogy a szülei első unokatestvérek voltak, ami ha csak a természet törvényeit nézzük, nem éppen alkalmas arra, hogy a kiváló egyedeket hozzon létre. De hogy II. Ferdinánd és Mária Krisztina mennyire nem kivételek még így együtt se, mutatja, hogy szülei is mindketten ilyen tökéletesek voltak (Károly főherceg és bajor Mária), sőt nagyszülei is mindketten (I. Ferdinánd és Jagelló Anna).

Láttuk, hogy miközben II. Ferdinánd utálta és gyűlölte az eretnekséget, magukat az eretnek embereket annyira szerette, hogy megmentésükre szívesen hagyta volna a fejét a vérpadon értük. A katolikus hitet nem azért védte, mert ez volt az érdeke, mert ettől függött császári méltósága, hanem mert legszentebb meggyőződése volt, amelyért szívesen áldozta volna fel a császári méltóságot is. Annyira élt-halt Ferdinánd ezért a katolikus hitért, hogy már rég elkészült végrendeletéhez élete végén még egy pótvégrendeletet csatolt, amelyben ezt írja:

*„Noha mi, II. Ferdinánd császár, sürgető okokból már gondoskodtunk róla, hogy végrendeletünket és utolsó akaratunkat írásba fektessük, de az Istenünknek, a mi legnagyobb jótevőnknek és kegyes atyánknak járó tisztelet, melyet előmozdítani a tőle kapott jótéteményért tartozó hálából kötelességünk, kényszerít bennünket, hogy általános örökösünket, szeretett fiunkat, Ferdinánd Ernőt (III. Ferdinánd) és utána következő utódainkat ismét, ezzel az újabb pótvégrendelettel is, atyailag és hően intsük, hogy tartományainkat, népeinket, melyeket alattvalóikul hagyunk, úgy tekintsék, mint akiket mi szívük érzelmeibe ajánlottunk: őket a mi igaz, apostoli, római katolikus hitünkben, melyben egyedül van üdvösség, megtartsák. Minden felekezettel, hamis és téves tanítással, sőt mindazt, ami ezekre alkalmat vagy lehetőséget adhatna, minden törekvésükkel, minden igyekezetükkel eltávolítsanak és távol tartsanak tőlük.”* (Ennek a gondoskodásnak köszönjük, hogy mi, akik e sorokat írtuk, vagy olvassuk, ma katolikusok vagyunk.)



Mint láttuk, az erdélyi jó és igaz kálvinista magyarok törvénytelenül börtönbe vetették a szegényt, még akkor is, ha nemes volt, s ha nem is volt szegény, éppen csak kisebb volt a hatalma, mint az övék. E túlkapasuk oka vagy a harag volt („az égre merészkedő kevélység”), vagy a pénzvágy. II. Ferdinánd éppen e két legveszélyesebb szenvedélynek állt annyira felelté, hogy egyik legelőkelőbb, de nagyon szabadszájú udvari embere azt szokta mondogatni, hogy nagyon kívánatos lenne, ha a hét főbűn közül kettő meglenne a császársban: a harag és a kapzsiság (avaritia). Olyan szelíd és türelmes ugyanis, hogy egyenesen összeférhetetlen a császárs tekintéllyel. A pénzt és a javakat pedig olyan könnyen osztogatja, hogy már esztelenlégszámba megy s már a birodalom létét kockáztatja vele.

Valóban a bőkezűség nemcsak nagy emberi erénye, hanem nagy uralkodói hibája is volt II. Ferdinándnak. Azt mondja az Evangélium, hogy boldogabb állapot adni, mint elfogadni. II. Ferdinánd oly esztelenül élvezte ezt a „boldog” állapotot, hogy emiatt pénze sose volt. Amiatt vesztett sokszor csatákat és került válságos helyzetekbe, mert a hadseregére már sose maradt pénze.

Milyen jó lett volna azonban, mennyire másképp alakult volna a világtörténelem, mennyire más képe lenne ma a világnak és mennyi emberi szenvedés elmaradt volna, ha minden uralkodó abban a „hibában” szenvedett volna, mint ő! De tanulhattak volna tőle az erdélyi „hazafiak” is, akik kálvinista hittestvéruk, Deák Farkas megállapítása szerint az átkozott pénzvágy, a kapzsiság miatt oly sok törvénytelenlést és kegyetlenséget követtek el, még honfitársaik és hittestvéreik ellen is.

Kegyetlenségeik másik, az anyagiassággal egyenrangú oka Deák Farkas szerint a harag, a kevélység volt. Az ezzel ellenkező erény: a türelem, a szelidség és a megbocsátás szelleme szintén szinte csodálatos fokban volt meg II. Ferdinándban. A házasságtörőket és fajtalanokat kivéve, akiket nagyon utált, alig volt olyan bűnös, akinek törvényesen kiszabott büntetésén ne enyhített volna. Ha halálbüntetéssel járó bűnügyről volt szó, különösen óvatos, sőt aggályos volt a büntetés jóváhagyásában. Mikor például a Wallenstein-összeesküvésben részesek megbüntetéséről volt szó, ismételten, újra meg újra megtárgyalta az ügyet tanácsosaival, a szokásosaknál még hosszabb imádságokban kérte a maga számára Isten megvilágosító kegyelmét és szerzetesekkel, apácákkal is imádkoztatott erre a célra. A büntetésben jelszava volt: Festina lente. Ne siess! Lassan, óvatosan járj el!

Arra mindig külön vigyázott, hogy hozzátartozóival senki bűnét ne éreztesse. Az apa bűnét nem érezte a fiúval, a fiút az apával, a testvérét a testvérral. Mikor egyszer a lelkiismerete azt parancsolta neki, hogy ne kegyelmezzen, az elítélt fiát magához hívatta, vigasztalta és biztosította róla, hogy apja bűnéből neki semmi hátránya se lesz, sőt apja helyett ő lesz apja, ha jól viseli magát.

Az igazságosságra rendkívül kényes volt. Még főherceg korában Grazban egyik kedves udvari embere ajánlólevelet kért tőle egy idegen fejedelemhez. A főherceg megadta neki. Udvara legelső méltóságának azonban nem volt ínyére a dolog s a kancellárnak azt mondta, hogy a főherceg azt üzeni, hogy állítsa csak ki az ajánlólevelet, de mellékeljen hozzá egy másik iratot, melyben a főherceg azt közli, hogy az ajánlóiratot csak azért állította ki, mert az illető kérte s elutasításával nem akarta megszorítani.

A titkárnak feltűnt az üzenet s ezért – mivel a főhercegnek tőle jól ismert egyéniségével ellenkezőnek találta – biztonság okáért megkérdezte tőle, hogy a kívánság valóban tőle származik-e. Soha ilyen felindultnak nem láttam még a főherceget, mint ekkor, beszélte a titkár. „Tehát az az ember engem ilyen álnoknak, ilyen színésznek, ilyen alakoskodónak merészel tartani?” – mondta magából kikelve. „Minden másban inkább eltűröm, hogy ne legyen jó hírem, mint ebben a tekintetben. Az én becsületes lelkem ilyen eljárást nem ismer és nem is fog soha ismerni. Te tedd meg, amit mondtam, ő pedig hivatalát és udvaromat azonnal hagyja el. Sem magamban, sem udvaromban nem tűrök cselt vagy ravaszságot.”

S ennek az embernek adta a sors ellenfelül éppen Bethlen Gábort!

Rackersburgban 1608. február 5-én egy zavargás alkalmával Bánffy György magyar mágánást megölték. Egyes magyarok honfitársuk halálát a helyőrség parancsnokának tulajdonították.

Mivel néhány napra rá majdnem az egész város borzalmas tűzvész áldozata lett, az a hír terjedt el, hogy ha Ferdinánd (ekkor még mint stájer főherceg) a parancsnokot szigorúan meg nem bünteti, az egész Stájer ezt a sors fogja érni. Ferdinánd egyes tanácsosai ijedtükben azt ajánlották neki, hogy nagyobb bajok megakadályozására adjon elégtételt a magyaroknak és végeztesse ki a parancsnokot. (A Bocskai felkelés idejében történt a dolog). Ferdinánd ezt válaszolta:

*„Ha nem érdemelte meg, nem tűröm a parancsnok kivégeztetését. Igazságtalanságra engem sem fenyegetések, sem veszélyek rá nem visznek. Nem még akkor se, ha az egész tartományt felégetik; nem még akkor se, ha feleségemmel és gyerekeimmel együtt koldulni menni leszek kénytelen.”*

Sokszor szokta mondogatni, hogy „inkább meghalok, mintsem bárkivel igazságtalanságot cselekedjem”. „*Azt talán nem tudta elérni – teszi itt hozzá gyóntatója –, hogy törvényszékei egyikében se hoztak soha igazságtalanul ítéletet (ez természetes, teszem hozzá én), azt azonban állíthatom, hogy az ő tudtával és akarásával ilyesmi sose történt meg. Egy uralkodó se tudhat mindent. Még ha állandóan nyitott szemmel jár is, sok dolog akkor is szükségképpen elkerüli figyelmét.*”

Mikor Stájerben átvette az uralmat és felszólította a rendeket a hűségkü letételére, s azok azt felelték, hogy leteszik, ha ő is megújítja azokat az engedményeket, melyeket apja a protestánsoknak megadott (láthatjuk, mennyire el volt akkor már terjedve még a stájer rendek között is a protestantizmus), Ferdinánd azt felelte nekik, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz. Neki a hűség alattvalóitól feltétlenül, nem pedig feltétellel jár. A rendek aztán feltétlenül letették az esküt, ő pedig azon a címen, hogy a rendek visszaéltek a kapott szabadságokkal, visszavette a protestánsoknak apjától megadott engedélyeket.

Hogy ez a visszaélés mennyire igaz volt, nem pedig csak kitalált ürügy, arra bőséges bizonyítékokat hoztunk már fel akkor, mikor a stájer protestánsok erőszakosságára és fanatizmusára hoztunk fel adatokat. De e korban egyébként is minden fejedelem, akár katolikus volt, akár protestáns, korlátlanul rendelkezett alattvalói vallásával. Pfalzban például a választófejedelmek egymás után négyszer kényszerítették alattvalóikat arra, hogy először katolikusból lutheránussá, aztán lutheránusból kálvinistává, aztán kálvinistából újra lutheránussá legyenek.

Sajátos, hogy Ferdinándnak akkor már többségükben protestáns, s mint láttuk, legerőszakosabb és legféktelenebb protestáns stájer alattvalóit mégis minden nagyobb ellenállás vagy baj nélkül sikerült újra katolikussá tennie. E sikert is főképpen jószágának és szelídségének köszönhette, mert a lényegben hajthatatlan volt ugyan, de annál jobb, szelídebb és türelmesebb volt az eljárás módjában.

Az 1599-es grazi tartománygyűlésen például a stájer protestánsok szónoka Ferdinánd jelenlétében olyan kíméletlen és durva hangon beszélt a főhercegnek a protestánsok elleni eljárásáról, hogy még hittestvérei is, azok, akik a beszéddel megbízták, meghökkentek és maguk is érezve, hogy a főherceg ezt tőlük nem érdemelte meg, szégyenkeztek miatta. Ferdinánd azonban alázatos türelemmel hallgatta a sértést, s noha ekkor már volt elég ereje ahhoz, hogy büntetést alkalmazhasson, nemcsak nem büntetett, hanem még csak vissza se utasította a vakmerő gyalázkodást. Neki elég volt az, hogy hön szeretett alattvalóit az igazságnak visszaszerezte. Ennek fejében szívesen volt hajlandó minden személye ellen irányuló megbántást eltűrni. Ami csak rá volt sérelmes, az nem számított szemében, sőt – mint a megkorbácsolt apostolok Jézus feltámadása után – örült, hogy az igazságért szenvedhetett.

Abban az időben olyan szokatlan dolog volt, hogy egy fejedelem alattvalóitól sértéseket szóltanul zsebre vágjon, hogy a protestánsoknak észre kellett venniük Ferdinánd magatartása mögött megbúvó nagy szeretetet. Ezért sikerült neki tartományai egyébként oly ijesztően fa-

natikus protestánsait aránylag egész simán újra katolikussá tennie. Kétségtelen azonban az is, hogy ez a könnyűség – mint már ki is emeltük – annak is bizonyítéka, hogy azok a protestánsok nagy szájuk és erőszakosságuk miatt (épp úgy, mint más forradalmárok) csak látszólag nagy hatalomnak, sőt többségnek, de a valóságban nagyon is kisebbség voltak.

Protestáns részről császár korában is sok gyalázkodó, gúnyoló és rágalmazó iratot terjesztettek Ferdinánd ellen. Ő sose nyomoztatott ez iratok szerzői után, sőt még arról se gondoskodott, hogy a tárgyilagos igazságot feltáró elleniratokkal megcáfoltassa őket (pedig a gonoszok ezt még akkor is megteszik, mikor nincsen igazuk). Az ő nagy lelke és becsülete olyan jó bor volt, melynek nem tartotta szükségesnek a cégért, sőt még a vetélytársa rágalmait is könnyen kibírta. (Sajnos, csak elméletben, mert a gyakorlatban bizony úgy el tudták rágalmazni, hogy még ma, 300 év múlva is befeketíti emlékét.)

Uralkodása alatt Bécsben sorozatos büntények miatt halálra ítélték egy embert. Az is bűnei közé tartozott, hogy a császárt ismételt gyalázta s az ítélet el is sorolta azokat a túrhetetlen kifejezéseket, melyeket a császárral szemben használt. Ezért – az akkori törvényeknek megfelelően – az ítélet úgy szólt, hogy kivégzése előtt ki kell tépni a nyelvét. Noha akkoriban az effajta ítéletek Európa minden országában mindennaposak voltak, Ferdinánd mégis törölte az ítéletnek a nyelv kitépésére vonatkozó részét s elrendelte, hogy azokat a kifejezéseket is hagyják ki az ítélet szövegéből, melyeket ellene alkalmazott. Amit az ő személye ellen vétett, azt nem vette tudomásul s azért nem is büntette ő. Csak azzal törődött, hogy az előtt legyen becsülete, aki a szíveket és veséket vizsgálja.

Igen jó emberismeretre vall Deák Farkas az a megállapítása, hogy az erdélyiek (s szinte mindenki) bűneit főképpen a „hamis nagyravágás” és „az égre merészkedő kevélység” okozza. De ez egy uralkodóban még veszélyesebb, mint egy főúrban, mert a kevélységre még több oka és kísértése van s a hiúsága ellen vétkezők eltiprására is több a lehetőség. Viszont egy szenvedélyt se oly nehéz megtörnie az embernek, mint éppen ezt. De ha még egy nincstelen parasztnak vagy segédmunkásnak is nehéz a becsmérlést megtorlatlanul túrní, milyen nehéz lehet elkényeztetett, hízelgőktől körülvevett és mindenben kiszolgált uralkodónak!

Hogy tudták volna hát a kevélységet és a haragot megtörni magukban azok az erdélyi főurak, akiket felekezettük egyenesen önértetre nevelt; akiknek felekezete az önlealacsonyítást nemcsak kívánatosnak nem tartotta, hanem egyenesen elítélte? Őket felekezettük még a gyónásban megtörtendő időnkénti megaláztatástól is felmentette, mert hiszen a protestantizmus szerint a fülgyónást nem a kereszténység és az eredményes lelki élet, hanem egyedül csak a pápi uralomvágy kívánja.

Pedig hát okosan és állandóan gyakorolt önkéntes önmegalázások nélkül lehetetlenség megtörni az emberben „az égre merészkedő kevélység” bestiáját, még kevésbé akkor, ha az az ember elkényeztetett és hatalmában elbizakodott feudális nagyúr, vagy természeténél és idegalkatánál fogva amúgy is féktelenségre hajló és dicsősége fényében elbizakodott modern író, művész vagy tudós, de legkivált nem, ha korlátlan uralkodó az illető. Ferdinándnak ezt is sikerült megvalósítania magában és összes erényei között ezt kell benne legjobban bámulnunk s tisztelnünk, bár – érdekes és szomorú – ellenfelei gyűlölete éppen ezt nézi le benne a legjobban.

Egyszer gyóntatója akkor kereste fel, mikor szentírásolvasása keretében éppen a Királyok Könyvét fejezte be. (Mint láthatják hívő protestánsaink, ő éppúgy bibliázott, mint ők. Nem lehet tehát igaz, hogy az Egyház tiltotta a Szentírás olvasását.) „*Milyen kevesen vannak a zsidó királyok között – mondta a papnak –, akiket dicsér az Isten szava! A legtöbbjük gonosz erkölcsű volt és romlott. Nem egy még azok közül is, akiket az írás dicsér, a nagy tettek után büszkeségétől elkapva rossz útra tért. Még a jámbor királyokat is igen nagy veszély fenyegeti a kevélység miatt... Remélem, hogy Isten engem megszabadít ettől a veszélytől. Én mihelyt azt a jelentést kapom, hogy valami szerencsésen sikerült, meghajtom térdemet, hálát adok az Istennek és azt mondom: az ő műve volt ez, nem az enyém.*”

Mikor 1634-ben a nordlingeni nagy győzelem hírére megkapta, az örömtől és a meghattottságtól patakokban omlottak a könnyei, mikor a jelentést bizalmasának (bizonyára annak a gyóntatójának, aki mindezt írja) felolvasta.

Más nem sírt, hanem nevetett volna ilyenkor napokon át, sőt tivornyázott volna utána örömeiben. (Hogy Bocskai például így tett, arra kútfői bizonyítékot is hoztunk fel.)

Aztán hozzátette: „Nagyot cselekedett velünk az Isten. De én megmaradok tovább egyszerűségemben, s ami engem illet, ezután még alázatosabb leszek, mint eddig voltam.”

Egy igen híres hadvezér (bizonyára Wallensteinre céloz a szerző) Ferdinánd egyik titkos tanácsosa előtt azt a véleményét fejezte ki, hogy Ferdinánd az utolsó Habsburg császár. Többet már nem fognak a németek a családból választani császárt, mert eddig hatalmuk és gazdagságuk tette őket alkalmassá erre a legfőbb méltóságra, de Ferdinánd pazar nagylelkűsége miatt már a hadsereg is legyöngült s most már a Habsburgoknak se gazdagságából, se hatalmából nincs meg már semmi. Eljutottak már a szegénységhez, sőt közel állnak a nélkülözéshez.

Ferdinándnak besúgták ezt a lesújtó véleményt. Ezt válaszolta rá: „A mulandó dolgoknak megszabott idejük van. Születnek, fejlődnek, elpusztulnak. Lehet, hogy az ő személyében megszűnik a Habsburgok hatalma, és ha ez Istennek így tetszik, ő ennek nemcsak ellene nem szegül, hanem még csak nem is szomorkodik miatta. Isten az ő tetszése és akarata szerint ennek vagy annak a személynek vagy családnak ad birodalmakat, s hogy ezt megtehesse, ehhez neki nincs szüksége sem emberi gazdagságra, sem hatalomra. Isten I. Rudolfot a császári trónra emelte, pedig a hatalmát vagy gazdagságát össze se lehetett hasonlítani azzal, mellyel a Habsburg főhercegek ma Isten jóvoltából bírnak.”

Egyszer, mikor a harmincéves háború viszontagságai közepette különösen rosszul álltak a birodalom ügyei, Ferdinánd így intézte el a kérdést és így nyugtatta meg aggódó híveit: „Tegyük meg, ami rajtunk áll, és hagyjuk magunkat is, ügyeinket is Isten vezetésére. Legyünk mindenben azonosak az ő akaratával. A gondunk arra legyen, hogy az égbe jussunk és üdvözüljünk: a többi elintézi majd az Isten.”

Neki valóban sokkal fontosabb volt az, hogy üdvözüljön, minthogy csatákat nyerjen még akkor is, mikor attól kellett félnie, hogy napok múlva már elvesztett birodalmából menekülnie kell. Lehet-e dőlyfős, lehet-e bosszúálló, lehet-e igazságtalan, lehet-e törvénytíró az ilyen ember?

1616-ban, mikor még nem volt elhatározott dolog, hogy ő lesz a család s vele a birodalom feje, azt a hírt kapta Grazban, hogy Miksa főherceg, II. Mátyás császár testvére, ernyedetlenül fáradozik ügyében, s császári bátyjának kijelentette, hogy addig el nem hagyja Prágát, míg Ferdinándot a trón örökösévé nem tette. Ferdinánd kérte az éppen nála járó jezsuita rektort, hogy imádkozzanak ügyéért, de csak akkor, ha Istennek is ez az akarata. Aztán ezt tette hozzá:

„Atyám! Minden dicsekvés vagy önteltség nélkül mondhatom: Minden nap így imádkozom Istenhez: Ha a Te dicséretedre és dicsőségedre, nekem pedig üdvömrre szolgál az, hogy nagyobb legyek, mint amekkora vagyok, magasztalj föl és én dicsőítelek Téged. Ha az van a Te dicsőségedre és magasztalásodra és az én üdvösségemre, hogy megmaradjak abban az állapotban, melyben vagyok, tarts meg tovább is benne és én dicsőítelek Téged. Ha pedig az van a Te dicsőségedre és az én üdvösségemre, hogy kevesebb legyek, alázz meg és én akkor is dicsőítelek Téged.”

Csodálkozhatunk, hogy Isten ezt az embert megdicsőítette?

Még szebb és még jellemzőbb azonban, amit akkor mondott, mikor 1627-ben második feleségének káprázatos külsőségek közepette megtartott koronázása után visszavonult lakosztályába:

„Teljesen olyannak tekintek minden királyi vagy császári dicsőséget, mint egy színiesőadást. Végignézttem már olyan szindarabot, melyet ifjak játszottak a kollégiumi előadásokon és végignézttem már feleségemnek és fiannak koronázását. A szereplő királyok és a szereplő

*diákok között nem találtam más különbséget, mint csak azt, hogy azok csak néhány óráig uralkodtak, ezek pedig néhány évig. A kétféle dicsőség nem lényegében, hanem csak egy kis időtartamban különbözik.”*

Említettük, hogy II. Ferdinánd felöltözés előtt minden reggel egy teljes óráig imádkozott. Imádsága révén mindig elmondott még hét „Miatyánkot” és hét „Üdvözlégyet” trónörökös fiáért, aztán Krisztus öt szent sebe tiszteletére mindig ötször egymásután megcsókolta a földet.

Lehet, hogy ezzel nem imponál minden olvasónknak. Bizonyára Deák Farkas erdélyi kálvinista főurainak se tetszett volna s nem tetszik természetesen Coxe-nak se. Ők az ilyen imádságot bigottságnak, babonaságnak, vallási fanatizmusnak gondolják s lenézik. Pedig ha nem homályosítaná el tisztánlátásukat a pogány gög és a felekezeti elfogultság, akkor ebben is helyeselnük kellene II. Ferdinándot. Hogy ugyanis ők benne ezt ellenszenvesnek találják, éppen abból a gögből származik, melyből honfitársuk és hittestvérük, Deák Farkas minden bűnüket eredezteti, és éppen ez az, ami miatt neki keserűen kell megállapítania, hogy nem használ ellene se a vallásosság, se az igaz hazafiság, mert az ember – sajnos – mindig csak ember marad.

A földet csókolgató II. Ferdinánd sem született ilyen alázatos embernek.

Mint minden emberben, Ferdinándban is volt veleszületett kevélység. Mivel nem volt tu-catember, tehetséges is volt és főhercegnek s császárnak született, valószínűleg nem kis adag volt meg benne belőle. Fiatal korában Münchenben például nézeteltérés is volt közte és unokatestvére, bajor Miksa között azért, mert főhercegi rangjára hivatkozva vele szemben elsőbbséget követelt magának. II. Ferdinándban tehát nemcsak volt önérzet, hanem veleszületett kevélysége talán még nagyobb is volt az átlagemberénél. Rajta is meglátszott Deák Farkas megállapításának igazsága, hogy hiába, az ember is csak ember.

De ha aztán a természeténél fogva is gögre hajló ember még főhercegnek is születik, sőt főhercegből hamarosan császár lesz, még sokkal nehezebb számára, hogy gögjének rabja ne legyen, mint a közönséges embernek, sőt mint egy erdélyi kálvinista főúrnak. Az uralkodó ugyanis sose bírálattal, hanem mindig csak hódolattal, sőt hízegéssel találkozik s neki sokszor maga a józan ész is tiltja az alázatosságot, hiszen neki tekintélyt kell tartania s e személye iránti tiszteletet a köz érdekében is meg kell követelnie.

Ezért tartotta szükségesnek az okos II. Ferdinánd (akinek mint császárnak, a nyilvánosság előtt állandóan úgy kellett viselkednie, mint aki feddhetetlen, nagyobb és több, mint a többi ember, s akinek ezért maga iránt tiszteletnyilvánításokat kellett elfogadnia, sőt megkövetelnie), hogy legalább a hálószobájában, tehát ott, ahol senki se látta, legyen alázatos s ott még jobban megalázza magát, mint az átlagember. Ott figyelmeztette magát naponta arra, hogy ő is épp úgy por és hamu, mint a többi ember s Krisztus öt szent sebéből a vér az ő bűnei miatt is hullott.

Igaz, hogy a föld megcsókolása csak külsőség s az ember – igaza van Deák Farkasnak – annyira gyarló, hogy akkor is megmaradhat gögös, égre törő embernek, ha naponta a földet csókolgatja, mert még ezt is könnyebb megtenni, mint belsőleg megváltozni s szenvedélyeket kiirtani a lélekből. Igaz azonban az is, hogy noha külsőségekkel nem lehet elintézni s pótolni a belső megváltozást, de igenis, elő lehet velük segíteni. Egész bizonyos, hogy a Rettenetes Ivánok nem szokták a földet csókolgatni, de még a Katalin cárnők, angliai Erzsébetek, Nagy Frigyesek, Napóleonok, Hitlerek vagy Sztálinok, de Bethlenek és Bocskaiak se. Egészen bizonyos, hogy azok a kálvinista erdélyi főurak se, akiknek életét Deák Farkas tanulmányozta és elítéli.

Az ember – hacsak nem külön színésznek nevelte magát – általában úgy viselkedik külsőleg, ahogy belsőleg érez. Száz közül legalább kilencven esetben a viselkedéséről meg lehet ismerni, ki az alázatos és ki a gögös ember. Aki minden nap megcsókolja a földet, mégpedig azért, hogy magát esendő voltára és bűneire figyelmeztesse, az bajosan maradhat gögös, dőlyfős ember, vagy ha igen, legalábbis nem marad annyira dőlyfős, mint amilyenné enélkül fejlődött volna.

Okos külsőség volt ez tehát Ferdinándban, nem pedig fanatizmus vagy bigottság, s bizonyára mindenki egyetért velem abban, hogy ha ebben a külsőségben az erdélyi kálvinista főurak is követték volna, Deák Farkas kevesebb elszomorító dolgot talált volna életükben. Az is kétségtelen, hogy Katalin cárnő, Napóleon, Hitler és Sztálin is egész más ember lett volna, ha II. Ferdinánd e „babonás” külsőségét naponta gyakorolta volna. Akkor Katalin bajosan küldte volna másvilágra cári férjét, Napóleon aligha borította volna vérbe egész Európát, Hitler nem irtotta volna ki a zsidókat s nem tette volna tönkre Németországot s Sztálin se vált volna proletárvezérből olyan kényúrrá, hogy halála után még elvtársainak is szégyenkeznie kellett miatta.

Ha valakiben az, hogy császár, mégpedig olyan császár, aki nemegyszer már ott tartott, hogy az egész világ ura lesz s minden ellensége lábainál hever, naponta a földet csókolgatja, csodálat és meghatottság helyett ellenszenvet kelt, ott valami baj van. Az ilyen embert valaki vagy valami félrevezette. Valószínűleg az elfogultság és az oktalan felekezeti vagy „hazafias” gyűlölet.

Ez teszi képtelenné arra, hogy az önkéntes és önzetlen és a kényszerből vagy ravasz becsapás szándékával történő (például Bethlen-féle) önmegalázások között különbséget tegyen, s hogy el se tudja képzelni azt, hogy a külsőség nem szükségképpen csak üres külsőség, hanem őszinte, mély belső érzelmek kifejezője is lehet, sőt rendes körülmények között mindig az is.

De hiszen a sok imádság és a föld csókolgatása II. Ferdinándot se akadályozta abban, hogy állandóan háborút viseljen, mondhatná valaki, sőt még abban se, hogy az egész világtörténelem egyik legháborúsabb uralkodója ne legyen; hogy nevéhez ne fűződjék az egész világtörténelem talán leghosszabb és egyik legnagyobb pusztulást és legtöbb szenvedést okozó háborúja.

Igen, feleljük, de ég és föld különbség van Nagy Frigyes, Napóleon vagy Hitler háborúi és II. Ferdinándnak a harmincéves háborúban játszott szerepe között.

Azok maguk idézték elő háborúikat, ők indították el nagyravágyásból uralomvágyból, dicsőségvágyból vagy gőgjükben, vagy addig alázták és sértegették ellenfeleiket, míg bele nem kényszerítették őket abba a háborúba, melyet ők mindig fölényes készenlétben vártak, mert minden pénzüket hadseregükre költötték. A bőrükbe is azért nem fértek, mert tudták, hogy hátuk mögött áll a nagyszerűen felszerelt hadsereg, az ellenfél pedig készületlen.

Velük ellentétben II. Ferdinánd szinte bűnös (de feltétlenül keresztény) módon, szinte mindig elhanyagolta a hadseregét. Azt a pénzt, ami arra kellett volna, vagy be se hajtotta alattvalóin vagy hívei bőkezű jutalmazására fordította. Ő nemcsak azt a gőgöt s nagyravágyást nem ismerte; benne nemcsak az a dicsőségvágy nem volt meg, mely különösen a múltban annyi háborúnak volt az oka, hanem még annak a hitnek a terjesztése kedvéért se indított soha háborút, melyről szentül meg volt ugyan győződve, hogy alattvalóival nem tehet nagyobb jót, mintha őket is megajándékozta vele, de amelyről azt is nagyon jól tudta, hogy „abhorret a sanguine: iszonyodik a vértől”.

Őt úgy kényszerítették bele a háborúba elbizakodott, gyűlölni féktelenül tudó, anyagilag kapzsi s az ő készületlenségét nagyon jól tudó s őt nagyon is gyengének gondoló ellenfelei. Hogy nem ő volt az oka, hogy a kirobbant háború aztán harminc éven át tartott, azt is mindenki tudja, aki ennek az állítólagos vallásháborúnak a történetét ismeri. Hiszen még a fia is alig tudta befejezni még akkor is, mikor már egyetlen vágya ez volt.

Ahogy a cseh protestánsok nem azért lázadtak fel, mert el voltak nyomva, hanem éppen ellenkezőleg, mert olyan függetlenek voltak, hogy a királyi hatalom országukban még egy köztársasági elnökénél is kisebb volt már, de ők még ezt se akarták túrni csak azért, mert ez a hatalom nélküli király katolikus volt, épp úgy a kommunista propagandához hasonló hazugság volt a német protestáns fejedelmek szájában is az az üres szöveg, hogy ők a német „szabadságot” védik a császári zsarnokság ellen (pedig ezt a kortesszólámat még Schiller is komolyan veszi).

Köztudomású, hogy egészen nevetséges volt a hatalomnak az a lehetetlenül kicsiny mértéke, melyet a Habsburg német-római császárok a német fejedelmek fölött gyakoroltak. A történetírók sokszor ki is csúfolják érte a Habsburgokat, hogy még ezt a megalázó helyzetet is eltűrték. Az a kényszer pedig, amit Ferdinánd apai örökségében, Stájerben és Karintiában alattvalói lelkiismeretére gyakorolt, semmi volt ahhoz a zsarnoksághoz képest, mellyel a protestáns angol király vagy a protestáns német fejedelmek bármelyike országában nemcsak a katolikusok, hanem még a más protestáns felekezet híveivel szemben is kifejtett annak ellenére, hogy a protestáns felekezetek egyike se hitt „egyedül üdvözítő” vallásban.

Protestáns vagy nem vallásos alapon álló olvasóinkra bizonyára azok a szép dolgok se lesznek valami meggyőző hatással, melyeket II. Ferdinánd nemi erkölcsének tisztaságáról mondhatunk. Ők ugyanis a tiszta erkölcsöt egy uralkodóban valószínűleg mellékesnek fogják minősíteni. Ebben sincs igazuk. Itt is az a baj, hogy nincsenek tisztában azzal, amiről szó van. Ez is egyik oka aztán annak, hogy még saját hitfelük, Deák Farkas is azt kénytelen megállapítani, hogy nemcsak a hazaszeretet, hanem még a vallásosság se tudja őket megóvni egyes kirívó, nagy bűnöktől.

II. Ferdinándról gyóntatója, aki minden titkos gondolatát ismerte, írja (a jó elbeszélése nem esik a gyónási titok alá, csak a rosszé), hogy a házasságáig nőt nem érintett. Kétszer házasodott és két házassága között hat évig volt özvegy: ez az özvegységben töltött idő harminchat éves korától negyvenkét éves koráig, tehát abban a férfikorban volt, mikor legerősebbek a test ösztönei. Abban a korban, mikor az ifjúkor idealizmusa rég elmúlt már, de az önmegettartás még nehezebb volt számára, mint az ifjúkorban, mert első házassága folyamán már hozzászokott a nemi élethez.

II. Ferdinánd e hat év folyamán is bűn nélkül tudott maradni, noha – mint gyóntatója írja – sem a heves vágy, sem az alkalom nem hiányzott volna a bűnre. Bizonyára az a sok lelki küzdelem, melyet neki ez a hat év okozott, az is hozzájárult ahhoz, hogy másodszer is megházasodott. Özvegysége alatt vezeklő (kínzó)-övet is használt s bizonyára ekkor működött leggyakrabban az a korbács is, mellyel a Krisztus igája ellen lázadó testét fékezni és büntetni szokta, és amelyről gyóntatója azt írja, hogy „a mai napig megvan, befecskenedezve attól a vértől, mely ilyenkor felszagatott testéből kiserkent”.

II. Ferdinánd tehát nemcsak a földet szokta csókolgatni, ami magába véve nem is kerül olyan nagy fáradságba, hanem még ostorozni is szokta magát, mégpedig egész vére omlásáig, azért, hogy testét az erkölcsi törvények megtartására könnyebben rászorítsa.

Említettük, hogy a nem keresztény világnézeti alapon álló embereknek nem nagyon imponálnak a Habsburgok tiszta erkölcsői (I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd a legkiválóbbak e tekintetben köztük), még kevésbé II. Ferdinánd vezeklőve és korbácsa, melyet önmagával szemben szokott használni. Sőt egyenesen bosszantják őket, ha ezekre hivatkozunk és nagy fölényesen tudunkra adják, hogy olyan emberektől, akik mások kormányzására vannak hivatva s ezért milliók sorsa függ tőlük, nem önsanyargatást várunk s nem is azt kell néznünk, hogy kirúgott-e néha a hámból s közben esetleg a feleségét is megcsalta-e, hanem azt kívánjuk tőlük, hogy nagystíluék legyenek. Hogy legyenek tehetségesek, nagy munkabírásúak, fáradhatatlanok, tevékenyek, találékonyak, mindennel törődők, hadvezérek, jó emberismerők, rendet tartani tudók, széles látókörűek, jó politikusok, egy szóval, hogy olyan képességeik legyenek, melyekkel alattvalóikat felemelni és boldogítani tudják, vagy legalábbis könnyebbé tudják tenni számukra a létet.

Akik milliók életéért felelősek, azokban szerintük egyenesen sajnálatosnak kell tartanunk, ha azt az energiát, melyet alattvalóik, a közügy szolgálatába kellett volna állítaniuk, az egyéni ösztöneikkel való harcban fecsérelték el s fő gondjuk nem arra volt, hogy a közügyet szolgálják, hanem arra, hogy tiszta testtel menjenek a házasságba, vagy mint férjek, megtartsák a házassági hűséget, hogy szorgalmasan járjanak misére és pénteken sose egyék meg a húst.

Egy magánemberben talán dicséretes dolog ez is, de népek és országok vezetői irányában sokkal nagyobb, illetve egészen más igényekkel lépünk fel. Ha bennük csak a magánember erényeit találjuk meg, még nemcsak nem magasztalhatjuk, hanem sokszor egyenesen el kell marasztalnunk őket. Az ilyen ember még nem nagy uralkodó, sőt mint ilyen, lehet egészen törpe is. A Habsburgok pedig ilyen törpe uralkodók voltak.

Nagyon téves ez az érvelés. Köztudomású, hogy az uralkodóktól s általában a közszereplőktől a tömegek a magánemberek erényeit is megkövetelik. Mutatja ezt, hogy az uralkodók és a közéleti férfiak magánélete körül majdnem oly fokban burjánoznak a pletykák, mint a papok élete körül. A tömegek irántuk e tekintetben is majdnem olyan kényesek, mint a papok iránt. Régen minden forradalom, minden politikai felfordulás, minden nemzeti katasztrófa az uralkodók udvarában és a vezető körökben elburjánzott erkölcstelenség és egyéni romlottság és a miatta keletkezett országos botrányozás és elkeseredettség miatt tört ki.

Hogy anyagi jólét, kultúra, közbiztonság és jó igazságszolgáltatás legyen, ahhoz jó kormányzás kell, ez pedig nem lehetséges rend nélkül. Rend pedig másképp nem lehet, mint csak akkor, ha van parancsoló és ez a parancsoló vagy a parancsolók érvényt is tudnak szerezni akarataknak, rendeleteiknek, azaz ha van törvénytisztelet és engedelmisség. Engedelmeskedni azonban senki se szeret, sőt az ember már természeténél fogva ellenszenvvel viseltetik azok iránt, akik felette állnak, akik parancsolnak neki, s akiknek ő engedelmeskedni köteles. Ez az öntudatlan ellenszenv megvan még akkor is, ha a hatalom birtokosai okosan és mérsékelten élnek hatalmukkal.

A szabadságra való törekvés tulajdonképpen azonos az önfenntartó ösztönrel s ezért terhes az emberre minden megkötöttség. Az emberek kelletlenül tűrik a jármot, még az olyan jármot is, mely tulajdonképpen nem is járom, mert ők maguk is látják szükséges voltát. Minél jobb módú, minél értelmesebb valamely egyén vagy nép, annál jobban kívánja az önállóságot, a függetlenséget s annál nehezebben viseli ennek hiányát. Azért ellenőrzi olyan szigorúan feljebbvalói, vezetői tetteit, erkölcseit, hogy ürügyet, okot találhasson az engedelmisség megtagadására s bosszút állhasson az ő függetlensége és szabadsága megcsonkítóin, noha egyébként maga is tudja, hogy erre a megcsonkításra a közügy érdekében szükség van.

Ezért a politikai vezetőkben (de különösen a régi kor még szinte korlátlan hatalmú uralkodóiban, akik szinte természetfölötti tiszteletet követeltek meg és élveztek személyük iránt) még fontosabb a tiszta erkölcs és kifogástalan egyéni élet, mint az egyszerű emberekben. Nekik, mivel már maga a létük, már maga az, hogy királynak, parancsolónak, mások felett állóknak, felelősségre nem vonhatóknak születtek, bizonyos tekintetben bűn volt a tömeg szemében. Ha ők ezt a „bűnüket” még egyéni bűneikkel is tetézték, ha alattvalóik állandóan tivornyáikat, kicsapongásaikat, szeretőikkel való botrányaikat hallották; ha alattvalóiknak azt kellett látniuk, hogy a parancsolást, a kiváltságos helyzetet nem kötelességnek, nem szolgálatnak, hanem az erkölcstelenségre szóló menedéklevélnak tekintik, akkor az egész állami élet, az egész társadalom alapját rendítették meg.

Erős és tartós csak az az állam, csak az a társadalmi rend lehet, melyben a tömegek tisztelik a vezetőket és bíznak bennük. Ha tisztelet helyett irigységgel, sőt gyűlölettel néznek rájuk, a politikai összeomlás csak idő kérdése. Hogy fizesse az alattvaló szívesen vagy lelkiismeretből a nagy adót, ha állandóan azt hallja, hogy az államfő vagy egyéb vezetői, akiknek a kezébe az adója megy, pazarolnak, tivornyáznak, dőzsölnek, szeretőket tartanak s ezekre olyan összegeket pazarolnak, melyekből ezrek élhetnének?

Amilyenek a királyi udvar erkölcsei voltak, előbb-utóbb olyanokká váltak a nemzet, a nép, a tömegek erkölcsei is. Lehetséges-e, hogy hosszabb időn át vallásos és törvénytisztelő legyen az a nép, melynek uralkodója és vezetői vallásosságot hirdettek ugyan, sőt vallástalanságért még büntették is alattvalóikat (régén így volt), mindenki tudta azonban róluk, hogy ők maguk Istenben is alig hisznek, de legalábbis az életük olyan, mintha nem hinnének benne?



A régi uralkodók embertől felelősségre vonhatók nem voltak, még az emberek összességétől, a nemzettől se, de azt elismerték, hogy Istennek felelősséggel tartoznak, s hogy az Isten, a vallás törvényei rájuk nézve is épp úgy kötelezők, mint alattvalóikra. Ha azonban alattvalóik a gyakorlatban ennek éppen az ellenkezőjét látták, nem lehetetlen kívánság volt-e azt várnı tőlük, hogy legalább olyan esetekben, melyeket ellenőrizni s így büntetni nem lehet, ők maguk is túl ne tegyék magukat a vallás és erkölcs előírásain?

Magánéletének erkölce tehát az uralkodóban még fontosabb, mint az egyszerű emberekben. Ez benne még fontosabb, mint a nagy tehetség, a munkabírás, a széles látókör és a jó emberismeret. A közéletben is az egyéni feddhetetlenség az alapja mindennek. Jólelkő uralkodóra is lehet bosszankodni, ha tehetetlen, ha könnyen becsapható, ha kényelmes, ha szűk látókörű, ha tehetségtelen. Ebből is keletkezhetne felfordulás és politikai összeomlás. Tény azonban, hogy csak ebből forradalom, felfordulás még sose keletkezett. Az ilyen uralkodókat csak azért gyűlölték, mert a felforgatók meg is rágalmazták őket, bűnöket is rájuk fogtak s a tömegek a rágalmatokat elhitték. Csak a tehetségtelenségük miatt még nem gyűlölték volna meg őket alattvalóik annyira, hogy még felfordulás árán is elkeressék őket maguk fölül. Igazán gyűlölni csak a bűnt, az erkölcsi elfajultságot tudják a tömegek s a felforgatók éppen ezért tartják szükségesnek, hogy a gyöngye királyok ellen rágalmatokat is terjesszenek s erkölcsüknek is rossz hírét költse.

Ellenben ha egy népnek olyan uralkodója van, akiről alattvalói tudják (pedig ha a valóságban így van, akkor előbb-utóbb ezt is megtudják), hogy az élet még olyan örömeit se élvezi, melyeket még egyszerű alattvalói is élveznek; ha tudják, hogy télen fűtetlen szobában didereg, sőt véresre ostorozza magát olyan bűnökért, melyeket alattvalói követnek el inkább, mint ő; ha tudják róla (mint a legtöbb Habsburgról tudni lehet), hogy tisztán ment a házasságba (köznyelvi alattvalói közül hány mondhatta ezt el magáról, sőt hány még jobbágy alattvalói közül is?), feleségét soha meg nem csalta s még a bűnt is jobban megtartja, mint egyszerű alattvalói, mennyivel könnyebb akkor rendeleteinek engedelmeskedni, mennyivel könnyebb az adót fizetni (így nem lehet arra gondolni, hogy nem arra költik, amire kell és amire kéri), mennyivel könnyebb ilyenkor a vezetőség iránt bizalommal viseltetni s tisztelni s megtartani azokat a törvényeket, melyeket az ilyen uralkodó kibocsát!

Kell-e ilyen uralkodó alatt attól félni, hogy ok nélkül háborúnak teszi ki népét; hogy csak azért kell a népnek vérét ontania és szenvednie, gyerekeit „a haza oltárán” feláldoznia, mert uralkodóját megmérgeztették, vagy jómódjában nem fér a bőrébe, vagy mert dicsőségre szomjazik?

Az olyan királyok alatt, akik feleségükig és feleségük mellett és feleségük halála után nem érintettek nőt, akik naponként óraszám imádkoznak, a földet csókolják, sőt vezeklőövet hordanak s magukat véresre ostorozzák: van és lehet felsőbbbőségisztelet. Az ilyen országban nem irigylik annyira azt, aki gazdag és nagy. Itt könnyű, vagy legalábbis könnyebb a szegénység és a megalázottság keresztjét viselni és az engedelmisség keserves kenyerét enni azoknak, akikre a Gondviselés ezt a sorsot mérte.

Hiszen köztük és királyuk közt csak annyi a különbség, hogy ők azért, mert kénytelenek, királyuk pedig azért, mert ő se akar jobb sorsot, mint alattvalói s ezért a szenvedéseket önként vállalja magára. Az ilyen uralkodók alatt nem lehet cinikusodni. Az ő országukban nem maszlag a jó és az igaz hirdetése. Ott nem vizet prédikálnak s bort isznak. Ott az uralkodó nemcsak parancsol, hanem példát is ad.

Lehet, hogy a XX. század vallástalan cinikusai nem tisztelettel, hanem lesajnálással néznek az olyan uralkodókra, mint II. Ferdinánd volt, de annyi bizonyos, hogy forradalmat, melynek oka mindig az elkeseredett gyűlölet, ők se csinálnak ellene, s ha igen, akkor nem a nyomor, nem is az elkeseredés vagy a megsértett igazságérzet forradalmát, hanem egyszerűen csak a rosszaságát.

Hogy II. Ferdinánd a feleségén kívül nem érintett nőt, sőt hogy még a földet is szokta csókolgatni, hogy vezeklőve is volt, sőt korbácsolni is szokta magát, természetesen csak ke-

vesen tudták alattvalói közül. Nem azért csinálta ugyanis, hogy reklámot csináljon magának belőle s dicsérgessék érte.

Annyi azonban bizonyos, hogy olyan élet, mint amelyet II. Ferdinánd élt, nem maradhatott sokáig titokban s így a tömegek lelkiületére való előnyös hatása is előbb-utóbb megnyilvánult. (Látni fogjuk majd később, hogy például II. Ferdinánd unokájának (I. Lipótnak) hasonlóan szent életét nemcsak Wesselényi nádor és Rákóczi Ferenc tudta, hanem még a Felső-Tisza menti kálvinista köznemesek is mind tudták, még azt is, hogy jezsuita gyóntatója is milyen szent életű.)

Annál magasabb rendű ember valaki, minél jobban le tudja győzni magában a minden emberben benne lakó állatot, vagyis testi ösztöneit. Ezek legerősebbike az önfenntartó ösztön, az önzés (ez ellen védekezett II. Ferdinánd a föld megcsókolásával, vezeklőövvel és ostorozással, no meg a hívei irányában gyakorolt szinte örült bőkezűségével). Az utána következő leghatalmasabb ösztön pedig a nemiség, a fajfenntartó ösztön. Aki a nemi ösztönt mindig le tudja magában győzni, az bizonyára más tekintetben, például felebarátai irányában is tud tökéletes lenni. A legtöbb embernek a méreg, a düh és a bosszúállás, a haszonlesés, az álnokság, a hiúság, a zsarnokság, a kegyetlenség (tehát olyan bűnök, melyek megfékezését a vallástalanok is szükségesnek és tiszteletreméltóknak tartják) legyőzésére se kell nagyobb erő, sőt sokszor még akkora se, mint a nemi ösztön legyőzésére. Nem kell tehát nagy képzeletű annak belátására, hogy az, aki a nemi ösztönök tekintetében olyan önzetlen tudott lenni, mint II. Ferdinánd (s mint látni fogjuk, majdnem minden Habsburg uralkodónk), az tudott magában uralkodni olyan bűnök tekintetében is, melyeket a tehetséges uralkodók bámulói is fontosnak tartanak.

De nemcsak okoskodással lehet bizonyítani azt, amit itt állítunk, hanem bizonyítják (a posteriori [utólagosan]) a tények, a történelem is. Sokszor kiemeltük már s fogjuk még ezután is kiemelni, hogy a „tehetséges” Bocskaiak, Bethlenek, Hohenzollernek, Napóleonok, Hitlerok, Sztálinok uralma és hatalma milyen hamar elenyészett, míg a „tehetségtelen” Habsburgoké 600 éven át tartott. Vajon mi másért, mint azért, amit most bizonyítottunk: a tiszta erkölceik miatt?

Ha Deák Farkas mindezt tudta volna II. Ferdinándról, amit mi tudunk, akkor – a kálvinizmus alapján tett megállapításával ellentétben – bizonyára ő is belátta volna, hogy van olyan vallásosság is, mely még a tőle tanulmányozott kálvinista erdélyi főurakat és fejedelmeket is meg tudta volna szabadítani azoktól a nagy bűnöktől, melyről ő lemondó pesszimizmussal azt volt kénytelen megállapítani, hogy nincs a földön az az orvosság – még az igaz hazaszeretet és a vallásosság se –, mely meg tudná menteni tőlük az embereket.

Nem kellett volna ehhez más, mint csak ahhoz az annyira gyűlölt jezsuitizmusához folyamodni, melyet Deák Farkas hitfelei Erdélyből szahmúztak. Vajon miért gyűlölték őket éppen ezt annyira, hogy még a vallásszabadság nekik szentséges szent elvét is lábbal tapodták miatta? Talán azért, mert nem ismerték, tehát tulajdonképpen épp úgy nem tudták, hogy mit cselekszenek, mint Krisztus keresztre feszítői? Vajon talán – éppen ellenkezőleg – azért, mert nagyon is jól ismerték, de az önmaguk keresztre feszítésétől, az önmegtagadástól annyira irtóztak, annyira magas volt nekik, hogy még látni se akarták azokat, akik erre a keserves mentségre (de egyúttal minden bűn kiirtásának varázsszerére) II. Ferdinándot olyan sikeresen megtanították. Ők bizonyára ezért nem akartak a jezsuiták „karmai” közé kerülni, melyek közé II. Ferdinánd már fiatalon odakerült.

Tudvalevő, hogy régen (II. Ferdinánd korában is például) az uralkodóknak még kezét volt szokás csókolni. (Említettük, hogy a királlyá választott Bethlen elé is kézcsókra járultak azok, akik megválasztották, még a gögös Thurzó Imre és Szaniszló, Széchi, Illésházy és Rákóczi György is.) Ez a kézcsók természetesen elsősorban a főrangú urakra vonatkozott, mert hiszen közönséges halandónak nem volt alkalma arra, hogy e nagy kitérésben részesüljön.

II. Ferdinánd azzal mutatta ki a papok iránti nagy tiszteletét, hogy nekik nem engedte meg, hogy kezét csókoljanak neki, hanem jobbját nyújtotta nekik. Ezt – mondta – szeretete jeléül nyújtja nekik, keze megcsókolását azonban tisztelete jeléül nem engedheti.

II. Ferdinánd minden papnak mindig előre köszönt, s ha emlegette őket, a nevüket sose mondta ki anélkül, hogy az „úr” (világi pap esetén) vagy „atya” (ha szerzetesről volt szó) szót hozzá ne tette volna. Gyóntatóját mindenhova magával vitte, mert – mondta – annak jelenléte van olyan kedves neki, mint az őrzőangyala.

Ismeretes egyébként az a mondása is, hogy ha egy pappal és az őrzőangyalával egyszerre találkozna, a papnak előbb köszönné, mint az angyalnak.

Vajon nem volt-e könnyű tiszteletet adni, engedelmeskedni egy olyan uralkodónak, aki ilyen tiszteletet adott és így engedelmeskedett azoknak, akiknek a lelki világban ő is alattvalója volt? II. Ferdinánd nemcsak alattvalóitól követelte meg az engedelmisséget, hanem maga is gyakorolta.

Mikor pótvégrendeletében az Egyház védelmét örököseinek újra annyira a lelkére kötötte, az Egyház szolgálóira vonatkozólag ezt írta: „*Mivel ennek (az igaz hit megőrzésének) elérésére mindennél hasznosabb eszköz az egyházi renden levő férfiaknak és papoknak tisztelete, gondos védelme és gyarapodásuk előmozdítása, ezért legidősebb fiunkat, a majdan uralkodó urat, Ferdinánd Ernőt és minden fiunkat, örökösünket és utódunkat atyailag és szeretettel intjük és megparancsoljuk nekik, hogy mindnyájan, de különösen az, aki uralkodni fog, a papokat és más egyházi renden levő embereket, az ő házaikat, templomaikat, kolostoraikat, alapítványait, földi javaikat, jogaikat tőlem elsősorban figyelmükbe ajánlottaknak tekintsék, őket tiszteljék, szeressék és amennyire csak módjukban áll, védjék és oltalmazzák.*”

„*Mindenekelőtt azonban hangsúlyozva és külön buzgalommal figyelmükbe ajánljuk a különösen tiszteletreméltó Jézus Társaságot és annak atyáit. Elsősorban azért, mert ők tudományukkal, a szeretett ifjúság oktatásával és példás életükkel az Anyaszentegyházban nemcsak osztrák örökös tartományainkban, hanem minden egyéb országunkban, sőt az egész keresztény világban sokat, jól és üdvösen munkálkodnak a katolikus vallás fenntartása és terjesztése ügyében és rendkívül hűségesen és mindenki másnál jobban fáradoznak, akiket ellenben ez a hálátlan és gonosz világ minden másnál jobban gyűlöl és üldöz. Éppen emiatt szorulnak rá és méltók a nagyobb pártfogásra, gyámolításra és segítségre. Bízunk benne, hogy fent nevezett örököseink és utódaink mindezt szívből meg fogják tenni. Nekünk pedig ez végső törekvésünk és akaratunk.*”

II. Ferdinándnak a jezsuiták iránti tisztelete oly nagy volt, hogy igen sokszor mondogatta, hogy ha ő is olyan szabad lenne, mint testvérei, azonnal jezsuita lenne ő maga is.

Coxe, az angol protestáns lelkész (pedig a protestánsok – kivált a régebbiek – között talán még ő a Habsburgok legtárgyilagosabb méltója) ilyen furcsaságokat is ír:

„*Ferdinánd kiváló tehetségekkel és gyors felfogással bírt, de e tehetségeket rossz irányba terelte szerzetesi nevelése. Egyedül veleszületett életerejének köszönhető, hogy nem fajult el egy második Rudolffá.*” (Szegény Coxe tehát szentül meg van róla győződve, hogy Rudolf nem elmebeteg volt, hanem csak rosszul nevelték, s ha elmebeteg volt, ezt nem családilag terhelte vére (Őrült Johanna öröksége) és a sok rokonházasság okozta, hanem egyedül csak az, hogy Spanyolországban nevelték.)

„*E körülmények miatt elméje korai és orvosolhatatlan elferdülést szenvedett (nem Rudolffé, hanem II. Ferdinándé). Oktatói irányában soha nem szűnő elfogultsággal viseltetett. Egész napokat töltött el társaságukban.*”

Coxe tehát annyira megy az elfogultságban – de ugyanakkor II. Ferdinándot vádolja ugyanezzel –, hogy egy fiatalban „az elme orvosolhatatlan elferdülésének” nevezi, ha volt tanítóit és nevelőit tiszteli, szereti és egész életén át ragaszkodik hozzájuk. Ő abból, hogy II. Ferdinánd, aki ugyancsak ismerhette a jezsuitákat, mert hiszen az ő kolostoraikban nevelkedett s akiről ő állapítja meg azt is, hogy éles eszű, tehetséges fiú és ember volt, oly jól érezte magát a jezsuiták körében, hogy képes volt napokat eltölteni közöttük, nem azt a következtetést vonja le, hogy értékes jellemű és nagy tudományú embereknek kellett lenniük, hanem azt, hogy értelmére olyan fertőző hatással voltak, hogy idegbeteg, abnormis ember vált tőle.

Coxe tehát normális emberről nem tudja elképzelni, hogy a jezsuitákat szerethesse és jól érezhesse magát társaságukban. Pedig hát a mi protestánsnak született Balassi Bálintunk is így volt velük. Ő is mennyire szerette őket és mily jól érezte magát társaságukban s nem akkor, mikor elméje már gyógyíthatatlanul elferdült, hanem mikor már kizüllötte magát és kezdett megkomolyodni.

Érthetetlen, hogy Coxe az éles eszű Ferdinándot annyira együgyűnek képzele, hogy korlátolt szerzetesektől hagyja magát orránál fogva vezetetni, sőt veleszületett egészséges idegalkata és életenergiája ellenére egyenesen degeneráltatni, s e sötét lelkek közt ráadásul olyan jól érzi magát, hogy nem tud ellenni nélkülük.

A jezsuiták társaságában Coxe éppen oly jól érezte volna magát, mint II. Ferdinánd, ha nem rágalomból ismerte s nem keresztényre és művelt emberre annyira szégyenletes elfogultsággal és gyűlölettel nézte volna őket, hanem oly személyes élmények alapján szerzett tapasztalatokról tudta volna meg, hogy kicsodák, mint II. Ferdinánd.

Sőt azt mondom, hogy ez esetben – Deák Farkassal egyetemben –, Coxenak még az emberekről alkotott általános meggyőződése is megváltozott volna. Akkor tudomást szerezhetett volna a vallás bámulatos nevelő és átalakító erejéről. Akkor meggyőződhetett volna róla, hogy nincs szükség borúlátásra, nem kell azt gondolni, hogy se az igaz hazafiság, se a biblia-olvasás, se a vallásosság nem tudja megszabadítani az embereket a velük született rút szenvedélyektől, hanem angyalok is élnek a földön.

Képzeltük, hogy örült volna Deák Farkas, ha megtudta volna, hogy olyan igazi keresztények is élnek a földön, amilyeneket ő Erdély történelmében hittestvérei között – szíve nagy fájdmára – annyira nem talált s ő is milyen jól érezte volna magát társaságukban. Hát II. Ferdinánd is ezért érezte olyan jól magát a jezsuiták között, nem pedig azért, mert elméje „gyógyíthatatlanul elferdült”.

Elismertük már s most újra elismerjük, hogy nem minden jezsuita ilyen angyal (ezt egyébként józan, okos emberek számára nem is szükséges megemlíteni, mert az ő logikájuknak, ítélőképességüknek, emberismeretüknek és élettapasztalatuknak ez magától értetődő), de hangsúlyoztuk, s most újra hangsúlyozzuk, hogy vannak ilyen jezsuiták, és hogy sok ilyen jezsuita van, sőt az igazi jezsuita mind ilyen. II. Ferdinánd pedig az igazi jezsuiták társaságában érezte magát olyan jól.

Ez tehát benne nem korlátoltság, hanem éles eszének folyománya, tehát intelligencia volt; nem hibája volt ez neki, hanem erénye. Egyébként pedig a képzelhető legtermészetesebb dolog volt, hiszen nemcsak a jó ember szereti az ártatlanságot és vonzódik hozzá, hanem még a romlott is. Ahogyan ugyanis az emberre vonzó hatással van a művészi szép vagy a testi szép, épp úgy, vagy még inkább vonzódik mindenki a lelki széphez, a jóhoz is, ha csak teljesen el nem fajult már az illető. Aki csak félig fajult el még, az is vonzódik, sőt az tudja csak igazán értékelni és megbecsülni a lelki szépet. Ami nekünk nincs meg, azt még jobban szoktuk értékelni másban.

Hogy Ferdinánd nagy paptisztelete mellett se volt annyira gyermeteg, hogy egyes papok, sőt esetleg jezsuiták bűneit ne vette volna észre és éppen nagy paptisztelete miatt el ne ítélte volna még jobban is, mint mások, az – intelligenciája miatt – magától értetődő. Gyóntatója – előbb említett művében – külön is hangsúlyozza, hogy csak a jó papok és szerzetesek társaságát szerette. Nagyon is okos és nagyon is jó emberismerő volt ahhoz, hogy a papok hibáit is észrevegye.

Az ilyen papoknak is megadta a tiszteletet, de nagyon sokszor szokta mondogatni (mert – úgy látszik – nagyon sokszor vett észre papokban olyasmit, ami nem tetszett neki), hogy „az ember sokszor a hivatásnak adja meg azt, ami magának a személynek nem járna”. (Milyen fölényes intelligenciára és emberismeretre, de egyúttal milyen jólelkűségre és alázatosságra is vall ez a megjegyzés!)

Alázatosságát egyébként nemcsak az Isten és az Isten szolgálói iránt mutatta, hanem családja tagjai iránt is. Anyját, míg élt, úgy megbecsülte, hogy valahányszor hozzá beszélt vagy az fordult őhozzá, mindig fél térdét meghajtva bókolt feléje s mások előtt mindig „legkegyesebb úrnőm-anyám” néven emlegette. Ha együtt utaztak, a megérkezésekor azonnal mindig lepattant a lováról, hogy anyja hintájához siethessen, az ajtót kinyissa s kiszállni segítse. Azt is külön meghagyta, hogy a szívét anyja mellé temessék. (A Habsburgok holttestét be szokták balzsamozni s szívüket többnyire máshova temették, mint a holttestüket.)

Láttuk, hogy trónörökös fiáért mindennap külön imádkozott, az pedig különösen szép tulajdonsága (melyből sok kevély, uralomvágyó, hatalmára féltékeny apa okulhatna), hogy fiatal felnőtt korában már nem fiaként, hanem testvéreként kezelte, ügyeibe nem avatkozott bele kicsinyeskedve, megosztotta vele hatalmát, egyes tartományait kormányzására bízta s ott teljesen szabad kezet engedett neki.

Láttuk, hogy II. Ferdinánd nagyapjának, I. Ferdinándnak olyan pap volt a gyóntatója, hogy rá még protestáns érzelmű és makacsságáról híres fia, Miksa császár is hallgatott még apja halála után is. Hogy II. Ferdinánd milyen jezsuitát választott gyóntatójául, arra nézve jellemző a következő eset:

A spanyol királyi udvarban egy hölgy azt pletykálta (de persze csak azért pletykálhatta, mert Madrid egy kissé messze esett Bécsből), hogy Bécsben a császár gyóntatója egy leánynak szemérmetlen ajánlatot tett s emiatt a császár a gyóntatót azonnal el is bocsátotta szolgálatából.

A hír még a jezsuiták római generálisához is eljutott (bizonyítja, hogy a vallásos Spanyolországban kényesek voltak a papi erkölcsökre s nem túrték, hogy egy pap büntetlenül vétkezzék). A jezsuita generális igazolásra szólította fel a császári gyóntatót, az pedig írásban közölte a vádat a császárral. II. Ferdinánd a gyóntató levelére a következő megjegyzést írta:

*„Krisztusban tisztelendő Atyám! Visszaküldöm tisztelendőségnek minden hazugságok hazugságának leghazugabbikát. Nevettem rajta, de egyúttal fel is bosszantott. Ha Tisztelendőség e hazugságot illetően cáfoló bizonyítványt kívánna tőlünk, édesanyánk, a társaság jó hírének megőrzésére a legünnepélyesebb alakban szívesen megadjuk. Isten óvja a társaságot Tisztelendőségeddel egyetemben, akinek imáiba és szentmiséibe magamat ajánlom. Eberstorff, 1633. szeptember 17. Tisztelendőségnek Krisztusban fia, Ferdinánd.”*

A szerencsétlen Coxe II. Ferdinándot így méltatja: *„Ha uralkodásának borzalmas”* (bizonyára a harmincéves háború miatt tartja borzalmasnak. De ki volt az oka a harmincéves háborúnak? Vajon II. Ferdinánd?) *„korszakát tele rendkívüli eseményekkel és megdöbbentő forradalmakkal”* (vajon kik csinálták ezeket a forradalmakat?) *„felidézziük, nem tehetiünk mást, mint hogy bámuljuk II. Ferdinándban azokat a nagy képességeket, melyek minden kor és minden nemzet legnagyobb embereinek is dicséretre váltak volna. Éles ész és átélőképesség, törhetetlen állhatatosság, a jellem megtörhetetlen ereje, megnyugvás és bátorság a bajokban és a sikerektől meg nem rontott lélek.”* (Érdekes, hogy ezek egyikét se hozza összefüggésbe a jezsuita neveléssel.) *„De e nagy képességeket beszennyezte és elértéktelenítette a leggyerekeesebb babona”* (kevés ember állt valaha a földön olyan messze a babonától s kevés ember valóságossága folyt annyira az észből s állt annak annyira uralma alatt, mint II. Ferdinándé), *„a megrögzött bigottság és fékevesztett nagyravágyás.”* (II. Ferdinánd és nagyravágyás!)

*„Uralkodói jellemének nem egy vonásában Ferdinánd nagyon hasonlított rokonához, II. Fülöphez: a kormányzáshoz való nagy tehetségében nem kevésbé, mint hadvezéri tehetségében.”* (Ez igaz.) *„De jólelkű és modern ember szemében éppen nem szégyen az, ha valaki nem tud és nem is akar tömeggyilkos hadvezér lenni, hanem másban és más eszközökkel épp úgy, mint a bigottságban”* (II. Fülöp vallásossága is a képzelhető legintelligensebb vallásosság volt), *„az üldözés szellemében és a kegyetlenségben”*. (Ferdinánd „kegyetlenségéről” majd beszélünk. II. Fülöp – II. Ferdinánddal ellentétben – természeténél fogva valóban savanyú, rideg ember volt, de nem kegyetlen.)

„*De Ferdinánd iránti elégtételül meg kell említenünk, hogy mint magánembernek, jelleme lényegileg elüttött Spanyolország sötét zsarnokától.*” (Az igazság az, hogy II. Fülöp se volt se sötét, se zsarnok. Olyan jó nem volt ugyan, mint II. Ferdinánd, de ez magától értetődő, nem pedig szégyen, mert hiszen II. Ferdinándok nem teremnek minden bokorban.)

II. Fülöpnek voltak hibái. Ő valóban savanyú, morc ember volt s neki még törvénytelen gyereke is volt (de ez se házasságtörésből, hanem özvegy korában született). De mint komolyan hívő és vallásilag művelt ember, emberi gyengeségei ellenére is feddhetetlen, sőt jó ember volt. Nagy önkritikával rendelkezett (pedig ez csak értékes emberek sajátja), ismerte önmagát, a hibáit is és ezért egész élete, mint minden nemeslelkű emberé, a jóért való, a jónak önmagában való megvalósításáért folytatott küzdelemben telt el.

II. Ferdinándban a veleszületett egészséges idegzethez és jó alaptermészethez társult a kiválóan jó nevelés, azért tudott a kettő együtt olyan jellemileg nagyot és örök példaképpül szolgálót eredményezni. II. Fülöpben ugyanez a jó nevelés beteg, örökké tépelődő, pesszista, hideg és bizalmatlan alaptermészetet és fáradt idegzetet kapott alanyul.

II. Fülöp idegalkata olyan volt, hogy azon kiváló vallásos nevelés nélkül, melyet kapott, élete öngyilkosságban, megőrülésben vagy erkölcsi elfajulásokban és lelketlen kegyetlenségekben végződött volna. A jó nevelés eredményeként a helyes katolikus vallásosság II. Fülöpöt mindezekről megóvta, de nem az emberi gyarlóságoktól, s alaptermészetét és komor kedélyét nem tudta megváltoztatni. (Részben még ezt is elérte, mert feleségeihez és gyermekeihez rendkívül jó volt. A közhittel ellentétben még idegbeteg, sőt örült fiához, Don Carloshoz is.)

A katolicizmus még II. Fülöpöt is egészen tökéletes emberré tudta volna tenni, de ehhez – mivel ő terhelt született – még a II. Ferdinándnál is nagyobb vallásosságra lett volna szükség. II. Ferdinánd érdemét csökkenti ugyanis az, hogy neki a jó alaptermészete és egészséges idegzete is megkönnyítette az önnevelést. Az meg viszont II. Ferdinánd érdemét növeli, hogy víg, kedélyes természete ellenére is tisztán csak Istennek és a másvilágnak élt. Az ilyen emberek ugyanis itt a földön, a társaságban, a nők körében is igen tudnak érvényesülni, s ezért többnyire nem hajlanak a vallásosságra.

A nagyobb vallásosságnak általában inkább az idegbetegek érzik a szükségességét és – sajnos – főképpen azért, mert itt a földön alsóbbrendűeknek érzik magukat s extraságaik és ideggyöngeségükkel együtt járó fáradtságuk miatt érvényesülni se tudnak. Ez az oka, hogy a vallásosak a felületes (sőt sokszor elfogult) szemlélőknek sokszor rosszabbaknak, ellenszenvesebbeknek látszanak, mint a vallástalanok.

Világos, hogy ennek nem a vallásosság az oka, hanem az, hogy a vallásosak közt az említett okból több az idegbeteg s a különc, mint a vallásilag lanyhák között, és mert az csak természetes, hogy a vallás is nehezebben ér el eredményt terhelt, mint normális emberek között.

Igazságos párhuzamot csak akkor tudnánk vonni, ha azt néznénk, hogy egészséges idegalkatú emberek között milyen eredményt tud elérni a vallás és milyent a hitközöny, és mennyire viszi a vallásos terhelt ember és hova jut a nemvallásos terhelt ember. Ha terhelt emberekkel a vallás is többnyire csak csekély eredményt tud elérni, annál kevésbé használhatjuk fel érvül a vallás ellen, mert a vallás erejét illetően a katolicizmust nem ismerő orvosok egyenesen azt állítják, hogy a veleszületett terheltségen egyáltalán semmi se segíthet.

„*Jóságos és szerető atya volt – dicséri folytatólag II. Ferdinándot Coxe –, hűséges és gyengéd férj, barátságos és elnéző feljebbvaló. Könnyen megközelíthették még legegyszerűbb alattvalói is. Résztvevő szívé és megbocsátó volt, ha vallásos előítéletei nem akadályozták benne.*” (Nem „előítéletei” voltak II. Ferdinándnak, hanem biztos, logikus és felemelően nemes vallási igazsagai s ezek alapján a legtisztább ész és a kinyilatkoztatott igazságok alapján döntötte el, mit és mikor lehet megbocsátani és mit és mikor nem.)

„*Bizonyos babonás alázatossági elvből maga elé bocsátotta a bármilyen néven nevezett szegényt, sőt még olyan koldusokat sem utasított vissza, akik a dögvésztől való fertőzésben voltak gyanúsak.*” (Gyóntatója is írja, hogy mikor egyszer mentegődztek előtte a nagy bűz

miatt, ami a kihallgatásra jelentkezettek miatt a fogadóteremben érezhető volt, ezt felelte: „*Felesleges. Én a kellemes illatokat nem ismerem. A büzt ellenben eléggé jól tűröm.*”)

Coxe, a protestáns lelkész, mint látjuk, mindezt lenézően „bizonyos babonás alázatosságnak” nevezi. Így aztán értjük, miért kell megállapítania Deák Farkasnak azt, hogy még a legnagyobb (protestáns) vallásosság se tudta kiirtani Erdély fejedelmének és főurainak lelkéből a nagyravágyást és a gögőt (és természetesen a pénz ördögét se). Már hogy is tudta volna és tudná, mikor ez a vallásosság lenézi és megveti az alázatosságot és „babonáságnak” bélyegzi ahelyett, hogy gyakorolná, vagy legalább próbálgatná. Amit ugyanis az ember megvet, azt kerüli, nem pedig próbálgatja. Valójában azért is veti meg, hogy ne kelljen próbálgatnia. Embertelenül nehéz ez ugyanis, hiszen önmagunkkal kell általa szembeszállnunk.

„*Nagyon sok keresztény rabszolgának vásárolta meg szabadságát ázsiai vagy afrikai rabszolgatartóiktól.*” (S ezt az a Ferdinánd tette, akinek zsoldosok fogadására és felszerelésükre sose volt pénze. De meg is áldotta érte az Isten, mert kevés uralkodó volt még a világtörténelemben, aki olyan kis és rosszul felszerelt seregekkel olyan fényes győzelmeket aratott, mint II. Ferdinánd. Csak hasonló életszentségű unokája, I. Lipót volt szintén ily szerencsés ember.)

„*A szűkölködőket nyilvánosan is megvendégelte, maga is ott evett közöttük. Ügyvédek tartott saját költségén, hogy a törvényszéken az elhagyottak és szűkölködők ügyét védjék.*” (A vagyontalanok még ma is csak a bűnügyekben kapnak ingyen védőügyvédet, de nem a polgári ügyekben.)

Coxe e dicséretei után igazán megdöbbenő a méltatás befejezése: „*Kárhozatos elvei és hibás nevelése családja szerencsétlenségévé (!), hazája ellenségévé (!) és kora ostorává (!) tette.*”

Az elfogultságnak olyan nagy foka ez, hogy igazán nem Ferdinánd, hanem Coxe szégyene, sőt az egész protestantizmusé is. (Hiszen említettem, hogy az ő műve a Habsburgok iránt még a legtárgyilagosabb protestáns mű. Coxe bizonyára azért volt tárgyilagosabb a többinél, mert több évig élt Bécsben s így a Habsburgokat is jobban ismerte náluk.) Szégyen ugyanis, ha művelt emberek annyira tudnak gyűlölni, hogy még ilyen elképesztő elfogultságra is képesek miatta. Coxe egyetlen mentsége, hogy több, mint egy évszázaddal ezelőtt írt.

De a mi Pallas-lexikonunk csak fél századdal ezelőtt is, noha nem is protestáns felekezeti mű, még mindig mint a legtermészetesebb dolgot közli a kétharmadában katolikus magyar közönséggel, hogy II. Ferdinánd „*eltekintve hitbuzgóságától, jóakarati fejedelem volt.*”

A katolikus hitbuzgóság tehát bűn, melytől el kell tekintenünk, hogy valakit annak ellenére, hogy ez a bűn megvolt benne, „jóakarátúnak” mondhassunk.

A katolikus hitbuzgóság tehát ellenkezik a „jóakarattal”. A Pallasnál két évtizeddel fiatalabb Révai-lexikonon már látható a haladás, mert egyébként szóról szóra a Pallas-lexikonból átvett cikkéből már elhagyta ezt a felháborító mondatot. De ezt viszont ő is annyira nem szívesen teszi, hogy ennek az elhagyásnak a fejében Ferdinánd jóakarata hangsúlyozását is elhagyja s neki erről már nincs egy szava se. Most már nem kifogásolja hitbuzgóságát, de viszont jólelkűségéről se tud már semmit.

Coxe is, mások is azzal vádolják II. Ferdinándot, hogy olyan mohón vágyódott a hatalom után, hogy alig tudta nyugodtan megvárni II. Mátyás halálát és egyébként is olyan fennhéjázóan viselkedett, hogy egészen elkeserítette II. Mátyás utolsó napjait. Előde miniszterével, Khlesl bíborossal is kegyetlenül bánt.

Azt feleljük minderre, hogy lehet, hogy II. Mátyás és felesége valóban ezt gondolták, de csak azért, mert II. Ferdinándot, aki az ő Prágájuktól messze-messze fekvő Grazban élt, sose volt alkalmuk közelebbről megismerni. Az öregség, a vele járó sok betegség, aztán a sok gond és csalódás, főképpen pedig az a válságos helyzet, melybe II. Mátyás élete utolsó évében jutott, érthető, ha pesszimistává, gyanakvóvá, betegesen érzékennyé és epéssé is tette az öreg házaspárt. Mátyás egyébként is olyan sokat intrikált életében és emiatt olyan sok intri-

kussal is volt dolga, hogy nem csoda, ha az ismeretlen Ferdinándtól félt és nagyravágyó, önző és kíméletlen embert látott benne is.

Aki II. Ferdinánd jellemét ismeri, e vádnak még a gondolatát is nevelésnek kell tartania. Ferdinándban elképzelhetetlen a fennhéjázás, kivált az idős, megtört, tehetségtelen császárral szemben. Ha erélyes volt, bizonyára azért történt, mert a közérdek kívánta. Olyan válságos helyzetben volt akkor a birodalom és a katolicizmus, hogy valóban tenni kellett és gyorsan kellett tenni.

Ezért azonban legkevésbé annak a II. Mátyásnak volt joga megsértődni, aki hasonló helyzetbe került császári bátyjával (Rudolf) sokkal csúnyábban bánt, mint vele II. Ferdinánd. Ő azt még életében fosztotta meg a hatalomtól, míg II. Ferdinándnak ez vele szemben esze ágában se volt. Ő csak intézkedni akart ott, ahol ő öregsége és betegsége miatt nem tudott intézkedni s mikor az intézkedésre olyan nagy szükség volt.

Aztán hogy kegyetlenkedett volna éppen az öreg Khleslrel, a bíborossal, az a Ferdinánd, aki a hivatala miatt még az egyszerű papot is tiszteletben részesítette még akkor is, ha egyénilig méltatlan volt? Ha Khlesl ennek ellenére mégis lezáratta (mert valóban őrizetbe vetette), annak meg kellett lenni a nagy okának. Gyóntatója például a róla írt életrajzban éppen Khleslrel való bánásmódját hozza fel példának Ferdinánd türelmének, szelídségének és megbocsátásának bizonyítására.

Olyan ügyekben, melyekben büntetni kellett vagy jogait érvényesíteni, annyira óvatos, megfontolt és aggályos lelkiismeretű volt ez a nagy császár, hogy sose döntött hirtelen, annál kevésbé pillanatnyi hangulat vagy indulat hatása alatt, hanem – mint már rámutattunk – csak hosszú megfontolás, nála okosabbnak gondolt tekintélyes emberekkel, tudós teológusokkal és szent életű szerzetesekkel való ismételt tanácskozás után. Így aztán ha igazságtalan, kíméletlen vagy kegyetlen lett volna, akkor is legalább annyira lett volna ez a tudósok és papok bűne, mint Ferdinándé. Ha Ferdinánd kegyetlen volt, akkor valójában az Egyház volt kegyetlen. Maga az Egyház azonban sose kegyetlen, legfeljebb okos és igazságos, de sokkal inkább irgalmas.

Ügyszólván kivétel nélkül minden történetíró helyteleníti II. Ferdinándnak azt a kíméletlenségét, mellyel a cseh protestánsokkal leverésük után elbánt. Ezért természetesen Schiller is elítéli.

Ferdinánd a fehérhegyi találkozó után, elvéhez (festina lente [lassan járv, tovább érsz]) híven s annak a rendkívül okos és jó szokásának megfelelően, hogy az érzelmek vagy szenvedélyek (például ebben az esetben a nagy öröm s az ebből folyó elbizakodottság) hatása alatt sose cselekedett, hanem megvárta, míg visszatér rendes kedélyhangulata és érzelmi világa s csak akkor intézkedett. A fehérhegyi győzelem után is teljes három hónapig semmi intézkedést nem rendelt el a levert lázadók ellen, hanem úgy tett, mintha semmi se történt volna.

A lázadás vezetői (elsősorban természetesen II. Mátyás tanácsosainak az ablakon kidobói) fehérhegyi vereségük után rémülten menekültek az országból, mert természetes, ha féltek a büntetéstől. Érthető, ha aztán külföldi menedékhelyeiken izgatottan lesték a hazájukból érkező híreket a megtorlást illetően. Mikor aztán látták, hogy hónapokig nem történik semmi s még csak nem is nyomoznak a bűnösök után s börtönbe se vetnek senkit, lassacskán ők is hazaszállingóztak, mert hiszen érthető, ha nem érezték magukat jól a hontalanságban s birtokaik, kastélyaik, vagyonuk, hozzátartozóik, no meg a honvágy hazahúzta őket.

Így történt aztán, hogy mire a „lassan siető” Ferdinánd végre három hónap múlva rászánta magát az igazságszolgáltatásra, már majdnem valamennyi bűnös újra otthon volt s a kiadott elfogatási parancsokat foganatosítani lehetett.

A protestáns történetírók s az utánuk induló Schiller is, akik II. Ferdinándot csak rágalmakból ismerték, de azt a nagy lelki tökéletességet, mely benne volt, egyébként se tudták elhinni, Ferdinánd viselkedését előre kiszámított haditervek, megfontolt ravaszságnak



tekintették s meg voltak róla győződve, hogy csak azért várt, hogy a protestánsokat törbe csalja, s így minél többet kivégeztessen közülük.

Egy Bocskai vagy Bethlen, vagy egy Katalin cárnő, egy Erzsébet angol királynő, Nagy Frigyes, Napóleon, Hitler vagy Sztálin valóban csak azért tudott volna három hónapig várni a bosszúval, hogy aztán az annál rettenetesebb lehessen. Őket a történelem nem is ítelné el miatta, hanem legfeljebb a tehetségüket bámulná. II. Ferdinánd azonban egész más ember volt. Ő nem azért várt, hogy bosszúja annál rettenetesebb, hanem csak azért, hogy igazságos lehessen s a halálos ítéletek meghozatalában egyedül a józan megfontoltság s így az igazság, ne pedig az indulat vezesse. Hogy valóban ez volt az indok, azt azok után, amiket róla már megállapítottunk, nem kell nekünk hosszan bizonyíthatnunk. Ravasz és vérszopó II. Ferdinánd nem a történelemben volt, hanem csak elfogult, élénk képzelőerővel bíró agyakban.

Schiller azt mondja, hogy Ferdinánd a cseh lázadás vezetői közül negyvennyolcat fogóságra vettetett, aztán részint született csehekből, részint osztrákokból álló törvényszék elé állított. Ezek közül huszonheten, „az egyszerű népből pedig megszámlálhatatlan tömeg” esett bosszúja áldozatául. Ha ez igaz, akkor II. Ferdinándot csakugyan nem lehet mentesíteni a „kegyetlen” jelző alól s eszerint azt a katolikus Egyházat se, melynek tanácsai utána indult. Világos azonban, hogy ez már eleve képtelenség. Még képtelenebb azonban a történelmi adatok szerint.

Annyira nem igazság, hanem csak a protestáns gyűlölet és rágalom folyamánya az, amit Schiller (aki egyébként nem volt tulajdonképpen történetíró) itt állít, hogy még saját műveinek száz évvel későbbi kiadásaihoz is azt a megjegyzést teszi itt még a kiadó is, hogy csak 24-en kerültek vérpadra, ami pedig „az egyszerű nép megszámlálhatatlan tömegét” illeti, erre vonatkozólag kíméletesen – hogy Schiller tekintélyét úgy-ahogy megmentse – csak annyit jegyez meg, hogy Schiller bizonyára Ferdinánd seregeinek a háború folyamán a néppel való kegyetlenségét érti. Ez magyarul azt jelenti, hogy a jelzett 24 főnemesen kívül senki emberfiát nem végeztette ki se II. Ferdinánd, se törvényszékei, tehát tömeges kegyetlenségről szó se volt.

Schiller történetírói becsületét azonban nem lehet helyreállítani ezzel a megjegyzéssel, sőt még megfoltozni se, mert egészen világos, hogy Schiller nem a minden hadjárat (kivált akkori hadjárat) szükségképpen együtt járó visszaélésekről, zsoldosoktól elkövetett esetleges kegyetlenségekről (melyek egyébként is nem annyira az egyszerű nép halálát, mint inkább szenvedéseit és vagyona kifosztását jelentette) beszél, hanem a Ferdinánd fehérhegyi győzelme után következő igazságszolgáltatásról, mely pedig az egyszerű népet egyáltalán nem sújtotta.

Természetesen nem azt állítjuk, hogy ezt az elképesztően nagy hazugságot és Ferdinánd elleni gyalázatosan nagy rágalmat Schiller találta ki. Schiller sem írói, sem magánbecsülete e tekintetben nem szorul védelemre, mert ilyen aljasságnak ő magasan felette állt. Schiller nem volt vérbeli történetíró. Nem önálló kutatások alapján dolgozott, hanem más történelmi műveiből állította össze a maga történelmi művét a harmincéves háborúról. Művéből egész kétségtelenül megállapítható, hogy ő maga igyekezett a felekezeti elfogultság ellen védekezni. Ennek művében több jelét is adja.

Egész bizonyos, hogy Schiller szentül hitte is annak igazságát, amit írt, tehát ő valóban azt gondolta, hogy Ferdinánd bosszújának folyományaként tényleg tömegestől végezték ki a szegény protestáns cseh parasztokat. Ő régen, az 1700-as évek vége felé írt s akkor még akkora volt a protestáns történetírás katolikus- és Habsburg-ellenes elfogultsága, hogy hiába akart Schiller különb lenni nála és hiába nem hitte el neki minden katolikusellenes állítását, ezt a felháborító dolgot mégis elhitte neki; erről ő is azt hitte, hogy igaz.

Nagy szégyene ez kora gyalázatosan rágalmazó protestáns történetírásának, s nem annyira Schilleré. Magára Schillerre inkább még jót jelent, hogy nem volt képes feltenni, hogy rágalmazni még ilyen fokban is lehet s ezért ő is leírta, elhitte s természetesen – felháborító



önzetlenségnek és erkölcsi tökéletességnek olyan foka, melyet csak bámulni lehet, hanem mindennapos volt ugyanez családja egyéb tagjaiban is.

Például az erkölcsi tisztaság, mely a feleség előtt nőtt nem érintett, nemzedékeken át megtalálható őseiben is és utódaiban is egyaránt. Ezek a mi Habsburg-királyaink igazán nemcsak szóval és megrögződött formaságból hirdették a jót és az evangéliumi kereszténységet alattvalóiknak, hanem maguk is gyakorolták és példájukkal mutatták.

Lehetek-e önzők azok, akik nemzedékeken át szinte kivétel nélkül annyira uralkodtak nemi ösztöneiken, hogy még kivételesen se élveztek érzéki gyönyört a házasság keretein kívül, azaz Krisztus parancsa ellenére. Pedig ez az önuralom még nehezebb volt náluk, mint az átlagembereknél.

Minden ember érzékies, hiszen a fajfenntartás az élőlények egyik alaptörvénye. A Habsburgok azonban talán még a rendesnél is érzékiesebb, bujaságra hajlandóbb vérből származtak. Miksa császár, II. Ferdinánd szépapja (nagyapjának a nagyapja) törvényes gyermekei mellett még egész sereg törvénytelen ivadékkal is rendelkezett. (Érdekes, hogy – nem hiába a ledér reneszánszkorban élt – hasonló gyarlóságokban leledző alattvalói ezt annyira nem veték tőle zokon, hogy – éppen úgy mint a hasonlóan buja Mátyás király nálunk és az ugyanilyen Bourbon Henrik a franciák körében – rendkívül népszerű volt s nemcsak kedélyes anekdoták százai maradtak fenn mindhármukról, hanem Miksa életét még csodás mitologikus vonásokkal is övezték.

Miksa egyetlen törvényes fia, Szép Fülöp, II. Ferdinánd dédapja, szintén kikapós hajlamú, ledérségre hajlandó ember volt. Mivel „szép” volt, sok alkalma és kísértése is volt rá.

Ha pedig az anyai ágat nézzük, még rosszabb a helyzet. Szép Fülöp felesége Őrült Johanna volt, a spanyol Ferdinánd és Izabella leánya. Izabella a világtörténelem egyik legtehetségesebb és legtiszteletreméltóbb nőalakja. Ferdinánd azonban talán még ledéresebb volt, mint Miksa (és sokkal jobban, mint Szép Fülöp). Derék felesége mellett állandóan szeretőket tartott s a törvényesek mellett neki is egész sereg törvénytelen gyermeke is volt.

A kasztíliai dinasztiában is kivétel volt Izabella feddhetetlen erkölcsével és nagy normálisságával. Az ő anyja, a portugál dinasztiából származó Izabella, mint elmebeteg halt meg. Az idegbajjal többnyire vagy ferde, vagy túlzott nemiség jár együtt (vagy mindkettő egyszerre), s ha ez a terhes örökség magában Izabellában nem is tört ki, kitört utódaiban. Annál is inkább, mert Izabella és Ferdinánd egyébként is vérrokonok, unokatestvérek voltak.

Egyik lányuk, éppen az, aki a Habsburgok ősanyja lett, mint portugál nagyanyja, szintén örülten halt meg és örültsége nemi jellegű volt. Évente szülte férjének a gyerekeket, szinte örülten féltékeny volt szép urára s akkor és azért tört ki rajta az örültség, mikor és mert férje elutazott Spanyolországból s egyelőre magára hagyta.

Hogy mennyire családi jellegű volt a Habsburgokban ez a túlzott nemiség, mutatja, hogy Johanna testvére, Ferdinánd és Izabella egyetlen fia, Juan is ebbe halt bele. Már 18 éves korában megházasították. Miksa császár Margit lányát vette el, de még egy év se telt el esküvője után s már meghalt. A családban azt tartották, hogy házasság joga túlságos gyakorlása vitte sírba. Természetesen nemcsak ez lehetett az ok, mert egy egészséges férfi csak ebbe nem halhat bele, még ha csak 18 éves is. De ekkora mértéktelenség normális esetben nincs is meg. Ez már portugál nagyanyjának, az örült Izabellának, a terhes örültsége volt.

Annyira családi vonás volt ez náluk, hogy testvére, Őrült Johanna is, mikor mint Szép Fülöp menyasszonya megérkezett Németalföldre és meglátta szép vőlegényét, egyszerre úgy előntötte az érzékiség, hogy nem lehetett megvárni a fényes esküvő előre megszabott idejének elérézését, hanem gyorsan meg kellett őket esküdtetni, hogy bűnbe ne essenek. (Szép tőlük, hogy bünt mégse akartak elkövetni.) Egyébként a mi Nagy Lajosunkkal ugyanez történt.

Leginkább Őrült Johanna révén keletkezett az a közmondás, hogy „ella gerant alii, tu felix Austria, nube” (amit mások véres háborúkkal szereznek meg, azt nektek szerencsés Habsburgok, meghozza a szoknya), bár már félszáz évvel előbb Habsburg Alberttal (a mi

I. Albertünkkel) is megtörtént, hogy egy év alatt három királyság szakadt a nyakába: a német, a cseh és a magyar, s a két utóbbit felesége hozta, de valószínűleg német királlyá is csak felesége két országra szóló dús öröksége miatt választották.

Szép Fülöp feleségének, Örült Johannának az esetében ez a szerencsés házasság még feltűnőbb. Örült Johannára eredetileg nem várt semmi nagyobb örökség. Igaz, hogy apjának is egy külön nagy országa volt (Aragónia) és anyjának is (Kasztília), de viszont ő nem volt trónörökös, mert volt fiútestvére, az előbb említett Juan, és mindkét ország trónja őt illette (s ráadásul még idősebb is volt Johannánál). Meg is házasodott, mint láttuk, s noha már 19 éves korában meghalt, halála után két hónapra fia is született. Noha a fia is csecsemő korában meghalt, Johannát még e kétszeres halálozás ellenére se illette meg a trón, mert volt neki egy nála idősebb nővére is, Izabella, aki a portugál király neje volt s ennek is volt fia (Miguel, Mihály), aki anyja halála után anyja koronáit is örökölte volna. De meghalt Izabella és fia, a kis Miguel is és ez a négy halálozás mindössze négy év alatt megtörtént, úgyhogy mire Johanna Szép Fülöppel esküvőjét megtartotta, már az ő öröksége volt egész Spanyolország (és Amerika). Olyan feltűnő dolog volt ez, hogy Johanna történetírója, a német Ludwig Pfandl, azt írja, hogy úgy látszik, mintha a halál akart volna erőszakosan utat nyitni Spanyolországban az idegen (Habsburg) dinasztia számára.

De mindezt most nem azért hoztam elő, hanem azért, hogy rámutassak, hogy a Habsburgok vére nem olyan volt, hogy nekik könnyebb lett volna az erkölcsösségre és a példás családi életre példát mutatniuk, mint másnak. Éppen ellenkezőleg. Ők e tekintetben egyenesen terheltek vérellal a trónon az önmegtagadásra, jellemre és becsületre egyenesen példát mutatni.

Szép Fülöp és Örült Johanna egymás után születő hat gyermeke közül kettő volt fiú. A nagyobbik lett V. Károly spanyol király és német császár s az ő fia volt II. Fülöp spanyol király. A kisebbik fiú a mi mohácsi vész utáni első Ferdinándunk, akinek szintén a szoknya (a mi II. Lajos királyunk testvérének, Jagelló Annának a keze) hozta meg a magyar és cseh koronát (mert II. Lajos megint csak 18 éves korában és gyermektelenül halt meg), ez a kétszeres királyi hatalom pedig bátyja halála után a német királyságot és császárságot.

V. Károlyban, annak ellenére, hogy nagyon derék és vallásos ember volt, kitört Örült Johanna vére. Három törvénytelen gyermeke is volt. Becsületére válik azonban, hogy egyik se házasságtörésből született, hanem még nőtlen korából, illetve özvegy korából. Az is becsületére válik, hogy őket is szerette és megbecsülte. Az egyik lángelme volt (Don Juan d'Austria), a másiknak pedig (aki lány volt) a fia volt lángelme: Famese Sándor.

V. Károly fiában, II. Fülöp, spanyol királyban, noha még vallásosabb volt, mint apja, szintén látható Örült Johanna érzéki vére, mert neki is volt egy törvénytelen gyermeke is. Ámde se Miksa, se V. Károly, se II. Fülöp nem volt magyar király. A mi királyunk, Örült Johanna kisebbik fia, I. Ferdinánd lett s vele a magyar trónon megkezdődik a nemileg is feddhetetlen Habsburg királyok és császárok hosszú, megszakíthatatlan sora.

Láttuk már, hogy a mi I. Ferdinándunk szűzen ment a házasságba és az első és utolsó nő, akit érintett, a felesége volt. Ő neje halála után se rúgott ki soha a hámból, sőt még második feleség se kellett neki, noha felesége halálakor éppen nem volt még öreg.

II. Ferdinánd apja, I. Ferdinánd legkisebb fia, Károly volt. Őróla szintén tudjuk, hogy szűzen ment a házasságba, s ez annál nagyobb érdeme, mert elmúlt már 30 éves, mikor megházasodott. Lipomano 1568-ban, akkor, mikor Károly főherceg már 28 éves volt, ezt írja róla követi jelentésében: „azzal a különleges dicsérettel is illetik még, hogy annyira önmegtartóztató, hogy általános vélemény szerint még szűz” (Questa paricolare laude gli é anco attribuita, che sia talmente continente, che per commune opinione é adhuc virgo). (Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seine Eltern, II., 318. o.) Érdemét még növeli, hogy Michaeli 1564-es megjegyzése azt is kiemeli róla egyúttal, hogy „szép külsejű (de grazioso aspetto)” volt.

II. Ferdinánd tiszta erkölceit bőven láttuk. Fiáról, III. Ferdinándról e tekintetben nem tudok biztos adatokat, de mivel minden forrásunk egyetért abban, hogy vallásos, jólelkű és sze-

líd ember volt, még apja életében megházasodott és apja szigorú erkölcsű udvarában és felügyelete alatt élt, minden valószínűség alapján róla is állíthatjuk a házasságáig tartó szigorú nemi önmegtágadást. Ezt a feltevésünket még valószínűbbé teszi az, hogy ő már 23 éves korában megházasodott.

Még bizonyosabban tudjuk azonban ezt II. Ferdinánd kisebb fiáról, Lipótról (e kettőn kívül több fia nem is volt), aki pap is lett és akit szent élete miatt apja „angyalnak” szokott mondani, környezete pedig imájának különös erőt tulajdonított. Nagy műgyűjtő és nagy botanikus volt, de azokat a szebbnél szebb és illatosabbnál illatosabb virágokat, melyeket kitevnyésztett, önmegtágadásból sose szagolta meg; annyira került minden érzéki gyönyört. (Láttuk, hogy apja se szerette az illatokat, de viszont nem félt a büztől.)

Olyan önzetlen és nemeslelkű volt ez a Lipót (akiről, mivel trónra sose került, alig tud valamit a történelem), hogy mikor bátyja, III. Ferdinánd halála után annak fia, a későbbi I. Lipót helyett neki ajánlották fel a császári méltóságot, nem fogadta el, de annál gondosabban és hűségesebben gyámja volt bátyja árváinak, köztük a helyette aztán császárrá lett I. Lipótnak.

Önzetlensége és szerénysége miatt azonban annyira nem kellett neki az a nagy hatalom, mellyel ez a gyámság járt, hogy alig várta, hogy gyámfia nagykorú legyen, ő pedig visszavonulhasson abba a magányba és feledésbe, melyre annyira vágyott s amely vágyát annyira el is érte, hogy ma már azt se tudja senki, hogy I. Lipóton, a császáron kívül ekkor még egy másik Lipót is volt a Habsburg családban, s hogy kevésnek volt köztük akkora tekintélye és keveset övezett körül közülük valaha akkora szeretet, mint őt.

Ha pedig valakinek elfogultságból, öntudatlan gyűlöletből vagy a keresztény életfelfogástól teljesen idegen lelkülete miatt egyáltalán nem imponál, sőt ellenszenves még a virágok illatának élvezetétől is tartózkodó és túl sokat imádkozó, szerény főherceg, annak számára egy feltűnőbb dologgal is szolgálhatunk. A békés, szent életű s a hadászattal semmi érzékkel se bíró Ferdinándnak mindkét fia: az elsőszülött III. Ferdinánd is és ez a szent életű kisebb pap fiú, Lipót is, a polgári hajlamú Habsburg család legharciasabb, legvitézebb tagjai voltak s különösen ez az apjától angyalnak nevezett és pappá is lett Lipót.

Bátyjának, III. Ferdinándnak az uralma alatt is folyt még ugyanis a harmincéves háború és a Habsburgokra és vele a katolikus ügyre bizony többnyire rosszul folyt. Ilyenkor, mikor bajban volt a család és vele a katolicizmus, a jámbor, mindig csak imádkozó és virágok termesztésével foglalkozó pap főherceg, noha a külseje, testi ereje és egészsége is inkább papos volt, mint katonás, egyszer csak otthagya magányát, új sereget szervezett a régi szétvert helyébe, lelket öntött katonáiba, a gyávákat és ellenség elől megfutókat büntette és megsegényesítette, maga pedig rettenthetetlen bátorságot mutatott és mindig legelső volt a küzdelemben.

Nemegyszer olyan fényes győzelmeket aratott, hogy a harmincéves háború sok tehetséges hadvezére között is a kiválóbbak közé tartozik. Mikor aztán működésének eredményeként jobbra fordult a katolicizmus ügye s megszűnt a válság, rögtön otthagya a sereget és boldogan sietett vissza a magányba, a papi foglalkozáshoz és virágaihoz, melyeknek még illatát se akarta élvezni egyébként.

Sajnos, nem lehet tagadni, hogy a jók, a jámborok többnyire félnének, sőt sokszor még gyávák és tehetetlenek is. De hogy nem szükségképpen azok, s ha azok is, nem a jóságuk miatt azok, arra ugyancsak fényes bizonyíték II. Ferdinánd kisebbik „angyal” fiának a szent életű papot és a lángeszű hadvezért egyszemélyben egyesíteni tudó egyénisége.

A két fia mellett két lánya is volt II. Ferdinándnak. Az első volt Mária Anna, aki unokatestvérének, a harmincéves háború katolikus főszereplőjének, Miksa, bajor választónak lett a neje, a másik pedig az a Renáta Cecília volt, akinek kezét Bethlen kérte meg, de aki aztán Bethlen helyett a lengyel királynak lett a felesége.

Érdekes, hogy II. Ferdinánd, akinek az egyik lánya is az unokatestvéréhez ment feleségül, s aki maga is unokatestvérek házasságából született (de ugyancsak megcáfolta a rokonházasság ártalmas voltát), szintén első unokatestvérét, anyja testvérének, Vilmos bajor

hercegnek a leányát vette el. Miksa bajor választónak volt a testvére ő, neve Mária Anna volt, és több évvel idősebb volt, mint II. Ferdinánd.

Nem dinasztikus, nem érdekházasság volt ez, hanem szerelmi. Szolid fiuknak, akik visszavonultságuk, komolyságuk és tartózkodó viselkedésük miatt nem sok lánnyal találkoznak, többnyire az első meg szokott tetszeni, akik meglátnak. II. Ferdinánd is így volt.

Említettük, hogy diákkorában a rokon bajor udvarban volt évekig s így alkalma volt ott szállásadó nagybátyjának leányát, tanulóársának és unokatestvérének, Miksának a testvérét megismerni. Hogy megtetszett neki, mutatja, hogy hosszú évek múlva, mikor megházasodásának ideje elérkezett, őt választotta. Hogy mennyire tartózkodott a szerelemnek még apróbb örömeitől is, mutatja, hogy ilyen hosszú időn át se tetszett meg neki azóta más. De mutatja ez egyúttal érzelmi mélységét.

Pedig nem ment könnyen a dolog. Nem javallta a dolgot a közeli rokonság se, de különösen nem a menyasszonynak a vőlegénynél idősebb volta. Ferdinánd azonban nemcsak katolikus elveiben volt szilárd és meg nem alkuvó, hanem vonzalmában is. Noha addig nem is sejtette senki, hogy tetszik neki valaki, hogy házassága ideje eljött, kijelentette, hogy ez lesz a felesége vagy senki s természetesen a választottja lett a felesége. Mint már említettük, felesége halála után hat évre újra megházasodott és az új asszonnyal együtt imádkozgattak első felesége lelki üdvéért. E második asszony neve Eleonóra volt, gyermekei nem lettek s túlélte Ferdinándot.

Vegyük fel most újra az elejtett fonalat s folytassuk a nálunk uralkodó Habsburgok tiszta erkölcsseit hosszú nemzedékeken át megszakíthatatlan sorban. I. Ferdinándról, fiáról, Károlyról, ennek fiáról, II. Ferdinándról, az ő fiáról, III. Ferdinándról, tehát már négy nemzedéken át megállapítottuk, hogy nincs megszakítás vagy kivétel a tekintetben, hogy szűzen mentek a házasságba.

III. Ferdinánd trónra kerülő fiáról, I. Lipótról, ez még bizonyosabb, mint az eddigiekről. Látni fogjuk majd, mikor bőven foglalkozunk majd vele, hogy jósága és keresztény vallásossága nagyapjával, II. Ferdinándéval egyenrangú. Hogy szűzen ment a házasságba, annál inkább bizonyosra vehetjük, mert hiszen köztudomású róla, hogy ő is pap akart lenni s csak bátyja, IV. Ferdinánd hirtelen és korai halála miatt volt kénytelen a papságot a császársággal elcserélni. Korábban is házasodott, mint akármelyik elődje, mert hiszen családjá utolsó s egyetlen férfisarja volt.

I. Lipót két fia közül nem I. József, az elsőszülött, hanem III. Károly, a kisebbik fiú plántálta tovább a családot, tehát őt kell vizsgálnunk, nem a bátyját. III. Károlyról nevelőjének, Lovinának a naplója alapján megint egész bizonyosan tudjuk, hogy szűzen ment a házasságba. A naplót később majd bőven idézzük. Épp ily bizonyos ez utódáról, a család további fenntartójáról, Mária Teréziáról, akiről ezt annál könnyebben elhihetjük, mert nő volt. Nálunk ugyan neki erkölcstelen híre van, de nem lány, hanem asszony korából. Látni fogjuk azonban, hogy Mária Terézia asszony korában is egyenesen a női erkölcs példaképe volt s ezt kivétel nélkül minden történetíró elismeri róla, még azok is, akik családjának s annak az eszmének, melyet ő és családja képviselt, ellenségei.

Már nem mondhatjuk ugyanezt Mária Terézia férjéről, Lotaringiai Ferencről, aki se igazán vallásos, se szigorú erkölcsű nem volt. De hát ő nem is volt Habsburg. Vele aztán meg is szakad a Habsburgok hét nemzedéken át megszakíthatatlanul tartó nemi feddhetlensége, mert Mária Terézia fiai e tekintetben már nem anyjuk, hanem apjuk gyerekei voltak, sőt éppen az a fia, aki a családot tovább plántálta, s akitől az összes későbbi magyar király származik (II. Lipót) egyenesen a világtörténelem legromlottabb fejedelmei közé tartozik nemi tekintetben.

De még itt is csak ő a kivétel. Például II. József (aki e tekintetben egyébként kevesebbet számít, mert nem volt továbbplántálója a családnak) vallásilag szabad korának felfogása ellenére is talán tiszta lelkületű lett volna, ha nem élte volna két felesége ellenére is szinte

asszony nélkül életét. Első felesége, akit nagyon szeretett, hamar meghalt, a másodikat pedig valósággal utálta.

II. Lipót fia, I. Ferenc is teljesen olyan volt már, mint a régi Habsburgok. Éppen nem ütött az apjára (az anyja nagyon jó és nagyon erkölcsös volt) s nála már minden valószínűleg amellet szól, hogy benne ismét folytatódott az erény, melyet apja megszakított. Egyébként neki egyenesen négy felesége volt, s hogy feleségei halála után olyan gyorsan házasodott meg mindig újra, az is bizonyítéka annak, hogy nemcsak megházasodása előtt, hanem utána se volt soha törvénytelen viszonya.

Fiáról, a beteges V. Ferdinándról megint egészen bizonyos a soha meg nem szegett nemi erkölcs, bár ő e tekintetben csak másodrangú fontosságú, mert ő se volt továbbplántálója a családnak. Utóda, Ferenc József, öccsétől, Ferenc Károlytól származott, akiről szintén nagy valószínűséggel állíthatjuk ezt az erkölcsi feddhetetlenséget.

Ferenc József megint már csak másodrendűen fontos ebben a tekintetben, mert az utána következő Habsburgok nem tőle származnak. Hogy házassága előtt neki se volt még nővel dolga, sokkal valószínűbb, mint az ellenkező. Korán házasodott. Anyja, Zsófia, igen szigorú volt ebben a tekintetben, rendkívül vigyázott is a fiára, s fiáról köztudomású, hogy a szerelem és a nemiség alig játszott szerepet életében.

A vele kapcsolatban oly sokat és oly rosszmájúan emlegetett Schratt Katalint egyenesen Erzsébet királyné hozta vele össze s hatvan felé járt már akkor, mikor megismerte. Mivel azonban Ferenc Józsefnek Erzsébet királyné oldalán szinte feleség nélkül kellett élnie, a nemi ösztön tartós és állandó megfékezéséhez pedig szinte emberfeletti lelkierőre van szükség, Ferenc Józsefekre vonatkozólag minden kötelességtudása és korrektsége ellenére is eldöntetlen dolognak kell tartanunk, hogy nemileg feddhetetlen tudott-e maradni. A házassága előtti életére vonatkozólag azonban ez nagyon valószínű. Fiatal korában még sokkal ideálisabb ugyanis az ember, mint negyven-ötvenéves korában. Ferenc Józsefnél azonban még ezt is nemcsak lehetetlennek nem tartjuk, hanem legalább annyi valószínűség szól mellette, mint ellene.

Ferenc József utódai öccsétől, Károly Lajostól származnak. Őröla azok alapján, melyeket majd róla Ferenc Ferdinánddal kapcsolatban elmondunk, megint egész bizonyosan állíthatjuk, hogy se fiatalember korában, sem később soha tilos nemi kapcsolata nem volt.

Ferenc Ferdinánd nem számít, mert se uralkodó nem lett, se nem vált továbbplántálójává uralkodó Habsburgoknak. Az ő utódai nem Habsburgok, hanem Hohenbergerek. Ő egyébként nagyon későn házasodott s így bajos feltenni, hogy házasságáig mégse lett volna soha nemi kapcsolata. Tekintve azonban vallásosságát (bár ez fiatal korában még nem volt benne olyan nagy, mint felesége, Chotek Zsófia oldalán), büszkeségét, visszavonult természetét s Chotek Zsófiával való korrekt viselkedését, legalább olyan joggal tehetjük fel róla a jobbat, mint a rosszat. A rosszabb mellett vele kapcsolatban nem is szól más, mit csak az, hogy tartós nemi önmegtartóztatáshoz nem mindennapi lelkierő kell. De hát azt is tudja mindenki, hogy Ferenc Ferdinánd lelki ereje nem is volt mindennapi.

IV. Károly, az utolsó uralkodó Habsburg, Ferenc Ferdinánd öccsétől, Ottótól származik. Ottó főhercegről köztudomású az erkölcstelen élet.

Szifilitikus is volt. Egyébként ő e tekintetben csak fia miatt számít, mert ő maga sose volt uralkodó. Maga IV. Károly rendkívül vallásos volt, de lehet, hogy csak Zita királyné mellett lett annyira vallásossá. A róla szóló pletykákat egész bizonyosan rágalmaknak tekinthetjük, annál inkább, mert éppen arra az időre vonatkoznak, mikor már nős volt. Róla is legalább 50 százalékos valószínűséggel feltehetjük, hogy szüzen ment a házasságba (az anyja neki is szent életű volt s az nevelte, nem az apja, s elég korán is házasodott). Hogy pedig a feleségét nem csalta meg, azt szinte egész bizonyosra vehetjük, mert házaseletük példás volt.

Habsburg királyaink tehát hét nemzedéken, 300 éven át kivétel nélkül olyan ösöktől származtak, akik szüzen házasodtak, s ez a „szokás” eltartott egész addig, míg csak Habsburg volt a család. Mikor átváltozott Habsburg Lothringenné, megtört ez a tiszteletreméltó s oly

ritka szabályszerűség, de utána is elég ritka kivétel maradt az, ami más családokban annyira közönséges.

Biztos kivételt csak kettőt ismerünk: II. Lipótot és Ottó főherceget. II. Lipót azonban mindössze csak két évig (sőt csak másfél évig) volt királyunk, Ottó főherceg pedig soha nem is volt az.

Úgy látszik, II. Lipót is csak későn romlott el, hiszen Mária Terézia még őt szokta példaképpül állítani többi gyereke elé. Ha fiatal kora óta romlott lett volna, bajosan tudott volna 16 tehetségesebbnél tehetségesebb gyermeknek életet adni. Majdnem bizonyos, hogy a házasságba még ő is szűzen ment. Erkölcstelenségét egyébként feledteti felvilágosultsága és nagy tehetősége, Ottó főherceget pedig közvetlensége, emberszeretete és mindenkihez való kedvessége.

Visszatérve eredeti tárgyunkhoz, külön lelki öröm végignézni II. Ferdinánd nőrokonain. Ha Deák Farkas ezeket (vagy legalább ezeket is) tanulmányozta volna, egész más meggyőződést szerzett volna a vallás erejéről és általában az emberekről, különösen pedig a nőkről. Pedig ez utóbbiakról különösen rossz lehetett a véleménye, mert aggregényként halt meg.

A vallástalan, cinikus, önzetlenségben s erényekben már nem is hívő férfiak azzal szokták elütni a szent életű nők dicséretét, hogy könnyű volt nekik, mert csúnyák voltak s így senkinek se kellett. Ha pedig főhercegnőről van szó, s különösen ha még Habsburg is az illető, el se tudják képzelni másnak, mint visszataszítóan csúnyának (pedig nőben náluk egyedül csak a szépség az irányadó).

Már eddig is láttuk, hogy mily sok Habsburg lány volt nemcsak szép, hanem feltűnően szép. Most megemlítjük, hogy II. Ferdinánd gyönyörű lelkű nőrokonai is többnyire szépek is voltak, sőt nemegyszer igen szépek.

Báthory Zsigmond „kisasszony felesége”, Mária Krisztina, mint tudjuk, II. Ferdinánd testvére volt. Láttuk, milyen angyali jóságú volt még az eretnek erdélyiekhez is, s láttuk, hogy művelt, kedves, szép arcú és karcsú, sudár, jó alakú is volt. Említettük, hogy volt neki egy Katalin nevű testvére is, aki kevéssel azután halt meg 19 éves korában, mikor Mária Krisztina anyja kíséretében elindult hazulról Erdélybe. Mondtuk akkor, hogy II. Ferdinándnak erről a másik leánytestvéréről az van megírva, hogy olyan szép szűz volt, hogy aki meglátta, elálmélkodott. Még szebb volt tehát, mint Krisztina, de amennyiben ez lehetséges, még nála is jobb, valósággal angyali volt.

Ez a szépséges Katalin annyira csak Istennek és felebarátainak élt, az önszeretetet, az önzést annyira kiirtotta magából, hogy még a sírba is ez a túlságos maga nem kímélése vitte. Ugyanis még kevéssel halála előtt is, már betegen és nagy hidegben egy hosszú zarándokutat tett, hogy vezekeljen olyan bűnökért, melyeket nem ő követett el.

Láttuk, hogy II. Ferdinánd rokonházasságból született, hogy négy nagyszülője közül kettő volt Habsburg: I. Ferdinánd, aki apai nagyapja volt és I. Ferdinánd lánya, Anna, mint anyai nagyanyja. De amilyen angyalok voltak II. Ferdinánd nőtestvérei, éppen olyan szent életűek voltak nagynénjei, I. Ferdinánd leányai is. Magdolna, Margit és Ilona, akik neki kétszeresen is rokonai voltak, mert nemcsak apjának voltak testvérei, hanem nagyanyjának is. Tudjuk, hogy ezek hárman apácák lettek. Ők se voltak csúnyák, kérők is voltak, de azzal utasították el őket, hogy nem óhajtanak férjhez menni. A zárdában aztán, melyet ők maguk alapítottak, olyan demokratikus szabályok szerint éltek a jóságnak, önzetlenségnek és felebaráti szeretetnek, hogy csak úgy ragyogtatja lelki értékeiket.

II. Ferdinánd legidősebb nagybátyjának, Miksának (mint császár II., mint magyar király I. Miksa) feleségéről, a szintén Habsburg és férjével unokatestvér spanyol Máriáról, már említettük milyen szép és milyen kiváló nő, feleség és anya volt. Ő életszentségben és vallásosságban talán még magát II. Ferdinándot is felülmúlta. És milyen kiváló volt Miksának és ennek a Máriának három leánya, tehát II. Ferdinánd unokatestvérei!

Az első volt köztük Anna, akit megint unokatestvérenek, II. Fülöp fiának, a világhírűvé vált Don Carlosnak szántak, de mivel ő idegbaja miatt lehetetlenné vált erre a szerepre, he-



lyette elvette maga II. Fülöp, a tervezett vőlegény apja. Annyira megtetszett neki, mikor meglátta. Fiuk is lett, III. Fülöp s tőle származik a Habsburgok további spanyol ága.

Igen szépek kellett lennie, mikor az apa kaparintja el a fia elől, de a pletyka azt mondja, hogy a fia is annyira szerelmes volt bele, hogy tulajdonképpen ebbe örült bele és emiatt gyűlölte meg az apját, de az apa is emiatt gyűlölte a fiát. A pletyka egyik része se igaz, mert II. Fülöp nem gyűlölte a fiát. De hogy effajta pletykák keletkeztek, az kétségtelenül bizonyítja, milyen szép lehetett ez az Anna. De épp oly jó és II. Fülöpnek épp annyira kifogástalan felesége és a beteg Don Carlosnak épp oly jó mostohaanyja is volt, mint amilyen szép volt.

A második leány Erzsébet volt. Coxe órája ezt írja: *„Született 1554-ben, IX. Károly, francia király felesége lett 1570-ben. Tökéletes szépségű (of consummate beauty) és szeplőtlen erkölcsű nő volt. Erkölcsi tisztaságát fölt nélkül tudta megőrizni még a kéjvágyó és szabadabb erkölcsű francia udvarban is. Noha Károly halálakor még csak húszéves volt, egyformán visszautasította a francia II. Henriknek, a spanyol Fülöpnek és más uralkodóknak a kezéért való versengését és hűségesen megtartotta azt az ígéretét, melyet (ellene annyit vétkezett) haldokló férjének tett, hogy soha nem fog férjhez menni. Életét 1592-ben az angyalokról nevezett Boldogasszony-kolostorban Bécs mellett fejezte be annyira a szentség hírében, hogy azt beszélték róla, hogy csodákat tett.”*

*„A harmadik, Margit (aki 1567-ben született), apja halála után anyjával együtt Spanyolországba ment, vallási okokból visszautasította (a világ akkor leghatalmasabb uralkodója) II. Fülöp kezét és kolostorba zárkózva 1633-ban halt meg, nem kisebb szentség hírében, mint testvére, Erzsébet.”* (Az idézet Coxetól való.)

Ilyenek voltak a mi Habsburg uralkodóink és családjuk nőtagjai! Ami a férfiakat illeti, ismételjük, ne mondja senki, hogy uralkodóban nem érdem, vagy legalábbis nem fontos, ha szűzen házasodik, mert benne a tehetség az egyedül fontos. Ne mondja senki, hogy az uralkodónak csak államférfinak, diplomatának, hadvezérnek kell lennie, hogy csak ezzel használ alattvalóinak, nem pedig azzal, hogy szűzen házasodik. Azok a híres nagy államférfiak (például Richelieu), hadvezérek (például Napóleon) és tevékeny államvezetők (például Hitler) már igen sok bajt, szenvedést, vért, kínt, pusztulást okoztak tehetségükkel, politizálásukkal, hadvezérségükkel és tetterejükkel. Alattvalóikra nézve sokkal jobb lett volna, ha a tehetség és tetterő egy kicsit kisebb lett volna bennük.

A tehetség is áldás, de azt Isten adja, tehát az ő dicsősége, nem az emberé. Egyébként is, ha nem társul melléje az erény, melyet már nem az Isten ad ingyen, hanem az ő kegyelmével az embernek kellene megszereznie, egyenesen átokká válik a tehetség. Ha a Habsburgoknak Isten nem nagyon adott eget rengető tehetségeket, az nem az ő szegyenük, hanem Isten kifürkészhetetlen akarata. Nem is kell nagyon sajnálnunk, hogy nem adott, magyar szempontból meg egyenesen örülnünk kell neki, mert lehet, hogy csak a milliók szenvedése és vérehullása lett volna a gyakorlat eredménye, magyar szempontból pedig függetlenségünk teljes elvesztése. Tehetséges és kíméletlen Habsburgokkal szemben nem tudtak volna érvényesülni a Bethlen Gáborok és Kossuth Lajosok (hiszen még a tehetségtelen Habsburgokkal szemben is csak félig tudtak).

Ezzel szemben, ha uralkodókban erényeket látunk, azaz olyan jótulajdonságokat, melyekre legfeljebb csak a hajlamot lehet örökölni, de mindenképpen keserves önmegtadással, állandó önneveléssel, önkritikával és olyan önzetlenséggel lehet megszerezni, mely képes lemondani arról, ami édes a testnek, ez már mindenképpen az illető uralkodók érdeme. Lehet, hogy az uralkodó feddhetetlen erkölcséből nincs közvetlen gazdasági vagy politikai haszna az alattvalóknak, de gyűlölettől elvakítottnak kellene lennie annak, aki nem látja, hogy még az államok, népek és nemzetek élete se csak politikai és gazdasági tényezőktől függ, sőt hogy az uralkodók példamutató életének közvetve még a politikai és gazdasági haszna is igen nagy.

Mindenki tudja magáról, milyen emberfeletti önuralom kell ahhoz, hogy egy felnőtt férfi érzéki vágyain állandóan uralkodni tudjon. Ha az érzéki vágyak hajszolása, sőt csak a nekik

való engedelmesség is állatóság, vagy legalábbis visszataszító önzés, és ha igaz Goethe mondanása, hogy „Genießen macht gemein” (az élvezet aljassá tesz), akkor igaz az is, hogy az érzéki vágyakról nemesebb szempontokból való lemondani tudás a közönséges embernél magasabb szellemiség és a legnemesebb önzetlenség jele, amely felemel, jobbra tesz és nemesít.

Amely uralkodóban ez a felemelő tulajdonság megvan, az bizonyára nem él vissza a kezében lévő hatalommal se, azaz sose lesz zsarnok. Hiszen a kevélység, a hatalomvágy épp oly ösztön, épp oly szenvedély, mint a nemi élvezetek utáni vágy (az egyik önfenntartó, másik a fajfenntartó ösztön megnyilvánulása), s világos, hogy az a vallás, mely tiltja az egyik szabadjára engedését, épp úgy követeli a másik megfékezését is. Teljesen ostoba és logikátlan dolog lenne, ha valaki fajfenntartó ösztönét az ész s az evangélium tanításának megfelelően kormányozná, önfenntartó ösztönét, tehát gögjét és uralomvágyát pedig szabadon engedné tombolni.

Az aszketika azt követeli tőlünk, hogy azon szenvedélyünk ellen küzdjünk elsősorban, mely a legnagyobb bennünk. Akiben tehát az önzés, a zsarnoki hajlam a legnagyobb rossz tulajdonság, annak erre nagyobb gondot kell fordítania, mint nemi erkölcsi tisztaságára. Mivel pedig azoknak, akiknek hatalom van kezükben, akik mások felett állnak, a zsarnokságra mindig van alkalmuk, egy uralkodó elsősorban akkor keresztény, ha elsősorban e tekintetben ellenőrzi magát, azaz ha főképpen az alázatosságra törekszik.

Következetlen, logikátlan annak az erkölcsisége, aki csak nemi életének tisztaságára törekszik, de ha uralkodó tenné ezt, még logikátlanabb, még következtelenebb lenne. Mindenkinek elsősorban azt a szenvedélyét kell megfékeznie, mely legerősebb benne, azonban egész különös figyelmet kell fordítania arra, amely hivatása teljes betöltésében akadályozza.

A marxizmus minden szociális, minden társadalmi baj okául a kizsákmányolást nevezi meg. Kizsákmányolnak szerinte a tőkésék, de még náluk is jobban az uralkodók s különösen a régi világ abszolút uralkodói. Ha ez igaz, akkor minden társadalmi és szociális bajt megoldanak az uralkodók tiszta nemi erkölcei. Mivel ugyanis minden kizsákmányolás oka az önzés, lehet-e szó önzésről, lehet-e szó kizsákmányolásról egy olyan uralkodóban, aki annak ellenére, hogy korlátlan úr, tehát önzése kiszolgálására minden eszköz és lehetőség rendelkezésére áll, mégis még egy csókot se enged meg magának esküvője előtt s esküvője után is minden idegen csók tilos marad számára?

Vajon az, aki ebben annyira önzetlen tud lenni, lehetséges-e, hogy anyagilag viszont kizsákmányolja alattvalóit s mindent a maga számára harácsoljon el? Vagy hogy a maga érvényesülése, gögje, nagyravágyása, önzése legyen egyetlen irányítója, sőt emiatt képes legyen még éveken át tartó véres háborúkat is vívni és országára nyomort zúdítani?

A kizsákmányolás bűne abban áll, hogy a földbirtokon, a gyárakban minden a tulajdonosok érdekeit szolgálja s semmi se a munkásokét. A középkori államban pedig minden az uralkodóét és semmi se az alattvalóké. De nem lélektani lehetetlenség-e ez olyan uralkodó esetében, aki viszont nemi életében annyira önzetlen tud lenni, hogy mindenben Isten akarata érvényesül, nem pedig az ő vágyai? Vajon nem ugyanígy Isten akarata-e az is, hogy mindenki, de különösen az olyan ember, aki alatt emberek vannak, s aki ezért értük felelős, ne magának, hanem felebarátainak éljen; úgy szeresse őket, mint önmagát, sőt esetleg még életét is adja értük?

Ez természetesen mind csak elmélet s az elmélet meg a gyakorlat között ég és föld a különbség, mert mi sem nehezebb, mint az elméleti jót valósággá tenni. Ámde láttuk, hogy nemi tekintetben, ahol az elméleti jót ténylegesen jóvátenni legalább olyan nehéz, mint az alázatosság, anyagi önzetlenség vagy a felebaráti szeretet tekintetében, Habsburg uralkodóinkban az elmélet valóság volt. Mi címen tehetjük hát fel róluk, hogy alázatosság, felebaráti szeretet vagy anyagi téren nem volt éppen ilyen valóság náluk a keresztény erkölcsstan elmélete? Hiszen láttuk, hogy a bőkezűséget, azaz az anyagi önzetlenséget is olyan fokban gyako-

rolták, hogy majdhogynem bünszámba ment. De rámutattunk és rá fogunk még mutatni arra is, hogy háborúk is mindig rájuk kényszerített, védekező háborúk voltak.

A társadalmi kríziseknek, a politikai katasztrófáknak nemcsak a gazdasági bajok, nemcsak a tömegek nyomora az oka, hanem az is, sőt elsősorban az, hogy a népnek azt kell látnia, hogy urai visszaélnék előnyös helyzetükkel: ők maguk tobzódnak akkor, mikor alattvalóik éheznek és ők maguk gátlástalanul élvezik azokat a tilos örömeket, melyektől mint képmutatóan jóságos atyák, alattvalóikat óvják. Effajta panaszai az olyan alattvalóknak, akiknek urai szűzen mennek a házasságba, utána pedig mintaférjek és mintaözvegyek, bajosan lehetnek.

Azok a Habsburgok, akik az élet örömeiről még jobban lemondtak, mint jobbágyaik (mert azok többsége bizony nem szűzen házasodik és jócskán vannak köztük még házasságtörők is), bajosan lehetnek irigység, annál kevésbé méltatlankodás vagy elkeseredés okozói. Az ő alattvalóik bizonyára nem mondhatták uralkodójukat zsarnoknak, nem emlegethettek igát, mely rájuk nehezedik, de nagyobb szabadságot se követelhettek maguknak, mert hiszen még a jobbágyoknak is nagyobb szabadságuk volt, mint a zsarnokoknak. Legalábbis nemi tekintetben például azoknak nagyobb szabadságuk volt, mint nekik, több élvezetet engedhettek meg maguknak, mint ők.

Az ilyen uralkodók ellen is lehet elégedetlenség, hiszen a Habsburgok ellen is ugyancsak volt; az ilyen uralkodók ellen is folyhatnak szabadságharcok, mint ahogyan a Habsburgok ellen is bőven voltak. Ámde ezek vagy onnan eredtek, hogy a gonoszok megrágalmazták őket és egész másnak festették őket alattvalóik előtt, mint amilyenek a valóságban voltak, vagy pedig – s ez az igazi ok s a most említett rágalomnak is ez az oka – hogy itt az alattvalók valójában nem uralkodójukkal, hanem a szigorú keresztény erkölcstannal elégedetlenkedtek, melynek alapján uralkodóik álltak s melynek megtartását tőlük is megkövetelték, tehát maga a kereszténység, az Egyház „zsarnoksága” ellen lázadoztak.

Nem véletlen tehát, hogy nálunk a Habsburgok elleni elégedetlenség és az ellenük indított szabadságharcok mindig össze voltak kötve a papság és az Egyház elleni harccal. Eleinte a protestantizmus alakjában, később a hitetlenség, hitközönyösség, sovinizmus, szociáldemokrácia, nemzetiszocializmus, kommunizmus alakjában.

Akinek maga a kereszténység nem kell, aki ellene lázadozik, akinek a Krisztus igája nem kell, aki alóla akarja magát felszabadítani, aki tehát „Góg és Magóg” fia, az logikusan jár el, ha nem kell neki Habsburg, ha utálja és „ősellenségnek” tekinti. Aki azonban keresztény alapon áll – még akkor is, ha nem katolikus, hanem becsületos, hívő protestáns az illető –, az szégyenletes logikátlanságról és eszmezavarról tesz e lázadásával tanúságot.

Ennyire nem mellékes tehát még közéleti és nemzeti szempontból se az, hogy Habsburg királyaink majdnem kivétel nélkül hú férjek voltak, sőt még házasságukat is szűzen kötötték meg!



**ERDÉLY,  
„A VALLÁSSZABADSÁG KLASSZIKUS  
HAZÁJA”**



## Uralkodó protestánsok és üldözött protestánsok

Minden szabadsághősünk mint erdélyi fejedelem vonult ki a magyar alkotmány és vallásszabadság védelmére. Amelyikük, mint Thököly s Rákóczi Ferenc, nem volt még erdélyi fejedelem, az utólag lett azzá. Ennyire elengedhetetlen volt a díszes méltóság ahhoz, hogy valaki magyar szabadsághős lehessen! Nem is csoda, hiszen Erdély a vallásszabadságnak állítólag olyan egyedülálló, példamutató, sőt úttörő hazája volt, hogy – legalábbis mi azt hisszük – párját ritkítja a világtörténelemben. Azt mondják, örök büszkesége lehet a magyarságnak, hogy Erdélyben iktatták legelőször törvénybe a világon a vallásszabadságot.

Mindez mind nagyon szép, csak az a kis baj csúszott bele a dologba, hogy a valóság egészen más, mint a híresztelés. Az igazság az, hogy Erdély olyan messze volt mindig a vallásszabadságtól, mint Makó Jeruzsálemtől, sőt Erdély sokkal jobban lábbal taposta azt a vallásszabadságot, melyet törvényben oly hősiessen és felvilágosultan kimondott, mint azok a Habsburgok, akiket Erdélynek kellett ugyanerre kényszeríteni. Hogy a közvélemény egész más nézetet van e tekintetben, annak az az oka, hogy a Habsburgok Magyarországon azt a protestantizmust nyomták el (már amennyiben elnyomták), mely mint a bolsevizmus, nagyszerűen ért a maga reklámozásához, míg Erdélyben azt a katolicizmust nyomták el, mely viszont annyira nem foglalkozik reklámozással, hogy az ő erdélyi elnyomásáról még maguk a katolikusok se tudnak még ma se.

A téves felfogásnak egyébként is az az oka, hogy a Habsburg-ház és a katolicizmus e tekintetben is jellemes és egyenes volt: amit csinált, elvből és nyíltan csinálta és vállalta érte a felelősséget. A katolicizmus – mondta – igazság, tehát kívülről minden más vallás tévely. Világos, hogy én csak az igazságot pártolhatom, s az is világos, hogy a tévelyt viszont – amennyiben módomban áll – kötelességem hátraszorítani. Ezzel szemben protestánsaink s köztük természetesen az erdélyi protestánsok is, ebben is épp úgy jártak el, mint a kommunizmus. Ahogyan a bolsevizmus állandó harcot hirdetett a békéért és magát a „béketábor országainak” nevezte, noha a világ legnagyobb hadseregét tartotta fenn s a Szovjetunióban nemcsak hadkötelezettség volt, hanem ott volt leghosszabb a katonáskodási idő (jellemző, hogy még a békéért is „harcolt”, nem pedig küzdött vagy dolgozott), épp úgy a protestantizmus is a vallásszabadság hangoztatása közben nyomta el Erdélyben és mindenütt a katolicizmust.

Ahogyan a kommunizmus is még a köszönésévé is a „szabadság” szót tette, minden második szava a szabadság és a felszabadulás volt, s tökéletesen igaza is volt annyiban, hogy a párttagok az ő uralomra jutásával valóban felszabadultak, sőt ők lettek az urak; épp úgy a protestantizmus is a maga szempontjából egész jogosan emlegetett mindig vallásszabadságot, mert az ő uralma alatt a protestánsoknak valóban vallásszabadságuk volt (bár még ez se igaz, mert nem a protestantizmusnak, hanem csak az uralkodó protestáns felekezetenek volt vallásszabadsága).

Csak az a baj, s ez olyan nagy baj, hogy miatta ez a „vallásszabadság” egyenesen undorító képmutatássá és álnoksággá vált, hogy a „vallásszabadság” szón senki se ezt érti. A szabadságon éppen azt értjük, hogy nemcsak annak van szabadsága, akinek kezében a hatalom van, hanem a hatalom nélküli félnek is, azaz, hogy a hatalmon lévő fél nem él vissza hatalmával s szabadságot ad annak is, akivel el tudna bánni.

Hogy a hatalom birtokosa szabad, az magától értetődő és mindenki tudja, erről tehát szószaporítás beszélni. De ha csak az szabad, akinek kezében a hatalom van, az viszont a szabadság merő ellentéte. S éppen a merő ellentétét gyakorolni annak, amit szóval hirdetünk, jelszóná válsztunk, a képmutatás és álnokság olyan netovábbja, ami undort kelt minden becsületes, józan eszű emberben.

Elsősorban ezért utálták az emberek a bolsevizmust is annyira. A tévely és a bűn önmagában véve is visszataszító ugyanis, mennyire az azonban akkor, ha még hazug képmutatás-

sal is párosul, ha az igazság és a jó ruhájában jelentkezik s ráadásul még annyira ostoba is, hogy azt hiszi, hogy az embereknek nincs józan eszük s a kiáltóan ellenkező tettek ellenére is elhiszik azt, amit beszélnek nekik.

Nézzük meg, igaz-e az a felháborító megállapítás, amit Erdélyről tettünk.

Legelőször a lutheránusok kaptak Erdélyben törvényben biztosított vallásszabadságot. Ez 1550-ben a tordai országgyűlésen történt. A kálvinizmus 1556-ban és 1557-ben kapott szabadságot, de az 1558-as országgyűlés újra elveszi ezt tőle s csak az 1564-es segesvári országgyűlés adja neki újra és végleg vissza. Végül 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés törvénybe iktatja az unitáriusok vallásszabadságát is.

Láthatjuk tehát, hogy még tisztán protestáns viszonylatban se volt Erdélyben közel se olyan tökéletes vallásszabadság, mint naiv protestáns közvéleményünk (sőt még a katolikus is) oly büszke öntudattal gondolja. Protestánsnak se volt szabad lenni Erdélyben akármilyennek. A baptistákat és anabaptistákat például sose túrték, vagy ha túrték, az uralkodó protestáns felekezetűekkel, például kálvinistákkal, lutheránusokkal egyenjogúak semmiképpen se voltak. Üldözték a szombatosokat, sőt időnként (vallásszabadságuk törvénybe iktatása után is) az unitáriusokat is, sőt látni fogjuk, hogy még a kálvinizmus presbiteriánus irányát is. Ez minden, csak az nem, amire a magyar közvélemény az erdélyi vallásszabadsággal kapcsolatban oly büszkén gondol.

Arról persze nem is beszélünk, hogy ha Erdélyben csakugyan olyan nagy és tökéletes lett volna a vallásszabadság, mint a magyar közvélemény gondolja, az csak azt bizonyítaná, hogy az erdélyieknek már 300 évvel ezelőtt is épp oly tökéletesen mindegy volt, hogy ki milyen vallású, tehát vallási meggyőződésük nekik már akkor se volt, mikor nyugaton még szentül hitték a maguk vallását az emberek.

Hogy ez dicsőség-e, nem tudom. Az én szememben ez szégyen. A kommunisták ateista felfogása szerint azonban valóban dicsőség. A magyar közvélemény tehát e tekintetben már régen kommunista. (Lehet hát csodálkozni rajta, ha oly kis ellenállást mutatott ellene, s ha csak érdekből is, de oly könnyen állt szolgálatába?) Ha pedig nem kommunista, illetve hitetlen ez a hitközöny, akkor együgyűsége miatt kell szégyenkeznie. Együgyű ugyanis az, aki úgy viselkedik, mintha hitetlen volna, mikor valójában nem az, csak az intelligenciája kevés ahhoz, hogy ezt észrevegye.

Gyűlölték és szabadságukban akadályozták az erdélyi kálvinisták és lutheránusok (különösen Bethlen Gábor) még az unitáriusokat is, annak ellenére, hogy 1571-ben vallásszabadságot adtak nekik. S a mi naiv „hazafiaink” azt hiszik, hogy csak a Habsburgok szegtek meg törvényeket és éppen a vallásszabadságot biztosító törvényeket, vagy ha megszegett más is, azok csak főpapok és aulikus mágnások lehettek, de semmiképpen se Erdély, a szabadság, de különösen a vallásszabadság legendás és egész Európának példát mutató hazája. Még kevésbé éppen Bethlen Gábor.

Dávid Ferencet unitárius meggyőződéséért ősz fejjel zsinat (természetesen nem az unitáriusok zsinata) elé idézték, s mivel öreg volt s betegen feküdt, nem tudott járni s megjelenni, elfogató parancsot adtak ki ellene.

Noha a nép melléje állt s ezért sokszor eredménytelenül kísérelték meg elfogatását, a vallásszabadság fennkölt elvét feltaláló erdélyiek mégsem engedtek addig, míg tervüket végre nem tudták hajtani. A kimerült öreg beteg alig tudott börtönéből bírái elé felvászorogni. Az ítélet örökös fogságra szólt, de Dávid már néhány hónap múlva elborult elmével és nélkülözések közepette meghalt börtönében.

Hatásos illusztráció Erdélyhez, mint a vallásszabadság klasszikus hazájához! Pedig hát Dávid ráadásul még protestáns is volt s a katolikus Egyházat épp úgy gyűlölte, mint azok, akik börtönbe s a sírba juttatták.

Ez 1578-ban, Báthory Kristóf, tehát katolikus fejedelem alatt történt ugyan, de nem ő csinálta, hanem a protestánsok. Láttuk, hogy annyira protestáns volt ekkor már Erdély, hogy



még nála sokkal nagyobb kaliberű, hatalmasabb s önállóbb bátyja is nyilvánosan csak protestáns istentiszteleteken vett részt s misét csak titokban mert hallgatni. Újabb hatásos illusztráció az erdélyi vallásszabadsághoz. Hiszen azt kell látnunk belőle, hogy Erdélyben még magának a fejedelemnek se volt vallásszabadsága, ha katolikus volt.

1622-ben a türelméről állítólag annyira híres Bethlen Gábor tett ismét nagy kárt az erdélyi unitáriusokban. Udvarhelyen, de különösen Háromszékben, s ezt természetesen ő is az unitáriusok törvénybe iktatott vallásszabadsága, sőt a kálvinistákkal a törvényben teljesen egyenlő jogai ellenére tette. A törvénysértés annyira mellékes azonban, ha nem Habsburg (aki ellen propagandaként lehet felhasználni), hanem egy kálvinista szabadsághős teszi, hogy erről Magyarországon nem is tud senki. (Ha már kivételesen mégis tud valaki róla, az is csak a „hazaáruló” Szekfűben olvasta.)

Geleji Katona István, a református püspök és a „vallásszabadság” kiváló katonája nemcsak a vallásszabadság, hanem egyúttal az erdélyi törvénynek is ilyen nyílt megsértésén nemcsak meg nem botránkozott, hanem olyan örvendező helyesléssel ír róla, hogy még egy spanyol inkvizitornak is becsületére válnék:

*„Ennek a veszedelmes szektának az hazából való kiirtásában a dicséretes emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem urunk öfelsege az ő Istenhez és annak igaz ecclesiájához való szokott kegyessége szerént szorgalmatosan ügyekezett és nem akarván azt tovább sok lelkeknek kárhovatjokra országában szenvednie, annak követőit a nemes országgal együtt (tehát nemcsak Bethlen bűne volt, hanem az egész protestáns Erdélyé) az itt való fejevári ülésen anno Cristi 1618 megszentelté [elítélé].”*

*„Ez rút (!) confessiót boldogult kegyelmes urunk tollálni (megszüntetni) akarván az egész székelységet, kiváltképpen Háromszéket, üdvözült Keserüi János, akkori orthodoxus püspök és melléje adatott brachium (karhatalom) által, az ellenkezőknek nagy méreg bosszúságokra (hogy élvezi ezt a bosszúságot!), megcirkáltatá és feltalálá, hogy szép rakott ecclesiák és bő népű roppant helyek, amelyeket a Krisztus istenségét tagadó hitetők elfoglaltak volt, a mi igaz keresztyén vallásunkon voltak és azok, mint ólálkodva járó farkasok, közülök kiüzetvén, közülökben keresztyén lelkipásztorok rendeltetettek és ismét az ő lelki anyjoknak, az igazi ecclesiának, kebelében visszatérések. Ez istenes (!) úton-módon számtalan sok lelkék a kárhovatból kiragadtatának és az ecclesiák igen megszapordának és e telygőknek gyülekezetik igen meghiúsodának.”*

(Geleji Katona előadásából azt is láthatjuk, hogy nem fél-kálvinista fél-unitárius falvak voltak ezek, hanem egészen unitáriusok, vagy legalábbis olyanok, melyekben a templomok (mégpedig – mint látjuk – a hatalmas, szép nagy templomok) egyedül az unitáriusok kezén voltak s a kálvinistáknak nem volt templomuk. A kálvinista Szilágyi tehát, bár történetírásunk atyjának szeretik nevezni, mint történetíró is egészen kálvinistának bizonyul. Nem tárgyilagosan, hanem Bethlent és a kálvinistákat mentegelve, rájuk kedvező beállításban adja elő a dolgot. Ő nem unitárius, hanem félkálvinista falvakat emleget.)

Kérdem: Vajon nem ugyanazt az „istenes”, dicsérendő dolgot (amit Bethlen és Keserüi Dajka, a kálvinista „orthodoxus” püspök Háromszékben csinált) akarta-e Kassán meg Lőcsén is megcselekedni Rudolf császár is? (Csak azzal a „kis” különbséggel, hogy Rudolf császár joggal hivatkozhatott az akkor még érvényben lévő „lutherani comburantur” törvényre, míg Bethlen ezt akkor tette, mikor az unitáriusok vallásszabadsága már törvénybe volt iktatva.)

Vajon a kassai dóm is nem igazi „szép rakott ecclesia” volt-e s ezt is nem a Krisztus igaz ekléziájától elszakadt „hitetők” foglalták-e el az „orthodoxus”-októl? Miért nevezzük tehát azt zsarnokságnak, törvénytelenységnek és a lelkiismereti szabadság elleni gaz merényletnek Kassán és Lőcsén és miért tartjuk jogosnak és igazságosnak, hogy miatta az egész magyarság fegyvert ragadjon, mikor Erdélyben ugyanezt vallásszabadságnak és türelemnek (Bethlen tudvalevőleg vallásilag rendkívül türelmes volt) mondjuk?

Akik pedig az effajta üzemek miatt szenvednek, miért nevezzük őket a Habsburgok alatt hitük hős vértanúinak, Erdélyben pedig miért nézzük kárörömmel „nagy méreg bosszúságukat”? Miért „átkos emlékű”, sajnos, még a félrevezetett katolikusok szemében is Rudolf s miért „dicséretes emlékezetű” és miért „Istenhez és annak igaz ecclesiájához szokott kegyes-ségű” ugyanakkor Bethlen Gábor?

Talán csak nem azért, mert Rudolf és gonosz „reakciói” ezt mindössze csak két helyen próbálták meg s csak egyedül Kassán hajtották végre, míg Bethlen 62 helyen, és mert az ő „szorgalmatos ügyekezete”, „sentenciázása”, a valóságban is „tollálta” és „kiirtotta” Háromszékből az unitáriusokat, ezt a „rút confessiót” és „veszedelmes szektát” és a „szép rakott ecclesiákat” csakugyan véglegesen elvette tőlük, míg a „rémuralmat” gyakorló Rudolf ugyanezt még Kassán és Lőcsén is olyan félve és olyan gátlásokkal tele próbálta meg és olyan gyöngé brachiumot [karhatalmat] adott hozzá, hogy sem a szép rakott ekléziákat a katolikus Egyháznak visszaszerezni, sem „ez istenes úton-módon” az ott lakó „számtalan sok lelket” „a kárhozatból kiragadni” nem tudta. A lőcseiek „nagy méreg bosszúsága” ugyanis sokkal erősebb volt, mint szegény Rudolf „brachiuma”, s ezért a katolikus ortodox püspököknek brachiumával egyetemben bizony szegényszemre szaladnia kellett onnan.

Mivel később (Lipót alatt) látni fogjuk, hogy egy katolikus ortodox püspök (Bársony János) testvérenek még meg is kellett halnia az ortodox hitért való effajta szorgalmatos ügyekezeteért, meg kell állapítanunk, hogy Rudolf szelídsége vagy tehetetlensége nem is volt kivétel, mert a még nála is „átkosabb emlékezetű” I. Lipót is ugyanilyen szelíden és jámbor módon járt el akkor, mikor a vallásszabadságot kellett elnyomni, éles ellentétben a „dicséretes emlékezetű” Bethlen Gáborral, aki sikerrel nyomott el, mert amit ő az unitáriusokkal csinált, nemcsak félig csinálta, mint a Habsburgok.

Hogy a Habsburgok effajta kísérletei miért jártak kudarccal: azért-e, mert túl kicsiny volt a „brachium”, melyet dicséretes vagy gonosz (aszerint, hogy ők csinálták-e vagy az erdélyi fejedelmek) cselekedetük végrehajtásának lehetővé tételére adtak, vagy pedig azért, mert az ő dicséretes vagy gonosz cselekedetük szenvedő objektumainak „nagy méreg bosszúsága” volt sokkal nagyobb annál, mint amit Bethlen ellen fejtettek ki a „megsentenciáztak”, annak eldöntését az olvasóra bízom.

Pedig hát Erdély szabadságszerető és vallásszabadság-védő fejedelmei közül nem Bethlen Gábor az egyedüli, aki hasonló dolgokra vetemedett a maga ortodox ekléziája kedvéért.

I. Rákóczi György, a Bethlenhez hasonlóan dicséretes emlékezetű másik vallásszabadsághős erdélyi fejedelem, a szombatosokkal szemben járt el még cifrábban. Ő egyenesen oly kegyetlenül csinálta a maga dolgát, hogy eljárását még Szilágyi is „sivár türelmetlenségként” kénytelen megbélyegezni. (Erdélyország története, II., 218. o.)

Igaz, hogy a szombatosok vallásszabadsága még Erdélyben se volt törvénybe iktatva soha s e tekintetben Rákóczi György törvénysértése kisebb, mint Bethlen Gáboré, de viszont ő meg nemcsak a szombatos vallást nyomta el, mint Bethlen tette az unitárius vallással, hanem magukat a szombatosokat is büntette és kínoztatta a vallásuk miatt, amit Bethlen nem tett az unitárius vallásúakkal.

Thoroczkai János hívei közül azok, akik vagyonosak voltak és jószágokkal bírtak, szintén nemcsak jószágvesztésre, hanem vele együtt fővesztésre is ítéltettek, de nekik a fejüket jószáguk ellenében – kegyelemből – mégis meghagyták. Józágaikból nagyrészt a már amúgy is túl gazdag Rákóczi György, a fejedelem gyarapodott. Voltak az elítélt szombatosok között Kornis- és Kendeffi-lányok, de leggazdagabb volt a vezérük, Péchi Simon. (Melyik magyar embernek vették el a jószágait négyszáz éves hosszú uralmuk alatt a mindig pénztelen Habsburgok csak azért, mert az illetők eretnekek voltak?)

Rákóczi György uralma alatt a fehérvári (természetesen gyulafehérvári) országgyűlés 1638-ban eltörölte a szombatos felekezetet „és híveit megsentenciázta”. (Látjuk tehát, hogy most is országgyűlési határozatról van szó, tehát nemcsak Rákóczi György, a fejedelem, vét-

kezett a vallásszabadság és az emberiség ellen, hanem maga a vallásszabadságáról híres Erdély is). Thoroczkai Máté püspök fia, János, mint szombatos, „istenkáromlás” címén halállal lakolt. Cigányokkal kövezették meg. (Melyik Habsburg végeztetett ki nálunk protestánst tisztán eretnokségéért vagy akár olyan „istenkáromlásért”, mely csak az eretnokséget jelentette?)

Péchi Simon vagyona elkobzása mellett még börtönbe is került eretnokségéért. Csak két év múlva szabadult ki onnan, de akkor is csak azért, mert megtagadta különködő vallási elveit s kálvinista lett, azaz visszatért az ortodox kálvini eklézsiába.

Ismerve „megtérése” körülményeit, vehetjük-e másnak, mint gúnynak azt a nyilatkozatot, melyet „megtérésekor” adott: „*Mivel immár vénségemre Isten kedvem ellenére is az igazságot velem megismertette, abban állhatatos, tökéletes és nem képmutató leszek*”. (Semmi se új a nap alatt. Nem ugyanilyen kifejezéseket használtak-e Sztálin és Rákosi Mátyás meggyötört áldozatai, például Rajk, sőt még Mindszenty is, mikor a nyilvános tárgyalásokon elismerték bűnös voltukat?)

Jellemző, hogy Péchy Simon még így is csak úgy szabadult ki a börtönből (Mindszenty még így se szabadult ki, Rajknak pedig még így is az akasztófa alá kellett mennie), hogy rokonai 12.000 forintot fizettek érte. Mérhetetlenül sok jószágából csak az egyetlen Szenterszebetet kapta vissza, de azt se örök tulajdonul, hanem csak haláláig, hogy legyen miből élnie. De még ennek ellenében is súlyos ezreket kellett fizetnie annak a Rákóczi Györgynek, akinek sárospataki vára tele volt kincseskamrákkal, melyek szintén nem voltak üresek.

E szombatos „bűnösök” ügyét egyébként a „dési complanatio” intézte, tehát újra csak látnunk kell, hogy ez se csak Rákóczi György személyes visszaélése volt, hanem magának Erdélynek a bűne. Akiket megnótáztak (jószágvesztésre ítélték), a dési pusztatemplomba zárták (milyen pompás, kényelmes és higiénikus börtönük lehetett ott!) s mikor a „complanatio” alapos munkája következtében számuk annyira növekedett, hogy ott már sehogy se fértek el, százanként hurcolták el őket a különböző erdélyi várakba s ott kemény sáncmunkát végeztek velük.

Annyian voltak, hogy még „*láncot is alig győztek nekik készíteni*”. (Szilágyi, II., 218. o.) Kálvinista lelkészek voltak a felügyelők s e szerepük gyakorlása közben „ortodox” oktatókban is részesítették őket. Akik megszívték az oktatást, szabadon bocsátották őket, de elkobzott józágaikat azok se kapták vissza. Akiknek nem használt, megvesszőztették őket.

Az egész dolog annyira hasonlított a pozsonyi vésztörvényszék elé idézett és gályarabságra ítélt protestáns prédikátorokkal való Lipót-, illetve Szelepchényi-féle eljáráshoz, hogy hajlandók lennének azt hinni, hogy Rákóczi György és az erdélyi országgyűlés csak őket utánozta.

Azonban sajnos lehetetlenség erre az álláspontra helyezkednünk, mert a szombatosok megszentenciázása Erdélyben jóval a pozsonyi vésztörvényszék és az agyonreklámozott ún. gályarabok esete előtt történt.

Kénytelenek vagyunk tehát megállapítani, hogy a dolog csak megfordítva történhetett: Szelepchényi utánozta Erdélyt és Rákóczi Györgyöt, nem pedig megfordítva. Erdély és Rákóczi György volt a mester, Lipót és Szelepchényi pedig csak tanítvány.

Sajátságos, hogy mi magyarok nemcsak azt hisszük, hogy Lipót és Szelepchényi volt a mester, hanem még csak arról se tudunk semmit, hogy nekik tanítványaik is voltak, sőt éppen Erdélyben voltak és hogy a tanítványok kálvinisták voltak.

A magyar protestánsok (sőt még a szégyenletesen korlátolt magyar katolikusok) szemében is a Habsburgok éppen a pozsonyi vésztörvényszék és a gályarabok miatt a leggyűlöltebbek és éppen emiatt a leggyűlöltebb még köztük is I. Lipót. Ellenben e tekintetben mestere, Rákóczi György, még a katolikusok előtt is tiszteletben álló magyar szabadsághős és a vallásszabadság bajnoka, aki fennkölt nevével egyetemben, aki még Szekfűtől is csak áradozó dicséretet kap, a legeszményibb magyar kálvinista és buzgón vallásos ember volt. Most, a dési komplanció láttára, le kell fordulnunk a székről vagy az elkeseredéstől, vagy a nevetéstől, hogy ez 300 éven át lehetséges volt, és hogy kortes jelszavakkal így lehetett egy nemzetet orránál fogva vezetni.

Pedig hát Lipótnak azon kívül, hogy nem mester volt, hanem csak tanítvány, Erdéllyel szemben még azt is felhozhatjuk mentségére, hogy ő a pozsonyi véstörvényszéket tagadhatatlanul a Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után állította fel s tisztán az abban részesek megbüntetése céljából. Senki se tagadhatja, hogy ha nem lett volna Wesselényi-összeesküvés, nem lett volna soha pozsonyi „véstörvényszék” se. (Lipót természetesen sose hívta ezt véstörvényszéknek, hanem csak a protestáns propaganda nevezte el annak.)

Az is vitathatatlan (majd annak idején kellő bizonyítékokkal szolgálunk rá), hogy ennek az összeesküvésnek a szereplői a törökkel ismételt megpróbálták a szövetezést (csak a török nem szövetezett velük) és hogy fő szítói a Felvidék protestáns lelkészei voltak. (Azok a protestáns lelkészek, akiknek egy elenyészően kis töredékét (még egy tizedrészt se) aztán néhány hónapra gályarabságra küldték.)

Még ha e tekintetben a legnagyobb engedményt is tesszük a protestáns felfogásnak és elismerjük, hogy nemcsak az összeesküvésben való részvételük, hanem protestáns prédikátor mivoltuk is oka annak, hogy a törvényszék elé kerültek, még akkor is tagadhatatlan, hogy nemcsak a vallásuk és prédikátor voltuk, hanem az összeesküvés is és elsősorban az összeesküvés volt az oka letartóztatásuknak és az ellenük indított eljárásnak és büntetésnek. Lipót tehát valóban bűnösök ellen járt el egy törökkel szövetező összeesküvés kapcsán.

Még ennél is kétségtelenebb azonban, hogy Erdélyben Rákóczi György fejedelemsége alatt a dési complanációban elítélt szombatosok nem esküdtek össze Rákóczi György vagy az akkori erdélyi államrend ellen, hanem ők egyedül és tisztán csak azért szenvedtek, mert kálvinistából szombatosok lettek, tehát egyedül vallási okokból. Az ő perükben senkinek még csak eszébe se jutott őket azzal is vádolni, hogy összeesküdtek a fejedelem ellen s veszélyt jelentettek az állam rendjére más tekintetben is, mint vallásuk miatt.

Aztán rá kell mutatnunk arra is, hogy Lipót, és még inkább tanácsosai idegenek voltak, sőt látni fogjuk, hogy nagyrészt idegenek voltak még azok a lelkészek és iskolamesterek is, akik a pozsonyi törvényszék elé, majd közülük néhányan és mindössze néhány hónapra gályára kerültek. Az illető lelkészek mind felvidékiek voltak, a felvidék városai akkor mind németek voltak, a köznép pedig – kivéve a Felső-Tisza alföldi vidékét – tót vagy rutén.

Ezzel szemben a Rákóczi Györgytől és a dési complanációtól elítélt és meggyötört erdélyi szombatosok mind magyarok voltak. Itt a magyar üldözte a magyart. Ha tehát nem protestáns, hanem magyar szempontból nézzük a dolgot, ha csakugyan a magyarság, nem pedig a protestantizmus az, ami érdekel bennünket és amelynek szenvedése nekünk is fáj, akkor sokkal jobban kellene fájlalnunk azt, ami Désen történt és amit Rákóczi György és az erdélyi kálvinizmus csinált, mint ami Pozsonyban történt és amit Lipót és Szelepchényi érsek csinált.

Ha jobban lennének magyarok, mint protestánsok, akkor azt, ami Pozsonyban történt, azt kellene az ártatlan „complanáció” szóval nevezni s a désit az ijedtséget keltő és lelkünk egész felháborodását visszatükröző „véstörvényszék” szóval. Désen magyar ember üldözte, kínozta a magyart, Pozsonyban idegen az idegent (a német a tót, németet). Miért tud arról mindenki, és miért botránkozik rajta annyira még a katolikus magyar is, s miért nem tud erről senki, még a katolikus se? Miért nevezi azt mindenki (még a katolikus is) véstörvényszéknek s miért hívja ezt csak complanációnak (tehát nagy hazafi létére is inkább idegen szóval, ami magyarul csak kiegyenlítést jelent, a vallási ellentétek kiegyenlítését), de miért teljesen ismeretlen előtte még ezen a bájosan ártatlan néven is?

Pedig hát a bécsi katolikus tanítvány még kegyetlenség szempontjából is enyhébb volt, mint az erdélyi kálvinista mester. Lipót a tényleg hazaáruló, lázadó, összeesküvő és törökkel cimboráló prédikátorok közül egyet se végeztetett ki s nem is csak azokat bocsátotta büntetlenül szabadon, akik katolikusok lettek, hanem még azokat is, akik csak arra kötelezték magukat, hogy elhagyják az országot. Ez egyébként nem is volt büntetés számukra, mert többnyire úgyszólván Ausztriából, Morvaországból, Sziléziából ideszármazott külföldiek voltak,

akik magyarul nem is tudtak. Ez országok protestánsainak ugyanis valóságos menedékhelye volt a mi protestánsüldözéséről hírhedtté vált, „elnyomott” hazánk.

Aki magyar volt közöttük, annak hazáját se kellett elhagynia, hanem akkor is büntetlenül elbocsátották, ha kötelezvényt írt alá, hogy lelkési vagy iskolamesteri állását többet nem tölti be, tehát lemond arról az alkalomról, hogy a népet ezután is lázadásra és a törökkel való cimborálásra bujtogathassa. A vagyonukat se kobozták el, hiszen nem is volt vagyonuk. Látjuk majd azonban, mikor odajutunk, hogy a Wesselényi-összeesküvésben részt vett, sőt vezető szerepet játszó vagyonos kálvinista és lutheránus köznemesek vagyonek kobzása tekintetében is mennyivel irgalmasabb és jobb szívé volt Lipót, mint Rákóczi György a szombatosokkal. Mennyivel többen és könnyebben kapták vissza Lipóttól elkobzott vagyonukat ők, mint a magyar szombatosok Erdélyben Rákóczi Györgytől!

Lipóték gályára a felvidéki lelkészek közül csak azokat küldték, akik bűneik mellé még dacoskodtak is, s kijelentették, hogy se külföldre menni, se állásukról lemondani nem hajlandók, tehát azokat, akik elbizakodottságukban maguk választották a gályát. Ezeket a szó szoros értelmében kénytelenek voltak odaküldeni, mert hiszen másként ők lettek volna a vádlók s az őket felelősségre vonók elismerték volna, hogy nekik van igazuk. A gályára kerültek száma egyébként is csak húsz-egynéhány volt és még ezek se voltak még egy évig se gályán. Nem is a hollandok érdeme, hogy csak olyan rövid ideig voltak ott, mert mire Ruiter értük ment, már mind szabadlábon voltak. Nem igaz tehát, hogy a hollandok szabadították őket ki. Csak ők vitték őket haza.

De abból, hogy még dacolók is akadtak közöttük, a tárgyilagos ember egyúttal azt is látja, hogy a börtönbeli szenvedéseik se lehettek valami nagyok. Ki mert például dacolni a kommunisták fogságában vagy bíróságai előtt? Míg a pozsonyi „vésztörvényszék” foglyai közül sokan dacosan kijelentették, hogy nem hajlandók külföldre menni, sőt még állásukról se mondanak le, a kommunisták üldözöttjei számára egyenesen az üdvösség harsonáját jelentette volna, ha csak az lett volna számukra a büntetés, hogy külföldre kell menniük. Nekik ez a legnagyobb jutalom lett volna. Lipót rabjai részére ez olyan büntetés volt, melyet büszkén visszautasítottak.

Még azért sincs semmi ok arra, hogy Lipót pozsonyi „vésztörvényszéke” hírhedtebb legyen, mint a dési complanáció, mert talán sokkal nagyobb tömegű emberre terjedt ki, mint ez. Az igazság ugyanis az, hogy Désre is és Pozsonyba is több száz embert idéztek meg és a dési pusztatemplomba is több száz „bűnöst” zártak. Hiszen láttuk, hogy megbilincselésükhöz annyi lánc kellett, hogy el se tudták készíteni kellő számban a megszabott időre.

Pozsonnyal kapcsolatban ilyen felhőborító hír nem maradt fenn, pedig protestánsaink ugyancsak bőven gyártották a rémhíreket. Könnyen meglehet, hogy a pozsonyi rabok nem is voltak megláncolva. (Látni fogjuk például, hogy Zrínyin és Frangepánon bizonyosan tudjuk, hogy nem volt lánc, mikor a siralomházban találkoztak, noha Madarász híres festményén láncot viselnek.)

Annak sincs nyoma, hogy a pozsonyiakkal sánc- vagy bármely más megerőltető munkát végeztek volna, mint a désiekkal. Igaz, hogy nemcsak a protestáns hittankönyvekben, hanem még komoly történelemkönyveinkben is láthatunk egykorú metszeteket a Lipóttól üldözött szerencsétlen lelkészek borzalmas állapotáról s ott ezek oszlopokhoz láncolva sínylődnének a lipótvári börtönökben, ámde ezek a metszetek egykorúak ugyan, de Hollandiában készültek, tehát közönséges felekezeti propagandát szolgáltak. (Hogy milyen sikerrel, azt még napjainkban is jól láthatjuk.)

Honnan tudhatta azonban az egykorú holland réz- vagy fametsző Amszterdamban, hogy milyenek voltak a börtönök Lipótvárban és milyen állapotok voltak bennük? Az „egykorú” holland metsző ezt csakis hasból metszhette rézbe vagy fába, illusztrációjának komoly ember előtt nem lehet tehát a legkisebb bizonyító ereje se. Legfeljebb méltó ellenszenvet kelt a szemlélőben a túlságosan is üzleti szellemű és nemes ügylőz nem méltó eszközökkel dolgo-

zó túlzott propaganda és mások szenvedéseinek kortes célokra való felhasználása. Azt azonban el kell ismernünk, hogy amennyire nem volt szép ez a reklámozás, olyan okos volt és hasznos.

Mutatja a még századok távlatában is ható eredmény.

Érdekes és tanulságos azt is megemlíteni, hogy ezek az Erdélyben megbüntetett szektások egyébként mennyire gyarló, sőt mennyire feltűnően bűnös emberek voltak (de bizonyára nem bűnösebbek s nem gyarlóbbak, mint Rákóczi György és kálvinistái). Pedig tekintve, hogy meggyőződésükért szenvedtek (mert hiszen, ha alakoskodtak volna vagy gyáva emberek lettek volna, alkalmazkodásukkal elkerülhették volna a büntetést), azt hihetné az ember, hogy nemes és tiszteletreméltó emberek voltak, ha tévedtek is. Látható azonban, hogy őket nem a nemes és felemelő meggyőződés, hanem a fanatizmus vezette. A fanatikus ember pedig mindig bűnös ember. Ők (mint a pozsonyi „vésztörvényszék” „áldozatai” is) dacból, hiúságból, gőgből nem engedtek, mindez pedig sem nem erény, sem nem felemelő. Az ilyen emberek inkább rendellenesek, mint tiszteletreméltók. S ha azt látjuk, hogy még azok is ennyire bűnösök voltak, akik csak a kálvinizmussal dacoltak, sejthetjük, mennyire lehettek azok a középkori katolikus inkvizíció annyit sajnált „áldozatai”! Bizonyosra vehetjük, hogy azok még jobban tele voltak bűnökkel, ha az eretnekséghez való makacs ragaszkodást magát nem is tekintjük bűnüknek.

A szombatosok vezére, Dávid Kis Ferenc, először katolikus volt, aztán lutheránus lett, s mint ilyen, Kolozsvár városát is ő teszi lutheránussá. Ez időben erőszakoskodik az ottani katolikusokkal, elkergeti a papokat és a szerzeteseket a városból, azaz lábbal tapodja azt a vallásszabadságot, melyet a maga számára megkövetel. A lutheránusok püspökké választották. Mikor a kálvini tanok terjedni kezdenek Erdélyben, először ő a legnagyobb ellensége az új tannak. Könyvet ír és sikeres nyilvános vitatkozásokat folytat ellene.

Egyszer csak aztán ő is kálvinista lesz, Kálvin mellett ír könyvet és olyan lelkes, buzgó, meggyőződéses kálvinistának mutatja magát, hogy ők is megválasztják püspökké. Később megismerkedik János Zsigmond olasz unitárius orvosával, Blandrata Györggyel s az ő hatására unitáriussá lesz. De megint olyan buzgóvá és olyan meggyőződéssé, hogy a katolikusból hatására lutheránussá, lutheránusból kálvinistává lett Kolozsvárt most már unitáriussá tudja tenni. Nem félig, hanem teljesen. (Ez az egyhangúság megint azt bizonyítja – mert a dolog másként nem képzelhető el –, hogy megint erőszakkal lépett fel. Most a kálvinizmussal bánt úgy, mint előbb a papokkal és a szerzetesekkel; megkövetelte, hogy mindenki egyetértsen vele, azaz, hogy vele együtt mindenki elhagyja azt az „igazságot”, melyet nemrég éppen ő ismertetett meg vele s ő mutatta ki róla rajongó lelkesedéssel, hogy mennyire igaz.

Olyan izzó unitáriussá lesz, hogy János Zsigmondot, a fejedelmet is, ő teszi unitáriussá, nem Blandrata. Sok tekintélyes erdélyi főurat is meg tud nyerni ennek az új eretnekségnek. Pedig hát az, aki négyszer változtat meggyőződésből vallást, igazi okos, logikus ember nem lehetett, csak szenvedélyes.

Valóban, e nagy „vallásosság” mellett annyira gyarló ember, hogy közben Blandratával, akinek köszöni azt, hogy az „üdvözítő igazságot” megismerte, úgy összeveszik, hogy ettől kezdve halálos ellenségek lesznek. (De ebből egyúttal azt is láthatjuk, hogy maga Blandrata se lehetett valami evangéliumi szelídségű ember.)

De Dávid egyéb tekintetben is annyira gyarló, hogy vén fővel (62 éves korában, de abban a korban ez már aggastyánságot jelentett, mert kevesen érték meg) másodszor is megházasodik, de természetesen gazdag és szép nőt vesz el, akivel aztán annyira nem ad példát az istenes házasságotra, hogy állandóan botrányos veszekedések vannak közöttük, sőt felesége a vén embert még házasságtöréssel is (!) vádolja.

Ilyen erkölcsű és ilyen jellemű volt tehát Erdély leghíresebb, legtehetségesebb és legmeggyőződésebb „reformátora”. Olyan, mint amilyenek külföldi társait láttuk. Ő is nyughatatlan, beteglelkű, szenvedélyes, fanatikus, tehetséges, rendkívül tevékeny, de

együttal nagy bűnökkel terhelt ember. Pedig a mi „hazafias” történetírásunk milyen tisztelettel említi a nevét!

Blandrata ugyanilyen bűnös és szenvedélyes. Ő kóborló is. Olasz ember, de azért Erdélybe nem Olaszországból jön, hanem már Lengyelországból. Erdélyben mindenki Izabella királyné szeretőjének tartja, bizonyára nem ok nélkül. (Feltűnő szép ember volt és egészen fiatal.) Aztán Erdélyben is megunja magát és újra visszamegy Lengyelországba, de persze ott sincs nyugta, mert utána lakik Raborban is, Bécsben is, Pádovában is és Genfben is. Katolikusból közben kálvinistává lesz, majd kálvinistából unitáriussá. Aztán újra visszamegy Erdélybe János Zsigmondhoz.

Ez az idéetlen ember legbizalmasabb emberévé fogadja boldogult anyja szeretőjét. Aztán összeveszik Dávid Ferencsel, akit előtte „megtérített”, s miközben olyan erős volt a vallási meggyőződése, hogy még a fanatikus Dávid Ferenceket is meg tudta nyerni, földi kincset is annyit gyűjtött, hogy 82 éves aggastyán korában, akkor, mikor már csendes visszavonultságban élt, ezek miatt meggyilkolta egyik erdélyi rokona. Hajdani híres hittestvére, a kálvinista Béza Tivadar is, többek közt azt a megjegyzést teszi róla Gentilis Bálintról írt művében, hogy „Blandrata nem volt olyan tudós, mint Gentilis Bálint, de sokkal szemtelenebb és istentelenebb”. Tehát se okos, se jó nem volt, sőt egyenesen gonosz.

Péchy Simon, az erdélyi szombatosok alapítója, ősinék látszó szép magyar neve ellenére cseh származású ember volt (ki gondolná?) és mint egy pécsi szücsmester gyermeke (innen származik a szép magyar név) került Kolozsvárra. Feltűnő szép külsejű és megnyerő modorú ember lévén, nagyon nagy hatással volt a nőkre, úgyhogy Erdély egyik legelőkelőbb és legvagyonosabb főúri családjából kapott feleséget: egy Komislányt. Ez természetesen igen nagy hozományt is jelentett. De ettől eltekintve, ő maga is olyan nagyszerűen értett a vagyongyűjtéshez (sajátságos, hogy az evangéliumban való rajongó hite, mely nem a földi, hanem a lelki kincsek gyűjtésére figyelmeztet bennünket, egyáltalán nem akadályozta benne), hogy hamarosan Erdély egyik leggazdagabb embere lett és hetven falu földesura volt. Láttuk, hogy élete végén egyetlen „erénye”, a fanatizmus is elhagyta és érdekből áttért „orthodoxus” kálvinista vallásra.

Hogy követői, a nálunk oly rokonszenves színben feltüntetett egyetlen magyar eredetű felekezet tagjai, a szombatosok, átlagban is mennyire hitványak, haszonlesők, hízlegők és jellemtelenek tudtak lenni nagy vallási rajongásuk közepette, azt visszataszítóan látjuk onnan, hogy miközben a Habsburg-ház 15 éves háborúját vívta a törökkel Magyarország felszabadítására és Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond is, mint magyar és keresztény fejedelemhez illik, szintén ott harcolt az oldalán, mikor Báthory Szinán basa ellen ment (le is győzte), néhány marosvásárhelyi mesterember folyamodványt írt a nagyvezérhez, hogy „*ha majd Erdély elfoglalására jön* (ezek a gyászmagyarok tehát még akkor is csak ennyit bíztak a magyar fegyverekben, mikor győzelmes volt), *kímélje meg őket, mert ők egy Istent hisznek, nem pedig hármat* (mint a keresztények) *és disznóhúst sem esznek* (mint ahogyan a törökök nem esznek).”

Mivel Báthory Zsigmond lett a győztes, nem pedig a török, ez a folyamodvány Báthory kezébe került, a hazaáruló „egyistenhívők” pedig eszeveszetten menekültek a méltán várt büntetés elől. Jellemző azonban a katolikus s egyébként sokszor véreskező fejedelemre, hogy nem bántotta őket s mit sem törődött velük s ők aztán pár hónapos bujdosás után haza „pironkodának”. (Később Rákóczi György természetesen nem e hazaárulás miatt „sentenciázta” meg őket. Ez ugyanis majdnem száz évvel előbb, még alapítójuk, Eösi András, idejében történt, s mivel Rákóczi maga is török vazallus volt, a törökökkel való cimborálásuk címén nem is indíthatott volna eljárást ellenük. S lám, később a kálvinista Rákóczi mégis mennyire alaposabban elbánt velük, mint Báthory Zsigmond, a kegyetlennek kikiáltott és „jezsuita nevelésű” erdélyi fejedelem! Ő ez alapon törvényesen irthatta volna ki a szombatosokat, de neki eszébe se jutott, hogy a nagyszerű alkalmat felhasználja.)

De nemcsak a kisebb protestáns szektákkal, hanem még magában a kálvinizmusban megnyilatkozó egyes irányzatokkal szemben is türelmetlen, sőt erőszakos volt Erdély, a vallás-

szabadság „klasszikus hazája”. Mikor például a kálvinizmusban az episzkopális és presbiteriánus irányzat küzdött egymással, mivel II. Rákóczi György fejedelem az elsőnek volt a híve, annak ellenére, hogy viszont anyja, Lorántffy Zsuzsanna, vele szemben a presbiterianizmushoz húzott, a szintén ez irányhoz tartozó Apáczai Csere Jánosra úgy megharagudott, hogy ezt mondta neki: *„De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a medgyesi presbitériumot, amíg én élek, ide bé nem hozza kend. Más ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki más tanít, a Marosba vettem vagy a toronyból hányatom le”* (Pallas-lexikon).

És a nagytudományú, napjainkban különösen az égisz magasztalt Apáczainak emiatt el kellett hagynia fehérvári tanári állását. Tehát, noha kálvinista volt és maradt, vallási meggyőződéséért állásvesztést kellett szenvednie kálvinista fejedelmétől (aki igen buzgó kálvinista volt, de azért – mint láthatjuk – három sorban kétszer esküszik meg, noha a Biblia (Mt 5,34-37) azt mondja: „Teljességgel ne esküdjetek!”).

De természetesen Apáczai Csere kálvinista üldözését se tudja nálunk senki. Nálunk a tudósok közül csak Galilei üldözéséről tudnak, mert őt a katolikus Egyház „üldözte”.



## A katolicizmus „szabadsága” Erdélyben

A Tiszántúl mindkét püspöke, Perényi Ferenc váradi és Csaholy Ferenc csanádi püspök ott pusztult el Mohácsnál. Mindketten hősi halált haltak a hazáért és a kereszténységért. A tulajdonképpen erdélyi püspököt nem érthette ez a dicső vég, mert ő az erdélyi vajda, Zápolya János seregével ment, így – mint tudvalevő – elkészett és életben maradt. Az ő neve Gosztonyi János volt, s mivel a két király harcában Ferdinánd pártján állt, Zápolya János két gonosz híve, Bodó Ferenc és Dóczy János, egyszerűen agyonverték már 1527-ben. Annak a területnek tehát, mely a későbbi Erdélyt alkotta, mind a három püspöke (a csanádi püspökséghez tartozott Krassó-Szörény és Temes megye is) erőszakos halállal múlt ki 1526-27-ben s ez a terület ilyen események után teljesen pásztortalanul, vezető nélkül indult neki az ugyanekkor kezdődő hitújítás megpróbáltatásainak.

János király Gosztonyi halála után csanádi püspökké Germán Jánost tette meg, de mint akkor mindenki (nemcsak a papok), ő is átállt Ferdinánd pártjára. Egyébként már 1529-ben Brassó mellett ő is csatában esett el Ferdinánd ügye védelmében. Váradi püspökké Czibak Imrét tette meg János. Ezt meg Gritti ölette meg 1534-ben. Utána Fráter György lett Várad püspöke, őt meg Castaldo ölette meg 1551-ben.

Az erdélyi püspöki székbe a meggyilkolt Gosztonyi helyett Ferdinánd Gerendi Miklóst, János Sztatileo Jánost nevezte ki. (Ferdinánd tehát magyart, a „nemzeti” király idegent.)

Sztatileo állandóan külföldi követségekben járt, de egyébként se szentelték fel soha, mert római megerősítést nem kapott. 1542-ben meg is halt. Mivel Izabella királynét és fiát éppen ez idő tájt üzte ki a hitszegő török Buda várából s így hajléktalanul és jövedelem nélkül bolyongott az országban, a rendek, akiknek gondoskodniuk kellett volna róla, egyenesen megörültek a püspök halálának, mert így megürült palotáját odaadhatták a királynénak lakásul, megürült javadalmát pedig – igazi szovjet kommunista módra – eltartásul. (Szülővárosom, Zalaszentgrót szülötte volt a zsidó Hamburger, az első magyarországi kommunizmus földművelésügyi népbiztosa. Ő is nagylelkű táviratban közölte akkor „szeretett szülővárosával”, hogy a Károlyi kastélyt „örök időkre” Szentgrót városának adományozza.)

A második kommunizmus, a népi demokrácia is, tömegestül ajándékozta el a földet – a más földjét. A tőle ugyanakkor kivégzett nyilas miniszterek bűne viszont többek közt az volt, hogy ők is – mint az ügyész vádbeszéde mondotta – „a más földjét” osztották ki s ez a „másé” akkor természetesen a zsidók földjét jelentette. Ezt tehát még a kommunisták szerint se lett volna szabad elajándékozni.

Látjuk, hogy az erdélyi rendek is a más házát adták királynéjuknak lakásul és a más földjét eltartásul. Nekik nemzeti király kellett, de a más kontójára. Ők az egyházét ajándékozták el s ezzel egyszerre két nagy bűnt (a rabláson kívül még a szentségtörés bűnét) követtek el. A mi „hazafias” történetírásunk azonban egyáltalán nem hajlandó megbotráncolni se az egyiken, se a másikon.

Az erdélyi püspöknek Erdélyen kívül is volt két szép jószága: Tasnád és Zilah. Ezeket nem ajándékozhatták a nagylelkű rendek nemzeti királynéjuknak és fiának, mert egy „nemzeti” hazafi (Drágffy Gáspár) arra már lefoglalta, de ő természetesen nem a királyné, hanem a maga számára. Hogy később se kelljen visszaadnia, sietett nagy buzgalommal az egész vidéket az új hitre téríteni. (Kálvinista is ez a vidék a mai napig.) Azokat a papokat, akik nem házasodtak meg (tehát a tisztességeseket), elűzte. Így aztán érthető, hogy olyan papok mellett, akiket még ő se üzött el, nem túlságosan ragaszkodott a nép a régi hithez.

A püspöki kastélynak és uradalmaknak a királyné lakására és eltartására fordítása egyet jelentett a katolicizmusnak Erdélyből való kiveszésével. Új püspököt ugyanis csak úgy lehetett volna kinevezni, ha visszaadják a kastélyt és a földeket. Ha nem adják vissza, az új püspök követeli. Mivel nem lehet tagadni, hogy a magáét, tehát jogosan követelte volna, s ha

nem adja vissza, bizony még egy erdélyi királynéra is igen nagy szégyen és megalázó állapot lett volna.

Ha viszont nem neveznek ki többet püspököt, akkor katolicizmus se lehet Erdélyben, mert a katolicizmusban a püspök kormányozza a híveket, tőle, mint az apostolok utódjától jön minden hatalom, nem a néptől. Új papokat se nevelhet s szentelhet fel más, mint a püspök.

A „hazafias” erdélyiek természetesen úgy oldották meg a dolgot, hogy nem neveztek ki többet püspököt.

Fráter György mindezt természetesen tudta s ezért igyekezett megakadályozni a katolicizmus pusztulását. Arra nem tudta rávenni a rendeket, hogy visszaadják a püspöki székházat és uradalmakat, mert akkor nekik maguknak kellett volna gondoskodniuk „nemzeti” királynéjukról és fiáról. Abba azonban egyelőre beleegyeztek, hogy a nagyeszű Medgyesi Ferenc személyében újra erdélyi püspök legyen. Mivel a római kinevezés előtt felszentelni úgy se lehetett, a püspöki javadalom helyett a kolozsmonostori apátságot adták neki és nagyváradi préposttá tették.

Nem tudom, sikerült volna-e valaha a szép terv, mert nem hiszem, hogy a rendek Izabellának valaha királynéi palotát építettek és számára királynéi jövedelemtől gondoskodtak volna (kivált mikor úgyse volt az a Dárius kincse, melyet Izabella el ne költött volna), de hát „szerencsére” ennek szüksége úgy se merült fel, mert Kolozsmonostoron 1554-ben (tehát hamarosan Fráter György halála után) erre az új püspökjelölt püspökre is rárontottak, őt is meggyilkolták s ezzel megoldódott az egész nagy probléma.

Vajon kik lehettek a gyilkosok s mi lehetett tettük oka? Annyit mindenesetre bizonyosan megállapíthatunk, hogy Erdélynek a vallásszabadság körüli világrengető érdemei nem valami épületes módon indultak el. A bolsevizmussal való hasonlóság azonban most is akaratunk ellenére is újra csak az eszünkbe jut.

Nem hiszem, hogy valaki – még ha protestáns is az illető – azt merné mondani, hogy mindez Erdélyben a valláserkölcsei felemelkedés, nem pedig a lesüllyedés folyamata volt. Annyira lezüllesztés volt ez, hogy egyenesen iskolapéldának lehet használni arra, hogyan süllyed a rosszban mindig lejjebb és lejjebb az ember, ha egyszer a bűn útjára lépett és megindul az erkölcsi züllés útján. Az erdélyiek akkor, mikor az első lépést tették a jogtalanság útján, még voltak olyan szemérmesek, hogy legalább megvárták, míg a püspök meghal s csak a már megürült lakást és birtokokat adták éppen nem végleg, hanem csak egyelőre a királyné használatára. Most már egyenesen megölik a püspököt.

1551-1556-ig újra Ferdinánd parancsolt Erdélyben s ő e rövid idő alatt is megmutatta, hogy különb az ottani „hazafiaknál”. Ő csak 1553-ig élvezte a lefoglalt s Izabella távozásával gazdátlan püspöki javakat, de Bornemissza Pál személyében már újra püspököt nevezett ki és visszaadta neki palotáját és uradalmait.

Hogy ez a lépés milyen anyagi önzetlenséget és önuralmat kívánhatott a mindig pénztelen királytól, csak az tudja kellően méltányolni, aki az akkori viszonyokat, Ferdinánd állandó anyagi zavarait és az akkor szerte uralkodó ököljogot és az Egyházzal való lelketlen elbánást ismeri. Ferdinánd mindenesetre mérhetetlen erkölcsi magaslaton állt Izabella, a fia és az erdélyi rendek erkölcsisége felett és katolikus embernek, sőt mindenkinek, aki a magántulajdont tiszteletben tartja – s ennek fontosságát különösen át tudják érezni azok, akik éppen a mi korunkban ennek lábbal tiprása miatt oly mérhetetlen szenvedéseknek, nélkülözéseknek és megaláztatásoknak voltak kitéve – mindig tisztelettel kell jellemére és igazi kereszténységére feltekintenie. A kommunizmus, a mások tulajdona elajándékozásának kellemes szokása ugyanis ezzel a püspök házáét és javadalmát lefoglaló erdélyi lépéssel kezdődött. Ez volt az a kis mustármag, melyből 400 év alatt, a XX. század folyamára, felnőtt a kommunizmus terebélyes, árnyékát már a „kulákok” 20 holdjára, később pedig a kisparasztok 5 holdjára is kiterjesztő fája.

Azonban Erdélyben az igazi úr a török volt. Ferdinánd uralma nem sokáig tartott, a török segítségével újra visszajött Izabella, az országnak őt tehát újra el kellett tartania. Az ekkor már protestáns rendek azt hitték, hogy a tiszta evangélium alapján állnak, pedig csak a szabad erkölcs, a szabad önzés, azaz lényegében véve a XX. század kommunizmusának alapján álltak. Megint csak más, a védtelen egyház vagyonaát utalták ki ugyanis annak a királynénak és fiának, akinek eltartása az ő kötelességük lett volna s természetesen nem az Egyház, hanem a maguk zsebéből. De viszont mivel az erkölcsi lecsúszásnak most már nem az elején, hanem már a közepén voltak, az előbbinél egy lépéssel most már továbbmentek s ekkor (az 1556 novemberi kolozsvári országgyűlésen) már az összes egyházi javak végleges, tehát örök időkre szóló szekularizálását terjesztették szentesítésre a királyné elé.

Ez – mint katolikus – eleinte megrendült és felháborodva utasította vissza a szentségtörő kívánságot. Aztán azt mondta, hogy majd gondolkodik rajta (szabad gondolkodni azon, hogy vétkezzék-e vagy ne?), végül természetesen elfogadta az ajándékot (1558-ban). Tudta ugyanis, hogy ha nem fogadja el, a rendektől ugyan hiába vár tisztességes lakást és jövedelmet, a nélkülözés (vagy legalább igénytelenség) pedig ötle kívánt volna áldozatot s ez neki épp úgy nem akaródzott, mint a protestáns rendeknek. Ehhez ugyanis olyan erkölcsi magaslat kellett volna, melyet csak megelőző hosszas önneveléssel lehet elsajátítani, s amely megvolt egy Habsburgban, de nem egy Izabellában vagy János Zsigmondban.

Mindebből természetszerűleg következett, hogy a hajléktalan, talajnélkülivé vált, immár a levegőben lógó, de a püspöki palotához és vagyonhoz való törvényes joga miatt kellemetlen Bornemissza püspököt kitessekelték az országból már csak azért is, hogy jelenléte ne bántsa a lelkiismeretüket és ne sértse önérzetüket, hogy hallgatva is ne figyelmeztesse őket királynéhoz és országos rendekhez nem illő, kommunista mivoltukra. Bornemissza püspök távozása (1556) után aztán 40 évig nem is volt Erdélyben semmiféle katolikus egyházi hatóság.

Csoda hát, hogy lassacsokán katolikus hívek is alig voltak?

Végül 1597-ben a jezsuitáktól nevelt Báthory Zsigmond újra nevez ki püspököt (ezt előtte még a nagy Báthory István se tudta vagy merete megtenni), Náprágyi Demetert. De ugyancsak keveset nyert vele az erdélyi katolicizmus, mert már 1601-ben ezt is nemcsak csöndesen kinézik onnan, mint Bornemisszát, hanem egyenesen törvénycíkket hoznak száműzésére, mégpedig nemcsak az övére, hanem minden későbbi katolikus püspökére. Hogy ennek ellenére mégis hogy lehet Erdély a vallásszabadság „klasszikus hazája”, azt én nem értem. Ezt protestánsainktól és „hazafiainktól” kell megkérdezni.

Pedig ezzel még nem volt elég a vallásszabadság ellen elkövetett botrányos erdélyi bűnökből, mert 1610-ben a beszercei országgyűlésen a vallásszabadság ellen rúg gyűlöletükben kimondják, hogy „az pápista papoknak pispekek ne legyen”. (Tehát még a törvényben is csúfnevükön nevezik az ősi, de elméletben még tőlük is törvényesen bevett és a kálvinizmussal egyenrangú vallás követőit.) De az 1653-ban II. Rákóczi Györgytől kiadott *Approbatae Constitutionis* is szemérmetlen nyíltsággal kimondja, hogy az erdélyi alkotmány szerint püspöke csak a lutheránus, kálvinista és unitárius vallásnak van, a pápistáknak nem. Nekik csak vikáriusuk, azaz püspökhelyettesük lehet, de ezt se nevezheti ki a pápa, hanem a papok választása alapján az erdélyi kálvinista fejedelem. (Láttuk azonban, hogy még ezt a gyalázatos törvényüket se tartották meg és hosszú időn át még vikáriusa se lehetett az erdélyi katolikusoknak.)

Az erdélyi alkotmány tehát még annyi jogot se adott a katolikusoknak, mint amennyit, mint láttuk, a szintén üldözött unitáriusoknak megadott, mert ezeknek lehetett püspökük, de a katolikusoknak nem. Az is jellemző, hogy éppen azoknak a katolikusoknak nem lehetett püspökük, akiknek a vallásuk lényegéhez tartozik a püspöki hivatal, mert hiszen nélküle egyáltalán nem is létezhetnek. Ellenben azok „püspökei” törvénybe iktatja, akiknek a vallása egyenesen tagadja a püspöki méltóságot, sőt még a papit is, hiszen az egyetemes papság elve alapján áll minden protestáns felekezet.

Püspöke az erdélyi katolikusoknak nem is lehetett egész addig, míg csak Erdély újra és végleg Habsburg-uralom alá nem került. Addig, míg ott protestánsok parancsoltak, ezek nem tudták magukat rászánni arra, hogy a katolikusoknak ezt megengedjék. Hogy közben valósággal a vallásszabadság hangoztatásából éltek, sőt közben ugyancsak sokszor átruccantak még Magyarországra is, hogy „a vallásszabadságot” ott is megvédjék, az a katolikusok elleni fanatikus türelmetlenségükben éppen nem zavarta őket.

De mikor már Habsburgok voltak Erdélyben az urak, a többségben levő protestáns rendektől még akkor is csak hosszas küzdelmek s az ő szívós ellenállásuk legyőzése után lehetett ezt kicsikarni. E felháborító felekezeti túlkapás mértékét csak akkor tudjuk kellőképpen megérteni, ha azt is meggondoljuk, hogy Erdélyben több a katolikus (még akkor is, ha a latin katolikus magyaroknál és székelyeknél sokkal nagyobb számú görög katolikus oláhokat nem számítjuk), mint a lutheránus és unitárius együttvéve (akiknek pedig külön-külön engedélyezett püspököt az erdélyi alkotmány) s a kálvinisták száma is, alig nagyobb a katolikusokénál.

Ez a püspöktilalom, mely a Habsburgoktól független Erdélyben végig megmaradt, a legnagyobb sérelme az erdélyi katolikusok vallásszabadságának. Ekkora sérelem Habsburg-területen sose érte a protestánsokat, mert ott nekik sose tiltották meg s nem is próbálták soha megtiltani, hogy püspökeik vagy szuperintendenseik lehessenek, sőt még azt se, hogy ezeket ne ők maguk válasszák. Nem volt ez nekik tilos még „elnyomásuk” mélypontján, III. Károly korában se.

Pedig ha tilos lett volna, ez nekik közel se lett volna akkora sérelem, mint Erdélyben a katolikusoknak, mert hiszen a püspöki hatalom a katolikus vallás lényege, míg a protestáns felekezetekben az csak egy bibliai alappal nem bíró emberi intézmény, melynek létesítését nem egy protestáns felekezet, mint a Bibliával egyenesen ellenkezőt, még tilt is. (Ezzel szemben a katolicizmusban püspök nélkül pap se lehet, mert egyedül csak ő szentelheti fel, nélküle nincs prédikáció, nincs tanítás, mert tanító hatalma a papnak nincs, hanem csak a püspöknek van, s csak ő bízhatja meg a papot, hogy a népet tanítsa stb.)

Pedig abban a korban, melyben önálló Erdély nem volt, nemcsak a püspök, hanem még a püspöki javadalom is szinte elengedhetetlen feltétele volt a katolicizmus életben maradásának. A nép ugyanis évszázadokon át hozzá volt szokva, hogy mindent a püspök tegyen, mindent a püspök fizessen. Rögtön, átmenet nélkül, s kivált akkor, mikor minden bomlott, ami régi volt s a hűek kisedd nyája is meg volt félemlítve, nem lehetett püspöki javadalom nélkül, csak úgy a semmiből papnevelő intézetről gondoskodni, nem is szólva arról, hogy jogilag és dogmatikailag se állíthatta ezt föl más, mint csak a püspök.

Az tehát, hogy Erdélyben a katolikusoknak nem lehetett püspökük, valójában a katolikus vallási élet úgyszólván teljes lehetetlenné tevését jelentette.

A vallásszabadságnak ez a tilalom tehát olyan nagy sérelme volt, amelynél nagyobbat még elképzelni is alig lehet. És ez Erdélyben így volt teljes kétszáz éven át. Mindaddig, míg a protestáns Erdély protestáns uralom alatt állt, sőt még ennél is tovább is, mert hiszen így volt ez már a katolikus Izabella, a még katolikus János Zsigmond, Báthory István, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond alatt is. Így volt akkor is, mikor Erdély időnként I. Ferdinánd uralma alá került s így volt jó ideig még akkor is, mikor I. Lipót alatt Erdély már végleg visszakerült a magyar Habsburg király uralma alá. Pedig Erdély csak akkor protestáns többségű, ha az oláhokat nem számítjuk. (Nem is számították akkor.)

Az erdélyi katolicizmus azért, mert püspöke nem lehetett, nem tudott a népnek lelkipásztorokat adni. A nép tehát kénytelen volt azokat a pásztorokat elfogadni, akiket kapott, azaz protestáns pásztorokat. Tíz lelkipásztori állás közül talán ha egyet be tudtak volna tölteni, de ezt is csak olyan emberrel, akinek se tudományos képzettsége nem volt, se erkölcsi feddhetlensége, mert ezt az utóbbit is csak gondos és tartós szemináriumival neveléssel lehet elsajátítani (még azzal se könnyen).

Az erdélyi papok örökös tisztaságra voltak kötelezve, de az ehhez szükséges lelki emelkedettségnek, mély hitnek és aszketikus gyakorlatnak még az elemeivel se bírtak. Világos, hogy többnyire bűnös élet, a hívek állandó botránkoztatása, a papság tekintélyének lejáratása, a nép tudatlansága és babonáságba menekülése lett az eredmény. S az erdélyi protestánsok tehát tulajdonképpen azt iktatták törvénybe, sőt alkotmányukba azt vették bele, hogy ennek így kell lennie és így kell maradnia.

De tisztán ők is idézték elő, hogy Erdélyben az Egyháznak csak ilyen papsága volt, mert az Egyházat nemcsak az egyházi élethez szükséges anyagi eszközöktől fosztották meg, hanem még azt se engedték meg, hogy legalább szegény püspöke lehessen a katolikusoknak. Pedig ezzel már ugyancsak édeskeveset nyert volna a katolicizmus, mert az akkori világban, mikor mindent a föld, a vagyon tett s még a közügyeket is egyedül csak a vagyonosok intézték, a szegény püspöknek nemcsak semmi tekintélye, hanem lehetősége se lett volna ahhoz, hogy valamit csinálhasson.

Mivel ebbe a helyzetbe az erdélyi protestantizmus tudatosan taszította a katolicizmust s mikor odataszította, még törvényeket is hozott, hogy ezek az állapotok soha meg se változhassanak s nem is változtak meg egész addig, míg ezt módjában állt megakadályoznia a protestantizmusnak, meg kell állapítanunk, hogy a vallásszabadság klasszikus hazájában, abban az Erdélyben, mely a világtörténelemben állítólag először iktatta törvénybe a vallásszabadságot, a valóságban nemcsak vallásszabadság nem volt (legalábbis a katolikusoknak nem, akik pedig a kálvinisták után a legtöbben voltak), hanem – a vallásszabadság állandó, undorító hangoztatása közben – olyan rosszakarátú, cinikus, sőt ördögi vallási elnyomás volt, amilyen csak elképzelhető.

Pedig hát nemcsak az anyagi kifosztásban és a püspök nemtűrésében állt az erdélyi katolikus-elnyomás. Ez csak az elnyomás egyik tényezője volt. A másik, talán még nagyobb jelentőségű tényező volt a jezsuiták nemtűrése. A jezsuiták abban az időben olyan papok voltak, akik külföldön tanultak, mégpedig vagy kétszer annyi ideig (és tízszer alaposabban), mint a többi pap. Ők teljes fokban megkapták a tudományos kiképzést és az aszketikus nevelést, tehát a tisztességes papi élethez szükséges kiválóatást. A püspököt és a papnevelőt, ami hiányzott, természetesen ők se tudták volna Erdélyben teljesen pótolni, mert minden faluba nem lehetett volna jezsuitát küldeni, vagy ha igen, akkor is csak évente pár napra.

De ha beeresztették volna őket Erdélybe, mégis igen sokat segített volna, mert a hívek legalább ízelítőt kaptak volna abból, mi az a katolicizmus és milyen az igazi katolikus pap. (Ez esetben legalább azok szemében, akik nem voltak rosszakarátúak, a maguk alacsony színvonalú papja nem jelentette volna magát a katolikus papságot. Akkor látták volna, hogy az ő papjuk csak azért elfajult, mert se nem eléggé katolikus, se nem eléggé pap. Nem a válásukat gyűlölték volna meg tehát miatta, még csak nem is a papságot, hanem a viszonyokat, vagy legfeljebb azokat, akik ezeket a viszonyokat előidézték.)

Ha a hívek azt a katolicizmust hasonlíthatták volna össze a protestantizmussal, melyet a jezsuitákban láttak, nem lett volna kétséges, hogy a kettő közül melyiket választották volna. Sőt ha a jezsuiták zavartalanabban és hosszabb időn át működhetek volna, az ő vezetésükkel és Rómából kapott jogaikon még püspök nélkül is lehetett volna létesíteni papnevelőt is (az anyagiakat összeadták volna tisztelőik, a buzgó hívek), s így ha nem is rögtön, legalább évtizedek múlva minden falu kaphatott volna olyan papokat, akik legalább nagyjából hivatásuk magaslatán álltak volna.

Be is mentek Erdélybe a jezsuiták, de természetesen nem az erdélyi protestánsok türelméből, hanem csak a katolikus Báthory István alatt, de még alatta is csak akkor, mikor ő már nemcsak erdélyi fejedelem, hanem lengyel király is volt s így hatalma nagyobb volt már, mint az erdélyi protestánsoké. Mihelyt azonban a nagy király lehunyta szemét s unokaöccse már megint csak erdélyi fejedelem volt, nem több, mindjárt nagyobb urak lettek a protestánsok, mint a katolikus fejedelem s a jezsuitáknak az országból rögtön takarodniuk kellett.

Láttuk már, hogy a szó szoros értelmében rögtön. Még aznap, hogy a törvényt meghozták. Még aznap, noha a törvény két hetet írt elő. Báthory Zsigmonddal szemben – hiába volt a jezsuiták neveltje s hiába tisztelte őket úgy, mint az apját – már fel mertek lépni a protestáns rendek s neki már engedelmeskednie kellett. Igaz, később is voltak Erdélyben jezsuiták majdnem mindig, de mindig csak illegálisan, csak lopva, egyenként, sőt többnyire álruhában, s világos, hogy így ottlétüknek semmi jelentősebb eredménye vagy haszna nem lehetett és nem is volt.

A jezsuiták be nem eresztése, illetve kiűzése a második nagy vétke a protestáns Erdélynek a vallásszabadság ellen s épp oly cinikus és ördögi jellegű, mint a másik, a püspök anyagi kifosztása, sőt még szegényen se tűrése. A jezsuiták kitiltása ugyanis gyakorlatilag azt jelentette, hogy az uralkodó felekezetek nem túrték, hogy a katolikusoknak magasabb iskolájuk lehessen. Éppen azért nem túrték, mert látták, hogy a jezsuiták olyan iskolákat tudnának felállítani, melyekhez az övéik nem is foghatók s melyekkel ők versenyezni sose tudnának.

Úgy segítettek hát magukon, hogy megtiltották, lehetetlenné tették a versenyt. Hogy a magyar kultúrának, irodalomnak, tudományosságnak mennyit használt volna ez a szabad verseny, mely a vallásszabadságnak is annyira elengedhetetlen feltétele, azzal ők már nem törődtek. De a jezsuiták kitiltása azt is jelentette, hogy Erdélyben az uralkodó felekezetek nem túrték, hogy a katolikusoknak is lehessenek képzett, tevékeny, erkölcsileg feddhetetlen és szónokolni is nagyszerűen tudó papjai. A protestáns „vallásszabadság” csak olyan katolikus papokat túrt meg Erdélyben, akiket unalommal, esetleg éppen undorral hallgattak az emberek. Undorral, mert jól tudták, hogy az életük egészen mást mond, mint amit a szájuk, unalommal, mert a „tudományuk” épp úgy a tudatlanság volt, akár a hallgatóiké.

A protestantizmus a jezsuiták kitiltásával tulajdonképpen a maga gyöngeségét, alsóbbrendűségét ismerte el azzal, hogy „adminisztratív” eszközökkel (mint a kommunisták szokták mondani) nyomta el a vetélytársat. De hát nekik az érdek sokkal előbbre való volt, mint az önérték s a jezsuitákat egyébként is úgy megrágalmazták, hogy mindenki azt hitte, hogy bennük nem a fölényes ellenfelet, hanem az erkölcsi elfajultságot üldözik.

Úgy tettek, mint a kommunistáink, akik háborús uszítóknak rágalmazták a nyugati államokat, de azért mégis annyira féltek e „háborús uszítók” igazságától, hogy rádióadásaik zavarására súlyos milliókat költöttek, csakhogy az ő „haladó világnézetük” és a „kizsákmányolás” alól „felszabadított” elvtársaik ne hallgassák azokat az érveket, melyeket szerintük egy már rég elsüllyedt, meghaladott világ önző és romlott képviselői akartak velük közölni. Ha csakugyan azt hitték, hogy így van, miért kellett akkor érveiktől annyira félni?

Báthory István alatt – mikor nem voltak még mesterségesen gúzsba kötve – csak úgy duzzadt az élettől a jezsuiták kolozsvári kollégiuma. Az ifjak csak úgy özönlöttek oda. Mint láttuk, még a kálvinista lelkészek is oda küldték fiaikat. Még az oláh görögkeleti püspök is. (Mivel feleséges ember görögkeleti püspök se lehet, ez valószínűleg özvegy ember volt, mikor püspök lett s ezért volt mégis fia). Ha ezt a lelkes kezdetet és nagyszerű fejlődést az undok sárga irigység, a vak türelmetlenség és brutális erőszak össze nem rombolja, micsoda gyönyörű folytatás és beteljesedés következett volna!

Alakulhatott volna hamarosan külön erdélyi jezsuita rendtartomány vagy 20-30 erdélyi városban jezsuita kollégium. A székely ifjak, akik itt tanultak, csak úgy özönlöttek volna a jezsuita rendbe, sokszor még protestánsok is (hiszen Pázmány is így lett jezsuita, pedig Váradon ugyancsak nem működhetek sokáig ezek a jezsuiták) s a jobbnál jobb és képzetebbnél képzetebb papok százait nevelték volna. Hiszen a betelepedésük hetedik évében már egy év alatt húszan kérték a rendbe való felvételüket.

De ha eltekintünk a katolicizmustól és csak a magyarságot nézzük: Hogy fellendült volna a tudományos élet és a magyar irodalom! (Hogy nem latinul írtak volna ezek a jezsuiták, azt Pázmány Péter, Káldy és társaik ugyancsak bebizonyították. Miért írtak volna latinul, mikor maga Loyolai Szent Ignác is minden munkáját spanyolul, nem pedig latinul írta?) Hány

soha meg nem született tudóstól, írótól és nagy közéleti embertől fosztotta meg ez a gonosz felekezeti türelmetlenség nemzetünket, hány kiváló műtől a magyar irodalmat!

De ez nálunk eddig mégse fájt még senkinek. Mutassanak nekem csak egy történelmi művet, még ha katolikus írta is, mely elítélné és követ vetne az erdélyi jezsuitaüldözésre, vagy akár csak olyan munkát, mely rámutatna, hogy ez a jezsuitaüldözés a magyarságnak is ártott, vagy amely akár csak azt megemlítené, hogy a vallásszabadsággal ellenkezett!

Ez a gonosz erdélyi felekezeti türelmetlenség (melynek azonban nálunk „vallásszabadság” a tisztes neve) az oka annak is, hogy Moldva ma már nem magyar, sőt hírmondói is alig vannak már hajdani nagyszámú magyarságának. Moldva helységnevei azt bizonyítják, hogy hajdan tekintélyes részében, talán többségében is, magyar volt. Ezek a moldvai magyarok mindig katolikusok voltak – maradványaik ma is azok – és a szomszédos Erdélynek kellett volna őket papokkal ellátnia, ha azt akartuk, hogy megmaradjanak magyarnak. (Ennek elhanyagolása magyar szempontból még végzetesebb volt, mint katolikus szempontból, mert egy nép idegen fajú és vallású tömeg közepette mindig hamarabb veszti el nemzetiségét, mint vallását. Moldvában ma is jóval több a katolikus, mint a magyar, pedig régen ott mindenki magyar volt, aki katolikus volt.)

A rövidlátó protestáns felekezeti gyűlölet azonban még az erdélyi katolikus magyarokat se hagyta papokkal ellátni. Hogy juthatott volna hát még Moldvába is a „feleslegesből”! Pedig az erdélyi jezsuitáknak volt gondjuk – mint láttuk már – még erre is. Már működésük legelején is, mikor még csak alig néhányan voltak Erdélyben s mikor még nem is voltak magyarok azok, akik ott voltak. Erdélyből már ekkor rendszeresen átjártak Moldvába az ottani testvérmagyarokhoz. (Mint láttuk, még a Horvátországból származó Sámbar Mátyás is s őt bizonyára az itt szerzett benyomások hatására élte meg aggkorában is az a vágy, hogy Moldvától még keletebbre, Levédiába is elmenjen és ott is felkeresse és megtérítse az ősmagyarokat.)

Sajnos, erdélyi magyar kálvinista testvéreink irigysége, rövidlátása és gyűlölete nemcsak a moldvai csángók megmentését tette lehetetlenné, hanem még az erdélyi székelyek papokkal való ellátását is. Most aztán úgy segítenek magukon, mikor a moldvai csángók eloláhosodásán keseregnek, hogy azokat az olasz papokat szidják miatta, akik magyarok híján ezeket a katolikus moldvaiakat gondolják lelkileg, s akiket Róma küld nekik oda, s akik természetesen ölbe tett kézzel nézik, hogy oláhosítja el őket mindjobban a román állam. (Pedig ha nem tennék kezüket nemzetiségi téren ölbe, majd lenne nekik. Akkor nem is teheték volna lábukat Románia területére.)

Protestánsaink, úgy látszik, mintha csak gyűlölni tudnának. Régen az erdélyi magyar jezsuitákat, most a moldvai olasz katolikus papokat gyűlölik. A gyűlölet olyan vakká és egyoldalúvá teszi őket, hogy nem tudják megérteni, hogy Róma nem azért van, hogy egyes magyarokat az eloláhosodástól megmentse. Az ő hivatása egyedül az, hogy az égnek megnyerje és a pokoltól megmentse őket; hogy a hit lángját ápolja bennük, óvja a kialvástól és erkölcsüket nemesítse. Hogy ki magyar és ki más nemzetiségű, ahhoz Rómának semmi köze. Ehhez legfeljebb egy magyar papnak lehet köze (de ha hisz és logikus, akkor annak is csak másodsorban s akkor, ha nemzeti törekvéseivel a hitet nem veszélyeztetni vagy akadályozza).

Az erdélyi jezsuitáknak – láttuk – a hit mellett a magyarokra is volt gondjuk, ők ezt is fontosnak tartották, mert ők nemcsak jezsuiták, hanem magyarok is voltak. Az erdélyi kálvinisták azonban hiába voltak magyarok, ők nem tartották olyan fontosnak a magyarság szeretetét, mint Róma gyűlöletét. Ők a moldvai magyarok iránti szeretetből nemcsak nem tudták szeretni még a jezsuitákat is, hanem még csak kevésbé gyűlölni se tudták őket miattuk.

Róma nem is lenne igazságos lelki atya, ha előbbre való lenne neki a magyar katolikus, mint a román katolikus s kivált éppen Romániában. Hiszen ha ott magára haragítaná vele a román államot, melyben az ő hívei egyébként is kisebbséget tesznek és nem is éppen szívesen tűrt kisebbséget (pedig ugyancsak magára haragítaná, mert a román állam annyira akarta és akarja románosítani a moldvai csángókat, hogy még azt se igen tűri el, hogy magyar kuta-

tók felkeressék őket), ezzel a csángók beolvasztását ugyan nem tudná megakadályozni, de a romániai katolicizmusnak (s vele a mi csángó véreinknek is) ugyancsak sokat ártana.

Rómának csak az a kötelessége, hogy a moldvai magyarokat a katolicizmusnak megmentse (s nekünk csak örülni lehet annak, hogy ezzel közvetve a magyarságunkat is menti). A csángók, mint magyarok megmentése, egyedül csak a magyar katolicizmusnak lehetett volna kettősen szép hivatása. Például azoknak a jezsuitáknak, akiket az erdélyi katolicizmus küldött volna hozzájuk akkor, mikor még nem volt késő. A XVII. és XVIII. században ez még nem lett volna késő. Hogy azonban ez soha meg ne történhessék, arról alaposan gondoskodtak az erdélyi magyar kálvinisták, akik még azt se túrték meg, hogy az erdélyi magyar katolikusoknak lehessenek papjai, kivált érdemes papjai, nemhogy felesleg is lehetett volna belőlük, melyből még a moldvai csángóknak is jutott volna.

Pedig, hogy az erdélyi jezsuitáknak a mennyek országának hirdetése mellett mennyire gondjuk lett volna a moldvai magyarok magyarságára is, azt láttuk annak a P. Szántónak a viselkedéséből, akit az erdélyi magyar protestánsok télvíz idején zavartak ki Erdélyből. Ő volt ugyanis az, aki azután Rómában olyan makacsul védte a római magyar kollégium magyar jellegét, hogy még a pápával is szembeszegült miatta.

Azzal a pápával, akinek minden jezsuita külön fogadalmat tesz a feltétlen és mindenben való engedelmségre.

Ezeknek az erdélyi XVI. és XVII. századi kálvinistáknak a mai utódai most aztán úgy próbálják bizonyítani magyar hazafias érzelmeiket a moldvai csángók pusztulása miatt, hogy szidják azokat az olasz papokat, akiket Róma azért küldött hozzájuk, hogy pótolják azokat a magyar papokat, akiket nekünk kellett volna hozzájuk küldenünk, de kálvinista magyar testvéreink gyűlölete és irigysége lehetetlenné tette ezt számunkra.

Egyébként hogy Róma még magyar szempontból se olyan gonosz, mint a moldvai csángókkal foglalkozó magyar kálvinisták hazaszeretettel leplezett katolikus ellenszenve gondolja, mutatja, hogy mikor én az esztergomi papnevelőben a teológiát tanultam, akkor is volt ott egy romániai papnövendék, akit nem magyar pénzen azért küldtek hozzánk hittudományi képzésre, hogy magyarul megtanuljon. (Jól jártak vele szegény magyar véreink, mert igen jámbor gyerek volt.)



## Az erdélyi vallásszabadság valóságának papvédője

Egy negyedszázaddal ezelőtt a „Magyar Kultúra” című folyóiratban „Irányzatos-e a magyar történetírás” címen egy cikkben röviden már megírtam azokat az igazságokat, melyeket e műben bővebben fejtegetek. Akkor állításaimra 1930-ban Dr. Pompéry Aurél tollából egy külön műben kaptam választ, melynek az volt a címe: „Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás?”

A válasz lényege az volt, hogy nem.

Mivel Pompéry katolikus pap létére is e tekintetben a protestantizmusnak adott igazat (illetve, mint ilyenkor ez már nálunk szokás, az „arany” középúton maradvá és tárgyilagosságot fitogtatva, mindkét félnek igazat adott), érvei feltétlenül érdekelni fogják az olvasót. Azt írja, hogy cikkemet „*azért, hogy számos történetírónak több, a XVII. és XVIII. században szerepelt magyar katolikus államférfiúról tévesen és igazságtalanul irt állítását megcáfolja, minden tiszta érzésű, az igazságot és a békességet kedvelő magyar katolikus és protestáns ember mint örvendetes és épületes irodalmi eseményt üdvözölhette*”. (Ez szól jobbra, a katolikus felé.) Azonban – folytatja (s ez szól a protestantizmus felé) – a cikkben a védelem mellett két vád is található volt. Az első, hogy az 50-60 évvel ezelőtti magyar protestáns történelem – mindenestől, egészen – irányzatos, és másodsorban, hogy a protestáns felkelő vezérek rossz hazafiak voltak, mert elsősorban nem a haza, hanem a maguk érdekét keresték. E két vád – írja Pompéry – felette sértő a magyar protestánsokra és ezért alkalmas a felekezeti béke megzavarására. Ezért miatta a magyar protestánsok részére elégtételt kell adni és ezt csak úgy kaphatják meg, ha az elégtételt katolikus ember adja nekik. (Sőt még nagyobb az elégtétel, ha az a katolikus ember – mint a jelenben – még pap is.)

Pompéry azt is hangsúlyozza, hogy műve megírásában egyedül csak az igazság és a nemzet érdeke vezet, érte senkitől a világon semmit se kér, már csak azért sem, mert neki (mint idős, beteges embernek) már a világon senki a legjobb akarattal se adhat semmit. (Csak arról feledkezik meg, hogy dicsőséget, népszerűséget, elismerést kaphat érte, tehát erre törekedhetett is. Márpedig van-e ennél nagyobb kincs egy íróra nézve.)

Pompéry tudta, hogy ha határozottan a katolicizmus mellett ír, akkor még a katolikusok közül is csak egy egészen kis réteg tetszését vonhatja magára, a „klerikálisokét”. (Ebbe pedig még a papok egésze se tartozik bele, mert még azoknak is vagy fele inkább akar békét, mint az igazságot. Azt tartja, hogy az ellenfelet meggyőzni úgyse lehet, haragja pedig a katolicizmusra sokkal veszélyesebb, mint a jelenlegi állapot.) Pompérynek tudnia kellett, hogy országos elismerést csak olyan állásponton állva lehet kivívni, melyre ő helyezkedett, „klerikális” állásponton ellenben csak ellenszenvet, sőt országos felháborodást lehet kapni. Kéznél fekvő tehát, hogy a népszerűségért, illetve az igazság képviselőjének veszélyessége miatt helyezkedett erre a tetszetős álláspontra.

Pompéry kérdéses műve régies stílusú és okoskodású, a szenilitás jeleit mutatja s emiatt sokszor mosolyra készíti. Egyébként azonban nagy szakismeretre vall; mély és logikus az okoskodása s stílusa nehézkessége ellenére is jóízű és világos. A szerző idős katolikus pap volt, mikor művét írta. Papi, sőt hazafias nemzeti körökben is megbotránkozást keltve, az első kommunizmus alatt felkínálta magát a rendszernek, de a kommunizmus bukása után őszinte bűnbánatot tartott s attól kezdve, tehát szóban forgó műve megírása idején is, már katolikus szempontból teljesen kifogástalanul viselkedett. Művében is sokszor megható módon jelentkezik a hit és az Egyház iránti gyermeki engedelmisség (illetve az engedelmisség állandó hangsúlyozása).

A szerző egy nagy fogyatékosága azonban művéből is kiütközik: szinte mániákusan fél a kritikától, különösen a durva kritikától. Engem is – mikor életemben egyszer találkoztam vele – oly esengve kért, hogy ne gorombán válaszoljak majd neki, hogy én jóakaratomban

egyáltalán nem is válaszoltam neki, mert másképpen, mint keményen, bizony bajos lett volna a választ megírni.

Egyébként egy jezsuita atyát hivatott a halálos ágyához (tehát egy olyan egyént, akiről azt hitte, hogy ahhoz az irányzathoz tartozik, melyet én képviselek), neki adta át az összes kéziratát, hogy jó kezekbe kerüljenek. Ezzel is kimutatta tehát, hogy akkor, mikor már levett magáról minden földi gyarlóságot, lélekben melyik irányzathoz akart tartozni.

E jezsuita atya előtt, mikor kézirateit átadta neki, bűnvallomást is tett. Megvallotta, hogy hiúsága miatt, azért, mert igen jólesett neki, hogy a protestáns irodalom olyan elismeréssel kezelte, sőt dicsérgette, műveiben bizony jobban mellettük írt, mint a tudományos igazság talán megengedte volna. (Egy másik paptörténetíró pedig, aki egyébként tollát az Egyház védelmében szokta forgatni, mikor szemére hánytam akkori legújabb művének a protestánsok irányában tett bántó engedményeit, ezt felelte: Ha nem így írok, sose kaphatok egyetemi tanzséket (még így se kapott), mert akiktől ez függ (s elsorolta őket), anyakönyvileg is protestánsok, felfogásukban pedig még inkább. Bizonyára ez az oka annak, hogy az annyira irányzatos, annyira katolikusellenes magyar történetírás eddig még soha senkitől bírálatot nem kapott. Én ugyanis nem azt állítom, hogy a magyar protestáns történetírás, hanem hogy a magyar történetírás általában irányzatos.)

Szegény jó Pompéry Aurélnak ma már nem fáj, nem is fájhat az én goromba bírálatom. Mivel legalább a halálos ágyán dicséretesen megtagadta, nem is az ő személyének szól ez ma már, hanem csak a művének. De mivel annyira rettegett tőle, igyekszem (csak nem nagyon sikerül) most is úgy megírni, mintha ő is olvasná, tehát lehetőleg kíméletesen. Mivel azonban itt nem személyekről, hanem elvekről van szó, magától a bírálattól, melyet kedvéért életében elhalasztottam, végleg nem tekinthetek el.

Mindenekelőtt meg kell jegyezmem, hogy Pompéry olyasmiket cáfol a cikkemből, illetve olyasmikre hívja fel a figyelmet velem szemben, amiket sose mondtam, illetve amik tarthatatlanságának magam is tökéletesen tudatában vagyok és voltam. Például azt sose mondtam, hogy a magyar protestáns történetírás mindenestől, egészen irányzatos. Igaz, hogy nem hangsúlyoztam, hogy vannak kivételek is, de ez felesleges is, mert hiszen még a kivételeket is kizárni még nem is fanatizmus, hanem egyenesen elmebetegség volna. Mire való tehát azt hangsúlyozni, ami épelméjű emberek között úgyis magától értetődő?

Világos, hogy lehetnek és vannak is a katolicizmus iránt egészen tárgyilagosan író protestáns történetírók is, különösen az újabbak között. E műben is nem egyről állapítom meg ezt. Olyant azonban, aki felekezetiiségét annyira háttérbe tudta szorítani, hogy tisztán az írásból nem tudtam megállapítani, hogy milyen vallású, csak egyet találtam, Károlyi Árpádot. De ez nála is csak idősebb korában és a 48-as szabadságharcról (Batthyány főbenjáró peréről) írt művére vonatkozik, mely a protestantizmussal alig van összefüggésben.

A nagy, az ismertebb nevű protestáns történetírók között azonban egyet se találtam ilyet, különösen a magyarok között nem. Rámutattam már, hogy még a nagy és határozottan tárgyilagosságra törekvő Schillert is még saját kiadója is kénytelen helyreigazítani katolikusellenes állításaiban, a „nagy” Carlyle-ben pedig úgy tombol a legcinikusabb, a legostobább és legrosszakarátúbb katolikusgyűlölet, sőt állandó rágalmozás, hogy egyenesen az egész angol irodalom örök szégyene marad. Erről tesz tanúságot „Frederic the Graith”-jében is, mely például Hitlernek (és a mi Mikszáthunknak is) legkedvesebb olvasmánya és ihletője volt. Láttuk aztán, hogy még a többiekénél sokkal tárgyilagosabb Coxe is micsoda korlátoltságokat ír le a Habsburgokkal kapcsolatban. De az angoloknak mégis volt legalább egy Macaulayjuk is, bár tiszteletreméltó igazságra való törekvése mellett ő se érti és fogja fel helyesen a katolicizmust. (Még szerencse, hogy Mikszáthnak ő is kedves szerzője volt.) Nekünk azonban még nem született meg a Macaulaynk!

S ha ezt kell mondanunk magukról a történetírókról, vajon mit mondhatunk azokról a költőkről és regényírókról, akik az ő műveik alapján írtak történelmi tárgyú szépirodalmi

műveket, amelyekből aztán milliók merítették s merítik még ma is „történelmi” ismereteiket. Azok a történelmi adatok például, melyek alapján Petőfi írta „hazafias” költeményeit (Lehel, Kun László, Kont, Hunyadi László, Zrínyi Ilona, Rákóczi, Lenkey stb.), ma még ponyván se felelnek meg. De még a komoly és tudós Arany is „büszke Bécsnek rettenetes császáranak” mondja I. Lipótot s ezen bizony meg kell szakadnia a nevetéstől annak, aki Lipót személyét és egyéniségét csak egy cseppet is ismeri. Lipót ugyanis olyan ellentéte volt annak, amit a „büszke” és a „rettenetes” jelent, amilyen ellentét két dolog között csak lehetséges. De nemcsak a „Rákóczi” ilyen hamis, hanem épp ily hamis történelmi beállításuk a Zách Klára, az „V. László”, a „Török Bálint” című irodalmilag gyönyörű költeményei is.

Épp ily hamisak, vagy még hamisabbak történelmileg Schiller világhírű drámái. A mai történettudományban II. Fülöp spanyol király már nem szörnyeteg, nem is zsarnok, hanem történelmi egyéniség. Jellemző, hogy Schiller a „Don Carlos”-t egy olyan kezdetleges fércmű (a francia Saint Real „Histoire de Dom Carlos, nouvelle historique” (1672) alapján írta meg, melynek szerzője még azt se tudta, hogy Carlos nem „Dom” volt, hanem „don”. Eredetileg Schiller drámája is ilyen címen jelent meg: Dom Carlos.

Nem kell tehát nekünk Arany vagy Petőfi miatt szégyenkeznünk, mert a művelt nyugat nagy írói történelmileg még náluk is tudatlanabbak voltak és még elfogultabb felekezeti források után dolgoztak, mint a mienk. De ugyancsak szégyenkezniük kell amiatt a protestánsoknak, akár magyarok, akár nyugatiak.

De térjünk vissza Erdélyhez és Pompéryhez. Pompéry a nagy magyar protestáns történetírókat mind tárgyilagosaknak tartja, s köztük, úgy látszik, éppen legjobban Szilágyit. Én egyiket se tartom annak. Éppen Szilágyi elfogultságára már eddig is hoztam fel egyenesen elképesztő, sőt nevetést okozó adatokat. A legtárgyilagosabb talán köztük még Szalay, de ez neki se személyes érdeme, hanem egyszerűen csak annak természetes következménye, hogy ő a 48-at követő elnyomás alatt írt s így nem mert úgy írni, mint szeretett volna. Ő csak az adatokat közli, de nem fűz hozzájuk olyan kétségbeejtő magyarázatokat, mint Szilágyi akkor, mikor szükségesnek tartja felekezetét és nemzeti hősként előléptetett hittestvéreit bűneikben mentetgetni.

Furcsa, hogy egy katolikus pap akkor, mikor történelmi tárgyilagosságról van szó, a dicsérő jelzőket csak úgy szórja arra a Szilágyira, aki egyszerűen a jezsuitáknak Erdélybe való „betolakodásáról” ír, s aki szerint, úgy látszik, az se ellenkezik a történelmi tárgyilagossággal, hogy Báthory Zsigmond furcsa jellemét és ebből folyó bűneit egyszerűen, sőt egyedül annak tulajdonítsa, hogy jezsuiták nevelték. (Sajátságos, hogy akkoriban mégis rájuk bízták fiaik nevelését még kálvinista lelkészek is.)

Szilágyinak ez a már ma nevetni való elfogultsága azonban még nem nevetetett, hanem követésre készített. Láttuk, hogy Varga Ottó is, Adynak s e sorok írójának is történelmi tankönyvírója, Szilágyi hatása alatt áll. Azalatt a félszáz év alatt, ami közte és Szilágyi kora közt eltelt, annyit már haladt a világ, hogy oly nyíltan, mint Szilágyi, nem mert írni s ezért nyíltan nem mondja ki, mint Szilágyi még kimondta, hogy mindennek a jezsuita nevelés az oka, de miközben Báthory Zsigmond lehetetlen viselkedését elmondja, ő se tudja megállni, hogy minden megjegyzés nélkül bár (azaz sunyian), de oda ne vesse, hogy ez a lehetetlen Báthory Zsigmond „a jezsuiták neveltje” volt.

Aztán arra hívja fel a figyelmet Pompéry, hogy katolikus történetíróink között is vannak irányzatosak, nemcsak a protestánsok között s ezzel igazán felfedezte a puskaport. Ez is olyan nyilvánvaló igazság ugyanis, hogy tagadása szintén egyet jelentene az elmebetegséggel. Ez a nyilvánvalóság volt az oka, hogy én elkövettem azt a bűnt, hogy elfelejtettem ezt nyíltan elismerni. Most tehát Pompéry érdeméből pótolom ezt a nagy mulasztásomat. Rögtön hozzá kell tennem azonban, hogy valóban csak olyan tény elismerését mulasztottam el, ami magától értetődő s ezért – józan eszű embereket tételezve fel – csakugyan felesleges lett volna megemlíteni.

Katolikus magyar történetíró is lehet elfogult, de a mi sajtósági helyzetünkben és viszonyaink között ez csak a legkisebb kaliberűek között és ez esetben is csak akkor lehetséges, ha az illető katolikus hitbuzgalmi lapba ír.

Ellenben olyan történetírók, akik a protestantizmus javára és a Habsburgok kárára elfogultak, nemcsak a protestánsok körében található bőségesen, hanem a katolikusok, sőt a katolikus paptörténetírók között is és éppen a legnagyobbak között. Egészen felháborítóan katolikusellenes például Horváth Mihály, a „püspök”, és Takáts Sándor, a piarista szerzetes. Olyanokat írogat mindkettő, hogy az ember a szemét dörzsöli olvastára s nemcsak azt nem akarja elhinni, hogy püspök vagy szerzetes az, aki így ír, hanem még azt se, hogy egyáltalán katolikus. Olyan protestáns történetírót azonban, aki a katolicizmus javára ír valótlan, még kivételképpen is alig tud valaki mutatni.

Az egyenesen hihetetlennek látszó jelenség megoldása egészen egyszerű. Elég csak arra figyelmeztetnem, hogy olyan zsidót vagy kálvinistát még senki se látott, aki a rabbijára vagy lelkipásztorára csak azért haragszik, mert az illető rabbi vagy lelkész, ellenben mindenki tudja, hogy olyan katolikusok viszont ezrével vannak, akiknek a pap vagy apáca akkor is ellenszenves, ha személyesen nem ismerik, tehát egyedül csak azért haragszanak rájuk, mert papok vagy apácák (nem is kell éppen jezsuitáknak lenniük). De ha lehetséges ez egy katolikus emberben, miért ne volna lehetséges egy olyan katolikus emberben is, aki véletlenül történetíró? Hiszen látni fogjuk, hogy Martinovics is pap volt, sőt csuhás Ferenc-rendi szerzetes, mégis úgy szidja irataiban „a papokat”, mint a bokrot, minden rosszat tőlük származtat s azt is írja, hogy a harangszó (mely vagy imádságra vagy templomba hív) mindig utálatos volt előtte.

Ez az oka aztán annak, hogy mint az egyszerű protestáns ember, épp úgy a protestáns történetíró is bármilyen hitközönyös vagy kereszténytelen életfelfogású vagy életű legyen is egyébként, bármennyire a majomtól származtassa is az embert s bármennyire nevéssen is az evangélium csodáin, olyan történelmet semmiképpen se írhat, mely a protestantizmussal ellenséges irányú vagy annak kortesszólamaival ellenkezik. Ezt a hívő protestáns nem teheti azért, mert protestáns. Hihetetlen protestáns pedig még kevésbé teheti azért, mert a katolicizmust ő is épp úgy, sőt még jobban utálja, mint a hívő protestáns.

Ellenben egy katolikus történetíró, még akkor is, ha esetleg pap az illető, már nagyon könnyen írhat katolikusellenesen. A katolikus Egyház elleni ellenséges érzületre ugyanis természeténél fogva mindenki hajlamos (tehát a pap is). A zsidó vallás vagy a protestantizmus (és a katolicizmuson kívül minden vallás) semmi több, mint egy fajhoz való tartozás tudata, az ősökhez való ragaszkodás (a japánok vallása például tisztán ebből áll), a családi és gyerekkori emlékek és a „hittestvéri” összetartozandóság és egymásnak e címen való támogatása révén érvényesülési lehetőség. Világos, hogy ezek egyike se lehet ellenszenves senki számára, s így nem írhat s nem beszélhet ellene senki, aki normális és józan.

A katolicizmus azonban nemcsak ennyiből áll, hanem mindezek mellé, sőt elsősorban világnézet, erkölcsi törvények, parancsok és tilalmak rendszere, a Krisztus ránk nehezdedő ígája, mely sokszor nagyon is nyomasztólag nehezedik ránk, s bár az evangélium azt mondja róla, hogy „édes” és „könnyű” íga, ezt bizony – kivált az út elején – nem nagyon érzi az ember. Ez az íga a bűnös, a gyarló embernek egyenesen tűrhetetlennek látszik, s mivel a gyakorlatban többnyire hadilábon áll vele, többnyire gyűlöletes is.

Hol és hányan vannak ugyanis azok az emberek, akik a tökéletesség útjának már a végén vagy legalább közepén tartanak? Ezért nemcsak Ady volt „Góg és Magóg fia”, hanem többé-kevésbé s különösen időnként mindnyájan azok vagyunk (természetesen még a papok is) s nemegyszer káini vérünk egész sátáni dühével ágaskodunk és acsarkodunk az önmegtagadás vagy lemondás ellen.

S a helyzet ellenszenveségét még hatványra fokozza az, hogy a katolikus Egyház, illetve képviselői (a papok) ezt a terhes és annyira ellenszenves ígát nem hagyják a levegőben lógni felettünk, mely van, de még sincs, mert csak elméleti, hanem a szó szoros értelmében a

nyakunkra nyomják. A katolicizmusban gyónni kell mennünk. (Nem kell, de ha katolikusnak tartjuk magunkat és azok akarunk lenni, akkor kell. De ki az, aki elismeri, hogy ő rossz katolikus s a hiba benne van, nem pedig az Egyházban vagy a papokban? S melyik rossz pap ismeri el, hogy ő rossz pap? Aki tehát rossz pap, az nem szükségképpen az Egyházat gyűlöli és hibáztatja-e, tehát ha ír, nem szükségképpen ellene ír-e? Ha írni nem mer így, legalább így gondolkodik-e?)

Ha nőtlenek és fiatalok vagyunk, ez az Egyház és ennek az Egyháznak a papsága számon kéri tőlünk, nincs-e szeretőnk, sőt számon kéri még onániánkat is s megtagadja tőlünk a feloldozást, ha nem tagadjuk meg magunkat s nem feszítjük keresztre a testünket. Ez az Egyház és ez a papság nem tűri, hogy ha már megházasodtunk, másba legyünk szerelmesek, s ismét csak megtagadja tőlünk a feloldozást, ha nem térünk vissza ahhoz, akit az oltár előtt tettünk élettársunkká. Ki tud azonban mérges lenni, dühöngeni és haragudni, ha még a megsértett vagy felingerelt szerelmes se? Csodálhatjuk-e tehát, ha még katolikusok is gyűlölik az Egyházat és a papot csak azért, mert pap, és ha írnak, ellene írnak?

Ez az Egyház és ez a papság még azt is számon kéri tőlünk, hogy hány gyerekünk van, s hogy miért nincs több s megint csak nem ad feloldozást, ha bűnösök vagyunk, még akkor se, ha már nyolc gyerekünk van, mert nem az a fontos, hogy hány van már, hanem az, hogy egyszer se vétkezzünk. Tudok olyan orvost, aki pap akart lenni és csak felszentelés előtt lépett ki, mert magasnak tartotta a maga számára az örökös tisztaságot. Mikor aztán már nős lett, sőt kétszer is megházasodott (nem elvált, hanem özvegy lett), hat gyereke született s ebből öt a második házasságából s mégse kapott feloldozást a gyermekáldás korlátozása miatt.

Ez se ismerte el, hogy bűnös, hanem olyan dühbe jött miatta, hogy azt mondta barátainak, hogy vele is, feleségével is úgy bántak a papok, mint a kutyával s ezért most már nem is megy többet gyónni soha, pedig most már mehetne, mert már nem kell védekeznie a gyermekáldás ellen (felesége kora miatt).

A valóságban mégis mint mindennapi áldozó halt meg. Ezt mutatja, mennyire hívó volt, de mutatja az is, hogy még azok is, akiknek ekkora a hitük, hogyan tudják az Egyházat és a papokat gyűlölni akkor, mikor életük az Egyház előírta erkölcsi törvényekkel hadilábon állt. (Ez időben az illetőnek minden második szava papszidás, sőt egyházellenesség volt.)

Ezzel szemben van-e egy protestánsnak, zsidónak, mohamedánnak, kínainak vagy japánnak oka arra, hogy haragudják a vallására vagy a papjára? Kellemetlenkedik-e az neki valaha is hasonló dolgok miatt s beleavatkozott-e valaha élete hasonló titkaiba?

Érthető tehát, hogy csak katolikusnál lehetséges, de annál ugyancsak könnyen lehetséges és annál ugyancsak gyakori, hogy saját vallása ellen írjon és beszéljen, de nem-katolikus emberben bajosan. Ha esetleg nála is előfordul (például a kommunizmus „dialektikus materializmusának” tabuja miatt) ez a szembefordulás, akkor is csak hideg elméletiségben, de sose dühében és egész lényét átjáró gyűlöletben nyilvánul meg, mint a papgyűlölő katolikusban.

A katolikus Vörösmarty, Madách vagy Kisfaludy Károly egy cseppet se írt katolikusabban, vagy mondjuk inkább így: kevésbé katolikusellenesen, mint a protestáns Arany, Jókai, Petőfi, vagy akár a bencés szerzetes (de kifogásolható életű) Czuczor Gergely, vagy az a báró Jósika Miklós, aki azért, mert a felesége után más tetszett meg neki s akkor még polgári házasság nem volt, „kénytelen” volt még át is térni protestáns vallásra.

De ugyanezt megtette a pap Csiky Gergely is, a székelyföld nagy írója és tudósa: Orbán Balázs is, a „viharsarok” szó kitalálója, Féja Géza is, Kodolányi János, a Julián barát regényének megírója is és Bartók Béla is. Jellemző, hogy Bartók is és Orbán Balázs is unitárius lett, azaz olyan vallást választottak, melyben a legkevesebb a vallás. Hogy milyen gyakori ez az egyház- és papgyűlölet még a papokban is, Martinovicson, Csiky Gergelyen kívül bizonyítja még a székely regényírónak, Nyírónek és Hiadornak, Petőfi egyik költő vetélytársának hithagyása, mert e két utóbbi is nemcsak katolikus, hanem pap is volt egyúttal.

Öntudatos és felekezetihez húzó protestáns vagy zsidó (s természetesen görögkeleti is) akkor is lehet valaki, ha lélekben már rég szakított Krisztussal vagy Mózesrel. A magyar protestáns írók nagy része már régen szakított is vele, s aki Petőfit, Jókait, Mikszáthot, Adyt, Móricz Zsigmondot (sőt akár Aranyt is) ismeri, annak nem lehet kétsége az iránt, hogy hívő kereszténynek egyik se számítható. Nem számítható annak természetesen a katolikus Vörösmarty, Katona, Madách vagy Kisfaludy Károly, Gárdonyi Géza vagy Herczeg Ferenc se. A kettő között csak az a különbség, hogy ez utóbbiaknak a katolicizmus tudtukra is adta, hogy nem számítja őket katolikusoknak s ők maguk is tudtukra adták a papoknak (írásaikkal és viselkedéseikkel), hogy maguk se számítják magukat olyan katolikusnak, akinek felfogásában az Egyház tanítása irányadó.

A két csoport között csak az a különbség, hogy ez előbbieket, a protestáns írókat, a kereszténységgel ellenkező felfogásuk ellenére is a legbarátságosabb kapcsolatokat tartották fenn felekezetükkel és annak képviselőivel, és a legmegértőbben írnak róluk műveikben, mert nekik emiatt még éppen nem kellett haragban lenniük egymással, ellenben az ugyanilyen gyöngye hitű és életű katolikusok mindig gyűlölik az Egyházat és papjait. Ezt műveikben is kimutatják s maga az Egyház is siet tudtukra adni, hogy nem tekinti őket magáéinak s hogyha ilyeneknek maradnak, nem üdvözülhetnek.

Világos, hogy ha valaki pap, akkor is lehetséges számára, hogy ne legyen keresztény. Nemcsak a gyakorlatban, hanem akár még elvekben is lehetséges ez. Igaz, hogy nyíltan csak akkor lehet ez így, ha ki is lép, azaz ha hivatalosan is megszűnik pap lenni. Ámde vannak és a történelmi múltban is voltak olyan idők, mikor még erre sincs szüksége, mert az Egyháznak nincs hatalma ahhoz, hogy az ilyen papok ellen nyíltan fellépessen, s például állásvesztéssel sújthassa őket. Martinovics például azért maradhatott pap, sőt kaphatott még apáti címet is, mert II. József és II. Lipót idejében élt s ekkor az állam a „felvilágosult” papokat nyíltan pártolta az Egyház „reakciósságával” szemben.

Az olyan pap, aki országgyűlési képviselő, sőt miniszter (mint Horváth Mihály volt 49-ben vagy Vass József Horthy idejében) vagy egyetemi tanár (Korniss Gyula vagy Czirbusz), ha anyagilag független író vagy nagynevű ember (mint Hock János volt), vagy esetleg az országház könyvtárosa, mint Takáts Sándor volt (ki protestáns barátainak köszönhette ezt az állását), akkor a mai jogállamban is megengedheti magának, hogy pap létére se legyen katolikus és ezt írásaiban is kimutathassa (hisz függetlenségét biztosító előkelő jó állását éppen ezért kapta, mert ezt kimutatta).

A katolikusellenes pap történetírók mind ilyenek voltak, s hogy mennyire nem voltak igazi papok, sőt még igazi katolikusok se, azt mutatja az életük. Horváth Mihálynak például – mint 48-cal kapcsolatban majd bőven látjuk – püspök létére is népes családja volt s utódai ma is itt élnek közöttünk. (Egyébként nem volt felszentelt, hanem csak a magyar kormánytól kinevezett püspök.)

Ha Takáts Sándor nem papos életének ilyen látható bizonyítékai nincsenek is (ha nincsenek), az még nem bizonyítja, hogy jobb volt Horváth Mihálynál. Hiszen Horváth Mihályban a család csak családiasságát és gyermekszeretetét bizonyítja s azt, hogy kitartott egy nő mellett, ami semmiképpen se hiba.

Láttuk, hogy még az Akadémiában felette tartott emlékbeszéd is azt mondja, hogy csak azért lett piarista, mert akkor a világi tanárok nehezen tudtak állást kapni. Horváth Mihály részére tehát a nagy család még enyhítő körülmény, az meg viszont az Egyház részére enyhítő körülmény, hogy az olyan ember, mint ő, csak címzetes püspök lehetett, de még a címet is a magyar kormánytól kapta, nem az Egyháztól. (Ez viszont a 48-as magyar kormány bűnösségét mutatja.)

Ezelőtt 50-100 évvel még a papok is nyugodtan szidhatták a „klerikalizmust”, az „ultramontanizmust”, a „jezsuitizmust” és a „bigottságot” (a „békepapok” a kommunizmus alatt különösen a Habsburgokat szidták). Akkor ugyanis még legfeljebb csak a papok java

vette észre az ilyesimből, hogy az annak a jele, hogy az illető papok tulajdonképpen nem is katolikusok.

Láttuk, hogy a lutheránus Ráth Károlytól alig egy századdal ezelőtt Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, sőt a győri püspök és káptalan, a kolostorok és az egri érsek se vette zokon, hogy a jezsuitizmus „réme” ellen hadakozott. Még nem is olyan régen az olyan tudós vagy író papoknak, akik egyetemi tanárok, országgyűlési képviselők, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, sőt akár csak jól jövedelmező kanonoki stallumok tulajdonosai akartak lenni, ha talán nekik a pápát, a jezsuitákat vagy az átkos idegen római befolyást nem is kellett szidniuk, de legalábbis jóban kellett lenniük, karon fogva sétálniuk azokkal, akik még ezt is megtették.

Mindezek után semmi érthetetlen sincs abban, hogy velem szemben is nemcsak egy katolikus, hanem egyenesen egy katolikus pap – de természetesen a régi generációból való pap, aki nem vette észre, hogy ma már más világ van, mint még az ő fiatal korában volt, olyan pap, aki fiatal korában még botrányokat csinált, a kommunizmus alatt pedig még azt is szolgálta – tartotta szükségesnek megvédeni a magyar protestantizmus „becsületét”.

Mivel az ő fiatal korában még az effajta szolgálatok nem szoktak ingyen történni, szükségesnek tartotta mindjárt azt is hozzátenni, hogy ő mindezt nem érdekből csinálja, mert ő ma már összetört aggastyán s ezért neki e földi életben már senki se adhat semmit. De mikor önzetlenségét hangsúlyozta, csak azt felejtette el, hogy nemcsak pénz és anyagiak vannak a földi életben, hanem elismerés, írói siker, hír, népszerűség és dicsőség is s ennek megfelelően nemcsak pénzvágy, hanem dicsőségvágy és hiúság is s mindezt öreg embernek is lehet adni, sőt ilyesmire az öregek jobban kaphatók, mint a fiatalok.

Nálunk még Pompéry idejében is, sőt még ma is hazafiságszámba megy a Habsburg-ellenes, sőt a protestáns magyar történelmi felfogás. Nemcsak lehetséges volt tehát, hogy katolikus, sőt katolikus paptörténetíró is képviselje ezt a felfogást, hanem erre, ha csak az érvényesülés útját maga előtt elzárni vagy magát közgyűlöletnek kitenni nem akarta, egyenesen rá volt kényszerítve.

Az ezzel ellenkező történelmi felfogás képviselője egyenesen lehetetlenné tette a tudományos érvényesülést (egyetemi tanárság, akadémiai tagság), sőt az ilyen történetíró művéhez egyáltalán nem is talált volna kiadót. Ez utóbbi egyébként csak szerencséje lett volna, mert ha csak művét agyon nem hallgatták volna, a közvélemény gyűlöletének központjává s a hazaáruló, vagy legalábbis az „elfajult” magyar díszes jelzőjének állandóan becsmérelt, sőt megvetett tulajdonosává lett volna.

Hogy Szekfűből ennek ellenére is egyetemi tanár lett, nem cáfolja állításunkat. Először, mert egy Szekfű szabású tudós nem terem minden bokorban, s ha még belőle se lehetett volna egyetemi tanár, az kissé túl sok lett volna már a jóból. Másodszer, mert Szekfű se a katolicizmust, se a Habsburgokat sose védte nyíltan, de – legalábbis a Habsburgokat – még ő is sokszor egyenesen becsmérelte egészen nyíltan. Nem egy diákot találtam, aki a Hóman-Szekfű történelem alapján Szekfűt nyíltan Habsburg-ellenes történetírónak gondolta.

Harmadszor pedig Szekfű már a jelen korban írt s ma már sokkal inkább lehet egy történetírónak az igazságot megírnia, mint még a XIX. században.

Ellenben ha egy pap – mint a jelen esetben Pompéry – arra vállalkozott, hogy egyenesen ő védje meg a protestáns hazafiak becsületét, szinte előre hallhatta a tapsokat és éljeneket, melyeket e „példamutató” szerepléséért s a nemzet érdekeinek minden „felekezeti” érdek fölé való emeléséért majd kapni fog.

Tudhatta azt is, hogy ellenhang nem is lesz, s ha igen, csak néhány, szinte a nyilvánosság kizárásával megjelenő „felekezeti” lapban. Ne mondja tehát Pompéry nekünk azt, hogy ő a protestáns érdekek szolgálataért nem kaphatott semmit. Mivel én magam kérésére műve megjelenésekor mellőztem a bírálatot, kritika helyett nem is kapott Pompéry a magyar irodalomban és közéletben e szolgálatért mást, mint csak elismerést.

Ha valaki Magyarországon „a vallási béke” érdekében szólalt fel, csak elismerést kaphatott érte. Ha pedig éppen egy katolikus pap volt az, aki „igazságot” szolgáltatott a protestantizmusnak, akkor egyenesen elragadtatásba hozta a mi lapjainkat, országgyűlésünket, közéletünket és „hazafias” tömegeinket. Nem is tudták ezt mással magyarázni, mint csak azzal, hogy olyan sziklakemény jellem, hogy neki „az igazság” és a haza még „felekezeténél” és hitfelei becsülésénél is előbbre való. Hát még maguk a protestánsok milyen hálásak voltak érte!

A magyar sajtó egyhangúlag klerikálisellenes s határozottan inkább protestáns-, mint katolikuspárti volt még a második kommunizmust közvetlenül megelőző időkben. A közvélemény a Nemzeti Újságot és az Új Nemzedéket csak a „papok lapjának” tartotta, nem a katolikusokénak. Ezek a „papi” lapok Habsburg-pártiak voltak annyiban, hogy időnként cikkeket közöltek a külföldön tartózkodó királyi családról, de nem annyiban, hogy történelmi szerepüket is védeni merészelték volna.

Takáts Sándornak katolikus szempontból annyira kifogásolható és a legeléesebben Habsburg-ellenes műveit például a Nemzeti Újság épp úgy dicsérte, mint a többi lap. Takátsnak tehát legfeljebb csak a „jezsuiták lapjától”, a Magyar Kultúrától kellett volna félnie, de utolsó éveiben Banga páter vezényletével már ez is irányt változtatott és áttért a protestánsokkal való mindenáron jóban levés politikájára. Takáts Sándort azonban még ez a lap se bírálta soha még abban az időben se, mikor még harcias volt.

Pompéry Aurél azonban – a biztonság kedvéért – azért még engem is külön megkért, hogy én se legyek „goromba”. Ennyire rabja volt tehát a hiúságának az, aki úgy tett, mintha szentül meg volna róla győződve, hogy egyedül csak az igazság vezeti a tollát, s hogy neki a földön már úgyse adhat senki semmit.

De azért az se volt véletlen, hogy erre a szerepre (és ilyen önzetlenül!) éppen egy olyan pap vállalkozott, aki az érvényesülésért vagy hogy hallattasson magáról, kevéssel előtte még a kommunizmus kiszolgálására is kész volt.

De hát Pompéry mégis elhittette magával, hogy egyedül csak az igazság és a nemzet érdeke vezeti, mikor katolikus pap létére a protestantizmus „becsülete” védelmére állt ki. Csak mikor már a halál lehetőségét érzi, csak akkor veszi észre még ő maga is, hogy valójában csak a hiúsága állította oda arra szerepre.

Egyébként hogy mennyire nem volt tisztában a helyzettel, mutatja, hogy annak ellenére, hogy én cikkemben nem a protestáns, hanem a magyar történetírás irányzatosságáról beszéltem, ő nem a magyar (sokszor egyenesen katolikus papok írta) történelem irányzatosságát cáfolja (mert én ezt vádoltam ezzel), hanem csak a protestáns történetírását.

Az még csak eszébe se jut, hogy nemcsak a protestáns, hanem általában a magyar történetírás irányzatos és katolikusellenes, mégpedig még akkor is, ha katolikusok, sőt ha papok, sőt ha egyenesen maga Pompéry írja is.

Láttuk, hogy ez a lehetetlennek látszó állítás nagyon is lehetséges, sőt feltűnő valóság, mert hiszen egyedül csak a katolicizmus képviseli logikusan és húsba vágóan a keresztény erkölcsöt és a hívő világnézetet, ennek pedig minden gonosz, sőt minden gyarló ember ellensége. Pedig hát melyik ember, sőt melyik pap nem gyarló?

A sok gyalázkodás, névtelen levelek, fenyegetések és terror miatt még Szekfű se mert egészen tárgyilagos lenni a katolikus Egyház vagy a Habsburgok iránt. Még ő is tett engedményeket az igazság rovására. Azzal mentette magát érte lelkiismerete előtt, hogy a magyar történelmi igazságszolgáltatás vak éjszakájában nem lehet egyszerre reflektorokat gyújtani, mert a fényhez nem szokott szemek megvakulnak tőle s a kár nagyobb lesz, mint a haszon. Sokkal célszerűbb csak pislákoló mécsesekkel kezdeni a dolgot. Pompéry azonban még mécses se volt hajlandó gyújtani, s mivel szemünk ehhez volt szokva s így ez volt ránk nézve kellemesebb, a sötétség további fenntartásának szolgálatába állt.

Nem a protestáns történetírást vádoltam tehát én (s vádolom még most is) irányzatossággal és a Habsburgok és a katolicizmus kárára elfogultsággal, hanem – ami ennél sokkal na-



gyobb baj és szegyen – a magyar történetírást. Egyenesen szükségszerű is volt, hogy irányza-  
tos legyen ez a történetírás, mert hiszen a történetíró eddig elismerést, érvényesülést, akár  
anyagi, akár erkölcsi jutalmat csak ilyen szellemben írt történelemért kaphatott még akkor is,  
ha katolikus, sőt ha katolikus pap volt.

Acsády Ignác például nem protestáns volt, hanem zsidó; az volt Angyal Dávid és Steier  
is és ők is épp oly katolikus- és Habsburg-ellenesek, mint a kálvinista Szilágyi vagy Thaly  
Kálmán, sőt Steier még jobban, mint ők.

A szintén zsidó Marczali Henrik, mint magyar történetíró, tárgyilagosabb. Neki inkább a  
világtörténelemben látszik még a katolikusellenessége. A valamennyi között legirányzatosabb,  
legprotestánspártibb Tolnai Világtörténelmével se protestánsok, hanem zsidók „gazdagítot-  
ták” a magyar irodalmat és boldogították a magyar közéletet. Egyrészt azért, mert a forradal-  
már, a felforgató hajlamú zsidóság természetszerű ellensége mind a katolicizmusnak, mind a  
Habsburgoknak, másrészt, mert a siker és a népszerűség nekik még jobban bálványuk, mint  
nekünk, keresztényeknek, ezt pedig nálunk csak „hazafias” szellemű történetírással lehetett  
megszerezni.

A magyar zsidónak egyébként is nagyobb szüksége volt arra, hogy a hazafiságát bebizo-  
nyítsa s fitogtassa, mint egy magyar katolikusnak. A „hazafiatlanság” vállalása még kálvi-  
nistáinkra nézve jelentett volna legkisebb kockázatot, őket azonban e tekintetben olyan  
elfogultan nevelték, hogy köztük eddig még nem született meg a magyar Macaulay.  
(Macaulay is ír még sok valótlan is a katolicizmus ellen (nem is csoda, hiszen 150 éve írt),  
de ő már sok igazat megírt a protestantizmus ellen is. Ilyen magyar protestáns történetíró  
még nem volt.)

Azt mondja Pompéry, hogy az a vádam, hogy a protestáns szabadsághősöket elsősorban  
nem a haza, hanem az önérdek vezette, a magyar protestantizmusra „felette sértő” s ezért érte  
a magyar protestantizmusnak elégtétel jár; ezt megfelelő módon csak katolikus ember adhatja  
meg s ezért vállalkozik rá ő.

Pompéry nem is gondolja, mennyire mindennapi, megszokott, elcsépelet dolgot tesz ő e  
„hősies” és példamutató cselekedetével!

Nem a protestáns, hanem a magyar történetírást vádoltuk és vádoljuk mi irányzatossá-  
gal és katolikusellenességgel. Látni fogjuk majd azt is, hogy nemcsak a protestáns szabadság-  
hősökről, hanem a katolikusokról (Martinovicsról, sőt Rákóczi Ferencről) is megállapítom,  
hogy elsősorban nem a haza, hanem a maguk érdeke vezette őket. Ezért nem a protestantiz-  
musnak jár elégtétel, mert hiszen a sérelem se őt érte.

Nemcsak protestánsok, hanem katolikusok is, sőt katolikus papok (a Horváth Mihályok  
és Takáts Sándorok) is rajongói voltak eddig a protestáns magyar hazafiságnak s nemcsak  
protestánsok, hanem ők is ugyancsak ráterítették a vizes lepedőt a főpapokra, jezsuitákra és  
aulikus katolikus magyarokra! Meg is kapták érte jutalmukat: tudományukért és hazafiságu-  
kért dicsért nagy emberek lettek belőlük; miniszterek, országgyűlési képviselők, sőt püspö-  
kök (igaz, felszentelés nélkül, de javadalommal, s vajon melyik volt fontosabb nekik?) lettek  
belőlük jutalmul, vagy legalábbis országközi könyvtárosok és akadémiai tagok és – ami a  
legfontosabb – egész életükre elkerülték az írók rettegett ellenségét, a gáncsot és a kritikát,  
ami szegény Szekfünek még a kis félénk mécsgyújtásért is oly bőven kijutott. Ezeket a „ha-  
zafias” papokat ellenben a katolikus sajtó is magasztalta, mert hiszen katolikusok és papok  
voltak. A protestáns és zsidó „hazafias” sajtó pedig azért, mert hiszen katolikus és pap létük-  
re is nekik írtak, nem pedig az Egyháznak és az igazságnak.

Hogy tárgyilagosságát fitogtassa, azt írja Pompéry, hogy engem azért, mert igazságtala-  
nul megrágalmazott katolikus történelmi személyek becsületét megvédtem a protestáns elfo-  
gultság ellen, elismerés illet, de a protestáns történelmi személyek elleni kifogás már  
támadás, tehát helytelen dolog részemről. Pompéry katolikus önértetét – ha ugyan egyáltalán  
volt valaha – annyira eltompította a magyar történetírásnak ez a tőlünk már megszokott

irányzatossága, hogy nem vette észre, hogy az én cikkemnek ez a része is védelem volt, nem pedig támadás.

Mindenki számára, aki nemcsak jó magyar, hanem jó katolikus is, túrhetetlenül sértő az a beállítás, hogy a magyar szabadságot úgyszólván mindig csak protestánsok védték (ha katolikusok voltak, mint Rákóczi Ferenc, azok is elsősorban a protestánsokra támaszkodtak), viszont a katolikusok, különösen a jó katolikusok, azok, akik főpapjaikra hallgattak és a jezsuitákkal tartottak, mindig az udvar legodaadóbb szolgálói voltak, annak érdekeit a nemzeti ügy rovására is kiszolgálták s a felkelések alatt első dolguk volt Bécsbe menekülni.

Ezt feltétlenül szégyen és sérti a katolikusok becsületét még akkor is, ha csak az ellentábor és a kommunizmus hangsúlyozná ki, nem pedig átlag a magyar irodalom. Kisigényűnek és kíméletért hálásnak ugyanis csak annak kell lennie, akinek vaj van a fején, s szabad-e egy magyar katolikusnak úgy viselkednie, mintha Egyházának és főpapjainak valóban vaj volna a fején, ha a valóságban nem úgy van, sőt az igazság az, hogy elsősorban (mint az Egyház igaz voltából szükségszerűen következik is) mindig a legnagyobb katolikusok voltak a legjobb magyar hazafiak?

Ezen az annyira igazságtalan katolikus szégyen ellen védekezem én tehát, mikor kimutatom, hogy a történelmi igazság az, hogy a mi agyonreklámozott szabadsághőseink, mégpedig nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusok is, például a Wesselényi-összeesküvés résztvevői, Martinovics, sőt még az „ideális” Rákóczi Ferenc is (mint majd látjuk), elsősorban nem a hazát, hanem a maguk érdekét s legfeljebb még a protestantizmust nézték (ha protestánsok voltak), a katolikus érdekeknek pedig határozottan ellene voltak (ellene volt még a „jó” katolikus Rákóczi Ferenc is).

De a dolog lényege egyébként is nem az, hogy az, amit csinálok, támadás-e vagy védelem, sértő-e valakire vagy nem, hanem egyedül az, hogy amit állítok, igaz-e vagy nem. A kérdés ezen dől el. Ami igaz, annak kimutatása, még ha sértő is valakire vagy valakikre, egyenesen a nemzet iránti kötelesség, azoknak pedig, akiket az igazság sért, a nemzet iránti kötelességük e sérelem elviselése. Ami pedig nem igaz, annak viszont a leleplezése kötelesség a nemzet iránt.

Teljesen elhibázott dolog tehát Pompéry részéről, ha ő itt nem lát mást, ha ő annak még a lehetőségével se foglalkozik, hogy a két egymás mellett álló fél: a katolicizmus és protestantizmus közötti esetleges vitában talán az is lehetséges, hogy csak az egyiknek van igaza, s ezért nem lát mást, mint csak sérelmet és igazságtalanságot, ha nem ötven százalékra egyezünk ki, hanem a pálmát teljesen az egyiknek adjuk.

Hiszen a páлма tulajdonképpen eddig is csak az egyiké volt, a protestantizmusé, s erre bizony igen gyenge flastrom [vigasz] volt, hogy néha, mikor üres közéleti szólások hangztatásának volt a helye, akkor a katolikus alsópapság mindenkor önzetlen hazafiságát is kiemelték (de a főpapságét még ilyenkor se). Pedig a katolikus Egyház dogmái szerint egyedül csak a főpapság az, amelynek tanítani, útba igazítani joga van. Ezt az alsópapság csak a főpapság képviselőjében és utasítása szerint gyakorolhatja. A főpapság szerepének elítélése tehát magának a katolikus Egyháznak az elítélése.

A történetírásban nem az fontos, hogy ért-e valakit sérelem, s ki az, akit ért, hanem hogy jogos-e a sérelem vagy pedig a történelmi igazságból folyik-e s így megérdemelt-e? Ha a magyar protestantizmust egy történetíró részéről sérelem érte, akkor teljesen mellékes – legalábbis az igazság, tehát a történelem szempontjából teljesen mellékes –, hogy ezt a sérelmet katolikus vagy protestáns; pap vagy nem pap követte-e el, hanem egyedül az a fontos, hogy ez a sérelem valóban az igazság, valóban a történelem részéről érte-e az illetőt. Nem elégtételadással (s még arra is gondosan vigyázva, hogy ha a sértő katolikus és pap volt, akkor az elégtételadó is katolikus és pap legyen) kell tehát erre válaszolni, hanem annak kimutatásával, hogy a sérelem okozója nem a történelmi igazság, hanem az elfogult felekezeti ség volt.

Ez természetesen elegendő elégtétel a sértett fél számára, a sértő fél azonban ez esetben megérdemli, hogy ezen kívül meg is bélyegezzék, mert rágalmozott, s itt, mivel rágalma a nemzet egy egész rétege ellen irányult, békebontást követett el s nagyot vétkezett a nemzet érdekei ellen.

Arra az álláspontra helyezkedni azonban, hogy a magyar történetírónak se a magyar katolicizmusra, se a magyar protestantizmusra sértő dolgot megállapítania nem szabad, s ha ez mégis megtörténik, akkor egy másik magyar történetírónak (mégpedig lehetőleg ugyanazon „érdekszövetségbe” tartozónak) elégtételt kell adnia a megsértett félnek, teljesen tudománytalan és történelmietlen felfogás.

A történetírásnak, mint minden más tudományágnak, sem a katolicizmust, sem a protestantizmust, sem az arisztokráciát, sem a proletariátust nem szabad szolgálnia, még csak a társadalmi békét se, hanem egyedül csak az igazságot. Még a nemzetet is csak olyan értelemben szabad szolgálnia, hogy az igazság kiderítésével tulajdonképpen a nemzetet szolgálja.

Ha azonban a kettő nem járna szükségképpen együtt s az egyiket szembe lehetne állítani a másikkal, akkor is feltétlenül az igazságot kellene szolgálnia, nem a nemzetet. De egyébként már az maga nemzetgyalázás, ha valaki arra az álláspontra helyezkedik, hogy hamissággal kell szolgálnia nemzetét. Ezzel ugyanis már elismeri azt, hogy nemzete ügye és az igazság ellentétben állnak egymással. Lehet-e azonban ennél sértőbb álláspontra helyezkedni egy nemzet ellen?

A történetírás nem azért van, hogy sérelmeket orvosoljon, s ezekért elégtételt adjon, hanem egyedül azért, hogy igazságokat megállapítson és rágalmakat vagy tévedéseket kiküszöböljön s helyreigazítson. Ezt megtenni akkor is kötelessége, ha vele egyes nagy befolyású társadalmi rétegek érdekeit megsérti. Ezzel sérelmeiket is lehet ugyan orvosolni, sőt valójában sérelmeket csakis így lehet orvosolni, mert csak így lehet kimutatni, hogy a sérelem valóban sérelem, azaz igazságtalan, de ha ezt tesszük, akkor se sérelmekről, hanem valótlan-ságokról, ferdítésekről vagy rágalmakról és ezek megcáfolásáról beszélünk.

E bevezetés után természetesen Pompéry is azt igyekszik kimutatni, hogy a történelmi igazság épp úgy szól a magyar protestantizmus, mint a katolicizmus mellett, tehát hogy az a sérelem, mely részemről a protestantizmust érte, valóban jogtalan volt, mert az igazság megsértéséből keletkezett. De látni fogjuk, hogy (nem hiába beszél még maga Pompéry is tévedés vagy történelmi ferdítés helyett sérelemről), valóban csak a protestantizmust érte (igazságosan) sérelem részünkről, nem pedig a történelmi igazságot.

\*

Ez bevezetés volt Pompéry részéről is, részünkről is. Most következik a tárgyalás, azaz annak bizonyítása Pompéry részéről, hogy valóban igazságtalan dolog protestáns nagyjaink elítélése katolikus nagyjainkkal szemben, aztán erre az ellenérvek a mi részünkről. Miután mi is előadtuk megjegyzéseinket Pompéry protestáns pártoló érveire, nyugodtan rábízhatjuk az olvasóra, hogy részünkről olyan sértés történt és történik-e itt, melyért a magyar protestantizmusnak az igazság nevében jár elégtétel, vagy pedig maga a történelmi igazság kívánja-e azt, hogy a magyar protestantizmust „megsértsük”.

Két protestáns szabadsághősünk, Bocskai és Bethlen szerepét már megtárgyaltuk. Őket illetően már nyugodtan rábízhatjuk az olvasóra, hogy csak a hazaszeretet, vagy legalább elsősorban a hazaszeretet vezette-e őket akkor, mikor koronás királyuk ellen fegyvert fogtak és a törökkel szöveterkeztek ellene, vagy pedig más alantasabb indokok, s hogy kik voltak nagyobb hazafiak és jobb magyarok: azok-e, akik mellettük, vagy akik királyuk oldalán ellenük harcoltak (bár ez utóbbiak kevesen voltak).

E tekintetben Pompéry nem is száll velünk vitába, már csak azért se, mert akkor még mi se fejtettük ki erre vonatkozó bizonyítékainkat bővebben. Pompéry műve csak az erdélyi val-

lásszabadságot védi, ezt tartja valóságosnak és a mi ezt tagadó állításainkkal szemben védi a magyar protestantizmus „becsületét”. Ezért foglalkozunk vele itt.

Előre megmondjuk: rendkívül kíváncsiak vagyunk, mit mond, mert igazán szeretnénk tudni, hogy ezek után, amiket az erdélyi vallásszabadsággal kapcsolatban mondtunk, mit tud valaki e „vallásszabadság” valóságának védelmére felhozni. A dologra annál kíváncsiabbak lehetünk, mert Pompéry művén meglátszik, hogy ennek a kérdésnek ő az egyik legalaposabb ismerője.

Pompéry azt írja, hogy *„irányzatos történetírás az, mely az erdélyi katolikusoknak csak a XVI. és XVII. században történt elnyomásáról szól, ahelyett hogy – az elnyomást nagyon csak cum grano salis [módjával] véve – azt a türelmességet, méltányosságot, szabadelvűséget is magasztalná, mellyel az erdélyi protestáns fejedelmek és rendek az említett századokban a vallás ügyét elrendezték”*.

*„Valamennyi katolikus egyházi személy – írja – Erdélyből soha sem törvénnyel, jogilag, sem a valóságban nem volt kitiltva, száműzve.”* Azt is hangsúlyozza, hogy Erdélyben az Egyháztól csak a nagyjavadalmakat vették el, de a falusi kisjavadalmakat nem.

Azt is tévesen írtam a cikkemben – folytatja –, hogy a protestáns Erdély nem tűrte meg a területén a jezsuitákat; hogy bebocsátásukat nem tudta kicsikarni a protestáns rendektől még a nagy katolikus Báthory Zsigmond fejedelem se. Az igazság ugyanis az, hogy rajta kívül még két másik fejedelem is, akik közül az egyik nem is volt katolikus (Bethlen), ki tudta ezt „csikarni” a protestáns rendektől. Mikor jogilag ki voltak tiltva, a valóságban akkor is bent voltak, ha sokszor áruhában is. Ezt a protestáns erdélyi rendek is tudták, mégis eltűrték.

Ami azt az állításomat illeti – mondja tovább –, hogy Erdélyben a protestáns többség még azt se engedte meg, hogy a katolikusoknak püspökük lehessen, „bizony majdnem szóról szóra igaz”. De azért én még e tekintetben is vétkezem a tárgyilagosság ellen, mert úgy állítom be a dolgot, mintha püspök alatt élni a vallásszabadság minimuma lenne. A valóság az, hogy ez a vallásszabadság maximuma s ezt a maximumot az erdélyi protestánsok nem adták ugyan meg a katolikusoknak, de megadták azt, hogy legalább lehettek papjaik, Ferenc-rendi kolostoraik, 1618-tól kezdve még püspöki vikáriusai is, akik közül többet a pápa püspökké is felszentelhetett. Pedig hát ez is csak vallásszabadság, ha nem is a vallásszabadság teljes foka.

Én – mondja – csak a negatívumokat emeltem ki, de „annak, aki nemcsak annak örül, ha embertestvéreit vádolhatja, hanem annak is, ha embertestvéreiről, legyenek azok bármennyire is ellenfelei és legyen bármennyi is a bűnük, jót is mondhat, annak a pozitívumokat is ki kellett volna emelnie, vagy legalább meg kellett volna említenie”.

Erdélyben – folytatja – nemcsak az történt, hogy a katolikus egyháztól a javait elvették és a katolikus püspököt az országból száműzték, hanem az is, hogy a katolikusok vallásukat továbbra is gyakorolhatták.

*„Ahol a lakosság tiszta protestáns volt – állapítja meg –, vagy csak elenyészően kevés katolikus élt, ott a nyilvános katolikus vallásgyakorlat tilos volt. Katolikus pap ide is bemehegett ugyan kereszteni, halottat beszentelni, híve szobájában akár misét is mondhatott, de nyilvánosan nem működhetett, a halottat se kísérhette ki a temetőbe s a községben nem maradhatott, hanem dolga végeztével távoznia kellett. Azokban a községekben azonban, melyek tiszta katolikusok voltak, vagy csak elenyésző számú protestáns lakott bennük, a protestánsoknak semmivel sem volt több joguk, mint a protestáns községekben a katolikusoknak. Ezekben ők sem rendelkeztek a templomépítés vagy a nyilvános vallásgyakorlat jogával. Tehát teljes volt az egyenlőség.*

*Viszont a vegyes vallású községekben, ott, ahol a kisebbség számottevő volt, a többség kapta a templomot, a kisebbség pedig megkapta a jogot a külön templom építésére, sőt a másik felekezetet kötelezték arra, hogy a másikat temploma megépítésében anyagilag és munkájával segítsen. Ilyen községekben mindkét felekezetnek nyilvános vallásgyakorlata volt.”*

Olyan nagy volt az igazságosság mindkét fél iránt, hogy ha az egyik panaszt emelt, hogy az illető helyen az ő hívei többen vannak, mint a másikéi s ezen a címen követelte, hogy a na-

gyobb templomot neki adják, az országgyűlés biztosokat küldött ki, hogy megszámlálják a hívőket és a számlálás eredménye alapján intézkedjenek. Így adták vissza például 1615-ben panaszukra a katolikusoknak a tövisi, kolozsmonostori, somlyai és udvarhelyi templomot. A „teljes paritás” annyira tökéletes volt, hogy a vikáriusok több esetben fölszentelt püspökök lévén, papokat is szentelhettek és a katolikusok még bérmálkozhattak is.

Igaz, hogy a tordai országgyűlés 1566 márciusában minden pápistát kitiltott Erdélyből, de emiatt „egyetlenegy katolikus pap sem távozott az országból”, mert ezt a törvényt még abban az évben hatályon kívül helyezték. De hatályon kívül helyezése előtt se tartották meg. Hogy a gyakorlat is olyan volt Erdélyben, mint az elv, azt bizonyítja egy emlékirat 1625-ből, mely azt mondja, hogy a Székelyföldön három Ferenc-rendi kolostor és több mint száz katolikus plébános van, a székelységen kívül pedig még négy.

A régi erdélyi protestáns rendek tehát, igenis, türelmesek voltak, mert ha nem is adtak a katolikusoknak ideális, teljes vallásszabadságot; akkorát, mint amekkorát ők élveztek, mert nekik rendes püspökeik voltak és nagy egyházi vagyonnal rendelkeztek, de azért a katolikusoknak mégis adtak vallásszabadságot, őket mégis türelemben részesítették. *„Avagy – kérdi Pompéry – a kis, a kisebb türelem, nem türelem? A kis, a kisebb vallásszabadság nem vallásszabadság?”*

Sőt Pompéry egyenesen azt állítja és bizonyítja, hogy a régi erdélyi protestáns rendeket egyenesen dicséret illeti meg, mert az akkori protestáns államokhoz képest, ahol mindenütt a katolikusok legteljesebb elnyomása folyt és ahol ők semmi szabadságot se kaptak, korszakot alkottak és egyedül álltak a világon.

Ezért igazság szerint azt kell mondanunk, hogy a régi erdélyi protestáns rendek a katolikusokhoz egyenesen rendkívül türelmesek voltak. Ha pedig az erdélyi állapotokat a magyarországiakhoz hasonlítjuk, akkor is Erdélyé a győzelem, mondja Pompéry. Erdélyben nagyobb volt a vallásszabadság, mint a királyi Magyarországon. Itt ugyanis a földesúri jog szabályozta a jobbágyok vallási életét s így a templomokkal, sőt a lelkészségekkel is a földesúr rendelkezett, míg Erdélyben a jobbágyok vallásszabadsága teljesen védve volt a földesurak beavatkozása ellen, s ha a földesúr más valláson volt, mint jobbágyai, a földesúr papjának nemcsak erőszakolnia nem lehetett vallásilag a jobbágyokat, hanem még érintkeznie se volt szabad velük.

Pompéry annyira meg van győződve igazáról, hogy azt hiszi, hogy az én véleményem csak azért tér el az övétől, mert én az erdélyi vallásügyi állapotokat nem tanulmányoztam elég alaposan.

Pompéry állításaira a válaszom az, hogy gyakorlatilag teljesen valótlanok, okoskodásaira pedig, hogy – enyhén szólva – furcsák. Arra a megállapítására, hogy a kisebb fokú vallásszabadság is vallásszabadság, azt felelem, hogy egyáltalán nincs igaza, sőt ilyen furcsa állításra nem is juthatott volna, ha célja valóban az lett volna, hogy ebben a kérdésben igazságot szolgáltatson, nem pedig az, hogy pap létére is ő legyen a katolikus, aki a magyar protestánsok megsértett becsületének az elégtételt megadja.

De arra a meggyőződésre is, hogy a magyar protestantizmust részemről sérelem érte, csak úgy juthatott, hogy már eleve elfogult volt. Elfogult, de nem mint a protestánsok és minden egészséges érzékű ember szokta, a maga egyháza és hitfelei javára (minden normális emberrel ez szokott megtörténni), hanem ellene. Ez minden lehet, csak nem érdem vagy nem dicsőség. Ez – ha nevéen nevezzük a gyermeket – ámulás. A magyar protestantizmust ugyanis csak akkor érte részemről sérelem, ha nincs igazam. Mivel azonban mindenki azonnal látni fogja, mennyire igazam van, világos, hogy sérelmet csak az állapíthat meg, aki irányzatos. Mit szóljunk azonban ahhoz, ha egy katolikus pap tartja magára dicsőségnek azt, hogy a saját egyháza kárára irányzatos?

Kétségtelen, hogy csak az szabad, aki egészen szabad. Aki csak félig szabad, világos, hogy nem szabad. Ki tart egy rabot szabadnak azért, mert – a többi rabbal ellentétben – neki

csak a lábain van bilincs, a kezein nem? Ha valakinek azelőtt egyszerre négy kulccsal zárták a börtönét és kezén-lábán bilincsek voltak, mostantól kezdve pedig megelégszenek egy kulccsal és csak a lábára tesznek bilincset, ki mondja róla, hogy az illető most már szabad s rabságról szó se lehet? Az igazság az, hogy most is épp úgy rab az illető, csak rabságának a foka enyhült. Ha Pompéry azt mondja nekem, hogy a kisebb szabadság is szabadság, én azt válaszolom neki, hogy a kisebb rabság is rabság.

Vallásszabadság csak ott van, ahol mindenki teljesen korlátlanul gyakorolhatja, sőt korlátlanul hirdetheti és terjesztheti is a vallását. Ahol az emberek e tekintetben akár csak a legkisebb korlátozásnak is vannak kitéve, ott lehet az illető vallás helyzete többé-kevésbé tűrhető, de semmiképpen se szabad. Szó se lehet tehát róla, hogy a kisebb vallásszabadság is vallásszabadság. Az csak kisebb korlátozás, kisebb rabság, de semmiképpen se szabadság. A szabadság fogalmához tartozik a korlátozásoktól való teljes mentesség. Ez tehát a vallásszabadság fogalmához is épp úgy hozzátartozik.

Ha tehát én azt az állítást akarom igazolni, hogy Erdélyben a katolikusok számára nem volt vallásszabadság, akkor nem a tárgyilagosság hiánya részemről, ha ennek bizonyítására csak a negatívumokat nézem, mert hiszen ebben az esetben csak ezeket kell nézmem. Ha ugyanis csak egy negatívumot is találok, akkor már joggal állapítottam meg, hogy nincs szabadság. Ha van korlátozás, akkor már nincs szabadság. Itt a pozitívumok nem számítanak, itt egyedül a negatívumok döntenek el a kérdést.

Hiába állapítom meg és szedegetem össze a legnagyobb gonddal a pozitívumokat is, ha mellettük csak egy negatívumot is találok (pedig én hányat és mekkorákat találtam!), akkor már azt kell megállapítanom, hogy itt nincs vallásszabadság. Nem mondtam én tehát valótlanul, mikor azt állapítottam meg, hogy Erdélyben nem volt vallásszabadság.

Mikor Pompéry azt kénytelen megállapítani, hogy Erdélyben bizonyos tekintetben volt vallásszabadság, bizonyos tekintetben azonban nem volt, akkor már akarata ellenére is azt állapította meg, hogy nem volt. Egy bilincs is bilincs, az enyhe rabság is rabság, a higiénikus börtön is börtön.

Pompéry azzal bizonyítja, hogy Erdélyben volt vallásszabadság, hogy kimutatja, hogy Erdélyben a katolikusok elnyomása sokkal nagyobb is lehetett volna annál, mint amilyen a valóságban volt. Ámde ezzel csak a puskaport fedezi fel, mert én még olyan elnyomást nem láttam, sőt még elképzelni se tudok, amelynél nagyobb már nem is lehetne. Ha tehát egy elnyomás, egy rabság mértékére csak ezt tudjuk felhozni, akkor igazán kár volt egy szót is szólnunk.

Hamis tehát a magyar történetírásnak (sajnos, nem a magyar protestáns, hanem a magyar történetírásnak) az az évszázadok óta még a katolikusoktól is igazságként elfogadott állítása, hogy a királyi Magyarországon nem volt vallásszabadság, Erdélyben pedig volt. Az igazság ugyanis a legjobb esetben is csak az, hogy a vallásszabadság nagyobb volt Erdélyben, mint a királyi Magyarországon, de vallásszabadság vagy mindkét országban egyaránt volt, vagy egyaránt nem volt egyikben sem. A két állítás között pedig igen nagy a különbség. Hát még ha – mint mindjárt kitűnik – az sül ki végeredményként, hogy a protestánsoknak a királyi Magyarországon egyenesen nagyobb szabadságuk volt, mint Erdélyben a katolikusoknak!

Aztán akkor is igazságtalanságot követ el velem szemben Pompéry, mikor úgy tünteti fel a dolgot, mintha ez az egész kérdés csak az én kezdeményezésemre került volna bele a közvéleménybe. Mint láttuk, egyenesen úgy fejezi ki magát, hogy „vádat” emeltem a régi magyar erdélyi protestánsok ellen; hogy megsértettem a „becsületüket”.

Az igazság az, hogy ugyanezt a vádat a Habsburgok, a főpapság, sőt a királlyal tartó (többnyire katolikus) magyarok ellen a magyar protestánsok emelték és már évszázadok óta hangoztatják, tehát ők sértik már évszázadok óta a katolikusok „becsületét” (s mégse akadt még protestáns lelkész, aki úgy érezte volna, hogy ezek ellen úgy illik, hogy egyenesen ő védje meg a katolikusok becsületét, sőt még katolikus pap se akadt eddig ilyen).

Pedig hát mennyivel nagyobb „vád”, „sérelem” és „becsületsértő” dolog ez, mint az én „vádám”. Az én „vádámról” alig néhány ezer ember vett tudomást, míg a főpapok és katolikus követők ellenit 300 éve hangoztatják már, s olyan sikerrel, hogy nemcsak a protestánsok milliói hiszik és hangoztatják, hanem még a katolikusok 80%-a is (a klerikálisokat és ultramontánok kis számát kivéve), hogy a zsidókról, szociáldemokratákról, nyilasokról és kommunistákról ne is beszéljünk).

Még a szerzetes gimnáziumokban is úgy tanították a magyar történelmet egész mai napig (nem nyíltan ugyan, de ha csak nem volt egészen bamba, a diák csak ezt érthette belőle), hogy hazánkban a Habsburgok egész történelmi szereplése nem volt más, mint hogy a főpapok és jezsuiták buzgó támogatása mellett állandóan üldözték, nyomták, szorongatták itt a szegény ártatlan, sőt a magyar hazafiságot szinte egyedül képviselő protestánsokat (éppen amiatt szorongatták őket, mert a hazafiságot képviselték) és hogy ezzel szemben a protestáns Erdély a vallásszabadság ideális hazája volt és ebben példamutató és első volt az egész világon.

Hogy időnként, mikor az anyaországban a magyar függetlenséget képviselő protestánsoknak ez a gonosz, lelketlen elnyomása már teljesen türelmetlenné vált, Erdély dicső protestáns fejedelmei, a magyar függetlenség e megvédői és örök büszkeségei, még fegyvert is kénytelenek voltak ragadni azért, hogy megvédjék a törvényt és az igazságot a vallásszabadságot protestáns nyomásra végre törvénybe iktató, de nálunk a törvények és a koronázási eskü gyalázatos lábbal tiprásával ezt soha meg nem tartó bécsi udvar ellen is, hogy a protestánsok kegyetlen elnyomását legalább enyhítsék.

Ez mindig sikerült is e dicsőeknek, mert vitézek voltak, önzetlenek és lángelmék, de céljukat maradandóan sose érthették el, mert annak az átkozott uralkodóháznak és a velük mindig egy húron pendülő jezsuitáknak és főpapoknak (bátran lehet őket szidni, mert a jezsuiták nem azonosak az egyházzal, főpap pedig csak néhány van, nagy vagyona miatt ezek is általánosan gyűlöltek s mi velük szemben ugyanis kellően kiemeljük az alsópapság (mely sokkal nagyobb számú) önzetlen hazafiságát) már velük született tulajdonsága az igazság és a magyar nép gyűlölete, a gonoszság, az álnokság és a perfidia; az esküszegés pedig olyan nekik, mint a mindennapi kenyér.

Mikor dicső szabadsághőseink sarokba szorítják őket, esküdöznek és minden jót ígérnek, mihelyt azonban elmúlt fejük felől a vihar, folytatják tovább ott, ahol elhagyták s a hiszékeny, becsületes magyar népet tovább is épp úgy rabságukban tartják és szipolyozzák, mint azelőtt. A zilahi vagy debreceni, pápai, sárospataki kollégiumban a kifejezések is ugyanezek voltak. A szerzetes gimnáziumokban természetesen nem, de a lényeg ugyanaz volt itt, mint ott, hiszen rámutattam, hogy még a tankönyv is ugyanaz volt. Másként, mint így, nem is taníthatta a magyar történelmet magyar történettanár.

Ez aztán csakugyan vád és már ötszázadik éve ugyancsak sérti az uralkodóház, a főpapság és a királyhoz hű katolikusok becsületét, mégse kérte ki eddig még senki. Hiszi is majdnem az egész ország. Olyan állandó és megingathatatlan ez a meggyőződés a magyar nemzeti lélek egén, mint a sarkcsillag: az egyébként annyira ingatag magyar ebben nem volt ingatag, ebben nem változott.

Hitték és hangoztatták négyszáz éven át a Habsburgok uralma alatt: én diákkoromban akkor tanultam így. (Lehetett, mert akkor valóban szabadság volt s ezért a Habsburgok becsületét is lehetett becsmérelni (legfeljebb nem a király személyét, hanem helyette a bécsi udvart becsmérelték). Az emberek annál jobban elhitték, mert azt hitték, hogy ha nem lenne igaz, csak nem tűrnék?!)

Aztán felfokozva és féktelen gyűlölettel hirdették Károlyi Mihály köztársaságában és az első kommunizmus alatt, ahol már hivatalból kellett „pártosnak” lenni s a párt érdeke és az osztálygyűlölet ébrentartása követelte ezt a gyűlöletet. Rendületlenül tovább élt azonban a Horthy-korban is. Aztán új erőre kapott a levante-mozgalomban, még nagyobbra a nyilasságban (Hitler „Mein Kampf”-ja szerint a Habsburgok a német nép legnagyobb ellenségei vol-

tak, a magyar nyilasok pedig a magyar nép legnagyobb ellenségei voltak) és egész az eszelősséggig fokozódott a „népi demokrácia” népgyűlésein, rádiójában, sajtójában és „tudományosságában” a klerikálisok becsületének állandó gyalázása.

Ez tehát olyan irányelv, olyan állandó szilárd meggyőződés a magyar közvéleményben, mely még a nemzetiszocializmus és a kommunizmus halálos ellentétét és gyűlöletét is kibírta. Egymást is gyűlölték, de azért a Habsburgokat is egyformán gyűlölték. Ebben egyet tudtak érteni. De hiszen az egyházgyűlöletben is egyetértettek.

Hogy ugyanis az, amit csak a főpapokra és jezsuitákra címeztek, valójában a katolicizmusnak szól, azt a hozzáértők mindig tudják, ma pedig – a kommunizmus tanulságai után – tudják már még az együgyűek is. Ma már tudjuk, hogy az is klerikalizmus, ha valaki a gyereket hittanra járattja, sőt még az is, aki az utcán megáll egy pappal beszélni. Az a vád tehát, melyet a magyar protestantizmus (sőt évszázados eredményes sikeres propagandája eredményeként már majdhogynem az egész magyar közvélemény) a magyar katolicizmus ellen emelt, nem oly vértelen s csak elméleti, csak az észnek szóló „vád” volt, mint az enyém a magyar protestantizmus ellen, hanem az érzelmeket is megmozgató, sőt felkorbácsoló s kissé sértőbb is, mint az enyém, s bizonyára időben is megelőzte az én „vádamat”.

Négyszáz év alatt mégse akadt egy protestáns Pompéry Aurél se, aki észrevette volna ezt a vádat és a magyar katolikusok becsületére túrheterenül sértő voltát és azt tartotta volna, hogy ezért csak egy protestáns adhat a magyar katolicizmus becsületének igazi elégtételt. S mikor aztán protestáns híján (mint, legalább Pompéry szerint, illett volna) és négyszáz éves késéssel végre megjelentem én, a katolikus pap, akkor a protestantizmus sérelméről, igazságtalanságáról és az elégtételadás szükségességéről beszél ismét egy katolikus, sőt egy katolikus pap és az elégtételt ráadásul az igazság nevében ajánlja fel.

A négyszáz éves és az egész ország nyilvánosságát átfogó megbecstelenítő vád a saját egyháza ellen nem fáj e papnak és 400 év egész papságának annyira, hogy írásra készítette volna és hogy az elégtételadás szükségességét érezte volna, sőt katolikus önérzete annyira kicsi volt, hogy még azt se vette észre, hogy nem támadás történt részemről, hanem védekezés, és hogy a négyszáz éven át sértett igazság kapja meg csak itt s négyszáz éves késéssel a neki igazság szerint járó elégtételt.

Pompéry katolicizmusának annyira nem fáj ez az évszázadok óta tartó és az egész ország közvéleményét átfogó vád, hogy ő eddig ezt észre se vette, s azért azt hitte, hogy én nem védekezem, hanem támadok; azt hitte, nem a katolikus becsületet védem, hanem a protestáns becsületet támadom.

Pompéry nem veszi észre, hogy én nem egyszerűen csak azt írtam, hogy Erdélyben a katolikusok részére nem volt vallásszabadság, hanem azt is állítottam, hogy ezzel szemben az egész magyar közvélemény (még a katolikus is) abban a meggyőződésben van és van már négyszáz éve, hogy a Habsburg Magyarországon viszont nem volt vallásszabadság a protestánsok részére, mégpedig a katolikus főpapság bűnéből nem volt, Erdélyben pedig szerintük volt, és a protestantizmus érdeméből volt, sőt ez az erdélyi nagy erény még a Habsburg magyarországi bűnök megszüntetésére és megbüntetésére is ismételten tett kísérleteket.

S mikor aztán én erre védekezésül megállapítom, hogy sokkal nagyobb vallásszabadság volt a Habsburg Magyarországon a protestánsok részére, mint amekkora volt Erdélyben a katolikus magyarok részére, akkor válaszul azzal akarják kimutatni, hogy elfogult vagyok s nincs igazam, hogy rámutatnak, hogy én Erdélyben csak a negatívumokat veszem észre, a pozitívumokat nem.

Mert – mondják – igaz, hogy Erdélyben a katolikusok vallásszabadsága nem volt tökéletes, de bizonyos vallásszabadságuk azért mégiscsak volt ott a katolikusoknak is és a kis vallásszabadság is vallásszabadság. Csak hát én ezt, mert elfogult vagyok, nem akarom meglátni. Pedig hát Erdélyben olyan gyenge volt a katolikusok elnyomása, hogy csak a nagyjavadalmakat vették el a katolikusoktól, a plébániai földeket nem, pedig végeredményben ezeket is



elvehették volna (el is vették ezeket mindenütt, ahol lehetett, vagyis ahol a nép teljes egészében katolikus nem maradt); csak a katolikus püspökséget nem túrték, de a plébániákat hagyták tovább is működni s elvégre azokat is megszüntethették volna (azokat is megszüntették mindenütt, ahol lehetett, vagyis ahol a népnek legalább egy része protestáns lett); meg aztán a katolikusok néha még bérmálkozhattak is és ez mind-mind türelem és jóakarát jele, amiért elismerés, mégpedig „rendkívüli” elismerés jár a régi erdélyi protestáns rendeknek és fejedelmeknek. De én mindebből semmit se vagyok hajlandó tudomásul venni, hanem csak gáncsal fizetek s csak vádat emelek.

De – válaszolom – nemcsak üres szalmacséplés-e az egész effajta válasz? Mert vajon van-e vagy volt-e valaha a földön olyan ország és olyan vallási elnyomás, melyben az elnyomás mellett türelmet is nem tapasztalhatunk, s amely oly nagymérvű, hogy kegyetlenebbet még elképzelni se lehet? Ha valahol például nemcsak a püspökséget, hanem még a plébániákat se túrik, a nem egyoldalú, az elfogulatlan ember akkor is felhozhatja az üldözök „türelme” bizonyítására, hogy legalább az egyszerű hívőket mégse vitték börtönbe. Ez pedig mégiscsak jóindulat és türelem jele, amiért igazság szerint elismerés jár, mégpedig igen nagy elismerés, s aki ezt nem veszi észre, az elfogult, s ezért azoknak, akik nem elfogultak, az igazságtalanul megsértett félnek elégtételt kell adniuk.

Ha pedig kívül, hogy bizony voltak olyan országok is, ahol még az egyszerű híveket is börtönbe vitték a hitükért, akkor azok, akik állítólag nem elfogultak, még mindig felhívhatják figyelmüket arra, hogy a börtönben legalább emberségesen bántak velük.

Ha a bánásmód is kegyetlen volt, akkor azt, hogy a büntetés csak börtön volt, nem pedig halál (s elvégre halál is lehetett volna), tehát még mindig van türelem és jóakarát, ami dicséretes.

De ha a büntetés halál volt, még mindig megállapíthatjuk a türelmet és a jóakarátot abban, hogy legalább kínpadra nem vonták őket s a halál nem kínhalál volt, hanem csak egyszerű lefejezés.

Ha pedig még ezt se hozhatjuk fel a hóhérok mentségére, még mindig ott van a jóakarát jele abban, hogy legalább a holttesteket nem hagyták ott az ég madarainak (mert hiszen ezt is megtehették volna), hanem tisztességesen eltemették, illetve hozzátartozóiknak megengedték, hogy eltemethessék őket.

Mire való tehát ez az egész szörszálhasogatás? Nem egyedül annak a jele-e, hogy aki él vele, az az elfogult, az nem keresi az igazságot, az akar mindenáron menteni? És hogy lehet az, hogy az, aki így tesz, éppen egy katolikus pap és éppen mindenáron a protestantizmust akarja menteni? Más okot nem találhatunk rá, mint csak azt, hogy azért teszi, mert annak az országnak a különös viszonyai miatt, melyben csinálja, ez népszerű munka s ilyen eljárással lehet ott könnyebben babérokat szerezni.

De még kétségbeejtőbbé teszi ezt az érvelésmódot az, hogy az érvelő katolikus pap nem hajlandó észrevenni, hogy ugyanezen az alapon nemcsak az erdélyi régi protestánsokat, hanem a Habsburg Magyarország protestánsüldözését is lehetne menteni, de ezt eddig még se Pompéry, se a magyar történetírásban vagy szépirodalomban eddig még senki se tette meg. Itt csak a negatívumokat veszik észre.

Ha a Habsburgokat és a főpapokat lehetne menteni vele, akkor senkinek se jut eszébe, hogy a kis vallásszabadság is vallásszabadság és hogy azért is elismerés és megbecsülés jár. Vajon a Habsburg ország oldalán csak teherterhelés van s ott nincs semmi pozitívum, semmi enyhítő körülmény? Sőt nincs még sokkal nagyobb és sokkal több, mint a protestáns Erdélyben? Vajon a Habsburg Magyarországon nem lehettek-e a protestánsoknak még püspökeik is? Vajon a Habsburgok raboltak-e el a magyar protestáns felekezettől akár csak egy hold földet is?

Vajon ott a protestánsoknak nem lehettek-e még kollégiumaik is? Hiszen majdnem minden híres magyar kálvinista kollégium megünnepelte már fennállása 400 évét s lehetséges lenne-e ez, ha ezek a „híres” kollégiumok nem éppen az „üldözés korában” keletkeztek vol-

na? Vajon nem jár-e ezért elismerés a Habsburgoknak is s vajon miért nem születtek még meg azok a protestáns lelkészek, akik ezért – hitfeleik egyoldalúságával szemben – nekik elégtételt adtak?

Vajon volt-e Erdélyben a katolikusoknak nyomdájuk? A Habsburg elnyomás alatt a magyar protestánsoknak volt, s nem is egy. S ha a jezsuitákat nem száműzték volna Erdélyből, nem lett volna-e akkor ott a katolikusoknak is nyomdájuk? Így tehát nem egyedül az üldözés volt-e az oka, hogy nem volt?

Vajon nem választhattak-e a Habsburgok „elnyomása” alatt a magyar protestánsok mindig még protestáns nádort is és nem így volt-e egész addig, míg csak többséget alkottak? Sőt nem állított-e az állítólag protestánselnyomó király a katolikusok mellett mindig protestáns nádorjelölteket is, még akkor is, mikor már kisebbségben voltak? Mikor pedig koronaórt választottak, egyiküknek nem kellett-e mindig protestánsnak lennie még akkor is, mikor már oly messze voltak a többségtől, mint Makó Jeruzsálemtől s így a nagy katolikus többség mind a kettőt is választhatta volna katolikusok közül, ha akarta volna?

Vajon előfordult-e csak egyszer is, hogy a Habsburg király s a vele tartó „gonosz” főpapok száműzték az országból azokat a protestáns prédikátorokat, akik igen tevékenyek, jó szónokok, általánosan tisztelt jellemek s így nagyon népszerűek voltak, csak azért, hogy a protestantizmus erősödését akadályozzák? Pedig az erdélyi protestánsok még ezt is megtették a katolicizmussal, mikor a jezsuitákat száműzték s ezt még Magyarországon is mindig meg akarták tenni, mikor Erdélynek olyan hősi fejedelmei voltak, akik a „vallásszabadságot” (risum teneatis, amici) Magyarországon is meg akarták honosítani, mint dicső erdélyi exportot.

Vajon mi az oka, hogy ezért az egész együgyűségbe menő felekezeti egyoldalúságért, elfogultságért és igazságtalanságért még senki se adott elégtételt se a Habsburgoknak, se a főpapoknak, se a katolikusoknak? Tessék elővenni bármely magyar könyvet, elolvasni bármely verset, elbeszélést, regényt, újságot, vezércikket; megnézni bármely színdarabot; részt venni bármely népgyűlésen, iskolaünnepélyen, tudományos előadáson, magánbeszélgetésben vagy országgyűlési ülésen, vagy hallgatni a magyar rádióadásokat akár Horthy uralma, akár Hitler diktátorsága, akár a kommunizmus alatt!

Egyikben se azt az állítást hallottuk vagy olvastuk, hogy – mint Pompéry kívánja tőlem Erdéllyel kapcsolatban – a Habsburg Magyarországon kisebb volt a vallásszabadság, mint a protestáns Erdélyben, hanem mindig és mindenütt csak azt, hogy ott nem volt vallásszabadság, itt pedig volt, mégpedig az egész világnak példamutató módon volt; ott elnyomták a lelkiismereti szabadságot, itt meg nem; egyik a vallási elnyomás visszataszító helye volt, a másik pedig a vallásszabadság klasszikus hazája, sőt innen védték meg még a másik ország vallásszabadságát is, illetve sajnos, csak megpróbálták megvédeni, de a másik országban uralkodó gonoszság és elvetemültség miatt, sajnos, hiába.

Most aztán Pompérytól megtudjuk, mégpedig olyan magától értetődően, mintha már azelőtt is tudtuk volna, s mintha az egész magyar irodalom és közélet nem éppen az ellenkezőt bizonyítaná, hogy mindez nem igaz: teljes, tehát igazi vallásszabadság Erdélyben se volt s hogy e szép tulajdonsággal Erdélyt is csak azon a címen ruházhatjuk fel, mert a kis vallásszabadság is vallásszabadság.

Ebből a megállapításból viszont azt tudhatjuk meg, hogy nem is képzelhető olyan vallási elnyomás, melyre rá ne foghatnánk azt, hogy vallásszabadság, ti. kis vallásszabadság (de azt megállapítottuk, hogy a kis vallásszabadság is vallásszabadság). De ebből meg viszont azt is megállapíthatjuk, hogy a Habsburg Magyarországon se elnyomás volt, hanem vallásszabadság (kis vallásszabadság).

Én azonban azért, mert egyszer az erdélyi kisebb fokú vallásszabadságnak vallási elnyomás nevet adtam, megrovásban részesülök és egyoldalúnak, elfogultnak bélyegeznek meg s még egy katolikus pap is az igazság iránti kötelességének tartja, hogy e sértésemért az erdélyi protestantizmusnak elégtételt adjon. Az azonban még most se jut eszébe még ennek az „igaz-

ságszerető” katolikus papnak se, hogy a Habsburgok és a főpapok ellen is történt néminemű igazságtalanság, mégpedig nem egyszer, hanem 400 éven át állandóan, s ezt az igazságtalanságot és becsületsértést nem egy ember, hanem az egész magyar történetírás, irodalom és közvélemény követte és követi el, mert az ottani kisebb fokú vallásszabadságot nemcsak 400 év óta nevezi nálunk mindenki vallási elnyomásnak, vallásüldözésnek, hanem ezt a legtűrhetlenebb jelzőkkel meg is bélyegzi.

Vajon mi az oka, hogy ezért elégtétel megadásának szükségességét még ma se érzi senki? Mi az oka, hogy ebben senki se lát egyoldalúságot, elfogultságot, vádat, sérelmet? Vajon csak a magyar protestantizmusnak van becsülete vagy önérzete, a magyar katolicizmusnak, főpapoknak és Habsburgoknak nincs? Egy ember bűne, az én bűnöm olyan fontos? Ezt annyira nem tűrheti a régi magyar erdélyi protestánsok becsülete, az egész magyar történetírás, irodalom és közvélemény bűne viszont annyira mellékes? Ennek igazságtalansága, elfogultsága és egyoldalúsága ellen nem kell védeni senki becsületét?

Pompéry szememre hányja, hogy az erdélyi protestantizmus történetében nem voltam hajlandó észrevenni a rossz mellett a jót, a negatívum mellett a pozitívumot, az elnyomás és rosszakarat mellett a türelmet és a jóakaratot. Ugyanakkor egy szava sincs az ellen, hogy az egész magyar (nemcsak protestáns) történetírás, az egész magyar irodalom és az egész magyar közvélemény négy teljes évszázadon át nem volt és még jelenleg se hajlandó észrevenni (köztük még maga Pompéry se), hogy ő meg viszont a Habsburg Magyarországon nem volt hajlandó észrevenni a jót, a pozitívumot, a türelmet, a jóakaratot. Hogy itt csak a negatívumot, a rosszakaratot, a vallási elnyomást látta, s nemcsak látta, hanem a legkeményebben meg is bélyegezte, sőt állandóan izgatott is ellene. Erdélyben ellenben csak a pozitívumot látta, csak a türelmet, a megértést, a jóakaratot, a vallásszabadságot magasztalta, noha a jó ott is épp úgy keverve volt negatívummal, türelmetlenséggel és elnyomással, mint a Habsburg Magyarországon, sőt annál sokkal jobban.

Az igazság az, hogy a XVI. és XVII. században még se a Habsburg Magyarországon, se Erdélyben (se sehol másutt) nem volt még vallásszabadság (sőt nem volt még a XVIII. században se), de a Habsburg Magyarországon is volt belőle annyi (sőt látni fogjuk mindjárt, hogy sokkal több), mint amekkora Erdélyben volt. De ha nem lett volna nagyobb, sőt ha valamivel talán még kisebb is lett volna ez a vallásszabadság a protestáns Habsburg Magyarországon, mint a protestáns Erdélyben, én akkor is joggal fejezhetném ki magamat egyszerűen csak úgy, hogy nem Erdélyben volt vallásszabadság, hanem a Habsburgok alatt, s nem a Habsburgok alatt nyomták el a vallásszabadságot, hanem Erdélyben.

Ha ugyanis azt a mérsékeltbb vallásszabadságot, mely a Habsburgok alatt volt, lehetett 400 éven át állandóan vallási elnyomásnak nevezni, megbélyegezni és a miatta indított lázadásokat szabadságharcoknak nevezni és helyeselni, akkor az Erdélyben ugyanakkor található (még Pompéry szerint is csak) mérsékelt, kisebb fokú vallásszabadságot is lehet vallási elnyomásnak nevezni s ennek megfelelően megbélyegezni. És ha az erdélyi katolikusok vallási elnyomását lehetett négyszáz éven át egy egész nemzeti közvéleménynek vallásszabadságként ünnepelni, akkor azt se mondhatja senki egyoldalúságnak, ha a Habsburgok kisebb vallásszabadságról én is egyszerűen azt mondom, hogy épp úgy vallásszabadság volt, mint az, amit Erdélyben oly igazságtalanul ünneplünk.

Ha azt, ami a valóságban csak úgy különbözött egymástól, mint a tizenkilenc az egy híján húsztól, egy egész nemzet közvéleménye képes volt 400 éven át élesen szembeállítani egymással s az egyiket vallási elnyomásnak nevezni s ennek megfelelően szidni, átkozni és megvetni, a másikat pedig vallásszabadságnak, sőt világbüszkeségnek megtenni s ennek megfelelően magasztalni, áldani és büszkeség tárgyává tenni, akkor az, aki ezt a nemzeti, sőt tudományos bűnt jóvá akarja tenni, az igazság elleni többszázados véték ellensúlyozására és metelyező hatásának közömbösítésére, egyenesen köteles szintén erélyes és egyoldalú kifejezést használni.

\*

Mivel a félrabság még nem szabadság, láttuk, hogy még Pompérynek is el kell ismernie, hogy Erdélyben nem volt vallásszabadság. Vallásszabadságnak viszont – legalább az ő érvelése alapján – a Habsburg Magyarországon is kellett lennie, mert hiszen láttuk, hogy ő a kisebb vallásszabadságot is vallásszabadságnak tartja. Tökéletes, tehát olyan elnyomás ugyanis, melynél nagyobb már nem is képzelhető, nem is lehetséges. Mivel mindkét országban mérsékelt, tehát kisebb fokú vallásszabadság volt, nézzük meg most azt, melyikben volt az elnyomás mérsékelt és melyikben a szabadság nagyobb: a Habsburg Magyarországon-e vagy a protestáns Erdélyben? Pompéry azt állítja, hogy Erdélyt illeti a pálma. Mi azt állítottuk, hogy a Habsburg Magyarországot.

Lássuk, ki mellett szól az igazság?

Ami az erdélyi jezsuiták helyzetét illeti, ebben a tekintetben egyáltalán nincs Pompéry felvilágosításai után se helyreigazítani valóm. Amit erre vonatkozólag Pompéry az én állításaim ellenében felhoz, nem cáfolat, hanem csak szörszálhasogatás. Én akkor röviden írtam, világos tehát, hogy csak a lényegre szorítkoztam s ennek a lényegnek az igazsága Pompéry aprólékos helyreigazításai után csak még nyilvánvalóbbá válik. Pompéry se tagadja, hogy amit írtam, igaz. A jezsuitáknak Erdélyben maradhatását még az akkor még nagy katolikus Báthory Zsigmondnak se sikerült a protestáns rendektől kicsikarnia.

Erre az állításomra nem cáfolat az és nem lehet belőle a régi protestáns erdélyi rendek és fejedelmek jóakarataira vagy akár csak türelmére következtetni abból, amit Pompéry megállapít, ti. hogy maga Báthory Zsigmond is a rendek beleegyezésével vissza tudta hozni újra a jezsuitákat azután is, mikor már ugyanezek a rendek ki tudták tőle csikarni száműzetésüket; az se cáfolat, hogy őutána még két fejedelem is behozta őket Erdélybe s e fejedelmek közül az egyik ráadásul még nem is volt katolikus. (A katolikus Báthory István volt, ő hozta be először őket.)

Ezt a behozatalt nem lehet az erdélyi rendek vallási türelmének bizonyítására felhozni, mert hiszen éppen az ő türelmetlenségük és vallási gyűlöletük miatt ezt a katolikus Báthory István csak akkor merte és tudta megtenni, mikor hatalmas lengyel király is volt s így már nem függött az erdélyi rendektől, azok pedig már nem mertek rendelkezéseivel szembeszállni. Furcsa, hogy Pompéry ezzel a behozatallal az erdélyi rendek vallási türelme mellett érvel. Hiszen alig hunyta le szemét ez a hatalmas, ez a koronás erdélyi fejedelem, unokaöccsének, Zsigmondnak, aki már nem volt lengyel király is, hanem csak erdélyi fejedelem s így teljesen az erdélyi rendektől függött, már csak vagy a fejedelmi szék, vagy a jezsuiták között lehetett választania.

Emlékszünk, hogy ekkor mondták neki az erdélyi rendek, hogy mi csak találunk magunknak másik fejedelmet, de önagsága már bajosabban talál magának helyettünk másik országot. Az érv meggyőző volt és hatott. A jezsuitáknak azonnal (két hét alatt) menniük kellett. A protestáns türelmetlenség s gyűlölet azonban olyan nagy volt, hogy hiába mondott még a maguk hozta törvény is két hetet, a valóságban a jezsuitáknak még aznap kellett menniük. S Pompéry a jezsuiták körül mégis türelmet, sőt jóakaratot lát Erdélyben, mégpedig igen nagy türelmet és igen nagy jóakaratot, amiért nekik katolikus részről nem gáncs, hanem elismerés jár.

Hogy később egyes jezsuiták mégis bent lehettek Erdélyben, annak sem a protestáns rendek jóakarata volt az oka, hanem Báthory Zsigmond alatt például egyedül csak az, hogy közben ő a protestáns Bocskaitól megtanulta, hogyan lehet és kell elbánni az akaratoskodó rendekkel. Mikor aztán a törökkel való szakítás tekintetében Bocskai vezetésével megtanította engedelmessé a rendeket, mert jó néhányat kivégeztetett közülük, világos, hogy az ellen se mertek már tiltakozni, mikor látták, hogy egy-egy jezsuita is van újra az országban.

Ez volt tehát az a második behozás, melyre Pompéry céloz s mellyel a régi erdélyi protestáns rendek elismerésre érdemesen nagy vallási türelmét akarja bizonyítani. Látjuk, hogy meglehetősen sovány kis türelmem, de még ehhez sincs semmi köze az erdélyi protestáns ren-

dek jóakarátának. De azért Pompéry mégis azt gondolja, hogy mégis nem ő, hanem én vagyok az egyoldalú és az elfogult. Hogy én – ha elfogult vagyok – legalább a magam felenyája javára vagyok elfogult, ő azonban katolikus pap létére is a protestánsok javára az, azt – úgy látszik – bennem kifogásolandónak, magában természetesnek tartja.

A harmadik jezsuita behozó erdélyi fejedelem, s aki ráadásul még protestáns is volt, tehát különösen bizonyítja az elismerésre méltó protestáns türelmet és jóakaratot, Bethlen Gábor volt. Az ő idejében is beleegyeztek ebbe a rendek. Igaz, hogy sose kérdezte tőlük s így nem is volt alkalmuk beleegyezni. Bethlen nagy egyénisége és körmönfonsága mellett a rendek csak Fejbólintó Jánosok voltak, ellenvéleményük sose volt s nem is lehetett, tehát, ha van érdem, itt is egyedül csak Bethlené lehet, nem pedig a protestáns rendeké.

Ami már most maga Bethlen „érdemét” illeti, hogy ez mekkora lehet, láthattuk már onnan, hogy az erdélyi katolicizmus múltját tárgyaló mű, Bethlen minden ellenkezőt hangoztató szólamai ellenére, éppen őt tartja a katolikusok iránt legrosszabb akaratú levő erdélyi fejedelemnek. E mű szerint Bethlen a katolikusok elleni rosszakaratban még a két Rákóczi Györgyön is túltett.

Bethlennek a jezsuiták iránti „jóakarata” akkor kezdődött, mikor élete legnagyobb politikai színváltását tervezte, mikor szakítani akart a törökkel s Ferdinánd leányának kezét és vele Magyarország kormányzóságát kérte. Láttuk, hogy ekkor azt üzenté Bécsbe, hogy hozhat magával Erdélybe a főhercegnő annyi papot, amennyit akar, ő maga is katolikus templomokat és kollégiumokat fog alapítani, sőt az is lehet, hogy még ő maga is katolikus lesz.

Ekkor és ezért hívott be Bethlen először két, majd több jezsuitát, s eleinte – hogy Bécsnek kedvében járjon s kérése ott sikerrel járjon – annyira hízelgett nekik, hogy miséjük fényének emelésére még a maga fejedelmi zenészeit is elküldte a katolikus templomba (illetve nem a templomba, mert katolikus templomot a türelmes protestánsok csak a Székelyföldön túrtak meg, hanem abba a helyiségbe, ahol a misét tartották).

Bethlen nem volt olyan kisszabású egyéniség, hogy mikor terve meghiúsult, még annyira se tudta volna magát fékezni, hogy a jezsuitákat rögtön ki ne zavarta volna Erdélyből, különösen mikor – kivált Páter Szinit – mint tudós és jómódú embereket, személyesen is megkedvelte már őket. Egyébként az önző ok megszűnte után, ami miatt a jezsuitáknak kedveskedett, nem is maradt már ideje irántuk való ellenszenvét újra kimutatni, mert hiszen utána hamarosan meg is halt.

De egyébként is, mivel élete végén már lengyel király akart lenni, ismét csak érdeke kívánta, hogy a katolikusoknak kedveskedjék, tehát már csak emiatt se zavarhatta ki azonnal az Erdélybe bevitt jezsuitákat. Hogy Bethlennek a jezsuitákkal való nyájaskodása mennyire lehetett őszinte, azon a megállapításon kívül, hogy Bethlen volt az erdélyi katolicizmus iránt a legrosszabb akaratú erdélyi fejedelem, még abból a már idézett levéléből is sejthetjük, melyben külföldön utazó unokaöccsei nevelőit még a jezsuitákkal való szóba állástól is aggódva óvja.

Azt, hogy a Bethlen után következő kálvinista erdélyi fejedelmek alatt is majdnem mindig tartózkodott Erdélyben egy-két jezsuita, kár volt Pompérynek annyira kiemelnie és a protestáns türelem annyira elismerésre méltó jelének feltüntetnie. Hiszen még az is, amit erre vonatkozólag ő maga megemlít, a türelemnek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Igaza van abban, hogy Erdélyben később is majdnem állandóan voltak jezsuiták, sőt Kolozsmonostoron néha még tanítottak is, de számuk mindig csak egy-kettő volt, tehát tanításuk csak magánjellegű lehetett és egészen kis körre terjedhetett ki.

Ez az egy-két jezsuita térítéssel egyáltalán nem foglalkozhatott (ettől a maguk érdekében úgy kellett félniük, mint a tüztől, mert hiszen ha csak egy valamirevaló személy is megtért volna hatásukra, újabb szigorú törvényt hoztak volna ellenük és egyenesen hajtóvadászatot tartottak volna azon rendtagok ellen, akik mégis belopóztak volna az országba). Ezért meg kellett elégedniük a már meglevő hívek felkeresésével, de még ezt is többnyire álrúhában tették.

Az „elismerésre méltó” protestáns türelem akkora volt Erdélyben, hogy a törvény ellenére kivételesen az országban tartózkodó jezsuiták az álruha mellett még az álnév használatát is szükségesnek tartották, P. Nagyfalussy János például Nagy János, P. Almássy Pál Sárhegyi Mihály, P. Csete István, Vízkeleti Zsigmond, P. Álló Imre, Hédervári Imre, P. Hilbert János Kőszegi Zsigmond árnevet használt.

Pompéry Aurél érvelése tehát épp úgy fest, mintha egy kommunista Rákosi Mátyás uralma alatt írt volna könyvet, hogy a párt és a párttagok nagy elismeréssel és hálával tartoznak Horthy Miklósnak és rendszerének, mert hiszen ez a rendszer a kommunisták iránt olyan türelmes volt, hogy a föld alatt és álnéven még működni is engedte őket (Horthy e téren még többet „megengedett”, mint az erdélyiek, mert az ő „országglása” alatt a földalatti kommunisták még lapot is adtak ki) s ezért illik, hogy az igazságtalanul megrágalmazott Horthynak egy kommunista adjon elégtételt s az állapítsa meg, hogy Horthy alatt szabadsága volt Magyarországon a kommunizmusnak, mert hiszen tagadhatatlan, hogy a kisebb szabadság is szabadság. Kérdem, elbírt volna-e ezt az iszonyú hazugságot a kommunista önértzet? Pompéry katolikus önérzete elbírt, sőt egyenesen megkövetelte ezt az állítást.

Még ugyanazon helyen hosszabb ideig megmaradni se mertek az Erdélyben titkon működő jezsuiták s ezért helyüket állandóan változtatták. Az 1657-ben meghalt P. Komis István jezsuita. Erdély egyik legelőkelőbb és legvagyonosabb főúri családjából származott és családja ősi fészkeben, Szent Benedek várában működött, de a szentségek kiszolgáltatását óvatosságból még ő is csak éjszakánként végezte. Ha Pompéry Aurélnak, a katolikus papnak, még ez is vallásszabadság, annyit akkor is feltétlenül megállapíthatunk, hogy a magyar közvélemény, bármennyire naiv is e tekintetben egyébként, egész bizonyosan nem ilyen vallásszabadságra gondol akkor, mikor Erdélyért, mint e tekintetben úttörőért és ország-világ számára példát adó primadonnáért lelkesedik.

Látjuk tehát, hogy az erdélyi jezsuiták történelmében minden az őskeresztények katakombáira emlékeztet bennünket; félelmet és rettegést lehel minden: bujkálás, álruha, álnév, az éjszaka sötétje környezi az erdélyi jezsuitákat. De azért Pompéry, a katolikus pap, mégis nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy milyen „tökéletlen” katolikusüldözők voltak a régi erdélyi protestáns rendek. Szerinte ugyanis ezek a rendek nagyon jól tudták, hogy a kitiltott jezsuiták álruhában bent vannak s mégis túrték őket.

Igaz – érvel továbbá Pompéry –, hogy egyik országgyűlésük Sámbar Mátyást, egy másik P. Fabót név szerint is külön kitiltotta az országból, de mivel ők ennek ellenére mégis bentmaradtak, az erdélyi protestáns rendek semmiképpen se lehettek „tökéletlen” üldözők s ezért mindenképpen elismerést érdemelnek, mégpedig tőlünk, katolikusoktól is és elsősorban éppen mitőlünk. (Ilyen érvelés alapján kommunista szempontból nemcsak Horthynak, hanem még Szálasinak is elismerés jár, mert hiszen tudvalevő, hogy álnéven, a föld alatt és az éjszaka csendjében még az ő rémuralma alatt is voltak kommunisták az országban s éppen ekkor még jobban voltak, mint Horthy alatt, mert ekkor még titkos rádiójuk is volt. S a kommunisták mégis milyen kegyetlenül felkötötték ezt a tökéletlenül üldöző, ezt a türelmes és kommunista szempontból az igazság alapján elismerést érdemlő Szálasit!)

Erdélyben a katolikusok helyzete olyan siralmas volt, hogy azt még Pompéry is elismeri, hogy Erdély a vallásszabadság tekintetében nem haladt, hanem inkább mindig hátrább ment és mindig tökéletesebb üldözővé vált a tökéletlenebből. Még ő is kénytelen elismerni, hogy az erdélyi törvényhozásnak a jezsuitákra vonatkozó záróakkordja mégiscsak az őket az országból teljesen száműző 1652-es törvény lett II. Rákóczi György alatt.

Az 1653-ban kiadott „Approbatae Constitutiones”-nek nevezett végleges erdélyi alkotmány nyíltan kitiltja az országból a jezsuitákat, mégpedig még Pompéry szerint is – pedig ez, mint láthatjuk, ugyancsak nagy szó – „gyermekes vádak alapján”. A III. cím egyenesen „szörnyű büntetéssel fenyegeti azokat, akik a jezsuitákat álruhában maguknál tartani merik”.

De azért ez se akadályozta annak, hogy Pompéry azért végeredményben mégis ki ne mondja, hogy az erdélyi rendek „tökéletlen üldözők” voltak, sőt „vallási téren türelmesek voltak, sőt rendkívüli módon voltak türelmesek (!), tehát a régi erdélyi protestáns rendeket vallási türelmetlenségükért dicsérni (!) kell”. El kell ismerni: a Pompéry Aurélok miatt csakugyan nem fordult volna fel soha a vallási béke! Csak hát az a baj, hogy a protestánsok a maguk részéről nem voltak Pompéry Aurélok!

Mi Pompéryvel szemben azt állítjuk, hogy a régi protestáns erdélyi rendek a jezsuiták iránt annyira türelmetlenek voltak, hogy türelmetlenebbek már nem is lehettek volna. Ne felejtjük el ugyanis – mert Pompéry ezt is teljesen elfelejti –, hogy Erdély nem volt független ország s ezért az erdélyi rendek közel se tehették mindig azt, amit akartak és amit szerettek volna. Erdély egyik ura a török volt. A török miatt valamennyi jezsuitát bátran le is gyilkolhatták volna. A portán ezzel valószínűleg még jó pontot is szereztek volna maguknak.

Erdély azonban nemcsak a portától függött, hanem Béctől is. Mikor valójában nem függött tőle, még akkor is állandóan alkalmazkodnia kellett hozzá. Erdélynek a törökkel való szövetsége ugyanis sose volt őszinte, mert a török sokkal megbízhatatlanabb és szeszélyesebb hűbérúr volt, semhogy egy keresztény ország véglegesen a kezébe tehetné volna le a sorsát. Az erdélyiek sose tudhatták, mikor kell ellene a Habsburg királynál menedéket keresniük.

Láttuk, hogy mint erdélyi fejedelem, még Bocskai is mindig hűbérese akart maradni a magyar királynak. Egész Rákóczi Györgyig (az elsőig) minden trónra lépő erdélyi fejedelemnek el kellett magát ismertetnie a magyar királlyal is, sőt hűségesküt is kellett neki tennie. Ebben a hűségnyilatkozatban mindig voltak egyes pontok a katolikus egyház sorsának Erdélyben való megkönnyítésére.

Az erdélyi fejedelmek, hacsak egészen ostoba, elbizakodott gyerekek nem voltak, mint Báthory Gábor és II. Rákóczi György (de ezek mindketten hamarosan meg is bűnhődtek érte), akár őszintén, akár álnokul, de állandóan igyekeztek fenntartani a jó viszonyt a bécsi udvarral. Tudjuk, hogy még az erdélyi fejedelmek közül az egyik leghatalmasabb, tehát aránylag legfüggetlenebb I. Rákóczi György) is rendkívül buzgó kálvinista létére is állandóan barátságos és udvarias összeköttetésben és levelezésben állt még Pázmánnyal is. Világos, hogy nem azért, mert szerette Pázmányt, hanem azért, mert érdekei így kívánták.

Világos, hogy ilyen viszonyok között az erdélyi fejedelmek vagy rendek, ha mégúgy szerettek volna, akkor se fölöstökömözthettek [reggelizhettek] minden reggel jezsuitákat. Világos, hogy azokat a pontokat, melyek megtartására a katolicizmus javára kötelezték magukat akkor, mikor Bécs elismerését kapták, nem szeghették meg utána mindig és rögtön és teljesen (részben és időnként úgys is mindig megszegték).

Világos, hogy ilyen előzmények után az új fejedelemnek, ha már széke elfoglalásakor a jezsuiták közül néhányat álrühában bent talált az országban, Bécs miatt továbbra is túrnie kellett ott őket. Túrte tehát őket, hiszen nyílt s nagy garral-zajjal való üldözésük teljesen lehetlenné tette volna a megszokott, kétkulacsos erdélyi politikát s az ilyen nyílt ellenségeskedés kára a fejedelemre s Erdélyre százszor akkora lett volna, mint a haszna.

Vajon mennyit ártott az erdélyi protestantizmusnak az a néhány hittanóra, melyet egy-egy álrühás jezsuita a kolozsmonostori katolikus elemi iskolában adott? Nem erény volt tehát az erdélyiek részéről ez a „tökéletlen üldözés”, hanem az egyszerű józan ész természetes következménye és az önérdek követelménye. Ez az oka annak, hogy az 1652-es nyílt és végleges kiűzést és 1653-as, az „Approbatæ Constitutiones” alkotmányba foglalt sértő türelmetlenségét már csak az a II. Rákóczi György csinálta meg, aki már független nagyúrnak született, azt hitte már, hogy nincs szüksége Habsburg elismerésre vagy kegyre (mint tudjuk, nagyon keservesen csalódott e feltevésében), elbizakodott volt és ostoba. Ki is törte miatta a nyakát hamarosan.

Aztán azt se szabad elfelejtenünk – amit Pompéry természetesen szintén elfelejt –, hogy Erdély egész fennállása alatt a Habsburg Magyarország „elnyomott” protestánsai védőjének

szerepét játszotta. Sokszor fegyverrel is, de érdeklődéssel, tárgyalásokkal, diplomáciával mindig. Ezt a szerepét mindig a „vallásszabadság” jelszava alatt játszotta. Ha fegyverrel kelt fel, zászlaira akkor is mindig ezt a „szent” szót írta. Világos azonban, hogy ilyen körülmények között egyenesen rá volt kényszerítve arra, hogy a maga országában is tegyen legalább bizonyos olyan látszatintézkedéseket, melyek e jelszóval egyezni látszanak.

Aki mindezt meggondolja, ha józan eszű ember, nem emiatt örvendezik és hálálkodik, hogy az erdélyi protestánsok olyan tökéletlen üldözők s olyan türelmesek voltak, hogy álrühában és az éj leple alatt néha még egy-egy jezsuitát is megtűrték országukban, mikor pedig kizavarták őket, akkor is csak őket (értsd meg te elfogult, gyűlölködő katolikus: egyedül csak őket) száműzték, nem pedig az összes pápista papot (s uramfia, kell-e ennél nagyobb türelem, kell-e ennél nagyobb jóakarát és meghatöbb vallásszabadság?!), hanem inkább azon töri a fejét, hogyan lehetett egy olyan ország, mely vallási kisebbségével ilyen gyalázatosan bánt, ugyanakkor a magyarországi vallási kisebbségnek erkölcsi alapon álló s arra hivatkozó védelmezője és a vallásszabadság bajnoka?

Nekünk Pompéryvel tökéletesen ellentétben azt kell megállapítanunk, hogy tekintve azt a függő helyzetet, melyben Erdély a katolikusok védőjével, a Habsburg-házzal volt, és azt a politikai szerepet, melyet a vallásszabadság örve alatt a Habsburg Magyarországgal szemben állandóan játszott, annál nagyobb vallási üldözés, mint amilyenben a katolicizmus Erdélyben részesült, még el se képzelhető. De tiszteletreméltó eszméknek és jelszavaknak ennél rútabb és álnokabb kijátszása se!

A Habsburgokkal való jóban levés és a vallásszabadság látszatának némi megőrzése céljából miért ne tűrhették volna el az erdélyiek országukban álrühában és álnéven néhány jezsuitát s miért ne tűrhették volna el, hogy ezek Kolozsmonostoron még néhány hittanórát is adhassanak katolikus elemi iskolában, mikor ennek fejében mind a magyarországi protestantizmus, mind a maguk politikája számára ennél sokkal jelentősebb előnyöket értek el, ők maguk pedig így is kellően gondoskodni tudtak arról, hogy a jezsuiták náluk ne téríthessenek, protestánsokkal ne foglalkozhassanak, el ne szaporodhassanak, irodalmi tevékenységet ki ne fejthessenek, híres kollégiumaik fel ne éledhessenek, ezáltal tekintélyes katolikus értelmiséget vagy irodalmi életet Erdélyben ne teremthessenek, érdemes erkölcsű és képzetesebb papságot ott ne nevelhessenek és a protestáns ifjúságra vonzó hatással ne lehessenek.

Ha ezt elérték, nem lehettek-e az eredményekkel teljesen megelégedve, tekintve, hogy a jezsuiták azalatt a rövid kilencévi szabadabb működésük alatt, melyet Báthory István jóvoltából élvezhettek, már egy Pázmányt szereztek és neveltek a katolikus Egyháznak a kálvinista ifjúságból (az anyaországban pedig – szintén alig néhány évvel betelepedésük után – már egy Eszterházy nádort a lutheránus magyar ifjúságból)? Hogy Erdélyben az ilyesminek további lehetőségét azonnal és egyszer s mindenkorra el tudták tiporni, kívánhatott-e ennél többet az erdélyi protestantizmus? Jóakarát, türelem jele volt-e hát részéről, hogy ennyivel (ilyen „kevéssel”) megelégedett?

Ha már most a vallásszabadságnak a jezsuitakérdéshez tartozó részében összehasonlíttuk a protestáns Erdélyt a Habsburg Magyarországgal, mindenképpen azt kell megállapítanunk, hogy e tekintetében az erdélyi vallásszabadság határozottan sokkal kisebb fokú volt a katolikusok számára, mint amekkora vallásszabadság volt e tekintetben a Habsburg Magyarországon a protestáns lelkészek számára.

Igaz, hogy a protestánsoknál nincsenek jezsuiták, akiket a Habsburgok kitilthattak volna, de nem is a név, a szó a fontos, hanem a lényeg, a tartalom. A jezsuiták voltak akkor a katolikus papság élcsapata, élcsapata pedig minden eszmének van s így a magyar protestantizmusnak is volt. A XVI. és XVII. században nálunk Magyar István, Sztárai Mihály, Bornemissza Péter, Alvinczi Péter, Károlyi Gáspár és társaik voltak a protestáns jezsuiták. Ők játszották a hazai protestantizmusban azt a szerepet, melyet a katolikus Egyházban a jezsuiták.



Ha tehát a Habsburg Magyarországon is épp olyan protestánsüldözés lett volna, mint amilyen katolikusüldözés Erdélyben volt, akkor Magyarországból is száműzni kellett volna minden valamire való protestáns író, szónokot, térítőt és minden olyan lelkeszt, aki kimagaslóbb egyéniség volt s így nagy hasznára volt a protestantizmusnak. Vagy pedig nagy türelmesen csak annyit engedni meg, hogy közülük néhány álruhában és álnéven s az éjszaka leple alatt néhány éven át itt lappanghasson.

Akkor a Habsburg Magyarországon is meg kellett volna szüntetni minden magasabb protestáns iskolát (a katolicizmus részére a jezsuiták kitiltása Erdélyben ezt jelentette) és nyomdát (a jezsuiták kitiltása a katolikusok számára ezzel is együtt járt). Ha ugyanis nincs, aki írjon, akkor nyomdára sincs szükség, ha pedig már van nyomda, akkor magától megszűnik az a nyomda.

Mindenki tudja azonban, hogy nálunk a Habsburgok a vallásüldözésnek e legördögibb és egyúttal leggyávább és legszegyenletesebb fájához sose folyamodtak. Ők nem voltak olyan ördögien cinikusok, hogy hirdették, sőt törvénybe iktatták a protestáns vallás bevett, sőt a katolicizmussal egyenlő joggal bírót (mint ezt Erdélyben a protestánsok tették a katolicizmussal), de viszont nem engedték meg neki, hogy más, mint erkölcstelen, kényelmes és tudatlan papjai legyenek; hogy magasabb iskolákat is állíthasson és írói lehessenek. (Elméletben a katolicizmusnak mindez a jezsuiták nélkül is meg lehetett volna, de az akkori viszonyok közepette gyakorlatilag nem. Pedig hát a valóság számít, nem pedig az elmélet.)

Tehát „törvényesen bevették” a katolicizmust Erdélyben, csak híveit tartották mesterségesen tudatlanságban, csak fiait nem engedték tanulni (az erdélyi ifjak, ha katolikusok voltak, illetve ha katolikusok akartak maradni, nemcsak otthon nem tanulhattak, hanem egész 1642-ig még Bécsben, vagy Magyarországon se). (Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, 82. o.) Mi vallási elnyomás, ha még ez se az, s nem a vallási elnyomásnak éppen a legördögibb módja-e ez?

S milyen ravasz volt ez a sátán! Mert hiszen nemcsak a katolikus, hanem a protestáns erdélyi ifjaknak is tilos volt Bécsben vagy Magyarországon tanulni, tehát a tilalom látszólag nem a katolicizmus ellen irányult. De hát ezzel az erdélyi protestáns ifjak semmit se vesztek, mert ők otthon is tanulhattak, meg hát az összes külföldi protestáns egyetem és főiskola is nyitva állt előttük, de a katolikus erdélyi ifjak számára, akiknek otthon nem volt iskolájuk, a tilalom a mesterséges tudatlanságban tartást vagy az elprotestánsítást jelentette.

Ez a tilalom gyakorlatilag azt jelentette, hogy Erdélyben az uralkodó protestantizmus nem tűrte, hogy a katolicizmusnak képzettebb s buzgóbb papjai legyenek; azt jelentette, hogy elnyomták a katolikus kultúrát és a katolikus ifjúságot eltiltották a katolikus kultúra forrásaitól. Ekkora elnyomás bizony csak a kommunista vasfüggöny mögött volt, de nem a Habsburgok országában. (Jellemző, hogy elméletben s az alkotmány szerint a vasfüggöny mögött is „vallásszabadság” volt.)

A katolikus Habsburgok nem voltak annyira önérzetlenek, sem oly perfidek, mint Erdélyben a protestantizmus, mely mivel erkölcsi és szellemi téren szabad verseny esetén nem bírta volna a vitát az ellenféllel, a későbbi kommunizmus „adminisztratív eszközeihez” folyamodott és fizikai erőszakkal, mesterséges gúzsbakötéssel és elnyomással tette lehetővé „ideológiai” ellenfele számára, hogy a szellemi porondon ellenfélként megjelenhessen s mindezt a vallásszabadság és a törvény előtti egyenlőség elvének perfid hangoztatása és formái külsőségeinek megtartása közepette!

\*

Az egyházi nagyjavadalmak elrablása, sőt a püspökség eltörlése és nyílt megszüntetése ugyanilyen szellemi rabszolgaságot jelentett. E tekintetben az erdélyiek annyira egyenesen s nyíltan jártak el, hogy még a külsőségek megtartásával se törődtek s ezért ebbéli eljárásuk mentségére még a „tárgyilagos” Pompéry se tud még olyan szépségflastromokkal se szolgálni, mint amilyenekkel a jezsuiták esetében még tudott.

Hogy a katolikusoknak püspökük ne lehessen, az olyan fontos és elengedhetetlen szabálya volt az erdélyi protestáns valláspolitikának, hogy mikor már (persze nem önként) ismét végleg visszatértek a Habsburg király jogara alá, annak ellenére, hogy a magyar közvélemény úgy tudja, hogy ez az erdélyi híres „szabadság” végleges elvesztésével járt s Erdély számára is a Habsburg önkényuralom korát jelentette, az erdélyi protestánsok még ezen „önkényuralom” alatt se akartak engedni abból a jogukból, hogy a katolikusoknak ne lehessen püspökük, s el is tudták érni, hogy egy ideig még Lipót „önkényuralma” alatt se lehetett nekik püspökük (természetesen nem a protestánsoknak, hanem a most már állítólag elnyomó katolikusoknak).

Az erdélyi katolikus püspökség visszaállításáról még a Diploma Leopoldinumban sincs szó, sőt a végleges erdélyi Habsburg-uralom visszaállítása után még egy jó negyedszázad eltelt, mire végre 1716-ban ki tudták vívni az erdélyi katolikusok, hogy végre-valahára ők is nemcsak az erdélyi képmutató alkotmány betűjében, hanem a valóságban is egyenjogúak lehessenek magyar protestáns testvéreikkel s nekik is lehessen püspökük.

Pedig hát ez az évszázados erdélyi püspöktelenség éppen nem olyan mellékes dolog, mint a „tárgyilagós” Pompéry fel szeretné tüntetni. Nemcsak elméletben nem volt ez mellékes, hanem a gyakorlatban se. Láttuk, hogy a püspöknélküliség nemcsak azt jelentette, hogy az erdélyi katolikusok nem bémálkozhattak és hogy papjelöltjeiket nagy költségek és viszontagságok közepette Moldvába vagy Lengyelországba kellett kiküldeniük felszentelésre (ebből láthatjuk, hogy még azt se engedték meg, hogy e célból Magyarországra küldjék őket), hanem gyakorlatilag egyet jelentett a papnevelő intézet, tehát a papi utánpótlás hiányával.

Majdnem lehetetlenné tette a régiek helyébe új papokról való gondoskodást, de különösen azt, hogy ezek az új papok kellően képzettek és aszketikailag jól megneveltek, jellembe s erkölcsökben lehetőleg feddhetetlenek legyenek. Pedig hát az erdélyi katolicizmus jövője, sőt élete elsősorban ettől függött. (Vajon akadályozták-e a Habsburgok a magyar protestáns prédikátorok tudományos kiképzését és katolikusellenes, felekezeti szellemben való nevelését s tettek-e e tekintetben akár csak kísérletet is?)

A jezsuiták kiűzése a tudományos és erkölcsi színvonal felemelésének lehetőségétől már úgyszólván megfosztott erdélyi katolikus papság felemelkedésének újabb leküzdhetetlen akadályát jelentette. Hogy tisztulhatott volna meg, hogy emelkedhetett volna fel erkölcsi elfajultságából az a székely katolikus papság, melynek nem volt feje, nem volt lelki vezetője, nem volt s nem is lehetett ellenőrzője, a jóra ösztökélője, bűneinek korholója és megbüntetője? Ha hiányzott az, aki az Egyház törvényeinek megtartására rászorította, bűneiért felelősségre vonta s megbüntette volna?

Még korunkban is sokat jelentene, akkor azonban egyenesen megsemmisítő hátrányt jelentett, hogy hiányzott az erdélyi katolikus életben a püspök tekintélye. Nem volt az Egyháznak megfelelő súllyal bíró képviselője, aki az országgyűlésen is, a közéletben is, a fejedelmi udvarban is kellő tekintéllyel képviselte volna érdekeit. Fenn is maradtak az erdélyi katolikusok panaszaik, hogy azért, mert nincs senki, aki szóljon érdekükben, még olyan helyen is a rövidebbet húzzák, ahol többséget alkotnak. Még rosszabb a helyzetük – panaszták – mint az oláhoknak (akiknek vallását a törvény el se ismerte), mert püspökeik még azoknak is lehetnek és vannak, csak nekik nincs és nem lehet. (Panaszaik az 1640-es országgyűlésen. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, X., 290-294. o.)

Látjuk tehát, hogy a dolgot nem lehet egyszerűen csak azzal elintézni, mint Pompéry akarja, hogy hiszen a püspök helyett volt püspökhelyettes (vikárius) s ezt Róma néha még püspökké is fel tudta szentelni. Először, mert igen sokszor nemcsak püspök, hanem még vikárius se volt, s ha volt is, akkor is a protestáns fejedelem erősítette meg, sőt nevezte ki, mint például Rákóczi György Szalainai Istvánt. A katolikusok tehát nem az Egyháztól kapták püspökhelyettesüket, hanem a protestáns Erdélytől. (Az Egyház úgy mentette meg a veszett fejsze nyelét, hogy azt, akit a fejedelem kinevezett, ő is kinevezte. Ha ugyanis ő mást neve-

zett volna ki, akkor még nagyobb is lett volna a baj. De hát milyen szabadság az, ahol az ellenféltől függ az, hogy ki legyen a katolikusok pástora? Lehetett-e így valaha megújulás?)

Pedig a katolikus papság erkölcsi olyan mélyen álltak, hogy e téren megújulásra feltétlenül szükség lett volna. Ugyanaz volt a helyzet, mint a kommunizmus alatt, mikor a vallásszabadság épp úgy bevett vallásnak mondta a katolikusokat, mint a kálvinistákat. A kommunizmus alatt is csak olyan pap lehetett a börtönbe hurcolt, internált, vagy meghalt püspök helyettese, akit az állam (mely mesterségesen és elvből az Egyház tönkretételére törekedett) elfogadott, sőt az Egyház nyakára erőszakolt (Beresztóczy).

Felszentelt püspökök egyébként is csak kivételesen s akkor is elenyészően rövid ideig volt az erdélyi püspöki vikárius. De akkor is mihaszna volt annak, hogy a hatalma megvolt a papszentelésre, de nem volt, akit felszenteljen, mert nem volt papnevelő intézet?

Hogy a gyakorlatban micsoda erkölcsi és szellemi elesettségbe taszította az erdélyi katolicizmust az a rosszlelkű tilalom, hogy püspöke nem lehetett és hogy ez mennyire lehetetlené tette számára ebből az erkölcsi nyomorból való felemelkedést, arra íme, néhány bizonyíték a gyakorlati életből:

Az első vikárius Csikmádéfalvi Szentandrassy István volt. Őt a pápa küldte e minőségben Erdélybe, hogy az erdélyi püspöktilalom hátrányait úgy-ahogy kivédje vele. (Pompéry tehát még azért is hálát rebeg az erdélyi protestánsoknak, hogy még ezt a színszékely püspökhelyetteset is nem röpitették ki azonnal az országból.) Mint neve mutatja, előkelő székely származású volt. Püspökké is fel volt szentelve. Eszerint minden feltétel meglett volna hozzá, hogy hivatását sikeresen betölthesse, s azt gondolná az ember, hogy mivel hús volt az ő húsból, vér az ő vérből, az erdélyi papság és a hívek kitörő lelkesedéssel fogadták. Igen, a buzgó és vallásilag művelt papság és hívek. De hol és hányan voltak akkor ilyenek nemcsak a hívek, hanem még a papok között is? Hiszen az akkori katolicizmus és papság fő baja éppen a dekadencia volt.

Mire Róma erre a szerepre alkalmas embert talált és a püspökké szentelt Szentandrassy püspökhelyettesként Erdélybe mehetett, már 1600 körül járt az idő. Addig tehát már majdnem száz év telt el az erdélyi papság feje fölött politikai zűrzavarok (láttuk, hogy minden erdélyi vagy a vele határos részekre eső püspök egymás után erőszakos halált halt), háborúk okozta eldurvulás, szellemi lesüllyedés és a majdnem százéves püspöktelenség, tehát ellenőrzéshiány okozta erkölcsi lesüllyedésben.

Ilyen állapotok közepette a katolikus papságban különösen nagynak kell lennie az erkölcsi elfajulásnak, hiszen örökös szüzességre van kötelezve, az pedig még lelki műveltség és állandó ellenőrzés mellett se gyerekjáték. Hát még a XVI. századbeli Magyarország és Erdély erkölcsi állapotai közepette! Az erdélyi papságban 1600 körül, mikor a jó Szentandrassy megérkezett közéjük, még annál is alantasabb állapotok lehettek, mint amilyent a néhány évtizeddel előbbi veszprémi püspök egyházlátogatása alkalmával már láttunk.

A papság arra már megszokta azt, hogy nincs feljebbvalója, hogy felelősségre senki se vonja; hogy úgy él, ahogy akar. Világos tehát, hogy jobb szeretett volna továbbra is ilyen függetlenül paposkodni, mint egy, a Rómából a nyakára küldött vikárius ellenőrzése alatt. A függetlenségről való önkéntes lemondáshoz igen nagy lélek, igen nagy jellem, igen nagy tökéletesség kívánatos. De hol volt már 1600-ban ettől a székely papság? Hiszen ezek már mind olyan papok voltak, akik nem szemináriumban nevelkedtek, hanem a régi öreg plébánosok válogatták ki őket híveik fiai közül s így magánúton csak tőlük kapták a „tudományt” és a papi nevelést.

Egy cseppet se csodálkozhatunk tehát, hogy mihelyt ez a székely papság megtudta, hogy püspöki helytartót kap, azonnal összejött, de nem azért, hogy hódolattal üdvözlje, hanem hogy a változás miatt nemtetszését fejezze ki és vele szemben már megszerzett „jogait” megvédje. Ha Szentandrassy vikárius csak a pápa embere lett volna, akkor még gyűlésre se jöttek

volna össze ellene, hanem egyszerűen szóba se álltak volna vele, mert hiszen a pápa karhatalmat nem tudott volna küldeni melléje.

A bölcs pápa azonban előre tisztában volt ezzel az emberi gyarlósággal s mielőtt Szentandrásst Erdélybe indította, Béccsel már megtárgyalta a dolgot. Erdélyben ugyanis épp ekkor került a fejedelmi székre a fiatal Báthory Gábor, aki, mint tudjuk, nagy kálvinista és féktelen erkölcsű gyerek volt ugyan, de ekkor még ingatag uralma támogatására szüksége volt Bécs kegyeire s a jó Habsburgok ezt a jó alkalmat felhasználták arra, hogy az erdélyi katolicizmus számára kérjenek és kapjanak tőle egyes biztosítékokat annak ellenében, hogy őt fejedelemnek elismerik.

Ezért, de egyedül csak ezért (nem pedig, mint Pompéry mondja, a régi erdélyi protestánsok elismerést méltóan „tökéletlen”, majd hogynem jószívű „üldözése” miatt) mehetett be Erdélybe az első vikárius (püspökhelyettes) fejedelmi biztosok, tehát hivatalos állami elismerés és támogatás kíséretében. (Látjuk tehát, hogy még ezt is egyedül csak a Habsburgoknak köszönjük s még ez se történhetett volna meg soha, ha ők nincsenek, illetve ha nem olyan jó és buzgó katolikusok, mint amilyenek voltak.) Egyedül csak ez a Bécs adta állami támogatás volt az oka annak is, hogy a székely plébánosok szükségesnek tartották, hogy gyűlésre jöjjenek össze a Rómából küldött püspökhelyettes ellen, s csak emiatt nem tehették meg azt, hogy egyszerűen füttyülnek rá.

(Persze tévedne, aki egyszerűen csak azt gondolja, hogy még ezeknek a katolikus plébánosoknak se kellett a pápa, tehát tulajdonképpen még ők is protestánsok voltak. Nem. Ők katolikusok voltak, csak kényelmes katolikusok. Nekik pápa kellett, de nem kellett tiszta erkölcs és fegyelem. Hogy a kettőt aztán hogy lehet összeegyeztetni, az ahhoz szükséges fífikát már száz éve megtanulhatták protestáns honfitársaiktól.)

Láttuk, hogy az erdélyi protestánsok is milyen nagyszerűen össze tudták egyeztetni a törvénybe iktatott vallásszabadságot, a katolicizmus legundokabb elnyomásával. Pedig hát e kettő közt sincs nagyobb ellentét, mint magunkat pápistának mondani és tartani s ugyanakkor a pápa követére is füttyülni akkor, mikor rendbe akar bennünket szedni, azaz meg akar bennünket reformálni.

De az is lehet, hogy ezeknek az 1600 körüli székely katolikus plébánosoknak nem is kellett ezt éppen protestáns honfitársaiktól tanulniuk. Hiszen székely góbék voltak egytől egyig, tehát megvolt a maguk furfangos esze. De a kényelemszeretet egyébként is nemcsak nem protestáns, még csak nem is székely, hanem egyszerűen emberi tulajdonság.

Azért jártak el így, mert emberek voltak s nem részesültek (akkor nem is részesülhettek) olyan evangéliumi nevelésben, mely ezt az emberi természetet megnevesítette volna, bár tömegesen s különösen kivételt nem tűrően ezt az emberi természetet még az evangéliummal megnevesíteni is inkább csak elméletben lehet, mint a gyakorlatban. Nem tömegáru az. Ezért mondta az apostoloknak Krisztus Urunk, hogy „gyűlölni fog benneteket a világ” (Mt 24,9; Mk 13,13; Lk 21,17). A világ (azaz az emberek többsége) tehát mindig gyűlölője marad az evangéliumnak. Ne csodálkozzunk hát annyira a székely plébánosoknak a pápától nyakukra küldött püspökhelyettes elleni berzenkedésén.

A székely papság aztán a hivatalos állami támogatás ellenére is ki tudta kényszeríteni a püspökhelyettestől azt az ígéretet, hogy az esperesi kerület igazgatásába nem fog beleszólni, azaz, hogy marad minden majdnem úgy, mint ahogyan eddig volt. A püspökhelyettesnek bizonyára megvolt a maga oka rá, hogy ezt a nagy engedményt megtette. Hiszen még az engedmény ellenére se tarthatta magát sokáig.

Báthory Gábor ugyanis mihelyt Bécs segítségével uralmát megszilárdította, teljesen átadta magát a kicsapongásoknak, s mivel a botrányos élete miatt kitört összeesküvés erősen katolikus jellegű volt, abbahagyta a katolicizmus iránti eddigi jóakarató színlelést, Szentandrásst püspökhelyettesnek azonnal el kellett hagynia Erdély területét, a székelyföldi katolikus papi egerek pedig a hívek nagy kárára épp oly szabadon cincoghattak és garázdálkodhattak

továbbra is, mint azelőtt. Macskájukat az a protestáns vallási gyűlölet távolította el, melyet most még Pompéry is tökéletesnek mond (elhallgatja vagy nem tudja azonban, hogy e gyűlölet előbbi „tökéletlensége” se az erdélyiek érdeme volt, hanem a Habsburgoké).

Olyan tökéletes lett egyszerre ez a protestáns vallási gyűlölet, hogy Szentandrassy kiűzése után az erdélyi katolikusok egy egész félszázadon át csak egyszer láttak még katolikus felszentelt püspököt.

De jó dolga lehetett e fél évszázad alatt a székely plébánosoknak. Hogy a szegény székely híveknek milyen dolga volt ezalatt, azzal senki se törődött. A „senki” szót azonban nem kell szóról szóra venni, mert az emberek gyarlók ugyan, de jellemeik és egészen kiválók is mindig akadnak közöttük. Egyes erdélyi katolikus tanácsosok és urak ugyanis ez idő alatt ismételt panaszt tettek a fejedelem és a rendek előtt a székely papság botrányos életmódja és emiatt a katolikus székely nép eldurvulása miatt. Sajnos, panaszukat nem teheték másnál, mint a kálvinista fejedelemnél és a többségükben protestáns rendeknél.

A fejedelem ekkor Bethlen Gábor volt, aki kénytelen volt belátni, hogy ha a pápista papság hitványsága és ennek következményeként a katolikus nép eldurvulása, műveletlensége protestáns szempontból kívánatos is, a dolgot a végletekbe vinni mégse lehet, vagy legalábbis azt a látszatot, mintha mindez a protestánsok részéről készakarva történék, mégis el kell kerülni.

Ezért 1618. május másodikán Bethlen Fejérdi Mártont kinevezte vikáriussá és főesperessé. Vallási és egyházi szempontból túrhetetlen volt ugyan, hogy a katolikusoknak egy protestáns adjon főpástort, de gyakorlatilag mégis többet ért, mintha a vikáriust a pápa nevezte volna ki. Olyan társasággal ugyanis, mint amilyen akkor a székely papság volt, karhatalom nélkül mit sem lehetett kezdeni, ezt pedig csak a fejedelem tudott adni a püspökhelyettesnek, de a pápa, akinek hatalma nem e világból való, nem.

Ismételt említettük már, hogy „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című mű azt mondja, hogy Bethlen valláspolitikája engedékenynek látszik ugyan s vannak a katolicizmusra előnyösnek látszó intézkedései is, a katolicizmus érdekében azonban ő se tett semmivel se többet, mint amennyit a helyzet és körülmények kierőszakoltak belőle, vagy mint amennyit egyedül azért tett, hogy politikai előnyt szerezzen belőle a maga számára. Azt mondja e mű, hogy Rákóczi György nagy katolikusgyűlölete és ellenszenve ellenére is többet tett az erdélyi katolicizmus javára, mint a vallási türelméről oly híresnek kikiáltott Bethlen Gábor.

Titkos rosszakaratát mutatja például, hogy mikor a katolicizmus javára valamely rendelet kiadott, azzal sose törődött, hogy végre is hajtják-e. Látszik, hogy az egész csak Bécsnek szülő reklám és hírverés volt, nem pedig igazságszeretet vagy igazi jóakarát. Fejérdi vikárius kinevezése is alig ért többet a semminél. Hogy azt a karhatalmat, illetve hivatalos támogatást, melyet Bethlen ígért neki, megkapta-e a valóságban is, arról semmi hír. Minden jel amellett szól, hogy nem.

1634-ben II. Ferdinánd nevezett ki erdélyi püspököt Simándi István személyében, aki hamarosan utána meg is érkezett Erdélybe és reformjai megvalósítására nemzeti zsinatot hívott össze. A papság azonban a reformok megakadályozására – sajnos, joggal – abba kapaszkodott bele, hogy az új püspöknek nincs pápai megerősítése s e címen tiltakozott a zsinat ellen. Erre a protestánsok is felfigyeltek, segítségére siettek (a pápai joghatóság tisztelete címén) a reformok ellen tiltakozó papságnak és a püspököt azonnal kiharancsolták Erdélyből (ha lett volna pápai megerősítése, még jobban kiharancsolták volna). Ezzel aztán a rendcsinálásra és a papság erkölcsi felemelésére irányuló ezen újabb kísérlet is meghiúsult.

Hogy a székely papság rendbe szedésének megakadályozása, szellemi és erkölcsi színvonalának a mélyponton való megtartása az erdélyi protestantizmus részéről nem véletlen volt, hanem tudatos rosszakarat gyümölcse, azt nyíltan elismeri az a kötelezvény, melyet II. Rákóczi György 1658. június 4-én Gyulafehérvárott állított ki a bécsi udvar számára.

A lengyel kudarc és az azt követő megaláztatások ugyanis megtörték Rákóczi gőgjét, Lipóthoz fordult segítségért, s hogy ezt tőle megkaphassa, ennek fejében állította ki ezt a kötelezvényt. Őszintén megmondja itt, hogy azokat az egyházi javakat, melyeket a protestáns Erdély a hitújítás idejében, akkor már több mint száz éve elrabolt, ő már nem adhatja vissza\*, fejedelmi szavára és keresztény hitére ígérte azonban itt Rákóczi, hogy ott, ahol katolikusok eddig is voltak, a katolikus vallás szabad gyakorlatát biztosítja. (Ezzel nyíltan elismerte, hogy az erdélyiek az erdélyi alkotmányt eddig megsértették. Ott ugyanis, ahol voltak katolikusok, vallásuk szabad gyakorlatát az alkotmány szerint eddig is meg kellett volna engedniük. Türelhetetlen dolog, hogy II. Rákóczi György ide csak lengyel kudarcra és a török haragjának magára idézése után jutott el, azaz csak akkor, mikor már Bécs külön segítsége nélkül nem tudta magát tartani.)

\* A Habsburgok Magyarországon, sőt mikor újra sikerült visszaszerezniük, még Erdélyben is (még ilyen hosszú idő múltán is) visszaadták az elrabolt egyházi javakat és így lehetőségessé tették, hogy az Egyház a működéséhez elengedhetetlen intézményeket is létrehozhasssa. Ezek nélkül ugyanis gyakorlati haszna alig lett volna a püspökségek visszaállításának, illetve betöltésének. Az erdélyi püspökséget például csak a XVIII. század elején tudták visszaállítani, mégis ennek a püspökségnek is épp úgy meglelt a sok ezer holdas javadalma, mint a többinek. Még az ennél is későbbi eredetű görög katolikus erdélyi püspökségek majdnem mindegyikének is lett földbirtoka; a nagyváradinak egyenesen százezer holdon felül (erdőkben).

Ezt a jó Habsburgok természetesen csak úgy tudták elérni, hogy a már megszűnt püspökség visszaállítása után újra megvették, vagy a zálogból kiváltották az illető püspökség elherdált javait, mégpedig nem a maguk, hanem az Egyház részére. Lelkiismeretük ugyanis nem tudta elviselni, hogy azok a földi javak, melyeket mások (őseink) Istennek adtak, az ő uralmuk alatt (amely alatt történt dolgokért ők voltak felelősek) e szent céltól elvonassanak. Ezt a szép elvet 1556 áprilisában még az erdélyi országgyűlés is elismerte és kimondta, csak nem tartotta meg. Százszor könnyebb ugyanis jogokat elméletben elismerni, mint a gyakorlatban is végrehajtani. Az előbbihez csak becsületes lelkület kell, az utóbbihoz azonban áldozat s ez már csak a Habsburgokban volt meg.

Vajon melyik tiszteletreméltóbb eljárás: a protestantizmusé és az utána következő későbbi forradalmaké-e, melyek úgy akarták megnyerni a tömegek kegyét, hogy a mását, de különösen és elsősorban az Egyházét ígérték neki, vagy a Habsburgoké, akik 400 hosszú év alatt az Egyháztól nemcsak el nem vettek semmit, hanem nagy áldozatok árán még azt is visszaszerezték az Egyháznak, melyet mások lelkiismeretlen kapzsisága elrabolt?

Elsősorban azért tudott lenni a már protestáns Magyarországból újra katolikus Magyarország.

Elsősorban, sőt úgyszólván egyedül az ő érdemük az, hogy nálunk az egyházi birtokok határa az ő 1918-as bukásukkor majdnem ugyanaz volt, mint amit ezer évvel előbb Szent István szabott meg. Ez a dicséretük természetesen nem azt jelenti, mintha mi elvből elleneznénk minden földreformot, mert ha elítéljük a szentségtörő rablást, az nem jelenti azt, hogy azt is helytelenítjük, ha az Egyház beleegyezésével földben fekvő vagyonának egy részét törvényes úton és eszközökkel más természetű vagyonná változtatjuk át, ha a tömegek érdeke valóban így kívánja.

Az is érdekes, és mutatja az erdélyi „vallásszabadság” „ideális” voltát, hogy olyan helyeken, ahol katolikusok nagyobb számban nincsenek, még most se jut még csak eszébe se, hogy vallásszabadságot ígérjen nekik. A térítést tehát még most se engedi meg, pedig az, hogy valaki vallási meggyőződését szabadon terjeszthesse, a vallásszabadság elengedhetetlen feltétele.

Azt is ígéri kötelezvényében, hogy ezután nem engedi a katolikus vallást kisebbiteni, kiirtani. (Tehát eddig ezt is engedte. Ha ugyanis eddig se engedte volna, miért kellene akkor ígérnie, hogy ezután nem engedi?)

Megengedi, hogy Erdélyben katolikus iskolákat szabadon alapítsanak, a meglévők pedig továbbra is szabadon működjenek. (Katolikus iskolákat tehát eddig nem lehetett Erdélyben alapítani, ami a katolikus kultúra és műveltség mesterséges gúzsbakötését jelentette, természetesen a vallásszabadság hangoztatása közepette. Az az ígéret, hogy a meglévő iskolák szabadon működhetnek, bizonyára a kolozsmonostori iskola eddigi gúzsbakötésének megszüntetésére irányuló ígéret volt.)

A katolikus tanítókat és papokat tanításukban és az iskolai fegyelemben senki se fogja akadályozni (eddig tehát akadályozta). Az erdélyi püspökök a maguk költségén szabadon székelhetnek Erdélyben, szabadon prédikálhatnak, előkelő helyzetük lesz, lelki ügyekben híveik felett minden ellenkezés nélkül joghatóságot gyakorolhatnak. (Ha mindezeket a fejedelem még akkor se tartja maguktól értetődőknek, mikor még beereszti országába a püspököt, gondolhatjuk, milyen szabadon működhetett, kormányozhatott, prédikálhatott, reformálhatott ott a szerény, vagyon nélküli és a fejedelemtől kinevezett püspökhelyettes! Egyébként láttuk, hogy katolikus püspököt Erdélybe még akkor is sokáig nem tudtak bevinni, mikor már a Habsburgok voltak Erdély „nagyfejedelmei”.)

Szabad lesz a prédikálás, körmenetek tartása és minden egyéb katolikus gyakorlat (tehát eddig ezek egyike se volt szabad). A fejedelem nem fogja többé pártját a rossz papoknak. (Tehát – hogy a katolicizmus reneszánszát megakadályozza – eddig igazi sátáni módon még ezt is megtette. Tehát nemcsak a jezsuitákat üzte ki és tiltotta el a működéstől (s most már egész nyíltan láthatjuk, hogy csak azért, mert értékes, jó papok voltak s a katolikus újjáéledést meg tudták volna valósítani), hanem ugyanez életre kelés megakadályozására tudatosan pártul fogta a hitvány s a híveket botránkoztató papokat is, ha az Egyház meg akarta tőlük szabadítani a híveket. Teljesen úgy járt tehát el, mint a kommunisták. (Lásd: Arch. Secr. Vat. Germ., 163., 61r.) Kárpáthy-Kravjánszky: I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai, 12. o. Szent István Akadémia, 1940.)

\*

A székely plébánosok (Erdélyben a protestáns uralom alatt csak a Székelyföldön voltak plébánosok) többnyire jó nemesi családból származtak és rendszeresen házasodtak. Nem ágyasságban éltek, hanem házasodtak. Az a gyakorlat fejlődött ki ugyanis közöttük a Rómától való és évtizedeken át tartó gyakorlati elszakítás miatt, hogy azt az Egyházban dívó szokást, hogy házasodni papoknak (például a görög katolikus papoknak) a felszentelés előtt szabad, képmutató módon szigorúan megtartották s ezért már házasok voltak akkor, mikor Moldvába vagy Lengyelországba kiutaztak a püspökhöz a felszentelésre.

Ott a felszentelő püspöknek becsülettel megvallották, hogy feleségük van, de – már jóval kisebb becsülettel – arra is kötelezték magukat (mert a püspök másképp nem szentelte volna fel őket), hogy hazatértük (a felszentelés) után feleségüktől különválva fognak élni. Mikor aztán hazaértek, szavukat megszegve épp úgy folytatták házasetüket, mint azelőtt. (Ez természetesen a legrosszabb eset, mert bizonyára voltak köztük olyanok is, akik ezt az ígéretet is komolyan tették vagy eleinte próbálták megtartani, csak nem sikerült.)

Világos azonban, hogy ez a helyzet nem azonos a görög katolikus papságéval. Az törvényes, mert az Egyház engedélyén, ez rosszhiszemű és szószegésen és az Egyház törvényeinek mesterséges kijátszásán alapult.

Egyenesen lehetetlen volt, hogy az ilyen papság viszont más tekintetben kifogástalan legyen. Csoda-e, ha az ilyen papságnak nem is kellett püspök, sőt még püspökhelyettes se, maga a pap pedig nem kellett a híveknek? Természetes azonban az is, hogy addig, míg a katolikusoknak ilyen papjaik voltak, az erdélyi protestantizmus is nyugodtan alhatott miatta.

Világos ugyanis, hogy abban a székely papságban, melynek évszázadokon át nem volt feljebbvalója, s ha ideiglenesen volt, akkor vele szemben pártul fogta a protestáns fejedelem és országgyűlés, szép számmal akadtak olyanok is, akik az egyházi előírásokat még külsőleg se tartották meg, ha éppen nagyon kellemetlen volt nekik, s voltak olyanok, akik a felszentelés után is „megházasodtak”, tehát valóban ágyasságban éltek. Külsőleg még ez se volt ágyasság, mert az ilyen papok – a „kéz kezet mos” elve alapján – egymást „törvényesen” is megeskették, sőt – hogy feddhesse magát az illető – szabályos házasságlevelet is adtak egymásnak a megtörtént esküvőről. A XVI. század végén a csíkszéki papok közül, akik pedig az egész erdélyi papság felét s még a javát tették, csak négy volt olyan, akinek nem volt felesége.

E nős papok aztán oly erőszakosan küzdöttek a tőlük bizonyára „reakciónak” nevezett egyházi reformtörekvések ellen, hogy nőtlen papot meg se tűrtek maguk között (a kommunizmus alatt is végtelenül bántotta a békepapokat, ha a papok között csak egy is volt, aki nem ment el az ő békegyűléseikre). Az erdélyi papok is üldözték a nőtlen papot. 1649-ben például országgyűlési határozattal kellett rájuk erőszakolni, hogy nőtlen papot is meg lehet választani főesperessé (!).

Ilyenek voltak tehát a püspöktelen Erdély katolikus papjai, s kétségtelen, hogy azért voltak ilyenek, mert püspöktelenek voltak. Pompéry szerint „tökéletlen”, de a valóságban egyenesen pokolian tökéletes üldözőik miatt azonban, akik püspökségüket kirabolták, sőt a püspököt még így vagyontalanul se tűrték meg s így aztán azt se tűrték meg, hogy papnevelő intézetük lehessen, még ilyen papjaik se lehettek. A szegény katolikus székelyek nagyon boldogoknak mondhatták magukat, ha még ilyen papjaik is voltak, mert a fenti okok miatt még ez is csak ritkán jutott osztályrészükül. Mesebeszéd az ugyanis, amit Pompéry bizonyítékként felhoz, hogy ti. a Székelyföldön több mint száz katolikus plébánia volt a protestáns Erdélyben.

Az az emlékirat, melyre ő hivatkozik, az egyetlen kútfő, mely ilyen nagy számokat közöl. Más források sokkal kevesebbről beszélnek és egész bizonyosan meg lehet állapítani, hogy nem a Pompérytól idézettnek, hanem ezeknek a más forrásoknak van igazuk. Adatok vannak rá, hogy 1584-ben még a Székelyföldön is, ahol még legjobban voltak papok, sokszor 10-20 éves egyének se voltak még megkeresztelve. (Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, 46. o.)

A Székelyföldön kívül egyáltalán nem volt Erdélyben katolikus pap. 1579-ben Kolozsváron a város katolikusainak egy asztalosmester szokta vasárnaponként az evangéliumot felolvasni. Volt olyan katolikus nemes, aki katolikus pap híján protestáns prédikátort tartott birtokán, pedig egyébként annyira nem akart újhitű lenni, hogy a prédikátor szónoklatát állandóan ellenőrizte (ugyanítt 47. o.). 1583-ban az egész Székelyföldön mindössze 24 pap volt s ezek közül 15 esett Csík-, Gyergyó- és Kászonszékre, tehát a mai tiszta katolikus Csík megye területére, Háromszékre pedig kilenc. Udvarhelyszékre tehát, ahol pedig a katolikusok relatív többségben vannak, egy se. A „tárgyilagos” Pompérytól tehát teljesen hamis képet kaptunk, mégpedig – mint ez már egy katolikus paphoz illik – a katolicizmus szabadságának hátrányára hamisat.

A Habsburgok érdeméből később visszaállított erdélyi katolikus egyházmegye sematizmusából megtudhatjuk, melyik plébánia mikor alakult, illetve mikor állították fel újra a protestantizmus okozta pusztulása után. Pontosán megállapítható belőle, hogy az egész Székelységben 1690-ben, tehát akkor, mikor Erdély megint Habsburg-uralom alá került, összesen 47 plébánia állt fenn. A Székelyföld nélküli Erdélyben egyetlenegy volt csak: Szászfenesén. Pedig hát ezek az adatok még nem jelentik egyúttal azt is, hogy minden plébánia valóban be is volt töltve, s különösen hogy állandóan volt az illető községeknek papjuk. Számtalan adatunk van ugyanis arra, hogy a meglévő plébániák is üresen álltak.

Báthory Endre bíboros írja 1591-ben, hogy a Báthory család birtokain vannak a katolikusoknak templomaik, de nem mindegyiknek van papja. Később még ezek a plébániák is elpusztultak – nem is csoda, hiszen pap nélküli plébániák voltak –, mert látjuk, hogy 1690-ben



a Székelyföldön kívül már csak Szászfenesen volt plébánia, az pedig nem volt Báthory-birtok. Ugyancsak Báthory Endre írja, hogy Gyergyószékben négy plébánia van, pap azonban csak az egyikben van, mert a másik három plébániát Lázár András elpusztította és helyükbe más vallásúakat állított fel. (Pedig a Lázárok jelenleg katolikusok.)

Az 1581-ben a Székelyföldön népmissziót tartó jezsuita nem tudott olyan korán felkelni, hogy a gyónók már ne vártak volna rá. Marosvásárhelyen háromezren akartak gyónni, csak nem volt pap, aki meggyóntassa őket. (E 3000 gyónó ellenére még Marosvásárhelyen se volt plébánia s az egész Székelyföld fővárosa a vallásszabadság eme kegyét csak akkor kapta meg, mikor már újra Habsburgok parancsoltak Erdélyben és a magyar történetírás szerint megkezdték állítólag nem a katolikus vallás szabadságának visszaállítását, hanem a vallásszabadság elnyomását.

Mikor I. Rákóczi György Szalainai István bosnyák Ferenc-rendi szerzetes személyében, akinek a pápa is megerősítést adott, vikáriust nevezett ki, a székely papság számára nem volt törvényes ürügy az ellenállásra, de azért természetesen most is ellenállt. Szalainai, mivel karhatalmat kapott a fejedelemtől, vaskézzel rendet teremtett s egy ellenálló papot le is záratott. De az egész székelység felzúdult miatta ellene, mert a papoknak tekintélyes nemesi rokonságuk volt, feleségük is többnyire nemes leány volt s ezek egész rokonsága is a püspökhelyettes ellen fordult.

A fejedelemhez mentek ellene panasszal. Az kérdőre vonta. Hát minek kaptam akkor karhatalmat, ha felhasználnom nem szabad? – válaszolta méltán a fejedelemnek. A fejedelem mégis arra utasította, hogy hatalmával csak mérsékelten éljen és a lecsukott papnak visszaadta szabadságát. De így viszont a vikárius minden tekintélye tönkre volt téve. Mivel öreg is volt és a nős, de befolyásolt papok igen sok kellemetlenséget okoztak neki, úgy elkedvetlenedett, hogy lemondott s az Egyház megint püspökhelyettes nélkül maradt.

A nagy paphiány is hozzájárult Szalainai elkedvetlenedéséhez. Próbált Magyarországról kérni papokat, de onnan se kaphatott, hiszen ott se volt. Kénytelen volt úgy segíteni magán, hogy világiakat állított be a plébániákra (tehát még arra a kétségbeejtően kevés 47 plébániára is, ami volt), hogy vasárnaponként legalább az evangéliumot felolvassák, a gyerekeket megkereszteljék és a halottakat eltemessék. Hogy a hitben valami kis jártasságuk is legyen, Fejéregyházán, a Hallerek birtokán épült Ferenc-rendi kolostorban licenciatusképző iskolát állított fel. Minden tervét megíúsította azonban a fejedelem, aki kimondta, hogy Csíksomlyón és Mikházán kívül nem lehet kolostoruk a ferenceseknek s ezért a fejéregyházit (természetesen a licenciatusképző iskolával egyetemben) feloszlatta. (Csodálkozhatunk-e ezek után, ha szegény Szalainainak elment a kedve? Azon azonban annál jobban csodálkozhatunk, hogy Pompéry ezzel a vallásszabadsággal annyira meg van elégedve.)

Látjuk tehát, mit jelentett a gyakorlatban az, hogy az erdélyi katolikusoknak püspökük nem lehetett, még ha vikáriusuk időnként volt is. Látjuk, hogy ez a püspöktelenség nemcsak egyszerű szépséghiba volt, mint Pompéry állítja, hanem az egész erdélyi katolicizmus lelki életének megbénítását jelentette, elfajulásával volt egyenlő és felemelkedését tette lehetetlenné. Azt jelentette, hogy emiatt az erdélyi katolikus papságot a protestánsok egész 200 éves uralma alatt lehetetlen volt egyháziatlanságából, félkatolicizmusából felemelni, de még ilyen félkatolikus papokkal is csak a leghiányosabban lehetett a híveket ellátni.

Nézzük meg most, hogy ezzel szemben milyen volt a helyzete a protestánsoknak a Habsburg Magyarországon, hogy ebben a viszonylatban is megállapíthassuk, hol volt nagyobb az elnyomás s kisebb a vallásszabadság. Határozottan azt kell mondanunk, hogy protestánsoknak a Habsburg Magyarországon sokkal nagyobb szabadságuk volt. Itt ugyanis lehettek és voltak is protestáns prédikátorok bőven az állítólagos elnyomás ellenére is, s ezeknek nem kellett katolikusoknak lenniük, hanem csak úgy duzzadhattak a protestáns öntudattól, sőt még állandó katolikusellenes uszításukért is csak egyes, nagyon kirívó, kivételes esetekben részesültek büntetésben. Nekik szuperintendenseik vagy püspökeik is lehettek tetszés szerint

és teljes számmal, és ezeket mindig ők maguk választották, nem pedig a császár nevezte ki őket, annál kevésbé küldte a maga embereit a nyakukra.

Annyira kétségtelen, hogy e tekintetben Bécs semmit meg nem kísérelt a magyar protestantizmus elfajítására és e révén való tönkrevetésére, hogy e tekintetben még a hazafias” magyar történetírás, sőt a felekezeti sajtó részéről se olvashattunk soha panaszokat vagy sérelmeket.

A Habsburgoktól és a katolikus főpapságtól Magyarországon „elnyomott” protestánsok teljesen a maguk protestáns törvényei szerint éltek felekezeti életüket, nem úgy, mint a székelyföldi katolikusok, akiknek papjai fölött – protestáns módra – világiak ítékeztek és ítélték őket esetleg még állásuktól való elmozdításra is. Még a pápától küldött vikáriusnak (például Szentandrásynak) is a világiak bevonásával kellett a neki ellenszegülő papokkal tárgyalnia, ami teljesen ellentétben áll az Egyház törvényeivel. Arról se hallottunk soha, hogy az állítólag túrhetetlenül nagy Habsburg üldözés miatt nem volt elég protestáns lelkész akár csak valaha is Magyarországon azért, mert a protestáns ifjak nem mertek elegen papoknak menni, vagy mert akik vállalkoztak volna rá, azoknak nem volt alkalmuk kitanulni.

A Habsburg Magyarország protestáns ifjai külföldre is szabadon mehettek tanulni és ugyancsak sűrűn látogatták is a Habsburg-gyűlésre nevelő külföldi protestáns egyetemeket. Ezek látogatásának megnehezítése csak a jóval későbbi századokban kezdődött s a tilalom akkor is csak az akkor már a hitetlenséget képviselő „felvilágosultság”, nem pedig a protestantizmus ellen irányult.

De nemcsak a tárgyalt két szempont (a jezsuiták kiűzése és a püspökség eltörlése) tekintetében volt kisebb a vallásszabadság Erdélyben, mint a Habsburg Magyarországon, hanem általánosságban is. Hiába hangsúlyozza annyira Pompéry, hogy milyen tökéletes egyenlőség volt jogok tekintetében az erdélyi alkotmányban a katolicizmus és a három bevett protestáns felekezet között; hiába emeli ki, hogy az erdélyi vallásügyi törvények csak a „status quo”-t védték és hogy ezt is csak azért, mert békét akartak és száműzni kívánták az országból az annyira káros vallási háborúságot; hiába mondja, hogy csak ezért szorították a jezsuitákat is háttérbe és csak ezért tiltották el őket a térítéstől és hogy katolikus papnak is csak ezért nem volt szabad protestáns vidéken működni (de éppen emiatt protestáns papnak se katolikus területen).

Pompéry ugyanis egy igen fontos dolgot elfelejt, azt, hogy ez az egész gyönyörű egyenlőség egyszerű képmutatás és perfid szemfényvesztés volt, a tomboló katolikusellenesség és a vallásszabadság lábbal tiprásának leplezésére. Pompéry nem veszi észre, hogy az erdélyi törvények csak akkor rendelték el a „status quo” szigorú védelmét, mikor – a Székelyföldet nem számítva – már egész Erdély protestáns volt, mikor területén katolikus már sehol se volt.

(Láttuk, hogy 1690-ben, mikor Habsburg-uralom alá került, egész Erdélyben egyedül csak az egy Szászfenéken volt katolikus plébánia. Hamis tehát Pompérynek az az állítása is, hogy csak a nagyjavadalmakat vették el. Ha ugyanis egész Erdély területén még a plébániák is megszűntek, akkor bizonyára a volt egyházközségi és templomföldek is megszűntek, illetve protestáns kézre kerültek. Csak a Székelyföldön maradtak meg a plébániaföldek, de ott is csak azokon a vidékeken, amelyeket a hitújítás érintetlenül hagyott.)

Az erdélyi protestantizmusnak tehát csak akkor lett annyira fontos a „status quo” és a vallási béke, mikor már a „status quo” megváltozásával a protestantizmus csak veszthetett, a katolicizmus pedig csak nyerhetett volna. Ezt akarták tehát a törvények megakadályozni, nem pedig a vallási békét védték. Nem a méltányosság gyakorlása volt ez, hanem egyedül a protestáns egyeduralom biztosítása.

Ugyanolyan viselkedés volt ez vallási téren, mint a kommunizmusé nemzetiségi tekintetben. Miután tökéletesen kielégítette az összes szláv és román nemzeti igényeket: miután a cseheknek visszaadta nemcsak a tótokat, hanem még háromnegyed millió szinmagyart is egész az Öreg-Dunáig és az Ipolyig, sőt ezt a magyarságot még ősi földjéről is kiűzte; miután

a szerbnek odaadta nemcsak az összes szerbet, horvátot, vendet, sokácot, bunyevácot és a köztük lakó több százezer németet (akiket még földjükről és házukból is kiűzött), hanem még félmillió, többnyire a határ mentén lakó magyart is; miután Romániánál hagyták nemcsak az összes oláhokat és a sok százezer németet (akiket szintén ki is raboltak és nagyrészt el is üzték); miután újra elszakították tőlünk a székelyeket is s összesen egymillió és hétszázezer magyart, nekünk, a magyaroknak kezdték el hirdetni, hogy milyen káros és mennyire tűrhetetlen ez a túlzott nacionalizmus és hogy a kommunizmus elveinek megfelelően milyen nagy szabadsága van Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában az ottani magyar kisebbségnek!

De hát ha a kommunizmusnak annyira mellékes, hogy milyen fajhoz tartozik valaki, és ha szemében annyira káros a túlzott nacionalizmus, akkor miért nem maradhattak meg ezek a tótok, szerbek, horvátok, oláhok abban a Magyarországon, hol ezer éven át laktak, s akkor miért nem arról gondoskodtak, hogy itt nálunk, Magyarországon kaphassák meg nemzetiségi és faji jogait ezek a nemzetiségek, hogy nálunk legyenek a magyarokkal egyenrangú állampolgárok? Miért kellett előbb nemcsak őket, hanem még a magyarok millióit is előbb Romániához, Csehszlovákiához, Jugoszláviához átcsatolni s aztán ott gondoskodni arról, hogy ezek a most már idegen országban élő, tehát nemzetiségi magyarok is egyenrangúak legyenek az államalkotó román vagy szláv nemzettel s fajjal? S különösen Csehszlovákiában miért kellett ezt csak akkor kimondani, mikor már a magyarokat ki is rabolták ott mindenükből és el is üzték onnan? És ha a kommunizmus annyira ellene van a sovinizmusnak és a nemzetiségekhez annyira igazságos, akkor miért nem hagyták Magyarországon legalább azokat a magyarokat, akiket a müncheni s más egyezmények visszaadtak, s akik egyébként is csak egy részét tették a Trianonban az országtól szakított színmagyarságnak?

Mondom, a régi erdélyi törvények is előbb megvárták, míg a vallási forradalom egész Erdélyből kiírtja a katolicizmust s (míg ez meg nem történt, addig szabad volt téríteni) mikor pedig ez megtörtént, akkor szigorú törvényeket hoztak a „status quo” és „a vallási béke” megőrzése céljából. Akkor eltiltották a térítéseket, s ráadásul mindezt elnevezték vallásszabadságnak. Mert hát – mondják képmutatóan – a térítés nemcsak a katolikusoknak volt tilos, hanem a protestánsoknak is. Szigorúan az egyenlőség alapján álltak, mint egy olyan államhoz illik, mely a történelemben lefelől helyezkedett a legtisztább vallásszabadság alapjára. Mintha bizony a térítés megtiltása és a „status quo”, mint sérthetetlen tabu, szigorú állami őrzése összeegyeztethető volna azzal a vallásszabadsággal, amely ki-kí hitének és vallási meggyőződésének szabad hirdetésében áll.

Mi lett volna azonban, ha Erdélyben a mohácsi vész után, mikor még egész Erdély katolikus volt, János király is tabuként őrizte volna a vallási „status quo”-t és a nemzeti szempontból oly fontos vallási béke megőrzése érdekében ő is eltiltotta volna a térítést, vagyis ő is olyan értelemben állt volna a vallásszabadság alapján, mint a későbbi erdélyi alkotmány? S mi lett volna, ha viszont a mohácsi vész után Magyarországon I. Ferdinánd is ugyanezen elvek alapján járt volna el?

Hiszen ez utóbbira még így is azt fogják rá, hogy ellene volt a „vallásszabadságnak”. Mit mondanának hát rá akkor, ha már 1526-ban ragaszkodott volna a szigorú „status quo”-hoz? Pedig hát semmi különbség se lett volna az erdélyiek és a Ferdinánd vagy János efféle eljárása között, mert hiszen Ferdinánd és János akkor ragaszkodtak a „status quo”-hoz, mikor még az ország tiszta katolikus volt, a „türelmes” erdélyi protestáns rendek és kálvinista fejedelmek pedig akkor, mikor már Erdély tiszta protestáns volt?

\*

A történelem folyamán egymást váltják az eszmék, a koráramlatok, a szellemi divatok. A XVI. század ilyen divatja, koreszméje, amelytől akkor mindenki megittasult, melynek legalább többé-kevésbé mindenki hatása alatt állt, a hitújítás volt. Ez 1600 körül már kiadta ere-

jét, megszűnt divat lenni, nem volt már többé varázsa. Minden új eszmével így van. Eleinte felkapják, aztán megunják, leteszik az emberek s az újabb felé fordulnak. Körülbelül 1600-tól kezdve már a hitújításért se rajongtak az emberek, hanem rajongás helyett már bírálgatni kezdték.

Az erdélyi törvény addig, míg mámorosak voltak tőle az emberek, míg rajongtak érte, szabadon hagyta működni ezt az eszmét, s eszébe se jutott, hogy „status quo” is van a világon, vagy hogy a vallási béke oly nagy kincse a nemzetnek. (Még az se jutott eszébe, hogy a vallási egység mekkora kincs.) Akkor szabad volt a „status quo”-t megbontani, szabad volt újat behozni, szabad volt a nép vallási egységét megbontani. Akkor minden törvényes akadály nélkül lehetett egy új hit szolgálatába adni a meglévő templomokat, plébániákat és plébániai javadalmakat.

Annak ellenére, hogy eszükbe se jutott a szép elv, sőt újra törvénybe is iktatták, hogy „ami egyszer Istennek ajánlatott, többé világi célokat nem szolgálhat”, mégis egymás után foglalták el a kolostorokat, üzték el belőlük a szerzeteseket és apácákat anélkül, hogy ezt az állam akár a „status quo”, akár a vallási béke, akár a tízparancs „ne orozz”-a alapján kötelességének látta volna megakadályozni.

A püspök székházát és javadalmait egyenesen maga az országgyűlés foglalja le és ajándékozza oda a királyné eltartására, sőt 1566-ban Torcián még azt is kimondja, hogy nem is tűr „status quo”-t és hogy „az afféle (micsoda lenézés!) egyházi rendben való egyházi személyek, akik a pápai tartományhoz és emberi szerzéshez (azaz magyarul: a „status quo”-hoz, az eddigi állapotokhoz) ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak, az öfelsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak”.

Ekkor már a Székelyföld egy részét kivéve (azt a részét, amely legtávolabb esett a közlekedéstől s ahova nem is járt senki, aki nem ottani lakos volt) Erdélyben mindenki protestáns volt, sőt úgy látszott, hogy még ez a félreeső Székelyföld is az lesz, mert hiszen ugyanaz az „öfelsége”, akinek birodalmából Tordán a pápista egyházi személyeket „kiigazították” (János Zsigmond), a katolikus székelyeket nemességüktől is megfosztotta, jobbágysorba taszította, birtokaikat pedig protestáns híveinek eladományozta. Márpedig mint az új protestáns földesurak jobbágyaira, rájuk is az a sors várt, mint a többi erdélyire.

Mire azonban Erdély már egészen protestáns lett, ugyanez a protestantizmus el is veszítette eleven erejét, kezdett kimenni már a divatból s megszűnt az a vonzóerő lenni, ami addig volt.

Ellenben ezzel egy időben jelentkezni kezdett az újabb szellemi áramlat, az újabb, a XVII. század lelki divatja, a katolikus visszahatás, az ellenreformáció, a protestánsok egy része visszatérésének divatja, az az idő, mikor már bírálni kezdték a protestantizmust és újra kezdték megbecsülni a régi Egyházat és értékeit, s hozzá újra visszatérni lett szokássá.

Ekkor a mi jó erdélyi protestánsaink egyszerre „a vallási békét” és a „status quo”-t kezdték értékelni, nemzeti kincsnek tartani, tehát a törvénnyel védeni s e törekvésüket ráadásul elnevezték vallásszabadságnak. Szigorúan a vallási paritás és egyenlőség alapjára helyezkedtek ugyanis s ezért nemcsak a katolicizmus, hanem a protestantizmus terjesztését is megtiltották (akkor, mikor már nem is lehetett terjesztetni, mert mindenki protestáns volt már).

Vajon miért nem volt fontos a „status quo” akkor, mikor a reformáció jött és hódított? Miért volt szabad akkor téríteni és miért nem voltak akkor „békebontók” ezek a térítők? És ha az, hogy nekik szabadságot adjanak erre a térítésre és békebontásra, akkor a vallásszabadság követelménye volt, miért lett ugyanez a következő században, mikor már a katolicizmusnak lett volna előnyére ez a terjesztés, egyszerre az országra káros s ezért törvényileg tilos a békebontás?

Milyen mérközés az, amelyben addig, míg a megtámadott fél indiszpozícióval küzd, ezért alul van, nem tud felülkerekedni, vele szemben teljes szabadságot adok a fölényben lévő ellenfélnek, mihelyt azonban látom, hogy már elmúlt az indiszpozíciója, kezdi magát összeszedni, sőt már fölényben is van, akkor rögtön lefújom a mérközést és kijelentem, hogy

már lejárt a mérkőzés ideje, most már békére van szükség, már káros a vallási vita, tehát maradjon a jelenlegi „status quo”?

Pedig hát Erdélyben szóról szóra ez történt. Az erdélyi protestáns rendek és fejedelem részéről a „status quo” törvényes védelme és a vallási „békebontás” eltiltása a világtörténelem egyik legnagyobb csalása és egyik legundokabb képmutatása. S a magyar irodalom és közélet, sőt még Pompéry, a katolikus pap is milyen halálos komolyan veszik, s hogy lelkesedik érte, mint a kort meghaladó és az egész világ számára példamutató elvért!

Pompéry határozottan kimondja, hogy a Habsburg Magyarországon közel se volt olyan vallásszabadsága a protestánsoknak, mint amilyent a kálvinista fejedelmek alatt Erdélyben élveztek a katolikusok. Ezzel ugyan semmi újat nem mond, mert hiszen a magyar történetírás, szépirodalom, újságírás és az egész magyar közfelfogás már évszázadok óta egyenesen abban a meggyőződésben van, hogy a Habsburgok Magyarországon a protestánsok számára csak elnyomás, Erdélyben pedig a katolikusok (és mindenki) számára csak vallásszabadság volt.

Pompéry tehát akkor, mikor elismeri, hogy mindkét országban volt elnyomás is és volt vallásszabadság is s csak az elnyomás vagy a szabadság fokában volt különbség a két ország között (szerinte a habsburgi ország szegényére), már tulajdonképpen szembehelyezkedik a közvéleménnyel és nagy engedményt tesz a történelmi igazságnak s a tudományos haladásnak; olyan engedményt, hova a magyar közvélemény még nem jutott el. De hát Pompéry is messze jár még a teljes igazságtól, mert az igazság az, hogy a Habsburg-elnyomás egyenesen kisebb volt a protestánsok ellen, mint az erdélyi a katolikusok ellen, illetve a protestánsok szabadsága a habsburgi országban nagyobb volt, mint a katolikusoké a protestáns Erdélyben.

Pompéry e tekintetben való állításának tarthatatlanságát már bőven be is bizonyította. De neki egyébként is azt, hogy a Habsburg-elnyomás mégiscsak nagyobb volt, mint az erdélyi, nem számunkra kellene hangsúlyoznia és nem a protestantizmusnak adott elégtételként, hanem a magyar közvélemény felé és katolikus elégtételként. A magyar közvélemény ugyanis eddig azt hitte, sőt még ma is azt hiszi, hogy a két ország között nem mennyiségi, hanem minőségi különbség volt. A magyar közvélemény még ma is azt hiszi, hogy a két ország között e tekintetben nem az a különbség, hogy az egyik jobban elnyomott, illetve az egyik kisebb szabadságot adott, mint a másik, hanem az, hogy az egyik elnyomott, a másik szabadságot adott; az egyik gyötört, a másik éltetett; az egyik modern volt, a másik középkoriban elmaradt; az egyik felvilágosult volt, a másik sötét reakciós; az egyik gyűlölt, a másik szeretett.

Pompéry ezen a nagy igazságtalanságon teljesen átsiklik, s úgy tesz, mintha a magyar irodalom s közvélemény is azt az álláspontot képviselné, melyet ő, s mintha az is tudna a Habsburgok adta protestáns vallási szabadságról is és az erdélyi katolikus vallási elnyomásról is s ez utóbbiért csak azért lelkesednék, az előbbin meg csak azért botránkozna, mert Erdélyben a katolikus elnyomás kisebb, a szabadság nagyobb volt, mint a szomszédos anyaországban a protestánsoké.

Pompéry csak arról tud, hogy én illetem igazságtalan váddal az erdélyi protestantizmust s ezért csak annak jár ezért elégtétel; mit sem tud azonban arról a vádról, mellyel a magyar irodalom és közvélemény (benne természetesen még a katolikus közvélemény is, mert hiszen ha ez nem lenne benne, akkor nem beszélhetnénk magyar közvéleményről) illetve, sőt illeti még ma is a Habsburgokat s velük együtt a magyar katolicizmust, vagy legalábbis a főpapságot (ez azonban magát a magyar katolicizmust jelenti, mert az Egyházban egyedül a főpapság tanít és kormányoz, s aki nem engedelmeskedik neki, az nem katolikus), ti., hogy az ő uralmuk alatt az erdélyi katolikus szabadsággal szemben egyszerűen protestáns elnyomás volt.

Ez a vád még Pompéry szerint is igazságtalan s ezért ellene a Habsburgoknak, a magyar katolicizmusnak s a főpapságnak is járna elégtétel, melynek szükségét azonban Pompéry egyáltalán nem érzi. Igaz, hogy ez az elégtétel az ő eszmevilága szerint a protestánsoktól járna a Habsburgoknak és a főpapoknak, nem pedig tőle, a katolikus paptól, de akkor legalább

fel kellett volna őket szólítani erre az eszmei kötelességükre, vagy legalább megállapítani, hogy az elégtételadás szükségessége fennáll. Pompéry azonban effajta elégtételadás szükségére egyáltalán nem céloz.

A magyar közvélemény eddig azt tartotta, hogy a Habsburgok alatt Magyarországon tisztán csak elnyomás és vallásüldözés folyt (legalábbis a protestánsok ellen), a Habsburgok tehát – Pompéry kifejezésével élve – „tökéletes” üldözők voltak, Erdélyben pedig „tökéletes” vallásszabadság volt (hiszen másképp csak nem lehetne Erdély e tekintetben az egész világ számára példa?). Most azonban már még Pompéry is hangsúlyozza, hogy Erdélyben csak olyan értelemben volt vallásszabadság, hogy a kisebb vallásszabadság is vallásszabadság. Mivel azonban ha ez igaz, akkor a kisebb üldözés is üldözés, kétségtelen, hogy Erdélyben is üldözték a katolikusokat. Ez tehát nemcsak a protestánsokkal történt meg a Habsburgok és a főpapok alatt.

Ennyit mondanánk akkor, ha Pompérynek igaza volna, azaz ha Erdélyben csakugyan nagyobb lett volna a szabadság a katolikusok számára, mint a Habsburgok alatt a protestánsok számára. Láttuk már azonban s a következőkben még jobban látjuk, hogy egyenesen felháborítóan nincsen igaza. Erdély a Habsburgok magyarországi „vallásüldözésével” szemben nemcsak a vallásszabadság ideális hazája nem volt, hanem annál még csak enyhébb üldözője se volt a vallási kisebbségnek. Éppen ellenkezőleg: Erdély sokkal jobban elnyomta a katolikusokat, mint amennyire a Habsburgok vagy a főpapok Magyarországa elnyomta a protestánsokat.

\*

Állítása bizonyítása folyamán Pompéry vallásjogi fejlődés tekintetében öt korszakra osztja a mohácsi vész utáni Habsburg Magyarország történelmét. Az első korszakot 1606-ig, a bécsi békéig számítja. 1526-1606-ig szerinte (s a valóságban is) a Habsburg Magyarországon elméletben, azaz a törvény betűje szerint egyáltalán nem volt vallásszabadság. Nem volt nemcsak a jobbágyok, hanem még a nemesek számára se, mert egész a bécsi békéig érvényben voltak a régi, egyedül csak a katolikus vallást elismerő és az eretnekséget tiltó, követőiket halállal sújtó magyar törvények, sőt a régieket még újabb hasonlókkal is kiegészítették (mint ezt már mi is közöltük). Mindez – de természetesen mi mondjuk, nem pedig Pompéry – világosan mutatja, hogy mind a kassai dóm visszavétele, mind a Rudolftól „önkéntesen” a törvénykönyvbe a katolikus vallás javára betoldott cikkelye teljesen megfelelt a magyar alkotmánynak és a törvény szellemének, s hogy a Habsburgok és a főpapok álltak törvényes alapon, nem pedig a protestánsok.

Mindez azonban csak elmélet volt. A gyakorlatban ugyanis a nemesség teljes vallásszabadságot élvezett, mert hiszen minden büntetés vagy hátrány nélkül térhetett át majdnem teljes számban az új hitre, sőt az eretnekség követése még annak se volt akadály, hogy az ilyen nemesből akár még nádor is lehessen. A jobbágyokról már nem mondhatjuk ezt. Nekik nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban se volt vallásszabadságuk, mert e tekintetben a „cuius regio, eius religio” elv (mely Pompéry szerint – s a valóságban is – éppen nem volt külföldről behozott portéka, hanem nálunk is épp úgy a törvényben gyökerezett, mint ott) érvényesült s ezért a jobbágyok vallásának a sorsa a földesúrtól függött. A nemesek tehát önként, a jobbágyok pedig a földesurak kényszerítésére vagy rendelkezése miatt lettek protestánsok, mert a földesurak a birtokukon lévő templomban olyan lelkészt alkalmaztak, mely azt a vallást hirdette, melyet ők vallottak.

Pompérynek e korra vonatkozólag a Habsburg Magyarországról tett megállapításai tehát helyesek, de csak a tényeket, nem pedig a tények minősítését illetően. Ezért a végső megállapítása is, hogy ti. Erdélyben e korban nagyobb vallásszabadság volt, mint az anyaországban a Habsburgok alatt, teljesen hamis. Ebben az első korszakban, tehát a bécsi békét megelőző időben, protestánsaink igazán meg lehetnek elégedve a Habsburg Magyarországgal. E korban a magyar nemességnek az írott törvény ellenére a gyakorlatban tökéletes vallásszabadsága

volt. Hogyne lett volna az, mikor szinte mindnyájan protestánsná lehettek anélkül, hogy a legkisebb káruk vagy hátrányuk lett volna belőle, sőt mikor még az egyházi vagyontól meg is gazdagodhattak melléje.

Az, hogy elméletben, a törvény betűje szerint semmi vallásszabadságuk se volt, semmit se számít, mert igazán nem kell félni az olyan elmélettől, melyet senki se tart meg, mellyel senki se törődik, melynek a gyakorlat éppen az ellentéte s melyet bárki büntetlenül megszeghet. Olyan országban, melynek uralkodóháza katolikus, ez az elméleti, de csak elméleti vallásváltoztatási tilalom tulajdonképpen magától értetődő, mert hiszen köztudomású, hogy a katolikus Egyház elméletben e tilalom alapján áll és fog is állni mindig. Világos ugyanis, hogy az elmélet úgy szól, hogy helytelenül mindenkinek tilos cselekedni és tilos az igazságot a tévely kedvéért otthagyni. De ha mindezek ellenére ezt mégis mindenki szabadon és büntetlenül teheti, annak az olyan ember, aki e tekintetben elméletben is a szabadság alapján áll, csak örülhet. Ami tehát a nemességet illeti, protestánsaink a bécsi béke előtti időben, tehát az egész XVI. század folyamán, a Habsburg Magyarország vallásszabadságával teljes mértékben meg lehettek elégedve. Hiszen ekkor tették Magyarországot protestánsná. Ha nem volt szabad, akkor hogy teheték azzá?

Ami a jobbágyokat illeti, protestánsaink még jobban meg lehettek elégedve a Habsburg ország e korával. Igaz, hogy a jobbágyoknak e korban nemcsak elméletben nem volt szabadságuk, hanem a gyakorlatban se, mert hiszen vallásuk teljesen a földesuraktól függött, azonban ebben az időben a földesurak a földesúri jogot, tehát a vallási kényszert, csupán csak a katolicizmus ellen használták. Ebben a korban tehát a magyar nemességnek nemcsak arra volt szabadsága, hogy – minden ellenkező elméleti tilalom ellenére – szabadon cserélhette hitét, hanem még arra is, hogy új hitét, a protestantizmust jobbágyaira még rá is erőszakolhatta. S ez a „joga” – minden állítólagos Habsburg-fanatizmus ellenére – nemcsak elméletben volt meg, hanem a valóságban is. Hiszen e kényszer folytán az ország szinte egész jobbágyosága valóban protestánsná lett.

A városokban a városi polgárság felett viszont a városi tanácsok gyakorolták ugyanezt a vallási kényszert és városainkat tették e korban erőszakkal teljesen protestánsokká.

Pompéry azonban e korról kapcsolatban – bámulatossá szellemi színvaksággal – nem lát semmi mást, mint csak ezt a szót: vallásszabadság. Hogy a katolicizmus javára nyilvánul-e meg vagy a protestantizmusé, azt nem hajlandó figyelembe venni. Mivel ez a „szent” elv a Habsburg Magyarországon a XVI. században a jobbágyoságot illetően mind elméletben, mind gyakorlatban egyaránt meg volt sértve, megállapítja, hogy a helyzet sokkal rosszabb volt itt, mint Erdélyben, ahol szerinte nem volt megsértve. (Ebben sincs ugyan igaza, mert ha elfogadja, sőt hangsúlyozza, hogy az anyaországban nem önként lettek az addig katolikus jobbágyok protestánsokká, nem tudom mi címen gondolja, hogy ugyanez a folyamat ugyanebben a korban Erdélyben viszont önként ment végbe?)

Miközben Pompéry a Habsburg-országban e korban a vallásszabadság durva megsértését megállapítja, azon a kis „jelentéktelenségen” egyszerűen átsiklik, hogy a magyarországi jobbágyok vallásszabadságát ez időben még a Habsburg-országban se a katolicizmus, nem is a Habsburgok vagy a főpapok, hanem a vallásszabadságot hirdető protestáns magyar főurak, tehát a protestantizmus sértette meg. Elméletben a katolicizmus sértette a vallásszabadságot, mert e korban a magyar törvények az eretnokségeket büntették halállal, a gyakorlatban, a valóságban azonban a protestantizmus volt az, mely erőszakkal irtotta ki a katolicizmust, mégpedig épp annak ellenére, hogy az ország középkori törvényei az új hittel szemben írták elő ezt az erőszakot.

A protestantizmus kárára, tehát a Habsburgok vagy a katolicizmus részéről, a bécsi békét megelőző időben nemcsak nem volt megsértve a vallásszabadság a Habsburg Magyarországon, hanem éppen az ellenkező történt: a protestánsok tiporhatták és tiporták lábballal a katoli-

kusok vallásszabadságát, ha ezek a katolikusok jobbágyok voltak, s mindez annak ellenére történhetett meg, hogy a törvények éppen az ellenkezőt írták elő.

Igaza van tehát Pompérynek, hogy a Habsburgok alatt 1606 előtt kisebb volt a vallásszabadság, mint később a protestáns Erdélyben, csak azt felejtette el megmondani, hogy ez nem a katolicizmus javára és nem a Habsburgok vagy a főpapok bűnéből, hanem a protestantizmus javára és a protestánsok bűnéből történt.

Ha az „Erdély” szón a protestantizmust értjük (márpedig a jelen esetben azt értjük rajta), akkor azt kell megállapítanunk, hogy a bécsi béke előtti időben „Erdély” (az erdélyi szellem) még a Habsburgok országában is uralkodott s még ott is el tudta nyomni a katolikusok vallásszabadságát. Ami e korban a Habsburg Magyarországon a vallásszabadság szempontjából bűn volt, azt a protestánsok követték el, nem pedig a katolicizmus, a Habsburgok vagy a főpapok.

Pompéry azonban ezt a „kis” különbséget (tehát a lényegét) nem hajlandó észrevenni. Ő csak azt állapítja meg, hogy e korban a Habsburgok Magyarországon nem volt vallásszabadság, mint később Erdélyben, ha tökéletlen fokban is, de némileg mégiscsak volt, s ebből aztán (tehát a Habsburg-ország protestánsainak legnagyobb szegényéből) levonja a következtetést, hogy a szintén gyarló protestáns Erdély mégiscsak tökéletesebb volt e tekintetben, mint a katolicizmus és a Habsburgok Magyarországa. Mivel a protestánsok a bűnüket Habsburg-uralom alatt követték el, egyszerűen úgy tesz, mintha a protestáns bűn Habsburg s katolikus bűn lenne.

Ami most ugyanebben a korban az erdélyi vallásszabadságot illeti, a valóság közel se mutatja azt az ideális állapotot, melyet Pompéry állapít meg róla, aki azt mondja, hogy Erdélyben mind elméletben, mind a gyakorlatban a legtökéletesebb vallásszabadság volt ebben a korban mind a nemesek, mind a jobbágyok részére. Ezen állítás valótlanágát már „a priori” [tapasztalat nélkül] is meg lehet állapítani. Lehetetlenség ugyanis, hogy a magyar nemeseknek az a része, mely az anyaországban lakott, kíméletlenül élt földesúri jogával s ehhez módja is volt annak ellenére, hogy az államhatalom katolikus kézben volt, az ország törvényei pedig egyenesen halállal büntettek minden eretnekséget, viszont ugyanennek a nemeseknek Erdélyben lakó része (sőt sokszor ugyanaz a nemesi személy azon birtokain, melyek Erdélyben voltak) egyáltalán nem élt ugyanezzel a földesúri joggal új hite javára.

Pompéry azért hiszi el és teszi fel mégis ezt a lehetetlenséget, mert Erdélyben az uralomra jutott protestánsok nem a protestantizmus kizárólagosságát vagy uralkodó voltát és a katolicizmus tilos voltát iktatták törvénybe (mint ugyanekkor az északi, protestánsá lett államokban csinálták), hanem a felekezetek közti egyenlőséget és a vallásszabadságot.

Ő ezt a törvénybe iktatást szóról szóra és ideális értelemben veszi. Ezzel azonban a történelmi érzék teljes hiányáról tesz tanúságot, mert nem veszi tudomásul, hogy a XVI. században még a mai értelemben vett vallásszabadságról, tehát olyan vallásszabadságról, melyet nemcsak forradalmi jelszónak használnak, hanem komolyan is veszünk és meg is tartunk, nem lehet szó. Ilyesmit a XVIII. század második fele előtt bármely országban hiába keresünk. Nem találjuk meg ezt nemcsak katolikus, hanem még protestáns országokban se, mégpedig az utóbbiakban nemcsak a katolikus-protestáns viszonylatban nem, hanem még a protestáns felekezeteknek egymás közötti viszonylatában se. Ebben a korban még arról se lehet szó, hogy a lutheranizmus akár csak a kálvinizmust is megtúrje vagy fordítva.

Az északi protestáns államok és a mi Erdélyünk közt e korban nem az a különbség, hogy azok ez időben még a középkor szellemében gondolkodtak s azért területükön egyszerűen eltiltották a katolicizmust, ellenben Erdély már ekkor olyan felvilágosult volt, hogy akkor, mikor már protestáns volt, a vallásszabadságot iktatta törvénybe.

Az igazi különbség a kettő között nem ez volt, hanem csak az, hogy az északi államok, mikor protestánsok lettek, a maguk urai voltak, ezért nem voltak kénytelenek diplomatizálni, hanem azt mondhatták ki törvényeikben, amit gondoltak és akartak. Erdélynek ellenben ak-



kor, mikor protestáns lett, még katolikus királynéja volt (Izabella) s az ő halála után egy ideig még fia, János Zsigmond is katolikus maradt, sőt egy ideig még később is katolikus volt a fejedelem (Báthory István, Kristóf, Zsigmond, Endre). Világos tehát, hogy az erdélyi protestáns rendek nem büntették halállal, sőt még csak tilosként se bélyegezhették meg királynéjuk, később fejedelmük vallását, hanem legalább elméletben meg kellett elégedniük a maguk vallásszabadsága törvénybe iktatásával, vagyis annak kimondásával, hogy szabad protestánsnak is lenni, meg katolikusnak is.

Később pedig, mikor már kálvinista fejedelmek voltak, azért kellett megmaradniuk az elméleti fikció mellett (melyet azonban mint láttunk és mint látni fogjuk, a valóságban sose tartottak meg, tehát csakugyan csak fikció volt és az is maradt mindig), mert minden új erdélyi fejedelemnek a törökön kívül a császár-királyal is el kellett ismertetnie magát, a török sakkban tartására vele is jóban kellett lennie, ennek feltétele azonban mindig a katolikusok szabadsága volt (az erdélyi elméleti vallásszabadság tehát tulajdonképpen a Habsburgok érdeme, nem pedig a protestantizmusé vagy az erdélyiek felvilágosultságáé vagy békeszeretetéé). Ezen kívül, mivel az erdélyi kálvinista fejedelmeknek úgyszólván mellékfoglalkozása volt a magyarországi protestáns vallásszabadság védelme, e szerepben csak akkor léphettek fel, ha otthon a saját országukban, ha a gyakorlatban nem is, de legalább elméletben megvan ugyanez a vallásszabadság.

Hogy aztán ez az erdélyi elmélet milyen kétségbeejtően messze járt a valóságtól, arra még Pompéry is kénytelen rámutatni. Még ő is elismerte, hogy katolikus püspököt nem tűrtek meg országukban, se jezsuita iskolákat vagy térítést, s ezért ő is elismeri, hogy az erdélyi vallásszabadság valójában nem vallásszabadság volt, hanem csak „tökéletlen üldözés”. Sajátos, hogy most mégis azt állítja, hogy 1606-ig Erdélyben tökéletes vallásszabadság volt.

Az erdélyi psziché (ami egyébként természetes is) annyira nem volt magasabb rendű a skandinávnál, hogy katolikusgyűlölete épp oly nyílt katolikusellenes törvényben robbant ki (mihelyt János Zsigmond, a fejedelem, is épp úgy protestáns lett, mint az északi királyok azok lettek), mint az északi államokban. Láttuk, hogy a tordai országgyűlés 1566-ban egész nyíltan megtagadta a vallásszabadság elvét s még elméletben is megtiltotta a katolicizmust, mert törvényt is hozott ellene. Minden pápista papot „kiigazított” az országból.

A Habsburg-ország protestáns nemeseinek – láttuk – eszükbe se jutott ilyen gonosz törvény alkotása, sőt katolikus királyuk ösztökélésére egész nyugodt képpel egymás után hozták még az újabb törvényeket is a saját protestáns vallásuk ellen. Gondolták, úgyse számítanak ezek a valóságban semmit.

Vagy pedig akkor, mikor az „eretnekséget” eltiltották, titkon arra gondoltak, hogy nem ők (a lutheránusok) az eretnekek, hanem csak az újabban terjeszkedni kezdő kálvinisták, mikor pedig ők maguk is kálvinisták voltak már, akkor az unitáriusokra meg az anabaptistákra gondoltak.

Ha azonban azt kell látnunk, hogy a jobbágyaik köréből még ezek az elméletben annyira türelmes, sőt még a saját vallásuk elméletben való eltiltásába is beleegyező anyaországi rendek is teljesen kiirtották a katolicizmust, el lehet-e akkor hinni, hogy viszont azok az erdélyi rendek, akik katolikusgyűlöletükben még elméletben is eltiltották a katolicizmust és meghozták a tordai végzést, nem kényszerrel tették jobbágyaikat protestánsokká, hanem előbb megkérdezték őket, hogy akarnak-e, s megvárták, míg önként akarnak? Addig pedig, míg ez meg nem történt, fizették részükre a katolikus papot?

Ha valakinek olyan kétségbeejtő lenne a logikája, hogy még ezt is elhiszi, vagy ha valaki azért tartja ezt lehetségesnek, mert az erdélyiek később hoztak elméletben mérsékeltbb törvényeket is és csak „tökéletlen üldözők voltak”, azt is ki kell ábrándítsák a tények. Mert hiszen Erdélyben épp úgy tudunk kolostorok elfoglalásáról, sőt lerombolásáról, szerzetesek elűzéséről, az Egyház vagyona elfoglalásáról, mint az anyaországban, sőt még jobban. Az is tény, hogy a jobbágyság Erdélyben épp úgy, sőt még jobban protestáns lett, mint az anyaor-

szágban. Vajon milyen címen tesszük fel tehát, hogy itt kényszer hatására lett azzá, ott pedig önként? Látjuk tehát, hogy egyenesen kétségbeejtő Pompéry, a katolikus pap elfogultsága a saját vallását oltalmazók kárára és háttérbe szorítói javára.

Abban sincs igaza Pompérynek, hogy az erdélyi protestánsok azt a szégyenletes tordai határozatot már kilenc hónap múlva megsemmisítették. (Ő ugyanis ezt állítja.) Az is igaz, hogy ekkor már egy újabb országgyűlési határozatot hoztak, de ebbe az újabb határozatba ezt a megsemmisítést csak Pompérynek a protestánsok iránti, egész a logikátlanságába átcsapó jóindulata erőszakolja bele, a valóságban azonban ennek ott nyoma sincs. Ott csak az van egész világosan, hogy még a görögkeleti vallást, tehát az oláh jobbágyok vallását is eltiltják (a már kilenc hónappal előbb eltiltott katolikus vallás mellett). Szekfü is e nézetben van, s olvasóink mindjárt látni fogják, hogy józan és elfogulatlan ember nem is lehet e tekintetben más nézetben.

Ez az újabb határozat szóról szóra így szól:

*„Az religio dolgában végeztetett volt: Ezelőtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindenkinek felette minden keresztyének isteni dolgát kelljen szem előtt viselni, hogy ez előtt való articulusok tartása szerént az evangélium prédikálása semminemű nemzet között meg ne háboríttassék és az Isten tisztessége, nevedése, meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozások és Isten ellen való káromlások közülök kitisztíttassanak és megszünjenek, most is azért újabban végeztetett, hogy az birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitörültesse és az Istennek igéje szabadon hirdettessék, kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztoraik vakok lévén, vakokat vezetnek és eképpen mind magokat, mind a szegény községet veszedelemre vitték.”* (Szilágyi: Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II., 326. o.)

Pompéry elismeri, hogy Szekfü sokkal nagyobb tudós, mint ő, de azt mondja, hogy azt ő még Szekfűnél is jobban tudja, hogy ez a végzés semmi más, mint visszavonása az 1566 márciusában tartott tordai határozatnak. Merész állítását arra alapozza, hogy ez az újabb határozat az „ez előtt való articulusokra” hivatkozik, ezek pedig csak a régi, a katolicizmust védő és az eretnekségeket tiltó magyar törvényeket jelenthetik. Pedig hát a vak is látja, hogy ez az újabb határozat az „ez előtt való articulusokon” a legutóbb hozott tordai végzést érti. Ez előtt az újabb végzés előtt ugyanis a tordai végzés volt.

De bizonyítja ezt az is, hogy ez az újabb végzés épp úgy „a bálványozások” eltiltásáról beszél, mint a tordai, s ha akkor a katolicizmust értette rajta (hiszen ezért tiltotta el), akkor most is azt érti rajta, s ezt csak természetesebbé teszi az, hogy most a katolikus hit mellé a még sokkal „babonásabb” görögkeleti vallást is belefoglalja a „bálványozásba” és eltiltja.

Világos az is, hogy „az evangélium prédikálásán” most is egyedül a protestáns, a „bálványozásoktól megtisztított” evangéliumot érti.

Hogy lehet józan ésszel azt gondolni, hogy a törvénycikk most már csak a görögkeleti vallást tiltja (de bizonyára ezt tiltani se vallásszabadság), a katolikust most már egynek veszi a „tisztá” evangéliummal, mikor egy éve sincs, hogy kimondta, hogy a katolicizmus túrhetetlen bálványozás, s mikor egy szót se szólt arról, hogy most már megváltoztatta a felfogását s nyomát se említi annak, mintha bármi változtatni vagy visszavonni valója lenne, sőt külön hangsúlyozza, hogy „az ez előtt való articulusok”, azaz a tordai végzés alapján áll és ítéli el most is „a bálványozásokat” és áll ki „az evangélium prédikálása” mellett.

Szerintünk mindez annyira világos, hogy még csak tárgyalni se lehet más értelemről s nem győzünk csodálkozni Pompéryn, aki ebből a tordai végzést, tehát a pápista papoknak az országból való kiigazításának megszüntetését olvassa ki.

Mindenkinek látnia kell, hogy itt nem a már kitiltottak újra beeresztéséről, hanem újabb kitiltásáról, a kitiltásnak egy másfajta bálványozás, az oláhok óhit bálványozására való kiterjesztéséről van szó. Ha az országgyűlés az „ez előtt való articulusokon” a középkori Magyarország katolikus hitét védő törvényeit értené, mégpedig olyan értelemben, hogy ezzel még azokat az újabb törvényeket is el akarná törölni, melyeket Erdély azóta hozott s melyek meghozatala óta még egy év se telt el, lehetetlenség, hogy ezt ne mondta volna meg világosan.

Pedig hát erre ebben az újabb határozatban még csak a leghomályosabb célzás sincs. Ez az új határozat nem „mea culpázás” a tavalyi határozatért, hanem az arra való önérzetes hivatkozás, az ott kimondott szellemben való továbbhaladás, annak kiterjesztése az oláhok vallására, melynek megemlézéséről tavaly megfélemedtek, mert nemesek nem tartozván hozzá, eleinte még azt se igen vették észre, hogy van, vagy hogy méltó arra, hogy még artikulusokat is hozzanak róla. De egyébként is, ha az országgyűlés a középkori vallási törvényeket akarta volna idézni, akkor „rég” artikulusokat emlegetett volna, nem pedig „ez (ez országgyűlés) előtt való”-kat. Hiszen akkor magát a már bevett protestantizmust is újra tilosnak kellett volna kimondania.

De ha Pompérynek csakugyan igaza lenne s Erdély már hónapokkal utána valóban eltörölte volna azokat a szégyenletes tordai artikulusokat, a dolognak akkor is alig lenne akkora gyakorlati jelentősége, hogy megérné ezt a szörszálhasogatást. (Mi csak azért bocsátkoztunk bele tárgyalásába, hogy megmutassuk, milyen hihetetlen dolgokra képes az elfogultság s hogy még katolikus pap is mennyire elfogult lehet a protestánsok javára.)

A szörszálhasogatás Pompérynek azért volt érdemes, mert népszerűséggel járt. Pedig mit érne az, ha Erdély a tordai határozatot csakugyan már egy év múlva visszavonta s akár soha ki se mondta volna, hanem valóban a vallásszabadságot mondta volna ki, mikor ennek a szónak akkor szakasztottan olyan értelme volt s egy morzsányival se volt több tartalma vagy nagyobb jelentősége, mint korunkban a bolsevizmus idején a „szabadság”-nak, melyet az is százszor is törvénybe iktatott.

A törvénynek, az alkotmánynak és a „népnevelők” agitációs érveinek a kommunizmus alatt is minden második szava a „szabadság” volt, de e szónak gyakorlati jelentősége annyira nem volt, hogy az emberek, akiket állítólag felszabadítottak, ásitottak, mikor hallották s csak azért nem dühítette őket, mert ezen már túl voltak s az utálat helyett a közöny vett már rajtuk erőt. (Az 1956-os szabadságharc azonban megmutatta, hogy mit takart ez a közöny!)

Előttem azok az erdélyi protestánsok, akik az erdélyi püspökség vagyonának lefoglalásával, sőt a püspökség teljes megszűnésével és a jezsuiták kitiltásával oly szégyenletes és sátáni módon akadályozták meg két évszázadon át, hogy katolikus magyar honfitársaik a szellem szegénységéből és az erkölcsi elfajulásból kiemelkedhessenek s akik még azt is nyíltan, sőt írásban ismerték el, hogy e célból még a katolikusok rossz papjait is pártul fogták, hogy a katolikusok meg ne szabadulhassanak tőlük, sokkal rokonszenvesebbek a tordai országgyűlésen, mikor egyenesek és fanatizmusukban és gyűlöletükben nyíltan tévelygőknek sőt bálványozóknak nevezik a katolikus papokat és ezért „kiigazítják” őket maguk közül, mint mikor képmutatató módon vallásszabadságot cikkelyeznek be a római religio recepta voltáról, de ugyanakkor nem tűrik meg, hogy ugyanezeknek a „szabad” katolikusoknak püspökük lehessen, aki rendet csináljon elfajult papjaik között és jobbakról gondoskodjék; mikor áruházban való bujkálásra kényszerítik a katolikusoknak azon papjait, akik nem tanulatlanok, akiken a hívek nem botránkoznak, hanem épülnek, akik nem gazdálkodással töltik idejüket, hanem igehirdetéssel, s olyan erkölcsűek, melyen a hívek nem botránkoznak, hanem épülnek, sőt csodálkoznak; akik magasabb iskolát nem engednek nekik felállítani, de azért azt is megtiltják nekik, hogy fiaik külföldön szerezzék meg azt a katolikus műveltséget, melyet otthon nem engednek nekik megszerezni.

Nem a törvény, nem a betű a fontos, hanem a valóság, a gyakorlat. Mit törődünk mi az-  
zal, hogy azonnal iktatta-e törvénybe Erdély a vallásszabadságot, vagy pedig előbb Tordán ő is megtévedt; mit számít az, hogy ezt a megtévedést már kilenc hónap múlva bűnbánóan visszavonta-e vagy pedig évszázadokon át otthagya a törvénytárban, mikor tudjuk, hogy akármi volt a törvényben, a valóságban, a gyakorlatban sose volt Erdélyben vallásszabadság?

Egy törvény meghozatala és kihirdetése még a mai rendezett kultúrállamokban se jelenti szükségképpen azt, hogy csakugyan végre is hajtják, vagyis, hogy nemcsak elméletben, hanem a valóságban is megvan. Gondolhatjuk hát, mennyire inkább nem jelentette ezt a XVI. század zavarai között Erdélyben!

Tudjuk, hogy Erdélyben később a törvény betűjébe csakugyan belekerült a vallásszabadság a katolicizmus részére, de azt is láttuk már, hogy a püspökség visszaállítását azért ekkor se túrték, a jezsuitákat se eresztették be akkor se, papnevelőjük, sőt egyetlen középiskolájuk akkor se lehetett a „szabad” katolikusoknak, sőt a Székelyföldön kívül még plébániájuk se, még az ország fővárosában, Kolozsvárott se. Erdélyben a vallásszabadság törvénye épp úgy nem akadályozta a katolikusok szolgátságban tartását, mint ahogyan nem akadályozta a Habsburg Magyarország egész a bécsi békéig életben lévő, az eretnekek elégetését elrendelő törvénye nem akadályozta nemcsak azt, hogy az egész ország eretnek ne legyen, hanem még azt se, hogy még Pompéry szerint is egyenesen a nép akarata ellenére, erőszakkal tegyék eretnekké.

Ezek a vallásszabadságot lehelő törvények nem azt jelentik, hogy Erdély úttörő volt a haladásban, hanem csak azt, hogy már akkor a szovjet úttörője volt az álnokságban. A Habsburg Magyarország függvénye lévén és politikai okokból az „elnyomott” magyar protestánsok védőjéül tolván fel magát ugyanis, nem szeghette meg még elméletben is nyíltan azt a vallásszabadságot, mely legtöbb és legbiztosabb tejet adó fejőstehene volt évszázadokon át. Ezért kénytelen volt a gyakorlatban homlokegyenest ellenkező elméletet törvénybe iktatni és artikulásokba foglalni.

Ennyi az egész, s hogy ez mennyire nem jelent a valóságban semmit, mutatja, hogy a szovjet alkotmányban is benne volt mind a vallás-, mind a sajtó-, mind a szólásszabadság; ott is meg tudták mondani, hogy melyik hányadik artikulumban található meg, sőt ekkor egyenesen noszogatták, sőt rákényszerítették az embereket a szólásra (a hozzászólásra) és a sajtó számára nyilatkozatra. S vajon jelentett-e ez tényleges szabadságot akár a sajtóra, akár a szólásra (akár a vallásra)?

1566-ban, a tordai országgyűlés idején, János Zsigmond alatt, még nem fejlődött ki Erdélyben ez a képzetes gyakorlat. Hiszen ekkor a fejedelem is csak nemrég hagyta el még ősei vallását és a sok hitcsere közepette még nemigen tudhatta, hogy hol és melyik hitben fog végleg megállapodni. Ekkor – nem lévén még rá szüksége – nem tanulta meg még a politikai színészkedésnek azt a mesterségét, melynek később Erdély és fejedelmei olyan mesterei voltak s amelyben a szó nem a gondolat kifejezésére, hanem elleplezésére szolgált. Ezért Tordán még brutálisak voltak bár, de legalább egyenesek és őszinték.

Erdély azonban hamarosan megtanulta a színlelést és a törvény szavába bekerült és ottmaradt a vallásszabadság. A valóságban azonban a katolicizmus sorsa olyan szolgátság lett, melyben az elnyomás csupán aszerint volt hol enyhébb, hol szigorúbb, amint ezt a Béccsel való kapcsolatok kívánták; aszerint, hogy a török vagy a bécsi nyomás volt-e az országra erősebb, az ennek vagy annak kedvében való járás volt-e az országra előnyösebb. Maga az elnyomás azonban mindig megvolt.

Miként a bécsi béke előtt az anyaországban a protestáns földesurak hibájából nem volt a katolikus jobbágyoknak semmi vallásszabadságuk, épp úgy kellett az erdélyi katolikus jobbágyoknak is protestánsnak lenniük az erdélyi protestáns földesurak türelmetlensége és vallásszabadságot nem ismerő lelkülete miatt.

Ez a protestáns türelmetlenség Erdélyből még jobban kiirtotta a katolicizmust, mint az anyaországból, mert hiszen láttuk, hogy mikor a különálló s protestáns uralom alatt álló Erdély 1690-ben megszűnt, a székelyföldet kivéve csak egy helyen volt katolikus plébánia s még ez az egy hely se volt város. A Székelyföld is csak azért maradhatott meg katolikusnak, mert ott nem is volt jobbágyosság, tehát rájuk a földesurak hatalma nem terjedt ki. Még azt is megpróbálták az erdélyi fejedelmek, hogy a székelyeket is jobbágyokká tegyék, de ez csak részben sikerült nekik. A Székelyföld azon részén, melyet sikerült földesúri hatalom alá vonniuk, ott a katolicizmust kiirtaniuk is sikerült. Ott a székelyek is protestánsok ma is.

De többet mondok: Erdélyben ez időben még a nemeseknek se volt vallásszabadsága. Sőt többet mondok még ennél is: nem volt még magának az erdélyi fejedelemnek se, ha kato-

likus volt. Láttuk, hogy még Báthory Zsigmondnak is el kellett távolítania maga mellől, sőt még az országból is, nevelőit és legbizalmasabb tanácsadóit, s ha egyeseket közülük később mégis visszahívhatott, ez csak úgy történhetett, hogy megszegte az országgyűlési határozatot, azaz törvénytelen módon.

De nemcsak az egyébként sok kifogás alá eső Báthory Zsigmondnak nem volt Erdélyben vallásszabadsága, hanem még a nagy Báthory Istvánnak se. Csodálom, hogy erről Pompéry nem tud. Abból ugyanis, hogy oly szilárd meggyőződéssel állítja, hogy a jezsuiták kiűzésétől és a katolikus püspök nemtűrésétől eltekintve Erdélyben a legtökéletesebb vallásszabadság, sőt vallási egyenlőség uralkodott, ezt kell következtetnem. Pedig Báthory István szégyenletes esete Szilágyi „Erdélyország története” c. művében is és a Szalay-Barótiban is bent van. (III. kötet, 186. o.)

„*István fejedelem nem akarván alattvalóival összeütközésbe jönni (sajátságos, hogy ettől az „összeütközéstől” alattvalói nem féltek, de a fejedelemnek kellett tőle félnie), nem tartott katolikus papot, hanem a protestáns Károlyi Péter szónoklatait hallgatta (igazán épületes vallásszabadság!) és csak vadászat közben ment el egy-egy misére*”, olvashatjuk Szalay-Barótiban. A XVI. század folyamán, Erdély történetének olyan korszakában, melyben Pompéry szerint ott tökéletes vallásszabadság volt, olyan nagy volt a „paritás”, hogy még a katolikus fejedelem se mert udvarában a maga vallása szerint levő papot tartani, tehát még ő se gyakorolhatta szabadon vallását. Nemcsak nyilvánosan nem, hanem – mint látjuk – még magánistentisztelet alakjában se. Másképp összeütközésbe került volna a vallásszabadságot akkor már rég törvénybe iktatott s a világnak így legelőször példaadó alattvalóival!

Ezt a nagy összeütközést még a nagy Báthory István se merte megkockáztatni. Ezért misét csak vadászat alkalmával mert hallgatni, tehát eldugott helyen, emberi lakóhelyektől távol, s ott, ahol csak bizalmasai voltak jelen. Hogy legalább ilyen helyen hallgatott, az egyúttal azt is bizonyítja, hogy annak, hogy nyilvánosan nem hallgatott misét, nem hitközönyössége, hanem valóban a félelem volt az oka.

De ahol szabadság van, lehet-e ott félelem? Pedig hogy ez a félelem milyen nagy lehetett, mutatja, hogy nemcsak holmi szegény jobbágyokra, hanem még magára a fejedelemre is kiterjedt, mégpedig még olyan fejedelemre is, aki olyan messze volt az anyámasszony katonájától, hogy Bekes Gáspár leverése után tucatjával akasztatta fel a legelőkelőbb erdélyi főurakat.

Hogy Báthory István mennyire szívesen hallgatott volna misét, ha mert volna, mutatja az is, hogy mikor már, mint a katolikus Lengyelország királya, e tekintetben is a maga ura lett, még jezsuitákat is küldött Erdélybe.

Mit szóljunk hát ezek után ahhoz a katolikus paphoz, aki a régi erdélyi protestáns rendeket (tehát Báthory István „alattvalóit”) nem győzi dicsérni azért, mert szerinte nemcsak „türelmesek”, hanem „rendkívüli módon türelmesek” voltak a katolikusok és a katolicizmus iránt. Vajon a kemény Báthory István miért fél mégis annyira tőlük, hogy nemcsak misére nem mert menni, mikor ezek a „rendkívüli módon türelmes” protestáns erdélyi rendek látták, hanem tőlük való félelmében a nyilvánosság előtt a protestáns istentiszteleten vett részt, tehát látszólag még a hitét is megtagadta. Vajon tette volna-e mindezt a később egyenesen a jezsuitákat behozó Báthory, ha nem félt volna valakitől, és ha ez a félelem nem lett volna egészen rendkívülien nagy?

A tárgyilagos történetírónak tehát – Pompéryvel és a magyar közvéleménnyel (melyet Pompéry alázatosan, illetve gerinctelenül kiszolgált) ellentétben – azt kell megállapítania, hogy a régi erdélyi protestáns rendek valóban „rendkívüli módon” voltak valamik, de nem türelmesek, hanem türelmetlenek. Olyan rendkívüli módon, hogy még a tömeges akasztásra is képes Báthory Istvánt is meg tudták félemlíteni.

Szilágyi Erdélyország történetében így adja tudtunkra ezt a Báthory Istvánra és az erdélyi protestáns rendekre egyaránt szégyenletes dolgot: „*A csaknem egészen protestáns Erdély-*

*ben* (ez se igaz, mert Erdély ekkor – még akkor is, ha csak a magyarokat, székelyeket és szászokat vesszük, az oláhokat pedig mi is nemlétezőknek tekintjük – még annyira se volt protestáns, mint a Habsburg Magyarország, mert a székelység Erdélyben nem semmi és főurak is szép számmal voltak katolikusok!) *nyilvánosan nem hallgatott* (Báthory István) *misét, hanem a lelki épülés kedvéért vadászat színe alatt valamelyik szomszéd faluba távozott, hol világi öltönybe bújtatott lelkész várt reá. De ez nála csak ildom volt, nem akarván a közvéleményt megsérteni.*”

Szilágyi tehát még tovább megy, mint Szalay-Baróti, mert szerinte még maga a vadászat is csak ürügy volt. Báthory István ekkor is olyan nagy katolikus volt, hogy azért ment „vadászni”, hogy misét hallgathasson s misét – annak ellenére, hogy fejedelem volt s éppen egy olyan országnak volt a fejedelme, mely a világ minden országát megelőzte a vallástalanság törvénybe iktatásában – csak így mert hallgatni.

Szilágyiból még azt is megtudjuk, hogy a büszke Báthory István félelme (s ennek megfelelően egészen „rendkívüli módon türelmes” s ezért „dicséretet érdemlő” alattvalóinak terrorja) olyan nagy volt, hogy a papot, aki számára a misét valamely erdő mélyén elmondja, még „világi öltönybe” is „bújtatta”, tehát a szó szoros értelmében úgy csempészte oda.

Kérdem, miben különbözött a protestáns, de vallásszabadsággal dicsekvő Erdély katolikus fejedelmének helyzete a katakombák világának keresztényétől? S vajon csak így jutottak-e protestáns istentisztelethez ugyanezen XVI. században a Habsburgok Magyarországnak protestánsai is? Hiszen maga Pompéry állapítja meg, hogy ekkor Magyarországon még a katolikus jobbágyság is kénytelenek voltak (protestáns földesuraik erőszaka miatt) protestáns istentisztelethez járni s e révén protestánsokká is lenni.

S Pompéry mégis azt állapítja meg, hogy e korban Erdélyben vallásszabadság volt, mert a tordai határozat csak kilenc hónapig volt érvényben (!), ellenben a Habsburg Magyarországon nem. (Ebben igaza is van, csak azt felejtje el, hogy a Habsburg Magyarországon is a katolikusok (a katolikus jobbágyság) voltak azok, akiknek e korban nem volt vallásszabadsága, tehát itt is a protestánsok bűne miatt volt vallásszabadság, nem pedig a Habsburgok vagy a főpapok bűne miatt.)

A Habsburgok vagy a főpapok „vakbuzgósága” miatt a magyar protestánsoknak még „elnyomásuk” mélypontján, az artikuláris helyek korszakában se kellett az erdők mélyére vonulniuk s prédikátoraikat álruhába bújtatniuk, mert magánhelyen, sőt iskolájuk félnyilvános (vagy egészen nyilvános) tantermében még akkor is összejöhettek akár minden nap is, s ott lehettek akár estétől reggelig is. Nekik nem kellett azt hazudniuk, mint Báthory Istvánnak, hogy nem istentisztelethez, hanem vadászni mennek.

Báthory István e gyáva viselkedése (bizonyára nem ok nélkül, mert ki meri mondani, hogy Báthory István gyáva ember volt?) éppen nem lehetett kivétel s titok se igen lehetett. A mise hallgatása ugyan titok volt, de a kálvinista istentiszteleteken való részvétele annyira nem volt az, hogy a katolikusok közül sokan azt hitték (kénytelenek voltak azt hinni), hogy lélekben már nem is katolikus. Ennek a híre is elment, mert a lengyelek például, mielőtt királyukká választották, bizalmasan külön megkérdezték tőle, hogy katolikus-e. Mindenki tudta ugyan, hogy a Báthoryak katolikusok, de abban már senki se volt bizonyos, hogy Báthory István is az-e még?

Nálunk pedig nemcsak minden protestáns és minden „jó magyar” katolikus, hanem még Pompéry Aurél (a katolikus paptörténetíró) is egyenesen esküszik arra, hogy a tordai végzés csak kilenc hónapig volt érvényben s e röpke kilenc hónaptól eltekintve Erdélyben mindig vallásszabadság volt (a bécsi békét megelőző időben pedig „a legtökéletesebb vallásszabadság”), éles ellentétben a Habsburg ország felháborító vallási elnyomásával. Ez a gyönyörű szabadság nemcsak a nemesek kiváltsága volt, hanem a jobbágyokra is kiterjedt. Jogok tekintetében is a legtökéletesebb „paritás” uralkodott katolikusok és protestánsok között! (A valóságban a szabadság nemcsak a jobbágyokra, hanem még magára a fejedelemre se terjedt ki.)

A kor ismeretében és a történetek láttára azt is kimondhatjuk, hogy Báthory István katolikus vallása miatt fejedelem se lehetett volna Erdélyben, ha nem ő lett volna egész Erdélyben a leggazdagabb főúr, s ha a kerelószentpáli csatában nem fegyverrel szerezte volna meg a hatalmat, azaz ha nem lett volna olyan tehetség, mint amilyen volt, s ha tehetsége mellé nem lett volna meg benne még a Bocskaiak és Bethlenek erkölcsi gátlástalansága is. (Talán azért is akasztott olyan tömegesen, hogy a protestánsokat megfélemlítse.) De látjuk, hogy hiába volt gazdag, hiába tehetséges és hiába volt képes még tömeges akasztásra is, mégis titkolnia kellett katolikus voltát, hogy fejedelmi székében megmaradhasson. Félnie kellett ellenfeleitől, mert azok még gátlástalanabbak voltak, mint ő. Neki csupa Bocskai- és Bethlen-féle emberekkel volt dolga.

Az is épületes dolog, ahogyan Szilágyi (akit a „tárgyilagos” Pompéry a történelmi tárgyilagosság valóságos megtestesülésének tart) ezt a Báthory Istvánnal történt felháborító dolgot elintézi. „Ez (a titokban való misehallgatás) nála (Báthory Istvánnál) csak ildom volt – mondja –, nem akarván a közvéleményt megsérteni.”

Szilágyi tehát semmi különöset nem lát abban, hogy a vallásszabadság klasszikus hazájában még a fejedelemnek, sőt egy Báthory Istvánnak is hazudnia kell, ha misét akar hallgatni s még a papot is álruhába kell bújtatnia (tehát ebben is hazudnia). Az ő szemében ez nem felháborító, a katolicizmusra se sértő. Szerinte ez „csak ildom” követelménye volt.

Ő nem akad fel azon, hogy Erdélyben elméletben vallásszabadság, sőt katolikus és református vallás között a törvénycikkelyek szerint a legtökéletesebb paritás volt ugyan, de azért „a közvélemény” mégis tűrhetetlennek találta, hogy a fejedelem nem kálvinista, hanem katolikus (pedig addig még sose volt olyan fejedelmük, aki széke elfoglalásakor ne lett volna katolikus), s ha már ezt kénytelen-kelletlen el is tűrte, azt már nem tűrte el, hogy fejedelme úgy viselkedjék, mint aki katolikus.

Szilágyi először is „közvéleményről” beszél, tehát egyszerűen nem veszi tudomásul, hogy Erdélyben mások is voltak, nemcsak protestánsok (de azért hangsúlyozza, hogy milyen nagy volt a „felekezetek” között a „paritás”). Annál egyoldalúbb és a katolicizmusra sértőbb ez a kifejezés, mert hiszen nemcsak a székelyek voltak katolikusok, hanem a leggazdagabb és legtekintélyesebb erdélyi főurak is, akkor pedig csak ezek számítottak.

Igaz, hogy Erdélyben, ha katolikusok voltak, nem nagyon számítottak, mert ott nem tűrték, hogy ezek a katolikus főurak már protestánsokká lett jobbágyaikra vallásilag csak a legkisebb hatással is legyenek. Ahogyan Báthory Istvánnak (a fejedelemnek) titkolnia kellett, hogy misét hallgat, majdnem úgy kellett ugyanezt a főuraknak is titkolniuk jobbágyaik előtt. Az igazság tehát az, hogy Erdélyben protestánsnak lenni éppen olyan szabad volt, mint a kommunizmus alatt hittanra járni. Katolikusnak lenni pedig körülbelül csak úgy volt szabad, mint a kommunizmus alatt hittanra járni. Elméletben a kommunizmus alatt is mindkettő egyformán szabad volt, de a valóságban nem. Ezért szöktek be a be nem íratott gyerekek a hittanra s ezért kergette ki őket az ezt állandóan ellenőrző igazgató. Ezért jártak a kőbányai katolikusok is misére a belvárosba (ahol nem ismerték őket), úgy, mint Báthory István az erdőbe. Ahogyan továbbá Báthory „világi öltönybe” „bújtatta” ilyenkor a papjait, úgy „bújtak” „világi öltönybe” a „népi demokrácia” „szabad vallásgyakorlatának” papjai is, ha városi híveiket meglátogatták. A hívek kérték ezt ilyenkor tőlük. Szilágyi szerint – látjuk – ez nem vallásüldözés miatt történt, hanem „csak az ildom” kívánta így az illető papoktól.

Báthoryban tehát magától értetődő volt ez a viselkedés, mert hiszen okos ember nem „sérti meg” ok nélkül „a közvéleményt”, sőt egyenesen kötelessége volt így viselkedni, mert ildomosnak lenni minden művelt emberre kötelesség s szégyen lenne egy országra, ha még a fejedelme se művelt, ildomos ember. Arról egészen megfélemlít ez a nagy pártatlanságáról különösen híres kálvinista magyar történetíró, hogy ez a kötelező „ildom” a Habsburg Magyarországon nemcsak a büszke főurakban nem volt meg, hanem még a legutolsó, protestáns jobbágyban se.

A Habsburg Magyarországon protestáns jobbagyok nemcsak azzal nem elégedtek meg, hogy legalább a magán vallásgyakorlatra még a legnagyobb „elnyomás” idején is mindig megvolt a szabadságuk, hanem még azért is mérhetetlenül megsértődtek, mert voltak olyan megyék, melyek területén csak egyes meghatározott helyeken volt nyilvános vallásgyakorlatra szabadságuk. Évszázadokon át valóságos forradalmi hangon és egész Európát betöltő fűlsiketítő propaganda kíséretében követelték azt a jogukat, hogy katolikus földesúr alatt is legyen nyilvános vallásgyakorlatuk, sőt a templom az övék legyen. És az állandó és ügyes propaganda hatása alatt még a katolikus közvélemény is (sőt mint látjuk, még egyes katolikus papok is) teljesen igazat is adnak nekik.

Akad-e már vajon magyar történetíró, akinek velük kapcsolatban is eszébe jutott volna az, hogy őket is az „ildomra” figyelmeztesse és megállapítsa, hogy ha a vallási kisebbséghez tartozó egyén a többség szeme láttára meri a maga kisebbségben levő vallását gyakorolni, akkor „megsérti a közvéleményt”, tehát az „ildom” követeli, hogy a nagy Báthory István példájára ő is tartózkodjék a többségben levők ingerlésétől?

Erdélyben a protestáns többség már egyenesen legendássá vált „vallásszabadsága” alatt még Báthory István fejedelemnek is „ildomosan” kellett viselkednie, a főpapok Habsburg Magyarországon még a legutolsó protestáns jobbagynak is szabad, sőt kötelessége volt ildomtalannak lennie földesura, sőt királya vallásával szemben. De azért ott mégse volt vallásszabadság, hanem egész Európát megbotránkozató vallási elnyomás és üldözés, mert ott ez nem ildomtalanság volt, hanem a legegyszerűbb emberi jog, amelyet még a szentséges római császárnak is tiszteletben kellett tartani.

Mikor a Horthy-korban mozgalom indult, hogy az iskolatermek és középületi helyiségek falán elhelyezzék a feszületet, a kálvinista kisebbségtől nem azt követelték, hogy ő maga rakja fel oda ezeket a feszületeket; még csak azt se, hogy tisztelegjen előttük, mikor meglátja őket; természetesen azt se, hogy azokban a helyiségekben, melyekben ezek a katolikus vallási jelvények ott vannak, ők tagadják le vagy legalább titkolják el (mint Báthory István kénytelen volt csinálni a szabad Erdélyben) a maguk ellenvéleményét; annál kevésbé azt, hogy ezekbe a helyiségekbe az ő lelkészeik csak álrühába mehessenek be, hanem csupán csak annyit, hogy a többség iránti ildomból ezt a feszületet ott eltűrjék. (Mindenkinek el kell ismernie, hogy legalább ezt valóban az az ildom kívánta volna, melyet Szilágyi Báthory Istvánnal kapcsolatban emleget.)

Ők azonban még ennyire se voltak semmiképpen se rávehetőek, mert hangsúlyozták, hogy a feszület tisztán katolikus vallási jelvény s ezért a maguk vallási meggyőződésére vérig sértőnek tartják, hogy az állam épületeibe katolikus jelvényeket helyezzenek el azon a címen, mert az állam nagy többsége (70%-a) katolikusokból áll, sőt 85%-a (katolikus + görög katolikus) olyanokból, akiknek feszületük van. A dolog vége aztán az lett, hogy a kálvinisták „ildomtalansága” miatt először feszület helyett megelégedtünk volna az egyszerű kereszttel is, a végén pedig – mert a kálvinista ildom még ezt is tűrhetetlennek találta – a dologból nem lett semmi, mert a kereszthez való ragaszkodás részünkről volt ildomtalanság.

Erdélyben a kálvinizmus semmiképpen se tett ki 70 százalékot. Nem tett ennyit még a protestantizmus se. Igaz, hogy akkor még az oláhok nem számítottak, de a katolikusok a görög katolikus oláhok nélkül is elérik az összes protestáns felét. Szilágyi mégis kálvinista erdélyi „közvéleményről” beszélt s a hozzá való alkalmazkodást a kisebbség részéről szerinte az „ildom” követelte.

Horthy idejében nem jutott senkinek se eszébe (még a katolikusoknak se) hogy ez a feszületkérdés a kálvinisták számára egyedül csak az ildom kérdése, s miközben ők vallási meggyőződésükre hivatkoztak, senki se merté odakiáltani nekik: Uram! Legyenek ildomosak!

Mikor azonban az erdélyi fejedelmek legnagyobbikának el kell bújni a saját alattvalói elől, ha vallási meggyőződését akarja követni s ráadásul hazudnia kell, hogy csak vadászni megy s még a papot is álrühában kell odacsempésznie, az a mi közvéleményünk számára a



legtökéletesebb vallásszabadság, melyre az egész világ előtt büszkének kell lennünk. Egyik legnagyobb történetírónk pedig megállapítja, hogy ez a fejedelem részéről egyszerű ildom volt, mellyel alattvalói többségének vallási meggyőződése iránt természetszerűleg tartozott.

Biztosíthatunk róla mindenkit, hogy Báthory István volt olyan önértetes, sőt büszke ember, hogy ilyen gyáva, ilyen jellemtelen színészkedésre nem vetemedett volna, ha nem lett volna kénytelen. Mikor már fejedelemsége mellett lengyel király is volt, már nem is tett így. Akkor már jezsuitákat küldött Erdélybe, mégpedig nyíltan.

Elképzelhetjük ennek alapján, milyen vallásszabadság, milyen vallási „paritás”, milyen vallási terror lehetett Erdélyben akkor, mikor ő ott fejedelem volt. Hát még milyen lehetett utána, mikor már a fejedelem is kálvinista volt, nemcsak alattvalói!

\*

Báthory István 1583-ban (mikor tehát már lengyel király volt) védőlevelet adott ki a katolikusok érdekében, melyben kiveszi őket a protestánsok joghatósága alól. Elrendeli benne, hogy egyik felekezet se gyakoroljon a másik fölött joghatóságot, mert ebből csak viszálykodások származnak. (Tehát még most se meri megmondani az igazat, hogy azért nem, mert a törvényben bevett vallások egyenrangúak, teljes köztük a „paritás”, hanem csak a vallási béke nevében meri ezt kifogásolni.) Tudomására jutott – mondja benne –, hogy a katolikusok e tekintetben rövidséget szenvednek.

Ezzel szemben a Habsburg Magyarország protestánsai micsoda felháborító sérelemnek és önértetükre milyen türethetlenné tartották, hogy az ő házassági ügyeikben is a katolikus szentszékek ítélkeztek (bár protestáns, nem pedig katolikus hitelvek alapján) és hogy a híveiket látogató püspökök az ő lelkészeiket is felülvizsgálták. (Ez nem rendszeresen történt, hanem csak azt jelenti, hogy néha ez is előfordult. S természetesen még így, kivételesen se mindenütt, mert például a Tiszántúlon, a kálvinizmus fő fészkeében ez még kivételesen se fordulhatott elő, mert hiszen ott akkor még úgyszólván nem is volt sehol katolikus plébánia (még ma se sok van) s így a püspököknek a protestánsok felülvizsgálására nem is volt alkalma. De a nyugati vidékeken se történt meg olyan falvakban, melyekben nem volt katolikus plébánia is. Ez egyébként még így, kivételesen is csak a barokk kor idején, III. Károly alatt és Mária Terézia uralkodásának első felében fordult elő.)

Báthory István védőleveléből (de már sok kútfőből is) láthatjuk, hogy ugyanez Erdélyben egész rendszeres dolog volt már a bécsi béke előtt is. Ha most meggondoljuk, hogy ezek a protestáns túlkapások akkor történtek, mikor Erdélyben még a fejedelem is katolikus volt, gondolhatjuk, milyen állapotok uralkodhattak akkor a Báthory Gáborok, Bethlenek, Rákócziak és Apafiak idejében! S mindez az egyenjogúság és a „szigorú paritás” törvénybe iktatása ellenére!

Bocskai, rövid erdélyi fejedelemsége alatt s annak ellenére, hogy a vallásszabadság dicső bajnoka volt, országgyűlési határozat nélkül elfoglalta a jezsuiták kolozsmonostori, egyébként is igénytelen kis iskoláját s vele kapcsolatos kis ingatlanait. Nagy tisztelője lehetett a törvénynek, mert hiszen ha már el akarta venni, attól igazán nem kellett volna félnie, hogy az országgyűlés is meg nem teszi ugyanezt, ha eléje terjeszti. Ő azonban nemcsak a vallásszabadság törvényét szegte meg, hanem még az alkotmányt is. Ő a jezsuitákat valóban magánúton rabolta ki. Vagy talán azért nem ment ebben az ügyben az országgyűlés elé, mert a jezsuitáknak akkor már úgyszólván kevés volt a retyerutyájuk, hogy ilyen jelentéktelen ügyben nem tartotta érdemesnek az országgyűlést foglalkoztatni? Ha igen, akkor magának a fejedelemnek miért volt érdemes e csekélység miatt rabolni és a törvényt megsérteni?

Pompéry a tökéletes „paritás” bizonyítására hangsúlyozza, hogy Erdélyben nemcsak katolikus pap nem mehetett tiszta protestáns vidékre, hanem protestáns lelkész se mehetett működni tiszta katolikus területre. A tökéletes egyenlőség megvolt tehát. Vegyes vallású vidékeken pedig a főtemplom a nagyobb számú felekezetet illette, s ha valamelyik azt állította,

hogy hívei többen vannak, mint a másik felekezetéé és ezen a címen a főtemplomra tartott igényt, az országgyűlés hivatalos számlálást rendelt el s ennek alapján például Bethlen visszaadatta a tövisi, kolozsmonostori, fenesi, bácsi, jegenyei, szilágysomlyói és udvarhelyi templomot a katolikusoknak. E két utóbbi helyen azonban azt is elrendelte, hogy az átadott helyen a kálvinistáknak közköltésen építsenek új templomot. Ugyanez a közköltésen való építés a katolikusoknak is kijárt, ha ők szorultak valahol kisebbségbe s így a főtemplomot tőlük kellett elvenni.

Szép mindez, feleljük, sőt nagyon is szép, de – sajnos – csak elméletben volt ilyen szép, ha Pompéry jámborul mégúgy azt hiszi is, hogy a gyakorlatban is így volt. Még az se ütött szöget a fejébe, hogy maga is csak arra tud példát felhozni, mikor a katolikus városnak kellett közköltésen templomot építenie a kálvinisták számára, de arra nem, hogy protestáns város tette volna meg ezt katolikus kisebbség számára. Azt is elfelejti, hogy paritásról már csak azért se lehetett szó, mert a törvény egész Erdélyt tiszta protestáns vidéknek tekintette. Annyira annak, hogy katolikus pap még Kolozsvárott, Marosvásárhelyen (a székelyek fővárosában!), Szebenben, Brassóban, Besztercén, Meggyesen, Alvincon, Nagyenyeden, Sepsiszentgyörgyön, mely városok mindegyikében ma a lakosság egyharmada katolikus, sőt még Kézdivásárhelyen, hol ma a lakosság abszolút többsége az, se végezhetett nyilvános egyházi ténykedést, például nem kísérhette ki a temetőbe a város utcáin át a katolikus halottat. Pap nem is lakhatott e városok egyikében se, hanem a híve lakásában vagy a temetőben a sírnál elvégzett magánténykedése után el kellett hagynia a város területét.

Nem tehetjük fel, hogy akár csak Pompéry is elhitesse, hogy e nagyvárosokban, egész Erdély e nevezetes politikai, gazdasági vagy kulturális gócpontjaiban sehol se volt megemlíthető számú katolikus, sőt még az ország fővárosában, a népes Kolozsvárott se volt annyi katolikus, hogy legalább egy kis kápolnát, ha nemis a város, hanem a maguk költségén építtessen ott magának.

Tud-e valaki (látjuk, hogy tud, mégpedig még katolikus pap is tud) olyan elfogult lenni, hogy jóhiszeműen merje azt állítani, hogy nem a felekezeti gyűlölet és fanatizmus, hanem valóban a felekezetek közt törvényben biztosított egyenlőség kívánta meg, hogy a katolikusoknak még az ország fővárosában se lehessen még csak egy kis kápolnájuk se, s hogy katolikus pap még ott se tartózkodhassék?

Nem vérig sértő volt-e ez az elméletben a protestáns felekezetekkel teljesen egyenrangú katolikusokra, s nem ugyanazzal a perfid képmutatással és hazugsággal van-e itt dolgunk, melyet a bolsevizmusban annyira utáltunk? Egyenlőség vagy akár csak szabadság-e az, hogy az országgyűlés nagyszámú katolikus tagjainak, akiknek emiatt heteken át kellett Kolozsvárott tartózkodniuk, ez alatt az idő alatt még a vasárnapi misére se lehetett elmenniük, legfeljebb titokban, a lakásukon vehettek rajta részt, ha olyan nagy urak voltak köztük, hogy külön tarthattak maguknak papot (de mikor az utcára kiment, annak is álruhát kellett öltenie, nehogy az a Pompéry bámulta fene nagy paritás megártson neki)?

Pedig hát az országgyűlés éppen nem volt mindig Kolozsvárott. Volt Marosvásárhelyt is, Besztercén is, Tordán is, Szebenben is, de akárhol volt, a katolikus rendek sorsa mindenütt ez volt. Az ő Csíkszeredájukon vagy Gyergyószentmiklósukon sose volt országgyűlés, hiszen említettük, hogy olyan félreeső, eldugott helyen voltak, hogy ott csak az járt, aki oda való volt. Arról a jogukról, hogy ide járjanak, igazán könnyen lemondhattak a kálvinista lelkészek.

Ellenben a katolikusok részére azt jelentette ez a nagy paritás, hogy ha valamelyikük például meghalt az országgyűlés tartama alatt (egész bizonyos, hogy nemegyszer előfordult), még csak pap se kísérhette ki a temetőbe, pedig akkor ezt mindennél nagyobb megszegényítésnek tartották. (Az előkelők úgy segítettek magukon, hogy holttestüket hazavitették s ott-hon temették el, nem pedig az országgyűlés színhelyén.)

Igaz, hogy a csíki, gyergyói, berecki havasok alján a katolikusok is olyanforma előnyökkel rendelkeztek, mint Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Szebenben, Tordán vagy Besztercén

a protestánsok, de csak nem meri valaki komoly képpel azt állítani, hogy ez „paritás”? Oda a világ végére, a havasok alá, nem nem mehetett, hanem egyszerűen nem ment protestáns prédikátor. Örült, hogy nem kellett odamennie. Mit is csinált volna ott, mikor ott a lakosság még ma, mikor autóval lehet és szokás közlekedni s mikor már az emberek igen tekintélyes része nem abban a faluban él, melyben született, még mindig 99,9%-ban katolikus. Ellenben az előbb felsorolt erdélyi nagyvárosokban legalábbis ma már a lakosság egyharmada katolikus. Ezekből tehát volt értelme kitiltani nemcsak a jezsuitákat, hanem még általában a papokat is s ez a kitiltás itt valóban sérelem volt és a katolicizmus tényleges elnyomását jelentette a „paritás” értelmében és a törvénybe iktatott szentséges szent vallásszabadság alapján.

Arról se akar tudni a jó Pompéry Aurél, mert ha akarna róla tudni, akkor nem védhetné katolikus pap létére is a protestánsok „becsületét” és nem érdemelhetné ki „tárgyilagosságáért” a magyar közvélemény olcsó elismerését, hogy azokat a templomokat, melyeket felsorol, nem az országgyűlés igazságszeretetéből és a paritás alapján adotta vissza a katolikusoknak, hanem a dolgot Bethlen Gábor csinálta, de természetesen ő se azért, mert belátta, hogy a paritás és az igazság ezt kívánja, hanem egyedül azért, mert fejedelemmé való elismerését a Habsburg II. Mátyás ehhez a feltételhez kötötte. Hogyan, hogy a messze Bécsben a Habsburgok tudták, hogy az erdélyi városokban a katolicizmus el volt nyomva, Bethlen, az erdélyi fejedelem, pedig egész addig nem tudta?

Közönséges politikai sakkhúzás volt ez tehát, nem pedig a katolikusok iránti türelem, hogy szabadságról ne is beszéljünk. Nem is volt itt semmi szükség a katolikusok és kálvinisták megolvasására, legalábbis Szászfenesen, Jegenyén és Bácsott nem, mert itt egyáltalán nem is voltak kálvinisták, csak katolikusok. De a templomok mégis kálvinista kézben voltak s mégis Bécs (illetve akkor Prága) terrorjára, illetve politikai ellenszolgáltatására volt szükség, hogy a katolikusok kezébe visszakerüljenek, mert ellenszolgáltatás nélkül, tehát csak úgy ingyen, még ilyen helyzetben se voltak hajlandók belátni a szellemi rabszolgotartók, hogy mit kíván a „paritás”, sőt a legegységibb igazságérzet.

Ezt egyébként legalább hallgatólágon Pompéry is elismeri, mert ő is azt mondja, hogy csak Szilágyosmlyón és Székelyudvarhelyen kellett a községnek a katolikusoknak visszaadott templom helyett közkölségen újat építeni a kálvinisták számára. Mivel se Szászfenesen, se Bácsott, se Jegenyén, se Kolozsmonostoron, se Tövisen ezt nem rendelték el, lehetett-e más oka, mint az, hogy ott nem is voltak, legalábbis megemlíthető számban nem voltak kálvinisták? S lám, a templom mégis mindaddig az ő kezükben volt, míg csak Bécs nem kényyszerítette visszaadásukra a vallásszabadság klasszikus hazáját, illetve míg megfelelő értékű koncot nem adott ellenértékként visszaadásukért. Ingyen tehát még most se csinálták ott, ahol némi kálvinistaság mégis volt, még így is rákényszerítették a katolikus városokat, hogy kálvinistáiknak a maguk költségén építsenek templomot.

Azt mondja Pompéry, hogy hasonló esetben ugyanezt a katolikusok is megkapták. Példát azonban elfelejtett rá felhozni. Sőt akaratlanul bár, de ő maga is bizonyítja, hogy ez a valószínűségben sose történt meg, mert azt csak nem mondhatja, hogy Kolozsmonostoron, Tövisen, Fenesen, Bácsott, Jegenyén nem voltak katolikusok, pedig hát egyik helyen se építettek a katolikusoknak közkölségen templomot, sőt még azt se engedték meg, hogy ők maguk építhessenek maguknak egész odáig, amíg az egyetlen kálvinista kézben levő templomot Bethlen II. Mátyásnak adott kötelezvénye miatt vissza nem kellett adniuk.

Ebből a II. Mátyás–Bethlen-féle esetből egyúttal azt is világosan látjuk, hogy Bécs, illetve a Habsburgok legalább annyira voltak a vallásszabadság – természetesen a katolikusok vallásszabadságának – védői Erdélyben a protestánsok türelmetlensége és túlkapásai ellen, mint amennyire Erdély és az erdélyi fejedelmek voltak a protestánsok vallásszabadságának védői a királyi Magyarországon. A kettő közti különbség csak az, hogy az egyik kellőképpen gondoskodott a maga hősi kiállításának kellő reklámozásáról, míg a másik ezt teljesen elmulasztotta (bizonyára azért, mert nála sokkal önzetlenebbül tette).

Innen van aztán, hogy még mi, katolikusok is (ugyancsak szégyellhetjük érte magunkat) csak a protestánsok elnyomásáról tudunk s még mi is csak az erdélyieknek a vallás szabadságáért vívott hősi harcait ünnepeljük. A Habsburgokról se azt tudjuk, hogy legalább Erdélyben ők is védtek a vallásszabadságot, hanem csak azt, hogy otthon mennyire elnyomták, sőt hogy valahányszor Erdélyt sikerült hatalmukba keríteniük, ott is mennyire elnyomták a nemzeti és a vallásszabadságot egyaránt. Vallásszabadságon ugyanis (minő szégyenletes szellemi rabszolgaság!), még katolikus közvéleményünk is csak a protestánsok szabadságát érti. Még neki is csak egyedül annak elnyomása fáj. A katolikusok elnyomását még a katolikus közvélemény is egyenesen „vallásszabadságnak” hívja.

Azok az esetek tehát, melyeket Pompéry az erdélyi vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségének bizonyítására felhoz, az ő állításával éppen ellenkezőleg, azt bizonyítják, milyen vér-lázító fokban nem volt meg Erdélyben ez a törvényben előírt, elméleti paritás.

A mi „hazafias” közvéleményünk azzal vádolja a Habsburgokat, hogy hiába védtek meg nálunk a vallásszabadságot újra meg újra a dicső erdélyiek, s ilyenkor hiába kötelezte magát megtartására a Habsburg király, az ő sötét lelkük utána rögtön megszegte, amire kötelezte magát, mihelyt megszűnt az erdélyi nyomás. A hite, a szava ugyanis sose számított semmit.

A valóságban ez a vád százszor jobban illik az erdélyi fejedelmekre és országgyűlésekre, mint Bécsre. Az azonban, amit Erdély szegett meg és amit Erdély nem tartott meg, nálunk senkinek se fáj. Nem is fájhat senkinek, hiszen senki se tud róla.

Azokban az imént felsorolt katolikus erdélyi helységeken ugyanis, melyekben Habsburg nyomásra (tehát se nem önként, se nem ingyen) végrehajtották az erdélyi törvényt és visszaadták az addig igazságtalanul és a törvény ellenére kálvinista kézen tartott templomokat s ezt egy katolikus pap nagy diadallal adja tudomásunkra, mint egyedül a protestánsok érdemét, az egész dolog még így is csak szemfényvesztés volt és csak addig tartott, amíg Béccsel jóban kellett lenni. Mihelyt a politikai helyzet megváltozott, a paritásra, sőt még a méltányosságra is füttyültek az erdélyi fejedelmek és rendek.

Említettük már, hogy 1690-ben, mikor Erdély újra s most már végleg a Habsburgok uralma alá került, egyedül csak Szászfenesen volt katolikus plébánia, a többi községben csak 1690 után, tehát már a Habsburgok „elnyomása” alatt tudott újra megalakulni a katolikus plébánia, noha hívek, mint láttuk, bőségesen voltak és vannak. Ez pedig kétségtelen bizonyítéka annak, hogy az, amit Bethlen bécsi nyomásra országgyűlésével elhatározott, annak ellenére, hogy az erdélyi törvények alapján már régen és önként meg kellett volna történnie, most is csak papíroson történt meg.

Az országgyűlés vagy csak azért rendelte el a jelzett templomok visszaadását, hogy Bécsset félrevezesse, vagy pedig utólag akadályozta meg a felekezeti fanatizmus a határozat végrehajtását s ezt a hatóságok túrték, vagy talán még örömmel is látták. Annyi azonban tény, hogy Tövisen csak 1701-ben, Jegenyén 1710-ben, Kisbácson csak 1776-ban, Kolozsmonostoron pedig csak 1787-ben, tehát mindegyik helyen csak akkor, mikor már Erdély régen a Habsburgok uralma alatt volt, keletkezett a ma meglévő plébánia. Mi azonban csak arról tudunk, hogy csak a Habsburgok szokták – de ők rendszeresen – kijátszani – esküjük galád megszegésével – az országgyűlések törvényes határozatait.

Még Székelyudvarhelyen is, mely pedig nem tartozik a szorosan vett Erdélyhez, hanem a Székelyföldön van, s ahol a katolikusok száma több mint kétszerese a kálvinistákénak, a katolikusoknak csak 1613-ban ad engedélyt Bethlen Gábor a paptartásra, a közvetlen mellette fekvő Bethlenfalvának pedig 1614-ben. (S a mi protestánsaink milyen elnyomásnak veszik, hogy a paptartáshoz nekik is a Helytartótanács engedélye kellett, pedig hát nekik ehhez 1613-ban még nem is kellett engedély, hanem csak a barokk kor idején.) De e két székely helyen is II. Mátyásnak, nem pedig Bethlen Gábornak köszönik a katolikusok ezt a nagy kegyet, mert ez is Bethlen bécsi tárgyalásainak eredménye, tehát szintén csak ellenszolgáltatás fejében történt.

De Bethlennek még itt is nem érdeme, hanem bűne van, mert itt se tartotta meg a szavát, vagy ha szavát nem egyenesen ő szegte meg, annyi bizonyos, hogy eltúrte, hogy hitfelei megakadályozzák azt, amit ő megengedett s aminek – mivel ezt se ingyen tette – az árát is felvette. Hogy tudhatták ugyanis Bécsben, illetve Prágában azt, mi történik a székely havasok között és mit tartanak meg és mit nem Erdélyben?! Annyi ugyanis tény, mert történelmi kútfők beszélnek róla, hogy mind Székelyudvarhelyen, mind Bethlenfalván ezután is csak álrühában tartózkodhatott a Ferenc-rendi páter. Szerzetesi ruhájában nem tűrte a felekezeti gyűlölet és uralomvágy (pedig Bethlenfalva tiszta katolikus, csak a környéke protestáns).

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy emiatt magát Bethlent is bűnösnek ne mondjuk, mert sokkal jobban tudott ő rendet tartani és sokkal jobban volt öneki mindenre gondja, sem-hogy feltehetnénk, hogy mindez tudta nélkül történt. Egy túlságosan békeszerető, kényelmes Habsburgról elhihetnénk ezt, de Bethlen Gáborról nem. A kényelemszeretet is hiba, de egy olyan tevékeny szellem és olyan fáradhatatlan agy, mint amilyen Bethlen Gáboré volt, sokkal bűnösebb, ha ilyesmi történik alatta.

Láttuk, hogy a székelyudvarhelyi, a kálvinistáknál sokkal nagyobb számú katolikus csak azzal a feltétellel kapta vissza a város egyetlen templomát, hogy a kálvinista kisebbségnek közkölségén építenek egyet helyette. Mivel ez sose épült meg, addig pedig, míg el nem készült, nem adták vissza (ez is jellemző), és a templom minden országgyűlési határozat és bécsi ellenszolgáltatás ellenére végleg a kálvinisták kezén maradt. De erről persze Pompéry már semmit se tud. Pedig hát ilyen körülmények között azt is könnyen elhiszi nekünk mindenki, hogy az az új templom aligha azért nem készült el, mert a katolikusok nem akarták.

Az is sokat mond, hogy mivel a székelyudvarhelyi katolikusok a templomot nem kapták vissza, a paptartásra se kaptak engedélyt. Csak arra kapták meg az engedélyt, hogy a közeli Bethlenfalvára átjárhassanak misére (még ehhez is engedély kellett?!) és az ottani pap (tehát a még otthon is álrühában járásra kényszerített ferences) is bejárhatott Udvarhelyre beteget ellátni és temetni. (Reméljük, hogy legalább itt azt is megengedték neki, hogy a halottat az utcán át is végigkísérhesse!)

Székelyudvarhelyen I. Rákóczi György 1636-ban végre megengedte, hogy a valóságba is átmeheessen Bethlen Gábor 1613. április 10-i engedélye. De viszont Rákóczi se adta ezt ingyen, mert ennek fejében kikötötte, hogy a bethlenfalvi lelkészi állás viszont szűnjön meg. Ez se új plébánia engedélyezése volt tehát, hanem csak a már meglévőnek máshova való áthelyezése. Tehát a protestáns „falkörmözés” (mint a Dunántúlon mondják) a katolikusoknak még így is csak úgy tudott adni valamit, hogy ugyanakkor elkörmözött tőlük más valamit. Úgy látszik, a protestáns Erdélyben is ugyanolyan ez, mint a Dunántúlon, pedig de messze van a két országrész egymástól!

Pompéry nagyra van vele, hogy nemcsak protestáns, hanem a katolikus kisebbség részére is kellett közkölségen templomot építeni, ha templomukat, mint többségnek, a másik felekezetnek kellett átadniuk. „*Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*” című mű – miért, miért nem, nem tudom – azt mondja, hogy a katolikusok ezzel a kedvezménnyel sose éltek, vagyis hogy ők se kaptak ilyen közkölségen épített templomot. Vajon mi lehetett az oka? Annyit elárulhatok, hogy semmiképpen se az, hogy a vallásuk tiltotta meg nekik, hogy ilyen templomot elfogadjanak. Mert a katolikusoknak tilos ugyan, hogy a tévely részére templomot építsenek, de semmiképpen se tilos elfogadniuk olyan templomot, melyet tévelygők építenek az igazság számára. De hát ezt egész történelmük alatt hiába várták.

Erdélyben a katolikusoknak még Apafi alatt is kérniük kellett 1665-ben, hogy legalább az ország fővárosában, ahol oly sokszor megfordultak és ahol olyan sok katolikus van, templomot építhessenek. Tehát nem is azt kérik, hogy a már meglévő sok templom közül (melyek mindegyikét ők építették) adjanak vissza nekik legalább egyet, hanem csak azt, hogy a maguk pénzén építhessenek egyet. (III. Károly alatt a protestánsoknak is engedély kellett ehhez Magyarországon, de ezt ők micsoda elnyomás jelének tekintik!) A kérelem eredménytelen

volt. A következő évben újra kérvényeznek miatta, 1669-ben ismét, de mindig eredménytelenül. (Még kérvényezni is csak azért mertek újra meg újra, mert Bécs ott állt a hátuk mögött.)

1670 első felében megismétlik kísérletüket, ez év decemberében pedig Bécsben Rothalhoz fordulnak az ügyben pártfogásért, hogy telket kaphassanak az építendő templomhoz, s ha már meglesz a telek, erre hivatkozva több eredménnyel kérhessenek az építésre engedélyt. Mind hasztalan. De azért a mi Pompérynk mégis valósággal el van ragadtatva az erdélyi türelemtől, sőt a vallások között ott uralkodó tökéletes paritástól! Szerinte csak oda nem engedtek katolikus papot, ahol katolikus se volt. Ott pedig mit is keresett volna.

Apafitól azoknak a törvénycikkeknek az eltörlését is kérték a katolikusok, melyek vallásukra nézve sérelmesek voltak. (Ki gondolná Pompéry „elégtétele” után, hogy nemcsak a gyakorlatban, hanem még elméletben se volt paritás?!) Ügyük támogatására megkérték a Habsburgokat is s a király el is küldte ez ügyben Kászonyi leleszi prépostot Erdélybe s megígérte Apafinak, hogy a katolikusoknak teendő engedmények fejében elő fogja mozdítani Apafi érdekeit a portán (a Habsburgoknak állandó követe volt ott). Apafi még ilyen ellenszolgáltatások fejében se volt hajlandó a katolikusoknak engedményt tenni.

Sokat megtudhatunk az 1675 őszen tartott országgyűlés eseményeiből is. Ekkor már végét járta a török hűbéres protestáns „független” Erdély, hiszen csak 15 év kellett már, hogy itt is Habsburgok parancsoljanak. Engedményekre azonban még ekkor se voltak hajlandók az ekkor még uralkodó protestánsok. Az ország katolikus rendjei még ezen az országgyűlésen is kénytelenek voltak felpanaszolni, hogy a katolikus papokat az országban sok sérelem éri. A vallásgyakorlat megháborítása se ritka dolog. Igazságtalanul meg is adóztatják őket. Még ma sincs templomuk még Kolozsvárott se és ma is előfordul, hogy katolikusoknak is fizetniük kell a protestáns papot.

Ki tud azonban nálunk ezekről a katolikus sérelmekről, s ki tud róluk még a katolikusok közül is? Melyik magyar katolikus nem tud azonban a Habsburg-ország protestánsainak sérelmeiről, sőt „elnyomásáról”?

Jellemző azonban a protestáns Erdély eszmevilágára, hogy az országgyűlés a sérelmek elismerése és orvoslása helyett viszontváddal felel. (A kommunizmus alatt is csak azt hallottuk a rádióban és azt olvastuk az újságban, hogy a gyerekek az iskolában összeverik azokat, akik nem járnak hittanra, sőt egy gyereket – borzalmas kannibalizmus! – még fel is akasztottak emiatt a fogásra.) Azt beszélnek, mondták az erdélyi országgyűlésen is, hogy a katolikusok vikáriusa valójában püspök, aki papokat szentel, noha az alkotmány (az akkor már életbe lépett *Approbatæ Constitutiones*) azt mondja, hogy a katolikusoknak püspökük nem lehet.

Tehát Erdélyben még ez is büntény volt! Pedig hát Pompéry egyik fő érve az volt az erdélyi régi protestánsok meghatóan nagy vallási türelmére, hogy a katolikusok vikáriusa néha még felszentelt püspök is lehetett. Hát csak így lehetett!

S jellemző a szegény erdélyi katolikusok helyzetére – nem tudjuk, mosolyogjunk-e vagy sírjunk rajta –, de erre a viszontvádra az addig panaszkodó katolikusok úgy megijednek, hogy letagadják a dolgot és vele egyidejűleg természetesen sérelmeikkel is elhallgatnak, mert félnek, hogy ellenfeleik tovább firtatják azt a „törvényteleniséget”, melyet ők elkövettek. Akkor ugyanis a vikárius kivételesen valóban felszentelt püspök volt.

Mi azonban – Pompéry érvelésének bedőlve – azt hittük, hogy legalább ez mégse volt bűn az annyira szigorúan paritásos Erdélyben. Most megtudtuk, hogy akkora bűn volt, hogy még 1675-ben is és még a tehetetlen Apafi uralma alatt is (mert ha a katolikusokról volt szó, még ő se volt tehetetlen) olyan rémes bűn volt ez, hogy le kellett tagadni és a sérelmekkel azonnal elhallgatni. Az, hogy a katolikusoknak még 1675-ben se lehetett még Kolozsvárott se temploma, nem volt bűne a legszigorúbb vallási paritás alapján álló erdélyi protestánsoknak, de az, hogy a katolikusok püspökhelyettese püspökké volt szentelve, megbocsáthatatlan bűne volt az erdélyi katolikusoknak. Az előbbi nem ellenkezett az erdélyi „törvénnyel”, de az utóbbi nagyon is.

De azért mégis katolikus pap állapítja meg – mégpedig azon a címen, hogy ez tőlünk a protestánsok becsületének jár –, hogy az erdélyi régi protestáns rendek türelmesek, azaz de-hogy: „rendkívül” türelmesek voltak irántunk!

\*

A Habsburg Magyarország vallásügyi szempontból második korszaka Pompéry szerint 1606-1647-ig tartott. Mivel a bécsi béke kimondta a vallásszabadságot, a magyar nemeseknek szerinte ettől kezdve nemcsak a gyakorlatban (mint 1606-ig), hanem elméletben, a törvény betűje szerint is megvolt a vallásszabadságuk. A jobbágyok azonban ezzel a joggal a bécsi béke után se bírtak, mert a földesúri jog a bécsi béke után is érvényben maradt s emiatt a vallásszabadság a Habsburg-országban ekkor is kisebb maradt, mint Erdélyben, hol a törvény „mindkét felekezeten levő jobbágyok vallásszabadságát hathatósan megoltalmazta”.

Ez az állítás – legalábbis a gyakorlatban – már csak azért se lehet igaz, mert hiszen Erdélyben egyáltalán nem is voltak katolikus jobbágyok, akiket a törvény „megoltalmazhatott” volna. A katolikusnak megmaradt székelyek ugyanis nem voltak jobbágyok s éppen azért maradhattak meg katolikusoknak, mert nem voltak földesúri jog alatt. Az a „hathatós” „megoltalmazás” tehát csak elméletben volt meg, de nem a gyakorlatban, ez pedig éppen azt jelenti, hogy nem volt „hathatós”, mert hiszen ez a szó a valóságost jelenti.

Hogy mennyire nem igaz Pompéry állítása, arra vonatkozólag elég arra az imént említett adatunkra hivatkoznunk, hogy egy kálvinista Lázár még a szabad Székelyföldön, tehát olyan területen is, mely nem tartozott földesúri jogai alá, egész sereg plébániát és templomot vett el a katolikusoktól. El lehet hát hinni, hogy ez az ember a saját birtokain viszont meghagyta vallásuk szabadságában katolikus jobbágyait?

Kétségtelen tehát, hogy azért is egyedül csak azért „oltalmazta” az erdélyi törvény (mégpedig „hathatósan”) bármely jobbágy vallásszabadságát a földesúri „önkény” ellen, mert olyan katolikus jobbágyok, akiket protestáns földesurak ellen kellett volna oltalmazni, e korban Erdélyben már nem voltak. Erdélyben a valóságban egyedül csak a protestáns jobbágyok vallásszabadságát kellett oltalmazni katolikus földesurak ellen (mert ilyen jobbágy igen sok volt). Ezért volt tehát a törvényben az, hogy bármely vallású jobbágyot oltalmaz bármely valóságú földesúr ellen, mert a valóságban a törvény csak a protestáns jobbágyokat oltalmazhatta. A dúsgazdag katolikus Báthoryaknak, Telegdieknek, Kendieknek, Komisoknak, Jósikáknak, Aporoknak, Halleroknak ezrével voltak kálvinista jobbágyaik, de melyik erdélyi protestáns főúrnak, melyik Bethlennek, Bánffyknak, Keménynek, Rédeynek, Barcsaynak, Telekinek, Apafinak voltak katolikus jobbágyai?

Az erdélyi törvény tehát oly „hathatósan” oltalmazta a mindkét felekezeten levő jobbágyok „vallásszabadságát”, hogy nemcsak a protestáns földesurak jobbágyainak kellett protestánsoknak lenniük és maradniuk, hanem még a katolikus földesurak jobbágyai se hallgathattak soha, még kivételesen se, nemcsak egy-egy beszédével a népet magával ragadó jezsuitát, hanem még az akkori tudományban és erkölcsben amúgy is elég alacsony színvonalú, erdélyi katolikus papságot se. Még az ilyen pap is csak a nép teljes kizárásával, a földesúr kastélya mélyén, egyedül csak a család számára tarthatott például néha éjfélt misét vagy hamvazhatta meg böjt elején a család tagjait.

Hogy a katolikus nemeseknek Erdélyben milyen tökéletes vallásszabadságuk volt, annak bizonyítására Pompéry azt hangsúlyozza, hogy akárhányszor a legmagasabb állásokat töltötték be a kálvinista fejedelmek mellett. A vallási kisebbséghez való tartozásuk tehát érvényesülésükben egyáltalán nem volt akadály.

Nem sokat bizonyít ez – feleljük – az illető fejedelmek vallási türelme mellett. A katolikus főurak voltak ugyanis a leggazdagabbak Erdélyben s uradalmi és várai címén olyan hatalmat jelentett akkor egy-egy ilyen dúsgazdag főúr, hogy a fejedelem érdeke kívánta, hogy ne tegye az illetőt ellenségévé, hanem lekösse magának.

Ne feledjük aztán azt se, hogy Erdély nyugati szomszédai, a Habsburgok és Lengyelország, mindketten katolikusok voltak s a velük való érintkezésben szintén érdeke volt a fejedelemnek, hogy ne protestánsokat küldjön hozzájuk tárgyalófélül. Hogy tehát Erdélyben katolikusokat is alkalmaztak befolyásosabb állásokra, még nem bizonyítja a vallási türelmet.

Mikor a Habsburg-ország ellen intézték sorozatos támadásaikat, akkor az erdélyi fejedelemek előkelő katolikus híveinek tekintélyes állásokba helyezése arra is jó volt, hogy ezzel az illetőket visszatartsa a katolikus ügy támogatásától, illetve (mivel ez Erdélyben nem volt lehetséges, mert halállal járt volna) a semlegességtől. Látjuk is, hogy ezek a Bethlentől meg Rákóczi Györgytől előkelő állásban alkalmazott katolikus erdélyiek támadásaik alkalmával az ő leglelkesebb híveik közé tartoztak.

Hogy egyébként mennyire hátrányt jelentett Erdélyben katolikusnak lenni, s különösen az, aki öntudatos és buzgó katolikus volt, mennyire kénytelen volt háttérbe vonulni, sőt mennyire le is nézték vallásáért, mutatja nemcsak Báthory István e tekintetben való gyáva viselkedése még fejedelem korában is, hanem még „hazafias” történetíróink is megcáfolják ezt akaratlanul is, mikor a szereplő katolikus erdélyiek neve elé többnyire odateszik „a katolikus” jelzőt. Vajon oda kellene-e ezt tenniük, ha az, hogy katolikus ember tekintélyes állást töltsön be Erdélyben, valóban olyan természetes lett volna, mint a törvényben kimondott paritás megkívánta.

A katolikus Báthoryakat ugyancsak öntudatos egyéniségük, mérhetetlen gazdaságuk s vele járó büszkeségük ellenére csak úgy emlegették maguk közt „rendkívül türelmes” protestáns honfitársaik, hogy „militēs Mariae”.

Tehát épp úgy lenézték és gúny tárgyává tették őket vallásuk miatt, mint korunkban az iskolában a rosszabb gyerekek, kaszárnnyában a katonák, gyárakban a munkások jámborabb, vallásosabb társaikat. A gúny a legerősebb fegyver s ezért nem csoda, hogy hamarosan még a „militēs Mariae” egyik ága, az ecsedi (amely aztán a szörnyeteg Erzsébettől ajándékozta meg a családot és a magyar fajt), már kálvinistává lett, sőt előbb-utóbb valószínűleg azzá lett volna még a nagy István is, ha közben Lengyelország királyává nem lesz s onnan nem kap támogatást már nagyrészt eltűnt katolikus öntudata alátámasztására.

Az Izabella lengyel szeretőit túrni nem akaró erdélyi főurak is a katolikusok közül kerültek ki. Katolikusok voltak azok is, akik Báthory Gábor kicsapongásait, féktelenségét, állandó vérrontásait és menyecske csábításait nem voltak hajlandók túrni. A kálvinisták már ekkor is olyanformán viselkedtek, mint a kommunizmus alatt. A kenyér és az érvényesülés kedvéért többnyire megalkudtak. Ne szólj szám, nem fáj fejem, gondolták magukban. Maul halten und weiter dienen! [Mukkanás nélkül kell túrni!]

Az országban mindenki tudta például, hogy a protestáns Imrefi feleségével a kicsapongó fejedelem bűnös viszonyt folytat, csak maga Imrefi nem tudta. Ő szótlánul túrte, mert így kényelmesebb volt, sőt haszna is volt belőle: ő lett miatta a fejedelmi tanács elnöke. Mihelyt azonban a katolikus Kornis Boldizsár feleségére is rávetette szemét a buja fejedelem, mindjárt veszedelmes összeesküvés és verpad lett belőle a katolikus főurak körében.

Hogy mind az Izabella, mind a Báthory Gábor szeretői miatt elégedetlenkedők törvénytelen kivégzését (tehát tulajdonképpen legyilkolását) utólag olyan engedelmesen, sőt szívesen jóváhagyta az erdélyi országgyűlés, sőt mindkét esetben egyenesen köszönetet szavazott a fejedelemnek érte, annak okai között feltétlenül meg kell látnunk azt is, hogy az áldozatok katolikusok voltak. A maguk felenyájának törvénytelen legyilkolását és kirablását aligha túrték volna az erdélyiek szó nélkül, vagy ha félelmükben meg is tették volna (mert hiszen Báthory István, Rákóczi György és Apafi alatt protestánsok legyilkolását, illetve vagyoni kifosztását is szó nélkül eltűrték), de köszönetet bizonyára mégse szavaztak volna érte. Pedig Báthory Gábort, ezt a züllött gyermekfejedelmet, „a haza atyja” díszes (és éppen rá illő) jelzővel ruházták fel érte.



Olyan erős volt e korban Erdélyben a katolikus ellenszenv, hogy – a kálvinista fejedelem bűnei iránti tökéletes színvaksággal – mindenki egyszerűen a katolikusoknak a kálvinisták elleni összeesküvését látta a dologban, s ahelyett, hogy szégyellték volna, hogy az erkölcs, emberélet és vagyon szemérmetlen lábbal tiprása fejedelmük által csak a katolikusoknak fáj, nekik nem, nem elégedtek meg a „bűnös” katolikusok élete kioltásával és vagyona elvételeivel, hanem ezenkívül még magát a katolicizmust is sújtották s büntetésül az országgyűlés ekkor tiltotta ki a katolikus papokat és vette el a katolikusoktól a templomokat a katolikus Tövisen, Kolozsmonostoron és Szilágysomlyón. Gyulafehérvárott is ekkor szüntették meg s tiltották el a katolikus nyilvános vallásgyakorlatot. Pompéry minderről szintén nem hajlandó tudni semmit.

Teljesen érthetetlen előttünk ez az országgyűlési végzés, mert hiszen abban az 1606-1647-ig terjedő korszakban keletkezett, melyben Pompéry szerint Erdélyben mind a nemeseknek, mind a jobbágyságnak a legteljesebb vallásszabadsága volt mind elméletben, mind gyakorlatban; mikor a rendek a szigorú paritás alapján állottak; mikor mindkét felekezeten való jobbágyok vallásszabadságát hathatósan (!) megoltalmazták; mikor nemcsak türelmesek, hanem „rendkívül türelmesek” voltak a katolikusokhoz, s csak oda nem engedtek papot, ahol katolikusok egyáltalán nem voltak, tehát nem is volt rájuk szükség.

Úgy látszik tehát, hogy valamely egészen érthetetlen okból az említett helyeken egyszerre megkevesbedtek, sőt teljesen eltűntek a katolikusok. Csak az a különös, hogy ennek a mind valláspolitikailag, mind közegészségügyileg teljesen érthetetlen jelenségnek az okát sem Pompéry, sem más „hazafias” történetírónk – pedig hát őket nem felekezeti, hanem tisztán csak nemzeti szempontok vezérik – egyáltalán nem kutatják.

Hogy tehát katolikus főurak is kerülhettek néha Erdélyben vezető állásba, az egyáltalán nem bizonyítja az ottani vallási paritást, sőt még csak a vallási türelmet se. Ellenben akkor, mikor Bocskai fegyvert ragadott a Habsburgok Magyarországon tomboló protestáns vallásüldözés miatt, akkor Magyarországon nádor ugyan nem volt, de az utána következő legnagyobb úr, az országbíró, protestáns volt: ecsedi Báthory István. De nem olyan protestáns ám, mint a katolikus Báthory István fejedelem korában (álruhába bújtatott misézőpapjával), hanem olyan, hogy a kálvinizmus egész 400 éves magyarországi történetében nem volt még olyan fanatikus kálvinista, mint ő. Tudjuk, hogy egyébként is olyan volt, hogy mikor Bécsbe hívták, csak akkor lett volna kedve őt hívó királyának engedelmeskedni, ha Ecsed vára is Bécsbe ment volna utána, azaz soha.

Hogy lehet az, hogy mi a magyarországi protestánsüldözést mégis valónak, sőt túrhetetlenül nagyknak tartjuk még ma is (mert hiszen Bocskai felkelését nagyon szükségesnek és hazafiasnak találjuk), ellenben Erdélyben még azt is „rendkívülien” nagy protestáns türelemnek tartjuk, hogy nemcsak kizárólagosan protestánsok, hanem néha legalább azok a katolikusok is kaptak magasabb állást, akik még szerintük is „jó hazafiak” voltak.

Bocskai felkelése után pedig, tehát abban az 1606-1647-ig terjedő korban, melyet most tárgyalunk (s melyben Pompéry szerint a Habsburgok alatt protestáns elnyomás volt), még a nádorok is protestánsok voltak (Illésházy Thurzó György, Thurzó Szaniszló, sőt mikor nádor lett, még Forgách Zsigmond is az volt). Itt tehát Pompérynek még ez se bizonyítja a paritást, sőt még a vallási türelmet se.

Ami Kolozsvár vagy Gyulafehérvár volt Erdélynek, az volt a Habsburg Magyarországnak Pozsony. Főváros, központ, ahol az országgyűlések miatt gyakran tartózkodott a nemeség, s ahol a főnemességnek és a vagyonosabb köznemeseknek házaik voltak. Ezért nagy sérelem volt tehát az erdélyi katolikusságra, hogy még itt se lehetett temploma s nyilvános istentisztelethez még itt sem volt joga. Nem csoda, hogy a dolog bántotta őket, vallási önérzetükre sértőnek tartották és hogy annyit és oly szívósan kérelmezték, bár mindig hiába. Hogy az erdélyi katolicizmushoz képest mennyire szabad volt a protestantizmus a királyi Magyar-

országban, sőt milyen nagy úr volt, azt Kolozsvárnak (vagy ha tetszik, Gyulafehérvárnak vagy Marosvásárhelynek) e tekintetben Pozsonnyal való összehasonlításából is jól láthatjuk.

A Habsburg-ország protestánsainak egyszer se kellett kérelmet beadniuk azért, hogy Pozsonyban templomuk lehessen és ott nyilvánosan istentiszteletre járhassanak, mert ez a joguk ott mindig megvolt, sőt – mint láttuk – a katolikusoknak, sőt magának a királynak kellett öhozzájuk kérvényt beadni, hogy a városban magasabb katolikus iskolát emelhessenek.

Ebben az 1606-1647-ig tartó korban, melyet most tárgyalunk, sőt éppen akkor, mikor a „legvakbuzgóbb” Habsburg (II. Ferdinánd) volt a királyunk, mikor jezsuita és legnagyobb térítők voltak a primásunk és a szintén buzgó térítő, Eszterházy Miklós volt a nádorunk, a pozsonyi protestánsok a már meglévő, sőt meglévők mellé még egy sokkal szebb és nagyobb, újabb templom építését is elhatározták.

De nem úgy tettek ám, mint a jámbor erdélyi katolikusok, hogy – bizonyára a nagy paritás alapján – még első templomuk felépítésére is előbb esdeklő kérvényt adtak be az országgyűléshez, hogy megengedje. (S az – bizonyára azért, mert nemcsak türelmes, hanem „rendkívüli módon türelmes volt” – még ezt se engedte meg, sőt – bizonyára azért, mert a Századok, a magyar történetírás hivatalos folyóiratának 1895-ös évfolyamának 523. lapja szerint Erdély „a politikai és vallásszabadság klasszikus földje” volt – még a kérvények egymás után következő egész sorozata ellenére se engedte meg.)

A pozsonyi protestánsoknak új templomuk építéséhez épp úgy engedélyre lett volna szükségük, ha meg akarták volna tartani a törvényt, mint a kolozsvári katolikusoknak Erdélyben, s mint ahogyan még II. Ferdinándnak is a város engedélyére volt szüksége, mikor kollégiumot akart emelni Pozsony városában. Az erdélyi katolikusok, sőt maga II. Ferdinánd is megtartotta a törvényt s az építés előtt engedélyt kért (az erdélyi katolikusok az országgyűléstől, II. Ferdinánd Pozsony város tanácsától).

A pozsonyi protestánsok azonban úgy el voltak nyomva, illetve olyan nagy úrnak tartották magukat, hogy füttyültek a törvényre és minden engedély nélkül egyszerűen megkezdték az építést. Pedig hát Pozsony nem valami isten háta mögötti kis falu volt, melyben azért lehet büntetlenül megszegni a törvényt, mert úgyse tudja meg senki, hanem főváros, az ország központja, a törvény őreinek székhelye, hol a „túl buzgó” katolikus nádornak is és a nagy „protestánsüldöző” primásnak is lakása volt, sőt magának a „vakbuzgó” császárnak a székhelyéhez, Bécshez is annyira közel volt, hogy majdhogynem Bécs egyik külvárosának lehetett volna tekinteni.

Ezért aztán a törvényt sértés szinte egyenesen kihívásszámba ment, szinte mesterségesen odadobott kasztyú volt a király, nádor és primás elébe s így eltűrése tekintélyük teljes lejáratását jelentette volna. Ezért – de valószínűleg csak ezért – 1634-ben királyi rendeletet kaptak ezek a kihívó pozsonyi protestánsok, mely figyelmeztette őket törvényt sértésükre és megparancsolta nekik, hogy az építést azonnal hagyják abba. Mivel a protestánsok e leiratra fittyet hánytak s utána is épp úgy folytatták az építést, s mindaddig újabb tilalmakat kaptak, csak büntetést nem, s ezért a további tilalmakkal épp úgy nem törődtek, mint az elsővel. Mindössze annyit tartottak szükségesnek, hogy elmentek a nádorhoz s megkérték, hogy vonassa vissza a királyi tilalmat (!).

A „túl buzgó” katolikus Eszterházy nádor erre – szintén nagyon jellemző – nádori szavára fogadta nekik, hogy kieszközli a tilalom visszavonását s csak azért könyörgött nekik, hogy a királyi rendeletek iránti tiszteletből legalább addig, míg a rendelet visszavonása megtörténik, szüneteltessék az építést, hogy ezzel bebizonyítsák, hogy a király jóakarátára méltók. A pozsonyi protestánsok azonban olyan uraknak érezték magukat (s mint az események megmutatták, voltak is olyan urak), hogy még ilyen biztosíték ellenében se voltak hajlandók akár csak ideiglenesen is abbahagyni az építést.

Végül aztán király is, nádor is, primás is (a „legvakbuzgóbb” király valamennyi között, a legkatolikusabb nádor minden nádor között és a legtürelmetlenebb primás minden primás kö-

zött) maguk is belátták, hogy az „üldözött” protestánsok sokkal nagyobb urak náluknál, de még Magyarország törvényeinél is, s királyi tekintély ide, királyi tekintély oda, úgy tettek, mintha semmi se történt volna, vagy mintha az, ami történt, a törvénnyel nem ellenkezett volna s mintha ők a törvényteleniséget egész sereg leiratukban már meg nem állapították volna.

Mikor aztán az új templom 1638-ra elkészült és – mint az ilyenkor szokás – a büszke győztesek nagy cécót rendeztek felavatására, noha primás, nádor, országbíró, kancellár éppen az ünnepség idején mentek arra együtt, úgy tettek, mintha semmit se látnának vagy hallanának, s mintha előtte semmit se tiltottak volna meg.

Hogy tekintélyük veszett fejszójának legalább a nyelét megmentse, utólag is csak azt kérték a protestánsoktól, hogy az országgyűlés alatt majd legalább a törvényhozó, tehát a törvényt hivatalosan képviselő rendek ne ebbe a templomba járjanak istentiszteletre, hanem a régi törvényes templomba. A történetek után talán most már senkit se lep meg, hogy az országgyűlés alatt aztán a protestáns rendek csak azért is ebbe a templomba jártak.

Az országgyűlés rendjei ekkor már nagy többségükben katolikusok voltak, de azért bizonyára az se lepi meg az olvasót, hogy a békesség kedvéért – melyet a katolikusok nem emlegetnek, annál kevésbé reklámozni, hanem gyakorolni szoktak – ők se tették szóvá a dolgot s így a protestánsok győzelme teljes volt. S mindez az ellenreformáció „legsötétebb” korszakában, Bécs mellett, a nagy nyilvánosság előtt, Pázmány és Eszterházy hallgatólagos jóváhagyásával történt.

Erdélyben pedig a katolikusok ugyanakkor, sőt még 50 évvel később is, nemcsak építési engedély nélkül nem mernek építeni, hanem hiába adják be egymás után kérvényeiket azért, hogy Kolozsvárott nem a második, hanem az első templomukat felépíthessék, a Századok a hivatalos magyar történetírás nevében állapítja meg, hogy a Habsburg Magyarország a türelmetlen s erőszakos vallásüldözés, Erdély pedig „a politikai és vallásszabadság klasszikus földje” volt, azt pedig egyenesen egy pap történetíró mondja ki, hogy Erdély egyenesen „rendkívüli módon” volt „türelmes” a katolikusok iránt. Ilyesmi lehetséges – kérem – a tudományban még a XX. században is! Pedig ez a történetírás még csak nem is nevezte magát nyíltan „pártosnak”, mint a kommunista történetírás!

Vajon mi lehet az oka, hogy az erdélyi katolikusok addig, míg engedélyt nem kaptak, nem mertek Kolozsvárott templomépítésbe kezdeni, noha ott egy templomuk se volt még nekik, ellenben a pozsonyi protestánsok mertek, noha volt már templomuk? Vajon mi az oka, hogy a kolozsvári katolikusok, illetve az erdélyi katolikusok Kolozsvárott minden kérvényezés ellenére se kezdhették meg templomuk építését mindaddig, míg Erdély a Habsburgok uralma alá nem került, ellenben Pozsonyban a protestánsok engedély nélkül is meg merték kezdeni a második templom építését is s azt ismételt királyi tilalmak ellenére is minden baj vagy büntetés nélkül be tudták fejezni?

E kérdésekre a válasz felesleges. Csak azt említem meg még jellemzésül, hogy a Századok (1895. évf. 78. o.), azt a helytartótanácsot, mely a pozsonyi protestánsoktól még ezt is eltűrte „flagellum haereticorum”-nak, „az eretnekek ostorának” nevezi, azt az Erdélyt pedig, mely a katolikusoknak Kolozsvárott semmiképpen se engedélyezett templomot, mint láttuk, „a vallásszabadság klasszikus földjének”!

A magyar vallásügyi jog történetében a harmadik korszakot Pompéry 1647-1681-ig számítja. E korban a törvény a jobbágyoknak is vallásszabadságot ad, sőt külön kiemeli, hogy a templomhoz a földesúri jog ellenére is joguk van akkor is, ha a földesúr más vallású, mint ők. Ámde – mondja Pompéry – még így se volt tulajdonképpen vallásszabadság a Habsburg-országban, mert a valóságban ekkor is a földesúri akarat döntött. (Tehát csak a Habsburg-országban tartja lehetségesnek, hogy a gyakorlat ellenkezzen a törvénnyel, sőt ezt itt mint természetesen ki is emeli, Erdélyben azonban, ahol a vallásszabadság merő fikció és hazugság volt, sőt még van győződve, hogy a törvény betűje mindig egyet jelentett a valósággal.)

A protestánsok számára legszomorúbb kornak a negyediket mondja Pompéry, mely 1681-től III. Károlyig számít, mikor a jobbágyoknak vallási téren úgyszólván semmi joguk se volt, mert a törvény elismeri ugyan vallásszabadságukat, de hozzáteszi, hogy „a földesurak jogainak fenntartásával”, ami gyakorlatilag mindent semmivé tett. Az ötödik korszakot, III. Károly és Mária Terézia idejét, Pompéry az előbbihez képest nagy haladásnak tartja, mert e két nagy uralkodó véget vetett a földesúri önkénynek a valóságban is, nem pedig csak elméletben. A protestánsok birtokában levő templomokat ekkor már nem lehetett a földesúri jog alapján elvenni, s ahol templomuk nem volt, magán vallásgyakorlatuk szabadságát ott is ténylegesen biztosították.

Ez mind igaz, még sincs igaza azonban Pompérynek akkor, mikor azt állítja, hogy ez a kor a régihez képest haladást jelentett. Kimutattuk ugyanis, hogy a katolikus urak vallási téren való önkénye a valóságban sokkal kevésbé érvényesült, mint ő felteszi. A főurak templomelvételei jogukat – megmagyaráztuk már, miért – a valóságban akkor is alig gyakorolták, mikor elméletben a törvény még meghagyta nekik.

Végül II. József türelmi rendelete még Pompéry szerint is végleg felszabadította a protestánsokat a vallási elnyomás alól s ez volt szerinte e tekintetben a hatodik korszak.

Pompéry kijelentéseivel szemben meg kell állapítanunk, hogy a Habsburg-ország protestánsai még a „sanyarúbb” korszakokban is hasonlíthatatlanul szabadabbak voltak az erdélyi katolikusoknál. Ezen állításom igazságát a megdönthetetlen tények ereje is igazolja. Aki Magyarországot földrajzilag, néprajzilag és gazdaságilag a statisztikai adatok világánál ismeri, annak feltűnik, hogy a hajdani telkes jobbágyok utódai, azaz a mai falvak jobb módú, őslakos gazdái, nemcsak az Alföldön, hanem még a Dunántúlon, sőt részben még a Felvidéken is, tehát azokon a területeken is, melyek mindig Habsburg-uralom alatt álltak, még ma is igen nagy arányban protestánsok. Még olyan megyékben is, melyeknek ma 70-80%-a katolikus, ezt a katolikus többséget a városok lakossága, az iparosok, az értelmiség és a földnélküli földművelők teszik ki, akik az illető megyében nagyrészt nem is őslakosok. (Baranya, Somogy, Veszprém, Fejér, Komárom megye stb.). Ami jobb módú katolikus parasztság található, még e megyékben is többnyire német, tehát új keletű, betelepített.

Ez a tény, ez a valóság egészen kétségtelenül bizonyítja, hogy az a protestáns visszasoportoló folyamat, melyet Pompéry s vele az egész magyar közvélemény is, mint természetesen feltételez, a valóságban nem történt meg. Hogy a magyar jobbágyok vallási hovatartozása tisztán a Pázmány kora óta már majdnem teljesen katolikus földesuraktól függött, mert a templomokkal és lelkesítő állásokkal ők rendelkeztek s így jobbágyaikat tetszésük szerint kényszeríthették a maguk vallására, csak a hitújítás korára áll, de nem a katolikus visszahatására. Ekkor ez csak megtörténhetett volna, de a valóságban nem történt meg.

Akkor megtörtént, mikor a földesurak voltak protestánsok és a jobbágyok katolikusok, tehát a XVI. század folyamán, s akkor megtörtént ez nemcsak Erdélyben, ahol a katolikus uralkodó (Izabella és Báthory István) ezzel nem törődött, illetve maga is protestáns volt (János Zsigmondtól kezdve), hanem megtörtént még a Habsburg-Magyarországon is I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf uralkodása alatt.

Megtörténhetett mindkét országban, mert a XVI. században az üldözöket (ezek a protestáns földesurak és protestáns városi tanácsok) vadak, erőszakosak és türelmetlenek voltak, az üldözöttek (a katolikus jobbágyok és egyszerű városi lakosok) gyámoltalanok és tehetetlenek. Érdekes és jellemző azonban, hogy ez a szinte százszázalékos eredménnyel járó erőszakosság és földesúri jog egyáltalán nem fáj a magyar történetírásnak, sőt sokszor egyenesen nyíltan üdvözi, mint áldást.

Ellenben a XVII. század folyamán, az ellenreformáció korában, mint Magyarország statisztikája bizonyítja, már éppen nem sikerült az ellentétes folyamat. Erdélyben, ahol a hatalom protestáns kézben maradt, még csak megkísérelni se engedték, mert törvényileg tiltottak

el minden katolikus terjeszkedési kísérletet (s ott e tilalmat ráadásul még vallásszabadságnak is elnevezték).

A Habsburg Magyarországon legalább eleinte a törvény megadta volna rá a lehetőséget, mert a földesúri jog Pázmány után néhány évtizedig még érvényben maradt, mégis itt is alig történt valami, mert most már a földesurak voltak jámborok és tehetetlenek (hiszen most már katolikusok voltak), de nekik most már nem jámbor és tehetetlen katolikus jobbágyokkal volt dolguk, hanem azóta öntudatosított, önértéztől duzzadó, fanatizált forradalmárokkal, akiknek egy egész Európát behálózó, ügyes reklámmal, illetve propagandával dolgozó hathatós szervezet is rendelkezésükre állt.

Ez a propagandaszervezet egész Európát betöltötte a magyar protestánsok elnyomása miatti sirámaival, melyből alig volt valami igaz, de a siránkozás épp azért történt, hogy ne is lehessen belőle soha valóság. Most már nemcsak az elnyomottak, illetve az elnyomandók voltak öntudatosak, sőt fanatikusok, hanem egyúttal az „elnyomók” is tehetetlenek s jámborok voltak. Mint Magyarország jelenlegi statisztikája mutatja, el is érte célját a propaganda-hadjárat, a visszatérés terén alig történt valami (legalábbis erőszakos úton alig), de viszont annak a propagandának, mely csak azért működött, hogy a készülő veszedelmeket megelőzze, annyira sikeres volt a hatása, hogy még ma is érződik s mindenki azt hiszi, még a katolikusok és még Pompéry Aurél is, hogy valóban erőszakos úton lett Magyarország újra katolikussá.

A valóság az, hogy a katolicizmus ezt a nagy eredményt elsősorban szellemi és erkölcsi, tehát evangéliumi eszközökkel érte el s a hatalom (akár az állami, akár a földesúri hatalom) támogatása csak annyiban játszott szerepet, hogy megvédte ezt az evangéliumi működést az ellenfél erőszakosságától és fanatizmusától s így lehetővé tette számára, hogy itt-ott egyáltalán működhessék.

Egészen mellékes volt tehát ez a szerep, de annyiban mégis lényeges, mert nélküle a szellemi és erkölcsi erők nem működhetek volna s ezért az ország bizony protestáns maradt volna.

Erdélyben például a protestáns hatalom s a rá támaszkodó erőszak a jezsuiták kitiiltásával, ezzel a katolikus sajtó és iskolaügy megbénításával, a püspökség eltörlésével s feléledésének makacs megakadályozásával (a katolikusoknak még 1675-ben is le kell tagadniuk, hogy vikáriusuk felszentelt püspök) s ezáltal papnevelő intézet felállítása és a papi utánpótlás és erkölcsi felemelkedés lehetetlenné tételével el is érte azt, hogy a katolikus feléledés és terjeszkedés végleg elmaradt, illetve nem kezdődhetett meg addig, míg Erdély a Habsburgoktól független volt.

Hogy akkor, mikor már a katolicizmusnak lett volna belőle haszna, a földesúri jog már csak írott malaszt maradt, ahhoz nálunk a törökvilág is hozzájárult. Ha a XVII. század protestáns jobbágya is épp oly jámbor és tehetetlen lett volna, mint a XVI. század katolikus jobbágya és a XVII. századnak a régi Egyházba visszatért földesura is épp oly erőszakos és kíméletlen tudott volna lenni, mint az előbbi század protestánsá lett földesura, a jobbágyoknak az Egyházba való visszavezetését akkor is nagyon megnehezítették volna az új viszonyok.

A török kiűzésével felszabadult ország néptelen (de éppen legtermékenyebb) területeire a föld újra való megművelése céljából a jobbágyok százezreire volt szükség s ezért az új birtokosok az ország lakott részeiből úgy csalogatták oda a föld népét, hogy legalább egyelőre még a földesúri szolgáltatások alól is felmentették őket. Érthető hát, hogy valóságos népvándorlás indult meg a Felvidékről és a Dunántúlról. Joguk volt a jobbágyoknak hozzá, hiszen szabad költözködési joguk volt. Ha pedig e jogukban akadályozták őket, ez gazdasági szükségyszerűség volt, mert ha szabadjára hagyják a folyamatot, a Dunántúlon s a Felvidéken nem marad ember, műveletlenül maradnak a földek, sőt az ország adóbevétele is megszűnik, mert világos, hogy az a jobbágy, aki nincs, az adót se fizeti. Egy részük így is felkerekedett titkon, azaz úgy szökött el.

Világos, hogy ilyen körülmények között a földesurak a Dunántúlon és a Felvidéken is kedvükben jártak jobbágyaiknak, orvosolták sérelmeiket, de semmiképpen se keserítették őket éppen ekkor azzal, hogy elvették templomukat, elűzték lelkészüket. Bármilyen buzgó katolikus lett is volna a földesúr, egyenesen örültek kellett volna lennie, ha ezt tette volna. Még vallásának se használt volna vele semmit, mert egyik éjszaka egyszerre csak eltűnt volna az egész falu népe s a templom és paplak ott maradt volna nép nélkül, az uraság földjei és állatai pedig gondozók nélkül.

Így aztán éppen nem csodálkozhatunk azon, amit a statisztika előbb említett számai mutatnak, sőt még azon se, hogy még ma is még olyan falvakban is protestáns az őslakosság, mely egyházi, sőt jezsuita birtok volt s az maradt a legutóbbi időkig. Minden okos földesúr arra törekszik (s természetesen ugyannerre törekedett a múltban is), hogy munkásai, tehát jobbágyai megelégedettek legyenek. Milyen késhegyig menő harcokat folytattak például az országgyűléseken a földesurak már századokkal ezelőtt is, hogy a jobbágyaik adóját ne kelljen emelniük.

Láttuk már, hogy Esztergom megyében (nem a csonkában, mert azok a falvak, melyekről szó van, éppen elszakított, csehországi részében fekszenek; egyébként éppen ez az elszakított rész a megye legmagyarabb része) éppen azok a falvak a legkálvinistábbak, melyek lakói primási jobbágyok voltak, s hogy ez a jelenség éppen nem kivétel, ott van ugyancsak csattanós bizonyítéknak a Veszprém megyei Balatonkenese, meg Vörösberény. E két községnek egyenesen a jezsuiták voltak e korban a földesurai s egész a legújabb időkig (ma már nem, mert mindkét községbe igen nagy katolikus betelepülések történtek) Kenese 80, Berény pedig 60%-ban kálvinista maradt, de a törzslakosság, a hajdani jobbágyok utódai természetesen ma is úgyszólván teljesen kálvinisták. S ha így maradt ez a főpapi, sőt jezsuita birtokokon, világos, hogy még inkább így maradt a katolikus (és többnyire buzgó katolikus) Nadasdyak, Eszterházyak, Batthyányok, Zichyek, Széchenyiek, Festetichek birtokain is.

\*

A Habsburg Magyarország a protestánsok, Erdély a katolikusok ellen védekezett; annak a protestánsok, ennek a katolikusok szabadsága volt útjában. Az anyaországban akkor, mikor a XVII. század első felében már majdnem minden nagybirtokos újra katolikus lett, a jobbágyok már többnyire protestánsok voltak. A földesúri jogból tehát (ha érvényesülhetett volna) a katolicizmusnak lett volna haszna. Erdélyben, melynek köznépe (az oláhokat nem számítva) szintén protestáns volt, a protestáns kézben levő hatalom nem engedte érvényesülni az ellenreformációt. Itt nem tértek ugyan vissza a főurak, de a földesúri jog gyakorlásából szintén a katolicizmusnak lett volna haszna, mert annak ellenére, hogy a jobbágyok protestánsok lettek, a főurak közül sokan megmaradtak katolikusoknak.

Hogy ennek ellenére jobbágyaik mégis protestánsok lettek, azon nem csodálkozhatunk. Elég csak arra a felekezeti terrorra gondolnunk, mely olyan hangulatot tudott teremteni az országban, hogy még az akkor katolikus fejedelemtől is azt kívánta az „ildom”, hogy a havasokba menjen, papját pedig álruhába bújtassa akkor, ha misét akar hallgatni, nyilvánosan azonban ő is protestáns istentiszteleten vegyen részt. Láttuk, hogy a XVI. században Erdélyben s kapcsolt részeiben úgyszólván minden püspököt úgy gyilkoltak meg, az egyházi szervezet tökéletesen felbomlott s a katolicizmushoz a jobbágyoknál magasabb intelligenciájuk miatt hű maradt földesurak, ha akarták volna se küldhettek volna jobbágyaiknak meghalt, elűzött vagy meggyilkolt papjuk helyett újat. Ilyen körülmények között megtehetette egy vallásilag kulturált s öntudatos főúri család, hogy mégis megmaradt katolikusnak, de nem teheték ezt meg falusi jobbágyok.

Erdély és az anyaország között tehát az ellenreformáció megindultával (mely természetesen helyesen nevezve nem az „ellenreformáció”, hanem az Egyház igazi reformációjának, megújulásának, a visszaélésektől való megtisztításának kora volt) az volt a különbség, hogy Erdélyben az államilag védett felekezetre káros volt a földesúri jog további fenntartása, az

anyaországban pedig előnyös. Itt a katolicizmus érdeke azt kívánta, hogy a földesúri jog szabadon érvényesülhessen, Erdélyben a protestantizmus érdeke az volt, hogy ne érvényesülhessen.

Nézzük meg már most, mit kívánt volna a vallásszabadság elvének érvényesítése az egyik, s mit a másik országban, s ezzel szemben mi történt a valóságban az egyik, s mi a másik helyen. Mielőtt azonban a jobbágyokkal foglalkoznánk, vegyük előbb röviden szemügyre ugyanezen szempontból a városokat.

Ha ezekben a vallásszabadság elve talán azt nem is követelte volna, hogy a protestánsok adják vissza a katolikusoktól erőszakkal elfoglalt templomokat (egyedül csak az elévülés címen mondhatjuk, hogy a jog és igazság nem kívánta még ezt is; ahol tehát a templomok elvétele óta még nem telt el az elévüléshez a jogban megkívánt idő, a vallásszabadság tiszteletben tartásával még ez is együtt járt volna), de az mindenképpen következett volna a vallásszabadság elvének tiszteletben tartásából, hogy legalább azt megengedjék a katolikusoknak, hogy elvesztett templomaik helyett újat (sőt ha sokan vannak, akár újakat) építhessenek maguknak a maguk költségén, ha akarnak.

A katolikusok ezen jogát bizonyára még a leggyűlölködőbb protestáns se tagadja meg, tény azonban (s ezt mindenki, aki egy cseppet is ismeri ezt a kort, tudja is), hogy ekkor még a templomépítés jogát a protestánsok a katolikusoktól minden olyan városban, ahol a hatalom kezükben volt (pedig majdnem minden magyarországi városban a kezükben volt), mégis kivétel nélkül megtagadták. Ezt a jogot a városi katolikusok csak több évtizedes (ha az ellenreformáció kora kezdetétől számítunk, mert egyébként évszázados) késéssel s akkor is csak Habsburg „terrorral” tudták kivívni. Itt tehát a Habsburgok erőszaka nem a vallásszabadság ellen, hanem a vallásszabadság javára érvényesült.

Erdély és Magyarország között e tekintetben csak az volt a különbség, hogy az erdélyi városokban, ahol a Habsburg terror nem siethetett segítségünkre, a katolikusok a vallásszabadságukat még a „szabad” és független Erdély legutolsó évében, 1690-ben se tudták kivívni. Egész addig nem, míg csak a Habsburgoknak „elnyomniuk” nem sikerült a „vallásszabadságot” (tehát Erdélyben 1690-ig, az anyaországban az 1650-es, 1670-es évekig, tehát még ott se sokkal korábban, mint Erdélyben).

Mind az anyaországban, mind Erdélyben egész a jelzett időig minden olyan városban, melyben a hatalom protestáns kézben volt (pedig mindenhol ott volt, csak az anyaországban volt egy-két kivétel: Nagyszombat, Pozsony, Szeged), a katolikusoknak még az is tilos volt, hogy katolikus pap lakhassék falaik között. Vagy ha beteg hívét ellátni vagy halottját eltemetni a pap bement, a halottat nyilvánosan a temetőbe kísérhette vagy híveinek a szentségeket úgy szolgálhatta volna ki, hogy a protestánsok is lássák, napnyugtakor e papnak is távoznia kellett a városból.

Vitathatatlan tehát, hogy legalábbis a városokban a Habsburgok mind az anyaországban, mind Erdélyben (mert láttuk, hogy itt is támogatták a katolikusokat már a protestáns uralom idején is) a vallásszabadság mellett, a protestánsok pedig mindkét országban a vallásszabadság ellen működtek.

E megállapításunk erejét nem csökkenti, hogy a városi katolikusok vallásszabadságának kiküzdése után néha a Habsburg-államhatalom is átcsapott az ellenkező végletbe s mihelyt a hatalom a kezében volt, a Habsburgok alatt az is előfordult, hogy a protestánsok elnyomása lett az eredmény; ők is minden templomot visszaadtak a katolikusoknak s még csak arra se adtak engedélyt, hogy a protestánsok az elvesztett helyett a maguk költségén újat építhessenek.

Ez a kor szellemével járt együtt, de Erdélyben sose történt meg, még 1690 (tehát a Habsburgok uralma helyreállta) után se. Magyarországon is csak az 1670-es évekkel kezdődőleg (a magyar közvélemény azonban úgy tudja, sőt még a történetírás is olyanformán ír, mintha a Habsburgok alatt mindig így lett volna, viszont a magyarországi városokban egész az 1670-es évekig, Erdélyben pedig egész 1690-ig tartó katolikus elnyomásról egyáltalán nem tud). De

még az anyaországban és az 1670-es évek után se történt ez meg mindenütt, s ahol kivételesen esetleg meg is történt, csak egészen rövid időre.

Ezeket a rövid ideig tartó kivételeket is bőségesen megmagyarázza, hogy ezzel a katolikusok csak a protestánsok „Jó napot!”-ját viszonyították „Fogadj Isten!”-nel. S még csak azt se mondhatjuk rá, hogy a bűnt nem szabad bűnnel viszonyozni. Előzőleg ugyanis a katolikusok elnyomása a protestánsok részéről bűn volt ugyan, mert ők a lelkiismereti szabadság alapján állva nyomták el katolikus polgártársaik lelkiismeretét és vallásszabadságát, de nem volt bűn ugyanez a Habsburgok, a főpapok vagy a katolikusok részéről, mert ők sose hirdettek se lelkiismereti, se vallásszabadságot, hanem mindig igazságvallást hirdettek; azt az igazságot, mellyel szemben nincs, sose volt és nem is lehet szabadság.

Egyenesen örültség vagy megbocsáthatatlan bűn lett volna részükről, ha akkor, mikor a vallásszabadság alapján álló protestánsok Erdélyében, sőt a világ minden akkori protestáns államában tilos volt katolikus templomot építeni, ugyanakkor éppen a nem a vallásszabadság alapján álló Egyház (mely emiatt már úgymint vállalta a protestáns propaganda által félrevezetett közvélemény minden gyűlöletét) viszonyozza vallásszabadsággal a neki a protestánsok részéről addig jutott elnyomást, ha végül valahol nagy nehezen felülkerekedett. Pedig hát említettük, hogy a gyakorlatban nagyrészt mégis ezzel viszonyozta, s különösen nálunk az Egyház inkább csak elméletben volt türelmetlen, de nem a valóságban.

Kétségtelen tehát, hogy legalábbis a városokban az egész XVI. századon át és még a XVII. évszázad első kétharmadában is a vallásszabadság terén a katolikusok voltak az elnyomott és a protestánsok az elnyomó (mégpedig éppen nem „tökéletlenül” elnyomó, hanem ugyancsak totálisan elnyomó) fél. A Habsburgok voltak a vallásszabadság támogatói, s amennyiben a XVII. század utolsó harmadában időnként és itt-ott ők is kezdték elnyomni a protestantizmust, ez az elnyomásuk is sokkal „tökéletlenebb” volt, mint az az elnyomás, melyet ugyanezen városokban a protestánsok addig az ország katolikus királya és katolicizmust védő törvényei ellenére több mint egy évszázadon át kifejtettek. Erdélyben, ahol a protestáns uralom alatt a katolicizmus annyira el volt nyomva, a Habsburg-nyomás uralmuk itteni helyreállítása után is csak a katolikusok támogatásában merült ki s sose nyilvánult meg a protestánsok szabadságának elnyomásában, hanem legfeljebb túlkapásainak időnkénti megakadályozásában.

Ami most a jobbágyokat illeti, Erdélyben e tekintetben se beszélhetünk vallásszabadságról, hanem csak a már beérkezett protestantizmus erőszakos védelméről az új életre kelt katolicizmussal szemben, tehát a vallásszabadsággal való szembehelyezkedésről.

Az erdélyi törvény csak olyan területeken, illetve csak egy olyan félreeső területen engedte meg a katolikus papságnak az ige hirdetését, ahol más, mint katolikus, nem volt; a protestánsokat, kommunista szólásmóddal élve, adminisztratív úton védte a katolicizmus ellen, s ebben a vallásszabadsággal annyira ellenkező törekvésében annyira ment, hogy a katolikus papságot a tiszta katolikus, eldugott Székelyföldön kívül sehol se engedte a nép közé lépni, még a katolikus főurak birtokain se.

A magántulajdonnak valóban a későbbi kommunizmus előszelét jelentő korlátozása volt, hogy katolikus nagybirtokos még a saját birtokán se építhetett katolikus templomot, nem vehetett részt feltámadási vagy úrnapi körmeneten, tehát még ott is meg volt fosztva attól a jogtól, hogy nyilvánosan tisztelhesse Istenét s gyakorolhassa vallását s még misét (például éjféli misét) is csak titokban hallgathatott. Ez nemcsak a vallásszabadság korlátozása volt, hanem vele kapcsolatban még a magántulajdonjogé is. Az így megregulázott katolikus földbirtokos a maga magánmiséjére még a saját jobbágyait se eresztette be, még akkor se, ha azok önként vagy akár csak kíváncsiságból szerették volna megnézni.

Világos, hogy mindez nem az erdélyi jobbágyok vallásszabadságának védelme, hanem a katolikus vallás szabadságának elnyomása volt, vagy legalábbis sokkal inkább volt ez, mint



az. Pedig hát ez Erdélyben nemcsak elméleti sérelem volt, hanem valóságos, mert hiszen bőségekben voltak ott gazdag katolikus főurak, akiknek tízezerrel voltak jobbágyaik.

A sérelmet még növeli, hogy hiányzott a paritás. Ez a védelem ugyanis a gyakorlatban egyedül csak a protestantizmusnak szólt, mert katolikus város, melyben a protestáns terjeszkedést lehetett volna így akadályozni, Erdélyben egy se volt, tehát a törvények egyedül csak a katolikus terjeszkedést akadályozták. De falu se volt olyan egy se, mely protestáns földesura ellenére is katolikus lett volna s így lakóit védeni lehetett vagy kellett volna földesura vallási túlkapásai ellen. De katolikus földesurak hatalma alatt a protestáns falvak százaai voltak.

Nem igaz tehát, hogy az erdélyi törvény a katolikusok javára épp úgy védte a „status quo”-t. Ez legfeljebb elméletben volt meg, nem a gyakorlatban, mert a törvény akkor rögzítette és merevítette meg a „status quo”-t, mikor a katolicizmus életének mélypontján volt; akkor fújta le és tiltotta meg törvényileg terjeszkedését, mikor tehetetlenül a földön hevert s még Kolozsváron, Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Brassóban és Nagyváradon se volt semmi szervezete. A felekezetek közti egyenlőség tehát csak látszatra volt meg. A vallásügyi törvények meghozatalának célja Erdélyben nem a vallásszabadság védelme, hanem a protestantizmus uralmának és a katolicizmus elesetségének fenntartása volt. Ezt Erdély még azzal is bebizonyította, hogy még ezeket a csak látszólag paritást biztosító törvényeket is állandóan megszegte, mint láttuk.

E tekintetben is mennyire mások voltak a Habsburg-ország állapotai! Vitathatatlan, hogy a templommal és a benne alkalmazott pappal való rendelkezés joga a földesúri jogban gyökerezett nálunk és külföldön egyaránt. A templom a földesúr telkén állt, tehát tulajdonképpen az övé volt. De ő is építette. Jobbágyai csak a munkát adták hozzá, de a robot és a földesúri szolgáltatások címén ez egyébként is akkor még kötelességük volt. A papot is ő választotta ki s ő alkalmazta (ez a joga még máig is megvan). A plébániai földeket is ő adta, a plébánialak is az ő telkén állt, ő is építette. Javíttatása még ma is kötelessége annyira, hogy elmulasztása esetén még végre is lehet rajta hajtani.

Ez volt az oka, hogy mindaddig (az egész XVI. században), míg ez a földesúri hatalom, ez a templommal és a pappal való rendelkezés a protestantizmus javára érvényesült, senkinek se jutott eszébe, hogy jogosságát kétségbe vonja. Mire kritikával kezdtek élni az emberek s kérdegetni kezdték, joga van-e mindehhez a földesúrnak, arra már pap és templom régen az új hit tulajdonában volt és annak szolgálatában állt.

Világos, hogy a birtokán álló templommal és a benne alkalmazott és a földesúrtól fizetett pappal való rendelkezés jogának elvétele a földesúr jogait, sőt a magántulajdont is sértette, de az is világos, hogy ha ez a jog a jobbágyok legszentebb emberi jogát, az igazság megismerésének és követésének lehetőségét akadályozta, akkor az államnak joga, sőt kötelessége volt ezt a jogot megnyirbálni.

Amde kétségtelen, hogy az államnak csak akkor kell beleavatkoznia a földesurak egyébként törvényes jogába, ha ez a jog fontosabb és magasabb rendű jogokat tesz lehetetlenné, például a jobbágyokat az igazság és a jó erkölcs megismerésében és gyakorlásában akadályozza, de nem akkor, ha a földesúr erőszakosan akarja őket az igazság ismeretéhez eljuttatni és erkölcsükben megjavítani. Ha tehát az igazságvallás alapján, tehát katolikus alapon állunk, akkor az államnak ezt a jogát, sőt kötelességét csak a katolicizmus javára engedhetjük, illetve követelhetjük meg.

Protestáns alapon nem tehetjük ezt. A protestantizmus éppen ezáltal, hogy e téren az embereknek szabadságot enged, tulajdonképpen azt adja tudtunkra, hogy szerinte a vallási igazság objektíve nem állapítható meg s ezért mindenki egyéni lelkiismeretére bízandó.

Ha azonban ettől a szemponttól eltekintünk és mi is a protestáns alapra helyezkedünk, nem kell-e akkor is igazságtalanságnak minősítenünk, hogy nálunk az államnak ezt a földesúri jogot csak akkor jutott eszébe megnyirbálni, mikor már a protestantizmus érdekeit kezdte sérteni? Igazság-e az, hogy a földesúri jogot a mi államunk addig, míg katolikusból kellett

protestánsná tenni a jobbágyokat, szóltanul tűrte s csak akkor tartotta szükségesnek fellépni ellene, mikor már megfordult a folyamat, az ellenreformáció szele kezdett fűjdogálni és a katolicizmusnak lett volna hasznára?

Mint minden új koráramlatnak, az ellenreformációnak is, az értelmiség (tehát a főurak) előbb hatása alá került, mint a nép. Mind több főúr lett protestánsból katolikus s így földesúri jogát most már nem a katolicizmus ellen, hanem javára kezdte volna érvényesíteni. Sőt, ha a földesúri jog alapján szóltanul néztük az egész magyar köznép protestánsná tevését, nem egyenesen az igazság és a méltányosság követelte-e, hogy ne avatkozzunk bele az ellenkező folyamat zavartalan lejátszódásába se?

Ha a XVI. században jogtalanság volt, hogy a nép vallását földesurai döntsék el, akkor a XVII. század ellenkező irányú folyamatát éppen ezért, a jogtalanság helyrehozására kellett volna beavatkozás nélkül lefolyni engedni. Ha pedig ezt a XVI. századi folyamatot jogosnak s törvényesnek tartjuk, akkor ennek kellett volna tartanunk a XVII. század hasonló folyamatát is, tehát lefolyásába még kevésbé lett volna szabad államilag beavatkozni.

A valóságban azonban éppen ellenkezőleg történt. Míg a földesúri jogból a protestantizmusnak volt haszna, addig mindenki természetesnek tartotta, s éppen a protestantizmus volt az, mely akkor ezt nemcsak passzíve élvezte, mint ahogyan a katolicizmus passzíve tűrte, hanem mint a protestantizmus elvét, külön hirdette is, hogy „cuius regio, eius religio”: akie a föld, azé a vallás (megszabásának joga).

Mihelyt azonban az 1600-as évek elejével a művelt, a vezetőelemeknek a katolikus Egyházba való mind sűrűbb visszatérésével megindult az ellenkező folyamat s a földesúri jog a protestantizmus kárára kezdett érvényesülni, egyszerre megállapították, de csak ekkor állapították meg, hogy a jobbágyok emberi jogaival és a vallásszabadsággal ellenkezik, s ezért ekkor már meg kellett tőle fosztani a földesurakat.

Erdélyben, ahol a hatalom protestáns kézben volt, földesúri jogaiktól már elejétől fogva megfosztották a katolikus földesurakat (e jogfosztás elméletben mindegyiket, de a valóságban csak a katolikusokat érintette), mégpedig úgy, hogy még a saját vallásukat is titkolniuk kellett miatta, sőt mint láttuk már, Nagy Bercsényi Miklós őst Erdélyben a saját jobbágyai gúnyolták ki katolikus vallása miatt s neki ezt tűrnie kellett, mikor pedig tűrni már nem tudta, menekülnie kellett az országból. Jobbágyai lerombolták a kastélyát, az állam pedig elkobozta a birtokait.

Ezt kell mondanunk, ha protestáns álláspontra helyezkedünk, vagyis azt tartjuk, hogy minden vallás egyformán jó, vagy legalábbis egyformán jó lehet valaki számára. A katolikus álláspont ezzel szemben az, hogy igaz vallás csak egy lehet és senkinek sincs joga tetszés szerint választani az igazság és a tévely között. A földesúr tehát nem helyezkedhet semleges álláspontra, mert hiszen ha jobbágyának jobb tetszik a tévely, annak vagy tudatlansága az oka, vagy a rosszasága. Se az egyiket, se a másikat nem lehet tiszteletben tartani. Ezen az állásponton állva is megengedhető, hogy a katolikus földesúr a maga vallását, tehát az igazságot, ne erőszakolja rá jobbágyaira. Hiszen csak az a hit ér valamit, amely meggyőződésből folyik, a meggyőződést azonban nem lehet senkire se ráerőszakolni. Azt meggyőződéssel kell elérni.

De az ellenreformáció katolikus földesurai nem is a hitet kényszerítették rá jobbágyaikra, hanem csak azt a katolikus templomot és benne alkalmazott papot, mely, ha nem is rögtön (mert rögtön csak rombolni lehet, az építéshez mindig idő kell), de idővel lehetővé fogja tenni jobbágyaik számára azt a meggyőzést, mely egyedül adhat meggyőződést. Az eredmények megmutatták, hogy valóban lehetővé is tette.

Magam is tanítványaim között egyik legnagyobb katolikussá éppen azt tudtam tenni, akit eleinte úgy kellett rákényszerítenem, hogy katolikus hittanra járjon, mert addig – a törvény ellenére – kálvinista hittanra járt.

Katolikus földesúr számára a katolikus meggyőződés semmiképpen se tette azonban lehetővé, hogy a tévelyt támogassa, tehát hogy protestáns lelkésznek adjon ingyen lakást, annak fizetéséhez járuljon hozzá, annak adjon tüzelőt, annak lakását tataroztassa stb. Még az is kötelessége volt, hogy minden büntelen eszközt felhasználjon, hogy jobbágysai s mindenki, aki tőle függ, az igazságot minél előbb megismerje és kövesse.

Az erdélyi törvény azonban annyira ellenkezett a lelkiismereti szabadsággal, hogy még azt is megakadályozta, hogy a katolikus földesúr a maga birtokán és a maga költségén templomot építhessen annak a vallásnak, melyet hisz, s hogy az a pap, akit a maga számára a maga költségén tart, jobbágaival még csak ne is érintkezessen, tehát nekik az igazság megismerésére csak lehetőséget se adhasson, sőt hogy ez a pap jobbágysai előtt ne is mutakozhasson.

De az éremnek ez egyébként is csak egyik oldala. A másik oldala ugyanis az, hogy a vallásszabadsághoz az is hozzátartozik, hogy egy vallást se szabad megfosztani attól a jogától, hogy tanait az emberekkel megismertethesse, azaz hirdethesse. Hiszen az emberek csak akkor tudják helyesen eldönteni, hogy két vallás között melyik a jobb, ha ismerik az egyiket is és a másikat is. Az erdélyi törvény ettől a lehetőségtől teljesen megfosztotta a protestáns jobbágyokat. A katolikus földesurakat pedig attól a lehetőségtől, hogy meggyőződésüket terjeszthessék (mely pedig szintén hozzátartozik a vallásszabadsághoz és az általános emberi jogokhoz). Szabad-e az ember, akinek szent meggyőződése van, melyért él-hal, mégse tehet érte semmit, mert tétlenségre kárhoztatja a törvény (egy olyan ország törvénye, mely állítólag a szabadság hazája volt s éppen a vallási szabadság terén párját ritkította a világon!), mely szigorúan megtiltotta neki, hogy azt a boldogító igazságot, melynek ő örömtől repeső tulajdonosa, akár csak a saját alkalmazottai között is terjeszthesse? A „szabad” Erdélyben a katolikusok még akkor is ilyen szánandó rabszolgák voltak, ha dúsgazdag főurak voltak!

Vajon a vallásszabadság szempontjából melyik fontosabb: az-e, hogy valaki a vallási meggyőződését terjeszthesse, vagyis hogy az erdélyi szánandó szellemi és erkölcsi megköttöttségtől ment legyen, vagy az, hogy esetleg egyesek meggyőződésük terjesztését ne vigyék túlzásba és szellemi, erkölcsi fegyvereiken kívül más fegyvert ne is használjanak? Erre a kérdésre a válasz legalábbis kétséges.

Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a protestánsaink a vallásszabadságnak ezt az egyoldalú magyarázatát, mely egyedül a földesurak esetleges erőszakosságának megakadályozásában merült ki, csak akkor kezdték el fontosnak tartani, mikor már egy évszázadon át szabadon hagyták érvényesülni az erőszakot a maguk javára, viszont a vallásszabadság másik oldalának érvényesülését, mely a vallási meggyőződés szabad terjesztését követeli meg, szintén csak akkor tiltották el és tették lehetetlenné, mikor már a katolicizmusnak lett volna haszna belőle, akkor már igazán egészen nyilvánvalóvá válik az erdélyi álláspontnak nemcsak igazságtalansága, hanem még álnoksága is.

Itt ugyanazzal a jelenséggel állunk szemben, melyet a kommunizmus uralma alatt állandóan tapasztaltunk, ti. hogy valamit el akartak érni – bármily jogtalan és igazságtalan is volt az a valami –, a dolog valamilyen tetszetős oldalára mutattak rá, ezt a tetszetőséget hangoztatták, emellett érveltek, ennek helyes voltát bizonyították népgyűléseken, sajtóban, rádióban, párttagitációban, „népnevelésben”. (Például a béketábor magasztalása s vele szemben „az imperialisták” meggyűlöltetése a külpolitikában; a „tied az ország, magadnak építed” szólama a belső használatban stb.)

Ugyanílyenek voltak a protestantizmus jelszavai is: vallásszabadság, lelkiismereti szabadság; előbb a „cuius regio, eius religio” hangoztatása, majd „a földesúri önkény” elleni küzdelem; politikailag a nádori méltóság, mint hazafias szentség, mely azonban 48-ban, mikor már szabadon betölthették volna, a kutyának se kellett, a megyei önkormányzat végtelen „hazafias” fontossága, melyet aztán félig már Horthy is, a népi demokrácia pedig teljesen eltörölt, s mindkettő anélkül tehetette meg, hogy bárkinek is eszébe jutott volna, hogy a dolog el-

lenkezik a haza érdekeivel; előbb a nemesi adómentesség volt hazafias tabu, a kommunizmus alatt pedig a hajdani nemesség kifosztása volt épp oly hazafias kötelesség stb.

Előbb nemesi kiváltságok legkülönbözőbb megtartása, most a volt nemeseknek, a földesuraknak még a legelemibb emberi jogoktól való megfosztása.

A protestantizmus és a kommunizmus szólamai között csak az a különbség, hogy az előbbieket még most is komolyan vesszük és hisszük (még katolikus berkekben is), a kommunizmuséival azonban már frissiben is teljesen tisztában volt mindenki. Pedig hát azok a régi „hazafias” szólamok se voltak egy cseppet se hazafiasabbak, se igazabbak, komolyabbak, jobbhiszeműek, se kevésbé perfidek, vagy rosszhiszeműek; azok kitalálói és hangoztatói se voltak sokkal becsületesebb és érdemesebb emberek és azok se szolgáltak kevésbé önző érdekeket, mint ma a kommunizmus már egészen nyíltan agitációs célokat szolgáló jelszavai.

A nagy különbségnek a tömegek irányukban való viselkedése tekintetében bizonyára az az oka, hogy régen még naivabbak, tapasztalatlanabbak voltak a tömegek, könnyebben hittek s könnyebb volt őket megtéveszteni, mert e téren még nem voltak olyan tapasztalataik, mint ma már vannak. Nem csoda, hogy a tömegek akkor még hittek vezetőiknek, hiszen egész addig az Egyház vezette őket s éppen ezért tértek át az Egyház vezetéséből más vezetők alá, mert azt gondolták, hogy azok se rosszabbak, mint az Egyház emberei, sőt náluk még különbek.

Azóta azonban már voltak a tömegeknek protestáns, majd „felvilágosult”, majd nacionalista, sőt sovíniszta vezetői, aztán jöttek a szociáldemokraták, végül a kommunisták. Csodálkozhatunk-e, ha ennyi tapasztalat után ma már nem hisznek az emberek senkinek s azokon a szép szólamokon, melyekért nemrég még életüket adták, ma már csak nevetnek, vagy hallatukra fásultan, megvetően legyintenek? Sajátságos azonban, hogy a megszokás folytán a régi jelszavakat még mindig komolyan veszik az emberek s még mindig tisztelettel emlegetik őket. Ideje volna már végre, hogy e tekintetben is észre térjenek.

Erdélyben a katolikusok vallásszabadságának eltiltására a szabadjukra hagyott katolikus földesurak esetleges erőszakosságától való félelem egyébként is alaptalan volt, mert a földesurak részéről erőszaktól legfeljebb a Habsburg Magyarországon lehetett volna félni, de nem Erdélyben, ahol egyenesen fanatikusan protestáns országgyűlési többség és fejedelem örködött a protestantizmus érdekei.

Legalább akkor, ha a vallásról volt szó, nem volt ott védtelen pária a protestáns jobbágy. Hiszen erőszakoskodás esetén csak a szájukat kellett volna kinyitniuk s azonnal elégtételt, földesuruk pedig példás büntetést kapott volna. A Bercsényi-esetből láttuk, illetve látni fogjuk, hogy ezt az erdélyi kálvinista jobbágyok nagyon is jól tudták, s nemcsak a szájukat, hanem még a kezüket és fütyköseiket is „kinyitották”, ha a földesuruk törvénytelen ségbe csapott át, még ha ezt a törvénytelen séget szintén törvénytelen viselkedésükkel ők maguk erőszakolták is ki abból a katolikus földesúrból.

De a földesurak erőszakos hitterjesztéséről még a Habsburg-országban is alig lehetett szó. Ez ugyanis a jobbágyokat elkeserítette volna, annak pedig a földesúr itta volna meg a levét. Mindenki tudja, hogy nem sokat ér az olyan munkás dolga, aki a gazdáját gyűlöli, sőt ellenségének tekinti. A földesúr állatait a jobbágya kezeli, az eteti, tehát akkor és úgy árt neki, mikor akar s ezt okos ellenőrzéssel legfeljebb csökkenteni lehet, de nem meggátolni. Az elkeseredett jobbágy még gazdája kazlait, asztagait, gazdasági épületeit is felgyújtathatja, s különösen könnyen tehetette ezt a régi világban, mikor, ha utána világgá ment, sokkal több reménye volt, hogy soha el nem fogják, s így nem bűnhődik, mint a mai detektíves világban.

De említettük már, hogy akkor ilyen erőszakos, bosszúálló cselekedetekre nem is volt szüksége a jobbágyoknak, mert vissza tudtak ők ütni törvényesen is: egyszerűen elköltöztek s kerestek maguknak más gazdát, olyat, aki nem kényszerítette őket vissza a régi vallásra, illetve nem fosztotta meg őket régi lelkészeiktől. Ha költözni nem engedte őket földesuruk, titkon szöktek meg. Új gazdát pedig nem nekik kellett keresniük, hanem az kereste őket. Van ugyanis idő, mikor munkáshiány van (háborúk és forradalmak idején), s van, mikor munkás-

bőség (békében és gazdasági pangás idején). Az első esetben a munkás az úr s ezért a munkaadó kedveskedik neki, a másodikban a munkaadó az, aki fölényben van, s ekkor van alkalma éhbér adására vagy hatalmi túlkapásokra, ha rosszlelkű. Az ellenreformáció korában s az utána következő katolikus barokk korban nem ez a világ volt nálunk.

A reformáció visszaszorításának ideje mind Erdélyben, mind Magyarországon a török háborúk idejére, illetve a török kiűzése után következő korszakra esett, tehát mindenképpen olyan időre, mikor munkáshiány volt, tehát nem a munkaadó, hanem a munkás volt fölényben, tehát a földesúrnak kellett hozzá alkalmazkodnia, neki kellett a munkásnak kedveskednie, nem pedig megfordítva.

Millió holdak szabadultak fel ekkor, melyek addig nem álltak művelés alatt, mert lakatlanok voltak. Az emberek nagy tömegeit kellett megművelésükre megszerezni. A földesurak adómentességgel csalogatták, sőt nagy költséggel messze országokban toborozták őket. De világos, hogy a hazai jobbágyok is szívesen mentek a felszabadított területekre, mert ott jobb dolguk volt. Ott adót egyelőre még nem kellett fizetni, mert még nem alakult újjá a megye, nem jött még létre a közigazgatási szervezet. A földesúri szolgáltatások is könnyebbek voltak, sőt eleinte egészen el is engedték őket.

Látni fogjuk, hogy ez időben nemcsak az anyaországi, hanem az erdélyi országgyűlések is tele vannak panaszokkal, hogy szöknek a jobbágyok. Örültnek kellett volna lennie annak a földesúrnak, aki még ilyen körülmények között is keseríteni próbálta volna jobbágyait. Hiszen otthagyták azok még akkor is, ha kedveskedett nekik. Báró Harruckern is katolikus volt, mégis majdnem kizárólag lutheránus tótokat telepített majdnem egész Békés megyét kitevő alföldi birtokaira. Lehetetlenség volt, hogy katolikus létére készakarva válogatta volna ki a lutheránusokat. Telepesei bizonyára azért voltak mégis mind azok, mert régi hazájukban, a Felvidéken, megpróbálta őket katolikusá tenni a földesúr s ők emiatt elégedetlenkedtek s később aztán már hiába kedveskedett nekik, mielőtt alkalmuk lett rá, új hazát kerestek maguknak.

Hogyne kerestek volna, mikor meredek, sziklás, sovány hegyi földjeik helyett zsíros alföldi feketeföldet kaptak, s mindegyik tízszer annyit, mint amekkorát otthon elhagyott. Ilyen körülmények között érthető, ha még a legbuzgóbb katolikus földesúr is felhagyott az adminisztratív úton való térítési kísérletekkel, ha még oly finoman próbálkozott is velük. Mit használt volna vele a katolicizmusnak, ha nem katolikusá teszi, hanem végeredményben elnépteleníti a vidéket s birtokai munkáskéz nélkül maradnak?

Említettük, hogy seregestől vannak olyan falvaink, melyekben mindig az Egyház volt a földesúr s népük mégis ma is tiszta református. Most már értjük, hogy lehet ez, s látjuk azt is, hogy a gyakorlatban közel se volt az ellenreformáció se olyan erőszakos, se a protestantizmusra olyan veszélyes, mint amilyen a híre. Értjük most már, hogy Esztergom megye mindössze öt református többségű faluja közül hogy lehet egyenesen három (Bucs, Dunamocs és Érsekkéty) primási birtok, de a másik kettő is katolikus, mégpedig buzgó katolikus család birtoka (az egyik, Nagysáp, a mindig aulikus Sándor-, később gróf Sándor-családé, a másik Kisújfalu, a Pálffyaké).

E legutóbbi (Kisújfalu) például egyenesen a „vallásüldözések” korában lett katolikusból reformátussá (ki gondolná, hogy még ez is lehetséges volt?) annak ellenére, hogy földesura nemcsak katolikus, hanem mindig jó katolikus család volt. Némethy Lajos „Egyházi vizsgálat Esztergom vármegyében 1701-ben” című művéből ugyanis megtudhatjuk, hogy Kisújfaluban 1701-ben a 93 lakos közül még csak 20 volt „a-catholicus”, ma pedig Kisújfalu egész Esztergom megye legreformátusabb (és egyúttal legvagyonosabb) községe, ahol az 1938-as magyar népszámlálás (mikor ideiglenesen újra magyar uralom alá került) mindössze 107 katolikusot talált a 795 kálvinista (és 67 lutheránus) mellett.

Az 1701-es egyházi vizitáció azt mondja, hogy a falunak temploma van Szent László tiszteletére és iskolája (természetesen mindkettő katolikus kézben), melynek Nagy Ferenc, 30 éves férfi a rektora, aki az elűzött hajdani prédikátor házában lakik. Hamarosan utána jött

azonban Rákóczi (a katolikus Rákóczi) szabadságharca, alatta (az ő kálvinista kurucai uralma alatt) a falu immár nagy katolikus többsége mukkanni se mert, mert olyanforma helyzetben volt, mint a kommunizmus alatt a reakciósook, s bár ez a Rákóczi-féle vihar igen hamar elvonnult a „reakciósook” feje felett s utána 30 évig tartott III. Károly és 40 évig Mária Terézia „reakcióso” uralma, tehát 70 álló éven át „üldözték” a protestánsokat, a Rákóczi alatt visszavett templom megmaradt kálvinista kézben, s ma már csak kálvinista templom és iskola van a faluban s még a katolikusok gyerekei is a kálvinista iskolába kénytelenek járn.

De ugyancsak Esztergom megyében Nagyölvédet, mely szintén primási birtok volt és maradt, 1701-ben 104 katolikus és 37 nemkatolikus lakta (24. o.), 1938-ban pedig 1532 katolikus mellett 502 protestáns volt a faluban. A protestantizmus tehát minden veszteség nélkül úszta meg az egész XVIII. század rémes „protestánsüldözését”. Mivel pedig tudvalevő, hogy a legtöbb magyar faluban a legutóbbi száz évben a katolikusok természetes szaporodás által a kálvinisták rovására erősen megnövekedtek, azt kell mondanunk, hogy Nagyölvéd kálvinistáit úgy üldözte a barokk kori államhatalom és a földesúr-primás, hogy a falu katolikusai rovására egyenesen megszorodtak tőle.

Nem lehetett tehát olyan veszedelmes az a földesúri protestáns jobbágyüldözés. Az erdélyi protestáns államhatalom azonban valóban úgy megvédte a már protestáns jobbágyokat katolikus földesuraik buzgalmával szemben, hogy hiába lett 1690-től kezdve Erdélyben is majdnem 250 évig tartó Habsburg-uralom, falusi, tehát jobbágyeredetű katolikus lakosságot a Székelyföldet kivéve egész Erdélyben még ma is hiába keresünk.

Az artikuláris helyek rendszere, mely egyébként is aránylag rövid ideig volt érvényben s melyet, mint láttuk, Pompéry is, mint a protestánsok számára enyhülést jegyez fel, se jelentett valami veszélyes „elnyomást” a magyar protestánsok részére. Az imént felhozott statisztikai adatokkal már ezt az állításunkat is bebizonyítottuk, mert hiszen a most említett Esztergom megyei kálvinista terjeszkedés nemcsak a földesúri jog ellenére történt, ha egyúttal az artikuláris helyek korában is.

Ezzel a kérdéssel annak idején majd bővebben foglalkozunk. Itt csak annyit említünk meg, hogy nem az egész országban, hanem csak 11 nyugati megyében volt az artikuláris helyekre szorítva a nyilvános protestáns istentisztelet. Mivel pedig ezek a megyék éppen azok voltak, ahol legkevésbé volt protestáns a lakosság, megyénként a protestánsoknak két engedélyezett parókia itt nem is jelentett valami nagy háttérbe szorítást. Magán vallásgyakorlatuk pedig még e megyékben is minden faluban volt, s hogy ez mennyire nem semmi, mutatja a holland katolikusok esete. Ott – annak ellenére, hogy akkor még az ország majdnem fele katolikus volt – még artikuláris helyeket se engedélyeztek sehol a katolikusoknak. Nekik csak magán vallásgyakorlatuk lehetett. S annak ellenére, hogy ez az állapot több száz éven át tartott (nem úgy, mint nálunk), mégis még ma is két olyan tartománya is van Hollandiának (Limburg és Noord-Brabant), ahol a katolikusok még ma is több mint 90%-át teszik ki a lakosságnak.

Hogy az artikuláris helyekre való szorítás mennyire nem tette jogtalan páriákká a magyar protestánsokat, sőt még hogy uralomvágyukat és dölyfüket is mennyire érintetlenül hagyta, tanulságosan mutatja a vadosfai eset, melyet már tárgyaltunk. Vadosfa volt a ma 90%-ban katolikus Sopron megyében a lutheránusoknak a kettő közül az egyik artikuláris helye.

Sopron megye ott van a nyugati osztrák határon, egészen Bécs közelében, mégis, mikor a lutheránus anyaegyház mellett e kis falu katolikusai is építettek maguknak egy kis szerény kápolnát, e vakmerő merénylet miatt a falu „elnyomott” (hiszen 1751-ben vagyunk!) lutheránusai úgy felháborodtak, hogy augusztus 20-án dühtől toporzékolva, kezükben fegyverrel várták (hisz itt ők voltak többen) a kápolna felszentelésére vidékről a faluba körmenetben (tehát ima és ájtatos énekek közepette) érkező katolikusokat.

Be se eresztették őket a faluba, hanem tevékenységüket azzal kezdték, hogy már kint nekik hajtották a marhacsordát. Noha e kihívásra a valóban jámbor katolikus tömeg annyira nem mutatott támadó kedvet, hogy mindjárt menekülni is kezdett, mégis sárba tiporták temp-

lomi zászlóikat, összetörték és meggyalázták a magukkal hozott Mária-szobrot, egy embert közülük meg is öltek, többeket – köztük a körmenetet vezető papot is – véresre verték.

Noha utána büntetésül még a bántalmazásokba behalt ember két gyilkosa is csak tíz-tíz évet kapott (Ilyen körülmények közt történt gyilkosságért ugyan a mai törvényhozás se büntetne senkit halállal, ne felejtjük azonban, hogy 1751-ben még egész más volt az igazságszolgáltatás, sőt hasonló esetekben – hogy a fanatizmust letörjék s a tömeget megfélemlítsék – még mai szemmel nézve is megokolt a szigorúbb fellépés), Fábry Gergely pedig, a falu lelkésze, aki egyúttal a lutheránusok „püspöke” is volt s akiről bebizonyosodott, hogy az egész erőszakosság felbujtója, sőt megszervezője volt, a hivatalvesztésen kívül mással nem is bűnhődött, a magyar történetírás és irodalom mégis nem a katolikusok megtámadásán, hanem a támadók túl szigorú büntetésén botránkozik.

A magyar történettudomány hivatalos folyóirata, a Századok 1895-ös évfolyama – igaz, hogy nemcsak a cikkíró (Zsilinszky), hanem a szerkesztő is (Szilágyi) protestáns volt – azt írja, hogy a katolikusok „csupa vallási felsőbbbségi érzelemből és bosszantási szándékból” építettek kápolnát a tiszta lutheránus faluban és ez ellen a nép „a béke érdekében (!) szólalt fel”.

A magyar történetírás tehát egyszerűen felekezeti kihívásnak, „bosszantásnak” tartja és nevezi azt, ha katolikusok egy protestáns faluban is építenek maguknak kápolnát s még azt is helyeslik, sőt „a béke érdekében” történő, tehát hasznos és jótékony műveletnek tartják, ha őket ezért a protestánsok jól összeverik, sőt egyet meg is gyilkolnak közülük, s egy cseppet se csodálkoznak még azon se, hogy mindez éppen olyan korban történik, melyben a protestánsokat „üldözték”, nem pedig a katolikusokat.

Keszthely is tiszta katolikus, Kunszentmárton is és Balatonboglár is. Az a százfőnyi reformátusság, ami van bennük, az is máshonnan vetődött oda. Mégis mindhárom helyre nemcsak templomot építettek a reformátusok, hanem még lelkészséget is felállítottak. Somogyicsicó pedig épp oly kis falu, mint Vadosfa és épp annyira katolikus, mint amennyire lutheránus az, egy Beák nevű, földbérletből (a katolikus báró Inkeyek földjének bérletéből) meggazdagodott lutheránus paraszt mégis itt is építtetett lutheránus templomot (épp akkorát, mint a katolikusoké, mert azoké is csak kápolna) s legalábbis ez az utóbbi csakugyan csak bosszantásul épült. Mégis nemcsak katolikuslázadás és lutheránus összeverés nem lett a dologból, hanem a katolikusok részéről még csak csendes rosszállás se. A tiszta katolikus Csornán is az egész város ünnepe volt a lutheránusok imaházának felavatása.

A Századok és a magyar történetírás mégis a katolikusokat hibáztatja a vadosfai vérengzés és vallásgyalázás miatt, s noha még halál is lett a dologból, nyíltan „ártatlanoknak” mondja (77-89. o.) a protestáns vallásgyalázókat és gyilkosokat. Azon se csodálkozik egy cseppet se, hogy az effajta „bosszantási szándékhoz” a katolikusok részéről még a legnagyobb üldözés korában is annyira nem voltak hozzászólvá a magyar protestánsok, hogy olyan véres fölényrel feleltek rá, mint a vadosfai lutheránusok.

Egy középiskolai történettanár, aki hitehagyott pap volt, később „felesége” összeköttetésével középiskolai igazgató is lett, Budapest 1944-45-ös ostroma alatt pedig „feleségével” együtt egy légbe röppült óvóhelyen lelte halálát, egyébként mint ember jó és megnyerő, mint hazafi pedig egészen lelkes és nemeslelkű volt. Évtizedes történettanári pályáján minden évben és minden osztályban őszintén átértzett, nagy hazafias hévvel (s természetesen nagy hatással is) adta elő tanítványainak, hogy annak, hogy Erdélyben annyira tért vesztett a magyarság az oláhok javára, elsősorban a Habsburgok protestánsüldözése volt az oka. Mikor ugyanis ők 1690-ben uralmuk alá hajtották Erdélyt és oda is behozták az artikuláris helyek törvényét, tehát megynként Erdélyben is csak két-két kálvinista lelkészséget engedélyeztek, az erdélyi majdnem tisztán kálvinista magyarságot ezzel megfosztották vezetőitől.

Mivel a falusi magyar nép lelke szomjúhozta az Istent, saját vallása szerinti istentisztelet pedig nem lehetett, kénytelen volt vallási igényei kielégítését ott keresni, ahol megtalálta, faluja oláh templomában és oláh papjánál s így évszázadok folyamán eloláhosodott. Így lett

Erdély magyarból románná. Ez is egyik hatásos módja volt a Habsburgok magyarirtásának a katolikus vallás védelmének ürügye alatt. Valójában nem katolikustámogatás volt ez, hanem sátáni magyarirtás.

A jó „szaktanár” tehát nem is sejtette, hogy Erdélyben sose voltak artikuláris helyek. Mikor az ezekre vonatkozó törvényt Magyarországon meghozták, a Habsburgok uralma hamarosan Erdélyre is kiterjedt ugyan, de nem terjedtek ki oda a magyar országgyűlések határozatai. Nemcsak azok nem, melyeket a protestáns nyilvános vallásgyakorlat korlátozására vonatkozólag hoztak, hanem más törvények se. Erdély a Habsburgok uralma alatt is külön ország maradt, melynek külön országgyűlései és külön törvényei voltak egész 1848-ig. De artikuláris helyek – mint már említettük – még az anyaországban se voltak mindenütt, hanem csak 11 nyugati megyében, azokban, melyekben egyébként is kevés volt a protestáns (s azok is inkább lutheránusok, tehát nem magyarok voltak). Az Alföldön például és az Erdéllyel határos kálvinista magyar vidékeken sose voltak artikuláris helyek az anyaországban se.

Ez a volt „szaktanár” egyik tudatlansága. A másik pedig az, hogy ő azt hitte, hogy artikuláris helyek évszázadokon át voltak. A valóságban csak évtizedekig voltak azok érvényben még ott is, ahol voltak, nem évszázadokig. Erdélyben azonban még akkor is, mikor már visszakerült a Habsburgok uralma alá, mint látjuk, még addig is jó idő eltelt, míg a katolikusok azt el tudták érni, hogy ne legyenek legalább hátrányban, s ne legyenek másodrendű állampolgárok a protestánsok mellett, nemhogy elnyomásukra gondoltak volna.

A Diploma Leopoldinum, mely az erdélyi ügyeket legelőször szabályozta, még se a jezsuitáknak az országba való visszatérhetéséről nem szól semmit, se a katolikus püspökség visszaállításáról. Az van benne, hogy vallási téren maradjon minden úgy, ahogy jelenleg van, kivéve, hogy a katolikusoknak megengedessék, hogy Kolozsvárott a saját költségükön (tehát még most se közköltségen, noha Pompéry azt hiszi, hogy még a protestáns uralom alatt is közköltségen emeltek nekik templomot minden olyan helyen, ahol nem volt nekik, noha híveik voltak), Gyulafehérvárott pedig felépíthetik a hajdan Báthory Kristóf építette, most romokban heverő kis templomot.

Ebből is láthatjuk, milyen elnyomásban éltek addig Erdélyben a katolikusok. Gyulafehérvárott minden templomukat elvették a protestánsok. A katolikus fejedelem (Báthory Kristóf) se mer nekik egyet se visszaadni, hanem inkább maga épít nekik egy kis újat, de mihelyt protestáns lesz az erdélyi fejedelem, ezt se használhatják, hanem egész a Habsburgok visszatértéig romokban hever. De még ekkor is külön diplomára van szükségük, hogy újra felépíthessék. Még azt is kimondja ez a Diploma, hogy a régi katolikus egyházi javadalmak is megmaradnak továbbra is azok kezén, akik jelenleg bírják őket, tehát a protestánsok kezén). Vallási tekintetben a katolikusokra olyan siralmas volt az eredeti Diploma Leopoldinum, hogy utána kétségbeesve kérdezték Béctől, hogy tudtak ott ilyen okmányt aláírni?

Hogy eleinte még a Habsburgok alatt is elnyomottak voltak Erdélyben a katolikusok, mutatja kívánságaik szerénysége, még a Diploma Leopoldinum után is. Még ekkor is csak ezt a hatot kérték: 1. Hogy a katolikusoknak is lehessen püspökük, mint a többi bevett, sőt be nem vett (görög és görögkeleti) valláson levőknek is van. 2. A katolikus egyházi személyeknek hasonló szabadságuk és jövedelmük legyen, mint a más bevett valláson levő személyeknek. 3. Alsó és felsőbb iskoláik szintén épp oly szabadon lehessenek. 4. Egyenlő szabadság legyen számukra tisztségek viselésében a protestánsokkal. 5. Városokban és egyéb helyeken, ahol több templom van, azok egyenlően osztassanak el vagy belőlük egy a katolikusoknak adassék. Ahol nincs templomuk, ott építhessenek. 6. Mindenféle szerzet, amely azelőtt Erdélyben volt, ha akar, szabadon bejöhessen és bent lakhassék.

Ezeket ekkor még mind csak kérik az erdélyi katolikusok. A magyar történelem szaktanára pedig évtizedeken át azt tanítja, hogy artikuláris helyekre szorították a kálvinistákat.



E szerény és csupán az egyenjogúság legelemibb feltételét tartalmazó kívánságok ellen a három protestáns felekezet még ekkor is tiltakozott és késhegyig menő harcot folytatott kivívásuk megakadályozására.

Jellemző, hogy a katolikusoknak sok helyen még ekkor is hozzá kellett járulniuk a protestáns lelkész fizetéséhez, mégpedig épp oly dézsma alakjában, mint a protestáns hívőknek.

Most a katolikusok csak azzal a szerény kéréssel álltak elő, hogy ahol a protestáns lelkész dézsmát szed, ott ennek egy része – mert a katolikusok is fizetik – a katolikus papé legyen. A protestánsok azonban erre a kérelemre azt felelték, hogy ott, ahol a protestáns lelkész dézsmát szed és ezt a katolikusoktól is szedi, azért szedi, mert neki ott ehhez adománylevélen alapuló kiváltsága van. Ebből tehát a katolikus papot (mert neki ilyen adománylevélen alapuló kiváltsága nincs) semmi se illeti meg.

Vajon melyik történetírónak vagy történetolvasónak jutott ez a magyarázat eszébe akkor, mikor a Habsburg-országban néhol katolikus papok szedtek protestánsoktól is dézsmát? Ott ezen mindenki csak háborogni tudott, csak a protestánsok elnyomását és önérzetük vérig sértését látták benne még a katolikusok is s egyáltalán nem látták a dolgot elintézve azzal, hogy ehhez a katolikus papnak az erdélyi lutheránus szász lelkészeknél kissé régibb adományleveleken alapuló joga van.

A protestánsok még I. Lipót uralma alá visszakerülve is olyan makacsul és olyan hévvel védték meglévő kiváltságaikat (tehát ragaszkodtak a katolikusok további elnyomásához), hogy ezek miatt, csak hogy egyelőre legalább a súlyosabb bilincseikből szabaduljanak, a jezsuiták visszahozásának és a püspökség visszaállításának kérelmével (ha protestánsokról lett volna szó, ők a „követelés” szót használták volna) egyelőre elő se hozakodtak. Az erdélyi püspökséget ezért csak 26 évre rá (1716-ban) állították vissza, a jezsuitákat pedig sose vitték be újra.

Ez volt a tényleges helyzet Erdélyben a Habsburgok alatt. De artikuláris helyekről, tehát a kálvinista istentisztelet megtiltásáról, illetve csak bizonyos helyekre korlátozásáról beszélni Erdélyben éppen olyan képtelenség, mint ágyúkról beszélni Karthágóban.

A Habsburgokat tehát semmiképpen se, de az erdélyi kálvinista fejedelmeket és a rendek türelmetlenségét és vallási fanatizmusát már teljes joggal vádolhatjuk az oláhok között lakó hajdani katolikus magyarok kipusztulásáért. Az erdélyi protestáns magyarok ugyanis, mint láttuk, addig, míg ők parancsoltak, még csak artikuláris helyeket se engedélyeztek hazájukban a katolikus magyaroknak (Erdélyben ugyanis a katolikusok is épp úgy mind magyarok voltak s azok is ma is, mint a kálvinisták. A szászok lutheránusok voltak s ma is azok, nem pedig katolikusok, s nekik tökéletes vallásszabadságuk volt, sőt többnyire ők voltak azok, akiknek még a katolikusok is tartoztak dézsmát fizetni.)

Hogyne lett volna oka Erdély katolikus magyarsága eloláhosodásának az erdélyi protestáns türelmetlenség, mikor az egy Szászfenest kivéve az egész oláhokkal tarkított Erdélyben egyetlen egy plébániát se engedélyeztek részére, de még ezt az egyet se elejétől kezdve, s mikor végre engedélyezték, akkor is a Habsburgok érdeme volt, mert akkor se ingyen engedélyezték. Erdély protestánsai még a Habsburgok érdemét is csak elrontották e tekintetben, mert hiszen a Habsburgok nemcsak Szászfenesen, hanem Kolozsmonostoron, Tövisen, Bácsón, Jegenyén is kikényszerítették, illetve megvásárolták az erdélyiektől a katolikus magyar plébánia felállításának jogát, de azok becsapták őket és ezeket a nemcsak katolikus, hanem egyúttal (az oláhokkal szemben) magyar örállomásokat kötelezvényük ellenére se engedték létrejönni, illetve életben maradni. Mindez történelmi igazság, mégse szokta egy „szaktanár” se megmagyarázni a magyar iskolákban.

Pedig hát felerészben ezek se tiszta magyar, hanem féloláh, félmagyar falvak voltak, melyekben a magyarok egyházi szervezetének elnyomása egyúttal eloláhosodásukat is jelentette. Hány ezer katolikus magyar kallódhatott el emiatt a több száz éves protestáns uralom alatt egész Erdélyben azért, mert katolikus lelkipásztorokat nem kapván (mert hiszen se püspök

nem lehetett, aki nevelésükről gondoskodhatott volna, se papnevelő intézet, ahol nevelkedhettek volna), odamentek az ígéért, ahol kapták, azaz falujuk oláh templomába!

Ez az eloláhosodás annál könnyebben ment, mert hiszen az erdélyi oláhoknak fele a Habsburgok buzgólkodásából még katolikus is lett. Amelyik faluban pedig az oláhok görög katolikusok voltak, ott a katolikus magyaroknak még hitet se kellett változtatniuk, mikor eloláhosodtak, csak szertartást. Ez a szertartásváltozás azonban nemzetiségi szempontból mindent jelentett: a magyarok halálát.

Erdélyben az egyesült oláhok nélkül is majdnem annyi a katolikus, mint a kálvinista (1910-ben volt 375.325 katolikus és 399.312 kálvinista), de ennek ellenére a katolikusoknak csak 239 plébániájuk volt, a kálvinisták 526 lelkészisége mellett. Szó se lehet tehát arról, mintha az erdélyi reformátusoknak nem lehetett és nem lett volna elég lelkésziségük. A Habsburgok itteni „sátáni” magyarpusztításának tehát éppen az ellenkezőjét mutatják az adatok. Egy kálvinista magyarnak se kellett eloláhosodnia amiatt, hogy az uralkodóház nem engedélyezett nekik lelkésziségeket. Ellenben a katolikus nyilvános vallásgyakorlat elnyomása miatt nagyon is bőséges nyomai vannak a kálvinista felekezeti gyűlölet magyarpusztításának. Ezt azonban a magyar közvélemény nem mint „sátánit”, hanem mint a vallási türelem terén való korszakalkotó és „klasszikus” példamutatást tartja nyilván.

Erdélyben is 250 éven át (1690-1918) tartott a Habsburgok uralma, tehát nem volt rövidebb a protestáns uralomnál. Ha tehát ennek ellenére is 526 lelkészisége megmaradt a 399 ezer kálvinistának, akkor ma az erdélyi 375 ezer katolikus magyarnak is kellene lenni vagy 500 erdélyi faluban plébániájának, ha az ő „vallásszabadságuk” is csak annyira üldözötte volna a katolikusokat, mint őket a Habsburgok. Mivel azonban 500 katolikus plébánia helyett csak 239-et találunk, meg kell állapítanunk, hogy majdnem 300-at kiirtottak vagy megakadályozták létrejöttében.

Pedig hát a való helyzet még ennél is rosszabb, mert adatokkal tudjuk bizonyítani, hogy ez az 500 kálvinista anyaegyház Erdélyben már a XVIII. század közepén is megvolt, a 239 katolikus magyar anyaegyház azonban úgyszólván teljes egészében csak a legújabb időkben, a Habsburgok uralma alatt tudott létrejönni, mert hiszen emlékszünk, hogy 1690-ben a Habsburg-uralom kezdetén még csak 48 volt meg belőlük, de egy kivételével ezek is mind a Székelyföldön voltak, tehát olyan helyen, ahol a magyarság vegyületlenül lakik, tehát az eloláhosodás veszélye anélkül se fenyegetné. A katolikus magyarság azon részének, mely a tulajdonképpeni Erdélyben, tehát oláhokkal vegyesen lakik, csak egy lelkészisége volt. Így aztán nem csoda, hogy a katolikus magyarság ebből a tulajdonképpeni Erdélyből, a városokat kivéve, már teljesen ki is pusztult arra, mire a Habsburgok uralomra jutása szabadságot biztosított volna neki.

A 239 jelenlegi erdélyi katolikus lelkésziségből majdnem 200-at a Habsburgoknak köszön az erdélyi magyarság s különösen nekik köszönjük azt, hogy ezek a lelkészi állomások ma már ténylegesen is be vannak töltve, nem pedig csak papíron, azaz csak jogilag vannak meg. Az ő Erdélybe való bevonulásuk előtt még annak a csekély 48 plébániának is zöme betöltetlen volt, mert nem volt papi utánpótlás s nem is lehetett, mert nemcsak püspöki vagyion nem volt, hanem még maga a püspök is hiányzott. Ellenben tisztán a nálunk vallásszabadságnak nevezett erdélyi protestáns türelmetlenségnek, sőt gonoszlelkű elnyomásnak „köszönhetjük” azt, hogy még ebből a csekély 239 katolikus erdélyi plébániából is majdnem kétszáz 1700 előtt még nem volt, tehát addig nem védhette a magyarságot az oláhságba való beolvadás ellen.

Hogy mennyire gonosz, mennyire erőszakos és mennyire természetellenes nyomás alatt állhatott az erdélyi katolikus magyarság a protestáns uralom törvénybeiktatott s tőlük agyonreklámozott „vallásszabadsága”, sőt egyenjogúsága ellenére, azt abból is nagyszerűen láthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a katolikusok közmondásosan tehetetlenek s bizony ott se igen sűrűn állítgatják a plébániákat, ahol senki se akadályozza őket benne (például Ameriká-

ban is sokkal több a magyar kálvinista lelkesedés van, mint katolikus, pedig katolikus magyar háromszor annyi van ott, mint kálvinista), Erdélyben az 1690-ben felszabadult katolikusok a meglévő 48 mellé már 1715-ig, tehát csekély 25 év alatt, 37 új plébániát állítottak fel, melyek közül azonban csak egy volt a Székelyföldön, a többi mind a szorosán vett Erdélyben, tehát az oláhok között.

Nem állíthatja tehát jóhiszeműen senki, hogy a protestáns kormányzat valóban csak azért nem engedett Erdélyben máshol katolikus plébániákat, mint a Székelyföldön, mert máshol nem is volt katolikus. Ha nem volt, miért bújta ki szinte a földből egyszerre 36 plébánia, mielőtt létrejöttek nem akadályozta az államhatalom? S ha ennyire voltak katolikusok még 1690-ben, tehát vagy 250 éves árvaság, elhanyagoltság és elnyomás ellenére is, képzelhetjük, mennyien lehettek még Bocskai és Bethlen Gábor idejében, s hogy hányan oláhosodtak el közülük e 250 hosszú éven át!

Az erdélyi kálvinisták természetesen nem azért csinálták azt, amit csináltak, hogy az ottani magyarság eloláhosodjék. Ezt ők nemcsak készakarva nem akarták, hanem bizonyára el is kerülte figyelmüket a kérdésnek ez az oldala. De ha látták volna s gondoltak volna rá, sajnos, akkor se nagyon mondhatjuk, hogy másképp jártak volna el.

A nacionalizmus eszméje csak a XVII. század végétől kezdve kezd jelentősebb szerepet játszani a népek életében, a faji eszme pedig egyenesen csak a XX. század terméke. Abban az időben, mikor még Erdélyben a protestánsok uralkodtak és a katolikus elnyomást gyakorolták, a vallás még sokkal fontosabb tényező volt a közéletben, mint a nemzeti vagy faji érzés, a katolikusgyűlölet is sokkal erősebb volt tehát, mint a nemzeti összetartás vagy a fajgyűlölet. Az oláhság, mint szegény és a politikai jogokból akkor még kirekesztett jobbágnép, egyébként is annyira jelentéktelen tényező volt még akkor, hogy senki se gondolt arra, hogy valaha még a magyarság vetélytársa is lehet.

E mentségével szemben azonban erősíti és különösen visszaszítóvá teszi az erdélyi protestantizmus bűnét az, hogy amit művelt, a törvény és saját elvei ellenére művelte és hogy mindent a vallásszabadság, a vallási egyenjogúság, a paritás hangoztatása közepette, képmutatóan perfiden követett el.

Láthattuk Pompéryből, hogy maga az erdélyi törvény – a jezsuiták kitiltását és a katolikus püspökség eltiltását kivéve, melyeket egyébként is csak a protestáns uralom legvégén vettek be az erdélyi alkotmányba (ők tehát csak rosszabbak és korlátoltabbak lettek az idő haladtával, ahelyett, hogy felemelkedtek volna s felvilágosultabbak lettek volna) – valóban szigorúan a vallási egyenlőség alapján állott, s ha megtartották volna, akkor csak a valóban tisztán protestáns városokban és községekben nem lehetett volna építeni katolikus templomot és felállítani katolikus plébániát.

De hogy ezek a katolikus paptól és templomtól kegyetlen makacssággal megfosztott erdélyi városok és falvak mennyire nem voltak olyan tiszta protestánsok, mint amelyeneknek kellett volna lenniük, ha az erdélyi protestantizmus nem lett volna álnok és képmutató, bizonyítja az a gyorsaság, mellyel területükön a katolikus plébániák szinte gomba módra keltek ki a földből azonnal, mielőtt az ellenük irányuló természetellenes erőszak megszűnt.

Az erdélyi protestáns felekezeti gyűlölet fanatizmusa nem tudta nyugodtan nézni a katolicizmust. Püspököt és jezsuitát sehol és egyáltalán nem tudott nézni, de katolikus plébániát is csak ott, ahol ő nem látta: a messze eldugott Csiki-, Gyergyói-, Kézdi-medencében, ahol kálvinista sose járt. Ott, ahol ők is voltak, ahol ők is látták volna, nem tűrtek semmiféle katolikus papot, templomot, hogy a kolostorról ne is beszéljünk. Ezért nem lehetett pápista templom Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Gyulafehérvárott, sőt még Kézdivásárhelyen se, noha a legutóbbi helyen egyenesen több volt a katolikus, mint ők, de mivel ők is ott voltak, katolikus pap már nem lehetett ott, mert az őket idegesítette.

Milyen szerencsések azonban ezek az erdélyi kálvinisták! Lábbal tiporták a vallásszabadságot, mégis arról híresek, hogy ők mondták ki a világon legelőször, s így példát mutattak

a világnak! Pedig hát nem kimondani kell valamit, hanem gyakorolni. Az elv kimondása csak akkor lehet dicsőség, ha vallástalan alapon állunk (mert hiszen ha van igaz vallás is, akkor már – legalább elvben – nem lehet vallásszabadság, mert az igazsággal szemben senki se szabad). A protestantizmus azonban már akkor, mikor a szabad vallási kutatás s vele a vallás szubjektív jellegét kimondta, tulajdonképpen azt mondta ki, hogy nem ismer igazság-vallást. Erdély tehát elméletben nem lehetett e tekintetben az első.

De ha elméletben az első is lett volna, mit ér az olyan elmélet, melyet éppen kimondói szegnek meg intézményesen. Pedig hát tagadhatatlan, hogy az erdélyiek állandóan ezt csinálták, s „szép” elveik ellenére többet és nagyobbat vétkeztek a vallásszabadság ellen, mint azok a Habsburgok, akik az egyedül üdvözítő vallás alapján álltak ugyan, de – illetve éppen ezért – becsületesek voltak, jószívűek és megbocsátók, tehát gyakorlatilag türelmesek.

Az Erdélyben uralkodó protestánsok a katolikus püspökség eltörlésével, a jezsuiták kiűzésével és a katolikus élet minden téren való teljes megbénításával lehetetlenné tették országukban nemcsak a katolikus kultúrát, hanem a papság erkölcsi felemelését és a papi utánpótlást is. Ők az okai, hogy Erdélyben csak a Székelyföldön maradt meg a katolikus magyarság. Ahol oláhokkal vegyesen lakott, ott vagy kipusztult, vagy lassan oláhvá lett. Mégis nemcsak protestánsok, hanem katolikusok, sőt még volt katolikus papok és tanítványaik ezrei is szentül meg vannak róla győződve, hogy még az erdélyi magyarság eloláhosodása is a Habsburgok (s természetesen a velük tartó főpapok) bűne, mert tudatlanságukban, történetnári oklevelük ellenére is artikuláris helyeket keresnek még Erdélyben is.

Ha az erdélyi protestáns többség megtartotta volna azt, amit álnokul törvénybe iktatott, akkor Erdélyben nagy katolikus irodalom lett volna; akkor Erdély tele lett volna jezsuita kollégiumokkal; akkor az ottani katolicizmus expanzió [terjeszkedés] lett volna, duzzadt volna az életerőtől s az erdélyi papokból, szerzetesekből és jezsuitákból bőséggel jutott volna a moldvai csángóknak is s ott most több százezer főnyi, öntudatos és művelt magyarság lenne. Mivel azonban ott ma már csak a magyarság utolsó mohikánjai élnek, dühükben protestánsaink az olasz papokat és azt a Rómát szidják, mely őket a csángókhoz küldte. Még csak eszükbe se jutott, hogy a bűnt kissé közelebb, önmagukban, az ő álnok „vallásszabadságukban”, a saját elvük lábball tiprásában kellene keresniük.

## Tartalomjegyzék

BOCSKAI.....	5
A Bocskai-felkelés állítólagos okai.....	7
Országgyűlések nem tartása.....	7
A nádori állás be nem töltése.....	11
A szent korona külföldre vitele.....	14
A király külföldön lakása.....	16
Az ország függetlenségének elveszte.....	18
Az uralkodó „tehetetlensége”.....	28
A zsoldoskérdés.....	35
A zsoldosok garázdálkodása.....	35
Basta.....	45
A FŐBENJÁRÓ PEREK ÉS BIRTOKELKOBZÁSOK.....	53
A nagybirtok botrányos tehermentessége.....	55
A városi polgárság kifejlődésének akadályozása.....	62
Szükség volt-e a birtokelkobzásokra?.....	64
Dobó Ferenc esete.....	66
A fej- és jószágvesztési perek.....	83
Illésházy István esete.....	92
A törvénykönyv „meghamisítása”.....	98
BOCSKAI SZABADSÁGHARCÁNAK BÍRÁLATA NEMZETI SZEMPONTBÓL ...	107
Csak a király nem tartotta meg a törvényt?.....	109
A magyar vezető társadalom romlottsága Bocskai idejében.....	113
Szabadságharc volt-e a Bocskai-felkelés?.....	118
Bocskai szabadságharca és a haladás.....	158
Bocskai egyénisége és harca, mint egyéni érvényesüléséért való küzdelem.....	169
A BOCSKAI-FELKELES, MINT A VALLÁSSZABADSÁGÉRT VALÓ HARC.....	205
A kassai dóm visszavétele.....	207
A protestáns „vallásszabadság” Bocskai idején Európa északi államaiban.....	216
A protestánsok forradalmi erőszakja Ausztriában.....	223
A vallásszabadság ügye hazánkban.....	235
A jezsuiták.....	280
Bocskai méltatása.....	313

BÁTHORY ZSIGMOND, MÁRIA KRISZTINA, II. MÁTYÁS .....	353
Báthory Zsigmond (1581-1598-ig uralkodott, élt 1572-1613) .....	355
Mária Krisztina .....	367
II. Mátyás (1608-1619) .....	375
BETHLEN .....	377
Szükség volt-e Bethlen felkelésére? .....	379
Bethlen, az ember .....	391
Bethlen szó-, eskü- és szerződésszegései .....	407
Bethlen és az alkotmány meg a szabadság .....	414
Bethlen felkelése előtt nem volt protestánsüldözés .....	450
A katolikusok vallási sérelmei .....	459
Áhított-e az ország Bethlen idejében „felszabadítót”? .....	474
Bethlen három támadása .....	482
Bethlen házassági terve .....	488
Romboló, forradalmi elemek Bethlen felkelésében .....	511
A kassai vértanúk .....	523
Egyéb forradalmi jellegű jelenségek .....	530
Bethlen önérzethiánya .....	537
Bethlen, az üzletember .....	554
Bethlen és a magyar történetírás .....	558
A csepregi vérengzés .....	571
KI VOLT AZ AZ URALKODÓ, AKINEK „ZSARNOKSÁGA” ELLEN BETHLEN FEGYVERT FOGOTT? .....	577
II. Ferdinánd (1619-1637) .....	579
Képes-e a vallás valakiből teljesen kiirtani a szenvedélyeket? .....	590
ERDÉLY, „A VALLÁSSZABADSÁG KLASSZIKUS HAZÁJA” .....	621
Uralkodó protestánsok és üldözött protestánsok .....	623
A katolicizmus „szabadsága” Erdélyben .....	633
Az erdélyi vallásszabadság valóságának papvédője .....	641